

Анатолій Загнітко

СУЧАСНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ СЛОВНИК

Вінниця • «ТВОРИ» • 2020

УДК 81'374'06(038)

З-142

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 14 від 26 червня 2020 року)*

Рецензенти:

Карпенко О.Ю. – доктор філологічних наук, професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна));
Йожвікевич П. – доктор філологічних наук (doctor nabilitowany), професор (Вроцлавський університет (Польща)).

Загнітко А.

З-142 Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. Х, 920 с.

ISBN 978-966-949-523-5

У словнику скваліфіковано сучасну лінгвістичну термінологію з послідовним тлумаченням термінів, виявом їх походження, системних зв'язків з іншими термінами та визначенням особливостей значення термінів і функційного навантаження в різних розділах мовознавчої науки. Водночас схарактеризовано лінгвістичні терміни й поняття зі встановленням їхнього навантаження у відповідних лінгвістичних наукових парадигмах, напрямках або інших суміжних із лінгвістикою науках, де відповідні термін і поняття мають поширення. Кваліфікація термінів подана з належним підтвердженням фактичним матеріалом. Особливістю видання є максимальне охоплення утрадиційненої лінгвістичної термінології із залученням до розгляду найновіших термінів і понять із виявом їхнього авторства, можливих розбіжностей у використанні, простеженням семантико-парадигмальних зв'язків.

Видання розраховане на науковців, учителів-словесників, аспірантів, студентів, учнів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, усіх шанувальників слова, його розуміння та належного використання.

УДК 81'374'06(038)

Науково-довідкове видання

Загнітко Анатолій

СУЧАСНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ СЛОВНИК

Підписано до друку 06.08.2020. Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк цифровий. Друк. арк. 57,50. Умов. друк. арк. 53,48. Наклад 100 прим. Зам. № 4840/1.

Віддруковано з оригіналів замовника. ФОП Корзун Д.Ю. Свідцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.

Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.

e-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>

ISBN 978-966-949-523-5

© Загнітко А., 2020

© ДонНУ ім. В. Стуса, 2020

ВСТУП

Сучасна лінгвістика розвивається досить стрімко. Зміна науково-лінгвістичних парадигм — порівняльно-історичної, системно-структурної, функційно-когнітивної, синергетичної, за іншими підходами — дососсюрівської, соссюрівської, постсоссюрівської/елементно-таксономічної, системно-структурної, номінативно-екзистенційної — зумовлює з'яву нових термінів і понять, водночас заторкуючи необхідність переосмислення вже усталеного поняттєво-термінологічного апарату та спроби подати розгляд аналізованих явищ у різних вимірах, аспектах, площинах з урахуванням набутого досвіду, узагальнень, новітніх філософських інтенцій і світоглядних позицій. Усе це та багато іншого зумовлює не завжди послідовне врахування статусу відповідних понять, інколи внутрішню суперечність у використанні тих чи тих термінів і понять, використання на позначення того самого мовного явища різних термінів у межах тієї самої роботи. За останні роки утворилося надзвичайно багато нових і новітніх термінів і понять, що вимагають свого належного тлумачення і відповідного застосування в суто теоретичних і теоретико-прикладних дослідженнях. Водночас на перетині лінгвістики з іншими науками і науковими напрямками сформувалися міждисциплінарні науки — соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, патолінгвістика, нейролінгвістика, юридична лінгвістика, сугестійна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, комунікативна лінгвістика та інші, що витворюють власний поняттєво-термінологічний апарат і залучають уже усталений лінгвістичний корпус для належного тлумачення досліджуваних явищ. Уже в перші десятиліття нового століття активно заявили про себе екзотерична, криміналістична, судова, феліцитарна та інші лінгвістики. До цього потрібно додати також особливо запитувану прикладну лінгвістику з її внутрішнім структуруванням та охопленням різних площин — інформаційної, цифрової, корпусної та ін. Та й у межах власне-лінгвістичних пошуків постали нові напрями, активізувалися міжрівневі студювання, що знову ж таки зумовило постання нових термінів і понять. Усе це вимагає відповідного

реагування і не лише використання тих чи тих термінів і понять, але й адекватне їх розуміння. А формування в межах науково-лінгвістичних нових і новітніх течій, напрямів, шкіл та ін. спричинює інколи усталення відповідної термінологічної системи, адекватно витлумачуваної лише в їх межах. Заявлене та багато іншого засвідчує, що сьогодні вкрай необхідна систематизація сучасного поняттєво-термінологічного лінгвістичного апарату й витлумачення його належним чином.

Основною особливістю сучасної лінгвістичної термінології з її внутрішнім диференціюванням на граматичну, лексичну, текстову і под. є багатозначність використовуваних термінів. Останнє також вимагає відповідного узагальнення й осмислення активного вживання термінів, їхньої належної систематизації, встановлення функційного навантаження, внутрішніх зв'язків і відносин.

У пропонованому словнику використано дещо інший принцип абеткового розташування лінгвістичних термінів, ніж це спостережувано в традиційних термінологічних виданнях. Визнаючи наявність аналітичних термінів, що все більшою мірою повноправно й широко заявляють про себе, у словнику використано принцип організації таких словосполучень за моделлю «стрижнєве слово + залежне / залежні», тому кожний термін наведено за стрижневим словом, у постпозиції щодо якого наявний залежний / залежні компоненти, пор.: *форма граматична, форма морфологічна, форма синтаксична, форма стилістична, форма типологічна* і под. Такий підхід дає змогу побачити увесь діапазон, відповідне гніздо наявних сьогодні лінгвістичних термінів з тим чи тим опорним (стрижневим) словом і водночас полегшує освоєння подібних лінгвістичних термінів. Особливо це стосується тих течій, напрямів і шкіл, де з тим чи тим залежним компонентом витворюється низка термінів з двома й більше підпорядкованими словами, пор.: *мовленнєвий акт* → *ініціативний мовленнєвий акт, непрямий мовленнєвий акт, прямий мовленнєвий акт, пропозитивний мовленнєвий акт, мовленнєвий акт вимоги, реактивний мовленнєвий акт, фінальний мовленнєвий акт* тощо. За традиційного розташування термінів кожний із них потрібно було б розглядати в межах відповідної абеткової позиції, що унеможлиблювало б цілісне сприйняття сучасного вияву термінологічного гнізда, його термінотвірний потенціал. Надання ж основного виміру стрижневому компонентові акт дало

змогу поєднати такі терміни в одному абетковому просторі й водночас запропонувати цілісний вимір семантико-парадигмальних відносин такого зразка термінів і понять.

Водночас застосований принцип лексикографічного структурування понять і термінів виявляє найпотужніші тенденції аналітичного термінотворення, що на сьогодні постають домінуючими, забезпечуючи послідовне диференціювання понять, надання кожному з них вичерпних кваліфікаційних і класифікаційних ознак. Тому в Сучасному лінгвістичному словнику: 1) відібрано й систематизовано найпоширеніші терміни, що активно використовуються в теоретичних, теоретико-прикладних і суто прикладних мовознавчих дослідженнях; 2) запропоновано розгляд семантично оновлених термінів класичного мовознавства з урахуванням їхнього традиційного тлумачення й кваліфікації; 3) схарактеризовано стрижневі та ключові терміни сучасної лінгвістики з простеженням їхньої динаміки та співвідносності із відповідними науково-лінгвістичними парадигмами, належністю до тих чи тих мовознавчих напрямів, шкіл; 4) запропоновано компактне тлумачення основних термінів граматики (різних її аспектів і вимірів — ідеографічного, функційного, комунікативного, когнітивного, відмінкового, формального, семантичного і под.), лексикології, фонології, словотвору, а також психолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, когнітивної, гендерної лінгвістики, патопсихолінгвістики, прикладної, судової, сугестійної лінгвістики та ін. (більшість цих термінів вимагає врахування їхніх зв'язків з основними науками та функціонуванням у лінгвістиці, в силу чого тлумачення постає досить проблемним і не завжди адекватним); 5) ураховано специфіку розвою лінгвістичних студіювань початку ХХІ століття з опертям на тяглість національної лінгвістичної традиції, коли активними постали дослідження з лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів і теорії мовленнєвих жанрів, дискурсу та дискурсної практики, що знайшло свій вияв у структурі Сучасного лінгвістичного словника.

У Сучасному лінгвістичному словнику, в силу можливо-го, вичерпно схарактеризовано кожний термін з адекватним простеженням його належності до різних студіювань і досліджень (комунікативної лінгвістики, дискурсології, когнітивної лінгвістики, функційної лінгвістики, психолінгвістики

та ін.) із послідовним урахуванням динаміки семантичного наповнення терміна, активізації його сучасних семантико-парадигмальних відносин, розширенням синтагмальної потужності творення термінів, пор.: *компетенція* → *гендерна, дискурсивна, етнокультурна, інтерактивна, комунікативна, лінгвістична, лінгвокультурна, міжкультурна, міжособистісна, мовна, національно-мовна, прагматична, предметна, соціокультурна, феноменологічна* та ін.

Сучасний лінгвістичний словник основним завданням має допомогти в розумінні терміна й відповідного поняття, виявити його основні й неосновні зв'язки з іншими термінами й поняттями, з'ясувати статус у сучасній лінгвістичній науці та ін. Тлумачення й характеристики термінів і понять подано вичерпно з можливою вказівкою розширення їхніх диференційних і характеризувальних ознак через інші терміни й поняття.

У Сучасному лінгвістичному словнику не охоплено розгляд мов світу (див., наприклад: Левицький Юрій-Мирослав. *Мови світу: енциклопедичний довідник*. Львів: Місіонер, 1998. 204 с.; Milewski T. *Atlas Lingwistyczny języków świata*. T. 1. Lublin–Kraków: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, 1948. 62 map.; Дубович І. *Країнознавчий словник-довідник*. Вид. 2-е. Львів: Панорама, 2003. 580 с.) в силу його обмеженого формату та наявності спеціальних видань з цієї проблеми. Не висвітлено також у межах лексикографічного видання постаті відомих лінгвістів (пор., наприклад: *Українська граматики в іменах: енциклопедичний словник-довідник* / упоряд. Загнітко А., Балко М. Донецьк: ДонНУ, 2013. 425 с.; *Видатні особистості з українського мовознавства: хрестоматія* / за заг. ред. М. Навальної / упоряд. Левченко Т., Чубань Т. Переяслав-Хмельницький: Видавництво КСВ, 2016. 172 с. та ін.) та етапні лінгвістичні праці, що знову ж таки мотивовано особливостями структурування Сучасного лінгвістичного словника, його засадничими принципами — охопити найширше коло сучасних лінгвістичних термінів і понять з належним їхнім висвітленням, коментуванням і тлумаченням.

СТРУКТУРА СЛОВНИКА

1. Загальні принципи будови. Словник побудовано за абетковим принципом. У межах кожної літери враховано семантичне та структурне навантаження стрижневого слова, тому за стрижневим словом (поняттям) слід шукати відповідні терміни й поняття, пор.: *функційна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, описова лінгвістика, теоретична лінгвістика* та ін.— усі ці терміни розташовані в межах букви **Л** за початковим компонентом стрижневого слова *лінгвістика*. Тому в кожному терміні слід відразу ж установити стрижнєве слово. Так, у термінах зразка *складнопідрядне речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення розчленованої структури, складнопідрядне речення нерозчленованої структури, односкладне речення, односкладне означено-особове речення, односкладне неозначено-особове речення, односкладне узагальнено-особове речення, односкладне інфінітивне речення, неповне речення, безсполучникове речення, безсполучникове складне речення з недиференційованим зв'язком* стрижневим постає слово *речення*, тому всі відповідні статті розташовані в межах літери **Р**, зокрема в розгладі *речення*.

2. Структура словникової статті. Словникова стаття містить: 1) основне слово (наприклад: *синонім, антонім, паронім, персоніфікація* і под.); 2) кваліфікацію походження терміна, тобто вказівку на мову, з якої його запозичено, та можливий сучасний переклад чи тлумачення (розуміння, сприйняття та ін.) такого терміна (пор.: **Компетенція** (лат. *competentia* від *competo* — *взаємно прагну, відповідаю*); *якщо ж термін є похідним, то в дужках наведено можливе твірне слово та вказано афікс, за допомогою якого утворене похідне* (наприклад: **соціокультурна** (прикм. від ім. *соціокультура*)), за умови необхідності вказано також і основне твірне поняття, що стало основою терміна (пор.: **феноменологічна** (грецьк. *phainomenon* — *те, що з'являється* + *...логія*; прикм. від ім. *феноменологія*)); 3) визначення нормативного наголосу (**Багатокомпонентне складне (багаточленне, ускладнене) речення**); 4) кваліфікацію тих термінів і понять, до яких варто звернутися для вичерпного їхнього розуміння й вияву статусу

в лінгвістичних студіюваннях (пор.: Див.: **Спілкування; Комунікація; Компетенція прагматична**); 5) декілька термінів за наявності різних найменувань того самого лінгвістичного поняття, їх подано як заголовні (**Метод** (грецьк. *methodos, methodikós* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **порівняльно-історичний / Метод компаративний** (лат. *comparativus* — порівняльний від *compar* — подібний, рівний); **Міжособистісна комунікація** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) / **Інтерперсональна** (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, + персональна) **комунікація / Діадична** (грецьк. *diadyka* — між особами) **комунікація** та ін.); 6) транскрипцію з виявом тих чи тих асимілятивних, дисимілятивних та інших процесів в аналізі фонем, звуків (пор.: *боро[д'б]а, тімчин [тіч: ін]* тощо); 7) ілюстративний матеріал, що підтверджує вияв певного аналізованого мовного явища (наприклад: **Аблаут** (нім. *Ablaut* — зміна голосного) — одне з найдавніших явищ праїндоевропейських мов, що має джерелом прамову. Уперше увів поняття німецький лінгвіст Якоб Грім для опису граматики мов; різновид чергування голосних всередині морфеми: котити — катати; **Професіоналізми** (лат. *professio* — офіційно зазначене заняття, фах) — слова й вислови, що властиві мовленню груп осіб, що безпосередньо пов'язані з їхньою професійною діяльністю або типом занять; інколи постають розмовними та неофіційними еквівалентами, заміниками термінів. До П. належать назви знарядь праці, трудових процесів, різних ґатунків сировини, специфічні професійні вислови тощо. За межами такого професійного середовища такі слова не завжди зрозумілі або не становлять інтересу, бо нефахівцеві цінною постає назва чогось, а не його опис. Саме тому часто професіоналізми є неофіційними заміниками термінів і вживані для спрощення й наближення спілкування там, де надскладна термінологія, або там, де термінологія ще не усталена чи її немає (як системи кодифікованих назв), наприклад, у мисливстві, рибальстві, у деяких різновидах спорту (*віндсерфінг* тощо): *термояд* (замість *термоядерна реакція*) тощо. Більшість П. є словами загальнонародної мови, ужитими в переносному значенні: *дупло* (у зубі), *удар* (у друкарстві), *підвал*, *шапка* (у газеті). П. утворювані також шляхом скорочення словосполучень, уживаних у літературній мові: *прогресівка* (прогресивна оплата праці), *літучка* (літуча нарада, тобто швидка), *телевізійник* (працівник телебачення або студент телеспеціалізації); перенесенням наголосу:

атомний, компас, рапорт, скумбрія поряд із загальноновживаними варіантами *атомний, компас, рапорт*; скороченням термінів (напр., *комп* — комп'ютер). Найчастіше професіоналізми застосовуються в усному мовленні людей певного фаху. У писемній формі вони вживаються у виданнях, адресованих фахівцям окремих галузей науки та виробництва (буклети, інструкції тощо). Професіоналізми постають поширеним засобом створення гумористичних ситуацій: *«Для качок потрібні тороки, чи, як їх іще називають, «удавки» — коротенькі шкіряні стьожечки з кільцем на кінці — робити петлю. В ту петлю просовується кача голова, петля зашморгується, й качка гордо висить у вас біля пояса. Ясно, що чим більше ви візьмете з собою таких «удавок», тим більше вб'єте качок»* (Остап Вишня)); 8) особливості тлумачення певного терміна тим чи тим дослідником, причому наголошено на авторстві такого розгляду.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

англ.	—	англійська мова;
біл.	—	білоруська мова;
болг.	—	болгарська мова;
в'єтн.	—	в'єтнамська мова;
грецьк.	—	грецька мова;
лат.	—	латинська мова;
нім.	—	німецька мова;
рос.	—	російська мова;
перс.	—	персидська мова;
прованс.	—	провансальська мова;
серб.	—	сербська мова;
татарськ.	—	татарська мова;
укр.	—	українська мова;
фран.	—	французька мова;
чеськ.	—	чеська мова.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа Бб Вв Гг Ґґ Дд Ее Єе Жж Зз Ии Іі Її
Йй Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс
Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъь Юю Яя

А

А..., ан... (грецьк. *a..., an...* — початкова частина слова зі значенням заперечення) — префікс на позначення заперечення, відсутності або недостатності означуваного явища, дії, процесу, властивості тощо. Напр.: *алогізм, ангідрид*.

Абза́ц (нім. *Absatz* — відступ) — 1) відступ праворуч у початковому рядку друкованого або рукописного тексту (пор.: *Червоний рядок*); новий рядок; 2) здебільшого закінчена й пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного відступу до наступного; 3) композиційно-стилістична одиниця членування тексту, що міститься між двома відступами; 4) у структурі тексту — частина зв'язного тексту, що охоплює одне або кілька речень і постає структурним, інколи структурно-смісловим, композиційно-смісловим цілим. **А. кільцевий** — частина тексту, що має цілісну структуру: зачин містить тему, далі — пояснювально-кульмінаційна частина, завершується узагальненим висловом. Перший та останній вислови перегукуються, чим забезпечене смислове завершення теми. **А.-композиційне зіткнення** — сегмент тексту, що починається з першої частини, яка вказує на попередній контекст, а друга — на постпозитивний текст. **А. синтетико-аналітичний** — абзац, що починається з узагальненого, стрижневого вислову, зміст якого розкрито в подальшому повідомленні. **А.-стрижневий вислів** — частина тексту, що містить логічний висновок, уза-

гальнення або вираження нової теми.

Абревіа́тура (складноскороче́не сло́во) — іменник, що складається з елементів (звуків, літер) або сегментів (складів) слів, які є компонентами твірного словосполучення, або твірне складне слово. Останній компонент А. може бути цілим словом. Напр.: *ООН — Організація Об'єднаних Націй; ЗМІ — засоби масової інформації; хімфак — хімічний факультет; ошадка — ощадна каса*.

Абревіа́ція (скороче́ння) — спосіб утворення іменників шляхом скорочення елементів слів, об'єднаних в одне словосполучення. За специфікою скорочення виділяються: 1) **А. ініціа́льна** — поєднання окремих звуків (звукова: поєднання початкових звуків скорочених слів: *ВАК — Вища атестаційна комісія*); або літер (буквена: поєднання початкових літер скорочених слів (*СДПУ(о) — Соціал-демократична партія України (об'єднана)*); *ОБСЕ; УНСО*); 2) **А. поскладо́ва** — поєднання елементів скорочених слів, що є аналогічними до складу: *комдив — командир дивізії*; 3) **А. поскладо́во-слі́вна** — поєднання цілого слова та скороченого елемента: *зарплата — заробітна плата, корпункт — кореспондентський пункт*; 4) **А. змі́шана** — поєднання скорочених елементів різних типів, нові слова утворюються поєднанням усиченої основи одного слова з окремими словами: *держадміністрація, держстандарт, міськрада*; 5) **А. телеско́пічна** — поєднання початку одного слова й кінця іншого: *параланг — парашут і акваланг; біоніка — біологія й техніка*.

А

А

Абрупція (грецьк. *abruptsiya* — пропуск) — пропуск деяких слів для надання мовленню динамічності. *Див.: Еліпе.*

Абсолютний (лат. *absolutus* — необмежений, безумовний) **кінець слова** — *Див.: Кінець слова абсолютний.*

Абсолютний (лат. *absolutus* — необмежений, безумовний) **початок слова** — *Див.: Початок слова абсолютний.*

Абстрактна (лат. *abstrabere* — відволікати) **лексика** (грецьк. *lexikos* — словесний) — *Див.: Лексика абстрактна.*

Абстрактне (лат. *abstrabere* — відволікати) **мислення** — *Див.: Мислення абстрактне.*

Абстрактні (лат. *abstrabere* — відволікати) **ім'яники** — *Див.: Ім'яники абстрактні.*

Абстракція (лат. *abstractio* — відволікання) — у психолінгвістиці — одна з основних операцій мислення, яка полягає в тому, що суб'єкт вичленовує певні ознаки об'єкта та відволікається від інших його ознак.

Абюзія (грецьк. *abusiya* — внутрішність) — *Див.: Катахреза.*

Автокаталіз (грецьк. *autos* — сам + *katalysis* — руйнування) — у дискурсології — іманентний каталіз системи, що зумовлює виникнення самоподібних форм, зокрема редуплікацію її компонентів.

Автокомунікація (грецьк. *autos* — сам + лат. *communico* — спілкуюся) — внутрішній діалог людини із самою собою; спілкування «Его» і «Alter ego» особи.

Автологія (грецьк. *autos* — сам + *logos* — слово) — вживання слів у поетичному мовленні в прямому значенні; фраза тільки зі стилістично нейтральних слів у художньому творі: *Недалеко од Керилівки стоїть маленьке се-*

ло Комарівка. Дорога в село йде з такої крутої гори, що, їдучи, треба вставати з воза, щоб не перекинутись. Під самою горою блищить ставок. Коло ставка гребля, обсаджена вербами (І. Нечуй-Левицький).

Автоматизм (грецьк. *automates* — самодійний) — відсутність у мовця (адресанта, автора) свободи вибору мовного елемента; зумовленість наступного повідомлення (слова, словосполучення) правилами або закономірностями побудови пропозиції, притаманними конкретній ідіоетнічній мові. *Див.: Мова; Мова ідіоетнічна; Мовлення. Пор.: Автоматизм мовлення.*

Автоматизм (грецьк. *automates* — самодійний) **мовлення** — мовленнєві навички адресанта (мовця), здійснювані поза контролем свідомості, сформовані в результаті багаторазового виконання певних мовленнєвих дій і мовленнєвих операцій. Фізіологічна основа А.м. — більш-менш стійка система умовно-рефлекторних зв'язків (динамічних стереотипів) говоріння, перш за все з використанням знайомої мови (найчастіше рідної). *Див.: Автоматизм; Мовлення; Мова рідна.*

Автоматичний (грецьк. *automates* — самодійний) **переклад** — *Див.: Переклад машинний (автоматичний).*

Автоматичний (грецьк. *automates* — самодійний) **словник** — *Див.: Словник електронний.*

Автонім (грецьк. *autos* — сам й *онута* — ім'я) — справжнє ім'я автора (вигадане — псевдонім).

Автор (лат. *au(c)tor* — творець) — творець або упорядник нарати-

ву. Цього реального чи справжнього автора не слід змішувати із прихованим автором наративу або наратором; на відміну від них, він не є властивим наративу чи вивідним із нього.

Авторизатор (лат. *au(c)tor* — творець) — денотативна роль ситуативного типу, особа (ширше — істота), за поглядом якої або із зацікавлення якої об'єкт отримує предикатну оцінку: *Для кожного своя земля миліша* (Нар. тв.); *У сильного своя правда* (Нар. тв.).

Авторизація (лат. *au(c)tor* — творець) — ускладнення конструкції речення вказівкою на «автора» оцінки, сприйняття, осмислення, кваліфікації; ситуація, що кваліфікує відношення передаваної інформації до мовця або до іншої особи; модусна категорія, що передає оцінку повідомлюваного та ставлення до останнього. Одним із виявів А. є відповідна модифікація: *На мій погляд, книга цікава*. А. може бути суб'єктивована (оцінювачем постає адресант) *По-моєму, треба справу завершувати...* та об'єктивована (оцінювачем виступає не адресант, не сам мовець): *Для сина цей фільм цікавий*. Екс-пліцитна авторизація має формальне вираження, а імпліцитна, що особливо характерно для одноактантних дієслів типу *закінчитися, завершитися, повернутися, початися*, де уявний актант водночас постає й авторизатором, репрезентує іншу пропозицію: *Біля лісу стежка повернула ліворуч*.

Авторське (лат. *au(c)tor* — творець) **мовлення** — Див.: *Мовлення авторське*.

Авторські (лат. *au(c)tor* — творець) **слова** — Див.: *Слова авторські*.

Авторський (лат. *au(c)tor* — творець) **словник** — Див.: *Словник авторський*.

Автор-функція (лат. *au(c)tor* — творець і лат. *functio* — виконання) — когнітивний і психічний рефлекс у тексті авторської свідомості.

Автосемантичний (*авто* + *семантичний*) — той, що має самостійний смисл, відбиває дійсність у її розмаїтті. **Слово автосемантичне**; **Речення автосемантичне**. Пор.: *Синсемантичний*.

Автостереотип етнічний (грецьк. *autos* — сам, *stereos* — твердий, *typos* — відбиток) — відносно стійкі уявлення, судження та оцінки носіїв певної національної лінгвокультури (етносу, нації, народності) про себе. Здебільшого А.е. — комплекс позитивних уявлень, суджень і оцінок з тими чи іншими негативними оцінно-параметричними напашаруваннями. Див.: *Стереотип*; *Стереотип лінгвоетнічний*. Пор.: *Фрейм*; *Скрипт*.

Автоцитата (*авто* + *цитата*) — цитата, що вилучена автором із власного, раніше написаного твору.

Агенс / Агент / Агентів (лат. *agens* — діяч) — витворювач дії; денотативна роль суб'єктного типу, головний учасник ситуації, протагоніст, який безпосередньо виконує дію та постає джерелом енергії цієї дії. Здебільшого виражений формою називного відмінка: *Музикант грає на флейті*. У пасивних конструкціях виражений формою непрямого відмінка: *Картина намальована художником*; типова семантична роль учасника ситуації, описаної в реченні. Агенс позначає особу-

А

діяча, в українській мові виражений формою називного відмінка: *Хлопчик написав ноти.*
Пор.: Патієнт/Пацієнт.

Агентівне (прикм. від ім. *агент*) значення — *Див.: Значення агентивне.*

Агіонім (грецьк. *ahionim* — святий; *hagios* — святий і *опута* — ім'я, назва) — ім'я святого, один із різновидів власних назв: *апостол Павло, апостол Лука* та ін.

Аглютинація (лат. *agglutinatіo* — приклеювання, склеювання) — різновид афіксації, спосіб слово- і формотворення, за якого до основи або кореня, що зберігають стабільний звуковий склад, приєднуються однозначні стандартні афікси (напр., кирг. *ата-ларымызда* — «у наших батьків»: до кореня *ата-* приєднані афікс множини *-лар-*, присвійний афікс *-ымыз-* і відмінковий *-да*).

Агноніми (грецьк. *agnoia* — невідання) — слова або вислови рідної мови, невідомі, малозрозумілі або незрозумілі багатьом носіям цієї мови: *каталектика* (вчення про склади, розташовані після останнього наголосу віршового рядка); *оперон* (група генів — визначальників функційно пов'язаних фрагментів) та ін. Часто це іншомовні слова або корінні застарілі слова: *моветон, грелюшон, корифей* та ін. За їхнього сприйняття інколи створюється враження солідності мовлення співрозмовника. Водночас наявність А. характеризує індивідуальний словниковий запас як бідний.

Аграматизм (грецьк. *agrammatos* — незбірливий) — стилістично-граматичний недолік мовлення, що виявляється у спрощеному або викривленому

використанні граматичних форм і синтаксичних моделей мови. Інколи створює враження комізму: *М а р л а: Двай пива, два спеши лассі, дві великі не-пальські вечери, будь ласка* (І. Карпа).

Агрегатування (лат. *aggregatio* — приєднання) — процес утворення багатозначності слова, за якого різні слова-значення утворюються від однієї твірної основи за допомогою однакового або багатозначного афікса, а потім дві лексичні одиниці сприймаються як одне багатозначне слово.

Агресія (лат. *aggredi* — нападати; лат. *aggressio* — напад) — у психолінгвістиці — індивідуальна або колективна поведінка, спрямована на завдання фізичної або психологічної шкоди певній людині, групі людей.

Агресія (лат. *aggredi* — нападати; лат. *aggressio* — напад) **мовленнєва** — усний вислів, письмовий текст з вульгаризмами, словами обценної (нецензурної) лексики для вираження партнеру за спілкуванням свого обурення, презирства. *Пор.: Вульгаризм.*

Агресія (лат. *aggredi* — нападати; лат. *aggressio* — напад) **мовна** — насильницьке нав'язування народів, національностей іншої (нерідної) мови як засобу комунікації, здобуття освіти, науки, культури тощо, прагнення перетворити цю нерідну мову на вияв самоідентифікації етносу. *Див.: Мова; Мова нерідна; Асиміляція лінгвокультура насильницька. Пор.: Асиміляція лінгвокультура природна.*

Адаптація (лат. *adaptare* — пристосовувати; лат. *adaptatio* — пристосування; лат. *adapto* — пристосовую) — спрощення, при-

стосування тексту до можливостей сприймання читача; у психолінгвістиці — пристосування будови та функцій організму, його органів і клітин до умов середовища.

Адаптація (лат. *adaptare* — пристосовувати; лат. *adaptatio* — пристосування; лат. *adapto* — пристосовую) **лінгвальна (мовно-етнічна)** — пристосування особистостей некорінного етносу (некорінної національності) до мовного, соціального, етно-мовленнєвого та суто комунікативного нового середовища, пов'язаного з відповідними умовами свого проживання. Див.: *Мова рідна; Білінгвізм*. Пор.: *Асиміляція*.

Адаптація (лат. *adaptare* — пристосовувати; лат. *adaptatio* — пристосування; лат. *adapto* — пристосовую) **мовленнєва** — система процедур навчання, використовувана для уніфікації та максимальної нівеляції психічних і мовно-мовленнєвих перешкод в іншомовному спілкуванні; охоплює такі рівні вияву — повна, середня (неповна) й точкова (коли мовець за певними опорними лінгвокультурними поняттями почати орієнтується в новому середовищі); вимагає постійної активізації мовленнєвих умінь, активного повсякденного спілкування; охоплює набуття слухомовленнєвих умінь комунікації, формування та усвідомлення мовленнєвих і поведінкових стереотипів. Див.: *Мовлення; Мова рідна; Білінгвізм*. Пор.: *Асиміляція*.

Адаптація (лат. *adaptare* — пристосовувати; лат. *adaptatio* — пристосування; лат. *adapto* — пристосовую) **тексту лінгвокультурологічна** — система прийо-

мів пристосування іншомовного тексту (перекладного, навчального) до сприйняття його носіями іншої культури й мови. Див.: *Мова; Текст; Текст іншомовний*.

Адвербіалізація (лат. *adverbum* — прислівник) — перехід інших частин мови у прислівники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категорійного значення прислівника: *верхи, безвісти, влітку, залюбки, на нівець, завтра* (іменники), *весело, гордо, здалеку, допізна* (прикметники), *завжди, всюди, скрізь, туди, сюди* (займенники), *геть (Ідіть геть! — Ідіть звідси* (вигуки)).

Адверсатив (грецьк. *adversativ* — протиставний) — відношення протиставлення, наявні спеціалізовані сполучники типу *проте, зате, але, а*.

Адвिसів (англ. *advice* — тип мовленнєвого акту (порада, рекомендація). У низці класифікації мовленнєвих актів (В. Богданов та ін.) йому приписують відповідні ознаки: неіституційність, адресатно-ініціювальність, неспонукання до інформування, неоснованість на владі або соціальному стані справ, орієнтованість не на користь адресанта. Найближчий протичлен — реквестив (див.: *Реквестив*). А. і реквестив разом протиставлені ін'юнктиву (див.: *Ін'юнктив*) у межах директива (див.: *Директив*).

Адекватність (лат. *adaequatus* — прирівнений) **семантична** — відповідність тексту тій реальності, яку відбиває мовний знак.

Ад'єктивація (лат. *adjectivum* — прикметник) — перехід інших частин мови у прикметник, тобто набуття синтаксичних функ-

А

цій і категорійного значення прикметника: *парене борошно, квашена капуста* (ад'єктивовані дієприкметники); *У нас в усіх одна мета* (ад'єктивованний числівник) (О. Олесь).

Адитив (лат. *additio* — додавання) — орієнтовно-спрямоване відношення.

Адресант (автор, мовець, відправник) (нім. *Adressant*, від франц. *adresser* — надсилати, направляти) — відправник інформації; денотативна роль суб'єктного типу; протагоніст; основний учасник ситуації; агенс-мовець; джерело повідомлення; у міжособистісному спілкуванні — особа, яка ініціює комунікацію, кодує своє повідомлення засобами мови і / або парамови й передає адресату; партнер комунікативного акту, відправник повідомлення; особа, яка ініціює комунікативний акт, кодує повідомлення засобами мови або парамови й передає адресату. *Див.: Адресантність; Комунікація; Акт комунікативний. Пор.: Адресат.*

Адресантність (нім. *Adressant*, від франц. *adresser* — надсилати, направляти) — 1) підкатегорія антропоцентричності як репрезентація в дискурсі, тексті світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, емоцій реального автора у вигляді автора-функції, що інтерпретований реальним читачем як постать адресанта; 2) (повідомлення, дискурс, текст) — репрезентація у процесі спілкування особистості адресанта (ідей, позицій, світогляду тощо). *Див.: Адресант. Пор.: Адресат (отримувач, слухач, читач, інтерпретатор, реципієнт, аудиторія).*

Адресат (отримувач, слухач, читач, інтерпретатор, реципієнт, ауди-

торія) (нім. *Adressat* — одержувач) — 1) компонент — назва особи (рідше назва неособи), на яку спрямована інформативна, донативна або емотивна дія; денотативна роль адресатного типу; третій після протагоніста та пацієнса учасник ситуації, на якого прямо не впливає протагоніст: В а с и л ь: *Я вам уже відправив зразки...* (М. Івченко); партнер комунікативного акту, отримувач повідомлення; особа, яка сприймає й інтерпретує повідомлення адресанта; назва відмінка й позначення учасника події, до якого спрямована дія або якому повідомляється певна інформація: *Я даю (читаю) книгу брату*; 2) кінцевий споживач повідомлення; 3) у міжособистісному спілкуванні — особа, яка сприймає повідомлення й відповідно до своїх когнітивних стратегій, конкретних конситуативних умов інтерпретує його; 4) той, кому адресована інформація; 5) особа, якій призначено повідомлення; 6) комунікант, який одержує інформацію; 7) отримувач, реципієнт; споживач усного, писемного чи друкованого повідомлення; особа, яка сприймає повідомлення й відповідно до своєї когнітивної, лінгвокультурної бази, вертикального контексту, стратегій, тактик і конкретних контекстних і ситуативних умов інтерпретує повідомлення адресанта; 8) у міжособистісному спілкуванні — особа, яка сприймає повідомлення та відповідно до своїх когнітивних стратегій і конкретних конситуативних умов інтерпретує його. *Див.: Спілкування; Акт комунікативний; Повідомлення. Пор.: Адресант; Адресантність.*

Адреса́т (нім. *Adressat* — одержувач) **інтерпретований** — сприйняття гіпотетичного адресата та програми адресованості тексту реальним читачем. *Див.: Адресат. Пор.: Адресант; Адресантність.*

Адреса́т-функція (нім. *Adressat* — одержувач і лат. *functio* — виконання) — віртуальний адресат, програма інтерпретації якого вписана автором у текст. *Див.: Адресат. Пор.: Адресант; Адресантність.*

Адстра́т (лат. *ad* — при, біля і *stratum* — нашарування, пласт) — елементи однієї мови, що увійшли до іншої мови внаслідок тривалого співіснування певних мов на одній території або суміжних територіях (напр., польськ. лексики в білоруській мові: *гарбата, цытрон*). *Пор.: Субстрат, суперстрат.*

А́збука Морзе (від імені винахідника С. Морзе) — у психолінгвістиці спосіб кодування букв, цифр, знаків пунктуації та інших символів за допомогою довгих і коротких сигналів (*тире та крапок*).

А́кання — збіг ненаголошених фонем /а/ та /о/ у звуці [а]. Акання властиве російській літературній мові: рос. носок [*насок*], платок [*платок*].

Акомода́ція (лат. *accomodatio* — пристосування) — процес взаємодії звуків різних категорій — голосних і приголосних; зміна одного звука під впливом іншого, сусіднього, що виявляється в частковому пристосуванні сусідніх звуків; пристосування голосних до вимови приголосних і навпаки; пристосування артикуляції суміжних приголосного та голосного звуків (напр., українські голосні [о], [а], [у] після м'яких приголос-

них стають більш передніми за місцем утворення: лук [лук] — люлька [л'у́л'ка], танець [тане́ць] — лялька [л'а́л'ка]). *Див.: Зміни звуків комбіаторні.*

Акомода́ція (лат. *accomodatio* — пристосування) **лінгвокульту́рна** — підлаштування одного з учасників міжмовної та міжкультурної комунікації під впливом іншого учасника спілкування під його заявлений стиль, що є носієм іншої лінгвокультури. *Див.: Спілкування; Стиль спілкування.*

Акомода́ція (лат. *accomodatio* — пристосування) **лінгвокульту́рна негативна** — максимальне віддалення одного з учасників міжмовної та міжкультурної комунікації від заявленого стилю іншого учасника спілкування, що може стати причиною різних комунікативних невдач. *Див.: Спілкування; Стиль спілкування; Акомодація лінгвокультурна. Пор.: Акомодація лінгвокультурна позитивна.*

Акомода́ція (лат. *accomodatio* — пристосування) **лінгвокульту́рна позитивна** — максимальне підлаштування одного з учасників міжмовної та міжкультурної комунікації під впливом стилю іншого учасника комунікації під його стиль спілкування, що сприяє витворенню загального тла успішного спілкування. *Див.: Спілкування; Стиль спілкування; Акомодація лінгвокультурна. Пор.: Акомодація лінгвокультурна негативна.*

Акрібо́логія (лат. *acer* (*acris*) — гострий, їдкий + *бологія*) — точність у мовленні.

Акромоногра́ма (грецьк. *akron* — вершина, край, граничність + лат. *monogramma*, від грецьк.

А

monos — один + *gramma* — літера, запис) — лексичний або фонетичний повтор на стикові рядків вірша: *До Дніпра прийшла у гості / Синя хмара з високості. / Мовить хмара до Дніпра: / — Дніпре, я твоя сестра* (А. Мойсієнко). Див.: *Ана-диплозис*.

Акронім (грецьк. *akronim* від *akros* — найвищий, крайній та *опута* — ім'я) — аббревіатура, що складається з початкових літер або звуків; звукова аббревіація, що постає омонімічною до загальноновживаного слова: *Наукове товариство імені Шевченка* (акронім: *НТШ*); *контрольно-пропускний пункт* (акронім: *КПП*) і под.

Аксіальна (грецьк. *axis* — вісь) **комунікація** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація аксіальна*.

Аксіолема (грецьк. *axios* — цінний + *lēmma* — допоміжність) — у дискурсології — аксіома, взята із розширеної текстової бази; цитата або перефразований вислів з письмових джерел, що постають додатковими для відповідного коментування.

Аксіологічний (грецьк. *axios* — цінний + *-logia*) — аспект, що передбачає вираження оцінних орієнтацій.

Аксіологічність (грецьк. *axios* — цінний + *-logia*) — принцип лінгвістичних досліджень, спрямований на встановлення та пояснення виявів у мові оцінної шкали людини. А. виступає компонентом антропоцентризму, менталізму та психонетики. У своєму вимірі А. лінгвістичного аналізу охоплює два основні різновиди: менталістський — вияв інтелектуально-логічної оцінки (*погано, добре, задовільно, прийнятно, бажано*) та пси-

хонетичний — встановлення результативності переживань, відчуття, інтуїції тощо (емоційно-екстатична оцінка); у дискурсології; лінгвістиці тексту — підкатегорія інформативності, виражена в актуалізації у свідомості всіх антропоцентрів дискурсу й тексту оцінної шкали «добре — байдуже — погано», «краще — рівноцінно — гірше».

Аксіологія (грецьк. *axios* — цінний + *-logia*) — сфера лінгвістичних досліджень, що займаються системним вивченням оцінки та оцінних категорій у мові.

Аксіома (грецьк. *axiōta* — вихідне твердження) — у дискурсології — висловлення, що виражає відношення між цінностями, що приймається як вихідне для побудови дискурсу або організації діяльності.

Аксіоматика (грецьк. *axiōta* — вихідне твердження) — у дискурсології — сукупність аксіом як вихідних правил, якими суб'єкт керується у своїй мовленнєвій і немовленнєвій діяльності.

Аксіостема (грецьк. *axios* — цінний + *-stema*) — у дискурсології — системна базова аксіома мовної свідомості, смисл якої постає загальноприйнятим, регулярним, їй притаманне постійне достоїнство.

Аксіреома (грецьк. *axios* — цінний + *-reoma*) — у дискурсології — оперативна аксіома, створена в дискурсі; авторське встановлення відношень між цінностями; дійсна тільки для даного дискурсу.

Аксон (грецьк. *axon* — вісь) — у психолінгвістиці — відгалуження нервової клітини, що проводить нервові імпульси від тіла клітини до інших клітин або органів.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **аудитивний** (англ.

audit, від лат. *auditus* — слухання, вислуховування) — комунікативна дія слухача, скерована на зміст повідомлення.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **дискурсивний** (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування; прикм. від ім. *discursus*) — *Див.: Обмін мовленнєвий.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **вмовляння** — *Див.: Акт локутивний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **ілокутивний** (англ. *Il* — префікс із значенням посилення + *locution* — мовний зворот) / **Акт ілокуційний** — мовленнєвий акт, що розглядається як засіб вираження ілокутивної сили та її донесення до адресата; один із трьох / чотирьох компонентів (поряд з актом локутивним, актом перлокутивним, актом колокутивним) мовленнєвого акту, безпосереднє втілення у висловленні певної мовленнєвої інтенції, мети адресанта, що надає висловленню потрібного комунікативного спрямування; пов'язаний з втіленням у повідомленні конкретної комунікативної інтенції, мети адресанта. *Див.: Акт мовленнєвий; Іntenція комунікативна. Пор.: Акт локутивний; Акт колокутивний; Акт перлокутивний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **колокутивний** (лат. *colloqui* — розмовляти, від лат. *con* — з та *loqui* — говорити) — один з трьох / чотирьох компонентів (поряд з актом локутивним, актом перлокутивним, актом ілокутивним) мовленнєвого акту, що означає активний / пасивний перебіг мовленнєвої ситуації, унаслідок

до чого постає досягнення / недосягнення поставлених завдань. *Див.: Акт мовленнєвий; Іntenція комунікативна. Пор.: Акт локутивний; Акт ілокутивний; Акт перлокутивний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **комунікативний** (лат. *communicatio, communico* — спілкуюсь з кимось) — однократне здійснення комунікації в межах певної комунікативної ситуації; у комунікативній лінгвістиці — процес, що відбувається у відповідних часово-просторових координатах між адресантом й адресатом як носіями психо-соціокогнітивних рис за тим чи іншим мовленнєвим жанром, його результатом постає дискурс, текст; акт мовленнєвої взаємодії між суб'єктами спілкування, у процесі якого вирішуються комунікативні завдання; сукупність мовленнєвих актів, що здійснюються комунікантами назустріч один одному; інтеракція. *Див.: Комунікація; Спілкування; Інтеракція. Пор.: Акт мовленнєвий; Акт ілокутивний; Акт перлокутивний; Акт локутивний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **комунікативний** (лат. *communicatio, communico* — спілкуюсь з кимось) **ідіоетнічний** (грецьк. *idios* — своєрідний + *ethnos* — народ) — тип комунікативного акту, виявлений у міжособистісних інтеракціях і властивий певній національній лінгвокультурі, часто неповторний, непритаманний іншим культурам. *Див.: Комунікація; Акт комунікативний. Пор.: Акт мовленнєвий; Акт мовленнєвий; Акт ілокутивний; Акт перлокутивний; Акт локутивний.*

А

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **комунікативний** (лат. *communicatio, communico* — спілкуюсь з кимось) **універсальний** — тип комунікативного акту, спільний для низки національних лінгвокультур з відповідними усталеними моделями вияву позицій учасників комунікації. *Див.: Комунікація; Спілкування. Пор.: Акт мовленнєвий; Акт комунікативний ідіоетнічний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **локутивний** (англ. *locution* — мовний зворот) — акт вимови речення; один з трьох / чотирьох складників мовленнєвого акту (поряд з актом ілокутивним і перлокутивним, колокутивним), що пов'язує повідомлення з дійсністю (визначає його зміст і референцію) і виявляється у формуванні пропозиції повідомлення; один з трьох / чотирьох конститuentів мовленнєвого акту, пов'язаний із викладенням у висловленні певного змісту, тобто встановленням зв'язку висловлення з дійсністю (саме це мотивує його стиль і референцію) і виявляється у формуванні пропозиції повідомлення. *Див.: Акт мовленнєвий; Повідомлення. Пор.: Акт ілокутивний; Акт перлокутивний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий** — одиниця мовленнєвої діяльності (мовленнєва дія); складник повідомлення, цілеспрямована мовленнєва дія, здійснювана відповідно до принципів, законів і правил мовленнєвої поведінки, усталених у суспільстві; окрема спрямована дія, що охоплює говоріння та сприйняття мовлення (у письмовій формі відповідно — текст і його

прочитання); одиниця мовлення, цілісність якої полягає в єдності мовленнєвого висловлення (локуції), мети (ілокуції), спрямованості на результативну реакцію (перлокуції) та розмови — прямої (усне спілкування) чи опосередкованої (письмове) (колокуція); окремий акт мовлення, що за усталених умов постає двобічним процесом породження тексту з охопленням одночасного *говоріння* (адресант) — *слухання* (адресат) і розуміння почутого, а за письмового спілкування А. м. охоплює писання й читання з можливим часово-просторовим віддаленням учасників спілкування; цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, усталених у конкретному суспільстві; одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки в межах прагматичної ситуації; складник повідомлення (висловлення), цілеспрямована мовленнєва дія; одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що постає у межах прагматичної ситуації комунікативного акту. Втілення у повідомленні (висловленні) певної комунікативної мети, що надає йому конкретної спрямованості. Складники А. м. — адресант (функція емотивна), адресат (функція апелятивна, конативна), предмет і ситуація (функція репрезентації, референтивна) (за Карлом Бюллером), контакт (фатична, контактновстановлювальна функція), код (метамовна функція), повідомлення (поетична функція) (за Романом Якобсоном). Основні риси А. м. — контактність, інтенційність, цілеспрямованість, конвенційність.

Цілісність мовленнєвого акту створюють акт локуції (власне-мовленнєве висловлення), ілокуції (комунікативної мети), перлокуції (скерованість на результативний вплив щодо адресата), колокуції — розмови прямої (усне спілкування) чи опосередкованої (письмове). За Дж. Остінім, являє собою вимову речення. В А. м. вирізняються три рівні: (1) локутивний акт, у якому реалізуються фонетичні, граматичні й семантичні складники виголошеного речення (*див.: Акт локутивний; Локуція*); (2) ілокутивний акт, що реалізує комунікативний намір (інтенцію) адресанта: обіцянку, прохання, вибачення, подяку, оголошення війни тощо (*див.: Акт ілокутивний; Ілокуція*); (3) перлокутивний акт, метою якого постає вплив на адресата: вмовляння, залякування і под. (*див.: Акт перлокутивний; Перлокуція*). Дж. Р. Сьорл вводить поняття пропозиційного акту (*див.: Акт пропозиційний*), що в семантичній структурі (логічній формі) виголошеного речення містить референт висловлення (акт референції) і приписує (предикую) йому якусь ознаку (акт предикації). А. м. класифікують за різними критеріями: 1) за кількістю ілокутивних сил — прості (опис — ілокутивна сила репрезентативна; прохання — ілокутивна сила квеситива) та гібридні (пропозиція, запрошення — містять ілокутивні сили директива та комісива); 2) за способом вираження — прямі (мовна семантика засобів відповідає ілокутивній силі: директив — спонукальне речення) і непрямі (ілокутивна сила мовних форм не

постає складником семантики А. м.: непрямий директив може реалізовуватися питальним реченням: *Не могли б ви мене пропустити?*; розповідним: *Я хочу почути відповідь*); 3) за структурою — прості (актуалізований одним простим реченням. *Пор.:* квеситив; типу *Котра тепер година?*; директив: *Припиніть!*; комісив: *Я поверну книжку згодом*) і складні (утворюються з простих на основі субординації (підпорядкування мети одного акту іншому / іншим), координації (збіг мети кількох актів), сприяння (здійснення мети одного акту уможливлєє реалізацію мети іншого акту)); 4) за рівнем мовного складника — нерозгорнуті (здійснюються за допомогою одного висловлення типу *Чорт забирай!*), розгорнуті (здійснюються за допомогою кількох висловлень, що складають зв'язний текст, *пор.:*, наприклад: сварка, обговорення тощо) та універсальні (здійснюються за допомогою одного / кількох висловлення / висловлень, що складають зв'язний текст, *пор.:*, наприклад: наказ, запит); 5) за формою вияву та застосування мовних засобів — усно-мовленнєві (сферою вияву постає усне мовлення: молитва, сварка і под.), писемно-мовленнєві (реалізуються тільки писемно: протокол, розписка тощо) та зворотно-виявні (можуть бути усно-мовленнєвими та писемно-мовленнєвими: прохання, подяка та ін.); 6) за універсальністю — первинні, або універсальні (властиві різним сферам спілкування: питання, прохання і под.) і вторинні, або інституційні (ви-являються тільки в рамках певного соціального

А

інституту: проповідь, голосування тощо); 7) за позицією в дискурсі — ініціальні (відкривають комунікацію: привітання, запрошення і под.), реактивні (постають реакцією на певні мовленнєві дії адресанта: згода, заперечення тощо); 8) за виявом інтерактивності — однібічні (не вимагають негайного зворотної мовленнєвої дії та розраховані на пасивне / опосередковане сприйняття повідомлення адресатом: опис, оповідання, розповідь і т. ін.) і кооперативні (спрямовані на виклик негайної реакції адресата) з внутрішнім диференціюванням на двобічні (наявна мовленнєва взаємодія двох комунікантів) і багатобічні (розраховані на участь у комунікації трьох, чотирьох і більше осіб). Такі А. м. стимулюють мовленнєву діяльність адресата: директива, запит тощо. Див.: *Дискурс; Акт ілокутивний; Акт локутивний; Акт перлокутивний; Спілкування; Комунікація; Акт комунікативний*. Пор.: *Висловлення; Речення*.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий вимоги** — різновид мовленнєвого акту **директива**, якому властиве відтворення «справжності», реальності мети адресанта: *Ну, тепер розкажи все по порядку, Петрусю, щоб ми знали, як отсе тебе Бог спас од смерті* (П. Куліш); *Дай мені сопілку, / оту, що ти приготував цареві, — як влучу слушний час, то я подам / до власних рук йому* (Л. Українка). А. м. в. може супроводжуватися: 1) докором: *Я ж вас, мамо, стільки років сподівалась, як свята. Верніться, хоч ніч переночуєте* (С. Васильченко); 2) погрозою: *Візьми назад*

слова ті необачні, / бо гірш тобі на тім світі буде, / аніж на сьому (Л. Українка). Пор.: *Ін'юнктив; Асертив / Реквезитив*.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий (експліцитний)** — мовленнєвий акт, що передає ілокутивну силу адресанта прямо у висловленні; цілеспрямована мовленнєва дія, цілісність якої створюють акти локуції, ілокуції та перлокуції. Пор.: *Акт мовленнєвий (непрямий)*.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий вторинний (інституційний)** (лат. *institutio* — наставляння) — тип мовленнєвого акту, здійснюваного в межах певного соціального інституту.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий гібридний** (грецьк. *hibrida* — помісь) — тип мовленнєвого акту за кількістю ілокутивних сил; поєднує в собі ілокутивні сили двох або більше різних мовленнєвих актів.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий ініціальний** (лат. *initium* — початок) — тип мовленнєвого акту, що започатковує комунікацію.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий ініціативний** (франц. *initiative*, від лат. *initiare* — розпочинаю) — мовленнєвий акт, що собою відкриває діалогічне спілкування учасників комунікації. Пор.: *Акт мовленнєвий (експліцитний)*.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий комплексний** (прикм. від ім. *комплекс*) — тип структурно складного мовленнєвого акту, витвореного з простих мовленнє-

вих актів на основі субординативного відношення (підпорядкування мети одного акту меті іншого).

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий композитний** (італ. *compositio* — складений) — тип структурно складного мовленнєвого акту, формованого простими мовленнєвого акту на підставі відношення координації (збігу мети двох або більше мовленнєвих актів).

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий кооперативний** (лат. *coopero* — співпрацюю; прикм. від ім. *кооперація*) — тип мовленнєвого акту, що передбачає виклик негайної реакції адресата.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий непрямий** — акт висловлення, у якому комунікативний намір адресанта виражений опосередковано й інтенція адресанта вгадується адресатом на підставі імплікатур дискурсу, ілюкція адресанта повинна виявлятися адресатом з опертям на відповідні імплікатури дискурсу. *Пор.: Акт мовленнєвий прямий.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий нерозгорнутий** — різновид мовленнєвого акту, здійснюваний за допомогою одного висловлення.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий оборотний** — тип мовленнєвого акту, що може поставати усно- / писемно-мовленнєвим.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий односторонній** — тип мовленнєвого акту, що не вимагає негайного зворотного зв'язку, зворотної дії.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий первинний** — тип мовленнєвого акту, притаманний різним сферам спілкування. *Див.: Акт мовленнєвий.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий пропозитивний** (лат. *propositio* — речення) — тип мовленнєвого акту, скерований на побудову пропозиції як основи повідомлення. Так, у реченні *Дівчина думала (вважала, прогнозувала) за необхідне говорити, що сьогодні піде на заняття* очевидно постає скерованість на структурування відповідного повідомлення з опорою на структурний та інтенційний тип предиката *думала (вважала, прогнозувала)*. *Пор.: Акт мовленнєвий непрямий.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий простий** — 1) тип мовленнєвого акту за кількістю ілюкутивних сил, для якого притаманна одна й тільки одна ілюкутивна сила; 2) тип мовленнєвого акту за структурою, якому властива актуалізація тільки одним простим реченням.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий прямий** — акт висловлення, у якому комунікативний намір адресанта виражений буквально засобами повідомлення. *Пор.: Акт мовленнєвий непрямий.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий реактивний** (лат. *re...* — проти + *actio* — дія) — мовленнєвий акт учасника спілкування, що постає реакцією на мовленнєву дію адресанта та який слідує за мовленнєвим актом мовця; відповідь адресата на ініціативний мовленнєвий акт адресанта.

А

Див. також: Акт мовленнєвий ініціативний.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий розгорнутий** — тип мовленнєвого акту, зреалізованого за допомогою кількох висловлень, що витворюють зв'язний текст (сварка, суперечка, обговорення).

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий складений** — тип складного за структурою мовленнєвого акту, створеного з простих мовленнєвих актів на підставі відношення сприяння, яке визначає поєднання метакомунікатива з тим чи тим іншим (будь-яким) мовленнєвим актом.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий складний** — тип складного за структурою мовленнєвого акту, формованого простими мовленнєвими актами на підставі відношення субординації, координації або сприяння.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий універсальний** (лат. *universalis* — загальний) — тип мовленнєвого акту, що може реалізовуватися за допомогою одного або декількох висловлень, що складають цілісний зв'язний текст.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєвий фінальний** (лат. *finalis* — кінцевий) — мовленнєвий акт учасника комунікації, яким завершується діалогічне (полілогічне) мовлення. *Пор.: Акт мовленнєвий прямий; Акт мовленнєвий непрямий.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **мовленнєво-мисленнєвий** — сукупність психічних і мовленнєвих дій, що забезпечують породження ви-

словлення, що складається з його програмування — латентне породження (*див.: Програма висловлення*) та вимови. *Див.: Акт мовленнєвий пропозитивний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **непрямий (імпліцитний) / небуквальний мовленнєвий** — мовленнєвий акт, де протиставлені ілокутивна сила, притаманна виголошуваному реченню й незалежна від контексту використання, та ілокутивна сила, яку адресант вкладає у висловлення, сподіваючись спонукати адресата сприйняти та зрозуміти його справжній комунікативний намір. На контекстуально незалежну ілокуцію орієнтована експлікатура (*див.: Експлікатура*). А застосування контексту, знання конститутивних правил і прагматичних принципів (насамперед, принципу Кооперації) уможливорює встановити імплікатуру (*див.: Імплікатура*); мовленнєвий акт, що ґрунтується на мовній грі й не збігається за ілокутивним типом з ілокутивною силою, що імплікує її. *Пор.: Акт мовленнєвий прямий. Див.: Експлікатура; Імплікатура; Принцип Кооперації.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **перлокутивний** (лат. *per* — префікс з посилювальним значенням + англ. *locution* — мовний зворот, вислів) / **Акт прелокуційний** — один з трьох складників повідомлення та мовленнєвого акту (поряд з актом локутивним та ілокутивним), пов'язаний з результатом (очікуваним чи досягнутим) впливу ілокутивної сили повідомлення на свідомість чи поведінку адресата; комуніка-

тивний вплив; у стандартній теорії мовленнєвих актів один із часткових актів, спрямованих на те, щоб впливати у відповідному напрямі на слухача (порадувати, злякати, умовити, переконати тощо). *Див.: Акт мовленнєвий; Повідомлення. Пор.: Акт ілокутивний; Акт колокутивний; Акт локутивний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **писемно-мовленнєвий** — тип мовленнєвого акту, що реалізується тільки в писемному вигляді, писемному мовленні.

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **предикації** (лат. *praedicatum*) — один з аспектів у структурі пропозиційного акту (*див.: Акт пропозиційний*), супряжний з актом референції (*див.: Акт референції*). В акті предикації, виділеному в описуваному стані речей, мовець приписує певну ознаку (предикат) (за Дж. Р. Сьорлем).

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **пропозиційний** (лат. *propositio*) — один із часткових актів у структурі мовленнєвого акту (*див.: Акт мовленнєвий*) (за Дж. Р. Сьорлем). А. п. — це реалізація, здійснення двох його актів-складників — акту референції (*див.: Акт референції*) й акту предикації (*див.: Акт предикації*); складник мовленнєвого акту. *Див.: Акт мовленнєвий; Акт референції; Акт предикації.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **референції** (лат. *refere* — повідомляти) — один з аспектів у структурі пропозиційного акту (*див.: Акт пропозиційний*) (за Джоном Р. Сьорлем). Цим актом мовець «прив'язує» описуваний стан речей до певного об'єкта або низки

об'єктів позамовної реальності й актом предикації (*див.: Акт предикації*) приписує референтів (низці референтів, комплексу референтів) певну ознаку (предикат).

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **спілкування** — *Див.: Акт комунікативний.*

Акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) **усно-мовленнєвий** — тип мовленнєвого акту, сферою вияву та реалізації постає тільки усне мовлення.

Актант (лат. *ago* — дія) — учасник події, описуваної дієсловом; кількість і типи актантів, визначувані характером валентності дієслова; учасник ситуації, що утворює класи денотативних ролей: 1) суб'єктного, 2) об'єктного, 3) адресатного, 4) інструментального, 5) ситуативного типів; обов'язковий (валентний) поширювач слова в реченні; будь-який член речення, що називає особу, предмет чи бере участь у процесі, позначеному дієсловом. У семантичному синтаксисі розрізняють семантичні (реальні) А., що відбивають елементи ситуації (суб'єкт, об'єкт, адресат та ін.), і синтаксичні А. — члени речення (підмет, додаток тощо); компонент висловлення, що позначає учасника процесу, вираженого дієсловом. А., зумовлені валентністю предиката, утворюють актантну рамку.

Актант (лат. *ago* — дія) **сентенційний** (прикм. від ім. *сентенція*) — актант, що постає регулярним у сентенційних реченнях (їхньою основою постають сентенційні предикати типу *повинен, зобов'язаний*) і виявляє сентенційний вимір: *Хлопчик повинен побачити дівчинку.*

Актанти (лат. *ago* — дія) **пропозиції** (лат. *propositio*) — будь-

А

які компоненти пропозиції висловлення (повідомлення), які позначають особу або предмет, що бере участь у процесі, позначеному дієсловом (предикатом).

Актантно-рольова грамати́ка (лат. *ago* — дія та франц. *rule*) — Див.: *Грамати́ка актантно-рольова*.

Актив (лат. *activus* — діяльний) — те саме, що дійсний (активний) стан дієслова.

Активіація (активізація) (лат. *activus* — діяльний) — збудження певних ділянок мозку в актах мисленнєвої та мовленнєвої діяльності під впливом тих чи інших стимулів-збудників.

Активізація (лат. *activus* — діяльний) — те саме, що активація. Див.: *Активіація*.

Активна (лат. *activus* — діяльний) **конструкція** (лат. *constructio*) — Див.: *Конструкція активна*.

Активна (лат. *activus* — діяльний) **лексика** (грецьк. *lexikos* — словесний, від *lexis* — слово, вислів, мовленнєвий зворот) — Див.: *Лексика активна*.

Активне (лат. *activus* — діяльний) **слухання** — Див.: *Слухання рефлексивне*.

Активний (лат. *activus* — діяльний) **лад** — Див.: *Лад активний*.

Активний (лат. *activus* — діяльний) **словниковий запас** — Див.: *Запас словниковий активний*.

Активність (лат. *activus* — діяльний) **словотвірна** — поняття синхронного словотвору, що виявляє якісну характеристику дериваційних можливостей слова. Пор.: *Продуктивність словотвірна*.

Актуалізатор (лат. *actualis* — дійовий, справжній + *-ator*) **лексичний (конкретизатор)** — компонент (прислівник, частка, модальне слово), що безпосередньо вживається після сполучного засобу в другій частині

складного речення для відтворення значеннєвих відтінків.

Актуалізатори (лат. *actualis* — дійовий, справжній + *-ator*) — елементи, що прив'язують зміст мовних висловів до умов спілкування, знань учасників конкретного мовленнєвого акту.

Актуалізація (лат. *actualis* — дійовий, справжній + *-aція*) — використання зображально-виражальних засобів художнього мовлення таким чином, що вони здаються незвичайними, концентрують навколо себе зміст і емоцію тексту, увиразнюються; реалізація можливостей мовних одиниць щодо стилістичної мети спілкування: семантико-стилістичне наголошення, змістове виокремлення мовних одиниць через несподівані мовні зв'язки; у комунікативній лінгвістиці — перехід від мови до мовлення та реалізація потенційних властивостей мовних елементів, яких вимагає певна мовленнєва ситуація.

Актуалізація (лат. *actualis* — дійовий, справжній + *-aція*) **мовних засобів** — таке використання мовних засобів, що привертає увагу й сприймається як щось незвичайне.

Актуалізація (лат. *actualis* — дійовий, справжній + *-aція*) **ономастична** (прикм. від ім. *ономастика*) — посилення стилістичного навантаження власного імені у структурі тексту за допомогою тих чи інших засобів, до яких належать: 1) стилістична етимологізація — семантична актуалізація внутрішньої форми імені (*Стоян вистояв; Орел уже до ЄС долетів; Наші у «Наших» та ін.*); 2) стилістична фікціонізація — перетворення власних реальних імен у значеннєві за допомогою фоне-

тичних, морфологічних, лексичних засобів (поширена у памфлетах, фейлетонах, алегоричних текстах); носій імені легко впізнаваний; 3) ономастична паронимазія й омонімічна атракція — звукове зближення; діапазон звукової атракції досить широкий: від алітерації, асонансів (*Естонія прямує в ЄС*) — до паронімів, омонімів (*«Дніпро» успішно грає на берегах Дніпра*); для створення конотацій часто використовується прийом декодування власного імені шляхом розчленування на значеннєві частини або семантичної актуалізації одного з елементів: *БалмУТ* (про працівника УТ — Першого українського національного телевізійного каналу); 4) звукова експресія імен (поєднувана зі створенням різноманітних додаткових конотацій); 5) індивідуально-авторська онімізація, що пов'язана з бажанням дати емоційно-експресивну оцінку денотатові, творенням авторських понять, що вимагають домінування; ЗМІ досить часто творять «ситуативні» імена, що функціонують як власні назви, хоча й належать до фонду апеллятивної лексики (пор.: 11 вересня і под.).

Актуальне (лат. *actualis* — дійовий, справжній) **членування речення** — Див.: **Членування речення актуальне**.

Актуальність (лат. *actualis* — важливий у певний час, злободенний, назрілий; ім. від прикм. *актуальний*) — важлива ознака текстового компонента, журналістики; в останній — оперативний відгук на події, вчасне висвітлення злободенних тем.

Акузатив (лат. *accusativus* — знахідний (відмінок)) — те саме,

що знахідний відмінок. Див.: **Відмінок знахідний**.

Акузативний (лат. *accusativus* — знахідний (відмінок)) **лад** — Див.: **Лад номінативний (акузативний)**.

Акультурація (лат. *ad* — до і *cultura* — опрацювання) — процес засвоєння тим чи іншим етносом, групою індивідумів, певною особистістю, сформовані в одній культурі, елементів, смислів і змісту іншої культури. Останнє охоплює всю глибину засвоєваної культури — тексти, субтексти, стереотипи мовного спілкування та ін. Нова культура може засвоюватись повністю й неповністю, що впливає на стереотипи монокультурної поведінки, глибину напрацювання стратегії мовленнєвого спілкування.

Акустика (грецьк. *akustikos* — слуховий) — 1) розділ фізики; вчення про звук; 2) мовленнєва акустика — розділ загальної акустики, що вивчає структуру мовленнєвого сигналу, процеси утворення та сприйняття звуків мовлення.

Акустичний (грецьк. *akustikos* — слуховий) — той, що сприймається слухом.

Акустичні (грецьк. *akustikos* — слуховий) **характеристики мовлення** — Див.: **Характеристики мовлення акустичні**.

Аку́т (грецьк. *akut*) — різновид музичного наголосу (складника інтонації). Йому властивий висхідний рух голосового тону.

Див.: **Циркумфлекс**.

Акце́нт (лат. *accentus* — наголос) — 1) наголос; 2) своєрідність вимови; 3) виділення; 4) неправильна вимова звуків іноземної мови; 5) графічний знак, за допомогою якого на письмі позначуваний наголос; у

А

комунікативній лінгвістиці — особливості вимови, притаманні тим, хто говорить нерідною мовою. Сукупність помилок у мовленні мовця, зумовлених впливом рідної мови. Здебільшого зберігається в людей, які засвоїли нерідну мову в зрілому віці. А. утворюється під впливом артикуляційних особливостей рідної мови, які переносяться на мову чужу. Елементи А. можуть формуватися також під впливом діалекту чи говору (говірки), коли особа недостатньо володіє нормами літературної мови. Поняття *акцент* охоплює всі структурні яруси мови: фонетику, лексику, граматику. Див.: *Наголос; Мовлення; Мова рідна; Мова нерідна*. Пор.: *Интерференція; Культура мовлення*.

Акцѐнтний (лат. *accentus* — наголос) **тип** — Див.: *Тип акцентний*.

Акцентоло́гія (лат. *accentus* — наголос і *logos* — слово, вчення) — 1) розділ мовознавства, що вивчає природу та функціонування наголосу, історичні зміни в наголошуванні слів окремої мови чи групи споріднених мов; 2) система пов'язаних із наголосом явищ мови.

Акцентуа́ція (від лат. *accentus* — наголос) — 1) позначення наголосу в писемному тексті; 2) те саме, що й акцентологія (2); у психолінгвістиці — посилення певних психічних властивостей або рис вдачі людини.

Акцентуа́ція (лат. *accentus* — наголос) **епілепті́дна** (грецьк. *epilambano* — схоплюю, нападаю, *eides* — подібний, схожий і лат. *accentus* — наголос) — у психолінгвістиці — посилення збуджуваності, авторитарності індивіда, що виявляється у виникненні сумного настрою, роз-

дратованості, дріб'язкової акуратності. Пор.: *Акцентуація істероїдна*.

Акцентуа́ція (лат. *accentus* — наголос) **істерої́дна** (грецьк. *hystera* — матка, *eides* — подібний, схожий) — у психолінгвістиці — посилення егоцентризму й бажання бути в центрі уваги. Пор.: *Акцентуація епілепті́дна*.

Ала́лія (грецьк. *a* — заперечення та *lalio* — кажу, мовлення) — відсутність мовлення внаслідок порушення його розвитку або органічного ушкодження.

Алго́рітм (за латинською формою іменника середньоазійського математика аль-Хорезмі *Algorithum*) — точно визначене правило дій (програма), для якого визначена кількість способів і послідовність застосування щодо вихідних даних завдання, що ведуть до його вирішення.

Алега́ція (лат. *allēgatio* — покликання, наведений доказ) — покликання в мовленні на письменника. Різновид алюзії.

Алегорі́зм (грецьк. *allēgoria*, від *allos* — інший і *agoreio* — говорю) — стиль алегорії, що повністю охоплює певний твір, пор.: байку Леоніда Глібова «Вовк та Ягня» та ін.

Алего́рія (грецьк. *allēgoria*, від *allos* — інший і *agoreio* — говорю) — троп, один з видів образного, непрямого називання, коли абстрактне поняття або судження передається через конкретний образ. Так, наприклад, у байках хитрість показано в образі *лисиці*, а підступність — в образі *змій* та ін.

Аліте́рація (лат. *ad* — до і *litera* — літера) — повтор однакових приголосних звуків чи звукосполук у віршовому рядку, строфі, реченні, використовуюва-

ний як стилістичний прийом (троп), суттю якого може бути й повторення одного або кількох приголосних звуків у суміжних або близько розташованих у тексті словах для надання йому виразності або зображуваності: *Рокотання ридання бандур* (П. Тичина), *пор.:* також: *Небо скупйовджене і розколисане / Дрантя спустило на темні бори. / Сонного місяця сива лисина / Полум'ям сизим горить. // З ротатим, ридаючим риком / Вітри орди хмар несуть, / І ходить за їхнім криком / Бажання лягти й заснуть...* (В. Симоненко).

Алогізм (грецьк. *allos* — префікс, що означає заперечення, відсутність, і *logiotos* — судження, вислів) — 1) відсутність логіки в чомусь, щось безглузде, позбавлене логічності; 2) несумісність, зумовлена невідповідністю граматичного руху мови значеннєвому; сполучення суперечливих понять, свідоме порушення логічних зв'язків, ініційоване задля створення певного стилістичного та смислового ефекту; навмисне складена смислова невідповідність як гумористичний засіб або для емфазі, парадокса: *Приходьте вчора; Скільки потрібно часу, аби вас за п'ять хвилин тут уже шукали?; Спочатку тут були тільки люди, тепер з'явилися і студенти*. Стилістичний прийом навмисного порушення логічних зв'язків для створення комізму, іронії і под.: *Йшов крапистий дощ і заєць* (С. Руданський).

Алолєкса (грецьк. *allos* — інший і *lekca*) — слово як член, як глоса, як варіант або різновид лексеми у певному мовленнєвому акті (усному чи писемному).

Аломорф (грецьк. *allos* — інший і *morph*) — 1) варіант морфеми, альтернант, різновид, певна конкретна маніфестація морфеми, зумовлена її позицією у слові. Морф, вживання якого зумовлено його позицією у слововформі. А. префікса *з-* відрізняються тим, що *с-* вживаний перед приголосними *к, п, т, ф, х* (*сказати, спитати, ступити, сфабрикувати, схарактеризувати*), *зі-* — перед звукосполуками типу [*бр*], [*тхн*] та ін. (*зібрати, зітхнути*) і под.; 2) морф, що перебуває у відношенні додаткової дистрибуції.

Аломорфа (грецьк. *allos* — інший і *morph*) — *Див.:* **Аломорф**.

Аломорфізм (грецьк. *allos* — інший і *morphē* — вигляд, форма) — розбіжність у вираженні певних значень у зіставляваних мовах; різна структура, будова співвідносних лінгвальних категорій у зіставляваних мовах. Антонім: **Ізоморфізм**. *Пор.:* **Ізоморфізм**

Алонім (грецьк. *allos* — інший + *onoma* — ім'я, назва) — різновид власної назви того самого об'єкта: особи, географічного об'єкта й т. ін. Терміном А. можуть позначати: 1) ім'я святого, інше ім'я особи: *Микола Чудотворець, Діва Марія, Юрій Змієборець* та ін. Такі А. широко вживані в церковно-історичній літературі, де містяться життєписи святих. А. досліджує агіоніміка (розділ ономастики); 2) варіанти того самого власного імені: *Тихін* — *Тихон*; *Панас* — *Опанас* та ін.; 3) інша назва того самого географічного об'єкта: *Дід Дніпро, Дніпро-Славута* і т. ін.; 4) слова не зі спорідненим, а з тотожним значенням, на відміну від синонімів: *Небо синє-синє, а в річці*

А

вода голуба (Б.-І. Антонич); 5) подекуди як різновид псевдоніма, як підпис власного твору прізвищем іншого письменника або іншої цілком реальної людини, один з прийомів містифікації (це поширено, наприклад, у «Літературному ярмаркові»; Пантелеймон Куліш підписував окремі зі своїх творів прізвищем петербурзького журналіста М. Макарова та ін.); 6) інколи в художньому мовленні А. використовують як смисловий варіант певної лексеми: *«Коли потяг у даль загукоче»* (В. Сосюра) тощо.

Алономія (грецьк. *állos* — інший + *опута* — ім'я, назва) — у дискурсології — відношення смислового розрізнення за тотожності форми одиниць, що визначається різницею їхніх дискурсивних або етнокультурних контекстів; може досягати ступеня антимонії — точного смислового протиставлення.

Алотріологія (грецьк. *allotrios* — чужий, італ. *trio* і *logos* — слово) — введення у мовлення побічних елементів, що не торкаються теми.

Алоф́он (грецьк. *állos* — інший і *phōnē* — звук) (**варі́ант фонéми**) — звук, у якому виявлена фонема в конкретній фонетичній позиції: алофонами фонemi /ш/ можуть бути [ш], [ш'], [с'], [ш':]: *шапка* [ш'апка], *шовк* [ш'оўк], *шість* [ш'іс'т'], *гроші* [г'рош'і], *б'єшся* [б'єс':а], *радишся* [рад'іс':а], *піддашся* [п'ід:а-ш':а], *розкішшю* [розк'іш':у]. Залежно від умов реалізації розрізняють основні, комбінаторні та факультативні А. Див.: *Алофон комбінаторний; Алофон позиційний; Алофон факультативний; Варіант фонemi.*

Алоф́он (грецьк. *állos* — інший і *phōnē* — звук) **комбінаторний** — варіант фонemi, зумовлений асимілятивним або акомодативним впливом сусідніх звуків.

Алоф́он (грецьк. *állos* — інший і *phōnē* — звук) **позиційний** — варіант фонemi, зумовлений місцем (позицією) фонemi у слові.

Алоф́он (грецьк. *állos* — інший і *phōnē* — звук) **факультативний** — варіант фонemi, зумовлений впливом діалектного мовлення та особливостями індивідуальної вимови.

Алофра́за (грецьк. *állos* — інший і *фраза*) — варіант словосполучення, фразеологічного вислову тощо. Пор.: *морочити голову — сушити голову, забивати голову; наводити на думку — прийти на думку* тощо.

Алфаві́т (грецьк. *alphabetos* — назва перших двох літер грецької абетки: *alpha* і *beta*; у новогрецькій — *vita*) — сукупність літер якого-небудь фактографічного письма, розташованих в історично встановленому порядку та прийнятих у письмовій системі певної мови. Використовуваний для письма якою-небудь мовою: *український алфавіт, арабський алфавіт* і под.

Альтерна́ція (лат. *alternatio* — чергування) — Див.: *Чергування.*

Алюзі́я (лат. *allusio* — жартувати, натякати) — натяк, особливо шляхом прислів'я, метафори, алегорії, відсилання до певного художнього твору, сюжету чи образу, а також історичної події з розрахунку на ерудицію, компетенцію читача, покликаною розгадати закладений зміст; включення у мовлення афоризмів, цитат з літературних творів, прислів'їв тощо: *Про силу моїх почуттів можна сказати словами Сосюри: через ти-*

сячі літ лиш приходить подібне кохання! Подеколи вживається як особливий різновид алегорії, пов'язаної з фактами дійсності (*Піррова перемога*). Характерний приклад А. наявний у поезії «Шляхами Одиссея» Ю. Клена (... *де рідна на тебе чекає Ітака / І занедбаний твій маєстат*), що легко асоціюється із прикінцевими словами сонета *Karnos tes patridos* М. Зерова («Дим батьківщини»): *Там цілиною йдуть леміш і рало, / Там зноситься Ітаки синій дим?*, присвяченого Ю. Кленові напередодні його рееміграції до Німеччини. Гомерівська Ітака для обох митців символізувала Україну, з якою кожному з них випадала вимушена розлука. Мовлення має відтінок респектабельності, справляє позитивний вплив на мовця та сигналізує про адресанта як про вдумливу й високоосвічену людину. Прийом інтертекстуальності, за допомогою якого мовець в імпліцитній формі встановлює зв'язки цього тексту з іншим текстом, дає уявлення про речі, не називаючи їх безпосередньо. Це співвіднесеність описуваного, або того, що відбувається насправді з яким-небудь стійким поняттям чи висловом літературного, історичного, міфологічного типу, натяк через наведення загальновідомого реального факту, історичної події, літературного твору або певного епізоду з нього. *Пор.: Ремінісценція; Біблейзм; Міфологізм; Парономазія.*

Амальгамат (франц. *amalgame*, від грецьк. *talagta* — м'яка підкладка) **формальний** (прикм. від ім. *форма*) — пов'язаний із селективним перенесенням конкретних лексичних елементів

(кидання слів) до простору А. у сітці поняттєвої інтеграції. Наприклад, граматична конструкція, що веде до поняттєвої інтеграції (за Марком Турнером, **XYZ**): 1) *Гроші є джерелом будь-якого зла*; 2) *Релігія є опіум для народу*; 3) *Необхідність є передумовою винаходу*; 4) *‘Ви є світовою величчю’*; 5) *Діти є багатством бідних*. У цих реченнях наявна спільна форма, про яку чи не першим писав у своїй «Поетиці» Аристотель. Складається вона з трьох елементів *x*, *y* і *z*, кожний з яких постає номінативною групою. Елементи *y* і *z* творять посесивні конструкції, виражені через іменник або через іменник з додатком. Така конструкція нав'язує певну перспективу, з якої повинен бути пізнаваний елемент *x*: Діти (*x*) є багатством (*y*) бідняків (*z*). Речення (5) засвідчує, що діти — багатство людей, що зумовлює позитивну оцінку в шкалі цінностей щодо дітей. Крім елементів *x*, *y* і *z* конструкція притягує ще четвертий елемент — *w*. Для того щоб зрозуміти *діти* (*x*) у категоріях багатства (*y*), слід сконструювати поняттєві реляції між *дітьми* (*x*) і бідняками (*z*) (ширше — *бідністю, злиденністю*), а також рівноважну реляцію між багатством (*y*) і його складниками — *багачами*. Це, власне, елемент (*w*), якого не вистачає і який необхідний для інтерпретації цієї конструкції. Без реляції *Y:W* (багатство-багачі) рівноважної щодо реляції *x : z* (діти : бідняки) не буде підстав для того, щоб спостерігати діти (*x*) і багатство (*y*) як відповідники. Це можна спостерігати в такому прикладі: (а) Діти (*x*) ↔ Бідняки (*z*) і (б) *Багатство* (*y*) ↔ *Багачі* (*w*). Відповідно до теорії А. ‘діти/

А

бідняки' та 'багатство/багачі' належать до різних вихідних просторів. Конструкція XYZ підказує поняттєву інтеграцію до витворення аналогії, на основі якої діти концептуалізовані як багатство бідняків. Це вияв емергентної структури (*див.: Структура емергентна*). Так, конструкція XYZ пов'язана з формально поняттєвою інтеграцією, де конструкція (1) забезпечує шаблон для процесу творення А. ф.: визначає, який тип одиниць може підлягати поняттєвій інтеграції й у якому порядку для витворення конкретного прикладу конструкції XYZ у просторі амальгамату. *Пор.: Необхідність є передумовою винаходу.*

Амбівалентний (грецьк. *amphi* — навколо, біля, з двох боків і лат. *valentia* — сила) — такий, що сполучає в собі протилежні значення.

Амбівалентність (грецьк. *amphi* — навколо, біля, з двох боків і лат. *valentia* — сила) — невизначеність, у якій адресант не показує чітко, який саме з низки схожих ілюктивних актів він мав на увазі; одна з ключових прагматичних категорій на шляху до розуміння комунікативного наміру мовця.

Амбівалентність (грецьк. *amphi* — навколо, біля, з двох боків і лат. *valentia* — сила) **істинна** — перлюктивний намір, не сформульований чітко у свідомості мовця.

Амбівалентність (грецьк. *amphi* — навколо, біля, з двох боків і лат. *valentia* — сила) **стратегічна** — перлюктивний намір адресанта, чітко визначений у його свідомості.

Амбівалентність (лат. *ambo* — обидві та *valentia* — сила) **тєк-**

сту — можливість множинності інтерпретацій тексту; у психології — це двоякість чуттєвого сприйняття особистістю одного об'єкта; в естетиці — двоякість орієнтації естетичної діяльності на дійсність й ідеал; естетичних почуттів і переживань.

Амбіверти (грецьк. *amphi* — навколо, біля, з двох боків і *versio* — повертати) (**діаверти** (грецьк. *dia...* — через, *versio* — повертати)) — у психолінгвістиці — особистість із середніми показниками в опозиції *екстраверсія* — *інтроверсія*. *Див.: Інтроверт; Екстраверт.*

Амбілогія (грецьк. *amphi* — навколо, біля, з двох боків і *logos* — слово, поняття) — двозначність, що постає внаслідок такого розташування слів у висловленні, що його можна розуміти неоднозначно; спеціальне двозначне використання багатозначного слова для того, щоб його можна було зрозуміти неоднозначно в момент сприйняття: *Не всі люди відразу розуміють прості речі. Декому необхідно дати час, щоб він посидів і подумав.* *Пор.: Амфіболія; Двозначність.*

Амбілоквєнція (грецьк. *amphi* — навколо, біля, з двох боків і лат. *локвєнція*) — спеціальне двозначне використання багатозначного слова для того, щоб його можна було зрозуміти неоднозначно в момент сприйняття: *Не тільки ноги потрібні у футболі — потрібна у футболі, між іншим, голова.* *Див.: Амфіболія; Двозначність.*

Амбіфікс (грецьк. *amphi* — навколо, біля, з двох боків і лат. *fixus* — прикріплений) — афікс, що здатний прикріплюватись і перед коренем, і після нього (напр., англ. *outcome* — *come-out*).

Американізм — слово, мовний зворот, що відбив особливості американського варіанту англійської мови або запозичення з цього варіанту англійської мови: *картридж* (патрон), *слоган* (гасло) та ін.

Амнезія (грецьк. *a* — негативна частка та *mneme* — пам'ять) — у психолінгвістиці — порушення пам'яті, що виникає при локальних ушкодженнях головного мозку.

Ампліфікація (грецьк. *amplification*, від *amplificio* — поширюю, збільшую) — стилістична фігура мови, що полягає в нагромадженні однорідних мовних засобів для посилення експресивності висловлення: *Тарас гранітний дивиться суворо: / — А ви гартуйте ваші голови! / Не пустослів'ям, пишним та барвистим, / не скаргами, / не белькотом надій, / не криком, / не переспівом на місці, / а заспівом в дорозі нелегкій* (Л. Костенко); накопичення та супротивність синонімів, інших близьких за значенням компонентів; нагромадження висловів, багатослів'я: *Я знаю: бідних і багатих, і дурнів і мудреців, / Красенів, карликів, горбунів, / Сеньйорів щедрих і скупердяїв, / Блазнів, попів, єретиків, / Пань знатних, служок із собору, / Гульвіс і повій із шинків — / Усіх смерть хапає без розбору* (Ф. Війон. Великий заповіт).

Ампулла (лат. *ampulla*) — пишномовний вислів, підвищена емоція: *Я помітив, як ніжно почуття розкривало її душу, ятрило серце. Це була просто Беатріче. Пригадався Петрарка з його словами «невинність так часто буває на волосину від загибелі». Я страждав, стогнав,*

переживав, виливав свою душу. Мені шкода було цієї краси... Хто за неї міг подбати посправжньому, без будь-яких зайвих вагань застерегти її від чогось непродуманого, необачного (В. Підмогильний). *Пор.: Бомбаст.*

Амфіболія (грецьк. *amphibolia* — двозначність, неясність) — незрозумілість вислову, що призводить до різних його тлумачень; логічна помилка, що виникає внаслідок неясності чи багатозначності мовної конструкції; фігура мови, яку можна тлумачити й розуміти двозначно; двозначність, неясність унаслідок синтаксичних причин: *Я завжди бездумно прагну жити!*

Амфігурія (грецьк. *amphi* — навколо та лат. *figura* — образ, вид) — мовлення, що складається з окремих думок і слів, позбавлених між собою зв'язку й таких, що не виражають ніякого смислу; бурлескний твір, сповнений безглуздості, нонсенс.

Амфісиметрія (грецьк. *amphi* — навколо + *симетрія*) — у **дискурсології** — подвійна симетрія, притаманна адаптивній сутності, що співвимірює несиметричні інстанції.

Анаграма (грецьк. *ana* — пере та *gramma* — літера) — переставлення літер або звуків у слові, унаслідок чого постає нове слово з іншим смислом. У мовленні використовується як різновид гри слів: *Август — Густав, Ломоносов — Соломонов; літо — тіло і под.*

Анадиплосис (грецьк. *anadiplosis* — здвоєння) — різновид повтору, повтор кінцевого слова однієї частини речення на початку нової частини, однієї строфи — на початку іншої: *Я*

А

скажу правду — правду, якої ви не почувєте більше ні від кого.

Анаколу́ф (анаколу́тія) (грецьк. *an* — префікс заперечення й *koluthein* — слідувати, *anakoluthos* — непослідовний, неузгоджений) — стилістична фігура, що виявляє відсутність послідовності, зв'язності, логічності й побудови мовлення, у висновках; граматична непослідовність, порушення синтаксичної конструкції: *Ось за цим островом, він такий довгий, вузький, на цьому острові дозволена стоянка неорганізованим порядком* (із мовлення гіда); пропуск у мовленні необхідних слів для його скорочення: *Я йому розповідаю про Київ, про побачене і т. д. і т. п., а він своє* (з усного мовлення); поєднання компонентів речення, близьких за змістом, але формально не узгоджених: *Мені соромно, як чесний громадянин... У ліриці використовується для посилення експресії мовлення, створення відповідного колориту, максималізує поетичну вільність: Отак би жив. І за плечима / Носив би торбу інших ран. / І ця шинкарська Україна, / Й кривавоносний атаган / Жилися б, ілися без тебе...* (М. Вінграновський).

Анако́па (грецьк. *anakopa*) — у дискурсології — «відщеплення від себе», операторне значення фонокінеми.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) — метод наукового дослідження дійсності, що полягає в розчленуванні цілого на частини; у лінгводидактиці — те саме, що розбір (*морфемний аналіз, фонетичний аналіз* та ін.); у дискурсології — процедура дистансування параметрів прообразу

шляхом корелятивних для неї еталонних операторів розпізнавальної системи.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **автоматичний** (грецьк. *automates* — самодійний) **морфологічний** (**ана́ліз комп'ютерний морфологічний**) — обов'язковий складник лінгвістичного забезпечення автоматичного опрацювання текстів, до завдань якого належать: визначення для одиниць тексту інформації про їхнє місце в морфологічній системі мови; ідентифікація словоформ однієї лексеми.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **автоматичний** (грецьк. *automates* — самодійний) **морфологічний** (прикм. від ім. *морфологія*) **на основі графемного аналізу** — безсловниковий аналіз мовних одиниць у формі алгоритмічних правил за флексіями або квазіфлексіями.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **автоматичний** (грецьк. *automates* — самодійний) **семантичний** — сукупність методів і прийомів, за допомогою яких можна шляхом однозначної формальної процедури, що реалізується на комп'ютері за спеціальними лінгвістичними алгоритмами з необхідністю максимально точно подати зміст у вигляді послідовних символів.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **автоматичний** (грецьк. *automates* — самодійний) **синтаксичний** (прикм. від ім. *морфологія*) — аналіз граматичної будови речення, закономірностей його організації, спрямований на встановлення типу синтаксичної структури, визначення синтаксичних ро-

лей у ньому окремих слів і з'ясування форм синтаксичного зв'язку між словами.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **архетипний** (давньогрецьк. *arche* — архе, початок, принцип + *typos* — тип, відбиток, форма, зразок) — реконструкція архетипів і засобів їхньої репрезентації в текстах шляхом когнітивного опрацювання вербального масиву. Термін належить Філонові Олександрійському (бл. 20 р. до н.е. — бл. 40 р. н.е.), який витлумачував його як прообраз, ідею, щось протилежне щодо матерії. Згодом термін змінював свої значення, сьогодні активно використовуваний в інформатиці, біології, психології, почасти в когнітивній лінгвістиці. У межах останньої їх розглядають як універсальні природжені психічні структури, що складають зміст колективного несвідомого, розпізнаваного в нашому досвіді й виявлювані здебільшого в образах і сновидіннях.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **ді́скурсу** (**ді́скурс-ана́ліз**) (лат. *discursus* — здогад, міркування, франц. *discours* — мовлення, промова, виступ) — у дискурсології — науковий розгляд дискурсу та його структурних елементів; це поняття часто екстраполюється на розгляд чинників самої комунікативної ситуації, зовнішньої щодо дискурсу.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **дистрибу́тйвий** (англ. *distribution*) — одна з основних методик визначення та класифікації одиниць мови в дескриптивній лінгвістиці, що ґрунтується винятково на розподілі одиниць одна

щодо одної у потоці мовлення, вивченні оточення (дистрибуції) аналізованої одиниці, тобто її дистрибуції.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **доморфологічний** — етап автоматичного морфологічного аналізу, завданням якого постає визначення функційного значення тих чи інших розділових знаків і одиниць, для розпізнавання властивостей яких не потрібні процедури автоматичного морфологічного аналізу.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **етносеманти́чний** (грецьк. *ethnos* — народ + *semantikos* — той, що позначає) — аналіз мовних одиниць, висловів, цілісних дискурсів, мовного ладу загалом, спрямований на вияв особливостей значень, ustalених під впливом певної культури. Див.: *Мова; Етносемантика; Дискурс*.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **компо́нентний** (лат. *componens* — той, що складає) — методика дослідження плану змісту значеннєвих мовних одиниць, що передбачає розщеплення значення на мінімальні семантичні складники (компоненти); різновид лексичного аналізу, що передбачає вияв у значеннях слів сем — елементарних смислових компонентів, з яких складається їхній зміст.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **комуніка́цій** (лат. *communicatio* — шлях повідомлення) **транса́кційний** (лат. *transactio* — угода) — аналіз спілкування з погляду вияву того, з яких позицій співрозмовники вживають конкретні репліки в діалогах.

А

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **конверсаційний** (лат. *conversio* — перетворення, зміна) — у лінгвістиці тексту — методика вивчення діалогу на ґрунті його фаз, кроків і мовних засобів.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **контекстний** (лат. *contextus* — міцний зв'язок, поєднання) — визначення мовленнєвих умов, у яких реалізованим є актуальне значення досліджуваної мовної одиниці.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **контрастивний** (прикм. від ім. *контраст*) — пізнавальна операція, що має опера́м судження про схожість і відмінність об'єктів і спрямована на вияв їхньої своєрідності.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **концептуальний** (англ. *concept* — поняття; лат. *concipere, conceptus* — сенс, думка, поняття) — у когнітивній лінгвістиці — методика дослідження концептів на основі сполучуваності відповідних лексем, а також ширших контекстів їхнього вживання.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **кореляційний** (лат. *correlatio*) — у прикладній лінгвістиці — математичний метод встановлення авторства тексту на ґрунті стійкого співвідношення в ньому частотності різних елементів.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **мовлення** — прийоми й методики опрацювання природного мовлення, здійснюваного для його опису та встановлення тих чи інших закономірностей, регулярності вияву певних одиниць тощо.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **прагматичний** (прикм. від ім. *прагматика*) — опис засобів комунікативної взаємодії, інтерактивних стратегій, способів її оптимізації й ефективності.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) **за безпосередніми складниками** — метод встановлення синтаксичної структури речення за контактними словами, що пов'язані певними синтаксичними зв'язками.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **словотвірний** — встановлення структури слова з погляду сучасної словотвірної системи, простеження характеру та значення морфем — його складників, їхніх зв'язків і співвідношень між собою, а також між похідною та твірною основами (див. також: *Слово похідне*).

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **структурний** — встановлення інваріантного когнітивного каркаса тексту, опис стереотипів його компонентного складу.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **когнітивний** (прикм. від *когніція*) — дослідження змісту тексту шляхом моделювання когнітивних структур репрезентації знань, що зумовлюють витворення й розуміння тексту.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **комплексний** (прикм. від ім. *комплекс*) **лінгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — розгляд усіх текстоутворюваль-

них чинників і текстових категорій: інформативності, простору й часу, континууму, модальності, образу автора тощо.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **т́ексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лі́нгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — 1) галузь мовознавства, об'єктом вивчення якої є текст; 2) процедура розгляду будь-якого тексту як продукту мовленнєво-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів для виявлення його структурно-сислової єдності, спрямованості й інтерпретації упорядкування мовних засобів для вираження смислу; завданням є встановлення та опис системи категорій тексту, визначення особливостей мовних складників змісту та форми, простеження зв'язків між окремими частинами і под.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **т́ексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лі́нгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **за образністю та естетичністю** (грецьк. *aisthētikos* — що належить до почуттєвого сприйняття) — з'ясування закладеного в тексті ідейного задуму, його естетичних цінностей у єдності мовлення та створюваних ним образів, естетичного спрямування мовних одиниць для вираження художнього змісту. Цей аналіз передбачає виокремлення мікрообразів, зображально-виражальних форм тощо.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **т́ексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лі́нгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **комунікативно-прагматичний**

(прикм. від ім. *комунікація* та ім. *прагматика*) **частко́вий** — дослідження проблем комунікативного моделювання тексту, з'ясування його прагматичної природи, функції як посередника між автором і читачем, розширення спектра вивчення текстових категорій за умови врахування комунікативних: адресантності, адресатності, модальності, інтерактивності тощо, а також аналіз прагматичних інтенцій і стратегій тексту.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **т́ексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лі́нгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **частко́вий** — розгляд одного аспекту тексту або його частини, зокрема: лінгвістичний аналіз певного різновиду тексту, або засобів зв'язку в тексті, категорій часу та простору, способів їхньої реалізації в тексті, своєрідності фонетичного, лексичного, синтаксичного, ритмо-мелодійного, графічного, образного ярусів інтегрування тексту, способів його членування, тональності й оцінності в тексті, або способів передачі підтекстової інформації, засобів вираження авторського задуму й образу автора в тексті і под., або різноаспектний аналіз одного складного синтаксичного цілого.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **т́ексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лі́нгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **частко́вий** — **коментува́ння** — пояснення тих незрозумілих місць тексту, що перешкоджають його правильному розумінню та сприйманню як певної інформації та образної системи. Мовний коментар незрозумілих

А

слів і висловів наразі постає супровідним до цілісного аналізу тексту, оскільки ці лінгводиності сприяють створенню образів у тексті, зокрема, образу автора загалом.

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **семантичний** (прикм. від ім. *семантика*) **частковий** — вивчення проблем семантичної зв'язності, еквівалентності, смислової природи тексту, контексту, змістових категорій тексту, його імпліцитного плану, семантичних основ розуміння та інтерпретації тексту.

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **семіотичний** (прикм. від ім. *семіотика*) **частковий** — розгляд співвідношення текстового знака, його денотата та світу дійсності, тексту та семіосфери, семіотичного універсуму культури, креативних механізмів смислотворення тексту як нового знака.

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **структурно-граматичний** (прикм. від ім. *структура* та ім. *граматика*) **частковий** — з'ясовуються формальні засоби й типи зв'язності тексту, принципи побудови тексту: розгляд питань членування тексту на абзаци, надфразні єдності, складне синтаксичне ціле, вияв міжфразових логічних зв'язків тощо.

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тєксту**

(лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **частковий** — семантизація — пояснення незрозумілих словосполучень, а також ключових слів, яким властиве ідейно-тематичне навантаження. Один з перших етапів ґрунтового лінгвістичного аналізу тексту.

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвокультурологічний** (прикм. від ім. *лінгвокультурологія*) та **етнолінгвістичний** (прикм. від ім. *етнолінгвістика*) **частковий** — розгляд зв'язків між текстом і різними сторонами матеріальної та духовної культури етносу — міфологією, звичаями, релігією і под. Предметом аналізу постають мовні елементи культурно-семіотичного текстового простору (архетипи, міфологеми, символіка, цивілізаційно-культурні та національно-орієнтовані концепти тощо).

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **прикладний частковий** — аналіз тексту за допомогою комп'ютерних систем і технологій.

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **психолінгвістичний** (прикм. від ім. *психолінгвістика*) **частковий** — аналіз тексту з позицій природи людської психіки (у колі уваги процеси сприймання, розуміння, породження тексту тощо).

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **транзакційний** (лат. *transactio* — звершення; прикм. від ім. *транзак-*

ція) — психотерапевтичний метод дослідження поведінки людини в процесі її взаємодії з іншими людьми.

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **трансформаційний** (прикм. від ім. *трансформація*) — експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їхніх трансформацій.

Аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **флексивний** (прикм. від ім. *флексія*) — етап автоматичного морфологічного аналізу за флексіями або квазіфлексіями.

Аналітизм (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) — розвиток аналітичного ладу мови; типологічна ознака мовної структури, що виявляється у мові неаналітичного типу в роздільному вираженні лексичного та граматичного значень слова: *буду читати, буду співати* — форма майбутнього недоконаного. *Пор.: Синтетизм.*

Аналітична (грецьк. *analytikos*, від *analysis* — розклад, розчленування) **форма** — *Див.: Форма аналітична.*

Аналітичні (грецьк. *analytikos*, від *analysis* — розклад, розчленування) **мови** — *Див.: Мови аналітичні.*

Аналог (грецьк. *analogos* — відповідний, співмірний) **приймénника** — повнозначна або неповнозначна частина мови, що здатна виконувати функцію прийменника. *Див.: Еквівалент (еквівалент прийменника).*

Аналогічний (грецьк. *analogos* — відповідний, співмірний) **словник** — *Див.: Словник аналогічний.*

Аналогія (грецьк. *analogia* — відповідність, подібність) — 1) один із законів розвитку та функціонування мови, за яким утворення та зміни мовних одиниць та їхніх форм відбуваються за зразком або під впливом уже наявних одиниць та їхніх форм. А. виявляє себе на всіх ярусах мовної системи: *лоб* ← за аналогією до інших форм непрямих відмінків, де /о/ у відкритому складі, форма називного відмінка зберігає /о/ в закритому складі; 2) процес формального і/або семантичного уподібнення однієї мовної одиниці іншій, а також перенесення відношень між одиницями однієї групи на одиниці іншої групи; тенденція до збереження відповідності між думкою та висловом; у дискурсології — відповідність, означувана відношенням між подібними формами, джерелами яких виступають різні архетипи; їй протиставлена *гомологія*; схожість між об'єктами за певними ознаками.

Ана́мнез (грецьк. *anamnēsis* — спогад) — обмовка оратора, що згадує те, що ним було забуто: *Так!.. за́лєдвє не забув... ось щє...; У цьому разі щє я забув наголо-сити...*

Ананта́ксис (грецьк. *ananthaxis* — вставка) — поєднання звуків для евфонічного звучання, полегшення вимови. Напр.: *зі мною, уві сні.*

Ана́строфа (грецьк. *anastrofen* — перегортати) — перестановка слів у мовленні без зміни смислу: *чого заради (пор.: заради чого); п'ять років тому (пор.: тому п'ять років);* у дискурсології — «жорстке вібрувальне діставання» — операторне значення *фонокінеми* типу **kR**. Це властиво для фоносинтагм з

А

епіфазою **R** (**br, dr, tr, pr, gr**), яким притаманна спільність семантики: укр. *дірка, нірка, кора, вертіти, бурити, терти, торити*. Операторна сутність елемента **R** постає в них як **A**: «перевертальна, вібрувальна, зворотна дія → руйнування, відторгнення, відокремлення», *пор.*: лат. *ferio* «колати», *foro* «буравити», *pareo* «з'являтися», *tergeo* «терти», *vibro* «тремтяти», *verbero* «бити, руйнувати» та ін.; у санскриті це корені: *gur* «ранити», *gurn* «вертати», *dar* «рвати, терзати, ламати, ділити», *barh* «рвати, вивиривати», *tar* «розламувати, розбивати, помирати», *tah* «дробити», *dhar, bhar* «нести» та ін. З-поміж відповідних семітських коренів легко віднайти: *gur* «просвердлювати», *dru* «розсіювати», *dur* «повертати», *tur* «відрізати», *pr* «відриватися», *sir* «тягнути до себе» та ін., що постають носіями тієї самої семантики — **A**.

Ана́фора (грецьк. *anaphero* — піднесення) — єдинопочаток, стилістична фігура, що утворюється повтором тих самих звуків, слів, словосполучень і синтаксичних конструкцій на початку суміжних мовних одиниць: *Клянусь я першим днем творення, / Клянусь його останнім днем...*; повтором може поставати вживання тих самих на початку віршових рядків звуків, слів, речень, конструкцій, абзаців, строф, розділів твору: *Ще все нам з ним — тривога, / Ще все нам з ним не відбуло, / Ще все нам з ним радісно і довго. / Ще все нам з ним, — як перед Богом / Кажу тобі, — не перейшло!..* (М. Вінграновський); у дискурсології — відсилання до попередньої частини дискурсу;

буквальний повтор слова або повтор смислу одиниці посередництвом займенника, синоніма, гіпероніма. Антонім: **Епіфора**.

Ана́фора (грецьк. *anaphero* — піднесення) **синтаксична** — використання на початку частин висловлення тієї самої граматичної форми.

Анафоричний (грецьк. *anaphero* — піднесення; прикм. від ім. *анафора*) **елемент** — *Див.: Елемент анафоричний*.

Анахронізм (грецьк. *anachronismos* від *ana*... — у зворотному напрямі, назад і *chronos* — час) — помилкове чи свідоме (зі спеціальною стилістичною настановою) використання слова або вислову, що вже застаріли й не відповідають мовним нормам певної епохи: *М и к о л а: Твоя десниця вказує шлях до кав'ярні. Це так слушно* (Т. Прохасько).

Англіцизм — слово або мовний зворот, запозичені з англійської мови: *блюмінг, жокей, маклер, сервіс* і под.

Анепі́фора (грецьк. *a... , ap... + epi-phora* — перенесення) — стилістична фігура, що ґрунтується на однопочатковості або однокінцевості певних синтаксичних одиниць — речення, абзацу, строфи і под.: *Спалахнула далеко зірниця, / Ох, яка мене туга взяла! / Серце гострим ножем пройняла! / Спалахнула далеко зірниця* (Л. Українка). Синонім: *Кільце строфи*.

Анжамбеман (енжамбеман) (франц. *enjambement* — перенесення, від *enjamber* — переступити) — перенесення у віршах синтаксично цілої фрази з одного рядка до іншого. При цьому внаслідок інтонаційного збою (паузи) відбувається ефект підвищення стилю.

Анкéта (франц. *enquête*) (**пáспорт**) **мовленнєвого жáнру** — структура дослідження, виокремленого із дискурсу мовленнєвого жанру, що охоплює комунікативну мету, концепцію (образ) адресанта, концепцію адресата, подійний (диктумний) зміст, чинник комунікативного минулого, чинник комунікативного майбутнього, параметри мовного втілення (опрацьована російською лінгвісткою Тетяною Шмельовою).

Анномінація (грецьк. *a... , ap... + номінація*) — обігрування значення власного імені співвіднесенням його зі змістом загального слова, належить до різновидів гри слів: *І в а н: А наша перемога перемогівна йде, і стала вона сьогодні справді переможницею* (І. Мануйло) (про дівчину на ім'я Вікторія Вікторівна); каламбурний повтор того самого слова в різних відмінках: *Хабарник на хабарникові сидить та ще й хабарника на роботу бере* (Є. Дудар).

Анномінація (грецьк. *a... , ap... + номінація*) **антитетічна** (грецьк. *antithesis* — протиставлення; прикм. від ім. *антитеза*) — семантико-стилістичне протиставлення спільнокореневих слів, їхнє включення у протиставлювані частини, різновид гри слів і одночасно різновид антитези: *Ці товари не для мільйонів, а для мільйонерів*.

Аномалологія (грецьк. *anōmalia* — відхилення + *логія*) — вчення про неправильність мовлення. *Див.: Помилки мовленнєві*.

Антагоніст (грецьк. *antagōnistēs* — особа з протилежним поглядом) — у лінвокультурології — головний супротивник протагоніста (героя) в оповіді.

Антанаго́ге (грецьк. *antanahohe* — вести вверх) — повернення зви-

нування, зворотнє звинувачення в тому самому: *Не я кричу, а він кричить, і не мене треба критикувати, а критикуйте його* (Є. Дудар).

Антанакла́за (грецьк. *anti* — проти + *naklaza* — увігнутість, злам) — уживання, повтор слова у фразі в різних, інколи протилежних значеннях, що належить до різновидів гри слів: *У наш час у нікого немає часу; Жалко стало грошей і не купила сумочку, а потім пошкодувала, що не купила; Немає агронома — та й це не агроном!*; фігура повернення до теми після розгорнутого вставлення.

Антаподозис (грецьк. *antapodosis* — паралелізм з порівнянням) — складнопідрядне речення з двох простих частин, компоненти яких розташовуються за принципом прямого або зворотного паралелізму, друга частина виступає поясненням, підтримкою смислу першої; інколи це період із порівнянням: *Є неправда гарно оздоблена, як і є правда, погано оформлена* (А. Яна).

Анти — об'єднання давніх слов'ян, що зустрічаються у візантійських і готських джерелах VI — VII століть (до 620 р. н.е.). А. частково успадкували кімєрійсько-скіфську й сарматську культуру. Археологічні факти підтверджують, що у V–VII століттях А. були окремим етноплемінним угрупованням слов'янства, що сформувалося в III–IV століттях у складі черняхівської культури за умов активної взаємодії слов'ян з іраномовним населенням. Представники пенківської культури ідентифікуються з А.

Антидігезис (грецьк. *antydiyehesys* — зворотна оповідь) — наведення оповіді суперника в іншому вигляді.

А

Антиеліпс (грецьк. *anti* — проти + *ellipseis* — пропуск) — навмисна мовленнєва тавтологічність, надлишковість з метою емпізи, коли такої надлишковості переважно уникають: *Михайлові Петровичу хотілось би забути своє питання, але його не можна було вже забути*. Див.: **Кондуплікація**.

Антиклімакс (грецьк. *anti* — проти і *klímax* — драбина, сходина) — розташування слів, висловів у спадному за силою смислу порядку, різновид градації: *Йшли, шкультильгали, повзли, лежали і вдень, і вночі* (В. Підмогильний); *Може, й поети лиш ті, / Що за юнацтва вже сиві... / ...Мрії мої золоті, / Мрії мої нещасливі!* (Є. Плужник); фраза або уривок мовлення з раптовим зниженням стилю в останній частині: *Ні, в нього не оманливий погляд, / Його очі не брешуть — / Вони правду кажуть, / Що їхній господар хитрун* (Р. Бернс).

Антиметабола (грецьк. *antymetabola* — поворот назад) — симетричний повтор тих самих слів у двох частинах висловлення, але зі зміною їхніх синтаксичних функцій і зв'язків: *Якщо гора не йде до Магомета, то Магомет йде до гори; Треба їсти, щоб жити, а не жити, щоб їсти*.

Антиметалепсис (грецьк. *antymetalepsys* — обернутість) — Див.: **Антиметабола**.

Антиметатеза (грецьк. *anti* — проти + *metatēza*) — Див.: **Антиметабола**.

Антиномії (грецьк. *antinomia* — суперечність у законі; лат. *anti* — проти й *nomos* — закон) — суперечність між двома однаково правильними положеннями; протилежні начала, внутрішні суперечності мови,

боротьба між якими спричиняє її зміни.

Антиномії (грецьк. *antinomia* — суперечність у законі; лат. *anti* — проти та *nomos* — закон) **граматичної структури** — асиметрія корелятивних граматичних форм, що постають унаслідок того, що одне з двох слів, зараховуваних до тієї самої предметної сфери, актуалізує певну ознаку, а інше на цю ознаку не вказує.

Антинормалізаторство (грецьк. *anti* — проти й лат. *norma* — правило, зразок) — обґрунтування заперечення необхідності свідомого/несвідомого втручання у функціонування мови та процес наукової та науково-прикладної нормалізації.

Антипарастаз (грецьк. *antyparastaz* — показ навпаки) — мовленнєвий показ, що дія, приписувана комусь як провина, гідна всякої підтримки, не може бути негативно сприйнятою: *Іншому важко навіть уявити, що можна із собою брати інструкцію з полювання на качку. Але це так тільки здається... Полювання на качку вимагає неабиякої майстерності, справжньої точності рухів, не кажучи уже про винахідливість, спостережливість... Справжнього мисливця на качку, мисливця за покликом душі, легко відрізнити... У нього завжди очі горять...* (О. Вишня). Пор.: **Парадиастола**.

Антипофора (грецьк. *anti* — проти + *phora* — піднесення = протипіднесення) — заст. формулювання можливих заперечень і відкидання їх наперед: *Я радий вам повідомити про ті факти, про які усі говорять, але які насправді не мали місця* (О. Слісаренко). Див.: **Антиципація**.

Антипротасис (грецьк. *anti* — проти + грецьк. *protasis* — запропоноване питання) — початок заперечення, виражений у формі питання: *Хіба я вас у чомусь виню? Хіба недостатньо висловлю свою підтримку?* (Л. Костенко).

Антипті́зис (грецьк. *anti* — проти + грецьк. *ptotis* — відмінок) — використання одного відмінка замість іншого (найчастіше в поезії в силу ритму, рими або стилістичних відтінків). Напр.: *Адже ми такими народилися на світі, що не здаємся нікому і ніколи* (пісня), а треба — *народилися на світ*.

Антистрофа́ (грецьк. *anti* — проти + *строфа*) — повтор слова в інвертованому порядку: Степан: *О, не турбуйтеся ви так, — заговорив швидко і схвилювано, потім рвучко встав, — не турбуйтеся!* (В. Підмогильний); заперечення у вигляді звертання стану співрозмовника проти нього, обернення аргументу: Д о к і я: *У тебе гроші є? Г а н н а: Які гроші? Копійки нема* (М. Зарудний). Див.: *Анаграма; Перестановка акрофонічна*.

Антите́за (грецьк. *antithesis* — протиставлення) — зіставлення протилежних явищ, образів, думок чи понять для увиразнення: *Що це вчора байдуже було, / Нині любе й шановне, / Що це вчора топтав, оплював, / Нині святості повне...* (І. Франко). Для створення А. часто використовують антоніми: *Вчора відпочивали — сьогодні працюємо*; стилістична фігура мови, що полягає у протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій, образів, думок, картин шляхом поєднання їхніх мовних виражень в одному кон-

тексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту (увиразнення протилежності, підкреслення несумісності або, навпаки, діалектичне співіснування тих чи інших понять тощо): *Веселеє колись село / Чомусь тепер мені, старому, / Здавалось темним і німим* (Т. Шевченко); протиставлення двох протилежних думок, образів: *М'яко стелить, твердо спати* (Нар. тв.). Основу А. складає антонімічна пара, реалізована або потенційна, іноді контекстуальна. За виявом А. буває **проста** та **складна**. А. **проста** — це здебільшого нерозгорнуте (за одного битога *двох небитих дають*) або розгорнуте протиставлення. А. **складна** постає внаслідок формування образу низкою антонімічних пар: *Білі, білі обличчя у чорній воді, / неповторні обличчя навек зостаються. / На старих фотографіях усі молоді, / На старих фотографіях мертві сміються* (Л. Костенко).

Антити́пія (грецьк. *antypurisa* — образна туманність) — туманний алегоричний виклад або показ чогось через прообраз або символ. *Пор.:* так написана біблійна «Пісня пісень», у якій в еротичній формі оспівується любов до Бога, євангельське оповідання про смоківницю, у якому під нею мається на увазі колишня релігія, що не дала від тих пір жодного пророка; несполучуваність двох слів, що розташовані поряд.

Антифра́з / Антифра́зис (грецьк. *anti* — проти + *phrasis* — вислів, зворот мовлення) — різновид енантіосемії, троп, що полягає в навмисному, спеціально заданому живанні мовної одиниці з протилежним значенням або

А

конотацією; вживання слова, фрази у протилежному, іронічному значенні: *Марнує день на пошуки незримой / німої суті в сутінках понять. / Шалене слово загнздувавши римою, / влітаю в ніч. Слова мене п'янять. / Я — алкоголік страченої суті, / її Сізіф, алхімік і мурах. / Мої слова, у чоботи не взуті, / спливають кров'ю на її тернах...* (Л. Костенко); *Мир ослал в а: Вам справді страшно і сумно тут без світла? Марія: Ні, весело і затишно* (Я. Горещкий); вживання негативно забарвлених слів для позитивної характеристики: *Не можу навіть уявити, що за жажлива квітка ця водяна лілія, бо настільки люблю її, що не можу дочекатись її появи* (Я. Домбровський). Див.: **Евфемізм**.

Антифразис (грецьк. *anti* — проти + *phrasis* — вислів, зворот мовлення) **побутовий** — містить відтінок згрубілості, розмовності й банальності: *Слухайте їх побільше!; Так я взяв та й повірив вам!; Дуже мені це потрібно!* Див.: **Антифразис**.

Антиципація (лат. *anticipatio* — передзахоплення) — формулювання захоплення передбачуваних заперечень та їх заперечення заздалегідь: *Якщо нерозвинутість у суспільстві вимагає, щоб наука поставала перед ним в костюмі Арлекіно, з брязкальцями та бубонцями, — це не біда... Деякі читачі скажуть, що все це дурниця, що російська публіка може читати і серйозні книги і статті без найменшої приправи арлекінства. Але я відповім на це: панове, говоріть за себе. Є люди, що стоять нижче вас за розвиток, і ці люди читають тільки те, що їх забавляє, і вони складають у*

читаючій масі більшість (Д. Писарев); передбачення подальшого змісту тексту, специфічна форма випереджувального відзеркалення. Див.: **Катафора**.

Антонімі (грецьк. *anti* — проти й *опута* — ім'я) — слова з протилежним значенням. А. виражають якісну протилежність, протилежність координаційних понять, понять взаємопов'язаних і взаємозумовлених, протилежну спрямованість дії тощо. А. є **постійні** (загально-мовні) і **контекстуальні**. А. постійні постають системними й можуть виражати протиставлення за якістю (*сухий* — *мокрый*, *холод* — *тепло*), за простором, т. з. координатні антоніми (*верх* — *низ*, *туди* — *сюди*); водночас можуть виражати внутрішню взаємопов'язаність і взаємозумовленість (*друг* — *ворог*, *праця* — *відпочинок*) тощо. Контекстуальні А. виникають унаслідок переносного вживання слова в значенні, що не закріплене в мові, а наявне тільки в певному контексті: *Він був сином кріпака і став велетнем у царстві духа* (І. Франко). До контекстуальних А. наближені прагматичні, основою яких постає не семантичне протиставлення, а регулярне протиставлення у мові: *батьки* — *діти*, *душа* — *тіло*. Здебільшого розрізняють **лексичні** (різнокореневі) та **словотвірні** (однокореневі, спільнокореневі) А. Антонімічні зв'язки перших мотивовані загалом протиставленням їхніх значень одне одному (поширені в різних частинах мови: *багатий* — *бідний* — прикметники; *повна зайнятість* — *абсолютне безробіття* — іменники; *купити* — *продати* — дієслова; *дорого* — *дешево* — при-

слівники), а однокореневі, що творяться за допомогою афіксів, які у сполученні з коренем і надають зіставлюваним словам протилежного значення (виражені за допомогою певних афіксів: *працездатний* — *непрацездатний*; *згортання* — *розгортання*; *банкрутство* — *псевдобанкрутство*; *монопольний* — *антимонопольний* та ін.). А. — це слова однієї частини мови, протиставлені за найбільш загальною та істотною для них ознакою, що перебувають на крайніх (полярних) точках відповідної антонімічної парадигми. Існують три семантичні типи А.: 1) **контрарні (протилежні)**, що позначають протиставлення предметів, ознак, процесів, відношень і можуть допускати включення до свого складу «середнього» компонента антонімічної парадигми — слова з нейтральним значенням, від якого відраховуються позитивний і негативний компоненти парадигми: *великий* — *середній* — *маленький*; 2) **контрадикторні (комплементарні, заперечувальні)**, що позначають протиставлення предметів, ознак, процесів, відношень, наявності одного / однієї з яких унеможливорює наявність іншого. У парадигмі таких А. відсутній середній компонент: *життя* — *Ø* — *смерть*; 3) **векторні**, що виражають протилежність різноспрямованих дій, процесів і ознак: *входити* — *виходити*, *ремонтувати* — *ламати*. А. є важливим засобом стилістичної виразності, за їхньою допомогою створюються антитези. З антонімією пов'язана енантіосемія та метонімія. **Енантіосемія** (грецьк. *enantios* — протилежний і *se-*

ta — знак) — розвиток у слові протилежних (антонімічних) значень. Напр.: *слава* — широка популярність, визнання чийось заслуг, талант тощо; *слава* — поговор, пересуди, розмови; *прослухати* — слухати щонебудь від початку до кінця; *прослухати* — не слухати, не чути сказаного. **Мезоніми** (мезонім — середнє) — проміжне поняття між А.: *початок* — *середина* — *кінець*. **Багатозначні слова** вступають в антонімічні зв'язки своїми окремими значеннями: *молодий* — *повний* (місяць), *молодий* — *досвідчений* (фахівець), *молода* — *стара* (людина) і под.

Антонімія (грецьк. *anti* — проти й *опута* — ім'я) — тип семантичних відношень лексичних одиниць між словами, що мають протилежні значення. Див.: **Антоніми**.

Антономазія (грецьк. *antonomasia* від *antonomaso* — найменування по-іншому) — 1) стилістичний засіб оцінної експресії, що досягається заміною власної назви описовим зворотом: *автор першого психологічного роману в українській літературі* — *Панас Мирний*; *місто на Дніпрових горах* — *Київ*; *автор поеми «Кавказ»* — *Тарас Шевченко*; 2) різновид метонімії, що пов'язаний з уживанням широкого відомого імені як загальної назви особи з перенесенням на неї характерних рис носія цього імені. Пор.: *Дон Кіхот* — мрійник; *Отелло* — ревнивець; *Колумб* — першовідкривач; *Не всі ми прагнемо стати Іванами безрідними* (О. Степура). Пор.: антономазія на позначення: *крез*, *ротшильд* (багатий), *панама* (велика політична афера), *наполеон злочинів* (про знаме-

А

нитого злочинця); заміна власного імені загальним або епітетом. А. постають випадки, коли кажуть *президент, прем'єр-міністр* про конкретного керівника країни, *поет* у контексті про Т. Шевченка, І. Франка та ін.

Антропогенез (грецьк. *antropos* — людина й *genesis* — походження) — процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини, початкового розвитку її трудової діяльності, специфіки мови та комунікації, а також формування суспільства. Див.: *Мова; Спілкування; Комунікація*.

Антропоморфізація (грецьк. *antropos* — людина + ...*морфізм*) — олюднення.

Антропoнім (грецьк. *antropos* — людина й *onoma, onyma* — ім'я) — власне ім'я людини (прізвище, ім'я, по батькові, прізвисько, псевдонім), а також кличка тварини; **антропонімія** — сукупність антропонімів, Пор.: Павло (власне ім'я), Іванович (по батькові), Петренко (прізвище), Панас Мирний (псевдонім), Козирний (прізвисько). Див.: *Іменники — власні назви (назви власні)*.

Антропoніми (грецьк. *antropos* — людина і *onoma, onyma* — ім'я) **промовлювальні** — значущі імена, прізвища персонажів художньої літератури, дібрані автором для того, щоб створити психологічне тло для образу персонажа, краще позначити пов'язану з ним художню ідею, пор.: розбійника *Вараву*, що згадується в Євангелії; *Проня Прокопівна, Хлестаков* — персонажі з драми «За двома зайцями» М. Старицького.

Антропоніміка (грецьк. *anthropos* — людина і *onoma, onyma* — ім'я) — розділ мовознавства, що вивчає

власні імена людей (прізвища, імена, по батькові, прізвиська, псевдоніми, родові назви), а також клички тварин, Пор.: *Аскольд, Дір, Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко, Ліна Костенко, Рюрик* та ін.

Антропонімія (грецьк. *anthropos* — людина і *onoma* — ім'я) — сукупність антропонімів.

Антропоцентризм (антропоцентричність) (грецьк. *antropos* — людина та лат. *centrum* — осереддя) — мовознавчий напрям, що мовні явища розглядає через призму людського чинника та вивчає мову з метою пізнання її носія — людини. Цей дослідницький принцип являє собою загальну тенденцію сучасного лінгвістичного пізнання — орієнтованість на людину, урахування «людського чинника» у мові, відбиває розуміння того, що мова — «оселя нашого буття» (Макс Ґайдеґер), це створений, створюваний і використовуваний для зацікавлення людини засіб суспільної комунікації, де вона і створювач, і користувач.

Антропоцентричність (грецьк. *antropos* — людина і лат. *centrum* — осереддя) — категорія тексту, сукупностей здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих текстів. Мовленнєва особистість може поставати і як адресант, і як адресат; текстово-дискурсивна категорія, що виявляється в антропній опосередкованості дискурсу та проєкції світу в тексті. Див.: *Антропоцентризм*.

Аорист (грецьк. *aoristos* — неозначений) (**минулий історичний, епістолярний час**) — видо-часова форма дієслова в деяких індоєвропейських мовах, ужи-

вана на позначення минулої дії як *миттєвої*, тобто без співзначень її розвитку або повноти здійснення, межі; виражає минулу безперервну дію, яка мислиться як цілком завершений акт; стара граматична форма простого минулого часу, що позначає дію, повністю завершену на момент мовлення. У минулому властива всім слов'янським мовам, зокрема й давньокиївській. Сьогодні ця форма втрачена всіма слов'янськими мовами, крім окремих діалектів. В індоєвропейських мовах розмежовують: **А. гномічний** (англ. *gnomic aorist*) — вживаний у приказках безвідносно щодо його видчасового значення; **А. інгресивний** (А. інхотивний, А. починальний, А. інцептивний) (англ. *ingressive aorist*) — позначає початок дії, зміну стану або перехід в інший стан; **А. простий** (А. асигматичний, А. несигматичний, А. кореневий, А. сильний, А. другий) (англ. *asigmatic aorist*) — утворюваний приєднанням закінчення безпосередньо до кореня: старосл. *могъ*, *може*; А. сигматичний (А. слабкий, А. перший) (англ. *sigmatic aorist*) — притаманний суфікс *-s-* (грецьк. *сигма*): старосл. *молихъ* — **moli-s-o-m*; **А. сигматичний новий** (англ. *new sigma aorist*) — показник *-s-* (грецьк. *сигма*) приєднується до кореня за допомогою тематичного голосного й кореневий складовий залишається на одному ступені в усій парадигмі, *пор.*: А. старий сигматичний старосл. *несохъ*, сербськ. *плѣтох*, *рѣкох*; **А. сигматичний старий** (англ. *old sigmatic aorist*) у слов'янських мовах характеризується показником *-s-* (грецьк. *сигма*),

приєднуваним безпосередньо до кореня та подовженням кореневого складового елемента, *Пор.*: А. новий сигматичний старосл. *басъ* — **bod-s-o-m*; **А. термінативний** (А. кінцевий, А. фінальний, А. результативний, А. ефективний) (англ. *final aorist*) — вживаний на позначення дії з чітко визначеною граничністю.

Апарат (лат. *apparatus* — прилад) **артикуляційний** (лат. *articulatio* від *articulare* — розчленовувати, ясно вимовляти) — органи мовлення, що беруть участь в артикуляції.

Апарат (лат. *apparatus* — прилад) **мовленнєвий** — у широкому значенні — система органів людського організму, пристосованих для прослухування та сприйняття мовлення (центральна нервова система, органи слуху, органи мовлення, необхідні для продукування звуків).

Апейрокалія (грецьк. *apeiros* — недосвідчений і *katos* — прекрасний) — невміло здійснюване прагнення до вишуканості в мовленні. Може поставити поєднанням просторіччя з мовленням освічених людей.

Апелатив (лат. *appellative* — загальний) — те саме, що іменник загальний; у комунікативній лінгвістиці — тип мовленнєвого акту, у межах якого мовець знайомить адресата з подальшим планом дій: *Я перестрибну і присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш...* (В. Винниченко). За іншими класифікаціями такий мовленнєвий акт кваліфікують як **пропозицію**: *Сядьмо тут, рибчино, під кущами, — / В холодку так славно одпочити...* (М. Старицький). Інколи А. розглядають як різновид комісива. *Див.*: **Іменники загальні**; **Комісив**.

А

Апелативація (лат. *appellative* — загальний) (**деонімізація**) — перехід власних іменників (онімів) до розряду загальних без зміни форми: *Герц Генріх Рудольф* → *герц* (одиниця частоти); *Ом* → *ом*; *Ампер* → *ампер* та ін. *Пор.: Онімізація.*

Аперцепція (лат. *ad* — до та *perceptio* — сприймання) — залежність сприйняття мовленнєвого повідомлення від попереднього досвіду.

Аплікація (лат. *applicatio* — застосування) — 1) часткове накладання звуків однієї морфеми на іншу: *Прага* → *празкий* (-ськ- = -зьк-); 2) вкраплення у мовлення прислів'їв, приказок, афоризмів, фраз із відомого твору: *І не скажеш, комусь, що так ніхто не кохав, бо не почують зовсім звідси* (І. Карпа); неадаптоване використання чужого тексту, не задокументована цитата (в розрахунку на читацьку поінформованість). *Пор.: Алюзія; Ремінісценція; Деформація ідіоми.*

Аподозис (грецьк. *apodosis* — фінальний) — друга, фінальна частина складнопідрядного речення. *Див.: Протазис.*

Апозитивний (лат. *appositio* — додаю) **зв'язок** (**паралелізм форм**) — *Див.: Зв'язок апозитивний.*

Апозитивні (лат. *appositio* — додаю) **відношення** — *Див.: Відношення апозитивні.*

Апозіція (лат. *appositio* — додаю) — те саме, що прикладка. *Див.: Прикладка.*

Апозіотеза (грецьк. *apozioteza* — мовчання) / **Апосіопéза** (грецьк. *aposiopheza* — умовчання) (**умовчання**) — фігура, основним призначенням якої є створення відчуття незакінченості, обірваності вислову з навмисним на-

тяком на замовчування певного факту. Графічним виявом умовчання є наявність трьох крапок: *Бубон у грудях перекидає дріб / В тишу ... тишу... тишу...* (В. Герасим'юк). А. відрізняється від анаколуфа тим, що обірваність постає як вияв неможливості або небажаності продовжувати висловлення: *«Марку! Подивися, / Подивися ти на мене! / Бач, як я змарніла? / Я не Ганна, не наймичка, / Я...» / Тай зацімліла...* (Т. Шевченко); фігура умовчання, раптова зупинка мовлення внаслідок напливу почуттів, хитання або для того, щоб слухачі, читачі самі здогадалися, що хоче сказати автор у кінці незакінченого висловлення: *Про таких дітей недаремно кажуть: яблуко від яблуні...* *Пор.: Апорія; Інцудо.*

Апоко́йну (грецьк. *apo koinu* — від загального) — конструкція з двома семантично неоднорідними додатками або обставинами (пов'язуються як однорідні) до одного стрижневого слова: *Їсти каняки з маслом і задоволенням; Приходьте завтра і не один.* *Пор.: Силепсис; Зевзма.*

Апо́копа (грецьк. *apokopa* — утинання) — у дискурсології — утинання одного або кількох звуків у кінці слова без зміни лексичного значення; «відторгнення, надання руху», операторне значення фонокінеми типу *kD*.

Апо́емптікóн (грецьк. *aporet-pykon* — прощання) — прощальний вірш того, хто від'їжджає, до тих, хто залишається: *Із серцевини піона / Повільно виповзає бджола... О, з яким небажанням!* (Мацуо Басе. «Залишаючи будинок друга»).

Апо́рія (грецьк. *aporía* — перебу-

вання у складних обставинах) — фігура сумніву, ускладнення, переривання мовлення внаслідок сумнівів і роздумів (як навмисна їхня демонстрація): *Звичайно, усе це правильно. З одного боку, справді розорано лан, обдумано принцип сівозміни, з іншого... не простежується... якась закономірність... усього цього* (Голос України. — 2006. — 14 серпня).

Апостроф (грецьк. *apostrophos* — значущість) — надрядковий знак у вигляді коми (’), використовуваний на письмі для різноманітних завдань, наприклад, для позначення окремої вимови префіксів (*від’їзд, об’їзд, від’їзд*), позначення твердості звука (*пір’я, подвір’я, м’яч, в’юн, б’ю*), відокремлення певних компонентів (часток) в іншомовних власних іменах: *Жанна д’Арк* і под.

Апострофа (грецьк. *apostrophē* — поворот убік) — звертання мовця не до безпосередніх своїх слухачів, а до Бога, померлих, до явищ природи, до абстрактних понять, до відсутнього суперника або до інших осіб, також до однієї особи з аудиторії: *Не дай, Боже, так страждати мені й далі* (В. Самійленко). *Моя хатинонько рідна, вітання усі мої тобі* (А. Яна). До А. зараховують також прохання, прокляття, молитви і под. *Пор.: Молюсь Тобі, Боже милий, / Господи великий, / Що дав мені добру силу / Пересилить горе, / І привів мене, старого, / На ці святі гори / Одиноким вік дожити, / Тебе восхвалити, / І твоєю красою / Серце веселити, / І поховать побитес / Гріхами людськими / На горах оцих високих, / І вітатъ над ними!* (Т. Шевченко).

Апофа́за (грецьк. *apo* — далеко і *phases* — твердження) — різновид іронії, умисне підтвердження, підтримка або навмисна непідтримка: *Ма́р і́ я: Ось прекрасний будинок. Н а с т я: Василь каже, що він майже задарма йому дістався*. *Іван: Ага, ви вірте йому* (В. Пасічник); відмова від того, що людина сама тільки що говорила: *Ма́р у с я: Гордіться, люди, мною, бо я зробила те, чого ще ніхто зумів. Та ні, прокляніть мене!* (В. Самійленко).

Апроксимати́вна (грецьк. *aproxymate* — говоріння) **систе́ма** (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) — *Див.: Система апроксимативна.*

Арабіза́ція — мовна політика, що заздалегідь планово орієнтована на одномовність у країнах, де більшість населення складають прихильники ісламу; для цієї політики властиві внутрішні (реалізації в арабських державах) та зовнішні (спрямовані на інші регіони світу) завдання; визначальні заходи орієнтовані на зміцнення позицій арабської літературної мови. *Див.: Соціолінгвістика.*

Аргó (франц. *argot* — жаргон, мова злодіїв) — 1) соціальний різновид мовлення, що складається з довільно обраних і видозмінених елементів однієї або кількох мов. А. створюється для мовного відокремлення та приховування предмета спілкування, тому в А. використовуються здебільшого набори слів, незрозумілі для сторонніх. Цією говіркою користуються певні закриті корпоративні групи (злодії, шахраї, вимагачі та ін.) для приховування предмета комунікації: *злодійське арго; кри-*

А

мінальне арго і под.; 2) те саме, що й жаргон. Див.: *Арготизми; Жаргон*.

Арготі́зми (франц. *argot* — жаргон, мова злодіїв) — слова або звороти з аргó; соціально забарвлений розряд лексики; лексика, що характеризує мовлення людей, які свідомо прагнуть зробити свою мову «таємною», незрозумілою для інших. Так, у злочинському арго поширені такі А.: *мент* — міліціонер; *бугор* — наглядач, наглядач у в'язниці; *шухер* — тривога; *бан* — вокзал; *шпон* — обшук та ін. А. перебувають поза літературною мовою, їхнє використання постає стилістично зумовленим і спрямоване на характеристику певних персонажів: *Годі сухмаї кусмарити, хоч ставренників накурляя* (Г. Хоткевич) (*Годі сухарі гризти, хоч варенників наварю*).

Аргумента́ція — один із лінгвістичних методів, що споріднений з методом доказу та є одним з різновидів останнього. А. постає важливим компонентом описової роботи, постаючи засобом підтвердження її правильності. Доказ є усталеним способом А. в математиці, але застосування цієї методики в лінгвістиці вимагає обережності. Доказ можна активно застосовувати для підтвердження істинності лінгвістичних тверджень у формальному моделюванні. У межах формальної моделі вводяться вихідні невизначені поняття, з яких усі інші встановлюються за певними правилами, що обмежують структуру модельованих об'єктів, щодо них цілком можливе застосування методу доказу, що встановлює, наскільки всі модельовані об'єкти є відповідни-

ми щодо правил висновку. Доказ адекватності моделі щодо природної мови формальним логічним шляхом є неможливим, тому що мова перебуває поза моделлю. У лінгвістиці поширеними є менш сильні вияви доказу — А. А. — це визнавана лінгвістичним співтовариством система імплікацій: *якщо істинне Х, то істинне У*. Імплікації в цьому разі постають не абсолютними, а ймовірнісними. Так, численні твердження в породжувальній граматиці мають опертям тезу про природженість мови, яка відповідно ґрунтується на емпіричній істинності факту оволодіння материнською мовою за відносно короткий термін і за порівняно малої кількості отримуваних дитиною мовних стимулів. З-поміж загальних методів А. можна виокремити: 1) загальнометодологічна А. методом логічного зіставлення поглядів попередників на аналізований об'єкт, вияв причин і мотивів, наявних між ними протиріч і обґрунтування пропонованого вирішення; 2) використання статистичного обґрунтування пропонованого опису; 3) відповідність синхронного опису історичному; у комунікативній лінгвістиці — один із прийомів переконання співрозмовника (може ускладнюватися різноманітними відтінками: мотивація, пояснення тощо: В а с и л ь: *Я прийшов пізно. Мене затримали на роботі, а потім нам необхідно було визначити план наших дій на майбутнє* (М. Зарудний).

Ареальна (лат. *area* — майдан, простір) **лінгвістика** (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — Див.: *Лінгвістика ареальна*.

Артелаж (франц. *artelarz* — не-однорідний) — *Див.: Апокойну; Зевгма.*

Артикль (франц. *article*, від лат. *articulus*) — службове слово або афікс в окремих мовах при іменниках (іменних групах) для вираження їхньої означеної / неозначеної референції (нім. *der, die, das* — означена референція; *ein, eine* — неозначена референція). *Розрізняють: 1) Означений А.; 2) Неозначений А.*

Артикулювання (ім. від дієслова *артикулювати*) — у лінгвокультурології, комунікативній лінгвістиці — пов'язування певного ідеологічного чи культурного поняття або ідеї з іншими, побудова поняттєвих сполук і взаємовпливів.

Артикуляційна (прикм. від ім. *артикуляція*) **ба́за** — *Див.: База артикуляційна.*

Артикуляційна (прикм. від ім. *артикуляція*) **характері́стика зву́ка** — *Див.: Характеристика зву́ка артикуляційна.*

Артикуля́ція (лат. *articulation* — розбірливо вимовляю, від *articulare* — розчленовувати; поелементно, чітко промовляти) — робота органів мовлення, спрямованих на творення певних звуків і під час вимови певного звука. А. складається з екскурсії, витримки, рекурсії; у комунікативній лінгвістиці — досконально засвоєна А. усіх звуків мовлення конкретної ідіотнічної мови творить артикуляційну основу, відхилення від якої є причиною акценту; спосіб вимови звуків; рух органів мовлення, необхідний для вимови звуків мовлення в процесі спілкування *Див.: Мовлення. Пор.: Акцент.*

Артоло́гія (грецьк. *argos* — святовий, непотрібний) — непот-

рібне багатослів'я, *Пор.: франц. maniere de dire.*

Архаїза́ція (грецьк. *archaios* — стародавній) **мо́влення** — насичення мовлення лексичними й граматичними архаїзмами, що є й стилістичним прийомом, принципом, *пор.: мовлення Возного (І. Котляревський. «На-талка Полтавка»).*

Архаїзми (грецьк. *archaios* — стародавній) — застарілі для певної епохи назви предметів і явищ, звороти, форми слів, афікси, що вийшли з активного вжитку або витіснені сучасними синонімічними відповідниками: *пійт* — поет, *упова-ти* — сподіватися, *длань* — долоня, *перст* — палець, *рать* — військо. За своєю специфікою А. поділяють на: власне-лексичні, лексико-фонетичні (акцентні), лексико-словотвірні, морфологічні, семантичні. А. **власне-лексичні** — це архаїзми, що витіснені з мови зовсім іншими лексичними одиницями: *десниця* — *права рука*, *зиз-зиця* — *зозуля*, *ректи* — *говорити* та ін. А. **лексико-слово-тві́рні** — застарілі слова, що мають тотожні до сучасних корені, але різняться від них словотвірними компонентами: *велій* — *великий*, *вой* — *воїн*, *миса* — *миска* і под. А. **лексико-фонетичні** — застарілі слова, що, зберігаючи основний морфемний склад, різняться від сучасних слів звуковим оформленням — однією або більше фонемами: *глас* — *голос*, *вражий* — *ворожий*, *ріжниця* — *різниця*, *серебро* — *срібло* тощо. А. **лексико-морфологічні** — застарілі морфологічні форми: *І піп*, *гортанію* [гортанню] *басистий*, *на Ворсклі робить річку Гордань* (Л. Костенко); *Жили-*

А

були *дід та баба (жили були — плюсквамперфект, у сучасній українській мові давноминулий час утворюється поєднанням допоміжного дієслова бути з формою минулого часу: ходив був, читав був)*. **А. лексико-семантичні** — слова, у структурі лексичного значення яких є активно вживані й застарілі лексико-семантичні варіанти: *живіт* — 1) частина тіла; 2) (*заст.*) життя і под. **А.** використовують у художніх творах здебільшого для надання відповідної урочистості, піднесення або, навпаки, щоб посилити іронічне звучання.

Архетип (грецьк. *archetypon* — прообраз) — 1) гіпотетично реконструйована або фактично засвідчена мовна форма, що є основою для похідних: інд.-європ. **ǵrei* → *рука*; 2) проформа / праформи родової свідомості, вроджені й незмінні психічні структури колективного несвідомого, що виявляються в художній творчості, фольклорі, міфах. За К. Г. Юнгом, **А.** зумовлюють одноманітність, цілісність, закономірність людського сприйняття; у дискурсології — 1) перша за часом, початкова форма, джерелом якої постають пізніші мовні форми, що зазнали тих чи інших змін; 2) непохідна базова величина.

Архісе́ма (грецьк. *archi* — префікс, що означає головний, старший, і *sema* — знак) — сема, спільна для певного лексико-семантичного поля чи тематичної групи лексики, нап.: *боліти — нити — щеміти — тріщати — ломити — густити — колотити*, для них **А.** буде «*відчуття болю*».

Архітекстуальність (грецьк. *archi* — префікс, що означає головний,

старший, і *текстуальність*) — відбиває жанровий, тематичний, композиційний, стильовий зв'язок текстів (мандрівні сюжети, запозичення світоглядного способу естетичної фіксації світу і под.).

Архіте́ктура / Архіте́ктоні́ка (лат. *architectura* від грецьк. *architektonikē* — будівельне мистецтво) — побудова складного лінгвістичного об'єкта, що постає предметом розгляду, наприклад: *архітектоніка тексту* і под.

Архіфо́не́ма (грецьк. *archi* — префікс, що означає головний, старший, і *фоне́ма*) — абстрактна фонологічна одиниця, яка конструється на основі сукупності диференційних ознак, спільних для двох фонем у позиції їхньої нейтралізації. Термін уперше використали представники Празької лінгвістичної школи. *Див.: Нейтралізація фонем.*

Асеманти́чна (грецьк. *a...*, *an* — початкова частина слова зі значенням заперечення + *семанти́чний*) **морфе́ма** — *Див.: Морфе́ма; (Морфе́ма асеманти́чна).*

Асеманти́чний (грецьк. *a...*, *an* — початкова частина слова зі значенням заперечення + *семанти́чний*) — позбавлений семантики; той, що виконує суто формальну функцію.

Асеманти́чні (грецьк. *a...*, *an* — початкова частина слова зі значенням заперечення + *семанти́чний*) **сполу́чники** — *Див.: Сполу́чники асеманти́чні.*

Асерти́в (англ. *assertive* — ствердний від лат. *assertus* — заявлений, стверджений) / **Репрезента́тив** (англ. *representative* — представлений) — тип мовленнєвого акту, ілокутивною метою якого постає висловлення суд-

жень про певний вияв речей, про які говориться в повідомленнях, прогнозуваннях, констатаціях тощо; інформування адресата про подію, що постає предметом розмови, обговорення: *Павлові скрізь однаково, як у хліві, так і в горницях: чи доли сидіти, чи в кріслі з газетою у руці, його тим не здивуєш* (М. Кропивницький). А. може бути виражений формулою: *S стверджує, що p, де S — мовець, а p — зміст висловлення: Далеко видніється ціле місто, таке невеличке, що скоріше б можна було назвати його великим селом* (В. Винниченко). Належить до інституційних актів і не виражає психологічних станів. Спрямований на те, щоб зафіксувати відповідальність мовця про певний стан справ, за істинність вираженого судження. У класифікації В. Богданова в ньому поєднувані афірматив (див.: *Афірматив*) і констатив (див.: *Констатив*). А. поєднуваний з експресивом (див.: *Експресив*) у межах неспонукальних мовленнєвих актів. Інколи такого типу мовленнєві акти кваліфікують як **експлікативи** (лат. *explicatus* — розвиток, розгортання, пояснення). А. використовується в тому разі, коли між учасниками комунікації немає повної довіри або для підвищення ймовірності здійснення перлокутивної мети репрезентативізації: *А ти з своїм носом не посовуйся, коли я балакаю! Що було вчора, того сьогодні не буде; а завтра вже не буде того, що було сьогодні. Так і думки чоловічі, вони щодень міняються. Світ іде вперед, і народ вперед посувається. І кожна людина, у котрої не вов-*

ною голова набита, щоб не зостатись у дурнях, мусить потрапляти за гуртовим розумом. І хто прозиває те, що сьогодні мимо рота плывло, — завтра вже того не здожене, бо завтра вже буде завтрашнє (М. Кропивницький). Див.: *Репрезентатив; Експресив; Афірматив; Констатив*.

Асєрція (англ. *assertion* — ствердження) — компонент смислу повідомлення (не є пресупозицією), у якому про щось стверджується і який не підлягає дії заперечення, ствердження чогось; у разі заперечення цей компонент набуває протилежного істинного значення (*пор.*: наприклад, стверджувальне істинне речення *Ціни впали* перетворюється в заперечне неістинне речення *Ціни не впали*). А. протиставлена пресупозиції (див.: *Пресупозиція*), тобто компонентів реченнєвого значення, що залишається константним у запереченні. *Пор.*: *Доповідач висловив / не висловив жаль, що ціни вирости*. Як пресупозиція висловлення є значення фрагмента *ціни впали*, що не залежить від наявності / відсутності заперечення в рамовій частині висловлення.

Асиметричність (грецьк. *α., απ* — початкова частина слова зі значенням заперечення + *симетричність*) **знакової системи мови** — тенденція до асиметрії форми та змісту, що виявляється в тому, що кожне означувальне (кожний форматив) може набути більше одного значення й кожне значення може мати кілька форм вираження (основні ідеї асиметричності закладені Фердинандом де Соссюром, Антуаном Мейє, Сергієм І. Карцевським). Див.: *Бага-*

А

тозначність; Омонімія; Синонімія; Варіантність.

Асиметрія (грецьк. *asymmetria* — неспівмірність, неупорядкованість) **мóвного знака** — можливість у функційному плані виражати в мовленні той самий зміст різними формами чи використовувати ту саму мовну одиницю для вираження різного змісту; **мóвна** — нерегулярність, відсутність одноманітності в побудові та функціонуванні мовних одиниць.

Асимілятор (лат. *assimilatio* — уподібнення) — звук, що впливає на інший звук, зумовлюючи та продукуючи його асимілятивні зміни.

Асиміляція (лат. *assimilatio* — уподібнення) — процес взаємодії звуків однієї категорії; артикуляційне уподібнення одного звука до іншого — попереднього чи наступного — в мовленнєвому потоці в межах слова або словосполучення (напр., асиміляція за глухістю / дзвінкістю: *боро[д'б]а*). **А. пóвна** — уподібнення звуків, за якого звук, що зазнає впливу іншого звука, повністю перетворюється на звук-асимілятор; у транскрипції обидва звуки позначувані як один довгий: *тітчін [тіч.ін]*. **А. при́голосних за глۇ́хістю** — процес уподібнення глухих приголосних, що внаслідок впливу глухих приголосних оглушуються. **А. при́голосних за дзві́нкістю** — процес уподібнення глухих приголосних, що внаслідок впливу дзвінких приголосних набувають більшої звучності: *вогзал [wogzal]* та ін. **А. при́голосних за місцем і спосо́бом твóрення** — процес уподібнення звуків, за якого відбуваються зміни за місцем і способом творення звуків: *купаєть*

ся [купаєц;а]; найчастіше виявлювана при взаємодії шиплячих і свистячих приголосних, передньоязикових і свистячих тощо. **А. при́голосних за м'я́кістю** — уподібнення приголосних звуків, за якого твердий приголосний унаслідок впливу м'якого, пом'якшеного або напівпом'якшеного приголосного зазнає палаталізації. **А. при́голосних за твѐрдістю** — уподібнення приголосних звуків, за якого м'який приголосний унаслідок впливу на нього твердого приголосного зазнає ствердіння. **А. при́голосного за учас́тю го́лосу** — процес взаємодії глухих і дзвінких приголосних. **А. прогресі́вна** — уподібнення звуків, за якого попередній звук впливає на наступний. **А. регресі́вна** — уподібнення звуків, за якого наступний звук впливає на попередній. **А. частко́ва** — уподібнення звуків, за якого асимілятор зумовлює зміну однієї диференційної ознаки при збереженні інших. **А. диста́нтна** — уподібнення звуків, віддалених один від одного, розділених іншими звуками. **А. конта́ктна** — уподібнення звуків, що безпосередньо контактують один з одним (*див.: Зміни звуків комбінаторні*); у комунікативній лінгвістиці — тип етнічних процесів, за яких сформовані етноси або групи, що відділилися від них, опинившись у середовищі іншого народу, переймають його мову й культуру, зливаються з ним, асоціюють себе з цим народом. Цей процес може підтримуватися ще й слабким володінням новою мовою. За особливістю свого вияву буває кількох різновидів. **А. лінгвокульту́рна** (*див.: Асиміляція*). **А. лінгвокульту́рна**

ту́рна насильницька — тип асиміляції, наявний в країнах, де національності нерівноправні, державні органи планомірно застосовують різні методи для прискорення процесу асиміляції, що особливо активно простежуваним постає в освіті, культурі тощо, зовні легко виявлюване через аналіз відповідних ситуацій, граничним виявом постають утиски мови й культури етнічних меншин (див.: *Асиміляція*). **Пор.: Асиміляція лінгвокульту́рна природна** — тип асиміляції, що постає в разі безпосередніх контактів етнічно різнорідних груп і зумовлена потребами спільного соціального, господарського й культурного життя, розповсюдженням етнічно змішаних шлюбів тощо; відбувається без насильницьких впливів центральної або місцевої влад (**пор.: Асиміляція лінгвокульту́рна насильницька**). **А. мовна** — процес утрати етносом рідної мови та перехід на мову іншого (панівного) етносу (див.: *Мова*); у соціолінгвістиці — процес, простежуваний за безпосередніх контактів етнічно різних груп в умовах спільного соціального, господарсько-економічного й культурного життя (природна асиміляція).

Асимуля́ція (лат. *asymlatio* — обман) — навмисне сприйняття думки слухача для того, щоб потім переконати його в протилежному: **С т е ф а н**: Цілком справедливим є ваше твердження про неприпустимість такої швидкої зміни думки. Краса справді врятує світ. Я повністю підтримую вас. Переконалий, що в ідеалі вона його врятує, але не сьогодні, не завтра і

навіть не післязавтра (К. Гординський) (**пор.: Концесія**); навмисне відчуття ускладнень у мовленні, навмисне хитання щодо проголошення чогось, визнання чогось: Варивон: Ну, я вам... цього сказати й не можу... Знаю дещо ... від людей. Казали різне ... про вас. То се, то те. Непевне. Думаю, ... ви й самі вважаєте себе, ну теє, ... недурною людиною (К. Чумаченко). **Пор.: Апорія**.

Асиндето́н (асиндезі́я) (грецьк. *asyndeton* — незв'язане, безсполучниковість) — безсполучниковий зв'язок; стилістична фігура, що має будову багатокompонентного складного безсполучникового речення: *Руку йому подала — / бере твою руку... / Може повіриш: / ти говорила з ним* (В. Герасим'юк); вживання кількох або багатьох повнозначних слів без сполучних елементів, пропуск сполучувальних засобів для інтенсивності мовлення: *Вітер несе листя стрімко, невпинно, квално, перевертає його...* (Б.-І. Антонич). **Пор.: Полісиндетон**.

Асо́нанс (франц. *assonanse*, від лат. *assono* — відгукуюсь) — троп, прийом фоностилістики, що полягає у співзвуччі або повторенні однакових чи акустично близьких голосних звуків у рядку, строфі, фразі. А. створює звукове силове поле, на якому легко виділяються інші компоненти — змістові, морфологічні і под. **Пор.: Ідіть! Ніхто вас не спиня, / Ідіть із ночі в сяйво дня. / Ідіть із мертвої пустелі / В краї зелені і веселі. / Ідіть, — ніхто вас не спиня (О. Олесь). **Пор.: Дисонанс**.**

Асо́нанс (франц. *assonanse*, від лат. *assono* — відгукуюсь) **семанти́чний** (прикм. від ім. *сман-*

А

тика) — метафоричне словосполучення, що ґрунтується на віддалених асоціаціях і що має неточний, приблизний смисл.

Асоціативно-вербальна сітка (прикм. від ім. *асоціація*; лат. *verbalis*) — Див.: *Сітка асоціативно-вербальна*.

Асоціативний (прикм. від ім. *асоціація*) зв'язок — Див.: *Зв'язок асоціативний*.

Асоціації (лат. *associo, associatum* — приєднувати, долучати, прилаштовувати) **парадигматичні** (грецьк. *paradeigma*) — приклад, модель, зразок та лат. *associatio* — об'єднання) — слова-реакції того самого граматичного класу, що і слова-стимули.

Асоціації (лат. *associo, associatum* — приєднувати, долучати, прилаштовувати) **синтагматичні** (грецьк. *syntagma* — разом збудоване, об'єднане та лат. *associatio* — об'єднання) — асоціації, граматичний клас яких відмінний від граматичного класу слова-стимулу.

Асоціація (лат. *associo, associatum* — приєднувати, долучати, прилаштовувати) — 1) встановлення асоціативного зв'язку; співвіднесення предметів або явищ на ґрунті спільності притаманних для них ознак, або предмета й ознаки, процесу на основі образно-чуттєвих уявлень про дійсність; мисленнєвий механізм, що полягає в зіставленні понять з подальшим утворенням чуттєвого образу паралельно з відсиланням читача до певного культурно-популярного середовища, поза контекстом якого він не може бути зрозумілим; 2) зв'язок між мовними одиницями за формальними або логіко-семантичними ознаками; у психолінгвісти-

ці — форма зв'язку психічних явищ, у якій виникнення одного з них є стимулом для виникнення іншого.

Аспект (лат. *aspectus* — погляд, вид) — Див.: *Категорія виду*.

Аспект (лат. *aspectus* — погляд, вид) **вивчення зв'язку анатомо-фізіологічний** (*анатомо-* + прикм. від ім. *фізіологія*) — з'ясовує ступінь і характер участі мовних органів у процесі творення звука.

Аспект (лат. *aspectus* — погляд, вид) **вивчення зв'язку лінгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — розглядає звук як функціональну одиницю.

Аспект (лат. *aspectus* — погляд, вид) **вивчення зв'язку фізичний** (прикм. від ім. *фізика*) — розглядає звук як акустичне явище.

Аспект (лат. *aspectus* — погляд, вид) **знака денотативний** (прикм. від ім. *денотат*) — співвіднесеність знака з уявою про позначуване явище. *Пор.: Аспект знака прагматичний; Аспект знака сигніфікативний; Аспект знака системний*.

Аспект (лат. *aspectus* — погляд, вид) **знака прагматичний** (прикм. від ім. *прагматика*) — співвіднесеність знака з мовцем (адресантом), який використовує цей знак у конкретній комунікації, комунікативній ситуації. *Пор.: Аспект знака денотативний; Аспект знака сигніфікативний; Аспект знака системний*.

Аспект (лат. *aspectus* — погляд, вид) **знака сигніфікативний** (прикм. від ім. *сигніфікат*) — співвіднесеність знака з поняттям позначуваного ним явища. *Див.: Аспект знака денотативний; Аспект знака прагматичний; Аспект знака системний*.

Аспéкт (лат. *aspectus* — погляд, вид) **зна́ка систéмний** (прикм. від ім. *система*) — співвіднесеність знака з іншими знаками в системі; його значущість. *Пор.: Аспект знака денотативний; Аспект знака прагматичний; Аспект знака сигніфікативний.*

Аспéкт (лат. *aspectus* — погляд, вид) **мо́ви денотаті́вний** (прикм. від ім. *денотат*) — співвіднесеність знака з уявою про позначуване явище. *Пор.: Аспект знака прагматичний; Аспект знака сигніфікативний; Аспект знака системний.*

Аспéкти (лат. *aspectus* — погляд, вид) **спілкува́ння прагматі́чні** (прикм. від ім. *прагматика*) — аспекти, пов'язані з впливом суб'єктів один на одного за допомогою мовних засобів (коду).

Аспéктна (прикм. від *аспект*) **моде́ль** (франц. *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) — *Див.: Моде́ль аспéктна.*

Аспéктні (прикм. від *аспект*) **словни́ки** — *Див.: Словники аспéктні.*

Аспектоло́гія (лат. *aspectus* — погляд, вид і *logos* — слово, поняття) — розділ граматики, що вивчає дієслівний вид і всю сферу видових і суміжних з ними значень, яким властиве те чи інше вираження.

Асте́йзм (грецьк. *asty* — місто) — різновид антифразу, троп, у якому мовна одиниця з негативним значенням, осудливою конотацією вживається як форма вираження похвали, захоплення, ласки; вишуканий тон, насмішка у формі похвали: *Неопіла: А я вас відразу зрозуміла: так гарно зробили. Нам стало набагато зручніше в класі. Дошка висить тепер прямо над пер-*

шим рядом. Дуже гарно, але ж якось страшно-страшно... Але це, мабуть, нічого, адже це експеримент (Р. Федорів); риторичний прийом багатозначного умовчування про предмет, на який прагнуть тим самим звернути щонайбільше уваги (пор.: Параліпсис); похвала у вигляді насміху: Р о м а н: Ти його романи читав, не читав, то й правильно зробив, бо ти набагато краще напишеш, хоча ще й рядка не написав (Є. Кононенко). Пор.: Антирифраз; Літота.

Астéсмус (грецьк. *asteismos* — причіпний зворот) — фігура думки, що прикрашає мовлення доречним висловом: вставкою, згадкою, дотепом, приказкою чи прислів'ям, сентенцією, афоризмом тощо.

Астрóніми (**космóніми**) (грецьк. *astron* — земля й *опута* — ім'я) — назви астрономічних, космічних об'єктів — планет, сузір'їв, галактик і под.: *Сатурн, Венера, Нептун, Місяць, Марс, Велика Ведмедиця, Чумацький Шлях* і под.

Астроні́міка (грецьк. *astron* — земля й *опота*, *опута* — ім'я) — розділ ономастики, що вивчає назви космічних об'єктів, або окремих небесних світил. Напр.: *Сонце, Місяць, Юпітер, комета Галей, карликова планета Церера, зірка Толіман, зірка Сіріус* та ін.

Атиці́зм (від *Атика* — область у Греції) — витончений смак, вишуканість думки та мовлення, властиві давнім афініям; пізніше стало позначати будь-який витончено-люб'язний, м'який, приємний стиль мовлення, вишукану фразу: *Давайте я зроблю вигляд, що ви правильно сказали; Якщо ви не завітаєте, то навіщо влаштовувати нам цей*

А

вечір?; У цьому віковому варіанті ви для мене не менш цікаві та звабливі, ніж в інших.

А́тлас (найменування запроваджено в 1595 році фламандським математиком і картографом Меркатором на честь Атласа — міфічного короля Лівії, який начебто вперше виготовив небесний глобус) **діалектологічний** — систематизоване зібрання карт певної території, що фіксують поширення діалектних особливостей однієї або кількох сусідніх мов. *Див.: Географія лінгвістична; Ізоглоса.*

Атмосфе́ра (грецьк. *atmos* — пара + *сфера*) **спілкування** — комплексна лінгво-психо-соціокогнітивна категорія спілкування, пов'язана з емпатичними характеристиками інтерактивних процесів у комунікації та відповідними лінгво-психо-соціокогнітивними стосунками учасників комунікативного акту. У формуванні А. с. бере участь широке коло лінгвальних і позалінгвальних чинників. А. с. значною мірою може сприяти чи ускладнювати міжособистісне спілкування. *Див.: Спілкування; Комунікація.*

Атра́ктор (франц. *attraction* — притягання, тяжіння, від лат. *tractio* — протягування, прилягання) — у дискурсології — особливість динамічної системи, що виникає спонтанно та зумовлює її самоорганізацію.

Атра́ктор (франц. *attraction* — притягання, тяжіння, від лат. *tractio* — протягування, прилягання) **комунікативний** — тип упорядкування дискурсу в процесах спілкування.

Атра́кція (франц. *attraction* — притягання, тяжіння, від лат. *tractio* — протягування, прилягання) — зміна форми слова,

відхилення від граматично правильного варіанту під впливом близько розташованого слова: *Прийшла моя сина — терпелива дитина* (Нар. тв.).

Атра́кція (франц. *attraction* — притягання, тяжіння, від лат. *tractio* — протягування, прилягання) **паронімічна** (прикм. від ім. *паронім*)— 1) те саме, що народна етимологія: *Лікар сказав, що у мене в шлунку стіноз: це означає, — стіна там утворилась* (див.: *Етимологія народна*); 2) те саме, що паронимазія (див.: *Паронимазія*); контекстуальне звуко-смісловне зіставлення неспоріднених, але фонетично подібних одиниць. Відповідний рівень звукового наближення обґрунтований двома тотожними приголосними, що уможливорює виділення та кваліфікацію А. п. Згідно з установленню поетичною практикою тотожність визначається на орфографічному рівні. *Пор.: Кожна хвиля очманіло марила вагнерівськими траурними маршами* (І. Драч); *А вітер плаче, плаче і стирає, стирає стронцій з наших образів* (О. Пахльовська). *Пор.: Етимологія народна.*

Атрибу́т (лат. *attributum* — надане) — те саме, що означення. *Див.: Означення.*

Аудиторі́я (лат. *auditorium*) — у комунікативній лінгвістиці, дискурсології — сукупність читачів, слухачів, глядачів (адресатів), на яких розраховане відповідне повідомлення адресанта. *Див.: Адресат.*

Аудіюва́ння (лат. *audire* — слухати) / **Слу́хання** — рецептивний вид мовленнєвої діяльності; слухання, смислове сприйняття усного повідомлення. Складається зі сприйняття мовної

форми й розуміння змісту повідомлення.

Ауксесіс (грецьк. *auksesis* — перебільшення, нарощення) — емфатичне перебільшення: *Без вас я був би мертвий, тричі мертвий* (А. Дюма).

Аутизм (грецьк. *auto* — сам) — у психолінгвістиці — порушення контактів людини, втеча від реальності у світ власних переживань.

Аутокорекція (грецьк. *auto* — сам + *корекція*) — когнітивно-мовний процес, складник комунікативної стратегії, що виявляється в постійному порівнянні адресантом перлюкутивного ефекту власне-мовлення із запланованими стратегічними завданнями та виправленні наявних розбіжностей через уточнення, посилення чи послаблення ілюкутивної сили повідомлення тощо.

Афазія (грецьк. *aphasia*, де *a* — заперечний префікс і *phasis* — висловлення) — у психолінгвістиці — мовленнєвий розлад, зумовлений ураженням певних зон головного мозку (здебільшого лівої півкулі). А. належить до актуальних питань прикладної лінгвістики, зокрема психолінгвістики, нейропсихолінгвістики. Центр уваги психолінгвістики становлять процеси мовленнєвотворення та сприйняття, засвоєння мови дитиною, тобто «лінгвістична людина» (пор.: для лінгвіста основною постає «людська мова»). Вивчення А. дозволяє не тільки встановлювати правильно діагноз, вносити корекції, але й опрацьовувати курси реабілітації хворих з тими чи іншими порушеннями мовлення. *Див.: Психолінгвістика; Нейролінгвістика.*

Афє́кт (франц. *affecter* — робити штучним, прикидатися, від

лат. *affectus* — пристрасть, душевне хвилювання) — у психолінгвістиці — відносно нетривале інтенсивне емоційне переживання.

Афєкта́ція (франц. *affecter* — робити штучним, прикидатися, від лат. *affectus* — пристрасть, душевне хвилювання) — неприродність у звертанні, мовленні: Денис: *Ти ось думаєш, що я обманюю, спеціально затримую тебе. Ти так собі не думай, не такий я вже й дурень, не з того тіста ліплений, аби усе так просто розповісти тобі. Готовий собі душу омерзтити, але все-таки децю розповім. Та й, може, не все з того ти й знаєш* (Г. Чупренко).

Афєкти́вний (франц. *affecter* — робити штучним, прикидатися, від лат. *affectus* — пристрасть, душевне хвилювання; прикм. від *афєкт*) — у психолінгвістиці — такий, що стосується гострих неконтрольованих розумом емоцій.

Афєкти́вно-оці́нна (франц. *affecter* — робити штучним, прикидатися, від лат. *affectus* — пристрасть, душевне хвилювання; прикм. від *афєкт*) **комуніка́ція** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *див.: Комунікація афєктивно-оці́нна.*

Афєре́за (грецьк. *apheresá* — утинання) — відпадання початкового звука слова під впливом дії кінцевого звука попереднього слова; відбувається за швидкого мовлення та в діалектних формах; утинання певних звуків у слові задля уникнення їхнього збігу та дотримання вимог віршової метроструктури; протилежна редуплікації.

А́фікс (лат. *affixus* — прикріплений) (морфе́ма афікса́льна, морфе́ма форма́льна, формáнт) —

А

морфема, що виділяється у складі словоформи й видозмінює значення іншої частини слова, яка є щодо афікса базою, і залежно від позиції на початку, усередині або кінці слова називається префіксом або / і суфіксом. **Афікс вторинний.** **Афікс граматичний.** **Афікси подвійні.** **Афікс нульовий.** **Афікс оцінний.** **Афікс первинний.** **Афікс словозмінний.** **Афікс словотвірний.** **Афіксів нагромадження;** службова, факультативна морфема, приєднана до кореня, що виражає граматичне та словотвірне значення. За характером вираження А. може бути формально вираженим або нульовим (формально не вираженим), *Пор.: дуб, клен, ясен* — граматичні значення ч. р., одн., Н. в. формально не виражені (мають нульове вираження) і *дуб-а, клен-а, ясен-а* — граматичні значення ч. р., одн., Р. в. формально виражені (флексія -а).

Афікальний — прикм. до *афікс*. *Пор.: Омонімія афікальна. Словотвір афікальний. Морфема афікальна* — те саме, що й афікс. **Словотвір афікальний** — 1) те саме, що й деривація; 2) (**форматив, оформлювач основ**) — граматичний афікс (флексія) або службове слово, що виступає в суто граматичній функції. **Морфема словотвірна.** *Див.: Амбіфікс; Інтерфікс; Ініфікс; Конфікс; Постфікс; Префікс; Трансфікс.*

Афікація (лат. *affixatio* — прикріплений) (деривація прогресивна) — морфологічний процес (відповідне явище), що полягає в приєднанні афіксів до кореня або основи; спосіб вираження граматичного значення за допомогою афіксів (напр., укр. *стол-и*; англ. *dog-s*); спосіб

словотворення за допомогою афіксів. *Див.: Префікація; Постфікація; Суфікація.*

Афіксoid (лат. *affixus* — прикріплений + *-oid*) — коренева морфема, що виступає у функції афікса (префікса або суфікса). А. поділяються на **префіксoidи** та **суфіксoidи**, пор: *мистецтвознавець, правознавець, товарознавець* (суфіксoid — *-знавець*); *напівсон, напівуява, напівзахід, напівсон* (*напів-* — префіксoid).

Афірматив (грецьк. *afimativ*) — тип мовленнєвого акту. Вирізняють такі ознаки (за В. Богдановим): неінституційний, не виражає психологічних станів, повідомляє невідому інформацію. Найближчий протичлен — констатив (*див.: Констатив*). Афірматив і констатив поєднані в рамках асертива (*див.: Асертив; Констатив*).

Афоризм (грецьк. *aphorismos* — визначення, вислів) — короткий влучний вислів, що у стислій, зручній для запам'ятовування формі передає глибоку думку: *Не бійтеся заглядати у словник...* (М. Рильський); *Стоячи на місці, людина рухається назад* (Ю. Яновський); *Музика спонукає нас красномовно мислити!* (Р. Емерсон); за літературним походженням А. поділяються на **анонімні** (дидактичні (максими) та філософські (гноми)): *Це хто закутий в страх, як у броню* (В. Герасим'юк), **переказові** (хрія): *Це сказано до Тебе у псалмі — / про лжу у кожнім* (В. Герасим'юк) та **авторські** (дидактичні (максими) та філософські (апоф(т)егми)): *Назвав Була така земля / Ту з книг, що снилася* (В. Герасим'юк); за способом

висловлення — на **дефінітивні** (близькі до визначень) та **гаслові** (закличні); за змістовим наповненням — **повчально-одноточні** та **парадоксально-багатозначні, практичного й теоретичного спрямування**. Анонімні літературні А. називають також гномами (з давньогрецької) та сентенціями (з латинської), обидва буквально означають «думка», авторські — називають апоф(т)егма (*кажу прямо*; тобто, це, власне, те саме, що сила чи мораль, але не обов'язково в байці). Див.: **Вислови крилаті**.

Африкати (грецьк. *affricates*) — складні приголосні звуки, що складаються із змкнення та щілини, в українській мові: [ц] = [tʃ] — змкнений компонент та [ш] — щілинний компонент, пор.: також: [ц], [ц'], [дж] та ін.

Б

Багатозначне слово (полісемант) — Див.: **Слово багатозначне (полісемант)**.

Багатозначність (полісемія) — здатність слова мати одночасно кілька семантично пов'язаних значення: **театр** — 1) вид мистецтва, що відбиває життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами (*Історія театру, живопису, скульптури, музики, літератури обчислюється багатьма сотнями років* (Мистецтво кі-но. — 1955. — № 5)); 2) установа, організація, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів (*Видавались з маси співу такі чисті та дужі*

голоси, котрі зробили б честь сцені у великих театрах (І. Нечуй-Левицький)); 3) приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави (*Щось мало бути цікаве в театрі, бо люди йшли* (М. Коцюбинський)); 4) *заст.* вистава, спектакль (*Ніколи було удень, а в нічну добу чимало часу тратив на театр* (П. Мирний)); 5) *перен.* місце, де відбуваються значні події (воєнні дії тощо) (**Театр воєнних дій сьогодні в Афганістані неодноточний і вимагає, очевидно, нової стратегії** (Україна молода. — 2009. — 10 червня)) (за (СУМ (Словник української мови), Х, с. 54–55)) — спільний семантичний компонент «місце для вистав». В українській мові більшість слів є багатозначними. Стилистичне використання багатозначності слів ґрунтується на можливостях їхнього вживання не тільки в прямому, а й переносному значенні. У багатозначному слові форматив (формальне вираження) залишається незмінним, а денотат змінюється. З-поміж багатозначних слів поширена **радіальна, ланцюгова та радіально-ланцюгова (змішана) багатозначність**. **Радіальна полісемія** — усі непрямі (похідні) значення (лексико-семантичні варіанти) походять безпосередньо від прямого: **борець** — 1) той, хто бореться, б'ється з ким-небудь (*До впаду міг борюкатися* [Василько] ... з рябеньким лобатим своїм приятелем... А дядько тільки сміється на буйні Василькові вибрики. — *Ану, ану, чий лоб міцніший, — під'юджує він борців* (О. Гончар)); 2) той, хто бере участь у боротьбі, бореться за що-небудь (*За-*

Б

дати тільки всі тяжкій муки, / Що завдали **борцям** за правду вороги (Л. Українка)); (за (СУМ, I, с. 217)) — обидва значення паралельно утворилися від однієї твірної основи (*боротися*) однаковим афіксом. **Ланцюжкова полісемія** — кожне наступне значення є похідним від найближчого попереднього: *жменя* — долоня й пальці в зігнутому стані, що дає можливість тримати в них щось покладене, насипане і т. ін. (*Написся* [Микола], *взяв у жменю води собі очі трошки помочити* (Народна казка)); 2) кількість чого-небудь, що вміщується між зігнутими долонею та пальцями (*Вони їздили по селах, жебрали, збирали де яечко, де жменю муки або кукурудзи* (М. Коцюбинський)); 3) *перен.* незначна кількість кого-, чого-небудь («*Коли б хоч трохи більше землі тієї... А то — всього жменя, а ти крутисся біля неї*» (П. Мирний)); (за (СУМ, II, с. 537–538)) — кожне значення походить від попереднього: 1 → 2 → 3. **Радіально-ланцюжкова полісемія** — поєднання обох попередніх типів багатозначності: *дорога* — 1) смуга землі, по якій їздять і ходять (*А дівчина при самій дорозі / Недалеко коло мене / Плоскінь вибирала* (Т. Шевченко)); 2) місце для проходу, проїзду (*Сплетені вусиками лози запинають йому дорогу* (М. Коцюбинський)); 3) перебування в русі (йдучи або їдучи куди-небудь) (*Остан і Соломія були стомлені дорогою* (М. Коцюбинський)); 4) у знач. присл. *дорогою* — під час руху, подорожування куди-небудь (*Довідавшись дорогою від хлопчика..., що Шакули померли, він, зітхнувши, промовив: — Про-*

сти їм, Господи (М. Коцюбинський)); (за (СУМ, II, с. 379)) — друге значення є похідним від першого, а третє й четверте походять від другого. *Див.* також: **Епідигматика**.

Багатокомпонентне складне (багаточленне, ускладнене) речення — *Див.: Речення багатокомпонентне складне (багаточленне, ускладнене)*.

Багатокрапка (...) — розділовий знак у вигляді трьох лінійно розташованих крапок, що використовується для вказівки на незавершення, незакінчення або перерваність висловлення, а також на пропуски в тексті (інколи для цього використовують дві поряд лінійно розташованих крапки ..) — *див.*, наприклад, СУМ (В 11-ти томах): «*Ви не тямите, що ви кажете...*» — *скипів раптом Василь Маркович* (О. Довженко); *Ідуть заробітчани... Ідуть та й ідуть, чорні, похилі, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі... Ідуть і зникають у сірій безвісті* (М. Коцюбинський).

Багатомовність — володіння людиною кількома (багатьма) мовами й активне їх використання в спілкуванні з іншими людьми. *Див.: Полілінгвізм*.

Багатоприйменниковість — вживання прийменника перед іменником і перед узгодженим з ним означенням: *До рідної до отчої до хати знову серце мене кличе* (М. Загірна).

Багатослів'я — *Див.: Марнослів'я*.

Багатосполучниковість (полісиндетон) — стилістична фігура, що охоплює принципи побудови складного речення, тексту, за якого постпозитивні рівнорядні одиниці тексту приєднуються до попередньої за допомогою того самого сполучника (зде-

більшого єднального): *І плаче вересень дощами, / І гілка стукає у моє вікно, / І грає промінь заплаканого сонця, ховаючись у хмарі* (А. Яна); *Твоє життя минуло й знебуло. / І гусне крик. Довліє злоба дневі. / І споневіра спалює чоло, / І дивен див біжить поверхи древа, / І ніч біжить — поверхи давніх днів, / І тінь лягла на заволоку часу* (В. Стус). *Пор.: Асіндетон.*

Багаточленне складне речення — те саме, що багатокompонентне складне речення. *Див.: Речення складне багатокompонентне.*

Багатство мови / Багатство мовлення — одна з комунікативних якостей мови; велика ємність активного словника, вживання семантично та стилістичних різних одиниць, оперування лексичними (синонімічними, антонімічними і под.), граматичними та іншими можливостями мови; риторичний аспект комунікації, складник мовної компетенції адресанта, пов'язаний з умінням застосовувати різноманітні засоби мовного коду, уникати повтору однотипних елементів, конструкцій тощо. *Пор.: Чистота мовлення / Чистота мови; Ясність мови / Ясність мови.*

Бажання — у психолінгвістиці — переживання, що виявляє потребу в чомусь / комусь.

База (франц. *base*, від грецьк. *basis* — основа) **артикуляційна** (лат. *articulare* — членоподільно вимовляю) — сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови; система звичних рухів і положень органів мовлення носіїв певної мови. *Див.: Мовлення; Артикуляція.*

База (франц. *base*, від грецьк. *basis* — основа) **даніх** — у при-

кладній лінгвістиці — структурований і формалізований масив інформації про певну предметну галузь.

База (франц. *base*, від грецьк. *basis* — основа) **етносу** (грецьк. *ethnos* — народ) **когнітивна** (лат. *cognosco* — пізнаю) — відповідно структурована сукупність обов'язкових знань, національно-визначених і національно-мотивованих, мінімізованих уявлень носіїв певної національної лінгвокультури, які притаманні носіям цієї національної культури як вияв їхнього відповідного менталітету. *Див.: Концепт; Картина світу концептуальна.*

База (франц. *base*, від грецьк. *basis* — основа) **знань** — структурований і формалізований набір даних про об'єкти відповідної предметної галузі та відношення між ними, з операціями на які можна будувати судження про них, здійснювати операції логічних умовиводів.

База (франц. *base*, від грецьк. *basis* — основа) **міжособистісна лінгвокультурологічна** (прикм. від ім. *лінгвокультурологія*) — сукупність знань учасників комунікації про структурно-системну організацію рідної мови й культури в їхньому взаємозв'язку, уміння застосовувати такі знання в спілкуванні з певними автоматизованими навичками. Б. м. л. постає значущою та виявлюваною насамперед в особливостях спілкування в межах і рамках рідної культури; **міжмовна комунікація** — знання мов, традицій, звичаїв, культури загалом того етносу, з представниками якого наявне спілкування. *Див.: Комунікація; Спілкування; Мова рідна.*

Б

Байт (англ. *bytes*) — одиниця кількості інформації, що являє собою групу із сусідніх подвійних розрядів (здебільшого з восьми), якою цифрова обчислювальна машина може оперувати як одним цілим при передачі, зберіганні й опрацюванні даних.

Банальність (франц. *banal*) / **Стиль банальний** — трафаретний вислів; мовлення, наповнене трафаретними, стертими словосполученнями та висловами: *Це не стільки їхня вина, скільки їхня біда; Ні для кого не секрет, що...; Я буду радий, якщо помиляюсь...; Запитайте про що-небудь простіше; Доброго дня* (початок будь-якого звичайного листа) та ін.

Бар'єри (франц. *barriere* — застава, перепона) **комунікативні** (прикм. від ім. *комунікація*) — різноманітні труднощі, непорозуміння, конфлікти, що виникають у міжособистісному спілкуванні й визначувані лінгвістичними, когнітивними, соціальними, психологічними чинниками. У комунікації причинами Б. можуть бути неповне або недостатнє володіння комунікативними та лінгвокультурними нормами спілкування, усталеними в конкретній лінгвокультурі. *Див.: Комунікація; Спілкування; Шум комунікативний; Акт комунікативний. Пор.: Нерозуміння комунікативне; Бар'єри спілкування лінгвокультурні.*

Бар'єри (франц. *barriere* — застава, перепона) **комунікації** (лат. *communicatio*) — *Див.: Шум комунікативний.*

Бар'єри (франц. *barriere* — застава, перепона) **спілкування лінгвокультурні** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — комунікативні бар'єри, причиною яких

стає неволодіння або неповне володіння комунікантами (або одним із них) лінгвокультурними нормами спілкування, усталеними й нормативними в конкретній національній лінгвокультурі. *Див.: Бар'єри комунікативні. Пор.: Шум комунікативний.*

Батос (грецьк. *bathos* — глибина, серйозність, глибокодумність) — смішний перехід від підвищеного до банального, що привносить відтінок мовленнєвої несподіванки й гумористичності: *Робота учителя не задовольняє його; Йому хочеться чогось іншого... Більшої зарплати йому хочеться.*

Безафіксний (без- + афіксний) — 1) той, що не користується афіксами як словотвірним засобом (тобто той, що використовує чергування звуків, перенос наголосу й т. ін.). **Спосіб морфологічного словотвору безафіксний**. Тип словотвору безафіксний; 2) такий, в основі якого не виділяється афікс. **Утворення безафіксні.**

Безеквівалентна (без- + еквівалентна (лат. *aequus* — рівний) **лексика** (грецьк. *lexikos* — словесний) — *Див.: Лексика безеквівалентна.*

Безеквівалентність (без- + еквівалентна (лат. *aequus* — рівний) **мовних одиниць** — відсутність будь-яких спільних семантичних компонентів у змісті (структурі значення) слів (лексем) мов, якими користуються учасники міжкультурної комунікації. *Див.: Лексика; Лексика безеквівалентна; Лексика екзотична; Лагуна. Пор.: Еквівалентність мовних одиниць; Неповноеквівалентність мовних одиниць.*

Безособове дієслово — *Див.: Дієслово безособове.*

Безособове речення — Див.: *Речення безособове*.

Безособово-предикативні слова — Див.: *Слова безособово-предикативні*.

Безперервність — диференційна (розрізнявальна) ознака приголосних фонем, вияв якої полягає у плавній, поступовій зміні звучання приголосного з характерним рівним зростанням. Безперервність — характерна ознака приголосних щільних: [з], [с], [з'], [с'] та ін.

Безпосередня комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація безпосередня*.

Безпрефіксний (безприrostко́вий) — такий, що не користується префіксами як словотвірним засобом. Тип словотвору **безпрефіксний**.

Безсполучникове речення — Див.: *Речення безсполучникове складне*.

Безсполучниковість — стилістична фігура, що ґрунтується на спеціальному пропуску сполучників між окремими членами речення й між предикативними частинами в реченні. Це надає висловленню конденсованості, стиснутості, стрімкості: *Пливе перон за сизими шибками. / Туман... Шлаббаум... Тиша... Переїзд... / Деревя, як закидані шапками, / Стоять у гронах ще порожніх гнізд* (Л. Костенко); те саме, що безсполучниковий зв'язок. Синоніми: *Асиндетон*.

Безсполучниковий зв'язок — Див.: *Зв'язок безсполучниковий*.

Безсуфіксальний — те саме, що й безсуфіксний. **Утворення безсуфіксальне**.

Безсуфіксний (безсуфіксальний) —

1) такий, що не користується суфіксами як словотвірним засобом; 2) такий, в основі якого не виділяється суфікс. **Дієслова безсуфіксні. Основа безсуфіксна. Прикметники безсуфіксні.** Див.: *Прикметник*.

Безформний (аморфний) — нерозкладний на основу та закінчення. Пор.: *Форма слова*.

Бенефіцієнс / Бенефіціант / Бенефіціантів (англ. *benefitsiyens*) — денотативна роль адресатного чи ситуативного типу, особа, яка зацікавлена в реалізації ситуації та яка отримує в результаті цієї ситуації моральну або матеріальну користь чи шкоду: *У липні ситуація може змінитися не на користь садівників; Іванові Івановичу надали слово* (М. Хвильовий) (= **Іванові Івановичу надали можливість виступити*); назва відмінка та позначення учасника події, яка репрезентована в реченні так, що вона постає певною мірою сприятливою, з чого він має певну вигоду: *У Мишка є магнітофон. Хлопчик знайшов олівець*.

Бесіда — один з методів навчання мови, спосіб комунікації у процесі навчання, коли викладач з оперттям на наявні в учнів знання та навички за допомогою чітко визначених питань підводить їх до засвоєння нових знань, формує мовленнєві навички та вміння.

Бєхабітїв (пор.: англ. *behavior* — поведінка) — тип мовленнєвого акту, якому властиві міжособистісні людські взаємини та людська поведінка: привітання, співчуття, вибачення тощо.

Біблейзм (бібліїзм) — покликання у мовленні на книгу Біблії або цитата з неї, пор.: у Євангелії: *Погляньте на птахів не-*

Б

бесних: вони не сіють, не жнуть, не збирають у житниці і Отець ваш Небесний годув їх.

Білабіальні (лат. *bi* — двох + *labialis* — губний) **приголосні** — Див.: *Приголосні білабіальні*.

Білі хорвати — слов'янське плем'я або союз племен, що входило до антського племені та яке сформувалося в ареалі черняхівської культури. Сьогодні хорвати більш відомі як південно-слов'янська нація. На протиукраїнських землях так називали одну з південних груп східнослов'янських племен. Вони проживали на Верхній Наддністрянщині дещо західніше р. Збруча, у межиріччі Верхнього Прута й Дністра, у північних й південних районах Східного Прикарпаття, на Північній Буковині та частині сучасного українського Закарпаття. На початку н. е. Птолемей згадує плем'я карпіанів і розміщує його на цих територіях, його згадують у римських джерелах аж до IV ст. н. е. під назвою «*sarpi*». Найбільш імовірно, що карпіани були слов'янами — пращурами хорватів. У середині VI ст. (близько 560 р.) на хорватів напали авари, що зумовило їхній поділ на три групи. Одна частина перемістилася в Далмацію, інша — на захід до верхів'я Ельби, а ще інша — залишилася на своїх землях і брала участь у поході київського князя Олега на Візантію в 907 р., *Пор.: «взяв безліч варягів, і словін, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверів, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, тиверців, що є толковини в князя»* (Повість врем'яних літ). За археологічними фактами, хорвати не мали ніяких особливих від-

мінностей від інших антських племен. Сусідство волинян і деревлян зумовило певну втрату хорватами антських особливостей. На ґрунті діалекту хорватів постали закарпатський і бойківський українські говори. У X ст. на хорватських землях поселяються тиверці, яких потіснили кочівники. Тому населення цих земель стає хорватсько-тиверським. Востаннє хорвати згадані в «Повісті врем'яних літ» під 992 р.: «*ходив Володимир на хорватів*» (Повість врем'яних літ). Похід Володимира Святославича був спричинений загарбанням хорватських земель польським королем Болеславом I Хоробрим.

Білінгв (лат. *bi* — двох та *lingua* — мова) — людина, яка активно володіє двома мовами, тобто за потреби активно використовує їх у спілкуванні (з урахуванням конкретної ситуації). Див.: *Перемикання кодів*. Пор.: *Монолінгв; Полілінгв*.

Білінгвізм (лат. *bi* — двох + *lingua* — мова) (**двомовність**) — 1) вільне володіння двома мовами (діалектами) і здатність особи або групи осіб користуватись цими двома мовами для забезпечення комунікативних потреб; 2) реалізація здатності користуватись по чергово двома мовами; практика почергового спілкування двома мовами; практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах (див.: *Мова; Спілкування; пор.: Диглосія; Монолінгвізм; Полілінгвізм*); у вузькому значенні — більш чи менш вільне володіння двома мовами: рідною й нерідною (див.: *Мова; Мова*

рідна; Мова нерідна; пор.: Монолінгвізм; Полілінгвізм); у широкому значенні — відносна володіння другою мовою, здатність користуватися нею в певних сферах спілкування. Мінімальним рівнем (порогом) володіння другою мовою вважається рівень, достатній для виконання індивідом мовленнєвих дій, у процесі котрих реалізуються потрібні функції другої мови (*див.: Мова; Спілкування; Пор.: Монолінгвізм, Полілінгвізм*). **Б. автономний** — білінгвізм, за якого мови, якими володіє білінгв, засвоюються без послідовного їхнього співвіднесення між собою (*див.: Білінгвізм паралельний*). **Б. активний** — простежуваний у тому, що суб'єкт засвоює другу (нерідну) мову в процесах безпосереднього спілкування з носіями цієї мови й більш-менш регулярно звертається до обох мов: рідної та нерідної (*див.: Мова рідна; Мова нерідна; пор.: Білінгвізм пасивний*). **Б. асиметричний** — наявний у разі нерівноправних стосунків між учасниками міжкультурної комунікації, коли один із учасників із різних (перш за все соціальних) причин вимушений постійно послуговуватися нерідною мовою (*див.: Мова рідна; Мова нерідна; пор.: Білінгвізм симетричний; Білінгвізм однобічний*). **Б. двобічний** — білінгвізм, за якого учасники міжкультурної комунікації знають і активно використовують мови один одного. Найчастіше спостерігається на етнічних межах зі змішаним населенням (*див.: Мова рідна; Мова нерідна; пор.: Білінгвізм однобічний; Білінгвізм симетричний*). **Б. збалансований** — білінгвізм, за якого

учасники міжкультурної комунікації володіють приблизно однаково обома мовами. Це не виключає деякої переваги однієї з мов у різних мовних ситуаціях, наприклад, рідної мови в побуті, нерідної мови — у сферах пріоритетного державного облаштування: науки, виробництва, суспільного життя та ін. (*див.: Мова рідна; Мова нерідна; Білінгвізм симетричний; пор.: Білінгвізм асиметричний*). **Б. індивідуальний** — за якого двома мовами користуються в певному (досить вузькому) колективі або в певному прошарку, що постає виявом певної пріоритетності, ознакою елітності. Так, у XIX ст. російське дворянство послуговувалося поряд з російською здебільшого англійською, французькою та німецькою мовами (*див.: Спілкування; пор.: Білінгвізм масовий*). **Б. контактний** — за якого між носіями різних мов і культур у білінгвальному колективі існує природний контакт, тобто білінгв підтримує регулярні зв'язки з носіями рідної й чужої мови та культури, що особливо постає реальним у разі активних контактів в умовах іншомовного оточення (*пор.: ситуацію в нижньолужицькій, верхньолужицькій мовах, носії яких перебувають у постійному контакті з німецькомовним населенням, а самі території розташовані в німецькомовному оточенні* (*див.: Мова рідна; Мова нерідна; Білінгвізм; пор.: Білінгвізм неконтактний*). **Б. культурний** — за якого білінгв користується однією з мов, якими він володіє, лише в офіційній мовленнєвій ситуації (наприклад, перекладач під час роботи з делегацією тощо)

Б

(див.: *Комунікація; Спілкування; пор.: Білінгвізм штучний*). **Б. м́асовий** — поширений серед значної частини етносу. Б. м. мав, наприклад, місце в колишньому СРСР, де поряд з рідною мовою значна частина населення союзних і автономних республік володіла також нерідною — російською, оскільки значна частина офіційно-ділового, наукового, професійно-виробничого та іншого життя передбачала використання не рідної національної мови, а тільки російської (наприклад, військова служба передбачала використання лише російської мови; написання дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата або доктора наук можливе було тільки російською мовою; те саме щодо оформлення офіційних документів на присудження наукових ступенів, вчених звань і под.) (див.: *Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування; пор.: Білінгвізм індивідуальний*). **Б. націона́льний** — за якого члени однієї національної лінгвокультурної спільноти володіють двома мовами — рідною й нерідною, регулярно використовуючи їх залежно від ситуації спілкування (див.: *Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування; пор.: Білінгвізм двобічний*). **Б. неконта́ктний** — у цьому разі між носіями різних мов відсутні регулярні контакти (див.: *Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування; пор.: Білінгвізм контактний*). **Б. однобі́чний** — наявний тоді, коли один з учасників комунікації володіє мовою іншого та використовує її в спілкуванні з ним; інший учасник спілкування володіє лише рідною мовою та послуговуєть-

ся лише нею (див.: *Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування; Пор.: Білінгвізм симетричний; Білінгвізм асиметричний; Білінгвізм двобічний*). **Б. паралельний** — за якого оволодіння однією з мов відбувається з оперттям на добре володіння іншою мовою (див.: *Мова рідна; Мова нерідна; Комунікація; Спілкування; пор.: Білінгвізм симетричний; Білінгвізм асиметричний*). **Б. пасивний** — такий білінгвізм, коли суб'єкт, володіючи другою (нерідною) мовою, частіше звертається до однієї з них (найчастіше рідної) (див.: *Мова; Мова рідна; Мова нерідна; Комунікація; Спілкування; пор.: Білінгвізм активний; Білінгвізм однобічний*). **Б. природний** — засвоєння другої (чужої) мови відбувається у процесі живого безпосереднього спілкування з носіями цієї мови (див.: *Мова; Мова рідна; Мова нерідна; Комунікація; Спілкування; пор.: Білінгвізм штучний*). **Б. симетри́чний** (грецьк. *symmetria* — відповідність) — учасники комунікації та носії мов загалом корелюють у соціально-рольовому аспекті (див.: *Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування; пор.: Білінгвізм асиметричний; Білінгвізм двобічний*). **Б. субордина́тний** (лат. *sub* — під + лат. *ordinatio* — приведення в порядок) — учасники комунікації володіють однією мовою (звичай, рідною) краще, ніж іншою (здебільшого, чужою) (див.: *Мова; Мова рідна; Мова нерідна; Комунікація; Спілкування; пор.: Білінгвізм симетричний; Білінгвізм асиметричний*). **Б. штучний** — засвоєння другої (чужої) мови відбувається в процесі її вивчення

дидактичним шляхом. Б. ш., зазвичай, — результат шкільного (вишівського тощо) вивчення іноземних мов (*див.: Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування; пор.: Білінгвізм природний*).

Білінгволія (лат. *bi* — дво, двох і лат. *lingua* — мова та грецьк. *logos* — слово, вчення) — галузь мовознавства, що вивчає теоретичні та прикладні аспекти білінгвізму як лінгвістичного явища. *Див.: Білінгвізм*.

Біморфема (лат. *bi* — дво, двох + *морфема*) — те саме, що конфікс. *Див.: Конфікс*.

Біхевіорема (англ. *behavior(u)r* — поведінка) — у комунікативній лінгвістиці — конкретна модель мовної й комунікативної поведінки учасників інтеракції, інтеракційна компетенція учасників спілкування. Регульована чотирма видами конгруентності: граматичної, семантичної, прагматичної та семіотичної. *Див.: Інтеракція; Компетенція інтеракційна; Спілкування; Комунікація*.

Біхевіоризм (англ. *behaviour, behavior* — поведінка) — провідний напрям американської психології першої половини ХХ ст., який вважав предметом психології не свідомість, а поведінку, що розумілася як сукупність вербальних і емоційних відповідей (реакцій) на впливи (стимули) зовнішнього середовища. *Див.: Метод біхевіористський*.

Біхевіористський (англ. *behaviour, behavior* — поведінка) **метод** (грецьк. *methodos, methodikys* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — *Див.: Метод біхевіористський*.

Бленд (англ. *blend* — змішування) — гібридне поєднання в

одній лексичній одиниці двох слів, змішування в ній форми та значення. *Пор.: Зі всіх Венер найбільш Мілоська; Ми виявилися в екстремальній ситуації; Дешеві сорти ковбаси роблять із воловини: трільярд, злютий холод*. Інколи сприймається як грубість, вульгарність.

Блок (франц. *bloc*; англ. *block*) **елементарний** (прикм. від ім. *елемент*) **діалогічний** (прикм. від ім. *діалог*) — акт однократного обміну мовленнєвими діями, з яких komponуються більш складні одиниці — подовжені інтерактивні блоки.

Боківі приголосні — *Див.: Приголосні боківі*.

Бомбаст (грецьк. *bombos* — шум) — високопарні фрази на тривіальні теми: *Де ж віднайти ті лагуни, ті тихі місця, в яких літає ваша думка* (О. Гончар). *Пор.: Ампула*.

Бонмо (франц. *bon mot* — гарне слово) — дотепний, гострий вислів: *Моя дружина ходить у супермаркети зі швидкістю шістсот доларів на годину*.

Брадилалія (грецьк. *bradys* — повільний і *lalia* — мовлення) — уповільнення мовлення, спричинене утрудненнями артикуляції внаслідок ураження головного мозку.

Будівництво мовне — частина мовної політики (*див.: Політика мовна*); комплекс конкретних заходів щодо підтримки й захисту державної (літературної) мови, що реалізується на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Будова мовної одиниці — співвідношення частин мовної одиниці; кількість, характер компонентів мовної одиниці, характер зв'язку між ними. **Будова простого двоскладного ре-**

чення. Будова простого односкладного речення. Будова складного словосполучення. Будова присудка. Будова складного речення.

В

Будова слова морфемна (склад слова морфемний) — сукупність морфем, послідовність яких визначається певними правилами сполучуваності класів морфем.

Буква — знак, якому відведено певне місце в алфавіті та який служить для позначення на письмі звука, іноді сполуки звуків тієї чи іншої мови є умовним графічним знаком, закріпленим за певним звуком певної мови. *Буква / Літера велика. Писати з великої букви / літери. Див.: Фонографія.*

Буквалізація — актуалізація внутрішньої форми слова, вислову, його первинного смислу: *Я слово тобі даю, а ти вже його тримай.*

Буквальність — специфічний вислів, що постає внаслідок буквального перекладу. *Пор.: англ. He is known to be a clever man і буквальный переклад: Він відомий бути розумною людиною.*

Буквокод / Літерокід — система, у якій наявні власні відношення єдності й закони композиції, необхідні для створення літери як окремого об'єкта-системи.

Бурлеск (лат. *burra* — жарт) — іронічний бомбаст, насмішлива патетика мовлення, *пор.: поему «Енеїда» Івана Котляревського. Пор.: Пародіювання / Пародія.*

В

Валентність (лат. *valentia* — сила) **слова** — здатність слова при-

єднувати до себе інші слова. Ця здатність закладена в семантичній структурі слова. Здатність приєднувати інші слова до себе притаманна предикатним знакам з активною В., а здатність виступати регулярними заповнювачами відповідних валентних гнізд властива словам непередикатної семантики, що утворюють клас слів пасивної В. Реалізується у вигляді сполучуваності слів, які внаслідок цього вступають у зв'язки одне з одним. Розрізняють лівобічну В. (*хто? → читає*) і правобічну (*читає → що?*). За своїм потенціалом слова активної валентності можуть бути одно- (*хто? → спить*), дво- (*хто? → стоїть → на чому?*), три- (*хто? → косити → що? → чим?*), чотири- (*хто? → відчищати → що? → чим? → від чого?*), п'яти- (*хто? → нести → що? → чим? → звідки? → куди?*), шести- (*хто? → везти → що? → чим? → звідки? → куди? → кому?*) і семивалентними (*хто? → перевозити → що? → чим? → звідки? → куди? → кому? → через що?*). *Див.: Сполучуваність.*

Варваризм / Варварізми (грецьк. *barbarismos*, від грецьк. *barbaros* — чужинець, не грек; власний іноземцеві) — іншомовні слова та звороти, фонетично (інколи й граматично) не освоєні (на відміну від запозичень) мовою-реципієнтом; не стали загальноновживаними, уживаються в тексті зі стилістичною метою. Часто В. зберігають навіть іншомовну графічну форму слова. Напр.: *nota bene* — зверни увагу, запам'ятай; *semper tiro* — завжди учень; *alma mater* — мати-годувальниця, давня студентська назва університету; *idee fixe* — нав'яз-

лива ідея; *terra incognita* — невідома земля, невідома галузь; *tête-a-tête* — франц. наодинці, віч-на-віч, тільки удвох; *happy end* — щасливий кінець; *week-end* — час відпочинку чи розваг від суботи до понеділка; інколи В. можуть передватися графічними засобами мови-реципієнта: *альма матер, тет-а-тет, шерше ля фам*; надмірний їхній вжиток може зумовлювати незрозумілість, непрозорість мовлення для слухача, читача. Функції В. у тексті суттєво відрізняються. В Івана Котляревського наявне майстерне комбінування латинських слів і сполук слів (ад фінем, беллюм, сангвін тощо) зі специфічними словами-гібридами — okazіonal'nymi утвореннями, що поста-ли внаслідок поєднання українських кореневих морфем з латинськими формантами *-us, -um* і под. (*панус* = *пан* + *-us*; *циганус* = *циган* + *-us*). *Пор.: Щоб привести ад фінем беллюм, / Ми зробим з Турнусом дуеллюм, / Про що всіх сангвіс проливать* (І. Котляревський) або *Я провів Дзвінку до її хати, і батьки були настільки люб'язні, що навіть запропонували переночувати під їхнім дружиним кровом. Ні, хоч і вельми вдячний за пропозициш, мем. Точніш, пані. Хоч і не відмовлюсь від невеличкої перекуски, бо вдома, як то мовлять, і церковна миша не мала би що з'їсти* (Л. Дереш); *“Еррор?”* Мисль пробуксувала. Ет, і ну її в каналізацію, ту мисль. Непотрібна вона тут зовсім (О. Забужко) (англ. *error* — помилка); *Жоден із нас нікуди не поспішав, надто ж я: ніж проводити час у квартирі Аюпа, волів енджовати лайфом тут* (Л. Дереш)

(англійське словосполучення *to enjoy life* — насолоджуватися життям + українські форманти: *-ува, -ти, -ом*). Інколи надмірне використання варваризмів засвідчує претензійність мовлення: *З усіх наших усяд, які тільки-но здобули незалежність, припхалися волохаті й не дуже монстри з цимбалами, впевнені, що саме вони й є real і true* (Український тиждень. — 2009. — № 24) (англ. *real* — справжні та *true* — істинні). Наявні також okazіonal'nymi В., що підтверджує вжиток англомовних слів або виразів типу: *hallo!* (зі значенням «привіт!»), *change* (зі значенням «обмін»), *speech* (зі значенням «вдало, вдалий вислів»). *Див.: Мова; Слово; Лексема. Пор.: Запозичення; Варіанти національної мови.*

Варваризми (грецьк. *barbarismos*, від грецьк. *barbaros* — чужинець, не грек; властивий іноземцеві) **морфологічні** — підробка слів рідної мови під граматичні форми та словотвірні конструкції нерідної мови: *осквернісімо, падлісімо* (утворення італійської форми найвищого ступеня порівняння від звичайних слів) та ін.

Варіант (варіантність) (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) — 1) формальна видозміна або різновид (реалізація, маніфестація) тієї самої мовної одиниці на різних рівнях мови — фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному або *-еми*, тобто фонемі, морфемі й т. ін. (**варіант формальний** — **форма варіантна**), і семантичному (**варіант лексико-семантичний**). Варіант індивідуальний; один із можливих

В

випадків; 2) стилістичне поняття, за яким допускаються паралельні форми. Є В. комбінаторні, факультативні й стилістичні; 3) різновид, один зі способів вираження, конкретна мовленнєва реалізація якої-небудь мовної одиниці; 4) морф, що перебуває у відношенні вільної дистрибуції зі співвідносним (співвідносними) морфом (морфами). **Варіант комбінаторний**. **Варіанти морфеми**. **Варіант орфографічний**. **Варіант позиційний** (варіант контекстуальний). **Варіант вільний**. **Варіанти слова**. **Варіант стилістичний**. **Варіант субфонемний**. **Варіант факультативний**. **Варіант фonomорфологічний**. Див.: *Інваріант*.

Варіант (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **лексико-семантичний** — одне зі значень полісемічного (багатозначного) слова, тобто слово, взяте та сприйняте в його конкретному вживанні, у конкретному значенні, напр., слово *натягати* у реченні *Надвечір натягли сірі хмари і почало ліпити широкими пластами снігу* (Іван Франко) вжито у значенні «насуваючись, скупчуватися, збиратися де-небудь» (СУМ, V, с. 222). Сукупність В. л.-с. утворює парадигматичне угруповання, що має чітку структурну організацію. *Пор.*: слово **земля** — 1) одна з планет Сонячної системи, світ (*період обертання Землі навколо Сонця; навколо власної осі обертання; походження Землі; спостерігати Землю з космічної станції; боротьба за поліпшення клімату на Землі*); 2) верхній шар земної кори, поверхня (*стояти, сидіти, лежати, спати на зем-*

лі; летіти низько над землею; кружляти над землею (про бджолу)); 3) речовина темного кольору, що входить до складу земної кори, ґрунт (*мокра, тепла, волога, суха земля; глиниста, піскувата, сипуча земля; висаджувати квіти в землю; орати землю; копати землю*); 4) суша (на відміну від водяного простору) (*побачити на обрії землю; з невідомих причин дельфіни часто викидаються з моря на землю*); 5) ділянка певної площі, територія, що належить комусь, використовується в господарському напрямі (*орна земля; присадибна земля; передати землю у спадок*); 6) країна, край, держава (*рідна земля, материнська земля, українська земля*).

Варіант (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **фонемний** (грецьк. *phone* — звук, голос; прикм. від ім. *фонема*) — конкретний звук, у якому реалізується фонема; представник, маніфестант фонем. *Пор.*: фонема <в> реалізується в звуках [w], [v], [ʋ]. Синоніми: **Алофон**.

Варіанти (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **акцентні** (прикм. від ім. *акцент*) — видозміни того самого слова з однаковим лексичним значенням і морфемною структурою, але різні за наголошенням: *алфавіт* — *алфáвіт*; *помілка* — *пóмилка* і под.

Варіанти (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **національної мови** — різновиди однієї національної (етнічної) мови, що використовуються учасниками міжособистісної міжмовної комунікації в різних суспільних,

територіальних межах; паралельно чинні форми мови. Див.: *Мова; Мова національна; Комунікація міжмовна*. Пор.: *Форми існування мови*.

Варіанти (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **слів** — актуальні й у сучасній мові варіанти певних форм, що відбивають відповідну нормативну специфіку: *метод* — *метода*, *клавіш* — *клавіша*, *бандурист* — *бандуриста*, *зал* — *зала*, *гітарист* — *гітариста*, *шатро* — *шатер*, *човен* — *човно* та ін.

Варіанти (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **слів архаїчні** (прикм. від ім. *архаїзм*) — варіанти до сучасних слів, що вийшли з активного вжитку: *ланіти*, *шуйця*, *Дон Кіхот* та ін.

Варіанти (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **слів** — видозміни того самого слова, що постають регулярно відтворюваними та яким властива морфологічно-словотвірна тотожність, спільність лексичного й граматичного значення з послідовним розрізненням у фонетичному (вимова звуків, склад фонем, місце та статус наголосу, поєднання всіх цих ознак), формотворчому (суфікси, флексії, префікси тощо) аспектах. Найпоширенішими є варіанти слів: акцентуаційні (*безза́хисний* — *беззахисний*, *по́милка* — *помілка*), орфоепічні (*со́ня[чн]ий* — *соня[шн]ий*, *бе[зп]ечний* — *бе[сп]ечний*), фонема-тичні (*вну́к* — *онук*), морфологічні (*гене́за* — *генезис*).

Варіанти (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **словосполучення** — словосполучення, яко-

му властиві відповідні ознаки: 1) тотожність граматичного значення та граматичної форми (моделі); 2) формальний збіг стрижневого компонента (граматичного центру) словосполучень: *дорогий матері* — *дорогий для матері*, *суголосний настроям* — *суголосний з настроями*.

Варіантність (варіатівність) (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) — основне поняття узагальненого позначення різних форм варіювання (тих чи інших окремих мовних одиниць, окремих форм існування мови, національно-територіальних, соціально-корпоративних різновидів мови та ін.), зумовлених внутрішньомовними і позамовними чинниками; універсальна властивість мови як системи, що виявляється в одночасному існуванні кількох (двох і більше) модифікацій тієї самої мовної одиниці (фонем, морфем, лексем, конструкцій, семантичного комплексу). Усталеним постає розмежування формальної та семантичної варіантності.

Варіантність (франц. *variante*, від лат. *varians (variantis)* — змінюю, урізноманітнюю) **літературної норми** — одна з ознак літературної норми, за якою простежувані є існування у мові кількох однозначних або синонімічних елементів, що складають разом опозицію іншим рівнорядним елементам мовної системи. Суттєвим постає розрізнення **хронологічних** (діахронічних) (*перст* — *палець*, *пійм* — *поет*), **регіональних** (*лелека* — *чорногуз* — *бусол*; *абрикоси* — *жерделі*), **стилістичних** (*зв'язок* — *непе-*

рервність — *тяглість*; *зустрітися* — *здибатися*) і **контактних** (постають наслідком активного контактування двох споріднених мов (див.: *Калькування* / *Калька*)) варіантів.

В **Варіантність** (франц. *variante*, від лат. *varians* (*variantis*) — зміню, урізноманітнюю) **семантична** — пов'язана з перетворенням семантики мовних одиниць за умови збереження їхньої форми. Для опису В. с. здебільшого вводять інваріантну схему (див.: *Інваріант*), що уможливує розгляд усіх спостережуваних при використанні одиниці семантичних відмінностей як варіювання певної спільної уяви (див.: *Варіант лексико-семантичний*). Евристика про варіантність втілення когнітивних структур дозволяє говорити про наявність спільного, що в низці умов зазнає певних варіацій.

Варіантність (франц. *variante*, від лат. *varians* (*variantis*) — зміню, урізноманітнюю) **формальна** — передбачає наявність варіантних (синонімічних) засобів на всіх ярусах мовної системи; формальній варіантності властива стійкість значення відповідних одиниць за різних модифікацій їхніх форм.

Варіативність (лат. *variatio* — зміню) **комунікації** (лат. *communicatio*) **міжмовна** — широке поняття, що охоплює особливості добору й реалізації у спілкуванні носіїв певної національної лінгвокультури ustalених загальних законів, принципів, постулатів і под., які є спільними для будь-якого типу комунікації. Див.: *Закон спілкування* / *закони спілкування*; *Спілкування*; *Принципи спілкування*; *Постулати*

комунікації / *Постулати спілкування*.

Варіативність (лат. *variatio* — зміню) **синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) — різновид синтаксичного зв'язку, за якого будь-яке слово у мовленнєвому ланцюгові формально може бути підпорядковане кільком словам, у цьому разі кожному синтаксичному варіанту реченнєвої структури відповідає власний смисл. Пор.: *Хлопці швидко до села простували дорогою* (А. Яна), де *до села* може розглядатися як залежний елемент *простували* (дієслово *простували* прогнозує відповідну валентну позицію) з адвербіальною семантикою, і як залежний компонент іменника *дорогою* з ад'єктивною семантикою (іменник *дорогою* є словом предметної семантики, передбачає вияв атрибута).

Варіація (лат. *variatio* — зміню) — заміна одного зі слів-компонентів іншим, яка не призводить до семантичних зрушень у межах виразу. **В. синонімічна** — вживання протягом однієї оповіді двох або більше синонімів для повторного вираження тієї самої думки й досягнення більшої виразності: *А я веселий ходжу, а я радісний ходжу* (М. Сом). Див.: *Плеоназм*; *Синоніми парні*; *Синоніми-замінювачі*.

Варіювання (лат. *variatio* — зміню) — 1) вияв варіантності як загальної властивості мови в тій чи іншій конкретній сфері, на тому чи іншому мовному ярусі. **Варіювання фонетичне**. **Варіювання орфографічне**. **Варіювання прагматичне**. **Варіювання територіальне**. **Варіювання стилістичне**. **Варіювання хро-**

нологічне; 2) те саме, що і варіантність (варіативність); розходження у відтворенні, що полягає в зміні звукового складу або значення структурної одиниці мови без втрати її тотожності. **Варіювання морфем.** **Варіювання слів.** **Варіювання фонем.** **Варіювання вільне.**

Варіювання (лат. *variatio* — зміною) мовних одиниць вільне — стан мовних одиниць, коли вони трапляються в тому самому оточенні й при цьому не розрізняють значень.

Ввічливість (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») — вияв привітності, тактовності, делікатності, вихованості, люб'язності, шанобливості, чемності; демонстрація миролюбності, відсутності ворожості, агресивності для створення доброзичливої атмосфери, приязного тла для реалізації комунікативних стратегій.

Ввічливість (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») **негативна** — у комунікативній лінгвістиці — тип комунікативної поведінки, коли учасники спілкування для підтримання кооперативної комунікації мають право на відносну вільність дій, невтручання у власний і чужий внутрішній світ, несприйняття неприємних предметних і комунікативних обов'язків тощо (П. Браун і С. Левінсон). *Див.: Спілкування; Комунікація; Комунікація міжмовна. Пор.: Ввічливість позитивна.*

Ввічливість (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») **позитивна** — у комунікативній лінгвістиці — позитивний образ себе як адресанта та іншого учас-

ника спілкування як адресата, який необхідно постійно підтримувати у спілкуванні, щоб останнє було кооперативним. В. п. передбачає вживання адресантом мовних засобів, що підвищують образ адресата й не принижують власний (П. Браун і С. Левінсон). *Див.: Спілкування; Комунікація; Комунікація міжмовна. Пор.: Ввічливість негативна.*

Ввічливість (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») у **комунікації** — *Див.: Етикетність спілкування.*

Велика літера — *Див.: Літера велика.*

Веляризація (лат. *velaris* — задньопіднебінний) — особливе забарвлення приголосного, утворюване внаслідок додаткового підняття задньої частини спинки язика до м'якого піднебіння, що різко знижує характерний тон звука. *Див.: Палаталізація.*

Велярні (лат. *velaris* — задньопіднебінний) **приголосні** — *Див.: Приголосні велярні.*

Венеди (лат. *Venedi, Venethae, Venethi*) — давнє плем'я на території Європи, що згадується у писемних джерелах з I до VI століть н. е. З В. пов'язують пшеворську археологічну культуру. Найбільш ранні дані про слов'ян під ім'ям венеди належать до кінця I — II століття н. е. і належать римським і грецьким письменникам-історикам Плінію Старшому, Публію Корнелію Тациту та Птолемею Клавдію. На їхню думку, В. проживали вздовж Балтійського узбережжя між Штетинською затокою, куди впадає Одер, та Дандинзькою затокою, куди впадає Вісла; уздовж Вісли від її вер-

В

хів'я в Карпатах і до узбережжя Балтійського моря. Проблемним є питання, чи були тим самим племенем тацитівські В., що населяли в XI–I століттях до н.е. частину північно-східної Італії, що й дали назву Венеції. Існували й інші племена, що мали подібну назву (наприклад, згадувані Юлієм Цезарем кельти-венети). Цілком імовірно, що на початку н.е. існував зв'язок між венетами адриатичними й венетами прибалтійськими, що населяли в I ст. н.е. Самбійський півострів (гірло Немана) і які мали самбсько-натагнську археологічну культуру. Останнє підтверджується археологічними знахідками. Від Тацита, В. в текстах античних істориків почали позначати не тільки адриатичних венетів, але й плем'я, що жило в Центральній Європі. Вважають, що вони жили вздовж Вісли та узбережжя Балтійського моря (у середньовічних літописах є легенда про Палемона, що прибув з Венетії на південь Немана з п'ятьмастами родинами знаті), інші стверджують, що вони проживали на північ від Карпат і на Нижньому Дунаї. Водночас прийнятим є те, що вони займали великі географічні простори та були значними за кількістю. Сучасне баварське місто Аугсбург, за часів римлян, називали *Augusta Vindelicorum*, тобто «місто Августа, у країні венедів (вінедів), що живуть уздовж Ліку». Щодо етнічності В., то існує кілька версій. За однією, В. — те саме, що слов'яни (або пращури західних слов'ян); за іншою, вони були окремою етнічною групою — або корінною, або такою, що з'яви-

лася тут внаслідок однієї з міграційних хвиль. Можливо, частина венедів на перетині VII — VIII століть переселилась на схід та увійшла до складу східних слов'ян. Тоді етнонім «В» міг зберегтися в найменуванні східнослов'янського племені «в'ятичі» (в окремих літописах зафіксовано як «вентичі»). Окремі археологічні факти засвідчують, що в Новгородській землі поселилось кілька хвиль мігрантів з південно-західного балтійського узбережжя. Пліній Старший зараховував В. до сарматів. Тацит не був надто впевненим, куди зараховувати В. — до германтів чи до сарматів. Хоча вони «будують будинки», «використовують щити» та «залюбки переміщуються пішки», Тацит їх не вважав сарматами, «які живуть на возі і коні». Візантійський історик Йордан (VI століття) вважав їх спорідненими з антами та склавінами й констатував, що їхнє ім'я витісняється цими двома етнонімами. Його сучасники та пізніші історики (Прокопій Кесарійський, Агафій, Менандр, Феофілакт Симокатта та ін.) не згадували В. Ще давні греки розповідали про річку Еридан, що знаходиться на півночі, де вздовж річки живуть венети, які добувають бурштин. Із самого початку I століття н.е. дані про венетів поповнюються. Римські письменники Пліній й Помпоній Мела переказують розповідь іншого римлянина Квінта Метелла Целера (був у 58 р. н.е. проконсулом Галії) про те, що на північний берег Німеччини буря пригнала човен з купцями народу віндів (вінетів), а далі Пліній пише: «Дехто розповідає, що тут [це гданська затока] жи-

вуть Вістули (Вісли)». Птолемей (II століття н.е.) також згадує про В.: «Сарматію оточують великі племена — В. за Венедською затокою...», і далі: «Вздовж річки Вісла під В. живуть гутони, потім фіни...». Ще раз він згадує Венетські гори (Карпати). За слов'янофільською теорією, В. були індоєвропейським протослов'янським народом, що підкорив і заселив регіон між Балтійським і Адріатичним морями. Історик Йордан у праці «Про походження і діяння гетів» зауважує: «Між річками Дунаєм, Тисою та Олтом знаходиться Дакія, ... на північ ... на неозорих просторах розташувався багатолюдний народ венедів. Попри те, що тепер їхня назва змінюється відповідно до розмежування родів, але переважно вони називаються склавенами й антами»; згодом продовжує: «Після поразки герулів Германаріх посунув військо проти венетів... Ці венети походять від одного кореня і сьогодні відомі під трьома іменами: венетів, антів та склавівнів». У хроніці Фредегара (VII століття н.е.) узагальнено мовлено: «Слов'янами, що називаються венедами». Іон Бобійський, що жив у цьому ж столітті н.е., в описі життя святого Колумбіана, наголошено: «Прийшла йому думка відправитися до венетів, що іменуються ще слов'янами», пор.: подібне в англосаксонського письменника Алкуїна часів Карла Великого: «Слов'ян називаємо венедами». Досі в багатьох естонських легендах, переказах Київська Русь називається Венемаа, а у фінських легендах, переказах — Венейя.

Вербалізація (лат. *verbum* — дієслово) — 1) перехід інших час-

тин мови в дієслова, тобто набуття ними синтаксичних функцій і категорійного значення дієслова; «одієслівлення», що виражається не морфологічно, а синтаксично: набуття словом позиційно-категорійного статусу присудка в структурі речення: *Машина напозотові*; 2) завершувальна фаза породження мовленнєвого висловлення, реалізація в зовнішньому мовленні комунікативного наміру (див.: *Мовлення зовнішнє*); у психолінгвістиці — перехід мисленнєвих структур у мовленнєві (див.: *Породження мовлення*).

Вербальна (лат. *verbalis* — усний, словесний) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** — Див.: *Поведінка комунікативна вербальна*.

Вербальна (лат. *verbalis* — усний, словесний) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація вербальна*.

Вербальна (лат. *verbalis* — усний, словесний) **невдача** — Див.: *Невдача вербальна*.

Вербальний (лат. *verbum* — дієслово) — виражений за допомогою мовних одиниць. **Рівень вербальний**. Код вербальний. Мовлення вербальне.

Вербальні (лат. *verbalis* — усний, словесний) **коди** (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга) — Див.: *Коди вербальні*.

Вербігеерація (лат. *verbigero, verbigeratum* — теревенити) — у психолінгвістиці — психічне порушення у вигляді повторення або

викикування одних і тих самих вигуків, слів, фраз.

Вербоцентрична (лат. *verbum* — дієслово + ...*центрична*) **концепція** (лат. *conceptio*) — полягає в тому, що єдиним головним, конститувальним членом речення вважається дієслово, що визначає склад членів речення, його модель. *Див.: Граматика тенєрівська.*

Верифікація (лат. *verus* — істинний і *facere* — робити) — перевірка гіпотез; оцінка тексту за шкалою «істинність / неістинність» у процесі його розуміння; перевірка, підтвердження відповідності теоретичних положень на практиці.

Версія (пізньолат. *versio* — видозмінювати, поворот) — у дискурсології — дискурсивна модель аналогічного типу, основана на уподібненні образу своєму прототипу, згідно з ракурсом його сприйняття.

Вертикальна (прикм. від ім. *вертикаль*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація вертикальна.*

Вертикальний (прикм. від ім. *вертикаль*) **контекст** (лат. *contextus* — міцний зв'язок, поєднання) — *Див.: Контекст вертикальний.*

Вживання слова — за сучасними теоріями розмежування семантики та прагматики ґрунтується на розмежуванні значення слова та вживання слова у мовленнєвій комунікації. Значення слова та вживання слова — це два аспекти того самого об'єкта в лінгвістичному описі, їхнє

розмежування належить до актуальних, тому що семантичні й прагматичні правила породження висловлення активно діють одночасно, а в низці мовленнєвих жанрів (сварка, суперечка, фатична інтеракція тощо) прагматичний чинник домінує, що зумовлює його першоаспектність у породженні й сприйнятті мовлення. Така першоаспектність мотивована тим, що прагматичні значення (= комунікативні прагматичні смисли) активні щодо внутрішнього світу адресанта й адресата, їхніх почуттів, емоцій, різноманітних психологічних і психічних станів, вірувань, сподівань, переконань, волі, почуттєвого спрямування, що зумовлює складність їхнього формулювання (вони можуть належати до глибинних, підсвідомих), демінування, формалізації, особливостей декодування («прочитання») учасниками комунікації (має підґрунтям обсяги фондових знань, інтеріоризації тощо). Тому прагматичні значення є значною мірою ситуативно мотивованими та контекстно прочитуваними, психічно визначуваними.

Взаємовплив мов — взаємодія двох або більшої кількості мов у процесах міжмовної комунікації, коли мови, що контактують, впливають одна на одну. В. м. спостерігається здебільшого в разі взаємодії мов із рівним або практично рівним престижним потенціалом. *Див.: Мова; Комунікація; Спілкування; Потенціал мови престижний.*

Взаємодія лінгвокультура (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — результат лінгвокультурних контактів, що виявляється у взаємовпливі мов і культур, застосо-

вуваних у міжмовній і міжкультурній комунікації. В.л. виявляється у взаємному збагаченні мов і культур, збагаченні однієї мови і культури, а також взаємному відштовхуванні, несприйнятті носіями однієї (чи більшої кількості) мов і культур чужої мови й культури. *Див.: Мова; Мова чужа; Контакти лінгвокультурні.*

Взаємодія міжмовна комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — 1) загальне поняття на позначення процесів інтеракції учасників міжмовної і міжособистісної комунікації загалом; 2) тип міжкультурних мовних контактів, для якого притаманне використання партнерами стереотипів спілкування, наявних у їхніх рідних мовах. *Див.: Спілкування; Комунікація.*

Взаємодія мовленнєва — сукупність усіх можливих типів діалогових ходів у дискурсі.

Взаємозалежність — взаємозумовленість двох компонентів, обов'язковість наявності обох: підмета та присудка. *Див.: Інтерденденція.*

Взаєморозуміння — у комунікативній лінгвістиці — механізм міжособистісної взаємодії, пов'язаний із когнітивними процесами; забезпечує формування спільного смислового простору учасників спілкування. *Див.: Спілкування; Комунікація.*

Ви ввічливості (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») — привносить відтінок поваги й офіційності, мовленнєвої стриманості, інколи холодності: *В а с и л ь: До людини, яку поважаєш, не можеш використати іншу форму, а тільки Ви* (С. Воскрекасенко).

Вибір мови — надання переваги у процесах міжмовної та міжособистісної комунікації певній мові чи формі її існування (літературній, діалектній, жаргонній тощо) залежно від контексту та ситуації спілкування, активованих стереотипів — престижності, значущості, вагомості, знаковості і под. *Див.: Мова; Спілкування; Комунікація; Контекст; Ситуація спілкування.*

Вигук (лат. *in, interjection*) — клас незмінних слів, позбавлених спеціальних граматичних показників. В. виконують особливу експресивно-семантичну функцію — вираження почуттів і вольових спонукань. В. здебільшого не є членом речення, але на місці самостійного слова набуває конкретного значення та виконує синтаксичну роль слова, яке замінює. За значенням В. поділяються на **емоційні, спонукальні, застигли форми спілкування та звуконаслідувальні слова**. **Емоційні В.** виражають почуття, настрої, переживання, стан людини, її ставлення до різних явищ дійсності: *о, ой, ох, ах, ех, ай, ух, ой лешенько, ой леле, гвалт, тьху, тю, ура, фу, цур йому, оваа, от тобі й на, отож то й є, де ж пак, слава Богу, боронь Боже*. **Спонукальні В.** виражають наказ, спонукання або служать засобом привернення чиеїсь уваги, впливу на поведінку тварин тощо: *геть, годі, ну, цить, тсс, гайда, ануते, анумо, гей, агей, агов, алло, но, вйю, цабе, тпру, агуш, а киш, киць-киць, цш-цш, паць-паць*. **Застиглі форми спілкування** виражають привітання, пробащення, подяку, побажання, божбу, прокльон, лайку тощо: *добри*

В

В

день, спасибі, до побачення, на добраніч, дякую, будь ласка, прошу, вибачте, пробачте, даруйте, прощайте, щасливо, помагайбі, їй-богу, чорт би його взяв, хай йому грець, хай йому біс. Звуконаслідувальні слова відтворюють різні звуки природи, тварин, машин тощо: ку-ку, кру-кру, кукуруку, гав-гав, му-у-у, тьох-тьох, тік-так, дзень-дзень, брязь, бах, ш-ш-ш. У мові В. виступають заміниками речень. Їхнє ж конкретне значення значною мірою залежить від контексту, ситуації.

Вігук вокативний (лат. *vocativus*) (**вігук клічний**) — вигук, що збігається за формою із кличною формою іменника або кличного (вокативного) словосполучення. **В. дієслівний** (**вигукове дієслово**, **В. віддієслівний**) — особливе незмінне слово, що іноді збігається за формою зі звуконаслідувальними вигуками та дієслівним присудком, який вживається в реченні зі значенням минулого часу доконаного виду. **В. імперативний** — те саме, що імператив вигуковий (*див.: Імператив*). **В. первинний** (**в.**) **непохідний** — вигук, що не зв'язаний з повнозначними частинами мови та являє собою внутрішньо нерозчленований і граматично не оформлений знак емоційного й вольового вираження. **В. наказовий** — те саме, що й імператив вигуковий (*див.: Імператив*). **В. похідний** (**В. вторинний**) — вигук, зв'язаний за походженням з повнозначними частинами мови. **Вігуків теорія** — те саме, що й теорія походження мови вигукова. *Див.: Вигук.*

Вігук риторичний (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво;

прикм. від ім. *риторика*) — емоційне ствердження, констатація певного факту або думки, супроводжувана окличною інтонацією: *Благословен еси, часе мій! / О, жорстокий! І весь в крові! / — Це нічого, що я, мов гній, — / Під посіви твої нові!* (Є. Плужник). *Див.: Вигук.*

Вігуки апелативні (лат. *appellatio* — звертання) — вигуки, що виражають звертання мовця до співрозмовника, щоб привернути його увагу (*ей!, агов!, агей!*). *Див.: Вигук.*

Вігуки волевійяву — вигуки на позначення певного волевіяву: *Цить! Давай-давай! Гайда!* Їхнє використання знижує стиль мовлення, інколи надає відтінку вульгарності. *Див.: Вигук.*

Вігуки емоційні (лат. *emoveo* — хвилюю, збуджую) — вигуки, що виражають почуття, переживання, фізичний і психічний стан людини (*а!, е!, і!, о!, ай!, ат!* і под.). *Див.: Вигук.*

Вігуки етикетні (франц. *etiquette* — правила поведінки) — вигуки, що виражають привітання, подяку, прохання, побажання, прощання, пробачення, божіння (*привіт!, здрастуй-те!, щасливо!, дякую!, смачного! та ін.*). *Див.: Вигук.*

Вігуки непервинні — вигуки, що співвідносяться з іншими частинами мови, від яких вони утворені, тобто похідні (*жах!, страх!, стривай!, прощай!, воно!* та ін.). *Див.: Вигук. Пор.: Вигуки первинні.*

Вігуки первинні — вигуки, що в сучасній мові вже не співвідносяться з тими частинами мови, від яких вони утворилися (*а!, ага!, ой!, ай!, ба!* і под.). *Див.: Вигук. Пор.: Вигуки первинні.*

Вігуки спонукальні — вигуки, що виражають спонукування, наказ,

розпорядження, заклик, заохочення до дії та інші форми волевиявлення (*гей!, но!, гилля!, геть!, годі!, гайда!* тощо). *Див.: Визук.*

Вид (аспект) — 1) граматична категорія дієслова, що позначає особливі властивості, характер перебігу певного процесу щодо внутрішньої межі, результату, тривалості, повторюваності й т. ін. **Вид дієслова. Категорія виду;** 2) морфологічна категорія, що складає ряди протиставлених форм дієслова — недоконаного й доконаного видів і означає абстрактне уявлення або про цілісну дію, або про дію, що досягла своєї внутрішньої межі: *читати — прочитати, писати — написати, йти — пройти, стукати — стукнути, гримати — гримнути, відвоювати — відвойовувати, завуальовувати — завуальовувати* та ін. **Форми доконаного виду** відповідають на питання *що зробити?* і позначають граничну дію, дію, що досягла певної межі: *переказати, опрацювати, відчувати, намовити, відволікти, прочитати, заговорити, промовити, відчувати* тощо; **форми недоконаного виду** відповідають на питання *що робити?* і позначають дію неграничну, тривалу: *переказувати, опрацювувати, намовляти, відволікати, читати, говорити, промовляти, відчувати* і под. *Див.: Категорія виду; Вид дієслова; Вид доконаний (перфектив); Вид недоконаний (імперфектив).*

Вид аористичний (грецьк. *aoristos* — неозначений) — те саме, що вид доконаний. *Див.: Вид.*

Вид аплікативний (лат. *applicatio* — прикладання; прикм. від ім. *аплікація*) — вид сприятливий. **Вид відимий.** **Вид трива-**

лий. **Вид інхоативний.** **Вид лінійний.** **Вид багаторазовий.** **Вид незакінчений.** **Вид невизначено-недоконаний.** **Вид недоконаний.** **Вид обов'язковий.** **Вид однократний.** **Вид зумовлено-недоконаний.** **Вид негативний.** **Вид можливий.** **Вид протяжний.** **Вид термінативний.** **Вид ультрамиттєвий.** **Вид зменшувальний.** **Вид підсилювальний.** **Вид стійкий.** **Вид ефективний.**

Вид дієслова — граматична категорія дієслова, що вказує на характер перебігу дії в часі (відношення до внутрішньої межі, результату, тривалості тощо). В. д. має два основні різновиди: доконаний і недоконаний. *Див.: Вид доконаний; Вид недоконаний.*

Вид доконаний (перфектив) — одна з двох категорійних граєм дієслівної дії, що означає дію із вказівкою на її обмеження в часі, на її завершеність у минулому або майбутньому, на її результативність, тобто дію, яка досягла своєї внутрішньої межі, за якою вона, вичерпавши себе, припиняється: *дочитати, договорити, запитати, замалювати, проговорити, проказати, розтерти, розповісти* і под. *Див. також: Вид недоконаний.*

Вид миттєвий — те саме, що вид однократний. *Див.: Вид.*

Вид недоконаний (імперфектив) — категорійна форма дієслівного виду; одна з двох граєм дієслівної категорії, яка означає, що дія триває постійно, необмежено (не має внутрішнього обмеження, не досягає внутрішньої межі) і тому є незавершеною в часі (не має кінця): *робити, чекати, співати, казати, думати, співати, тесати, чесати, чіпати* і т. ін. *Див. також: Вид доконаний.*

В

Види мовленнєвої діяльності — чотири аспекти мовленнєвої діяльності з погляду кодування й декодування інформації: говоріння, аудіювання, читання та писання. *Див.: Говоріння; Аудіювання; Читання; Писання.*

Види мовленнєвої діяльності рецептивні (лат. *receptio* — сприйняття, прийом; прикм. від ім. *рецепція*) — види мовленнєвої діяльності, пов'язані зі сприйняттям мовлення — усного (слухання) і письмового (читання). В. м. д. р. притаманні ймовірнісне прогнозування, різна глибина. Їхні вияви зумовлені кількома чинниками, насамперед включенням суб'єкта в активну діяльність. Сприйняття усного та писемного мовлення залежить від індивідуальних особливостей суб'єкта та від специфіки мовленнєвого спілкування.

Види мовлення — різні аспекти мовної / мовленнєвої діяльності. Виділяються залежно від характеру мовлення (внутрішнього та зовнішнього), способу організації мовної / мовленнєвої діяльності (усної та письмової), міри активності (продуктивної та рецептивної) і т. ін.

Видова пара — *Див.: Пара видова. Видоутворення префіксальне* — те саме, що і превербація. *Див.: Префіксація.*

Відо-часовий — той, що характеризується одночасним і внутрішньо співвіднесеним вираженням виду й часу. **Відо-часові відношення. Відо-часова система. Відо-часова форма дієслова. Відо-часова форма присудка.**

Вживання мови — стійкість мови, її витривалість і активність протистояння різноманітним впливам інших мов, функційне навантаження та вияви у процесах міжособистісного, міжмов-

ного та міждержавного спілкування. Проблема В. м. особливо актуалізована в ті чи інші періоди агресії з боку іншої мови (інших мов), період соціальних видозмін і соціально-суспільних потрясінь. *Див.: Мова; Контакти мовні; Спілкування міжособистісне; Спілкування мовне. Пор.: Витіснення мови.*

Виклик риторичний (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) — висловлення, у якому емоційний зміст домінує над інформаційним: *Що за краса над цим неосажним і розлогим Дніпром!* (А. Яна).

Виконання комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) — поєднання комунікативної компетенції з низкою фізіологічних, фізичних, психологічних тощо станів і дій, у яких перебуває адресант на момент спілкування.

Викривлення імені — цілком спрямована вимова найменування якої-небудь особи для насміху або гумору, *пор.: Мурлін Мурло* (в естрадному скетчі, *пор.: Мерилін Монро*); *Тетяна Гадюкіна* (про неулюблену вчительку). Належить до низькопробного гумору й не відповідає правилам світської пристойності.

Вимова — 1) сукупність особливостей артикуляції звуків мовлення в кожній конкретній мові; 2) рух органів мовлення, необхідний для вимови звуків, а також механізм, який допомагає сприйняттю та розумінню мовлення; 3) те саме, що орфоepія (*див.: Орфоepія*). *Див.: Артикуляція. Пор.: Акцент.*

Вимова літературна — вимова, що відповідає усталеним кодифікованим нормам літературної мови. *Див.: Норми; Орфоepія.*

Вимушена комунікація (лат. *com-tunīco* — спілкуюся; лат. *com-*

tunicare — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація вимушена*.

Випадний — 1) неутруднений, вільний. **Вимова випадна**. **Мовлення випадне**; 2) випадні голосні (рухливі голосні). Голосні *e* та *o* в сучасній українській, російській мовах, що походять від *ь* і *ѣ*, і «випадні» (чергуються з нулем) при формоутворенні та словотворі.

Випередження усне — у лінгводидактиці — спосіб організації практичних занять навчання мови, за якого усне мовлення (слухання, говоріння) випереджає письмове (читання, письмо).

Виразність мовлення (образність мовлення) — риторичний складник комунікативної компетенції учасника спілкування, пов'язаний з прагматичним впливом на адресата. Комунікативна якість мовлення / мови, що привертає увагу адресата своєю формою, логічним або емоційним насиченням і виявляється в доборі мовних елементів, риторичних засобів: афоризмів, ритміки мовлення, риторичних фігур, тропів, крилатих виразів, типів синтаксичних структур (неповних речень, обірваних і под.) тощо, а також у чіткості мовлення, умінні побудови повідомлень (висловлень) з належним перлокутивним і колокутивним ефектами. Див.: *Мовлення; Компетенція комунікативна; Експресивність (виразність) мовлення. Пор.: Девіації спілкування; Випередження усне*.

Вислів емпатичний (грецьк. *emphatikos* від *emphasis* — виразність, підкресленість) — особливо інтенсивне або велеловне висловлення.

Вислови крилаті — часто повторювані образні, влучні словесні формули, джерело яких може бути встановлене: *голос волаючого в пустелі; лиш боротись — значить жити; посипати голову попелом*. До них належать вислови видатних політичних діячів та історичних осіб, цитати з творів письменників, з античної літератури тощо: *Драконівські закони; І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь; Неопалима купина* та ін. За своїм походженням В. к. поділяються на: 1) вислови з античної літератури та історії: *ахіллесова п'ята, менторський тон, дамоклів меч, прокрустове ложе, канути в Лету* і т. ін.; 2) вислови з Біблії та Євангелія: *кари єгипетські, вигнання з раю, манна небесна, віра без діла мертва* та ін.; 3) вислови з літератури та історії народів світу: *китайський мур, буря в склянці води, важко в навчанні, легко в бою, час — це гроші* і под.; 4) вислови з української літератури й історії: *великих слів велика сила, я на сторожі коло їх поставлю слово, вільна невольника, тіні забутих предків* тощо. Див.: *Афоризм*.

Вислови нескромні про себе — інформація про себе, що подається в нетактовній формі, з використанням високих слів та ін.: *Я супутниця подружнього життя Солов'яненка* (адекватніше *дружина*).

Вислови професійні — стійкі словосполучення або речення, що внаслідок переосмислення ввійшли за межі мови професійних груп і набули образного звучання: *грати першу скрипку; брати в шори; підрізати під корінь; закручувати гайки; увійти в роль; дати зелену вулицю*.

В

цю; і кінці в воду; добре тому ковалеві; і пиши пропало і под. Див.: **Фразеологізми**. Профеміоналізми. Пор.: **Вислови термінологічного характеру**; **Термін**.

В

Віслови термінологічного характеру — усталені форми домінування певного поняття, що часто виходять за межі своєї термінологічної системи й набувають переносного значення, у силу чого стають фразеологізмами: *питома вага; зійти з орбіти; вийти на фінішну пряму; поставити на лінійку готовності; тримати руку на пульсі; кінська сила; міжнародний клімат; поставити наголос та ін.* Див.: **Термін**. Пор.: **Вислови професійні**; **Професіоналізми**.

Віслови фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологія*) — стійкі звороти мови, що семантично не діляться та складаються зі слів із вільним значенням, але в процесі мовлення відтворювані як сталі мовні одиниці. До них належать фразеологічні вислови комунікативного типу (речення) — прислів'я, приказки, крилаті вислови, народні порівняння тощо: *Дівка не без щастя, козак не без долі; На словах медок, а на серці льодок; Величається, як заєць хвостом; Бідний, як церковна миша; Мовчання — знак згоди; Шукайте — і знайдете!* тощо. Див.: **Вислови фразеологічні номінативного типу**; **Фразеологізм**. Пор.: **Зрощення фразеологічні**; **Єдності фразеологічні**.

Віслови фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологія*) **номінативного** (прикм. від ім. *номінатив*) **типу** — мовні кліше, виражені переважно простим словосполученням: *пленарне засідання, ринкові відносини, звітно-виборна кампанія, охорона здоров'я, зо-*

лоті руки, трудові успіхи, чорне золото, ядерна безпека, охорона навколишнього середовища та ін. Див.: **Вислови фразеологічні**; **Фразеологізм**. Пор.: **Зрощення фразеологічні**; **Єдності фразеологічні**.

Вісловлення (інколи **вислвлювання**) / **Віслів** — 1) самодостатня мовно-мисленнева структура, що співвідноситься з дійсністю, є носієм завершеної думки і, здебільшого, виражається реченням (реченням, актуалізованим у мовленні); 2) реальна одиниця комунікації, мовлення, якій властива смислова цілісність і референтна співвіднесеність; одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, що розглядається в комунікативному аспекті. Це використане речення, яке залежно від умов комунікації може мати будь-яку форму, аж до одного слова. Йому обов'язково притаманна відповідна інтонація; 3) вимова речення (у процесуальному плані, тобто мовленнєвий акт) і вимовлене речення (у статичному плані, тобто продукт мовленнєвого акту); 4) у комунікативній лінгвістиці — складник спілкування, обмежений зміною мовців (М. Бахтін); 5) у сучасній лінгвістиці — одиниця модусу мовлення; речення, актуалізоване у мовленні з конкретною структурою теми та реми; одиниця модусу мовлення, якій характерна смислова цілісність, оформлення певним актуальним членуванням (тема, рема) у складі повідомлення та мовленнєвого акту. В. може за структурою збігатися з реченням, але може бути повідомленням, яке не вкладається в схему простого речення (слова-речен-

ня, репліки-відповіді в діалогічному мовленні тощо). *Див.: Мовлення; Речення; Діалог. Пор.: Акт мовленнєвий; Повідомлення.*

Висловлення двоскладне (двослівне) — конструкція на певному етапі розвитку мови, до складу якої входять два компоненти: **то́пік і коментáр**. *Див.: Висловлення односкладне (однослівне).* *Пор.: Структура речення комунікативна.*

Висловлення з інтерференцією (лат. *inter* — між + *ferens* (*ferensis*) — що несе / переносить) (**інтерференція синтаксична**) — висловлення з накладанням предикативних частин одна на одну, з появою в них спільних елементів: *На півдні кажуть, темніє швидко, сонце сідає; Вони повернули до Грабівців, їм йти треба було. Їм притаманний відтінок розмовності, інколи може створюватися враження, що суб'єкт недостатньо володіє умінням висловлювати думку.* *Пор.: Висловлення з перерваними синтаксичними ланцюжками.*

Висловлення з перерваними синтаксичними ланцюжками — висловлення з відтінком розмовності, легкого або сильного нахилу емоційності: *О с т а п: Як знаєте. Собі. Повертаюсь. До міста. До своєї квартири. — М а т и: Та побудь. У нас (В. Підмогильний).* *Пор.: Антиеліпс; Кондуплікація.*

Висловлення іронічне (грецьк. *eirōneia*) — висловлення, переносне значення якого (імплікатура) протилежне значенню вимовленого (експлікатури). Іронічна імплікатура породжується за свідомого порушення постулату якості (*див.: Максима / постулат якості / правдивості*)

грайсівського Принципу кооперації (*див.: Принцип кооперації*). **Висловлення метафорічне** (грецьк. *metaphora* — перенесення; прикм. від ім. *метафора*) — небувальне висловлення, імплікатура якого породжується порушенням постулату якості грайсівського Принципу кооперації. Адресант називає описуваний стан речей або окремого їхнього учасника, використовуючи уже наявну в певній мові номінацію іншого референта, наближуючи до нього тією чи іншою мірою новий референт.

Висловлення односкладне (однослівне) — висловлення, що складається з одного слова, часто називається словом-реченням. Єдина мовна одиниця на відповідному етапі розвитку мови. *Див.: Протограматика. Пор.: Висловлення двослівне.*

Висловлення перформативне (лат. *performato* — дію; прикм. від ім. *перформатив*) — *Див.: Перформатив.*

Висловлення прецедентне (лат. *praecedens* — той, що йде попереду) — предикативна або неpredикативна завершена й самодостатня одиниця, складний знак, який неодноразово відтворюється в мовленні носіїв певного лінгво-ментального комплексу, певної етнічної (національної) культури. В. п. відоме більшості членів конкретної національної лінгвокультурної спільноти. До В. п. належать цитати з текстів (*Хто винен? Що робити? Маємо те, що маємо*), а також прислів'я (*Не спіши поперед батька в пекло*), приказки, прецедентні тексти культури. *Див.: Висловлення; Текст прецедентний.*

Висловлення трислівне — основна синтаксична конструкція на

В

відповідному етапі розвитку мови: *Мати купує дитину; Син вчить уроки; Студенти конспектують першоджерела і под.* Див.: *ГраMATика актантно-рольова*. Пор.: *Висловлення двоскладне (двослівне); Висловлення односкладне (однослівне)*.

Висловлення фактичне (лат. *factum*) — акт мовленнєвої взаємодії поверхневого типу (як вияв і реалізація фактичної функції адресанта) для налагодження розмови без будь-якого чітко окресленого комунікативного наміру, здебільшого охоплюють усталені теми про погоду, про стан здоров'я тощо. Пор.: *Висловлення з перерваними синтаксичними ланцюжками*.

Висновок-характеристика афективна (лат. *affectus* — духовне хвилювання, пристрасть) — надає відтінку резюмувальної оцінки: *Нешвидко перебирали речі у батьківській шафі, де акуратно були складені різні речі, кожна полиця складала особливий острівець пам'яті, нарешті дійшли до верхньої полиці, де були книги з проблем релігії — суттєвий елемент вищої освіти минулої радянської доби* (В. Затулівітер). Див.: *Висловлення нескромні про себе; Висловлення з перерваними синтаксичними ланцюжками*. Пор.: *Висловлення фактичне; Висловлення прецедентне*.

Висока тональність (грецьк. *tonos* — напруження) — Див.: *Тональність висока*.

Високопáрність мовлення — надлишкова химерність, навмисне ускладнення, замислуватість мовлення.

Високотональність — те саме, що периферійність. Див.: *Непериферійність*.

Висотá гóлосу— акустичний параметр мовлення, визначуваний частотою коливання голосових зв'язок.

Висотá звúка — фізична характеристика звука, що враховує частоту коливання голосових зв'язок за одиницю часу; одиницею висоти є герц (Гц). Див.: *Висота тону*.

Висотá тóну — якість звука, що мотивована частотою коливання голосових зв'язок за певну одиницю часу. Одиницею висоти виступає герц (Гц), що дорівнює одному коливанню за секунду. Чим більша кількість коливання за одиницю часу, тим вищий звук. Вуху людини спроможне сприймати звуки в діапазоні від 16 до 2000 Гц. Існують **основний** і **власний тони**. Висота основного тону визначується частотою коливання голосових зв'язок, їхньою довжиною та ступенем напруження. Висота власного тону зумовлена формою й обсягом резонатора, а також тим, яка частина найбільшою мірою резонує у творенні звука. Див.: *Висота звука*.

Висування — категорія тексту, що ототожнюється з риторичним наголошенням інформації; мотивоване комунікативне виділення смислового центру тексту; способи формальної організації тексту, що фокусують увагу читача на відповідних елементах повідомлення й такі, що встановлюють семантично релевантні відношення між елементами одного або частіше різних рівнів. До способів В. належать: логічний наголос у мовленні, розташування мовної форми в значущій позиції тексту (початок або кінець), відхилення від усталеного словов-

житку або за рахунок повтору тієї самої мовної форми. В. значною мірою сприяє відшуку та встановленню релевантної інформації, сприяє стискуванню інформації: *Це був неповторний... справді неповторний день, у ньому все було неповторним. Ця зустріч з ним, коли навіть не здогадувалася, що може бути таке. Та й неповторним був він...* (О. Слісаренко). Див.: *Текст; Актуалізація*.

Висхідна комунікація (лат. *comunicatio* — спілкуюся; лат. *comunicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *comunicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація висхідна*.

Висячий дефіс (нім. *Divis* — риска, лат. *disio* — поділ, розділення) — Див.: *Дефіс висячий*.

Вітиснення мови — певне етнолінгвокультурне явище, особливістю якого постає поступова зміна в етносу рідної мови іншою мовою. У міжкультурній комунікації це активізовано переходом (у випадках бі- чи полілінгвізму) на одну з мов, нерідну комусь із учасників спілкування. Інколи зумовлюване процесами колонізації, насильницького впровадження іншої мови, формуванням стереотипу престижності нерідної (чужої) мови тощо. Див.: *Контакти мовні; Престиж мови / Престижність мови; Мова рідна; Мова нерідна*. Пор.: *Вживання мови*.

Вітримка (експозиція) — центральний етап артикуляції, процес вимови приголосного звука, що фіксує звукоутворювальне структурування органів мовлення. Див.: *Екскурсія; Рекурсія*.

Виховання — у психолінгвістиці — цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних понять, принципів, ціннісної орієнтації, що забезпечує необхідні умови для її розвитку, підготовки до життя й праці.

Виховання мовне — виховання мовної особистості (див.: *Особистість мовна*) на ґрунті рідної мови, з адекватним використанням національних мовно-культурних знаків. В. м. не обмежуване рамками шкільної освіти, вишівського навчання, воно триває доти, доки наявна мовна діяльність людини (див.: *Діяльність мовна*). Метою та змістом В. м. постає напрацювання свідомого ставлення до питань і понять мовної культури (див.: *Культура мови*), мовної політики (див.: *Політика мовна*). Див.: *Діяльність мови; Культура мови; Особистість мовна; Політика мовна*.

Вийщий ступінь порівняння (компаратів) — Див.: *Ступінь порівняння (ступені порівняння)*.

Вияв норми (лат. *norma*) експліцитний (франц. *explicite* — явний, очевидний, від лат. *explicitum*) — явний і прозорий вияв норми. Експліцитною, сформульованою норма постає перед носіями мови в кодифікації. Пор.: *Вияв норми імпліцитний*.

Вияв норми (лат. *norma*) імпліцитний (франц. *implicite* — що міститься приховано, від лат. *implicitum*) — вияв норми, за якого норма виступає у вигляді зразка чи текстів, що усталені як зразкові. Норма виявляється неявно, не сформульовано, не описано. Пор.: *Вияв норми експліцитний*.

В

В

Вібра́нти — те саме, що приголосні дрижачі. Див.: *Приголосні дрижачі*.

Відкритий (незамкнутий) словесний ряд — Див.: *Ряд відкритий (незамкнутий) словесний*.

Відкриті структури (лат. *structura*) (незамкнуті ряди) — Див.: *Структури відкриті (незамкнуті ряди)*. Див. також: *Речення складносурядне відкритої структури; Речення безсполучникове складне відкритої структури*.

Відкритість мовної знакової системи (грецьк. *systema* — ціле, що складається з частин; поєднання) — здатність мовної системи постійно поповнюватися новими словами, значеннями, морфологічними формами й синтаксичними конструкціями.

Відкритість тексту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — властивість тексту в дискурсі, що окреслюється його вільно-варіативною інтерпретацією й домислюванням адресатом фіналу. Див.: *Текст*.

Відміна — 1) відмінювання іменників за відмінками; у широкому значенні — іменна словозміна (на відміну від дієвідмінювання — дієвідміна) охоплює зміну за числами, а у прикметників, дієприкметників, порядкових числівників, присвійних займенників — і за родами.

Правила відмінювання у морфології; 2) клас іменників за особливостями відмінювання (однаковими відмінковими закінченнями) охоплює: **В. субстантивну** (син, брат, дружина, земля, поле, море та ін.); **В. ад'єктивну** (наречений, перехожий, знайомий і под.); **В. нульову** (її виділення є суто умовним), до якої належать усі невідміню-

вані іменники (пюре, какаду, попури, кольрабі, ркацителі і т. ін.). Див.: *Відміни іменників*.

Відміни іменників — групи слів, що мають спільні особливості в словозміні відповідно до їхньої родової належності, пор.: іменники I відміни (іменники жіночого та чоловічого роду із закінченням **-а (-я)** та іменники спільного роду із закінченням **-а (-я)**: жінка, дружина, працівниця; фабрика, хата, земля, межа; Микола; голова, староста і под.); іменники II відміни (іменники чоловічого роду з нульовим закінченням та із закінченням **-о**; іменники середнього роду із закінченням **-о, -е (-є)** та із закінченням **-а (-я)**, що при відмінюванні не набувають суфіксів **-ат- (-ят-), -ен-**; іменники спільного роду із закінченням **-о, -е (-є)**: чоловік, воїн, солдат, зброяр, каменярь; клен, явір, дуб, стіл; батько, Павло; море, поле, озеро, село, навчання, мовчання, квиління, ходіння, чекання; свекрушище, бабисько, дідисько тощо); іменники III відміни (іменники жіночого роду без закінчення та іменник *мати*, Пор.: *мужність, бадьорість, юнь, зелень, просинь, сіль, піч, ніч* і т. ін.); іменники IV (іменники середнього роду із закінченням **-а (-я)**, що при відмінюванні набувають суфіксів **-ат- (-ят-), -ен-**: *соне́ня, слоне́ня, теле́я, ло́ша, немове́ля* і под.) та ін. Див.: *Відміна*.

Відмінкова гра́матика (грецьк. *grammatike (techné)* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) — Див.: *Грамати́ка відмінкова*.

Відмінкова ра́мка — Див.: *Рамка відмінкова*.

Відмінності лінгвокульту́рні (прикм. від ім. *лінгвокульту́ри* —

ра) — відмінності між елементами та їхнім культурно-смісловим навантаженням рідної мови й культури (цілісних лінгвокультурних комплексів) і чужої мови, культур, що постають очевидними в разі їхнього зіставлення та порівняння або внаслідок лінгвокультурної комунікації. Неврахування В. м. постає однією з релевантних знакових причин комунікативних невдач між носіями різних мов і культур. Див.: *Культура; Смисл.*

Відмінок — 1) словозмінна категорія імені, що відбиває його синтаксичний статус у межах цілого речення та відношення залежності (підрядний синтаксичний зв'язок у формах керування, відмінкового прилягання тощо) у рамках окремих словосполучень; 2) будь-який окремий конкретний відмінок. В українській мові існує сім відмінків (*називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний*; пор.: рос. *именительный, родительный, дательный, винительный, творительный, предложный*; чеськ., серб. *номинатив, генитив, датив, акузатив, локатив, інструментив, вокатив* і под.). Див.: *Категорія відмінка.*

Відмінок агентивний (прикм. від ім. *агент / агенс*) — назва глибинного відмінка діяча, ініціатора дії — назви особи, яка виконує дію: *Василько швиденько побіг назустріч батькові* (В. Підмогильний). Див.: *Агенс / Агент / Агентив; Відмінок семантичний; Відмінок глибинний; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова; Граматика тенсьєрівська. Пор.: Відмінок поверхневий; Відмінок синтаксичний.*

Відмінок адресатний (прикм. від ім. *адресат*) — назва відмінка на позначення учасника дії, до якого звернена дія або якій повідомляється певна інформація: *Хлопець ніс квіти дівчині*. Див.: *Адресат; Відмінок семантичний; Відмінок глибинний; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова; Граматика тенсьєрівська. Пор.: Відмінок поверхневий; Відмінок синтаксичний; Граматика формальна.*

Відмінок глибинний — позначення компонента семантичної (глибинної) структури речення, учасника події, описуваної дієсловом (агентивний, інструктивний, факитивний та ін.). Див.: *Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова; Відмінок семантичний. Пор.: Відмінок синтаксичний; Відмінок поверхневий.*

Відмінок давальний (датов) — категорійна форма відмінка на позначення непрямого об'єкта, що має значення адресата дії: *подарувати матері, розповісти дітям, пам'ятник Шевченкові* і под. **Давальний окличний** — форма давального відмінка, що вживається в латинській мові при окремих вигуках. **Вігоди / невігоди давальний (давальний призначення, давальний меті)** — вживання форм давального відмінка на позначення особи або предмета, на користь яких відбувається дія. **Діяча давальний (особи активної давальний)** — вживання давального відмінка на позначення особи або предмета, яким приписується здійснення дії, позначеної присудком безпідметового речення. **Особи зацікавленої давальний (давальний інтересу, давальний**

В

симпатичний, давальний етічний) — уживання форми давального відмінка у функції, близькій до вставного слова, тобто поза зв'язком із прямим значенням. **Давальний інклюзивний** — давальний напряму, що припускає проникнення в саме місце призначення. **Особи давальний** — давальний відмінок іменників, що позначають особу в конструкціях, що не включають (і не передбачають) паралельного прямого додатка. **Напрямку давальний** — уживання форм давального відмінка на позначення напрямку руху, що виражений стрижневим дієсловом. **Давальний посесивний (давальний належності, давальний присвійний)** — уживання форм давального відмінка на позначення володіння чим-небудь, власності на що-небудь, у латинській мові при окремих дієсловах на позначення особи, що володіє чим-небудь, що має що-небудь. **Предмета давальний** — відмінок іменників, що позначають предмет як фіксований відмінок керування при деяких дієсловах. **Давальний приад'єктивний** — уживання форм давального відмінка у функції додатка до прикметника / дієприкметника (*пошитий матері*). **Давальний придієслівний** — форма давального відмінка у функції прямого додатка. **Давальний приіменний (давальний присубстантивний)** — уживання форм давального відмінка у функції додатка до деяких розрядів іменників. **Давальний самостійний (давальний абсолютний, давальний адвербіальний, давальний обставинний)** — синтаксична конструкція в слов'янських мовах, що складає-

ться з незалежного дієприкметника в давальному відмінку, з яким узгоджуваний іменник, що позначає логічний суб'єкт певного процесу або явища. **Давальний сильнокерований** — форми давального відмінка, що обирають певне дієслово за законами сильного керування. **Давальний слабкерований** — форми давального відмінка, що залежать не від дієслова, а від цілого словосполучення або загального змісту висловлення. **Давальний суб'єкта** — форма давального відмінка, що позначає особу або предмет, що перебувають у стані, позначуваному єдиним головним членом безособового речення (*Мені приємно на душі*). **Давальний ексклюзивний** — давальний напряму, що не передбачає проникнення в саме місце призначення. *Див.: Адресат; Відмінок поверхневий; Відмінок синтаксичний. Пор.: Відмінок семантичний; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова.*

Відмінок знахідний (акузатив) — категорійна форма відмінка, що вказує на предмет, який безпосередньо піддається дії, позначеній дієслівним присудком, або, ширше, взагалі на предмет, що не є агентом (або суб'єктом) цієї дії; форма прямого додатка, що виражає семантику об'єкта дії (*Хлопець взяв книжку; Дівчина вишиває рушник; Поет читає власний вірш*); може виражати семантику суб'єкта (*Батька трясє*) або обставинне значення (*Бійці сьогодні пройшли тридцять кілометрів; Ми чекали на нього вісім годин і т. ін.*). У класичних мовах це загальне значення зазнавало різноманітних видозмін, що

конкретизуються термінологічними словосполученнями: **Знахідний часу**. **Знахідний місця**. **Знахідний обмеження**. **Знахідний відношення**. **Знахідний оцінки**. **Знахідний при вигуках**. **Знахідний відстані**. **Знахідний результативний**. **Знахідний абсолютний**. **Знахідний зовнішнього об'єкта**. **Знахідний внутрішнього об'єкта**. **Знахідний подвійний**. **Знахідний кількості**. **Знахідний предикативний**. **Знахідний прямого додатка**. **Знахідний мети**.

Відмінок інструктивний (прикм. від ім. *інструктив*) — глибинний відмінок неістоти, що постає причиною дієслівної дії або вияву стану. *Див.: Об'єкт; Відмінок синтаксичний; Відмінок поверхневий*. *Пор.: Відмінок семантичний; Граматика відмінкова*.

Відмінок кількісно-видільний — те саме, що родовий кількісний. *Див.: Відмінок родовий*.

Відмінок кількісно-розділовий — те саме, що родовий кількісний. *Див.: Відмінок родовий*.

Відмінок клічний (форма клічна, вокатив) — відмінкова форма іменника, що позначає: 1) адресата як потенційного суб'єкта дії (первинна функція): *Моя пісне, на гори зійди / І впади, ніби річка зі скелі* (Д. Павличко); 2) нейтралізованого суб'єкта (семантико-синтаксичний план) і виступає другорядним членом речення (детермінантом) (вторинна функція): *Нам випало, сину, досягти і долюбити / Отецьке поле* (Б. Олійник); 3) опосередкований член речення (вторинна функція): *Рідна мати моя, ти ночей не доспала* (А. Малишко). Форму В. к. мають усі відмінювані слова української мови, в одних

випадках вона має особливе формальне вираження (*брате, сину, тату, мамо, бабусю, учителю, лікарю, студенте; весно, краю, яворе, ясене, стежину*), а в інших ця форма має омонімічну флексію з формою називного відмінка (*зелений клен* (називний) і *зелений клене* (клічний) та ін.).

Відмінок локативний (прикм. від ім. *локатив*) — глибинний відмінок місця або просторової орієнтації дієслівної дії або стану: *Бійці бігли до найближчого видолінка* (О. Гончар). *Див.: Локатив; Відмінок семантичний*. *Пор.: Відмінок поверхневий; Відмінок синтаксичний*.

Відмінок місцевий — один із семи основних українських відмінків, що вживається завжди з прийменником і якому властива валентна зумовленість при локативних дієсловах (*знаходитися на відпочинку, розташуватися у лісі* тощо) та відсутність валентної зумовленості у вторинних виявах: *будиночок на березі, шафа на ніжках* і под. *Див.: Локатив; Відмінок поверхневий*. *Пор.: Відмінок семантичний*.

Відмінок називний (номінатив) — найбільш незалежна відмінкова форма іменника, що належить до ядра відмінкової системи, кваліфікована як пряма й виступає основним засобом вираження підмета: *Ялинки бігли назустріч* (М. Коцюбинський). *Див.: Суб'єкт; Відмінок поверхневий*. *Пор.: Відмінок семантичний*.

Відмінок непряий — будь-який відмінок, крім називного. *Див. також: Відмінок*.

Відмінок об'єктний — глибинний відмінок, що позначає об'єкт, на який спрямована дія, увага

В

тощо, виражена дієсловом: *Мама все гладила і гладила сина, не вірячи своїм очам, що він тут, з нею, до нього можна доторкнутись* (М. Стельмах). Див.: **Відмінок семантичний; Відмінок знахідний (акузатив)**. Пор.: **Відмінок синтаксичний; Відмінок поверхневий**.

Відмінок орудний — один із семи основних відмінків української морфології, що позначає непрямий додаток і виражає інструментальне значення (знаряддя й засобу): *малювати пензлем, бити рукою, топтати ногою, вкривати ковдрою, застилати скатертиною* тощо. В. о. властива також обставинна (*мандрувати степом, йти шляхом, приходити вечорами* і под.), означальна (*хвіст бубликом* та ін.), кількісна (*купувати мільйонами* і т. ін.) та інша семантика. Див. також: **Орудний тафтологічний; Інструменталіс**.

Відмінок поверхневий — граматична форма імені, що виражає його відношення до інших імен, прикметників або дієслів (називний, родовий, давальний, знахідний тощо). Див.: **Відмінок синтаксичний**. Пор.: **Відмінок семантичний**.

Відмінок родовий (генітив) — 1) непрямий периферійний відмінок, що оформляє залежний компонент у структурі генитивної конструкції (*хата сестри, шапка брата*); первинними функціями є: 1) функція суб'єкта (*стук молотка* — інструментальний і под.); 2) функція об'єкта (*назбирати огірків, нарвати яблук* — партитивно-квантитативний; *позичити серпа, дати ножа* — партитивно-темпоральний; *сторонитися друзів, уникати знайомих* — власне-об'єкт); 3) функція обстави-

ни (*цього року зустрілися, минулого тижня підписали*); 4) функція належності (*книга подруги, учитель школи, портрет письменника*); категорійна форма відмінка також зі значеннями зв'язку, відношення й т. ін., що конкретизується термінологічними сполученнями, такими як: **Родовий ваги. Родовий часу. Родовий дати. Родовий позбавлення**; 2) другий відмінок в українській відмінковій парадигмі (пор.: назви відмінків у чеській мові — перший, другий, третій і под.). Див.: **Об'єкт; Партитив**.

Відмінок семантичний — одна із семантичних (універсальних) ролей, що приписується кожній іменній групі речення у його глибинному вимірі. Набір семантичних відмінків охоплює певні ролі: агенс, пацієнс, бенефіцієнс, експерієнцер, фактивів, адресат, ситуатив, директив, локатив тощо. Див.: **Агенс; Патієнт / Пацієнс; Бенефіцієнс; Експерієнцер; Фактивів; Адресат; Ситуатив; Директив; Локатив; Функтив**. Пор.: **Відмінок синтаксичний**.

Відмінок синтаксичний — 1) «поверхневий» відмінок — граматична форма імені, що виражає його відношення до інших імен, прикметників або дієслів (називний, родовий, давальний і под.) (див.: **Відмінок називний; Відмінок родовий; Відмінок давальний** і под.); 2) «глибинний» відмінок — позначення компонента семантичної (глибинної) структури речення, учасника події, описуваної дієсловом: *агенс, пацієнс, об'єкт, адресат* і под. Див.: **Агенс; Патієнт / Пацієнс; Бенефіцієнт; Експерієнцер; Фактивів; Адресат; Ситуатив; Директив**;

Локатив; Функтив. Пор.: Відмінок семантичний.

Відмінок фактивний (прикм. від ім. *фактив*) — глибинний відмінок предмета або дії, що постає внаслідок дії, або входить як частина в саму дієслівну дію.

Див.: Відмінок семантичний.

Пор.: Відмінок синтаксичний.

Відносне слово — те саме, що сполучне слово. *Див.: Слово сполучне (слова сполучні).*

Відношення — зв'язок, що має відповідне спрямування, спрямований зв'язок. *Див.: Відношення апозитивні; Відношення атрибутивні (атрибутні); Відношення суб'єктні; Відношення об'єктні; Відношення обставинні.*

Відношення апозитивні (лат. *appositio* — прикладка) — відношення між прикладкою й означуваним словом, що виражаються кореляцією у відмінку. В. а. виражають якість, властивість предмета тощо: *народ-переможець, студент-відмінник, дуб-велетені* і под. *Див.: Прикладка. Пор.: Відношення атрибутивні (атрибутні); Відношення суб'єктні; Відношення об'єктні; Відношення обставинні.*

Відношення атрибутивні (атрибутні) (прикм. від ім. *атрибут*) — відношення між об'єктом і його властивістю: *зелена трава, трава для корови* та ін. Така властивість може бути внутрішньо притаманною або поставати як наслідок: *сливи їстівні; стіл з пластику* та ін. *Пор.: Відношення апозитивні; Відношення суб'єктні; Відношення об'єктні; Відношення обставинні.*

Відношення внутрішньорядні — відношення, властиві реченням з однорідними членами: *На стіл хлопчик викладав з кише-*

нів і олівці, і гумки, і пера (С. Васильченко).

Відношення внутрішньосинтаксичні — відношення між членами простого речення та між предикативними одиницями (їхніми блоками) у складному реченні.

Відношення ієрархічні (грецьк. *hieros* — священний і *arhe* — влада; ієрархія — розташування елементів системи від вищого до нижчого) — відношення підпорядкування: В. і. у мові — відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонем до морфем, морфем до лексем, лексем до речення; відношення включення між одиницями мови; у лексиці — гіперо-гіпонімічні відношення, коли співвідносяться більш загальне із частковим, більш абстрактне — із конкретним, *пор.*: наприклад: поняття *зелений* є гіпонімом щодо поняття «колір», оскільки останнє охоплює різні кольори; у лексикології — відношення ієрархічні охоплюють відношення «гіперонім — гіпонім» (загальне — часткове: *хімія, фізика, математика, біологія* постають гіпонімами щодо гіпероніма *наука*); «голонім — меронім» (частина — ціле: *гілка, корінь* виступають меронімами щодо голоніма *дерево* як цілого). *Див.: Відношення родовидові; Гіперонім.*

Відношення контрадикторне (лат. *contradictorius* — той, що заперечує) — відношення протиріччя. Розмежовують В. к. між судженнями і В. к. між поняттями. Поняття В. к. обґрунтував Аристотель. В. к. між судженнями полягають у тому, що судження, актуалізовані в цих відношеннях, підлягають суперечності закону, тому обидва такі судження не можуть бути одночасно істинними, тобто з

В

двох контраридиторних суджень тільки одне істинне, а інше — неістинне, *пор.*: «Це дерево плодове» і «Неправильно, що це дерево плодове». Частковим випадком В. к. постає відношення між двома судженнями суб'єктно-предикатної будови, що мають однакові суб'єкти й однакові предикати, але водночас розрізняються кількісно та якісно, тобто між загальностверджувальним (*Усі S суть P*) і частковозаперечним (*Окремі S не суть P*) судженнями (напр. «Усі дерева в цьому саду плодові» та «Окремі дерева в цьому саду не плодові»), а також між загальнозаперечним (*Жодне S не суть P*) і частковозаперечним (*Окремі S суть P*) судженнями («У цьому саду немає плодових дерев» і «Окремі дерева в цьому саду плодові»). Іншим випадком В. к. постає відношення між двома одиничними судженнями з однаковими суб'єктом і предикатом, з-поміж яких одне виступає стверджувальним, інше — заперечним: *Це дерево плодове* і *Це дерево не плодове*. В. к. між поняттями наявні тоді, коли одне з них є позитивним, тобто предмети як складники його ємності усвідомлюються як носії певних властивостей, а інше — негативним, тобто таким, що предмети як складники його обсягу мисляться такими, що не мають певної властивості. Поняття, що перебувають у В. к., несумісні: перетин їхніх обсягів порожній; об'єднання їхніх обсягів збігається з ємністю родового поняття — поняття, якому вони підпорядковані, *пор.*: обсяг поняття людина з вищою освітою та обсяг поняття людина без вищої освіти збігаються

сукупно з обсягом родового поняття людина.

Відношення логічні (прикм. від ім. *логіка*) — наявні такі В. л. між поняттями: еквівалентність (на ній ґрунтується поняття абсолютної синонімії: *всесвіт* — *космос*; сама синонімія в рамках повних і неповних синонімів розширює відношення еквівалентності); несумісності — та сама сутність не може відразу належати двом поняттям, *пор.*: наприклад: *червоний* і *синій* (антонімія є частковим виявом відношення несумісності, коли два поняття називають повну протилежність: *високий* — *низький*, *широкий* — *вузький*). Див.: *Синоніми*; *Антоніми*; *Омоніми*.

Відношення комплетивні (доповнювальні) — відношення в синтаксичних одиницях, за яких залежне слово семантично доповнює стрижневе, складаючи разом із ним цілісну одиницю — на рівні речення остання виступає одним членом речення: *п'ять хлопців, три метри шовку* (*П'ять хлопців сиділи в затінку дерева* (С. Васильченко)).

Відношення міжрівневі — дери-ваційні відношення різнорівневих синтаксичних одиниць — речень, словосполучень, синтаксем. Напр.: *Ми сіяли буряки* — *сіяння буряків* — *буряко-сіяння*.

Відношення об'єктні (лат. *obiectivus* — предметний; прикм. від ім. об'єкт) — різновид синтаксичних відношень у словосполученні, за яких стрижневий компонент має значення дії, залежний компонент — значення об'єкта. Цей зміст відповідає питанням непрямих відмінків іменника: *поважала* (кого?) *батька*, *шану* (що?)

дружбу, зустрічаю (кого?) друзів, маюю (чим?) олівцем, думка (про що?) про землю.

Відношення обставинні — різновид синтаксичних відношень у словосполученні, за яких домінуювальний компонент має значення дії або ознаки, залежний компонент — значення його ознаки, його характеристики. Цей зміст відповідає питанням до прислівників і до обставин різних розрядів: *плаває (як?) швидко; розумний (наскільки?) якою мірою?) надто; лечу (куди?) в Київ* тощо.

Відношення парадигматичні / парадигмальні (прикм. від ім. *парадигматика*) — відношення взаємозв'язку, протиставлення та зумовленості між одиницями одного ярусу, що об'єднує ці одиниці у відповідні класи (*парадигми*); належності до одного класу (множинності); відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови. Див.: *Синоніми; Антоніми; Омоніми; Пароніми; Меронім; Голонім.*

Відношення родовидові — один із різновидів семантико-парадигматичних відношень, за яким родове слово охоплює видові найменування: *дерево — верба, клен, липа, явір* і под. В. р. складають основу формування тематичних, лексико-семантичних груп слів.

Відношення семантико-синтаксичні — відношення, що відбивають відношення предметів і явищ дійсності, вказують на значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць: *зелений колір* — атрибутивні відношення; *зрізати дерево* — відношен-

ня об'єктні; *цікаво розповідати* — відношення обставинні тощо. Див.: *Відношення атрибутивні (атрибутивні); Відношення апозитивні; Відношення комплетивні; Відношення суб'єктні; Відношення об'єктні; Відношення обставинні.*

Відношення симетричні (комутативні) (прикм. від ім. *симетрія*) — такий тип відношень, коли наявне відношення збігається зі зворотним, прикладом таких відношень є синонімія. Див.: *Синоніми.*

Відношення синтагматичні (грецьк. *syntagma* — разом побудоване; прикм. від ім. *синтагматика*) — відношення послідовності, слідування один за одним у межах синтагми; тип відношення мовних одиниць одного ярусу, розташованих лінійно, що ґрунтуються на асоціації за суміжністю, тобто на сполучуваності; здатність мовних одиниць одного ярусу поєднуватися. Див. також: *Синтагматика; Клас слів синтагматичний.*

Відношення синтаксичні (прикм. від ім. *синтаксис*) — узагальнювальні смислові значення (так традиційно кваліфікували; прозоріше — семантико-синтаксичні відношення), що формально виявлені, об'єктивовані синтаксичним зв'язком, *пор.:* у словосполученні наявні *атрибутивні, об'єктні, комплетивні, обставинні, суб'єктні* та інші відношення.

Відношення суб'єктні (прикм. від ім. *суб'єкт*) — один з різновидів синтаксичних відношень у словосполученні, за яких залежне слово позначає суб'єкта дії, стану, якості тощо: *приїзд батька, політ льотчика, похід учнів, спів матері.* У структурі речення В. с. реалізуються між суб'єк-

том найменуванням діяча, носія стану, ознаки тощо: *Батька тривожили останні події* (Т. Прохасько).

Відношення функційні (прикм. від ім. *функція*) — це відношення взаємодії, взаємовпливу, впливу; виявом таких відношень є транспозиція тих чи інших граматичних форм. Див.: *Транспозиція*.

Відношення часово-просторові — відношення, що передають взаємне розташування певних сутностей у часі та просторі: *над, під, біля, за, пізніше, згодом, перед* і под. (*дуб над ставом, тополя під лісом, трава біля лісу* та ін.). Див.: *Відношення обставинні*.

Відокремлення — смислове й інтонаційне виділення в реченні непоширеного чи поширеного другорядного члена, що внаслідок цього набуває більшої самостійності й інформативно-сислової значущості; спосіб актуалізації другорядних членів речення в інтонаційному, смислово-малу та формальному (пунктуаційному) вимірах для надання їм відносної синтаксичної самостійності в реченні. Відокремленими можуть бути **означення**: *Я, спокійний і врівноважений, знову пишу тобі* (В. Стус), **прикладка**: *Мій син, грибок на тоненьких двох ніжках, у перший раз пішов сьогодні в школу...* (М. Рильський), **додатки** (*Усі, крім директора, уже прийшли на нараду*); **обставини**: *З одного місця переходили люди на дуге, шукаючи волі* (П. Мирний).

Відповідність літературної норми системі мови — визначальна ознака літературної норми, що засвідчує внутрішньомовну диференційованість і внутрішньомовну структурну впорядко-

ваність. У соціальному плані — високий ступінь загальнообов'язковості. Норма постає фільтром у рухові від системи мови до мовлення, водночас вона фільтрує накопичені у мовленнєвій практиці й узагальнені узусом зміни, надаючи їм системного статусу.

Відправник — 1) один з учасників комунікативного процесу, який відповідає лише за передавання повідомлення, але не виступає його автором; 2) Див.: *Адресант*; 3) у семантико-синтаксичній структурі речення — донатор у ситуації реалізованого відчуження передаваного об'єкта. Здебільшого він постає в різних трансформах називного відмінка: *Автограф — від художника; Подарунок — від батьків; Звернення — від Президента*. Див.: *Відмінки семантичний; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова*.

Відродження мови — дії органів державної влади, лінгвістів і суспільства, спрямовані на відновлення функцій мертвих мов, а також мов, що вимирають (поступово виходять з ужитку, відсутні монолінгви) чи міноритарних мов (мов тих чи інших малочисельних народів).

Відсторонення — художній прийом, за допомогою якого психічні процеси, стани зображуються як фізичні явища, що самостійно існують.

Відступ — 1) те саме, що рекурсія (див.: *Рекурсія*); 2) вставна, побічна оповідь у сюжеті, відступ від розповіді.

Відтворюваність мовної одиниці — здатність мовної одиниці (морфеми, слова, фразеологізму та ін.) існувати в системі мови в готовому вигляді як цілісна одиниця, що не утворюється

щоразу в момент мовлення, а відтворюється.

Відтинки мовлення (паронімія синтаксична) — відтинки, що з'являються внаслідок використання різноманітних часток, певного інтонування та яким притаманний суттєвий смисловий діапазон: *А не можна відкласти засідання на кілька днів? — Чи не можна відкласти засідання на кілька днів?; Чому ви не працюєте? Чому це ви не працюєте?; Можна думати, що все буде добре. — Можна подумати, що все буде добре.*

Відтінок значення слова — побічне, супутнє значення, що існує поряд з основним. У тлумачних словниках виділяється або використанням двох скісних рисок, або крапки з комою: *зброя* — 1. Знаряддя для нападу або оборони. / *А тим часом / Запорозьку зброю / Виніс батько із комори* (Т. Шевченко); // Сукупність засобів для ведення війни, бою; озброєння: *Це ж новочасні миру голуби — / Оці лунки, стрімкі аероплани, / Які на дужих раменах несуть / Не атомну зброю, / А мирних, працюючих, невисипуєх Іванів, Янів, Жанів, Гансів, Джонів* (М. Рильський) (СУМ, III, с. 452).

Відтінок фонему (грецьк. *phōnē* — звук) — те саме, що алофон. Див.: **Алофон**.

Відчуження — опис чого-небудь або когось незвичайним способом, у незвичайному для цього явища або особи аспекті: *Жив я у просторій хаті, між небом і землею, між лісом і степом, між ялин і кленів, з двох боків вітер віяв-повівав, зі мною розмовляв* (А. Яна).

Відчуття тактильні (лат. *tactilis*) — форма чутливості шкіри, зумовлена роботою рецепторів.

Вік — у психолінгвістиці — категорія на позначення тимчасових характеристик індивідуального розвитку.

Вільне словосполучення — Див.: **Словосполучення вільне**.

Він (вона, воно)-текст — текст від 3-ої особи однини або множини, що репрезентує невідповідність фактичного витворювача мовлення та його суб'єкта.

Вірність мови — у комунікативній лінгвістиці — послідовне вживання рідної мови в різних випадках бі- або полілінгвального спілкування з належним дотриманням вимог міжособистісного етикету. Див.: **Спілкування; Комунікація; Мова рідна. Пор.: Витіснення мови; Білінгвізм; Полілінгвізм**.

Вірш героїчний — поетичний стиль, що використовується у поемах і віршах, які описують героїв та їхні подвиги. Висока лексика, викінчені синтаксичні конструкції характерні для цього стилю (здебільшого використовуються гекзаметр, дактиль), пор.: поему «Іліада» Гомера.

Вірші-відлуння — Див.: **Луна**.

Вірші канкринічні (лат. *canter* — рак) — вірші, написані паліндромом:

Козаку у казок...

Се — пес?

Чи лева велич?

Велес об жах аж — бо се лев.

Лева ракуватою бідю одіб'ю,

отаву каравел —

Мечем.

Ереб бокатого так оббере —

Що в холод ідолуховці!

О ружо-журо...

Було, гра збоку кобзар-голуб,

А на дуду — Дана...

А лодія ідола

(Ідол гув у глоді)

На красу — вус-аркан.

Дід:

В

— Ого! — й мечем його.
І розкотив виток зорі —
Як оливо вилося...
Я сволок зорі мечем —
і розколовся.

Козакую у казок

(А. Мойсієнко).

Вірші макаронічні (прикм. від ім. *макаронізм*) — вірші, написані на змішуванні двох або трьох мов.

Вірші приапічні (за ім'ям бога *Приапа*) — нескромний вірш. *Пор.:* поему О. Пушкіна «Цар Микита та його сорок дочок».

Вірші сьогоднішні (за ім'ям давньогрецьк. поета *Сотада* (*Sotade*)) — паліндромічний вірш; грубий, непристойний вірш сатиричного характеру. Див.: **Вірші канкринічні**; **Паліндром**.

Вітальність (лат. *vitalis* — життєвий) **мóви** — життєздатність, стійкість, виживання мови в несприятливих для неї соціальних умовах або постійних недостатніх для повноцінного вияву умовах спілкування її носіїв. В етнолінгвістичному вимірі В. м. залежить від низки чинників: 1) наявності й давності писемних традицій; 2) кількості мовців; 3) конкретної соціополітичної ситуації; 4) розвинення засобів масової комунікації, їхньої конкурентної спроможності тощо. *Див.: Мова; Вірність мові. Пор.: Витіснення мови.*

Вказівка — словесна стимуляція мисленнево-наочного представлення описуваного предмета, явища (вказівними частками, дієсловами сприйняття і под.): *Ось ідуть полки козацькі боронити рідний край* (Л. Костенко).

Вклад комунікативний — однократне або багатократне здійснення комунікативних ходів у діалозі. Див.: *Вклад мовленнєвий*.

Вклад мовленнєвий — комунікативний вклад (див.: **Вклад комунікативний**), реалізований як мовленнєве (усне) висловлення. Див.: **Вклад комунікативний**.

Включення — стилістичний засіб, за допомогою якого вірш або речення починається й закінчується тим самим словом; вживання того самого слова на початку й у кінці вірша або текстового уривку: *Сподівайсь на мене, у день важкий сподівайсь* (Микола Дузенко). Див.: *Хіазм; Антиметабола; Епанадиплосис; Кільце лексичне.*

Включення в опис образу спостерігача — художній прийом посилення виразності описуваної картини та інше шляхом уведення в нього свідка, реактивного глядача: *Вона вся грації сповнена красивої / І мавпочко мені видається райливою* (Ш. Бодлер). *Подивися, о пане, яке прекрасне її обличчя і який стрункий стан, як вона гарно танцює, як красиво згинається і вишукано рухається* (Народні казки: 1001 ніч).

Включення лексичні (прикм. від ім. *лексика*) — лексико-семантичні процеси, за яких із двох (чи кількох) слів, що формують певне словосполучення в мові, у мовленні реалізуються не всі. Еліпсовані слова ніби передають свою семантику тим, що залишилися: *наступна моя* = *наступна зупинка моя* і под. Див.: *Включення; Включення народнопоетичні*.

Включення народнопоетичні — стійкі мовні моделі, вживані як зачини чи кінцівки в народній творчості у вигляді рефренів, евфемізмів: *Багато що казати, та мало слухати; Як задумав, так і робить; Хай йому земля*

пером; У добрий час сказати, а в лихий помовчати; Бодай тебе добро не минуло; Вічна пам'ять. Це здебільшого народні побажання, заклинання, обіцянки, клятви, вітання тощо. Перенесені в незвичну для них мовну ситуацію, вони надають викладу ліричності, невимуженості, плавності. *Пор.: Включення лексичні.*

Вкраплення іншомовні — слова, частини речення, речення іншої мови, графічно, фонетично, лексично й граматично не освоєні мовою-реципієнтом. *Пор.: Baby* (англ.) «дитина», *trade mark* (англ.) «фабрична марка», *par exemple* (франц.) «наприклад» тощо.

Власне-сприйняття — перший етап сприйняття тексту як сенсомоторне розпізнавання слів, їхніх значень, змісту речень, надфразних єдностей тощо, формування уявлення.

Влучність — виразно-точне мовлення, поєднання експресивності й точності вираження думки, що особливо поширено в українських прислів'ях: *Миром дорожити — людям довго жити; На язиці густо, а на ділі пусто; Хто прошкує, той дома не ночує; Порожній посуд здаля дзвенить; Самі в гріхах, як в реп'яхах, а ще й людей судять; Нащо сові дзеркало, коли вона й так знає, що гарна.*

Вміння комунікативне (прикм. від *комунікація*) — здатність особи спілкуватися із застосуванням природної мови з іншими людьми в умовах вирішення різних комунікативних завдань. Характеризується мовленнєвим умінням, здатністю орієнтуватись в умовах спілкування, усвідомленістю (що не суперечить можливості деякого автоматиз-

му), довільністю, самостійністю, продуктивністю, динамізмом. *Див.: Спілкування; Комунікація; Завдання комунікативне. Пор.: Вміння мовленнєве.*

Вміння мовленнєве — здатність людини здійснювати конкретну мовленнєву дію в умовах вирішення комунікативних завдань, спираючись на мовленнєві навички. В. м. притаманні усвідомлення, довільність, самостійність, продуктивність і динамізм. *Див.: Спілкування. Пор.: Вміння комунікативне; Володіння мовою.*

Внутрішнє мовлення — *Див.: Мовлення внутрішнє.*

Внутрішній — такий, що виражається зміною бази, неафіксальний; не має окремого лінійного вираження; протист.: *Зовнішній*. Множина *внутрішня*. Словозміна *внутрішня*. Сuffixe *внутрішній* — те саме, що сuffixe (у 1-му знач.); порівн. Suffixe кінцевий. *Внутрішня флексія* (*див.: Флексія*). Граматика *внутрішня*. Додаток *внутрішній*. Об'єкт *внутрішній*. Об'єкта *внутрішнього* знахідний відмінок. Синтагма *внутрішня*. Словотвір *внутрішній*. З'єднання *внутрішнє*. Форма слова *внутрішня*. Лінгвістика *внутрішня*. Мовна форма *внутрішня*. Реконструкція *внутрішня*. Складне слово *внутрішнє*.

Внутрішній (інституційний) (лат. *institutio* — наставляння) мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий внутрішній (інституційний).*

Внутрішній лексикон — *Див.: Лексикон внутрішній.*

Внутрішня комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднувати-

В

ся, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація внутрішня.*

Внутрішня форма мови — *Див.: Форма слова внутрішня.*

Внутрішня форма слова — *Див.: Форма слова внутрішня.*

Вокабула (лат. *vocabulum* — слово) — окреме слово як предмет 1) у лексикології — окреме слово чужої мови з перекладом рідною мовою; або 2) у лексикографії — заголовок словникової статті. *Див.: Одниця заголовна.*

Вокабулярій (лат. *vocabularium* — словник) — короткий словник до хрестоматії, навчального посібника, підручника, окремого розділу підручника.

Вокалізм (лат. *vocalis* — голосний звук) — система голосних звуків мови, їхні властивості та відношення. Антонім: **Консонантизм**.

Вокатів (лат. *vocativus*) — 1) те саме, що кличний відмінок (*див.: Відмінок кличний*); 2) те саме, що звертання (*див.: Звертання*).

Вокатівне (прикм. від ім. *вокатив*) **речення** — *Див.: Речення вокативне.*

Волин'яни — одне зі слов'янських племен (союзу племен), що проживали на протиукраїнських землях. Вважають, що вони були західною частиною східнослов'янських племен — носіїв празької культури VI–VII ст. н. е. і були спочатку в складі дулібського племінного союзу; за літописом, спочатку називалися бужанами [Повість врем'яних літ (За Іпатським списком). Переклад, післямова та коментарі В. В. Яременка. — К., 1990]. В. як назва виникла пізніше, орієнтовно, після IX ст.,

тому що в записах анонімного Баварського географа (873 р.) ще трапляється етнонім бужани (*busani*), хоча він міг користуватися й писемними джерелами більш раннього часу. За археологічними фактами, їхня первісна територія простягалася від боліт у басейні Верхньої Прип'яті до вододілу між басейнами тієї ж Прип'яті та Дністра й від Західного Бугу до межиріччя Горині та Случі. Десь у VIII–IX ст. волин'яни перейшли через Прип'ять і почали активно освоювати територію майбутньої Берестейщини, яка згодом увійшла до складу Волинського князівства. В. були язичниками, до X ст. н. е. ховали померлих за усталеним слов'янським обрядом тілоспалення, що не дозволяє встановити особливості їхнього антропологічного типу. З X ст. поширюється обряд тілопокладення головою на захід, що інколи співіснував із кремацією. Обряд тілопокладення, очевидно, В. запозичили в інших сусідніх племен, бо на час X ст. фактів про їхнє хрещення ще немає. Спочатку поховання були курганні, а вже з XII ст. — за християнським звичаєм.

Володіння мовою — знання мови (особливостей її структурної організації, сукупності одиниць, категорійного апарату, закономірностей синтагматики й парадигматики і под.); уміння використовувати наявні знання в тих чи інших комунікативних ситуаціях; мовна компетенція, що постає в умінні виражати заданий зміст різними способами, розрізняти зовнішньо подібні, але різні за значенням висловлення і віднаходити спільне в зовнішні різних

висловленнях, відмежовувати правильні мовні структури від неправильних, добирати з усіх можливих мовних засобів такі, що найповніше й найадекватніше відповідають соціально-територіальним та іншим особливостям спілкування й з усією повнотою виражає особистісні характеристики учасників комунікації. Див.: *Мова; Код мовний; Компетенція мовна. Пор.: Вміння мовленнєве.*

Володіння мовою активне (прикм. від *актив*) — уміння мовця як учасника міжмовної й міжкультурної комунікації в разі необхідності активно використовувати нерідну мову для досягнення відповідних завдань, що передбачає використання різних видів мовленнєвої діяльності: говоріння, розуміння тощо. Див.: *Мова; Спілкування; Комунікація. Пор.: Володіння мовою пасивне.*

Володіння мовою пасивне (прикм. від *пасив*) — теоретичне знання мовцем як учасника міжмовної й міжкультурної комунікації особливостей системно-структурної організації нерідної мови за відсутності уміння продукувати висловлення цією мовою. Див.: *Мова; Спілкування; Комунікація; Діяльність мовленнєва. Пор.: Білінгвізм; Володіння мовою активне.*

Волюнтарізм (лат. *voluntarius* — залежний від волі) — форми та конструкції, що виражають волю, рішучість мовця, суб'єктивну модальність: *Негаймо підготувати папери!; Заспіваймо пісню веселеньку!; Усім встати! Суд іде; Документи!* тощо. Див.: *Імператив; Спосіб наказовий.*

Вплив — у психолінгвістиці — цілеспрямоване перенесення руху

та інформації від одного учасника взаємодії до іншого. Див.: *Вплив комунікативний; Вплив мовленнєвий. Пор.: Шум інформаційний.*

Вплив комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — регуляція адресантом у тих чи інших ситуаціях спілкування поведінки (фізичної та / або комунікативної), реагування адресата за допомогою всіх можливих засобів структурування комунікативного акту: мовних засобів, парамови, контексту, ситуативних маркерів тощо. Див.: *Вплив; Вплив мовленнєвий. Пор.: Акт колокутивний; Акт перлокутивний.*

Вплив мовленнєвий — регулювання адресантом поведінки (фізичної та / або комунікативної), реагування адресата з опертям лише на засоби мовного коду через активне звернення до нього мовлення — усного або письмового (конфесійного, судового, пропагандистського засобів масової інформації тощо) з урахуванням тих чи інших параметрів соціально-корпоративних зацікавлень; регулювання діяльності одного комуніканта іншим за допомогою мовлення. **Модальні засоби мовленнєвого впливу.** Див.: *Вплив; Вплив комунікативний; Спілкування; Комунікація. Пор.: Акт перлокутивний; Акт колокутивний.*

Вплив мовленнєвий ефектний (лат. *effectivus* — дійовий) — мовленнєвий вплив на адресата, що дозволяє адресанту досягти поставленої мети та зберегти комунікативну рівновагу.

Вплив мовленнєвий результативний (прикм. від ім. *результатив*) — мовленнєвий вплив на адресата, що уможливило досягнення адресантом поставле-

В

ної мети з порушенням комунікативної рівноваги.

Впливи держави на мову — застосовувані ідеологічні, законодавчі, адміністративні, культурно-організаційні, фінансово-економічні важелі, що зумовлюють соціальний статус і соціальні функції мов.

Вплив на розвиток української мови свідомий — 1) заходи колишньої радянської держави до початку 30-х рр., чітко скеровані на розвиток функцій української мови в суспільстві, підтримувані безпосередньо й опосередковано лінгвістичною діяльністю науковців, суб'єктів впливу на мову; 2) заходи радянської держави від початку 30-х рр., спрямовані на планове згортання функцій української мови в суспільстві, що заперечували набутий досвід вивчення української мови шляхом зміни тематики мовознавчих праць про неї, упродовження нової методологічної бази та активних репресій мовознавців, які здійснювалися на тлі кількісно меншої після Голодомору 1932–1933 рр. соціальної бази носіїв української мови, меншої активності носіїв української мови у відстоюванні прав українського слова.

Вправа — у лінгводидактиці — спеціально організоване завдання, метою якого виступає формування мовних (мовленнєвих) навичок і вмій учнів, а також майбутнє їхнє вдосконалення. **Їсні вправи.** Комунікативні вправи. Творчі вправи. Репродуктивні вправи. Вправи на переклад.

Вставлені конструкції — Див.: *Конструкції вставлені.*

Вставнє речення — Див.: *Речення вставні.*

Вставнє слово — Див.: *Слова / словосполучення вставні.*

Вузлі реляційного (прикм. від ім. *релятив*) **предиката** (лат. *prædicatum*) — імена або інші компоненти, що семантично співвідносяться з реляційним предикатом (напр., для предиката *продавати* вузлами є суб'єкт, об'єкт, адресат: *Хлопець* (← суб'єкт) *продає машину* (← об'єкт) *сусідові* (← адресат)).

Вузол (слово) уявний — допоміжний символ у графічному зображенні дерева залежностей, що репрезентує зв'язок одиниць рідних членів, підпорядкований головному слову всієї групи та зв'язаний сурядними дугами з кожним членом групи.

Вульгарізм (лат. *vulgus* — народ, чернь; *vulgaris* — простий, звичайний) — грубі, брутально-лайливі слова або звороти, ужиті в літературній мові; елементом значення є негативна конотація: *падлюка, жерти, шибздик* і под. Їхнє використання призводить до фамільярності мовлення, засвідчує низьку культуру мовлення суб'єкта й те, що він належить до кола морально низьких людей. Включають лайки, прокльони, прізвиська. Перебувають поза межами літературної лексики: *лайно, чмир* тощо. Див.: *Лексика інвективна (інвектив).*

Вульгярна (*vulgaris* — простий, звичайний) **тональність** (грецьк. *tonos* — напруження) — Див.: *Тональність вульгярна.*

Вчення нове про мову Миколи Марра — теорія мови радянського мовознавця акад. Миколи Марра, офіційна теорія марксистського мовознавства. Заперечувала досягнення порівняльно-історичного мовознавства, порівняльно-історичного мето-

ду. На противагу «буржуазному» мовознавству, зокрема ідеям Вільгельма фон Гумбольдта, Олександра Потебні, Євгена Поліванова, підкреслювала роль чотирьох елементів для розвитку мови від багатства мов до однієї за допомогою палеонтологічного методу. Кінець марризму як етапу радянського мовознавства настав після дискусії на сторінках газети «Правда», у якій з українських мовознавців брав активну участь Леонід Булаховський (за Г. Мацюк).

Г

Габітус (лат. *habitus* — зовнішність, вигляд, поза, від *habeo* — тримаю, зберігаю, маю) — сукупність засвоєних культурних настанов і форм діяльності, що забезпечує розрізнення людей за смаками та способом життя.

Гапакс (грецьк. *hapax* — одного разу) — слово, утворене оратором або письменником за наявною в мові моделлю й використане для експресивності мовлення один раз, що не набуло широкого вжитку, *пор.*: численні неологізми-оказіоналізми (гапакси) у віршах Василя Стуса, Ліни Костенко, Івана Драча та ін. *У присмеркові доброї дібровості* пшеничний присмак скошеного дня. *На круто-схилах срібної дніпровості* сидлає вічність чорного коня (Л. Костенко); ...*Стрункодівчина. Русодівчина. Руходівчина. Теплодівчина в ажурній сукні...* (М. Семенко); ...*Той, хто безпомилково б'є кувалдою по кувалді, як по голові, — бийкувалденко, той, хто вміло ви-*

кручує залізо, як руки, — крутизалізенко, той, хто вправно хапає кліщами деталі, як язика, — хапайкліщенко (В. Голубородько).

Гаплологія (грецьк. *haploos* — однаковий, простий і *logos* — слово) — випадіння внаслідок дисиміляції одного з двох сусідніх однакових або подібних складів: *морфонема* ← *морфофонема*; *мінералогія* ← *мінералогія* і под.

Гаптика (грецьк. *haptikos* — дотиковий) — невербальна комунікація, пов'язана з тактильною системою сприйняття; охоплює найрізноманітніші дотики: потискування рук, поцілунки, прогладжування, обійми і под.

Гармонізація (грецьк. *harmonia* — співзвучність, розміреність) — комунікативна універсалія, спільне емоційне, естетичне, інтелектуальне переживання комунікантів у дискурсі на основі тексту.

Гармонія (грецьк. *harmonia* — співзвучність, розміреність) — у стилістиці якості мовлення, якої має прагнути мовець (гармонія змісту та форми, звучання, настрою, тону).

Гармонія (грецьк. *harmonia* — співзвучність, розміреність) **голосних звуків** — явище однаманітного фонетичного оформлення слова, коли голосні звуки кореня й афіксів постають однаковими; те саме, що сингармонізм.

Гebraїзми (грецьк. *hebraios* — єврей) — запозичення з давньоєврейської мови. Водночас це й біблеїзми: *алілуя, месія, едем, голгофа, херувим, серафим, манна небесна, суєта суєт* та ін.

Гелоніми (грецьк. *helos* — болото + *-оніми*) — назви боліт, заболочених місць (*Важке болото,*

Відьмове болото (назви у Вінницькій області) та ін.).

Геміна́т(а) (грецьк. *hēmínatys*) — подвоєний приголосний, що залежно від системи мови може витлумачуватися або як особлива фонема, або як сполучення двох однакових фонем.

Г

Гендер (англ. *gender*) — набір мовних вживань чоловіками та жінками з урахуванням тієї чи іншої історичної, функційно-соціальної зумовленості (напр., домінування демінутивних утворень у мовленні жінок тощо); у соціології — поняття про систему ролей між чоловіками та жінками в суспільстві, набір соціокультурних якостей, установлених і закріплених за чоловічою та жіночою поведінкою.

Гендерна (прикм. від ім. *гендер*) **картина світу** — Див.: *Картина світу гендерна*.

Гендіа́діс (нім. *heon* — одне, *dia* — через і *dioin* — двом) — означення предмета двома іменниками, з-поміж яких один вживається замість прикметника або замість родового відмінка. *Пор.: перемога та лаври* (= *переможні лаври*), *тінь і прохолода* (= *прохолодна тінь*), *її краса й чарівність* (= *її чарівна краса*). *У демократичній державі кожний має свободу та вибір (свободу вибору). Батьки та їхня участь дозволили школі розв'язати певні проблеми* (= *участь батьків*) та ін.

Генеалогі́чна (прикм. від ім. *генеалогія*) **класифіка́ція** (лат. *classis* — розряд + *facere* — робити) **мов** — Див.: *Класифікація мов генеалогічна*.

Генеалогія (грецьк. *genealogia* — родинний) — дисципліна, що вивчає походження та родинні зв'язки осіб або явищ. (пор.: генеалогія мов тощо).

Генератив (лат. *generare* — породжувати, витворювати) — компонент, що характеризує особу, предмет за належністю до певної категорії, сукупності; денотативна роль, релятивний предикат, що виражає відношення цілого й частини, сукупність осіб, предметів, як цілісність щодо одного з компонентів множинності: *Степан Перепелиця походить з осердя дрібної шляхти* (С. Будник).

Генеративізм (англ. *to generate* — породжувати) — напрям у мовознавстві, що визнає пріоритет дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретує мову як феномен психіки людини й опрацьовує формальні моделі процесів породження мовних конструкцій. Синоніми: *Породжувальна лінгвістика; Генеративна лінгвістика*.

Генетліа́нон (грецьк. *genethlios* — день народження) — вірш, написаний з нагоди дня народження. Епідейктичний жанр, що вимагає урочистого стилю, компліментарності. Інколи в цьому жанрі пишуть банальні вірші.

Генітíвна (прикм. від ім. *генітив*) **конструќція** (лат. *constructio*) — Див.: *Конструкція генітивна*.

Геноло́гія (лат. *genos* — походження, рід, вид) **лінгвісти́чна** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — розділ комунікативної лінгвістики, що досліджує жанри мовлення; напрям сучасного мовознавства, об'єктом студювання якого постають структурно-семантичні, соціолінгвістичні, культурологічні особливості мовленнєвих жанрів.

Генрісти́ка — Див.: *Генологія лінгвістична*.

Геогра́фія (грецьк. *geōgraphia*) **лінгвісти́чна** (прикм. від ім.

лінгвістика) — Див.: *Лінгвістика ареальна*.

Германізм — слово або мовний зворот у будь-якій мові, запозичені з німецької мови або через посередництво іншої прийшли в мову; характерними для них постають відповідні диференційні ознаки: відсутність сполучного голосного у складних словах (*капельмейстер, гробух, штангенциркуль* і под.); наявність звукосполук типу *хт, шт* та ін.: *шахта, шихта, штатив* тощо.

Герменевтика (грецьк. *hermeneutikos* — той, хто роз'яснює, тлумачить від *hermeneuo* — пояснюю, тлумачу) — 1) наука про розуміння й інтерпретацію текстів; міжнаукова галузь, що вивчає тлумачення, розуміння й інтерпретацію текстів. Г. походить від імені давньогрецького бога Гермеса, який тлумачив людям волю богів. Смертним не дано було розуміти мови тих, кому вони молилися й приносили жертви. Одним із завдань Гермеса було пояснити, перекласти або інтерпретувати те, що мають повідомити людям боги. Отже, Г. означає мистецтво тлумачити щось незрозуміле чи навіть викривлене, пояснювати сенс чужої мови чи знака. *Г., тобто теорія* (точніше — *сам прогрес*) *інтерпретації*, покликана розв'язувати загальні проблеми комунікації — з'ясувати та пояснювати різні погляди з того чи іншого приводу, знаходячи спільний ґрунт для розмови, обміну думок, розуміння проблеми в межах певного колективу (нації, професійної групи тощо). У суспільстві своєрідну функцію Г. виконує журналістика. Аналізуючи найрізноманітніші факти, засоби

масової комунікації подають їх у доступній і зрозумілій для всіх формі, надаючи їм відповідного висвітлення та спрямованості. Тому преса — один із багатьох можливих варіантів інтерпретації навколишньої дійсності. Відповідно, хто керує засобами масової інформації, той має змогу нав'язувати суспільству свій погляд на дійсність, по-своєму інтерпретувати події і, зрештою, керувати поведінкою його членів. *Проблема інтерпретації безпосередньо пов'язана з проблемою влади*. Вислів «преса — четверта влада» подає цю проблему у вузькому аспекті. У широкому розумінні — справжня влада полягає в нав'язуванні суспільству певного світогляду. Наявні три рівні інтерпретації тексту: для розуміння герменевтичної процедури треба розрізняти поняття тексту й дискурсу, коло дефініцій яких є досить широким. **Текст** — у широкому значенні — структура, що складається з певних елементів і сукупності їхніх значень, упорядкованих належним чином; у вузькому значенні — єдність мовних знаків, що організовані за нормами певної мови та постають носіями інформації (див.: *Текст*). **Дискурс** — сукупність висловлень, що стосуються певної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках із цією проблематикою, а також у взаємних зв'язках між собою (текст у його комунікативно-ситуативному вимірі). Одиницями дискурсу постають конкретні висловлення, що функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах, а у своєму змісті та структурі відбивають часовий

Г

аспект, інтеракції між партнерами, що витворюють цей тип дискурсу, а також простір, у якому він відбувається, значення, які він творить, використовуює, репродукує або перетворює (див.: *Дискурс*). За сучасними герменевтичними підходами, існують три яруси інтерпретації тексту. **Філософічний ярус** — інтерпретація як відпо-відь на метафізичні питання. Така інтелектуальна діяльність піддається типологізації лише за способом мислення, але не прив'язувана до конкретного знання або досвіду культурної традиції, окрім самої мови та суб'єкта мислення; філософування — це звичайне міркування (філософська герменевтика Мартіна Гайдеггера). Здебільшого, філософія безпосередньо не виступає підставою для оцінювання тексту, тому що є ґрунтом для розгортання тих чи інших критично-філософських смислів. **Критично-філософський ярус** — вияв так званих критично-філософських смислів, що є практичними дослідницькими методологіями, які пропонують ту чи іншу систему інтерпретації тексту (теорія архетипів Карла Густава Юнга, структуралізм Ролана Барта та ін.). Цей рівень, з одного боку, пов'язаний із відповідними філософськими передумовами, а з іншого — він проєктований на певну ідеологію та виявляється через ті чи інші ідеологеми. **Ідеологічний ярус** — чітка система нормативних вимог, що актуалізують насамперед вимоги до тексту, а не потребу його розуміння. У цьому разі дослідник має опертям не сам текст, а саме цю нормативну систему та вдається до інтерпретації з готовою схемою

(соціалістичний реалізм, пост-модернізм як фетишизований лібералізм); 2) метод тлумачення, інтерпретування текстів.

Герундій (лат. *gerundium*, від *gero* — дію, здійснюю) — 1) латинський віддієслівний іменник, утворений за допомогою суфікса *-nd*; 2) форми на *-ing* в англійській мові, яким притаманні й дієслівні (керування), й іменні ознаки; інколи такі форми в англійській мові кваліфікують як віддієслівні іменники, що зберігають дієслівне керування та які належать до системи дієслівних форм.

Герундійний (прикм. від ім. *герундій*) **зворот** — Див.: *Зворот герундійний*.

Гетерогенність (грецьк. *heteros* — інший + *genos* — рід, походження) — нерівнорядність за складом. Пор.: *Гомогенність*.

Гетероласія (грецьк. *heterolasiya*, від *heteros* — інший + *lasiya* — вживати) — помилки у висловленні, розмові. Див.: *Помилки мовленнєві*.

Гетеростереотип етнічний (грецьк. *heteros* — інший + *stereos* — твердий + *typos* — відбиток, форма, зразок) — відносно усталені уявлення, судження, сентенції тощо носіїв певної національної лінгвокультури про інші лінгвокультури, їхніх носіїв (етноси, культуру і под.). За своїм виявом такі Г. е. бувають позитивні й негативні, що мотивується умовами контактів, співжиття, історико-культурних взаємин і т. ін. Див.: *Стереотип лінгвоетнічний*; *Картина світу концептуальна*.

Гетерофемія (грецьк. *heterofemiya*, від *heteros* — інший + *femiya* — називаю) — помилкове вживання одного слова замість іншого, подібного за формою, але не то-

тожного за значенням. *Див.: Малапропізм; Паронімія.*

Гешта́лт (нім. *Gestalt* — фігура, структура, цілісна форма) — у когнітивній лінгвістиці — концептуальна структура, цілісний образ, що містить у собі почуттєві й раціональні компоненти в їхній єдності як результат цілісного, нерозчленованого сприйняття ситуації; одиниця змісту, що асоціюється зі знаннями про світ і забезпечує їхню референтність; у психолінгвістиці — психічна структура, що складається з різних елементів і сприймається як цілісне утворення.

Гешта́льти (нім. *Gestalt* — фігура, структура, цілісна форма) **лінгвістичні (мовні)** — гіпотетичні універсальні структури, що виявляють мову в загальному контексті свідомості людини, адекватно передають її взаємодію та взаємовідношення з іншими когнітивними процесами свідомості — мисленням, сприйняттям світу, усталеними операціями когнітивної та моторної діяльності і под.

Гештальтпсихоло́гія (нім. *Gestalt* — фігура, структура, цілісна форма + психологія) — напрям у психології, що досліджує психічну діяльність суб'єкта, побудовану на сприйнятті світу у вигляді гештальтів.

Гіа́тус (лат. *hiatus* — знання, отвір, зіяння) — збіг двох або кількох голосних звуків у одному слові або на межі слів; помилка у звучанні: *книги з географії і історії; Ви у аудиторії були?* Останнім часом набуває поширення у прикладній лінгвістиці та когнітивній лінгвістиці.

Гібридиза́ція (грецьк. *hybrida* — помісь + *-изація*) — змішуван-

ня різних мовних форм, часто забезпечуване поєднуванням функцій і категорійних значень.

Гібри́дний (грецьк. *hybrida* — помісь) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий гібридний.*

Гідні́сть націона́льна — моральна самооцінка етносу. Ґрунтується на суспільному визнанні ролі й самоусвідомленні у багатонаціональному середовищі значущості певного народу, його ролі, місця та статусу в історико-еволюційному й суспільно-культурному процесі. Одним з найважливіших маркерів Г. н. постає рідна мова. Г. н. — особлива форма самовияву етносу, окреслення власної самобутності, самодостатності. *Див.: Мова рідна. Пор.: Білінґвізм.*

Гідроні́ми (грецьк. *hydōr* — вода, волога + *-оніми*) — назви водних об'єктів (рік, озер, заток, проток, каналів та ін.): *Дніпро, Десна, Південний Буг, Прип'ять, Черемош* та ін. *Див.: Іменники — власні назви (назви власні).*

Гідроні́міка (гідротопоні́міка) (*грідронім* + *-ік(a)*) — наука про назви водних об'єктів (рік, озер, заток, проток та ін.). Назви водних просторів і водних предметів зберігаються віками, тисячоліттями, що дозволяє встановити міграційні процеси тих чи інших етносів, виявити особливості нашарування назв різних етносів тих самих водних об'єктів, *пор.:* наприклад: *Дніпро, Славутич, Борисфен* — назви тієї самої річки тощо.

Гіпала́га (гіпала́ж) (грецьк. *hipallage* — підміна) — 1) приписування слову й висловленню того, що підходить щодо іншо-

Г

го слова того самого висловлення, поєднання означення (епітета) не з іменником, якого воно безпосередньо стосується: *День лінивий, але ніч активна* (П. Елюар); фігура заміни граматичної форми (*див.: Антиптозис*); 2) результат трансформації словосполучення з епітетом у словосполучення з родовим відмінком іменника: *Чарівна краса цих квітів* → *Чарівні ці красиві квіти; різноманітні фарби* → *різноманітня фарб; різнокольорова ілюмінація* → *різнокольоровість ілюмінації* тощо.

Гіперб́атон (грецьк. *hyperbaton* — з неправильним порядком слів) — порушення синтаксичної послідовності (*Будинок той наш згадую красивий завжди у своїх переживаннях* (М. Федорчук)), неправильне або незвичайне розташування слів і речень (*Як зайду до гаю, долю, до гаю зеленого, свою тішу, де дерева ще в маренні, її голублю* (А. Яна)). *Див.: Анаколуф; Гістерон-протерон; Парцеляція.*

Гіпербо́ла (грецьк. *hyperbole* — перебільшення, надлишок) — троп, різновид метафоризації, коли перебільшується розмір, значення, сила, характерні властивості чи ознаки певного предмета, явища або дії для надання об'єктові зображення більшої виразності, а самому зображенню — більшої переконливості. Г. має ту властивість, що накладається на інші тропи, утворюючи гіперболізовані, відзначені рисами перебільшення, метафори та епітети: *Поет став морем. Далеч степова, / І хмарочоси, й гори — ним залиті. / Бунтують хвилі — думи і слова, — / І сонце генія над ним стоїть в зеніті*

(І. Драч). До Г. належать окремі стійкі звороти: *Взимку снігу не допросишся* та ін. *Див.: Метафора; Епітет.*

Гіпербо́ла (грецьк. *hyperbole* — перебільшення, надлишок) **сте́рта** — гіперболічний вираз, який більшою або меншою мірою втратив образність: *астрономічні розміри* і под. *Див.: Гіпербола.*

Гіпері́зм (грецьк. *hyper* — підвищення, надмірність) — надмірне прагнення освічених людей до мовної правильності, що зумовлює мовні помилки.

Гіперкореќція (грецьк. *hyper* — підвищення, надмірність + *корекція*) — автоматичне й суворе дотримання певного правила заборони (здебільшого щодо вимови), зумовлене свідомим прагненням говорити правильно, але таке, що зумовлює появу відповідних відхилень від правильної вимови.

Гіперо-гіпонімі́чна гру́па — *Див.: Група гіперо-гіпонімічна.*

Гіперо-гіпоні́мія — ієрархічна організація елементів лексично-семантичної парадигми, що ґрунтується на родо-видових відношеннях. *Пор.: дерево* (родове поняття) і *дуб, клен, осика, явір, ясен* (видові поняття). *Див.: Група гіперо-гіпонімічна; Гіперонім; Гіпонім.*

Гіперо́нім (грецьк. *hiper* — префікс, що означає надмірність, підвищення, *й опута* — ім'я) — слово — родова назва; слово у складі гіперо-гіпонімічної (родо-видової) групи, що позначає родові (гіперонімічне) поняття. Графічно це виглядає так: **У** — гіперонім **Х**, якщо **Х** — різновид **У** (*фрукт* — гіперонім *персика*). *Пор.: одяг, взуття* — родові поняття й *пальто, куртка, костюм* — видові поняття;

туфлі, черевики, чоботи, кро-
сівки — видові поняття. Див.:
Гіпонім.

Гіперт́екст (грецьк. *hiper* — пре-
фікс, що означає надмірність,
підвищення + *текст*) — спосіб
організації текстової інфор-
мації у вигляді сітки, вузли
якої співвідносяться з певними
фрагментами тексту; об'єкт до-
слідження й технологія дослі-
дження. Як об'єкт він являє со-
бою сітку, в якій зв'язки між
вузлами — фрагментами гіпер-
тексту — представлені самим ко-
ристувачем з оперттям на семан-
тичну близькість фрагментів
(тексти, формули, графічна
інформація, звуко- і відеозапис
тощо). Г. як технологія дослід-
ження — це формування, під-
тримка, нарощування й пере-
гляд організованого у вигляді
сітки тексту на комп'ютерній
основі. Термін Г. увів у науко-
вий обіг у 1965 році Теодор
Нельсон (один з творців систе-
ми Metex), застосовуючи його
до технічних комп'ютерних ре-
алій і кваліфікуючи його як
нелінійне письмо: віконний ін-
терфейс, маніпулятор «миша»,
панель завдань та інші усталені
для користувача речі було ви-
найдено при проектуванні пер-
шої гіпертекстової комп'ютер-
ної системи. Розвиток мережі
Internet нерозривно пов'язаний
з *Word Wide Web (WWW)* —
першою інформаційною гіпер-
текстовою службою планетар-
ного типу. Г. позначає певний
інформаційний простір, що до-
зволяє зруйнувати формальну
окремність конкретного тек-
сту, наявного в ньому, за раху-
нок створення системи зв'язків,
що є оперттям об'єднання окре-
мих текстів у надтекстові єд-
ності. Г. як електронному тек-

сту, написання й читання яко-
го здійснюється на комп'ютері,
з відсутністю порядку друкарсь-
кого вияву з перегортанням сто-
рінок, властиве створення про-
цесором, інтерактивність, бага-
тоголосність, і йому притаман-
ні такі характерні ознаки:
1) нелінійна структура (не має
стандартної, звичайної послі-
довності читання); 2) дисперс-
ність (інформація подається /
надається у вигляді невеликих
фрагментів-гнізд, «увійти» в цю
структуру можна з будь-якої
ланки); 3) мультимедійність або
гіпермедійність — мережа *Inter-
net* (використання всіх засобів
впливу на читача, що технічно
можливі в цій системі — від
суто літературних (вибір опові-
дної стратегії та стилістики) че-
рез видавничі засоби (шрифти,
верстка, ілюстрації) і до найск-
ладніших комп'ютерних (звук,
анімація, покликання на інші
матеріали); 4) відкритість (у
будь-яку хвилину може продов-
жуватись адресатом-користува-
чем); 5) відсутність єдиного ав-
тора; 6) зняття протиставлен-
ня між автором і читачем; 7) не-
однорідність, нерівнорядність;
8) принципова можливість існу-
вання тільки в комп'ютерному
вигляді; 9) здійснення навігації
у великих базах даних з ураху-
ванням інтересів користувача;
10) наявність будь-яких типів
дискретних носіїв для забезпе-
чення багатосередовищності.
Перегляд або читання Г. — це
звертання до *гіпертекстової
бази* через інтерфейс користува-
ча. *Гіпертекстова технологія*
ґрунтується на чотирьох основ-
них функціях: заміщення (при
скануванні будь-який фрагмент
тексту легко замінити малюю-
ком тощо), примітки (на полях

Г

легко робити примітки та ін.), запити (аналіз тексту, його пошук за ключовими словами, роздільниками і под.) і покликання (цілеспрямований перегляд тексту в будь-якому порядку). Така технологія дозволяє легко та швидко компонувати різні види інформації: звичайний текст, малюнок, графік, таблицю, схему, звук, динамічне зображення. У сучасній інформаційно-комп'ютерній, прикладній галузі Г. — це середовище програмного забезпечення для організації спільної роботи, комунікації та придбання знань, відшуку інформації за допомогою асоціативних зв'язків. У Г. репрезентовано тексти, вузли яких співвідносяться з різними пакетами текстової інформації. У ній поєднано нелінійний, асоціативно-фрагментарний і сітковий принципи вияву текстового середовища з процедурами вільної навігації за будь-якими нелінійними зв'язками, зафіксованими в цьому середовищі. Мережа *Internet* використовує у своїй основі гіпертекстовий протокол *http*, що надає можливість переходу (шляхом звичайного використання манипулятора «миші») від виділеної частини одного тексту до іншого тексту чи його частини. Г. дає безмежні можливості реалізації особистості, входження у віртуальні тексти як «власні», просування ним, використовуючи вікно перегляду, його дослідження за ключовими словами, значеннями певних атрибутів. Г. у сучасних умовах є інструментом представлення знань, обміну ними, способом організації та вияву інформації, стає провідною тех-

нологією в комп'ютерних системах. У Г. існують зручні можливості представлення структури тексту й міжтекстових зв'язків (ієрархічні й сіткові зв'язки). Ієрархічні зв'язки реалізуються вузлами *гіпертексту*, а мережеві створюються користувачем як спеціальні гіпероб'єкти; біля кожного вузла може міститися інформація (текстова, графічна, звукова, змішана тощо). У Г. інформація поділена на фрагменти, вузли є окремими одиницями інформації, Г. являє собою інформаційний простір з різноманітним структуруванням. Оскільки Г. — це спосіб представлення інформації у вигляді нелінійної структури з високими інтерактивними можливостями, зручним є те, що читач може доповнювати текст своїми коментарями й подавати їх у будь-якій точці наявної структури, *пор.*: структуру Г. в <http://mowa.dn.ua>, що функціонує в *Ukrnet*, де очевидними постають усі ознаки та можливості сприймати його без усталеного гортання сторінок, необмежена мобільна можливість копіювання та ін. Найґрунтовніше усвідомити сутність і масштабність Г. можна лише з екрану комп'ютерного монітора. Це зумовлене тим, що інформаційну значущість мають не лише структурні одиниці Г., але і зв'язки між ними, встановлені автором. І в цьому плані Г. є різновидом семантичної мережі як формальної моделі репрезентації знання.

Гіпертекстуальність (грецьк. *hyper* — префікс, що означає надмірність, підвищення + *текстуальність*) — 1) сукупність характерних особливостей у

структуруванні, викладі та організації доступу до інформації (див.: *Гіпертекст*); 2) переказ або покликання на претекст, дописування чужого тексту, гра із претекстами, осміювання або пародіювання одним текстом іншого (переказ, коментар, продовження тексту і под.).

Гіперурбанізм (грецьк. *hiper* — префікс, що означає надмірність, підвищення + *урбанізм*) — помилкове або сумнівне включення у своє мовлення застарілих орфоепічних або граматичних варіантів у прагненні до вишуканості й точності мовлення: *день мого народження* — замість *день народження*; *чашку кофію* — замість *чашку кави* і под.

Гіперфонема (грецьк. *hiper* — префікс, що означає надмірність, підвищення + *фонема*) — складна одиниця фонемного рівня, що не має сильної позиції. Виділяється в теорії Московської фонологічної школи. Г. не має власного основного різновиду, тому для її позначення використовують два та більше символів фонем.

Гіперхарактеризація (грецьк. *hiper* — префікс, що означає надмірність, підвищення + *характеризація*) — надлишкове вживання засобів мовного вираження: *І вже так ми із сусідкою розуміємо одна одну, так можемо розмовляти про все, так мило вирішуємо будь-що, що перед будь-ким так і хочеться похвалитися цим* (М. Хвилювий). Див.: *Плеоназм*.

Гіпозевга (грецьк. *hiper* — префікс, що означає надмірність, підвищення + *зевга*) — різновид зевги (1), якій притаманне розташування спільного елемента будови в наступному реченні: *Мокрий дощу, а голий*

розбою не боїться (П. Білецький-Носенко).

Гіпокорізм (грецьк. *hipokoryzm* — ласкава назва, прикраса) — ласкаве найменування, пом'якшене найменування певного поганого вчинку: Ганна: *Не зовсім добре, що після того, як ти поговорив з Василем віч-на-віч, він попав до лікарні, та ще й має такі сліди від побиття* (Є. Гуцало). Див.: *Стиль гіпокористичний*. Пор.: *Евфемізм*.

Гіпокрізія (грецьк. *hypokryziya* — гра актора) — наслідування іншої особи щодо манери говоріння. Якщо таке наслідування помічає співрозмовник, то він сприймає його здебільшого негативно або воно в нього викликає почуття емпатії.

Гіпонім (грецьк. *hupo* — префікс, що означає зниження; під, вниз + *опута* — ім'я) — слововидова назва; слова у складі гіперо-гіпонімічної (родовидової) групи, що позначають видові поняття. Графічно це можна показати так: **У** — гіпонім **Х**, якщо **У** — різновид **Х** (*персик* — гіпонім *фрукта*). Пор.: каша, молоко, котлета, шинцель, биток — їжа; грім, блискавка, вітер, дощ, сніг, град — явища природи. Див.: *Гіперонім*.

Гіпонімія (грецьк. *hupo* — префікс, що означає зниження; під, вниз + *опута* — ім'я) — одне з основних парадигматичних відношень у лексико-семантичній системі — ієрархічна організація її елементів, що ґрунтується на родо-видових відношеннях: дерево (родове поняття) та липа, смерека, сосна, тополя, ясен, ялина (видові поняття). Синонім: *Гіперо-гіпонімія*; *Квазі-синонімія*.

Гіпотаксис (грецьк. *hypotaxis*) — формально виражене підпоряд-

кування предикативних частин, залежності одного речення від іншого: *Хто добре дбає змолу, той має спокій на старість* (Нар. тв.). Див.: *Речення складнопідрядне нерозчленованої структури; Речення складнопідрядне розчленованої структури*. Пор.: *Паратакис*.

Г

Гіпотеза (грецьк. *hypothesis* — основа, передбачення) — спосіб пізнавальної дійсності, що полягає у висуненні наукових припущень для пояснення досліджуваних явищ.

Гіпотеза (грецьк. *hypothesis* — основа, передбачення) **інтерпретаційна** (прикм. від ім. *інтерпретація*) — можливе прогнозування в процесі розуміння тексту, що походить з аналізу смислових зв'язків і синтезу усіх попередніх рішень. Див.: *Текст*.

Гіпотеза (грецьк. *hypothesis* — основа, передбачення) **лінгвістичної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **відносності** / **Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа** — концепція, за якою структура мови визначає структуру мислення, спосіб пізнання зовнішнього світу й обмежує розвиток культури мовою. Створена в 30-х роках ХХ ст. американськими вченими Едваром Сепіром і Бенджаміном Уорфом у межах етнолінгвістичного напрямку, тому її інколи називають *гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа*. У межах цієї Г. диференціюють **сильний** і **слабкий** її вияви; **сильний** — у цьому разі структура мови повністю детермінує структуру мислення та спосіб пізнання зовнішнього світу (підтвердженням є концепція лінгвістичного детермінізму); **слабкий** — у цьому разі мова ви-

тлумачувана як своєрідний і найважливіший чинник впливу на структуру мислення для осмислення реалій і явищ об'єктивної дійсності; мова суттєво впливає на структуру мислення, пізнання світу, соціалізацію тощо в дитячому віці. Критики Г. л. в. наголошують, що: 1) у її основу покладено отождолення мислення та мови; 2) Б. Уорф не вивчав народність апачів і його твердження щодо їхньої психології ґрунтуються лише на граматиці їхньої мови, а особливості їхнього мовлення загалом не простежувалися; 3) Б. Уорф наводить приклади речень мовою апачів у дослівному перекладі, що засвідчує їхню недолугість, бо на це спрямований переклад такого ґатунку; 4) поширене твердження про сотні слів на позначення снігу в ескімоській мові є антропологічною містифікацією; 5) навіть за наявності в певній культурі більшої кількості коренів на позначення певних предметів не виступає достатнім аргументом для висновків про психологію народу. Це підтверджує, що аналіз будь-яких мовних реалій слід робити обережно, не перебільшуючи і не применшуючи не тільки впливу мови на мисленнєвий потенціал людини відповідного культурно-мовного середовища, у рамках якого вона формується. Див.: *Етнолінгвістика; Карта когнітивна*.

Гіпотеза (грецьк. *hypothesis* — основа, передбачення) **Сепіра-Уорфа** — те саме, що гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа. Див.: *Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа*.

Гіпотеза (грецьк. *hypothesis* — основа, передбачення) **лінгвістич-**

ної (прикм. від ім. *лінгвістика*) **додатковості** — концепція, створена на противагу гіпотезі лінгвістичної відносності, за якою структура мови не визначає структуру мислення та спосіб пізнання зовнішнього світу, а лише певним чином впливає на них. Мовна картина світу коригується концептуальною картиною світу в процесах пізнання. *Див.: Етнолінгвістика; Картина світу мовна; Картина світу концептуальна. Пор.: Гіпотеза лінгвістичної відносності.*

Гіпотеза (грецьк. *hypothesis* — основа, передбачення) **перформативна** (лат. *performato* — дію; прикм. від ім. *перформатив*) — елемент теорії породжувальної семантики; припущення того, що в глибинній (семантичній) структурі кожне речення постає вставленим у перформативну рамку (*див.: Перформатив*) або, за іншою термінологією, забезпечуване перформативним префіксом.

Гіпотетико-дедуктивний (*gipometiko-* + прикм. від ім. *дедукція*) **метод** (грецьк. *methodos, methodikys* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — *Див.: Метод гіпотетико-дедуктивний.*

Гіпотипі́з (грецьк. *hypotyposis* — відбиток перед, враження від) — опис наживо, словесне зображення предмета, події таким чином, щоб слухач уявив її.

Гіпо́фора (грецьк. *hipofora*) — *Див.: Антиципація; Антипофора.*

Гістероло́гія (грецьк. *histera* — після + ...-логія) — фігура думки, що виражає важливі, з погляду мовця, побажання, використовується на закінчення риторичного дискурсу, рідше — на початку.

Гістеро́н-протеро́н (грецьк. *hysteropon* — далі, згодом і *proteron* —

раніше, перед) — особливий стилістичний засіб або логічна помилка, що полягає в порушенні логічної послідовності описуваних явищ, розміщення слова або фрази, які мають бути останніми, попереду. Часто це робиться свідомо для досягнення більшої виразності, хоча це може бути мовленнєвою помилкою або сприйматися як мовленнєва помилка.

Глаго́ліця — одна з двох давніх слов'янських азбук, що відрізняється від кирилиці написанням літер, але значною мірою збігається з кирилицею алфавітно.

Глобаліза́ція (англ. *globalization*) — у соціолінгвістиці — зміни в об'єктивному середовищі й суспільствах, що зумовлюють появу певної гібридної світової культури шляхом змішування національних традицій на тлі міжнародної співпраці та всесвітнього розподілу праці; у міжкультурній комунікації — кваліфікація всезагального процесу з глобальними потоками інформації, грошей і товарів, ідей і образів як такого, що зумовить витворення однорідної світової культури (за Ф. Бацевичом).

Глоба́льний (франц. *global* — все-світній, загальний, від лат. *globus* — куля) — 1) всесвітній, що охоплює всю земну кулю; 2) всебічний, повний; всезагальний, універсальний.

Глокаліза́ція — похідний термін (утворений зі слів *глобалізація* та *локалізація*) на означення поєднання глобалізаційних мовних, міжмовних і культурних, міжкультурних впливів із місцевими контекстами, що має важливі суспільно-економічні наслідки.

Г

Глоса (грецьк. *glossa* — слово, що потребує тлумачення, від грецьк. *glossa* — мова, говір) — 1) те саме, що і слово; 2) переклад або тлумачення незрозумілого, застарілого або ж діалектного слова; 3) перекладний варіант (у двомовних словниках); 4) троп, у якому використовуваним є маловживане слово замість узвичаєного: *Між тим сільські цвокальники не на жарт розходилися — звідусіль чути було дзвін металу* (М. Івченко) (*цвокальники* у цьому разі *косарі*); у віршованій стилістиці — зла критика, римована пародія відомої поеми (див.: *Бурлеск*).

Глосарій (лат. *glossarium* — словник, зібрання слів, що потребують пояснення) — 1) словник глос (див.: *Глоса* (2)); 2) короткий перелік лексичних одиниць зі стислою інформацією про них; 3) короткий словник спеціальної термінологічної лексики; словник із тлумаченням маловживаних слів. Використовується як тлумачний коментар до текстів, що містять багато незнайомих і незвичних понять.

Глосема (грецьк. *glossema*, род. відм. *glossematos* — слово) — 1) лексема; 2) основна структурна одиниця як носій певного значення або найкоротша мовна одиниця, що має певне значення й постає відтворюваною та використовуваною у мовленні.

Глосематика (грецьк. *glossema*, род. відм. *glossematos* — слово) — лінгвістична течія структуралізму, яка трактує мову як абстрактну структуру й описує її суто формальними способами без звертання до її субстанцій (реального змісту та звучання). Синоніми: *структуралізм копенгагенський*; *структуралізм данський*.

Глотогенез (грецьк. *glōtta* — мова та *genesis* — походження) — процес зародження, становлення й розвитку людської природної звукової мови.

Глотогонія (грецьк. *glōtta* — мова та *gonos* — народження) — походження мови, а також розділ мовознавства, що вивчає походження й розвиток мови.

Глотохронологія (грецьк. *glōta* — мова, *chronos* — час і *logos* — слово, вчення) — розділ порівняльно-історичного мовознавства, що досліджує швидкість мовних змін і встановлює на цій основі час розділення споріднених мов і ступінь близькості між ними.

Глухі приголосні — Див.: *Приголосні глухі*.

Глухонімота — у психолінгвістиці — вроджена або набута в ранньому дитячому віці глухота та спричинена нею відсутність мовлення.

Глухота — у психолінгвістиці — повна або часткова втрата слуху.

Гніздо словникове — група спільнокорених слів, поданих як одна словникова стаття (інколи за таким принципом укладаються перекладні словники (пор.: Груїїх Бранислав. Речник руско-српски српско-руски = Словарь рускосербский сербко-русский / Бранислав Груїїх: тематске табеле Маријана Срђевић. — [5 изд.]. — Цетиње: Обод; Белград: «Предраг и ненад», 2004 (Белград: Драслар партнер). — 778 с. илустр.; 18 цм. — (Ободови речници страних језика) та ін.).

Гніздо словотвірне — сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем: багато → І-ий ступінь похідності: *багат-еньк(ий)*, *багат-іш(ий)*, *багат-*

ш(ий) / багат-ир / багат-ій / багат-ств(о), багат-іти / багат-о та ін.; II-ий ступінь подібності: багатеньк-о, багатіш-ати, багацьк-о, багатіш-ати / багач-ик, багач-к(а), багач-ів, багатир-к(а), багатир-н(я), багатир-ств(о), багатир-ів, багатир-ськ(ий), багатій-к(а), багаті-їв, багатій-ськ(ий) / багаті-нн(я), з-багатіти, за-багатіти, по-багатіти, роз-багатіти, багат-ечк-о, за-багато, на-багато / по-багато, пре-багато, багат-о-акт-н(ий), багат-о-атом-н(ий), багато-баль-н(ий), багато-барв-н(ий) і под.; III-ий ступінь: не-багацько, по-багатішати / багатир-ев(а) / забаті-л(ий) / розбагаті-л(ий) / не-багатечко / багататоомність тощо.

Гно́ма (грецьк. *gnome* — думка) — мудрий вислів, афоризм, складений у формі двовірша; завершує монолог в античній трагедії; короткий вислів. *Пор.:* вислови, якими завершуються монологи персонажів у трагедії Софокла «Електра»: *Але людям життя понад усе дорожче у світі; Повинна Доля гордовитого упокоренню І мудрості божевільного навчити; Щасливий випадок постав — Керівник найкращий справ людських!*

Гові́р — найменший територіальний різновид мови, що використовується у спілкуванні мешканцями одного або кількох населених пунктів; територіально вирізнене діалектне утворення, якому властиві особливості у фонетичній системі, морфологічній будові, лексиці, синтаксисі й под., що об'єднує у своєму складі групу однотипних говірок. Г. входять до складу наріч або діалектних груп. Так, середньонадніпрянські, слобо-

жанські й степові Г. входять до складу південно-східного наріччя. *Див.: Говірка. Пор.: Діалект.*

Гові́рка — найменше діалектне утворення, що поширене на невеликій території, охоплює мову одного населеного пункту або кількох цілком однотипних з мовного погляду. *Див.: Говір. Пор.: Діалект.*

Говорі́ння — продуктивний вид мовленнєвої діяльності, що забезпечує відправлення мовленнєвих акустичних сигналів, які несуть інформацію; усна форма продуктивної мовленнєвої діяльності, процес народження звукового мовлення; у комунікативній лінгвістиці — вид мовленнєвої діяльності з використанням вокального каналу комунікації, що полягає у створенні повідомлень, направлених адресатові; за допомогою Г. разом з аудіюванням здійснюється усне вербальне спілкування. Зміст Г. — вираження думок, інтенцій тощо в усній формі. Основу Г. складають артикуляційні, лексичні, граматичні навички. *Див.: Діяльність мовленнєва; Мовлення; Спілкування. Пор.: Аудіювання; Слухання.*

Голов́на части́на складно́підрядно́го ре́чення — *Див.: Частина складнопідрядного речення головна.*

Голов́не ре́чення — те саме, що частина складнопідрядного речення головна. *Див.: Частина складнопідрядного речення головна.*

Голов́не (стрижне́ве) сло́во сло́во-сполу́чення — *Див.: Слово словосполучення головне (стрижнєве).*

Голов́ний (стрижне́вий) — синтаксично незалежний, стриж-

невий, «господар» у словосполученні або складному реченні.

Головний член односкладного речення — Див.: *Член речення односкладного єдиний головний*.

Головні члени речення — Див.: *Члени речення головні*.

Г

Голонім (грецьк. *holos* — увесь, цілий) — поняття, яке щодо іншого поняття виражає ціле, базове й вихідне поняття, що можна передати в такому вигляді: **У** — голонім **Х**, якщо **Х** — частина **У**, пор.:, наприклад: *популярність* — голонім щодо поняття «особа»; *будинок* — голонім щодо поняття «двері»; *молекула* — голонім щодо «атом»; *матриця* — голонім щодо «елемент». Зворотним відношенням до Г. є меронім. Див.: *Меронім*.

Голоріма (грецьк. *holos* — увесь, цілий + *рима*) (**панторіма**) — повністю римовані два рядки, що створює ефект неочікуваності.

Голос — фізичний компонент звука мовлення, утворюваний коливанням голосових зв'язок при проходженні повітряного струменя.

Голосний звук — Див.: *Звук голосний*.

Голосний зредукований — ультракороткий (надкороткий) голосний *о* або *е*, що в давній писемності передавалися графемами *ѣ* та *ь*.

Голосний сполучний — голосні *о*, *е*, що поєднують основи слів в одне похідне слово.

Голосні випадні — голосні, що при зміні форми слова випадають: *сон* — *сну*, *день* — *дня*, *пень* — *ння* і под.

Голосні високого піднесення (підняття) — звуки, що виникають унаслідок максимального підняття спинки язика до піднебі-

ння: [y], [i]. Див.: *Голосні високо-середнього піднесення (підняття)*. Пор.: *Голосні низького піднесення (підняття)*.

Голосні високо-середнього піднесення (підняття) — звуки, що виникають унаслідок збільшення отвору між спинкою язика та піднебіння: [u]. Див.: *Голосні високого піднесення (підняття)*. Пор.: *Голосні низького піднесення (підняття)*.

Голосні відкриті — звуки, що виникають при максимально відкритій ротовій порожнині: [a], [o], [e]. Пор.: *Голосні закриті*.

Голосні вставні — голосні, що з'являються при зміні слова або при утворенні нових слів (в основному після приголосного перед сонорним): *сосна* — *сосон*, *весна* — *весен* тощо. Пор.: *Голосні випадні*.

Голосні заднього ряду — голосні звуки, що виникають унаслідок зосередження язика в задній частині ротової порожнини й підняття його до заднього піднебіння: [y], [o], [a]. Пор.: *Голосні переднього ряду*.

Голосні закриті — звуки, що виникають при мінімально відкритій ротовій порожнині: [y], [i], [u]. Пор.: *Голосні відкриті*.

Голосні зв'язки — Див.: *Звуки голосні*.

Голосні лабіалізовані (лат. *labialis* — губний) — звуки, утворенні яких активну участь беруть губи: [y], [o]. Пор.: *Голосні нелабіалізовані*.

Голосні наголошені — голосні, що перебувають у складах під наголосом, вимовляються напружено й відкрито. Пор.: *Голосні ненаголошені*.

Голосні напружені — звуки, що утворюються при незвичному напруженні язика, мінімально

відкритій ротовій порожнині та за умови наголошення. *Пор.: Голосні ненапружені.*

Голосні нелабіалізовані (*не-* + лат. *labialis* — губний) — звуки, у творенні яких губи є пасивними: [i], [u], [e], [a]. *Пор.: Голосні лабіалізовані.*

Голосні ненаголошені — голосні, що перебувають у складах перед наголосом і після наголосу, вимовляються менш напружено, ніж наголошені. *Пор.: Голосні наголошені.*

Голосні ненапружені — звуки, що виникають без напруження язика при максимально відкритій ротовій порожнині. *Пор.: Голосні напружені.*

Голосні низького піднесення (підняття) — звуки, що виникають унаслідок мінімального підняття спинки язика до піднебіння: [a]. *Пор.: Голосні високого піднесення (підняття); Голосні високо-середнього піднесення (підняття); Голосні середнього піднесення (підняття).*

Голосні носові (назальні) — голосні, у вимові яких активним виступає носовий резонатор і повітряний струмінь одночасно виходить через рот, і через ніс, *пор.: польськ. [ɛ̃], [ɛ̃] та ін.; у сучасній українській мові таких звуків не зафіксовано.*

Голосні переднього ряду — голосні звуки, що виникають унаслідок підняття передньої частини язика до твердого піднебіння: [i], [u], [e]. *Пор.: Голосні заднього ряду.*

Голосні редуковані — 1) голосні, що зазнали редукції; 2) різновид голосних у давньоукраїнській і праслов'янській мовах, що поставали рефлексами індоєвропейських коротких *o та *e і які фонетично реалізувалися як голосні неповного утво-

рення середнього піднесення, тяжіючи відповідно до переднього й заднього ряду. У старослов'янській графіці вони позначались відповідно як ѡ (ер) і ѣ (ерь), *пор.: давньоукр. дньн, дньн — сучасне українське день, дня; давньоукр. сѣнѣ, сѣна — сучасне українське сон, сну.*

Голосні середнього піднесення (підняття) — голосні звуки, що виникають унаслідок середнього підняття передньої частини язика до твердого піднебіння: [e], [o].

Гомеотелевтон (грецьк. *homoioteleuton* — однакові на віддалі) — рівнокінцевість, звукові збіги кінцевих елементів синтагми, рима у прозі: *Мені за такі копійки печальні треба давати тільки грамоти похвальні!*

Гомогенність (грецьк. *homos* — рівний, однаковий + *genos* — рід, походження) — однорідність за складом. *Пор.: Гетерогенність.*

Гомологія (грецьк. *homos* — рівний, однаковий, взаємний, спільний + *-логія*) — у дискурсології — відповідність, визначуваність відношенням між одиницями, інколи позбавленими формальної подібності, але такими, джерелами яких виступає єдиний архетип; їй протиставлена аналогія.

Гонгоризм — похідне від власного імені іспанського поета Гонгорі. *Див.: Бомбаст; Евфуїзм.*

Гордість національна — складне соціально-психологічне явище, що акумулює та виявляє увесь обшир низки морально-психологічних моментів: національної гідності, національної самодостатності, національної самоідентифікації, усвідомлення значущості історичної ролі свого народу, осмислення вагомості

Г

національно-культурної спадщини, створеної національно-рідною мовою. *Див.: Мова рідна.*

Горизонтальна комунікація (лат. *communis* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація горизонтальна.*

Горизонти очікування — семантично протяжні ланцюжки мовленнєвих елементів, відштовхуючись від яких адресат може передбачити появу нових компонентів.

Гра — у дискурсології — позаутилітарна самоцільна активність людини; слід розмежовувати: спонтанну гру, регулярну гру (за визначеними правилами) і гру-імпровізацію; ігровий початок значною мірою визначає діяльність мовної свідомості у продукуванні дискурсу.

Гра мовна — перепрограмування значень слів, речень, текстів для досягнення певної мети; зміна змісту за тотожності форми та навпаки; механізм формування комп'ютерного сленгу, *пор.:*, напр., розширення значення слова *крутий* — «що досягнув межі в чому-небудь» (*крутий рок*), «екстраординарний» (*крута мода*), «найкращий» (*найкрутіші американські фільми*) і под.

Гра слів — спеціальне поєднання в одній фразі або суміжних фразах омонімів, паронімів, словосполучень, що можуть сприйматися як інші словосполучення, близькі за звуковим виглядом, а також вживання якого-небудь слова відразу у двох значеннях: *Читав Біблію від дошки до дошки та знав її доскона-*

ло. Пор.: Амбілогія; Анномінація антитетична; Каламбур; Парономазія.

Градаційні (прикм. від ім. *градація*) **сполучники** — *Див.: Сполучники градаційні.*

Градація (лат. *gradatio* — поступове підвищення, посилення) — стилістична фігура, суттю якої є розташування частин висловлення (слів, словосполучень, предикативних частин), коли кожна наступна частина уміщує підсилювальні (градація висхідна), зменшувальні (градація спадна) смислові або емоційно-експресивні значення; розташування однорідних мовних одиниць за ступенем зростання чи спаду їхніх семантичних ознак. На Г. ґрунтується посилення (**клімакс**) або послаблення (**антиклімакс**) змістового чи емоційно-експресивного значення. Завдяки цьому посилюється стилістичний ефект висловлення та враження від нього (Юлій Цезар: *«Прийшов, побачив, переміг»*) та ін.: *Так, пабуть і в часи Бояна / Квітчалася пора весняна, / І накрапали молоді дощі, / І хмари насувалися в Тараці, / І яструби за обрій углибали, / І дзвінко озивалися цимбали, / І в пралісах озера голубі / Вглядалися в небесну дивну ясність. / Все — як тоді. А де ж вона, сучасність? / Вона в найголовнішому: в тобі (В. Мисик). Г. висхідна* — градація з посиленням смислу від одного елемента до іншого: *Минають дні, місяці, роки, але все залишається без змін (А. Яна). Г. спадна* — розташування слів у порядку послаблення їхнього значення: *Тріснуло, струхло і стихло. Лиш шум все шумів рясношумний (П. Тичина). Г. тавтологіч-*

на — надає відтінку виразності, настирливості та впевненості: *Гроші і ще раз гроші; Відпочинок, відпочинок і ще раз відпочинок*.

Грамáтика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) — 1) розділ мовознавства, що вивчає закономірності семантики, будови, творення, функціонування словоформ, лексем (слів), словосполучень, речень, їхні типи, абстраговані від конкретного матеріального (лексичного, речовинного) значення слів, словосполучень і речень. **Грамáтика асоціативна**. **Грамáтика зовнішня**. **Грамáтика внутрішня**. **Грамáтика загальна**. **Грамáтика дескриптивна**. **Грамáтика історична**. **Грамáтика пояснювальна**. **Грамáтика описова**. **Грамáтика синтагматична**. **Грамáтика синхронічна**. **Грамáтика порівняльна**. **Грамáтика зіставна**. **Грамáтика порівняльно-історична** (компаративістика). **Грамáтика формальна**. **Грамáтика академічна**. **Грамáтика антична**. **Грамáтика наукова**. **Грамáтика нормативна**. **Грамáтика нормативно-описова**. **Грамáтика шкільна**. **Грамáтика логічна**. **Грамáтика породжувальна** (генеративна). **Граматика таксономічна**. **Грамáтика універсальна**; 2) закони та правила словотворення та словозміни (формотворення), сполучуваності морфів у слова, слів у словосполучення й речення, тобто значеннєвих елементів нижчого рангу в значеннєві одиниці вищого рангу для реалізації комунікативної функції мови. **Українська грамáтика**. **Академічна грамáтика**. **Шкільна грамáтика**; 3) те саме, що граматична будова мови (2), тобто

вся незвукова й нелексічна організація мови, що виявляється в її морфологічних категоріях, одиницях і формах, тобто структурна основа мови, її будова, лад; будова мови, тобто система способів словотворення, морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій. **Фонéтика, лéксика, морфоло́гія, синтаксис української мови**.

Грамáтика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **акта́нтно-рольо́ва** (лат. *ago* — дію; франц. *actants* і франц. *ryle*) — тип граматики, граматичного ладу, що відрізняється тим, що відмінкова форма підмета в реченні визначається його семантичною функцією. *Див.: Граматика теньєрівська; Граматика залежностей. Пор.: Граматика відмінкова.*

Грамáтика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати й писати букви, від *gramma* — літера, написання) **безпосередніх складників** — розглядає синтаксичні одиниці як такі, що складаються з компонентів, що безпосередньо йдуть один за одним, які, у свою чергу, можуть далі поділятися на безпосередні складники, поки поділ не досягне до граничних елементів, якими є морфеми: *Мале́ньк-ий/хлопч-ик// чита-є //книг-у*.

Грамáтика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **відмінкова** — метод опису семантики речення, що ґрунтується на понятті семантичного відмінка та відмінкової рамки дієслівного предиката, що дозволяє розглядати член речення як модель певної ситуації, з компонентами якої

Г

кореляють актанти (аргументи) та сирконстанти у структурі речення: *Хлопчик швидко поклав ранець на стіл, де хлопець, ранець, на стіл* — актанти (аргументи) і *швидко* — сирконстант. Метод був запропонований Чарльзом Філлмором, який встановив шість регулярних семантичних відмінків: 1) А (агентив) — від-мінок збудника дії, окресленої дієсловом-предикатом; 2) І (інструменталіс) — відмінок причинового збудника дії або стану, окреслених дієсловом; 3) Д (датив) — відмінок істоти, якої стосується дія або стан, позначені дієсловом; 4) F (фактив) — відмінок предмета, що виникає внаслідок перебігу дії, позначеної дієсловом-предикатом; 5) L (локатив) — відмінок, що вказує на місцезнаходження або просторову орієнтацію дії або стану дієслова-присудка; 6) О (об'єктив) — відмінок чогось, що названо іменником, роль якого в дії або стані дієслова-присудка зумовлювана або визначується дією цього дієслова. Синонім: *Граматика рольова*.

Граматика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **залёжностей** — різновид тенсьєрівської граматики. Відрізняється від останньої тим, що мінімальними синтаксичними одиницями в ній вважаються не члени речення, а окремі слововиди; метод встановлення пов'язаних формами синтаксичного зв'язку слів незалежно від їхнього контактного чи дистантного розташування в тексті. Див.: *Граматика тенсьєрівська; Граматика актантно-рольова. Пор.: Граматика відмінкова.*

Граматика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати бук-

ви, від *gramma* — літера, написання) **ідеографічна** (прикм. від ім. *ідеографія*; грецьк. *idea* — поняття + *-...графія*) — займається вивченням змістового аспекта мови й засобів вираження смислу слова (вивчення мови від «смислу до форми»). Див.: *Граматика когнітивна. Пор.: Граматика відмінкова; Граматика тенсьєрівська; Граматика актантно-рольова.*

Граматика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **інтерпретаційна** (прикм. від ім. *інтерпретація*) — теоретичний напрям семантичного аналізу речення, інтерпретація глибинної структури якого здійснюється семантичним компонентом, що передбачає наявність спеціального словника, де кожне слово супроводжуване смисловим і семантичним маркером, а також вказівкою на сумісну сполучуваність слів. Див.: *Граматика когнітивна. Пор.: Граматика відмінкова; Граматика тенсьєрівська; Граматика актантно-рольова.*

Граматика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви від *gramma* — літера, написання) **категорійна** (прикм. від ім. *категорія*) — являє собою своєрідне логічне обчислення частин мови, їхньої сполучуваності та способів входження до складу речення. Вона оперує двома вихідними категоріями: реченням (X) й іменником (п). Усі інші частини мови є похідними. Пор.: *Граматика когнітивна.*

Граматика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати і писати букви, від *gramma* — літера, написання) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) — 1) граматична

концепція або граматичні моделі опису мов, орієнтовані на розгляд когнітивних аспектів мовних явищ (пояснення мовних явищ через зв'язок і взаємозумовленість з процесами пізнання світу й усталеними когнітивними феноменами: сприйняття, увага, пам'ять, мислення й под.). Предметом Г. к. виступають процеси породження й розуміння мовних повідомлень; процеси та закономірності категоризації та концептуалізації, їхньої спільності й відмінності, їхнє відбиття у мові; співвідношення знання та бази знань, необхідних для оволодіння мовою, для користування нею, сприйняття світоглядних позицій народу. Основу Г. к. становить когнітивне тлумачення мовних одиниць; однією з провідних є вивчення когнітивного підґрунтя граматики мови, зокрема, частиномовної диференціації та категоризації, глибинних відмінків як універсальних категорій мов, синтаксичних структур і под. (Р. Ленекера); 2) особливий тип граматичного опису мови, у якому — на противагу генеративній граматиці й на відміну від неї — наявна спроба подати об'єднаний опис лексики й синтаксису, які як сукупності символічних (знакових) структур в інтерпретації Г. к. не утворюють окремих ярусів вираження мовних форм у свідомості людини. Вивчає когнітивне підґрунтя граматики мови, зокрема, частиномовної диференціації та категоризації, глибинних відмінків як універсальних категорій мов, синтаксичних структур і под. Див.: *Граматика тенсьєрівська; Граматика ідеографічна*. Пор.: *Граматика відмінкова*.

Грамáтика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — назва такого типу граматичного ладу речення, в якому маркованими постають не підмет і присудок, а *топiк* і *коментар*. Такого типу граматики використовуються, наприклад, у мові лису (тибет-бірманська група). Пор.: *Граматика комунікативна; Граматики категорійна*.

Грамáтика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **конструкційна** (прикм. від ім. *конструкція*) — граматики, що при інтерпретації форми та змісту висловлень і фраз враховує не тільки форму та зміст їхніх складників, а й значення самих конструкцій, які накладають певні обмеження на складники. Див.: *Граматика тенсьєрівська; Граматика актантно-рольова*. Пор.: *Граматика відмінкова; Граматика ідеографічна; Граматика когнітивна*.

Грамáтика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **породжувальна (генеративна, трансформаційна)** — лінгвістичний напрям, основою якого постає опис мови у вигляді формальних моделей, які є отримуваними внаслідок послідовної трансформації мовної одиниці (речення); система правил, що ставить у відповідність кожному правилу значення кожного породжуваного граматиною речення. Див. також: *Граматика; Граматика когнітивна*. Пор.: *Граматика категорійна; Граматика комунікативна*.

Грама́тика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **рольова́** (прикм. від ім. *роль*) — *Див.: Граматика від-мінкова.*

Грама́тика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **теньєрівська** (прикм. від власної назви *Теньєр* — відомий французький лінгвіст, автор концептуальної праці «Основи структурного синтаксису») — репрезентує речення у вигляді певної «драми», «сюжет» якої визначається характером дієслова, яке й визначає кількість «учасників». Ієрархічна структура речення зображується у вигляді дерева, вершину якого складає дієслово. Ті учасники, які заповнюють відповідні валентності дієслова (обов'язкові), називаються **акта́нтами**, а необов'язкові учасники — **сирконста́нтами**. *Див.: Граматика актантно-рольова; Граматика відмінкова. Пор.: Граматика породжувальна (генеративна); Граматика комунікативна; Граматика когнітивна.*

Грама́тика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **трансформаційна** (прикм. від ім. *трансформація*; лат. *transformatio* — перетворення) — поділяє всі реальні речення на **я́дерні рече́ння** та **трансфо́рми** — різні перетворення (трансформації) ядерних. Ядерними вважаються речення прості, непоширені, розповідні. Реальне речення може включати в себе два або більше ядерних. Так, речення *Хлопчик читає цікаву книгу* складається з двох ядерних речень: *Хлопчик читає* та *Книга цікава*. *Див. та-*

кож: Граматика породжувальна (генеративна). Пор.: Граматика теньєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова.

Грама́тика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **трансформаційно-генеративна** (прикм. від ім. *трансформація*; лат. *transformatio* — перетворення й *generatio* — народження) — граматика, згідно з правилами якої з обмеженої кількості мовних одиниць утворюється необмежена кількість речень. *Див. також: Граматика породжувальна (генеративна). Пор.: Граматика теньєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова.*

Грама́тика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **трансформаційно-породжувальна** (прикм. від ім. *трансформація*; лат. *transformatio* — перетворення) — вихідний і базовий тип формальних моделей у генеративній лінгвістиці, що включає такі поняття, як глибинна та поверхнева структура речення й породження (трансформація) з глибинних структур поверхневих. *Див. також: Граматика породжувальна (генеративна). Пор.: Граматика теньєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова.*

Грама́тика (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **філосо́фська** (прикм. від ім. *філософія*) — те саме, що граматика логічна. *Див.: Граматика.*

Граматикаліза́ція (граматиза́ція) (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від

грамта — літера, написання) — десемантизація лексичного значення слова внаслідок уживання в граматичній функції та формування на його основі граматичного значення, узагальнення, абстрагування, відокремлення від конкретного лексичного значення. **Граматикалізація синтаксичної структури** (граматикалізація побудови); 2) втрата словом лексичної самостійності у зв'язку зі звичним уживанням його в службовій функції, *пор.*: вживання дієслова *бути* як зв'язки: *Микола був справжнім маляром*; і як допоміжного дієслова (*буду читати, буду писати, буду співати, буду віршувати, буду страждати*). Граматикалізація дієслів. Граматикалізація прийменників. *Див.* також: *Граматика породжувальна (генеративна)*. *Пор.*: *Граматика тенісєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова*.

Грама́тики (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *грамта* — літера, написання) **універсальні** (лат. *universalis* — спільний, всезагальний) — граматики, у яких граматичні категорії пояснюються через категорії мислення; всезагальні граматики, граматики, спільні для всіх мов. *Див.* також: *Лінгвістика породжувальна (генеративна)*. *Пор.*: *Граматика тенісєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова*.

Граматічна (прикм. від ім. *граматика*) **категорія** — *Див.*: *Категорія граматична*.

Граматічна (прикм. від ім. *граматика*) **компетенція** (лат. *comptere* — досягати, відповідати, прагнути) — *Див.*: *Компетенція мовна*.

Граматічна (прикм. від ім. *граматика*) **фо́рма** (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) — *Див.*: *Форма граматична*.

Граматичний (прикм. від ім. *граматика*) — стосовний граматики, що характеризується властивостями граматики. **Закон граматичний**. Зміни граматичні в мові. Відношення граматичне. Розчленованість граматична. Зв'язок граматичний. Абстракція граматична. Аналіз граматичний. Аналогія граматична. Диференціація граматична. Значення граматичне. Категорія граматична. Категорія граматична морфологічна. Норма граматична. Омоніми граматичні. Плеоназм граматичний. Позначка граматична. Поняття граматичне. Правило граматичне. Правильність граматична. Процес граматичний автономний. Зв'язок граматичний синонімічний. Синоніми граматичні. Система мови граматична. Стилїстика граматична. Лад граматичний. Структури антиномії граматичні. Єдність граматична. Ідіоматизм граматичний. Підмет граматичний. Речення граматичне. Присудок граматичний. Словосполучення граматичне. Суб'єкт граматичний. Афікс граматичний. Класи слів граматичні. Прислівники граматичні. Оформлення граматичне. Відмінки граматичні. Пауза граматична. Припущення граматичне. Порядок граматичний. Ознака граматична. Рід граматичний. Слова граматичні. Узгодження граматичне. Спосіб граматичний. Засіб граматичний. Сүфікс граматичний. Уподібнення граматичне. Фо́рма слова граматична. Чергування граматичне.

Граматичний (прикм. від ім. *граматика*) лад — Див.: *Лад граматичний*.

Граматичні (прикм. від ім. *граматика*) **норми** (лат. *norma* — правило) — Див.: *Норми граматичні*.

Граме́ма (грецьк. *hrameta* — риска, абрис, мета) — 1) компонент граматичної категорії, видове поняття щодо граматичної категорії як родового поняття; найменший компонент граматичної категорії, що за загальнокатегорійною семантикою становить граматичну єдність елементарного граматичного значення й усіх засобів його вираження, а за конкретним значенням і засобами вираження утворює граматичне протиставлення (опозицію), напр., Г. родового відмінка; 2) елементарна одиниця граматичного значення, виділювана у складі словоформи; граматична сема.

Грамотні́сть кому́нікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — сукупність комунікативних знань, умінь і навичок людини, що дозволяють їй ефективно спілкуватися у стандартних комунікативних ситуаціях в усній і писемній формах; володіння сукупністю знань, законів, правил, принципів, умінь, навичок і максим, що уможливають успішну й безконфліктну мовну комунікацію в стандартних комунікативних ситуаціях в усній і писемній формах вияву. Див.: *Комунікація; Спілкування; Закон спілкування / Закони спілкування; Принципи спілкування*.

Грануля́ція (лат. *granulatum* — зернятко) — у дискурсології — утворення дискретних елементів — **гранул** — у континуумі середовища під впливом певного каталізатора; гранули у мо-

ві — дискретні функційно означені одиниці; структурні компоненти мовної системи (повнозначні морфо-лексичні одиниці, операторні слова); гранули-лексеми утворюються шляхом автокаталізу базових фонокінем і підлягають подальшим ступеням деривації; порівняно невеликий відсоток з них походить від форм ономатопеї.

Граф (грецьк. *graphē* — запис, накреслення, від *graphō* — пишу) — у дискурсології — система об'єктів довільної природи (вершин) і зв'язок (ребер), що поєднують окремі пари цих об'єктів; кінцева непуста множинність, що містить Р-вузлів і R-ребер. Див.: *Граф орієнтований*.

Граф (грецьк. *graphē* — запис, накреслення, від *graphō* — пишу) **орієнтований** — у дискурсології — граф з упорядкованими парами вузлів. Див.: *Графи*.

Графе́ма (грецьк. *graphē* — запис, накреслення, від *graphō* — пишу + *-ема*) — найменша одиниця системи письма, що виражає відношення одиниці усного мовлення до її графічного зображення; мінімальна одиниця графічної системи мови (системи письма).

Графе́міка (грецьк. *graphē* — запис, накреслення, від *graphō* — пишу + *-ема*) — сукупність графічних засобів, використовуваних під час писемної комунікації, які сприймають за допомогою оптичної системи суб'єкта (зором): почерк, шрифти, інтервали, текстові виділення, розміщення розділових знаків, внутрішньотекстові переходи тощо.

Гра́фіка (грецьк. *graphē* — запис, накреслення, від *graphō* — пишу + *-ика*) — 1) розділ мовознавства, що вивчає літери алфавіту та діакритичні знаки в їхньо-

му відношенні до звукового ладу мови; 2) сукупність правил про призначення письмових знаків і їхнє співвідношення з фонетичною системою мови; правила написання графічних знаків, у тому числі й літер (знак наголосу, розділові знак, дефіс, апостроф, пропуски між літерами); 3) система співвідношень між літерами алфавіту та звуками мови; *заст.* уміння писати, мистецтво володіння словом і висловленням. Основу Г. складає або один із принципів: а) фонетичний (літера позначає звук); б) фонематичний (літера позначає фонему); в) традиційний (літера не має ні звукового, ні фонемного значення). Основним принципом української графіки є фонематичний.

Графохід (грецьк. *graphē* — запис, накреслення, від *graphō* — пишу + ...-*híd*) — у дискурсології — система з власними відношеннями єдності й законами композиції, необхідних для побудови буквокоду (літерокоду).

Гротеск (франц. *grotesque* — химерний, незвичайний, від італ. *grotta* — грот, печера) — зображення кого-небудь або чого-небудь у спеціально перебільшеному або применшеному гіперболізовано-комічному потворному вигляді, з елементами фантастики; низький комізм, потворні метафори, смішні вислови. Термін походить від знайдених на межі XV–XVI ст. Рафаелем Санті у римських підземних гротах химерних настінних малюнків з поєднанням рослинних і тваринних форм: *Ось він сидить, цей куций Мефістофель, / Недобрих ут похмурий бенкетар. / Ах, що йому до жіничиних пантофель, / Врядовницьких чинів, і орденів, і чвар! /*

Ковтає мовчки дим, вино слизке і слину. / Мовчить, і дивиться, і гне свою живу, / Загострену, мов голий нерв, брову. / Неначе славний кіт худу і хтиву спину. / То ж він — гігантський кіт, улесливо солодкий, / То ж він — замучений уявою маніак, / В гурті розпутників, поетів і кривляк / Сидить з лицем диявола й девотки (М. Бажан).

Гру́па — у дискурсології — сукупність взаємопротилежних і взаємонепротилежних елементів, на якій задана бінарна операція — «додавання» або «множення» одних елементів на інші згідно з відповідним законом композиції. У цьому разі необхідно, щоб вид «додавання» або «множення» підпорядковувався чотирьом аксіомам теорії груп: а) замикання; б) асоціативність; в) пронейтральний елемент; г) провзаємозворотні елементи.

Гру́па абелева (прикм. від власного імені Абель Нільс Генрік — норвезький математик) — у дискурсології — математична група, що задовольняє операції перестановки ($a + b = b + a$; $a \cdot b = b \cdot a$) або комутативності.

Гру́па гіперо-гіпонімічна — різновид лексико-семантичної групи, у складі якої одне слово (гіперонім) позначає певне родове поняття, а всі інші (гіпоніми) — видові поняття: *кучі* (гіперонім) і *аґрус*, *смородина*, *малина*, *калина*, *ліщина* (гіпоніми). Див.: *Гіперо-гіпонімія*.

Гру́па етнічно-мовна (мовно-етнічна) — 1) територіальна частина населення певного етносу, якій властиві відповідні культурно-побутові, соціально-етичні та мовні особливості (нааявність діалекту, говору, говірки),

Г

а також особлива самосвідомість, самоназва, самоідентифікація; 2) кількісно незначна частина певного етносу, що територіально відокремилася від нього в результаті міграції, але зберегла попередню етнічну самосвідомість, мову, звичаї, побуту, специфіку культури й побуту (*пор.*: наприклад, українці в Австралії, Канаді та ін.). *Див.: Мова; Мова рідна; Білінгвізм; Картина світу мовна.*

Група лексико-семантична — певна кількість слів, що об'єднуються за спільною семантичною ознакою (семантикою), семою, наявною в значенні кожного з них, незалежно від структури самого слова (назви осіб за відношенням до музичних інструментів (*скрипаль, віолончеліст, бандурист, гітарист, флейтист, піаніст* і под.); назви осіб за національністю (*албанець, англієць, білорус, македонець, серб, словак, поляк, литовець, латиш, естонець, хорват* і т. ін.); назви ознак за кольором предметів (*зелений, синій, жовтий, фіолетовий, блакитний* тощо); назви будівель та їхніх частин (*хата, кімната, дах, горище, димар, стеля, стіна, кроква, покрівля* та ін.) і под.); найбільш ємна за кількістю своїх елементів організація слів, об'єднаних базовим компонентом, що узагальнює кілька родових сем (гіперсем). Г.л.-с. може охоплювати кілька лексичних парадигм, що вирізняються за тими чи іншими гіперсемами; тісне об'єднання слів у межах лексико-семантичного поля.

Група мовленнєва (мовна) вторинна — соціально-мовний колектив (корпоративно-мовна група), у межах якого реалізується,

поглиблюється, варіюється або модифікується соціалізація та культурна визначуваність особистості (корпоративна група, соціально-мовний колектив, група за тими чи іншими зацікавленнями, творчі клуби та ін.). *Див.: Мова рідна; Соціалізація. Пор.: Група мовленнєва (мовна) первинна.*

Група мовленнєва (мовна) первинна — соціально-мовний колектив (корпоративно-мовна група), у межах якого простежувани первинна соціалізація, набуття мовно-культурних знань і навичок, формуються основи ідіоетнічної мови, принципи мовної самоідентифікації (здебільшого, рідної). *Див.: Мова рідна; Білінгвізм. Пор.: Група мовленнєва (мовна) вторинна.*

Група мовна нечисленна — кількісно обмежена, нечисленна (від 3 до 20 осіб) мовно-соціальна (мовно-корпоративна) група, що у своїй структурі об'єднує людей за спільною діяльністю та безпосередніми особистими контактами, постає основою формування та усталення певних типів емоційних стосунків (симпатії / антипатії, довіри / недовіри і под.), своєрідної шкали корпоративних цінностей, взаємин, норм поведінки тощо. *Пор.: Група мовленнєва (мовна) первинна; Група мовленнєва (мовна) вторинна.*

Група мовна референтна (прикм. від ім. *референт*) — кількісно нечисленна мовна група, у межах якої найповніше виявляється особистість.

Група родо-видова — те саме, що гіперо-гіпонімічна група. *Див.: Група гіперо-гіпонімічна.*

Група тематична — слова різних частин мови, об'єднані спіль-

ним відрізком дійсності. Наприклад, тематична група «*Місто*» охоплюватиме: а) іменники на позначення реалій міста (*вулиця, майдан, провулок, будинок, культурні заклади, транспорт* тощо); б) прикметники — характерні ознаки реалій (*вузькі й широкі* (вулиці), *красиві, високі* (будинки) і под.); в) дії, пов'язані з містом (*йти, прогулюватися, їхати* і т.ін.); г) прислівники (*надзвичайно, вчора, сьогодні* та ін.). У тематичній групі слова пов'язані не мовними зв'язками, а позамовними через реалії, що виражені ними. *Пор.: Група лексико-семантична.*

Група формальна (прикм. від ім. *форма*) — у комунікативній лінгвістиці — група, створена за певною ухвалою (спеціально сформована група), у рамках якої постають реалізованими фахово-ділові контакти, орієнтовані та спрямовані на виконання групових завдань. *Пор.: Групи неформальні.*

Групи вторинні — у комунікативній лінгвістиці — мовно-корпоративні групи або соціально-мовні колективи, де простежуваною постає варіація й модифікація тих чи інших соціальних зацікавлень мовних особистостей (певні фахові групи, група за тими чи іншими зацікавленнями, творчі клуби і под.). *Пор.: Групи неформальні; Група формальна.*

Групи неформальні — у комунікативній лінгвістиці — групи мовців (комунікативів), виникнення яких є спонтанним і зумовлене соціальною взаємодією людей, зацікавленнями, симпатіями, соціально-культурними цінностями і под. *Див.: Групи вторинні. Пор.: Група фор-*

мальна; Група мовленнєва (мовна) первинна; Група мовленнєва (мовна) вторинна.

Групові норми (лат. *norma* — правило) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки** — *Див.: Норми комунікативної поведінки групові.*

Групування гіперо-гіпонімічні — сукупність слів у семантичному полі, об'єднаних відношеннями ієрархічної супрядженості (напр., *тварина* — *кіт, пес, ведмідь, лисиця, тигр, лев, леопард* і под.).

Гіперонім (грецьк. *hyper* — над, понад) — слово, що підпорядковує собі значення інших слів (напр., *тварина*).

Гіпонім (грецьк. *hupo* — під, знизу) — слово, семантично підпорядковане іншому слову (напр., *кіт, пес, ведмідь, лисиця, тигр, лев, леопард* і под.). *Див.: Гіперонім; Гіпонім; Слово. Пор.: Голонім; Меронім.*

Губні приголосні — *Див.: Приголосні губні.*

Гумбольдтіанство (ім., похідний від власного імені Вільгельма фон Гумбольдта — німецького філософа, лінгвіста, державного діяча) — сукупність поглядів на мову та способи її вивчення, що постали в руслі філософсько-лінгвістичної концепції Вільгельма фон Гумбольдта. Основою Г. є теза про активний вплив мови на мислення та свідомість її носіїв, а теоретично-методологічне підґрунтя цієї концепції — антропологічний підхід до мови, за яким повноцінне вивчення мови мусить здійснюватись у постійному взаємозв'язку зі свідомістю та мисленням людини, її культурою й духовним життям з концентрацією уваги на людській особистості як носіїві та твор-

цеві мовної картини світу. *Див.: Мова; Картина світу мовна; Картина світу концептуальна; Напря́м досліджень антропоцентричний. Пор.: Неогумбольдтіанство.*

Гу́мор (лат. *humor* — волога) — особливий вид комічного, в якому поєднується зовні комічне трактування предмета зображення з внутрішньою серйозністю; зображення смішного в жартівливому, добродушному тоні.

На́вео-констру́кції — посесивні конструкції з перехідним дієсловом із значенням «мати» (*Я маю будинок*).

Д

Дава́льний відмі́нок — *Див.: Відмінок давальний.*

Дава́льний предикати́вний (прикм. від ім. *предикат*) — використання у постінфінітивній синтаксичній предикативній позиції форми давального відмінка: *Важко залишатися одному.*

Давномину́лий час — *Див.: Час дієслів давноминулий.*

Да́йджест (англ. *digest*, букв. — короткий виклад) — періодичне видання, що передруковує (здебільшого скорочено) матеріали з інших видань; короткий виклад новин із різних засобів масової інформації.

Дактилоло́гія (грецьк. *daktylos* — палець + *logos* — слово, учення, наука) — своєрідна форма мовлення, ручна азбука, що ґрунтується на використанні пальців рук. Кожна літера алфавіту передається умовним знаком —

певним положенням і рухом пальців і п'ясті руки. У телемовленні використовують для спілкування з глухонімими. Використовується як заміник усного мовлення для спілкування з глухими, глухих між собою та як засіб навчання глухих.

Да́не — в актуальному членуванні речення являє собою щось, уже відоме, від чого відштовхується мовець (*пор.: Тема*).

Да́ні — відомості про об'єкти та явища, подані у формалізованому вигляді без вказівки на їхні властивості або умови функціонування.

Дати́в (лат. (*casus*) *dativus*) — те саме, що давальний відмінок.

Див.: Відмінок давальний.

Дати́зм (за ім'ям *Датиса* — мідійського військового начальника у Марафонській битві) — мовлення ламаною нерідною мовою, неоковирне за стилем і смаком, а також помилка у мовленні, допущена особою, що не зовсім добре знайома з певною мовою: *А тепе́ра я вам бистре́нько доведу́, що війна поча́лася ра́много ра́ньше, бо і́менно в нас, на Чорно́м мо́рі у три три́дцять но́чі, бо то́ді бу́в почу́вся гу́л мото́ра, пото́м приле́тів «Ю-87», неі́звесний само́льот, і бро́сив бо́мбу в мо́ре. Лі́тінант на́каза́в усі́м тут при́нять кру́гову обо́рону, а смо́лі́чно побі́г із пісто́летом, щоб узна́ть у шта́б. І́во та́м по́рані́лі, бо він забу́в паро́ля, но він то́ді найшо́в у со́бі си́л добі́гти до «Ке́Пе» і до́ложити́, що він ра́нен. За це́ його́ бистре́нько покла́довили на то́рпедно́го ката́ра, де він і вмер. Це́, то́варі́ці, бу́ла пе́рва же́ртва войни́ по неосоро́жності́ (Б.Жолда́к. «Товари́щі одди́хаю́щі»). Пор.: Інтерференція.*

Довидові дієслова — *Див.: Дієслова довидові.*

Двобічність мовного знака — об'єктивна наявність у знака звукової та графічної форми та значення, асоціативно пов'язаних між собою.

Двозначність — висловлення, яке можна зрозуміти по-різному внаслідок можливостей різного сприйняття наявних у ньому синтаксичних зв'язків слів або внаслідок полісемії наявного слова, словосполучення, омонімії слова або форми слова: *Я відведу її додому* (до себе? / до неї?); *Може трапитися і те й інше* (те або інше / те й інше разом); *До Нового року я буду в Києві* (знаходитимусь там / побуваю там); *Ця лекція повинна бути прочитана компетентним вченим* (її повинен читати компетентний вчений // її повинні слухати компетентні вчені).

Двої́на — форма числа відмінюваних і дієвідмінюваних слів, що вживається в деяких мовах на означення двох осіб чи предметів і протиставлена однині й множині. В українській мові Д. збережена в окремих наріччях.

Двокра́пка — відокремлювальний розділовий знак (:), що використовується в безсполучниковому реченні та у простому реченні при узагальнювальних словах: *Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо* (О. Кобилянська); *Із сучасних прозаїків дуже люблю читати ось кого: Олеся Бердника, Івана Білика, Олеся Гончара, Євгена Гуцала, Павла Загребельного, Юрія Мушкетика, Євгена Пашковського* (Україна молода. — 2007. — 11 вересня).

Двомовність — 1) те саме, що білінгвізм (*див.: Білінгвізм*); індивідуальне або колективне вживання двох мов, що є наслідком різного статусу та функцій мов у певній державі. Д. **збалансована** — мови виявляють рівну мовну компетенцію; остання властива й за Д. **симетричної**. Д. **асиметрична** — це нерівноправні соціально-рольові статуси мов, у силу соціальних причин учасники комунікації використовують нерідну мову. Д. **активна** є наслідком засвоєння другої (нерідної) мови під час безпосередніх контактів з носіями цієї мови; Д. **пасивна** постає тоді, коли суб'єкт, який володіє другою (нерідною) мовою, у спілкуванні все ж частіше надає перевагу лише одній з них, рідній. Д. **одностороння** — такий вияв Д., за якого тільки один із двох народів володіє мовою іншого, використовуючи мову в комунікації (*пор.*, нап., башкири, татари, якути та інші народи Росії, які опанували рідну та російську мови). Д. **двостороння** наявна тоді, коли народи, які контактують, знають і використовують мови один одного (це простежуване на етнічних кордонах зі змішаним населенням).

Двомовність колективна (лат. *collectivus* — спільний, нагромаджений) — мовна ситуація в країні, за якої в її межах функціонують з різним ступенем поширення дві мови та яка відома у двох основних варіантах з різними перехідними випадками: 1) Д. на рівні центральних органів країни з одномовним статусом її регіонів (наприклад, у Бельгії, Швейцарії); 2) Д. на всій або на значній території країни, що завжди постає аси-

Д

метричною та має чітко виявлені тенденції до переходу або в диглосію, або й у подальшу одномовність (витіснення однієї з мов). **Д. індивідуальна** (франц. *individuel* — особистий) здатність людини володіти двома мовами, у спілкуванні вільно використовувати кожну з них, переходити з однієї мови на іншу, простежувана здебільшого у вузькому колективі (наприклад, російське дворянство використовувало російську та французьку мови); **д. масова** — особливістю є поширення серед значної частини етносу. **Д. контактна** постає між носіями різних мов і культур, якщо в білінгвів активно-регулярні зв'язки з носіями рідної та чужої мови й культури; **д. неконтактна** — такий вияв Д., за якої між носіями різних мов нема регулярних контактів. **Д. культурна** виявляється лише в конкретній комунікативній ситуації (наприклад, білінгв-перекладач використовує одну з мов упродовж роботи з делегацією). **Д. національна** є особливою рисою членів однієї національної лінгвокультурної спільноти, які володіють двома мовами, рідною й нерідною, залежно від певної ситуації спілкування. **Д. штучна** — завжди результат засвоєння другої мови дидактичним шляхом у школі, гімназії, університеті, на мовних курсах тощо; 2) мовна ситуація, для якої характерним постає функційне розмежування двох мов; 3) те саме, що диглосія (*див.: Диглосія*).

Двоскладне висловлення — *Див.: Висловлення двоскладне (дво-слівне)*.

Двоскладне речення — *Див.: Речення двоскладне*.

Двофокусні приголосні — *Див.: Приголосні двофокусні*.

Двочленне (двоскладне) складно-підрядне речення — *Див.: Речення складнопідрядне*.

Деад'єктив (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, скасування + *ад'єктив*) — утворений від прикметника іменник: *зелений* → *зелень*; *синій* → *синь*; *юний* → *юнь*.

Девальвация (лат. *de...* — префікс, що означає відокремлення, віддалення, припинення, скасування + *valeo* — мати значення) **слова** — втрата активності, смислового навантаження слова за умов його вжитку без урахування умов і завдань комунікації.

Девербатив (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, скасування + *вербум*) — утворений від дієслова іменник, віддієслівний іменник: *заїжджати* → *заїзд*; *об'їжджати* → *об'їзд*; *приходити* → *прихід*. У семантичному плані Д. — це синкретична неізосемічна мовна одиниця, що постає фактом переходу дієслова в іменник, поєднує граматичні властивості іменника (рід, відмінок, число) і дієслова (вид, почасті час, валентність), позначаючи опредмечену дію, зберігає семантичні зв'язки з вихідним дієсловом і використовується в мові для назви дії — події, де вияв останньої завжди постає опосередкованим наявністю прямої дії — події: *Вони кажуть, княже, що всюди на погостах і у всях тільки й чути, що про похід Ярополка на Новгород* (С. Складенко).

Девіатологія (лат. *deviation* — відхилення, від *de-* — від + *via* —

дорога + *-...логія*) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — розділ комунікативної лінгвістики, що вивчає причини й механізми різноманітних типів невдач у спілкуванні.

Девіації (лат. *deviatio* — відхилення, від *de-* — від + *via* — дорога) **спілкування** — типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування.

Девіація (лат. *deviatio* — відхилення, від *de-* — від і *via* — дорога) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) / **Невдача комунікативна** — збій у спілкуванні, недосягнення перлокутивного ефекту тощо, причиною якого є недостатня комунікативна компетенція адресанта, перш за все недотримання правил, максимум, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу; негативний, або від'ємний результат комунікації, недосягнення адресантом поставленої комунікативної мети і прагматичних спрямувань, відсутність взаєморозуміння і згоди між комунікантами. Пов'язана зі специфікою комунікативної семантики та прагматичними чинниками; у психолінгвістиці — відхилення від психічної норми, маніфестація інтенсивної аномальної поведінки. *Див.: Спілкування; Комунікація; Міжкультурна комунікація; Компетенція комунікативна; Ефект перлокутивний.* *Пор.: Девіація мовна.*

Девіація (лат. *deviatio* — відхилення, від *de-* — від і *via* — дорога) **мовна** — тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні, причиною яких є недостатня мовна компетенція учас-

ників. Це різноманітні помилки, неточності, обмовки, описки, лінгва-ляпсуси тощо, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики. *Див.: Спілкування; Комунікація; Мова; Код мовний; Компетенція мовна; Мета комунікативна.* *Пор.: Девіація комунікативна.*

Девіація (лат. *deviatio* — відхилення, від *de-* — від і *via* — дорога) у спілкуванні — у комунікативній лінгвістиці — різноманітні типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування. *Див.: Девіація комунікативна; Девіація мовна.*

Дедукція (лат. *deductio* — виведення, від *deduco* — встановлюю) — спосіб дослідження, що полягає в переході від загального до окремого; одна з форм умовисновку, за якої на основі загального правила з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення.

Деетимологізація (лат. *de...* — префікс, що означає відокремлення, віддалення, припинення, скасування + *етимологізація*) — втрата словом внутрішньої форми. Варто враховувати, що для високоосвічених людей внутрішня форма, втрачена для інших людей, залишається не втраченою зі всіма супровідними величинами сприйняття чужого та продукування власного мовлення. Так, слово *оранжевий* може асоціюватися в такому індивіда з образом апельсина, слово *чарівний* — з чаклуванням та ін. В окремих випадках внутрішня форма слова надзвичайно прозора й легко простежувана, особливо в по-

хідних словах: *чоботар* — майстер з ремонту чобіт і под.

Дезафіксація (франц. *des...* — від, раз; префікс на позначення знищення, видалення або відсутності чогось + *афіксація*) — втрата афікса при слово- та формуутворенні.

Дезінформація (франц. *des...* — від, раз; префікс на позначення знищення, видалення або відсутності чогось + *інформація*) — особливий тип інформації, суть якої в тому, що через неадекватність текстів (семантичну, синтаксичну, прагматичну) вона створює в аудиторії оманливу систему орієнтації, формує неправильну картину дійсності, викривлює цінності й приховує справжню мету. Засобами дезінформації є і пряма брехня, і напівправда, поширення чуток, замовчування фактів, неправильні акценти в повідомленнях, неадекватні коментарі, демагогічні обіцянки, популістські загравання з аудиторією тощо. Сформована таким чином неправильна свідомість спричиняє неадекватні прагнення та форми поведінки, що відповідає меті дезінформаторів.

Дейксис (грецьк. *déixis* — вказівка) — вказівка як тип значення або функції мовної одиниці, що виражається за допомогою займенникових слів та інших граматичних засобів; одна з функцій мови.

Історія вивчення поняття Д. сягає античних граматик (стоїки, Аполоній Дискол та ін.). Активно опрацьовували Д. видатні лінгвісти, логіки кінця XIX — початку і середини XX століття (Еміль Бенвеніст, Карл Бругман, Карл Бюллер, Уільям Вайнрайх, Отто Есперсен, А.

Норен, Чарльз Пірс, Олександр Потебня, Бертран Рассел, Роман Якобсон та ін.). Не менш активно вивчають дейксис і в другій половині XIX — початку XX століть, що пов'язано з видозміною наукової лінгвістичної парадигми й активізацією антропоморфного підходу до вивчення та новими аспектами аналізу мовленнєвих актів (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, І. Вихованець, В. Вс. Иванов, А. Є. Кібрик, Джон Лайонз, О. В. Падучева, Чарльз Філмор, Уільям Чейф та ін.). Д. — це розташування осіб у просторі та їхня ідентифікація, час здійснення акту спілкування, рольова участь в акті спілкування партнерів (за Дж. Лайонзом, Чарльзом Філмором). Д. є одним зі способів референції. Розмежовують: 1) рольовий (соціальний, статусно-рольовий) Д. — вказівка на учасників комунікації типу *я — ти, мій — твій* — суб'єкт, *Пор.: Сьогодні день пливе в гори, а мені на спогад приходить дитинство* (М. Вінграновський); або на предмет мовлення та ступінь його наближення / віддалення (*цей — той, ось — там*) у певній ситуації — об'єктний: *На всіх присутніх з рами вождь поглядав. Він був суворим* (Ю. Покальчук); 2) хронотопний — вказівка на просторово-часову локалізацію повідомлюваного факту (*тут, тепер*): *А гори висять, дихають тривогою. Там народжується злива, там постає грім, звідти приходить блискавиця* (М. Матіос); 3) генералізувальний — узагальнена вказівка на попередній зміст: *У ранньому серпанку пробігла сарна, прострибав засць, мигнула білка; все це бігло до лісу,*

шукаючи там захисту від стрілянини (Ю. Яновський); 4) дискурсивний — актуалізована співвіднесеність в умовах комунікації. Вияв Д. сигналізує, що референт мовного виразу наявний у ситуації спілкування, доступний для сприйняття органами чуттів, і мовець реалізує референцію до нього, тим або іншим способом вказуючи на нього. Так, дейктично реалізованою постає означена референція до конкретної книжки, якщо, взявши її в руки або вказавши на неї жестом, кажемо: *Я купую цю книжку*. Узагальнювальним і організаційним стрижнем лінгвістичної теорії Д. є семіотична структура Д. й ґрунтується на класичній дейктичній тріаді «я — тут — зараз» та похідних «тут — там», «той — цей», «зараз — тоді», «я — ти» та ін. Останні складають основу категорій та опозицій Д. У тлумаченні Д. слід враховувати, що 1) базовим семантичним поняттям дейктичної лексики є поняття *я* (*той, хто говорить*); 2) опозиція *я — не я* виступає стрижнем опозиції близького та віддаленого Д. типу *цей — той, зараз — тоді*; 3) первинний Д. завжди пов'язаний зі спілкуванням і є діалогічним, а його оповідні вирази постають вторинними; 4) чітко окресленими виступають часовий (точка відліку *зараз* для учасників спілкування) й просторовий (*тут — там, той — цей, туди — сюди*); 5) дейктичні слова створюють у мові «наївні картини» простору й часу та ін. В індоєвропейських мовах особові та просторові дейктики належать до найдавнішого та найстійкішого прошарку мовленнєвих одиниць,

оскільки всі слова колись поділялись на два лексико-семантичних типи: «якісні» (віддзеркалюють дійсність через її конкретні ознаки (пойотетичні)) та «вказівні» (властива функція вказівки щодо розташування об'єктів, відношення до особи (дейктичні)). Останні складали особливий клас займенників. Дейктичність може виступати основним значенням слова або граматичної категорії. До лексичних засобів Д. належать: а) займенники, для більшості яких притаманна дейктична, або індексальна, функція: особові (*я, ти, ви, ми* та ін.), вказівні (*той, та, те, ті, цей, ця, це, ці* і под.); б) вказівні прислівники (*тут, там*); частки (*це, то, ось*); в) особливі співвідношення префіксів у дієслів і прийменників (синхронна тожність префіксів і післяслівників): *підійти до — відійти від; зайти до — вийти з*; прийменники: *на, у* та ін. Д. реалізується і на синтаксичному рівні за допомогою окремих означень (*ця вулиця / та вулиця*) і под. Дейктичність властива граматичним категоріям роду, числа, відмінка іменника, виду, стану, часу, таксису дієслова (особливо у мовленнєвій ситуації, внаслідок співвідношення з особою мовця та відповідним часом і місцем мовленнєвого акту), в яких сфера вказівки обмежена системою самої мови та співвідноситься зі структурою речення; у комунікативній лінгвістиці — вказівка у процесі спілкування за допомогою засобів мовного коду на учасників комунікативного акту, предмет мовлення, міру його віддалення, часову та просторову локалізацію тощо.

Д

Дейктичним (або індексальним) знакам властива змінна валентність, їхній вибір здебільшого зумовлений егоцентричним чинником, тобто орієнтацією на мовця (у широкому сенсі — адресанта), час та місце його мовленнєвого (або текстового) акту, порівнювальний з ним статус співрозмовників та ієрархія статусних і функційних ролей, відношення відповідного його висловлення до попередніх чи наступних фрагментів цієї комунікативної події.

Декламація (лат. *declamare* — голосно говорити) — в античності — мистецтво викладу високих думок і почуттів у пишномовній формі; сьогодні — досить урочистий стиль виголошення художніх творів, особливо віршів.

Декларатив (лат. *declarativus* — той, який заявляє від *declaratio* — заява, від лат. *declaro* — заявляю, оповіщаю) / **Декларація** / **Акт церемоніальний** (прикм. від ім. *церемонія*) — тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — здійснювати вплив на соціальні стосунки людей (іменування, призначення на посаду, висунення кандидата, відкликання кандидата, оголошення війни тощо), тобто ілокутивною метою є негайна зміна об'єктивної реальності; тип мовленнєвого акту, в якому визначальним постає проголошення; є мовленнєвою частиною ритуалів; мета декларативна — встановити відповідність між пропозиційним змістом повідомлення та реальністю. За Джоном Роджерсом Сюрлем, йому властиві такі диференційні ознаки: 1) ілокутивна мета — внесення / оголошення уповноваженою особою

змін до статусу позначуваного об'єкта; 2) напрям налаштування — одночасно і «слова — реальність», і «реальність — слова»; 3) відсутність умови щирості. Констатовано, що декларації — члени класу перформативів. З-поміж визначальних функцій декларатива виокремлюють: надання / присвоєння імені, окреслення дефініції, оголошення призначення, оголошення звинувачення, затвердження порядку денного, відкриття засідання (за Петером Вундерліхом). Існує твердження, що декларативам не властива ілокутивна сила (Дж. Ліч), тому що вони, очевидно, належать до конвенційних мовленнєвих актів і знаходять свій вияв у суто ритуальних ситуаціях. За К. Бахом, декларації корелюють з ефективами та вердиктивами. Для В. Богданова, визначальною рисою декларативів постає інституційність (ритуальність).

Декодування (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення або скасування + нім. *kodieren* — перетворювати) **мовлення** — переведення адресатом змісту (значення) отриманого від адресанта мовного повідомлення у звичні особистісні смисли; процес розшифрування повідомлення, перетворення символів на значення. *Див.: Сприйняття мовлення; Смысл коммуникативный. Пор.: Порождение мовлення.*

Декореляція (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, скасування + *кореляція*) — історичний процес зміни напряму походності й відповідно словотвірних зв'язків слова: слово *за-*

морозки сьогодні постає як похідне від дієслова *заморозити*, але історично воно пов'язане зі зниклим іменником *заморози* «перші морози».

Делібератів / Деліберат (англ. *deliberat*) — компонент зі значенням змісту мовленнєвомисленнєвої соціальної дії або сприйняття; денотативна роль об'єктного типу, особа, предмет, подія, об'єкт інтелектуальної діяльності адресанта: *Пісня про рушник* (А. Малишко).

Демагогія (грецьк. *demagōgia*) **лінгвістична** — використання в мовленні засобів масової інформації універсальних висловів як конкретних субститутів, що пов'язані зі здатністю мови видавати одне за інше.

Демінутивни (димінутивни) (лат. *diminuo* — зменшувати) — зменшувально-пестливі форми слів. В українській мові їх надзвичайно багато й вони здебільшого використовуються для вираження позитивної оцінки, позитивного відношення до позначуваних осіб, предметів, явищ (*Яка пташечка! Яка яблунька! Я хочу таку білочку*) або для висловлення ставлення до співрозмовника (М а р і я: *Підійди до мене, мій синочку* (М. Вовчок)). Досить поширеними постають Д. — похідні від іменників на позначення родинності, свояцтва, назв частин тіла, домашніх тварин, найменувань предметів одягу, продуктів харчування. Нетипові Д. від назв професій, звань та ін.; Д. можуть поставати засобом вираження зневаги, приниження: *У нас у групі навчаються тільки синочки і донечки дуже «крутих» і дуже «знаменитих»* (Україна молода. — 2007. — 6 жовтня). Те саме, що ім'я зменшувальне: *донечка*,

синочок, татусь, матусенька, лісочок, тополенька, озерецько.

Денаціоналізація (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, скасування + *націоналізація*) — прогнозовані в національному питанні мовна політика та практика, що скеровані на обмеження й витіснення власне-національних форм суспільного буття різних етносів у повному вимірі. Д. виявляється в змінах у мові, культурі та політиці.

Денотат (лат. *denotatum* — позначуваний, позначене) — 1) сутність, явище реального або мисленнєвого (ментального) світу, що кодовано мовним знаком безвідносно щодо його природних або диференційних ознак (*орел, горобець* та ін.). Д. можуть бути речами й ознаками (властивостями та відношеннями), реальними або уявними, референційно означеними та референційно неозначеними, одиничними (кіт *Мурчик*) і множинно-родовими — рівень класу (*шпак*). Синонімом Д. в логічній семантиці є *екстенсіонал*; 2) пов'язаний з певним словом у свідомості мовця цілісний образ типового репрезентанта як носія сутностей певного класу одиниць (у слова *птах* у першому розумінні денотатом виступає множинність усіх птахів (*десигнат*), а в другому — образ типового птаха (для нас останнім постає щось типу горобця або синиці). Синонімом Д. у когнітивній семантиці є *прототип*. У логічному аналізі мови це поняття охоплює такі тлумачення: 1) Д. лексичної одиниці (протистоїть сигніфікату; див. *сигніфікат*); 2) Д. як денотативне значення;

Д

3) Д. як елемент екстенціоналу (сукупність об'єктів, позначуваних відповідною мовною одиницею); 4) Д. того чи іншого мовного (мовленнєвого) сегмента (є тотожним референту (А. Річардс і Ч. Огден)).

З поняттям Д. пов'язане **денотативне значення**, що виступає в **актуальній** та **віртуальній** модифікаціях. **Актуальний Д.** мовного виразу — це той предмет, який має на увазі мовець, вживаючи цей вираз у мовленні (дорівнює **референту**). Віртуальний денотат (дорівнює денотату) наявний у різних мовних форм будь-яких синтаксичних типів. Так, у виразі *Дитина спить* Д. імені *дитина* буде множинність об'єктів, які є чийсь дітьми, а Д. дієслова *спати* постає множинність усіх ситуацій, що можуть бути названі цим дієсловом. Д. усього речення *Дитина спить* виступає загальна множинність ситуацій сну, що наявні на момент мовлення та суб'єктами яких є чийсь діти. Денотація незалежна від висловлення. У конкретному висловленні те чи інше слово набуває відповідного смислу: смисл і денотація перебувають у відношеннях зворотно пропорційної залежності: чим ширша денотація, тим вузьчий смисл, і навпаки.

Аналогічне відношення в логіці описується в термінах різниці між **екстенціоналом** та **інтенціоналом**. Див.: **Сигніфікат**.

Денотат (лат. *denotatum* — позначуваний, позначене) **речення** — частина зовнішньої семантики речення, компонент ситуації, репрезентований предметами, що належать до її виміру та які залишаються постійними при зміні **сигніфіката** речення:

Петрик дав Маріїці книжку — Марійка отримала книжку від Петрика — Книжка отримана Марійкою від Петрика.

Денотативний (прикм. від ім. **денотат**) — такий, що служить для співвіднесення з певним референтом, який вказує на предмет безвідносно щодо його природних або відмітних властивостей.

Денотів (англ. *denotiv*) — денотативна роль об'єктного типу, матеріальний предмет у ситуації передавання: **Цю книжку мені передала подруга**.

Денотар (англ. *denotar*) — денотативна роль суб'єктного типу, агенс у ситуації передавання матеріального об'єкта: **Батько дав синові книжку**.

Дентальні (лат. *dentalis*, від *den* (*dentis*) — зуб) **приголосні** — Див.: **Приголосні дентальні**.

Деонімізація (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, скасування + **онімізація**) — те саме, що апелятивізація. Пор.: **Онімізація**.

Депревербація (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, скасування + **превербація**) — утворення простого дієслова від префіксального.

Депрекація (лат. *deprecation* — мольба, просьба щодо прохання, посилення проклять) — вираження емоційного прохання до людини, інколи урочистим тоном або з прокляттями, для того щоб хвилювати: *Ми звертаємось до вашого розуму, до вашої совісті: відпустіть ні в чому невинних заручників! Будьте справжніми патріотами!*

Депресія (лат. *depressio* — приглушення) — у психолінгвістиці — психічний розлад, що виникає

здебільшого після негативних подій у житті людини, однак може розвиватися й без очевидної причини.

Деревляни — назва слов'янського племені чи союзу племен, що відповідає географічному виднокругу їхнього життя, тлумачення їхньої назви таким чином подано й у давньоруському літописі: вони — «деревляни, оскільки сиділи в лісах» (Повість врем'яних літ). Д. належали до східних сусідів волинян (див.: *Волиняни; Анти; Склавини; Венеди*), сусідство з волинянами деревлян проходило уздовж р. Случ, що сьогодні простежуване розмежуванням середньополіського діалекту північного наріччя української мови на західну й центральну групи говірок; займали територію — на півночі між середньою течією р. Уборті й Нижньою Прип'яттю до Тетерева на півдні й від Случі на заході, але на сході до Дніпра не доходили. Племінним центром деревлян був **Іскоростень** (нині м. Коростень Житомирської області). З Києвом у Д. були складні стосунки. Відомо, що у 833 р. князь Олег примусив Д. платити йому данину, а в 907 р. деревлянські воїни в складі київської дружини брали участь у поході на Візантію. По смерті Олега Д. захотіли повернути втрачену незалежність і перестали платити данину київському князеві, але не мали успіху. Очевидно, залежність Д. від Києва тривалий час була відносною — обмежена тільки сплатою данини та участю у воєнних походах. Коли данина для них здавалася великою, деревляни повставали. Так, у 945 р. під час збору данини («полюддя») вони вбили надто жорсткого, на їхній

погляд, київського князя Ігоря, за що його дружина Ольга в наступному році організувала похід на Д. і вщент розбила їхню військо, спалила місто Іскоростень. Навіть у складі Київської Русі Д. зберігали свої етнографічні традиції, ритуали, обряди, звичаї. Д. ховали померлих спочатку за обрядом тілоспалення, а в X ст., можливо, вплив волинян, переважно через тілопокладення на горизонті з курганним насипом. Останні такого типу поховання датовані XII–XIII ст.

Дерево залежностей — розташоване дерево, використовуване для зображення структури підпорядкування в реченнях природної мови.

Дериват (лат. *derivatus* — відведений) — похідне слово; у дискурсології — дискурсивна модель гомологічного типу, що ґрунтується на розподібненні форми базової величини через посередництво оператора деривації.

Дериватологія (лат. *derivatus* — відведений + *-логія*; *деривація та -логія*) — Див.: *Словотвір* (2).

Дериватор (похідне від — *derivat* + *-ор*) — те саме, що й формант.

Деривація (лат. *derivatio* — відзосередження, утворення, від *derivatio* — відводжу, утворюю) — 1) встановлення похідності (у широкому сенсі) одного з іншого; створення одних мовних одиниць (дериватів) на основі інших (твірних); процес утворення або зміни мовних одиниць щодо вихідних одиниць (напр., утворення слова *каменя* від твірного *камінь*). У мові наявна деривація лексична та деривація синтаксична; 2) те саме, що афіксальна деривація. Див.: *Афіксація; Словотвір; Деривація синтаксична*.

Деривація (лат. *derivatio* — відзосередження, утворення від *derivatio* — відводжу, утворюю) **зворотна** — Див.: *Словотвір зворотний*.

Деривація (лат. *derivatio* — відзосередження, утворення, від *derivatio* — відводжу, утворюю) **синтаксична** — процес перетворення синтаксичної функції мовної одиниці (*дерево* — *дерев'яний*, *синій* — *синьо*), а також різних синтаксичних конструкцій трансформацією певної базової основи (*діти висаджують дерева* — *дерева висаджуються дітьми* — *висадження дерев дітьми*).

Деривація (лат. *derivatio* — відзосередження, утворення, від *derivatio* — відводжу, утворюю) **стилістична** — вживання в одному висловленні двох спільнокорених слів: *У сильного завжди безсилий винен*. У цьому разі помітний ефект гри слів, інколи відтінок вишуканості з відтінком претензійності.

Десемантизація (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, скасування + *семантизація*) — втрата словом повнозначного лексичного значення, пор.: значення дієслова *бути* у словосполучках типу *бути з товаришем*, *бути в лісі* та *бути маляром*, *бути в солдатах*, *бути красивим*.

Десемантизований (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміни + *семантизований*) — те саме, що асемантичний. Див.: *Асемантичний*.

Десигнат (лат. *designatum* — позначене) — змістовний аспект мовного знака, поєднаний з акустичним образом (позначенням). Поняття *десигната* прийшло із семіотики, де Д. постає

складником процесу, в якому щось функціонує як знак (тобто *семіозису*). Структуру процесу семіозису разом з Д. утворюють: 1) об'єкт / явище, що виступає як знак (знаконосій); 2) користувач знака (інтерпретатор). Відповідно до складників у семіотичі розрізнено відношення: а) синтаксичні — відношення знака до знака: *зелене світло* — *рух дозволено*; б) семантичні — відношення знака до його Д.; в) прагматичні — відношення знака до інтерпретатора. Найпослідовніше опрацював поняття Д. Ч.У. Морріс. Д. знака — це рід або клас об'єктів (денотатів), щодо яких застосовується знак, тобто об'єкти з відповідними властивостями, які інтерпретатор враховує завдяки наявності знакового засобу (*птахи* як *множинність усіх птахів*). У семантиці під Д. слід розуміти сукупність диференційних ознак значення, що утворюють його «структуровану» (пор.: у дієслів типу *йти*, *їхати*, *плести*, *летіти* десигнатом є *переміщатися*). Д. як зміст того чи іншого поняття можуть поставати різними в межах одного денотата (Д. *переможець біля Аустерліца* та *переможений біля Ватерлоо* мають той самий денотат *Наполеон*). Значення слова може набувати переважно *десигнативного* статусу в тому разі, коли для мовця суттєвим є його класифікаційний вимір. Так, слово *гарна* для лікаря-дієтолога щодо визначення особливостей певної дієти для пацієнта має переважно десигнативне значення, а для пацієнта — десигнативне й оцінне. Д. може бути властива парадигма певних засобів виражен-

ня (десигнаторів, за М.В. Нікітіним), що постають фіксаторами першого тільки в рамках номінативної одиниці (-оньк-, -есеньк-, -юсіньк- і под. як вияви Д. пестливості: *кумонька, теплесенький, тонюсінський*). Пор.: *Денотат; Сигніфікат*.

Дескриптив (англ. *descriptiv*) — протагоніст, денотативна роль суб'єктного типу при характеристичних предикатах, містить кваліфікативну, квантитативну ознаку: *Василько був невеличкою росту, худорлявий* (В. Підмогильний) — кваліфікативна ознака; *Їх було сьогодні тільки двоє* (О. Гончар) — квантитативна ознака; *До війни Денис був простим колгоспником* (Ю. Мушкетик) — кваліфікативна ознака; *Сукня на Марії — кольорового ситцю* (М. Стельмах) — фабрикатив; *Цей папір не пропускає вологу* — властивість.

Дескриптивізм (англ. *descriptive* — описовий) — лінгвістична течія структуралізму, для якої характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів на основі їхньої дистрибуції (сполучуваності одиниць, їхнього місця у мовленні щодо інших одиниць тощо). Синонім: *Структуралізм американський*.

Дескриптор (пізньолат. *descriptor*, від лат. *describere* — описую) — лексична одиниця (слово, словоформа, словосполучення) інформаційно-пошукової мови, що виступає засобом опису основного змісту документа (тексту); елементарне поняття. Див.: *Тезаурус*.

Дескрипція (пізньолат. *descriptio*, від лат. *describere* — описую) — описове вираження назви предмета чи явища; мовна конструкція, що заміщує назву предмета (ім'я) та виступає засобом

вираження його змісту іншими мовними засобами: *першовідкривач Америки* (Х. Колумб), *перший космонавт* (Ю. Гагарін), *автор «Кобзаря»* (Т. Шевченко) і под.

Дестинатив (різновид адитива) (англ. *destinative*) — компонент, що виражає призначення предмета; денотативна роль адресатного типу, особа або предмет, якій або якому призначено який-небудь предмет або дію: *Ми купили для донечки ляльку*; позначає семантику напрямку руху до чого-небудь, на що-небудь: *під'їхати до станції, сісти на диван*.

Деструктив (лат. *destructio* — руйную) — компонент, що позначає предмет, зруйнований або декомпонований відокремленням частини; денотативна роль ситуативного типу, цілий предмет щодо своєї частини, функційно з ним пов'язаної: *Біля хати валилися уламки розбитої черепиці*.

Детектор (лат. *detector* — той, що розкриває, виявляє) **брехні (поліграф)** (грецьк. *poly* — багато та *graphō* — пишу) — у психолінгвістиці — прилад, що постійно вимірює зміни артеріального тиску, пульсу, вологості шкіри, дихання під час відповідей особи на питання; за результатами вимірювань робиться висновок про правдивість свідчень.

Детермінант (лат. *determinans* (*determinantis*) — той, що визначає) — автономний семантичний поширювач речення, зумовлений комунікативними потребами висловлення; член речення, що відноситься до всієї будови речення, поширює його загалом і не пов'язаний з окремим його членом. Д. завжди

Д

бере участь у формуванні семантико-синтаксичної структури речення: *У селі хлопці зустрілись зі своїми друзями* (детермінант *У селі* стосується обох компонентів предикативної основи — підмета та присудка одночасно). Особливістю Д. є слабкий синтаксичний підрядний зв'язок з граматичною основою речення у формі прилягання. У багатьох випадках він є обов'язковим семантичним компонентом, виражаючи семантичний суб'єкт (*Йому сподобалося у нас*) чи об'єкт (*Для нього роблять новий костюм*). У семантико-синтаксичній лінгвістиці речення слід розмежовувати: 1) мотиваційно-ситуаційні (інтерпретують екзистенційний компонент речення щодо його часу, простору, причини, мети, умови, допусту, наслідку; постають своєрідною експозицією щодо висловлення (виступають певним фоном) або називають подію, вияв якої зумовлений перебігом події, окресленої граматичною основою (їхній вияв є зумовлений), або ж містять семантику означування, уточнення / обмеження, сукупності / роздільності (постають характеризувальними), виражаючи окремі об'єктивний зміст: *Скрізь владно вторгалася весна* (С. Скляренко); *Щоранку я зустрічаюся з морем* (Володимир Логвиненко); *Під впливом своєї вчительки Лєся ще більше полюбила музику* (Л. Костенко); *При бажанні він міг би цілком законно уникнути відрядження* (О. Гончар); *Для захисту дерев від шкідників використовують новітні технології* (Україна молода. — 2008. — 11 вересня); *Попри незвичайність події усі учні були спокійні* (В. Сухо-

млинський); *На біду зустрілись ми з тобою* (О. Гончар); *Спокійно і чемно батько ступив у тамбур* (М. Вінграновський); *Зовні він здавався спокійним* (В. Малик); *Разом із сином вони ступили на берег* (Ю. Покальчук); 2) суб'єктні (різної семантики: темпоральної, волевияву, інтелектуальності та ін.: *Синові уже рік; Йому не хочеться; Мені цікаво це знати*); 3) об'єктні (*Синові мати хоче тільки добра; Для усіх доля одна і под.*). У широкому сенсі — визначник.

Детермінантні (прикм. від ім. *детермінант*) **складнопідрядні речення** — Див.: *Речення складнопідрядне розчленованої структури*.

Детермінація (лат. *determinans* (*determinantis*) — той, що визначає) — 1) однобічний зв'язок: наявність підпорядкованого, залежного компонента обов'язково зумовлює наявність головного, стрижневого, поза яким (тобто самостійно) залежний компонент не може бути вжитим (пор.: *Підрядність / Підпорядкування*); 2) те саме, що означення.

Детермінізм (лат. *determinare* — обмежити, визначити) — теоретичний підхід до причиново-наслідкових зв'язків. Вирізняють економічний Д. (за яким суспільно-класова позиція визначається матеріальними відносинами), ідеологічний Д. (за яким домінантні ідеї неминуче долають будь-які конкурентні теорії), технологічний Д. (за яким соціальні наслідки таких мас-медіа, як, наприклад, телебачення, мають лінійний і легко передбачуваний характер).

Детермінізм (лат. *determinare* — обмежити, визначити) **лінгво-**

культурний (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — у комунікативній лінгвістиці — визначеність чинників комунікативного акту в міжмовній і міжкультурній комунікації лінгвістичними (засоби мовного коду і закони їхньої організації) та відповідними культурними (традиції, звичаї, ustalені норми, схеми спілкування тощо) впливами. *Див.: Спілкування; Комунікація; Акт комунікативний; Мова.*

Детермінологізація (лат. *de...* — префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, скасування + *термінологізація*) — втрата терміном своїх дефінітивних і системних характеристик і перехід терміна до складу загальноновживаних слів, що супроводжується втратою зв'язку зі спеціальним (науковим) поняттям і набуттям нового значення, здебільшого метафоричного. *Пор.: екологія мови, екологія почуття, інфраструктура життя, інфузорія почуття, синдром недовіри та ін. Антонім: Термінологізація. Див.: Метафора. Пор.: Ретермінологізація.*

Детермінувати (лет. *determinare* — обмежити, визначити) — визначати, зумовлювати.

Дефемізм (грецьк. *defemizm*) — *Див.: Дисфемізм.*

Дефініція (лат. *definitio*) — логічне визначення певного поняття, що відбиває найсуттєвіші його ознаки; наукове визначення поняття. Існують кілька різновидів Д. Д. **описова** — визначення значення слова шляхом віднесення позначуваного предмета, явища тощо до відповідного родового поняття й наведення його розрізнявальних зовнішніх, внутрішніх і функ-

ційних характеристик, *пор.: вода* — 1. Прозора безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем. *Іде чернець у Дзвонкову / У яр воду пити* (Т. Шевченко) (СУМ, I, с. 716) (вода витлумачувалась як рідина й хімічна сполука); *вогонь* — 1. Розжарені гази, що виділяються під час горіння й світяться сліпучим світлом; полум'я. *У великих печах палав такий вогонь, що аж на вулиці ставало душно* (М. Коцюбинський) (СУМ, I, с. 715); *в'язіль* — 1. Назва ряду дикорослих рослин родини бобових (польовий горошок та ін.). *Ну й різноцвіття було в мене під ногами! Самий пагорб, на якому я всівся, було вкрито жовтизною гірського в'язелю* (І. Муратов) (СУМ, I, с. 797). Д. **синонімічна** — розкриває значення слова через тотожні або близькі за значенням слова: *сакрамент* — 1. Те саме, що *причастя*. *Ніхто не знав, що за кілька сот кроків, у костьолі бернардинів править отець Алоїзій урочисту месу, і син фундаторки Галишки Гулевичівни.. приймає з його рук облатку сакраменту...* (Зінаїда Туплуб) (СУМ, IX, с. 17). Д. **відсільна** (дери́ваційна) — містить характеристику мотиваційного значення та зберігає зв'язки твірного й похідного значень: *такелажний* — 1. Прикм. до *такелаж*. *Забороняється установлювати такелажні пристрої безпосередньо під проводами діючої лінії високої напруги* (Сільські лінії електропередачі. — К.: Сільгоспвидав, 1956. — С. 139) (СУМ, X, с. 21); *талончик* — зменш.-пестл. до *талон*. *Диспансерним хворим талончики на прийом до лікаря вручала*

патронажна сестра заздалегідь (Радянська Україна. — 1965. — 19 січня) (СУМ, X, с. 28).

Дефіс (нім. *Divis* — риска, лат. *divisio* — розділення, поділ) — знак у вигляді короткої горизонтальної лінії/риски (-), використовуваний при написанні окремих типів слів, а також як знак переносу: *льотчик-космонавт, студент-переможець, де-небудь, хто-небудь, казна-хто, по-турецьки, с.-г. (сільсько-господарський)* і под.

Дефіс (нім. *Divis* — риска, лат. *divisio* — розділення, поділ) **висячий** — дефіс, що ставиться в кінці першої частини складного слова замість другої, якщо вона повторюється в наступному складному слові: *осново- і словоскладання; внутрішньо- і позамовні чинники* і под.

Дефіцит (лат. *deficit* — не вистачає) **мовний** — брак мовних засобів для здійснення мовною особистістю певних комунікативних інтенцій, відсутність опори на відповідні словесні ресурси у вираженні тієї чи іншої думки; у комунікативній лінгвістиці — потреба мовної особистості в належному міжмовному та міжкультурному спілкуванні в межах конкретної ситуації та функціонування мови в певній сфері загалом. Існує кілька типів Д.м.: лінгвоструктурний, лінгвофункційний, реальний, потенційний та ін. *Див.: Спілкування; Комунікація; Мова. Пор.: Девіація мовна.*

Деформація (лат. *deformatio* — викривлення) **ідіоми** (грецьк. *idiōta* — своєрідний вислів) — значна або незначна зміна форми відомого фразеологічного звороту, прислів'я тощо, супроводжувана зміною смислу та водночас редукцією формальної та се-

мантичної монолітності фразеологізму: *Прийшов, побачив, купив* (пор.: *Прийшов, побачив, переміг*); *цивільний коханець* (пор.: *цивільний чоловік*) та ін. Основним призначенням постає вираження оригінальності, відтінок претензійності.

Дзекання — вимова звуків, наприклад, у російській мові: [дз'], [ц'] замість [д'], [т'] — [дзело], [цен'], замість [дело], [тен']. Властиве західним говоровам російської мови, для білоруської мови, для української літературної мови невластиве.

Дзвінкі приголосні — *Див.: Приголосні дзвінкі.*

Дивергенті (лат. *divergentia* — розходження, від *divergo* — ухляюсь, відходжу) — відмінні одна від одної фонемі, що утворилися історично на основі варіантів тієї самої фонемі.

Дивергенція (лат. *divergentia* — розходження, від *divergo* — ухляюсь, відходжу) — 1) діакронічний процес, який призводить до збільшення різноманітності в мовній системі внаслідок відокремлення в самостійні інваріантні одиниці тих сутностей, які раніше були варіантами однієї одиниці, або внаслідок появи нових варіантів у вже наявних одиницях; історичне розщеплення звуків мови, зумовлене їхнім фонетичним положенням; протилежне — **конвергенція**; 2) розходження споріднених мов або діалектів однієї мови внаслідок особливих соціально-історичних умов (міграції, контакти з іншими мовами, географічне або політичне відокремлення тощо). *Пор.: Конвергенція.*

Дивергенція (лат. *divergentia* — розходження, від *divergo* — ухляюсь, відходжу) **комунікатив-**

на (прикм. від ім. *комунікація*) — розбіжність тих чи тих характеристик, характеристичних комунікативних ознак у певних лінгвокультурах.

Диглосія (грецьк. *di* — двічі й *glossa* — мова) — мовна ситуація, за якої в одному суспільстві одночасно існують дві ідіоми (мови чи форми однієї мови), кожна з яких, виконуючи свої функції, отримує різну оцінку мовців; паралельне використання залежно від сфер спілкування двох мов або двох форм існування однієї мови (діалектів, жаргонів тощо). Д. як соціолінгвістичний феномен передбачає свідому оцінку мовцями цих мов (чи форм існування мови) за відповідною шкалою або шкалами *висока — низька, рідна — чужа, урочиста — звичайна* (у період Київської Русі — функційне навантаження церковнослов'янської та давньокиївської) тощо; паралельне існування в одному соціумі двох форм однієї мови. *Див.: Білінгвізм; Мова. Пор.: Одномовність.*

Диграф (грецьк. *digraph* — письмовий знак, що складається з двох літер і який використовується на позначення фонем): *Ѣ і ж = [Ѣж], Ѣ і з = [Ѣз]; пор.:* також англійське: [ei], [oi], [o:] — *vein, oil, August, maid, loud, day, oak, see, mean.*

Дигресія (лат. *digressio* — відходжу) — стилістичний прийом миттєвого відхилення від теми викладу, щоб слухачі відпочили від інтелектуального чи емоційного напруження (може бути жарт, приповідка); частина мовлення, в якій автор віддаляється від теми, щоб розповісти анекдот, певний фрагмент для зміни нудної теми або для того, щоб примусити слухача

очікувати продовження цікавої для нього теми.

Дизайн (англ. *design* — проектувати, конструювати) **тэксту** (лат. *textum* — зв'язок, поєднання) **комп'ютерний** (прикм. від ім. *комп'ютер*) — програмне забезпечення модифікації внутрішньо- та зовнішньотекстового вигляду, що дозволяє виводити на монітор комп'ютера всю положу друкованого тексту книги, часопису, газети, рекламного буклету й компоновати текст і живописні елементи оригінал-макету в єдине ціле. Текст у цьому вимірі постає як елемент зображення, а зображення — як елемент тексту. Технологічним є питання їхнього оптимального поєднання, оптимізація креолізації тексту тощо. Суто практичні принципи побудови оригінал-макету видання мають підтримуватися дослідженнями у сфері лінгвістики та семіотики, які мають виявляти закони поєднання змісту тексту, зображення (малюнок, рисунок, таблиця, схема, графік тощо), семантики гарнітури (шрифту) та способів виділення компонентів тексту (курсив, відступ, пропуск, розрив і под.). Наявні в лінгвістиці та семіотиці теоретичні напрацювання (теорія «захистів» Олександра Реформатського тощо) на сьогодні мало «вмонтовані» у проблематику комп'ютерно-прикладних завдань. *Див.: Лінгвістика прикладна.*

Дизартрія (грецьк. *dys* — префікс, що означає розлад, порушення, та *arthroo* — членороздільно вимовляю) — розлад артикуляції з тих чи інших причин.

Диз'юнктура (лат. *disjunctio* — роз'єднання, розчленування) — термін на позначення сукупнос-

Д

ті суперечностей і контртенденцій у культурі, спрямованих проти консолідації вищих форм політичної та економічної влади.

Диз'юнкція (лат. *disjunctio*, від *disjungo* — роз'єдную, розрізняю) — логічна операція, що являє собою поєднання двох (або більше висловлень) за допомогою сполучника *або*. На відміну від узвичаєного мовлення, сполучник не передбачає зв'язку між висловленнями за смыслом, а лише за їх істинністю або неістинністю.

Диз'юнкція (лат. *disjunctio*, від *disjungo* — роз'єдную, розрізняю) **кодів** (франц. *code*) — логічна операція, що є поєднанням двох або більше кодів із граматичною інформацією за допомогою сполучника *або*.

Диз'юнкція (лат. *disjunctio*, від *disjungo* — роз'єдную, розрізняю) **фонологічна** (прикм. від ім. *фонологія*) — протиставлення фонем за декількома диференційними ознаками.

Діктальне (лат. *dictum* — сказане) **спілкування** — *Див.: Спілкування диктальне*.

Діктум (лат. *dictum* — сказане) — фактичний зміст речення (висловлення), об'єктивний зміст речення, що найвиразніше виявляється в підрядних частинах складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними. Головна частина таких речень є модусом (відображення позиції суб'єкта щодо об'єктивного змісту): *Я вважаю, що Україна як держава відбулася*.

Дікція (лат. *dictio* — вимова, вимовляння, висловлення) — акустичний параметр мовлення, що пов'язаний з мірою точності, розбірливості вимови фонем, морфем, слів, фраз, визначає розбірливість мовлення, а зна-

чить і його розуміння іншими людьми; правильна, виразна артикуляція, манера вимовляти слова, склади, звуки під час розмови, співу й декламування. Виразність дикції — важлива риса усного мовлення.

Дилогія (грецьк. *di(s)* — двічі + *-логія*; грецьк. *dilogy* — подвійне мовлення) — подвійне значення, двозначність, вживання слова відразу у двох смислах у межах того самого висловлення: *Гарно рушниця стріляє: з цвяха впала — п'ять горщиків розбила* (Нар. тв.). *Пор.: Каламбур; Амбілогія*.

Дименсив (англ. *dimensive*) — ознаковий компонент, що характеризує розмір, обраховувань величини, її ступеня; денотативна роль сирконстантного просторового або часового типу, кількісна характеристика дії, місця, часу та ін.: *Невипадково половина усіх великих міст світу (мегаполісів), з населенням більше 3 млн осіб, розташовані на узбережжі або поблизу морів; Тільки кілька днів школярі провели на станції юннатів* (Україна молода. — 2001. — 11 листопада). Д. може бути також характеризувальним сирконстантом на позначення кількісної характеристики дії (міра / ступінь): *Всіма силами Соломія бажала врятувати Остапа* (М. Коцюбинський).

Дименсив-потенсив (англ. *dimensive*, від лат. *dimensive* та лат. *potentia* — сила) — денотативна роль сирконстантного часового типу; часовий відрізок, протягом якого триває дія або стан — як результат названої дієсловом події: *Іван Іванович захворів, надовго* (М. Хвильовий).

Димінутиви (лат. *deminuo* — зменшувати) — те саме, що демінутиви. Див.: *Демінутиви*.

Динаміка (грецьк. *dynamikos* — той, що належить силі, сильний) — аспект вивчення системи мови, що передбачає розгляд та її уяву як механізму, що породжує текст, та охоплює вихідні елементи та правила оперування ними. Антонім: *Статика*.

Динамічність (грецьк. *dynamikos* — той, що належить силі, сильний) **знакової системи мови** — постійна мінливість мови в діахронії та варіантність у синхронії.

Динамічність (грецьк. *dynamikos* — той, що належить силі, сильний) **літературної норми** — Див.: *Стабільність літературної норми*.

Дипласія (грецьк. *dyplasiya*) — значення рівноваги між супротивними з'явами (виявами) — між тотожністю та відмінністю: *Бути між життям і смертю*.

Директив (англ. *directive*, від середньолат. *directivus* — скерований, упроваджений, від *dirigo* — керую, направляю) — компонент, що виражає напрям руху орієнтованої дії або стану предмета; денотативна роль просторового аргумента (сирконстанта, за Люсьєном Теньєром), що виражає напрям руху: *Усі військові підрозділи прямували на Будапешт* (Олесь Гончар). У комунікативній лінгвістиці — тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — змусити адресата виконати певну дію: *Усім негайно подати документи на реєстрацію*. Ілокутивне спрямування Д. полягає у прагненні мовця домогтися від адресата здійснення чогось. За

таксонімією Дж. Р. Сьорла, йому властиві такі диференційні ознаки: 1) ілокутивна мета — спроба Адресанта досягти того, щоб Адресат щось здійснив; 2) напрям налаштування — «реальність — слова»; 3) умова щирості — бажання (або необхідність); 4) пропозиційний зміст — Адресат С здійснить у майбутньому певну дію Д; 5) формула: ! ↑ W (С робить Д), Символ ! позначає ілокутивну мету директива. Таке тлумачення Д. корелює з тлумаченням Джоном Л. Остіним екзерситива (Див.: *Екзерситив*): *То вилізьте на хату, відтіля видніш буде* (М. Кропивницький); *Зараз же настановляй самовара та збігай до крамнички по бублики* (М. Старицький). Для Д. Вундерліха директив постає ієрархічно вершинним і реалізує функції вимог, просьби, наказу, вказівки, інструкції розпорядження, установлення норм. Георгій Почепцов розглядає Д. як поєднання ін'юнктива (речення-накази) та реквестива (речення-просьби). Дж. Ліч аналізує в чомусь близький до сьорлівського директива конкурувальний тип (ілокутивна мета конкурує із соціальною метою: розпорядження, просьба, наказ, прохання, вмовляння) та про лише частково відповідного до компанійського типу (ілокутивна мета збігається із соціальною роллю: речення / пропозиція, запрошення, вітання, висловлення подяки, вітання). У К. Баха функціями Д. виступають: порада, заувага, опитування, прохання, звільнення, відмова, заборона, інструктаж, розпорядження, дозвіл, просьба, вимога, пропозиція, заклик, попередження. В. Бог-

данов характеризує Д. як поєднання адресатно-ініціювальних підтипів: інтеррогатива, ін'юнктива, реквестива й адвизива. *Див.: Інтеррогатив; Ін'юнктив; Екзерситив; Реквестив; Адвизив.*

Директив-старт (англ. *directive*, від лат. *dirigo* — керую, направляю й англ. *start*) — денотативна роль просторового аргумента (сирконстанта, за Люсьєном Тенєром), що виражає вихідну точку, відправний пункт напруму руху: *З двору вибігає білявенький хлопчик.*

Директив-фініш (англ. *directive*, від лат. *dirigo* — керую, направляю й англ. *finish* — закінчення) — денотативна роль просторового аргумента (сирконстанта, за Люсьєном Тенєром), що виражає кінцевий пункт напруму руху: *Річка Десна впадає в Дніпро.*

Дисграфія (грецьк. *dys* — префікс, що означає розлад, порушення, і *graphō* — пишу) — порушення здатності правильно писати з тих чи інших фізичних чи психологічних причин.

Дисиметризація (грецьк. *dys* — префікс, що означає розлад, порушення, + *симетризація*) — у дискурсології — операція, що приводить симетричні об'єкти у співвідношення дисиметрії.

Дисиметрія (грецьк. *dys* — префікс, що означає розлад, порушення, + *симетрія*) — категорія, що позначає простір ознак певного об'єкта-системи в інтервалі між симетрією й асиметрією відповідно до певних змін; у дискурсології — деформування, викривлена симетрія; створює ефект розподібнення мовних одиниць.

Дисиміляція (лат. *dissimilatio* — розподібнення) (розподібнен-

ня) — взаємодія суміжних, фонетично подібних або тотожних звуків, унаслідок чого один з них замінюється менш подібним, втрата ними спільних фонетичних ознак; явище, протилежне асиміляції. Існують різні види Д.: 1) за напрямом (прогресивна / регресивна), 2) за контактністю (контактна / дистантна); 3) за часом появи (синхронічна / діасинхронічна); 4) за типом змінюваних звуків (вокалічна (голосні) / консонантна (приголосні)). **Д. прогресивна** — зміні підлягає наступний звук. **Д. регресивна** — змінюється попередній звук. **Д. дистантна** — розподібнення звуків, розташованих у слові на відстані один від одного, розділених іншими звуками: *срібло* ← *срібро*; *лицар* ← *рицар*. **Д. контактна** — розподібнення суміжних, сусідніх звуків слова.

Дискомфорт комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — ті чи ті несприятливі умови для спілкування або для одного комуніканта, або для обох комунікантів.

Дискретність (лат. *discretus* — переривний) — текстово-дискурсивна категорія, що виражає поділ модулів дискурсу та фаз породження й сприйняття тексту.

Дискурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — згода, міркування) — комунікативна подія, що може бути описана або як послідовність пов'язаних один з одним мовленнєвих актів (або висловлень), або як певна послідовність речень, що складають основу такого опису (тобто предикацій; в англо-американській традиції клауз). У сучасному тлумаченні існує кілька дефініцій Д.: 1) інтерактивний

і трансактивний тип комунікативної діяльності з різними формами вияву й відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюючись стратегіями та тактиками учасників спілкування; синтез когнітивних, мовних і позамовних чинників, які формують мовленнєві жанри й мовленнєві акти; 2) зв'язний текст у контексті багатьох конститувальних і фонових чинників — соціокультурних, психологічних та ін.; текст, занурений у життя з усім спектром позамовних чинників і подій; текст у сукупності соціокультурних, прагматичних, психологічних та інших чинників; 3) замкнута цілісна комунікативна ситуація (подія), у яку занурено текст і комунікантів, що є результатом різних чинників (останні опосередковують спілкування та розуміння (до них належать соціальні, культурні, етнічні та інші чинники)); 4) мовлення, здебільшого усне/стиль, підмова мовленнєвого спілкування; 5) зразок мовленнєвої поведінки, що відбувається у відповідній соціальної сфері, з відповідним інвентарем змінних (політичний, науковий, медичний та інший дискурс). **Прагматично-ситуативний** аспект з'ясовує зв'язність дискурсу, його комунікативну адекватність, **ментальний аспект** передбачає вивчення впливу етнографічних, соціокультурних, психологічних умов і розуміння Д. в мовленнєвій динаміці тощо. Поняття «дискурс» й «аналіз Д.» вперше використав у 50-х роках ХХ ст. Зенон Харрис для аналізу текстів у контексті супроводжувальної соціокультурної ситу-

ації. Згодом у французькій лінгвістичній науці терміном «дискурс» позначали мову та мовлення. На початку 70-х років ХХ ст. «Д.» часто вживаний синонім до поняття «функційний стиль», а у словниках термінів із лінгвістики тексту подано такі тлумачення: зв'язний текст; усно-розмовна форма тексту; діалог; група висловлень, пов'язаних між собою за змістом; мовленнєве творення як вияв — письмовий або усний. Вважають, що сприйняття Д. як суто «текстової» категорії спочатку було мотивоване тогочасними тенденціями лінгвістики: 1) намаганням вивести синтаксис за межі речення, що й було втілено, наприклад, у макросинтаксисі Т. ван Дейка, а також у синтаксисі тексту В. Дресслера, одного із засновників лінгвістики тексту; 2) успіхами у вивченні мовної прагматики, теорії мовленнєвих актів; 3) трактуванням мовлення як соціальної дії; 4) прагненням до інтеграції гуманітарних досліджень тощо. Наприкінці 70 — початку 80-х років ХХ ст. поняття «текст» і «Д.» поступово розмежовуються. «Текст» починає усвідомлюватися як статичний об'єкт, а «дискурс» — як спосіб його актуалізації в певних ментальних і прагматичних умовах (Т. ван Дейк). Першим, хто закріпив за терміном «дискурс» нове значення («мовлення, невід'ємне від того, хто говорить», або «мовлення плюс той, хто говорить»), був Еміль Бенвеніст. У 80–90-х роках тлумачення Д. як складної комунікативної події, що охоплює, крім тексту, й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, думки, настанови, мету

Д

адресата), стає визначальним. Водночас виникає проблема спеціальних методів дослідження Д. Одну з найвідоміших і конструктивних програм дослідження Д. було викладено спочатку в статті Т. ван Дейка, а згодом і в його праці (у співавторстві) «Стратегії сприйняття Д.» (1978, 1983). У цьому напрямі дискурс кваліфіковано як складне когнітивне утворення, аналіз якого потребує структур для репрезентації знань, закладених у Д. або ініційованих Д., а також структур для репрезентації його концептуальної організації. Т. ван Дейк вибирає як основний тип репрезентації знань «модель ситуації», тому що основу ситуативних моделей складають не абстрактні знання про стереотипні події та ситуації — на відміну від ментальних моделей, сценаріїв, фреймів — а особисті знання учасників комунікації, адресатів тексту. Ці особисті знання акумулюють попередній індивідуальний досвід, наміри та настанови, почуття та емоції. Тому людина розуміє текст у разі ідентифікування ситуації, зображеної в тексті, у власному, суб'єктивному внутрішньому світі, на основі власного, суб'єктивного досвіду, за допомогою власних, суб'єктивних моделей явищ і ситуацій, наявності й актуалізації відповідних фонових знань. Цим мотивовані індивідуальні та корпоративно-групові розбіжності в опрацюванні соціальної інформації (їх Т. ван Дейк підтверджує матеріалом Д. новин у пресі, а також моделями сприйняття «етнічного Д.» (інформації про міжетнічні конфлікти, формування сукупного «образу етніч-

них меншин»)) звичайною людиною в умовах цілеспрямованого впливу мас-медіа на читачів. Аналізуючи новини в мас-медіа як певний тип дискурсу, Т. ван Дейк пропонує конструктивний апарат декомпозиції такого дискурсу поділити на кілька глибинних рівнів. Творення дискурсу тут визначають два узагальнювальні пласти, названі, відповідно, структурами релевантності та риторичними операціями. Вони формують наступний рівень репрезентації дискурсу «стиль», що реалізує структури третього рівня. Структури цього рівня також поділено на два типи: локальні, або мікроструктури, та глобальні, або макроструктури. До локальних структур належать морфологічні, синтаксичні та лексичні механізми формування фраз і певні «суперсинтаксичні» засоби творення когерентних (зв'язних) текстів. Глобальні структури містять семантичні макроструктури — топіки й теми, а також формальні суперструктури — схеми взаємодії текстів у дискурсі. Водночас когнітивні структурно-орієнтовані стратегії опрацювання Д. складають лише один блок його загальної проблематики. У 90-х роках ХХ ст. структурно-орієнтована парадигма дослідження Д. поступово змінюється новою парадигмою, що тлумачить дискурс, за Юрієм Степановим, як «мову в мові»; комунікативне інтерактивне явище із вмонтованим у нього соціальним, культурним, психологічним та іншими типами контекстом, що охоплює також невербальні чинники (паралінгвістичні), до яких, наприклад, належать: міміка, дотик, жести + імплі-

катури, пресупозиції. Для характеристики Д. суттєвим постає знання чинників контексту, що охоплюють: 1) оцінку партнерами спілкування один одного як «свого» та «не свого (чужого)»; 2) збіг або розбіжність їхніх зацікавлень; 3) їхні очевидні й приховані комунікативні та практичні завдання; 4) їхні соціальні статуси та функційні ролі; 5) подібність / неподібність фонових знань, інтелектуального рівня та психологічних властивостей; 6) характер комунікативної активності, що виявляється в їхньому лідерстві або стані речей у дискурсі; 7) стиль спілкування; 8) дотримання / недотримання ними принципів і постулатів спілкування; 9) рівень їхньої мовної компетенції; 10) сприятливі / несприятливі обставини розгортання Д.; у дискурсології — 1) мовленнєво-мисленнєвий процес, що відтворює та формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких постають висловлення та групи висловлень, пов'язані дискурсивними операціями; 2) сама комплексна лінгвістична структура, що перевищує за обсягом речення; у побудові Д. беруть участь процедури рекурсії та дискурсії, що витворюються рекурсією, яка продукує дискурсивні моделі різних типів і реєстрів; дискурс існує у формі монологу й діалогу, може мати ситуативно-пов'язаний і ситуативно-вільний статус. Тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній (іноді значній) кількості повідомлень; мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну тощо), відбувається у межах одного чи кіль-

кох каналів комунікації, регульований стратегіями й тактиками учасників спілкування та являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування. Д. має своїм результатом формування різноманітних текстів і мовленнєвих жанрів. *Див.: Спілкування; Комунікація; Акт комунікативний; Інтерація; Трансакція. Пор.: Текст; Мовленнєвий жанр.*

Діскурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування) **авторитарний** (франц. *autoritaire* — владний від лат. *auctoritas* — влада, вплив) — тип дискурсу, спілкування комунікантів, розділених дистанцією влади, що зумовлює та мотивує його прагматичну програму.

Діскурс-аналіз (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування та грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) — метод дослідження, спрямований на всебічний опис і характеристику мовної комунікації з урахуванням соціальних, культурних, когнітивних, психологічних, етичних та інших чинників.

Діскурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування) **евокативний** — дискурс, що викликає у свідомості адресата значну кількість асоціацій.

Діскурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування) **культури** (лат. *cultura*) — тип дискурсу, у якому знаходить найповніший вияв специфіка певної культури, *пор.:* на-

приклад: дискурси (тексти) фольклору, вірувань, міфології, національної (етнічної) художньої літератури тощо. *Див.: Дискурс. Пор.: Текст; Текст прецедентний.*

Діскурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування) **національний** — вербалізована мисленнєво-мовленнєва діяльність, витлумачувана як сукупність процесів, що мають як лінгвальну, так й екстралінгвальний вияви та здійснювані носіями конкретної національної лінгвокультури з використанням їхньої ідіоетнічної (рідної) мови. *Див.: Дискурс; Мова; Мова рідна.*

Діскурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування) **перформативний** (лат. *performato* — дію; прикм. від ім. *performativus*) — тип дискурсу, що змінює елементи реального світу.

Діскурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування) **політичний** — сприйняття політичних новин. Розглядають три дискурсні компоненти: *когнітивні, формальні й емоційні*. **Когнітивні схєми** містять presupозиції щодо побудови світу, знання про політичну ситуацію, здатність робити висновки та визначати наміри дійових осіб або організацій, про які йдеться; **формальні схєми** — текстові структури, знайомі читачам або слухачам (одержувачам інформації про новини); **емоційні схєми** — носії норм і цінностей, властивих групам людей та індивідам.

Діскурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування)

рефрєймінговий (лат. *re* — виражає протилежну дію до позначуваного наступною частиною слова й англ. *frame* — рамка) — тип дискурсу, що виводить явища об'єктивного світу за межі слів і понять (шаманські ритуали, коани дзен-буддизму, мантри кришнаїтів тощо). *Пор.: Дискурс фреймінговий.*

Діскурс (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування) **фрєймінговий** (англ. *frame* — рамка) — тип дискурсу, в якому за допомогою слів і понять зображуються реалії об'єктивного світу (щоденне людське спілкування). *Пор.: Дискурс рефреймінговий.*

Дискурсівна (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування; прикм. від ім. *дискурс*) **компетєнція** (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом) — *Див.: Компетєнція дискурсівна.*

Дискурсівний (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування; прикм. від ім. *дискурс*) — той, що реалізується шляхом логічних, суворо послідовних міркувань, обґрунтований попередніми судженнями; у логіці — той, що ґрунтується на міркуванні, яке складається з послідовних логічних ланок, кожна з яких залежить від попередньої та зумовлює наступну.

Дискурсівний (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування; прикм. від ім. *дискурс*) **акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт дискурсівний.*

Дискурсівність (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від

лат. *discursus* — здогад, міркування; ім. від прикм. *дискурсивний*) — принцип лінгвістичних досліджень, спрямованих на вияв у мовних одиницях (словах, висловленнях, текстах) властивостей мови як засобу спілкування, що передбачає сприйняття, розуміння та інтерпретацію відповідних мовних одиниць.

Дискурсія (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування + *-ia*) — у дискурсології — процедура побудови дискурсу шляхом чергування операторів, що застосовуються до основної номінації; забезпечує фазове розгалуження дискурсу та формування фрактальної структури на тлі фундаментальної лінійної прогресії, утворюваної посередництвом процедури рекурсії.

Дискурсологія (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ, від лат. *discursus* — здогад, міркування; ім. від прикм. *дискурсивний*) — галузь мовознавства, спрямована на всебічний і вичерпний опис і характеристику різних типів дискурсу, зокрема дослідження їхніх структурно-семантичних, комунікативно-прагматичних, когнітивних, етнопсихологічних, соціолінгвістичних, гендерних, культурологічних та інших особливостей.

Дискусія (лат. *discussio* — розгляд, дослідження) — обговорення якого-небудь питання або групи пов'язаних питань компетентними особами з наміром досягнути взаємно прийнятного рішення. Д. — це різновид суперечки, близький до полеміки, і є серією тверджень, що по чергову висловлюють учасники Д. Заяви учасників мають стосуватися того самого предмета чи

теми, що надає обговоренню потрібної зв'язності. Тема ж Д. формулюється до її початку. Д. відрізняється від полеміки і своїм спрямуванням, і засобами. Якщо мета дискусії — досягнення згоди щодо обговорюваної проблеми, то мета полеміки — не згода, а швидше перемога над протилежною стороною, утвердження власного погляду. Д. містить й елементи компромісу. Певні засоби Д. мають визнати всі учасники. Використання інших засобів неприпустиме та зумовлює або припинення дискусії, або її трансформація в інший недискусійний вияв. Засоби, вживані в полеміці, не обов'язково мають бути такими, щоб із ними погодились усі учасники. Прихильники певних поглядів застосовують ті засоби, які вважають доцільними, а опоненти їх можуть вважати не цілком логічними й мотивованими.

Дислалія (грецьк. *dys* — префікс, що означає розлад, порушення, і *lalia* — мовлення) — нечлено-роздільне мовлення.

Дислексія (грецьк. *dys* — префікс, що означає розлад, порушення, і *lexikos* — словесний) — порушення процесу читання, що виявляється в утрудненнях упізнання й пізнання букв.

Дисонанс (франц. *dissonance*, від лат. *dissonans* — різноголосий, різнозвучний) — негармонійне поєднання звуків, порушення співзвучності.

Дисонанс (франц. *dissonance*, від лат. *dissonans* — різноголосий, різнозвучний) **когнітивний** (прикм. від ім. *когніція*) — стан дискомфорту та психологічної напруги, що постає за прагнення однієї людини узгодити свої думки й дії з іншою людиною (зокрема, під час комунікації).

Диста́нтне (лат. *distantia*; прикм. від ім. *дистанція*) **розташування** — Див.: *Розташування дистантне*.

Дистінкція (лат. *distinctio* — розподіл, розчленування) — Див.: *Діафора*.

Дистрибу́тів (англ. *distribution* — розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* — поділ, розподіл) — компонент, що виражає розподілювальні відношення; денотативна роль сирконстантного просторового / часового типу, що виражає множинність, окремість локативів, трас, директивів і под.: *Усім буде на цьому, але нікому зовсім* (Нар. тв.); певну часову повторюваність: *Щоліта сюди приїжджають діти із навколишніх сіл відпочивати* (Україна молод. — 2000. — 14 лютого).

Дистрибу́ція (англ. *distribution* — розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* — поділ, розподіл) — відношення відповідності між одиницями й позиціями, в яких вони допустимі; сукупність контекстів, оточень, релевантних для вживання певних мовних одиниць; сукупність усіх оточень, в яких може зустрічатися аналізована мовна одиниця (фонема, морфема, слово та ін.), на відміну від тих оточень, в яких вона трапляється не може. Див.: *Дистрибуція доповнювальна*. Пор.: *Сполучуваність*.

Дистрибу́ція (англ. *distribution* — розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* — поділ, розподіл) **дода́ткова** — Див.: *Дистрибуція доповнювальна*.

Дистрибу́ція (англ. *distribution* — розподіл, розповсюдження від лат. *distributio* — поділ, розподіл) **допо́внюва́льна** — 1) дистрибуція, за якої мовні одиниці

не трапляються в однакових оточеннях; 2) відношення відповідності між різновидами однієї мовної одиниці й позиціями, в яких вони можливі за відповідними закономірностями: різновиди тієї самої одиниці не зустрічаються в тій самій позиції (різні одиниці можливі в ідентичних позиціях). Синонім: *Дистрибуція додаткова*. Див.: *Дистрибуція додаткова*.

Дистрибу́ція (англ. *distribution* — розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* — поділ, розподіл) **контра́стивна** — Див.: *Дистрибуція*.

Дистрибу́ція (англ. *distribution* — розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* — поділ, розподіл) **контра́стна** (франц. *contraste* — протилежність) — дистрибуція, коли мовні одиниці перебувають у тих самих оточеннях, але мають різне значення (*дім — дим — дум — дам*).

Дисфемі́зм (грецьк. *dysphēnismos*, від *dys* — префікс, що означає розлад, порушення, і *phēmi* — кажу, добре говорю) / **Какофемі́зм** (грецьк. *kakophēnismos* від *kakos* — поганий і *phēmi* — кажу, добре говорю) — троп, основним призначенням якого є заміна звичайної, нейтральної назви грубим, вульгарним словом або висловом для приниження об'єкта її позначення; для емоційного підсилення та увиразнення висловлення; іноді є виявом мовної бравади, прагнення епатувати слухача: *Що для актора змавпувати військового, професора або прокурора?! (Що для актора увійти в образ військового, професора або прокурора?)*. Д. інколи розглядають як цілеспрямоване акцентування, виділення негативних аспектів (характеристик, якостей

тощо), недоліків денотата, погіршення характеристик об'єкта. Особливістю дисфемії постає напрям оцінного варіювання: від нейтрального до пейоративного, від помірнього до різко негативного. Так, негативне оцінне ставлення до технічних характеристик автівки *Daewoo Lanos* легко й прозоро ілюструється вживанням *Д. Деу ЛАЙНО*.

Дисфонія (грецьк. *dys* — префікс, що означає розлад, порушення, та *phōnē* — голос) / **Афонія** (грецьк. *a* — початкова частина слова зі значенням заперечення та *phōnē* — голос) — відсутність фонації в силу порушення голосового апарату.

Дитина-мауглі (від імені головного персонажа твору Джозефа Редьярда Кіплінга «Мауглі») — у психолінгвістиці — дитина, позбавлена людського спілкування.

Диференціал (лат. *differentia* — різниця) **семантичний** (франц. *sémantique*, від грецьк. *sēmantikos* — той, що означає; прикм. від ім. *семантика*) — метод кількісної та якісної індексації значення за допомогою двополюсних шкал, на кожній з яких є градація з парою антонімічних прикметників.

Диференціація (франц. *differentiation*, англ. *differentiation*, від лат. *differentia* — різниця, відмінність) **етнолінгвістична** (прикм. від ім. *етнолінгвістика*) — тип процесів, скерованих на розмежування етносів, виформування гетерогенності їхньої мови, витіснення інших мов. Див.: *Етнос; Мова; Мова етнічна*. Пор.: *Інтеграція етнолінгвістична*.

Диференціація (франц. *differentiation*, англ. *differentiation*, від

лат. *differentia* — різниця, відмінність) **літературної норми** (лат. *norma* — правило) **стилістична** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — паличка для письма; прикм. від ім. *стилістика*) — ознака літературної норми, виявлювана в існуванні специфічних засобів, усталених і закріплених або за формою мови (усною чи писемною), або за певним функціональним стилем мови, або за конкретною стилістичною ситуацією.

Дифтонг (грецьк. *diphthongos* — двоголосний; *di* — два, *phthongos* — звук) — особливий тип звука, що є сполученням двох голосних (складотворчого й нескладотворчого) у межах одного складу: нім. [*eu*] — *neun*, *heute* та ін.; нечленовані звуки, що містять якісно різні два елементи. Здебільшого у складі дифтонгів, наприклад, англійської мови один із компонентів постає складовим. Д. є висхідним, якщо складотворним постає перший компонент, а якщо другий — то дифтонг спадний: [*au*], [*ai*], [*ei*], [*ox*], [*oi*], [*ie*], [*eu*], [*ee*], [*xe*] — *made*, *late*, *how*, *house*, *fight*, *bone*, *coin*, *tear*, *cope*, *fair*, *sure*. Пор.: *Монофтонг; Трифтонг*.

Дифтонгоїд (грецьк. *diphthongos* — двоголосний + *-oid*) — якісно нерівнорядний голосний, що містить у своєму складі як привук елемент, артикуляційно близький до голосного. Пор.: у казахській мові буква *Е* на самому початку слова вимовляється як Д. [*e*], а літера *Ә* завжди вимовляється як буква *Е*; літера *О* на самому початку слова може вимовлятися як Д. [*ʷo*], а літери *І* і *Ы* позначають звуки, подібні до старослов'янських (до зникнення зредукованих) *Б*

Д

і Ъ; літера И позначає псевдодифтонги БИЙ, ІЙ; літера ж У позначає нескладовий звук, подібний до білоруського Ў, і псевдодифтонги ҮУ, ҮҮ, БУ, ІУ; звуки, якість яких неоднорідна на початку й у кінці вимови — складається з більш переднього й напруженого та віддаленішого й менш напруженого, *пор.*: наприклад, англ. [i:], [u:] — *soon, loose, deed, sleep*.

Дифузність (лат. *diffusio* — поширення, розтікання) — фонологічна ознака, основу якої складає акустична властивість розосередження енергії за всім спектром звуку. В українській мові такими дифузними з-поміж голосних є [y], а серед приголосних — [w], [b], [n] та ін. *Пор.*: **Компактність**.

Діадічна (грецьк. *dyadikýos*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.*: **Комунікація міжособистісна**.

Діакритики (грецьк. *diakritikos* — розрізнявальний) — додаткові значки, що передають фонетичні властивості звуку та розташовуються над, під або поряд з літерою, яка позначає відповідний звук. В українській графіці, наприклад, дві крапки над літерою і сигналізують про вимову [ji]: *їжак, їхати, їсти* та ін.

Діалексія (грецьк. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, та *lexis* — слово) — лексичні розбіжності в зіставляваних мовах.

Діалéкт (грецьк. *dialektos* — розмова, говір, наріччя) — різновид національної (загальнонародної) мови, одна з форм її існу-

вання на відміну від літературної мови, що використовується для спілкування людей, тісно пов'язаних територіально, соціально або професійно (територіальний діалект, соціальний діалект та ін.). Діалект, або наріччя, об'єднує групу говорів, пов'язаних між собою низкою спільних ознак, невластивих іншим говорам. Українська загальнонаціональна мова має три основні наріччя: північне, південно-західне й південно-східне.

Діалéкт (грецьк. *dialektos* — розмова, говір, наріччя) **ситуативний** (прикм. від ім. *ситуація*) — у комунікативній лінгвістиці — що позначає специфічні мовні засоби, стереотипово вживані в різних ситуаціях спілкування в межах однієї національної лінгвокультурної спільноти (термін Е. Холла). *Див.*: **Мова; Національна лінгвокультурна спільнота; Комунікація; Спілкування; Ситуація спілкування (комунікативна)**.

Діалектизми (**діалектні слова**) (ім. від *діалект* + *-изм*) — 1) слово та інша одиниця територіальних варіантів мови, говорів, включене в літературне мовлення та кваліфіковане там як відступ від норми: *бульба, жерделі, рамена* та ін. У художніх творах створюють місцевий колорит, виступають засобом характеристики персонажа. У розмовному мовленні можуть засвідчувати недостатню обізнаність суб'єкта з нормами літературної мови або ставати засобом емоційно-експресивного забарвлення мовлення, *пор.*: художнє мовлення Василя Стефаника, Марка Черемшини та ін.; позанормативний елемент літературної мови, що має виразну

діалектну віднесеність. У своєму загалі щодо літературної мови діалектизми бувають фонетичні, лексичні (власне-лексичні, етнографічні, семантичні), морфологічні, словотвірні, синтаксичні. Д. **фонетичні** відрізняються від літературних слів звуковим складом або наголосом: *говорити* — півд.-зах. (літерат. *говорити*), *чекати* — півд.-зах. (літерат. *чекати*), *[jar'марок]* — півд.-східн. (літерат. *ярмарок*) і под. Д. **лексичні** — слова, що значеннєво збігаються з літературними, нормативними, але виражені іншою основою: *послідок* — *останній малий шматок, що залишається від хлібини; бульба* — *картопля* тощо. Д. **власне-лексичні** — слова, що значенням збігаються з літературними, нормативними, загальноновживаними, але виражені абсолютно іншою основою: *послідок* — *останній малий шматок, що залишається від хлібини; бульба* — *картопля* тощо. Д. **етнографічні** — назви місцевих реалій і понять, що не відомі або не використовуються поза межами певного говору: *керсетка* — жіночий одяг без рукавів; *гулянка* — ряжанка з овечого молока та ін. Д. **семантичні** — слова, що збігаються за звуковим складом і графічним оформленням із загальноновживаними, але відмінні від них значенням: *губа* — *гриб, пасіка* — *просіка* і под. Д. **морфологічні** — відрізняються від літературних слів граматичними формами, морфологічними категоріями: *руков, ногов* — півд.-зах. (літерат. *рукою, ногою*) і под. Д. **словотвірні** — мають інші афікси (суфікси, префікси), ніж літературно-нормативні слова:

рушняк — півд.-зах. (літерат. *рушниця*), *свиняк* — півд.-зах. (літерат. *свинарник*) і под. Д. **синтаксичні** — відрізняються особливостями синтаксичних зв'язків між словами у словосполученнях, реченнях, *пор.: на лісі* — півд.-зах. (літерат. *у лісі*) і т. ін.; 2) фонетичні, граматичні, лексико-фразеологічні особливості окремих діалектів, що виявляються в зіставленні з літературною мовою.

Діалектна (прикм. від ім. *діалект*) **мова** — Див.: *Мова діалектна*.

Діалектний (прикм. від ім. *діалект*) **словник** — Див.: *Словник діалектний*.

Діалектологічний (прикм. від ім. *діалектологія*) **атлас** — Див.: *Атлас діалектологічний*.

Діалектологія (грецьк. *dialektos* — говор, наріччя та *logos* — слово, вчення) — розділ мовознавства, що вивчає територіальні (місцеві) говори певної мови (діалекти, наріччя, говори, говірки).

Діалог (грецьк. *dialogos* — розмова, бесіда) (**діалогічна форма спілкування**) — форма мовлення, що являє собою низку послідовних взаємопов'язаних мовленнєвих актів і передбачає наявність не менше двох учасників; у загальному розумінні — форма мовної (усної або письмової) взаємодії, мовної інтеракції (див.: Інтеракція), що передбачає обмін комунікативними ролями адресанта й адресата і, відповідно, комунікативними настановами та вкладками. Д. — початкова й основна форма мовного спілкування, а діалогічність (інтерактивність) становить основу кожної комунікативної події; у широкому значенні — сцени соціальної взаємодії; функціонально-ко-

Д

мунікативний вид мовлення з безпосереднім словесним обміном думками між двома мовцями. Особливості Д.: лаконічність висловлення, широке використання паралінгвістичних засобів, вплив контексту та ситуації спілкування та ін. **Діалог внутрішній. Монолог внутрішній. Мовлення внутрішнє.** Див.: *Мовлення; Спілкування; Повідомлення.* Пор.: *Полілог; Монолог.*

Діалог (грецьк. *dialogos* — розмова, бесіда) **внутрішній** — стилістичний прийом звернення мовця до самого до себе: *Літо. Як нам його стрічати?* (П. Воронько). Використовується в поезії й стилістично увиразнює мовлення. Пор.: *Суб'єкція.*

Діалогізм (ім. від ім. *діалог* + *-ізм*) — прийом письмового мовлення, коли ідеї та почуття автора викладаються у формі діалогу, пор.:, наприклад, діалоги Платона. Досагається стилістичне забарвлення тривалого мовлення та спрощення сприйняття мовлення. Пор.: *Комунікація.*

Діалогічність (ім. від прикм. *діалогічний*) — комплекс комунікативно-прагматичних чинників, що виформовують специфіку діалогу: зв'язність реплік, їхню ситуативну залежність тощо; інтегральна категорія дискурсу, що зумовлює двовекторну взаємодію всіх його компонентів — модулів суперсистеми.

Діаморфія (грецьк. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, та *morphē* — вид, форма) — розбіжності на морфологічному рівні в зіставлюваних мовах.

Діапорезис (грецьк. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, та *porē-*

zys) — фігура сумніву, нерішучості. Див.: *Апорія.*

Діасемія (грецьк. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, та *seta* — знак) — семантичні розбіжності в зіставлюваних мовах.

Діасирм (грецьк. *diasyrme* — підступний напад) — різновид іронії, дуже мстивий насміх: *Дарино, прочитайте мені що-небудь зі свого, аби я швидше заснула* (І. Карпа).

Діатеза (грецьк. *diathesis* — розташування, розміщення) — відповідності між семантичними та синтаксичними актантами дієслова, до якого вони (актанти) приєднуються; синтаксична категорія предиката, що виявляє певну відповідність між учасниками позначуваної предикатом ситуації (семантичними актантами, що виконують певні синтаксичні ролі) та іменними членами речення як носіями валентності певного предиката — синтаксичними актантами, синтаксичні ролі яких виражені тими чи іншими морфологічними / синтаксичними засобами. У мовах з відмінковою системою семантичні ролі кодовані насамперед синтетичними відмінками (аналітично-синтетичними утвореннями); в аналітичних мовах домінує кодування ролей за допомогою службових слів, порядку слів та інтонації; у безвідмінкових узгоджувальних мовах ролі кодовані особливими конгруентними (узгоджувальними) показниками, вмонтованими в предикатну словоформу, виражаючи зв'язок дієслова з основними придієслівними іменами (підметом і додатком). Прямою Д. для певного предиката є та, за якої кожний учасник дії (пар-

тиципанти) ситуації позначений у реченні властивим для нього й канонічно оформленим актантом і кожний актант (має відповідну граматичну форму) позначає відповідного для нього партиципанта, який виконує в ситуації ту роль, що стандартно виражена якраз відповідною граматичною формою. Непрямою Д. (похідною) постає та, у якій наявне будь-яке відхилення від цієї канонічної схеми. Здебільшого класифікація Д. має опертям класифікацію виявів стану дієслова. Активна Д. передбачає заповнення позиції підмета суб'єктом (актором); для перехідних дієслів в акаузативних мовах активна Д. є прямою: *Діти доглядають дерева*. Пасивна Д. прогнозує заповнення позиції підмета об'єктом: *Дерева доглядаються дітьми*. У взаємній (реципрокальній) Д. множинність суб'єктів одночасно реалізованих ситуацій збігається з множинністю об'єктів тих самих ситуацій, ця суб'єктно-об'єктна множинність учасників виражена одним актантом (переважно підметом); для симетричних дієслів взаємна Д. є прямою (*Брат і сестра друзять; Україна та Польща межують*), те саме стосується симетричних прикметників (*відрізки АВ і CD паралельні*), симетричних іменників (*Іваненко та Васильченко тезки; Петрик і Василько сусіди*). Інколи розмежовують Д. активну, Д. пасивну, Д. взаємну (реципрок) і Д. зворотну (рефлексивну) (за Люсьєном Теньєром).

Діатопічний (прикм. від ім. *діатопія*) — сукупність теориторіальних ознак на рівні діалектів.

Діатриба (грецьк. *diatribe* — роздушити, зруйнувати) — різка, знищувальна критика.

Діафонія (грецьк. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *phone* — звук) — розбіжності на фонологічному рівні в зіставляваних мовах.

Діафора (грецьк. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, + *phora*) — повтор слова, вжитого набагато раніше, але з новим нюансом: *Не хочу я життя іншого в житті цьому* (А. Яна). Подібна до антанаклази. Див.: *Антанаклаза*.

Діахронія (грецьк. *dia* — крізь і *chronos* — час) — 1) підхід до явищ мови, що передбачає їх вивчення з урахуванням змін, що відбуваються в часі; вивчення історичного розвитку якогось явища, фактів загалом; 2) вертикальний зріз мови, коли предметом лінгвістичного аналізу є історичний розвиток мови (різночасовий підхід, простежується весь шлях, який пройшов певний елемент мови); вивчення еволюції всієї мовної системи в історичному розвитку; протилежне — *синхронія*. Пор.: *Синхронія*.

Дієрєза (грецьк. *diarexis* — поділ, розділення) — випадіння або викидання звука чи складу в слові для зручності вимови, за комбінаторними причинами, пор.: напр.: укр. студентський, аспірантський, шістнадцять — [*студен'с'кий, аспіра н'с'кий, шіснадц'ат'*]; англ. *I am*). Див.: *Зміни звуків комбінаторні*.

Дієрема (грецьк. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, + *rema*) — умовна одиниця на позначення такого стику слів і морфем, коли блоковані (не функціонують)

певні позиційні правила (*див.: Зміни звуків позиційні*), що необмежено діють всередині слова або морфеми.

Дієвідміна — 1) система змінюваних форм дієслова, що виражають категорії способу, часу, особи, числа, а у формах однини минулого, давноминулого часу й умовного способу — також роду; 2) група дієслів, що мають спільні особливості відмінювання залежно від характеру основи.

Дієвідмінювання — 1) зміна дієслів (форма теперішнього і майбутнього часів та імператива) за особами. У широкому значенні — відмінювання дієслова за особами, числами, часами та способами, а в минулому, давноминулому часі й умовному способі — за родами: *читаю, читають, читатиму, читатимуть, читай, читайте, читав, читав би, читали, були читали*; 2) клас дієслів, якому притаманна спільність словозмінних особливостей. **Дієслова першої дієвідміни.** **Дієслова другої дієвідміни.**

Дієвість мови / мовлення — комунікативна якість відповідної мови / відповідного мовлення, що спонукає адресата до зміни поведінки — зовнішньої (вчинків, дій) чи внутрішньої (думок, поглядів, настроїв, налаштувань).

Дієгезис (грецьк. *diyehезys*) — інтенційно запрограмована відсутність зв'язку текстового світу з дійсністю; відмова від наслідування дійсності.

Дієзність (франц. *diuse*, від грецьк. *diesis* — напівтон) — тонова (тональна) ознака, основу якої складає акустичний ефект підвищення частоти звука. У російській мові, наприклад, такими постають парні м'які приголосні типу [с'], [з'], [н'].

Дієслівний присудок — *Див.: Присудок дієслівний.*

Дієприкметник — нефінитна атрибутивна форма дієслова, що поєднує ознаки дієслова (в окремих формах керує іменником: *вирізьблений з дерева*; може мати пояснювальні якісні прислівники: *давно засохнути — давно засохлий* та ін.) і прикметника (словозмінні категорії роду, числа й відмінка; залежить від іменника, синтаксична функція означення (*прочитана стаття*) або іменна частина складеного присудка: *Володдя було посивіле*) та позначає ознаку предмета за дією, яку він витворює або під вияв якої потрапляє: *роман, написаний письменником; рушник, вишитий сестрою; течія, відгороджена греблею* тощо; вербойдна невідмінювана форма, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова та прикметника; граматично змінюється (в українській, білоруській, російській мові) подібно прикметникам і означає дію (стан, процес), приписувану особі або предмету як їхня ознака (властивість), що виявлювана в часі. За характером процесуальної ознаки Д. поділяються на **активні** та **пасивні**. **Активні Д. теперішнього часу** утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-уч- (-юч-)** — перша дієвідміна, **-ач- (-яч-)** — друга дієвідміна (вони використовували надзвичайно рідко: *писати — пишу-чий, світити — свілючий, мислити — мислячий* (*Я твоєму сивіючому волоссю низько вклонюся* (Б. Олійник); *командуючий, завідуючий* і под.; для багатьох таких дієприкметнико-

вих форм властиві конкурентно спроможніші іменникові похідні: *командуючий* — *командувач*, *завідуючий* — *завідувач* та ін.; іменникові похідні постають нормативними та не суперечать законам української мови; активні Д. теперішнього часу не утворюються від низки таких дієслів, дія яких не може бути трансформована в ознаку активного предмета (*горіти* — **горячий*, *бити* — **б'ючий*, *пити* — **п'ючий* та ін.) або в разі ненормативності такого похідного (*котити* — **котячий* тощо); **активні Д. минулого часу** в українській мові утворюються від основи інфінітива за допомогою суфікса -л- (*висохнути* — *висохлий*, *змарніти* — *змарнілий*, *посивіти* — *посивілий*, *позеленіти* — *позеленілий*, *засохнути* — *засохлий*, *здрібніти* — *здрібнілий* тощо (*Висохле листя розносив вітер* (Україна молода. — 2000. — 10 листопада)); форми активних дієприкметників із суфіксом -ш- сучасній мові не властиві (нерегулярність творення форм активних дієприкметників в українській мотивована особливостями та закономірностями її розвитку, тенденціями активної конкурентності пасивних форм, що витісняють менш властиві українській формі активні дієприкметникові похідні). **Пасивні Д.** у своєму загалі мають значення минулого часу та виражають ознаку предмета, на який активно впливає інший предмет. **Пасивні Д.** активно утворюються за допомогою суфіксів -н-, -ен-, -т- від основи інфінітива (*читати* — *читаний*, *писати* — *писаний*, *відвозити* — *відвезений*, *занотувати* — *занотований* і под.).

Дієприкметник незалежний —

1) дієприкметник у сполученні з називним відмінком іменника або займенника в складі окремого речення; 2) дієприкметник у складі вставних словосполучень при розгляді їх як результату редукції називного відмінка.

Дієприкметниковий зворот — *Див.:*

Зворот дієприкметниковий.

Дієприслівник — синкретична незмінювана форма дієслова, що поєднує ознаки дієслова та прислівника й позначає додаткову дію, яка характеризує дію дієслова-присудка. Слід розрізняти дієприслівники недоконаного (*аналізуючи*, *простежуючи*, *співуючи*, *читаючи*, *кажучи* і под.) і доконаного (*проаналізувавши*, *простеживши*, *проспівавши*, *зчитавши*, *проказавши* тощо). Інколи дієприслівник вважають окремою повнозначною частиною мови на підставі синтаксичної функції (функція обставини), відповідних морфологічних ознак (відсутність змінюваності) та ін. Д. разом із залежними словами утворює особливу синтаксичну конструкцію — **дієприслівниковий зворот**: *Томилася вільха, безсило опустивши крила* (М. Хвильовий). Д. — вербойдна невідмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію як обставину перебігу головної, виражена морфологічними категоріями дієслова, прислівника та власними суфіксами і виконує морфологізовану функцію обставини, на семантико-синтаксичному рівні виражає окрему пропозицію; поєднується із системою дієслівних форм категоріями виду, стану та спільністю керування та означає другорядну додаткову дію, що прилягає до головної дії.

Д

Д

Дієприслівниковий зворот — Див.: *Зворот дієприслівниковий*.

Дієслово (лат. *verbum*) — частина мови, що означає категорійне значення процесуальної дії, вираженої в категоріях виду, стану, способу, часу, функціонує в реченні здебільшого як присудок, має свої суфікси та відповідну парадигму: *Звідусіль виходимо / на правні шляхи, / і не має нам ліку* (В. Голобородько).

Дієслово безособове — дієслово, що позначає дію або стан, процес поза формально вираженням у підметовій позиції суб'єктом: *смеркає, дніє, не спитьсья, нудить* та ін. Такий суб'єкт може бути виражений формами давального, родового та інших відмінків: *Мені не спитьсья; Батька трясє* і под.

Дієслово варіантне — Див.: *Дієслово*.

Дієслово двовидове — дієслова, що вживається в значенні у відповідних контекстах то в значенні доконаного, то в значенні недоконаного виду, не маючи морфологічних ознак розмежування (*не треба було вчора (що робити?) атакувати; вчора довелося (що зробити?) атакувати позиції ворога; пор.: також: оженили, мілітаризувати* та ін.). За іншою термінологією — **омонімія видових форм**.

Дієслово донативне (грецьк. *donativnyy*) — дієслово на позначення дії, пов'язаної зі зміною посесивних відношень — передаванням, врученням предмета.

Дієслово допоміжне — дієслово, що втратило своє лексичне значення та виражає граматичні категорії у складі аналітичної форми майбутнього часу (*буду малювати, буду читати, буду*

переписувати, буду тягнути і под.) та у складі дієслівного складеного присудка (*починати говорити, продовжувати співати, завершувати працювати* тощо) та іменного складеного присудка (*Сьогодні день був холодний; Брат у селі був учителем і т.ін.*). Найпоследовніше допоміжну функцію виконує дієслово *бути* та наближені до нього *становити, являти собою*, що інколи розглядають як перший етап утворення окремої частини мови — зв'язки, основною функцією якої постає функція зв'язки у структури присудка. Див.: *Дієслова службові*.

Дієслово зворотнє — неперехідне дієслово, в якому постфікс *-ся (-сь)* виконує словотвірну функцію й не виражає значень стану: *боятися, прокинутися, сподіватися* і под. Див.: *Форма дієслова зворотни*.

Дієслово-зв'язка — допоміжна частина іменного присудка, в якій виражаються всі граматичні значення дієслова. Найпоширенішою зв'язкою є дієслово *бути* (у сучасній українській мові у формі теперішнього часу переважно опускається), до якого постають наближеними *становити, являти собою*, а також *стояти*, якщо позицію підмета займає іменник — назва неістоти: *Весна стояла суха й вітряна* (М. Коцюбинський); *Був, річ відома, молодим я, тому до дна тепер збагну, що навіть звук чи тон, чи ім'я були мені за тайну* (М. Рильський); *Того року трави і пшениці стояли, як Дунай, косарі були в ціні* (М.Стецьмах). Див.: *Дієслова допоміжне*.

Дієслово ілокутивне (прикм. від ім. *ілокуція*) — дієслово, що описує характер мовленнєво-

го акту. *Див.: Акт мовлення-вий.*

Дієслово інхотативне — дієслова доконаного виду на позначення початку дії або її точкових виявів: *заграти, затупати* і под.

Дієслово комплікативне — дієслово неакційне (неакціональне), що вербалізує логічний зв'язок між пропозиційними компонентами поліпредикативного речення.

Дієслово модальне — дієслово зі значенням можливості, бажаності, повинності, що виражають відношення мовця до висловленого: *бажати, прагнути, намагатися, старатися* і под.

Дієслово напівслужбове (напівдопоміжні) — дієслово, що є складником клішованих виразів, але частково зберігає своє лексичне значення (*бути переконаним, вважати за потрібне, мати на увазі* тощо). *Див.: Дієслова допоміжні.*

Дієслово неперехідне (нетранзитивне) — дієслово, що не виражає спрямування дії на об'єкт (*див.: Перехідність*) і не має прямого додатка: *бігти, йти, лежати, плакати, радіти, стояти, сміятися, спати* і под.

Дієслово перехідне — дієслово, дія якого спрямована від суб'єкта на об'єкт; останній є сильноокерованим: *пити воду, читати книгу* та ін. У таких дієсловах дія прямо та повністю переходить на об'єкт: *виросувати сад, поливати квіти, вишивати сорочку*. Д. п. мають повнозавершений зміст лише в поєднанні з найменуванням об'єкта: *складати іспит, косити очерет* тощо. Формальними показниками перехідності є морфи *-и-, -ува- (-юва-): біліти — білити, малювати, оцінювати*

і под. Регулярними постають синтаксичні ознаки, тому що формальні ознаки належать до нерегулярних (*базарювати, лимарювати* та ін. — неперехідні). Синтаксичним критерієм перехідності виступає наявність прямого додатка при перехідному додаткові: *написати листа, принести книгу* і т. ін.

Дієслово перформативне (лат. *perforato* — дію; прикм. від ім. *перформатив*) — дієслово мовленнєвої діяльності, що за вживання у формі першої особи однини теперішнього часу активно-го стану дійсного способу утворює перформативне висловлення. *Див.: Перформатив; Висловлення перформативне.*

Дієслово подвійне синонімічне — поєднання дієслів тотожного змісту для підкреслення вагомості події. Містить фольклорний відтінок: *думали-передумали; стали жити-поживати та добра наживати; чекає-почекає.*

Дієслово службове — складники усталених виразів, що втратили своє повне лексичне значення та вживаються лише як носії узагальнених граматичних значень. Найчастіше Д. с. дієсловами постають *мати* та *бути* (*він має рацію* = «він правий»), рідше — *взяти* (*взяти участь* = «бути учасником») та ін. *Див.: Дієслова допоміжні.*

Дієслово фазове (фазисне) (прикм. від ім. *фаза*; грецьк. *phasis* — поява) — дієслово, що позначає певну фазу дії (початок, тривання, завершення): *завершувати, закінчувати, намагатися, починати, продовжувати, припинити, перестати* та ін.

Дієслово фінальне (прикм. від ім. *фіналь*) — вживання особової форми дієслова-присудка в кінці досить довгого речення або

частини висловлення для концентрації уваги на ньому: *Та доля для справжнього щастя усім нам у подвижницькій справі на благо і честь рідної Вітчизни судилася.*

Дієслово фінитивне (лат. *verba finita* — дієслово означене [в часі, числі, особі]) — особова форма дієслова, тобто дієслово, що змінюється за особами, числами й часами.

Д

Дієслово фінитне (лат. *finitum*) — дієслово в особовій формі (фінитні форми дієслова): *співаю, читаю, телефонуєш, шепочуть, проспівайте, кажи і под.*

Дійсний — 1) такий, який вміщує дієслово у формі дійсного стану та залежні від цієї форми пояснювальні слова. **Зворот дійсний;** 2) стосовний до системи форм дійсного стану. **Стан дійсний.** (див.: *Стан*). **Дієприкметник дійсний** (див.: *Дієприкметник*).

Дійсний спосіб — Див.: *Спосіб дійсний*.

Дійсний стан — Див.: *Стан дійсний*.

Ділова комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — див.: *Комунікація ділова*.

Дія-процес — найменування ситуації (події), що включає в крайньому разі двох учасників, один із яких являє собою *діючу особу (агента)*, яка здійснює дію, а інший — *об'єкт дії*, яка внаслідок цього змінює свій стан, тобто перебуває в процесі: *Хлопчик відчинив двері.*

Ділова лексика (грецьк. *lexikos* — словесний, від *lexis* — слово, вираз, зворот мовлення) — Див.: *Лексика ділова*.

Діловий стиль (лат. *stylus* від грецьк. *stylos* — паличка для письма) — те саме, що офіційно-діловий стиль. Див.: *Стиль офіційно-діловий*.

Дія — найменування такої ситуації, або події, в якій *діюча особа (агент)* докладає певних зусиль: *Хлопчик біжить.*

Дія комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — одиниця опису комунікативної поведінки учасників спілкування, окремий мовленнєвий акт, репліка, невербальний сигнал, комбінація вербальних і невербальних засобів тощо у межах певного комунікативного акту. Див.: *Спілкування; Акт мовленнєвий; Репліка; Хід комунікативний; Крок комунікативний. Пор.: Акт комунікативний.*

Дія комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **активна** (прикм. від ім. *актив*) — комунікативна дія, що виконується за ініціативи мовця (адресанта, того, хто пише). Див.: *Комунікація; Спілкування; Дія комунікативна. Пор.: Дія комунікативна реактивна.*

Дія комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **реактивна** (прикм. від ім. *реакція*) — комунікативна дія, що виконується як реакція у відповідь на комунікативну дію співрозмовника. Див.: *Комунікація; Спілкування; Дія комунікативна. Пор.: Дія комунікативна активна.*

Дія мовленнєва — комунікативна взаємодія адресанта й адресата в мовленнєвому акті як фрагмент дискурсу.

Діяльність — цілеспрямована активність, шляхом якої індивід і спільнота включаються в реальність (буття). Д. — процес, що актуалізує ставлення людини до світу, відповідає потребі та ха-

рактизується відповідним мотивом; необмежена, безкінечна множинність окремих дій та їхніх комплексів. У діяльності загалом і в кожній окремій її дії виділяються суб'єкт, об'єкт, мета, результат, засіб і спосіб. Дії реалізуються з урахуванням знань про світ і про обставини, у яких вони відбуваються, та про соціально значущі правила та принципи їхньої реалізації. Кожна дія може бути поцінована з погляду обставин та її результату як доцільна та успішна або ж як недоцільна та неуспішна. Використання мови для передавання інформації (смислів) та смислової інтерпретації ustalених висловлень складає специфічну форму людської діяльності, що забезпечує існування і розвиток суспільства. *Див.: Діяльність мовленнєво-мисленнєва; Діяльність мовленнєва.*

Діяльність когнітивна (прикм. від ім. *когніція*) — мисленнєва діяльність учасників спілкування, скерована на опрацювання інформації, створення та розуміння дискурсів; його вияв полягає у створенні особливих структур свідомості, спрямованих на встановлення смислу та когнітивної значущості формального вираження, його інформативності. *Див.: Діяльність мовленнєво-мисленнєва.*

Діяльність культуромовна — удосконалення та дотримання літературно-нормативних вимог в індивідуальному мовленні, вияв тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідне мовно-корпусне планування. *Див.: Діяльність мовленнєва. Пор.: Діяльність.*

Діяльність мовленнєва — різновид специфічної людської діяльності, спрямований на продукування та розуміння текстів: включає діяльність мозку, органів мовлення та слуху, зору; спеціалізоване використання мовлення у процесах взаємодії між людьми; спілкування із застосуванням мовного коду. Прямо співвіднесена з теорією мовленнєвих актів (*див.: Теорія мовленнєвих актів*). Сукупність психофізіологічних процесів людського організму, важливих для побудови (організації) мовлення. Д. м. забезпечує немовленнєві види діяльності, організована відповідно до комунікативних намірів і опосередкована системою мовних знаків. Правила мовленнєвої діяльності, закономірності її вияву та компоненти мовної системи утворюють мовну здатність. Розмежовують письмовий і усний різновиди мовленнєвої діяльності, у кожному з них — продуктивний і рецептивний. Особливим різновидом мовленнєвої діяльності є переклад; у психолінгвістиці — процеси говоріння та розуміння. *Див.: Діяльність мовленнєва; Спілкування; Комунікація; Мовлення; Код мовний. Пор.: Діяльність; Діяльність мовна.*

Діяльність мовленнєво-мисленнєва — термін на позначення мовленнєвого акту індивіда й суми всіх його мовленнєвих актів (ідіолект), а також на позначення відповідної мовленнєвої діяльності конкретного співтовариства. При цьому мовленнєвотворення розглядають одночасно як процес і як результат, нерозривно пов'язані з мисленням. Іншим аспектом тут постає сприйняття та декоду-

вання повідомлень. Віддзеркалювальна за суттю, мовленнєвомисленнєва діяльність характеризується упорядкованістю та системністю. *Див.: Діяльність мовленнєва; Спілкування; Код мовний. Пор.: Діяльність; Діяльність мовленнєва.*

Діяльність мовна — сукупність психофізіологічних дій організму людини, що спрямовані на сприймання та розуміння мови або її породження в усній або письмовій формі. Д. м. пов'язана із психічною діяльністю особистості, з динамікою її інтелектуальних особливостей, емоційною (емоційно-почуттєвою) сферою. Основними типами Д. м. є: говоріння, слухання, письмо, читання. Поряд з терміном Д. м. використовують також терміни: мовленнєва діяльність (*див.: Діяльність мовленнєва*), комунікативна діяльність, діяльність мовленнєво-мисленнєва (*див.: Діяльність мовленнєвомисленнєва*), словотворча діяльність, номінативна діяльність, тезаурусна діяльність, рольова діяльність і под.). *Див.: Мовлення; Діяльність мовленнєва; Діяльність мовленнєво-мисленнєва. Пор.: Діяльність когнітивна.*

Діяльності мовленнєвої теорія — напрям у мовознавстві, варіант психолінгвістики, основу якого складає поняття мовлення як діяльності. Від психолінгвістики відрізняється широким залученням аспектів соціального контексту, урахуванням ролі паралінгвальних засобів у комунікації та деякими іншими рисами. *Див.: Діяльність мовленнєва; Спілкування; Мовлення; Код мовний. Пор.: Діяльність.*

Довгота зву́ка — те саме, що тривалість звуку. *Див.: Тривалість звуку.*

Довготривала комуніка́ція (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація тривала.*

Додаткова дистрибу́ція (англ. *distribution* — розподіл, розповсюдження від лат. *distributio* — поділ, розподіл) — *Див.: Дистрибуція додаткова.*

Дода́ток — другорядний член речення, залежний від присудка, що позначає предметний (за семантикою) уточнювач (за функцією) присудка; на нього спрямована або його стосуються дія, процес, стан, ознака. Розрізняють Д. прямий і Д. непрямий. Д. **прямий** позначає об'єкт, на який безпосередньо спрямована дія; виражається іменником у знах. в. без прийменника, сполученого тільки з перехідними дієсловами (*виголосити промову, вишивати рушник, намалювати картину, переглянути газету, читати книгу*). Д. **непрямий** охоплює різні види об'єктних значень, виражається іменниками у непрямих відмінках з прийменником або без нього (*розповідати про поїздку, грати на гітарі, підійти до батька*). За типом стрижневого слова додатки поділяються на придієслівні — залежать від дієслова (*оглядати виставку, розповідати про мандрівку, розмовляти з батьком, цікавитися книгою*), приіменні — залежать від іменника або прикметника (*читання книги, вишивання рушника, спроможний на успіх*).

Доконаний вид (перфектив) — *Див.: Вид доконаний (перфектив).*

Документ (лат. *documentum* — доказ, свідчення) — матеріальний об'єкт, що містить закріплену певним чином на спеціальному матеріалі інформацію для фіксації та передавання в часі та просторі.

Домінанта (лат. *dominantis* — панівний) — одне зі стилістичних понять, що в низці однотипних мовних одиниць є носієм основного значення й підпорядковує собі всі інші змістові та стилістичні значення.

Домінанта (лат. *dominantis* — панівний) **акціональна** (лат. *actio*; прикм. від ім. *акція*) — семантико-граматична однорідність дієслів, що називають дію та стають ремами ряду речень, об'єднаних у фрагменті.

Домінанта (лат. *dominantis* — панівний) **акціонально-рема́тична** (лат. *actio*; *акціонально* + *рема́тична*) — відповідає такому типовому значенню тексту як динаміка дії.

Домінанта (лат. *dominantis* — панівний) **культу́ри** (лат. *cultura* — освіта, розвиток) — *Див.: Константа культури.*

Домінанта (лат. *dominantis* — панівний) **культу́ри** (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **ціннісна** — *Див.: Константа культури ціннісна.*

Домінанта (лат. *dominantis* — панівний) **предме́тна** — семантико-граматична однорідність предметних рем, що сприяє єдності фразового цілого та поєднує його зсередини.

Домінанта (лат. *dominantis* — панівний) **ста́тально-динамічна** (*ста́тально* + *динамічна*) **рема́тична** (прикм. від ім. *рема*) — відповідає зміні стану в тексті, переходу від стану до руху, дії.

Домінанта (лат. *dominantis* — панівний) **стилісти́чна** (прикм.

від ім. *стилістика*) — сукупність найсуттєвіших ознак індивідуально-авторського стилю або стилю як функціонального різновиду літературної мови.

Донатів (лат. *donatio* — передавання) — матеріальний об'єкт у ситуації передавання, пов'язаний з роллю донатора: *Зі схилею головою Василько передав записку батькові* (В. Підмогильний). *Див.: Донатор.*

Дона́тор (лат. *donator* — глядач) — агент у ситуації передавання матеріального об'єкта: *Мати потайки від батька дала в руки йому гроші* (М. Івченко). *Див.: Донатив.*

Допоміжні дієслова — *Див.: Дієслова допоміжні.*

Допу́щення кому́нікативні (прикм. від ім. *кому́нікація*) — комунікативні факти, ознаки або дії, неприпустимі в межах однієї комунікативної культури, але можливі (хоча й необов'язкові) в іншій. *Див.: Кому́нікація; Дія кому́нікативна; Культу́ра кому́нікативна.*

Доре́чність мо́ви / мо́влення — комунікативна якість мови / мовлення, риторичний складник спілкування, пов'язаний з регістровими аспектами дискурсу та орієнтацією на особу адресата, унаслідок чого мова / мовлення постає відповідною меті, умовам, ситуації спілкування. Відповідно до тих чи інших виявів особливостей спілкування розмежовують **доре́чність стильову́, контекстуа́льну, ситуа́тивну, особистісно-психологі́чну.**

Дорса́льні (лат. *dorsalis*, від *dorsum* — спина) **при́голосні** — *Див.: Приголосні дорсальні.*

Дорса́льність (лат. *dorsalis*, від *dorsum* — спина; ім. від прикм.

дорсальний) — загальна характеристика розташування язика при утворенні приголосних, що вказує на його рівневе розташування й випуклість форми.

Досвід комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — сукупність уявлень про вдачі та невдачі комунікативні тактики, що зумовлюють або не зумовлюють реалізацію відповідних комунікативних стратегій.

Д

Дослідження крос-культурні (англ. *cross* — перетинати + *культурні*) — дослідження, що передбачають вияв картини світу, на якій ґрунтується певний культурно зумовлений дискурс. Для цього використовують методи методики квантитативної лінгвістики, експерименту, анкетування тощо. Див.: *Картина світу; Дискурс*.

Достатність мови / мовлення — комунікативна якість мови / мовлення, що охоплює поняття кількості мовної інформації та відповідає вимогам певного функційного стилю літературної мови, логічному завершенню думки.

Доступність мови / мовлення — комунікативна якість мови / мовлення, що виявляє спроможність певної мовної форми бути зрозумілою комунікантам, полегшувати сприйняття вираженої інформації; відповідність повідомлення комунікативному сприйняттю.

Дотикання — паралінгвістичний засіб, що може виступати стимулом підтвердження висловленого або підтвердження мовленого; у комунікативній лінгвістиці — тип міжмовних контактів, яким властивий незбіг стереотипів спілкування, установлених у різних культурах у разі

комунікації однією з мов (поняття увів Ю.Є. Прохоров). Див.: *Контакти мовні; Стереотипи національно-лінгвокультурний*.

Доцільність мови / мовлення — сукупність комунікативних якостей, що постає у процесі спілкування. Д. зумовлена мовною свідомістю, функційними стилями, соціальними ролями, ситуацією спілкування, різноманітністю комунікативних і ситуативних завдань і умов.

Дреговичі — східнослов'янське плем'я жителів боліт (пор.: давньорусь. *дрєгва*, білор. *дрыгва* — болото, трясовина; полісь. *драговина, драговиння* — болото непрохідне), у VI — на початку VII ст. заселяли досить необширну територію правобережного Прип'ятського Полісся від нижніх течій Стиру та Горині до Дніпра; тут згодом постав адміністративний центр дреговицького союзу племен — м. Туров (980 р.). За культурою — Д. належали до культури праязького типу. До розселення північніше р. Прип'ять мали спільну культуру з волинянами та деревлянами. За літописом, Д. «сиділи межі Прип'яттю і Двіною» (Повість врем'яних літ). Така констатація, очевидно, зумовлена тим, що це були пізніші факти й самим часом написання літопису. Орієнтовно, у VII–VIII ст. Д. перетнули Прип'ять і розселилися вздовж лівих приток Прип'яті — Случі, Птичі та ін., у межиріччі Прип'яті та Західної Двіни, на сході до Дніпра, на північному сході — до вододілу Другі й Березини, на півночі — до умовно-географічної лінії Борисов — Логойськ — Заславль. На всьо-

му своєму просторі Д. до включення до складу Русі (X ст.) мали свою політичну організацію. Адміністративним центром був Туров, розвиненими були й міста Пінськ (1097), Слуцьк (1116), Клецк (1127), Несвіж (1222); Копил (1247), Мозир (1155), Речиця (1214) і под. Згодом (XII–XIII ст.) дреговичі проникли на Берестейщину разом з іншими сусідніми племенами. До другої половини X ст. — початку XI ст. дреговичам властивий був обряд тілоспалення померлих, що був замінений на тілопокладення з насипанням кургану (XI — перша половина XII ст.). Під впливом сусідніх полян виник звичай поховання в ґрунтових ямах під курганом, який протягом XII–XIII ст. поширився всією територією Д.

Другорядний (побічний) наголос — Див.: *Наголос другорядний (побічний)*.

Другорядні члени речення — Див.: *Члени речення другорядні*.

Друківана комунікація (лат. *communis* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація друківана*.

Дуалізм (лат. *dualis* — подвійний) **мовного знака асиметричний** (прикм. від ім. *асиметрія*) — непаралельність плану вираження та плану змісту мовного знака, суть якого полягає в тому, що позначувальне прагне мати інші значення, а позначуване (значення) прагне виражатися іншими знаками.

Дубітація (лат. *dubitatio*) — Див.: *Апорія*.

Дублёт / Дублети (форми дублётні) (франц. *doublet*, від *double* — подвійний) — 1) з двох або більше термінів, що виражають те саме наукове поняття, *Пор.: слово — лексема, значення — семантика, лінгвістика — мовознавство*; 2) варіантний вияв мовної одиниці (фонетичний, анцентаційний (*завжди — завжди*), лексичний, морфологічний (*Івану — Іванові*) тощо). Часто Д. мають різне стилістичне значення. Див.: *Варіанти слова*.

Дужкі — парний видільний розділовий знак (). Використовується для виділення слів, словосполучень, речень і більших за речення частин, що містять додаткову інформацію або пояснення до основної частини тексту. **Круглі дужки**. **Взяти в дужки**. Поширеним є використання дужок при вставлених елементах: *Лицедіяла і в іншій іпостасі, / коли / у парадній сукенці з великою / брошкою / сиділа в президії нудних зборів / чи на сесії Верховної Ради, / заглибившись у свій внутрішній світ, / проте ствердно похитуючи головою / на черговий потік демагогії; / чи коли заявляла, / що написати роман / їй допоміг марксизм-ленінізм / (а те вчення потрібне було їй, / як зайцеві дрімба!)* (Р. Кудлик). У лінгвістичних текстах дужки використовують не тільки як розділові знаки, але й для суто умовних записів. Так, фонетична транскрипція наводиться у квадратних дужках: конвалія [конвал'іја], фонологічна — фонематична — здебільшого у скісних: /конвал'іја, зрідка — у кутових: <конвал'іја>.

Дуліби — одні з найдавніших слов'ян чи один з найдавніших со-

Д

юзів племен на східнослов'янських землях; виник орієнтовно в VI — на початку VII ст. у східному ареалі празької культури; займав територію сучасної Волині та частину правобережного лісостепу. На західному рубежі дуліби заселяли басейни Західного Бугу та Сожу, заходили у басейн Верхнього Дністра, а на півночі були обмежені Прип'яттю. Східна межа дулібів, очевидно, — це Горинь. За свідченнями арабського географа (середина X ст.) аль-Магсуді, у VII ст. н. е. дулібський союз розпався через чвари між племенами. Після розпаду окремі племена згодом увійшли до складу східних і західних слов'ян. На протоукраїнській території пращури історичних дулібів мали культуру типу Луки-Райковецької, що в рамках попередньої празької культури складалася з чотирьох локальних варіантів, розмежування яких було ландшафтно зумовленим — болота, ліси тощо. Ці чотири варіанти стали основою ранньої культури літописних волинян (бужан, дерев'ян, полян і почасти дрегівичів).

Дух мови народний — складне, комплексне поняття гумбольдтіанства, неогумбольдтіанства, а також деяких напрямів етнолінгвістики, яке охоплює складновловимі аспекти віддзеркалення особливостей етнічної психології, когнітивної діяльності, поведінки, світосприйняття, спілкування, вірувань, міфів тощо в конкретній ідіоетнічній мові. *Див.: Гумбольдтіанство; Неогумбольдтіанство; Етнолінгвістика; Картина світу мовна.*

Е

Евокативність (ім. від прикм. *евокативний*) — здатність повідомлення, дискурсу, тексту викликати у свідомості адресата значну кількість асоціацій.

Еволюція (лат. *evolutio* — розгортання) **мови** — мовні зміни, розвиток мови під впливом внутрішніх закономірностей та екстралінгвальних чинників.

Еволюція (лат. *evolutio* — розгортання) **мовна** — у дискурсології — встановлення ціннісної відповідності між об'єктами мовлення посередництвом мови, визначення їхньої співвідносної цінності за посередництва мовних еталонів як операторів еволюції.

Еврикатів (грецьк. *heuriskō* — знаходжу) — денотативна роль об'єктного типу, пацієнс, предмет чи явище, що вводяться в систему знання, відкриття як результат інтелектуальної діяльності: *Ньютон відкрив закон земного тяжіння.*

Евристика (грецьк. *heuriskō* — знаходжу) **лінгвістичної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **семантики** (грецьк. *sēmantikos* — означальний, франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semantikos* — що має значення, означає) — знання, уява про будову об'єкта дослідження. Існує кілька значущих Е. за аспектами пріоритету, опозиції тощо. **За евристикою щодо пріоритету когнітивного** за значенням слів розміщені щільно пов'язані з ними когнітивні структури — сутності, що можна описати якою-небудь спеціально опрацьованою мовою репрезентації знань. Елементами

такої мови постають фрейми, скрипти, сценарії, плани, схеми тощо. **Евристика про нерелевантність протиставлення лінгвального та екстралінгвального знань** (постульована когнітивною лінгвістикою) полягає в нівеляції протиставлення лінгвального та екстралінгвального знань, що уможливило використання дослідником тієї самої метамови для опису знань різних типів. **За евристикою про економію зусиль** принцип економії щодо функціонування мовної системи визначає взаємодію між мовними та когнітивними структурами та виявлюваний на всіх ярусах мовної системи. Тенденція до економії, певною мірою, зумовлює «штамповість» людського мислення та її мовну поведінку. Одним із виявів і способів економії зусиль якраз і є фрейми та прототиби, тому що постають ідеалізованими когнітивними моделями та трансформують практично будь-яку унікальну (можливо, і неповторну) ситуацію до певного стандарту, де реалізовано попередній досвід людини, абстраговано її поведінку в цих моделях буття. **Суть евристики про варіативність втілення когнітивних структур** полягає в тому, що когнітивні структури не обов'язково чітко співвіднесені з тим чи іншим мовним знаком: та сама когнітивна структура може виявлятися в різних значеннях того самого слова (полісемія) або ж у значеннях різних слів (синонімія). Водночас когнітивна структура може поєднувати кілька слів (джерела формування фразем (див.: **Фразеологізм**)) або виявлятися в граматичних значеннях (категорійна семантика). **Евристи-**

ка неоднорідності плану змісту мовного вияву пояснює таку особливість будови плану змісту лексичної одиниці тим, що когнітивні структури, розміщені за мовними структурами, принципово нелінійні (нелінійні) й за їхнього мовного втілення необхідні спеціальні «форматури» (за У. Чейфом). Перехід від нелінійної структури до її лінійного вияву завжди супроводжується експліцитним виявом лише окремої частини, інші ж її частини можуть поставати імпліцитними. Іншим джерелом неоднорідності змістового плану мовних висловів постає нерівнорядність людського досвіду, який для людини є чітко диференційованим і послідовно розмежовуваним за значущістю. Нерівнорядність досвіду простежується в способах категоризації та концептуалізації, напрямах категоризації семантичних відношень у мові, у доборі способів номінації тощо.

Евфемізм (грецьк. *euphēmismos*, від *eu* — добре та *phēmī* — кажу, добре говорю) — дозволене слово, що використовується замість забороненого (табуованого); слово та вислів, що використовуються для уникнення слів із грубим чи непристойним змістом або недоречним у певних умовах забарвленням. Е. використовується як синоніми щодо слова або вислову, що видається мовцеві непристойним, грубим чи нетактовним; пом'якшувальний вислів на позначення чого-небудь, особливо непристойного, грубого, забороненого (*відійшов у небуття* — помер; *не при хаті задано* — нечистий і под.). Має давнє міфологічне походження, коли не дозволялося називати певний

Е

Е

тотем; власне — різновид табу, стилістичний прийом, близький до перифразу, витворений культурою народного світосприйняття та світобачення (так, слово *ведмідь* досі має *Е. вуйко*). Часто *Е.* використовували як певним чином замаскований спосіб вираження думок, як різновид езопівської мови, коли бажаним постає уникнення прямого висловлення. У цьому разі прикладом постає «Балада про наклеп» Андрія Малишка, у якій говориться про «хитрого чоловічка» — хворобливого інтригана й наклепника, який нарешті розкрив свою справжню суть, хоч імені його так і не було названо: *Ручки і ніжки в'язали на кручі, / А вже як тонув, то люди у крик: / Рота відкрив — два жала гадючі / Прикрили чорний шершавий язик*; троп. Див.: *Спілкування; Комунікація; Мова; Слово. Пор.: Табу.*

Евфонія (грецьк. *euphōnia* — милозвучність, добре, приємне) — здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловленні; одним із виявів милозвучності, наприклад, української мови є дотримання мовцями правил фонетичних чергувань: *і — й, у — в, би — б* та ін.; у широкому значенні — вияв фоніки національної мови, що означає гармонійне поєднання позитивно-естетичних явищ і досягається застосуванням різноманітних фонетичних засобів (звукові повтори, анафора, епіфора, ритміка мовлення тощо). Наслідком дотримання принципу *Е.* є спрощення груп приголосних, гаплоголія та ін. Інколи до *Е.* відносять також фонетичні засоби поетичного

мовлення (алітерації, асонанси, звуконаслідування і т. ін.).
Синонім: *Милозвучність.*

Евфуїзм (грецьк. *euphuēs* — високий, обдарований) — пишномовний стилістичний зворот, бундючний вияв стилю. Назва походить від Евфуеса — героя романів англійського письменника Дж. Лілі («Евфуес, або Анатомія розуму», 1579; «Евфуес та його Англія», 1580). В українській літературі тенденція велемовної бундючності повною мірою виявилася в добу більшовизму: *Хто ж те сонце? То улюблений і рідний Сталін, батько всіх народів* (П. Тичина).

Егалітаризм (франц. *egalitarisme*, від *égalité* — рівність) — загальна характеристика поглядів політиків, соціологів, які відстоюють зрівнювання як принцип організації суспільного життя. У літературознавстві, естетиці *Е.* виявляється як вчення про масову культуру, доступність творів мистецтва широким читацьким масам. Показовим прикладом *Е.* є так звана «політика компартії у галузі художньої літератури», яка на місце естетичних критеріїв висувала позаестетичні, класові, відкриваючи простір для імітативної літератури, призначеної для обслуговування інтересів комуністичного режиму.

Еготизм (франц. *égotisme*, від лат. *ego* — я) — звичка говорити багато про себе в розмові. Оцінюється як порушення мовленнєвого етикету та справляє враження неволодіння культурою мовлення.

Егоцентричне (лат. *ego* — я + *centrum* — центр) мовлення — Див.: *Мовлення егоцентричне.*

Езопова (за ім'ям давньогрецького байкаря *Езоп* (*Aisēpos*), VI ст. до н. е.) **мова** (езопове мовлення) — *Див.: Мова езопівська мовлення езопіське*.

Еквівалент (лат. *aequivalentis* — рівнозначний, рівноцінний, від *aequus* — рівний і *valens* (*valentis*) — той, що має силу, значення, вагу) — одиниця мовлення, що збігається за функцією з іншою одиницею мовлення, спроможна виконувати ту саму функцію, що й інша одиниця мовлення. **Еквівалент прийменника**. **Еквівалент слова**. **Еквівалент речення**. *Пор.: через пень колоду — повільно; дати гарбуза — відмовити; ні сіло ні впало — раптово; кинути якір — зупинитися; вискочив козак з маку — зненацька, зробити обшук — обшукати; дати ногам знати — втекти; дати згоду — погодитися* тощо. *Див.: Еквіваленти речення*.

Еквіваленти (лат. *aequivalentis* — рівнозначний, рівноцінний, від *aequus* — рівний і *valens* (*valentis*) — той, що має силу, значення, вагу) **речення** — синтаксично неподільні окремі вислови, що виражають почуття, волевияв мовця, ствердження, заперечення чи запитання. **Е. р.** розглядають у **вузькому** та **широкому** вимірах. **Вузький** ґрунтується на простеженні специфіки та особливостей вияву тільки конструкцій з частками, модальними словами, вигуками. **Широкий** підхід має опертям розгляд усього загалу еквівалентів речення: 1) конструкцій, виражених частками, модальними словами, вигуками; 2) обірваних (незакінчених, незавершених) речень; 3) речень-звертань, 4) формул мовного / мовленнєвого етикету. **У вузько-**

му розумінні Е. р. інколи називають нечленованими реченнями (словами реченнями): *Ні, голосу я гучного не маю!* (Л. Українка); *Оваа! Не вихвачайся, синку, з нерозумним словом* (М. Коцюбинський); *Еге! Це не ваші груші* (І. Нечуй-Левицький). Доцільніше їх кваліфікувати як **Е. р.**, що особливо показовим є на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях. **У широкому розумінні** всі **Е. р.** в чомусь подібні до власне-речень і водночас відрізняються від них. Спільним з граматичним реченням для них є: 1) наявність відповідного інтонаційного оформлення; 2) можливість вираженням суб'єктно-модальних значень; 3) наявність/відсутність поширювачів; 4) можливість поставати компонентом складного речення. Не менш значущими виступають їхні відмінності від граматичних речень: а) відсутність граматичного зразка чи прихованої орієнтації на нього; б) неможливість утворення парадигматичних форм; в) відсутність постійних реалізацій; г) відсутність номінативного значення у слів, що утворюють конструктивну основу таких висловів. **Е. р.** невластиві граматичні обмеження та їх здебільшого в широкому розумінні систематизують і класифікують за семантикою вияву. Кваліфікативними ознаками **Е. р.** в широкому розумінні є: 1) контекстуальна й ситуативна мотивованість значення; 2) відсутність внутрішнього членування, тобто виділення головних і другорядних членів речення; 3) амальгамність номінативного та оцінного начал; 4) співвідношення не з пропозицією, а із судженням; 5) інтонаційне оформ-

Е

лення; 6) відсутність парадигми у вузькому й широкому виявах (варіації, модифікації, трансформації); 7) наявність високого ступеня абстрагованості семантики; 8) відносна семантико-граматична автономність. **Е. р. в широкому розумінні** диференційовані за: а) **комунікативною настановою** (розповідні, питальні та спонукальні речення); б) **емоційно-експресивним забарвленням** (окличні й неокличні); в) **співвідношенням з об'єктивною дійсністю та логічним критерієм** (стверджувальні й заперечні); г) **морфологічним вираженням**: 1) еквіваленти речень, виражені частками; 2) модальні еквіваленти речення; 3) вигуківі еквіваленти речення; 4) еквіваленти речень, виражені фразеологізмами. У широкому сенсі еквіваленти речення охоплюють: а) слова-речення (структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами й вигуками); б) незакінчені (або обірвані) речення (структури, які не містять виражених ознак внутрішньої структурної організації та комунікативно-інформативної завершеності); в) звертання-речення (однослівні речення, виражені кличним відмінком іменника, що самостійно передають нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення); г) формули мовного / мовленнєвого етикету. Для послідовного розмежування вузького та широкого розуміння еквівалентів речення слід їх диференціювати. У вузькому розумінні еквіваленти речення охоплюють тільки вислови, виражені частками, модальними словами й почасті вигуками — це так звані **влас-**

не-еквіваленти речення, а незакінчені (обірвані) речення, речення-звертання, формули мовного / мовленнєвого етикету — це **невласне-еквіваленти речення**. Між цими двома різновидами еквівалентів не існує абсолютної рівнорядності, тому їх розглядають окремо. **Власне-еквіваленти речення: основні різновиди**. Класифікацію **власне-еквівалентів речення** слід здійснювати за функцією з урахуванням аспектів мовленнєвої ситуації (категорії істинності, комунікативної настанови, модальності і под.). **Логічні власне-еквіваленти** речення корелюють з категорією істинності та диференційовані на **стверджувальні й заперечні** їхні різновиди. Їхньою особливістю є анафоричний характер: у первинній функції вони корелюють з попереднім реченням і набувають точного значення завдяки цьому зв'язку, що дозволяє інколи кваліфікувати їх як *фразові займенники*: «*Ти сьогодні працював базато над продовженням експерименту?*» — «*Ні*» (П. Загребельний); «*Чи вдалося вам побувати на новобудові?*» — «*Так*» (Україна моєго. — 2008. — 11 червня). Поза анафоричним використанням *так, ні/ані* виконують вторинні функції. *Так, ні* можуть виражати заборону, якщо вони використовуються як реакція на чийсь дію. Як логічні власне-еквіваленти можуть виступати інші частки, модальні слова зі значенням ствердження або заперечення. Для **стверджувальних власне-еквівалентів** притаманні формальні вирази типу *так, але, ого, правильно, добре, правда, звичайно, відомо; але ж, ну а як же, певне що*

і под.: «*Та це ж наш Варгун!*» — «*Ну, але... Зять твій, Микола, їде*» (П. Загребельний); «*Зерно стеріг?*» — «*Атож. На горобців кишкав*» (О. Вишня); «*Та й добре нам сьогодні трапилося...*» — «*Авжеж*» (В. Земляк); «*Ти вже йдеш додому?*» — «*Очевидно*» (Г. Тютюнник). **Заперечні власне-еквіваленти речень** охоплюють вияви у формі заперечних часток та їхніх сполук: *ні, так ні, ні-ні, ні за що, ні в якому разі, не може бути*; слова-предикативи: *неправда, неправильно, нічого*; «*Чи знаєш, Максиме, що то за мара була в Зінківцях?*» — «*Ні, не знаю, не чув*», — відповів Максим і з тривогою подивився Оксані в очі (М. Дзюба). Функційно стверджувальні власне-еквіваленти речень внутрішньо диференційовані на: а) **актуалізаційно- або власне-стверджувальні**, що виступають прямою відповіддю на те чи інше питання та виражені частками типу *еге, еге ж, ага, ага ж, авжеж, аякже, так, угу, точно та ін.*: «*А що вдало ми виступили на змаганнях?*» — «*Еге ж*» (Сільські вісті. — 2008. — 11 липня); «*Еге! Це не ваші груші*» (Іван Нечуй-Левицький); б) **неактуалізаційно-стверджувальні**, виражені словами *добре, гаразд, правильно, достеменно, звичайно, безперечно* і под., де певна ситуація стверджується як така, що має відповідний вимір у часопросторі: «*Швиденько сідлай коней та поїдемо в район*», — сказав голова. — «*Гаразд*» (О. Коппленко); в) **підсумково-стверджувальні**, характерним вираженням яких виступають конструкції типу, що позначають певний підсумок як ствердження: *Хвалити Бога!; Так тому і*

бути!; А то ж таки так! Пор.: «Добре тут зорано, тому будемо висаджувати капусту в ґрунт мілко», — сказав бригадир. — «Так тому і бути» (Сільські вісті. — 2004. — 15 травня); г) **підтверджувально-стверджувальні**, виражені здебільшого словом *так* (характерним постає підтвердження власних думок, міркувань, резюмувань; для наголошення їхнього статусу вони виступають в ініціальної позиції: «*Так, так, так. Сьогодні я й справді правильно зробив*» (О. Довженко). Група стверджувальних власне-еквівалентів речення охоплює також конструкції типу *Не без того; Нічого. Заперечні власне-еквіваленти речень* внутрішньо диференційовані на: 1) **власне-заперечні**, що прямо заперечують поставлене запитання й виражаються часткою *ні* (для змістової активізації може подвоюватися, потроюватися), яка інколи ускладнюється іншими частками (*та ні, бо ні, ба ні, майже ні, ой ні, ще ні, зовсім ні*), вигуками (*о!; е!; ах!; ох!; ой!*): «*Не покинеш?*» — «*Ні, Ярино*» (Т. Шевченко); «*Дмитре, ти нічого не чув?*» — *озивається невидюща темінь.* — «*Ні*» (М. Стельмах); «*Може, й тут розпочнемо?*» — «*Ні, ні, ні*» (Т. Осьмачка); «*Це так важливо?*» — «*Зовсім ні*» (О. Довженко). Цю ж функцію виконують модальні слова *неправда, неправильно, невірно, навпаки, ніскільки, дзуськи* і под.: *Поки вчителька читала твори, коментувала, сидів Петрик спокійно, аж тут почув про свій твір, що він списаний. «Неправда»* (П. Качкан); «*Пішли попросимо вибачення*», — *прошинів Василь.* — «*Дзуськи!*» (М. Івчен-

Е

ко); 2) *монологічно-центрично-заперечні* (заперечення адресата самому собі), виражені часткою *ні*: «*Поміркуйте, чи справді хтось може не любити ці чорнобривці, що цілий рік цвітуть і милують око. Ні! Їх не можна не любити*» (Г. Малкович). **Типи еквівалентів речення за комунікативною настановою.** За категорією комунікативної настанови усі Е. р. поділяються на *розповідні, питальні, спонукальні. Розповідні еквіваленти речень* повідомляють певну інформацію в згорнутому вигляді, постаючи співвідносними з попереднім інформаційним насиченням. Вони повністю корелюють зі стверджувальними або заперечними еквівалентами речень (вирізняваних за логічним критерієм), що промовляються з відповідною інтонацією, притаманною для розповідних речень: «*Заспівай про нашого Йвана*». — «*Про Йвана? Ну, добре*» (О. Довженко). **Питальні еквіваленти речень** вимовляються з відповідною інтонацією та можуть бути виражені словами типу *так, ні*; модальними словами: *добре, правильно, неправильно, справді*; частками: *хіба, невже, напевно* і под.: «*Полк, який втрапив прапор, розформовується. Не існуватиме більше*». — «*Справді?*» (О. Гончар). Внутрішньо питальні диференційовані на такі, у яких: 1) попередня конструкція вимагає прямої відповіді на поставлене запитання: «*Отут сядеш і чекатимеш маму з роботи. Гарзд?*» — «*Гарзд*» (О. Довженко); 2) виражена семантика перепитування, уточнення: «*А дітям прищеплення уже робили?*» — «*Ні*». — «*Ні?*» (Сільські вісті. — 2007.

18 жовтня); 3) реалізоване вгадання, подив, сумнів або інші емоційно-оцінні / емоційно-кваліфікаційні відтінки: *Хіба? Справді? Та ну? Ова? Невже?* та ін., Пор.: «*Чуєте, залізне пудо бряжчить?*..» — «*Хіба?*» (М. Стельмах); 4) такі, що виражають спонукання до певних учинків, дій. Здебільшого виражені часткою *ну*, що часто супроводжується іншими словами: «*У глухому закутку його зустріли двоє. «Ну?». — «Не маю, чим з вами поділитися, а хоч би й мав, то не дав би*» (А. Кокотюха). **Спонукальні еквіваленти речень** виражають спонукання: наказ, заклик, прохання і под., відбиваючи певну реакцію мовця в тій чи іншій ситуації. Для них здебільшого характерне вираження вигуками та близькими до них словами типу *геть, годі, гвалт, доволі, досить, караул, марш, стоп, ура, цить, шабаш* і под.: «*Геть!*» — *вискакує з за столу Крамовий* (М. Стельмах); «*Цить!*» — *прошепотіла Оксана* (С. Васильченко). До спонукальних еквівалентів речення належать і відповідні звертання до свійських тварин, що передбачають відповідну реакцію останніх: «*Вію! Вію!*» — *щораз гучніше долинали зі степу* (М. Івченко). **Емоційно-експресивні різновиди еквівалентів речення.** За емоційно-експресивним забарвленням виділяють *емотивні* та *неемотивні еквіваленти речення*. Виділення окремої групи *емотивних* (або емоційно-оцінних) еквівалентів речення постає мотивованим, оскільки такі утворення завжди містять емоційну або модальну оцінку ситуації, дії або висловлення співрозмовника. За специфікою свого морфо-

логічного вираження вони диференційовані на **вигукові**: «Тьху! — вилаявся, закидаючи рушницю за спину, Тихін. — Мерзота яка...» (К. Пісоцький) та **іменникові**: «Біда! Знову їдуть нас перевіряти» (Сільські вісті. — 2006. — 19 січня) еквіваленти речення. **Вигукові емотивні (емоційно-оцінні) еквіваленти речення** виражають ставлення мовця до тих чи інших явищ, подій, предметів. За модально-експресивними відтінками вони надзвичайно багаті. Такі еквіваленти здебільшого виражені вигуками або словосполучками вигукового характеру *а, е, о, у, ат, ет, ей, ех, ох, тьху, ого, ба, овва, ага* і под., *Пор.: «Ова! Не вихвачуйся, синку, з нерозумним словом»* (М. Коцюбинський). Їхнє значення є ситуативно мотивоване й легко впізнаване через вузький і широкий контекст. **Вигукові еквіваленти речення** за емоційно-оцінним значенням є досить ємними, охоплюючи відтінки різних почуттєво-емоційних сфер: біль, страх, жаль, переживання, тривога, сумнів, вагання, докір, невдоволення / незадоволення, гнів, іронія, недовіра, насмішка, подив, захоплення і под.: «Ой леле! Як воно болить» (М. Івченко); «Тьху! Тьху! Тьху! І ще раз тричі тьху!». Ганна Гнатівна гнівно дивилася на свого кривдника (О. Вишня). Група емоційно-оцінних вигуків власне-еквівалентів речення охоплює також інтер'єктивовані фразеологізми: «Та сором ніби й зізнатися, брате! За рідними тужу». — «От тобі на! Та листи пиши частіше» (М. Івченко) та сполуки з компонентами *Боже, Господи*. *Пор.:*

«О Боже мій! Дай сили і духу величного вистояти в цій нелегкій борні» (М. Драй-Хмара). До **іменникових емоційно-оцінних власне-еквівалентів речення** належать вислови, що виражені формою називного відмінка зі значенням ставлення мовця до ситуації, окреслюють певну оцінку останньої: *Ганьба! Наші депутати не підтримали ініціативу Президента України* (Україна молода. — 2008. — 14 квітня). **Немотивними** можуть виступати будь-які еквіваленти речення — розповідні, питальні тощо: *Так; Ні, Ага* і под. **Невласне-еквіваленти речення** охоплюють формули мовного / мовленнєвого етикету, речення-звертання, незакінчені (обірвані) речення. **Формули мовного / мовленнєвого етикету** потребують особливої уваги. *Пор.: Моє шанування! / Моє шануваннячко!; Хліб-сіль!; Добрий день!; Щасливої дороги!; «Гарного дня!»* (М. Бажан). Формули мовного / мовленнєвого етикету належать до еквівалентів речення, оскільки вони, попри свою певну нейтральність, ініціюють спілкування та водночас репрезентують один із параметрів речення — виражати певну думку або емоційну почуттєвість. Навіть нейтральність — це також вияв оцінки, але оцінки як похідної від осмислення, від судження. Функційно такі еквіваленти речення диференційовані на такі, що виражають: 1) вітання, привітання: *Добридень!; Добрий день!; Доброго дня!; Добридень!; Добрий вечір!; Добрий вечір!* і под.; 2) прощання, прощання: *Прощайте!; Будьте здорові!; До побачення!; На все добре!; Будьте здорові!; На*

Е

добранич! та ін.; 3) побажання, подяки, пробачення: *Дякую!*; *Спасибі!*; *Вибчайте!*; *Будь ласка!*; *Прошу* і под. Якщо разом із формулою мовного / мовленнєвого етикету використовується також форма звертання, то разом вони складають цілісну конструкцію — еквівалент речення: *«Дякую, брате!»* (О. Гончар); *«Прощай, друже-козаче!»* (М. Грушевський); *«Доброго здоров'ячку, пане Василю»* (О. Слісаренко). **Еквіваленти речення — звертання — невла́сне-еквівале́нти:** *Микола побачив його. Щось його вразило в ньому. «Романе!»*. Він так тривожно кликав, а той навіть не озирнувся (О. Слісаренко). Невласне-еквіваленти речення — звертання містять ту чи іншу думку, якесь почуття та вимовляються з відповідною посиленою інтонацією. Цим вони відрізняються від звичайних звертань, семантика яких постає прозорою, без будь-яких глибинних відтінків. Звертання стосується речення та входить до нього як елемент інтонаційно-сміслового цілого, воно не виступає й не може бути окремим висловленням. Пор.: *«Брате Павле, коли вирушимо в дорогу? Чи знову тут будемо ночувати?»* (Б. Лепкий) — *брате Павле* — це звертання; *«Брате Павле, будемо вже вирушати.»* — *«Брате Миколо!..»* — *«Та що такого я сказав»* (Б. Лепкий) — *«Брате Миколо!..»* — еквівалент речення — звертання. Обсяг змісту невла́сне-еквівалентів речення — звертань постає очевидним з інтонаційного малюнку, вони є самостійними й не вимагають додаткового, ширшого контексту. Невласне-еквівалентам речення — звер-

танням властива відносна семантико-граматична автономність, на відміну від звертання такі вокативні еквіваленти речень не супроводжуються висловленням на адресу співрозмовника, а особливою інтонацією виражають почуття мовця: докір, радість, здивування, страх, пересторогу. Пор.: *«Олексію!»* — *дико вирвалося з мене, і я відчув, що здурію, якщо не врятую його* (І. Карпа) — страх; *«Ех, Петре, Петре!»* (О. Слісаренко) — докір і под. Функційно **вокативні невла́сне-еквіваленти речення** диференційовані на **спонукально-кличні** та **оцінно-емоційні**. У перших наявний заклик, вимога, спонукання адресата мовця для привернення його уваги, відповідної реакції: *«Вартувий!»* — *суворо промовив капітан* (А. Кокотюха); *«Друзі», — вимушено посміхаючись повернувся до них Василь, на обличчі якого відобразилося якесь внутрішнє переживання* (В. Дрозд). З-поміж них наявні: 1) еквіваленти речення, що є закликом, проханням чи вимогою відповісти, відгукнутися і под. У таких ви-словах домінує волевияв адресанта: *«Наталю!»*, — *зукнув він, коли вона вже доходила до дверей.* — *«Чого вам?»* — *не повертаючись, запитала вона* (П. Мирний); 2) вислови з домінуванням емоційності, що зумовлює певне послаблення спонукання, здебільшого це вислови, що виражають докір, закид, осуд, радість, тривогу тощо; цим мотивована їхня глибинна експресія: *В Овксентія очі горіли якоюсь несамовитістю, він не сподівався від сина такого: «Миколо!..»* (С. Яровий). Їхня семантика уможливорює ускладнення структури вигуками *ой*,

ах, ох, гей, о та ін., основним призначенням останніх виступає посилення емоційності: «Ой синку, синку!...» У її словах наче зібрався сум і тривога пережитого протягом усіх цих важких днів і років (В. Підмогильний). Сюди ж належать і вислови, що виявляють упізнавання певної особи, предмета з окресленням емоційної реакції мовця до адресата. Пор.: «Іди, іди, поглянь, хто б це міг бути такої ранньої години». — «Тату! Тату!» — бігла вона назустріч (М. Стельмах). **Оцінно-емоційні еквіваленти речень** — звертання виражають емоційну реакцію на ті чи інші дії співрозмовника, постають відповідною емоційно-оцінною реакцією: «Мамо!» — Їй важко було підняти очі і подивитися на свою рідну матір, яка таке їй сказала (А. Дімаров). **Невласне-еквіваленти речення** — незакінчені (обірвані) речення. Незакінчені (обірвані) речення поряд з іншими типами еквівалентів речень виступають важливим засобом оформлення думки, засобом відтворення почуттів і відношень мовця до зображуваного явища, події, особи і под. Диференційними ознаками таких еквівалентів речення є: а) інтонаційне незавершення; б) різноманітність форм їхнього вияву. Внаслідок недомовлення може обриватися вся головна або підрядна частини, друга частина складносурядного речення, будь-яке слово або словосполучення простого речення; еквівалент речення — незакінчене (обірване) речення може складатися тільки з одного слова, навіть з одного сполучника: «Ми справді сьогодні від'їжджаємо, так що...» (Я. Стель-

мах); «І ти смієш мені це говорити. Мені, хто від самих перших твоїх кроків і до сьогодні поряд з тобою, хто переживає за тебе більше, ніж твої рідні батьки, а...» (М. Зарудний); в) структурна неспіввідносність з членами речення. Компоненти обірваних речень не можна вважати ні головними, ні другорядними членами речення. Це синтагматичні одиниці, а не члени речення; г) неможливість адекватного відновлення опущеної частини речення (якщо й відновлювана мовцем або співрозмовником, то тільки в подальшому мовленні); ґ) неспів-відносність з неповними та еліптичними і за самою суттю неповноти. Причини неповноти в перших, і лінгвальні, й екстралінгвальні, різноманітніші. Вираження гніву, осуду, зневаги, небажання продовжувати мовлення або формулювати думку, відсутність необхідності продовжувати її (співрозмовнику і так усе зрозуміло), різні переривання в мовленні і т. ін. — усе це може стати основою для обривання речення. Ще однією рисою незакінчених (обірваних) речень є підвищення інтонації на слові, після якого обривається речення, а саме слово набуває особливого смислового навантаження. **Еквіваленти речення та структурно подібні до них вислови.** До еквівалентів речення в жодному разі не належать: 1) однослівні речення, що містять будь-який член речення, виражений певною повнозначною частиною мови: Вас на вулиці запитують: «Бу-ли?» І ви відповідаєте: «Бу-в!» (О. Вишня), де Бу-ли! і Бу-в! виступають контекстуально неповними реченнями; 2) речення, у яких після

часток наявні повнозначні слова, такі частки вжиті для надання вислову того чи іншого відтінку: *Ну й погода* (М. Стельмах); *Невже тобі неволя не обридла?* (Л. Українка). Такі утворення легко можуть бути поширені, доповнені відповідними членами речення, щоб стати повними.

Еквіваленти (лат. *aequivalentis* — рівнозначний, рівноцінний, від *aequus* — рівний і *valens (valentis)* — той, що має силу, значення, вагу) **складного речення** — конструкції (звороти), що формально відрізняються від предикативних одиниць, але вони передають той самий смисл і виконують ту саму синтаксичну функцію (*інфінітивні, дієприкметникові, дієприслівникові, герундійні звороти*, речення з *однорідними членами*).

Еквівалентність (лат. *aequivalentis* — рівнозначний, рівноцінний, від *aequus* — рівний і *valens (valentis)* — той, що має силу, значення, вагу) **мовних одиниць** — рівнозначність; значеннева, стилістична та прагматична відповідність одиниць рідної й іноземної мов у випадках міжкультурної комунікації. Див.: *Еквіваленти речення*.

Еквоніми (лат. *aequus* — рівний + *-онім*) — слова одного рівня узагальнення при загальному гіперонімі. Гіперонім — ім'я родового поняття. Імена видових понять щодо їхнього загального гіпероніма називають гіпонімами, а один щодо іншого на тому самому рівні узагальнення еквонімами (*береза, дуб, граб, клен, явір* — еквоніми). Е. — це гіпоніми одного рівня узагальнення, що взяті у відношеннях один щодо одного.

Екзегетика (грецьк. *exēgētikos* — пояснювальний, тлумачний) — у лінгвістиці тексту — філософсько-методологічне (та релігійне) вчення, основу якого становить вивчення інтеракції релігійних текстів з урахуванням контексту, в якому ці тексти створювались. Див.: *Герменевтика*.

Екзерситів (лат. *exercitium*) — тип мовленнєвого акту, що виконують владні функції, які спрямовані на реалізацію права й авторитету адресанта (призначення на посаду, наказ, спонукання, попередження, порада, заборона і под.), за концепцією Дж. Остіна.

Екзистент (лат. *existentia* — існування) — у лінгвокультурології — основний учасник подій у наративі.

Екзистенціатів (лат. *existentia* — існування) — денотативна роль ситуантного типу, подія, екзистенція (явище, існування, відсутність) якої супроводжує певну ситуацію: *Про що ця стаття? Коли за текстом, нібито про ситуацію, що склалася у просторі білоруської літератури з утворенням нової письменницької спілки...* (В. Гарачка).

Екзистієнс (лат. *existentia* — існування) — протагоніст буття: *На Донеччині є золото* (Україна молода. — 2000. — 14 вересня).

Екзостереотіп (грецьк. *exō* — зовні, поза) — Див.: *Гетеростереотип етнічний*.

Екзотизми (грецьк. *exōtikos* — чужий, іноземний) — слова та вислови, що засвоєні з інших маловідомих мов, позначають предмети, явища неукраїнської дійсності, у їхній семантиці відбиті поняття з життя інших народів: назви установ і органі-

зацій (*сейм, меджліс, сенат*), грошових одиниць (*ліра, євро, динар, фунт, лев, крона, долар*), побутова лексика (*аул, джигіт, кишлак*) тощо. Також слова та вирази, запозичені з маловідомих мов на позначення побуту народу, місцевості, природи. Використовуються в описах, перекладах: *Ох, арабські фоліанти! / Вас несила вже читати; / Бо розкинувся сад за пашиний / Під вікном моєї хати. // Підведу од книжки очі, — / Під вікном ростуть банани, / Шелестять високі пальми, / Мирти, фіґи і платани...* (А. Кримський).

Екзотропа́ (грецьк. *exōtikos* — чужий, іноземний + *τροπα*) — у дискурсології — оператор, що постає симетричним щодо себе, об'єкти, що попадають у сферу його дії.

Еківок (франц. *équivogue*, від лат. *aequivocus* — багатозначний, двозначний) — двозначний натяк, завданням якого постає вираження негативного ставлення до чого-небудь не досить прямо.

Еколалія (ісп. *ecolalia* — відлуння) — деформоване мовлення, що полягає у мимовільному повторі звуків, складів, слів. Трапляється у малих дітей і в людей, схильних до затинання. У літературі Е. вживається як стилістичний прийом: *Десь надходила весна. — Я сказав їй: «Ти весна!»* (П. Тичина).

Ексклюзі́вний (франц. *exclusif*, англ. *exclusive* — винятковий) — винятковий, що поширюється на обмежене коло осіб, предметів.

Екску́рсія (лат. *excursio* — поїздка) — початковий етап (початкова фаза) артикуляції звука, коли мовні органи переходять

від нейтральної позиції та займають позицію, необхідну для творення того чи іншого звука.

Експансіоні́зм (франц. *expansionnisme*, від лат. *expansio* — розширення, поширення) — використання здобутків інших наук для пояснення мовних явищ; вихід лінгвістики (когнітивної) в інші науки.

Експа́нсія (лат. *expansio* — розширення, поширення) **мо́вна** — поширення певної мови на території функціонування іншої для виконання комунікативної функції. Е. м. «чужої мови» сприяє витісненню мови певної території.

Експекта́ції (англ. *expectacion* — очікування, розрахунок) — *Див.: Очікування роліви.*

Експериме́нт (лат. *experimentum* — проба, дослід) — різновид досліді, що має цілеспрямований характер і проводиться у штучних, відтворюваних умовах шляхом їх контрольованої зміни; у лінгвістиці — спосіб верифікації лінгвістичних моделей, метод аналізу мовних фактів і мовленнєвої поведінки людини (психолінгвістика). У лінгвістичному експерименті дослідник може аналізувати самого себе (сам-об'єкт — **інтроспекція, експеримент мисленнєвий**) або ж розглядати інших мовців (експеримент об'єктивний). Експериментальна фонетика. Психолінгвістичний експеримент. Нейролінгвістичний експеримент. Психонейролінгвістичний експеримент.

Експеріє́нцер (англ. *eksperiýentser*) (**експеріє́нсів** (англ. *eksperiýensyv*), **рецепіє́нсис**), (лат. *recipiens* (*recipientis*) — той, який сприймає) — учасник ситуації, який відчуває або не відчуває симпатію до чогось: *Хлопчику по-*

дається казка; денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст, носій стану: *Мокрі жита почали вилягати* (М. Івченко); семантична роль першого актанта (див.: *Відмінок семантичний*) при дієсловах знання, стану, почуття: *Дитина міцно спить; Учні уважно слухають директора; Хлопчик дуже любить дощову погоду* — експерієнцерами виступають *дитина, учні, хлопчик*.

Е

Експланаторність (англ. *to explain* — пояснювати) — пояснювально-мотиваційний потенціал моделі, генеративна теорія, спрямована на висвітлення глибинних процесів мовленнєвої діяльності. Е. — це прагнення з опертям на опис матеріалу адекватно пояснити його, внаслідок чого у фокусі актуальними постають не стільки поверхневі мовні факти, реалії, скільки глибинні структури знань у свідомості людини; принцип пояснення мовних явищ.

Експлантація (лат. *eksplantatio* — пояснення) — Див.: *Гіпотипоз*.

Експлікативи (лат. *explicatus* — розвиток, розгортання, пояснення) — Див.: *Асертив*.

Експлікатор (лат. *explicatus* — розвиток, розгортання, пояснення + *-тор*) — компонент синтаксеми, необхідний для утворення дискрипції, тобто для вираження відношень між предметом і його ознакою: *Кожна людина планети має право на природні ресурси* — *Кожна людина планети має право на користування природними ресурсами*.

Експлікатура (лат. *explicatio* — пояснення + *-ура*) — значення, яке міститься у вимовленому реченні; логічна форма (термін Д. Спербера та Д.Н. Уїлсона).

Експлікація (лат. *explicatio* — пояснення) — виявлення, пояснення певних прихованих, незрозумілих явищ.

Експліцитний (франц. *explicite* — явний, очевидний, від лат. *explicatio* — пояснення, тлумачення) — явний, виражений смисл, що сприймається комунікантами зі значеннями мовних одиниць; контекст, явно виражений вербальними та невербальними засобами.

Експозитів (лат. *expositio* — виклад, опис) — тип мовленнєвого акту, в якому адресант характеризує власну участь у дискусії, суперечці або бесіді, розмові (постулювати, визнавати тощо) (за класифікацією Дж. Остіна).

Експозиція (лат. *expositio* — виклад, опис) — те саме, що витримка. Див.: *Витримка*.

Експоліція (лат. — чіткіше вираження думки після попереднього її вираження (різновид *епантортозу*): *Багато у нас хворих на алкоголізм, а простіше кажучи — різних п'яниць; Петро і багато в чому змінив Росію, а точніше кажучи, він її європеїзував*.

Експонент (лат. *exponens* — той, що виставляє напоказ) — план вираження мовного знака, позначувальне.

Експрес (англ. *express*, від лат. *expressus* — виразний, ясний, випуклий, чіткий) — у засобах масової інформації коротка й чітка інформація, без розгорнутих коментарів.

Експресив (лат. *expressus* — виразний, випуклий, чіткий) / **Емотив** (франц. *emotion*, від лат. *emovere* — збуджувати, переживати + *-ив*) — тип мовленнєвого акту, ілюкутивна мета якого — демонструвати, виразити пси-

хічний стан, настанови, почуття, емоції адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє адресату. Дж. Остін такий різновид мовленнєвого акту називає бехабітивом. За таксономією Дж. Сьорла, Е. властиві такі параметри: (1) ілюкутивна мета — виразити психологічний стан, визначуваний умовами ширості щодо стану справ, визначуваного та описуваного в рамках позиційного змісту; (2) напрям налаштування — відсутній; (3) формула: Е Ш (Р) (Г/С + властивість). Символи: Е — експресив; Ш — нульовий символ, що вказує на відсутність напрямку налаштування; (Р) — змінна, що вказує на різні психологічні стани; властивість — приписувана адресанту або адресату пропозиційним змістом. За Д. Вундерліхом, Е. почасти відповідає сатисфактив (Sat — вибачення, подяка, відповідь, обґрунтування, виправдання). Георгій Почепцов розглядає почасти корелятивний перформатив (вітання, подяка, вибачення, гарантія, призначення), таким чином приєднуючи і сьорлівський тип *декларації*. К. Бах простежує близький за змістом тип визнань (acknowledgments): вибачення, співчуття, вітання, привітання, висловлення подяки, згода прийняти пропозицію. У В. Богданова Е. — це не інституційний, не спонукальний, виражає психологічний стан.

Експресивна (лат. *expressio* — вираження; прикм. від ім. *експресія*) **лексика** — Див.: *Лексика експресивна*.

Експресивний (лат. *expressio* — вираження; прикм. від ім. *експресія*) — виразний, сповнений експресії.

Експресивність (лат. *expressio* — вираження; прикм. від ім. *експресія*) — здатність мовної одиниці до виразності, її властивість підсилювати логічний та емоційний зміст висловлення, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови; стилістична властивість висловлення, що виявляє активну позицію автора щодо форми вираження смислових відтінків; виразний та емоційно-мистецький світовияв, образність подання людських знань і почуттів. **Експресивні засоби. Емоційно-експресивне вираження.** Експресивності можна досягати різними шляхами: інтонаційно-фонетичними (зміна тривалості звуку, його якості — на письмі відтворювані в графемах типу *о-о-о; р-р-р*); морфологічними (наприклад, похідна форма жіночого роду від іменника чоловічого роду, *Пор.: І тут іде моя лейтенантиша, увесь потертий...* (П. Загребельний)), словотвірними (збільшувальними (пейоративними) або зменшувальними (демінутивними) суфіксами), лексичними (слова з оцінним компонентом значення), синтаксичними (зміна порядку слів) (*Пор.: Він собі уже хатиночку в Карпатах давно змакітрив!* (за нейтрального *Він собі уже будинок у Карпатах давно побудував!*), де наявна низка засобів вияву експресивності. Властивість мовної одиниці передавати суб'єктивне ставлення, підсилювати логічний та емоційний зміст.

Експресивність (ім. від прикм. *експресивний*) **адгерентна** (лат. *adhesio* — прилипання) — експресивність, якої набуває певне слово, мовна одиниця тільки у відповідному контексті: *Гарень-*

ка історія, пор.: гарненька дівчина.

Експресивність (ім. від прикм. *експресивний*) **інгерентна** (лат. *inhesio* — притаманність) — експресивність, внутрішньо притаманна якому-небудь слову або звороту мовлення: *золоточолий, мудрагель, червона лінія* та ін.

Експресивність (ім. від прикм. *експресивний*) (**виразність**) **мовлення** — незвичність манери вираження, що сприяє сприйняттю мовлення, на що спрямовані прийоми свіжості, оригінальності, стилістичної вправності тощо.

Експресія (лат. *expressio* — вираження, висловлення, увиразнення, від *exprimo* — зрозуміло вимовляю, висловлюю) — інтенсивна виразність тексту, що створюється фонетичними, лексичними, граматичними, стилістичними засобами мови.

Експресія (лат. *expressio* — вираження, висловлення, увиразнення, від *exprimo* — зрозуміло вимовляю, висловлюю) **мовленнєва (комунікативна)** — насиченість повідомлень мовними та позамовними засобами вираження суб'єктивного ставлення адресанта до адресата або змісту комунікації, їхньої оцінки.

Екстенсіонал (лат. *extensivus* — розширювальний) — 1) *Див.: Денотат; Значення слова денотативне*; 2) обсяг поняття, клас усіх реальних предметів, із якими слово співвідноситься (для називання) у системі певної мови; сукупність предметів або явищ, що за наявністю відповідних інваріантних ознак об'єднані в межах певного класу. Антонім: *Інтенсіонал*.

Екстраверт (лат. *extra* — зовні, поза та *versio* — повертати) —

людина, відкрита для спілкування, впевнена в собі, що має активну життєву позицію. Е. орієнтований у своїх виявах зовні, на інших. Для Е. властива поведінка, за якої людина прагне: а) спілкуватися з людьми; б) мати увагу від інших; в) брати участь у публічних виступах; г) брати участь у великих заходах. Е. мають стимул свого існування зовні — від дій, людей, локусів і речей. Тривалі періоди бездієвості, внутрішнього спостереження, самотності або спілкування тільки з однією людиною позбавляють їх сенсу життя. Е. повинен дозувати надактивність і відпочинок. Е. легко самовиявляються, концентруються на результатах, діють. Е. у суспільстві здебільшого бувають організаторами, керівниками, артистами та ін. *Пор.: Інтроверт; Амбіверти (діаверти)*.

Екстраверсія (лат. *extra* — зовні, поза та *versio* — повертати) / **Інтроверсія** (лат. *intro* — всередині та *versio* — повертати) — у психолінгвістиці — поширене обґрунтування категоризації або зміни рис особистості. Найпоширеніші два або кілька понять екстраверсії — інтроверсії, що належать Карлу Густаву Юнгу та Гансу Юргену Айзенку. *Див.: Екстраверт; Інтроверт; Амбіверти (діаверти)*.

Екстралінгвальний (лат. *extra* — поза, зовні, крім і франц. *linguistique* — мовний) — позамовний, такий, що стосується позамовної дійсності, у межах якої розгортається комунікація, розвивається та функціонує мова. До екстралінгвальних чинників розвитку мови належать насамперед суспільно-політич-

ні чинники, зокрема взаємодія літературної мови та діалектів.

Екстралінгвальні (лат. *extra* — поза, зовні, крім і франц. *linguistique* — мовний) **засоби спілкування** — Див.: *Засоби спілкування екстралінгвістичні*.

Екстралінгвістика (лат. *extra* — поза, зовні, крім і франц. *linguistique* — мовний) — сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення та не пов'язані з його фонетичними характеристиками: паузи, кашель, зітхання, сміх, плач, сльози, гримаси тощо.

Екстралінгвальні (лат. *extra* — поза, зовні, крім і франц. *linguistique* — мовний) **чинники** — Див.: *Чинники екстралінгвістичні*.

Екстраполяція (лат. *extra* — поза, зовні, крім і *polaris*, від грецьк. *polos* — вісь, полюс) — у дискурсології — 1) ефект дії екстраполятора; 2) дискурсивна модель, основана на ефекті екстраполяції, внаслідок чого репрезентовані об'єкти (прообрази) уподібнюються певній мовній системі, отримують свій дублікат у термінах еталонів мовної еволюції.

Ексфóрма (лат. *ex...* — із, ви — частина складних слів зі значенням «колишній» + *форма*) **конвенціоналізованих** (прикм. від ім. *конвенція*) **знаків** — матеріальна, зовнішня форма, в якій втілений загальноприйнятий мовний знак (звукова, писемна, друкована).

Екссесів (лат. *excessivus*) — надмірний ступінь ознаки чогось.

Елатів (лат. *elatio* — посилення) / **Елятів** — одна з граєм категорії ступеня вияву ознаки прикметників, що означає безвідносну до порівняння абсолютну, крайню, граничну міру

вияву ознаки, виражену за допомогою префіксів *як-*, *що-* та форми найвищого ступеня з префіксом *най-* (*щонайменші огріхи, щонайкоротший шлях, найвдаліший засіб* і под.); омонімічна з найвищим ступенем порівняння форма прикметника, що позначає безвідносний ступінь якості: *найзапекліший ворог, щонайкоротший термін, найсправедливіший присуд, найстрашніші обставини* тощо.

Елeгія (грецьк. *elegos* — журлива пісня, скарга; хоча може мати інше етимологічне походження, пор.: фриг. *elegn* — очеретина, очеретяна сопілка) — ліричний жанр медитативного меланхолійного, почасти журливого змісту. Е. визначилась у Давній Греції (VII ст. до н.е.) насамперед як вірш (двовірш), що складається з гексаметра та пентаметра, поділеного на дві рівні частини цезурою (елегійний дистих), наповнювалася патріотичними, громадянськими мотивами (Архілох, Тіртей, Солон та ін.), інтимними переживаннями (Мімнерм). Такі мотиви поєднувалися в творчості низки авторів (Теогніт). Тематика Е. суттєво звужується в літературі олександрійського та римського періодів, де переважають особисті переживання: самотності, розчарування, страждання (Каллімах, Проперцій, Тібулл, Овідій та ін.). У новоевропейській літературі елегія втрачає чіткість форми, набуваючи змістової окресленості («Римські елегії» Йоганн Вольфганг Гете). У цьому разі в елегії виражаються філософські міркування, змішані почуття смутку й радості. Науково опрацьовувалася елегія в поезиці українського бароко. Досить яс-

Е

краво елегійний настрій виявляється в українських романтиків (А. Метлинський, М. Петренко, В. Забіла, С. Писаревський та ін.). Згодом Е. диференціюється на елегію-сповідь (С. Руданський), елегію-думку (Т. Шевченко), елегію-пісню (Л. Глібов). Розвивали елегію І. Франко (елегійний диптих «Майові елегії»), Л. Українка («До мого фортеп'яно»), О. Олесь, П. Карманський та ін. Своєрідну тональність має елегія в творчості Б.-І. Антонича, зокрема в його збірці «Три перстені», де вона наповнена міфологічним змістом і водночас їй притаманна композиційна функція видання за циклами («Елегія про перстень ночі», «Елегія про перстень пісні», «Елегія про перстень кохання»). Останнім часом Е. узалежнюється від індивідуального стилю певного автора, не втрачаючи своїх характерологічних домінантних рис (пор.: твори елегійного типу А. Малишка, І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, Л. Талалая, І. Римарука та ін.).

Елемент (лат. *elementum* — стихія; давнє літера; перен. початок навчання) **анафоричний** (прикм. від ім. *анафора*) — будь-який елемент з узуальною (загальноновживаною) або оказіональною інформацією недостатністю, що постійно спрямовує або в попередній, або в подальший контекст: *А тут знову ти, хто прагне щастя і свободи для вільної Вітчизни, на противагу тим, хто ладен у рабстві скніти і животіти* (О. Теліга).

Елемент (лат. *elementum* — стихія; давнє літера; перен. початок навчання) **знічення словоформи синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) — здатність

словоформи вибірково ставитися до пов'язаних із нею словоформ.

Елементарний (лат. *elementum* — стихія; давнє літера; перен. початок навчання; прикм. від ім. *елемент*) **обмін** — Див.: *Обмін простий*.

Елемєнти (лат. *elementum* — стихія; давнє літера; перен. початок навчання) **первинні** — множинність об'єктів-систем певного типу, отримуваних внаслідок накладання на універсум відповідної основи. Розглядаються як «неподільні» на певному рівні дослідження, тому перше слово переважно беруть у лапки.

Елемєнти (лат. *elementum* — стихія; давнє літера; перен. початок навчання) **просодичні** (грецьк. *prosōdikōs* — що стосується наголосу) — ритміко-інтонаційні елементи мовлення (мелодика, відносна сила вимови слів та їхніх частин, співвідношення відрізків мовлення за довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення і под.), що організовують мовлення через протиставлення одних частин мовного потоку іншим.

Елементів (відношення включення) (лат. *elementum* — стихія; давнє літера; перен. початок навчання; англ. *elementy*) — денотативна роль суб'єктного типу при релятивному предикаті, один з елементів множинності щодо загальної множинності — генератива: *З днів і ночей, з годин і хвилин складається твоє чекання, повне молоді, неспокійної туги і надії...* (Я. Бріль); *Його мати — з українізованих румунів*.

Елімінітив (лат. *eliminare* — виносити за поріг) — денотативна роль об'єктного типу, паці-

єнс, предмет чи ситуація, що підлягають знищенню, видавленню: *Пожежу погасили*.

Еліпе (грецьк. *elleipsis* — пропуск, випадіння) / **Еліпсис** — пропуск певного елемента висловлення (тексту). Пропущений елемент можна легко відновити в певному мовленнєвому оточенні або в ситуативному контексті. **Еліпсис як стилістична фігура. Роль смислового еліпсису в тексті**; пропуск члена речення, здебільшого присудка, що легко відновлюється за змістом: *Ще крок, і ти — там* (пор.: *і ти будеш там*); скорочення висловлення як риса розмовно-побутового мовлення: *Мій олівець ти куди вчора?*; стилістична фігура з актуалізацією пропуску, вживана для досягнення динамічності та стислості вираження думки й напруження дії, чим відрізняється від обірваної фрази (апосіопези): [...] *Одна нога в стременах...* / *Сніги. Вітри. Зима.* / *Розрубані ремена, / І голови нема...* / *Ще вчора був веселий: / Не думав, що — кінець...* / *Сьогодні ж — леле!* / *Мрець...* (Д. Фальківський).

Еліпсис (грецьк. *elleipsis* — пропуск, випадіння) — Див.: **Еліпс**.

Еліптичне (грецьк. *elleipsis* — пропуск, випадіння; прикм. від ім. еліпс) **речення** — Див.: **Речення еліптичне**.

Еллінізм (грецьк. *Hellēn* — еллінський) — слово або мовний (мовленнєвий) зворот, запозичені з давньогрецької мови. З-поміж них є слова, що запозичені ще до прийняття християнства внаслідок безпосередніх контактів з Візантією: *корабель, парус, лиман, палата, левада, канат, кедр, кипарис, огірок, кит, східна* і под. Окремою групою є

Е. — назви предметів і понять конфесійної сфери: *ангел* (*ángelos* — посланець, вісник), *акафіст* (*akathistos* — несідальний спів), *апостол* (*apostolos* — посланець), *Біблія* (*biblia* — книги), *ікона* (*eikona* — зображення, образ), *євангеліє* (*evangelion* — винагорода за радісну звістку) тощо. До українського антропонімікону органічно увійшли чоловічі й жіночі імена грецького походження: *Анатолій* (*Anatolios* → *anatole* — схід сонця), *Андрій* (*Andreas* — мужній, сміливий), *Панас* (*Opnas*) — *Афанасій* (*Athanasios* → *athanatos* — безсмертний), *Василь* (*Basileios* — царський) тощо. Наявні певні формальні показники грецизмів: 1) префікси *ана-* (*анатомія*), *ант(у)-* (*Антарктида*), *ап(о)-* (*апогей*), *ди(і)-* (*дифтонг, діелектрик*), *ді(а)-* (*діаметр*), *дис-* (*дисперсія*), *екто-* (*ектоплазма*), *ен-* (*енцефаліт*), *ендо-* (*ендогамія*), *епі-* (*епіграма*), *гіпер-* (*гіпертонія*), *гіпо-* (*гіпотонія*), *мета-* (*метаморфоза*), *пара-* (*парадокс*), *пери-* (*периферія*), *син-* (*сим-*) (*синтез, симпатія*); 2) усталені компоненти складних слів *авто-* (*автономія*), *агро-* (*агроном*), *ізо-* (*ізотерми*), *архі-* (*архімандрит*), *моно-* (*монографія*), *пан-* (*пантеїзм*), *демо-* (*демократія*), *полі-* (*поліграфія*) тощо.

Елога (лат. *elogium* — короткий вислів, напис на пам'ятнику) — похвальне слово, виголошене публічно на честь померлої високошановної особи.

Елокуція (лат. *elocutio* — вислів, стиль) — розділ античної риторики, що охоплював матеріал про впорядкування та висловлення думки, підпорядкування слів думці й потребам комунікації. Головні завдання теорії

Е

Е. типологія стилів, засади вибору мовних засобів щодо мети, творення тропів і фігур. Творцями Е. як частини риторики були давньогрецькі ритори Соократ і Аристотель. У сучасній науці ці питання досліджує лінгвістична стилістика.

Елятив (лат. *elatio* — посилення) — те саме, що елатив. *Див.: Елатив.*

Емергентна (прикм. від ім. *емергенц*; англ. *emergence* — виникнення, поява нового від лат. *emergens (emergentis)* — той, що вибивається) **структура** (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) — *Див.: Структура емергентна.*

Емотив (лат. *emotio* — хвилювання + *-ив*) — *Див.: Експресив.*

Емотивний (прикм. від ім. *емотив*) — синонім до слова *емоційний*, частіше вживається щодо неконтрольованих емоцій (афектів).

Емотивність (ім. від прикм. *емотивний*) — підкатегорія інформативності, що виявляється в емоційному навантаженні модулів дискурсу й компонентів тексту; властивість мовної одиниці передавати почуття, емоції.

Емоційність (ім. від прикм. *емоційність*) **мови / мовлення** — комунікативна якість мови / мовлення, що спрямована на вираження індивідуального ладу почуттів, переживань, міркувань, настроїв, суб'єктивне ставлення, оцінку особистості до висловлюваного, уникнення експресивного дисонансу.

Емоційність (ім. від прикм. *емоція*) **мовлення** — насичення мовлення словами й виразами з яскраво вираженою емоційною конотацією, використання найемоційніших мовленнєвих

фігур — риторичних закликів, риторичних питань, градації, антифразиса, гучного голосу і под.

Ембція (лат. *emotio* — хвилювання) — у психолінгвістиці різноманітні психічні явища, що у формі переживань виражають значущість для індивіда певних об'єктів, предметів, ситуацій тощо.

Емпатичне (грецьк. *empathia* — глибоке відчуття, співпереживання; прикм. від ім. *емпатія*) **слухання** — *Див.: Слухання емпатичне.*

Емпатія (грецьк. *empathia* — глибоке відчуття, співпереживання) (**погляд**) — прагматична характеристика висловлення (*див.: Прагматика*), що виявляє певне бачення тієї чи іншої ситуації залежно від того, з позиції якого учасника ситуації (комуніканта) подано її сприйняття, *пор.:* висловлення *Василь зазвичай допомагає своїй дружині наводити лад на подвір'ї* описує ситуацію «за поглядом» Василя; висловлення *Чоловік Марії допомагає їй наводити лад на подвір'ї* відтворює ту саму ситуацію «за поглядом» Марії в тому разі, якщо Василь і Марія є подружжям; спосіб розуміння тексту, мовця, що ґрунтується на співпереживанні, співчутті, сприйнятті чужих переживань крізь призму власних, тому охоплює: а) розуміння почуттів, потреб інших; б) глибоко чутливе сприйняття події, природи, мистецтва; в) афективний зв'язок з іншими; відчуття стану іншої особи чи групи; г) психотерапевтична властивість (риса) (термін уперше запропонував американський психолог Емануїл Титчснер (1909 р.)). Феномен Е. тісно по-

в'язаний з емоційно-пізнавальними та психологічними рисами особистості й виявляється насамперед у спілкуванні. У багатоплановому процесі спілкування простежуються такі основні функції: комунікативна, інтерактивна та перцептивна. **Комунікативна** функція забезпечує обмін інформацією індивідуально, через засоби масової інформації без часово-просторових обмежень, виступає обов'язковою умовою наступності цивілізаційного прогресу. Обмін інформацією пов'язаний з впливом на людей, прогнозуванням їхньої поведінки, суспільної свідомості, що передбачає **функція впливу (інтерактивності)**. Ефективність впливу засобів масової інформації через використання й застосування різних текстів на аудиторію, окрема індивіда є однією з найактуальніших проблем сучасної комунікативістики. Під останнім здебільшого витлумачують динаміку поведінки, уявлень, думок адресатів, зумовлених текстовим впливом. У відкритих суспільствах засоби масової інформації впливають насамперед об'єктивністю подання новин без глибокого інтерпретативного вияву адресанта. Особистість автора тексту, його роль у суспільстві постають значущими у вияві **перцептивної** функції спілкування (функція сприйняття). Розглядаючи текстову інформацію, адресант сприймає почуте / побачене через образ самого автора, його ментально-психологічні параметри. Перцептивна функція в сучасній психокомунікативістиці виявлювана й у здатності адресанта сприймати світ очима інших, усвідомлю-

вати його так, як вони, простежувати перебіг подій і фактів з позицій адресатів.

Емпатія (грецьк. *empathia* — глибоке відчуття, співпереживання) **комунікативна** (прим. від ім. *комунікація*) — комплексне поняття, пов'язане зі співпереживанням, вдаванням учасників комунікації до почуттів, емоцій, свідомості тощо один одного, що сприяє успішності комунікації, витворенню сприятливої атмо-сфери спілкування.

Емфа́за (грецьк. *emphasis* — виразність) — виділення шляхом інтонування (наголошування), повтору, синтаксичної позиції та ін. того чи іншого значущого елемента в потоці мовлення: *Не читай мені книжки цієї, не читай* (М. Матіос); риторична фігура, що полягає в інтонаційному окресленні певного вислову, окремого складника поетичного мовлення, надаючи їм особливої експресії та увиразнення. Це досягається за допомогою тих чи інших стилістичних засобів (апасіопези, анафори, інверсії, паралелізмів, епіфори, звертань, вигуків тощо): *Греби, весляре, на верхів'я! / Король-весляре, на верхів'я! / В люстерці гроз / в люстерці снів / в люстерці снів безмежних, / Король-весляре, гей, блисни / в люстерці гроз безмежних* (М. Хвилювий). Емфаза використовується інколи задля патетичності поетичного мовлення, декламаційної піднесеності. Звертаються до Е. не лише поети, а й прозаїки (Ю. Яновський («Байгород», «Майстер корабля», «Чотири шаблі» та ін.); інтонаційне виділення в тексті, підсилене повторення якогось елемента, частіше — початкового.

Е

Емфáзис (грецьк. *emphasis* — виразність) — емоційно-виразна фраза, що містить у собі більший смисл, ніж смисл слів-складників, — підтекст, зумовлений ситуацією мовлення: *Чоловікові не варто аж надто турбуватися про свою зовнішність!* (Овідій) — мається на увазі, що його можуть підозрювати в гомосексуалізмі; *Він ще дитина!*

Еналáга (грецьк. *enallagos* — заміна) — 1) заміна певної граматичної категорії іншою задля посилення мовної експресії, *пор.*: у поемі «Неофіти» Тараса Шевченка замість *доброго того дівчати* вживає еналагу: *Незабаром зробилась мати / Из доброй тої дівчати*; формою еналагі (коли, наприклад, відбувається перенесення епітета на кероване слово) може поставати інверсія: *А в пристані грає, / Огнями сіяє / Корабліків зграя барвиста* (Л. Українка); 2) порушення формально-граматичної відповідності за смислового співвіднесення слів, словоформ у мовленні: *Покличте секретаря, вона в сусідній кімнаті*; 3) відносне вживання граматичних форм — однини замість множини (у значенні множини), теперішнього часу у значенні минулого тощо; постає різноманітним транспозицій.

Енантіосемія (грецьк. *enantios* — протилежний і *sema* — знак) — 1) розвиток у багатозначної мовної одиниці — слова протилежних значень, поляризація її значень. *Пор.*: *з'їжджати* (з гори) — *з'їжджати* (на гору), *збігати* (з гори) — *збігати* (на гору), *прослухати* (не почути сказаного) — *прослухати* (нічого не пропустити зі сказаного), *позичати* (брати в борг) — *позичати* (давати в борг). Поши-

рена в лексичній системі української мови емоційно-експресивна Е., коли лексико-семантичні варіанти багатозначного слова можуть мати протилежні позитивні й негативні оцінні значення, *пор.*: напр., у прикметника *солодкий* зі значенням «який має приємний смак, властивий цукрові, медові і т. ін.» протилежне *гіркий, кислий, солоний: Груші були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед* (І. Нечуй-Левицький) (за СУМ, IX, с. 444) поряд розвинулося значення «неширолюб'язний, облесливий»: *Яків недовіркою поглядає на Терентія, догадуючись, що той десь та підкузьмив його. Чого б він таким солодким був?* (М. Стельмах) (за СУМ, IX, с. 444), *пор.*: аналогічні прикметники: *простий, довірливий, прямий, обережний, доскіпливий, холоднокровний, дерзкий, догідливий, доступний*, іменники *простота, прямота, естетизм* тощо; внутрішньослівна антонімія; використання слова у протилежному, іронічному смислі; 2) протиставлена тавтології: *Тисячу разів може кохати людина, а лише один раз кохає* (А. Яна).

Енгра́ма (грецьк. *en* — той, що всередині, і *gramma* — запис) — у комунікативній лінгвістиці — слід, залишений стимулом, подією.

Ендемі́чність (грецьк. *endēmos* — місцевий) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — притаманність тієї чи тієї комунікативної ознаки тільки певній лінгвокультурі.

Ендостереотип (грецьк. *endon* — усередині та *стереотип*) — *Див.: Автостереотип етнічний.*

Ендотропа́ (грецьк. *endon* — усередині та *trope* — поворот, зміна,

перетворення) — у дискурсології — «стягнення, згортання», фундаментальна операція дискурсу; операторне значення фонокінеми типу **kM**; корелює із синтаксичною рефракцією; властивість ендотропності (здатністю згортати смисл контексту) притаманна займенникам, будь-яким предметним словам. *Див.: Символ.*

Енкліза (грецьк. *enkliza* — входження) — у дискурсології — «плавне вставлення, входження», операторне значення фонокінеми типу **kL**.

Енкліномен (грецьк. *enklinomenos* — той, що не має власного наголосу, *menos* — малий) — явище евфонії живого мовлення, суть якого у зміні інтонації з гострого (високого) тону (акут) на важкий (низький) тон (гравіс). Відоме в риторичі як баритонічне слово.

Енклітика (грецьк. *enklitike*, від *enklino* — схиляюсь) — ненаголошений склад або ненаголошене слово, що стоїть після наголошеного, яке фонетично змикається з попереднім, самостійним і утворює з ним одну акцентуаційну одиницю (напр., *за ніч*). В українській мові до енклітиків належать односкладові частки (*нідіть же* тощо). *Пор.: Проклітика.*

Ентропія (грецьк. *en* — в і *tropē* — поворот, зміна, перетворення) — міра невизначеності ситуації (обсягу недостатньої інформації), що залежить від кількості знаків у кодї й імовірності їх появи в тексті; спотворення та втрата певної частини повідомлення під час його передавання, що унеможливорює процес адекватного сприйняття.

Ентропія (грецьк. *en* — в і *tropē* — поворот, зміна, перетворення)

повідомлення — спрощення частини інформації на шляху від мовця до слухача.

Енциклопедичний (прикм. від ім. *енциклопедія*) **словник** (**енциклопедія**) — *Див.: Словник енциклопедичний (енциклопедія).*

Енциклопедія (франц. *encyclopedie*, від грецьк. *encyklopaideia* — кругове виховання (навчання)) — те саме, що енциклопедичний словник. *Див.: Словник енциклопедичний (енциклопедія).*

Епанадиплосис (грецьк. *epanadyplosis*, від *epi* — на, над + *диплосис*) — *Див.: Включення; Інклюзія.*

Епаналепсис (грецьк. *epanalepsis*, від *epi* — на, над + *-lepsis*) — 1) повтор слова або частини висловлення після проміжних слів: *Кажіть тільки правду, одну тільки правду, нічого, крім правди; Та й то, правда, що ці краєвиди, це краєвиди, такі краєвиди, справжні краєвиди* (Вечірній замок. — 2001. — 14 липня); (*див.: Епігона*); 2) те саме, що анадиплосис (*див.: Анадиплосис*); 3) те саме, що епанадиплосис (*див.: Епанадиплосис*).

Епанáфора (грецьк. *epanaphora*, від *epi* — на, над і *anaphorá* — піднесення, повторення) — *Див.: Стих композиційний. Пор.: Анафора.*

Епанóд (грецьк. *epanod*) — 1) те саме, що регресія, антиметабола (*див.: Антиметабола*); 2) повернення до розмови, бесіди, оповіді після певного відступу: *Це справді так, бо кожен з нас знає, як непросто вирішувати інколи найменшу проблему, навіть з тим самим спорядженням в дорогу, коли не знаєш, що і як купити, було, в*

той день це трапилося на полюванні (А. Яна).

Епанортóз (грецьк. *epanortos* — поправка) — 1) пригадування, пошук слова, щоб знайти точніше або чіткіше позначення: *Але така діяльність, чи, правильніше, спрямування, та ні, якщо згадати, то це все-таки підприємливість, завжди приваблює в людині* (Україна молоді. — 2005. — 11 жовтня); 2) навмисне називання явища на початку одним словом для того, щоб потім «виправитися», назвавши його іншим словом і звернувши увагу на невідповідність певного явища його першому позначенню: *Так, він поступив в університет і навчається там, якщо це можна сказати, що навчається*.

Епекзегезіс (грецьк. *epexhesys* — додавання, пояснення) — додавання до переднього слова, фрази для яснішого вираження змісту або для емпізи, пояснювальне розширення уже закінченого висловлення: *Під дощем всі промокли. З ніг до голови*.

Епентéза (грецьк. *epenthesis* — вставка) — поява в словах неетимологічного звука між двома іншими — приголосного між голосними / голосного між приголосними — для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків; вставлення звуків у слові за комбінаторними причинами (напр., прост. *раді-во* замість *радіо*, *клоун* замість *клоун* — епентетичний приголосний між голосними; *метар* замість *метр* — епентетичний голосний між двома приголосними). Здебільшого поширена в ненормативному мовленні. Див.: *Зміни звуків комбіаторні*.

Епіграф (грецьк. *epigraphotropē* — напис) — компонент тексту, розташований автором перед текстом або його частиною; здебільшого Е. — цитата з відомого твору, вислів з афористичним змістом, приказка і под.

Епіді́гма (грецьк. *epi* — на, над, при, після; *epidyma*) — сукупність ієрархічно похідних, взаємопов'язаних значень, що утворюють внутрішню структуру багатозначного слова.

Епідигмáтика (грецьк. *epi* — на, над, при, після; *epidymatika*) — аспект, ярус лексико-семантичної мовної системи, що виявляє внутрішньолексемні відношення між узувальними значеннями багатозначного слова; значення багатозначного слова утворюють ієрархічну структуру, тому що вони пов'язані відповідним відношеннями похідності значень сучасного багатозначного слова. Внутрішньолексемні семантичні відношення між узувальними значеннями (лексико-семантичними варіантами) є епідигматичними; цей аспект лексико-семантичної структури мови охоплює епідигматика: якщо всі значення багатозначного слова пов'язані прямо з ядерним — це **радіальна полісемія**, а якщо кожне зі значень пов'язане тільки з одним — це **ланцюгова полісемія**; змішаний тип полісемії називають **радіально-ланцюговим** (див.: *Багатозначність (полісемія)*) **Радіальна полісемія** — усі непрямі (похідні) значення (лексико-семантичні варіанти) походять безпосередньо від прямого: *борець* — 1) той, хто бореться, б'ється з ким-небудь (*До впаду міг борюкатися* [Василько] ... з рябенським лобатим своїм приятелем... А дядько тільки сміється

на буйні Василькові вибрики. — Ану, ану, чий лоб міцніший, — під'юджує він **борців** (О. Гончар)); 2) той, хто бере участь у боротьбі, бореться за що-небудь (*Згадати тільки всі тяжкі муки, / Що завдали борцям за правду вороги* (Л. Українка)) (за СУМ, I, с. 217) — обидва значення паралельно утворилися від однієї твірної основи (*боротися*) однаковим афіксом. **Ланцюжкова полісемія** — кожне наступне значення є похідним від найближчого попереднього: **жменя** — долоня й пальці в зігнутому стані, що дає можливість тримати в них щось покладене, насипане і т. ін. (*Напився* (Микола), *взяв у жменю води собі очі трошки помочити* (Народна казка)); 2) кількість чого-небудь, що вміщається між зігнутими долонею та пальцями (*Вони їздили по селах, жеврали, збирали де яєчко, де жменю муки або кукурудзи* (М. Коцюбинський)); 3) перен. Незначна кількість кого-, чого-небудь («Коли б хоч трохи більше землі тиєї... А то — всього жменя, а ти крутисся біля неї» (Панас Мирний)) (за СУМ, II, с. 537–538) — кожне значення походить від попереднього: 1 → 2 → 3. **Радіально-ланцюжкова полісемія** — поєднання обох попередніх типів багатозначності: **дорога** — 1) смуга землі, по якій їздять і ходять (*А дівчина при самій дорозі / Недалеко коло мене / Плоскінь вибирала* (Т. Шевченко)); 2) місце для проходу, проїзду (*Сплетені вусиками лози заплітають йому дорогу* (М. Коцюбинський)); 3) перебування в русі (йдучи або їдучи куди-небудь) (*Остан і Соломія були стомлені дорогою* (М. Коцюбинський)); 4) у знач. присл. **до-**

рогою — під час руху, подорожування куди-небудь (*Довідавшись дорогою від хлопчика... що Шаули померли, він, зітхнувши, промовив: — Прости їм, Господи* (М. Коцюбинський)) (за СУМ, II, с. 379) — друге значення є похідним від першого, а третє й четверте походять від другого; один із трьох аспектів системного вивчення лексики (поряд з парадигматикою та синтагматикою (*див.: Парадигматика; Синтагматика*)), що визначається асоціативно-дери-ваційними зв'язками між словами за формою та за змістом. Епідигматика слова *сіль* у його прямому номінативному значенні «біла речовина з гострим характерним смаком, що являє собою кристали хлористого натрію та вживається як приправа до страв, для консервування і т. ін.»: *Сім год у Крим по сіль ходив* (чумак — А.З.), / *А сім год до Дону; / Ані долі, ані щастя / Ні в людях, ні дома!* (Яків Щоголів) розкриває його протиставлення переносному значенню «те, що надає гостроти словам, висловлюванням; до-тепність»: *Коли який жарт надто часто повторяти, то він втрачає свою сіль, се треба пам'ятати юмористам* (Леся Українка) (за СУМ, IX, с. 218) і виявляє їхній семантичний зв'язок через спільні компоненти значення: *гострий* «гострий характерний смак» і *гострота* «надання гостроти» і под.

Епізівексис (грецьк. *epizevksys* — зв'язування, поєднання) — емфатичний повтор слова без паузи: *Я ніколи, ніколи не прошу такого приниження! Пор.: Повтор простий.*

Епізод (грецьк. *episodion* — епісодій (у стародавній траге-

дії — діалог між двома виступами хору; вставка; інтермедія); термін застарілий) — відхилення від розмови від основного предмета мовлення.

Епіле́ма (грецьк. *epi* — на, над, при, після + *лема*) — прийом ораторського мовлення, коли сам оратор наводить заперечення й потім критикує його. *Див.: Антиципація; Антипофора.*

Епімо́на (лат. *epitona* — затримування над чимось) — 1) висловлення, в якому для підсилення певного нюансу думки затримується мовлення й на ньому зосереджується увага (за допомогою паузи): *Як я хотів, щоб тебе не помітили! / Я видурював тебе серед ночі з хати / В самій лише сорочці білій / І ховав на черешні розквітлій — / Тремтливу, ніби в снігу на вітрі... / Як я хотів, щоб тебе не помітили!* (В. Герасим'юк) (шрифтове виділення Василя Герасим'юка — А.З.); 2) повтор того самого слова або словосполучення з невеликими варіаціями: *Все у вишивці. На стінах вишивки, на ліжках вишивки, на вікнах вишивки. Сорочка на господині — у вишивці, внизу по колу спідниці — вишивка* (Україна молода. — 2004. — 13 листопада).

Епінікіо́н (грецьк. *epi nike* — при перемозі) — промова, вірш на честь перемоги.

Епіплексі́я (грецьк. *epiplexiya*) — бурхливий докір за несправедливість.

Епістоля́рій (лат. *epistola*, від грецьк. *epistolē* ← *epistello* — посилаю, відсилаю) — листи, послання, звернення письменників, громадських і культурних діячів, що мають художню, публіцистичну та пізнавальну цінність.

Епістро́фа (грецьк. *epistrofa* — обхід, повернення) — фігура мовлення, за якою кілька речень або частин речення.

Епіталема́ (епітала́ма, епіталаміо́н) (грецьк. *epithalamios* — шлюбний, весільний) — у давньогрецькій ліриці — пісня на честь молодого подружжя, яку виконували після шлюбних урочистостей. У пізніші часи — будь-який твір панегіричного характеру, написаний з нагоди одруження. Е. зустрічається в Сафо, Теокріта, згодом — в Е. Спенсера, Я. Кохановського, Ігоря Северяніна та ін. В українській ліриці до Е. можна віднести вірші М. Рильського: *Нашу шлюбну постелю завітчали троянди пахучі, / Образ Кіпріди її благословляє з кутка. / Ми принеслимо богині смовки медово-солодкі, / Темний, міцний виноград і молодих голуб'ят. / Сонце сховається в морі, троянди запахнуть п'янкіше. / Руки шукатимуть рук, уст пожадливі уста... / Дай же нам сили, богине, в коханні вродливими бути / І в заворожену ніч мудрого сина зачать* (М. Рильський).

Епітафі́й (грецьк. *epitaphios* — надгробне слово) — у Давньому Римі — урочиста промова на честь загиблих воїнів.

Епітафі́я (грецьк. *epitaphios* — надгробне слово) — надмогильний напис у віршах чи прозі, поширений в античну добу переважно у вигляді епіграми, пов'язаний з культом мертвих. В Елліда такі написи мали дидактичну функцію, особливо на могилах загиблих героїв, де вони розпочинались словами: *«Подорожній, спинись! Тут похований той, хто поліг за Вітчизну...»*. У літературі нової до-

би Е. могла вже адресуватися уявному покійникові, а не-вдовзі набула сатиричного колориту, висміюючи в дошкульних виразах недоліки конкретної особи чи суспільного явища. В Україні Е. поширилася в період бароко (Афанасій Кальнофойський, Лазар Баранович, Варлаам Ясинський та ін.), не втрачаючи популярності донині. Типовими прикладами Е. може бути цикл «Мандрівка по цвинтарю» Василя Симоненка, *пор.: один з віршів цього циклу «Метушливому»: Весь вік спішив і метушився — / Попає у пекло, в рай спізнився.*

Епітет (грецьк. *epitheton* — прикладка, додаток) — троп, експресивно-образне художнє означення, основною функцією якого виступає підкреслення виразно-характерної риси, визначальної якості певного предмета або явища. Як Е. здебільшого використовуються прикметники (*Покличу тебе // До зеленого шлюбу* (Д. Чередниченко)), переводячи свої другорядні лексичні значення на основні, чим вони відрізняються від звичайних означень (*зелена трава*). Крім оригінальних авторських епітетів (О. Ольжич: *скаж'янілі дні*), у художніх творах постають і постійні епітети, або епітети літературного (Я. Щоголів: *сонце золоте*), фольклорного (*ясні зорі, тихі води*) походження, надмір яких шкодить естетичній вартості таких творів. Е. може виступати й іменник (Ю. Липа: *...світ — жіночість незрівнянна*), зумовлюючи процес метафоризації Е.; образне означення переважно метафоричного характеру. Розмежовують: **епітет постійний** — у народно-поетичній творчос-

ті — клішоване (*див.: Кліше*) поєднання епітета з означуваним словом: *білі руки, терпкий трунок, ясне сонце, красна дівчина* і под.; *І моєю лїтньою судьбою / На Поділля, Галич і на Степ / Карим оком, чорною бровою / Ти мене у серці понесеши* (М. Вінграновський); **епітет перенесений** — фігура мовлення, основою якої постає поєднання означення не з тим словом, з яким воно співвідносне за смыслом: *І дощу чебрецевий сум падає до ніг* (В. Голобородько) — *пор.: чебрецевий запах*; троп, художнє означення або обставина способу дії, які образно змальовують особу, предмет, дію чи явище або виражають емоційне ставлення до них.

Епітет (грецьк. *epitheton* — прикладка, додаток) **метафоричний** (прикм. від ім. *метафора*) — епітет, що ґрунтується на метафорі: *срібний місяць, замріяне сонце* і под. *Див.: Епітет.*

Епітети (грецьк. *epitheton* — прикладка, додаток) **пáрні** — використання двох — стилістичного та семантичного — епітетів разом: *сміливий і сильний, істинний і правильний, радісний і веселий* і под. *Див.: Епітет.*

Епітет (грецьк. *epitheton* — прикладка, додаток) **перенесений** — *Див.: Еналаза; Епітет.*

Епітет (грецьк. *epitheton* — прикладка, додаток) **постійний** — епітет, поєднання якого з певним словом має характер літературно-художнього кліше: *сірий вовк, широке подвір'я, ясний день, темна ніч, чисте поле, широкий степ, синє море, Київ ясноколиий* та ін. *Див.: Епітет.*

Епітет (грецьк. *epitheton* — прикладка, додаток) **пояснювальний** — епітет, що посилює, підкреслює, наголошує одну

Е

якусь ознаку предмета: *І при-
несли йому нитку шовкову і
подали тарілку срібну* (Нар.
тв.). Див.: *Епімет*.

Епітет (грецьк. *epitheton* — при-
кладка, додаток) **прикрашу-
вальний** — прикметники, що
використовуються у вірші для
надання умовної поетичності.
Див.: *Епімет*.

Епітет (грецьк. *epitheton* — при-
кладка, додаток) **тавтологіч-
ний** — епітет, близький за смис-
лом до характеризованого сло-
ва, унаслідок чого актуалізує
його смисл: *Вогні горять горючі,
котли киплять кипучі* (Нар.
тв.). Див.: *Епімет*.

Епітет-оксіморон (епітет-оксіомо-
рон) (грецьк. *epitheton* — при-
кладка, додаток + *oxymoron*, від
oxys — гострий, колючий і
toros — дурний, безглуздий) —
експресивний стилістичний
прийом, що полягає у створенні
нового поняття шляхом по-
єднання контрастних, проти-
лежних за змістом означення й
означуваного слова: *О смутку і
радості росяні парості — Ви
келишки ваші мені нахиліте,
Щоб трунок цілющий від вто-
ми і старості Я з білої чарки
захланно міг спити* (М. Ба-
жан); *Гаряча сніжка у руках
сльозинками стекла, мов одх-
льостав хто по щоках — була
чи не була* (Н. Корж). Див.: *Ок-
симорон (оксіморон)*.

Епіто́ма (грецьк. *epitome* — надріз,
витяг, стислий виклад) — ско-
рочений варіант художнього
твору, особливо поширювався в
давній літературі, переписува-
ний від руки. Випадки Е. зустрі-
чаються й у сучасній літера-
турній практиці: «Калевіопоег»
у перекладі Е. Рауда (переклад
О. Завгороднього), «Іліада» Го-
мера в переказі Катерини Гло-

вецької, «Гаргантюа і Панта-
грюель» Франсуа Рабле в пере-
казі Ірини Сидоренко та ін.

Епітро́п (грецьк. *epitrope* — ніби
згода) — фігура думки, за якої
нібито приймають позицію су-
перника, щоб потім аргументо-
вано її спростувати.

Епітроха́зм (грецьк. *epitrochazm* —
збирання разом) — фігура нако-
пичення коротких і виразних
слів, збирання інколи зневаж-
ливих характеристик поспі-
хом: *М а р і я: Зрадник! Трус!
Блюзнір. Це ви — Антоне Пет-
ровичу* (М. Івченко); 2) надлиш-
кове накопичення думок в од-
ному періоді.

Епіфа́за (грецьк. *epi* — на, над,
при, після + *фаза*) — у дискур-
сології — виконавча фаза мов-
леннєвої дії, що завершує час-
тину синтагми; протиставлена
профазі.

Епіфо́нема (грецьк. *epiphoneme* —
після звучання, заклик) —
1) окличне речення або разуючий
осуд, що підсумовують або закін-
чують мовлення або окремий
його уривок: Василь Івано-
вич: *Та хто він такий, цей но-
вий інспектор, невдаха і підлий
критикан* (С. Васильченко);
2) фігура в красномовстві, в
якій додається пояснення до по-
переднього.

Епіфо́ра (грецьк. *epiphora* — по-
втор, перенесення) — 1) повтор
слова або звукосполучки, слов-
вотолучення в кінці кількох
фраз або частин речення, в кінці
поетичних рядків, строф — у
великих поетичних творах,
фраз — у прозі чи драмі. Особ-
ливого навантаження Е. набу-
ває в поєднанні з анафорою
(див.: *Симплова*): *... У тебе за-
довгі руки, — сказав Про-
круст, — / Відрубавмо — і ти
будеш щасливий. / — У тебе*

задовгі ноги, — сказав Прокруст, — / Відрубаємо — і ти будеш щасливий. / — У тебе задовгі вуха, — сказав Прокруст, — / Відрубаємо — і ти будеш щасливий. / — У тебе задовгий язик, — сказав Прокруст, — / Відрубаємо — і ти будеш щасливий. / — У тебе завелика голова, — сказав Прокруст, — / Відрубаємо — і ти будеш щасливий (Н. Крив'ян). Поєднання Е. з римою характерне для лірики народів Сходу (газель); 2) стилістична фігура, протилежна анафорі, що утворюється повторенням однакових мовних елементів наприкінці суміжних віршових рядків, строф, речень, абзаців, розділів твору для посилення виразності художнього мовлення (пор.: Анафора): *Співала й кликала невідомість, / скрізь була та невідомість* (І. Світличний); 3) заключна фраза, якою закінчується твір: *... І вся пустиня моя знялася вгору / І в небо ринула. На жовтім небі / Померкло сонце — око Озиріса — / І стало так, мов цілий світ осліп...* (Л. Українка). Див.: *Клаузула*.

Епіфраза (грецьк. *epi* — на, над, при, після + *фраза*) — Див.: *Парцеляція*.

Епонім (грецьк. *epōnymos* — той, який дає ім'я) — особа, від імені якої утворено назву народу, місцевості та ін. Пор.: *Колумбія* (← *Колумб*), *Шевченкове* (← *Шевченко*), *Горпинівка* (← *Горпина*) і под.

Ергативний (прикм. від ім. *ергатиєв*; грецьк. *ergatēs* — діюча особа, діяч) лад — Див.: *Лад ергативний*.

Ергоніми (грецьк. *ergon* — робота + *-онім*) — найменування ділових об'єднань людей. Див.:

Мікротопоніми; Урбоніми / Урбаноніми.

Ергоурбоніми (грецьк. *ergon* — робота + лат. *urbanus* — міський + *-онім*) — найменування ділових підприємств (див.: *Ергоніми*) та об'єктів міського простору (див.: *Урбоніми / Урбаноніми*) (Р. Козлова). Див.: *Мікротопоніми; Урбоніми / Урбаноніми*.

Еристика (грецьк. *eristikos* — той, який сперечається) — мистецтво суперечки, полеміки; наука, що опрацьовує загальні методи та прийоми ведення полеміки та дискусій.

Еротетів (інтеррогатів, квеситів) — різновид мовленнєвого акту, особливістю якого постає запит у співрозмовника інформації, якої не вистачає: *Коли відбудеться засідання вченої ради?; Я хочу впевнитись, чи можна цей твір вважати алегорійним*.

Есперанто (ісп. *esperanto* — той, хто сподівається; від псевдоніма її засновника) — штучна мова міжнародного спілкування, створена в 1887 році варшавським лікарем Л. Л. Заменгофом на основі лексики, спільної для найпоширеніших європейських мов — романських і германських. Для Е. характерна нескладність словотвору та граматики, побудованої за аглютинативним принципом.

Esse-конструкції (лат. *esse* — бути) — посесивні конструкції з дієсловом-зв'язкою зі значенням «бути» (*У мене є будинок*).

Естетичність (ім. від прикм. *естетика*) мови / мовлення — комунікативна якість мови / мовлення, що полягає в оптимальному доборі й організації відповідно до комунікативних умов і завдань самого змісту, оптимальне мовне оформлення змі-

ту, гармонія та цілісність тексту, якісність його зовнішнього оформлення в писемній формі та реалізації в усній формі.

Етало́ни (франц. *étalon*) **лінгвокультури** (лат. *lingua* — мова + *культура*) — сформовані у межах конкретної лінгвокультури стереотипи найвищого вияву сутності чогось (наприклад, Геракл, Ахілл, Крез і под.). Основою Е. л. є кваліфікаційно-оцінні елементи. Див.: *Стереотип національно-лінгвокультурний*.

Е

Етике́т (франц. *etiquette*, від *estiquer* — прикріплювати) — встановлений порядок поведінки (зокрема комунікативної), ustalений у певному суспільстві; комплекс манер, що виявляють внутрішнє ставлення людини до інших, загалом до оточення.

Етике́т (франц. *étiquette*, від *estiquer* — прикріплювати) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — дотримання принципів етикетності комунікації, куртуазності спілкування з орієнтацією на особливості комунікативної поведінки етносу, мовою якого реалізовано спілкування; вживання системи стійких формул спілкування, ustalених у певній національній лінгвокультурі. Див.: *Принципи спілкування*. Пор.: *Етикет мовленнєвий*.

Етике́т (франц. *étiquette*, від *estiquer* — прикріплювати) **мовленнєвий** / **Етике́т мо́вний** — система стійких, стандартних, стереотипних національно-специфічних словесних формул спілкування, уживаних для встановлення контакту зі співрозмовником у відтворювано-повторюваних ситуаціях: вітання, привітання, вибачення, запрошення, прощання і под.,

що виявляють національно-культурні традиції; вербалізований компонент етикету загалом; сукупність національно-культурних і соціально-корпоративних сценаріїв комунікативної поведінки (схем, фреймів і скриптів), структурованих стереотипними формулами; правила мовленнєвої поведінки, визначувані й установлені суспільством для встановлення та підтримування нормального мовленнєвого спілкування в різноманітних ситуаціях відповідно до соціальних ролей мовців та їхніх рольових взаємовпливів. **Український мовленнєвий етикет**. До Е. м. належать: звертання, вітання, привітання, заохочення уваги, знайомство, прощання, запрошення, прохання, порада, пропозиція, згода / незгода, схвалення, розмова, співчуття, комплімент тощо, пор.: формули українського мовленнєвого етикету: *Добридень!; Котра година?; Прошу вибачення; Вітаю вас; Скажіть, будь ласка...; у комунікативній лінгвістиці* — використання засобів мовного коду конкретної ідіоетнічної мови, якою здійснюється спілкування, відповідно до мовленнєвої ситуації; система стійких формул і знаків спілкування конкретної національної лінгвокультури, орієнтованих на встановлення оптимального мовленнєвого контакту між співрозмовниками. Е. м. є національно детермінованим, відрізняється навіть у близькоспоріднених народів. Див.: *Форми етикетності ідіоетнічні*.

Етике́т (франц. *étiquette*, від *estiquer* — прикріплювати) **національний (етнічний)** — історично й культурно встановлений

порядок, набір правил, що визначає поведінку (зокрема, комунікативну) людей конкретної етнічної лінгвокультури. *Див.: Етикет мовленнєвий; Етикет комунікативний.*

Етикетність (ім. від прикм. *етикетний*) **спілкування** — дотримання в міжмовній комунікації законів взаємоповаги, усталених у конкретній національній лінгвокультурі. *Див.: Спілкування; Форми етикетності ідіоетнічні.*

Етимологізація (грецьк. *etimon* — істина та *logos* — слово, вчення + *-ізація*) — спосіб введення термінів у науковий текст шляхом пояснення їхнього походження.

Етимологія (грецьк. *etimon* — істина та *logos* — слово, вчення) — 1) походження слів; первісне звучання та значення кореня, відновлюване спеціальним методом. Основою Е. виступають результати порівняльно-історичного мовознавства. **Етимологія термінів родинності.** **Слов'янська етимологія.** **Етимологія поетична.** **Народна етимологія;** 2) розділ мовознавства, що вивчає походження й розвиток слів (морфем).

Етимологія (грецьк. *etimon* — істина та *logos* — слово, вчення) **народна (неправдива)** — назва, що вживається щодо фактів хибного розуміння походження або значення мовної одиниці, коли їй на основі випадкової формальної подібності або тождественності з іншою одиницею, більш-менш знайомою мовцям, помилково приписуються значення чи мотивація останньої: **прихвати́зація** замість **прива́тизація** (пор.: *прихопити*); **пертруба́ція** замість **пертурба́ція** (пор.: *пере + труба*).

Етимологія (грецьк. *etimon* — істина та *logos* — слово, вчення) **поетична (мета́фора звуко́ва)** — наближення в мовленні близьких за звучанням різнокорених слів як художній прийом: *І йдуть роти маршем, стиснувши рот* (А. Яна).

Етимон (грецьк. *etimon* — істина) — вихідне слово (його первісна форма і/або значення), від якого утворене наявне й функційно навантажене в сучасній мові слово.

Етнічність (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) — сукупність ознак матеріальної та духовної культури, що диференціюють етнічні групи.

Етногеографія (етнічна географія) (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я, грецьк. *gē* — земля + *-графія*, від грецьк. *graphō* — пишу, описую) — розділ етнографії, що вивчає особливості розселення народів світу, окремих країн і районів для визначення етнічних кордонів, динаміки та чисельності народів.

Етнографізм (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я, грецьк. *gē* — земля + *-граф*, від грецьк. *graphō* — пишу, описую) — різновид лексичного діалектизму, що не має паралелізму в літературній мові (напр., *плай, колиба* і под.); назва предмета, поняття, характерного для побуту, господарювання представників певної етнічної групи чи культурно-етнічного регіону (пор.: *сакля, лаваш, кумис* та ін.); назва предметів і понять, характерних для побутової сфери в межах етнічної спільноти.

Етнографія (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *-графія* грецьк. *gē* — земля + *-граф*, від грецьк. *graphō* — пишу, описую) **мовлення** — див. *Етнолінгвістика*.

Етноейдема (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я та *eidos* — образ, форма, сутність) — наскрізний словесно-образний лейтмотив дискурсу (тексту); закріплені в межах певної ідіоетнічної культури в мовному коді емоційні стани й ситуації, притаманні певному етносу; специфічні в межах певної культури національно-образні концепти. *Див.: Дискурс; Текст; Мовна картина світу.*

Е

Етнолект (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + грецьк. *lexis* — слово) — різновид мови, що сформувався на чужому етнічному ґрунті групою прибульців, які бажають зберегти свою першу (рідну) мову для щоденної комунікації. *Див.: Мова; Мова чужа; Мова рідна. Пор.: Мова державна; Мова офіційна.*

Етнолінгвістика (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я та франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — напрям у мовознавстві (наукова гібридна дисципліна), що виникла у ХХ ст., перебуває на межі етнографії та лінгвістики та вивчає мову в її відношенні до культури народу та стосунки між етносами та мовами з виявом певних лакун у тих чи інших мовах, етнолінгвального навантаження тих чи інших лінгвальних компонентів (пор.: особливості вияву слів типу *калина, майдан, вишиванка, Дніпро* в українському етнолінгвальному просторі; *береза, Волга* — в російському та ін.). **Слов'янська Е. Загальна Е.** Охоплює елементи соціолінгвістики, етнології, паралінгвістики, сфери етногенезу та етнічної історії, етномовні процеси у внутрішніх і міжмовних контактах, роль мови у формуванні етнічних спільнот, специфіку

комунікативної поведінки членів певної національної лінгвокультурної спільноти тощо; розглядає мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних й етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови; простежує взаємозумовленість мовних, етнокультурних й етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови. **Синоніми:** *Антрополінгвістика; Культурна антропологія. Див.: Лінгвістика комунікативна; Картина світу мовна; Концепт; Фрейм.*

Етнологія (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *logos* — поняття, думка, розум, вчення) — вчення про етногенез, тобто виникнення, розвиток, зникнення народів (етносів), характеристики специфіки світобачення, поведінки (зокрема мовленнєвої) у різних народів (етносів) та інші проблеми. *Див.: Мова.*

Етніміми (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *onyma* — ім'я, назва) — назви різних етносів (етнічних груп, народів, племен, родів, народностей, націй тощо): *албанці, адигейці, башкири, білоруси, бірманці, бужани, волянини, дуліби, дреговичі, ерзя, італійці, кіммерійці, меря, поляни, поляки, сармати, скіфи, роксолани, тиверці, українці, уличі, чудь* та ін. З-поміж Е. розмежовують: **мікроетніміми** — найменування невеликих етнічних груп і **макроетніміми** — найменування великих етносів. *Див.: Етніміка.*

Етніміка (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *onyma* — ім'я, назва) — комплексна істориколінгвістична наука, що вивчає етніміми. *Див. також: Етніміми.*

Етнімія (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *onyma* — ім'я, назва) — сукупність етніміїв. **Етнімія «Повісті врем'яних літ».** Див.: *Етнімії; Етніміка*.

Етнопсихолінгвістика (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *psyche* — душа + франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — розділ етнолінгвістики / психолінгвістики, у межах якого, крім інших, вивчаються проблеми специфіки психічного устрою певного етносу та його впливу на мову, мовленнєву та комунікативну поведінку. Див.: *Етнос; Етнолінгвістика; Мова; Поведінка комунікативна; Етнопсихологія*. Пор.: *Етнолінгвістика*.

Етнопсихологія (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *psyche* — душа + *logos* — слово, поняття, вчення) — міждисциплінарна сфера досліджень, у межах якої вивчаються етнічні особливості психіки людей, національні характери, закономірності формування й функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів, лінгвопсихологічних, культурних та інших аспектів спілкування тощо. Див.: *Самосвідомість етнічна (національна); Спілкування*. Пор.: *Етнологія*.

Етнос (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) — історично сформована на певній території стійка сукупність людей (нація, народ, народність, плем'я) зі спільними рисами та стійкими мовно-культурними особливостями, психологічним складом, усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших подібних утворень. Найважливіші ознаки Е., що відрізняють його від інших народів: мова, народне

мистецтво, звичаї, обряди, традиції, норми поведінки, особливості комунікації та ін. Для Е. притаманна самосвідомість, уявлення про спільність свого походження, етнонім. Див.: *Мова; Етнімії; Самосвідомість етнічна (національна)*.

Етнос (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) **корінний** — етнос, який споконвіку проживає на певній території. Інколи Е. к. називають аборигенами. Див.: *Етнос*. Пор.: *Етнос некорінний*.

Етнос (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) **некорінний** — етнос (плем'я, народність, нація), який проживає на певній території в результаті міграцій і для якого сучасна територія проживання не є споконвічною. Див.: *Етнос*. Пор.: *Етнос корінний*.

Етносемантика (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *semantikos* — той, що позначає) — розділ семантики, що вивчає специфіку й неповторність значень елементів мовного коду (мови) різних національних лінгвокультур. Див.: *Етнос; Мова; Код мовний*.

Етносеміотика (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *semeiotikos* — учення про знаки) — розділ семіотики (науки про знаки і знакові системи), у межах якого вивчається специфіка культури, повсякденного життя, комунікації тощо етносу щодо їхньої знакової природи. Див.: *Комунікація*. Пор.: *Етнолінгвістика*.

Етноспецифіка (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + лат. *specificus* — характерний) **мовної комунікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* —

зв'язок, спілкування) — національна специфіка комунікативної поведінки різних народів.

Етнотекст (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я + *текст*) — текст, знаковим кодом якого є рідна мова автора — представника певного етносу, у структурі та семантиці одиниць такого тексту відбилися особливості світосприйняття (мовна картина світу) конкретного етносу. *Див.: Текст; Код мовний; Картина світу мовна. Пор.: Текст країнознавчий.*

Етноцентризм (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) у спілкуванні — сприйняття й інтерпретація комунікативної поведінки інших крізь призму своєї культури, вирізнення носіїв «своєї» культури від «чужої»; етнічні стереотипи й упередження, виявлені в оцінці відмінностей між етносами за принципом «ми — кращі, вони — гірші». *Див.: Поведінка комунікативна.*

Етопéя (грецьк. *etopeuа*) — різновид стилізації, коли спічрайтер ставить завдання написати замовлений для нього твір (текст публічної промови тощо), відбивши в ньому особливості особистості замовника, стиль його мовлення для того, щоб слухачі або читачі думали, що виступ написав він сам.

Етос (грецьк. *ethos* — характер, вдача) — стиль життя суспільної групи, загальна орієнтація певної культури, усталена в її межах ієрархія цінностей, принципів і постулатів спілкування. Синоніми: *Етнічні цінності; Менталітет. Див.: Етнос; Культура. Пор.: Менталітет етнічний.*

Етос (грецьк. *ethos* — характер, вдача) **риторичний** — частина приписної стилістики оратора,

що торкаються вираження ним скромності, поваги й доброзичливості щодо аудиторії, тактовності щодо опонента і под.

Ефект (лат. *effectus* — дія, результат) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — дієвість комунікативного акту, тобто відповідність комунікативної інтенції мовленнєвого акту його результатам.

Ефект (лат. *effectus* — дія, результат) **обманутого очікування** — *Див.: Суспензія.*

Ефект (лат. *effectus* — дія, результат) **перлокутивний** (прикм. від ім. *перлокуція*) — результат мовленнєвого впливу та досягнення адресантом за допомогою мовленнєвих актів певної ілокуції, адекватної своїй комунікативній меті реагування адресата. *Див.: Акт мовленнєвий; Мета комунікативна. Пор.: Акт ілокутивний; Акт локутивний.*

Ефект (лат. *effectus* — дія, результат) **правого вуха** — ефект, зумовлений латералізацією півкуль головного мозку; полягає в тому, що вербальна інформація, яка надходить через праве вухо, сприймається краще.

Ефективна (лат. *effectivus* — дійовий) **мовна комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація мовна.*

Ефективний (лат. *effectivus* — дійовий) **мовленнєвий вплив** — *Див.: Вплив мовленнєвий ефективний.*

Ефективність (лат. *effectivus* — дійовий) — підкатегорія інтеактивності, досягнення кому-

нікантами згоди, взаєморозуміння, кооперації в дискурсі.

Ефективність (лат. *effectivus* — дійовий; ім. від прикм. *ефективний*) **комунікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **інтерактивна** (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, *activis* — діяльний) — результат комунікації, що прогнозує досягнення згоди, взаєморозуміння, кооперації, створення сприятливої атмосфери спілкування.

Ефективність (лат. *effectivus* — дійовий; ім. від прикм. *ефективний*) **мови / мовлення** — *Див.: Дієвість мови / мовлення.*

Ефективність (лат. *effectivus* — дійовий; ім. від прикм. *ефективний*) **мовлення / комунікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — результат комунікації, що полягає в досягненні адресантом поставленої мети; передбачає збіг ілокутивної сили та перлокутивного ефекту.

Ефективність (лат. *effectivus* — дійовий; ім. від прикм. *ефективний*) **спілкування** — складник інтерактивності; досягнення у процесах спілкування згоди, взаєморозуміння, кооперації, виформування сприятливої атмосфери комунікації, згоди, взаєморозуміння, співпраці, запланованого перлокутивного ефекту.

Ехолалія (грецьк. *echo* — луна, відбиття звука та *laleo* — гово-

рю, мовлення) — повторення слів співрозмовника.

Ехопраксія (грецьк. *echo* — відбиття звука та *praxis* — дія) — механічне повторення рухів за співрозмовником.

Є

Європейська Хартія регіональних мов або мов національних меншин — міжнародний політико-правовий документ, орієнтований на законодавчий захист і державну підтримку розвитку регіональних мов і мов національних меншин, яким загрожує зникнення як складника європейського культурного спадку. Хартія визнає за необхідне знання державної мови в межах держави. Зміст Хартії та сама вона конструктивно орієнтовані на захист загрожуваних рідкісних мов Європи для збереження мовного розмаїття завдяки наявності цих малопоширених мов.

Єдинопочаток — *Див.: Анафора.*

Єдність — ознака, що характеризує текст як результат і засіб комунікації, розрізняють тематичну єдність, комунікативну єдність і структурну єдність тексту.

Єдність комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — комунікативна цілеспрямованість тексту, його вплив на адресата.

Єдність надфразна (складне синтаксичне ціле) — відрізок мовлення, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-стилістичну конструкцію, якій притаманна певна змістова за-

вершеність і структурна єдність, що досягається лексичними, граматичними й інтонаційними засобами.

Єдність структурна (прикм. від ім. *структура*) — знакове вираження тексту у вигляді мовних засобів.

Єдність тематична — концепт тексту, його смислова (змістова структура).

Єдності фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологізм*) — стійкі семантично неподільні словосполучення, зміст яких певною мірою зумовлений значеннями слів-компонентів: *тримати камінь за пазухою; ложка дьогтю в бочці меду; намити шию; стерти в порошок; замилувати очі; зробити з мухи слона; загрібати жар чужими руками*. Це переважно ідіоми, що утворилися з вільних синтаксичних словосполучень унаслідок образного переосмислення; їхнє цілісне значення метафорично вмотивоване значенням їхніх складників: *дати перцю; дати гарбуза; обмити руки; море по коліна; не всі дома; не по конях, то по голоблях; розводити руками, не нюхати порошу, прикусити язика, кров з молоком, біла ворона, дихати на ладан, брати бика за роги, міняти шило на мило, не за горами, гайки підкрутити, п'ятами накивати, передати куті меду* та ін. Див.: **Фразеологізм**.

Ж

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus* (*generis*) — рід, вид) — історич-

но сформований тип художнього або наукового тексту, який синтезує характерні особливості змісту та форми певного виду текстів, має відносно сталу композиційну будову, яка постійно розвивається та збагачується.

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus* (*generis*) — рід, вид) **діскурсу** (франц. *discours* — мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* — здогад, міркування) — Див.: **Жанр мовленнєвий**.

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus* (*generis*) — рід, вид) **мовленнєвий** — 1) одиниця мовленнєвої системи, інваріант вербальної комунікації, що характеризується спільністю тематичного змісту, композиційно-структурних, інтенційно-прагматичних, стилістичних та інших ознак; типовий спосіб побудови мовлення в конкретній ситуації, призначений для передавання певного змісту; розгорнута мовленнєва побудова, що складається з певної кількості мовленнєвих актів, у яких комунікативний намір кожного мовця підпорядкований його стратегії й тактиці; усталений у конкретній ситуації та призначений для передавання певного змісту типовий спосіб побудови мовлення; 2) сукупність мовленнєвих текстів або висловів, об'єднаних однаковим використанням стилістичних засобів мови. Група мовленнєвих жанрів інтегрована завжди в певний функційний стиль (див.: **Стиль функційний**), пор.: жанри наукового стилю: анотація, лекція, доповідь, наукова стаття, монографія, огляд, реферат тощо; офіційно-ділового стилю: закон, правовичин, постанова, указ, акт експер-

тизи, протокол, протокол допиту, довідка, заява, доручення і под.; публіцистичного стилю: нарис, інтерв'ю, репортаж, міжнародний огляд, передова стаття, колонка редактора тощо; стилю розмовно-побутового: розповідь, сімейна вечерея, розмова людини з природою і т. ін.; 3) у комунікативній лінгвістиці — тематично, композиційно та стилістично усталені типи повідомлень — виразників мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням портрета адресата, контексту та ситуації спілкування; одна з найважливіших категорій поряд з дискурсом (текстом) і мовленнєвим актом (повідомленням). Ж. м. — мовленнєва цілісність, складний синтез повідомлень (мовленнєвих актів), об'єднаних комунікативною тактикою адресанта, моделлю адресанта й адресата, відповідною комунікативною метою, комунікативним смислом, особливою тональністю, постаючи пов'язаним з попередніми й наступними мовленнєвими жанрами; складник дискурсу, усталена модель комунікації, пов'язана із певними ситуаціями. Ж. м. має діапазон можливих втілень і параметрів. До останніх належать: 1) комунікативна мета (намір, інтенція), що постає основою типології мовленнєвих жанрів з послідовним розмежуванням: а) *інформаційних* (повідомлення, підтвердження, запит, заперечення інформації тощо); б) *оцінних* (похвала, огуда, докір, схвалення і под.); в) *етикетних* (привітання, вибачення, призначення на посаду, прощання, оголошення війни, розрив відношень та ін.); г) імперативних

(наказ, прохання, заборона, застереження, рекомендація, інструкція, розпорядження, обіцянка, зобов'язання тощо); 2) концепція адресанта (автора, продуцента) з усвідомленням власного статусного виміру: свій — чужий; старший — рівний — підлеглий; авторитетний — неавторитетний; зацікавлений — незацікавлений; поінформований — непоінформований; уповноважений — неуповноважений і т. ін.; 3) концепція адресата (отримувача) з усвідомленням власного статусного виміру: свій — чужий; старший — рівний — підлеглий; авторитетний — неавторитетний; зацікавлений — незацікавлений; поінформований — непоінформований; уповноважений — неуповноважений і под.; 4) подвійний зміст з урахуванням ознак: віднесення до особистісної сфери адресанта / адресата — невіднесення до особистісної сфери адресанта / адресата; часова перспектива події; оцінка події; кількість подій, їхня ітеративність / епізодність тощо; 5) компонент комунікативного минулого з розмежуванням *ініціативних* (зумовлених позамовними чинниками, зокрема інтенціями мовця тощо) і *реактивних* (постають наслідком адресованих комунікантові запитань, звернень, вимог, запитів) мовленнєвих жанрів; 6) чинник комунікативного майбутнього, що визначає стандарти спілкування, кроковість мовленнєвих жанрів, *пор.*, наприклад: за запитанням йде відповідь або мовчання, за проханням — згода або відмова і под.; 7) мовне втілення, тобто мовне оформлення, спосіб донесення мовленнєвого жанру до адресата,

Ж

пор.: стандартизовану процедуру заповнення формуляра та надскладну творчу процедуру створення роману (за Т. Шмельовою, Ф. Бацевичом). За **сукупністю внутрішніх складників Ж. м.** поділяють на *елементарні* (повідомлення, похвала, привітання, прохання, тостування тощо) і *комплексні*. Останні можуть бути *монологічними* (за спокоєння, переконання, умовляння і под.) і *діалогічними* (бесіда, дискусія, суперечка, сварка та ін.) (за М. Федосюком). Елементарним складником Ж. м. є мовленнєвий акт. Див.: *Спілкування; Комунікація; Повідомлення; Мета комунікативна; Код мовний*. Пор.: *Дискурс; Мовленнєвий акт*.

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий вторинний** — мовленнєвий жанр, який виникає в умовах високорозвинутого й організованого культурного спілкування (на відміну від жанру мовленнєвого первинного, що здебільшого замкнутий на традиції, соціальні моделі тощо) — художнього, наукового, суспільно-політичного (роман, повість, драма, наукове дослідження, великий публіцистичний твір тощо). Значною мірою Ж. м. в. охоплює та трансформує первинні мовленнєві жанри (поняття увів Михайло Бахтін).

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий етикетний** (франц. *etiquette*, від *estiguer* — прикріплювати) — тип мовленнєвого жанру, належить до фатичного дискурсу та призначений для підтримання кооперативного спілкування, вияву іміджу адресанта (при-

вітання, прощання, висловлення подяки, тостування, співчуття, різноманітні церемоніальні промови тощо).

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий імперативний** (лат. *imperativus* — наказовий, владний) — тип мовленнєвого жанру, за допомогою якого адресант намагається спонукати адресата (одну особу або групу осіб тощо) виконати певну дію (*наказ, інструктаж, розпорядження* тощо).

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий інформативний** (прикм. від ім. *інформація*) — тип мовленнєвого жанру, що належить до інформативного дискурсу та передбачає передавання інформації, зміну когнітивного стану адресата (*оголошення, інструкція, науковий виступ, підручник, різноманітні інформативні бюлетені* тощо).

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий комплексний** (лат. *complexus* — зв'язок, поєднання) — тип простого первинного мовленнєвого жанру, що поєднує ознаки двох (або більшої кількості) первинних мовленнєвих жанрів, які відрізняються одним чи кількома параметрами мовленнєвого жанру.

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий первинний** — мовленнєвий жанр безпосереднього діалогічного (полілогічного) мовленнєвого спілкування (*привітання, вітання, втішання, подяка, умова, наказ, прохання, пропозиція, питання, прокляття,*

осуд, відповідь та ін.); постає основою вторинних мовленнєвих жанрів (поняття увів М. Бахтін).

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий писемний** — тип вторинного мовленнєвого жанру, для створення й передавання якого використовується письмовий (вторинний щодо усного) код (*характеристика, заява, доручення, розписка, автобіографія, резолюція* і под.).

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий простий** — первинний мовленнєвий жанр, до якого не входять інші мовленнєві жанри (поняття увів М. Бахтін): *привітання* тощо.

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий складний** — вторинний мовленнєвий жанр, що містить у своїй ємній структурі кілька простих мовленнєвих жанрів (поняття увів М. Бахтін): *сватання, купівля* і под.

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий усний** — тип первинного мовленнєвого жанру, для створення й передавання якого адресант використовує усний, первинний щодо писемного, код (*тостування, згода, незгода, заспокоювання* та ін.).

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **мовленнєвий фатичний** (лат. *for, fari* — говорити, оспівувати) — тип мовленнєвого жанру, що спрямований на підтримання належного корпоративного та діалогічно-кооперативного спілку-

вання й використовується для створення фатичних дискурсів (*дискусія* тощо).

Жанри (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) **ораторського** (прикм. від ім. *оратор*) **мистецтва** — класифікація ораторських промов щодо їхньої специфіки, способів і форм публічного виголошення, завдань. Диференціюють такі основні **роди красномовства за сферою**: а) **соціально-політичне** (*парламентська промова, мітингова промова, агітаційний виступ* тощо); б) **академічне** — наукове та навчальне (*лекція, доповідь* і под.); в) **соціально-побутове** (*ювілейна промова, поминальна промова* та ін.); г) **лекційно-пропагандистське** (*науково-теоретичні, науково-популярні, науково-методичні, навчально-методичні лекції, лекція-екскурсія, репортаж, інструктаж* і под.); д) **судове** (*судова промова, обвинувальна промова* тощо); е) **військове** (*військовий виступ* та ін.); є) **дипломатичне** (*прес-конференція* та ін.); ж) **церковно-богословське** (*проповідь* і под.); за **формою**: **монологічне** та **діалогічне**.

Жанрознавство (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид + *-знавство*) — Див.: *Генологія лінгвістична*.

Жанрологія (франц. *genre* — рід, вид, від лат. *genus (generis)* — рід, вид і грецьк. *logos* — слово, вчення) — Див.: *Генологія лінгвістична*.

Жаргон (франц. *jargon*, від галло-романського *gargone* — незрозуміла мова, базікання) — 1) різновид загальнонародної мови, що використовується для спіл-

Ж

кування окремої відносно стійкої вузької соціальної або професійної групи людей, об'єднаних спільністю зацікавлень, занять, фаховою сферою, соціальним станом, відрізняється від літературної мови специфічною лексикою, акцентуацією тощо (*пор.*: наприклад: жаргон студентський та ін.); функційний підвид просторічного мовлення, що перебуває за межами літературної мови. Залежно від віку, уподобань, діяльності слід розмежовувати: жаргон дитячий, студентський, кримінальний, комп'ютерний та ін. Основна комунікативна функція Ж. — наголошення належності до певної автономної групи шляхом уживання специфічних слів, форм і зворотів. Інколи термін Ж. використовується на позначення спотвореного, неправильного, «модного» мовлення; один із різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови; соціальний діалект порівняно великої групи мовців, об'єднаних спільними інтересами; 2) те саме, що й сленг (англ. *sleng* — жаргон). *Див.*: **Комунікація; Спількування; Мова; Код мовний. Пор.**: **Діалект; Діалект ситуативний.**

Жаргон (франц. *jargon*, від галло-романського *gargone* — незрозуміла мова, базікання) **дворянський** — соціальний варіант мови, яким спілкувалися освічені дворяни у XVIII–XIX ст. у Росії. Характерною особливістю для нього постає надмірне використання французьких елементів, цілих речень і мікротекстів, ос-

новним завданням яких було підкреслення особливого статусу цього прошарку (*пор.*: сцени в салоні Анни Шерер з роману Л. Толстого «Війна і мир» та ін.). *Див.*: **Жаргон.**

Жаргонізація (франц. *jargon*, від галло-романського *gargone* — незрозуміла мова, базікання + *-ізація*) — 1) своєрідна, особлива мовна гра у назвах, свідомо застосовувана для створення «свого» особливого мовлення; 2) процес проникнення жаргонізмів у повсякденне мовлення: мовлення засобів масової інформації, художньої літератури, художнього кіно тощо. *Див.*: **Жаргон.**

Жаргонізм (франц. *jargon*, від галло-романського *gargone* — базікання, незрозуміла мова + *-ізм*) — слова та звороти, що належать до того чи іншого жаргону (злочинського, молодіжного та ін.). Їхнє вживання інколи зумовлює зниження стилю розповіді. У газетах застосовується з «популістською» метою та для загострення викладу. *Пор.*: *скачати* — «списати з інтернету»; *онлайнити* — «бути в контакті» (із комп'ютерного жаргону); *шпора* (шпаргалка), *універ* (університет) (студентський жаргон). Відмінність Ж. від арготизмів полягає в тому, що вони використовуються не для приховування інформації від чужих, а для створення експресивного насичення, надання певним назвам предметів чи явищ експресивного малюнку, особливо тих предметів і явищ об'єктивного світу, що важливі для членів соціальної групи, що послуговуються певним жаргоном. Інколи вирізняють **професійні Ж.** — неофіційні найменування предметів або по-

нять у сфері певної професії. *Пор.: лабух* — «музикант», *лабати* — «грати», *фанера* — «фонограма» тощо. Ж. охоплюють незначне коло понять і реалій. Їхнє використання без почуття міри та художнього тексту засмічує та вульгаризує мовлення. У творах художньої літератури ж. вживаються із суто стилістичною метою — створення відповідного колориту. *Див.: Жаргон. Пор.: Арготизми.*

Жарт — 1) вислів, витівка, дотеп, комічна дія і под., що викликають сміх і служать для розваги. Посилають експресію словесного Ж. нерідко римоване мовлення, діалог, каламбур, гра слів, параонтологія, сусентация, алогізми тощо: «*Ти що привіз?*» — «*Лій*». — «*Трохи потій*». — «*А ти що?*» — «*Мед*». — «*Ставай наперед*». — «*А ти що привіз?*» — «*Горілку!*» — «*Берись за мірку!*» (Фольклорна сценка «У млині»); 2) невеликий комічний літературний твір, здебільшого п'єса, гумористичного або сатиричного змісту. Жанрове визначення таких творів дають самі автори, *пор.:* наприклад, у В. Самійленка: «Драма без горілки (Жарт в одній дії)», «Химерний батько (Жарт у двох діях)».

Жест / жести (франц. *geste*, від лат. *gestus* — положення, поза; від *gero* — несу, рух тіла, виконую) — 1) складник паралінгвістичних засобів спілкування, зокрема кінесики; більше або менше помітні, але виразно простежувані рухи людського тіла або рук, виразний рух пальців у комунікації. У випадках усвідомленого вживання служить для передавання інформації, емоцій, психічних станів, бажань тощо; у випадках неусві-

домлюваного вживання несе інформацію про психічні стани мовця. Ж. вживають як допоміжний засіб спілкування, *пор.:* наприклад: кивнути головою зверху вниз у східних слов'ян означає «так», у південних слов'ян, зокрема у болгар — «ні». Ж. мають соціальні й національно-культурні особливості; виконують важливі семантичні та прагматичні функції, які можуть відрізнятися в різних культурах. Ж. здебільшого поєднувані з мімікою; 2) *перен.* учинки, розраховані на зовнішній ефект. *Див.: Комунікація; Невербальна комунікація; Парамова; Засоби паралінгвістичні. Пор.: Міміка.*

Жестикуляція (франц. *geste*, від лат. *gestus* — положення, поза; від *gero* — несу, рух тіла, виконую) — використання жестів для підсилення виразності мови / мовлення або ж для вияву певної інформації. Ж. виокремлює й експресивізує мовлення.

Жестуно (франц. *geste*, від лат. *gestus* — положення, поза; від *gero* — несу, рух тіла, виконую) — інтернаціональна мова жестів.

Журнал (франц. *journal* — газета, *букв.* — щоденний листок (папір), від *jour* — день) — періодичне друковане видання, що містить статті з різноманітних суспільно-політичних, наукових, культурологічних, літературних та інших питань. Інша назва — *часопис*.

Журналістика (ім. від ім. *журналіст* + *-ика*) — особливий вид творчої діяльності, що поєднує літературну майстерність журналіста з умінням оперативно інформувати, аргументовано аналізувати, правдиво оцінювати факти та переконливо впливати на аудиторію. Професіона-

Ж

лізм журналіста передбачає такі важливі морально-етичні риси, як правдивість, чесність, емпатичні здібності. Ж. повинна формувати громадську думку конкретними фактами, об'єктивною та чесною інформацією.

Журнальний (прикм. від ім. *журнал*) — що стосується або належить до журналу.

З

Забірвлення — додаткові стилістичні відтінки мовних одиниць, що надають висловленню чи тексту певного характеру (урочистості, книжності, розмовності тощо); те саме, що **конотація**. Див.: *Конотація*.

Завдання загального процесу розуміння часткові — у прагматичній частковій завдання загального процесу розуміння в теорії релевантності, за Д.Н. Уїлсон та Д. Спербером, що охоплюють: 1) конструювання належної гіпотези про експліцитний зміст (у релевантно-теоретичній термінології, експлікатури) шляхом декодування, уникнення багатозначності, встановлення референції та інших прагматичних збагачувальних процесів; 2) конструювання належної гіпотези щодо інтендованих контекстуальних допусків (у релевантно-теоретичній термінології, імплікованих / імплікованих покликаннях); 3) конструювання належної гіпотези про інтендовані контекстуальні імплікації (у релевантно-теоретичній термінології, імплікованих / імплікованих висновках).

Завдання комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) — форма існування мовленнєвого мотиву, нелінгвістична категорія, у край важлива для розуміння перебігу процесів комунікації (зокрема процесів міжкультурної комунікації). З.к. виникає у процесі спільної мовленнєвої діяльності як необхідність передати або отримати певну інформацію, вплинути на співрозмовника. Вирішення З.к. можливе із застосуванням як мовних, так і позамовних (паралінгвальних) засобів. Див.: *Мотив мовленнєвий (комунікативний)*; *Комунікація*; *Спілкування*; *Діяльність мовленнєва*. Пор.: *Мета комунікативна*.

Завершеність тексту — текстова категорія, зумовлена правобічними межами тексту та сформованим концептом; достатність текстової форми та обсягу, що вимірювана кількістю елементарних речень для розкриття змісту відповідно до комунікативної мети автора тексту.

Загальна лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — Див.: *Мовознавство загальне*.

Загальний рід — Див.: *Рід загальний*.

Загальні іменники — Див.: *Іменники загальні (апелятиви)*.

Загальноновжіваний — поширений, не обмежений певним стилем, територією, сферою функціонування. **Загальноновжівана лексика**.

Загальнокультурні норми (лат. *norma* — правило) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) поведінки — Див.: *Норми комунікативної поведінки загальнокультурні*.

Загальнослов'янська (праслов'янська) лексика — Див.: *Лексика*

загальнослов'янська (праслов'янська).

Заголовна одиниця (слово заголовне, лема) — *Див.: Одиниця заголовна.*

Заголовна літера — *Див.: Літера заголовна.*

Заголовне слово — те саме, що заголовна одиниця. *Див.: Одиниця заголовна.*

Заголовок — компонент тексту, назва якого (або його частини) пишеться на титульній сторінці рукопису, машинопису, видання або над текстом. **З. вербальний** — заголовок, що складається зі слова чи словосполучення, яке прямо чи опосередковано називає денотат і виражає зміст тексту. **З. графічний** — набірний знак, прикраса, малюване орнаментальне або інше зображення здебільшого для відокремлення одного тексту (розділу або підрозділу) від іншого. **З. німій** — заголовок, що виражений лише графічно-інтервальним рядком і покликаний відокремити один текст (розділ або підрозділ) від іншого. **З. цифровий** — заголовок, виражений числами.

Задум — *Див.: Інтенція.*

Задум журналістський (прикм. від ім. *журналіст*) — перша сходинка творчого процесу, перша стадія народження теми. Він виникає як своєрідний поштовх, як певне передчуття теми, загальне прагнення поділитись з іншими людьми новиною, думкою, ідеєю.

Замисел тексту — вихідна уява адресанта про майбутню схему тексту, підготовлену світоглядом автора.

Заїкання (логоневроз) (грецьк. *logos* — слово, мовлення та лат. *neurosis* — невроз) — порушення темпоритмічної організації

мовлення, зумовлене судорожним станом м'язів мовленнєвого апарату.

Займенник — самостійна частина мови, що не називає предмет, ознаку чи обставину, а лише вказує на них або заступає їх; категорійним значенням є вказівка на предмет (ознаку) в умовах відповідної ситуації, обставинки мовлення. *Я* — суб'єкт певного акту мовлення. *Він* — особа, яка не бере участі в тому чи іншому акті мовлення. *Цей* — такий, який знаходиться поблизу мовця. *Той* — такий, що знаходиться на відстані від мовця. **Займенник ад'єктивний.** **Займенник зворотний.** **Займенник питальний.** **Займенник питально-відносний.** **Займенник видільний.** **Займенник корелятивний.** **Займенник особовий.** **Займенник особовий диз'юнктивний.** **Займенник прислівниковий.** **Займенник неозначений.** **Займенник узагальнено-особовий.** **Займенник узагальнювальний.** **Займенник означальний.** **Займенник відносний.** **Займенник заперечний.** **Займенник предметний.** **Займенник присвійний.** **Займенник присвійний зворотний.** **Займенник родовий.** **Займенник сукупний.** **Займенник сполучниковий.** **Займенник вказівний.** **Займенник емфатичний.** *Див.: Дейксис.*

Займенник зворотний — займенник (*себе*), що вказує на особу або предмет, який виступає в реченні в ролі об'єкта та співвідноситься з тією самою особою чи предметом, але в позиції суб'єкта, тобто вказує, що об'єктом і суб'єктом є та сама особа або предмет.

Займенник-підмет — займенник у функції підмета: *Хто спроможний так усе зробити, щоб у*

кінці життя в нього не виникло сумнівів до будь-чого вчиненого (Україна молода. — 2010. — 7 лютого).

Займенник сподівання — займенник, що відсилає не до вже використаного іменника, а до того, що буде використаний далі: *Вони прийшли, твої щасливі діти* (А. Яна). *Пор.: Катафора; Антиципація; Займенник анафоричний.*

Займенник-сполучне слово — займенник, що виступає у функції сполучного слова: *Той, хто сьогодні справді дбає про Українську Державу, ніколи не підніме руку на її святе — українську мову* (Україна молода. — 2009. — 11 серпня).

Займенники анафоричні (грецьк. *anaphero* — піднесення, прикм. від ім. *анафора*) — займенники, зміст яких розкривається з попереднього або наступного контексту: *Яке коріння, таке й насіння* (Нар. тв.); *Хто швидко приліплюється до нової думки, той швидко від неї і відпадає* (Г. Сковорода); *Те, що вчора було прогресом, завтра стане іхтіозавром* (Л. Костенко).

Займенники відносні — займенники, що вказують на відношення підрядної частини до іменника або до вказівного займенника (сполучного слова) головної частини складнопідрядного речення (*хто, що, який, чий, котрий* і под.).

Займенники він, цей як позначення присутньої особи — неприємне порушення правил мовленнєвого етикету, коли замість власної назви особи вживається займенник *він* або *цей*: *Я не знаю, запитайте в нього* (замість запитайте в Івана Петровича).

Займенники вказівні — займенники, що виділяють певний пред-

мет з ряду однорідних або вказують на предмет, ознаки предметів, кількість предметів, місце та час дії, згадані у попередньому контексті (*той, цей* та ін.).

Займенники дейктичні (грецьк. *deixis* — вказівка; прикм. від ім. *дейксис*) — займенники, зміст яких розкривається за допомогою засобів позамовної дійсності, відбитої у висловленні (*я, ти, ми, ви, наш, ваш* і под.). *Див.: Дейксис.*

Займенники заперечні — займенники, що вказують на відсутність осіб, ознак предметів, кількості, місця, часу, тобто передають заперечення того змісту, який виражається післяпрефіксальною частиною слова (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий* та ін.).

Займенники-іменники — те саме, що й займенники іменникові. З.-і. складають ядро займенникових слів. За семантикою З.-і. диференціюють на: 1) З.-і. **особові**: *я, ти, ми, ви, він* (вона, воно, вони); 2) З.-і. **зворотні**: *себе, один одного*; 3) З.-і. **питальні**: *хто?, що?*; 4) З.-і. **відносні**: *хто, що*; 5) З.-і. **неозначені**: *абихто, абищо, дехто, хто-небудь, що-небудь, хтось, щось, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, будь-хто, будь-що, хто-будь, що-будь*; 6) З.-і. **узагальнювальні**, що охоплюють два різновиди: а) стверджувально-узагальнювальні: *усе, усі, кожний (кожен), усякий (усяк)*; б) заперечно-узагальнювальні: *ніхто, ні-що, нікого, нічого*.

Займенники іменникові — займенники, що передають узагальнено-предметне значення та вказують на предметність, виражену в категоріях роду (непослідовно), числа, відмінка (*хто, що,*

хтось, щось, хто-небудь, що-небудь і под.). Див.: **Займенники-іменники**.

Займенники неозначені — займенники, що вказують на невизначеність особи, предмета, ознаки, кількості, місця й часу дії (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки* та ін.).

Займенники означальні — один із займенникових розрядів, що охоплює займенники, які вказують на узагальнену ознаку предмета (на відміну від прикметників, що називають конкретну ознаку прикметника): *весь, сам, самий, всякий, кожний* та ін. Див.: **Займенники-іменники**; **Займенники-прикметники**.

Займенники особові — один із займенникових розрядів, що охоплює займенники, які вказують на особу, не називаючи її (*я, ти, ми, ви* та ін.). Див.: **Займенники-іменники**.

Займенники питальні — займенники, що вказують на питання про особу, предмет, якість предмета, кількість, належність, час і місце дії (*хто?, що?, де?, куди?* та ін.).

Займенники-прикметники — те саме, що й прикметники займенникові. З.-п. співвідносні функційно та семантично з прикметниками й у своєму загалі охоплюють: 1) З.-п. присвійні: *мій, наш, ваш, твій, їхній, їх, його, свій*; 2) З.-п. вказівні: *цей, той, такий, оцей, отой, отакий*; 3) З.-п. питальні: *який?, чий?, котрий?*; 4) З.-п. відносні: *який, чий, котрий*; 5) З.-п. неозначені: *деякий, декотрий, якийсь, котрийсь, який-небудь, будь-який, абиякий, чий-небудь* тощо; 6) З.-п. означальні: *сам (самий), інший*; 7) З.-п. узагальнювальні з двома різновидами: а) стверджувально-уза-

гальнювальні: *весь (увесь), усякий, кожний (кожен)*; б) заперечно-узагальнювальні: *нікотрий, нічий*; 8) З.-п. ототожнювальні: *той самий, той же, такий самий, такий же* і под.

Займенники прикметникові — займенники, що узагальнено вказують на ознаку особи чи предмета, виражену залежними категоріями роду, числа, відмінка (*мій, твій, наш* і под.). Див.: **Займенники-прикметники**.

Займенники присвійні — займенники, що вказують на належність предмета особі або іншій істоті (*його, її, мій, наш, ваш* і под.).

Займенники присвійні другої та третьої особи у посданні з антропонімом або топонімом — надають відтінку несхвалення: *Твій Володимир; Ваш Іванов; їхній Терещенко; Не поїду я до їхнього Києва*. Пор.: аналогічне вживання з ЦЕЙ: *Не подобається мені цей Іваненко*.

Займенники присвійні мій, наш авторські (лат. *au(c)tor* — творець) — використовуються для інтимізації: *Тут мій герой задулався; А наша героїня продовжувала щось обдумувати* (М. Хвильовий).

Займенники присвійні мій, наш при особовому імені — використовуються в розмовному мовленні з відтінком симпатії, гумору: *Моя Оля вступила до університету; Наш Мокренко вступав вчора по телевізії*. Можна також говорити про молодших членів сім'ї, близьких — чоловіка: *Мій вчора отримав премію* (про чоловіка) і под.

Займенники-прислівники — те саме, що й прислівники займенникові. Функційно та семантично З.-п. співвідносні з прислівниками. За особливостями семантики та функції з-поміж них

вирізняють: 1) **З.-п. вказівні**: *тут, отут, там, отам, сюди, осюди, звідси, звідти, звідтіля, тепер, зараз, тоді, потім, відтоді, відтепер, доти, дотепер, так, отак* і под.; 2) **З.-п. питальні**: *як?, де?, куди?, звідки?, звідкіля?, звідкіль?, коли?, відколи, доки?, поки?, навіщо?* тощо; 3) **З.-п. відносні**: *як, де, куди, звідки, звідкіля, звідкіль, коли, відколи, доки, поки, навіщо* тощо; 4) **З.-п. неозначені**: *як-небудь, якось, де-небудь, десь, кудись, куди-небудь, звідкись, звідкілясь, казна-де, казна-куди, казна-звідки, хтозна-де, хтозна-звідки, подекуди, де-не-де, деінде, коли-небудь, колись, деколи, іноді, інколи, коли-не-коли, навіщося та ін.*; 5) **З.-п. атрибутивні**: *інакше, по-іншому, по-всякому* і т. ін.; 6) **З.-п. атрибутивно-присвійні**: *по-моєму, по-нашому, по-твоєму, по-вашому, по-їхньому, по-своєму* тощо; 7) **З.-п. узагальнювальні** з внутрішнім поділом на: а) стверджувально-узагальнювальні: *скрізь, всюди, повсюди, повсюдно, звідусіль, звідусюди* та ін.; б) заперечно-узагальнювальні: *ніяк, ніде, нікуди, нізвідки, нізачо, ніколи* і под.; 8) **З.-п. ототожнювальні**: *так само, тут само, тут же, там само, там же, дуди ж, тоді ж* і т. ін. Див.: **Прислівник**.

Займенники прислівникові — займенники, що вказують на спосіб дії, її час, місце, причину, не називаючи її (*там, туди, куди, звідки* та ін.). Див.: **Займенники-прислівники**.

Займенники-числівники — те саме, що й числівник кількісний, неозначено-кількісний. Функційно та семантично З.-ч. співвідносні з власне-числівниками й у своєму загалі охоплюють: 1) **З.-ч. вказівні**: *стільки, стільки-то* і

под.; 2) **З.-ч. питальний**: *скільки?*; 3) **З.-ч. відносний**: *стільки*; 4) **З.-ч. неозначені**: *скільки-небудь, скількись, хтозна-скільки*; 5) **З.-ч. заперечний**: *ніскільки*; 6) **З.-ч. ототожнювальний**: *стільки ж*. Див.: **Числівник**.

Займенники числівникові — займенники, що вказують на кількість предметів або осіб, не виражену в числах, але не називають її: *стільки, скільки-небудь, скількись, хтозна-скільки* і под. Див.: **Займенники-числівники**.

Займенникові слова — Див.: **Слова займенникові**.

Закінчення — значуща частина слова, що може служити для зв'язку слів у реченні та виражати абстрактне значення, яке, будучи обов'язковим, утворює регулярний ряд слів. **Закінчення іменника**. Закінчення прикметника. Нульове закінчення. **Функції закінчення**; те саме, що флексія. Пор.: *озер-о, ялин-а, цікав-ий, ніхт-о, проспівал-и* та ін. Див.: **Флексія**.

Закінчення нульове — закінчення, що виконує роль невираженого (прихованого, імпліцитного) показника граматичного значення, що в інших позиціях передається вираженою звуками флексією. Пор.: *дуб, явір, клен; ніч, піч, сіль і озер-о, мор-е, пол-е; крас-а, врод-а, стін-а*.

Закон відторгнення публічної критики — у комунікативній лінгвістиці — полягає в тому, що людина не сприймає публічної критики на свою адресу. Це мотивовано тим, що кожна особистість має високу внутрішню самооцінку. Тому повчання, критика, непрохана порада тощо сприймаються як показовий сумнів у компетентності та здатності ухвалювати щось самостійно.

Закон відхилення публічної критики за аналогією — у комунікативній лінгвістиці — полягає в тому, що коли публічно критикують когось у присутності іншої людини з подібними недоліками, вона практично ніколи не сприймає таку критику щодо себе за аналогією (відводить її від себе).

Закон детального обговорення дрібниць — у комунікативній лінгвістиці — полягає в тому, що люди охоче концентруються на обговоренні дрібниць, незначних і несуттєвих питань, вони готові більше приділяти часу дрібницям, ніж важливим питанням.

Закон дзеркальної динаміки (грецьк. *dynamikos* — той, що стосується сили, сильний) **спілкування / Закон дзеркального розвитку спілкування / Закон дзеркальної комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — у комунікативній лінгвістиці — тенденції та наслідок автоматичної та підсвідомої імітації співрозмовниками мовленнєвого та поведінкового стилів один одного під час спілкування. *Див.: Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закон довіри до зрозумілих висловлень / Закон довіри до простих слів — у комунікативній лінгвістиці — постає в доступності та викінченості висловлення мотивованої та переконливої думки, що є наслідком багатовікових суспільних напрацювань. Думка постає зрозумілою, викінченою та прийнятною. Більшість простих істин постають вічними, звернення до них забезпечує зацікавлення й увагу співрозмовника. *Див.: Закон*

спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.

Закон економії (грецьк. *ōkōnomia* — управління господарством) сил — те саме, що принцип лінгвістичної економії. *Див.: Закон мовної економії; Принцип лінгвістичної економії.*

Закон емоційного поглинання логіки (грецьк. *logikē* — наука про мислення) — у комунікативній лінгвістиці — емоційно насичений стан мовця зумовлює втрату ним належної мисленнєвої активності та логічної мотивації вчинків, реально контролювати свої дії та вчинки, наслідком чого постає є погане мовлення — неосмислене, і несприйняття спрямованого до нього мовлення. *Див.: Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закон емоційної афіліації (лат. *afiliatio* — збудження) — у комунікативній лінгвістиці — виявлений у підсвідомому неконтрольованому процесі психічного збудження, підпорядкування спільним настроям, думкам та інтенціям інших мовців, що оточують, що уможливорює витворення феномену *натовпу*. *Див.: Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закон залежності ефективності (ім. від прикм. *ефективний*) **спілкування від комунікативних** (прикм. від ім. *комунікація*) **зусиль** — у комунікативній лінгвістиці — основою постають загальнонаукові принципи співвідношення між собою тих величин і чинників, що їх мотивують і формують у тако-

му вияві: *чим більше комунікативних вкладено зусиль, тим вищий ступінь ефективності комунікації*. Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закони комунікативні / Закони комунікативний*.

Закон зниження рівня інтелекту аудиторії зі збільшенням її чисельності — у комунікативній лінгвістиці — полягає в тому, що чим більше людей слухає промовця, тим нижчий середній рівень інтелекту аудиторії. Спрацьовує ефект натовпу: коли слухачів багато, вони починають гірше мислити, попри те, що інтелект кожної людини в цьому разі зберігається.

Закон комунікативних (прикм. від ім. *комунікація*) **зауваг** — у комунікативній лінгвістиці — полягає в тому, що за порушення одним із комунікантів у спілкуванні певних комунікативних норм інший здебільшого має намір зробити йому зауваження, змусити змінити комунікативну поведінку.

Закон комунікативного (прикм. від ім. *комунікація*) **поглинання емоцій / Закон мовленнєвого поглинання емоцій** (лат. *emotio* — хвилювання) — у комунікативній лінгвістиці — виявлюваний у цілеспрямованій свідомій діяльності мовця (психотерапевтична технологія) на подолання стресового стану: втілена у зв'язу розповідь емоція, яку сприйняв мовець, завжди поглинається мовленням і зникає. Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні*.

Закон комунікативного (прикм. від ім. *комунікація*) **самозбереження** — у комунікативній лінгвістиці — виявляє природну не-

обхідність мовної особистості зберігати внутрішній психічний спокій, контролювати себе та відчувати впевнено в будь-яких ситуаціях. Для комунікативного самозбереження напрацьовано різноманітні стратегії, з-поміж яких і віддалення джерела та мотивів напруги (відхилення публічної критики як неадекватної тощо), категоричне заперечення публічної критики (відторгнення публічної критики), несприйняття та відхилення первинної ідеї та ін. Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні*.

Закон лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) — певне загальне правило, загальна закономірність; закономірна властивість, характерна для тієї чи іншої мови, різних мов, групи мов або мови як системи загалом. **Закон аналогії. Закон відкритого складу. Закон мовної економії (закон економії сил)**.

Закон мовленнєвого посилення емоцій (лат. *emotio* — хвилювання) — у комунікативній лінгвістиці — ґрунтується на використанні у мовленні експресивних засобів різного типу (вигуків, емоційно-експресивної лексики тощо) для посилення емоцій, що їх відчуває та переживає мовець у комунікативній ситуації. Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні*.

Закон мовленнєвого самовпливу — у комунікативній лінгвістиці — виявляється у впливі самого мовця на власну свідомість через словесне втілення (вербалізацію) тієї чи іншої ідеї або емоції (у психолінгвістиці — самонавіювання). Див.: *Закон*

спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.

Закон мовної економії (грецьк. *ökonomia* — управління господарством) — прагнення мовця зекономити зусилля при користуванні мовленням як одна з причин мовних змін. Синоніми: *Закон економії сил; Теорія мінімального зусилля.*

Закон модифікації (франц. *modification*, від лат. *modificatio* — видозміна) **нестандартної (не- + стандартний) комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки учасників спілкування** — у комунікативній лінгвістиці — ґрунтується на комунікативній взаємодії учасників спілкування й особливостях / можливостях впливу на поведінку та комунікативну діяльність, виявляє можливість регулювання комунікативної поведінки за умов порушення одним із мовців ustalених приписів і норм спілкування або ж гіперболізує свої комунікативні можливості. *Див.: Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закон первинного заперечення — у комунікативній лінгвістиці — полягає в тому, що нова, незвична ідея, яку повідомляє співрозмовник, спочатку заперечується. Якщо людина отримує ту чи іншу інформацію, що не відповідає її поглядам, вона спочатку сприймає її як помилкову, шкідливу.

Закон прискороженого поширення негативної (лат. *negativus* — заперечний) **інформації** (лат. *informatia* — пояснення, виклад) — у комунікативній лінгвістиці — тенденція до максимального швидкого поширення

негативу в соціумі, здебільшого таке поширення відбувається у максимально викривленій, емоційно забарвленій формі. Таке поширення завжди стимульоване відсутністю достовірної інформації. *Див.: Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закон притягування критики — у комунікативній лінгвістиці — дія закону виявляється як підвищене зацікавлення соціуму до об'єкта, виокремлюваного на загальному тлі. Так, критика може поставати спрямованою на комунікативну поведінку індивідуума, що засвідчив, певною мірою, недотримання ustalених норм спілкування, поведінки, зовнішнього вигляду, етикету тощо. *Див.: Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів — у комунікативній лінгвістиці — взаємодіє та взаємопов'язаний із законами риторики (законом моделювання аудиторії тактичним, законом ефективної комунікації тощо) і мотивований здебільшого часовим критерієм: чим довше говорить мовець, тим менше уваги мають до нього слухачі. *Див.: Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закон пропорційності результату комунікативним (прикм. від ім. *комунікація*) **затратам** — у комунікативній лінгвістиці — згідно з принципами дії закону має пряму та зворотну дію: 1) результат комунікації прямо пропорційний інформаційним або комунікативним затратам:

$Y = k + x$, де (k) — параметр затрат (константна величина); (x) — коефіцієнт затрат (локутивна сила), що забезпечує реалізацію мовленнєвого акту; (Y) — результат комунікації (наслідок комунікації прямо пропорційний коефіцієнту ілокутивної сили, що регулює рівень комунікативних або інформаційних затрат); 2) результат комунікації зворотно пропорційний ілокутивній силі, що забезпечує реалізацію мовленнєвого акту (МА), тобто $MA : Y = k / x$, коли потужна затрата не забезпечує очікуваного результату, що відповідно сприймається як непропорційність комунікативних параметрів (за Т. Космедою, Т. Осиповою). Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні*.

Закон ритму (грецьк. *rhythmos* — такт, розміреність, узгодженість) спілкування — у комунікативній лінгвістиці — постає як вияв чергування говоріння (мовлення) / мовчання під час комунікації, що прогнозує діалогічну побудову мовлення. На основі поняття дискурсу, контекстуального простору комунікації З. р. с. окреслено ширше з реестром відповідних функційних сфер: 1) за фізіологічним / природним статусом (*розумний / дурний, тверезий / п'яний*); 2) за соціальними чинниками (*багатий / бідний, воров / побратим, жінка / чоловік, юний / дорослий*); 3) за кількістю співрозмовників (*індивідуум / соціум, індивідуум / корпоратив, індивідуум / індивідуум*); 4) за емоційним станом (*добрий / злий, урівноважений / сердитий, мовчати / кричати*,

сміятися / плакати); 5) за спрямуванням щодо адресата (*добро / зло, активний / пасивний*); 6) за метою спілкування (*гість / господар, позичальник / боржник*) і под. Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні*.

Закон самопостання інформації (лат. *informatia* — пояснення, виклад) — у комунікативній лінгвістиці — реалізується внаслідок відсутності достовірної / правдивої інформації та виявляється у формі самопостання чуток, що мотивовано психологічними, соціологічними, культурологічними, комунікативними, політичними або іншими чинниками, або ж їхнім цілісним комплексом. Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні*.

Закон системних перетворень — одне з основних положень загальної теорії систем. За ним, об'єкт-система в межах системи об'єктів одного типу завдяки власному існуванню і/або зв'язкам із середовищем буде переходити за фіксованими законами або в себе (шляхом тотожного перетворення), або в інші об'єкти-системи шляхом одного із семи перетворень (змін): кількості; якості; відношень; кількості та якості; кількості та відношень; якості та відношень; кількості, якості та відношень усіх або частини її «первинних» елементів.

Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) / **Закони комунікативні** — найзагальніші об'єктивні закономірності процесу комунікації, що виявляються в різних комунікативних ситуаціях і безпосе-

редньо не залежать від комунікантів, від теми, мети й ситуації спілкування; поняття, у яких знаходять свій вияв імпліцитні основи комунікації, тобто те, що відбувається між учасниками спілкування; вони незалежні від конкретних умов і комунікативної ситуації, тобто реалізуються незалежно від того, хто спілкується, з якою метою, у якій ситуації тощо. З. с. формувалися у процесі поступу суспільства, еволюції норм і приписів спілкування, закріплювалися в тих чи інших стереотипах поведінки, мислення, мовлення. З. с. у їхній активній чинності постають ефективними завдяки їхній повторюваності незалежно від того, хто бере участь у спілкуванні. Відомо близько двадцяти загальних законів спілкування: *Закон дзеркальної динаміки спілкування / комунікації*; *Закон довіри до зрозумілих висловлень*; *Закон емоційного поглинання логіки*; *Закон емоційної афіліації*; *Закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль*; *Закон комунікативного самозбереження*; *Закон комунікативного поглинання емоцій*; *Закон мовленнєвого посилення емоцій*; *Закон модифікації нестандартної комунікативної поведінки учасників спілкування*; *Закон прискореного поширення негативної інформації*; *Закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів*; *Закон ритму спілкування*; *Закон самопостання інформації*; *Закон пропорційності результату комунікативним затратам*; *Закон спотворення інформації*; *Закон стереотипізації об'єкта комунікації* тощо. Див.: *Комунікація; Спілкування; Дис-*

курс; Стратегія спілкування. Пор.: Принципи спілкування; Максими спілкування.

Закон спотворення інформації (лат. *informatia* — пояснення, виклад) — у комунікативній лінгвістиці — визначуваний порушеннями, зумовленими подовженням комунікативного шляху, наявністю в його структурі окремих опосередкованих ланок, внаслідок чого інформація потрапляє під суттєвий суб'єктивний вплив кожної ланки та може видозмінюватися так, що, повертаючись до першоджерела (відправника), навіть змінює зміст. Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закон стереотипізації (грецьк. *stereós* — твердий і *týpos* — відбиток, зразок, форма + *-ізація*) **об'єкта** (лат. *objectum* — предмет) **комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — окреслює процес закріплення у свідомості носіїв певної національної мови та культури ознак, що характеризують предмет або явище в їхньому узагальненні (тотальності). Вибір комунікативних стратегій (див.: *Стратегія комунікативна*) і комунікативних тактик (див.: *Тактика комунікативна / Тактики комунікативні*) певною мірою визначуваний тим, як суб'єкт комунікації сприймає й оцінює об'єкт, які засоби він уважає відповідними й ефективними в конкретній комунікативній ситуації. Див.: *Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні.*

Закони звукові — 1) закони функціонування та розвитку звуко-

вої матерії мови, що визначають і стійке збереження, і регулярну зміну її звукових одиниць, їхніх чергувань і сполучень; 2) встановлювані у порівняльно-історичному мовознавстві закономірності фонетичного розвитку від найдавнішої форми мови до пізнішої.

Закони розвитку мови — постійні й закономірні тенденції, що спрямовують розвиток мов шляхом їхнього удосконалення.

Закони суспільної думки — 1) суспільна думка чутлива до важливих подій; 2) вагомі події тимчасово відхиляють суспільну думку від одного полюса до іншого; 3) думка більше визначається подіями, ніж словами; 4) вербальні висловлення ефективніші тоді, коли слухачі мають потребу в інтерпретації з достовірного джерела; 5) суспільна думка не прогнозує надзвичайних подій, вона тільки реагує на них; 6) думка будується переважно на певному зацікавленні; 7) за умови розвинутої самооцінки думку не так легко змінити; 8) люди менше критикують рішення своїх лідерів, якщо відчують, що причетні до їхнього прийняття; 9) суспільна думка, як і особиста, зумовлена певним бажанням; 10) важливими психологічними вимірами думки є спрямованість, інтенсивність, широта й глибина.

Закони фонетичні (прикм. від ім. *фонетика*) — установлені за допомогою порівняльно-історичного методу звукові відповідності між окремими спорідненими мовами чи діалектами або окремими історично засвідченими періодами існування однієї мови; формули констатування певних фонетичних змін,

що послідовно здійснювались в окремих мовах за внутрішніми законами їхнього розвитку; закони, що керують регулярними змінами звукових одиниць, їхніх чергувань і сполучень. Синонім: *звуківі закони*.

Законодавство мовне — сукупність чинних державних законів, окремі статті конституції, що спрямовані на регулювання мовної ситуації для упередження конфліктів.

Закриті структури (ряди замкнуті) — Див.: *Структури закриті (ряди замкнуті)*.

Заліжний — компонент *структури*, що перебуває у відношенні *залежності* від іншого — *головного (стрижневого)* компонента.

Заліжність — несамотійність мовної одиниці, підпорядкованість, неспроможність її бути вжитою без головної, стрижневої.

Заміна — те саме, що субституція.

Замовчування — стилістична фігура, що складає обірване речення. Автор свідомо або навмисне не закінчує думки, залишаючи читачеві (ширше — адресатові) можливість здогадатися, домислити, довершити думку. Цією фігурою послуговуються для передачі напруженого психологічного стану мовця: *А там... а там... сину, сину! Та й не показала* (Т. Шевченко).

Занепад зредуківаних — процес усунення ультракоротких (надкоротких) голосних (розпочався в середині I тис. н.е.), коли у слабкій позиції *ъ* та *ь* занепали, а в сильній — набули нормальної довготи, перейшовши в *о*, *е*.

Запас словниковий активний — те саме, що словник активний. Див.: *Словник активний* (2).

Заповнення лакун (лат. *lacuna* — заглиблення) — процес розкриття значення національно-специфічного слова.

Залёжне слово словосполучення — Див.: *Слово словосполучення залежне*.

Заперечення — смисловий компонент речення, що вказує на те, що певний перебіг дії, вияв стану, процесу, стан речей загалом або ті чи інші об'єкти дійсності, їхні властивості, ознаки, відношення, за твердженням мовця, не існують або постають неправдивими: *Не спиняй думок крилатих, / Хай летять в світи: Безліч дивних див угледити їх очима ти* (О. Олесь); *Не все те золото, що блищить* (Нар. тв.). Див.: *Слова заперечні*.

Заперечення риторичне (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво) — стилістична фігура, що ґрунтується на використанні заперечення для пояснення, підсилення певної думки: *Ні! Я жива! Я буду вічно жити! / Я в серці маю те, що не вмирає* (Л. Українка). Див.: *Заперечення*.

Заперёчне речення — Див.: *Речення заперечне*.

Заперёчні слова — Див.: *Слова заперечні*.

Запозичення — 1) процес переміщення різних елементів однієї мови в іншу; елемент, перенесений з однієї мови в іншу внаслідок мовних контактів (напр., *спорт* — з англ.; *халат* — з араб.; *жилетка* — з франц.; *шахта*, *шихта*, *гросбух* — з нім.); 2) сам запозичений елемент — це здебільшого слова або інші мовні різні елементи (морфеми, синтаксичні конструкції тощо). Пор.: *амвон*, *лексика*, *трагедія* (грецьк.); *радіус*, *цивілізація*, *революція* (лат.); *кавун*, *табун*,

баштан (тюрк.); *вуаль*, *тротуар*, *будуар* (франц.); *блюмінг*, *жемпер*, *джунґлі* (англ.) і под. Див.: *Мова; Мова нерідна; Контакти мовні; Взаємовплив мов*. Пор.: *Варваризм*.

Запозичення мовні — елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція тощо), перенесений із однієї мови в іншу в результаті мовних контактів і міжособистісної, міжнародної комунікації, а також сам процес переходу елементів однієї мови в іншу. З. м. є складниками мовно-культурних запозичень. Див.: *Мова чужа; Мова нерідна; Контакти мовні*. Пор.: *Варваризм*.

Запозичення образів — використання письменником художніх образів, що створив письменник — його попередник.

Засмічення мови — невинуватене використання в мовленні варваризмів, жаргонізмів, діалектизмів. Див.: *Пуризм*.

Засіб (медіатів) — денотативна роль інструментного типу, речовина, що використовується у здійсненні певної дії чи ситуації: *З медком і глевкий хліб легко ковтати* (Нар. тв.).

Засоби масової інформації (лат. *informatia*) — своєрідна система форм і комунікаційних технологій поширення масової інформації, що охоплює періодичні друковані видання, радіо, теле-, відеопрограми, кінохронікальні програми, інформаційні служби та ін. Згідно із законодавством України, *друкованими засобами масової інформації* є періодичні друковані видання (преса) — газети, журнали, бюлетені тощо та разові видання з визначеним тиражем; *аудіо-візуальними засобами масової інформації* є: радіо-

мовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис та ін.; *інформаційними службами* є: телеграфні агентства, агентства преси, рекламні бюро, прес-служби, агентства паблік-релейшин, професійні журналістські клуби й асоціації. Засоби масової інформації створюють цілісну систему журналістики.

Засоби масової інформації (лат. *informatia*) **друковані** — періодичні друковані видання (преса): газети, журнали, бюлетені тощо та разові видання із визначеним накладом.

Засоби мови нейтральні (лат. *neutralis* — той, що не належить нікому) **стилістичні**. **Засоби міжстильові мовні** — мовні одиниці, що не несуть у своїй семантиці додаткових стилістичних значень і можуть уживатися в будь-якому функціональному стилі.

Засоби мовної економії — засоби, основним призначенням яких постає економія мовленнєвих зусиль для вираження думки. До З. м. е. належать: неповнота конструкцій, їхня еліпсованість; компресія висловлень тощо.

Засоби паралінгвістичні (грецьк. *para* — біля, при + *лінгвістика*) — немовні засоби комунікації (кінесика, проксеміка, ольфакторика, засоби інших семіотичних систем), що супроводжують вербальну комунікацію: різноманітні жести, рухи частин тіла та ін. З. п. завжди слід аналізувати в контексті національної культури та враховувати відповідну мотивацію в міжособистісній комунікації. *Див.: Парамова; Засоби спілкування невербальні; Засоби спілкування паралінгвістичні.*

Засоби спілкування вербальні (лат. *verbalis* — «усний», «словесний») — засоби мовного коду, тобто слова, словосполучення, речення, висловлення, що передають інформацію. *Див.: Код.*

Засоби спілкування екстралінгвістичні (лат. *extra* — поза, зовні, крім і франц. *linguistique* — мовний) — *Див.: Засоби спілкування невербальні.*

Засоби спілкування невербальні (лат. *verbalis* — усний, словесний) — засоби комунікації, що безпосередньо не пов'язані з мовним кодом (відстань між учасниками спілкування, форма й розміщення столів тощо); засоби немовного коду (жести, міміка, постава тіла, погляд, манера триматися, одяг, зачіска, парфуми, косметика тощо). Вони несуть у собі певну смислову й емоційну інформацію перш за все про внутрішній стан людини, її характер, звички тощо. У процесах комунікації значна частина інформації здійснюється за рахунок З.с.н. Частина З.с.н. має національно-культурну специфіку; незнання цієї специфіки може стати причиною невдач (девіацій, провалів, навіть шоку) у міжкультурній комунікації. *Див.: Код; Комунікація; Спілкування; Паралінгвістика; Засоби паралінгвістичні.*

Засоби спілкування паралінгвістичні (грецьк. *para* — префікс, що означає суміжність, і лат. *lingua* — мова) — немовні засоби комунікації, зокрема кінесика, проксеміка, ольфакторика, засоби інших знакових систем; засоби спілкування у вигляді інтонації, розподілу наголосу й різноманітних пауз у повідомленні, які формують комунікативно-прагматичний аспект

дискурсу (тексту, повідомлення). З.с.п. супроводжують мовні засоби або замінюють їх, несучи до 75% усієї інформації у межах усної комунікації. У друкованому тексті до З.с.п. зараховують сегментацію тексту, шрифтовий набір, типографські знаки, написання, добір фарб тощо. В аспекті міжкультурної комунікації З.с.п. можуть суттєво відрізнитися у представників різних національних лінгвокультурних спільнот, стаючи джерелом комунікативних невдач і неточностей інтерпретації. *Див.: Комунікація; Спілкування; Код; Невдача комунікативна / Девіація комунікативна; Дискурс; Парамова. Пор.: Засоби спілкування невербальні.*

Засоби спілкування позамовні (екстралінгвальні) — додаткові до звукового мовлення засоби, що супроводжують його і постають додатковим ефективним засобом вираження думок, почуттів, волевияву, тих чи інших емоцій (міміка, жести і под.)

Засоби суперсегментні (лат. *super* — над і *segmentum* — відрізок) **фонологічні** — фонологічні засоби, що розташовані над сегментними фонемами; просодичні засоби: наголос і тон.

Застосування (застарілий термін) — *Див.: Антиметабола.*

Затекст — фрагмент дійсності, що описується в тексті.

Затримка — стилістична фігура, що позначає свідому затримку викладу, відвернення уваги співрозмовника на щось інше для посилення зацікавлення змістом основного повідомлення. Напр.: *Сом — але перш ніж ми почнемо говорити про цей тип рибалки, полювання на нього (бо на нього полюють!),*

необхідно коротко зупинитись на основних характеристиках місць його проживання, формах поведінки та особливостях підготовки до такої рибалки (О. Вишня). Див.: Апозіотеза Апосіотеза; Ретиценція.

Зачін — початок фольклорного твору (казки, думи тощо) як спеціальний стилістичний прийом: *Жили собі дід та баба...*

Збереження особистості — регулювальний механізм дискурсу з метою позитивної репрезентації себе комунікантами.

Збій комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — певна комунікативна невдача, ознакою якої постає характерна недостатність адекватної комунікації, недостатнє розуміння комунікативного партнера.

Збільшувальне ім'я — *Див.: Ім'я збільшувальне.*

Звертання — слово або словосполучення, що називає особу (ширше — предмет), до якого звернене мовлення або кому адресоване мовлення; інтонаційно виділений (на письмі виділення реалізується за допомогою відповідного розділового знака) компонент речення. У формально-граматичному аспекті З. кваліфіковане як граматично незалежний член та інтонаційно відокремлений компонент, що називає істоти чи персоніфіковані предмети: *Я вас люблю великою любов'ю, / Моя старенька мамо, тату мій* (Д. Павличко); *Нам випало, сину, досягти і долюбити / Отецькеє поле* (Б. Олійник); *Для мене завжди, мамо, твої думки й пісні святі* (А. Яна); *Ой дубе, дубе, чом криком не кричиш* (Нар. тв.).

Звертання автора до свого персонажа — різновид інтимізації: *Іди, Іване, знову і мужній*

(О. Довженко). Створює експресивність мовлення, посилює емоційність викладеного. *Див.: Апострофа.*

Звертання до батьків на *Ви* — в українській узвичаєній традиції було поширеним на всьому терені сучасних українських земель і засвідчувало глибоку повагу до батьків. Сьогодні почасти збереглося на значній території Центральної, Західної та почасти Східної України.

Звертання до слухача, читача, аудиторії (найменування їх власною або загальною назвою) — як заклик до уваги, як прийом ввічливості та ін. *Пор.: Скажи, читачу, тобі ніколи не доводилося полювати на качку...* (О. Вишня).

Звертання до співрозмовника як до третьої особи — має відтінок особливої поваги: *Якщо сеньйор Марсель не вірить казкам, я розповім бувальщину...* (А. Мюссе. Мімі Пенсон).

Звертання за зменшувальним ім'ям — має відтінок розмовно-доброзичливості: *Доброго ранку, Любо* і под.

Звертання за повним ім'ям — здебільшого має відтінок офіційності, особливо в тому разі, якщо повне ім'я довге, інколи має відтінок формальності, певної неприродності (порівняно зі звертанням за зменшувальним ім'ям, його скороченим варіантом): *Анастасіє, я хочу з вами порозмовляти; Любове, я сьогодні вам зателефоную.*

Звертання за чіном — має відтінок пошани, поваги, визнання заслуг: *Я хотів би з вами, пане професоре, обговорити одне питання* та ін.

Звертання-речення (вокатівне речення) — однослівне (переважно) речення, виражене клич-

ним відмінком (вокативом) іменника, що самостійно передає нерозчленовані думки, почуття, волевияв.

Звертання риторичне (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) (**апостроф**) — стилістична фігура / фігура мовлення, що полягає в акцентованому звертанні до когось / чогось для максимального посилення виразності. З. р. не розраховані і відповідь, бо в ролі об'єкта таких звертань, крім назв осіб, виступають інші назви істот, найменування явищ природи, будь-яких абстрактних і конкретних понять: *Яких ще, душе-враже, меж / ти ждеш у страсі? / В якому світі ти живеш? / В якому часі?.. // Ще кажуть: світ спасе краса, / мій брате-пташе, / й розгорне ангел небеса, / і ми майнемо в небеса! (Туди, де наше)* (В. Герасим'юк). Мовець звертається до реального / ірреального слухача. З. р. ґрунтується на вживанні слів або слово-сполук, що позначають особу або персоніфікований предмет / явище, до яких звертається мовець, концентруючи увагу на повідомленні, інколи надає тому чи тому предметові звернення відповідних емоційно-оцінних кваліфікацій і характеристик. Для З. р. здебільшого характерна граматична незалежність та інтонаційне, пунктуаційне відокремлення: *О мово, радосте моя, ти неперевершена у поступі своєму* (А. Яна).

Звичай етнічний (прикм. від ім. *етнос*) (**національний**) — складник етнічної традиції, що належно виявляється у мові в тих чи інших лексико-семантичних групах; стандартизовані, традиційні для етносу форми поведі-

нки (зокрема мовленнєвої), які відіграють роль засобів соціального регулювання та мають безпосередньо практичне значення. Особливості З.е.(н.) виявляються в мові, зокрема в стійких зворотах мовлення, формулах привітання, прощання, побажання, прислів'ях і приказках. З.е.(н.) впливають на формування та функціонування мовної картини світу. Див.: *Картина світу мовна; Поедінка мовленнява культурно мотивована.*

Звичай етносу (грецьк. *ethnos* — народ) мовленнєвий — див. *Звичай етнічний (національний).*

Звичайна тональність (ім. від прикм. *тональний*) — Див.: *Тональність звичайна.*

Зворот — у традиційному розумінні те саме, що *конструкція*; словосполучення, що утворює цілісний формально-смісловий блок у складі речення, що визначається за характером або за функцією стрижневого компонента. **Дієприкметниковий зворот.** Дієприслівниковий зворот. **Описовий зворот.** Пор.: *А край, осяяний сонцем, знову радісно прокидався до оновленого життя* (О. Ольжич) (дієприкметниковий зворот у функції означення); *Томилася вільха, безсило опустивши крила* (М. Хвильовий) (дієприслівниковий зворот у функції обставини способу дії); *Наче зачарований, дивився Василько на вогонь, дивився не кліпаючи* (В. Підмогильний) (порівняльний зворот у функції означення) та ін.

Зворот абсолютний дієприкметниковий — дієприкметниковий зворот із «власним» підметом, еквівалент складного речення, в одному з компонентів якого підмет має форму непрямого відмінка, а присудок — форму

дієприкметника в тому самому відмінку. Пор.: лат.: *Autumno adveniente aves volant.*

Зворот герундійний (лат. *gerundium*, від *gero* — дію, здійснюю) — еквівалент складнопідрядного речення, у залежному компоненті якого як присудок виступає герундій, а підмет має посесивну форму. Пор.: англ.: *I insisted on his coming.* Див.: *Герундій.*

Зворот девербативний — девербатив із залежними словоформами, де девербативом умовно вважають віддієслівний іменник. З. д. не відокремлюється в реченнєвій структурі, хоча йому властива певна семантична автономність, простежується у збереженні структури пропозиції й уможливленні його трансформацію в самостійне речення, абсолютно тотожне за семантикою: *Може, народ не потребує мого клопоту, до речі, і не знає про його існування* (О. Довженко); *Я прибув сюди, щоб подякувати тобі і всім полководцям за визволення Болгарії* (С. Склярєнко). Інколи З. д. несуть фактографічну модальність, позначаючи беззаперечні факти: *Чув понад себе натужне дихання мисливця* (О. Гончар); ідеографічну модальність — виражати абстрактні ідеї про факти: *Все це мимоволі схиляє до споглядання* (О. Гончар) і под. Зберігаючи свій валентний потенціал, девербативи можуть утворювати різні З. д., що за своїм виявом у реченні можуть бути однокомпонентними: *Дуже легка мова й поетичний колорит трохи втягував її в читання* (І. Нечуй-Левицький); двокомпонентними: *Ніч була така погідна і прозора, така прекрасна й тиха, — нічого, крім цвірінь-*

кання *сверщків* (О. Кобилянська); трикомпонентними: *Підлизування сім'ї дядькової до дідуся не бачила вона, а просто догляд людський* (А. Тесленко); чотирикомпонентними: *Матіркування, залякування і псякрення чути було на кожному кроці, їх заглушувало хіба таракання хлопців дубовими довбеньками до церковних парканів у велику п'ятницю і в глуху суботу* (Б. Лепкий) і под. З. д. за своїм компонентним складом тотожний реченнєвій структурі твірного дієслова, від якого походить девербатив: хто? ← *таракати* → чим? ← до чого? — *таракання* → кого? / чие? → чим? → до чого?. Тільки лівобічна позиція суб'єкта постає правобічною. За внутрішньоморфологічним структурним типом З. д. поділяються на: 1) девербатив + родовий відмінок іменника суб'єкта: *приїзд учителя, від'їзд батька*; 2) девербатив + родовий відмінок іменника об'єкта: *гостріння серпа, косіння трави*; 3) девербатив + орудний відмінок іменника + родовий відмінок іменника суб'єкта: *дихання носом дитини, захоплення школярів поезією*; 4) девербатив + інфінітив: *бажання вчитися, прагнення створити, порада піти*; 5) девербатив + присвійний займенник / прикметник: *сподівання мої, помилування царське*; 6) девербатив + вказівний займенник *цей / такий*: *такий спогад, це сприйняття*; 7) девербатив + прикметник темпоральної / вокативної семантики: *багатолітнє товаришування, хатнє ремствування*; 8) девербатив + прикметник якісної / якісно-оцінної семантики: *тонке дзюркотіння, зловісний гуркіт*; 9)

девербатив + порядковий числівник (або прикметник *останній*): *друге народження, остання надія, перший спомин*. З. д. можуть функціонувати в безприйменниковому та прийменниковому виявах: *Звісно, все це безглуздий набір слів, багато з них нічого не означають* (О. Донченко); *Із приходом до міста зайшла в Михайлі зміна* (О. Кобилянська); *Від її першого нападу почав ходити до церкви* (О. Кобилянська).

Зворот дієприкметниковий — еквівалент підрядної предикативної частини, в якій у ролі присудка нижчого порядку виступає дієприкметник: *Я довго дивився на красиві гори, вкриті зеленим лісом* (А. Яна). У реченні здебільшого виражає означення; у стилістичному плані виступають переважно засобами книжних стилів мовлення, їхнє активне використання в розмовно-побутовому стилі постають як огріхи, зумовлені стилістичною інтерференцією наукового та офіційно-ділового стилів.

Зворот дієприслівниковий — еквівалент підрядної предикативної частини, в якій у ролі присудка нижчого порядку виступає дієприслівник, а підмет є спільним з підметом головного компонента: *Залишаючи цей милий для мене край, я знову пройду повз рідну хату з її осокорами* (А. Яна). У реченні здебільшого виражає обставини різної семантики.

Зворот займенниковий не хто інший як — найчастіше містить відтінок значущості, наголошує на вагомості згаданої особи. Властивий книжний відтінок, а в публіцистиці може набувати відтінку висміювання: *Автор цих шести картин, виставле-*

них на аукціоні, не хто інший, як Адольф Гітлер (З репортажу журналіста). У розмовному мовленні містить відтінок претензійності, неприродності: *Учитель хімії вчора був хворий, і замість нього був не хто інший, як директор школи.*

Зворот інфінітивний — еквівалент підрядного речення, у якому підмет має форму непрямого відмінка, а в ролі присудка виступає інфінітив. *Пор.: англ.: I saw him run along the street.*

Зворот нумеративний (нумеральний) (лат. *numratio*) — словосполучення, перший компонент якого — слово з кількісною семантикою: *десяток огірків, кілька хвилин, чимало справ, табун коней* тощо.

Зворот порівняльний — відокремлений компонент речення (*див.: Відокремлення*), що виражає подібність дії, ознаки тощо і приєднаний порівняльним сполучником (*як, наче, неначе, ніж, аніж* тощо). З. п. може бути виражений: 1) іменником: одне з основних положень загальної теорії систем; а) у наз. в.: *Дуб стоїть, як воїн*; б) у непрямому відмінку: *Треба навчитися шанувати свою Батьківщину, як матір* (А. Яна); 2) прикметником: *Повітря тут у видолинку особливо прозоре, наче скляне* (В. Пономаренко); 3) займенником: *Волю першу твоєю виконаю, як мою* (Г. Косинка); 4) дієприкметником: *Микола раптово пішов, а Марія залишилася стояти, як вкопана* (В. Підмогильний); 5) дієприслівником: *До хати, наче рятуючись, вбіг Миколка* (В. Підмогильний); 6) числівником (комплетивним словосполученням): *Всі, як один, вони повернулись до рідного села* (Україна молода. — 2001. —

17 вересня); 7) прислівником: *Далекий ліс також видавався не сірим, як раніше, а бархатно-чорним* (О. Десняк). З. п. може виконувати функції порівняльного/-ої: 1) означення: *Наче зачарований, дивився Василько на вогонь, дивився не кліпаючи* (В. Підмогильний); 2) обставини: а) мети: *У цей час, наче на сміх, зайшов до передпокою вітчим і щось почав розповідати...* (А. Яна); б) часу: *Ганна була такою ж стрункою та привабливою, як колись* (О. Донченко); в) місця: *Рівний голос батька лунав з лісу, наче з якогось приймача* (Ф. Маківчук); г) способу дії: *Ліс трепетав, тривожився, як велика, стомлена людина* (В. Чемерис); г) причини: *Василина повільно, наче побоюючись, повернулася до нього* (І. Нечуй-Левицький); 3) прикладки: а) до підмета: *Справжнє почуття, воно, як наче золотавий промінь, завжди проб'є душу своїм поривом* (А. Яна); б) до присудка: *Устина не плакала, але була сумна, наче хвора, й обличчя у неї все потемніло* (І. Багрянний); в) до означення: *Іван поступово заглиблювався у високий, наче мокрий ще від вранішньої роси, очерет* (В. Підмогильний); г) до додатка: *Липами було обсаджено весь майдан, наче суцільним частоколом* (О. Вишня); г) до обставин: *Раптом донісся до неї звідкись, наче здалеку, його такий милий і рідний голос* (М. Івченко). Речення зі З. п. є ускладненим формально простим (*див.: Речення просте формально неелементарне / Речення просте формально ускладнене*). З. п. не містить якого-небудь твердження і, на відміну від порівняльної під-

рядної частини, позбавлений предикативності як визначальної ознаки речення, тому не виступає реченням. Не слід сплутувати З. п. у функції головного чи другорядного члена речення в актуалізованій функції та З. п. у супровідній семантико-синтаксичній функції. У цьому випадку З. п. не виділяється комами. Він може виконувати функцію: 1) підмета: *З від'їздом Романенка у Соні наче камінь спав з душі* (М. Івченко); 2) присудка: *Дея величезних пароплави наче запалили море* (Ю. Смолич); 3) іменної частини складеного присудка: *Я вам наче рідний* (М. Івченко); 4) додатка: *Після зустрічі з сином зараз ношу наче пудовий камінь на серці, що воно таке, Бог знає* (О. Слісаренко). Інколи порівняння набуває смислу ідіоматичного прислівникового виразу: *Дощ ллє наче з відра; Схожі наче дві краплі води; Все йде мов по маслу* та ін.

Зворот тавтологічний з так — тавтологія форми посилює відтінок розмовності, що поєднується з відтінком примирення, погодження. *Пор.: помилився — так помилився; вранці — так вранці; на автобусі — так на автобусі.*

Звороти формально-юридичні — усталені звороти, що використовуються у справочинстві та юридичній практиці: *морально стійкий* (не п'є), *має позапільні зв'язки* (пор.: зраджувати дружину, чоловіка і под.), *позастатутні відношення* (пор.: дідівщина) тощо.

Зворотна форма дієслова — Див.: *Форма дієслова зворотна.*

Зворотний зв'язок — Див.: *Зв'язок зворотний*

Зворотний поряток слів — те саме, що інверсія. Див.: *Інверсія.*

Зворотний словник (інверсійний) — Див.: *Словник зворотний (інверсійний).*

Зворотний словотвір (редеривація) — Див.: *Словотвір зворотний (редеривація).*

Зворотність — можливість зміни порядку компонентів словосполучення або речення без зміни його загального смислу.

Звуження значення — зменшення семантичної ємності слова у процесі історичного розвитку або в контексті мовленнєвого вжитку (пор.: *Розширення значення*). У давньоукр. мові слово *труд* позначало не тільки «діяльність, працю», але й «страждання, горе, хвороба».

Звук — слухове відчуття, що викликається механічними коливаннями; те, що людина чує, сприймає органом слуху; мінімальна одиниця мовлення, утворювана при одній артикуляції та виділювана в лінійному членуванні мовленнєвого потоку; членороздільний елемент людської мови; 1) в акустичному аспекті — коливальні рухи повітря, викликані органами мовлення; 2) в артикуляційному аспекті — продукт роботи органів мовлення; 3) у функційному аспекті — варіант фонем, що виконує смислорозрізнявальну та структурну функції. Те саме, що й фон.

Звук мовний — матеріальний засіб реалізації лексичних і граматичних значень у мовленні.

Звуки голосні — звуки мовлення, що утворюються вільним проходженням повітря в ротовій порожнині, з обов'язковою участю голосу за майже повної відсутності шуму. Існують голосні повного утворення та редуковані голосні (останні особливо характерні для російської мови). Це складотворчі звуки.

Зву́ки при́голосні — звуки мовлення, в утворенні яких повітряний струмінь (на відміну від голосних), що проходить мовленнєвим трактом, зустрічає різні перешкоди й перепони у виявах наближення (щілини) або змикання тих чи інших органів мовлення, що в акустичному вимірі зумовлює ефект шуму, характер, якісно-кількісні параметри якого повністю залежать від характеру перешкоди. Залежно від ступеня шуму приголосні поділяють на **шумні** та **сонорні**. Класифікація приголосних ґрунтується на локальних ознаках (див.: *Місце утворення приголосних*), модальних ознаках (див.: *Спосіб утворення приголосних*), участі / неучасті голосу (дзвінкі, глухі), наявності / відсутності палаталізації (м'які, тверді).

Звукові закони — Див.: *Закони звукові*.

Звуковідтворення — включення в текст переданих фонетичними засобами мови звуків і шумів довкілля.

Звуконаслідувальні слова. — Див.: *Слова звуконаслідувальні (онотопоетичні)*.

Звукóпис — система звукового інструментування (алітерація, асонанс і т.ін.), спрямована на створення звукового образу.

Звукосимволізм — закономірний, недовільний, фонетично мотивований зв'язок між звучанням і значенням слова. Синоніми: *символізм звуковий, символізм фонетичний, символіка звука*.

Звучання — зовнішній, звуковий бік мовних одиниць. Антоніми: *зміст; значення*.

Звучність — чутність звуку на певній відстані.

Зв'язка — слово дієслівного утворення, що втратило тією або

іншою мірою речовинне значення, виступає елементом складеного іменного присудка та виражає його граматичне значення (часу, особи (роду), числа та способу). **Зв'язка абстрактна (неповнозначна)**. **Зв'язка напівповнозначна**. **Зв'язка повнозначна**. **Зв'язка нульова**. До **неповнозначних** належить найбільш абстраговане дієсловозв'язка *бути*, до якого наближаються *являти собою, становити*: *Присудок являє собою один з двох головних членів речення*. **Напівповнозначні** — це такі лексеми, що частково зберігають лексичне значення. До них належать дієслова зі значенням буття, волевияву, збереження стану або переходу із одного стану в інший: *вважатися, видаватися, виявлятися, доводитися, залишатися, зоставатися, здатися, зватися, іменуватися, називатися, правити, прикидатися, робитися*. Вони виражають: а) постійність ознаки: *доводитися, Він мені доводився братом*; б) якісну зміну ознаки: *ставати, робитися*: *На сході ширшою ставала червоно-рожева смуга*; в) динаміку ознаки: *здаватися, виглядати, представляти*: *Дрібним і мізерним видалось йому теперішнє захоплення фізикою*. **Повнозначні** дієслова в ролі допоміжних повністю зберігають своє значення і тільки в межах певної конструкції реалізують свій допоміжний потенціал: *Микола пішов на фронт разом, а повернувся сержантом* (А. Яна). До зв'язок прилягають **зв'язкові утворення** — словоформи або сполуки слів, що також виконують у реченні функцію зв'язування, але при цьому привносячи в речення до-

датковий елемент свого лексичного значення (*це, то, ось* то-що). *Пор.: Вчити — це самому завжди вчитися; Хліб — це багатство і под.*

Зв'язки слів синтагматичні (прикм. від ім. *синтагматика*) — здатність слів поєднуватись із однотипними одиницями в лінійному ряду, витворюючи відповідні синтагми. Синтагматичні відношення ґрунтуються на закономірностях сполучуваності мовних одиниць.

Зв'язність — одна з основних, конструктивних ознак тексту, що відбиває змістову й структурну сутність тексту та зумовлена наявністю засобів зв'язку (граматичних, лексичних), що формують поверхневу структуру тексту (*див.: Когезія*). З. тексту на змістовому рівні називається когерентністю. З. — похідна системної упорядкованості тексту; текстово-дискурсивна категорія, що відбиває взаємодію усіх модулів суперсистеми дискурсу й особливу організованість структури текстового цілого.

Зв'язність глобальна (франц. *global* — всезагальний, від лат. *globus* — куля) — це те, що забезпечує єдність тексту як змістового цілого, його внутрішня єдність.

Зв'язність локальна (лат. *localis* — місцевий) — це зв'язність лінійних послідовностей (ви словлювань, міжфразових єдностей).

Зв'язність (цілісність) тєксту — одна з головних ознак тексту, що відрізняє його від випадкових послідовностей фраз. Це логічне, обдумане поєднання речень, а не фрази, об'єднані у псевдотекстові ланцюжки суто формальними способами.

Зв'язок — реалізована валентність слова (*чистити посуд піском; ловити рибу вудкою; прорізати стіну пилкою; розповідати казку дітям; надіслати листа матері і под.*); регулярна сполучуваність слів (*зелена трава, зелений ліс, чисте озеро і т. ін.*) або предикативних частин (*Хто ходить зранку до чистого джерела, той бачив неповторний схід сонця в цих горах* (Високий замок. — 2006. — 11 липня)).

Зв'язок апозитивний (прикм. від ім. *апозиція*) (**паралелізм форм**) — особлива синтаксична форма підрядного прислівного зв'язку в атрибутивних словосполученнях, що складаються з двох іменників з однаковими відмінковими формами (*льотчик-космонавт, студент-відмінник*), що зберігається і при відмінюванні (*льотчика-космонавта, льотчикові-космонавтові і под.* — повний вияв апелативного зв'язку). Відмінність наявна тільки у формах граматичного роду (*жінка-космонавт* — неповний вияв апелативного зв'язку). *Див.: Кореляція* (2).

Зв'язок апозитивний (прикм. від ім. *апозиція*) — особливий різновид підрядного прислівного зв'язку (інші терміни — різновид узгодження, кореляція) в апозитивних конструкціях, що складаються з двох слів-іменників, які виражені однаковою відмінковою формою: *Дніпро-ріка, хлопець-інженер і под.* *Див.: Кореляція*.

Зв'язок асоціативний (прикм. від ім. *асоціація*) — встановлюване у процесі мислення співвідношення, внаслідок якого предмет, явище, процес можуть набувати значення іншого предмета, явища або процесу.

Зв'язок безсполучниковий (безсполучниковість) — зв'язок однорідних членів речення (*Наші поети співали про Ігоря, Гайдаю, Вишенського, Крути та взагалі Україну — а тамті про Трою, французьку революцію, Англію, які ще й на сьогодні більш відомі, ніж ми* (О. Ольбич); *Твори І. Франка захоплюють читача силою художнього слова, високою емоційністю художніх образів, глибиною думки й почуття* (З газети). *Яким любив жайворонків, полиновий тлін, сонячні дні й тишу* (В. Шевчук) і под. — безсполучниковим зв'язком поєднано однорідні члени речення — додатки) або частин складного речення (*У селі розпочалися весняні роботи, люди працювали день і ніч на своїх городах* (О. Слісаренко) — безсполучниковим зв'язком поєднано дві предикативні частини) без допомоги сполучників засобом інтонації, відповідного закономірного співвідношення форми дієслів-присудків, особливостей лексичного наповнення частин. *Див.: Речення безсполучникові.*

Зв'язок зворотний — у комунікативній лінгвістиці — будь-яка реакція адресата на отримане повідомлення.

Зв'язок зворотний безоцінний — тип зворотного зв'язку, у якому не відбито ставлення адресата до змісту комунікації. Використовується у випадках, коли потрібно більше дізнатися про почуття людини або допомогти співрозмовнику сформулювати думку щодо обговорюваного, прямо не втручаючись у його дії.

Зв'язок зворотний оцінний — повідомлення своєї думки, свого

ставлення до того, про що йдеться у спілкуванні.

Зв'язок зворотний у комунікації / Зв'язок зворотний у спілкуванні (зворотна інформація) — умисна або неусвідомлена (неумисна) реакція (словесна, вербальна або несловесна, паравербальна) адресата на повідомлення (мовленнєвий акт), яка допомагає адресантові орієнтуватися в особі слухача, визначати міру дієвості своїх аргументів, переконуватись у досягненні чи не досягненні комунікативної мети (перлокутивного ефекту). *Див.: Комунікація; Спілкування; Акт мовленнєвий; Ефект перлокутивний. Пор.: Шум комунікативний; Фільтри комунікативні.*

Зв'язок ланцюговий — лінійна послідовність поєднаних компонентів, унаслідок чого створюється кумулятивна семантика єдності (зміст одного речення входить складником до смислового тла іншого: перше речення до другого): *Учитель зайшов до класу і розпочав урок. Спочатку він звернув увагу на нові термінологічні поняття* (Україна молода. — 2010. — 11 березня).

Зв'язок лівобічний — це вказівка на те, що раніше було сказано у тексті. *Див.: Анафора.*

Зв'язок паралельний — однакове формальне вираження функційно співвіднесених членів речення, коли ланцюги висловлень повторюють ту саму модель.

Зв'язок підрядний (субордінативний) — синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичне підпорядкування, граматичну залежність одного компонента іншому в реченні чи словосполученні (*див.: Узгодження; Ко-*

реляція; Керування; Прилягання). Пор.: *літній дощ, зелена тополя, прозоре скло* — узгодження; *розповідати казку, відремонтувати стіл, переглянути фільм* — керування; *лицар Левине Серце, учитель-фізик, лікар-окуліст* — кореляція; *йти наввипередки, розповідати цікаво, читання лежачи* — прилягання та ін. У складному реченні підрядний синтаксичний зв'язок наявний між головною та підрядною предикативними частинами: *У кожного, хто побував тут, на святій черкаській землі, залишився незабутній спомин у серці про місця Тараса — нашого Генія (А. Яна); Наша доля нам посміхається, щоб здобути перемогу (М. Хвильовий). Див.: Узгодження; Кореляція; Керування; Прилягання.*

Зв'язок правобічний — це вказівка на те, що буде у подальшому (*катафора*). Див.: *Катафора*.

Зв'язок предикативний (прикм. від ім. *предикат*) — зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення: *Хлопець біжить; Діти відпочивають; Сад цвіте; Черешні достигають; Село було красиве.*

Зв'язок синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксис*) — 1) формальні й семантико-граматичні відношення між словами (охоплюють і відношення між синтаксично зв'язаними групами слів) і зв'язки між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), що уможливають кваліфікацію певної послідовності слів як упорядкованої лінійної величини, як відповідну синтаксичну конструкцію. **Зв'язок безсполучниковий.** **Зв'язок сурядний.** **Зв'язок підряд-**

ний. **Зв'язок детермінантний;** 2) мовні засоби, за допомогою яких реалізуються відповідні смислові відношення між компонентами синтаксичної одиниці (форми слів, прийменники, порядок слів, сполучники, інтонація тощо).

Зв'язок сурядний (парата́ксис) — синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні, незалежні один від одного синтаксичні компоненти в сурядному словосполученні (*щасливий, але стомлений*), простому (*Батько, мати і діти повертаються додому*) та складному (*Черешні цвітуть, а хатки біліють*) реченнях.

Згадування — уведення в художній твір покликань на ті чи інші історичні факти, події, особи, повір'я, легенди тощо. Див.: *Аллюзія*.

Згортання — зведення розгорнутої синтаксичної конструкції до ядерної: *Щасливий батько купив у новому супермаркеті величезну ляльку із блакитними очима для своєї рідної донечки* — шляхом покрокової процедури можна прийти до ядерної структури *Батько купив ляльку для донечки*, де структурна схема *Батько купив. Пор.: Розгортання*.

Здатність комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — властивості особи, які забезпечують ефективність її комунікативної діяльності. Найважливіші параметри З.к.: рівень потреби у спілкуванні, наявність настанов на спілкування, емоційні реакції на партнера, вияв власних вимірів у спілкуванні (впевненість/невпевненість); мовленнєві уміння; система правил мовленнєвої та немовленнєвої поведінки людини в

різних комунікативних ситуаціях. Див.: *Компетенція комунікативна*.

Здатність мовна — багаторівнева система неусвідомлюваних правил мовленнєвої діяльності, що формуються у свідомості людини та за якими виявляється індивідуальна система мови. Це система ієрархічних компонентів, що узагальнено репрезентують ярусну систему мови компонентів для узагальненого відбиття системи мови. Реалізується за особливими правилами відповідно до комунікативних завдань, ситуації спілкування та комунікативних здатностей учасників спілкування. Пор.: *Компетенція мовна; Особистість мовна*.

Зевґма (грецьк. *zévghta* — ярмо) — 1) підпорядкування одному члену речення цілому ряду інших, з яких за змістом йому може підпорядковуватися тільки один: *Ніколи не біжить за відправленням автобусом та жінкою, що пішла, — через дві-три хвилини ще підійдуть!* (Оголошення британської автобусної кампанії); 2) сполучення багатозначного слова одночасно з двома або більше іншими словами — з кожним у різному смислі: *Дружба гріє душу, плаття — тіло, а сонце і пічка — повітря* (К. Прутков); 3) різновид еліпсису, сутність якого в тому, що в кількох компонентах складносурядного речення, за винятком одного, здебільшого — першого, опускається спільний член: *Петрик взяв книгу, Марійка — зошит, а Василько — ручку. Багато є в мене для осені — почуттів, для бесіди — слів, для веселощів — вина!* (А. Яна).

З'єднувальна морфема (грецьк. *morphē* — вигляд, форма) — те

саме, що інтерфікс. Див.: *Інтерфікс*.

Зіжкнені приголосні — Див.: *Приголосні зіжкнені*.

Зіставлення — термін на позначення одного з різновидів семантики *складносурядного речення*. Компоненти такого речення різняться двома елементами, причому ознаковий елемент жодного з них не містить заперечення: *Книжка цікава, а фільм — нудний*.

Зіставлення багатостороннє — Див.: *Зіставлення двостороннє*.

Зіставлення двостороннє — зіставлення мов, основу якого складає «третій член» (*tertium comparationis*) — дедуктивне сформульоване певне позамовне поняття, не належне до жодної із зіставляваних мов явище. Синонім: *зіставлення багатостороннє*.

Зіставлення лінгвокультурні (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — процедури виявлення спільностей і відмінностей у мовах і культурах різних національних лінгвокультурних спільнот. Одиниця зіставлення — культурний концепт, «культурний предмет» / «окультурений предмет», культурний феномен; предмет зіставлення — загальнолюдські, етнічні, групові та індивідуальні цінності. Див.: *Спільнота національна лінгвокультурна; Концепт культури; Предмет культуризований; Феномен лінгвокультурний*.

Зіставна лінгвістика (франц. *lingistique*, від лат. *lingua* — мова) — те саме, конфронтативна лінгвістика. Див.: *Лінгвістика конфронтативна*.

Зіставний метод (контрастивний метод, конфронтативний метод) — Див.: *Метод зіставний*

(контрастивний метод, конфронтативний метод).

Зіткнення стилів — Див.: *Змішування стилів*.

Зі́ння — збіг двох або більше звуків у складі слова (внутрішній збіг: *какао, вуаль, візуально*) або на межі слів (зовнішній збіг: *кіноіндустрія; у одній родині* та ін.).

Зловживання (англ. *abuse* — зловживання) неправомірне (у міру нещирості) використання процедури, що зумовлює перформативний неуспіх (за Дж. Остіним). Так, обіцянка може бути нещирою, коли адресант і не передбачає її виконання. З. постають спроби нещирого співчуття, вітання, побажання успіхів, поради тощо.

Зловживання іншомовними словами — підвищене і/або невинновдане використання малозрозумілих, непоширених слів іншомовного походження (термінів, варваризмів) — як претензія на вченість, високоосвіченість. Переважно сприймається як помилка стилю: *Гомогенні та гетерогенні ознаки узагальненого комуніканта МПД утворюють моделі локальної інтерактивності, які визначаються та відмежовуються на основі таких параметрів: локальної комунікативної інтенції; інтерпретанти комунікативних стратегій прагматичного й когнітивного рівнів; мовленнєвих тактик; вектора інституційно запланованої інтеракції*. Пор.: *Пуризм; Засмічення мови*.

Змагання комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) — змагальні відношення комунікантів, що ґрунтуються на балансі комунікативних стратегій.

Зменшувальне ім'я — Див.: *Ім'я зменшувальне; Демінутив*.

Змі́на (граматична) — сукупність категорійних форм, у яких може виступати певне слово як належне до певної частини мови у певній системі граматичних категорій.

Зміни звуків комбінаторні (лат. *combinare* — з'єднувати, сполучати) — зміни, зумовлені впливом артикуляції близько розташованих звуків один на одного; зміни, зумовлені взаємодією звуків у мовному потоці; можуть відбуватися як у межах одного слова, так і на межі двох різних слів. Див.: *Акомодація; Асиміляція; Дисиміляція; Дієреза; Метатеза; Епентеза*. Пор.: *Зміни звуків позиційні*.

Зміни звуків позиційні (прикм. від ім. *позиція*) — зміни, що залежать від наголосу, від розташування звуків на початку чи в кінці слова або складу, від характеру складу; зумовлені умовами вимови. Див.: *Редукація*. Пор.: *Зміни звуків комбінаторні*.

Зміни (реалізації) фонем (грецьк. *phōnēta* — звук) **позиційні** (прикм. від ім. *позиція*) — конкретні звуки, у яких втілена фонема в тих чи інших позиціях; алофони.

Зміст — 1) внутрішній (смысловий, поняттєвий) вимір мовних одиниць, щодо якого зовнішній (звуковий, графічний тощо) вимір набуває властивостей вираження; внутрішній вимір побудови висловлення, його смислове та значеннєве наповнення; 2) синтаксичне значення, смисловий аспект різних видів синтаксичного зв'язку (див.: *Відношення атрибутивні; Відношення об'єктні; Відношення комплетивні* та ін.).

Зміст когнітивний (прикм. від ім. *когніція*) — відбиття в мовній

одиниці, що має самостійне значення, результатів пізнавальної діяльності людини (суб'єкта).

Зміст комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — комунікативний намір, комунікативна мета, бажаний комунікативний ефект, що закладається у висловлення в комунікативному акті; значення (зміст) мовних одиниць і складників парамови дискурсу, що формується в комунікативному акті як результат взаємодії комунікативних інтенцій мовця в конкретній ситуації спілкування.

Зміст підтекстовий імпліцитний (франц. *implicite* — що міститься приховано, від лат. *implicitum*) — інформація, передавання якої входить у приховані комунікативні наміри відправника тексту (адресанта, мовця, автора).

Зміст притекстовий імпліцитний (франц. *implicite* — що міститься приховано, від лат. *implicitum*) — інформація, що може бути встановлена із тексту, хоча її передавання й не входило в комунікативні наміри адресанта.

Зміст пропозиційний (прикм. від ім. *пропозиція*) — значення висловлюваного речення, логічна форма; пропозиція як логіко-семантична цілісність предиката та його актантів; предикація як створювана адресантом єдність-цілісність референта та предиката.

Зміст речення комунікативно-інтенційний (прикм. від ім. *інтенція*) — притаманна кожному реченню спрямованість на вирішення певного мовного завдання спілкування.

Зміст тексту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — ав-

торське відбиття певного фрагмента дійсності, що існує об'єктивно або є вигаданим мовцем. Зміст пов'язаний з темою, але не тотожний їй. Останній виступає своєрідним розкриттям, розгортанням теми. З. т. конкретніший, своєрідніший, різноманітніший щодо теми, який притаманний більш узагальнювальний характер.

Зміст фоніми (грецьк. *phōnēma* — звук) **фонологічний** (прикм. від ім. *фонологія*) — сукупність усіх фонологічно суттєвих ознак фонем, спільних для варіантів цієї фонем.

Змістовність мови / мовлення — комунікативна якість мови / мовлення, визначувана інформаційним та змістовим наповненням висловлюваного, відповідістю його темі повідомлення, новизною та насиченістю мовленнєвого твору; когнітивно-риторичний аспект спілкування, пов'язаний з максимумами кількості та якості інформації, продумуванням адресантом найважливіших положень, що розвиватимуться в дискурсі, а також його складників — мовленнєвих жанрах і повідомленнях.

Змішування кодів (франц. *code*) — у міжкультурній комунікації — неусвідомлюваний, немотивований мовцем перехід у процесах мовного спілкування з матричної мови (діалекту, стилю) на іншу (впроваджувану), не пов'язаний зі зміною умов комунікації, параметрів комунікативного акту, частіше внаслідок низької мовної компетенції в одній із використовуваних мов. *Див.: Код; Спілкування; Міжкультурна комунікація; Акт комунікативний. Пор.: Перемикання кодів.*

Змішування стилів (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — паличка для письма) — об'єднання у складі мовленнєвого цілого елементів різних стилів: *У полум'яні роки Великої Вітчизняної війни мій батько отримав важку контузію; Я був на зорі нашого українського бізнесу* (З виступу на телевізії). Див.: *Апейрокалія; Інтерференція стилістична*.

Знак — матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, що є представником іншого предмета та використовується для отримання, зберігання й передачі інформації; матеріально-ідеальне утворення, що заміщує певне явище дійсності та виступає для передавання інформації.

Знак-індекс (лат. *index*, від *indico* — вказую) — знак, пов'язаний з позначуванням предметом, як дія зі своєю причиною. Синоніми: **знак-прикмета, знак-симптом**.

Знак-копія — відтворення, репродукція, подібна до позначуваного предмета.

«Знак культурний» — система значень мови відбиває специфіку національно-культурної діяльності етносу, тому мовний знак водночас є «знаком культурним» (пор.: навантаження мовних знаків типу *калина, рушник, червоний колір, чорний колір* в українській національно-мовній картині світу), тим самим у ньому відбито взаємовідношення мови та мислення, психічні функції індивіда значною мірою формуються впливом соціалізованих і окультурених знаків (поняття увів Лев С. Виготський). Див.: *Мова; Спілкування*.

Знак мови (знак мовний) — у семасіологічному аспекті — будь-яка двобічна, тобто що має звукове вираження та графічну

форму (план вираження) та зміст (план змісту), мовна одиниця, включена в систему аналогічних одиниць через значущість і використовувана мовцями для передачі інформації; графічно виражений чи усний засіб спілкування, що підлягає кодуванню та декодуванню. У мові наявні три типи знаків: **знаки іконічні, знаки індексальні та знаки символічні**. **З. іконічні** — найточніші зразки змістових знаків; вони охоплюють звуконаслідувальні слова та похідні від них: *вуд-вуд — одуд; гі-гі — гігікати; пам-па-дьом — підпадьомкати* і под. **З. індексальні** — що постають певними індексами. Пор.: вказівні займенникові слова: *цей, ця, це, ці; той, та, те, ті* та ін.: *цей стиль, ця сукня, це озеро / той стиль, та сукня, те озеро*. **З. символічні** — усі інші слова мови, у яких зв'язок між планом вираження та планом змісту (означуване й означувальне) визначуваний конвенційно (за домовленістю), але не випливає з їхньої власної природи, ні з природи самих позначуваних явищ: *чекати, сподіватися, чудовий, близько* та ін.

Знак нарядковий — значок над літерою, що вказує на особливість її читання — у цьому разі вона різниться від літери без такого значка. Див.: *Діакритики*.

Знак питання — відокремлювальний розділовий знак (?), що ставиться в кінці питального речення: *Ви не знаєте, коли збудовано Володимирський собор у Києві?* тощо.

Знак-прикмета — Див.: *Знак-індекс*.

Знак оклику — розділовий знак (!), що ставиться в кінці окличного

речення та відокремлених членів речення, що вимовляються з відповідною окличною інтонацією: *В а с и л ь к о: Ні-ні! Я не хочу* (В. Підмогильний).

Знак-сигна́л — знак, що вимагає після себе певних дій, реакції.

Знак-симпто́м (грецьк. *symptōma* — збіг обставин, ознака) — *Див.: Знак-індекс.*

Зна́ки діакри́тичні (грецьк. *diakritikos* — розрізнявальний) — додаткові знаки, що служать засобом позначення різних звуків, відтінків звучання у транскрипції.

Зна́ки розділо́ві (пунктуа́ція) — графічні позаабеткові знаки, уживані в письмовому мовленні. Основним для З. р. виступає вказівка на смислове, інтонаційне, структурне членування тексту, що відбиває його відповідне комунікативне призначення. За своїм призначенням і функційним спрямуванням З. р. бувають: **З. р. виді́льні** (дві коми, два тире — парні; дужки, лапки); **З. р. відокре́млюва́льні** (знак питання, знак оклику, двокрапка, кома, тире, крапка з комою тощо).

Зна́кове зна́чення — те саме, що значення мовного знака. *Див.: Значення мовного знака.*

Зна́кові теорії мо́ви — *Див.: Теорії мови знакові.*

Знання — результат процесу пізнання навколишньої дійсності, відбиття його у свідомості людини у вигляді уявлень, концептів, понять, суджень, узагальнень, епістем, теорій, навички правильного застосування відповідних предметів; дані про будову та функціонування об'єктів або явищ, оформлені як судження про них і об'єднані у певну упорядковану систему.

Знання енциклопедичні (прикм. від ім. *енциклопедія*) — упорядкована система уявлень, понять, суджень, осмислених фактів тощо як результат пізнавальної діяльності людини, які відклались у її свідомості, стали складником пам'яті й стосуються організації світу, сутності людини, її місця в світі тощо, тобто найважливіших онтологічних і гносеологічних категорій. З.е. значною мірою залежать від соціально-культурних чинників, під впливом яких формувався індивід. З.е. вважаються основою ментального лексикону учасників комунікації. *Див.: Лексикон ментальний. Пор.: Знання фонові.*

Знання фо́нові (прикм. від ім. *фон*) — знання певних реалій мовцем і адресатом, що мають-ся на увазі, але не озвучуються; одне з найважливіших понять теорії комунікації, лінгвокраїнознавства, лінгвокультурології; тип знань, притаманний носіям певної національної лінгвокультурни та пов'язаний з основними елементами рідної ідіоетнічної культури. Ці знання забезпечують мовленнєве спілкування, виступають його основою, у процесі якого вони виявлювані як смислові асоціації та етнокультурні конотації. З. ф. відіграють важливу роль у процесах комунікації. *Див.: Спілкування; Конотація.* З. ф. — це знання учасників спілкування про довкілля та світ загалом (енциклопедичні знання), про соціоетнокультурне середовище, де відбувається спілкування, про усталені в ній конвенції та принципи поведінки та розмови, про відповідні обставини, сукупність усіх імпліцитних знань, використовуюва-

них у дискурсі, репрезентованих текстовими сигналами, але такі, що не випливають зі змісту тексту; знання певної групи мовців (або всієї мовної спільноти) щодо певної сфери людської діяльності, що уможлиблюють мовленнєве спілкування та здебільшого виявлювані у вигляді смислових асоціацій і конотацій.

Знання ситуативні (прикм. від ім. *ситуація*) — частина фонових знань, застосовуваних до мовленнєвої поведінки комунікантів у дискурсі (знання про ситуації спілкування, співрозмовника).

Знання фонове (прикм. від ім. *фон*) **комунікативне** (прикм. від ім. *комунікація*) — спільне знання реалій мовцем і слухачем і є основою мовного спілкування.

З

Знаряддя орудний — те саме, що й орудний інструментальний. *Див.: Відмінок орудний.*

Знахідний відмінок — *Див.: Відмінок знахідний.*

Знахідний узагальнений — використання форми знахідного відмінка множини з прийменником *в* як предикативно-іменної частини складеного присудка: *найнятися в покоївки (покоївкою), податися в сапери, потрапити в аутсайдери, в лідери, записатися в студенти* і под. Цій формі притаманний відтінок розмовності, заниженої оцінки.

Знахідний предикативний (прикм. від ім. *предикат*) з **прийменником** *за* — іменна частина складеного присудка, якій властивий відтінок розмовності: *Марійка була за маму й за сестру для своїх менших братів.*

Значення — склад слова семантичний — пов'язаний з певною мовною одиницею у свідомості

носіїв мови узагальнений образ певного об'єкта, ситуації, факту, події; відбиття предмета дійсності у свідомості, що стає фактом мови внаслідок установлення постійного й нерозривного його зв'язку з певним звучанням, з яким воно реалізується; це відбиття дійсності входить у структуру слова як його внутрішня сторона (зміст), щодо якого звучання певної мовної одиниці виступає як матеріальна оболонка, необхідна не тільки для вираження значення та повідомлення його іншим, але й для самого його виникнення, формування, існування й розвитку. **Значення абсолютне.** Значення слова, що лексично виражає граничну ступінь якості, і тому не допускає вживання підсилювальних слів або форм. **Значення абстрактне (Значення відокремлене)** — 1) узагальнене значення, властиве абстрактним іменником; 2) те саме, що й значення реляційне. **Значення атрибутивне** — значення ознаки, реалізоване за допомогою атрибутивного відношення (*зелений колір* і под.). **Значення безособово-інтенсивне** — значення безособових дієслів фізичного або внутрішнього стану *на-ся* в російській мові. **Значення речовинне (значення реальне, значення матеріальне, значення лексичне, значення основне, значення словникове)** — значення основної (речовинної) частини слова на відміну від значення його формальної, або граматичної частини. **Значення вторинне** — 1) значення слова або форми, що є похідним, неосновним; 2) те саме, що й значення побічне. **Значення видільне** — значення посилення (емфази), що виражається зви-

чайно синтаксичними засобами, зокрема перенесенням члена речення зі слабкої синтаксичної позиції в сильну. **Значення дієслова підсилювально-означальне** — значення, що виражається приєднанням до неперехідних дієслів у російській мові постфікса *-ся* та яке полягає: а) у вказівці на те, що дія суб'єкта відбувається в аспекті його зацікавлення; б) у вказівці на те, що дія суб'єкта обмежується одним певним моментом. **Значення граматичне** (значення формальне) — 1) значення формальної належності слова, тобто значення відношення, виражене не окремим словом, а несамостійними елементами, додатковими щодо основної (речовинної) частини слова; 2) значення структури, значуще розташування елементів словосполучення та речення; синтаксичне значення, що виражається певним типом синтаксичного зв'язку у відокремленні від лексичного значення сполучуваних слів і їхньої лексико-фразеологічної взаємодії. **Значення дериваційне** — значення словотвірних афіксів, що виражають додаткові ознаки, які не мисляться самостійно, а супроводять речовинне значення кореня, обмежуючи та уточнюючи його. **Значення додаткове** — те саме, що й конотація (у 1 знач.). **Значення інтенсіональне (інтенція)** — значення слова як одиниці мови. **Значення вихідне (значення первинне)** — споконвічне значення речовинної частини слова, його етимон. **Значення категорійне** — узагальнене (абстрактне) значення, що накладається на конкретне лексичне значення слова; 2) ознака, спільна для всіх ситуацій, у

яких мовець може вимовити певну мовну одиницю (слово), і всіх реакцій, які вимова певної мовної одиниці в ситуаціях такого типу викликає в слухачах. **Значення конкретне** — значення слів, що означають фізичні предмети. **Значення кумулятивне** — складне значення немотивованого слова, що розкладається на семантичні компоненти, або множники. **Значення лексичне потенційне** — 1) лексичне значення, властиве слову як віртуальній одиниці мови; 2) значення потенційного слова. **Значення номінативне** — основне, пряме значення слова, що безпосередньо спрямоване на предмети, явища, дії та якості дійсності, включаючи і внутрішнє життя людини, та відбиває їхнє суспільне розуміння. **Значення нульове** — відсутність відкритого вираження певного лінгвістичного змісту. **Значення okazіonalne** — значення, що надане певному слову у певному контексті мовленнєвого вживання і яке відбиває відхід, відступ від звичайного та загальноприйнятого. **Значення основне** — інваріантне (емічне) значення мовної одиниці, що реалізується в її різноманітних вживаннях. **Значення відносне** — значення несамостійне, що вимагає поширення та уточнення. **Значення пейоративне** — неспхвальне співзначення (конотація), що створюється певним сполученням слів (порівн. *тупа людина* і *тупий кут*). **Значення синтаксичне** — 1) внутрішня сторона, зміст синтаксичних категорій і засобів; 2) зміст, що надається висловленню особливостями ситуації. **Значення словникове** — значення слова, взятого не в контексті

конкретної мовленнєвої ситуації, а «як таке», тобто в абстрагуванні від безлічі мислимих мовленнєвих ситуацій його вживання. **Значення узуальне** — значення стале, прийняте в конкретній мові; значення, у якому слово звичайно та природно вживається; протист.: **оказіональне значення**. **Значення екстенсіональне** — значення, що набувається словом у певному контексті його мовленнєвого вживання.

Значення агентивне (лат. *agens* — діяч; прикм. від ім. *агент*) — значення особи-діяча: *доповідач, орач, шліфувальник* (суфікси *-ач, -ник* та ін. виступають носіями агентивного значення).

Значення актуальне (лат. *actualis* — дійовий, справжній + *-атор*) — Див.: *Смисл комунікативний*.

Значення апроксимативне (прикм. від ім. *апроксимація*) — значення приблизної кількості.

Значення відмінкове — смисл відношення між іменником (займенником, числівником) та іншим словом у словосполученні чи реченні.

Значення граматичне (прикм. від ім. *граматика*) — значення, що, втілюючись у словоформах, є обов'язковим і регулярним; формальне узагальнене мовне значення, властиве низці слів, словоформ, синтаксичних конструкцій і має у мові своє регулярне (стандартне) вираження, указує на відношення, зв'язки між мовними одиницями; показник різних відношень, у які вступає слово з іншими словами у словосполученні, реченні, тексті.

Значення граматичне (прикм. від ім. *граматика*) **морфологічне** (прикм. від ім. *морфологія*) —

значення, абстраговане внаслідок обов'язкового розрізнення не менше двох однотипних, постійно повторюваних ознак великої кількості конкретних слів із властивими для них лексичними значеннями.

Значення денотативне (лат. *denotatum* — позначуване, позначене; прикм. від ім. *денотат*) — завжди обмежуване відбиттям конкретного класу предметів, наприклад: *стіл* як різновид меблів і водночас клас цього типу попри свої можливі різновиди — пластиковий, дерев'яний, металевий; кухонний, обідній; на високих ніжках, на низьких ніжках і под. За кількістю значень слова бувають однозначні (моносемантичні, моносемічні) та багато-значні (полісемантичні, полісемічні). Однозначні слова завжди містять у своїй структурі одне значення, а багатозначні — від двох і більше значень.

Значення дериваційне (прикм. від ім. *деривація*) — Див.: *Значення словотвірне*.

Значення експліцитне (англ. *explicit* — відкрито виражений, маркований) — значення слова, семантичний компонент слова, маркований (позначений) коренем, суфіксом, префіксом, флексією, інфіксом; див. також — *значення імпліцитне*.

Значення індивідуальне — значення слова, що набуває особливого відтінку (оказіонального, авторського) в межах мовлення тієї чи іншої особистості.

Значення імпліцитне (англ. *implicit* — прихований, невиражений, такий, що домислюється) — приховане значення слова, прихований семантичний компонент слова, не вираже-

ний, не маркований коренем, суфіксом, префіксом, флексією, інфіксом. *Див. Значення експліцитне.*

Значення категорійне (прикм. від ім. *категорія*) — узагальнене значення, що накладається на конкретне лексичне значення слова: іменники — значення предметності; прикметники — значення ознаки; дієслова — значення дії, стану, процесу та под.; узагальнений абстрагований зміст певної групи слів зі спільною синтаксичною функцією, виражений формальними мовними засобами. *Пор.: Значення індивідуальне.*

Значення кількісно-розділове — *Див.: Значення.*

Значення компонента (лат. *componens (componentis)* — складник) **подвійне** — поєднання у предметному компоненті значень об'єкта впливу та суб'єкта каузованої ознаки (у каузативних і авторизованих конструкціях).

Значення культурно-символічне — тип значення, яке утворилось у конкретній ідіоетнічній мові на основі процесів метафоризації та метонімізації, у котрих ім'я конкретного предмета, важливого для певної культури (тобто «культурного предмета»), стало основою позначуваного (ексформи) для абстрактного значення. *Див.: Значення; Мова ідіоетнічна.*

Значення лексичне (прикм. від ім. *лексика*) — предметно-поняттєвий зміст слова; конкретно-індивідуальний зміст слова, що є відбиттям або вираженням і фіксацією у свідомості елемента дійсності, позначеного звуками (одиниця номінації); історично закріплена у свідомості людей співвіднесеність слова з

певним явищем дійсності: *тактика* — складова частина військового мистецтва, що включає теорію й практику підготовки, організації та ведення бою. *Запорожці палили, не зводячи духу. Задні заряджали рушниці переднім... Вражений запорозькою тактикою, французький інженер Боплан верещав..., намагаючись налагодити артилерійський вогонь* (О. Довженко) (СУМ, X, с. 25). З. л. бувають: 1) за типом **номінативності** — **прямі номінативні** / **вторинні** / **переносні** (похідні); 2) за **мотивованістю** — **немотивовані** (первинні) / **мотивовані** (вторинні); 3) за **сполучуваністю** (синтагматикою) — **вільні** / **зв'язані** (синтаксично (функційно / функційно-синтаксично) обмежені, конструктивно зумовлені, фразеологічно зв'язані); 4) за **поширенням** — **віртуальні** (узуальні) та **оказіональні** (індивідуально-контекстуальні); 5) за **емоційно-експресивним впливом** — **експресивно** та **емоційно нейтральні** / **експресивно забарвлені** (експресивно-синонімічні); додаткові значення: **конотативні**, **стилістичні** та ін. **Прямі номінативні** — самостійне значення слова як одиниці мови, характерне для нього навіть поза контекстом. Це значення вільне, стрижневе, найчастотніше та спрямоване на виконання номінативної функції у відповідний період розвитку мови: *галява* — поляна звичайно на узліссі або серед лісу; прогалина в хлібах, очереті і т. ін.: *На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється* (М. Коцюбинський) (СУМ, II, с. 22). **Вторинне номінативне** постає

тоді, коли у процесі розвитку мови слово набуває й інших значень. Це значення також забезпечує найменування явищ дійсності, але за своїм походженням воно вторинне, виникає на основі прямого номінативного й певною мірою мотивоване: **груд**а — 1. Затверділий, стиснутий кусок якоїсь речовини, переважно м'якої, розсипчастої, крихкої: *Він зупинився і розминав у долоні / Пахучу м'якість чорноземних груд* (М. Бажан); 2. збірн. Нерівності на поверхні землі у вигляді затверділих горбків. *Катря не жаліла своїх ніг: скільки хапало духу, мчала, спотикалася об груд*у (П. Мирний) (СУМ, II, с. 179), де значення (2) є вторинним номінативним, що ґрунтується на значенні (1). **Переносне** — це одне зі значень слова, що співвідноситься із прямим і поставило внаслідок перенесення найменування на інший предмет за подібністю, схожістю, суміжністю, функцією ознак, покладених у його основу: **ґрунт** — перенос. те, що становить основу чого-небудь, є вихідним матеріалом для створення, виникнення чогось (СУМ, II, с. 181). *Народна творчість, глибина звучання слова, естетика європейських майстрів образного насичення художнього твору — ґрунт творчого почерку Богдана-Ігоря Антонича* (А. Яна). **Немотивоване значення** (первинне) є генетично непохідним для сучасної мови: *глина* — багатомінеральна гірська порода, переважно осадового походження, яка з водою утворює пластичну масу; широко використовується у будівництві, гончарстві, скульптурі і т. ін. *Назносим каміння, назносимо глини, / Збудуємо*

хатку з дверима у сні (М. Коцюбинський) (СУМ, II, с. 84). **Мотивоване (вторинне) значення** — значення, що пов'язане з твірним значенням або словом своєю формою та семами, які постають складниками мотивованої частини похідного значення. *Пор.: ґрунт* — 1. Верхній шар земної кори, придатний для життя рослин; *Є сторона — Гесперійською греки її прозивають, — Давня країна, прославлена військом та ґрунтом родючим* (М. Зеров) і 2. Морське, річкове і т. ін. дно: *Підводний човен лежав на ґрунті* (М. Трублаїні), де значення (2) мотивоване значенням (1) (СУМ, II, с. 181). **Вільне значення** — значення у слів з відносно вільною синтагматикою, сполучуваністю, обмежене лише предметно-логічними зв'язками: *зелений (-а-е) → ліс, дуб, стадон / трава, галява, осока / латаття* і под. **Невільне (зумовлене) значення** — значення, притаманне словам, сполучуваність яких обмежена семантичними та позамовними чинниками. **Синтаксично (функційно) / функційно-синтаксично) обмежене значення** характеризується тим, що синтаксична специфіка словових форм та синтаксичне оточення зумовлюють семантичне наповнення слова, відповідно і значення слова зумовлене тільки належною синтаксичною позицією (присудка, звертання, означення тощо): *Але й ти ж сова, завжди запізнившись!* — про людину, що любить довго спати й тому запізнюється. Синтаксично зумовленого значення найчастіше набуває слово, ужите для образної характеристики особи чи предмета. **Конструктивно зумовлене значення**

ня — значення, що реалізується тільки у певних конструкціях за поєднання з іншими словами: *На розі нашого будинку відкрилось зручне літнє кафе* (Україна молода. — 2001. — 12 травня) — діє тільки влітку; *пор.*: також: *басейн Дніпра*, де *басейн* — територія, яку охоплює річка з притоками, вимагає обов'язкового додатка у формі род. в. **Фразеологічно зв'язане** — значення, що виявляється тільки в поєднанні із чітко визначеною сукупністю слів: *гнідий, вороний, чалий* та інші ознаки масті тварин можуть поєднуватися тільки з відповідними назвами тварин (*гнідий кінь, вороний кінь* і под.); *пор.*: також: *брати в голову* — замислитися, *окинути оком* — зміряти і под. **Віртуальне (узуальне) значення** — це значення, зафіксоване у словнику. **Оказіональне (індивідуальне, контекстуально зумовлене)** — це відтінкове значення, своєрідні коливання семантики слова, що визначаються синтагматичними зв'язками та контекстуальним оточенням, образним насиченням слова: *Сивочола скрипка тихо наспівує мені* (А. Яна), де слово *сивочола* набуває оказіонально-образного, нового значення, розкриваючи тим самим і вік скрипки, бачене нею, її зв'язок з тими людьми, хто користувався нею. **Експресивно та емоційно нейтральне значення** — це значення, що властиве більшості слів у їхньому словниковому фіксуванні: *хліб, вода, клен, явір, річка, берег* і под.; зпоміж слів наявні такі, які містять експресію у своєму лексичному значенні (*сум, радість, бадьорість* та ін.) і це їхнє пря-

ме номінативне значення. **Експресивно забарвлене (експресивно-синонімічне) значення** — це наближене до прямого номінативного здатністю називати предмети та явища, а до переносного — функційно; такі значення реалізують своє значення не прямо, а опосередковано — через домінують синонімічної групи: *благовірний — жарт*. Чоловік: *«Ганна Іванівна нежить піймала, а її баговірний впав у розпач»* (Г. Шовкопляс) (СУМ, I, с. 217). **Конотативне** (лат. *connotare* — позначати додатково) **значення** належить до зумовлених; у цьому разі номінативний зв'язок з позначуваним ускладнений додатковою інформацією про позитивну / негативну оцінку позначуваного предмета чи явища, ступінь інтенсивності впливу дії або ознаки, *пор.*: слово *бити* у значенні «завдавати ударів кому-небудь» є нейтральним, а конотативні значення властиві іншим словам на позначення цієї дії: *гамселити* — «сильно бити кого-небудь», *гніздити* — «бити в одне місце», *духонелити* — «сильно бити кого-небудь», *дубасити* — «сильно бити кого-небудь» та ін. К. з. властиві модифікаційним похідним: *голівка, голівонька (головонька)* до значення твірного *голова* додано позитивну емоційну (зменшено-пестливу) оцінку позначуваного (*Вона підняла од шитва голівоньку, глянула любо, всімхнула* (М. Вовчок) і под.

Значення мовного знака — пряме номінативне значення, що сформувало план змісту знака. У цьому вимірі мовний знак — представник реальності, за яким він протиставлений вто-

ринним, непрямомініативним значенням (метафоричні, метонімічні та ін.), які знак набуває в системі мови внаслідок переносу імені. *Див.: Знак мови.*

Значення модифікаційне (прикм. від ім. *модифікація*) **словотвірне** — словотвірне значення, за якого значення твірного й похідного слова, а також їхня частининомовна належність після приєднання твірного форманта не змінюється, змінюється лише оцінний відтінок (*п'ятірка* — *п'ятірочка*).

Значення мідусні (лат. *modus* — міра, спосіб) — значення слів, висловів, яких вони набувають у різних модусах існування мови — мові, мовленні, комунікації.

3

Значення мутаційне (прикм. від ім. *мутація*) — словотвірне значення, за якого лексичне значення твірного слова після приєднання форманта змінюється в похідному слові (*ліс* — *лісник*).

Значення несинтаксичне — граматичне значення, що формується в надрах слова на основі морфем незалежно від сполучуваності з іншими одиницями в реченні. *Див. також: Синтаксичне значення.*

Значення номінативне (прикм. від ім. *номінація*) — основне, пряме значення слова, в якому відбивається об'єктивна реальність і яке безпосередньо вказує на предмети, явища, дії, якості дійсності.

Значення переносне — похідне, вторинне лексичне значення слова як мовної одиниці, що розвивається з прямого, вихідного значення та постає внаслідок переносу прямого (основного) (*див.: Значення пряме*) по-

значення предмета на новий предмет (*див.: Метафора; Метонімія*), *пор.: порожнє відро і порожні обіцянки; соковитий фрукт і соковита мова; слухати твори, написані композитором Лисенком і слухати Лисенка*; одне зі значень багатозначного слова, що пов'язане з основним значенням і виникло внаслідок перенесення назви на інший предмет чи явище за подібністю, суміжністю чи функцією; значення вторинне, вивідне, не вільне лексичне значення, а пов'язане з прямим, якому воно протиставлене й на фоні якого усвідомлюється.

Значення прагматичне (прикм. від ім. *прагматика*) — об'єкт прагматики, що охоплює різноманітні припущення, наміри, «вважання», емоції, оцінки, простеження «насичення» мовцем тих чи інших мовних одиниць; вияв того пласту значення мовної одиниці, що відсилає до мовця як визначального компонента комунікації; значення, що виражаються за допомогою задавання умов істинності; не конвенційні (неконвенціоналізовані) «прирошення» до мовних знаків у комунікації (за О. Падучевою).

Значення пряме — первинне (основне, стрижневе) лексичне значення слова на відміну від вторинного, переносного; безпосередньо вказує на співвіднесеність слова з явищем об'єктивної дійсності й історично закріплене у свідомості мовців: *шовк* — волокно, що виділяється гусеницями шовковицевого шовкопряда: Явдох: *У якімсь селі один вчитель почав вчити своїх учеників шовк здобувати* (М. Кропивницький) (за (СУМ, XI, с. 505)); *шоколад* — поро-

шок з розтертого насіння какао, переважно приправлений цукром і прянощами, що йде на виготовлення кондитерських виробів (за СУМ, XI, с. 508) (*Для приготування шоколадного напою у мандрівці в горах ми брали шоколад у порошку, так смачно виходить, якщо його залили окропом* (Голос України. — 2006. — 14 липня), *пор.*: також: *зарубка на дереві* (позначення яким-небудь інструментом з різцем на дереві, зарубка) — *зарубка в пам'яті* (перен.).

Значення синтаксичне (зміст функційний) — 1) внутрішній вимір, зміст синтаксичних категорій та засобів (значення присудка, значення означення тощо); граматичне значення, що формується внаслідок сполучуваності однієї граматичної одиниці з іншою та зумовлене нею: *народ-творець* (*творець* — апозитивний зв'язок зі стрижневим компонентом *народ* у формі кореляції; значення атрибутивні); *Батько з сином пішли в гості* — *батько з сином* виступає підметом соціативним та ін.; 2) зміст, який надається висловленню особливостями ситуації (синтаксичне значення персональності в реченні *Ні хмаринки*; синтаксичне значення часу в реченні *Весна!* і под.). *Пор.*: *Значення несинтаксичне.*

Значення слова — наявний у слові зміст, пов'язаний з утворенням та відбиттям у свідомості людини поняття про предмети та явища об'єктивного світу. Значення слова охоплює лексичне значення та граматичне значення: *Пор.*: *шолом* — старовинний військовий металевий головний убір, що захищав від удару холодною зброєю (*Роберт неначе річ держав, / Змагався, боронив*

ся, / Зняв потім з голови шолом / І людові вклонився (Л. Українка) (за СУМ, XI, с. 508) — це лексичне значення; *шолом* — іменник, чол. р., одн., наз. в. — граматичні значення тощо.

Значення слова денотативне (лат. *denotatus* — позначений) — співвіднесеність слова як знака з певним об'єктом дійсності (класом таких об'єктів), що виражається як мовне їхнє позначення останнього для його виділення (ідентифікації та актуалізації), *пор.*:, наприклад: *шафа* як різновид, окремий предмет меблів, протиставлений іншим типу *стіл, сервант* і водночас *шафа* як позначення не співвіднесена з певним конкретним предметом, що може бути диференційована — *дерев'яна шафа, шафа на двох ніжках, шафа на чотирьох ніжках*, тобто позначає відповідний клас предметів тощо. Синонім: *Екстенсiонал.*

Значення слова загальне — інваріантна частина значення слова, що реалізується в усіх версіях його вживання. *Пор.*: *школа* — 1) навчальний заклад, який здійснює загальну освіту та виховання молодого покоління (*Дурний школяр Денис, / Запрігши шкату в санки, / Із школи поспішав до батька ночувать* (Є. Гребінка); // Система загальної освіти, сукупність навчальних закладів (*Українська школа навчання сформувалася не сьогодні, вона має тривалу історію* (Освіта України. — 2007. — 11 вересня)); *розм.* Колектив учнів навчально-виховного закладу: учні й учителі такого закладу (*Ці слова чула вся школа* (О. Довженко)); 2) спеціальний навчальний заклад, училище, курси і т. ін., де здобуваються професійні знання, кваліфіка-

ція (*Сошенко залучив Тараса до малярської школи й напутив його на добру путь* (І. Нечуй-Левицький)) // Військовий навчальний заклад, призначений для підготовки офіцерського й молодшого командного складу армії (*В числі кращих бійців-перекопців Яреська було відібрано в Харків, у школу Червоних старшин* (О. Гончар)); 3) набування знань, досвіду, навичок, а також сам набутий досвід, практичні знання (*Хіба не з цього ядра (сім'ї — А. З.) починається школа нашої витримки, дисципліни, вірності...* (О. Гончар)) // Те, що дає практичні знання, досвід (*Я вас на тому тижні виряджу на Запорозжя. От де наука! От де школа!* (О. Довженко)); 4) система практичних прийомів вивчення, засвоєння чогось, оволодіння чимсь (*Вдосконалення гри на кобзі — це справжня школа, яку можна вважати високим мистецтвом* (Україна молода. — 2000. — 11 грудня)) // Мистецтво дресування коня, пов'язане з манежним об'їждженням, виконанням різних вправ і т. ін. (*Школа верхової їзди*); 5) напрям у науці, мистецтві, літературі, суспільно-політичній думці (*Церква помальована всякими взорцями, котрі тепер вже ледве знати по стінах. Образи візантійської школи* (І. Нечуй-Левицький)) — основним постає значення *здобуття знання*, що наявне в усьому обсязі вживань цьому слова в сучасному корпусі текстів з різною актуалізацією того чи іншого складника.

Значення слова сигніфікативне (прикм. від ім. *сигніфікат*) — *Див.: Інтенсiонал.*

Значення слова словникове — значення слова, що взяте не в контексті конкретної мовленнєвої ситуації, а як таке, тобто абстраговано від усієї сукупності уявних і осмислюваних мовленнєвих ситуацій його вжитку; сутнісна категорія, що практично реалізована може бути тільки в дефініції та тлумаченні слова загалом.

Значення словотвірне — узагальнене категорійне значення похідного слова, установлюване на ґрунті семантичного відношення між твірним і похідним і виражене за допомогою словотвірного форманта. Спільність З. с. — одна з ознак словотвірного типу, *пор.*., наприклад: З. с. слова *лісок* — «маленький предмет, позначений твірним словом» можна встановити через зіставлення лексичного значення твірного слова *ліс* і похідного *лісок* — відмінність між ними та становитиме З. с. Для встановлення З. с., що привноситься формантом, необхідно зіставити похідне слово з іншими похідними, що утворені тим самим способом: *дуб* → *дубок*, *ясень* → *ясенок*, *клен* → *кленок*, *гай* → *гайок* тощо. Синонім: *Дериваційне значення*.

Значення стилістичне (прикм. від ім. *стилістика*) — додаткове значення (один із видів конотації) мовної одиниці, що нашаровується на її предметно-поняттєвий або граматичний зміст. У ширшому розумінні об'єднує стильове та власне-стилістичне значення.

Значення транспозиційне (прикм. від ім. *транспозиція*) — словотвірне значення, у якому лексичне значення твірного й похідного слова після приєднан-

ня форманта залишається незмінним, змінюється лише частиномовне значення; найзагальніше словотвірне значення, пов'язане з набуттям утвореним словом значення тієї частини мови, в яку воно транспонувалося (значення предметності, процесуальності, ознаковості тощо).

Значення узуальне (прикм. від ім. *узус*) — загальноновживане та регулярне значення слова, що опрацьоване й усталене в соціолінгвістичному спілкуванні.

Значущість (цінність) — притаманне мові та зумовлене внутрішньосистемними протиставленнями співвідношення форми та змісту (означуваного та означувального) мовної одиниці (див.: *Одиниці мови*), за яким зміна одного зі складників мовного знака зумовлює зміну іншого (відхиленнями від цього усталеного загального принципу постають синонімія та омонімія), а означуване й означувальне постають як відповідні комбінації диференційних елементів (фонем, сем); у дискурсології — системна цінність мовної форми, соціально санкціонована сфера її застосування; значущість одиниці мови включає увесь набір притаманних їй значень (регулярних вживань), що й протиставляє її всім іншим одиницям системи.

Значущість мовної одиниці культурна (прикм. від ім. *культура*) — важливе поняття лінгвокультурології; так звані «культурні знання», які виявляються на основі співвіднесення прототипової ситуації (у широкому сенсі слова), яку позначає мовна одиниця (мовний вислів) з кодами культури, відомими носієві мови або такими, що

виявляються з допомогою спеціального аналізу.

Значущість потенційна (прикм. від ім. *потенція*) — те саме, що й цінність потенційна. Див.: *Цінність*.

Зниження стилю (лат. *stylus*, від грецк. *stylos* — загострена паличка для письма) — наявне внаслідок уведення в нейтральне мовлення дисфемізму, вульгаризму, жаргонізму, діалектизму та под.: *НТВ джижить-теревенить свої новини*.

Зовнішнє мовлення — Див.: *Мовлення зовнішнє*.

Зондування психологічне (прикм. від ім. *психологія*) — система прийомів психологічного аналізу обраної аудиторії, яка реально існує, або уявної, що робиться з метою найкращого використання мовних знаків.

Зоонім (грецк. *зоон* — тварина + *-онім*) — різновид власних імен; кличка тварини: *котик Мурчик*; *песик Рекс*; *пануза Мовчун* і под.

Зооніми (грецк. *зоон* — тварина + *-онім*) з вклученням «по батькові» — Мають відтінок фольклорності або жарту. *Змій Горинич* та ін. Певною мірою може зумовлювати відчуття естетичного несприйняття: за правилами моралі тварин не можна називати людськими іменами.

Зооніміка (грецк. *зоон* — тварина + *-онім* + *-іка*) — розділ ономастики, що досліджує назви тварин, їхні клички (*Рекс*, *Мурчик*, *Квадрат*, *Пілот*, *Зірочка*, *Лялька* і под.).

Зоопсихологія (грецк. *зоон* — тварина, *psyche* — душа, *logos* — вчення) — наука про психіку тварин, вияви та закономірності психічного відбиття на цьому рівні.

Зрощення — 1) безафіксний спосіб словотвору, за якого похідне слово є тотожним за морфемним складом зі словосполученням, від якого воно утворене: *швидкорозчинний* і под.; 2) історичний процес поступового перетворення словосполучення у слово: *сьогодні (сього дня), спасибі (спаси, Боже)* і под.

Зрощення фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологізм*) — семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає зі значень їхніх компонентів: *бити байдики, бити баглаї* — ледарювати, *пекти раків* — червоніти, *собаку з'їсти* — набути досвіду, *замилювати очі, збити з пантелику, березової каші всипати, зуби проїсти, дуба врізати, свиню підкласти, гарбуза дати, у рот води набрати* тощо. З. ф. утворюють своєрідні синтаксичні складні слова, що виступають або в ролі частин речення, або цілих речень. Вони підводяться під граматичні категорії як синтаксичне ціле, як своєрідні складні лексичні одиниці, пор.: також: *піймати облизня; терпець увірвався; ні в сих ні в тих; теревені правити, точити яси, пустити півня, собаку з'їсти, кинути якір* та ін.

Зубні (дентальні) приголосні — Див.: *Приголосні зубні (дентальні)*.

Зумовленість значення культурна (прикм. від ім. *культура*) — домінування в семантиці слова (фразеологізму, виразу) денотативного і/або конотативного елемента, пов'язаного з функціонуванням усього слова (фразеологізму, вислову) у межах певної культури. Найчастіше З. з. к. виявляється в міжмовних і міжкультурних зістав-

леннях. Див.: *Слово; Фразеологізм; Мова; Етносемантика; Культурема*.

Зчеплення — 1) те саме, що когезія (див.: *Когезія*); 2) тип ініціалізації, поява подібних елементів у подібних позиціях, що надає тексту цілісності; стилістичний прийом, що поєднує паронормазію й антитезу: *Я глухий, але не тупий*; англ. *Last but not least* (*Останній за списком, але не за важливістю*).

I

Ігри мовленнєві (комунікативні) — сукупність повторюваних мовленнєвих дій, що мають приховану мету — отримання певного пріоритету, переваги, психологічного «комфорту» (за Е. Берном), наприклад: *«Мене давно тут не поважають»*, *«На сьогодні цей колектив мене не хоче»* тощо.

Ідентифікація (середньолат. *identificare* — ототожнювати) **етнічна** (прикм. від ім. *етнос*) (**лінгвокультурна**) — у комунікативній лінгвістиці — процес самовизначення людини, усвідомлення особистістю своєї належності до певного етносу через закономірності власного дистанціювання щодо інших і ототожнення себе з тими, до яких відносить, застосовуючи відповідні диференційні ознаки: спільність походження, мова, стать, вік, покоління (віковий статус), соціальний статус, фах (професійний статус), рівень освіти (освітній статус); встановлення духовного взаємозв'язку між собою та своїм народом, належ-

ності до певної національної культури та мови. Унаслідок цього постає активним формування ідіоетнічної (лінгвокультурної) особистості. *Див.: Мова.*

Ідентичність (середньолат. *identicus*; ім. від прикм. *ідентичний*) **лінгвокульту́рна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — у комунікативній лінгвістиці — результат етнічної (лінгвокультурної) ідентифікації; відчуття особистістю своєї належності до певного етносу, встановлення духовної взаємодії між власною особистістю й народом, відчуття почуття належності до певної національної культури й мови. Особистість ідентифікує себе як носія відповідного лінгвокультурного надбання. *Див.: Мова.*

Ідентичність (середньолат. *identicus*; ім. від прикм. *ідентичний*) **лінгвокульту́рна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **корпоративна** (прикм. від ім. *корпорація*) — у комунікативній лінгвістиці — мовнокультурні пріоритети, цінності, усталені мовні моделі та інші характеристики певної корпоративної групи чи кількох корпоративних груп, з якими члени цієї групи асоціюють чи пов'язують себе. У силу цього особистість розглядають як члена певної мовнокультурної групи.

Ідентичність (середньолат. *identicus*; ім. від прикм. *ідентичний*) **національна** — у комунікативній лінгвістиці — категорія, зміст якої утворюють погляди, ідеї, уявлення про інтереси своєї нації, про засоби та шляхи їхньої реалізації. Для країн, що тривалий час були в складі інших державних утворень, ця категорія визначальна.

Ідентичність (середньолат. *identicus*; ім. від прикм. *ідентичний*) **особистості етнічна** (прикм. від ім. *етнос*) (**лінгвокульту́рна**) — у комунікативній лінгвістиці — мовно-когнітивний стан особистості, у якому пріоритетним є ідентифікація особистістю власного позитивного ставлення до історії, культури, національних традицій і звичаїв певного етносу та представників цього етносу, усвідомлення співучасті та замкнутості на лінгвокультурні та державно-історичні цінності цього народу. *Див.: Мова.*

Ідеогра́ма (грецьк. *idea* — ідея, поняття, образ і *gramma* — літера, напис) — 1) письмовий знак (графема), що є умовним зображенням або малюнком і позначає, на відміну від літери, слово або корінь певної мови; 2) знак ідеографічного письма (напр., цифри, хімічні й математичні знаки, ієрогліфи). *Див.: Ідеографія.*

Ідеографі́чне (прикм. від ім. *ідеографія*) **письмо́** — *Див.: Письмо ідеографічне.*

Ідеографі́чний (прикм. від ім. *ідеографія*) **словни́к** — *Див.: Словник ідеографічний.*

Ідеогра́фія (грецьк. *idea* — ідея, поняття, образ і *grapho* — пишу) — різновид письма, знаки якого передають поняття, асоційовані із зображеннями.

Ідеоло́гія (грецьк. *idea* — поняття, уявлення + *-логія*) **доміна́нтна** (прикм. від ім. *домінація*) — система ідей і переконань, що виражає й забезпечує інтереси панівних соціально-фінансових груп суспільства через засоби масової інформації.

Іде́я (грецьк. *idea* — початок, уявлення) — 1) найвища форма

пізнання й мислення, яка не тільки відбиває об'єкт, а й спрямована на його перетворення; 2) думка, загальне поняття про предмет чи явище; 3) головна думка художнього, наукового або політичного твору; 4) в ідеалістичній філософії — духовне першоджерело, що становить суть і першооснову всіх речей; «божественна думка», безособовий розум; 5) головний принцип світогляду; переконання.

Ідея (грецьк. *idea* — початок, уявлення) **творю** — головна думка літературного, мистецького чи публіцистичного твору. Залежно від природи твору І. має свій характер, свої способи вираження. У художньому творі І. або **художня І.** — це думка, що впливає із системи образів, картин, тобто із самого художнього полотна твору. Її, звичайно, важко або майже неможливо висловити вербально, не спростивши, не збіднивши. Ідея наукового твору, або **наукова І.**, виражається, здебільшого, словесно, у формі висновку, дефініції, формули, схеми, графіка тощо. І. публіцистичного твору, або **публіцистична І.**, має певні особливості. Це також висновок твору, поданий у поняттєвій, а іноді й в образно-поняттєвій формі. На відміну від художнього твору, І. публіцистичного твору здебільшого формулюється логічно чітко й недвозначно. Навіть у художньо-публіцистичних жанрах, у яких І. втілюється в конкретній ситуації, системі певних образів, її здебільшого формулює сам автор. Характерною особливістю є також те, що вона ненав'язливо, часто опосередковано спонукає до дії, вчинків,

соціальної акції через формування певних поглядів.

Ідіолéкт (грецьк. *idios* — свій, своєрідний, особливий + лат. *lectio* — читання, вимова) — індивідуальний різновид загальнонародної мови, що належить одній конкретній людині; характерні особливості мовлення індивіда як сукупність стилістичних, формальних, словотвірних та інших властивостей. Властиві кожному мовцеві манера висловлюватись, спілкуватись у різних ситуаціях. Найчастіше пов'язується з кількісним і якісним володінням словниковим запасом мови. *Див.: Мова; Мовлення. Пор.: Мова ідіотична; Мова матерична; Мова офіційна.*

Ідіо́ма (грецьк. *idiōta* — особливість, самобутній, неповторний вираз) — один з різновидів фразеологізмів (*див.: Фразеологізм*); 1) мовленнєвий зворот, властивий певній мові й незалежно від значення слів, що входять до нього, означає цілісне поняття (*бити байдки* — марнувати час, зволікати з чим-небудь; *собаку з'їсти* — набути досвіду), не перекладається дослівно іншою мовою, а відшукується аналог: укр. *піймати облизня* — рос. *остаться на бобах*; 2) те саме, що фразеологічна одиниця; розчленована мовна одиниця, здатна виражати своє значення цілісно, неподільно.

Ідіома́тика (грецьк. *idiōta* — особливість, самобутній, неповторний вираз + *-(т)ика*) — наука про ідіоми.

Ідіома́тика (грецьк. *idiōta* — самобутній, неповторний вираз + *-(т)ика*) **мо́вна** — 1) сукупність усіх ідіомних засобів конкретної мови (фразеологізмів, крилатих слів, прислів'їв, прика-

зок тощо); 2) неповторність кожної ідіоматичної мови; сукупність особливостей мови, що відрізняють її від інших етнічних мов. *Див.: Мова ідіоматична. Пор.: Ідіолект.*

Ідіоматичність (грецьк. *idiōta* — самобутній, неповторний вираз; прикм. від ім. *ідіоматика*) — неможливість встановлення значення цілого зі значень його складників-компонентів. І. може бути властивою слову, словосполученню, реченню. *Пор.: ні за цапову душу — даром, марно, пекти раків — червоніти, гарбуза дати — відмовити, замилувати очі — обманювати, березові каші всипати — покарати та ін.*

Ідіосімвол (грецьк. *idios* — свій, своєрідний, особливий + *символ*) — у дискурсології — символ, специфічний для даної системи, у тому числі — для поетичної образної системи того чи іншого автора.

Ідіосинкразія (грецьк. *idiosynkrasia* — самобутність, особливість, від *idios* — особливий, незвичайний і *synkrasis* — змішування) **мовна** — у психолінгвістиці — активне несприйняття (часто суто індивідуальне) суб'єктом якого-небудь слова або вислову, відчуття, що воно вульгарне, різке слух, принижує тонкий смак. Так, окремі люди не терплять слів типу *шикарний, стопроцентово* та ін. *Пор.: Відчуття мовне; Смак (смак мовний).*

Ідіостіль (грецьк. *idio* — свій, особливий + *стиль*), **ідіолéкт** — індивідуальна зображувальна мова автора тексту й віддзеркалювана в ній свідомість, спосіб мислення адресанта; сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію

й вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мовлення окремого індивіда; неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складників, чинників мовної та комунікативної компетенції окремого представника національної лінгвокультурної спільноти; у комунікативній лінгвістиці — неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складників, чинників мовної та комунікативної компетенції окремого носія мови та культури. *Див.: Комунікація; Спілкування; Стиль спілкування. Пор.: Стиль мови функційний.*

Ієрогліф (грецьк. *hieros* — священний і *glyphe* — різьблене зображення), **ідеограма** — одиниця ієрогліфічного письма, графічний знак, у зображенні якого зберігається деяка символічна подібність із позначуваним предметом, явищем, а згодом такий зв'язок здебільшого втрачений і застосовуваний як письмовий знак (напр., єгипетські, китайські та інші ієрогліфи), інколи у поєднанні зі знаками фонетичної абетки.

Ієрогліфічне (прикм. від ім. *ієрогліф*) **письмó** — *Див.: Письмо ієрогліфічне.*

Ізафет (араб. *аль-ідафату* — додаток, доповнення, приєднання) — спосіб синтаксичного зв'язку, характерний для означальних (атрибутивних) конструкцій і поширений у тюркських мовах. Має два різновиди: 1) сполучення означуваного слова з постпозитивним означенням за допомогою енклітичного показника, що походить з

відносного займенника «який» (напр., тадж. *китоби хуб* — букв. «книга, яка гарна»); 2) поєднання двох іменників у атрибутивному вислові (напр., азерб. *дэмир гапы* — букв. метал ворота).

Ізогенез (грецьк. *isos* — рівний, однаковий, подібний + *генез*) — еволюційний гомолог відносних перетворень.

Ізогло́са (грецьк. *isos* — рівний, однаковий, подібний + *гласа*) — лінія на географічній карті, що відбиває територіальне поширення того чи іншого мовного факту. Слід розрізняти: **ізофони** — ізоглови фонетичні; **ізолекси** — ізоглови лексичні; **ізодеми** — ізоглови подібного семантичного розвитку. Див.: *Атлас діалектологічний; Географія лінгвістична*.

Ізодо́кса (грецьк. *isos* — однаковий, рівний, подібний + *дох* — думка, погляд) — лінія розмежування сфери вияву елементів духовної культури, специфічної для однієї з порівнюваних культур (за М. Толстим). Див.: *Теорія лакун; Лексика безеквівалентна*. Пор.: *Ізопрагма*.

Ізоко́лон (грецьк. *isos* — рівний, однаковий, подібний + *kōlon* — член, бік) — синтаксично подібне паралельне розташування частин мовлення, словформ і суміжних речень: *Печалі мої тривожні, радість твої весільні* (А. Яна).

Ізоле́кси (грецьк. *isos* — рівний, однаковий і *lexis* — слово) — однакові в зіставляваних мовах лексичні одиниці.

Ізомерія (грецьк. *isos* — рівний, однаковий, подібний + *meros* — доля, частина) — у дискурсології — множинність перестановок або розміщень з *n* елементів до *m*.

Ізоморфи (грецьк. *isos* — рівний, однаковий і *morphe* — вигляд, форма) — однакові в зіставляваних мовах форми вираження певних значень, граматичних категорій тощо.

Ізоморфізм (грецьк. *isos* — рівний, однаковий, подібний + *-морфізм*) — наявність принципової (але не вичерпної) подібності в будові різних мовних ярусів; відповідність (відношення) між об'єктами або системами об'єктів, що виражає в певному сенсі тотожність їхньої будови; збіг форми вираження певних значень, лінгвальних категорій у зіставляваних мовах. Пор.: *Аломорфізм*.

Ізономія (грецьк. *isos* — рівний, однаковий, подібний + *-онім*) — у дискурсології — відношення смислової тотожності між різними за формою одиницями, визначувана тотожністю їхніх дискурсивних або етнокультурних контекстів.

Ізопра́гма (грецьк. *isos* — свій, особливий + *pragma* — справа, дія) — лінія розмежування сфери вияву матеріальної культури, специфічної для однієї з порівнювальних культур (за М. Толстим). Див.: *Теорія лакун; Лексика безеквівалентна*. Пор.: *Ізодо́кса*.

Ізосе́ми (грецьк. *isos* — рівний, однаковий і *sema* — знак) — однакові в зіставляваних мовах семи.

Ізосемі́чність / неізосемі́чність (грецьк. *isos* — рівний, однаковий і *sema* — знак; прикм. від ім. *ізосемія*) — характеристика лексичних, синтаксичних та інших одиниць за способом організації, що виявляє відповідність/невідповідність категорійного значення підкласу слів категорійному значенню виявлених позамовних явищ.

Ізофони (грецьк. *isos* — рівний, однаковий і *phone* — звук) — однакові в зіставлюваних мовах звуки.

Ікання — збіг усіх голосних фонем, крім [y], у першому перенаголошеному складі після м'яких приголосних у звуковій [u] в російській мові: *лиса* [л'и-са], *леса* [л'уса], *весло* [в'исло], *тяну* [т'ину] та ін.

Ілеїзм (лат. *ille* — він) — надлишкове, тавтологічне використання особового займенника третьої особи: *Ці квіти, їх потрібно поставити у вазу*. Містить відтінок розмовності. Часто використовується в усному мовленні, чим створюється ефект змішування наукового й розмовного мовлення.

Іллатів (лат. *illativus*) — різновид адитива; напрям руху всередину предмета, простору, явища: *бігти до школи, політ у космос, прийти на кухню*. Див.: *Адитив*.

Ілокутивна (прикм. від ім. *ілокуція*) **ефективність мовлення / комунікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Ефективність мовлення / комунікації*.

Ілокутивна (прикм. від ім. *ілокуція*) **компетенція** (лат. *competentia*, від *compro* — взаємно прагну, відповідаю) — Див.: *Компетенція ілокутивна*.

Ілокутивна (прикм. від ім. *ілокуція*) **сила** — Див.: *Сила ілокутивна*; *Акт ілокутивний*.

Ілокутивна (прикм. від ім. *ілокуція*) **функція** (лат. *functio* — виконання) — Див.: *Сила ілокутивна*.

Ілокутивне (прикм. від ім. *ілоку-*

ція) **дієслово** — Див.: *Дієслово ілокутивне*.

Ілокутивний (прикм. від ім. *ілокуція*) **акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт ілокутивний*.

Ілокуція (лат. *ill* — префікс, який має посилювальне значення, вказує на рух всередину чогось, і англ. *locution* — мовний зворот) — один зі складників мовленнєвого акту, що передбачає втілення у висловлення певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловленню відповідної комунікативної спрямованості; відношення мовлення до мети, мотивів і умов здійснення комунікації; намір, мета адресанта в мовленнєвому акті; мовна дія, спрямована на досягнення комунікативного зв'язку між учасниками мовленнєвого акту. Див.: *Акт ілокутивний*.

Ім..., ін... (лат. *im, in*) — префікс на позначення заперечення, відсутності чогось або проникнення в щось: *імпресіонізм, імплантація, інперсональний* та ін.

Імбрикація (лат. *imbricatio* — повтор однакової семи або сем у групах поєднаних слів, що забезпечує семантичну зв'язність тексту).

Іменá особові (варварізми) — імена типу *Інеса, Ізольда, Еміль, Анжеліка*, поєднуючись зі специфічно українськими іменами, прізвиськами, містять відтінок претензійності.

Іменá поетичні умовні — придумані поетом імена людей — персонажів поезії.

Іменний присудок — Див.: *Присудок іменний*.

Імєнник (лат. *substantivum*) — самостійна частина мови, що має категорійне значення предмет-

ності, виражене класифікаційними категоріями роду й істоти / неістоти, словозмінними категоріями числа й відмінка, синтаксичними властивостями (первинна функція — підмета й додатка) та власними словотвірними суфіксами. Розмежовують: 1) **іменники збірні** (*студентство, молодь* і под. (див.: *Іменники збірні*)); 2) **іменники речовинні** (*жито, овес, пшениця, борошно, олива* та ін. (див.: *Іменники речовинні*)); 3) **іменники абстрактні** (*відважність, мудрість, сміх, противага, радість* і т. ін. (див.: *Іменники абстрактні*)). За відношенням до семантики істоти / неістоти диференціюють: **іменники — назви істот** (*людина, син, брат, сват, ведмідь, лев, короп, жук* і под.) та **іменники — назви неістот** (*будинок, партя, вікно, університет, кав'ярня, поле, море* тощо). Наявні також **іменники — власні назви** (*Василь, Петро, Марія, Київ, Карпати, Дніпро* і т.ін. (див.: *Іменники — власні назви*)) та **іменники — загальні назви** (*стіл, кран, шафа, відро* і под. (див.: *Іменники загальні (апелятивні)*)).

Іменник з як тавтологічний — повтор іменника з елементом **як** посилює відтінок невимуженості й заперечення на негативну оцінку співрозмовника: *Вулиця як вулиця; Дівчина як дівчина; Зарплата як зарплата*.

Іменники абстрактні (лат. *abstracte* — відволікати) — іменники на позначення дій, властивостей, якостей, явищ відзосереджено від діяча або носія ознаки. Характерними ознаками виступають: нерахованість, відсутність форм числа, несполучуваність з кількісними числівниками: *біг, хода, синь, юнь,*

зелень, боротьба, щирість, буття, відвага, радість, милість, горе, сум, печаль і под.). *Пор.: Іменники конкретні.*

Іменники апелятивні (прикм. від ім. *апелятив*) — Див.: *Іменники загальні (апелятивні)*.

Іменники — власні назви (назви власні) — іменники, що виділяють предмет чи явище із однотипних і дають йому власну, індивідуальну назву (*ріка Гайчур, село Варварівка, місто Гуляйполе, автор Гончар*). Те саме, що пропріальні іменники. Розмежовують І.— в. н. у вузькому значенні — власні імена людей, тварин, географічні та астрономічні назви; у широкому значенні — усі власні назви, до названих додаються й назви друкованих видань, установ, закладів, організацій, фірм тощо (такі назви можуть містити два, три та більше слів). *Пор.: Київський національний університету імені Тараса Шевченка; Національний педагогічний університету імені Михайла Драгоманова, Київський національний університет «Київська політехніка», Львівський національний університет «Львівська політехніка» та ін.).* Є дев'ять розрядів власних назв: 1) **антропоніми** — імена, по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми людей: *Іван Котляревський, Леся Українка, Марко Вовчок, Микола Хвильовий* та ін.; 2) **топоніми** — назви місцевостей (у свою чергу поділяються на підрозряди — назви людських поселень, гір, водних просторів, пасовиськ, лісів та ін.: *Святошине, Карпати, Дніпро, Південний Буг, Кам'янець-Подільська височина* тощо); 3) **зооніми** — клички тварин: *корова Лиска, кіт Мурчик, пес Рекс*

і т. ін.; 4) **космoніми** — назви небесних тіл — планет, зірок, сузір'їв, комет: *Венера, Нептун, Юпітер, Місяць, комета Галей* і под.; 5) **ергoніми** — назви об'єднань людей за спільністю праці: *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, фірма «Дніпро», Криворізький металургійний комбінат* тощо; 6) **хронoніми** — назви часових проміжків, подій, битв: *Жовті води, Руїна* і под.; 7) **хрематoніми** — назви одиничних об'єктів, що переміщуються у просторі: *станція «Салют», човен «Сагайдачний»* і т. ін.; 8) **теoніми** — назви богів, демонів, міфічних істот: *Ісус Христос, Всевишній, Старог, Перун, Дажьбог* та ін.; 9) **ідеoніми** — назви одиничних об'єктів духовної культури: *Біблія, Коран, «Заповіт», «Роксолана», «Собор»* тощо. Див. також: **Іменники загальні**.

Іменники дискретні (лат. *discretus* — відокремлений, відособлений) — Див.: **Іменники предметні**.

Іменники загальні (апелятивні) — іменники (власне-іменники), що об'єднують поняття в єдиний розряд, клас і дають їм спільну назву (*ржа, село, місто, машина, автор*). Те саме, що апелятивні іменники. Див. також: **Іменники — власні назви (назви власні)**.

Іменники займенникові — займенникові слова, що вказують на предмет і в структурі речення виконують формально-синтаксичні функції підмета та сильнокоерованого другорядного члена й семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя і под. (*він, вона, воно, вони, хто, що, хтось, щось* та ін.).

Іменники збірні — іменники, що виражають неозначену множи-

ну (сукупність) предметів або осіб як єдине неподільне ціле (*студентство, людство, мушва, біднота, малинник* і под.). Див. також: **Іменники одиничні**.

Іменники-конденсати (лат. *condensatum* — згущене) — заступлення субстантивного словосполучення іменником, утвореним від основи його залежного слова: *районка* (районна бібліотека), *історичка* (учителька історії). Містять відтінок розмовності, інколи із забарвленням вульгарності.

Іменники конкретні — іменники, у яких типізується лише конкретне уявлення про предмет: *парта, стіл, дерево, дуб, клен, явір, ніж, ручка, ложка, шкарпетка* і под. Пор.: **Іменники абстрактні**.

Іменники невідмінювані — іменники, що не змінюються за відмінками та числами. Граматичні ознаки І. н. наявні тільки у сполученні з іншими словами у словосполученні або в реченні. Кінцеві звуки (інколи їх називають фіналами) містять чотирнадцять омонімічних форм. Пор.: *просторе фойє (просторого фойє, просторому фойє* та под. / *просторі фойє, просторих фойє* та ін.), *смачний олександрові, красива ебосі, запальний шимі; маленький поні / маленька поні / маленьке поні і маленькі поні* (де омонімія охоплює також і форми граматичного роду) і т. ін.

Іменники недискретні — Див.: **Іменники речовинні**.

Іменники одиничні (сингулярні) — конкретні іменники, що називають один предмет чи особу, виділювані із загальної маси або сукупності однорідних предметів; можуть містити у своїй структурі суфікси типу *-ин-*,

-ин-а, -инк-а, -иночк-а: стеблина, хлібина, кукурудзинка, пшонинка, квасолиночка і под. Те саме, що сингулятиви. Пор.: *Іменники збірні*.

Іменники предметні — іменники на позначення об'єктів, реалій, що піддаються обчисленню: *стіл, кран; парта; дошка; відро, озеро* і под. Те саме, що дискретні іменники. Див.: *Іменники речовинні*.

Іменники пропріальні (лат. *proprius* — власний, особливий) — Див.: *Іменники власні назви (назви власні)*.

Іменники речовинні — іменники, що означають однорідні за складом речовини, матеріали, які зберігають властивості цілого та які можна лише виміряти, а не порахувати. Те саме, що недискретні іменники: *борошно, масло, молоко, олія, олива, паста* і т. ін. Див. також: *Іменники предметні*.

Іменники синонімічні подвійні — поєднання іменників тотожного змісту для підсилення звучання. Містять фольклорний відтінок: *правда-істина; шлях-дорога* тощо.

Імідж (англ. *image* — образ) (у спілкуванні) — 1) образ, уявлення, що асоціативно наділяє учасника комунікації додатковими цінностями, які не завжди мають підстави в його реальних якостях, але є значущими для того, хто спілкується з цим учасником; 2) образ ділової людини, уявлення інших про неї, часто створюване цілеспрямовано; 3) образ фірми, товарів, послуг, який забезпечує становище на ринку.

Іміджологія (англ. *image* — образ + *-логія*) — наука, що вивчає проблеми формування й створення в суспільній свідомості

образів суспільних інститутів (держави, політичних партій, організацій, установ) і окремих політичних лідерів, розробляє сукупність прийомів, технологій і засобів формування в суспільній свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики.

Імітація (лат. *imitatio* — наслідування, переймання) — 1) стилістичний прийом, завдяки якому створюється повна ілюзія чиєїсь манери мовлення або письма; 2) у лінгводидактиці — повторення звуків, звукових рядів, слів, фраз для напруження відповідних навичок.

Імператив (лат. *imperativus* — владний) — 1) наказовий спосіб дієслова; 2) категоричний імператив у ідеалістичній етиці німецького філософа Іммануїла Канта, безумовне моральне веління, яке нібито властиве розуму, вічне й незмінне, що становить основу моралі; 3) *перен.* веління, настійна вимога.

Імператив (лат. *imperativus* — владний) у **значенні минулого часу** — форма наказового способу 2-ої особи однини на позначення несподіваної дії у минулому (від дієслів доконаного виду): *Він і придумай мовити...; А хлопець і прийди на цей час додому*. Використовується в розмовному стилі, привносить відтінок безпосередності. Очевидно, що генезисно пов'язаний із формою третьої особи однини аориста.

Імператив (лат. *imperativus* — владний) з **підметом** — поєднання форми імператива з підметом у називному відмінку та містить відтінок пом'якшення спонування: *Ти його не слухай; прихось ти завтра до нас*; поєднання імператива з формою клич-

ного відмінка: *Миколо, згадай усе пережите і прожите нами* (А. Яна).

Імперф́ект (лат. *imperfectum* — недоконаний (час)) — в окремих мовах минулий час дієслова, що виражає тривалість і незавершеність дії, *пор.*: відповідні форми німецької мови та ін.

Імперфектив (лат. *imperfectum* — недоконаний (час) + *-ив*) — те саме, що недоконаний вид. *Див.: Вид недоконаний.*

Імпліка́тура (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) (**розмовна / конwersаційна / комуніка́тивна**) — прихований смисл, що виявляє адресат із контексту спілкування; різновид імплікації, що корелює з логічною зв'язкою «якщо ... то»; прихована інформація умовисновку, що опосередковує перехід від одного висловлення до іншого за відсутності їхнього експліцитного зв'язку; імпліцитний смисл висловлення як результат прагматичної імплікації; значення адресанта, що відрізняється від значення вимовленого ним речення контекстуально смисловим «навантаженням». Імпліцитний характер такого смислу ставить перед адресатом завдання відслідкувати І., тобто визначити, не що адресант сказав (*has said*), а що він мав на увазі (*has meant / implicated*). Розмовні І. породжуються за недотримання адресантом Принципу Кооперації (*див.: Принцип кооперації*), його постулатів кількості (*див.: Максима / Постулат кількості*), якості (*див.: Максима / Постулат якості*), відношення (*див.: Максима / Постулат відношення*) і способу (*див.: Максима / Посту-*

лат способу). Вони можуть поставати внаслідок навмисного порушення / «експлуатації» постулатів.

Імпліка́тури (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) **конвенційні** (лаг. *conventio* — згода, угода; прикм. від ім. *конвенція*) — прагматичні компоненти висловлення, його змістової частини, що безпосередньо пов'язані зі значенням слів і словосполук, їхніми конотаціями, логічно не встановлювані.

Імплікатури (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) **конwersаційні** (лат. *conversatio* — обходження, спілкування) — прагматичні компоненти змісту висловлення, основою яких постають фонові знання, правила спілкування й інші чинники комунікативної ситуації та встановлюються з контексту спілкування.

Імпліка́тури (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) **мовленнєвого спілкування (імпліка́тури дискурсу)** — прагматичні компоненти змісту повідомлення, мовленнєвого акту, мовленнєвого жанру, дискурсу, що встановлювані адресатом з контексту спілкування завдяки знанню комунікативних принципів, максим, постулатів і конвенцій спілкування; прагматичні компоненти змісту повідомлень, які містять приховане значення, підтекст, за допомогою якого висловлювання використовуються, щоб передати більше, ніж вони дослівно означають, та які виводяться адресатом з контексту мовленнєвої ситуації шляхом припу-

чень завдяки знанню комунікативних постулатів і правил кооперативного принципу спілкування. Див.: *Акт комунікативний; Адресат; Адресат; Постулати комунікації / Постулати спілкування; Максими спілкування*. Пор.: *Імплікації мовленнєвого спілкування*.

Імплікації (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) **мовленнєвого спілкування (діскурсу)** — логічна операція, основне призначення якої полягає в пов'язуванні двох висловлень в одне складне ціле, яка у мові здебільшого передається сполучником «якщо..., то...». Пор.: *Якщо осінні уже заявили про себе після весняних дощів, то з яровими ситуація виглядає набагато складнішою* (Україна молода. — 2006. — 24 травня). Див.: *Акт комунікативний; Постулати спілкування; Постулати комунікації / Максими спілкування*. Пор.: *Імплікатури мовленнєвого спілкування*.

Імплікація (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) — у логіці, семантиці — відношення між двома висловленнями — **антецедентом** (попереднім) і **консеквентом** (наступним), за якого консеквент постає як результат логічного висновку (інференції) з антецедента. Увага ж зосереджується на співвідношенні істинних значень обох висловлень. Імплікатура витлумачується як прагматична, або контекстуальна, імплікація (мовлене + чинники контексту → імплікатура). Істинні оцінки в прагматиці не завжди беруться до відома; І.

можна розглядати в таких вимірах: 1) у семантиці — сприйняття слухачем/читачем текстової інформації, яка безпосередньо не зумовлена значенням компонентів висловлення (і ширше — складників тексту); логічна операція зв'язування двох висловлень за допомогою логічної зв'язки, що репрезентована в нормативному вимірі сполучником «якщо..., то». Перший елемент такої сполуки (що вводиться сполучником *якщо*) називається **антецедентом**, другий (після сполучника *то*) — **консеквентом**; 2) у логіці — логічна операція, за допомогою якої з двох висловлень утворюється умовне висловлення за схемою: *Якщо..., то*; 3) у стилістиці: те, що мається на увазі, недостатнє, низьке вираження якої-небудь думки мовними засобами; 4) у психолінгвістиці — приховування інформації, пов'язане з тим, що одне повідомлення містить інше завдяки асоціативності мовних одиниць і їхній здатності до набуття додаткових смислів. Пор.: *Натяк; Емфаза; Мова езопівська; Екивок*.

Імпліційний (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) — невиражений, той, що мається на прикметі, нерозгорнутий. **Конструкція імпліційна**. **Значення імпліційне**. Пор.: *Експліційний*.

Імпліційний (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) **контекст** (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) — Див.: *Контекст імпліційний*.

Імпліцитур (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетін-

ня +ура) — позначення того імпліцитного смислу, що не включений в імплікатуру, а створюваний внаслідок недостатньої інформативності вимовленого речення. Виясненню І. може сприяти, наприклад, розширення реалізованої мінімальної пропозиції: *Ця сумка завелика* [для того, щоб її взяти із собою на потяг без додаткової оплати]; *У мене немає пристойної сукні* [для ресторану] (поняття К. Баха).

Імпринтинг (англ. *imprinting*) — у психолінгвістиці — психологічний феномен запам'ятовування певної інформації під впливом зовнішнього стимулу, що ніби запускає механізми пам'яті учасників спілкування.

Ім'я — 1) загальна назва для іменників, прикметників і числівників, що поєднувані граматичною категорією відмінка та у цьому смислі протиставлені дієслову (як дієвідмінюваній частині мови) й прислівнику (як невідмінюваній частині мови). **Ім'я атрибутивне** — суб'єктна основа в атрибутивній функції в англійській мові. **Ім'я дієслівне відмінюване** — те саме, що й дієприкметник. **Ім'я твірне** — іменна основа, що є ядром афіксальної деривації. **Імена підсилювальні** — в арабській мові імена-додатки, що підсилюють зміст зумовлених ними слів; 2) те саме, що й найменування. **Ім'я апелювальне** — власне ім'я, уживане як загальне без зміни його форми. **Ім'я місця** — сукупність власних імен, що називають країни, міста, материки й т. ін. **Ім'я повне** — нескорочене, незменшувальне особове ім'я (у 1 знач.). **Ім'я власне** — слово або словосполучення, специфічним призначенням

якого є позначення індивідуальних предметів безвідносно щодо їхніх ознак, тобто без установлення відповідності між властивостями позначуваного предмета й тим значенням, що має певне слово або словосполучення. **Ім'я власне складне** — ідіоматичне словосполучення, що виступає у функції власного імені. **Форма іменна зменшувальна** — скорочена й видозмінена форма повного імені, що вживається при звертанні до дитини або при інтимному, фамільярному й т. ін. звертанні до дорослого. **Форма іменна зменшувально-пестлива** — похідне від зменшувальної форми імені, утворене за допомогою гіпокористичного суфікса й уживане як ласкаве, емоційно забарвлене звертання; 3) те саме, що й іменник (в українській, білоруській, російській мові). **Ім'я значуще** — власне ім'я (особове ім'я, прізвище) персонажа художнього твору, внутрішня форма якого сприяє його характеристичі та створенню його образу (як один із прийомів створення образу), *пор.: Голохвастов* у комедії «За двома зайцями» М. Старицького — натяк на те, що персонаж без кінця хвалиться, хоча сам «голий», тобто не має ні копійки за душею.

Ім'я збільшувальне — похідний іменник або прикметник зі значенням величини, водночас містить оцінний відтінок: *хатисько, будинице, голосище, бацище* тощо.

Ім'я зменшувальне (демінутів) — похідний іменник або прикметник зі значенням зменшення, що містить додатковий емоційно-експресивний відтінок ласкавості (*див.: Оцінка*). Засобом

вираження такого відтінку значення в українській мові постають суфікси: ласкаво-пестливі: *гороб-чик, ластів-онька, баб-ус-енька, мат-іночка, ручен-ят-оньки* і под.

Ім'я лінгвокультури (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **прецедентне** (лат. *praecedens* — той, що йде попереду; прикм. від ім. *прецедент*) — індивідуальне ім'я, географічна чи історична назва, пов'язані або з широковідомим текстом (прецедентним текстом культури), наприклад, *Тарас Шевченко, Леся Українка, Максим Кривоніс, Залізняка*, або з прецедентною ситуацією (*Богдан Хмельницький, Переяславська рада*). І. л. п. — особливий складний знак, у вживанні якого насамперед актуалізовано конотативні ознаки, співвіднесені з національною (етнічною) культурою. Знання І. л. п. — необхідна умова належності особи до національно-культурного простору. Див.: *Мова; Адаптація лінгвальна (мовно-етнічна)*.

Ім'я ситуації (франц. *situation*) — мовленнєві побудови у спонтанному розмовному мовленні, коли однією лексичною одиницею позначається ситуація: *Вимкни рибу* (пор.: *Вимкни конфорку, на якій стоїть сковорідка, де смажиться риба*). Інколи це зумовлює неясність мовлення: *Набрид мені цей телефон* (турбота з установки телефону). Може сприйматися як неувага до мовного вираження.

Інваріант (лат. *invariants* — незмінний) — теоретичне поняття, абстрактна величина, абстрактна одиниця (абстрактна модель) мови (фонема, морфема, лексема, семема, конструкція та ін.) у відзосередженні від

її конкретних мовленнєвих реалізацій. Пор.: *Варіант*.

Інвектіва (лат. *invectiva*, від *invehi* — кидатися, нападати, атакувати; *investive oratio* — лайлива промова) — творчий прийом, що полягає в гостросатиричному викритті певних осіб чи соціальних явищ, відомий ще з античної доби (ямби Артілоха, промови Демосфена, сатиричні діалоги Лукіана, епіграми Катутлла та Марціала тощо). Стильові фігури І. спостерігаються й у Святому Письмі, у посланнях апостолів. В Україні І. набула розвитку в період полемічної літератури (Герасим Смотрицький, Іван Вишенський та ін.). Актуальною вона виявилась і в XIX ст. (Тарас Шевченка, Михайло Старицький та ін.), і в XX ст. (Іван Франко, Володимир Самійленко, Павло Тичина, Максим Рильський, Євген Маланюк, Василь Симоненко та ін.). Досить яскравим прикладом І. є вірш Євгена Маланюка, у якому він дає відповідь на «Послання...» Я. Савченка, в якому поета-емігранта було обізвано «Квазімодо», а також М. Долензі, обуреному суворим словом правди в ліриці Є. Маланюка: *Не сперечатимусь: я син свого народу — / Сліпця відвічного, каліки і раба, / І, мабуть, таки-так, що образ Квазімодо / Із образів усіх мені б припав. / Тож хай отак: страшний, великий, незугарний / Я — лихом виплекан і викохан у темі, / Щоб в рухах дзвонаря нестримано і марно / Казився лютий гнів непримиренний мій. / Щоб в чорний час зневаг, насильства, гвалту й муки, / Коли регоче хам над німеччю краси, — / Враз вовком кинутись, наляять залізом руки / І кров'ю ворога жазу*

свою вросить! / Стою в височині, в стрільчастій амбразурі, / А там внизу — юрба, де наймити, старці, / І красний Шатопер, що невідомий бурі, / Яка пала в очах, яку держу в руці.

Інвективна (лат. *invectiva*, від *in-vehi* — кидатися, нападати, атакувати; *investive oratio* — лайлива промова; прикм. від ім. *інвектива*) **лєксика (інвектіви)** — Див.: *Лексика інвективна (інвективи)*.

Інвєрсія (лат. *inversio* — перестановка, перевертання, переставляння) (**зворотний порядок слів**) — 1) порушення усталеного, нормального порядку слів у реченні, пов'язане переважно з його *трансформацією* або з *актуальним членуванням*, для вираження тих чи інших комунікативних настанов (Пор.: *Порядок (побудова) компонентів (Порядок слів суб'єктивний)*); 2) стилістична фігура, що створюється зворотним порядком слів у реченні, щоб наголосити значення інверсованих одиниць і посилити виразність мовлення; 3) одна зі стилістичних фігур поетичного мовлення, що полягає в порушенні усталеної граматичної послідовності слів у реченні задля емоційно-смыслового увиразнення певного вислову, пор.: у В. Еллана *Умовлять серця перебої* — додаток і підмет розташовані не у відповідних синтаксичних позиціях задля акцентного виділення підмета *серця*. Інколи І. може поставати визначальною прикметою стильової манери митця: *Наче весни усміх перший є вірш і дівчина перша: / спомин — роса весняна, щастя забутого сон* (Б.-І. Антонич).

Інвєрсія (лат. *inversio* — перестановка, перевертання, перестав-

ляння) **предикатівна** — зміна порядку слів, коли на першому місці постає присудок-предикат, що привносить відтінок виразності: *Незрозуміла людина ви для мене!* (пор.: *Ви для мене незрозуміла людина!*).

Інглїш глобальний (англ. *globalish* — глобальний) — статус англійської мови в офіційному спілкуванні на міжнародних форумах, конгресах тощо, роль, яку відігравали свого часу грецька, латинська мови.

Індекс (лат. *index* — покажчик, перелік) **деривації** (лат. *derivatio* — відведення, відхилення) — відношення кількості словотвірних морфем до кількості слів.

Індекс (лат. *index* — покажчик, перелік) **синтетичності** (ім. від прикм. *синтетичний*) — відношення кількості морфем до кількості слів.

Індивід (лат. *individuum* — неподільне, особа) — одиничний представник людського роду.

Індивідуальні (лат. *individuum* — неподільне, особа) **норми** (лат. *norma* — правило) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки** — Див.: *Норми комунікативної поведінки індивідуальні*.

Індивідуально-авторські (лат. *individuum* — неподільне, особа + лат. *au(c)tor* — творець) **неологізми** (грецьк. *neos* — новий + *logos* — слово) — Див.: *Неологізми індивідуально-авторські*.

Індикатив (лат. *indicativus* (*modus*)) — те саме, що дійсний спосіб. Див.: *Спосіб дійсний*.

Індоевропейстика — розділ порівняльно-історичного мовознавства, основна увага в межах якого сконцентрована на вивченні індоевропейських мов.

Індоевропейські мови — Див.: *Мови індоевропейські*.

Індукція (лат. *inductio* — збудження, наведення) — прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ, узагальнення результатів окремих конкретних досліджень. *Пор.: Дедукція*.

Ініціальний (лат. *initium* — початок) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт мовленнєвий ініціальний*.

Ініціатива (франц. *initiative*, від лат. *initiare* — розпочинати) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — комплексне поняття процесу міжособистісного спілкування; прагнення учасників до такого використання компонентів комунікативного акту, домінування яких забезпечило б найповніше втілення стратегій спілкування та досягнення комунікативної мети.

Ініціативна (франц. *initiative*, від лат. *initiare* — розпочинати; прикм. від ім. *ініціатива*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація ініціативна*.

Ініціція (лат. *initium* — початок) — вираження елементів у тексті шляхом винесення на початок рядка, строфи, розділу, у заголовки твору.

Інкорпорація (лат. *incorporatio* — включення до свого складу) — 1) спосіб синтаксичного зв'язку в полісинтетичних мовах, за якого дві або більше основи, самостійні за своїм лексичним

значенням, об'єднуються в єдине синтаксично-морфологічне ціле (слово-речення), напр., чув. *мыттуркупрэгы-н-ртырыкын* «нові сіті охороняємо»; 2) те саме, що полісинтетизм. Див.: *Полісинтетизм*.

Інклюзив (лат. *include* — замикає) — стилістичний прийом, де мовець виступає й від імені того, до кого говорить (вводить його в поняття «ми»).

Інкорпорація (пізньолат. *incorporacio* — введення до свого складу; від лат. *in* — в і *corpus* — тіло) — 1) мовний лад, прикметною ознакою якого є те, що інкорпорований комплекс формально являє собою слово, але семантично, за змістом, це — речення. І. характерна для мов північних народів; 2) спосіб синтаксичного зв'язку компонентів словосполучення або всіх членів речення, за якого компоненти поєднуються в єдине ціле без формальних показників у кожному з них.

Інкультурація (лат. *in-*, *im-* — префікс заперечення + культура + -ація) — входження певної особистості, групи осіб, загалом етносу, сформованих в одній культурі, в іншу культуру: засвоєння традицій, ритуалів, цінностей, прецедентів, стереотипів мовленнєвої поведінки, властивих цій культурі.

Інофон (англ. *inofon*) — носій чужої (іноземної) мови й відповідної культури та картини світу в межах іншої культури, серед носіїв якої І. проживає; вільне володіння засобами чужої мови. Див.: *Мова; Мова іноземна; Мова чужа; Картина світу мовна*. *Пор.: Мова рідна*.

Інституційний (прикм. від ім. *інституція*) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* — вчинок, процес,

здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий вторинний.*

Інструктування — орієнтація на здійснення дій, рекомендація до дії. Цей тип мовлення породжений особливою цільовою настановою тексту й особливим його призначенням.

Інструкція (від лат. *instructio* — настанова) — назва одного з видів мовленнєвих жанрів.

Інструмент (лат. *instrumentum*) — у широкому значенні — позначення предмета, за допомогою якого реалізується дія: *Хлопчик відчинив двері ключем*; денотативна роль загально-об'єктного типу, компонент дії, що сприяє здійсненню ситуації, але на який дія протагоніста безпосередньо не спрямована.

Інструменталізм (лат. *instrumentum*) — у соціолінгвістиці — теоретичний підхід, основою якого є визнання існування етносу як факту, реальності; етнічність кваліфікують як продукт міфів, створених заради отримання влади (у такому разі етнічність — це ідеологія, яку формує еліта для активізації народних мас на боротьбу за владу); передбачає політичну активізацію та постійну маніпуляцію для створення тих чи інших соціальних (соціально-корпоративних) груп.

Інструменталіс (лат. *instrumentalis*) — найменування відмінка інструмента: *Косили хлопці сьогодні отаву справними косами, покоси лягали дружно і рівно* (Донеччина. — 2001. — 28 червня). *Див.: Інструментив / Інструментатив.*

Інструментів / Інструментатив (лат. *instrumentalis*) — компонент зі значенням знаряддя дії; денотативна роль інструментного типу, рухливі чи нерухливі

прилади, що допомагають агенту виконувати акціональні, інтелектуальні чи творчі дії. Такі інструменти можуть бути рухливими (предметний компонент фізичної діяльності як спеціалізований / неспеціалізований: *Василькою свою дерев'яною шаблею рубав усі бур'яни* (В. Підмогильний); *Цвяхом викарбовувала дівчинка літери на камені* (М. Трублаїні). Інструментивом може виступати компонент інтелектуальної дії, оперуючи з яким, легко визначити параметри об'єкта інтелектуальної дії та окреслити ступінь його креативу: *Позицію синонімічного компонента легко встановити за допомогою шкали семантичного диференціала, наприклад, враховуючи від'ємні й плюсові величини* (А. Яна). До інструментива належать також компоненти інтелектуально-творчої діяльності — правила, формули, закони, з опертям на які / за допомогою яких агент визначає ті чи інші параметри об'єкта інтелектуальної дії: *Встановити X за правилом: A = B, якщо B = A* (А. Кузьменко).

Інструментування звукове — добір слів з таким складом звуків, що може посилювати виразність висловлення: *У Пилипа були, Пилипа й побили.*

Інтеграція (лат. *integratio* — відновлення, від *integer* — цілий) — текстова категорія на позначення способу створення цілісності тексту, якому властивий лінійний і вертикальний характер.

Інтеграція (лат. *integratio* — відновлення, від *integer* — цілий) **етнолінгвістична** (прикм. від ім. *етнолінгвістика*) — тип процесів, скерованих на згуртування етносу та як результат — го-

могенність його мови. *Див.: Етнос; Мова. Пор.: Диференціація етнолінгвістична.*

Інтеграція (лат. *integratio* — відновлення, від *integer* — цілий) **наук** — об'єднання зусиль двох або більше наук для всебічного та повнішого вивчення мови, що зумовлює утворення й постання гібридних наук типу когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, нейролінгвістика, психо-нейролінгвістика, сугестивна лінгвістика, патопсихолінгвістика, юридична лінгвістика, судова лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, комп'ютерна лінгвістика, прикладна лінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика. Особливо активно стала І. н. у XX та XXI ст.

Інтегроване (прикм. / дієприкм. від дієслова *інтегрувати*) **країнознавство** — *Див.: Країнознавство інтегроване.*

І

Інтелект (лат. *intellectus* — розуміння) — у психолінгвістиці — розум, мисленнєва здатність людини, система пізнавальних здібностей.

Інтелект штучний (англ. *Artificial intelligence, AI*) — наука й технологія створення інтелектуальних систем, машин, особливо комп'ютерних програм, що безпосередньо становить одну зі сфер наукових досліджень прикладної лінгвістики. Комп'ютер використовують для розуміння та тлумачення людського інтелекту. У цьому разі важливим постає питання розмежування інтелектуального й неінтелектуального, у силу чого інтелект витлумачують у межах І. ш. як обчислювальну частину здатності людини досягати поставленої мети. Такий підхід прямо не корелює з розумінням людсь-

кого інтелекту. Завданнями штучного інтелекту постає моделювання людського інтелекту для активізації та оптимізованого висунення перед машинами проблем, які вони спроможні розв'язати, водночас такі проблеми мотивовані належним їхнім вирішенням у сучасних технологічних і промислових сенсах. Спостережувані в людей певні здібності й методи та використання їх у системах І. ш. ні в якому разі не пов'язано з прирівнюванням людини до комп'ютера. Уперше термін І. ш. використав Джон Маккарті (1956 рік, Дармутський університет), і цей термін, попри всю власну суперечність, постає активно використовуваним. Його суперечність мотивована тим, що у філософії відсутнє вирішення питання щодо природи і статусу людського інтелекту, не кажучи вже про комп'ютерну «розумність» (*пор.: гіпотези типу тесту Т'юринга, власне-гіпотези Н'юелла-Саймона*). Об'єднаним моментом кваліфікації інтелекту як ознаки людини та машини постає його розуміння як спроможності системи створювати під час самонавчання програми (насамперед евристичної) для розв'язання завдань відповідного класу складності й вирішувати ці завдання. На сьогодні активними є два підходи щодо розуміння та вирішення завдань І. ш., створення інтелектуально-інформаційних систем: а) спадний (англ. *Top-Down AI*), семіотичний — створення експертних систем, баз знань і систем логічного висновку, що імітують високоорганізовані психічні процеси мислення, міркування, мовлення, емоції, творчості тощо; б) висхідний

(англ. *Bottom-Up AI*), біологічний — вивчення нейронної мережі та еволюційних обчислень, що моделюють інтелектуальну поведінку на ґрунті біологічних елементів, створення відповідних обчислювальних систем типу нейрокомп'ютер / біокомп'ютер. Останнє завдання тільки умовно можна віднести до сфери штучного інтелекту. Історія І. ш. бере свій початок у середині ХХ століття, коли сформувалися основні чинники його становлення, до яких слід віднести: 1) постійні дискусії філософів щодо природи людини та процесу пізнання світу; 2) опрацювання нейрофізіологами та психологами низки теорій про особливості діяльності людського мозку й мислення; 3) актуалізація економістами та математиками питань формалізації знань про світ, обрахунку таких знань; 4) постановня фундаменту математичної теорії обчислення — теорії алгоритмів; 5) створення перших комп'ютерів, швидкість обчислення яких була вищою, ніж людська. Алан Т'юринг (1950 р., Англія) пише статтю під символічною назвою «Чи може машина мислити?», де аналізує процедуру, що уможливує встановлення моменту адекватності «розумності» машини та людини (так званий тест Т'юринга). **Концепцію Алана Т'юринга — тесту Т'юринга** можна сформулювати так: *«Людина взаємодіє з одним комп'ютером та однією людиною. З опертям на відповіді організованих питань людина повинна визначити, з ким вона розмовляє: з людиною чи з комп'ютерною програмою. Завдання комп'ютерної програми — ввести людину в*

оману, примусивши зробити неправильний вибір». Усі учасники тесту не бачать один одного. Граничним виявом ідеї Т'юринга є те, що комп'ютер стане настільки розумним тоді, коли йому легко буде підтримувати розмову з людиною, а вона цього не помічатиме (пор.: письменники-фантасти інколи висувують версії, що І. ш. постане тоді, коли машина відчуватиме і творитиме, матиме інтуїцію). Не менш важливим в історії І. ш. був **символьний підхід**, що максимально заकुлізувався після створення Ліпс — першої мови символічних обчислень. Символьний підхід уможливує оперування слабкоформалізованими уявленнями та їхніми смислами, тому що в цьому разі уміння виділити суттєву інформацію максималізує досягнення оптимального шляху розв'язання задачі. Універсальність та ємність вирішуваних людиною завдань вимагає неймовірно гнучкості в методах абстрагування, що неможливе за будь-якого інженерного підходу, де дослідник обирає методи розв'язання з опертям на здібності (наявність реалізованої у вигляді проскрипцій єдину модель абстрагування та конструювання величин) швидкого розв'язання наближеної до нього певної задачі. Останнє зумовлює значні затрати в розв'язанні непрофільних завдань, у силу чого суть інтелекту зникає, розмивається в системі, тому що система повертається до максимальної сили, максимального опертя на більшість подібних задач. Основне застосування символічної логіки — це вирішення завдань з напрацювання проскрипцій.

Більшість дослідників констатує неможливість навіть позначити нові труднощі засобами попередніх етапів символічних систем, не кажучи вже про їхнє вирішення та напрацювання схем вирішувати такі завдання самому комп'ютеру або тільки ідентифікувати їх з основою на попередні подібні / неподібні ситуації. **Логічний підхід** у створенні систем І. ш. спрямований на опрацювання експертних систем з логічними моделями баз знань з використанням мови предикатів. Навчальною моделлю систем штучного інтелекту в 1980-х роках було визначено мову й систему логічного програмування Пролог. Бази знань, записані мовою Пролог, складають набір фактів і проскрипцій логічного висновку, записаних мовою логічних предикатів. Логічна модель баз знань уможливорює запис і конкретних даних, і даних у формі фактів мовою Пролог, і узагальнених даних за допомогою правил і процедур логічного висновку, і логічних правил демінування понять, що виражають відповідні знання як конкретні та узагальнені дані. Загалом дослідження проблем І. ш. в рамках логічного підходу до проектування експертних систем і проектування баз знань орієнтовано на створення, розвиток і експлуатацію інтелектуальних інформаційних систем, охоплюючи питання навчання (вища й середня школа), підготовка користувачів та розробників подібних інтелектуальних інформаційних систем. **Агентно-орієнтований підхід** — ґрунтується на використанні інтелектуальних (раціональних) агентів — розглядає інтелект як обчислювальну ча-

стину (планування) здібності досягати поставленої перед інтелектуальною машиною мети. Така машина постає інтелектуальним агентом, що сприймає довкілля за допомогою датчиків, і спроможна впливати на об'єкти в довкіллі за допомогою відповідних механізмів реагування. **Агентно-орієнтований підхід** акцентує увагу на тих методах і алгоритмах, що допоможуть інтелектуальному агенту виживати в довкіллі за виконання відповідних завдань, що зумовлює активізацію вивчення алгоритмів пошуку шляху та ухвалення рішень. **Гібридний підхід** ґрунтується на тому, що тільки синергетична комбінація нейронних і символічних моделей досягає повного спектру когнітивних і обчислювальних можливостей. Так, експертні правила умовисновків можуть генеруватися нейронними мережами, а генеративні правила постають унаслідок статистичного навчання. Прибічники цього підходу вважають, що гібридні інформаційні системи будуть спроможніші, ніж проста сума розрізнених концепцій. І. ш. напрацював певні концепції **моделювання мисленнєвих процесів**. Так, сьогодні можна виокремити **напрямок моделювання міркувань**. Сьогодні це один із найпродуктивніших напрямів І. ш., у рамках якого створюються **символьні системи**, що передбачають на вході постановку завдання, а на виході його вирішення. Таке завдання вимагає чіткої формалізації, тобто надання йому математичної форми, але або немає алгоритму вирішення, або надто складне тощо. До цього напрямку належать: докази теорем, теорія ігор, планування й

диспетчерування, прогнозування, прийняття рішень. Важливим напрямом є також **робота з природними мовами**, що охоплює аналіз можливостей розуміння, опрацювання й генерування текстів «людською мовою». Тому цей напрям містить напрацювання концепцій машинного перекладу та їхнє практичне втілення; опрацювання методів інформаційного пошуку (тест Т'юринга безпосередньо з цим пов'язаний). Ще одним напрямом є **інженерія знань**, що поєднує завдання здобуття знань з простої інформації, їхньої систематизації та використання. Це найбільш ємна сфера пошуків з чітким виявом двох сфер — 1) сфера машинного навчання (процес самостійного набуття / здобуття знань інтелектуальною системою в процесі її роботи); 2) сфера експертних систем (програм, що використовують спеціалізовані бази знань для отримання достовірних висновків з певної проблеми). До сфери машинного навчання належить ємний клас завдань на розпізнавання образів, *пор.*: розпізнавання символів рукописного тексту, мовлення, аналіз текстів. Суттєвим постає також опрацювання технологій комп'ютерного зору, що безпосередньо пов'язано з робототехнікою. Тут легко простежувані асоціації робототехніки та штучного інтелекту, їхнє інтегрування наявне у створенні інтелектуальних роботів, *пор.*: іграшки-роботи Pleo, AIBO, QRIO. Біологічне моделювання І. ш. (квазібіологія) відрізняється від І. ш., за Джоном Маккарті, коли відправною тезою постає те, що штучні системи не повинні повторювати своєю структурою та

функціонуванням структуру й перебіг наявних у ній процесів, притаманних біологічним системам. Прихильники цього вчення вважають, що феномени людської поведінки, її спроможність до навчання й адаптації постають наслідком біологічної структури та особливостей її функціонування. До цієї сфери належать: 1) **напрямок нейронної мережі** (використовуються для вирішення нечітких і складних проблем типу розпізнавання геометричних фігур або категоризація об'єктів); 2) **генетичний підхід**, що ґрунтується на ідеї, що певний алгоритм може поставати ефективнішим, якщо запозичить кращі й оптимальніші характеристики в інших алгоритмів («родичів»); 3) **агентний підхід**, коли ставиться задача створення автономної програми — агента, яка взаємодіє із довкіллям. Ще одним перспективним напрямом постає **галузь робототехніки**, яка часто асоціюється з І. ш., у рамках якої особливо перспективним постає опрацювання іграшок-роботів *Pleo, AIBO, QRIO*. Певним відгалуженням постає **машинна творчість**, де особливо актуальними є проблеми написання комп'ютером музики, літературних творів (часто — віршів або казок), художня творчість загалом. Створення реалістичних образів широко використовується в художньому, анімаційному кіно, індустрії ігор. Додавання цієї можливості до будь-якої інтелектуальної системи уможлиблює підтвердження, що саме ця система щось сприймає та щось розуміє. Додавання шуму замість недостатньої інформації або фільтрації шуму наявними в системі знан-

I

нями продукує з абстрактних знань конкретні образи, які легко сприймаються людиною, що особливо корисним є для інтуїтивних і малоцінних знань, перевірка та підтвердження яких у формальному вияві вимагає значних розумових затрат і зусиль. Особливо актуальним сьогодні постає опрацювання програмування інтелекту в комп'ютерних іграх, нелінійному управлінні, інтелектуальних системах інформаційної безпеки. Не менш важливою постає проблема створення й розвитку інтелектуального розуму, що охоплюють загальний потік технологій сингулярності (видового стрибка, експоненційного розвитку людини), таких як інформатика, теоретична біологія, квантова теорія. Сьогодні банки застосовують системи І. ш. в страховій діяльності (актуарна математика) у грі на біржі та управлінні власністю. Методи розпізнавання образів (охоплюють і складніші, і спеціалізовані, і нейронні мережі) широко використовують в оптичному й акустичному розпізнаванні (зокрема тексту та мовлення), медичній діагностиці, спамфільтрах, у системах ПВО (встановлення цілі), а також для забезпечення завдань національної безпеки. Розробники комп'ютерних ігор застосовують І. ш. певного ступеня напруження. Це утворює поняття «Ігровий І. ш.». Стандартними завданнями І. ш. в іграх постають віднайдення шляху у двовимірному або тривимірному просторі, імітація поведінки бойової одиниці, реагування на звукові команди, розрахунок правильної економічної стратегії тощо. До найвідоміших систем І. ш. нале-

жать: 1) DeepBlue — переміг чемпіона світу з шахів. Матч Гарі Каспаров проти суперЕОМ не задовольнив і комп'ютерників, і шахістів, та й саму систему Каспарова не визнав. Згодом лінія суперкомп'ютерів IBM виявилась у проектах brute force BlueGene (молекулярне моделювання) і моделювання системи пірамідальних клітин у швейцарському центрі Blue Brain; 2) MYCIN — одна з найбільш ранніх експертних систем, що могла діагностувати невеликий перелік захворювань, здебільшого з таким самим плinom, як і лікарі; 3) 20Q — проект, що ґрунтується на ідеях І. ш. (мотив класичної гри «20 запитань») і набув популярності після появи в Інтернеті на сайті 20q.net; 4) розпізнавання мовлення — системи типу ViaVoice спроможні обслуговувати споживачів; 5) RoboCup — турнір, де змагаються між собою роботи за спрощеною формою футболу. У розвитку І. ш. простежувати два напрями: 1) розв'язання проблем, пов'язаних з наближенням спеціалізованих систем І. ш. до людських можливостей, та їхня інтеграція, що зреалізована людською природою; 2) створення штучного розуму, що постає інтеграцією уже створених систем штучного інтелекту в єдину цілісну систему, що спроможна вирішувати проблеми людства. І. ш. пов'язаний з нейрофізіологією, епістемологією і когнітивною психологією, разом з якими утворює спільну науку — когнітологію. Особливу роль в І. ш. відіграє філософія. Епістемологія — наука про знання в рамках філософії, що активно проникає звідти в інші гуманітарні науки. У І. ш. ак-

туальним постає вирішення питання про напрями репрезентації та використання здобутого знання та інформації. Продукування знань з даних — одна з базових проблем інтелектуального аналізу даних, одним зі шляхів розв'язання якої є використання процедури вербалізації нейронних мереж на ґрунті нейромережевої технології. У комп'ютерних науках проблеми І. ш. розглядають також з позицій проектування експертних систем і баз знань. Останні вилучувало як сукупність даних і правил висновку, що допускають логічний висновок й осмислене опрацювання інформації. Загалом дослідження проблем штучного інтелекту в комп'ютерних науках спрямовано на створення, розвиток і експлуатацію інтелектуальних інформаційних систем, питання ж підготовки користувачів і розробників таких систем вирішуються фахівцями інформаційних технологій. З І. ш., напрями його напрацювань безпосередньо пов'язана низка суто філософських питань. Поява перших інтелектуальних систем безпосередньо торкнулася фундаментальних питань про людину та знання, почасти світобудову. З одного боку, вони цілком пов'язані з цією наукою, з іншого — привносять до неї певний елемент хаотичності. Сьогодні філософські проблеми створення штучного інтелекту можна диференціювати на дві групи — філософські питання до / після створення штучного інтелекту. Перша група орієнтована на те, щоб дати відповідь на питання «Що є штучним інтелектом, чи можливе його створення, і, якщо можливе, то як це зроби-

ти?», друга ж (етика І. ш.) цілком підпорядкована питанню: «Які наслідки створення І. ш. для людства?». У цьому руслі течія трансгуманізму вважає створення штучного інтелекту одним із найважливіших завдань людства. З-поміж дослідників І. ш. досі немає домінуючого погляду на критерії інтелектуальності, систематизацію вирішуваних завдань і мети, немає навіть чіткого визначення науки. Наявні різні погляди щодо того, що вважати інтелектом. Аналітичний підхід передбачає аналіз вищої нервової діяльності людини до найнижчого, неподільного рівня (функції вищої нервової діяльності, елементарна реакція на зовнішні подразники (стимули), подразнення синапсів сукупності пов'язаних функцією нейронів) та адекватне відтворення цих функцій. Інколи інтелектом вважають здатність раціонально, мотивовано обирати за умови недостатньої інформації, тобто інтелектуально вважають ту програму діяльності (не обов'язково реалізовану на сучасних ЕОМ), що спроможна вибирати з відповідної множинності альтернатив, наприклад, куди йти в ситуації типу «ліворуч підеш...», «праворуч підеш...», «прямо підеш...». Залишається дискусійним у філософії І. ш. питання щодо можливості мислення творіння людських рук. Питання «Чи може машина мислити?», що стало поштовхом у створенні науки про моделювання людського розуму, сформулював Алан Т'юринг (1950 р.), і відповідь на нього диференціює дві гіпотези — **гіпотезу сильного штучного інтелекту** та **гіпотезу слабого штучно-**

I

го інтелекту. Термін **сильний І. ш.** запровадив Джон Сьорл, наголошуючи, що така програма буде не просто моделлю розуму, вона в реальному сенсі слова сама й буде розумом, у тому самому сенсі, за яким людський розум — це розум. Прихильники **гіпотези слабого І. ш.** розглядають програми лише як інструмент, що уможливорює розв'язання тих чи інших задач, що не вимагають повного спектру людських пізнавальних здібностей. Мисленнєвий експеримент «Китайська кімната» Джона Сьорла виступає підтвердженням або аргументом на користь того, що походження тесту Т'юринга не є критерієм наявності в машини природного процесу мислення. Мислення постає процесом опрацювання наявної в пам'яті інформації: аналіз, синтез і само програмування. Подібну позицію аргументує Роджер Пенроуз, який концептуально з'ясовує неможливість отримання процесу мислення на основі формальних схем (монографія «Новий розум короля»). Певною мірою, можна стверджувати наявність мотивованого критерію відбору найбільш ймовірних гіпотез майбутнього розвитку І. ш. — це уважне вивчення розвитку в минулому, зокрема і з'ясування причин постанови цієї науки. У цьому сенсі варто ще раз глибинно проаналізувати історію появи та поступового розвитку перших нервових клітин у багатоклітинних організмів. Перші нейроподібні клітини з'явилися зі звичайних клітин зовнішніх шарів первісних багатоклітинних організмів, поступово мігруючи всередину організму.

І. ш. (або електронна особистість) створять на ґрунті людської особистості, що подібне до процесу появи нервової клітини внаслідок трансформації звичайної клітини. Очевидно, згодом частина електронних особистостей з мільйонів / мільярдів електронних одиниць буде поступово трансформуватися в окремі структури — спеціально призначені для цього суперкомп'ютери майбутнього. Постає й «головний мозок» нашої Цивілізації — СуперШІ (Суперштучний-інтелект). Творцями такого СуперШІ будуть майбутні покоління. Такий СуперШІ складатиметься з досконалих електронних особистостей (подібно до мозку будь-якої істоти, який складається з нейронів), що будуть згуртовані єдиною програмою-управлінням. Остання забезпечить СуперШІ відчуттям надособистості, а цивілізація поставитиме реальним тілом СуперШІ. З питаннями І. ш. безпосередньо корелюють і відповідні питання етики. Елізер Юдковський (англ. Eliezer Yudkowsky) досліджує в Інституті сингулярності (SIAI) у США проблеми глобального ризику, що може створювати майбутній надлюдський І. ш., якщо він не буде запрограмований на товариськість до людини. У 2004 році SIAI створив сайт Asimov-Laws.com, що повинен спеціалізуватися на обговоренні етики штучного інтелекту в контексті проблем, піднятих у фільмі «Я — робот», який було випущено через два дні. На цьому сайті актуалізувалося прагнення показати, що закони роботехніки Азімова небезпечні, тому що можуть, певною мірою, спонукати до за-

хоплення влади на Землі, наслідки чого є непередбачуваними, тому людство потребує захисту. Досить складними постають співвідношення проблем І. ш. і релігійних постулатів. Так, з-поміж прихильників авраамічних релігій наявні кілька поглядів на можливість створення штучного інтелекту. За однією з версій, мозок, діяльність якого намагаються імітувати системи, не бере участі у процесі мислення, не постає джерелом свідомості або якої-небудь іншої розумової діяльності. За іншим поглядом, мозок бере участь у процесі мислення, але як «передавач» інформації від душі. Мозок несе відповідальність за такі «прості» функції, як природні рефлекс, реакція на біль тощо. Обидві позиції наразі здебільшого не визнаються наукою, тому що поняття душі не розглядається сучасною наукою як наукова категорія. На думку буддистів, І. ш. можливий. Духовний лідер Далай-лама XIV не заперечує можливості існування свідомості на комп'ютерній основі. Раеліти активно підтримують напрацювання у сфері І. ш. Активно обговорювані проблеми І. ш. в науково-фантастичній літературі, де останній зображувано як силу, що намагається скинути владу людини (Айзек Азімов, Гаррі Гаррісон, Марвін Мінскі, Вернор Віндж, Станіслав Лем, Роберт Хайнлайн, Філіп К. Дік та ін.).

Інтенсив (лат. *intensio* — напруження, посилення) — компонент, що характеризує високий або граничний вияв, повноту дії, якості, процесу; денотативна роль сирконстантного типу,

характеризатор, гранична міра повноти, вичерпність дії, процесу, стану: *Від щирого серця зичу вам усього найкращого! І. може також позначати стан, каузований інтенсивною дією, станом або відношенням (міра інтенсивності): Степан закохався в Зою без пам'яті* (В. Підмогильний).

Інтенсивне (прикм. від ім. *інтенсив*) **навчання** — Див.: *Навчання інтенсивне*.

Інтенсивність (лат. *intensio* — напруження, посилення; ім. від прикм. *інтенсивний*) **мовлення** — сила вимови звуків, слів мовних тактів, що залежить від амплітуди коливань голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання.

Інтенціонал (лат. *intensivus* — охоплювальний) — зміст поняття; ті інваріантні ознаки, що залишаються незмінними при переході від одного предмета або явища до іншого у межах класу або певного класу класів; сукупність і структура обов'язкових семантичних ознак, що пов'язані з певним лексичним значенням (поняття дедуктивно-логічного аспекту). Так, інтенціонал наукового поняття «вода» визначуваний як найпростіша хімічна сполука водню з киснем — окис водню H_2O , що за нормальних умов є безколірним, а в шарі завтовшки понад 2 см, — є блакитнуватою рідиною. На відміну від наукового поняття «вода», інтенціонал якого зведений до вияву хімічного складу речовини, з'ясування якого тільки в 1785 р., значення слова «вода» має основою узагальнення інших суттєво важливих особливостей відповідного предмета реальної дійсності, або денотата (див.: *Денотат*) з

погляду знакової природи слова. І. разом з денотатом витлумачуються в загальномовних словниках. *Пор.: Екстенсіонал; Значення слова сигніфікативне.*

Іntenét-аналіз (лат. *intentio* — прагнення, устремління, бажання, намір + *аналіз*) — метод лінгвістичної генеології, за допомогою якого встановлюють проблему спрямування мовної комунікації; полягає у вияві в дискурсі, мовленнєвих жанрах, комунікативної поведінки учасників спілкування істинних намірів (інтенцій) мовців.

Ітєнція (лат. *intentio* — прагнення, устремління, бажання, намір) — комунікативний намір адресанта (осмислений або спонтанно-інтуїтивний), задум мовця; превербальний, осмислений намір адресанта в дискурсі, що визначає внутрішню програму мовлення та спосіб його реалізації. Задум, бажання зробити що-небудь.

Ітєнція (лат. *intentio* — прагнення, устремління, бажання, намір) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — комунікативний намір (осмислений чи інтуїтивний, імпульсивний) адресанта, що визначає внутрішню потребу та програму мовлення, спосіб (тактики) її втілення в розв'язанні комунікативного завдання; категорія лінгвістичної прагматики та теорії мовленнєвих актів. І. к. охоплює ілюкцію, перлюкцію та пропозиційну настанову. *Див.: Спілкування; Комунікація; Акт мовленнєвий; Адресант.*

Ітєнція (лат. *intentio* — прагнення, устремління, бажання, намір) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — комунікативний намір автора,

який в той чи інший спосіб виражений у висловлюванні.

Іntерактáнт (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, + *актант*) — учасник інтеракції. *Див.: Інтерація.*

Іntерактивна (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, *activis* — діяльний) **ефективність** (ім. від прикм. *ефективний*) **комунікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Ефективність комунікації інтерактивна.*

Іntерактíвний (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, *activis* — діяльний) **блок** — *Див.: Обмін мовленнєвий.*

Іntерактíвний (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, *activis* — діяльний) **хід** — *Див.: Хід комунікативний.*

Іntерактíвність (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, і *activis* — діяльний) — категорія дискурсу й комунікації загалом, що полягає у взаємодії адресанта й адресата в конкретній ситуації за допомогою вербальних і невербальних засобів; текстово-дискурсивна категорія, репрезентована взаємодією в дискурсі адресанта й адресата на основі тексту.

Іntерактíйна (англ. *interaction* — взаємодія, від лат. *inter* — префікс зі значенням між, поміж + *акція*) **модель** (франц. *modèle*, від італ. *modello* і від лат. *modulus* — міра, зразок) — *Див.: Модель інтеракційна.*

Іntерактíйна (англ. *interaction* — взаємодія, від лат. *inter* — префікс зі значенням між, поміж + *акція*) **компетєнція** (лат. *com-*

petentia, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) — *Див.: Компетенція інтеракційна.*

Інтеракціонізм (англ. *interaction* — взаємодія, від лат. *inter-* — префікс зі значенням між, поміж + *акція*) **символічний** (прикм. від ім. *символ*) — теоретично-методологічний напрям у межах соціології (соціолінгвістики), культурології (лінгвокультурології) і теорії міжкультурної комунікації, у межах якого здійснюється аналіз символічних аспектів соціальної взаємодії (зокрема взаємодії вербальної). І. с. розглядає соціальну взаємодію особистостей (зокрема в процесах міжкультурної комунікації) як постійний процес створення, трансляції, обміну, зміни соціальних, етичних, естетичних тощо комунікативних смислів. *Див.: Спілкування; Комунікація; Смысл комунікативний.*

Інтер'акція (англ. *interaction* — взаємодія від лат. *inter-* — префікс зі значенням між, поміж + *акція*) — взаємодія (процес взаємодії) комунікантів (взаємовпливу комунікантів) та процесах спілкування з використанням засобів мовного та позамовного кодів; передбачає перцепцію, тобто безпосереднє або опосередковане сприйняття учасників комунікації, та рух інформації. Інтер'акція комунікативна виступає як спілкування, у процесі якого учасники передають один одному комунікативну роль мовця та обмінюються висловленнями. В І. використовуються і звукові, і графічні мовні знаки. Можливим постає також використання як додаткових засобів також невербальних знаків (жести, міміка, поза, голосова фонація, свист, мовчання тощо). Позначення

послідовності зв'язаних між собою мовленнєвих актів. *Див.: Спілкування; Паралінгвістика. Пор.: Перцепція; Трансакція мовна.*

Інтер'акція (англ. *interaction* — взаємодія, від лат. *inter-* — префікс зі значенням між, поміж + *акція*) **мовленнєва** — послідовність ілюктивно зв'язаних мовленнєвих актів; взаємодія комунікантів у процесах спілкування з використанням засобів мовного коду.

Інтерв'ял (лат. *intervallum* — проміжок) — величина / шкала зміни тону (підвищення або зниження), що встановлює експресивне забарвлення фрази, комунікації.

Інтервокальний (лат. *inter-* — префікс зі значенням між, поміж + *вокальний*) **приголосний** — *Див.: Приголосний інтервокальний.*

Інтердепендентія (лат. *interdependentio*) — взаємозалежність, взаємозумовленість двох компонентів сполуки.

Інтер'єктив (лат. *interjectio* — вигук) — *Див.: Вигук.*

Інтер'єктивація (лат. *interjectio* — вигук) — перехід інших частин мови у вигуки, тобто набуття синтаксичних функцій і категорійного значення вигука: *Ось це!; Аж-аж!* і под.

Інтер'єкція (лат. *interjectio* — вигук) — *Див.: Парентеза.*

Інтеріоризація (лат. *interior* — внутрішній + *-изація*) — формування розумових дій і внутрішнього плану свідомості через засвоєння індивідом зовнішніх дій з предметами та соціальних форм спілкування.

Інтерлєкт (лат. *inter-* — між + *-лект*) — *Див.: Мова міжнародного (міжнаціонального) спілкування; Мова-посередник.*

Інтерлінгвістика (лат. *inter-* + *lingvistica*) — розділ мовознавства, у межах якого розглядаються проблеми мов міжнародного спілкування, створення, статусу та функціонування різноманітних допоміжних мов (у тому числі й штучних). *Див.: Спілкування; Комунікація. Пор.: Етнолінгвістика.*

Інтермова (лат. *inter-* — між + *mo-va*) / **Система** (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **апроксимативна** (грецьк. *aproxymate* — говоріння) — сукупність мовленнєвих характеристик і відповідних для них правил (з охопленням правильних і помилкових форм), що притаманні говорінню та мовленню нерідною мовою у процесі вивчення та оволодіння нею. *Див.: Мовлення; Мова нерідна.*

І **Інтерналізація** (англ. *internal* — внутрішній) **соціальних** (лат. *socialis*) **ролей** (франц. *rôle*) — засвоєння соціальних ролей мовною особистістю. Типові для певного суспільства соціальні ролі сприймаються та засвоюються людиною у процесі її соціалізації. І. р. тим чи іншим індивідом відбувається через призму його особистого досвіду та під впливом відповідного соціального мікро- або макросередовища, до якого він належить.

Інтернаціоналізація (лат. *inter-* — між + *-націоналізація*) **мови** — поширення мови за етнічні (національні) межі, унаслідок чого мова стає спільною для низки етносів і може використовуватись як засіб комунікації. *Див.: Мова; Соціолінгвістика, Мова етнічна. Пор.: Витіснення мови.*

Інтернаціоналізм / Інтернаціоналізм (лат. *inter* — між + *na-*

tio — народ) — 1) у комунікативістиці — поняття, протиставлене націоналізму, ксенофобії. Передбачає патріотизм, повагу до свого рідного, його цінування без гіперболізації та протиставлення іншим цінностям як менш вартісним; сприяє взаєморозумінню народів і націй; 2) слова зі спільним походженням і з тим самим значенням притаманні багатьом, зокрема й неспорідненим, мовам, називають поняття міжнародного виважу, функціонують у різних — споріднених і неспоріднених — мовах, зберігаючи близьке або спільне значення та фонетикоморфологічну будову. І. здебільшого позначають поняття науки, техніки, медицини, економіки, мистецтва, спорту, політики. В українській мові І. переважно грецького та латинського походження, *пор.:* наприклад: *акселерація, ангажувати, акорд, корпорація, прецедент* та ін. Джерельною базою І. постають європейські мови: англійська (*бізнес, ланч* та ін.), французька (*парфуми, карт-бланш* тощо), німецька (*штаб, шихта* і под.). Інколи зловживання такими словами та ви-словами надає мовленню псевдонаукового характеру, у розмовному мовленні засвідчує низький рівень культури, оскільки унеможливає адекватне сприйняття думки. *Див.: Мова; Слово. Пор.: Екзотизми; Варваризм; Іншомовні вкраплення.*

Інтернет — всесвітня інформаційна системна мережа, що використовує комп'ютерні технології для надання різної інформації у вигляді гіпертекстів. *Див. також: Гіпертекст.*

Інтерпеляція (лат. *interpellate* — переривання) — фігура, у якій

автор перериває потік мовлення, щоб звернутися до слухача для ствердження або заперечення.

Інтерпозіція (лат. *inter-* — між + *позиція*) — розташування того чи іншого компонента (здебільшого залежного) між частинами основного компонента, наприклад, підрядної частини всередині головної: *Лиш той пророк, хто має серце чисте, зла в народ і краплі не несе* (І. Кочерга). Така інтерпозиція можлива й у межах підрядної частини, яка щодо наступної виступає головною: *Там, де бродить ночі тінь, сховалася, незважаючи на те, що сонячні промені уже пробуджували казково-світанкову тишу, і втома, що принесена була ще днем* (А. Яна).

Інтерпозиція (лат. *inter-* — між + *позиція*) **залежної предикативної** (прикм. від ім. *предикат*) **частини** — унаслідок динамічних процесів розмовного мовлення постають вторинні структури з інтерпозицією залежної предикативної частини типу *Я дуже, коли душно, швидко стомлююсь*. Справляють враження неохайності у висловленні думки, невміння її виразити належним чином.

Інтерпозіція (лат. *inter-* — між + *позиція*) **головної предикативної** (прикм. від ім. *предикат*) **частини** — процеси динамізації мовлення зумовлюють видозміну розташування предикативних частин у складно-підрядному реченні, унаслідок чого головна частина розривається підрядною предикативною: *Листів сказали, що немає для нас; Туди не знаю як йти*. Свідчить про неохайність оформлення думки.

Інтерполент (лат. *interpolentio*) — у дискурсології — 1) синергетич-

но породжений образ взаємодії двох сутностей як компонентів динамічної системи; 2) амфісиметрична сутність, що реалізує плавний фазовий перехід від одного стану системи до іншої; 3) модель дискурсу, що постає структурним доповненням до калібрувальної моделі-метатипу.

Інтерполіяція (лат. *interpolentio*) — 1) слова або форми, мимовільно вставлені у текст за переписування або редагування; у дискурсології — 2) процедура заповнення інтервалу (лакуни) між висловленнями дискурсу, що експліцитно забезпечує їхнє смислове узгодження; 3) плавний фазовий перехід від одного стану системи до іншого, що утворює амфісиметричну проміжну структуру (*див.: Інтерполент*); 3) процедура взаємного підлаштування двох систем; комунікативний дискурс виступає як І. мовних свідомостей комунікантів.

Інтерпретанта (лат. *interpretatio* — пояснення, тлумачення, посередництво + *-анта*) — налаштованість адресата на розуміння тексту, спрямованість адресата на дискурсивну взаємодію.

Інтерпретація (лат. *interpretatio* — пояснення, тлумачення, посередництво) — когнітивний процес і одночасно результат встановлення смислу мовленнєвих і/або немовленнєвих дій, наділення їх індивідуальними смислами; переведення зрозумілого змісту тексту та його концепту в словесно-знакову форму інтерпретатором; у дискурсології — дискурсивна модель, що відтворює або конструює контекст для мовного символу; може бути суто репродуктивною й імпровізаційною; у

психолінгвістиці — надання смислу, значення одиницям формальної системи. *Див.: Спілкування; Комунікація; Смысл ко-мунікативний. Пор.: Породження мовлення.*

Інтерпретація (лат. *interpretatio* — пояснення, тлумачення, посередництво) **пріоритетна** (прикм. від ім. *пріоритет*) — термін лінгвістики медіатексту, що трактує, як певні ідеологічні, соціальні й культурні сили суспільства спонукають решту інтерпретувати символічні повідомлення, що формуються основними суспільними інституціями, особливо мас-медіа для збереження суспільною елітою своєї влади.

Інтерпретація (лат. *interpretatio* — пояснення, тлумачення, посередництво) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — процес смислового «опрацювання» тексту адресатом, унаслідок чого постає система уявлень про предмет, явище тощо, описані в тексті.

Інтеррога́тив (англ. *interrogative*, від лат. *interrogatio* — запитувати) — тип мовленнєвого акту, у якому формулюється запит інформації (еротетив, рогатив). *Див.: Рогатив.*

Інтеррога́ція (лат. *interrogatio* — запитувати) — фігура звернення із запитаннями до аудиторії або до свого опонента. *Див.: Суб'єкція.*

Інтерсеміотичний (лат. *inter-* — між + *семіотичний*) — передача певного змісту не засобами тієї або іншої природної мови, а невербальними засобами (хореографія, інформаційно-логічні мови).

Інтерсеміотичність (ім. від прикм. *інтерсеміотичний*) — текстово-дискурсивна категорія, що

виявляється в діалогічній взаємодії модулів комунікантів і тексту з семіотичним універсумом.

Інтертєкст (лат. *inter-* — між + *текст*) — текст як результат стилізації; текст, що постав на ґрунті інших текстів або їхніх фрагментів у тій чи іншій пізнованій формі. *Див.: Інтертекстуальність.*

Інтертекстуальність (лат. *inter-* — між, взаємно + *текстуальність*) — 1) вияв інтерсеміотичності (присутності) в тексті у вигляді включення до його тканини фрагментів або відповідних елементів інших текстів у вигляді маркованих чи немаркованих цитат, алюзій, ремінісценцій, що утворюють з відповідним авторським текстом особливе смислове ціле (*див.: Прототекст*). Виявами І. у художніх творах на мовному рівні постають: 1) заголовки та імена, що відсилають до іншого твору; 2) цитати (з атрибуцією або без атрибуції) у складі тексту; 3) алюзії, ремінісценції; 4) епіграфи; 5) переказ чужого тексту, вміщений у новий твір; 6) пародіювання іншого тексту; ритміко-синтаксичні паралелі і под. *Пор.: З роками «каку-гамудай» перетворюється на «вірюзнаю-можемо», або на «drugs-sex-rok&rol», або на «поховайте та вставляйте»* (Ю. Іздрик). Виразним прийомом І. постає референція через: 1) ім'я автора певного твору; 2) назву літературного угруповання; 3) вказівку на назву твору; 4) ім'я літературного персонажа іншого твору; 2) одне з провідних понять текстології, що артикулює феномен взаємодії тексту з семіотичним культурним середовищем як інтеріоризацію зовніш-

нього; 3) прозоро відчутне копіювання чужих стилевих особливостей і норм (стилізація).
Пор.: Протокест.

Інтерференція (лат. *inter* — між, взаємно та *ferio* (*ferens*, *ferentis*)) — торкаюся, ударяю) — перенесення особливостей однієї мови на іншу, зумовлене різними мовними контактами; у соціолінгвістиці, комунікативістиці — взаємодія мовних систем, мовленнєвих механізмів у різних типах контактів, особливо в умовах двомовності, вплив системи рідної мови на мову, що вивчається, у процесах оволодіння нею. Виявляється у відхиленнях від норми й системи другої мови під впливом рідної. І. може бути міжмовною та внутрішньомовною. *Див.: Спілкування; Взаємодія мовлення; Мова рідна; Мова чужа. Пор.: Перемикання кодів у спілкуванні.*

Інтерференція (лат. *inter* — між, взаємно та *ferio* (*ferens*, *ferentis*)) **іншого стилю** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — негативний вплив на стиль, за якого в межах продукування мовлення, норм і одиниць одного стилю наявне витворення іншого стилю, що зумовлює стилеву невідповідність, стилістичні помилки: *Дифтерія набуває характеру епідемії* (розмовне мовлення); *Переконаливо прошу вас надіслати мені книги...* (неофіційна телеграма до знайомого). Книжно-писемні стилі часто негативно впливають на розмовно-побутове мовлення недостатньо освічених людей; ораторський виступ інколи погіршується під впливом норм розмовного або наукового мовлення, якщо мовець-суб'єкт більше

звик займатися наукою, ніж ораторськими виступами. Стилї розвиваються за багатьма аспектами завдяки інтерференції. Вплив стилю одного письменника або певного діяча на стиль іншого письменника або будь-якої людини — також є стилістичною І.

Інтерференція (лат. *inter* — між, взаємно та *ferio* (*ferens*, *ferentis*)) **рідної мови** — негативний вплив рідної мови на нерідну, унаслідок перенесення з рідної мови в мовлення нерідною мовою тих моделей та інших одиниць, що не мають прямих (однозначних) відповідників у нерідній мові, *пор.: Ми запропонували спротиву* (у мовленні англійця; *пор.: англ. to offer resistance*); *Я не знаю, якщо я зможу прийти в четвер* (з мовлення франкомовного студента) замість *Я не знаю, чи зможу я прийти в четвер*.

Інтерференція (лат. *inter* — між, взаємно та *ferio* (*ferens*, *ferentis*)) **стилістична** (прикм. від ім. *стилістика*) — *Див.: Інтерференція іншого стилю.*

Інтерфікс (лат. *inter* — між, взаємно та *fixus* — прикріплений) (**морфема сполучувальна**) — службова морфема, афікс, позбавлені значення, що розташовується між двома коренями складного слова або кореня та суфікса в тому разі, коли їхнє поєднання постає ускладненим із суто морфологічних причин (напр.: *паротяг, залізобетон, жовто-блакитний* та ін.).

Інтерфікація (лат. *inter* — між, взаємно та *fixus* — прикріплений) (**нарощування оснóв**) — поява сполучних морфем на межі сполучення морфем (*див.: Інтерфікс*) та на межі твірної основи та афікса у процесі сло-

вотворення: *Десна — деснянський* та ін. Див. також: *Слово творче*.

Інтимізація (лат. *intimus* — задушевний) **мóвлення** — мовні засоби та прийоми, що передають настрій мовця, наближають автора до читача як до співрозмовника; стилістичний прийом у художньому мовленні, коли автор прагне увійти у ближчий комунікативний контакт з читачем, робить його співрозмовником, звертається до нього, пояснюючи йому свої переживання, думки та запрошуючи стежити за оповіддю: *А ти, мій читачу, йди разом з нами* (П. Лазорський). Активізує оповідь, опис або переживання, активізує позитивне ставлення читача до особистості автора й до того, про що він пише.

Інтолерантність (лат. *in-*, *im-* — префікс заперечення + *tolerantia* — терпимість) **міжкультурна** — відсутність терпимості, нерозуміння або несприйняття відмінностей у комунікативній поведінці іншого учасника (учасників) міжкультурної комунікації, викликаних їхньою приналежністю до іншої культури. Див.: *Спілкування; Комунікація; Комунікація міжкультурна*. Пор.: *Толерантність міжкультурна*.

Інтонаційна (лат. *intonare* — голосно вимовляти) **конструкція** (лат. *constructio*) — Див.: *Конструкція інтонаційна*.

Інтонаційний (лат. *intonare* — голосно вимовляти) **центр** (лат. *centrum*, від грецьк. *kentron* (циркуля) — зосередження) — Див.: *Центр інтонаційний*.

Інтонація (лат. *intonare* (*intono*) — голосно вимовляти) — 1) фонетичне оформлення у певну цілісність будь-якого висловлен-

ня або речення; складається з фразового наголосу, паузи, ритміки, мелодики, тембру та темпу мовлення; 2) ритмомелодійний лад мовлення, що постає засобом вираження смислових і емоційних особливостей висловлення й виявлюваний в послідовності змін висоти тону, сили й тривалості звучання, тембру голосу; сукупність звукових просодичних характеристик (містить ритм, паузи, наголоси, мелодику, силу, висоту й тембр звуків), що забезпечує цілісну організацію живого мовлення, виділення в ньому висловлень і виступає засобом вираження їхніх синтаксичних значень і смислового, емоційно-експресивного навантаження; складники інтонації — мелодика мовлення, ритм, логічний наголос, емпатичний наголос і синтагматичний наголос, інтенсивність мовлення, темп мовлення, тембр голосу; 3) поняття фоностилістики, що характеризує ритмомелодійний аспект мовлення й виражає логіку змісту й емоційно-експресивне забарвлення (інтонація оклику, звертання, запитання, пояснення, переліку, закінченості, розповідності, спонування, зіставлення тощо). Кожний тип стилістичного ефекту має свою інтонацію. І. — характерна властивість речення, один із засобів вираження його граматичного оформлення, модальності, комунікативної настанови (інтонація повідомлення, запитання, спонування, бажання), вираження синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення (інтонація зіставлення, пояснення, причиново-наслідковості і под.), особливо в безсполучниковому

складному реченні (постає засобом компенсування відсутності формальних засобів вияву смислових відношень між предикативними частинами), вказівки на емоційне забарвлення (інтонація оклична) та ін. Див.: *Просодика*.

Інтонація (лат. *intonare (intono)* — голосно вимовляти) **мовлення** — єдність мелодики, інтенсивності, довготи звучання, темпу мовлення, тембру, паузування. Разом із наголосом утворює просодіку мовлення. Див.: *Просодика*.

Інтранзитивне (прикм. від ім. *інтранзитив*) **дієслово** — те саме, що дієслово **неперехідне**. Див.: *Дієслово неперехідне*.

Інтраперсональна (лат. *intra* — усередині + *persona* — особа) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація інтраперсональна*.

Інтроверт (лат. *intro* — всередині та *versio* — повертати) — у психолінгвістиці — людина, орієнтована всередину себе, спрямована на власні внутрішні переживання. Інтроверсія постає одним із архетипних виявів колективного несвідомого. Типовий І. спокійний, стриманий, пунктуальний, небагатослівний, сором'язливий, віддалений від усіх, крім найближчих людей, планує свої дії завчасно, дотримується в усьому порядку й контролює свої почуття. Вважають, що інтроверт — особистість вольова. І. властива поведінка з орієнтацією на комфортну самотність, внутрішні

міркування й переживання, творчість або спостереження за процесом. І. завжди обдумує те, що буде вербалізувати, і потім висловлює. Тому І. завжди вникають у суть справи. І. черпають енергію зі свого внутрішнього світу ідей, емоцій і вражень, часто консервують енергію. Зовнішній світ часто викликає неприємні відчуття, що може виявлятися в апатії. Для І. доцільно обмежувати соціальні контакти, щоб повністю не спустошуватися. І. необхідно постійно відновлювати енергію, на що повинен бути зорієнтований тип відпочинку. І. може бути прекрасним ученим, дослідником, письменником та ін. Пор.: *Екстраверт; Амбіверти (діаверти)*.

Інтродукція (лат. *introductio* — введення) — короткий вступ до твору.

Інуендо (лат. *innuere* — робити знак) — непрямий натяк: *У нас не тільки найбільш читаюча, але й найбільш пишуча країна у світі* (З виступу) — натяк на графоманів. Див.: *Фігура умовчання*.

Інфантилізми (лат. *infantilis* — дитячий, властивий для маленьких дітей) — короткі (двоскладові) слова, часто з повтором голосних, а також демінутиви, характерні для мовлення дітей.

Інференція (лат. *inferentio*) — відновлення прихованої інформації на ґрунті наявних у тексті даних; отримання похідних даних у процесі опрацювання інформації й сам висновку, пор.: напр., з тверджень: *У селах, де нараховується більше 700 дворів і проживає не менша кількість населення, за чинним законодавством України діють*

сільські ради і У Гуті Перепільчинській також нещодавно з'явилася сільська рада, що вирішує питання облаштування села (Україна молода. — 1999. — 12 вересня) наявний висновок: У Гуті Перепільчинській нараховується більше 700 дворів і проживає не менша кількість населення.

Інфікс (лат. *infixus* — вставлений, від *in* — ім'я та *fixus* — прикріплений) — афікс, вставлений у корінь (напр., лат. *vinco*).

Інфіксація (лат. *infixus* — вставлений) — вираження граматичного значення за допомогою морфем, вставлених у середину слова.

Інфінітив (лат. *infinitivus* — неозначений) (**неозначений спосіб, неозначена форма дієслова**) — неозначена неособова іфінитивна вербоїдна форма дієслова, що називає дію або непроцесуальний стан безвідносно щодо дійсності, часу, особи, числа, роду, виражена морфологічними категоріями виду, перехідності/неперехідності, вживається в позиції всіх членів речення та структурно оформлена суфіксами *-ти, -ть* (*малювати, мрія-ти; малювать, мріять*); іменна форма дієслова, що представляє певну дію в найбільш абстрактному вигляді, тобто безвідносно щодо категорій особи, часу, числа та способу; форма, що позначає дію саму по собі, поза зв'язком з її суб'єктом. **І. абсолютний** — самостійний інфінітивний зворот з адвербіальним значенням (в англійській — значення). **І. розщеплений** — в англійській мові сполучення слів. **І. герундійний** — інфінітив у англійській мові, що збігається за семантико-синтаксичною функцією з герундієм. **І. залежний** —

інфінітив, що виступає у функції присудка й у функції додаткового дієслівного члена. **І. заступальний** — інфінітив, що за своїм семантико-синтаксичним змістом наближається до іменника. **І. особовий** (**І. описовий, І. історичний, І. оповідальний**) — інфінітив у функції присудка. **І. незалежний** — інфінітив у функції основного члена односкладного речення або підмета двоскладного речення. **І. об'єкта** (**І. об'єктний**) — придієслівний інфінітив, підлеглий дієслову, основа якого має спонукальне дієслово з прислівником, що розташований між приінфінітивною часткою та дієслівною слововформою. **І. суб'єкта** (**інфінітив суб'єктний**) — інфінітив, що стосується тієї ж суб'єктної дії, що й підпорядковувальне його дієслово. **І. тавтологічний** — інфінітив, тавтологічний щодо постпозитивної за ним особової форми дієслова. **Акузатив з інфінітивом** **Інфінітива об'єктивація** — Див.: *Об'єктивація інфінітива*. — Див.: *Акузатив*.

Інфінітив (лат. *infinitivus* — неозначений) у **значенні майбутнього часу** — використання неозначеної форми дієслова у функції майбутнього часу дієслова: *Не наддогнати тобі майбутнього* (В. Поліщук).

Інфінітив (лат. *infinitivus* — неозначений) **категоричного наказу** (**повеління**) — вживання інфінітива у функції категоричного наказу, інколи доведеного до імператива: *Завтра усім бути на зборах; Мовчати!*

Інфінітив (лат. *infinitivus* — неозначений) **нерішучості** (**хитання**) — використання неозначеної форми дієслова у функції нерішучості, сумнівів: *Може спробувати; Піти поспати, чи що...*

Інфінітив (лат. *infinitivus* — неозначений) **тавтологічний** — тавтологічне поєднання особового дієслова з попереднім інфінітивом: *Допомоги допоможе, але не безкоштовно; Відремонтувати відремонтував, але погано*. Характерний відтінок розмовно-емоційного забарвлення, відтінок незадоволення.

Інфінітив (лат. *infinitivus* — неозначений) **тавтологічний** (прикм. від ім. *тавтологія*) з *так* — тавтологічне повторення інфінітива з відтінком розмовності, емоційності. Інколи таким способом виражається незадоволення й дратівливість, рішучість: *Працювати так працювати; пити так пити; їхати так їхати; не читати так не читати*.

Інфінітивне (прикм. від ім. *інфінітив*) **речення** — Див.: *Речення інфінітивне*.

Інформа конвенціоналізованих / конвенційних (прикм. від ім. *конвенція*) **знаків** — ідеальна, внутрішня форма загальноприйнятого мовного знака (значення, смисл).

Інформант (лат. *informantia* — пояснення, виклад + *-ант*) — природний носій мови як основне джерело лінгвістичного матеріалу, особливо для мов, що не мають стійкої літературної традиції; носій певного теориторіального або соціального діалекту.

Інформатив (лат. *informatia* — пояснення, виклад + *-атив*) — тип мовленнєвого акту, за допомогою якого адресант інформує всіх учасників полілогу про ілюкативний акт, який він здійснює одночасно щодо всіх учасників комунікації; мовленнєвий акт для сторонніх учасників.

Інформативна (лат. *informatia* — пояснення, виклад) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація інформативна*.

Інформативність (ім. від прикм. *інформативний*) — насиченість інформацією, змістовність, значна кількість відомостей, знань. У взаємозв'язку «текст-аудиторія» діють три важливі чинники, що впливають на ефективність контактів із читачем, слухачем, глядачем і визначають високу інформативність тексту: *небанальність* (оригінальність відомостей, новизна інформації); *декодування* (доступність повідомлення, виразна, зрозуміла мова); *релевантність* (цінність, важливість для аудиторії поданої інформації); *текстово-дискурсивна* категорія, що відбиває взаємодію інформаційних просторів усіх модулів дискурсу та забезпечує інформаційний баланс інтерактивності адресанта й адресатів на текстовому ґрунті.

Інформативність (ім. від прикм. *інформативний*) **комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок) — категорія дискурсу, що відбиває взаємодію інформаційних просторів усіх складників дискурсу та збагачує когнітивні бази його учасників.

Інформатика (лат. *informatia* — пояснення, виклад + *-ика*) — наука про типи інформації, способи, засоби її створення, процеси обміну інформацією у природі, техніці й суспільстві.

Інформації (лат. *informatia* — пояснення, виклад) **надлишко-**

вість — різниця між граничною можливістю коду та середнім обсягом переданої інформації.

Інформаційна (прикм. від ім. *інформація*) **мета** — Див.: *Мета інформаційна*.

Інформаційний (прикм. від ім. *інформація*) **тезаурус** (грецьк. *thésaurus* — запас, скарб) — те саме, що **ментальний лексикон**. Див.: *Лексикон ментальний*.

Інформаційно-пошукова мова — Див.: *Мова інформаційно-пошукова*.

Інформаційно-пошуковий тезаурус (грецьк. *thésaurus* — запас, скарб) — те саме, що тезаурус (3). Див.: *Тезаурус*.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) — 1) повідомлення про факти, події, процеси, що оформлені й передаються мовними, позамовними та паралінгвальними засобами з використанням різних каналів комунікації від адресанта до адресата; пов'язувана зі значенням і смислом одиниць і категорій мовної системи; повідомлення про яку-небудь подію, чиюсь діяльність тощо у відповідному мовному оформленні; 2) у комунікативній лінгвістиці — відомості, що є об'єктом зберігання, нагромадження, опрацювання та передавання (поширення); 3) у психолінгвістиці — відомості, що передаються усно, письмово або іншим способом (зокрема обмін відомостями між людьми, машинами, людиною та машиною; передача ознак клітинами, організмами). Див.: *Комунікація; Значення; Смысл*.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **deskриптивна** (лат. *descriptio* — опис, описування) — інформація, у якій описано й подано аудиторії

повну картину події, явища. Наявність у текстах описових відомостей є основою для всіх наступних дій автора.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **експліцитна** (лат. *explicatio* — пояснення, тлумачення) — явний, виражений смисл, що прямо сприймається комунікантами зі значень складників мовного коду.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **імпліцитна** (лат. *implicatio* — сплетення, переплетення) — смисл, що неявно, непрямо встановлюваний комунікантами зі значень тих чи інших одиниць мовного коду під впливом відповідних умов спілкування.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **змістово-концептуальна** — індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, що описані засобами попереднього типу інформації, задум автора, його інтенція, сприймання читачем причинно-наслідкових зв'язків, їхньої значущості в соціальному, культурному, політичному, загалом суспільному житті.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **змістово-підтекстова** — імпліцитний зміст тексту, що ґрунтується на здатності одиниць мови породжувати асоціативні та конотативні значення, а також на здатності речень у надфразних єдностях додавати певні смисли.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **змістово-фактуальна** — конкретний опис подій, фактів, процесів, що відбуваються в реальному житті.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **лінгвокультурна** — значення, смисли оди-

ниць мовного та паралінгвального кодів у комунікації, де констатована й збережена інформація про специфіку культури, у межах якої ця комунікація відбувається. *Див.: Комунікація; Значення; Смысл; Інформація.*

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **неявна (імпліцитна) змістово-концептуальна** — інформація, що повідомляє читачеві індивідуально-авторське ставлення до описаних засобами змістово-фактуальної інформації явищ; становить комплексний естетико-пізнавальний концепт тексту.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **неявна (імпліцитна) підтекстова** — важливий тип інформації; основана на здатності одиниць мати первинні й похідні значення, породжувати нову додаткову (конотативну) й асоціативну семантику слова, створювати символіку мовного коду.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **прескриптивна** (лат. *prescriptio* — призначення, передбачення) — аналіз і подання фактів, що відбувають особисте уявлення журналіста про «бажане майбутнє», прогнозування розвитку подій.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **соціальна** — повідомлення (новини), передані будь-яким зрозумілим аудиторії кодом, про процеси функціонування суспільства, а також те, що стосується цих процесів і може вплинути на них. Для неї властиві: об'єктивність, достовірність, новизна, репрезентативність, оцінність, відсутність нейтральності, відбиття фактів з погляду їхньої суспільної значущості, служить для спілкування між людьми та

досягнення ними своїх завдань, зумовлених їхнім соціальним становищем. І. с. має такі різновиди: **масова інформація** — публічно поширена друкована, аудіовізуальна інформація, що розмножується й передається у масовому масштабі на необмежену аудиторію; **статистична інформація** — офіційна документована державна інформація про процеси, що відбуваються в економічному, соціальному та культурному житті країни; **довідково-енциклопедична інформація** — офіційні повідомлення або систематизовані дані у визначених формах про події, явища, процеси суспільного життя (джерела цієї інформації: енциклопедії, словники, довідники, путівники, географічні карти та ін.); **інформація про особу** — сукупність офіційних документованих відомостей про особу (освіта, сімейний стан, стан здоров'я, адреса і под.); **правові інформація** — офіційна документована інформація, створювана органами законодавчої, виконавчої та судової влади, органами місцевого самоврядування та місцевої адміністрації, громадських об'єднань, державних підприємств, установ та організацій.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **супралінійна (надсмислова)** — інформація, яку несе форма художнього твору.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **явна змістово-фактуальна** — інформація, що дозволяє читачеві отримати основні фактичні знання про конкретний суб'єкт чи об'єкт, його дії, реальне ставлення до дійсності тощо.

Інформація (лат. *informatio* — пояснення, виклад) **явна притекстова** — інформація, що супроводжує інші типи інформації й формується на основі окремих лексем, граматичних форм, синтаксичних конструкцій; уводить читача в певну мовленнєву, комунікативну ситуацію.

Іншомовні вкраплення — *Див.: Вкраплення іншомовні.*

Іншомовні слова — те саме, що слова запозичені, запозичення. *Див.: Запозичення; Запозичення мовні.*

Ін'юнктив — тип директивного висловлювання, змістом якого є наказ, розпорядження: *Зараз бери хлопців, треба спочити, голохвастієці тут* (В. Винниченко). Фактично під час наказу позиція адресата не враховується, тому що адресант перебуває у пріоритетному становищі, займає авторитарну щодо слухача позицію й упевнений, що адресат виконає (прагнути виконати) казувану дію. На відміну від прохання (*див.: Реквестив*) наказ має вихідні передбачення — адресант змушений зробити ініційоване адресантом: *«Наперед виходьте!»* — *звернувся він далі до вихованців* (С. Васильченко). За В. Богдановим, І. властиві такі диференційні ознаки: 1) неінституційність; 2) адресатно-ініціувальність; 3) не спонукання до висловлення; 4) оперта на владу або соціальний стан. Найближчим протичленом І. постає інтерrogатив (*див.: Інтерrogатив*). За Георгієм Почепцовим, ін'юнктив і реквестив постають як два підвиди директива (*див.: Директив*).

Іронізм (грец. *eironeia* — удаване незнання й *опута* — ім'я) — жартівливий чи іронічний псевдонім.

Іронія (грец. *eirōneia* — лукавство, глузування, удавання, прихований глум) — троп, суть якого полягає в тому, що слову чи вислову надається протилежне значення з метою насмішки, глузування (*пор.: швидкий, мов черепаха; солодкий, як перець*); насмішка, якій навмисне надана форма позитивної оцінки або похвали. Іронія — важливий стилістичний засіб гумору або сатири: *Мої кохані, милі вороги! / Я мушу вам освідчитись в симпатії. / Якби було вас менше навкруги, — / людина може вдаритись в апатію* (Л. Костенко). **Іронія як літературний прийом** — форма вираження думки, коли слову або зворотові надається протилежне значення для вияву глузливо-критичного ставлення митця до предмета зображення; літературний прийом, завдяки якому події чи ситуації є протилежними тому, що очікувалось. **Іронія-ефект (результат)** — неординарний спосіб формулювання висловлювання (тонка прихована насмішка), у якому наявне узгодження реплік за їхньою ілюкутивною функцією, умовами успішності мовленнєвого акту, пресупозиціями, імплікатурами дискурсу; мовленнєвий феномен, створюваний низкою різнорівневих засобів мови за рахунок усіх випадків виникнення різкої невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, усього висловлювання з їхнім значенням, що випливає з контексту; вживання слова, вислову, за якого вони набувають протилежного значення. Такий насміх замаскований зовнішньою благопристойною формою: *Од молдаванина до фінна / На всіх язиках все мовчить, / Бо бла-*

годенствоє! (Т. Шевченко). *Пор.: Енантіосемія; Антифраз / Антифразис; Міктеризм; Харієнтизм; Астейзм; Діасирм.*

Ірoнія (грецьк. *eirōneia* — лукавство, глузування, удавання, прихований глум) **антонімічна** — образний засіб мови, основу якого складає прихована антонімічність, коли слово сприймається не в прямому, а в протилежному розумінні.

Ірoнія (грецьк. *eirōneia* — лукавство, глузування, удавання, прихований глум) **сократична** (за ім'ям Сократа) — тонке прикидання дурнем, блазнем для вивідування думок іншого, щоб потім доказати їхню хибність.

Іррадіація (лат. *irradiare* — зняти, випускати промені) **експресивності** (ім. від прикм. *експресивний*) — перенесення конотативного тла слова на відповідний фрагмент тексту.

Ірраціональність (лат. *irrationalis* — нерозумний) — упередженість, що може через тексти формувати емоційний настрій людини, робити людину нездатною до сприймання нових фактів, до зміни думок.

Ірреаліс (лат. *modus irrealis*) — спосіб, який виражає припущення, що суперечить фактам.

Іслам (мусульманство) — одна з трьох світових релігій (окрім християнства та буддизму), що виникла в Аравії, засновник — Махаммед (Магомет). Віровчення І. викладено в Корані.

Існування мовне — функціонування мови в певному просторово-часовому та соціальному континумі. Мова визнається однією з форм людського існування. *Див.: Виховання мовне.*

Історизм / Історизми (грецьк. *historia* — оповідь про минуле) / застаріле слово / слова, що ви-

йшли з активного ужитку у зв'язку з тим, що вийшли з ужитку, припинили своє існування предмети, явища та поняття, унаслідок соціально- побутових і суспільно-політичних змін, але водночас наявні в пасивній частині словника сучасної мови як терміни та поняття історії народу та його культури (напр.: *сірома, хлоп, волосний, жандарм, подимне, осавула, опричник, кожум'яка, мечник* та ін.). Такі поняття стали неактуальними, тому І. не мають синонімів у літературній мові, на відміну від архаїзмів. І. ще називають матеріальними архаїзмами. Їх використовують тоді, коли реальною є потреба дати характеристику минулим епохам, назвати певну реалію старовини, зникле явище чи поняття. Вживають І. зі стилістичною метою. Можливий процес реактуалізації історизмів, повернення їх до активного словникового вжитку. *Пор.: віче, біржа* тощо. *Див.: Лексика пасивна; Слова застарілі. Пор.: Архаїзми.*

Історичний словник — *Див.: Словник історичний.*

Історичні чергування — *Див.: Чергування історичні.*

Істо́та — одна з двох граєм іменникової категорії істот/неістот, що узагальнює назви людей, тварин, міфічних істот, іграшкових виробів, які граматично виражаються: 1) закінченням *-а (-я)* родового відмінка однини; 2) тотожністю закінчень знахідного відмінка та родового в іменників чоловічого роду однини та множини (*зустріти батька / батьків; побачити друга / друзів* та ін.); 3) тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках

жіночого і середнього роду множини (*відвідати сусідок; доглядати бабусь; пасти телят* та ін.). Див. також.: **Неістота**
Істота — **неісто́та** — лексико-граматична категорія, що охоплює поділ іменників на два розряди — іменники — назви істот та іменники — назви неістот, основою чого постає загальна уява людини про поділ усього суцього на істоту та неістоту. Виражається в різному оформленні іменників — назв істот та іменників — назв неістот у знахідному однини (для іменників чоловічого роду) та знахідного відмінка множини (для всіх граматичних родів). *Пор.: купив стілець і купив коня; побачив ясени і побачив однокласників — побачив сестер — побачив телят — побачив трави — побачив озера* тощо. Див.: **Істота, Неістота**.

Ітерація (лат. *itero* — повторюю) — метод тренування, навчання, вироблення вправності, мовної досконалості.

Й К

Й

Йо́кання — наявне в російському нелітературному мовленні, зокрема в окремих говорах, його особливістю виступає збіг голосних неверхнього піднесення після м'яких приголосних у першому ненаголошеному складі в одному звукові [e]: *рос.* п'ятак [п'е́так], в лесу [в л'е́су], ве́зу [в'езу́].

Йот (нім. *Jot, Jod* — літера j) — нескладовий щільний середньоязиковий *сонант*, прилягає до попереднього звука й у транс-

крипції позначається знаком [j].

Йота́ція — поява звука [j] перед голосними (протеза): [ја́линка], [ји́жак], [ја́блуко] і под., або між голосними (епентеза). *Пор.:* народн. [тија́тр] і [кија́тр] замість [теа́тр] і под. Див.: **Епентеза; Парантеза**.

Йотова́ний (йот) — який вимовляється з йотом [j]. Йотовані літери: я, ю, є, ї.

К

Када́нс (франц. *cadence*, від лат. *cadens* — який падає, закінчується) — тип мелодики мовлення, характерний для закінчення фрази оповідної моделі мовлення.

Какемфато́н / Каце́мфато́н (грецьк. *kakemfaton* — той, що негарно звучить, непристойний) — непристойний двозначний вислів, непристойний натяк: *Закохані в неї чоловіки інколи навчають її* (розмовне мовлення).

Какофо́нія (грецьк. *kakos* — поганий, непристойний і *phōne* — звук, мова) — поєднання слів, унаслідок чого постає безладна послідовність звуків або непристойне слово, мимовільний каламбур, двозначність: *Зарплата, але не плата*. Кваліфікується як мовленнєвий недогляд, тому слід не допускати такі словосполучення при написанні й виголошенні фраз; безладне хаотичне нагромадження звуків, різновид дисонансу, доведений до абсурду. Використовувалася авангардистами, зокрема футуристами.

Каламбу́р (франц. *calembour* — гра слів) — стилістичний прийом /

стилістична фігура зближення різних за значенням слів, іноді схожих за звучанням, що створює комічний ефект; різновид гри слів, що полягає у створенні комічно-сатиричного ефекту шляхом обігравання близько звучних чи однозвучних одиниць з різними значеннями або ж слово вживається в такому лексичному оточенні, яке примушує сприймати його у двох планах, з двома значеннями: *Нічого, що ікра чорна — лиш би хліб був білий!*, *пор.:* також: *З коси бузько летів на балку / (Косар косу там брав на брус), / І сів бузько в дворі на балку, / На довгий дерев'яний брус* (Д. Вілоус). К. може ґрунтуватися на омонімії, паронімії або різних значень того самого слова: *У мене є брат Ігор, він має багато ігор...* та ін. *Див.: Гра слів; Парономазія.*

Каламбур (франц. *calembour* — гра слів) **міжмовний** — жарт, що ґрунтується на співзвучності фраз, висловів двох різних мов, *пор.:* жартівливий переклад О. Пушкіним латинського виразу *O, rus!* (О, село!) як *O, Русь!*

Калібрування (франц. *calibre*) — у дискурсології — 1) дія стійкої параметричної матриці, спонтанно утвореної в середовищі, що створює симпосиметричний щодо неї об'єкт; 2) смислопороджувальна або смислосмінювальна дія контекстної матриці дискурсу.

Каліграфія (*kalligraphia* — почерк) — мистецтво писати красивим, чітким почерком.

Калькування / **Калька** (франц. *calque* — копія, прозорий папір або тканина; *пор.:* також англ. *translation loan-word*, *calque*, нім. *Bersetzungslahnwort*, ісп. *calco*) — слово або вислів, утво-

рені за зразком іншого слова чи вислову внаслідок буквального перекладу його частин з іншої мови; К. поширене в книжному та розмовному мовленні. Досить часто постає за двомовності та багатомовності; наприклад: *відмінник* — від російського *отличник*, *льотчик* — від російського *лётчик*, витіснивши українське слово *літун*, *вертольот* — від російського слова *вертолёт*. Інколи калькуються і фразеологізми: *через терни до зірок* — від лат. *per aspera ad astra*. Механічне калькування збіднює, інколи спотворює мову (слово *рожа* витіснене з українського активного словника, тому що його зміст нівелювався під впливом російського однозвучного за звучанням слова, але з відмінним вульгарним лексичним значенням; *пор.:* також українське *сعاتи*), засмічує її лексичний склад, призводить до втрати її національної специфіки. К. поширене також й у фразеології, де воно постає прихованим. Тому слід розмежовувати: 1) **кальки лексичні** (нім. *Aus-druck* ← лат. *ex* + *pressio*, лат. *anticipatio* ← грецьк. *prylēpsis*... ; укр. *враження* < фр. *impression* та ін.), що утворені слідом за морфемами іншомовного слова: *хмарочос* (англ. *skyscraper*), інколи переклад може бути частковим. Так, у слові *телебачення* перекладено тільки другу частину *бачення* (лат. *visio*), а першу частину *теле-* (грецьк. *tele* — далеко) повністю збережено. 3-поміж кальок лексичних розрізняють: а) **структурно-семантичні (словотвірні)** — постають унаслідок перекладу іншомовного слова за морфемами. *Пор.:* лат. *agricultura* — *землеробство*; француз. *de-*

mimonde — *напівсвітло*; б) **семантичні** — набуття певним словом рідної мови вторинного (переносного, похідного) значення під впливом іншомовного слова, *пор.*:, наприклад: укр. «дати» набуло значення *влаштувати обід* під впливом франц. *donner* «дати урок» та нім. *Geben* «обід; давання»; 2) **К. фразеологічні** — переклад дослівно, за словами: укр. *цілком і повністю* ← нім. *im Ganzen und Vollen*; *коротко та ясно* ← нім. *kurz und bindig*); 3) **синтаксичні** (англ. *syntactic calque*) — синтаксична модель, що склалася у певній мові внаслідок безпосереднього впливу іншої мови. У німецькій лінгвістичній термінологічній системі кальки виступають диференційованішими щодо самого найменування цього явища за його певними різновидами (*Kalkierung, Calque, Lehnprägung*) та належної їхньої інтерпретації. Так, констатуючи, що три позначення кальок є «zusammenfassende Beziehung für Lehnbedeutung und Lehnbildung», — укладчі «Metzler Lexikon. Sprache», наголошують на недостатньому розмежуванні цих термінів: «Letzterer Begriff wird vielfach wiederum als Oberbegriff für Lehnbersetzung, Lehnbertragung und Lehnanschöpfung verwendet... Eine einheitliche Terminologie hat sich bisher nicht etabliert. *Lehnanschöpfung* — relativ freie semantische Nachbildung eines fremdsprachigen Ausdrucks: dt. *Sinnbild* ← griech. *symbolon*. Die *Lehnanschöpfung* ist von der *Lehnbedeutung* schwer abzugrenzen... *Lehnübersetzung* bezieht für die Übersetzung eines fremdsprachigen Ausdrucks in die Nehmersprache, z. B. dt. *Lautsprecher* ← eng. *loudspeaker*. *Lehnübersetzung* ist oft schlecht

gegen die *Lehnbertragung* abzugrenzen, bei der ein fremdsprachiger Ausdruck nur «annähernd» in die Nehmersprache übersetzt wird, z.B. dr. *Wolkenkratzer* < engl. *Skyscraper*». Для фразеологічної кальки тут запропоновано термін *Lehnwendung* — «Bezeichnung für fremdsprachige Redewendungen, Zitate oder Geflügelte Worte, die wörtlich in eine Nehmersprache übernommen werden, z.B. frz. *l'art pour l'art*, ital. *la dolce vita*; Entlehnung. Teils werden auch Übersetzungen fremdsprachiger Wendungen als *Lehnwendung* bezeichnet (etwa *das süße Leben*)» (Metzler Lexikon. Sprache 2005, 375). Сучасний мовний розвиток заповнили К. з російської мови, що суттєво знижують рівень культури української мови. *Пор.*: *виключення з правил* (правильно — *виняток*), *виниска з протоколу* (правильно — *витяг*), *на протязі року* (правильно — *протягом року*) та ін.

Канал (лат. *canalis* — труба, жолоб) / **Канал комунікації** (лат. *communicatio* — шлях) — той чи інший шлях (звуковий, зоровий, тактильний, нюховий, смаковий та ін), що поєднує комунікантів — адресанта й адресата у процесі спілкування враховує фізіологічні можливості людини. Найважливішими К. к. постають: звуковий, зоровий, тактильний, нюховий, інколи смаковий (національні страви), щоправда, останній швидше належить до супровідних. *Див.*: *Спілкування; Комунікація; Адресант; Адресат*.

Кандитів (англ. *kandytyv*) — денотативна роль сирконстантного типу, умова: Згідно з чинним законодавством громадяни країни мають право отримати зе-

мельні ділянки ужиттєве володіння з правом передання у спадщину, в оренду і у приватну власність (Україна молод. — 2008. — 16 грудня).

Канцеляри́зм / **Канцеляри́зми** (лат. *cancellaria* — канцелярія) — слово / слова, стійке словосполучення / стійкі словосполучення, граматична форма граматичні форми, конструкція / конструкції, що постає / постають специфічною одиницею офіційно-ділового стилю літературної мови, зокрема його адміністративно-канцелярського підстилю: *відповідач, квартиронаймач, посилити відповідальність* та ін. У художньому мовленні виступають засобом стилістичної виразності. Поза офіційно-діловим стилем і спеціальним стилістичним вживанням у художніх творах канцеляризми засмічують мовлення. Див.: *Лексика ділова*.

Канцеляри́т (лат. *cancellaria* — канцелярія) — невиразне, образно знебарвлене мовлення, перенасичене словами та зворотами офіційно-ділового стилю. Див.: *Канцеляризм / канцеляризми*.

Капіта́л (франц., англ. *capital*, від лат. *capitalis* — основний) **культу́рний** (прикм. від ім. *культура*) — знання та стилі, напрацьовані культурою, як ресурси формування особистостей і досягнення суспільного впливу.

Капуци́нада (італ. *sarripsino*, від *sarripsio* — капюшон) — смішна проповідь. Див.: *Бурлеск*.

Карабо́німіка — розділ ономастики, що вивчає назви човнів, суден, катерів, яхт (Аврора, Сагайдачний, Варяг, Меркурій, Пам'ять і под.). Інколи цей розділ називають **науто́німікою** або **каро́німікою**.

Ка́рта (грецьк. *chárti*) **когніти́вна** (прикм. від ім. *когніція*) / **Ка́рта ді́скурсу** (лат. *discursus* — здогад, міркування, фран. *discours* — мовлення, промова, виступ) **когніти́вна** — інформаційна модель репрезентації комунікативної ситуації й тексту як її посередника; інформаційна модель тексту, що містить ментальні репрезентації та функціонування смислових програм. Визначальним прийомом цього методу постає концептуальний аналіз.

Карти́на світу — сукупність знань, думок, уявлень тощо учасників спілкування щодо реальної або уявної дійсності; вторинне існування об'єктивного світу, закріплене та реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Див.: *Мова; Картина світу мовна; Картина світу концептуальна*.

Карти́на світу аксіологі́чна (прикм. від ім. *аксіологія*) — складник концептуальної та мовної картини світу, що моделюється як сукупність взаємопов'язаних оцінних суджень, співвідносних з юридичними, релігійними, моральними кодексами, усталеними судженнями, типовими фольклорними, літературними сюжетами тощо. Див.: *Мова; Картина світу; Картина світу мовна; Картина світу концептуальна*.

Карти́на світу ґендерна (прикм. від ім. *ґендер*) — картина світу, особливістю якої виступає виявлюваність чоловічого або жіночого начал у її структуруванні, пор. навантаження зменшувально-пестливих форм у жіночому або чоловічому мовленні, ускладнення простих речень у цих різновидах мовлення тощо.

Картина світу концептуальна (лат. *conceptus* — думка, уявлення) — усезагальний образ світу, що існує у свідомості певного соціуму в той чи інший період його історії та складає ґрунт його світобачення; різновид картини світу; мисленнєві узагальнені уявлення певного колективу, певної національності, людства загалом про елементи, організацію тощо об'єктивної дійсності (чи дійсності, що кваліфікована як об'єктивна), відбиті в науково-абстрагованих поняттях. *Див.: Картина світу. Пор.: Картина світу мовна; Картина світу аксіологічна.*

Картина світу мовна — 1) те саме, що внутрішня форма мови (*див.: Форма слова внутрішня*); 2) вияв у категоріях (значною мірою й у формах) мови уявлень певного мовного колективу про будову, елементи та процеси дійсності в її співвідношенні з людиною, що постає основою фігурою мови і як мовець, і як основна активна особа світопорядку, про який сама людина говорить (*пор.: напр., прямий вияв уявлень про живу та неживу природу в мовній категорії істот — неістот, відносний вияв її в категорії роду іменників (свого часу Ян (Іван) Бодуен де Куртене говорив про максимальну сексуалізацію світу в слов'янських мовах через категорію роду, що поєднує в собі і семантику статі (чоловічий / жіночий рід), і семантику дорослості / недорослості (чоловічий — жіночий / середній); цілісне відбиття конкретною мовою всього того, що існує в людині й навколо неї, здійснюване засобами мовної номінації зображення людини, її внутрі-*

шнього світу, дійсності, природи тощо. Особливості К. с. м. виявляє передусім лексика історико-культурного, етнографічного типу, *пор.:* наприклад, укр. *бандура, булава, гетьман, га-лушки, бунчужний, курінь* тощо; рос. *балалайка, опричник, сарафан, частушки* і под. Окремі слова національної мови постають як відповідні національні символи. *Пор.:* укр. *калина, рушник, хата, писанка* та ін.; рос. *береза, масленица, матрешка* і под. К.с.м. є національно-неповторною; система понять, характерна для кожної мови, за допомогою якої мовці сприймають об'єктивний світ, категоризують його та втілюють у системі мовних категорій. К. с. м. як відбиття в категоріях, одиницях і формах мови національних уявлень про будову, елементи, процеси тощо об'єктивної дійсності не тотожна науковій картині, оскільки в ній наявні компоненти, що витлумачувані наукою як хибні (*пор.: мавки, перелесники, русалки, лісовики* і под.). *Див.: Картина світу; Мова. Пор.: Картина світу концептуальна; Картина світу аксіологічна.*

Картина світу наївна — різновид концептуальної картини світу, результат практичного пізнання навколишнього світу з відповідними етнічними (національними) особливостями, що знаходить вияв насамперед у лексичному (словниковому) складі мови. *Див.: Картина світу мовна. Пор.: Картина світу наукова.*

Картина світу наукова — різновид концептуальної картини світу, результат теоретичного пізнання й осмислення сутнісних властивостей об'єктів. *Пор.: Кар-*

тина світу мовна; Картина світу концептуальна.

Картування когнітивне (прикм. від ім. *когніція*) — К. к. як методика політичних і соціальних наук сформувалось у сімдесяті-вісімдесяті роки ХХ ст., його концепція сформувалась у працях американського політолога й соціолога Р. Аксельрода, інших американських і скандинавських учених. Цей метод уможливорює вияв репрезентованої в політичних текстах структури каузального роздуму (що чому сприяє/перешкоджає, що з чого впливає, що дає такі наслідки тощо) і на цій підставі дає можливість зробити висновки про мислення автора тексту та його бачення політичної ситуації. Певною мірою, К. к. дозволяє встановити чинники, що враховують політики в ситуаціях вживання тих чи інших заходів, визначення напрямку вирішення ситуації. Стратегія вибору чинників і прогнозує можливу типологію політичного мислення. *Див.: Лінгвістика політична; Лінгвістика прикладна; Теорія мовного впливу. Пор.: Контент-аналіз.*

Кáста (порт. *casta* — рід, покоління) — замкнута група людей зі специфічними традиціями, посьвятами, нормами поведінки та спілкування, стилем життя, здебільшого з особливим різновидом комунікації, що знаходить відбиття у формулах мовленнєвого етикету, певних лексичних фондах; особливо актуальними є фонові знання в комунікації. *Пор.: Арготизми; Жаргон; Сленг.*

Катайкóніми (грецьк. *kataukonimtu*) — самоназви мешканців певних територій, населених

пунктів, держав і под.: *татар-станець* ← *Татарстан* та ін.

Катáліз (грецьк. *katalysis* — руйнування) — відновлення недостатніх (опущених) компонентів речення. *Пор.: Ми тут обмінялись (думками) і можемо (зробити висновок); у дискурсології — 1) явище, пов'язане зі стрибкоподібним фазовим переходом системи з одного стану до іншого; відбувається внаслідок появи в системі певного нехарактерного для неї аттрактора або в силу дії нестандартної сукупності зовнішніх параметрів; слід розрізняти два ступені каталізу: руйнування первинних зв'язків у структурі та її реорганізація шляхом нових зв'язків; 2) процедура побудови моделі шляхом особливого нестандартного використання мовного оператора — каталізатора — щодо типової структури, або шляхом впливу контекстної матриці на окремий вислів, що зумовлює створення нового смислу, який контрастує з первинно-вихідним; протиставлений процедурам аналізу й синтезу.*

Каталіза́тор (грецьк. *katalysis* — руйнування) — у дискурсології — оператор каталізу, що виконує реорганізуювальний вплив на вихідну типову структуру або, більш загально, організуювальний вплив на сукупність розрізнених сутностей; у дискурсі в цій ролі може виступати як лексичний, так і матричний (контекстний) оператор.

Ката́фора (грецьк. *kataphora* — виверження) — розміщення займенника перед іменником, чим створюється ефект очікування пояснення смислу попереднього займенника та часто дає відтінок урочистості: *Але де ж він, минулорічний сніг?* (Ф. Ві-

йон); вживання слова (словосполучення), призначенням якого виступає відсилання до іншого слова (словосполучення), що розташоване далі в тексті: *Микола привіз для неї трохи цукру, картоплі, олії, якийсь напівпобитий посуд — все на два тижні, і мати залишилась одна, щоб знову чекати* (О. Слісаренко). *Пор.: Анафора; Антиципація.*

Катахреза (грецьк. *katáchresis* — зловживання) — 1) різновид гіперболічної метафори, у якій поєднуються слова, логічно між собою не узгоджені (*червоне чорнило, пекущий лід* тощо); застосування слова або вислову, терміна до поняття, яке ним не позначають. Інколи використовується як художній прийом: *Багатьох зараз мучить ностальгія за минулим (ностальгія означає «туга за рідною хатою або батьківщиною»); не будемо даремно витрачати час; перше бойове хрещення (пор.: перше бойове випробування, хрещення вогнем); піднімаю тост, панацея від жиру* (заголовок газетної статті); *балик* (про продукт з м'яса, *пор.: балик* у тюркських мовах означає *рибу*); *проковтнув бутерброд одним махом, переступати будь-яку межу*. Частіше подібні тропи називають оксюморонами, оскільки вони виступають завдяки незвичайному використанню епітетів (*пор.: назва поетичної збірки В. Стуса «Веселий цвинтар»*); 2) інколи катахреза вживається в ширшому розумінні — як поєднання несумісних понять: *Я вже човен в снігах. Я в світи вже зребу* (М. Вінграновський); троп; несподіване вживання слова, розвиток нового значення або розширення

предметно-поняттєвої віднесеності слова, що не відповідають і навіть суперечать його первісному значенню, внутрішній формі.

Категорематичний — те саме, що й повнозначний.

Категорематичні слова — те саме, що й повнозначні слова.

Категоризація (англ. *categorization*, від грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження + суф. *-изація*) — 1) підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду (категорію) та визнання його членом цієї категорії; 2) процес утворення й виділення певних категорій, членування об'єктивного простору та внутрішнього світу людини за його сутнісними характеристиками функціонування та екзистенції (буття), упорядковане подання різноманітних явищ шляхом уцілювання їх до певної кількості розрядів або угруповань тощо; у когнітивній лінгвістиці — поділ зовнішнього та внутрішнього світів людини на категорії, що виявляють знання про сутність її існування, а також відношення до сформованих категорій явищ об'єктів і процесів, яким властиві певні подібності.

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **зумовлювані (категорії другорядні)** — конкретні категорії, що існують на основі більш загальних, здобувають свій лінгвістичний зміст на тлі більш загальних, входять до складу загальних категорій, які їх зумовлюють.

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **класифікаційні** (прикм. від ім. *класифікація*) — граматичні категорії, що характеризують

ціле слово, є його постійною ознакою та служать рубриками класифікації слів (напр., *категорія роду іменника, категорія виду дієслова* тощо).

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **комунікативного** (прикм. від ім. *комунікація*) **кодексу** (лат. *codex* — книга) — комунікативна мета й комунікативний намір, на яких ґрунтується комунікативний кодекс і які відіграють роль так званих регуляторів комунікації.

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **лінгвістичні** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — загальні властивості різних класів і розрядів мовних одиниць, що конституують ці класи та набувають різноманітного мовного відображення: морфологічного, синтаксичного, просодичного й т. ін. — при різному змісті (граматичному, лексичному, стилістичному й т. ін.).

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **поняттєві** — загальні смислові компоненти, властиві не окремим словам і системам їхніх форм, а широким класам слів, що виражаються в мові різноманітними засобами (прямо чи непрямо, явно чи приховано, лексично, морфологічно або синтаксично).

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **приховані граматичні** (прикм. від ім. *граматика*) — семантичні й синтаксичні ознаки слів чи словосполучень, що не мають явного морфологічного вираження, але є суттєвими для побудови й розуміння висловлення, зокрема тому, що вони впливають на сполучуваність слів.

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **слів граматико-семантичні** — те саме, що частини мови. *Див.: Частини мови.*

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **словозмінні граматичні** (прикм. від ім. *граматика*) — категорії, яких слово може набувати залежно від іншого слова, з яким воно поєднується у мовленнєвому ланцюжку.

Категорії (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **частин мови** — те саме, що категорії морфологічні, граматичні (у 1 знач.). *Див.: Категорія морфологічна.*

Категорійне (прикм. від ім. *категорія*) **значення** — *Див.: Значення категорійне.*

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) — 1) одна з пізнавальних форм мислення людини, яка дозволяє узагальнити її досвід і здійснювати його класифікацію; 2) у когнітивній лінгвістиці — когнітивна структура, концептуальний клас, що складається з елементів — членів категорії, об'єднаних «родинною подібністю»; 3) когнітивна структура, що складається з елементів — членів категорії, об'єднаних «родинною схожістю». У всіх членів «родини» (слів або понять) є цілком реальні спільні характеристики, але вони можуть бути виявами не зовнішньої схожості, а глибинної генетичної основи. Елементи, що належать до К., можуть становити єдине ціле, незважаючи на те, що не всі вони мають саме ті спільні властивості, які визначають суть К. Об'єкти — члени К., не є рівноправними: усередині кожної К. одні об'єкти є

психологічно набагато значущими, ніж інші. Такі центральні члени мають особливий когнітивний статус — «бути найкращим прикладом К., її головним репрезентантом». Їх названо прототипами, або основними точками когнітивної референції. Навколо таких прототипів у свідомості індивіда об'єднуються всі інші об'єкти, що належать до К.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **ад'єктивної** (прикм. від ім. *ад'єктив*) **словотвірної деривації** (лат. *derivatio* — відведення, відхилення) — вказує на перехід слова з тієї чи іншої частини мови до прикметникового класу без зміни лексичного значення. *Пор.: посивілий, дозрілий, переписаний, начитаний* тощо (за І. Вихованцем).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **виду** — відношення дії, названої дієсловом, до внутрішнього обмеження (межі, рубежу); граматична категорія дієслова, яка узагальнено вказує на перебіг дії в часі. Синоніми: *аспект, аспектальність*.

К

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **виду дієслова** — *Див.: Категорія виду*.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **відмінка** — граматична словозмінна категорія іменних частин мови, яка виражає їхні синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення до інших слів у реченні; відношення іменника до інших слів у словосполученні чи реченні, що виражається в протиставлених рядах граматичних форм. В українській мові категорія від-

мінка охоплює сім регулярних форм: *форми називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого, кличного*. **К. в. ім'єнника** — словозмінна категорія імені, що позначає відношення імені до іншого слова у складі словосполучення або речення: *побачити колегу* (знахідний відмінок — значення об'єкта) — *подарувати колезі* (давальний відмінок — значення адресата) та ін. **К. в. прикмєтника** — словозмінна категорія прикметника, що виражається в системі протиставлених рядів відмінкових форм й означає узгодження словоформи прикметника у відмінку з означуваним ним іменником: *побачити знайомого колегу* (знахідний відмінок) — *подарувати знайомому колезі* (давальний відмінок) та ін.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) — 1) поняттєва категорія, що має в мові обов'язкове формальне вираження, яка виражена в системі протиставлених одна одній низці однорідних форм; одна з найбільш загальних властивостей лінгвістичних одиниць узагалі або деякого їхнього класу, що набула в мові граматичного вираження (*див.: Грамема*). **Категорія роду**. **Категорія числа**. **Категорія об'єкта**; система словоформ, що виражають конкретне втілення загального граматичного значення. К. г. поділяються на **словозмінні**, у яких окремі грами граматичної категорії співвіднесені зі словоформами однієї лексеми (*граматична категорія роду прикметників, граматична категорія числа прикметників, граматична категорія відмінка при-*

метників і под.) і класифікаційні, у яких окремі грамами граматичної категорії співвіднесені з різними лексемами (*категорія роду іменників* тощо); 2) великі лексико-граматичні розряди слів, кожний з яких має набір загальних семантичних і морфологічних і синтаксичних ознак, йому притаманні конкретніші значення для своєї конкретизації; певні системи рядів граматичних форм, що є ознаками частин мови. **Категорія іменника. Категорія дієслова. Категорія прислівника;** 3) сукупність однорідних граматичних значень і способів їхнього вираження; сукупність однорідних граем; єдність двох або більше однорідних формально виражених граматичних явищ, протиставлених одне одному за значенням і засобами вираження; єдність граматичного значення та всіх засобів його матеріального вираження (формальних показників) у певній мові; система граем, об'єднаних спільним граматичним значенням (напр., *граматична категорія відмінка*); властива словам узагальнювального значення, що відмежоване від конкретних, лексичних значень слів. *Пор.: граматична категорія виду, граматична категорія часу, граматична категорія роду* та ін. За своєю структурою К. г. поділяються на категорії **бінарні, тернарні, багаточленні**; за рівнями мови К. г. диференційовані на категорії **морфологічні і категорії синтаксичні**. **К. бінарна** — категорія, що складається із двох членів (*категорія числа іменників, категорія виду дієслова* та ін.). **К. тернарна** — категорія, що складається з трьох компонентів (*категорія роду іменників і под.*).

К. багаточленна — категорія, що складається з декількох членів (*категорія відмінка іменників* тощо). **К. морфологічна** — система протиставлених один одному рядів морфологічних форм із однорідним змістом (*категорія роду прикметників, категорія часу дієслова* та ін.). **К. синтаксична** — категорія, яку утворюють ті характеристики словоформ, що визначають синтаксичну позицію, взаємопорядкованість (*категорія головних членів речення, категорія підмета, категорія присудка* і под.). Категорія синтаксична встановлюється з урахуванням формально-граматичного, семантико-синтаксичного, власне-семантичного та комунікативного аспектів речення.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **детермінації** (лат. *determinatio* — визначення) — категорія, грамами якої вказують на спосіб ототожнення референта певної іменної групи.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **дискурсивна (текстова)** — найзагальніша інваріантна парадигмальна властивість дискурсу як інтерактивного явища та його результату — тексту.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **евіденційності / евіденційності** (лат. *evidentio* — пліткарство) — комунікативна категорія, що виражає семантику пліткування та знаходиться над морфологічними й синтаксичними категоріями в загальній ієрархії категорій і постає засобом реалізації винятково комунікативних завдань. На її прикладі простежувані розходження структурних і семантичних

сутностей, що чітко виявляється у зміні диктумного статусу головної частини складнопідрядного речення й набуття нею спеціалізованого вторинного вияву — модусного. Відтінки значень можуть виражатися різними структурами, зокрема головною частиною складнопідрядного речення як супровідного евіденційного компонента та підрядною частиною як основного диктумного компонента, а також асинтагматично незв'язаними структурами (тобто парентезованими елементами). Специфікою категорії евіденційності постає її вираження шляхом певного словопорядку, порушення правил синтаксичного ранжування. Засоби вираження категорії евіденційності, за усього їхнього розмаїття й різнохарактеристики, утворюють стійку систему, що свідчить про наявність особливої концептуальної основи для цієї комунікативної категорії, її існування у мовах різних типів онтологічно зумовлено функційним статусом самих мов (хтось щось сказав, хтось щось почув, хтось щось сприйняв, осмислив і усвідомив). Основними засобами оформлення виразників евіденційності постають синтаксичні супрасегментні форми — частини складнопідрядного речення (*мені говорили...*; англ. *he said...*), парантези (*так казали...*; англ. *as he said...*), дієслівні включення до складу присудка в структурах типу Complex Subject. Периферію вираження складають модальні сполуки типу англійських *to thy mind, in his opinion* та ін. Чинниками, що диференціюють евіденційні структури від неевіденційних, постає їхня метамовна семантика, рамко-

вість, вторинність щодо диктумної частини будь-якого змісту. Формальними ознаками диференціації від структур, інгренентно нейтральних щодо значення евіденційності, є: характерна непоширеність евіденційних структур зі збереженням тільки необхідних елементів, порушення або відсутність синтагматики з іншим складом речення шляхом переміщення, порушення правил узгодження часу, поява еліпсису підмета (англ. *as mentioned before...*) тощо. Засоби вираження евіденційності постають рамковими структурами, що виконують метамовну функцію у вигляді повідомлення про джерело певної інформації, що міститься в основній диктумній частині висловлення; це може бути пряме покликання на джерело (англ. *he said...*), опосередковане покликання, переказуваність (*повідомили...*; англ. *he was told*), зі згадуванням відомого або невідомого суб'єкта (англ. *he said... I it was said...*), достовірності/недостовірності/уявності самої інформації (англ. *it is known... I it rumored that... I it seems that... I he seems to know...*). Основою формування евіденційного значення є семантика дієслова, зрідка спільнокореневого або віддієслівного іменника (англ. *his report is...*). Водночас статус рамкової структури допускає накладання модусних значень. Найхарактернішими виступають значення думки, оцінки, уявності. Унаслідок цього значно розширюється кількість можливих предикатів у евіденційних структурах за рахунок дієслів мислення, сприйняття, осмислення, оцінки, уявності тощо. Більшість з них не перед-

бачає екстериоризацію (тобто перехід від внутрішнього осмилення до зовнішнього вираження), хоча в цьому разі може поставати розщеплення пропозиційної структури на дві пропозиції з двома суб'єктами (суб'єкт евіденційної структури та суб'єкт авторський), тобто англ. *it seems to him that...* містить суб'єкт евіденційного конструкта (*to him*) та імплікує автора, який тільки й може знати, що йому видавалось, тому що подібні ментальні процеси не екстериоризуються, тобто не можуть поставати спостережуваними.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **і́стот/неі́стот** — відношення предметності до граматичного поняття живого й неживого: *хлопець, дівчина, соловей, лев, тигр* — назви істот; *шлях, до рога, село* — назви неістот.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **контрадикто́рності** (лат. *contra* — проти + *dicto* — висловлення; ім. від прикм. *контрадикторний*) — логіко-граматична категорія, що акумулює комплексну думку про протиріччя як результат накопиченого досвіду, з'ясування найістотніших зв'язків між фактами, подіями та явищами об'єктивної дійсності, що не відповідають ustalеним уявленням мовної особистості про належне та реальне. Планом вираження К. к. є дві основні синтаксичні конструкції — протиставні паратаксичні (*Хлопці зайшли до лісу, але тут затишку від вітру не було* (Г. Косинка)) і допустові гіпотаксичні (*Хоч вітер рвав листя з дерев, береза жодного листка не втратила* (Україна молода. — 2008. — 17 жовтня)). Зміс-то-

вим інваріантом контрадикторності постають два близькосторіднені смисли — відхилення від стереотипних настанов мовця та ustalеної норми — аномальність, суперечливість, парадоксальність стану речей, спостережуваних і вербалізованих мовцем. Спеціалізованим засобом вираження контрадикторності виступають релятиви типу *але, проте, зате, однак, хоч, незважаючи на те що* (англ. *but, anyway, however, instead, nevertheless, on the contrary, only, rather, still, while, yet* та ін. — координативний; *though, albeit, as, although, despite, in spite of, no matter (w)h-, regardless of, whereas* і под. — субординативний). У глибинній структурі релятиви є предикатами-конекторами, що поєднують дві денотативні ситуації за алгоритмом адверсативності, компенсаційності, лімітативності, зі ставності, колективності, кондиційності та генералізованості, маркуючи логічне протиріччя у площині «умова — наслідок» / «причина — наслідок».

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **контрастимвності** (ім. від прикм. *контрастивний*) — Див.: **Контраст мовний**.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **лексико-граматична** — класифікаційна категорія, у якій відмінності між лексичними класами слів зумовлюють відмінності їхніх граматичних властивостей. До таких категорій в українській граматиці належать категорії істоти — неістоти іменників, перехідності — неперехідності дієслів, почасти категорія роду іменників з-поміж назв істот та ін.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **мовленнєва** — одна із синтаксичних і семантико-синтаксичних категорій, що визначає загальномодальний і загальнопредикативний зміст висловлення й набуває різноманітного конструктивного, просодичного й т. ін. вираження.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) — система протиставлених рядів морфологічних форм (грамем); морфологічне вираження найбільш загальних процесів і явищ, що характеризують граматику певної мови: категорія роду іменників, категорія числа прикметників і под.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) — 1) (категорії частин мови). Одна із основних узагальнених характеристик певного розряду слів, що має морфологічне вираження, тобто виявляється в протиставленні граматичних форм того самого слова; 2) те саме, що й категорійна форма; 3) клас (розряд) слів, що характеризується відповідними морфологічними граматичними категоріями. *Пор.: Категорія числа; Категорія часу* та ін.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **надмірно-інтенсивного вияву ознаки** — прикметникова категорія, що вказує надмірний вияв певної ознаки. Має дві форми — синтетичну й аналітичну. Синтетична форма утворюється за допомогою суфіксів: *-енн-, -езн-, -елезн-, -уч-, -ущ-: висо-*

кий — височенний, здоровий — здоровезний, товстий — товстелезний, товстий — товстоукий, багатий — багатущий та префіксів: *за-, пре-, супер-, пра-, над-: ранній — заранній, добрий — предобрий, чутливий — надчутливий, елітний — суперелітний, давній — прадавній, високий — надвисокий*. Аналітична форма К. н.-і. в. о. утворюється від початкової форми за допомогою аналітичних синтаксичних морфем типу *дуже, досить, надто, занадто, украй: корисний — дуже корисний, добрий — досить добрий, яскравий — надто яскравий, високий — занадто високий, глибокий — украй глибокий* (за Іваном Вихованцем). *Пор.: Категорія недостатнього ступеня вияву ознаки*.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **недостатнього ступеня вияву ознаки** — прикметникова категорія, що вказує на невелику порівняно з усталеною мірою якості, така ознака виявлявана в предметі не повністю. Має дві форми вияву — синтетичну й аналітичну. Синтетична форма К. н. с. в. о. утворюється від початкової прикметникової форми за допомогою суфіксів: *-уват-: зелений — зеленуватий, солоний — солонуватий; -ав-: зелений — зеленавий, синій — синявий; -аст-: білий — білястий, срібний — сріблястий*. Аналітична форма К. н. с. в. о. утворюється від початкової прикметникової форми за допомогою аналітичних морфем типу *трохи, децю: злий — трохи злий, приємний — децю приємний* (за І. Вихованцем). *Пор.: Категорія надмірно-інтенсивного вияву ознаки*.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **одині́чності** — значення словотвірних афіксів, таких як українські *-ин* та ін., російські суфікси *-ті-* і *-ечок*, що вказують на те, що позначуваний певним словом предмет мислиться як окрема одиниця.

Категорія особи — 1) граматична словозмінна категорія дієслова (у деяких мовах також імені в позиції присудка), яка означає відношення суб'єкта дії (процесу, якості, іноді й об'єкта) до мовця, що, в оцінці мовця, виконує позначену дієсловом дію; 2) лексико-граматична категорія особових займенників, яка виражається окремими словами, а не рядом граматичних форм (*я/ми* — перша особа, *ти/ви* — друга особа, *він (вона, воно)/вони* — третя особа). Синонім: *персональність*. **К. о. дієслів** — відношення дії до конкретних різновидів суб'єкта. В українській мові регулярним постає вираження 1-ої, 2-ої, 3-ої особи в одинні та множині.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **па́рності** — узагальнене значення двох предметів або подвійного предмета, пов'язане за походженням із двоїною (*очі, штани, руки, ноги* і под.).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **перехідності/неперехідності дієслів** — відношення дії, названої дієсловом, до об'єкта. В українській мові особливістю перехідних дієслів є наявність сильнокерованої постпозитивної форми знахідного відмінка із семантикою об'єкта (*читати книгу, розповідати казку* і под.).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження)

позамовна — те саме, що **категорія поняттєва**. Див.: *Категорія поняттєва*.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **пояттєва** — смисловий компонент загального характеру, що входить до змісту значної групи слів і який набуває певного вираження в мові.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **предикатівності** (лат. *praedicatum*) — категорія актуалізаційна: вона співвідносить пропозиційний зміст речення (актуалізує його) з дійсністю за трьома координатами: модальністю, часом і особою. **К. п.** має два вияви — формально-граматичний і семантико-синтаксичний. На формально-граматичному формі особи, числа (почасти роду) підмета визначають відповідні форми присудка: *Я побіжу до села / Ми побіжимо до села; Дівчинка підійшла до річки / Хлопчик підійшов до річки*. На семантико-синтаксичному рівні семантика присудка визначає змістове наповнення синтаксичної позиції підмета та передбачає форму його вияву — форму називного відмінка: *Ворона (хто?) ← кармає; Соловейко (хто?) ← тьохкає*.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **предикації (предикування)** (лат. *praedicatum*) — як самостійна категорія, зіставлявальна з категорією предикативності, не збігається з нею (уперше виділив Павло А. Лекант). Категорія предикації формально збігається з категорією актуального членування та виражається інтонаційними засобами: фокус теми — предикований, а фокус реми — предикувальний компонент. Змі-

на складу предикат-партнерів змінює напрям предикативних відношень: *Оля працює лікарем — Працює Оля лікарем* (у відношення предикації вступили компоненти сполук слів, що вже не виконують функцію номінації та які структурно піднялися на інший рівень — предикативна сполука слів).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **р́оду** — відношення між узгоджуваними й узгоджувальними словами: *оригінальний роман, цікава книжка, яскраве сонце* та ін.; граматична категорія, сутність якої полягає в розподілі слів за двома чи трьома класами, традиційно співвіднесеними з ознаками статі або їх відсутністю. **К. р. і́менника** — несловозмінна синтагматично виділювана категорія, що виражається у здатності іменника у формах однини вибірково ставитися до родових форм узгоджуваної з ним словоформи (*зелений ліс* (ч.р.) — *зелена трава* (ж.р.) — *зелене латаття* (с.р.)). **К. р. прикме́тника** — словозмінна категорія, що виражається в системі протиставлених рядів форм і відбиває відношення ознаки до предмета у складі означального слово-сполучення (*червоний колір — червона тканина — червоне світло*). **К. р. дієслóва** — словозмінна категорія, що виражається в системі протиставлених рядів форм дієслів минулого, давноминулого часу дійсного способу, форм умовного способу та дієприкметників і є індикатором синтаксичного елемента значення роду іменника: *Хлопець співав(III) пісню / Дівчина співала пісню*.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження)

семантико-лексична — сукупність семантичних ознак слів як одиниць словникового складу, на підставі яких вони поєднуються в семантичні класи.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) — лінгвістична категорія, що виражає залежність одних слів у мовленні від інших: *цікаве оповідання; чекає колегу, читати книгу* і под.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **словотвірна** — сукупність різних словотвірних похідних слів, що мають твірні, які належать до тієї самої частини мови, спільне словотвірне значення й утворені однаковим способом словотворення, *пор.: бульдозерист, моторист, мотоцикліст, кранівник, мотальник* (словотвірне значення «найменування особи за професією, видом діяльності, що позначені твірною основою»).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **словотвірна локативної атрибутивності** — передає локативну ознаку предмета. **К. с. л. а.** утворюється від прийменниково-відмінкових форм із прийменниками *за, між, на, над, перед, над, при* тощо за допомогою суфіксів *-ськ-, -цьк-* та ін.: *за містом — замиський, між містами — міжмиський, на горі — нагірний, над землею — надземний, при дорозі — придорожній* і под. (за І. Вихованцем).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **словотвірна порядковості** — передає порядок предметів при лічбі. Утворюється від власне-кількісних числівників: *три — третій, п'ять — п'ятий, трид-*

цять — тридцятий, сорок — сороковий і т. ін.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **словотвірна темпоральної атрибутивності** — передає темпоральну ознаку предмета. К. с. т. а. утворюється від прийменниково-відмінкових форм із прийменниками типу *між, перед, після* за допомогою суфіксів *-ов-, -н-* та ін.: *перед грозою — передгрозовий, між сесіями — міжсесійний, після обіду — післяобідній* тощо (за І. Вихованцем).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **словотвірна присвійності** — вказує на належність предмета особі (або іншій істоті), постаючи єдністю предметності й посесивної предикативності. К. с. п. утворюється від початкової форми прикметника за допомогою суфіксів *-ів-, -ин-, -ав-, -ев-, -ач-* та нульового суфікса: *дядько — дядьків, мати — материн, сестра — сестрин, тхір — тхоревий, віл — воловий, ведмідь — ведмежий* (за І. Вихованцем).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **словотвірна протилежності** — сукупність утворень, що виражають протилежне щодо твірного значення. Похідні активно утворюються за допомогою префіксів *не-, без-, а-, де-, ір-, ре-, анти-*: *красивий — некрасивий, сумнівний — безсумнівний, синхронний — асинхронний, мілітаризований — демілітаризований, раціональний — ірраціональний, продуктивний — ре-продуктивний, науковий — антинауковий* (за І. Вихованцем).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження)

способу дієслів — 1) граматична категорія дієслова, що виражає відношення дії чи стану до дійсності, встановлюване мовцем як реальне або ірреальне; 2) морфологічна категорія дієслова, що виражає відношення названої дієсловом дії до позамовної дійсності та яка визначає модальність дії; охоплює значення форм дійсного (*малюю / малюєш / малює* та ін.), умовного (*малював би / малювала б / малювало б* і под.); наказового (*малюй / малюймо / малюйте* тощо) способу; 3) засіб вираження граматичних значень.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **способів дієслівної дії / Категорія родів дії / Категорія акціональних аспектів дії / Аспект** (лат. *aspectus* — погляд, вид) дії **акціональний** (прикм. від ім. *акція*) / **Аспекти дії акціональні** — семантичні розряди дієслів, виділювані на ґрунті подібності в типах перебігу й розподілу в часі дієслівної дії. Такі розряди не утворюють рубрик єдиної класифікації, тому часто перетинаються між собою. С. д. д. активно взаємодіють з категорією виду дієслова. Інколи розмежовують характеризовані (морфемно виражені), не характеризовані (морфемно не виражені) і непослідовно характеризовані (мішана, проміжна група). Мотивованим постає поділ усіх К. с. д. д. на підставі ознаки, за якою орієнтована дія, на три основні групи: 1) власне-фазові значення С. д. д. (орієнтовані за ознакою розподілу дії в часі); 2) кількісні (інтенсивно-результативні) С. д. д. (орієнтовані за ознакою інтенсивності); 3) С. д. д., орієнтовані на іншу дію. **Власне-фа-**

зові значення С. д. д. характеризують дію з погляду фази її перебігу: початку, кінця, певного проміжку (між початком і кінцем), одноразового вияву (початок і кінець збігаються в одній точці): 1) зі значенням початку дії, *пор.*., наприклад, інгресивний: *закричати, захворіти, зачервоніти, попливти, понести, побігти, попрямувати*; початково-результативний: *побачити, почути, зрозуміти*; початково-інтенсивний (аугментативний): *розхвилювати, розсердити, розсміятися, розбентежитися*; 2) зі значенням певної тривалості дії — це обмежувальний (делімітативний): *побігати, поблукати, побавитися, поговорити*; делімітативно-інтенсивний: *попоїздити, попоносити, поподумати, попобити*; певної тривалості (тривало-обмежувальний, пердуративний): *просидіти, проблукати, провчителювати, проспати*; 3) зі значенням одноразового вияву дії: одноразовий (одноразовий: *поцілувати, заспівати, привітатися, проговорити*)); 4) зі значенням результату (закінчення) дії: загально-результативний: *написати, злагіднити, втопити, врятувати, знищити*; остаточного завершення дії (комплетивний): *доробити, дописати, добудувати, дофарбувати*; фінітивний: *віджити, відспівати*. **Кількісні (інтенсивно-рельативні) С. д. д.** кваліфікують дію за її інтенсивністю та наслідком, охоплюють С. д. д. на позначення: а) великої інтенсивності: сумарний (кумулятивний): *нагрішити, наварити, нагосподарювати*; дистрибутивний: *вигубити, опитати, обдарувати, перепарешувати*;

надмірний вияв дії (понаднормативно-тривалий): *обгодувати, переплатити, перетанцювати*; тотально-об'єктний: *вибігати, вибілити, вимастити, вилізати, забудувати*; інтенсивно-результативний: *зачитати газету, заговорити колегу, залікувати хворого, вибалакати таємницю*; фінально-негативний (пейоративний) / досягальний (сатуративний): *боротися — доборотися, вештатися — довештатися*; б) зниження інтенсивності: пом'якшувальний (атенуативний): *надгнити, надсохнути, пригаснути, підвеселити, підгострити*. **С. д. д., орієнтовані на іншу дію** охоплюють позначення: а) вторинної (повторної) дії: *переадресувати, перебудувати, відбувати, запити*; б) додаткової дії: *доплатити, добити, добудувати, надклепати, відділяти, прималювати*; в) заперечення дії: *розлюбити, розморозити, розмінувати, розпакувати*; г) порівняння з іншою дією: *зговорити, зюювати, вкосити, переговорити* (за С. Соколовою).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **стану** — 1) **дієслівна**: відношення дії, названої дієсловом, до суб'єкта та взаємовідношення суб'єкта й об'єкта у процесі виконання дії, яке виявляється у двох ситуаціях: а) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет збігаються (*Художник малює картину*); б) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет не збігається (*Картина малюється художником*), що в граматиці виражається граемою активного стану (активний діяч) і граемою пасивного стану (пасивний діяч). При перетворенні активного стану в па-

сивний у семантичному плані відбувається заміна логічного суб'єкта об'єктом, а в граматичному плані — перетворення підмета на додаток в орудному відмінку, а прямого додатка — в підмет; незмінні слова (**безособово-предикативні слова, прив'язковий безособовий присудок, предикативний прислівник, предикативні слова, предикативи**), що означають стан і вживаються у функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення, переважно в безособових: *Можна мені до вас?*; *Славно тут у вас*; *Тепло у хаті* і под. Те саме, що предикативи (див.: **Предикативи**).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **стану дієслова** — Див.: **Категорія стану**.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **ступеня вияву ознаки (ступенів порівняння)** — граматична категорія, що виражає ступінь інтенсивності певної властивості щодо такої самої властивості іншого об'єкта або всіх об'єктів, про які йдеться в конкретній ситуації, або щодо цієї ж властивості того самого об'єкта, але в інший момент часу; категорія, що вказує на рівень та інтенсивність вияву ознаки одного предмета щодо іншого або ознаки того самого предмета в різний час.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **ступеня ознаки прикметників** — відношення ознаки предмета, вираженої якісним прикметником, до рівня її інтенсивності її вияву, який має в українській мові чотири ступені (нульовий, вищий, найвищий, абсолютний), що в граматиці

корелює з чотирма грамами: грамою нульового рівня ознаки (*зелений, добрий, високий*), грамою вищого ступеня вияву ознаки (компаративом: *зеленіший, добріший, вищий*), грамою найвищого ступеня вияву ознаки (суперлативом: *найзеленіший, найдобріший, найвищий*), грамою абсолютного вияву ознаки (елативом: *найбільш зелений = максимально зелений, найбільш добрий = максимально добрий, найбільш високий = максимально високий*).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **суб'єктивної оцінки якості** — прикметникова словотвірна категорія, що передає оцінне ставлення мовця до якості предмета. К. с. о. я. утворюється від початкової форми слова за допомогою суфіксів: *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -усіньк-*: *рідний — рідненький, малий — малесенький, кволий — кволісінський, малий — малюсінський*.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **тэкстово-дискурсивна** — гранично спільна інваріантна, надпарадигмальна властивість дискурсів і форм їхньої організації — текстів.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **тэксту** — кваліфікаційна (типологічна) ознака, що притаманна всім текстам.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **темпоральності** (лат. *temporalis* — часовий, *temporalitas* — обмеженість у часі) — ґрунтується на сукупності мовних засобів вираження тих чи інших виявів часової семантики: 1) морфологічні форми часу дієслова (*був прийшов / прийшов / прий-*

ду; був читав / читав / читаю / читатиму / буду читати); 2) прийменниково-відмінкові форми: по обіді, на світанку, після зустрічі та ін.; 3) прикметникові похідні утворення: перед грозою — передгрозовий, між сесіями — міжсесійний, після обіду — післяобідній; 4) прислівникові лексеми та низка похідних адвербіалізованих утворень: тоді, поки, ранками, веснами тощо; 5) підрядні частини: Коли прийшов полк, уже все було підготовлено для розташування (О. Гончар) та ін. Див.: **Категорія часу**.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **формальна** — граматична категорія, що має морфологічне вираження.

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) **часу** — граматична категорія дієслова, що виражає часову локалізацію певного факту щодо мовленнєвого акту, тобто вказує на його одночасовість (*читаю, пишу, страждаю, співаю, віршую* і под.), передування (*читав, писав, страждав, співав, віршував* і под.) або наступність (*читатиму / буду читати, писатиму / буду писати, страждатиму / буду страждати, співатиму / буду співати, віршуватиму / буду віршувати* і под.) щодо моменту мовлення чи якоїсь іншої ознаки відліку; відношення дії дієслова до моменту повідомлення про неї або до іншої дії з метою темпоральної характеристики подій, стану, про які йдеться в реченні (*Мені повідомили* (минулий час), *що ви вже йдете* (теперішній час)).

Категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження)

числа — відношення предметності до її кількісного вияву, що є безпосередньою чи опосередкованою вказівкою на кількість предметів. **К. ч. іменника** — словозмінна категорія, що відбиває позамовні розходження одиничності / неединичності названих іменником предметів і знаходить вираження в системі двох протиставлених рядів форм — однини та множини: *дерево — дерева, дуб — дуби, стіл — столи, парта — парти, озеро — озера* і под. **К. ч. прикметника** — словозмінна категорія, яка виражена двома рядами морфологічних форм — однини й множини та повторює однойменні морфологічні значення означувального іменника: *зелене дерево — зелені дерева, столітній дуб — столітні дуби, пластиковий стіл — пластикові столи, учнівська парта — учнівські парти, нове озеро — нові озера* тощо. **К. ч. дієслова** — словозмінна категорія дієслова, що характеризує кількість осіб або предметів, яких стосується дія, і виражає характеристику числа в рядах протиставлених форм: *співаю / співаємо, співаєш / співаєте, співає / співають* і под.

Катена (лат. *catena* — ланцюг) — Див.: **Градація**; **Клімакс**.

Каузатив (лат. *causa* — причина) — 1) денотативна роль сирконстантного типу, ситуація причини: *Пільга надається сім'ям, що отримують пенсії у разі втрати годувальника* (Україна молоді. — 2008. — 11 вересня); 2) семантична категорія, що виявляє наявність у семантичній структурі речення ще одного актанта (сирконстанта, за Л. Теньєром) — наявного чи прихованого (лексично вираженого або

невираженого), що мислиться як причина (ініціатор, каузатор) ситуації, описуваної в реченні; компонент, що позначає причинну дію або вияву ознаки (у причиново-наслідковій конструкції); породжувальна ситуація в логічних відношеннях: *Часті зливи спричинили затоплення посівів у долині* (Україна молоді. — 2001. — 11 червня); будь-який причиновий компонент, що називає породжувальну ситуацію або одного з її учасників: *За волею мачухи пішла дівчина до глибокого лісу* (Нар. тв.). Див.: **Каузатор**.

Каузативний (лат. *causa* — причина) — той, що має значення причини дії, зміни стану тощо; який викликає різноманітні зміни.

Каузатор (лат. *causa* — причина + *-тор*) — денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст, який створює ситуацію та визначає поведінку інших учасників: *За клопотанням Івана Івановича порядок денний засідання комітету змінили* (М. Хвильовий). Див.: **Каузативний**.

Каузальний (прикм. від ім. *каузатив*) (**причинний**) — такий, що виражає причинну залежність або пов'язаний з вираженням такої залежності; має значення причини, виражене синтаксичними засобами. **Речення каузальне** — те саме, що підрядне причинне. Див.: **Речення підрядне**.

Каузативний (прикм. від ім. *каузатив*) (**каузатив, спонукальний, фактив**) — такий, що має значення причини для дії.

Каузативність / Каузація (лат. *causa* — причина) — причиновість / причинність, позначення події або явища, що породжують / зумовлюють інші події або явища.

Каузований (лат. *causa* — причина) — компонент (суб'єкт, ознака тощо), значення яких постає в умовах каузативної конструкції.

Квазі- (лат. *quasi* — недо) — префікс зі значенням «невиправданий, уявний».

Квазидіскурсе (лат. *quasi* — недо + *дискурс*) — модельована свідомістю автора комунікативна ситуація в художньому тексті.

Квазікомпози́ти (лат. *quasi* — недо + *комполит*) — складні слова, створення яких не пов'язане з перетворенням у слова словосполучень, а постає тільки як імітація кінцевої (морфемної) структури вже утворених лексичних конденсатів, наприклад, англ. *drugsman* — *наркоторговець*, *groundspan* — *землекоп* та ін.

Квазі-речення (лат. *quasi* — недо + *речення*) — це аналоги, еквіваленти речень; основою квазі-речень є нечленованість. Виникають здебільшого в усному мовленні, діалогах, самостійно не вживаються, супроводжують певний різновид членованих речень і випливають з їхнього змісту; охоплюють *речення-звертання* (вокативи), *вигукові речення*, які виступають засобом вираження емоцій, *речення-репліки*, а також близькі до них *формулоподібні речення метакомунікативної настанови*, основним призначенням яких є налагодження або закінчення мовленнєвого контакту. Пор.: *Гей, ти, муко моя свята, часе кривавий! Убієнним синам твоїм, всім їм — осанна!* (Є. Плужник). *Мамо, голубко! Стогоном чайки, плеском ручаю, хлипом німого плачу, реготом бурі, сміхом одчаю я твої співи скінчу* (Г. Чупринка) (квазі-речення —

звертання); *Ох!; Ех!; Ой!* (квазі-речення — вигуків); *Ти сьогодні й справді їдеш до Києва? / — Так* (квазі-речення — діалогові репліки); *На добраніч! Добридень!* (квазі-речення — етикетні формулоподібні). К.-р. — це утворення, що функційно дорівнюють реченню, а структурно є нечленованими, виражають різноманітні емоції, волевияви тощо. К.-р. охоплюють **речення-звертання** (вокативи), **вигуків речення** (*Ох! Ех! Ей!*), які виступають засобом вираження емоцій, **речення-репліки** (*«Не знаєте, як пройти до музею Лесі України?» — «Ні»*), а також близькі до них **формулоподібні речення метакомунікативної настанови**, основним призначенням яких є налагодження або закінчення мовленнєвого контакту (*Добрий день!; Надобраніч!*). К.-р. виникають здебільшого в усному мовленні, діалогах, самотійно не вживаються, супроводжують певний різновид членованих речень і впливають з їхнього змісту.

Квасісиметрія (лат. *quasi* — ніби) — термін, що замінює «симетрію-асиметрію» щодо лінгвістичних об'єктів. Постає корелятивним явищем лінгвістичної омонімії в межах групи восьмого порядку.

Квасісиноніми (лат. *quasi* — ніби) — синоніми з близькими, але не тотожними лексичними значеннями, що унеможливають їхню взаємозаміну без додаткових значеннєвих або емоційно-експресивних втрат. *Пор.: амбітний — самолюбний — гордий — честолюбний; литися — ринути — хлинути — досягнення — здобуток — завоювання; неповні синоніми.*

Квасісинонімія (лат. *quasi* — ніби,

майже, немовби та синонімія) — *Див.: Гіпонімія; Синоніми.*

Квазіфлексія (лат. *quasi* — ніби, майже, немовби + *флексія*) — кінцева літеросполука (флексія, флексія із частиною основи або слово загалом), що дозволяє визначити граматичний клас і підкласи слова.

Квалігенез (лат. *quails* — який + *генез*) — у дискурсології — гомолог якісних перетворень. Це якісний розвиток, здатний реалізовуватися у формі «+» або «-» К.

Квалітатів (лат. *quails* — який + *-атив*) — денотативна роль предикатного типу, характеристизатор за якісною ознакою.

Кваліфікатив (лат. *qualificatio*, від *quails* — який, якої якості + *facere* — робити + *-тив*) — денотативна роль предикатного типу, характеристизатор з класифікації предмета з-поміж інших предметів.

Кваліфікатори (лат. *qualificatio* від *quails* — який, якої якості + *facere* — робити + *-тор*) **авторські** (лат. *au(c)tor* — творець) — фрагменти художнього тексту, що вербалізують паралінгвістичні засоби спілкування персонажів.

Квантигенез (лат. *quantum* — скільки + *генез*) — у дискурсології — еволюційний гомолог якісних перетворень. Його прикладами постають процеси пролонгації (подовження), абревіації (скорочення), полімеризації (збільшення) й олігомеризації (зменшення) морфологічних елементів організму в ході філогенезу.

Квантитатів (лат. *quantum* — скільки + *-атив*) — денотативна роль предикатного типу, характеристизатор за кількісною ознакою: за кількісною озна-

кою: *На всі Носківці було не більше ста шістнадцяти коней, хоч у селі налічувалося більше 500 дворів* (Україна молада. — 2006. — 17 листопада); компонент, що містить якісну характеристику.

Квантитативна (прикм. від ім. *квантитатив*) лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — Див.: *Лінгвістика квантитативна*.

Квантитативний (прикм. від ім. *квантитатив*) — те саме, що кількісний. **Аналіз мови квантитативний** (див.: *Аналіз*). **Наголос квантитативний** — те саме, що **наголос кількісний** (див.: *Наголос кількісний*). **Чергування квантитативне** — те саме, що чергування кількісне (див.: *Чергування*).

Квартет (італ. *quartetto*, від лат. *quartus* — четвертий) — у дискурсології — симетрично-асиметрична структура з чотирьох підсистем, що корелює з двохмірним кубом Грея.

Квеситів (середньолат. *questa* — пошук, запит) — тип мовленнєвого акту, ілокутивною метою якого постає запит нової важливої інформації для заповнення інформаційної лакуни.

Кенотізм (кенофонія) (грецьк. *kens, kenotes* — порожнеча, суєта) — пустослів'я.

Керування — форма синтаксичного підрядного прислівного зв'язку (див.: *Підрядність*), сутність якої полягає в тому, що одні граматичні значення стрижневого слова викликають у залежному слові інші, але конкретно визначені граматичні значення, тобто форма залежного слова повністю зумовлена стрижневим словом; залежне слово зберігає залежну форму за будь-якої зміни форми головного сло-

ва: *читати книжку, читаю книжку, читав книжку, читаючи книжку* і под. **Сильне керування**. **Напівсильне керування**. **Слабке керування**. **Дієслівне керування**. **Ад'єктивне керування**. **Субстантивне керування**. **Прямé керування**. **Опосередковане керування**. **Варіативне керування**. **Неваріативне керування**. За особливостями зв'язку між стрижневим і залежним словом розмежовують: **керування сильне**, **керування напівсильне**, **керування слабе**. **К. сильне** — це вияв керування, за якого форма залежного слова передбачувана семантичними інтенціями стрижневого та виявляє семантику об'єкта: *отримати нагороду, відвезти книги, підняти валізу* тощо. **К. напівсильне** — вияв керування, за якого форма залежного компонента приєднувана до стрижневого слова опосередковано через наявність сильнокерованого компонента і виражає семантику адресата: *надіслати листа матері, розповісти казку дітям, подарувати іграшку дитині* і под. **К. слабе** — особливий вияв керування, за якої залежний компонент приєднуваний до стрижневого через наявність сильнокерованого слова та виражає семантику інструмента (засобу чи знаряддя) вияву дії: *забивати цвях молотком, вишивати рушник голкою, різати хліб ножем, відчищати бруд піском, прикрашати хату квітами* і т. ін. За особливостями лінійного розташування стрижневого й залежного компонентів у словосполучення керування буває: **керування пряме** та **керування опосередковане**. **К. пряме** — вияв керування, за якого керований компонент роз-

ташований лінійно контактний зі стрижневим: *побачити батька, навчати учнів, майструвати деталь* тощо. **К. опосередковане** — вияв керування, за якого залежний компонент приєднуваний до стрижневого опосередковано — через наявність лінійно контактного елемента: прийменника, післяслівника, *Пор.: наступити на рушник, підійти до колег, відступитися від товаришів, спроможний на успіх* і под. За специфікою вияву форми залежного компонента керування поділяють на: **керування неваріативне** та **керування варіативне**. **К. неваріативне** — вияв керування, за якого залежна форма немає варіантів: *поливати огірки, нести валізу, підійти до сина* та ін. **К. варіативне** — вияв керування, коли форма залежного компонента може мати варіанти: *принести хліб / хліба, з'їсти кашу / каші, подати воду / води* тощо.

Керування напівсильне — різновид керування, за якого форма залежного компонента приєднувана до стрижневого слова опосередковано через наявність сильнокеруваного компонента та виражає семантику адресата; залежний компонент зумовлений лексико-граматичними властивостями стрижневого і є валентно зумовлений ним: *переказати колезі, показувати дітям, віднести матері* і под.

Керування сильне — різновид керування, за якого між стрижневим і залежним словом наявний сильний (необхідний, обов'язковий) зв'язок, у цьому разі залежне слово постає обов'язковим і регулярним поширювачем стрижневого: *поважати батьків, шанувати звичай* і под. **К.**

с. реалізується регулярно, якщо стрижневим словом виступає: 1) перехідне дієслово: *вишивати рушник, писати повість* і т. ін.; 2) віддієслівний іменник, що утворений від перехідного дієслова (каузативний девербатив): *читання книжки, полив городу* тощо; 3) дієслово, що вимагає регулярного післяслівника, що або є тотожним префіксальному афіксу дієслова, або відтворює його семантику: *наступити на (рушник), підійти до (батька)* і под.; 4) предикативний прикметник: *спроможний на успіх* тощо.

Керування слабке — різновид керування, за якого між стрижневим і залежним компонентом наявний слабкий синтаксичний зв'язок, зумовлений і мотивований лексико-граматичними особливостями стрижневого слова як зв'язок, опосередковано необхідний для реалізації його значення; залежний компонент — поширювач стрижневого та здебільшого містить інструментальну семантику: *носити відром, підмітати віником, жати серпом, рубати сокирою, краяти ножицями* і под.

Кібернєтика (грецьк. *kybernētēs* — керманіч, штурман, рульовий) — у **дискурсології** — наука про загальні закони й закономірності процесів управління, зв'язки та закономірності передачі інформації в організованих системах (машинах, суспільствах і живих організмах).

Кільце лексичне — *Див.: Включення; Епанадиплосис.*

Кільце строфи (грецьк. *strophe* — поворот, зміна) — стилістична фігура, у якій та чи інша синтаксична одиниця (речення, абзац, строфа) має тотожний початок і кінець (єдинопочаток і

єдинокінець): *Спалахнула далека зірниця. / Ох, яка мене туга взяла! / Серце гострим ножем пройняла! / Спалахнула далека зірниця...* (Л. Українка).

Кімерійці — їхнє походження невідоме, хоча вважають, що вони були індоєвропейцями, а мова К. належала до іранської групи мов або була фракійською; принаймні К. мали іранську керівну еліту (за асирійськими джерелами імена вождів К. іранського походження). Інколи їх вважають балтами (балтійські дослідники), давньотатарами (татарські дослідники), наголошують, що болгари походять від них (це можна простежити за записами в античній «Історії монаха Спиридона», «Історії Зографа» (Зографський монастир). К. пов'язують зі зрубною культурою, що витіснила катакомбну (2000–1200 до н.е.). Їх пов'язують з біблійним Тоґарма, сином Гомера, онука Ноя. Країну кіммерійців — Гаміпп — розташовують на Північному заході Малої Азії в Калладокії, антропоніміка ж пов'язує кіммерійців з Керченською затокою та Таманським півостровом (Боспор Кімерійський, Кімерік, Кімерійський вал, кімерійські переправи і под.); можливо, кіммерійці населяли степи від Дністра до Дону та були могутніми пастушо-землеробськими племенами. Згадуються вперше в «Одіссеї» Гомера (орієнтовно VIII ст. до н.е.), «Історії Геродота» (V ст. до н.е.), а під назвою «гіміппа» — в асирійських клинописних текстах кінця VIII–VII ст. до н.е. За останніми джерелами відомо, що К. були в царстві Урарту, вели війни активні з Ассирією, підкорили більшу частину Лідії, вдерлися до

Каппадокії, Фрігії, Пафлагонії, а в 70-х рр. VIII ст. до н.е. розгромлені асирійським царем Асархаддоном. За Геродотом, племена К. очолювали царі, але царських поховань кіммерійців в українському Причорномор'ї не знайдено. У VII ст. до н.е. К. витіснили та почали асимілювали скіфи. К. активно контактували з протоукраїнськими племенами, що, певною мірою, позначилось на культурі, звичаях.

Кіне́ма (грецьк. *kinēma* — рух) — артикуляційна розрізнявальна ознака, вимовний рух одного органу мовлення у творенні фонем, напр.: звук *n* складається з однієї кінеми — губної; *b* — з двох — губної та гортанної; *m* — з трьох — губної, гортанної та носової; одиниця **кінемеси**.

Кіне́сика (грецьк. *kinētikos* — той, що дає рух, приводити в рух) — рухи, що сприймаються комунікантами за допомогою зору: жести, міміка, постави тіла, оформлення зовнішності, почерк тощо; рухи частин тіла учасників спілкування, що супроводжують вербальне спілкування та сприймаються зором, постаючи носіями різноманітних комунікативних смислів (*жести, міміка, постави тіла, почерк тощо*). Засоби К. значною мірою національно й культурно зумовлені; їхня розбіжність у різних національних лінгвокультурних співтовариствах може стати причиною комунікативних невдач у міжкультурній комунікації або навіть провокувати культурний шок. *Див.: Спілкування; Комунікація; Канал / Канал комунікації; Код. Пор.: Проксеміка; Такесика.*

Кіне́ць слова абсолютний (лат. *absolutus* — необмежений, безу-

мовний) — звук, яким закінчується слово. Антонім: *Початок слова абсолютний*.

Кінцівка — кінцівка казки, що часто має характер стереотипної формули: *Стали жити поживати та добра наживати; Тут і казці кінець, а хто слухав — молодець*. Сприймається як словесно-декоративний елемент фольклорного тексту.

Кінешма (грецьк. *kinēśma*) (**кінеморф**, **кіпé**) — 1) артикуляційна ознака, вимовна робота органів мовлення у продукуванні звука; відтворення структури фазового переходу шляхом руху органів мовлення; фонетична синтагма, що фіксує цей перехід у звукоартикуляції; 2) одиниця паралінгвістичного рівня комунікативного процесу; 3) у дискурсології — одиниця, що виражає рух; образ моторного, кінестетичного характеру. *Див.: Фонокінема*.

Клас (лат. *classis* — розряд) **іменників узгоджувальний** / **Клас узгоджувальний** — сукупність іменників, що мають набір узгоджуваних словоформ, визначуваних граматичним числом, граматичним родом, найменуваннями істот / неістот; граматична категорія, за якою іменники диференційовані на кілька формальних класів за особливостями модель узгодження. Ґрунтується, наприклад, в українській мові на категорійних значеннях роду, істоти-неістоти. Найявні такі узгоджувальні класи: 1-й — чол. р., неістота (*ліс*); 2-й — чол. р., істота (*випускник*); 3-й — ж. р., неістота (*річка*); 4-й — ж. р., істота (*випускниця*); 5-й — с. р., неістота (*озеро*); 6-й — с. р., істота (*левеня*); 7-й — слова *pluralia tantum* (*штани, дріжджі*).

Клас (лат. *classis* — розряд) **парадигматичний** (прикм. від ім. *парадигма*) — множинність слів з однаковим характером відношень між основою вихідної форми й основами інших словоформ парадигми, а також однаковим набором кінцевих афіксів.

Клас (лат. *classis* — розряд) **слів граматичний** (прикм. від ім. *граматика*) — сукупність лексем, об'єднаних 1) спільним граматичним значенням, 2) спільними морфологічними ознаками (системами словозміни та словотвору), 3) спільними синтаксичними ознаками (переважно дистрибуцією).

Клас (лат. *classis* — розряд) **слів синтагматичний** (прикм. від ім. *синтагматика*) — сукупність слів певного лексико-граматичного розряду зі спільним для них набором потенційно можливих детермінантів у формі тих чи інших частин мови та утворених конструкцій. **Синтагматичні класи іменників. Синтагматичні класи дієслів процесу. Синтагматичні класи дієслів стану. Синтагматичні класи дієслів руху.**

Класемма (лат. *classis* — розряд + *-ема*) — найбільш узагальнена за змістом сема, що відповідає значенню частини мови (*предметність, ознака, дія* тощо).

Класи (лат. *classis* — розряд) **дієслів морфологічні** (прикм. від ім. *морфологія*) — групи дієслів, що формуються на базі співвідношення структури фіналей і дієслівних основ інфінітива та фіналей основ теперішнього часу (перший клас дієслів з основами на *-a/-ay*: *чита-ти/читай-уть*; другий клас з основами на *-i/-iй*: *білі-ти/білій-уть* і под.).

Класи (лат. *classis* — розряд) **по-**

зйцій — у дескриптивній лінгвістиці — типи синтаксичних позицій як основа для класифікації слів.

Класи (лат. *classis* — розряд) **семантичні** (прикм. від ім. *семантика*) — об'єднання слів, що належать до однієї або різних частин мови, за ознакою спільності основи й словотвірних зв'язків.

Класи (лат. *classis* — розряд) **слів** — Див.: *Частини мови*.

Класи (лат. *classis* — розряд) **слів граматико-семантичні** — те саме, що частини мови. Див.: *Частини мови*.

Класифікація (лат. *classis* — розряд + *facere* — робити) **голосних за місцем творення** — визначувана позицією спинки язика в горизонтальному напрямі щодо піднебіння; за місцем творення голосні в українській мові поділяються на голосні переднього та заднього рядів.

Класифікація (лат. *classis* — розряд + *facere* — робити) **голосних за способом творення** — визначувана ступенем підняття спинки язика до піднебіння; за способом творення голосні в українській мові поділяються на голосні низького підняття, голосні середнього підняття, голосні високо-середнього підняття та голосні високого підняття.

Класифікація (лат. *classis* — розряд + *facere* — робити) **мов ареальна** (лат. *area* — майдан, простір) — вивчення та групування мов світу в мовні союзи за подібністю, що виникла внаслідок конвергенції на основі територіального контактування. Пор.: *Класифікація мов генеалогічна; Класифікація мов соціолінгвістична; Класифікація мов типологічна*.

Класифікація (лат. *classis* — розряд + *facere* — робити) **мов ге-**

неалогічна (грецьк. *genealogia* — родовід) — групування мов світу у мовні сім'ї на підставі спільності походження, родинних зв'язків між ними; класифікація мов у порівняльно-історичному мовознавстві, оснований на вивченні та групуванні мов світу на основі споріднених зв'язків між ними (спільного походження від прамови). Пор.: *Класифікація мов ареальна; Класифікація мов соціолінгвістична; Класифікація мов типологічна*.

Класифікація (лат. *classis* — розряд + *facere* — робити) **мов морфологічна** — класифікація мов світу на основі принципів будови слова та встановлення відповідного типу мови на ґрунті вияву в її системно-структурній організації закономірностей і тенденцій аглютинації, аналітизму, синтетизму. За цією класифікацією всі мови поділяються на: *кореневі* (аморфні, ізолятивні), *аглютинативні*, *флексивні* (фузійні), *полісинтетичні* (багатоскладові, інкорпоративні). У *кореневих* мовах слова не поділяються на морфеми: корені й афікси. Їм властива морфологічна неформленість слів типу українських невідмінюваних *туди, звідти, там*, граматичні відношення між словами передаються інтонаційно, лінійно (порядком слів), службовими словами (*бірманська, в'єтнамська* та ін.). **Аглютинативні мови** (*тюркські й фінно-угорські*) мають у слові корінь і афікси (словозмінні та словотвірчі). Особливістю афіксів постає їхня однозначність — кожен афікс виступає засобом вираження тільки одного граматичного значення. Так, наприклад, у турецькій мо-

ві *-лар-* — суфікс множини (інших значень він не виражає), *-дай-* — суфікс родового відмінка (тільки цього відмінка без інших значень). Для вираження сукупності значень елемента *-ей* у слові *людей* у турецькій мові постане кілька афіксів, приєднаних до кореня слова: *адам-лар-дан* (від *людей*), у цьому разі *адам* — людина, *-лар-* — суфікс множини, *-дай-* — суфікс родового відмінка. На позначення множини до кореня додавався суфікс *-лар-* (*адам-лар*), а для реалізації значення родового відмінка — суфікс *-дай-*. **Флективні мови** внутрішньо диференційовані на синтетичні й аналітичні. **Синтетичні мови** виражають відношення між словами за допомогою відповідних форм слів (*українська, білоруська, польська, литовська* та ін.; мертві мови: *латинська, готська, давньо-грецька*). В **аналітичних мовах** відношення між словами виражаються за допомогою службових слів і порядком розташування повнозначних слів. Здебільшого в них або зовсім немає відмінкових форм, або вони дуже слабко виражені (*англійська, французька, болгарська* та ін.). **Полісинтетичні (інкорпоративні) мови** основною особливістю мають об'єднання різних частин речення у вигляді аморфних слів-основ в цілісні складні комплекси, зовні подібні до слів. Якщо взяти, наприклад, вислів — слово-речення *пинкаттлkw*, вживане ацтеками (індіанська народність у Мексиці), то воно означає «Я їм м'ясо». Це наслідок складання слів *пи* — я, *накатл* — м'ясо і *ква* — їсти. У цих мовах ті чи інші об'єкти дії й обставини її перебігу можуть виражатися не

окремими членами речення (додатками, обставинами), а тільки різними афіксами як елементів дієслівних форм. До складу дієслівних форм почасти входить підмет. Див.: *Мови аглютинативні; Мови аморфні; Мови флективні; Мови інкорпоровані.*

Класифікація (лат. *classis* — розряд + *facere* — робити) **мов соціолінгвістична (функційна)** — групування мов світу за ступенем їхнього поширення та статусу в соціумі. Пор.: *Класифікація мов ареальна; Класифікація мов морфологічна; Класифікація мов типологічна; Класифікація мов генеалогічна.*

Класифікація (лат. *classis* — розряд + *facere* — робити) **мов типологічна** (грецьк. *typos* — відбиток, форма, зразок і *logos* — слово, вчення) — групування мов світу в мовні типи за подібністю мовних систем (фонетичною, морфологічною, синтаксичною); класифікація, що ґрунтується на виявленні подібності й відмінності будови мов незалежно від їхньої генетичної спорідненості (на основі подібності й відмінності не в самому мовному матеріалі, а в принципах його організації). Основою К. м. т. є тип як абстрактний / абстрагований еталон, що за своїми параметрами постає ідеальним об'єктом і в чистому вигляді у мові не реалізується, тому що в конкретній мові поєднуються ознаки різних мовних типів, тому суттєвим є встановлення домінування тих чи інших ознак. Вирізняють: 1) **змістову, або семантичну типологію**, що ґрунтується на сполученні формальних і змістових критеріїв (Едуард Сепір, Джозеф Харолд Грінберг; 2) **характерологічну типологію**, у межах якої активно опрацю-

вують внутрішньоструктурні закономірності мови. Останні визначають тенденції та напрями поєднання та взаємосполучення, взаємозумовлення окремих типологічних ознак у конкретній мові (В. Скалічка); 3) **структурну типологію**, у розрізі якої аналізуються ті чи інші відношення між елементами мовної системи (Фердинанд де Соссюр, Роман Якобсон, Антуан Мартіне, Тадеуш Мілевський, Чарльз-Ф. Вьоглін); 4) **частковівневу типологію**, де основою дослідження типологічних ознак постають мовні яруси: морфологічний, синтаксичний, фонологічний та ін.; 5) **типологію мовних категорій** (*типологія стану, типологія відмінка, типологія часу*), мовних конструкцій (*типологія результативних конструкцій, типологія пасивних конструкцій, типологія стативних конструкцій, типологія рецесивних конструкцій* і под.); 6) **фонологічну типологію**, за якою всі мови світу диференційовано на мови фонемної будови (основною фонологічною одиницею є фонема) і мови складової будови (основною фонологічною одиницею постає склад або певний його елемент — ініціаль / фіналь); з-поміж першого типу розмежовують мови вокалічного й консонантного типу. К. м. т. своєю джерельною базою має морфологічні класифікації Августа Вільгельма фон Шлегеля, Фрідріха фон Шлегеля, Вільгельма фон Гумбольдта та ін. У цих класифікаціях основними були визнані слово та його складники, що уможливлювало послідовне врахування їхнього співвідношення, способу вираження граматичних значень, типи склад-

ників слова, встановлення способів їхнього поєднання (аглотинація / фузія), позицію словотвірного / словозмінного складника щодо кореня. Застосування цих критеріїв дозволило розмежувати чотири типи мов: ізоляційний, аглютинативний, флективний і полісинтетичний (інкорпоровальний). Ізоляційним мовам не властива словозміна, граматичні значення здебільшого виражені порядком слів, складаються з кореневих елементів (*китайська, в'єтнамська, йоруба* та ін.). В аглютинативних мовах наявний незмінний корінь і варіанти словозмінних афіксів, добір яких зумовлений звучанням кореня і які поєднувані з ним аглютинацією, єдиними виразками граматичних значень є словозмінні афікси (гаплосеми), що є однозначними: *тюркські, уральські, дравідські, більшість конгокордофанських мов*. У флективних мовах корінь може мати варіанти, словозмінні афікси часто є синтетосемічними та поєднувані з коренем фузією, те саме граматичне значення може виражатися різними афіксами: *українська, сербська* та інші *слов'янські, германські, балтійські* та інші індоевропейські мови та ін. Полісинтетичним (інкорпоровальним) мовам властиві складні утворення, що є і словами, і реченнями, де останні містять різні компоненти для передання змісту головних і другорядних членів речення: *палеоазіатські, індіанські мови Америки*. Див.: *Типологія мов континентів; Класифікація мов морфологічна. Пор.: Класифікація мов ареальна; Класифікація мов соціолінгвістична; Класифікація мов генеалогічна*.

Класифікація (лат. *classis* — ряд + *facere* — робити) **приголосних за акустичним враженнями** — урахує наявність додаткових ознак при творенні звуків; за акустичним враженням в українській мові виділяють групу шиплячих і групу свистячих приголосних.

Класифікація (лат. *classis* — ряд + *facere* — робити) **приголосних за місцем творення** — ґрунтується на дії активних і пасивних мовних органів при артикуляції; за місцем творення в українській мові приголосні поділяються на губні, язикові та глоткові (фарингальні).

Класифікація (лат. *classis* — ряд + *facere* — робити) **приголосних за способом творення** — урахує характер перешкод, що утворюються між пасивними й активними мовними органами, та спосіб їхнього подолання; за способом творення приголосні в українській мові поділяються на: зімкнені, щілинні (фрикативні) та дрижачі.

Класифікація (лат. *classis* — ряд + *facere* — робити) **приголосних за ступенем палаталізації** (лат. *palatum* — піднебіння) — урахує додаткове підняття язика до твердого піднебіння; за ступенем палаталізації приголосні в українській мові поділяються на: м'які, пом'якшені, напівпом'якшені; за відсутності додаткової палаталізації всі приголосні, окрім [j], є твердими.

Кластер (від англ. *cluster* — «накопичення») — об'єднання кількох однорідних елементів, яке можна розглядати як самостійну одиницю.

Клаузула (лат. *clausula* — закінчення) — заключна частина віршового рядка, починаючи з ос-

танняго наголошеного складу (у випадку суголосся К. мовиться про риму). К. буває окситонною, коли після ритмічного акценту відсутні ненаголошені склади (*орел*), парокситонною — за наявності одного наголошеного складу (*небо*), дактилічною — двох складів (*по́смішка*), гіпердактилічною — трьох складів (*котигорошко*); ефектна кінцівка публічної промови, що несе особливе смислове навантаження: *Доля майбутнього у ваших руках, а майбутнє для нашої Держави найважливіше. Дякую за увагу* (З виступу Президента України В. Ющенка перед випускниками Військової академії).

Клічна форма — те саме, що кличний відмінок. Див.: **Відмінок кличний**.

Кличний відмінок — Див.: **Відмінок кличний**.

Клімакс (грецьк. *klimax* — драбина) — стилістична фігура, протилежна за значенням антиклімаксу, розкривається у поетичному мовленні в напрямі наростання його інтонаційно-смислового навантаження: *Як не крути, / на одне виходить, / слід би катюгам давно зазубрити: / можна прострелити мозок, / що думку народить, / думки ж не вбить!* (В. Симоненко); фігура мовлення, в якій останнє слово кожного речення або його частини повторюється на початку наступного, що увиразнює реалізацію думки: *Мишка за кішку, кішка за Жучку, Жучка за внучку...* (Нар. казка); градація, нарощення думки. Синонім: **Градація висхідна**. Див.: **Акромонограма**; **Анадиплосис**.

Клітики (грецьк. *klityky*) — службові слова, що не мають наголосу та утворюють разом з по-

внозначними словами, до яких прилягають, одне фонетичне слово (наприклад, прийменники *в (у), до, з (із, зі)*). К. можуть приєднуватися до наголошеної словоформи певної частини мови (наприклад, романські займенникові форми в непрямих відмінках — приєднуються тільки до дієслова) або до словоформ будь-якої частини мови (українські частки типу *ж*, російські частки *же, ли*); останні називаються транскатегорійними. У давніх індоевропейських мовах порядок розташування клітик у реченні був чітко усталений, визначуваний спеціальними правилами. Див.: *Енклітика; Проклітика*.

Кліше (франц. *cliché* — відбиток) — 1) мовний засіб, готовий / стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і подібних контекстах відповідно до комунікативних вимог тієї чи іншої мовної сфери (здебільшого в документах офіційно-ділового стилю), зберігає свою семантику та виразність, відповідає психічним стереотипам національного світобачення; завдяки легкості до відтворення сприяє автоматизації мовлення, прискорює процес комунікації, економить час і зусилля мовців, але втрачає оригінальність мовотворення: *укладання угоди, договірні сторони* і под.; будь-яка готова мовленнєва формула, критерієм виділення якої є регулярність її вживання у мовленні й комунікації в певних повторюваних мовленнєвих і комунікативних ситуаціях. К. здебільшого мають національно-культурні особливості й характеризують ідіоматику мови; 2) у комунікативістиці — загальні моделі пове-

дінки в конкретних ситуаціях. Див.: *Мова; Мовлення; Комунікація; Ідіоматика мовна*.

Кліше (франц. *cliché*— відбиток) **мовні** — мовний стереотип, готовий зворот, що використовується в певних ситуаціях і подібних контекстах. На відміну від мовних штампів, що є звичними фразами із розмитим лексичним значенням і стертою експресивністю, К. складають конструктивну одиницю, що зберігає свою семантику, а почасти й виразність, *пор.: високі договірні сторони, для підвищення якості продукції* тощо. К. м. певною мірою полегшують процес спілкування, економлять зусилля й час для адресанта й адресата. К. здебільшого використовуються в офіційно-діловому стилі: *установити контроль; визвольний рух; патріотичне виховання; посилення боротьби із зловживаннями; мирне співіснування; дух часу; матеріальне благополуччя, ринкова економіка*. Для визначення межі самого поняття слід враховувати відповідний синхронний зріз. Поява К. пов'язана з частотністю й повторюваністю ситуацій. За цих умов навколо стрижневого слова утворюється відносно постійний набір контекстуальних елементів у мовленні, що набувають звичності в називанні та звучанні. Такі сполуки слів перетворюються у стандартні. Подібно до фразеологізмів вони відтворюються в мовленні й починають функціонувати як одиниці мови. На відміну від фразеологізмів у них немає семантичних зсувів, зв'язок компонентів вільний. Це сполучення перехідного типу — між фразеологізмами та вільними словос-

полученнями. До них належать вільні синтаксичні словосполучення, яким властива тимчасовість існування як готових формул мови: *входити в коло інтересів, гуманний акт, екстремальна ситуація, користуватися великим попитом, перехідний період, плинність кадрів, боротьба із злочинністю, соціальна програма, захист національних меншин, ринкові відносини, мораторій на смертну кару* та ін. К. м. побудовані за відповідними моделями словосполучень, зрідка речень, що функціонують переважно в інформаційних жанрах засобів масової інформації й часто відтворювані у мові. Вони виконують роль стандарту, забезпечують найповнішу інформацію й економлять мовлення; використовувані як готові формули: *сфера обслуговування; підтримувати дипломатичні відносини; усенародне обговорення; ринкові реформи; факти — неспростовна річ; одержувати інформацію* тощо.

Кліше (франц. *cliché* — відбиток) **наднаціональне** — кліше, що увійшло в лексичний фонд кількох (багатьох) мов у межах полілінгвокультурної спільноти під впливом засобів масової комунікації та реклами. *Див.: Спілкування; Комунікація; Мова; Код мовний; Кліше.*

Ключові слова — *Див.: Слова ключові.*

«**Ключові слова культури**» — «Слова, особливо важливі й показові для окремо взятої культури» (А. Вежбицька), інколи виділяють константи культури (Ю. Степанов), *пор.*, напр., для української культури *писанка, рушник, калина, хата, мова, Канів, Чернеча гора* та ін.

Кніжна лєксика (грецьк. *lexicos* — словесний) — *Див.: Лексика книжна.*

Кніжне мовлення — *Див.: Мовлення книжне.*

Кніжний стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — *Див.: Стиль книжний.*

Коагєнс / Коагєнси (лат. (*co(n)* — з, разом + *agens* — діяч) — другий і под. агенси, група агенсів, які спільно виконують дію: *Василько з мамою пішли в поле (В. Підмогильний); Іван з Марійкою цілувалися.*

Коагуляція (лат. (*co(n)* — з, разом + *agulation* — висвітлювати) — у психолінгвістиці — висвітчування на етапі внутрішнього програмування протOVERBальної схеми майбутнього висловлення у свідомості адресанта.

Коартикуляція (лат. (*co(n)* — з, разом + *articulation*) — процес творення звука, при якому кінцева артикуляція попереднього звука накладається на початкову артикуляцію наступного.

Коацєрвация (лат. (*co(n)* — з, разом + *apervatio* — нанизувати) — нагромадження, нанизування (прикладів, аргументів). *Див.: Ампліфікація.*

Ковтання слів, зв'язків — відбиття особливостей вимови тих чи інших дійових осіб, які допускають таке «ковтання», що зумовлює відповідні орфографічні помилки: *Скіки?* (замість — *скільки*); *Добдень* (замість — *Добрий день*); *Мона?* (замість — *можна*).

Когєзія (англ. *cohesion* — зціплення; лат. *cohaesus* — зв'язаний, зчеплений) — структурно-граматична категорія зв'язності тексту; форми зв'язку — граматичні, семантичні, лексичні (*потори, дійктичні й анафоричні*

слова, сполучники, порядок слів тощо) — між окремими частинами тексту, що визначають перехід від одного контекстно-варіативного членування тексту до іншого та забезпечують послідовну, часово-просторову взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій тощо. Структурно-граматичний тип текстової зв'язності.

Когерентність (лат. *coherentia* — зчеплення, зв'язок) — семантична категорія зв'язності тексту; семантичний тип текстової зв'язності, завдяки якому окремі смислові компоненти пов'язуються в смислову цілісність.

Когнітивізм (франц. *cognitif*, від лат. *cognitio* — знання, пізнання) — 1) дослідження в напрямі від думки до мови, від знань про світ до встановлення особливостей і закономірностей їхньої реалізації на різних ярусах мовної системи — у слові, словосполученні, реченні, тексті, дискурсі та ін.; 2) напрям у науці, об'єктом вивчення якого є людський розум, мислення й ті ментальні процеси, що з ними пов'язані; 3) наука про знання та пізнання, про сприйняття світу в процесі діяльності людей. Процеси, що пов'язані зі знаннями та інформацією, називаються когнітивними, або когніцією. Їхніми синонімами також є слова «інтелектуальний», «ментальний», «розсудливий».

Когнітивістика (франц. *cognitif*, від лат. *cognitio* — знання, пізнання) — інтегральна міждисциплінарна галузь досліджень, що вивчає процес творення моделей свідомості, пов'язаний з опрацюванням знань, прийняттям рішень, розумінням при-

родної мови, логічними висновками, аргументацією та іншими видами когнітивної діяльності. Предметом когнітивної науки є дослідження механізмів людської свідомості, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу. **Мета когнітивних досліджень** — побудувати інтегральну картину процесів мовлення, мислення й інтелектуальної поведінки людини. Знання є основою досліджуваною категорією. Їх розглядають як знаряддя, результат і інструмент когнітивних процесів, а також як самі когнітивні операції над знаннями.

Когнітивна (прикм. від ім. *когніція*) **граматика** (грецьк. *grammatike (technē)* — мистецтво читати й писати букви, від *gramma* — літера, написання) — Див.: *ГраMATика когнітивна*.

Когнітивна (прикм. від ім. *когніція*) **діяльність** — Див.: *Діяльність когнітивна*.

Когнітивна (прикм. від ім. *когніція*) **лінгвістика** (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — Див.: *Лінгвістика когнітивна*.

Когнітивне (прикм. від ім. *когніція*) **опрацювання мовних даних** — Див.: *Опрацювання мовних даних когнітивне*.

Когнітивний (франц. *cognitif*, від лат. *cognitio* — знання, пізнання; прикм. від ім. *когніція*) — аспект, що забезпечує вираження в мовних одиницях знання про світ; такий, що стосується функцій мозку, які забезпечують: сприйняття об'єктів, знання про них, спроможність вирішення проблеми, здатність напрацювання пізнавальних навиків, тенденції до узагальнення, вияв спільного й відмінного тощо.

Когнітивний (прикм. від ім. *когніція*) **дисонанс** (лат. *dissonans* — різноголосий, різнозвучний) — *Див.: Дисонанс когнітивний.*

Когнітивний (прикм. від ім. *когніція*) **зміст** — *Див.: Зміст когнітивний.*

Когнітивний (прикм. від ім. *когніція*) **стиль** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — *Див.: Стиль когнітивний.*

Когнітологія (франц. *cognitif*, від лат. *cognitio* — знання, пізнання; англ. *cognitio* — знання, пізнання, пізнавальна здатність і грецьк. *logos* — слово, вчення) — інтегральна наука про когнітивні (пізнавальні) процеси у свідомості людини, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу.

Когніція (лат. *cognitio* — знання, пізнання) — основне поняття когнітивної лінгвістики, що позначає сукупність психічних (ментальних, мисленевих) процесів сприйняття світу, простого спостереження за довкіллям, категоризації, мислення, мовлення та ін., які виступають засобом опрацювання та систематизування інформації, що надходить людині або зовні, або уже реінтерпретована людиною. **К.** виступає виявом розумових, інтелектуальних, пошуково-творчих сил людини й охоплює усвідомлення самого себе, свого статусу, оцінку самого себе й довкілля, побудову особливої картини, що ґрунтується на відповідних мережних континуумах національно-когнітивного простору — всього того, що складає основу для раціональної та свідомої (усвідомленої) поведінки людини.

Когніція (лат. *cognitio* — знання, пізнання) **національно-куль-**

турна — *Див.: Менталітет етнічний.*

Код (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга, список настанов) — система умовних знаків, символів для передавання, опрацювання й зберігання різної інформації; спосіб запису, передачі інформації каналами зв'язку (комунікації) відповідно до їхніх технічних, соціально-культурних особливостей і функцій; сукупність правил чи їхніх обмежень, що забезпечують функціонування природної мови або тієї чи іншої знакової системи; у комунікативістиці — у випадках міжособистісного та міжкультурного спілкування **К.** виступають засоби певної ідіоетнічної мови, мови міжнаціонального й міжнародного спілкування, а іноді штучні мови. **К.** становить основу забезпечення комунікації. *Див.: Спілкування; Комунікація; Інформація; Канал / Канал комунікації; Мова ідіоетнічна; Мова міжнародного (міжнаціонального) Канал спілкування. Пор.: Мова.*

Код (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга, список настанов) **Грея** — у дискурсології — *n*-мірна двоїна, система у вигляді графа. Коди Грея встановлюються так, щоб двоїчні слова відрізнялися на відстані Лемінга, дорівнюючи одиниці. У вигляді графів-розгортань (як і в літерному коді Шеннона — Фано) широко використовуються в розділах дискретної математики.

Код (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга, список настанов) **комунікативний** (прикм. від *комунікація*) — мова або її різновиди (*діалект, сленг, стиль* тощо), а також не-

мовні засоби (*паралінгвальні, інтонаційні тощо*), які використовують учасники комунікативного акту; мова у складній взаємодії з елементами інших знакових систем (*жестами, мімікою, поставами тіла, значущими рухами частин тіла, одягом, прикрасами, запахами тощо*), із ситуативними (*час і місце спілкування, організація часу і простору спілкування тощо*), соціальними (*соціальні ролі учасників спілкування*), віковими, гендерними, психічними (*темперамент, настрій, душевний і духовний світ*) і фізіологічними чинниками.

Код (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга, список настанов) **культурно-мовний у комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — єдність мовних і культурних знань, що виявляються у міжкультурній комунікації та втілюються у вербальних повідомленнях. *Див.: Комунікація; Код; Коди вербальні; Мова.*

Код (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга, список настанов) **мови маскультурний** — спільне в мовних кодах більшості носіїв полілінгвокультури, що сформувалось в епоху масової культури під впливом засобів масової інформації та стало реальним фактом культурної соціалізації особистості, впливу на структуру та зміст мовної картини світу й міжособистісного спілкування. *Див.: Код; Мова; Картина світу мовна.*

Код (франц. *code*, від лат. *codex* — книга, список настанов) **мówний** — сукупність засобів мови, що використовуються у комунікації та характеризуються певною однорідністю (*літератур-*

на мова, соціальні чи територіальні діалекти тощо); засіб комунікації. *Див.: Мова; Комунікація; Спілкування.*

Кодекс (лат. *codex* — книга, список настанов) **комунікативний** (лат. *communico* — спілкуюся) — система принципів, правил, приписів, постулатів і конвенцій спілкування, що регулюють мовленнєву поведінку учасників комунікативного акту та ґрунтуються на певних категоріях і критеріях. *Див.: Код; Код комунікативний. Пор.: Код Грея.*

Коди (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга, список настанов) **вербальні** (лат. *verbalis* — усний, словесний) — система знаків природної мови, яку використовують для передавання та кодування інформації. *Пор.: Коди невербальні.*

Коди (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга, список настанов) **невербальні** (*не-* + лат. *verbalis* — усний, словесний) — немовні засоби, що охоплюють різні знакові системи та використовуються для передавання інформації, інтенсифікації процесу передавання. *Пор.: Коди вербальні.*

Кодифікація (лат. *codex* — книга, навоскована дощечка для письма і лат. *facio*, від *facio* — роблю) — нормалізація мови; опис зведених правил вживання мовних одиниць, їхнє упорядкування й систематизація як нормативних у граматиках, довідниках і словниках літературної мови для поширення; свідомо зорієнтована праця лінгвістів на створення та фіксацію об'єктивної літературної норми, її офіційне визнання та подання приписів, основним призначенням яких постає формування,

збереження, удосконалення, поширення мовної норми. Кодифікована літературна мова виявлена та втілена у граматиках, словниках, довідниках. Рекомендовані норми набувають загальнонаціонального статусу та поширюються через освітні заклади, засоби масової інформації. К. властива тільки для літературної мови. Норма живої мови постає категорією динамічною. К. ж є статичною. Від часу напруження та введення в дію К. виступає — це становить її особливу суспільну роль — як стабілізатор і регулятор функціонування й розвитку літературної норми. Статичність К. не засвідчує того, що вона не може активно впливати на вживання мовних засобів і на зміни в узусі та нормі. Перспективність К. постає можливою тільки завдяки К. варіантів у літературній мові й відповідного ставлення до них самих мовців.

Кодифікація (лат. *codex* — книга, список настанов, наводкована дощечка для письма й лат. *fi-catio* від *facio* — роблю) **мовна** — систематизація та закріплення мовних норм у граматиках, словниках, довідниках.

Кодифікованість (лат. *codex* — книга, наводкована дощечка для письма, список настанов і лат. *ficatio*, від *facio* — роблю) **літературної норми** — ознака літературної норми, що характеризує повною мірою розвинуті літературні мови. *Див.: Кодифікація.*

Кодони (лат. *codex* — список настанов, книга) — у психолінгвістиці — одиниця генетичного коду; складається з трьох послідовних нуклеотидів (триплет) у матричний (інформаційний) рибонуклеїновій кислоті й визначає

включення певної амінокислоти до синтезованої молекули білка; триплетні основ, що кодують у генетичній мові амінокислоти.

Кодування (лат. *codex* — список настанов, книга) — відбиття, опис засобами мови (одинацями, категоріями) тієї чи іншої реальної / ірреальної ситуації; втілення задуму адресанта в певну символічну форму (мовну, графічну, звукову).

Кодування (лат. *codex* — список настанов, книга) **інформації** (лат. *informatia* — пояснення, виклад) — утілення задуму (інтенції) адресанта в засоби конкретної ідіоетнічної мови за законами її функціонування; перехід від особистих смислів адресанта до їхнього втілення в загальноприйняті значення одиниць мовного коду.

Коефіцієнт (лат. префікс *ko...* + *efficiens* (*efficientis*) — той, що виробляє) **норми** — незбіг уявлення щодо приналежності близьких, співвідносних за формою, структурою одиниць двох мов в осіб-носіїв цих мов, *пор.: Чого ви бажаєте?* (як звернення до покупця у крамниці в Україні) та англ. для цього випадку: *What can I do for you?* Близька за структурою англ. фраза *What do you want?* у цій ситуації буде неадекватно грубою, а фраза *Що я можу зробити для вас?*, навпаки, постає неадекватною для умов звичайної української крамниці. Якщо в російській мовленнєвій практиці похідні типу *Кабаниха, Лявониха* кваліфікуються як стилістичні знижені, то в польській мовленнєвій культурі — як позитивні.

Койне (грецьк. *koinē diálektos* — спільне наріччя) — функційний тип мови, використовуваний як основний засіб спілкування (зде-

більшого усного) в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних діалектів або мов. *Пор.: Діалект; Наріччя.*

Колектив (лат. *collectivus* — збірний, нагромаджений) **мовний** — у соціолінгвістиці — сукупність мовців, об'єднаних певними формами соціальної взаємодії (зокрема комунікативною). *Пор.: Співтовариство мовне.*

Коло герменевтичне (грецьк. *hermeneutike* — мистецтво тлумачення) — розуміння смислу цілого тексту на підставі аналізу частин, що є похідним передбачення смислу цілого (поняття запроваджене М. Флаціусом й опрацьоване Ф. Шлейєрмахером).

Колокації (лат. *colocatio* — цілісність) — словосполучення, що за своїми окремими ознаками (*відтворюваність, усталеність складом* тощо) належать до фразеологічних одиниць, але відрізняються від них нульовою експресивністю й нульовою (у тому числі й втраченою) метафоричністю. *Пор.: англ. This old man came home, man of action* — людина, яка намагається бездумно діяти першою.

Колоквіалізм (лат. *colloquium* — розмова, бесіда) — слова суто розмовного мовлення: *жахливо* (у значенні жакливо холодно), *прохолоджуватися, гарненький* тощо. Постають стилетвірними одиницями розмовного стилю.

Колоквіалістика (лат. *colloquium* — розмова, бесіда) — *Див.: Мовленнєвознаєство.*

Колокція (лат. *colloqui* — розмовляти, від лат. *con* — з та *loqui* — говорити) — один із нерегулярних виділюваних складників мовленнєвого акту, що означає активний / пасивний перебіг мовленнєвої ситуації, унаслідок

чого постає досягнення / недосягнення поставлених завдань.

Колорит — стилістичне забарвлення (*тональність, регістр*) висловлення, тексту, орієнтоване на його суб'єктивно-оцінне сприйняття, на потребу викликати в читача (слухача) певні емоції, настрої.

Колорит / Колорит місцевий (італ. *coloriste*, від лат. *color* — колір) — відбиття або вираження мовними засобами особливостей зображуваної країни, епохи, обставин, особистості.

Кóма — розділовий знак (,), що використовується для розділення й виділення слів, груп слів і предикативних частин у структурі складного.

Команда (франц. *commande*) — у дискурсології — мовленнєва дія, що зв'язує процес мовного обрахування з позамовною реальністю, переводячи згорнуту в мовленні енергію в рухові акції та реакції людей; прагматичний аспект синтаксичної операції.

Комбінаторні (прикм. від ім. *комбінатор*) **зміни звуків** — *Див.: Зміни звуків комбінаторні.*

Коментар (лат. *commentator* — пояснюю, тлумачу) — компонент *актуального членування речення*, що виступає як характеристика відправного пункту висловлення, або *тоніка*. Терміни *тонік* і *комент* в найзагальніших рисах корелюють з *темою* та *ремою* і використовуються в англомовній лінгвістиці, остання ж пара — в європейській.

Коментар (лат. *commentator* — пояснюю, тлумачу) **лінгвокраїнознавчий (лінгвокультурологічний)** — інформація, яка подається у спеціальних довідниках, словниках, коментарях до текстів тощо, про специфіку вияву культури певного етносу

та відповідно національно-культурний компонент лексичного значення мови, яка обслуговує цей етнос, а також рекомендації стосовно правил комунікативної поведінки, прийнятих у цій культурі. К.л. адресований тим, хто вивчає іноземну мову. *Див.: Мова; Компонент слова національно-культурний. Пор.: Картина світу мовна.*

Коментатив (лат. *commentator* — пояснюю, тлумачу) — *Див.: Спосіб переповідний.*

Комісив (лат. *commission*, від англ. *commission* — доручення) / **Промісив** (англ. *promise* — обіцянка) — тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого полягає в накладанні на адресанта обов'язку виконати певні дії у майбутньому або дотримуватись певної лінії поведінки, адресант виступає гарантом реальності обіцяного: *Заходьте до мене, ми побалакаємо, ми зойдемося: ви щось-небудь уступите, я чого-небудь прибавлю* (І. Карпенко-Карий). За Дж. Сьорлем, йому властиві такі диференційні ознаки: зобов'язати Мовця S здійснити певну майбутню дію або ж дотримуватись відповідної лінії поведінки; 2) напрям налаштування — «реальність — слова»; 3) умова щирості — намір; 4) пропозиційний зміст — Мовець S виконає певну майбутню дію А; 5) формула: $S \uparrow I$ (М. реалізує / здійснить Д). Символ С позначає ілокутивну мету комісива. За Д. Вундерліхом, функція комісива — обіцянка, оголошення, погроза. За класифікацією Георгія Почепцова, К. охоплює речення-обіцянки. К. Бах у складі функцій К. виокремлює: погодження, парі, гарантування, запрошення, пропозицію, обіцянку, присягу, про-

позицію послуг, а для В. Богданова К. — це не інституційний, спонукальний, адресатно-ініціувальний тип. У К. важливу роль може відігравати попередження, що належить до механізму орієнтування та визначає перебіг дії за певним планом або її супровід. Таке попередження спрямоване на певний недопуск дії: *якщо а, то b*. *Пор.: Як на службі будете поправляти, чого не просять, то недовго прослужите...* (В. Винниченко); *Якщо ці молоді люди задивлятимуться тільки на моє вбрання, то мені до них байдужісінько* (М. Кропивницький). *Пор.: Менасив; Асертив.*

Комітатив (англ. *comitative*, франц. *comitatif* — спільний) — 1) спільний відмінок. Значення супроводу, спільності як одна з функцій орудного відмінка: лат. *Caesar omnibus copiis advenit*; укр. *Цезар прийшов зі всіма (своїми) військами*; компонент у семантико-синтаксичній структурі речення на позначення дії-супроводу, ознаки, предмета-супроводу, особи-співучасника; денотативна роль ситуантного чи сирконстантного типу (характеризувальний сирконстант); предмет / дія, що постають супровідними в реалізації ситуації: *Василько сидів замислений з чашкою молока* (В. Підмогильний); 2) англ. *comitative aspect*. Дієслівне значення сумісності або спільної дії в індійських мовах.

Комітативний (англ. *comitative*, франц. *comitatif* — спільний) — який виражає спільну дію, перебування тощо.

Компактність (ім. від прикм. *компактний*; лат. *compactum*) — акустична властивість звуків, що виявляється в наявності в

їхньому спектрі однієї ядерної домінаційної формантної сфери. Див.: *Форманта. Пор.: Дифузність.*

Компаративність (лат. *comparabe* — відносність) — співвідносність різномовних явищ. Див.: *Одиниці (елементи) компаративності.*

Компарат (лат. *comparator* — порівняльний, від *compar* — подібний, рівний + *-ant*) — денотативна роль суб'єктного типу, особа, предмет, вияв, дія, множинність, що з чим-небудь зіставляються, порівнюються: *Брат старший за сестру.*

Компарат / Компаратор (лат. *comparator* — порівняльний, від *compar* — подібний, рівний) — денотативна роль суб'єктного типу; особа, предмет, явище, які зіставляються; особа, предмет, явище, з яким зіставляється чи порівнюється компарат: *Надійка, це дівчинка величиною з горішок.*

Компаратив (лат. *comparativus* — порівняльний, від *compar* — подібний, рівний) — одна з грамем категорії ступеня вияву ознаки прикметників і прислівників, яка означає, що та сама ознака в одному предметі виявляється більшою (меншою) мірою, ніж в іншому, або в тому самому предметі, але в інший час (*кращий, гірший, ніжніший, інакший* та ін.); конструкція, що виражає порівняльні відношення, або її компонент; денотативна роль предикатного типу, форма вищого ступеня порівняння прикметника, прислівника або предикатива: *Брат старший за сестру.* Див. також: *Ступінь порівняння (Ступені порівняння).*

Компаратив (лат. *comparativus* — порівняльний, від *compar* — подібний, рівний) + **генітив** (лат.

(*casus*) *genitivus* — (відмінок родовий) **тавтологічний** (грецьк. *tauto* — те саме + *logos* — слово) — поєднання компаратива з формою генітива надає відтінку розмовної невимуженості мовлення, незадоволення, дратівливості: *ясніше ясного.*

Компаратив (лат. *comparativus* — порівняльний, від *compar* — подібний, рівний) + **приймєнник з генітивом** (лат. (*casus*) *genitivus* — (відмінок) родовий) **як гіперболічне** (грецьк. *hyperbole* — перебільшення, надлишок) **нарощування** — поєднання, що сприяє нарощенню дратівливості, містить відтінок емоції: *солодший від солодкого, старший від старшого* та ін.

Компаративістика (лат. *comparativus* — порівняльний, від *compar* — подібний, рівний + *-istica*) — те саме, що порівняльно-історичний. Див.: *Мовознавство порівняльно-історичне.*

Компаративний (лат. *comparativus* — порівняльний, від *compar* — подібний, рівний) **метод** (грецьк. *methodos, methodikys* — шлях дослідження, спосіб пізнання) / **Порівняльно-історичний метод** — Див.: *Метод компаративний.*

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *compeo* — взаємно прагну, відповідаю) **дискурсивна** (прикм. від ім. дискурс) — здатність поєднувати морфологічні, синтаксичні форми та значення у зв'язування усних і писемних різножанрових текстів, дискурсів. Це досягається відповідними засобами когезії (структурно-семантична зв'язність) і когерентності (змістова, семантична зв'язність). К. д. — складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **ілюктивна** (прикм. від ім. *ілюкція*) — здатність формувати та реалізувати комунікативні наміри у повідомленні; складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **інтерактивна** (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, *activis* — діяльний) — сукупність умінь, необхідних у спілкуванні в різноманітних умовах (ситуаціях) з різними комунікантами. Охоплює предметну та соціокультурну компетенції. Див.: *Комунікація; Постулати спілкування; Максими спілкування. Пор.: Компетенція мовна; Компетенція прагматична.*

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **інтеракційна** (англ. *interaction* — взаємодія, від лат. *inter* — префікс зі значенням між, поміж + *акція*) — спроможність взаємодіяти з комунікативним партнером у різних ситуаціях спілкування, у різних ситуативних контекстах, що відповідно означає знання правил і порядку інформаційного обміну, володіння сценаріями та механізмами міжособистісної взаємодії, зокрема координація комунікативних інтенцій, способів їхнього втілення; складник комунікативної компетенції. Див.: *Компетенція комунікативна.*

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* —

взаємно прагну, відповідаю) **комунікативна** (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь; прикм. від ім. *комунікація*) — сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують належний рівень комунікації; володіння прагматичними принципами спілкування; уміння вести спілкування в умовах, визначуваних відповідним контекстом; програма (знання та навички) мовленнєвої поведінки людини залежно від її здібностей орієнтуватись у відповідній ситуації спілкування; набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, постулатами, максимами та конвенціями спілкування. Охоплює мовну, культурну, прагматичну, предметну й соціокультурну компетенції; притаманне людині знання й уміння успішного й ефективного спілкування; система знань про правила мовної комунікації, що складається зі знань моделей комунікативної поведінки, знання мовного етикету, шаблонів спілкування (за Д. Хаймсом). Див.: *Постулати спілкування; Конвенції спілкування. Пор.: Компетенція мовна; Компетенція прагматична.*

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **комунікативна** (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь) **міжкультурна** — тип комунікативної компетенції, основою якого є уміння використовувати комунікативні правила, постулати, максими та конвенції спілкування, властиві національній лінгвокультурній спільноті, у межах якої або мовою якої реалізована певна міжкультурна комуніка-

ція. Див.: *Спілкування; Комунікація*. Пор.: *Компетенція мовна*.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **культурна** (прикм. від ім. *культура*) — уміння орієнтуватись у визначальних елементах культури, крізь які усвідомлюється предметний (феноменальний) і духовний світ носіями певної мови, що передбачає усвідомлення й розуміння пресупозицій, фонових знань, ціннісних настанов, психологічної та соціальної ідентичності; складник комунікативної компетенції, основним параметром якого постає розуміння культурних надбань етносу.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **культурно-мовна** (прикм. від ім. *культура* + *мовна*) — здатність носіїв певної етнічної / національної культури й мови впізнавати й розпізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих похідних культурно значущі / культурно знакові настанови, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливості їхньої інтерпретації, а також організовувати власну комунікативну поведінку та продукування текстових величин за цими усталеними культурно-етичними нормами; складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **лінгвістична** (від *лінгвістика*) — володіння мовою, знання мови або мов, що виявлюване в усіх різновидах мовної діяльності й за умов відповідного спілкування.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **лінгвокультурна** (лат. *lingua* — мова + культурна) — у комунікативістиці — знання основних елементів національної лінгвокультури (*національних символів, звичаїв, прецедентів* тощо), мовою якої реалізована комунікація; спроможність мовця простежувати у мові країнознавчу інформацію, використовувати її для досягнення поставленої комунікативної мети; навички та уміння реалізовувати комунікацію з належним знанням лексичних одиниць з національно-мисленнєвим забарвленням і відповідним їхнім уживанням у певних ситуаціях; уміння ураховувати експліцитні / імпліцитні знання адресатів-носіїв лінгвокультури та належним чином використовувати їх у спілкуванні. Див.: *Спілкування; Компонент слова національно-культурний; Знання фонові*.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **міжкультурна** (між- + *культурна*) — володіння множинністю комунікативно значущих знань про рідну й інші культури для уникнення культурного шоку в спілкуванні з носіями інших культур, формування вторинної мовної особистості, яка може адекватно зреалізувати себе в рамках діалогу культур; складник комунікативної компетенції (див.: *Компетенція комунікативна*).

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* —

взаємно прагну, відповідаю) **мовна** — 1) знання мови та комунікативні навички, що забезпечують мовцеві можливість створювати й розуміти мовлення (тексти) різного ступеня складності та різного спрямування (пор.: *Здатність мовна*); 2) сукупність знань про спілкування у різних умовах, а також знань принципів, правил, постулатів і конвенцій спілкування, умінь їхнього належного застосування у моделі «адресант — адресат» з динамічною зміною лінійного розташування учасників комунікації. Див.: *Мова; Спілкування; Володіння мовою. Пор.: Компетенція комунікативна.*

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **паравербальна** (грецьк. *para* — біля, при + *вербальна* (лат. *verbalis* — усний, словесний)) — уміння використовувати немовні коди у процесі інформаційного обміну; складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **прагматична** (грецьк. *pragma* — справа, дія; прикм. від ім. *прагматика*) — уміння створювати висловлення з урахуванням взаємодії адресанта й адресата у процесі спілкування, користуватись правилами, максимами та конвенціями спілкування, законами рольової комунікації та іншими прагматичними складниками, що притаманні міжособистісній комунікації в рамках певної національної культури. Див.: *Правила спілкування; Закон спілкування / Закони спілкування.*

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **предметна** — знання (розуміння) учасниками комунікації властивої конкретній лінгвокультурі онтології зовнішнього та внутрішнього світу (епістем) і способів їхньої категоризації та концептуалізації національною мовою, що забезпечує спілкування. Див.: *Спілкування; Комунікація. Пор.: Компетенція мовна.*

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **соціокультурна** (прикм. від ім. *соціокультура*) — складник прагматичної компетенції; знання учасниками комунікації національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки, мисленнєвих узагальнень і уміння користуватись елементами соціокультурного тла, що значущі в породженні та сприйнятті мовлення за ustalеними поглядами носіїв цієї національної лінгвокультури (*етикет, норми поведінки, моралі, оцінки, традиції* тощо) Див.: *Спілкування; Комунікація; Компетенція прагматична.*

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **соціолінгвістична** (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* — суспільний, громадський і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — здатність і вміння розуміти та продукувати висловлення, що відповідають певному соціолінгвістичному контексту спілкування; складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **стратегічна** (ім. від прикм. *стратегічний*) — спроможність вміло й дохідливо використовувати вербальні та невербальні стратегії спілкування для компенсації порушень комунікативного процесу та підвищення ефективності комунікації; складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) **феноменологічна** (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється + *...логія*; прикм. від ім. *феноменологія*) — знання та розуміння притаманної конкретній лінгвокультурній спільноті онтології зовнішнього та внутрішнього світу, способів їхньої категоризації й концептуалізації тією мовою, якою реалізується спілкування; складник комунікативної компетенції. *Див.: Компетенція предметна.*

Компіляція (лат. *compiatio* — пограбування) — несамоїйна літературна чи наукова праця, побудована на надмірному використанні чужих ідей, досліджень. Компіляційний твір не містить висновків і самостійних суджень автора; у дискурсології — дискурсивна модель репродуктивного характеру, витворювана шляхом супряжності копій уже наявних дискурсивних фрагментів.

Комплекс (лат. *complexus* — зв'язок, сполучення) **ментально-психонетичний** — психоментальний фрагмент свідомості, центром якого постає система пропозицій — макроструктур,

що корелюють з образами, асоціативною частиною мислення, невербальними знаннями, відчуттями, інтуїцією, трансценденцією, колективним підсвідомим і несвідомим.

Комплексів (лат. *complexus* — зв'язок, сполучення) — денотативна роль суб'єктного типу при релятивному предикаті, ціле щодо всіх інших його частин: *З-поміж хлопців-кавалерів вирізнявся один, що так запав у душу Насті* (М. Дзюба); *У квартирі — три кімнати*.

Комплексний (прикм. від ім. *комплекс*) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий комплексний.*

Комплексний (прикм. від ім. *комплекс*) **обмін** — *Див.: Обмін складний.*

Комплетів (англ. *completive*) — денотативна роль ситуативного типу, ціле щодо частин, кількісно характеризованих.

Комплімент (франц. *compliment*) — висловлення, що містить вишукану похвалу комусь: *Ви найбільша досконалість. Чи варто нам влаштовувати цей вечір, якщо вас не буде.*

Компліментарність (франц. *compliment* + *-арн-* + *ість*) — взаємна симпатія (чи антипатія) індивідів, що визначає поділ на «своїх» і «чужих» у комунікації, симпатію і / або антипатію в динаміці мовленнєвого спілкування (*пор.*, наприклад: загальмованість діалогу, коли фрази «повисають» за небажання одного з учасників продовжувати розмову). *Див.: Діалог; Спілкування; Комунікація; Комуніканти. Пор.: Емпатія комунікативна.*

Композит (італ. *compysito* — змішаний, від лат. *compositio* —

складання, розташування) — те саме, що складне слово. *Див.: Слово складне.*

Композит (італ. *compósito* — змішаний, від лат. *compositio* — складання, розташування) **універбалізаційний** (прикм. від ім. *універбалізація*) — складне слово, що заміщує словосполучення, від якого формально відрізняється, виступаючи як його дублет у межах тотожності номінатем, наприклад: *groomsman* (еквівалент словосполучення *man of groom*), *guardsman* (еквівалент словосполучення *man of guard*) і под. *Див.: Універбація (універбізація, універбалізація, синтетичне стиснення, стягнення, конденсація семантична, компресія семантична, словотвір компресивний, включення).*

Композитів (лат. *compositio* — складання, розташування + *-ив*) — складник функтива, об'єктива або дескриптива: *Авто з трьома пасажирами зу-пинилося біля офісу фірми.*

Композиція (лат. *compositio* — складання, розташування) — структура, побудова твору певного жанру, художній план твору, де співвідношення частин зумовлене темою та задумом; структура, що передбачає використання відношень єдності «первинних» елементів за законом композиції.

Композиція (лат. *compositio* — складання, розташування) **ядерна лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — структура з двох «первинних» елементів-словоформ.

Компонент (лат. *componens (componensis)* — той, що складає) — складник певного мовного цілого. **Компонент слова. Компонент складного речення. Ком-**

понент словосполучення. Компонент тексту.

Компонент (лат. *componens (componensis)* — той, що складає) **значення** — *Див.: Сема.*

Компонент (лат. *componens (componensis)* — той, що складає) **ідіоегнічний** (лат. *idios* — своєрідний + *егнічний*) **інтерпретаційний** (прикм. від ім. *інтерпретація*) — специфічно національний компонент у значенні слова, зумовлений місцем слова в національно-мовній системі, що виконує функцію інтерпретатора значення.

Компонент (лат. *componens (componensis)* — той, що складає) **репродуктивний** (прикм. від ім. *репродукція*) — компонент, що позначає вихідну точку, зразок для наслідування, відтворювання.

Компонент (лат. *componens (componensis)* — той, що складає) **семантичний** (прикм. від ім. *семантика*) — 1) складник мовної здатності людини, що охоплює правила вибору елементів адекватно до завдань комунікації; 2) елемент процесу породження мовленнєвого висловлення, що наявний на всіх етапах породження (лексичному, граматичному) і який виконує на кожному з них специфічні функції.

Компонент (лат. *componens (componensis)* — той, що складає) **слова етнокультурний** (*етно- + культурний*) — *Див.: Компонент слова національно-культурний.*

Компонент (лат. *componens (componensis)* — складання, розташування) **слова національно-культурний** — складник значення слова, що втілює окремі особливості національної (народної) культури, мовної картини світу.

Див.: Мова; Слово. Пор: **Компонент тексту національно-мовний**.

Компонент (лат. *componens* (*componens*) — складання, розташування) **тєксту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **національно-мовний** — складник змісту тексту (дискурсу), що втілює окремі особливості національної (народної) культури, мовної картини світу, *пор.:*, наприклад, його навантаження у «Пісні про рушник» Дмитра Павличка, де образ *рушника* замкнута у національно-етнічну й національно-мовну символіку з відбиттям на ньому червоних і чорних ліній. У цьому разі досить складним є питання міжмовної еквівалентності слів як втілювачів певних образів. *Див.: Текст; Дискурс; Картина світу мовна.* Пор.: **Компонент слова національно-культурний**.

Компоненти (лат. *componens* (*componens*) — складання, розташування) **вербальні** (лат. *verbalis*) — засоби мовного коду (слова, словосполучення, речення, тексти), за допомогою яких передається та сприймається інформація в комунікації.

Компоненти (лат. *componens* (*componens*) — складання, розташування) **комунікації** (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкує) — складники комунікативного акту, зокрема адресант, адресат, канал комунікації, код, контакт, зворотний зв'язок, комунікативний шум, контекст, ситуація спілкування і, певною мірою, пресупозиція.

Компоненти (лат. *componens* (*componens*) — складання, розташування) **вставлені** (вставлені **слова**, вставлені словосполучення, вставлені речення) —

мовні одиниці, що передають додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості в усному мовленні та відповідними розділовими знаками (круглі або іншого типу дужки, поєднання коми і тире та ін.) на письмі. Вияв вставлення в сучасному письмовому мовленні надзвичайно розмаїтий, тому слід говорити про глибину вставлення (один вставлений компонент містить ще один і под.) та рівні вставлення — структурний, семантичний, функційний та ін. *Пор.: Сьогодні ми схильні думати про вплив Караваджо (як і робить Верещагіна. — С. 26) у сміливому зображенні простолюдних типів на релігійних картинах, у майстерному використанні темряви як композиційного засобу, частково в освітленні (хоча на картинах Ге ми заздалека чи знайдемо джерело світла з лівого боку) і т.п.* (Ю. Шерех); *Мої студенти, і дідки, і хлібороби, і поети — лиш привід (визнаю-таки!) прославить день широколетий* (М. Рильський); *Капітан порушив думку про сні, заговоривши лагідно і доброзичливо (він говорив про чудесне літо і про тихі зорі одної в світі батьківщини, про його, листоношине, життя серед цих прекрасних пустинь, на березі річки милої Псла (вона була наче жива), капітан узявся до красномовства, щоб до краю розчулити людську душу, перекладач повторював), а листоноша сидів безсторонній і, напруживши волю, забуває потроху ті відомості, яких хотів від нього капітан* (Ю. Яновський). *Крайни рідної заквітчані степи*

(*Словацький пише так, а ми на те пристанем*) з одного запашу пізнає би і сліпий (М. Рильський). Микола мовчав (*хоча хотілося багато сказати*) і думав про своє, воно його заколисувало (О. Слісаренко). К. в. можна класифікувати: а) за структурою (один графічний знак типу !, ?; слово; словосполучення; просте речення (двоскладне, односкладне (у межах односкладного за усталеними різновидами — означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітивне)); складне речення (складносурядне, складнопідрядне, безсполучникове), період, складна синтаксична конструкція); б) за семантикою (причинова, допустова, умовна, пояснювальна, мотиваційна, пояснювально-уточнювальна (повторне найменування), причиново-мотиваційна, довідково-відправна, конкретизувальна (модально-оцінна) і под.); в) за лінійною позицією — у межах однієї вставленої конструкції виявлювана інша тощо, останнє уможливає розмежування вставлення першого ступеня, другого ступеня, третього ступеня та ін.: *На сьогодні зримими постають перспективи розвитку аграрного сектора (тут слід завжди урахувати примхи нашої погоди та географічні особливості земель України (не секрет, що зона Полісся та зона українського лісостепу мало можуть порівнюватися щодо кількості опадів та їхньої інтенсивності)))*, що може цілком забезпечити необхідною продукцією не тільки власний ринок, але й поставати інтенсивно експортованим (Україна

молода. — 1997. — 12 лютого) і под. Їхньою характерологічною ознакою є свобода включення до складу речення. Це включення не впливає на зв'язки членів речення й не порушує його інтонаційної цілісності. Дужки найкраще передають факультативність вставлення.

Компоненти (лат. *componentis* (*componentis*) — складання, розташування) **вставні** (**вставні слова**, **вставні словосполучення**, **вставні речення**) — мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки та виражають різні модальні значення (*можливості, ймовірності, сумніву, порядку* та ін.): *Певно, це і є велике щастя: В саджанцях побачити мудрий ліс* (П. Дорошко). Іншим разом *Хасцький, безперечно, зважив би на Маковееві просьби* (О. Гончар). *Письменник — це, вважай, ціла галактика зі своїми магнітними бурями, супутниками, періодами неспокійного сонця* (Б. Олійник); *Відаючи належне гетьману в організації цього великого збору, Мазепа, однак, не міг не відчувати деяку невідготовленість окремих питань: звідси й непогожденість у діях багатьох полковників* (М. Старицький). К. в. можна класифікувати: а) за походженням (віддієслівні (*бачте, пробач, дивись*), відіменникові (*на щастя, на радість, до речі, правда, словом*), відприслівникові (*безумовно, очевидно, достеменно*), відприкметникові (*голове, основне, найменше*), відзайменникові (*втім, до того*), відчислівникові (*по-перше, по-друге*) і под.); б) за структурою (однослівні, дво- та більше слівні, просте речення — двоскладне, односкладне); в) за се-

мантикою: 1) оцінки ступеня вірогідності повідомлюваного: *безумовно, справді, можливо, мабуть, звичайно, очевидно та ін.: Певно, це і є велике щастя: В саджанцях побачити мудрий ліс* (П. Дорошко). Іншим разом *Хасцький, безперечно, зважив би на Маковееві просьби* (О. Гончар). *Письменник — це, вважай, ціла галактика зі своїми магнітними бурями, супутниками, періодами неспокійного сонця* (Б. Олійник); 2) переліку, зв'язку думок, послідовності викладу їх чи логічного завершення цього викладу: *по-перше, по-друге, до речі, отже, словом, таким чином тощо: Віддаючим належне гетьману в організації цього великого збору, Мазепа, однак, не міг не відчувати деяку непідготовленість окремих питань: звідси й непогожденість у діях базат'юх полковників* (М. Старицький); 3) позначення почуття мовця, його емоційного стану: *на жаль, на біді, на лихо, на горе, на диво: На жаль, я мушу зараз йти* (А. Яна). *На щастя, моя подальша доля склалася не так, як багато того прагнули* (В. Підмогильний); 4) позначення джерела повідомлення: *на думку..., за словами..., на погляд..., за повідомленням..., на наш погляд, по-моєму, як вважаємо та ін.: Тут джерело б'є міцне і вода з нього уже не одному допомогла, цілюща вона, сповнена, як кажуть, внутрішньої енергії* (Голос України. — 1997. — 6 вересня). *На наш погляд, ця думка не може бути визнана правомірною і повністю аргументованою*; 5) позначення характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення: *іншими словами, так би*

мовити, сказати по правді, власне кажучи, правду кажучи і под.: Зміни на краще, варто сказати, відбуваються на наших очах (Голос України. — 1997. — 4 вересня). *Пишу цей матеріал в умовах, сказати, не зовсім прийнятних* (М. Хвилювий); 6) позначення звернення до співрозмовника, вжиті з метою привернення уваги читача або слухача: *бач, пам'ятаєте, відчуваєте, даруйте, пробачте, даруйте на слові, вибачайте на слові та ін.: Я знаю село, повірте, зовсім не з книг та викривлених фільмів, з яких ніколи правди не дізнаєшся* (О. Чорногуз). *Бачте, землю доглядати, відчувати її болі і дихання — це вельми складна справа* (Голос України. — 1997. — 3 вересня).

Компоненти (лат. *componentes* (*componentis*) — складання, розташування) **комунікації** (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь) — найважливіші складники комунікативного акту, що включають адресанта, адресата, канал комунікації, код, контакт, зворотний зв'язок, комунікативний шум, контекст і ситуацію спілкування.

Компонентний (прикм. від ім. компонент) **аналіз** (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) — Див.: *Аналіз компонентний*.

Компресія (лат. *compressio* — стиснення) **тексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — стиснення тексту до граничних можливостей, достатніх для спілкування.

Комп'ютерна (прикм. від ім. комп'ютер) **лінгвістика** (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — Див.: *Лінгвістика комп'ютерна*.

Комп'ютерна (прикм. від ім. *комп'ютер*) **метафора** (грец. *metaphora* — переміщення, віддалення, перенесення) — Див.: *Метафора комп'ютерна*.

Комунікабельність (франц. *communicable* — з'єднуваний, від лат. *communico* — повідомляю, з'єдную; ім. від прикм. *комунікабельний*) — володіння соціальним аспектом мовленнєвого контакту (дотримання у спілкуванні соціальних норм, володіння комунікативною компетенцією тощо); використання цих знань і умінь з бажанням досягти запланованого перлюкутивного ефекту.

Комунікант (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь + *-ant*) — учасник процесу спілкування (див.: *Процес комунікативний*); учасник спілкування, який володіє мовними засобами й активно здійснює мовленнєву діяльність. Див.: *Адресат; Адресант*.

Комуніканти (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь + *-ant*) — особи, які беруть участь у комунікації (спілкуванні): адресант (*мовець, автор повідомлення, той, хто пише*) і адресат (*слухач, читач, той, хто сприймає повідомлення*); у полілозі — адресант, адресати, учасники; у масовій комунікації — адресант, аудиторія. Див.: *Спілкування; Комунікація; Адресант; Адресат*.

Комунікат (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь + *-at*) — 1) той, на кого спрямоване спілкування і хто є його адресатом; 2) текст, продукт мовленнєвої (мовної) діяльності. Див.: *Адресат; Адресант*.

Комунікативи (лат. *communicare* — повідомляти, розмовляти + *-at*) / **Комунікати** — лекси-

ко-семантичний клас незмінних слів вигукowego характеру, що виражають цілісну думку та функціонують як основні нечленні речення: *Ох! Ех! Ей!*. Інколи так кваліфікують окремі слова-речення. Див.: *Еквіваленти речення*.

Комунікативістика (лат. *communicare* — повідомляти, розмовляти; ім. від ім. *комунікативи* + *-істика*) — наука, що вивчає системи засобів і гуманітарних функцій масових інформаційних зв'язків, здійснювані на різних етапах цивілізації за допомогою різних мов, а також невербальних засобів; вивчає місце та роль комунікації в суспільстві, комунікаційні системи, структури та процеси, закономірності їхнього розвитку, динаміки та функціонування.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **грамотність** — Див.: *Грамотність комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **девіація** (*deviatio* — відхилення, від лат. *de* — від + *via* — дорога) / **Комунікативна невдача** — Див.: *Девіація комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **дивергенція** (лат. *divergentia* — розходження, від *divergo* — ухиляюсь, відходжу) — Див.: *Дивергенція комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **ендемичність** (грецьк. *endēmos* — місцевий) — Див.: *Ендемічність комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **здатність** — Див.: *Здатність комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **інтенція** (лат. *intentio* — прагнення, устремління, бажання, намір) — Див.: *Інтенція комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **компетенція** (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом) — Див.: *Компетенція комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **кооперація** (лат. *cooperatio* — співпрацюю) — Див.: *Кооперація комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **культура** (лат. *cultura* — освіта, розвиток) — Див.: *Культура комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **лакунарність** (лат. *lacuna* — заглибина, впадина) — Див.: *Лакуна комунікативна* / *Лакунарність комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **лінгвістика** (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — Див.: *Лінгвістика комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **мета** — Див.: *Мета комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **невдача** — Див.: *Невдача комунікативна* / *Невдача комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **особистість** — Див.: *Особистість комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **перспектива** (франц. *perspective*, від лат. *perspicere* — дивитися крізь, проникати поглядом) — Див.: *Перспектива комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** — Див.: *Поведінка комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **подія** / **Мовленнєва подія** — Див.: *Подія комунікативна* / *Подія мовленнєва*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **позиція** (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, став-

лю) — Див.: *Позиція комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **рівновага** — Див.: *Рівновага комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **свідомість** — Див.: *Свідомість комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **ситуація** (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) — Див.: *Ситуація комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **стратегія** (грецьк. *stratēgia* ← *stratos* — війська + *agō* — веду) — Див.: *Стратегія комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **тактика** (грецьк. *taktika* — мистецтво шиккування військ, від *tassō* — шикую війська) / **Комунікативні тактики** — Див.: *Тактика* / *Тактика комунікативна* / *Тактики комунікативні*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **функція** (лат. *functio* — виконання, здійснення) — Див.: *Функція комунікативна*.

Комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) **завдання** — Див.: *Завдання комунікативне*.

Комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) **самогубство** — Див.: *Самогубство комунікативне*.

Комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) **співробітництво** — Див.: *Кооперація комунікативна*.

Комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) **табу** (франц. *tabou* від полінез. *tapu* — заборона) / **Комунікативні табу** — Див.: *Табу комунікативне* / *Табу комунікативні*.

Комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) **ускладнення** / **Комунікативні ускладнення** — Див.:

- Ускладнення комунікативне / Ускладнення комунікативні.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **дискомфорт** — *Див.: Дискомфорт комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **збій** — *Див.: Збій комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **зміст** — *Див.: Зміст комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **кодекс** (лат. *codex* — книга, список настанов) — *Див.: Кодекс комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **конфлікт** (лат. *conflictus* — зіткнення) — *Див.: Конфлікт комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **намір** — *Див.: Намір комунікативний / Іntenція комунікативна / Завдання комунікативне.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **паспорт** (франц. *passport* від *passé* — прохід і *port* — гавань) / **Комунікативний паспорт людини** — *Див.: Паспорт комунікативний / Паспорт людини комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **провал** — *Див.: Провал комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **саботаж** (франц. *sabotage*, від *saboter* — стукати черевиками) — *Див.: Саботаж комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **хід** — *Див.: Хід комунікативний.*
Комунікативний (прикм. від ім. комунікація) **шум** — *Див.: Шум комунікативний.*
Комунікативні (прикм. від ім. комунікація) **бар'єри** (франц. *barrière* — застава, перепона) — *Див.: Бар'єри комунікативні.*

- Комунікативні** (прикм. від ім. комунікація) **закони** — *Див.: Закони спілкування / Закони комунікативні.*
Комунікативні (прикм. від ім. комунікація) **імплікатури** (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) — *Див.: див.: Імплікатури конверсійні.*
Комунікативні (прикм. від ім. комунікація) **норми** (лат. *norma* — правило) — *Див.: Норми комунікативні.*
Комунікативні (прикм. від ім. комунікація) **традиції** (лат. *traditio* — передавання, оповідь) — *Див.: Традиції комунікативні.*
Комунікативні (прикм. від ім. комунікація) **універсальні** (лат. *universalis* — загальний) — *Див.: Універсальні комунікативні.*
Комунікативність (ім. від прикм. *комунікативний*) **речення** — одна з основних ознак речення, що полягає у співвіднесеності його семантики з логічним судженням і здатності входити до будь-яких форм спілкування, вписуватися в конситуацію мовлення.
Комунікатика (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюся + *-ика*) (теорія масової комунікації) — наука, що досліджує системи засобів масової комунікації, фундаментальні властивості, побудову комунікативних ланок й елементів, а також їхній вплив.
Комунікатори (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь + *-ор*) — особи, між якими відбувається спілкування.
Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* —

зв'язок, спілкування) — 1) один із модусів існування явищ мови (поряд з мовою та мовленням); 2) мовленнєве спілкування, використання мови для спілкування та обміну інформацією, що забезпечує тяглість і унормоване життя соціуму, задоволення психофізіологічної потреби людини в контакті з іншими особистостями; смисловий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії, спілкування; 3) операції з інформацією у спілкуванні; 4) складник спілкування поряд з перцепцією та інтеракцією. У широкому тлумаченні — спілкування, опосередковане використанням мовних (вербальних) і немовних (невербальних) знаків; спілкування особистостей за допомогою мовних і паралінгвальних засобів для передавання інформації; процес інформаційного обміну між адресантом й адресантом у різних їхніх динамічно змінних ролях. Саме поняття охоплює: трансмісію (трансляцію, передавання) інформації, ідей, емоцій, умінь; порозуміння; вплив на людей за допомогою знаків і символів; об'єднання за допомогою мови чи знаків; взаємодію за допомогою символів; обмін думками між людьми; 5) комунікація як складник суспільного процесу, що виражає корпоративно-групові норми, здійснює громадський контроль, розподіляє ролі, досягає координації зусиль; взаємодія (інтеракція, від англ. *interaction* — взаємодія); сприймання людини людиною (перцепція, від лат. *perceptio* — сприймання) тощо. Спілкування має два види, що реалізуються здебільшого одночасно: **вербальне** (лат. *verbum* — слово),

тобто словесне; і **невербальне** — поглядами, мімікою, жестами, штучними умовними знаками та ін. (*дорожні знаки, певні символи*); фігура звертання до слухача наче запрошення до участі в обговоренні питання (автор просить поради у слухача або слухачів, а потім відповідає за них): *Що життя простого бідняка? Одна піщинка у вихорі пилу* (Франсуа Війон. Великий заповіт). Див.: **Мова; Мовлення; Суб'єкція; Інформація. Пор.: Спілкування; Інтеракція.**

Комунікація (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **аксіальна** (лат. *axis* — вісь) — адресована конкретній особі, особам.

Комунікація (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **афектив-но-оцінна** (франц. *affecter* — робити штучним, прикидатися від лат. *affectus* — пристрасть, душевне хвилювання; прим. від *афект*) — комунікація, що ґрунтується на вираженні почуттів, оцінок, емоцій адресанта щодо адресата.

Комунікація (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **багатомовна** — спілкування між представниками різних національних лінгвокультурних спільнот з використанням кількох (іноді значної кількості) мов. Див.: **Спілкування; Комунікація; Мова; Мова рідна; Мова чужа. Пор.: Комунікація міжмовна; Комунікація одномовна.**

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **безпосередня** — комунікація, що відбувається без будь-якого посередника з використанням вер-

бальних і невербальних засобів у межах візуального, тактильного та інших видів сприйняття співрозмовника, тобто вічна-віч — «обличчя в обличчя».

Комунікація (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **вербальна** (лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — комунікація (див.: **Комунікація**), під час якої використовуються мовні (вербальні) знаки у звуковій і графічній іпостасі, тобто використовуються знаки природної мови (звуки, морфеми, слова, словосполучення та ін.); цілеспрямована психолінгвоментальна діяльність адресанта й адресата за допомогою мови, результатом якої постає інформаційний обмін, вплив, а основним засобом — мовлення; словесне спілкування; повідомлення за допомогою слів (мови); вербальне спілкування; мовна комунікація; мовне спілкування. Результатом є інформаційний обмін, взаємовплив тощо, тобто формування дискурсів (текстів). Див.: **Комуніканти**; **Код мовний**; **Інформація**; **Дискурс**; **Текст**. Пор.: **Комунікація невербальна**.

К

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **вертикальна** (прикм. від ім. *вертикаль*) — комунікація, наявна між комунікантами різного соціального статусу або рангу.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* —

зв'язок, спілкування) **вимушена** — комунікація, в яку людина вступає поза своїми бажаннями (розмова з контролером, розмова з інспектором ДАІ, телефонна розмова з клієнтом, пояснювальна записка, рапорт тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **висхідна** — комунікація, спрямована на передавання повідомлення від нижчої інстанції вищій (звіт, заява про працевлаштування, заява про звільнення, пояснювальна записка тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **внутрішня** — Див.: **Комунікація інтраперсональна**.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **горизонтальна** — комунікація, що відбувається між комунікантами рівного статусу або рангу (розмова бізнесових партнерів, нарада керівників підприємств).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **друкована** — різновид комунікації,

здійснюваної за допомогою спеціальних технічних засобів поліграфії.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **ініціативна** (франц. *initiative*, від лат. *initiare* — розпочинати; прикм. від ім. *ініціатива*) — комунікація, що уможливорює вибір партнерів за комунікацією, уникнення спілкування з небажаними людьми.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **інтраперсональна** (лат. *intra* — усередині + *persona* — особа) — комунікація за участі однієї особи, яка розмовляє сама із собою (обговорює певну проблему, відшукуює вирішення, ставить питання й обмірковує відповіді на них).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **інформативна** (лат. *informatia* — пояснення, виклад) — комунікація, зорієнтована на передавання інформації про навколишній світ комунікантів.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* —

зв'язок, спілкування) **короткотривала** — тип комунікації, що передбачає швидке передавання інформації й обмін нею, зокрема розрив мовленнєвого контакту (військовий наказ, виклик швидкої допомоги тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **масова** — спілкування з аудиторією, що охоплює 1000 і більше осіб, за допомогою спеціальних засобів (*радіо, преса, телебачення, Інтернет* тощо); процес передавання інформації на численну аудиторію за допомогою засобів масової інформації, телекомунікації, інформатики. Важливим елементом масової комунікації є тексти. Усі медіатексти об'єднані однією метою — передати інформацію. Текст створюється за допомогою мовних засобів, тому його розуміння (дослідження) неможливе без ґрунтовних знань з лінгвістики. Автором тексту завжди є конкретна особа з певними поглядами, настановами, звичками. Тому психологічний момент теж є важливим. Історичні умови творення медіатексту, конкретна соціальна дійсність впливають на його тему та зміст. Журналістські тексти передають відповідними каналами масової комунікації. Специфіка каналу визначає особливості тексту. Різними є медіатексти й у жанровому аспекті. Характерною особливістю будь-якого медіа-тексту є індивідуальний авторський стиль.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* —

перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **міжкультурна** (між- + культурна) — спілкування носіїв різних культур, особистостей різних національно-лінгвокультурних спільнот, індивідуумів різних ментально-лінгвальних комплексів (пор.: міжнародний науковий симпозіум, зустріч глав країн — членів ООН тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **міжмовна** — мовленнєве спілкування комунікантів, які в міжособистісній інтеракції використовують різні мови. Див.: *Спілкування*; *Комунікація*; *Мова*; *Мова чужа*; *Мова рідна*. Пор.: *Комунікація одномовна*.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **міжособистісна** / **Комунікація інтерперсональна** (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, + *персональна*) / **Комунікація діадична** (грецьк. *diadycha* — між особами) — взаємний обмін досвідом людей, які перебувають у просторовій близькості, мають можливість бачити, чути, доторкатися один до одного, забезпечувати зворотний зв'язок. Див.: *Комунікація масова*.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* —

перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **мовленнєва** — мовне спілкування (див.: *Спілкування мовне*), у якому реалізованими постають звукові засоби мови. Див.: *Спілкування мовне*.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **мовна** — 1) спілкування, передача інформації однією особою іншій або кільком особам за допомогою мови; форма мовленнєвої взаємодії людей у процесі діяльності, що ґрунтується на взаєморозумінні 2) цілеспрямований процес інформаційного обміну між людьми за допомогою знаків природної мови. Див.: *Спілкування мовленнєве*.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **мовна неуспішна** — той чи той інформаційний обмін, що не зумовлює досягнення запланованого перлокутивного ефекту.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **монокультурна** (грецьк. *monos* — один + *культурна* (лат. *cultura* — освіта, розвиток)) — спілкування носіїв однієї націо-

нально-лінгвокультурної спільноти, які мають спільну когнітивну базу (наприклад, збори української інтелігенції).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **наукова** — комунікація, що прямо пов'язана з процесом отримання нових знань про ті чи інші предмети, явища, реалії з відповідними їхніми параметрами та класифікаційними ознаками та ін.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **невербальна** (не- + лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — взаємодія між учасниками спілкування за допомогою невербальних і паравербальних (паралінгвістичних) засобів; інтерпретація тих чи інших повідомлень, що передаються за допомогою невербальних кодів: зовнішність та її атрибути, міміка, жести, погляди, рухи тіла, оточення, звукове оформлення мовлення, матеріальні предмети як носії відповідних символів тощо. Див.: *Спілкування; Комунікація; Засоби спілкування невербальні; Засоби паралінгвістичні. Пор.: Комунікація вербальна.*

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **неофі-**

ційна (не- + лат. *officialis* — посадовий) — неформальна, нерегламентована комунікація, що реалізується за невимушеного спілкування та не вимагає дотримання статусних норм, правил (листування друзів, телефонна розмова колег і под.).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **низхідна** — комунікація, основним шляхом якої постає передавання інформації від вищої інстанції нижчій (наказ, розпорядження тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **одномовна** — спілкування осіб, які використовують у процесах інтеракції одну мову. Див.: *Спілкування; Комунікація; Мова; Мова рідна; Мова чужа. Пор.: Комунікація міжмовна; Комунікація багатомовна.*

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **одноразова** — комунікація, здійснювана одноразово, що передбачає єдиний контакт з адресатом (розмова з перехожим на вулиці, розмова з інспектором ДАІ і под.).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілку-

ватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **опосередкована** — комунікація, здійснювана через посередника.

Комуніка́ція (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **організаційна** (прикм. від ім. *організація*) — комунікація між особами (від 100 до 1 000 та більше осіб), які є членами певної організації.

Комуніка́ція (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **організована** (прикм. від ім. *організація*) — планомірна, погоджена та впорядкована належним чином комунікація (виробнича нарада, пленарне засідання, наукова доповідь, рекламне оголошення тощо).

Комуніка́ція (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **організаційна** (прикм. від ім. *організація*) **особистісно зорієнтована** — комунікація, спрямована на налагодження особистісних стосунків, насамперед духовних, товариських (розмова друзів, колег, листування з коханим та ін.).

Комуніка́ція (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілку-

ватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **остенсивно-інференційна** — за концепцією Д. Спербера та Д. Уілсон, одна з визначальних ознак теорії релевантності: а) інформаційний намір (намір інформувати адресата про щось); б) комунікативний намір (намір інформувати адресата про свій інформаційний намір).

Комуніка́ція (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **офіційна** (лат. *officialis* — посадовий) — комунікація, що відбувається у формалізованих комунікативних ситуаціях і передбачає чітке дотримання встановлених норм, формальностей (перемовини, ділові зустрічі, контракти і под.).

Комуніка́ція (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **педагогічна** (прикм. від ім. *педагогіка*) — комунікація, що відбувається й забезпечує соціалізацію нових членів суспільства, тобто відповідне становлення особистості в процесі засвоєння знань, цінностей і норм, етикетних параметрів людської спільноти.

Комуніка́ція (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **переконувальна** — комунікація, особли-

вістю якої постає чітке спрямування на стимулювання певної дії.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **періодична** — комунікація, що реалізується час від часу або через ті чи ті проміжки часу (річний звіт, зустріч з юристом, прийом у лікаря, лекції та ін.)

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **персональна** (лат. *personalis* — особистий, від *persona* — особа; прикм. від ім. *persona*) / **Комунікація аксіальна** — комунікація, адресована конкретній особі (особистий лист, привітання з Днем ангела тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **писемна** — тип комунікації, реалізованої / здійснюваної тільки в писемному вияві.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **побутова** — комунікація, основою якої постає розв'язання й вирішення повсякденних проблем, підтримування контакту в побуті.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **політична** (прикм. від ім. *політика*) — комунікація, вияв якої зумовлений наявністю певних політичних партій та угруповань, політичних організацій і течій, політичних груп, що вимагає вміння орієнтуватися в політичному комунікативному просторі.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **постійна** — комунікація, розрахована на тривалий термін, що у своєму вимірі передбачає численні контакти та взаємодії комунікантів і домінує в корпоративних групах, сім'ях (спілкування батьків із дітьми та ін.).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **публічна** (прикм. від ім. *публіка*) — комунікація, що реалізується за участю 20–30 осіб, або і більше (до 100 осіб), і реалізується в установлених громадських місцях, постаючи формальною, характеризується чіткою організацією та ретельним плануванням.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *commu-*

nication; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **рекреативна** (лат. *recreo* — відновлюю) — комунікація, що охоплює різноманітні форми розважального спілкування, внаслідок чого в комунікантів є можливість розслабитися й відпочити.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **релігійна** (прикм. від ім. *religія*) — комунікація, основу якої складає залучення до віри особистості в межах певної конфесії.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **ретельна** (лат. *rete* — мережа) / **Комунікація надперсональна** — надперсональна масова комунікація, за якої адресат лише перебуває в зоні передачі інформації, такий адресат є абстрактний (теленюни, реклама тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **ритуальна** (лат. *ritualis* — обрядовий; прикм. від ім. *ritуал*) — комунікація, особливістю якої є дотримання норм і звичаїв усталеної соціально-культурної поведінки.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати

участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **соціальна** (лат. *socialis* — товариський, громадський) — галузь психології, що вивчає закономірності форми вияву поведінки й діяльності людей, які зумовлені фактом їхньої належності до корпоративних груп, а також психологічні характеристики цих груп.

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **соціально** (лат. *socialis* — товариський, громадський) **зорієнтована** — спілкування особистостей як представників тих чи тих груп (вікових, соціальних, статусних, професійних та ін.).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **стихийна** — випадковий обмін інформацією між мовцями (розмова пасажирів потяга, випадкова зустріч ділових партнерів у кав'ярні тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **тривала** — темпорально тривалий період комунікації (судовий процес, телефонна розмова подруг, захист докторської дисертації тощо).

Комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) **ўсна** — тип комунікації, здійснюваний за допомогою коду акустичного (звукового) мовлення.

Комутація (лат. *commutacio* — зміна) — заміна однієї форми дієслова іншою зі збереженням попереднього граматичного значення. *Див.: Теперішній історичний; Майбутній живописний.*

Конвенції (лат. *conventio* — згода, угода) **спілкування** — незримі умовності, звичаї, традиції або домовленості в культурах різних народів; елементи культури, що можуть варіюватись, не торкаючись стратегій і тактик комунікації (*пор.:* обов'язкова умова — прихід на бал у чорному фракі з краваткою-метеликом). К. с. можуть впливати на перебіг спілкування. До К. с. належать: 1) узвичаєні відстані між співрозмовниками; 2) узвичаєні форми привітання; 3) узвичаєні форми звертання до особи; 4) узвичаєні типи початку розмови; 5) узвичаєні форми контакту очима; 6) узвичаєні форми постави співрозмовників; 7) узвичаєні форми дотику / не дотику до корпусу співрозмовника; 8) узвичаєні форми переривання співрозмовника; 9) узвичаєні форми мовчання; 10) узвичаєні форми вияву гучності; 11) узвичаєні способи висловлення власної думки. *Див.: Комунікація; Спілкування. Пор.: Правила спілкування.*

Конвенційні (лат. *conventio* — згода, угода; прикм. від ім. *конвенція*) **імплікатури** (лат. *impli-*

co — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) — *Див.: Імплікатури конвенційні.*

Конвенційність (лат. *conventio* — згода, угода; ім. від прикм. *конвенційний*) — відповідність ustalеним і загальноновизнаним правилам уживання мовних знаків.

Конвергенція (лат. *convergo* — сходжусь, наближаюсь) — 1) збіг двох чи більше фонем в одному звуці в результаті історичного розвитку фонетичної системи мови; 2) зближення двох мов унаслідок їхнього історичного розвитку, внаслідок тривалого контактування; 3) тип ініціалізації або збігу в одному місці тексту пучка стилістичних прийомів, що беруть участь у єдиній стилістичній функції образного маркування або конотації. *Пор.: Дивергенція.*

Конверсаційний (лат. *conversatio* — обходження, спілкування) **аналіз** (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування). *Див.: Аналіз конверсаційний.*

Конверсаційні (лат. *conversatio* — обходження, спілкування) **імплікатури** (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* — плетіння) — *Див.: Імплікатури конверсаційні.*

Конверсив (лат. *conversio* — перетворення, зміна) — слово або вислів, що змінює ролі чи ієрархії учасників ситуації, позначеної реченням (повідомленням), не змінюючи водночас загальне значення речення (повідомлення).

Конверсиви (лат. *conversio* — перетворення, зміна) — слова, що передають двобічні суб'єктно-об'єктні відношення в лексико-семантичній системі: *купува-*

ти — продавати; брат — сестра і под.

Конвє́рсія (лат. *conversio* — обертання, перетворення, зміна) — 1) у семантиці граматичній і лексичній — спосіб вираження суб'єктно-об'єктних відношень в еквівалентних за смыслом реченнях і зображення однієї ситуації поперемінно з двох протилежних сторін; граматична конверсія виражається в заміні форми предиката: *Студент складає іспит професорові* → *Іспит складено студентом професорові*; лексична конверсія — в заміні лексеми присудка: *Роман купує у Степана книжку* — *Степан продає Романові книжку*, на цій основі вирізняють антоніми-конверсиви; у **словотворенні** — спосіб словотворення без використання спеціальних словотвірних афіксів, трансформація однієї частини мови в іншу, за якої початкова форма твірного слова стає початковою формою похідного слова та за морфемною будовою не відрізняється від твірного — особливо поширена в ад'єктивації, адвербіалізації, субстантивації (див.: **Транспозиція**); у сучасній лінгвістиці сформувалося два розуміння К. — вузьке й широке. Широке розуміння К. вперше обґрунтував А. І. Смирницький, який витлумачував її як мовний засіб, суттю якого є зміна словозмінної парадигми, що виконує функцію словотворення й не супроводжувана ніякими іншими спостережуваними змінами. Широке розуміння К. найпоширеніше обґрунтував Ігор О. Мельчук, що кваліфікує її як один з двох основних класів мовних операцій, що виступають підкласом морфологічних фор-

мальних засобів. К. може мати відповідне граматичне значення — і словозмінне, і словотвірне, що виявляється шляхом відповідного перетворення в синтактиці вихідного знака. К. є абстрагованою величиною, тому що відсутнє її безпосереднє сприйняття як операції, не спостережувані її операнди, оскільки синтактики також недоступні безпосередньому спостереженню. У мовленні можна спостерігати тільки зміни у сполучуваності знака, що підпав під конверсію, а самі зміни відбуваються за межами самого знака, подібно до змін у виборах його синтаксичних партнерів, контекст-партнерів. У логічному вимірі будь-яка конверсія може бути прокоментована в термінах нульового афікса (для англійської мови в розрізі нульового суфікса). Пор.: *ходити* → *хід*, *крокувати* → *крок* і под.; 3) у лінгвістиці тексту — повтор слова (фрази) у кінці ряду речень (частин побудови). Див.: **Епіфора**; **Епістрофа**.

Конгрує́нтність (лат. *congruentia* — відповідність, узгодженість) — наявність функційної еквівалентності різних мов, однакових за формою.

Конди́тів (лат. *conditio* — умова) — денотативна роль сирконстантного каузального типу на позначення умови: **При нагріванні тіла розширюється**.

Кондиціо́наліє (лат. *conditionalis*, від *conditio* — умова) — Див.: **Спосіб умовний**.

Кондупліка́ція (лат. *conduplicatio* — подвоєння) — повтор частини висловлення в його кінці для підкреслення значення частини: *Невже тебе не хвилює, коли твоя мати обнімає твої коліна, невже тебе це не хвилює*

(Квінтіліан. Дванадцять книг риторичних настанов).

Конкорданс (лат. *concordare* — узгоджуватися) — 1) перелік усіх випадків вживання слів у певних текстах, отриманий шляхом комп'ютерного опрацювання даних; 2) алфавітний показник слів або висловів, що наявні в тій чи іншій книзі або в певного автора, і контекстів, які відбивають і підтверджують використання цих слів або висловів (пор.: К. творів Т. Шевченка); 3) словник, у якому біля кожного слова подано його контекст.

Конотатема (лат. *cop...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + *poto* — відмічаю + суфікс *-ема*, що позначає одиницю абстрактного рівня) — у межах системно-структурного підходу до мови — матеріальний носій (морфема, лексема, фразеологізм тощо) різноманітних конотацій (національно-культурних зокрема). Див.: *Мова; Конотація*. Пор.: *Компонент слова національно-культурний*.

Конотатема (лат. *cop...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + *poto* — відмічаю + суфікс *-ема*, що позначає одиницю абстрактного рівня) **національна** — матеріальний носій (*морфема, лексема, фразеологізм* та ін.) конотацій національно-культурного характеру, що відбивають етнічні особливості сприйняття та осмислення реалій цивілізації та вписування їх у власний культурно-національний простір. Див.: *Мова; Конотація; Конотатема*.

Конотативна (прикм. від ім. *конотація*) **семантика** (грецьк. *se-mantikos* — означальний, франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semantikos* — що має значення, означає) — те саме,

що конотація. Див.: *Конотація*.

Конотація (лат. *connotatio*, від — *connoto* — маю додаткове значення; лат. *co(n)* — разом, *notatio* — позначення, зауваження) (**конотативна семантика**) — 1) додаткові семантичні, емоційні, оцінні, прагматичні чи стилістичні відтінки, що супроводжують поняттєво-предметний зміст і виникають унаслідок взаємодії основних значень слів і речень з фоновими знаннями мовців під впливом контексту та мовленнєвої ситуації, надають можливість мовній одиниці виконувати експресивну функцію, створюють особливий колорит мовлення та сприяють досягненню відповідної комунікативної настанови за умови їхнього правильного використання (див.: *Прагматика*); 2) у стилістиці — одне з основних понять, яке означає додаткові семантичні та стилістичні відтінки, що накладаються на головне значення слова у процесі комунікації й надають висловленню емоційно-експресивного забарвлення (*урочистості, невимушеності, фамільярності* тощо), певного тону, колориту; для конотації характерні приховані семи, уявлення, семантичні асоціації, емоційна домінантність значення, експресивно-емоційні нашарування, прагматичні відтінки значення та ін.; відтінки значення слова (*емоційні, образні* та ін.), додаткові до його денотативного (пояттєвого) значення. Так, напр., *втілюти* (слово містить відтінки урочистості), *нахаба* (відтінок зневаги), *миттєвий* (поетичний відтінок). Інколи зустрічається суб'єктивізм К. Пор.: *мисткиня, деканеса, критике-*

са (інколи вважають, що ці слова мають легкий іронічний мізогінічний відтінок; наявні й твердження, що такі утворення більш насичені, ніж *митець*, *декан*, *редактор* за умови позначення ними осіб жіночої статі), слово *лікарня* (слово з негативним емоційно-смісловим відтінком для того, хто відчув важкі страждання в лікарні); 3) у лінгвістиці тексту — елементи смислу повідомлення (висловлення), які виникають із взаємодії вихідних значень речень і слів з фоновими знаннями учасників спілкування під впливом контексту й ситуації; 4) у комунікативній лінгвістиці — додаткові до основного значення слова, фразеологізму, словосполучення, висловлення, тексту (дискурсу) відтінки (у тому числі й національно-культурні), які надають їм особливого, неповторного забарвлення в спілкуванні й корелюють з поставленими комунікативними завданнями. Див.: *Повідомлення; Висловлення; Слово; Речення; Текст; Значення. Пор.: Експресивність адгерентна; Експресивність інгерентна.*

К

Конотація (лат. *connotatio*, від — *connoto* — маю додаткове значення; лат. *co(n)* — разом, *notatio* — позначення, зауваження) **слова національно-культурна** — додаткові до основного значення семантичні, стилістичні, функціональні тощо відтінки, породжені неповторним для кожного етносу осмисленням тих чи інших реалій національної культури з відповідної для неї шкали моральних, етичних, оцінних та інших цінностей. Див.: *Значення; Конотація.*

Консеквентив (лат. *consequens* (*consequentis*) — послідовний) — де-

нотативна роль сирконстантного каузального типу або власне-наслідку: *Такі дощі до біди доведуть* (А. Яна); *На здивування Василька ніхто його не свари́в* (В. Підмогильний) або логічно встановлюваного наслідку: *Немає вранці роси — на дощ, сонце на ніч сідає за хмару — на тривалий дощ* (Нар. тв.).

Концептизм (лат. *conp...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + англ. *septyzm*, від ірланд. *Sept* — назва відповідної рідинної області) — витонченість розуму, бароковий принцип допущеності.

Конситуація (лат. *conp...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + франц. *situation* — становище) — необхідний пояснювальний контекст і/або корелятивна з ним функційною ситуація (обставини мовлення), *пор.:* наприклад, необхідність ситуації для розуміння повідомлення *У робітників*, де ситуація доповнює *Він бере книжки у робітників* (— *Де ж ті книжки? — Та ось, у кишеню. А в кого ж він їх дістає? — У робітників* (А. Шиян)); аналогічне: *«Йде?»* — *«Уже видно»* — діалог на трамвайній зупинці (в інших ситуаціях до першого речення *«Йде?»* може бути автобус, потяг, викладач, колега та ін.).

Конситуація (лат. *conp...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + франц. *situation* — становище) **спілкування** — фізичні, соціально-психологічні, часові, просторові та інші обставини, за яких реалізоване спілкування. Див.: *Спілкування; Ситуація спілкування (комунікативне).*

Конситуація (лат. *conp...* — префікс, що означає об'єднання, спіль-

ність, і *situs* — становище) — ситуація мовлення, створювана за участю контексту.

Конситуація (лат. *con...* — префікс, що означає об'єднання, спільність, і *situs* — становище) **спілкування** — фізичні, соціально-психологічні, часові й інші обставини, в яких відбувається спілкування.

Консонанс (лат. *consonans* — приголосний звук) — гармонійне поєднання звуків, співзвуччя.

Консонантизм (лат. *consonans*, род. відмінок *consonantis* — приголосний звук) — система приголосних звуків, їхніх властивостей і відношень; система приголосних фонем у її кількісному та якісному виявах і своєрідності в мові, діалекті, говорі або в сім'ї, групі мов. *Пор.: Вокалізм.*

Константа (лат. *constans (constantis)* — постійний) **діахронічна** (прикм. від ім. *діахронія*) **типологічна** (прикм. від ім. *типологія*) — зміна типологічних ознак давніх мов, що відбувалася за подібними закономірностями, спільними для багатьох мов, і привела до зміни їхнього типу.

Константа (лат. *constans (constantis)* — постійний) **культури** (лат. *cultura* — освіта, розвиток) / **Константи культури** — 1) концепти, що виникли у глибоку давнину й простежувані через погляди мислителів, письменників та інших носіїв мови аж до сучасних днів: *земля, життя* і под.; концепт культури, що існує постійно або тривалий час і значною мірою визначає світосприйняття етносу, його мовну картину світу (за Ю.С. Степановим); 2) постійний принцип культури, спостережуваний у будь-яких випадках її вияву.

Константа (лат. *constans (constantis)* — постійний) **культури** (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **ціннісна** — найсуттєвіші для певної культури смисли, сукупність яких утворює певний тип культури, що підтримується мовою та зберігається в ній. *Див.: Мова; Код мови; Смысл.*

Констатив (англ. *constate* — констатувати, від лат. *constat* — містити в собі, стояти стіною) — тип висловлень, повідомлення на позначення стану речей об'єктивної (чи такої, що вважається об'єктивною) дійсності; повідомлення, препозитивний складник якого оцінюваний у категоріях «істинність / неістинність»; тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого передбачає ствердження факту об'єктивної (оцінюваної як об'єктивна) дійсності; посідає різне місце в класифікаціях К. Баха, Г. Почепцова, В. Богданова та ін.; розповідне / декларативне або заперечне речення, що описує світ і оцінюване за шкалою істинності; Дж. Остин протиставив констативам перформативи, щодо яких істиннісна оцінка не застосовувана й які не описують світ, а перетворюють його, постаючи діями.

Констеляція (лат. *constelatio* — відношення) — вільний зв'язок, взаємовідношення двох елементів, що не передбачають один одного: *цвях і гвоздика; дерево і крамниця* та ін.

Конституція (лат. *constitutio* — побудова) — основний законодавчий політико-правовий документ держави, фундамент усього державного справочинства.

Конструктивізм (лат. *construtio* — побудова) — соціальна теорія, основою якої є твердження, що люди витворюють (кон-

струють) свої світи через соціальну практику та комунікацію, а не набувають їх через суспільно-комунікативні практики; у соціолінгвістиці — теорія, за якою витлумачують етнічні спільноти як конструкції вчених і політиків; завдяки ЗМІ, освіти ці ідеї передаються масам. Етнічну самотність кваліфікують як наслідок складного і нерівномірного соціального процесу, де символічні межі є динамічними, постійно створюваними і відтворюваними у процесах міфотворчості, історичних описів загального минулого, мови.

Конструкції (лат. *constructio* — побудова) **вставлені** — слова, словосполучення й речення, що передають додаткову інформацію про когось чи щось, пояснюють іншомовні чи маловідомі слова, висловлюють зауваження до висловленого, виокремлюються здебільшого дужками (різного типу) або комою чи тире. Напр.: *Тоді я вважав себе фахівцем високого класу (молодим властиво помилятися) й сподівався, що в Києві всі кинуться мені назустріч із розпростертими обіймами (В. Шовкун); В українських Карпатах, — як і в багатьох інших регіонах України, — заборонялося будувати на дорогах і стежках (Р. Сілецький).* Вставленими можуть бути окремі розділові знаки (!), (?), окремі слова, словосполучення та розгорнуті фрагменти, що інколи перевищують обсяг основного речення в декілька разів (особливо є характерним для постмодерної прози). К. в. не містять у собі модальної, експресивно-емоційної оцінки висловленого в реченні (у їхній структурі можуть бути власні вставні слова),

не можуть бути на початку речення (вставні слова можуть бути ініціальними в реченні), а тільки в середині та в кінці речення (*У своїх перших творах Тарас Шевченко (це був, очевидно, той біль поета за Україну, який жив у поетовому серці і з яким він не міг ніколи розлучитися; але не тільки біль, бо загальна проблематика охопленого аж ніяк не може бути зведена до простого болю) охопив широке коло питань спостережуваними ним у рідному краї (Україна молода. — 2008. — 12 березня)).* Див.: *Компоненти вставні (вставні слова, вставні словосполучення, вставні речення).*

Конструкції (лат. *constructio* — побудова) **сегментовані** (лат. *segmentum* — відрізок, смуга; прикм. від ім. *сегмент*) — висловлення, у яких на першому місці знаходиться «сегмент» (тема висловлення), а на другому — пояснювальна основна частина (рема висловлення), де наявне слово, граматично співвідносне із сегментом: *Старший брат його — цей не п'є.* Містить відтінок розмовної невимушеності, досягається певною стилістичною виразністю.

Конструкції (лат. *constructio* — побудова) **ускладнені** — прості та складні речення та словосполучення, що за своїм виявом постають поєднанням (комбінацією) кількох мінімальних конструкцій (див. також: *Речення просте формально неелементарне / Речення просте формально ускладнене; Речення багатоконпонентне складне; Словосполучення складне*). Пор.: у простому реченні ускладненій конструкції *Сонце, засмучене і зажурене від побаченого*

цього дня, намагалося щонайшвидше сховатися за обрій (І. Білик) поєднано конструкцію простого речення *Сонце намагалося щонайшвидше сховатися за обрій* і напівпредикативну конструкцію *засмучене і зажурене від побаченого цього дня; у складному реченні ускладненої конструкції Як тільки зайшли учителі, школярі почали виставу, яку готували протягом усього навчального року* (Україна молода. — 2000. — 17 листопада) поєднано дві мінімальні конструкції складного речення: *Як тільки зайшли учителі, школярі почали виставу та Школярі почали виставу, яку готували протягом усього навчального року; у словосполученні ускладненої конструкції дивитися нову виставу* поєднано дві мінімальні конструкції словосполучення: *дивитися виставу й нова вистава*.

Конструкція (лат. *constructio* — побудова) — синтаксична одиниця, утворена лінійною послідовністю простіших одиниць (синтаксичних слів (словоформ), словосполучень), зв'язок між якими граматично оформлений. **Конструкція прийменикова**. **Конструкція субстантивна**. **Конструкція сурядна**. *Пор.: Модель.*

Конструкція (лат. *constructio* — побудова) **активна** (прикм. від ім. *актив*) / **Конструкції активні** — речення, у яких підмет виконує семантико-синтаксичну функцію суб'єкта дії, присудок — перехідне дієслово, значення якого реалізується прямим додатком. *Пор.: Художник малює картину.* К. а. є вихідними компонентами дери-ваційної парадигми речення; синтаксична конструкція з пе-

рехідним дієсловом дійсного способу, що передає значення «суб'єкт витворює дію, спрямовану на об'єкт»: *Дівчина вишивала рушник голкою вправно.*

Пор.: Конструкція пасивна.

Конструкція (лат. *constructio* — побудова) **генітивна** (прикм. від ім. *генітив*) — субстантивне словосполучення, у якому стрижневий іменник має форму називного відмінка, а залежне слово — форму родового відмінка: *будинок батька, зошит сестри, хустка матері, щоденник учня, шепіт трави* і под.

Конструкція (лат. *constructio* — побудова) **емфатична** (прикм. від ім. *емфатія*) **заперечно-питальна** — містить відтінок афекту: *Чи я не турбувався про вас?! Чи мені не знати все це?!*

Конструкція (лат. *constructio* — побудова) **зі що...то тавтологічна** (прикм. від ім. *тавтологія*) — складне утворення, що ґрунтується на повторі для посилення відтінку переконаності або жалю: *Що правильно, то правильно; Чого немає, того немає; Що знаємо, то знаємо; Що було, то було; Чого не пам'ятаю, того не пам'ятаю.*

Конструкція (лат. *constructio* — побудова) **інтонаційна** (лат. *intonare, intono* — голосно вимовляти; прикм. від ім. *інтонація*) — тип інтонації, співвіднесений з висловленням з відповідним певним мелодійним контуром (малюнком), що пов'язує три компоненти К. і. — інтонаційний центр, передцентрову частину та постцентрову частину.

Конструкція (лат. *constructio* — побудова) **пасивна** (прикм. від ім. *пасив*) (**Зворот пасивний**) / **Конструкції пасивні** — речення, у яких суб'єкт дії, виражений формою орудного відмінка, ви-

конує синтаксичну роль додатка, а об'єкт дії, виражений формою називного відмінка, виступає підметом. К. п. є похідними від активних компонентами дериваційної парадигми речення. Пор.: *Художник малює картину — Картина малюється художником*. К. п. українській літературній мові здебільшого не властиві. К. п. — конструкція з перехідним дієсловом у пасивному стані, що має загальне значення «об'єкт підлягає впливу суб'єкта»: *Контрольна робота виконується учнями і под.* Пор.: **Конструкція активна.**

Констру́кція (лат. *constructio* — побудова) **полісуб'єктна** — конструкція, що включає позначення ознак, які стосуються різних суб'єктів: *Ма́рія: Я прийшла, щоб ти був щасливий* (У. Самчук).

Констру́кція (лат. *constructio* — побудова) **приєднувальна** — словоформа, словосполучення або речення, що є додатковим повідомленням до опорного речення, виділяючись водночас в окреме самостійне інформативне тло, якому в мовленнєвій ситуації властиве значуще смислове та експресивне навантаження: *Відступали хаотично, не так як вчили нас у літніх таборах, йшли довго. І до того ж безкінечно і безвільно перебирали своїми, наче чужими, ногами* (А. Яна). Див.: **Конструкції сегментовані.**

Конструкція (лат. *constructio* — побудова) **синтаксична** (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) — у широкому значенні — будь-яка граматично упорядкована низка слів: *чистий і прозорий; стомлений, але щасливий; чиста вода; шафа зі шкільними*

підручниками; зовсім небагато для того, хто завжди прагне дізнатись істину; йти вперед і не відступати; через терни до зірок; тільки для тебе радість перемоги завжди була з посмішкою, бо сам був щирим і відкритим для всіх (про олімпійського чемпіона Валерія Борзова); *красиві і свіжі, але не їстівні гриби* тощо.

Конта́кти (лат. *contactus* — доторкання) **лінгвокульту́рні** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — Див.: **Контакти мовні міжкультурні.**

Конта́кти (лат. *contactus* — доторкання) **мо́вні** — взаємодія двох або більшої кількості мов, що впливає на граматичну структуру та словник однієї або багатьох із них. Соціальні умови К.м. — спілкування між особистостями різних національних лінгвокультурних спільнот. Див.: **Мова**. Пор.: **Контакти лінгвокультурні; Контакти мовні міжкультурні.**

Конта́кти (лат. *contactus* — доторкання) **мо́вні міжкульту́рні** — взаємодія мов, що використовуються в міжкультурній комунікації. Типи, види та способи такої взаємодії різноманітні. Див.: **Спілкування; Комунікація між-культурна**. Пор.: **Проникнення; Взаємодія лінгвокультурна.**

Конта́ктне (прикм. від ім. *контакт*) **розташува́ння** — Див.: **Розташування контактне.**

Конта́ктне (прикм. від ім. *контакт*) **табу́** (франц. *tabou*, від полінез. *tapu* — заборона) / **Конта́ктні табу́** — Див.: **Табу контактне / Табу контактні.**

Контаміна́ція (лат. *contaminatio* — змішування) — 1) утворення нової мовної одиниці через сполучення в ціле компо-

нентів різних частин на ґрунті їхньої структурної, функційної або асоціативної близькості: *запропонувати тост + підняти келих* → *підняти тост*; 2) об'єднання двох або більше мовних одиниць в одну; навмисне або ненавмисне змішування двох висловів: *ліквідувати спрагу* (пор.: *вгамувати спрагу*), *не можуть поскупитися своїми зацікавленнями* (пор.: *поступитися своїми інтересами, поскупитися*), *це не грає великого значення* (пор.: *не має значення, не грає ролі*), *я цим не заспокоюся* (пор.: *я на цьому не заспокоюся*), *погодьтєся самі, що це вам не вигідно* (пор.: *посудіть самі*). Якщо це робиться навмисно, виникає гумористичний відтінок; якщо ненавмисно — засвідчує низький рівень культури суб'єкта мовлення; 3) у психолінгвістиці — хибне відтворення інформації, що виникає внаслідок поєднання в понятті частин різних предметів.

Контамінація (лат. *contaminatio* — змішування) **семантична** (прикм. від ім. *семантика*) — сплутування (змішування) семантики двох слів, близьких за звучанням: *Над ним тяжіють обставини* (сплутування (змішування) слів *тиснути* та *висіти*); зрощення двох слів в одне: *Надія: Прищепили вербу, ось гібрид — грушверба, вербгруша* (А. Яна). Пор.: *Малапропізм; Парономазія; Катахреза*.

Контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) — 1) у прагматиці, комунікативній лінгвістиці — сукупність умов реалізації відповідного комунікативного акту або послідовності таких актів, що сприяють створенню навколо мовця або навко-

ло кожного з активних учасників комунікативної інтеракції своєрідного егоцентричного силового прагматичного простору. К. може охоплювати: 1) мовний контекст (попередні і подальші фрагменти дискурсу); 2) конситуація (обставини, у яких простежувана комунікативна подія, і партнери спілкування зі своїм зацікавленням і метою); 3) коемпірія (рівень знання комунікантами світу загалом і певного етносоціокультурного середовища, мовних одиниць і правил, прагматичних принципів); 2) у лінгвістиці тексту / у класичній лінгвістиці — лінійне синтагматичне мовне чи ситуативне оточення певного висловлення, що потрібне (чи достатнє) для реалізації потенцій значення слова або таке, що здатне творити певні зміни в значенні, або ж для вияву умов вжитку мовних одиниць і опису їхніх функцій. Так, слово *зелений* у сполученні зі словами *трава, світло, дерево* означає колір; у сполуках *зелені черешні, зелені помідори* має значення «недозрілий, недостиглий»; у сполученнях *зелений фахівець, зелений лікар* активізоване значення «недо-свідчений, молодий»; завершений у смисловому відношенні відрізок усного або писемного мовлення, який об'єднує значення усіх мовних елементів, що входять у нього. К. може поставити відрізок тексту від одного слова до абзацу й більше. Виявити значення слова може й ситуація, у якій відбувається мовлення. Так, у фразі *Капітан дав команду підготуватися* слово *капітан* матиме різні значення залежно від того, де її вимовлено: на човні, на танку, на фут-

болі тощо; дискурс (текст) разом із усіма можливими обставинами його творення: часом, простором, психічним і психологічним станом учасників спілкування, культурним середовищем, соціально-історичними та політичними умовами, особливостями технічних засобів його розповсюдження (каналами) тощо; у широкому значенні — К. вважають мовне оточення, ситуацію й умови спілкування, а також національно-культурне довілля; 3) у дискурсології — структурне налаштування одиниці до мети структури висловлення або дискурсу; «зовнішня форма» одиниці, що визначає її смислову орієнтацію щодо інших одиниць; у вузькому сенсі — мовне оточення або ситуація, у яких вживано лінгвістичну одиницю. Див.: *Спілкування; Комунікація; Матриця контекстна; Дискурс.*

Контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **вертикальний** (прикм. від ім. *вертикаль*) — одна з характеристик когнітивної бази учасників міжмовної міжособистісної комунікації; культурологічна, історична, соціально-політична, філологічна тощо інформація, що супроводжує спілкування, сприйняття художнього тексту; лінгвокультурологічне тло спілкування або сприйняття художнього тексту; у комунікативній лінгвістиці — культурологічні, історичні, соціально-політичні, філологічні, лінгвокраєзнавчі та інші комунікативні смисли, що супроводжують комунікацію, зокрема естетичну комунікацію (*художній дискурс, текст* і под.); знання учасниками комунікації цих смислів.; у лінгвістиці тек-

сту — історично-філологічне тло літературного твору та його частин. Див.: *Смисл комунікативний; Адресант; Адресат; Дискурс; Текст. Пор.: Контекст глобальний.*

Контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **глобальний** (франц. *global* — всесвітній, загальний, від лат. *globus* — куля) — глобальні умови оптимального забезпечення продукування дискурсу. Див.: *Контекст вертикальний. Пор.: Контекст зовнішній.*

Контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **зовнішній** — знання про епоху постання тексту, про автора, роль тексту в часі та просторі культури цієї епохи. Див.: *Контекст психологічний. Пор.: Контекст вертикальний.*

Контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **імпліцитний** (лат. *implico* — тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* — плетіння) — прихований контекст, що охоплює мотиви, мету, наміри та настанови комунікантів, їхні особистісні характеристики (рівень освіти, соціальний статус, характер тощо).

Контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **лексичний** (прикм. від ім. *лексика*) — значення слова, визначуване іншими словами: *пізній вечір, літературний вечір* та ін. Див.: *Контекст семантичний. Пор.: Контекст синтаксичний.*

Контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **несистемний** (*не- + системний*) — контекст, що не впливає з семантики слова; невластивий для слова контекст. Див.: *Контекст спілкування. Пор.: Контекст психологічний.*

Конте́кст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **побутовий** — *Див.: Контекст ситуативний.*

Конте́кст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **психологічний** (прикм. від ім. *психологія*) — у психолінгвістиці — чинник впливу на породження та декодування тексту біографії автора, його особистості. *Див.: Контекст вертикальний; Контекст спілкування. Пор.: Контекст синтаксичний; Контекст семантичний; Контекст лексичний.*

Конте́кст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **семанти́чний** (прикм. від ім. *семантика*) — вербальне оточення, семантично релевантне для відповідної текстової одиниці: *розташовуватися в селі, сидіти на стільці, перевозити вантаж машиною з міста до села тощо. Див.: Контекст лексичний; Контекст вертикальний. Пор.: Контекст психологічний.*

Конте́кст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) — значення слова, визначуване граматичною формою слова-поширювача: *судити когось* — розглядати в судовому засіданні; *судити про когось* — висловлювати судження. *Див.: Контекст системний; Контекст семантичний. Пор.: Контекст вертикальний; Контекст спілкування.*

Конте́кст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **систе́мний** (прикм. від ім. *система*) — контекст, за якого сполучуваність слова зумовлена його індивідуальним значенням. *Див.: Контекст лексичний; Контекст семантичний; Контекст синтаксичний. Пор.: Контекст*

вертикальний; Контекст спілкування.

Конте́кст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **ситуа́тивний** (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище; прикм. від ім. *ситуація*) — контекст, зумовлений певною ситуацією; обставини, за яких відбувається певна комунікація. Синонім: *Контекст побутовий. Див.: Контекст вертикальний; Контекст побутовий; Контекст спілкування. Пор.: Контекст системний; Контекст семантичний.*

Конте́кст (лат. *contextus* — з'єднання, тісний зв'язок) **спі́лкування** — умови (*середовище, час, особливості каналу комунікації та ін.*), у яких відбувається спілкування; схематична конструкція, що включає, крім безпосереднього мовленнєвого акту, ще й інші елементи типу невербальні засоби суб'єктів спілкування та кінцевий результат мовленнєвого акту; середовище, час, особливості каналу комунікації та інші умови, у яких наявне конкретне спілкування. *Див.: Контекст вертикальний; Контекст спілкування ситуативний. Пор.: Контекст системний; Контекст психологічний.*

Конте́кст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) **спі́лкування** **ситуа́тивний** — обставини, за яких відбувається спілкування: місце, час, особистість партнера (партнерів), соціальні ролі учасників тощо. *Див.: Контекст вертикальний; Контекст спілкування. Пор.: Контекст системний; Контекст психологічний.*

Контéнт-ана́ліз (англ. *contents* — зміст від лат. *contentus* — який містить + *analysis* — розкладан-

ня) — у лінгвістиці тексту, дискурсології — аналіз текстів щодо їхніх джерел, соціально-культурних чинників, відповідності реаліям життя. Для К.-а. найважливішим постає те, щоб за зовнішніми — кількісними — характеристиками текстів на рівні слів і словосполучень отримати правдоподібні передбачення щодо його змісту та зробити висновки про особливості мислення та свідомості автора тексту — його намірах, настановах, бажаннях, цінностях, орієнтаціях тощо. У політології К.-а. використовують здебільшого для вивчення когнітивних настанов автора тексту — його ставлення до певних понять, подій, дій, цінностей, аксіом та ін. Типовим прикладом є дослідження програм республіканської та демократичної партій США в їхній динаміці щодо ставлення до концепту «свій — чужий». Встановлення домінування або переваги, наприклад, «чужого» над «своїм» уможливило констатацію щодо високої (більшої) конфліктності політичного дискурсу, наявність істотних проблем у міжпартійних стосунках. Такий висновок мотивований тим, що динаміка реалізації концепту «чужий» корелює з динамікою політичних конфліктів, *пор.*: подібне в міжпартійних стосунках *Партії регіонів* і *БЮТ* в Україні. Кульмінаційні вершини «чужого» в партійних програмах за відсутності зовнішнього конфлікту часто вияскраплюють наявність внутрішнього конфлікту; у комунікативній лінгвістиці — експериментальний метод, розрахований насамперед на аналіз діяльності ЗМІ через систематичне числове опрацюван-

ня, оцінювання й інтерпретацію форми та змісту повідомлень джерела інформації. *Див.: Лінгвістика політична; Теорія мовного впливу. Пор.: Картування когнітивне.*

Контент-аналіз (англ. *contents* — зміст + *аналіз*) **діскурсу** (лат. *discursus* — здогад, міркування, франц. *discours* — мовлення, промова, виступ) (**тєксту**) — експериментальний спосіб вивчення дискурсу (тексту) з використанням точних статистичних даних із залученням обчислювальної техніки; метод вияву й оцінки специфічних характеристик текстів та інших носіїв інформації, пов'язаний з виокремленням смислових одиниць; статистичний метод вивчення масової комунікації.

Континуум (лат. *continuum* — безперервне, суцільне) — множинність мовних одиниць, пов'язаних тими чи іншими відношеннями. *Див.: Континуум дискурсу.*

Континуум (лат. *continuum* — безперервне, суцільне) **діскурсу** (лат. *discursus* — здогад, міркування, франц. *discours* — мовлення, промова, виступ) — текстово-дискурсивна категорія, зумовлена просторово-часовою взаємодією режимів породження, сприйняття тексту й динаміки описуваних у ньому подій. *Див.: Континуум; Континуум текстовий. Пор.: Контекст вертикальний.*

Континуум (лат. *continuum* — безперервне, суцільне) **тєкстовий** (прикм. від ім. *текст*) — лінійне розгортання дії в часі та просторі в тексті. *Див.: Континуум; Континуум дискурсу. Пор.: Контекст вертикальний.*

Континуум (лат. *continuum* — безперервне, суцільне) **тєксту** (лат.

textus — тканина, сплетіння, з'єднання) — категорія, що зумовлює просторово-часовою взаємодією витворення тексту та його сприйняття, а також подією динамікою інформації; відбиває неперервний плин руху й часу у просторі. Див.: **Континуум**; **Континуум текстовий**; **Континуум дискурсу**. Пор.: **Контекст вертикальний**.

Контрапункт (нім. *Kontrapunkt*) — перетин у тексті двох інформаційних планів — логічного й образного. Див.: **Текст**.

Контра́ст (лат. *contrarius* — протилежний) — протиставлення думок, описів, образів, понять: *Істинний контраст — це контраст характеристик і станів, це контраст зацікавлень* (Д. Дідро. Про драматичну поезію). Наявний також **квазі-контраст**, що передбачає витворення іронічного або сатиричного семантичного забарвлення в реалізації однакового смислу різними формами слів або різними комбінаціями форм. Особливий комічний ефект досягається за умови, що мовець свідомо формулює думку так: *То я й кажу: «Хоч сидіть, / А я не поїду; / Хоч посиджу я за вас, / А ви їдьте, діду!»* (С. Руданський). Квазі-контраст може бути результатом переосмислення певних лексем: — *Поклич хазяїна, — ска- зає Руал швидко. / — Зараз, — похмуро пообіцяв непривітний воротар. — Тільки розженуся... Ану, забирайся звідси* (М. Дяченко). Див.: **Контраст мовний**.

Контра́ст (лат. *contrarius* — протилежний) **мо́вний** — специфічна особливість структури мови, що стає такою за умови зіставлення з якоюсь іншою мовою (те саме явище при зіставленні однієї мови з іншою може

виступати як специфічне контрастне явище, а в зіставленні з іншою втрачати цю контрастність). Синонім: **категорія контрастивності**. Див.: **Контраст**; **Дискурс**; **Текст**.

Контрастивна (прикм. від ім. *контраст*) **лінгвістика** (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **Конфронтативна лінгвістика** — Див.: **Лінгвістика контрастивна** / **Лінгвістика конфронтативна**.

Контрастивний (прикм. від ім. *контраст*) **аналіз** (лат. *analysis* — розкладання) — Див.: **Аналіз контрастивний**.

Контро́лёр (інструмент контролю) — денотативна роль інструментного типу, прилад, за показами якого звіряються параметри дій агенса: *Визначати напрям за компасом*.

Конфігура́ція (англ. *configuration*) — синтаксично впорядкований ряд, модель синтаксичної побудови.

Ко́нфікс (лат. *co(n)* — афікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність, і *fixus* — прикріплений; лат. *confixum* — взяті разом) (**цирку́мфікс** (лат. *circumfixus* — закріплений разом), **біоморфе́ма**) — різновид афікса, що постає комбінацією двох афіксів, розташованих перед коренем і після нього й має неподільне значення; такі афікси функціонують спільно; в українській мові поширений з-поміж похідних іменників, прикметників, дієслів і прислівників (напр., нім. *gefallen*), пор.: *ви-бал-ок, без-колір-н-ий, при-береж-н-ий, ви-дум-ува-ти, по-українськ-ому, на-гуляти-ся, в-читати-ся, на-жити-ся, за-мислити-ся* і под.

Конфіка́ція (лат. *co(n)* — префікс, що означає об'єднання, спіль-

ність, сумісність і *fixus* — прикріплений; *конфікс* + *-ація*) — вираження граматичних значень комбінацією афіксів, розташованих перед коренем і після нього з неподільно-цілісним значенням. *Див.: Конфікс. Пор.: Циркумфікс.*

Конфірматив (лат. *confirmatio* — ствердження + *-ив*) — денотативна роль сирконстантного каузального типу, підстава, відповідність певної інформації: *З дозволу командира вершники помчали до села* (Ю. Яновський); *За теорією Потебні, щоразу слово виступає в окремому значенні* (А. Яна).

Конфлікт (лат. *conflictus* — зіткнення) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — різновид інтерактивності комунікантів (адресанта й адресата) в комунікативній ситуації, якому властива неузгодженість намірів, стратегічних програм і тактик комунікантів, асиметрія відносин між адресантом і адресатом, дисбаланс комунікативних статусів, неефективність спілкування; зіткнення, розбіжність комунікативних стратегій адресанта й адресата, мети, поглядів комунікантів, результатом чого здебільшого є припинення спілкування. *Див.: Комунікація; Спілкування; Адресант; Адресат.*

Конфлікт (лат. *conflictus* — зіткнення) **мобний** — різновид соціального конфлікту в рамках певного політико-територіального утворення, пов'язаний з державно-мовною політикою; особливо складні стосунки мов, що внаслідок виконання різних функцій активно контактують у суспільстві.

Конфлікт (лат. *conflictus* — зіткнення) **фреймовий** (прикм. від

ім. *фрейм*) — одночасна активізація в свідомості учасника / учасників комунікації фреймів, сформованих у різних національно-ментальних просторах. К.ф. може стати причиною невдач у міжкультурній комунікації, культурного шоку тощо. *Див.: Спілкування; Комунікація; Фрейм.*

Конфліктна (лат. *conflictus* — зіткнення; прикм. від ім. *конфлікт*) **ситуація** (фран. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) — *Див.: Ситуація конфліктна.*

Конфліктна (лат. *conflictus* — зіткнення; прикм. від ім. *конфлікт*) **стратегія** (грецьк. *stratzgia* від *stratos* — війська + *agē* — веду) — *Див.: Стратегія конфліктна.*

Конфронтаційна (прикм. від ім. *конфронтація*) **стратегія** (грецьк. *stratēgia*, від *stratos* — війська + *agē* — веду) — *Див.: Стратегія конфліктна.*

Конфронтативний (прикм. від ім. *конфронтація*) **метод** (грецьк. *methodos, methodikys* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — те саме, що зіставний метод. *Див.: Метод зіставний (зіставлення).*

Концепт (англ. *concept* — поняття; лат. *conspicere, conceptus* — сенс, думка, поняття) — 1) оперативна одиниця мислення і/або людської психіки, квант структурування знання, що відбиває знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті й поняттєвої системи, що об'єднує смисли, якими оперує людина в процесах мислення. Зміст К. охоплює дані про об'єкти та їхнє структурування, мережу їхніх взаємозв'язків, властивостей, усе те, що людина знає, думає, прогнозує, уявляє про об'єкти світу. К. узагальнюють різно-

манітні спостережувані та уявлювані явища до певного єдиного, підводять їх під одну рубрику; уможливають збереження знань про світ та постають будівельними елементами концептуальної системи, сприяючи процесам опрацювання та узагальнення суб'єктивного досвіду через підведення інформації під усталені суспільно напрацьовані (наявні в національно-когнітивному просторі) категорії та класи тощо. Наприклад, *К. дружба* об'єднує всі можливі смисли, які вкладає в це поняття конкретна людина, спираючись на свій життєвий досвід (позитивний і негативний), водночас на мовному рівні суттєвим постає втілення координат концепту та наявність лакун, що втілювані позамовними ресурсами; 2) у лінгвістиці тексту — сформульована ідея твору. Прагматична спрямованість тексту — спонукання реципієнта до певної реакції. Підкатегорія інформативності, конденсоване втілення змісту тексту, що походить з авторського замислу, інтерпретованого адресатом; 3) у лінгвокультурології — комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, що співвідноситься з поняттям, ментальний прообраз, ідея поняття, саме поняття. У мові *К.* має певне ім'я, оскільки реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а через мову. У логіці — сутність знака (імені). Загальна думка, формулювання. *К.* як компоненти свідомості людини та її знань про світ є предметом вивчення філософії, психології, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та інших гуманітарних наук; 4) у когнітивній лінгвістиці — одиниця мен-

тальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відбиває знання й досвід людини; 5) у комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці — оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відбитої в мозку людини; відомості проте, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу. Термін, уведений для пояснення процесів мислення та пов'язаний з одиницями ментальних і/або психічних ресурсів людської свідомості; оперативна одиниця пам'яті й усієї картини світу; смисли, якими оперує людина в процесах мислення та які втілюють зміст досвіду та знань, результатів усієї людської діяльності, а також процесів пізнання світу як певних «квантів» знання. *К.* — багатовимірне смислове утворення, що має фреймовий, гносеологічний, онтологічний, поняттєво-дефінітивний, аксіологічний та інші виміри. *К.* охоплює те, що людина знає, мислить, прогнозує, фантазує (почасти містифікує), міфологізує та інше про об'єкти світу. *К.*, певною мірою, фіксовані в одиницях і категоріях мови, втілюють національно-культурну специфіку (з певними її варіаціями територіального, корпоративного, індивідуального виміру). У сучасних студіюваннях концепту усталилося кілька підходів до його дефінування: 1) поняття — це думка / уявлення про предмети та явища, що узагальнює їхні спільні й характерологічні ознаки, концепти — це насамперед ідеї, що охоплюють і абстрактні, і конкретно-асоціативні,

і емоційно-оцінні, і емоційно-узагальнювальні ознаки, тому «К. тільки мисляться, вони переживаються» (Ю. Степанов); 2) К. — це точка перетину між культурним світом і світом індивідуальних смислів, це «згусток культури у свідомості людини і те, яким шляхом людина входить у культуру» (Ю. Степанов), як вона її сприймає та переживає, входить у неї, історія поняття, його зміст; 3) К. — це заступлення слова в індивідуальному баченні й у відповідному контексті (Д. Лихачов), особисте осмислення, інтерпретація об'єктивного значення та поняття як змістового мінімуму значення, власне насичення та інтерпретація; 4) К. — це реально наявне в людській свідомості динамічне перцептивно-ментально-афективне утворення, чим суттєво відрізняється від поняття й значення як елементів наукового опису (А. Залевська); 5) К. — це напрацьоване на ґрунті життєвого поняття абстрактне наукове поняття; 6) поняття — це те, про що люди домовляються, їх люди конструюють для витворення «спільної мови» в обговоренні проблем; К. існують як даності, їх люди реконструюють з певним рівнем впевненості / невпевненості (В. Дем'янков); 7) К. — сутність поняття, виявлювана у своїх змістових формах — образі, понятті, символі; поняття виступає наближенням до К., це вияв К. в одній з його змістових форм; К. — і ментальний генотип, і атом генної пам'яті, і архетип, і першообраз тощо; 8) поняття (*intellectus*) пов'язано з раціональним знанням (розумінням), концепт (*conceptus*) — довільне вивичення духу, розуму, спроможного твор-

чо відтворювати смисли (П. Абеляр); 9) К. — це смислові кванти людського світобуття, що залежно від умов і потреб перетворюються у відповідні спеціалізовані формоутворення, «гени культури» як складник культурного генотипу; 10) К. — це узагальнений вияв структуривання світу та вияв останнього в ментальному просторі індивідуума, соціуму тощо; атом пам'яті з поступовим нашаруванням у ньому відповідних образних узагальнень, функцій них специфікацій, культурних традицій та аксіологічних настанов. К. постають як самоорганізувальні інтегративно-кумулятивні функційно-системні багатовимірні (три-, чотири- та більше вимірні) ідеалізовані формоутворення, що мають опертям поняттєвий (власне-поняттєвий, передпоняттєвий, псевдопоняттєвий) ґрунт, установлені у значенні певного знака: наукового терміна чи загальноживаного слова, фразеологізму, ускладненої лексико-семантичної структури, невербального (квазіпредметного) образу, або опредметненої (квазіопредметненої) дії тощо. У людській свідомості надважливими постають діади «культурно генне — культурно набуте», «зорієнтоване на смисл — зорієнтоване на значення», «емоційне — раціональне», «індивідуально-особисте — колективне, групове», «об'єктивне, онтологічне — гносеологічне, змодельоване, модельоване», «життєве, узвичаєне — наукове», «реконструйоване — конструйоване», «сутність — явище», «інтегроване — диференційоване», «плинне — відносно стійке» і под. Цей перелік з очевидною силою по-

казує, наскільки нерівнорядним постає розуміння й тлумачення К. й наскільки суттєвою є опозиція в кожній діаді. У цьому сенсі поняття — це один з модусів концепту, один із суттєвих модусів. До встановлення концепту, його вияву існує кілька напрямів, з-поміж яких важливими є — 1) визначення К. дискурсивно (через поняття, етапні, покрокові міркування, де кожен наступний крок засвідчуватиме ускладнення К. не тільки структурно, але й рівнево); 2) з'ясування концепту недискурсивно (через образ, символ, емоцію і под.). Загальнопостулатна характеристика концепту повинна охоплювати не тільки суто зримі, експліковані компоненти, але й імпліковані, глибинно сутні (до останніх належать, поза всяким сумнівом, передсвідомі, позасвідомі величини). За своєю іпостассю, концепти — це ментальні утворення, основним виявом яких постають зберезувані в людській пам'яті в тих чи інших стереотипах усвідомлювано-типізовані фрагменти досвіду, що уможливорює передавання інформації про них іншим. Культурна напрацьованість і значущість К. досить легко простежуються через 1) семантичне поле концепту (пор.: наприклад концепти *кохання*, *щастя*, *доля*, *душа* в українському національно-мовному просторі); 2) формування навколо певного слова фразеологічної сім'ї; 3) кількісно частотне входження слова у прислів'я, приказки, вислови, тексти популярних пісень, назви книг, часописів тощо. У К. знаходять свій вияв образно-перцептивні, поняттєві та емоційно-ціннісні параметри узагальненого сві-

тосприйняття та світоосвоєння. Особливо важливим є показник прецедентності (еталонності) К. — його пізнавальна значущість, емоційна виявлюваність, надособистісність, регулярно відновлюване звернення до К. в мовній діяльності людини (пор.: концепти *правда*, *життя*, *буття*, *кривда*, *страдництво* і под.). К. є надзвичайно рухливими утвореннями, тому їх важко та складно засвідчити у словниках, підтвердженням постає їхня багатомірність. Сучасна лінгвоконцептологія оперує кількома суттєвими підходами класифікації концептів, хоча кожний з них не постає всеохопним і вичерпним, що мотивовано певною невловністю К., почасти невербалізованістю тощо. **За одним з підходів**, основною постає очевидна / прихована орієнтованість концептів на мову (вираження та вияв К. в мовних засобах), що дозволяє розмежовувати **предметні, ознакові, подійні К.** (пор.: теоретичні підходи до частиномовної класифікації, що може охоплювати від чотирьох основних частин мови до двадцяти п'яти та більше (погляди О. Есперсена, Ш. Баллі, В. Виноградова, І. Вихованця, О. Кубрякової та ін.)). **Основу іншого класифікаційного розуміння концептів** становить когнітивна психологія з її оперуванням відповідними моделями психологічної діяльності, коли осмислені фрагменти реальності співвідносяться зі сценаріями, схемами, фреймами, гештальтами, слотами. У цьому разі наявне фрагментування дійсності й вияв останніх у відповідних уявних структурах. Зручними постають у такому розумінні тлумачення

тих чи інших моделей породження, наприклад, модель породження І. Шлезінгера ґрунтується на тому, що основу породження складає найпростіша семантична пара. Так, основою висловлення *Mary hat a little lamb* є уява про співвідношення «власника» та «майна» (посесивні відношення), а з ягням корелює ідея маленького розміру, що загалом охоплює взаємопов'язані характеристики (посесивні відношення та зв'язок предмета та його розмірів) — «протовербальні елементи» (І. Шлезінгер). Такі елементи ґрунтуються на невербальних когнітивних структурах, що переходять у протOVERBальні внаслідок добору мовцем з банку знань відповідних вербальних наповнювачів, що складає один з рівнів К. Ще один підхід має основою ціннісно аксіологічний складник К. і ґрунтується на естетичних і етичних категоріях у силу того, що оцінний складник К., визначуваний культурними цінностями, має директивний вияв. Його вияви постають обов'язковими й регулярними, усталено моделюють поведінку та складають основу етномовних стереотипів, *пор.*:, наприклад: моделі привітання в симетричній, асиметричній ситуації початку комунікативного контакту (вікові, соціальні, статусні, гендерні тощо виміри). Це дозволяє виділяти **телеонімі** К. [Воркачев 2003], *пор.*:, наприклад, цінності типу **краса, кохання, добро, щастя** з домінуванням оцінного складника та нетелеонімі (**порада, прохання, привітання** та ін.) К., де оцінний складник (ширше аксіологічний) ускладнений різними відтінками. Останні ди-

ференційовані на регулятивні (**пунктуальність, щедрість, ницість** тощо — оцінний складник постає значущим) / нерегулятивні (**війна, мандрівка, образа** і под. — оцінний складник є фоновим і ускладнений певними нашаруваннями, ознаками) ментальні утворення. Ще один підхід до класифікації К. має підґрунтям дискурс, з якого вичленовуються / встановлюються відповідні концепти. Це досить нерівнорядний підхід, що визначає проблемністю кваліфікації самого дискурсу та визначення різновидів дискурсу. У його рамках розрізняють художні й повсякденні К., інституційні концепти (*пор.*: у цьому розрізі відповідну диференціацію мовленнєвих жанрів, що також можуть бути інституційними та неінституційними) — дипломатичні, спортивні, педагогічні тощо. Динаміка К., його еволюція зумовлює ще **один** підхід до його розгляду — «динаміко-статичний» з розмежування стійких і перемінних (витрачуваних — типу **скромність** і народжуваних — типу **екологічна безпека**), споконвічних (**мудрість** тощо) та запозичених (**дифамація, піар** і под.) К. Так, наприклад, К. **дифамація** (англ. *defamation* — брехня, неправда) — це поширення даних, що принижують кого-небудь, у своїй основі є неправдивими. Нанесення шкоди репутації якої-небудь особи шляхом наклепницьких, брехливих, неправдивих висловлень, що характеризують певну людину як таку, яку можна зневажати, насміхатися, ненавидіти, висміювати, піддавати повному ostracism. У межах права Великобританії та США диференційо-

вані письмовий й усний наклеп, тобто приписування кому-небудь певного факту (*Сусідка обікрала мене*), образа — оцінна нефактуальна кваліфікація (*Вона — злодійка*) і под. Поступово цей концепт «укорінюється» в українському національно-ментальному просторі, набуваючи відповідної структурованості, цінності та виявляючи свою регулярність, значущість тощо. Його актуалізованість привносить нові силові потуги у правову сферу, зокрема в принципи морально-етичного права. **Наявний також класифікаційний підхід**, за яким виділення концепту з тим чи іншим оцінним складником ґрунтується на відповідному колі осіб, об'єднаних такою оцінкою — це *загальнолюдські, загальноцивілізаційні, етнокультурні, регіональні, макрогрупові, мікрогрупові та індивідуальні* концепти. Така класифікація постає досить прозорою та уможлиблює поетапне ієрархічне (згори донизу) простеження смислової конкретизації концептуального змісту та протиставлення національно-специфічних і національно-нейтральних, соціально-особливих і соціально-нейтральних концептів, регіонально-забарвлених і регіонально-нейтральних К. Особливістю ще одного **класифікаційного підходу до К.** є суто тематизований принцип і диференціація К. на *емоційно-чуттєві* (емоційно-фізичні, емоційно-психічні і под.) і *комунікативні, гастрономічні* та інші. Така класифікація є відкритою, тому що перелік тем складно до кінця окреслити, але внутрішньотематична класифікація цілком можлива та постає відносно закінченою в кожному

різновиді, у чомусь нагадує закономірності гіперон-гіпонімічних відношень. Не менш значущим виступає **спроба в змістовому плані концепти класифікувати на ментально оцінні вияви предметів, дій, подій і якостей, пор.:** наприклад, дії — це стереотипи мовленнєвої й немовленнєвої поведінки, де особливого вияву набуває евфемізація, за допомогою якої приховується вульгаризація, асоціація з вульгаризацією (дослівний переклад англійського *I did it!* — *Я зробив це!*, що в українській мові має образно імплікований відтінок евфемізації. Відхід від мовних структур уможлиблює вирізнення синтаксичних концептів (Г.А. Волохіна, З.Д. Попова), що має основою розгляд синтаксичної побудови як знакової з власним означуванням — синтаксичним концептом, тому що в мові наявні символи (лексеми) та операції над / з ними — грамами, що складають структурну схему синтаксичної конструкції. Операції виявляють відношення між символами, виявляють денотативну ситуацію — пропозицію, у якій немає ні головних, ні другорядних членів, немає формальної структури, тому що це суто смисловий концептуальний набір компонентів, які мовець намагається вербалізувати (діяч, дія, інструмент, об'єкт дії, час, простір з їхнім внутрішнім членуванням тощо) (за Г.А. Волохіною, З.Д. Поповою). Це мотивовано тим, що «типові ситуації» виявляють комунікативний і когнітивний досвід народу в узагальненому вигляді, постаючи «мисленневими шаблонами» в плані змісту синтаксичних моделей з відповідними

компонентами виявлюваної ситуації. Пропозиція існує у розмаїтій сукупності власного вираження, у сукупності конкретних висловлень з актуалізацією того чи іншого компонента, з відповідним фокусом у комунікації. Усі класифікаційні підходи не заперечують один одного, а лише доповнюють, наголошуючи відповідні суттєві ознаки концептів: 1) поняттєві складники; 2) образні складники; 3) ціннісні складники (ширше — аксіологічні); 4) дискурсивну зумовленість і мотивованість; 5) статичність; 6) динамічність; 7) варіативність; 8) інваріантність; 9) тематичне закріплення; 10) регулятивність; 11) значущість; 12) національно-культурне навантаження; 13) інтерпретативність і под. Сукупне врахування цих ознак значною мірою привідкриває надактуальне питання відмежування концептів від неконцептів (*пор.: справедливість, добро, краса, істина, щастя, мудрість, ненависть* та ін. — концепти; *катет, хустинка* і под. — неконцепти) та встановлення вичерпно кваліфікаційних параметрів «концепту концептів» як метанаукового поняття. У цьому разі кожний дослідник встановлює власні основи, власне підґрунтя для класифікаційної ієрархії / системи з опертям на ті чи інші вже відомі підходи. Тому інколи можна зустріти поняття типу «лексичний концепт», хоча не зовсім зрозуміла його дефініція. Якщо виходити із тлумачення К. як одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відбиває знання та досвід людини; оперативна змістова одини-

ця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої в людській психіці, — то зовсім не зрозуміло, як використовуване поняття співвідноситься із наведеною дефініцією, тому що лексеми виявляють образи речей, поняття, явищ тощо, постаючи основними виразниками К. Щоправда, поняття концепт, попри всі проаналізовані класифікації та дефініції, не належить сьогодні до суворо детермінованих, тому що, за твердженням Жіля Дельоза та Фелікса Гваттарі, «кожен К. повинен розглядатися як точка збігу, згущення і накопичення своїх складників. Концептуальна точка постійно перебігає складниками, рухається вниз і вгору. Внутрішньоконцептуальні відношення мають характер не включення і розширення, а винятково впорядкування, і складники К. не бувають ні постійними, ні змінними, а всього-на-всього *варіаціями*, впорядкованими за сусідством. Вони процесуальні, модулярні. К. тієї чи іншої птахи — це не її рід або вид, а позиція її станів, забарвлення і співу; це щось нерозрізняване, не стільки синестезія, скільки синеїдезія. К. — це гетерогенеза, тобто впорядкування складників за сферами сусідства. Він ординальний, він являє собою інтенціонал, наявний у всіх його складниках». Уживання ж терміносполуки «лексичний К.» не видається коректним, тому що лексичний рівень постає одним із виразників концепту, як і поняття синтаксичний концепт, тому пропозиція окреслює смисловий інваріантний концептуальний набір

компонентів, виявлюваних на синтаксичному рівні найпослідовніше, *пор.:* концепт *небуття об'єкта* (ситуації «небуття об'єкта в світі», «небуття об'єкта для впливу агенса» та ін.). *Див.: Значення; Поняття; Смысл; Картина світу концептуальна.*

Концепт (англ. *concept* — поняття; лат. *conspicere, conceptus* — сенс, думка, поняття) **культури** (лат. *cultura* — освіта, розвиток) — духовно-ціннісні категорії; одне з найважливіших понять лінгвокультурології та комунікації, виявлюване мовними й немовними засобами, що інколи витлумачуване як константи культури; властивий певному національно-культурному простору концепт, що втілює специфіку світобачення цього етносу. *Див.: Концепт; Картина світу.*

Концепт (англ. *concept* — поняття; лат. *conspicere, conceptus* — сенс, думка, поняття) **культури** (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **ключовий** — різновид концепту культури, основні одиниці картини світу, в яких втілена екзистенція певного етносу, його національно-ментальне освоєння дійсності; до таких належать найсуттєвіші моральні, оцінні, аксіологічні та інші цінності народу. К.к.к. міститься в ідіоетнічній мові, мовній картині світу народу та становить їхню ядерну сферу (поняття увів Ю. Степанов). *Див.: Концепт; Мова; Картина світу мовна. Пор.: Концепт; Концепт національно-культурний.*

Концепт (англ. *concept* — поняття; лат. *conspicere, conceptus* — сенс, думка, поняття) **культурно значущий** — *Див.: Концепт культури ключовий.*

Концепт (англ. *concept* — поняття; лат. *conspicere, conceptus* — сенс, думка, поняття) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — у лінгвокультурології — складна змістова одиниця колективної свідомості національно-лінгвокультурного простору, що виявляє реалії об'єктивного або уявлюваного й міститься в національно-колективній пам'яті та відтворювана через вербальні й невербальні засоби у сталому вигляді. Ядерним складником К.л. постає оцінка в різних її виявах. *Див.: Концепт; Картування когнітивне.*

Концепт (англ. *concept* — поняття; лат. *conspicere, conceptus* — сенс, думка, поняття) **національно-культурний** — абстрагована одиниця національно-когнітивного та соціолінгвокультурного простору, міститься в мовній свідомості як образ, уява та значущість певної цивілізаційної реалії в обсягах і обсягах мережі всіх валентно визначуваних і сполучувальних зв'язків із національно-культурними маркерами та детермінантами. *Див.: Концепт; Концепт лінгвокультурний.*

Концептосфера (англ. *concept* — поняття; лат. *conspicere, conceptus* — сенс, думка, поняття + *сфера*) — сукупність концептів, з яких у відповідному упорядкуванні формується світорозуміння, світовідчуття та світосприйняття мовців. *Див.: Концептосфера етнокультурна.*

Концептосфера (англ. *concept* — поняття; лат. *conspicere, conceptus* — сенс, думка, поняття + *сфера*) **етнокультурна** (прикм. від ім. *етнокультура*) — сукупність властивих певному національно-лінгвокультурно-

му простору концептів культури, що адекватно виражають національно-ментальні й національно-культурні особливості етносу. *Див.: Концепт.*

Концептуалізація (англ. *conceptualization*, від лат. *conceptus* — думка, поняття) — поняттєва класифікація; один із найсуттєвіших глибинних процесів пізнавальної діяльності людини, суттю якого є осмислення інформації, що надходить до неї через різні канали сприйняття, унаслідок чого витворюється концепт або заповнюються певні мережні сітки його структури, постає концептуальна система загалом у мозку (психіці) людини; процес структурації знань і виникнення різних структур вияву знань із деяких мінімальних концептуальних одиниць.

Концептуалізм (англ. *conceptualization*, від лат. *conceptus* — думка, поняття) — напрям у середньовічному номіналізмі, прихильники якого доводили, що загальні поняття не існують поза розумом суб'єкта, а є особливими формами пізнання дійсності. В умовах середньовіччя К. був прогресивною течією, що сприяла розвиткові матеріалістичних ідей.

Концептуальна (прикм. від ім. *концепт*) **картина світу** — *Див.: Картина світу концептуальна.*

Концептуальна (прикм. від ім. *концепт*) **система** (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) (**структура**) — *Див.: Система / Структура концептуальна.*

Концепція (лат. *conceptio*) **вербоцентрична** (лат. *verbum* — дієслово + *-центричний*) — поля-

гає в тому, що єдиним конститувальним членом речення вважається дієслово, що передбачає склад членів речення, модель речення: хто? ← *співає* → що?

Концептуальна (прикм. від ім. *концепт*) **структура** (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) — *Див.: Система / Структура концептуальна.*

Концепція (лат. *conceptio*) **граматики** (грецьк. *grammatike (technē)* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) / **Модель** (франц. *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної системи когнітивна** / **Грамматика ментальна** (франц. *mentalite*, від лат. *mens (mentis)* — розум, мислення) — граматики, визначувана постулатом узагальнення та постулатом когнівистичним. Основами цих двох головних постулатів К. г. к. постають теза про символність мови та теза про усність мови. Основою К. г. к. виступають результати праць і досліджень з когнітивної семантики, тому що головним об'єктом їхнього зацікавлення є значення. Дослідження когнітивної семантики та з К. г. к. можуть здійснюватися різними шляхами, але порушувані в них питання взаємопов'язані. Когнітивні лінгвісти повинні займатися одночасно семантикою та граматиною. У граматичних дослідженнях, здійснюваних з когнітивної перспективи, здебільшого обирається один з двох підходів. Учені, які розвивають підходи Рональда Лангакера, наголошують на значенні аналізу пізна-

вальних основ, що започатковують мовні механізми. У своїй К. г. к. Рональд Лангакер прагнув накреслити основи пізнавальної граматики та віднести її до відповідних шляхів пізнання навколишнього світу. Інший напрям досліджень, яким йдуть Вільям Грофт, Чарльз Філлмор і Пауль Кей, Аделе Гольберг, Георг Лакофф, Лаура Міхаельс, Бенжамін Берген і Нанси Ганд, постає спробою вияву швидше описового та вишуканого аналізу одиниць — від морфем до слів, фразеологічних висловів і фрази, прагнучи вичерпно описати їхню структуру, композиційні можливості й реляції. Прихильники цього напрямку працюють над низкою теорій, відомих як граматика конструкторів / конструктивна граматика. Таке найменування цього вчення походить з обов'язкового в когнітивному мовознавстві погляду, за яким основою мовної одиниці є зв'язок форми та значення, визначувані виявом певної конструкції (за Вивіаном Евансом).

Концепція (лат. *conceptio*) **мови біологічна** (прикм. від ім. *біологія*) — концепція, в якій розвивалося уявлення про мову як про організм.

Концепція (лат. *conceptio*) **мови ментальна** (лат. *mentalis*) — система суспільних поглядів на мову, основу якої становить усвідомлення цінності рідної мови. За Єжи Бартмінським, ця концепція допомагає польській мові реагувати на всезагальні (глобалізаційні) виклики.

Концепція (лат. *conceptio*) **мовної політики в бездержавних умовах** (концепція рідномовної політики Івана Огієнка) — система по-

глядів, сформованих 1936 р., щодо скерованого та свідомого впливу на розвиток української мови в бездержавних умовах на територіях за межами Радянської України. Засобами свідомого впливу постають: закон, церква, преса, школа, театр, кіно, радіо, письменники, державні службовці, працівники судів, вся інтелігенція. У бездержавних умовах руйнівною силою свідомого впливу є національна свідомість інтелігенції (за Г. Мацюк).

Концесія (лат. *concessio* — дозвіл, уступка) — фігура мовлення, за якою мовець наче погоджується з опонентом, але тільки для того, щоб з опертям на це висловити нову, важливішу думку, виправдати свої дії: *Не раз оголошували мене песимістом. Ну так, я песиміст — оскільки не вірю у вічність людських ідеалів. Але я також і оптиміст — оскільки вірю у спроможність ідеалів множитися і розвиватися* (Г. Ібсен. Промова на урочистостях у Стокгольмі).

Кон'юнктеза (лат. *conjunction — теза*) (за аналогією з **антитезою**) — об'єднання протилежних понять у єдине смислове ціле, без їхнього протиставлення, нейтралізація їхнього протиставлення.

Кон'юнктив (лат. *conjunctivus* — умова) — умовно-бажальний спосіб; категорійна форма непрямого способу, звичайно з розвинутою системою відтінків модального значення, об'єднаних спільною ознакою відсутності прямої відповідності змісту висловлення дійсності: *Нехай би вже щось змінювалося у цій нашій політичній системі* (Україна молода. — 2009. — 10 травня).

Кон'юнкціоналізація (лат. *conjunctionis* — сполучник) — перехід інших частин мови в сполучники шляхом набуття синтаксичних властивостей і категорійного значення сполучника. **Кон'юнкціоналізація прислівників.** **Кон'юнкціоналізація займєників.** *Пор.: ледве, також, прямо і под. (В один з днів раптово пішов сніг і повіяв холодний пронизливий вітер з Дунаю, прямо (= наче, немов) знову наступила зима (А. Яна) — Хлопці йшли прямо до села).*

Кон'юнкція (лат. *conjunctio*) — логічна операція зв'язку двох висловлень за допомогою сполучника *і*. При цьому суттєвим є не зв'язок висловлень за смыслом, а тільки їхня істинність чи неістинність: *Пішов раптово дощ, і всі дерева набули яскраво зеленого кольору (А. Яна).*

Кооперативна (лат. *cooperatio* — співпрацюю; прикм. від ім. *кооперація*) **стратегія** (грецьк. *strategia*, від *stratos* — війська + *agō* — веду) — *Див.: Стратегія кооперативна.*

Кооперативний (лат. *cooperatio* — співпрацюю; прикм. від ім. *кооперація*) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий кооперативний.*

Кооперація (лат. *cooperatio* — співпрацюю) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — тип інтерактивності комунікантів у комунікативній ситуації, за якого наявна узгодженість намірів, стратегічних програм адресанта й адресата, симетрія відносин між комунікантами, балансом комунікативних статусів, ефективного й оптимального спілкування.

Коопоніми (лат. *cooperatio* — співробітництво + *-onim*) — найме-

нування кооперативів — об'єднання осіб для сумісного виробництва та збуту продукції, купівлі та споживання товарів і послуг: *Автопослуги; Автотехгума* та ін. *Пор.: Урбоніми / Урбаноніми; Фірмоніми; Ергоурбоніми.*

Координація (лат. *co(n)* — разом і *ordinatio* — погодження, узгодження) — основна синтаксична форма предикативного реченнєвотвірного зв'язку, специфікою якої постає взаємозв'язок і взаємозалежність головних членів двоскладного речення — підмета і присудка: *Блискає за вибалком місяця підкова (А. Малишко); Дві хмароньки пливли кудись / В убранні золотім / І мовчки зупинилися (О. Олесь); Іван Франко цікавився не тільки французькими класиками і романтиками, але й символістами (М. Рильський).*

Копірайт (англ. *copyright*, букв. — право відтворення) — 1) позначка, що ставиться на друкованому виданні перед прізвищем автора та вказує на захищеність авторських прав відповідно до закону; знак застереження авторського права; 2) авторське право.

Копія (лат. *copia* — множинність) — у дискурсології — образ першого порядку, що буквально відтворює прототип; подвоєний прототип у певному матеріалі; модель репродуктивного характеру — вироджений випадок моделі-версії.

Корелят (лат. *correlatio* — співвідношення) — компонент ряду взаємозумовлених відповідними відношеннями мовних одиниць (*синонімії* і под.).

Корелятив (лат. *correlatio* — співвідношення + *-iv*) — компонент у семантико-синтаксичній структурі речення, що виражає або

оцінює відповідність/невідповідність предмета іншому предмету, призначення, норму.

Кореляція (лат. *correlatio* — співвідношення) — 1) протиставлення (здебільшого у фонології), основу якого складають властивості одновимірності (за однією ознакою), привативності (за наявністю/відсутністю ознаки) та ін. К. охоплює дані про об'єкти, їхню пропорційність (наявність кількох симетричних пар одиниць, протиставлених за певною ознакою). **Кореляція фонологічна**. **Кореляція за видом**. **Кореляція за станом**; низка фонематичних опозицій за однією диференційною ознакою: *боротися* — *боротьба* (*т/д'*) — кореляція за глухістю/дзвінкістю; *носити* — *ніс* (*н/н'*) — кореляція за твердістю/м'якістю і под.; *купати* — *купатися*, *одягати* — *одягатися* — кореляція за станом; *писати* — *приїхати*, *писати* — *написати*, *чистити* — *зачистити* — видова кореляція та ін.; 2) взаємна зумовленість, семіологічна залежність двох чи більше одиниць мови; 3) синтаксична форма підрядного прислівного словосполучення в отвірного зв'язку, коли стрижневе й залежне слова мають однаковий набір морфологічних категорій і корелюють у своїх формах повністю (*народ-творець*, *студент-відмінник*, *дуб-велетень* — повна кореляція), або частково (*жінка-космонавт*, *студентка-переможець*, *дівчина-модельєр* — неповна кореляція), або речення в отвірного підрядного зв'язку у складнопідрядному реченні, коли в головній і залежній предикативних частинах корелюють співвідносне слово та сполучний елемент: *там* — *де*, *тоді* — *ко-*

ли, такий — *який*, *той* — *хто* і под. (*Поезія починається там, де в людини є своє власне бачення світу* (А. Малишко); *Де легко під гору, там важко з гори* (А. Листопад); *Навіть тоді, коли людина згорить, совість людини продовжує жити* (М. Вінграновський); *Людина відчуває свою слабкість тоді, коли її покидають надії* (Б. Харчук); *Яка грушка, така й юшка* (Нар. тв.); *Хто про свій народ дбає, той часто про своє забуває* (А. Яна).

Кореляція (лат. *correlatio* — співвідношення) **фонологічна** (прикм. від ім. *фонологія*) — відношення між фонемами, що протиставлені за однією диференційною ознакою при спільності інших; виокремлюють фонологічні кореляції за твердістю — м'якістю, за дзвінкістю — глухістю тощо для приголосних, наголошеністю — ненаголошеністю для голосних.

Кореферентність (тотожність референційна) — відношення між іменними групами, яким властивий той самий референт і тому можуть бути кваліфіковані як тотожні, наприклад: референт *Тарас Шевченко* може бути описаний іменними групами: *український поет 19 століття*; *автор «Кобзаря»*; *автор поеми «Наймичка»*; *геній української літератури*; *основоположник української літературної мови*; *академік-гравець* та ін.

Коритів (лат. *korytio*) — денотативна роль другорядного учасника ситуації, відсутній батько (*прийти без батька*), відсутній об'єкт (*прийти без капелюха*), відсутній засіб (*операція без наркозу*).

Корінне слово — Див.: *Слово корінне*.

Корінь дерева — присудок, що:

- 1) не залежить від інших вузлів речення; 2) від якого прямо або непрямо залежать усі інші вузли речення.

Корінь слова — непохідний морфологічний компонент слова, що не містить у собі ніяких афіксів і виділяється: а) щодо певного складу мови — морфологічний корінь, або коренева основа; б) щодо минулих епох розвитку слова — етимологічний корінь, власне-корінь, або етимон; основна, єдина обов'язкова для кожного слова морфема, що є носієм його лексичного значення, повторюється в усіх граматичних формах і споріднених словах; спільна частина споріднених слів, що містить стрижневий елемент лексичного значення слова. *Пор.*: корінь *ліс* у словах *ліс, лісок, лісочок, лісник, лісний, лісовий, лісовичок, пролісок*. **К. вільний** — корінь, спроможний виступати самостійно, поза поєднанням зі службовими (окрім закінчення) морфемами або іншими коренями: *вод-а, вікн-о, літ-о, мор-е* і под. **К. зв'язаний (радіксойд)** — корінь, що зустрічається тільки у членованих основах у сполученні зі словотвірними афіксами — префіксом, суфіксом тощо або з іншим коренем: *-до-/-да-: до-да-ти, до-да-вати, до-да-нок, да-вати, на-да-вати, по-да-вати, роз-да-вати, від-да-вати* і под. **К. зв'язаний (зв'язана основа)** — це корінь, що відомий тільки в сполученні з первинними афіксами. **К. унікальний (уніраксойд)** — зв'язаний корінь, що зустрічається в одному слові: *мал-ин-а, топол-я* та ін. **К. двоскладний** — складна індоєвропейська основа типу **gena-*. **К. іменний** — корінь, етимомом якого є давнє ім'я. **К.**

трьохприголосний (корінь трьохлітерний) — основний тип кореня в семітських мовах. **Кореня означення** — те саме, що **детермінатив**. **Кореня поширювач / розповсюджувач**.

Короткотривала комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація короткотривала*.

Корпус (лат. *corpus* — тіло) **даних** — у прикладній лінгвістиці: сформована за визначеними правилами вибірка даних із досліджуваної сфери реалізації мовної системи. **Корпус текстів**. **Корпус ілюстративний**. **Корпус дослідницький**. **Корпус текстів динамічний**.

Корпусна (прикм. від ім. *корпус*) **лінгвістика** — *Див.: Лінгвістика корпусна*.

Космоніми (грецьк. *kosmos* — Всесвіт + *-онім*) — те саме, що **астроніми**: *Венера, Марс, Сатурн, Юпітер, Чумацький Шлях* та ін. *Див.: Астроніми*.

Космоніміка (грецьк. *kosmos* — Всесвіт + *-онім*) — розділ ономастики, що досліджує найменування зон космічного простору — сузір'їв, галактик, що ustalені в науці, а також народні назви (*Чумацький Шлях, Галактика Андромеди* і под.).

Країнознавство інтегроване (прикм. від ім. *інтеграція*) — має вияв у прикладній лінгвістиці, охоплюючи аналіз життя у країні освоєваної мови, що досягається у процесі навчання іншій мові — мові цієї країни.

Кратка — відокремлювальний розділовий знак (.), що ставиться в кінці розповідного речення. **К.**

також використовується у скороченнях слів: *Ми прийшли на відпочинок. Усі були стомлені, не хотілось навіть говорити* (О. Гончар); *напр.* (наприклад), *р.* (рік), *пор.:* (порівняйте) тощо.

Крапка з комою — розділовий відокремлювальний знак (;), що використовується у складному реченні (зрідка в простому) для відокремлення відносно самостійних його частин: *Місяць світив яскраво; у лісі було тихо; де-не-де зламана гілка тихо шерехне об стовбур дерева* (А. Яна).

Красномовство — 1) дар мовлення, мовна майстерність, ораторський талант; 2) ораторське мистецтво. Розмежовують судове К., парламентське К., дипломатичне К., лекційно-пропагандистське К. *Див.: Жанри ораторського красномовства.*

Красномовство політичне (застарілий термін) — *Див.: Мовлення парламентське.*

Креатів (лат. *creatio (creationis)* — створення + *-ив*) — денотативна роль об'єктного типу, предмет, що виникає внаслідок реалізації дії або ситуації: *З молодій липи діти робили свистуни* (Молодь України. — 1996. — 14 травня); *У кризі рибалки прорубували ополонки* (Україна молода. — 1999. — 28 січня).

Креативність (лат. *creatio (creationis)* — створення; ім. від прикм. *креативний*) — тип інтелектуально-творчих здібностей особистості, здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації. З-поміж усіх інших інтелектуальних здібностей психологи виокремлюють креативність в окремий тип. Чинники творчих досягнень особистості

вивчають у двох напрямках. Це пізнання життєвого досвіду й індивідуальних особливостей творчої людини (особистісні чинники) й аналіз творчого мислення та його продуктів (чинники креативності: чіткість, гнучкість мислення, чутливість до проблем, оригінальність, винахідливість, конструктивність під час розв'язання проблем та ін.).

Креативність (лат. *creatio (creationis)* — створення; ім. від прикм. *креативний*) **знакової системи мови** — творчий характер мови: пов'язана з носіями мови й визначувана системою спроможності мови позначати нові та відозмінювати старі поняття.

Креолізація (франц. *créole*, від ісп. *criollo* + *-ізація*) — процес перетворення піджина в креольську мову. *Див.: Мова креольська; Піджин.*

Крилаті слова — *Див.: Слова крилаті.*

Критерій (грецьк. *kritērion* — засіб засудження, мірило) / **Критерій оцінки** — денотативна роль ситуантного типу, особа, предмет, вияв, щодо якого / яких встановлюються відповідність / невідповідність певних параметрів, призначення: *Ще раз приходжу до висновку, який багатий наш край на історію, події, цікавих людей* (А. Погрібний); *Одна книгарня — це зовсім мало для нашого міста* (Україна молода. — 2009. — 25 липня).

Критерій (грецьк. *kritērion* — засіб засудження, мірило) **істинності** — відповідність дійсності, що передбачає адекватність інформації про світ і те, що інформація про світ не створюється учасниками комунікативного акту.

Критерій (грецьк. *kritērion* — засіб засудження, мірило) **щирості** —

висловлення суб'єктами комунікативного акту свого справжнього ставлення до дійсності.

Критерії (грецьк. *kritērion* — засіб засудження, мірило) **літературної норми** — відповідність ustalеним нормам літературної мови. До основних критеріїв літературної норми належать: 1) територіальний критерій (культурно-історичний); 2) критерій авторитетного письменства; 3) критеріїв ustalених і визнаних зразків; 4) критерій мовної традиції; 5) критерій відповідності законам мови, її системі та структурі; 6) критерій поширення (статистичний); 7) національний критерій; 8) формально-логічний критерій; 9) естетичний критерій. Заявлені критерії слід розглядати та враховувати їхню дію тільки в сукупності за кодифікації тих чи інших мовних явищ.

Критична (грецьк. *kritēs* — судити; прикм. від ім. *критика*) **теорія** (грецьк. *theōria* — спостереження, досліджуване) — *Див.: Теорія критична.*

Критичне (грецьк. *kritēs* — судити; прикм. від ім. *критика*) **слухання** — *Див.: Слухання критичне.*

К

Крок комунікативний — *Див.: Дія комунікативна.*

Крок у діалозі — *Див.: Репліка.*

Ксеноглософілія (грецьк. *xenos* — чужий + *глософілія*) — тенденція використовувати непотрібні слова, що уявляються як дивні, незвичайні або такі, що мають відтінок іншомовності: *А цю течку в мене уже асигнували* (І. Карпа).

Ксенофобія (грецьк. *xenos* — чужий + *phobos* — страх) — різке несприйняття особою чи національною лінгвокультурною спільнотою чужої культури,

мови, поведінки, манери спілкування тощо. На рівні державної політики може виявлятися як дискримінація за національно-культурними ознаками. *Див.: Мова чужа.*

Ктематоніми (грецьк. *ktematos* — майно, багатство) — найменування підприємств, установ, організацій, історичних подій, свят, органів друку, витворів літератури та мистецтва, супутників, театрів, крамниць, окремих предметів (В. Бондалетов). *Див.: Мікротопоніми; Урбоніми / Урбаноніми.*

Ку́лер лока́ль (франц. *culer local*) — *Див.: Колорит.*

Культеранізм / Культйїзм — претензійний і туманний, пихатий стиль в іспанській літературі XVII ст. *Пор.:* пародію Ф. Кевело на цей стиль: *Квітів плач, сльози трав (Їх ніжно сонце цілувало), Став муарним небозвід. Пурпуровий склеп — захід. У ньому сонця труп лежить златий. Ховають світло — звичай печальний. Тьмяніе яскравість бірюза. Світ овдовів, береже мовчання. На збляклий небосхил зійшла дрімотна Діана.* *Див.: Гонгоризм.*

Культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) — 1) у широкому сенсі — сукупність матеріальних (*техніка, виробництво, архітектура*) і духовних (*наука, мистецтво, література, філософія, освіта, певні традиції*) цінностей і надбань, створених людською спільнотою, що характеризують певний історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини та втілюються в результатах продуктивної діяльності. До К. належить і побутова культура — повсякденне спілкування, звички людей, норми спілкування, кінетичні

коди, що виявляють специфіку освоєння об'єктивного світу, специфіку національного мислення; у вузькому сенсі — рівень духовного життя людей; певною мірою, К. — інтерпретаційна модель світу людини, соціалізованої в певних умовах; у вузькому розумінні — сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної сфери, а також установи й організації, основним призначенням яких постає їхнє функціонування (*школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, виші, музеї, театри, творчі спілки, товариства* та ін.); 2) цілісний історичний феномен, локальна цивілізація, яка виникла на ґрунті територіальної, етнічної, мовної, політичної, економічної та психологічної спільності; 3) ступінь довершення в оволодінні певними нормами, відповідною галуззю знань, діяльності. **Культура поведінки.** **Культура виробництва.** **Культура спілкування.** **Культура мови** тощо.

Культура (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **етносу** (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — усталені у повсякденному спілкуванні типові моделі та зразки спілкування як компонент культури народу, за яким легко простежити та встановити ієрархію моральних і етичних цінностей (*ставлення до старших, рольовий статус учасників діалогу* та ін.); фрагмент етнічної культури, що виявляє усталену комунікативну поведінку носіїв певної національної лінгвокультури. *Див.: Культура.*

Культура (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **інформаційна** (прикм.

від ім. *інформація*) — поняття, що характеризує певну культуру щодо особливостей і закономірностей накопичення, опрацювання, збереження та передачі в її межах інформації. К.і. — складник духовної культури.

Див.: Інформація; Культура.

Культура (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — комунікативна поведінка етносу як компонент його власної національної культури; фрагмент національної духовної культури, що корегує комунікативну поведінку етносу. *Див.: Культура.*

Культура (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **мови** — 1) розділ мовознавства, лінгвістична наука, що вивчає суспільне життя мови в конкретний історичний час і регламентує користування мовою в суспільстві, стан і статус норм сучасної української літературної мови в певну епоху, а також рівень лінгвістичної компетенції мовних особистостей (*див. Норма; Ортологія*); 2) досконале володіння літературною мовою, її нормами, а також уміння користуватися різними формами вираження залежно від ситуації мовлення, удосконалення й культивування літературної мови та індивідуального мовлення, вияв тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовленнєвій практиці норм літературної мови, мовна політика в державі; 3) система ознак і вимог досконалої літературної мови, сукупність комунікативних якостей літературної мови, що простежуювані за різних умов спілкування відповідно до мети та змісту висловлення; 4) мовна культура особистості, колективу, певної соціально-корпо-

ративної групи населення. К. м. утверджує такі норми: *лексичні* (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності); *граматичні* (вибір правильного закінчення, синтаксичної форми); *стилістичні* (доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування); *орфоепічні* (вимова); *орфографічні* (написання). Із часу виникнення науки про мову говорять й про важливу частину мовознавства — культуру мови. Так, у процесі створення словників, граматик, тлумачень текстів завжди доводиться вибирати, оцінювати, класифікувати мовні факти, а узагальнені в лінгвістичних працях, вони сприяють усталенню, поширенню тих чи інших норм, їх кодифікації. Ця галузь сформувалася в системі лінгвістичних дисциплін як власне практичний курс у 50–60-х роках ХХ ст. Вона невіддільна від стилістики, спирається на факти лексикології, граматики, історії мови, зокрема, літературної, мови художньої літератури, теорії перекладу тощо. Власне, усебічну гуманітарну (та й не лише гуманітарну) освіту важко уявити без культури мови. Культура мови — це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типово-усталені форми вітання, прощання, побажання, запрошення тощо. Вони змінюються залежно від ситуації спілкування, від соціального стану, освітнього, вікового рівня тих, хто спілкується. Соціолінгвістичні, етнопсихологічні моменти донедавна не залучали до сфери культури

мови, яку розглядали як рекомендації щодо правильності / неправильності, нормативності / ненормативності висловів. К. м. починається із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймають їхню мову в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов. Отже, К. м. безпосередньо пов'язана із соціологією і психологією не тільки щодо напрацювання моделей, зразків мовної поведінки, а й щодо формування мовної свідомості. Лінгвістистику та культуру мови називають вершиною науки про мову.

Культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **мовленнє́ва** — складник загальної культури народу, що охоплює мову, форми втілення мовлення, сукупність загальновизнаних мовленнєвих творів певною національною мовою, звичай й правила спілкування, співвідношення вербальних і невербальних компонентів комунікації, усталених і узвичаєних у мовній картині світу, способи передавання, зберігання й оновлення мовних традицій, вияви мовної свідомості народу в побутових і професійних, соціальних формах.

Культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **мовленнє́ва суспі́льства** — відбір, збирання, систематизація та зберігання найкращих зрізків мовленнєвої діяльності, створення мовно-літературної класики й дотримання норм літературної мови в усіх сферах життєдіяльності суспільства, у всіх аспектах суспільної практики.

Культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **мо́влення** — у комунікативній лінгвістиці — організація мовних засобів, що в будь-якій ситуації спілкування за сучасних мовних норм і етики спілкування гарантують досягнення поставлених завдань і комунікативної мети; володіння адресантом нормами усного й писемного літературного мовлення, уміння використовувати зображальні засоби мовного коду в різних умовах, сферах, регістрах спілкування відповідно до мети та змісту комунікації; свідоме, цілеспрямоване й критичне використання засобів тієї мови, якою здійснюється міжкультурна комунікація; володіння нормами усної та писемної форм літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети та змісту спілкування. *Див.: Мова; Спілкування; Комунікація.*

Культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **націона́льна** (прикм. від ім. *нація*) — сукупність матеріальних і духовних цінностей, традицій, звичаїв, обрядів, правил поведінки, властивих носіям певної нації.

Культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **поведі́нкова** — особливості стосунків у суспільстві, цінності, пов'язані з поведінкою, розмовні клішовані формули, в яких віддзеркалені етнічні поведінкові норми, паралінгвістичні засоби тощо, що фіксують прийняті в певному суспільстві норми поведінки. *Див.: Культура.*

Культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **семіотична** (прикм. від ім. *семіотика*) — поняття, яке характеризує культуру з позицій її знаковості, специфічних процесів кодування й декоду-

вання (інтерпретації) культурно значущої інформації, закріпленої в культурних феноменах (*текстах, подіях, іменах* тощо). К.с. сприймається як «семіосфера» (Ю.М. Лотман), тобто сфера знакової діяльності представників національної лінгвокультурної спільноти.

Культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) **слухання** — організація процесу слухання, що забезпечує ефективне сприйняття та розуміння отриманої інформації, дозволяє підтримувати сприятливу атмосферу спілкування, передбачає знання й уміле використання різних стилів та прийомів слухання, розвиток навичок концентрації уваги, емоційного самоконтролю, роботи з інформацією, дотримання етнічних і етичних норм поведінки, соціально усталених традицій.

Культуре́ма (лат. *cultura* — освіта, розвиток + *-ема*) — у лінгвокультурології — одиниця культури, що дорівнює образу, метафорі тощо; загальне поняття, яке позначає одиницю опису культурних феноменів у культурології. *Див.: Культурологія; Лінгвокультурологія.*

Культу́рна (прикм. від ім. *культура*) **компете́нція** (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) — *Див.: Компетенція культурна.*

Культу́рно-мовна (прикм. від ім. *культура* + *мовна*) **компетенція** (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) — *Див.: Компетенція культурно-мовна.*

Культуроло́гія (лат. *cultura* — догляд, освіта, розвиток + *-ло-*

гія) — гуманітарна сфера знань, у межах якої вивчається світ в аспекті його культурного існування, тобто того, чим він є для носія певної культури. Предметом К. є культура як суспільне явище та спосіб життя людини. К. зорієнтована на пізнання різних форм культурного існування людей: моделей культури, історичних процесів її розвитку, функцій культури в суспільстві тощо; наука про закономірності розвитку та функціонування культури, її взаємодію з іншими сферами життя. *Див.: Культура. Пор.: Лінгвокультурологія.*

Кумуляція (лат. *simulatio* — збільшення, скупчення) — постійне поєднання в одному словозмінному афіксі кількох елементарних граматичних значень (напр., в українському закінченні *-а* поєднані значення називного відмінка, однини, жіночого роду).

Л

Л

Лабіалізація (лат. *labialis* — губний + *-ація*) (**огублення**) — огублення, артикуляція звуків (як голосних, так і приголосних), що супроводжується округленням витягнутих уперед губ. Пор. напр., огублення приголосних перед губними голосними: ловити, лукавити [ловити], [лукашити].

Лабіалізація (лат. *labialis* — губний + *-ація*) **приголосних** — вид акомодатії приголосних, коли лабіальні голосні огублюють попередні приголосні. *Див. також: Лабіалізація.*

Лабіалізованість (ім. від прикм. *лабіалізований*) — те саме, що лабіальність. *Див.: Лабіальність.*

Лабіальні (лат. *labialis* — губний) **приголосні** — те саме, що губні приголосні. *Див.: Приголосні губні.*

Лабіальність (ім.. від прикм. *лабіальний*) (**лабіалізованість, огублення, гублення**) — властивість звука, зумовлена більшим / меншим огубленням губ як додаткового елемента до його основної артикуляції.

Лабіо-дентальні (лат. *labialis* — губний + *dentalis*, від *den* (*dentis*) — зуб) **приголосні** — те саме, що губно-зубні приголосні. *Див.: Приголосні губно-зубні.*

Лад — спосіб організації синтаксичних *моделей (конструкцій)* і вираження зв'язку між їхніми компонентами.

Лад активний (прикм. від ім. *актив*) — один із різновидів *актантно-рольової граматики*. Тип підмета в цьому ладі речення визначається семантикою дієслова. В активному ладі всі дієслова за своєю семантикою поділяються на активні (дієслова дії) і пасивні (дієслова стану). Іменники ж поділяються на активні (істоти) й інактивні (неістоти). Мовами Л. а. є окремі мови індіців Північної та Південної Америки.

Лад афективний (прикм. від ім. *афект*) / **Конструкція** (лат. *constructio* — побудова) **афективна** — пов'язана з дієсловами почуттєвого сприйняття, відчуття. Суб'єкт сприйняття виражається формою давального відмінка: *Мені подобається цей пейзаж. Mich hungert.*

Лад граматичний (прикм. від ім. *граматика*) — 1) абстрактні одиниці (форми, конструкції),

об'єднані в класи, підкласи, що відбивають закони, закономірності та правила утворення, зміни та сполучуваності, поєднання у словосполучення й речення; 2) багатоярусна система, що охоплює словотвір, морфологію та синтаксис.

Лад ергативний (прикм. від ім. *ergativ*; грецьк. *ergatēs* — діюча особа, діяч) — система побудови простого речення в низці кавказьких та інших мов, що передбачає різне оформлення суб'єкта перехідного дієслова, вираженого особливим ергативним відмінком — відмінком активного діяча, і суб'єкта неперехідного дієслова. Суб'єкт неперехідного дієслова в таких мовах виражений так само, як об'єкт перехідного дієслова (пасивним відмінком недіяча, що має форму називного відмінка без будь-якого відмінкового афікса). *Пор.: Лад номінативний (акузативний).*

Лад мовний (лад мови) — сукупність типологічно формульованих рис мовної системи (або одного з її ярусів), що визначають її «статус». **Граматичний лад мови** (= граматична структура). **Ергативний лад мови** (= ергативний тип). Термін Л. м. часто використовуваний як синонім терміна **структура / тип**.

Лад номінативний (прикм. від ім. *номінація*) (**акузативний**) — тип побудови простого речення (особливості структури граматик), у якому наявне різне оформлення суб'єкта та прямого об'єкта перехідного дієслова за однакового оформлення суб'єктів перехідного й неперехідного дієслова; у якому підмет речення, незалежно від його семантики, має тільки одну форму — називного відмінка. *Пор.: Струк-*

тура; формально-синтаксична; Дієслова перехідні.

Лад посесивний (прикм. від ім. *посесив*) — граматичний лад, у якому речення оформлюється як присвійна конструкція: *Приїзд батька* («Батько приїжджає»). У цьому разі й власне-присвійна конструкція (*Будинок батька*), і ця можуть мати власні граматичні показники часу.

Лаконізм (грецьк. *lakōnismos*) — коротка, точна та водночас змістова, стилістично сильна манера мовлення: *Прийшов, побачив, переміг* (донесення Юлія Цезаря); *Сходи до крамниці*. Зразками такого мовлення виступає багато прислів'їв і афоризмів: *Кожному своє; Усе ми нає*. Іншими лаконічними жанрами є епіграми, анекдоти, присвяти.

Лаконічність (ім. від прикм. *лаконічний*) **мови** — *Див.: Стислість мови.*

Лакуна / Лакуни (лат. *lacuna* — заглиблення, заглибина) — 1) пропуск, незаповнене місце в тексті; 2) базові елементи національної специфіки лінгво-культурної спільноти, які створюють труднощі іншокультурним реципієнтам у розумінні деяких фрагментів тексту. До мовних Л. належать лексичні, граматичні, стилістичні, а також національно-специфічні (лакунізовані) особливості мовлення: спосіб заповнення пауз, етикетні характеристики актів спілкування тощо. Головні ознаки Л. — малозрозумілість, незвичність (екзотичність) і под. Процес розкриття значення національно-специфічного слова називають заповненням Л. — тлумачення, морфологічний переклад, дослівний переклад, докладний

коментар (зокрема в післятекстових посиланнях). Див.: *Мова; Мова рідна; Мова чужа*.

Лаку́на (лат. *lacuna* — заглиблення, заглибина) **белетристична** (прикм. від ім. *белетристика*) — описаний у тексті й не зумовлений авторською інтенцією факт, неможливий насправді (помилка автора).

Лаку́на (лат. *lacuna* — заглиблення, заглибина) **екзоетнічна** (грецьк. *exōtikos* — чужий, іноземний) (**міжмовна**) — відсутність лексичної одиниці (слова) в одній із мов при наявності відповідної одиниці для позначення тієї самої реалії в іншій мові. Див.: *Лакуна; Мова; Мова рідна; Мова іноземна; Лексема; Слово*. Пор.: *Лакуна ендоеетнічна*.

Лаку́на (лат. *lacuna* — заглиблення, заглибина) **ендоеетнічна (внутрішньомовна)** — відсутність лексеми (слова) у конкретній мові, що виявляється на тлі близьких за семантикою слів усередині лексичної парадигми. Див.: *Лакуна; Мова іноземна; Лексема; Слово*. Пор.: *Лакуна екзоетнічна; Лакуна етнографічна*.

Лаку́на (лат. *lacuna* — заглиблення, заглибина) **етнографічна** (прикм. від ім. *етнографія*) — відсутність у межах культури, рідної для одного з комунікантів, реалії, притаманної культурі іншого (інших) комуніканта (комунікантів). Див.: *Культура*. Пор.: *Лакуна ендоеетнічна*.

Лаку́на (лат. *lacuna* — заглиблення, заглибина) **інтракультурна** (лат. *intra* — усередині + *культурна*) — виникнення у процесі комунікації нерозуміння значення повідомлення через відмінності в семантиці мовних одиниць у межах однієї мови на

різних етапах її розвитку. Див.: *Лакуна*. Пор.: *Лакуна ендоеетнічна*.

Лаку́на (лат. *lacuna* — заглиблення, заглибина) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) / **Лакуна́рність комунікативна** — відсутність тієї чи іншої комунікативної ознаки в одній лінгвокультурі за наявності та функційного навантаження її в іншій; неможливість наявними комунікативними засобами певної мови відтворити комунікативну особливість (чи особливості), які сформувались у межах певної національної лінгвокультурної спільноти. Див.: *Лакуна; Комунікація; Спілкування*. Пор.: *Лакуна контрастивна*.

Лаку́на (лат. *lacuna* — заглиблення, заглибина) **контрастивна** (прикм. від ім. *контрастив*) — відсутність лексичних еквівалентів усередині однієї мови, яка обслуговує одну національну лінгвокультурну спільноту. Л.к. викликані зрушенням у межах однієї культури, її розчленуванням на субкультури. Див.: *Лакуна*. Пор.: *Лакуна ендоеетнічна*.

Ланцюжок словотвірний — комплексна одиниця словотвірного гнізда, що об'єднує ряд споріднених слів, які перебувають у відношеннях послідовної похідності та взаємозалежності. Непохідне (базове) слово є верхньою певного словотвірного гнізда. Пор.: *ліс* → *лісний* → *лісник*; *ліс* → *лісовий* → *лісовик* → *лісовичок*; *ліс* → *лісистий* → *лісистота* та ін.

Ланцюжок форм родового відмінка — мовленнєва стилістична помилка, що полягає в тому, що у висловленні постає кілька форм родового відмінка, що по-

слідовно пов'язані між собою формою підрядного синтаксичного прислівного зв'язку керування: *На нараді обговорювалися шляхи вирішення завдання удосконалення викладання іноземних мов* (Україна молода. — 2007. — 16 листопада).

Латіно́сис (грецьк. *lapinosys*) — Див.: *Мейозис*.

Лapidáрни́й (лат. *lapidaries*, від *lapis* — камінь) — 1) який стосується написів на кам'яних пам'ятниках; 2) *перен.* стислий, чіткий, виразний.

Лапки́ — парний видільний розділовий знак («», “”) (за сучасних комп'ютерних технологій може бути різної форми: «», “” та ін.), що використовується для виділення прямої мови, цитат, заголовків, а також слів і словосполучень, використовуваних не в прямому значенні, або слів, словосполучень, речень, що містять додаткову інформацію або пояснення до основної частини тексту.

Латеральні приголосні — те саме, що **бокові приголосні**. Див.: *Приголосні бокові*.

Латини́ця — сучасна алфавітно-графічна система, що склалася на ґрунті латинського письма та латинської графіки. В окремих мовах наявна динамічна заміна однієї графіки іншою, *пор.*: наприклад, чеська мова розпочинала з кирилиці та перейшла на латиницю; молдавська мова після здобуття державою незалежності перейшла також на латинську графіку; конкретність обох систем — кириличної та латинської — відчутна в сербській мові.

Латиніза́ція — характерна трансформація імен на латинський манір у середні віки в західноєвропейській культурі: *Авіцен-*

на (з Ібн Сіна, ім'я вченого), *Конфу́цій* (з Кон Фуцзи). *Пор.*: латинізовані назви: *Лузіта́нія* (Португалія), *Гельве́ція* (Швейцарія) та ін.

Латині́зм — слово або зворот мовлення, запозичені з латинської мови. Для таких слів властиві певні афікси (*віце-, де-, контр-, -ист(-ist), -ація, -тор* і под.) і тематична належність (суспільно-політична, юридична, медична, технічна, математична, фізична, хімічна та інша лексика). *Пор.*: *цивіліза́ція, револю́ція* — суспільно-політична; *адво́кат, алі́бі* — юридична; *інсти́нкт, інфар́кт* — медична; *апарату́ра, генера́тор* — технічна; *абсциса, біно́м, векто́р, деформа́ція, інтегра́л* — математична та фізична; *бензо́л, кало́рія* — хімічна та ін.; *пор.*: афікси: *ві́це-президе́нт, дегаза́ція, контро́розві́дка, моде́ліст, цивіліза́ція, новато́р* тощо; звороти типу *альма-ма́тер* — університет, вищий навчальний заклад; *де-юре* — формально; *де-факто* — насправді, фактично.

Лейтмоти́в (нім. *Leitmotiv* — основна тема) — основна, стрижнева думка, що проходить наскрізно через твір або через певну його частину. Лейтмотив може бути висловлений окремою лексемою, словосполученням, реченням, групою речень, складним синтаксичним цілим, наприклад: *У ве́чір, в обрі́ї, у спі́в / пі́дем, обня́вшись, перед се́бе. / Мов чере́пицю́ із да́хів, / зрива́є віте́р зорі́ з неба. // І, відді́ливши́сь від ю́рби, загорне́мося в ху́тро но́чі. / Хай́ два се́рця — два́ голу́би / спі́взвучно́ й ту́жно за́тріпочу́ть* (Б.-І. Антонич).

Лексе́ма (грецьк. *lexis* — слово, вислів) — 1) основна одиниця

лексичного ярусу мовної системи, що розглядається в аспекті номінації та сукупність ієрархічно упорядкованих сем у своїй структурі, певних значень (лексико-семантичних варіантів); одиниця словника мови; слово як виразник групи конкретних словоформ з тотожним лексичним значенням; 2) слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови з відповідним формальним (звуковим) вираженням. *Див.: Варіант лексико-семантичний. Пор.: Семема.*

Л́ексика (грецьк. *lexikos* — словесний) — 1) словниковий склад мови — уся сукупність слів, що входять до складу якої-небудь мови або діалекту та які називають, формують і передають знання про об'єкти реального світу; 2) сукупність слів, що виділяються за певною ознакою (походження, сфера вжитку, стилістичне закріплення і под.), а також сукупність слів, уживаних певним письменником у його творах. *Пор.: Л.* творів Михайла Коцюбинського; у стилістиці — визначається як стилістичний матеріал. За призначенням і сферою уживання виділяють різні групи Л: загальноновживану, термінологічну, професійну, спеціальну, активну, пасивну, застарілу. За стилістичною активністю Л. поділяється на нейтральну й стилістично забарвлену. До стилістично забарвленої належить емоційно-експресивна, поетична, книжна, просторічна та ін. За походженням Л. поділяється на спільно індоевропейську, спільнослов'янську, власне українську, запозичену та ін.

Л́ексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **абстра́ктна** (лат. *abstra-*

bere — відволікати; прикм. від ім. *абстра́кція*) — сукупність слів на позначення якостей, властивостей, стану, дій. Здебільшого до абстрактної лексики включають тільки абстрактні іменники: *відважність, добро, мудрість, приватизація* і под.

Л́ексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **акти́вна** (лат. *aktivus* — діяльний, дійовий; прикм. від ім. *актив*) — сукупність слів певної мови, що називають предмети, явища, поняття, найсуттєвіші для сучасного суспільства, зрозумілі більшості носіїв мови й поширені у своєму вживанні, не мають відтінку новизни або застарілості. Л. а. охоплює дві групи: 1) **загальноновживана л́ексика**, яка зрозуміла всім мовцям: *дорога, прозорий, низький, працювати, гарно, дев'ять, такий*; 2) **терміни й професіоналізми**, що активно вживані не всіма мовцями, а певними фахівцями: *домна, ревальвація, дедукція, кредит, палеоліт*. Слід розмежовувати активну лексику й активний словниковий запас окремого мовця. *Див.: Словник активний.*

Л́ексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **безеквіва́лентна** (*без-* + *еквіва́лентна*) — слова певної мови, що позначають специфічні явища культури та не мають однослівного перекладу іншою мовою. Л.б. неможливо зіставити з будь-якими словами (лексемами) іншої мови; у певному сенсі ця лексика не підлягає перекладу, наприклад, українське *хата* як назв' малої батьківщини: *Покинув рідну хату і пішов воювати* (М. Руденко). *Див.: Лексика; Лексика екзотична. Пор.: Лексика еквівалентна.*

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **власне-українська** — слова, поширені тільки в українській мові. Такі лексеми охоплюють: 1) назви місцевості (*вибалок, гай, оболонь* тощо); 2) назви страв (*вареники, галушки, паляниця, борщ* та ін.); 3) назви суспільних явищ (*глитай* і под.); 4) назви атмосферних явищ (*повітря* тощо); 5) назви птахів, тварин, комах, риб (*курка, лоша, качка, каченя, курча, цуценя, соменя, щупак* і под.); 6) назви відрізків часу (*щодня, щохвилини, щосекунди* та ін.); 7) назви ознак, якостей, процесів, станів (*коханий, кохання, чарівний, гартувати, яскравити, веселощі, пустоці* і т. п.); 8) назви засобів праці (*рогач* і под.) та ін. Власне-українські слова виникли в різний період, але усталилися в українській мові в період її формування та розвитку та виражають особливості української мови.

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **ділова́** — слова й усталені звороти, що вживаються в усній та писемній формах офіційно-ділового стилю та виконують функції офіційного спілкування: *позов, доручення, заява, розписка, характеристика, протокол, акт, указ, наказ, розпорядження* і под.

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **еквівалéнтна** (лат. *aequus* — рівний + *valens, valentis* — той, що має силу, значення) — слова (лексеми), у значенні яких наявні спільні семантичні компоненти (семи) у словах різних частин мови. Останнє забезпечує адекватність перекладу/ Пор.: укр. *ліс* (*листяний ліс, хвойний ліс*), *дуб, суниця* і серб. *шума* / *šuma* (*листопадна шума, четинарська шума* / *listopadna šuma,*

četinarska šuma), *храст* / *chrast, шумка ягода* / *šumska jagoda* та ін. Для засвоєння Л.е. характерним є семантичне перенесення, відсутність психолінгвістичного дискомфорту при засвоєнні та використанні у спілкуванні. Див.: *Лексема; Лексика; Слова*. Пор.: *Лексика екзотична; Лексика безеквівалентна*.

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **екзоті́чна** (грецьк. *exōtikos* — чужий, іноземний) — слова (лексеми), що позначають реалії, притаманні лише певній національній лінгвокультурі (здебільшого стосуються адміністративно-територіального облаштування, назв страв, напоїв, звуття (особливих різновидів, мотивованих ландшафтом тощо), обрядів і под.), чим зумовлена їхня відсутність в інших мовах і культурах. Останнє мотивує необхідність їхньої описової кваліфікації та збереження відповідного звучання за передання власною графічною системою. Це в основному безеквівалентна лексика. Пор.: *ракія* — горілка власного виробництва (болгарська, македонська, сербська мови); *скупштина* — парламент у Сербії; *кнесет* — парламент в Ізраїлі та ін. Див.: *Лексема; Слова; Лексика безеквівалентна*. Пор.: *Лексика міжмовна*.

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **експресі́вна** (франц. *expressif*, лат. *expresus* — виразний, випуклий) — слова, що містять у своїй семантиці конотативні семи, що виражають ласку, жарт, іронію, печаль, смуток, радість, фамільярність тощо: *матінка, бабуся, дитинонька, свекрушище, жаль, печаль, невдаха, нетеча* і под. Див.: *Лексика емоційна (емотивна)*.

Лексика (грецьк. *lexicos* — словесний) **емоційна (емотивна)** (лат. *emoveo* — хвилюю, збуджую; прикм. від ім. *емоція*) — категорія слів на позначення емоцій, почуттів, переживань (або які надають такого емоційно-експресивного забарвлення іншим) та слів, що здатні впливати на емоційну сферу мовців; слова, що мають у своєму значенні компонент об'єктивного та компонент суб'єктивного значення, такі слова виражають певне почуття, оцінку, позитивне чи негативне сприймання дійсності. Це може бути виражене семантикою слова, привнесене афіксами (похідність слова), певним контекстом: *сум, кохання, ніжність; п'яниця, нероба, невдаха, нечема; матуся, бабуся, немовлятко, рученятчко, манюсінкий, теплесенький, спатусі, їстоньки* та ін. За своїм стилістичним забарвленням така лексика може виявляти різні відтінки — урочистості, піднесеності, шанобливості, пестливості, лагідності, схвальності, фамільярності, жартівливості, іронічності, зневажливості, грубості, вульгарності. *Пор.: злато, враг, знамено, предтеча, милий, донечка, дідусь, бовкун, плентись, бовдур, тюхтій, плаксіє, мудрагель, тонесенький, жовтавенький* і под. За особливостями відтворення експресивно-емоційних відтінків диференціюють три групи слів: 1) слова, у яких емоційне забарвлення постає частиною прямого значення: *вікомпомний, перст, десниця, падлюка, нездара* тощо; 2) слова, у яких емоційне забарвлення виникає в переносних значеннях: *змія, ведмідь, ворона, шкура* (про людину); 3) слова, що набувають емоційного

забарвлення завдяки суфіксам: *бабуся, тітонька, дядечко, свекрушище, вітрисько; спатоньки, спатусі, спатки, спатулі* та ін.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **загальноновживана** — найбільший тематично-стилістичний шар лексики мови, використання якого вільне, нічим не обмежене. Це слова, що використовуються на всій території функціонування мови всіма її носіями. До загальноновживаної лексики належать насамперед назви реалій і понять, що пов'язані із суспільно-політичним, соціально-адміністративним та іншим життям людини, її виробничою діяльністю, побутом тощо. *Пор.: дерево, дуб, парта, стілець, нога, слухання, зелений, жовтий, ми, вони, діяти, йти, переміщатися* та ін. Ця лексика є стилістично нейтральною, однаковою мірою вживається в усному та писемному мовленні, в усіх функційних стилях, інколи її ще називають **міжстильовою**.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **загальнослов'янська (правослов'янська)** — лексика, що успадкована з прамови всіх слов'янських мов. Особливістю цієї лексики постає її наявність або похідних таких лексем у слов'янських мовах. До таких належать: 1) назви спорідненості та свояцтва: *чоловік, невістка, сват, сваха, свояк, вітчим, мачуха, пасерб, пасербича, внук* та ін.; 2) назви органів і частин тіла людини та тварини: *тіло, чоло, серце, губа, рот* і под.; 3) назви рослин: *пшениця, трава, лопух, кропива, лобода, чорнобил* та ін.; 3) назви предметів і явищ природи: *сонце, долина, острів, північ, буря* тощо; 4) назви приміщень та їх-

ніх частин: *вежа, кузня, кошара, вікно, піч* і т. ін.; 5) назви знарядь праці та продуктів праці: *вила, відро, полотно, ніж, весло, ложе, мило, молот* і под.; 6) назви предметів харчування: *каша, кисіль, коровай, пиво, сир, кисіль* тощо; 7) назви дій, процесів: *блукаати, боліти, варити, молотити, читати* і т. ін.; а також звуконаслідувальні: *капати, квоктати* та ін.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **запозичена** — слова (лексеми), перенесені з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів. Див.: *Англіцизм; Германізм; Латинізм; Лексема; Слово; Контакти мовні. Пор.: Лексика корінна.*

Лексика (грецьк. *lexicos* — словесний) **інвективна (інвективи)** (лат. *invektiva*, від *invehi* — кидатися, нападати, атакувати; *investive oratio* — лайлива промова, нападаю) — стилістично знижена, вульгарна лексика зі зневажливою, брутальною оцінкою, що не може бути використовувана в мовленні освіченої культурної людини.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **інтернаціональна** (лат. *inter* — між + *nation* (*nationis*) — народ) — Див.: *Інтернаціоналізм / Інтернаціоналізми.*

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **кніжна** — слова, що пов'язані своїм походженням і використанням із книжними стилями — офіційно-діловим, науковим, художнім і публіцистичним; для цих слів притаманне вирізнєння на тлі стилістично нейтральної лексики літературної мови своїм походженням, особливостями словотворчої будови та вузькою сферою вжитку, зокрема поширенням у письмовому мовленні. Пор.: *вояз,*

імпровізація, комюніке, консенсус, корифей; анексувати, апробувати, викласти; імперативний, імпазантний і под. Див.: *Лексика наукова; Лексика офіційно-ділова; Лексика публіцистична.* Антонім: *Лексика розмовна.*

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **корінна (питома)** — слова (лексеми), що успадковані певною мовою від прамови або утворились у ній у період її формування й історичного розвитку; слова (лексеми) не запозичені: *надійність, відважність, рученька, голівонька, передвісник, круглуватий, страшенний, молоденький* і под.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **міжмовна** — слова та вислови, уживані в різних мовах і використовувані мовцями у спілкуванні як відомі для учасників комунікації в силу семантичної еквівалентності цих слів. Л.м. охоплює здебільшого запозичення, що прийшли з однієї мови та ін.: *банк, бюджет, комюніке, кредит, менеджер* та ін. Їх слід відрізнити від міжмовних омонімів: укр. *лікарня* — медичний заклад, де надають певну допомогу в лікуванні та чесь. *lékarnia* — заклад, де продають ліки (укр. аптека) тощо. Див.: *Лексема; Лексика еквівалентна. Пор.: Омоніми міжмовні.*

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **міжстильова (між + стильова)** — нейтральні щодо експресивно-емоційних якостей і вживані в будь-якому функційному стилі мовлення слова; слова, що функціонують у різних стилях і не мають певного маркування: *книга, зошит; білий, гарний; вчора, сьогодні; проходити, зачекати; на, до, після;*

чотири, вісім і под. *Пор.: Лексика нейтральна.*

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **наукова** — стилістично забарвлений шар словникового складу літературної мови, що співвідноситься з науковим стилем. До стилістично диференційних ознак наукової лексики належать: термічність семантики слова; систематика наукових понять; логізація значення наукового поняття; відсутність емоційно-експресивних конотацій і слів суто розмовного характеру: *буття, генеза, гіпотеза, гіпс, зумовлювати, мотивувати, окреслювати, можливо, по-перше, внаслідок, незважаючи на те що і под.*; слова з додатковим стилістичним забарвленням, уживані в книжному мовленні (науковий з його різними підстилями та жанрами та інші стилі).

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **нейтральна** (лат. *neutralis* — не належний ні до того, ні до іншого) (**стилістично нейтральна лексика, міжстильова**) — загальноновживані слова, не пов'язані з яким-небудь функційним різновидом мови, функційним стилем (*див.: Стиль*) і не містять стилістичного забарвлення та стильового призначення, можуть однаково вживатися в усіх стилях; такі слова постають тільки найменуваннями понять, предметів, ознак, дій, процесів тощо. У стилістичній парадигмі вони є нейтральною основою, домінантою, до якої додаються стилістично забарвлені синоніми, утворюючи певний синонімічний ряд; загальноновживана лексика: *вода, дерев'яний, земля, йти, говорити, думати, зелений, навколо, двадцять, мій* та ін. Таким словам

протиставляють розряди слів, обмежених у своєму вжитку певним стилем, сферою використання, наявністю додаткових відтінків, емоційної оцінки. *Пор.: говорити* — нейтральне слово, *ректи* — застаріле й урочисте, *балакати, теревенити* — розмовне, *гомоніти* — розмовно-інтимне, *просторікувати* — зневажливе. *Див.: Лексика міжстильова. Пор.: Лексика пасивна.*

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **офіційно-ділова** — слова та усталені вислови (кліше, штампи), що є стилістично забарвленими, визначальними для документів і офіційних паперів і постають ознакою офіційно-ділового мовлення (законодавчі акти, розпорядження та ін.). Для цієї лексики властиві такі стиледиференційні ознаки: чітко виражене соціально-функційне спрямування; відносна стильова закритість; стандартизованість і уніфікованість імен; високий ступінь вжитку мовних штампів і кліше: *акт, відповідач, доповідна, доручення, заповіт, посвідчення, реєстрація, угода, юридична особа* і под. *Див.* також: **Лексика ділова.**

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **пасивна** (лат. *passivus* — недіяльний) — сукупність слів, використання яких обмежене територією, сферами вжитку, зв'язком із суспільно-комунікативною практикою. Л.п. охоплює застарілу лексику (історизми, архаїзми (*див.: Історизми; Архаїзми*)), термінологію різних науково-виробничих напрямів та ін. Л.п. мови не характерна для широкого загального мовців. До Л. п. належать також діалектизми (*див.: Діа-*

лексизми), багато запозичених слів. Див.: *Слово; Лексема*. Пор.: *Лексика запозичена*.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **побутова** — слова повсякденного вжитку, що називають повсякденні поняття — предмети, ознаки, явища навколишньої дійсності: *кухня, чашка, стіл, стілець, шафа* тощо. До Л. п. належать: назви одягу та взуття (*костюм, краватка, пальто, сорочка, туфлі, черевики* і под.); назви приміщень, помешкань, їхніх частин та їхнього обладнання, різних господарських предметів (*вітальня, кімната, ліжко, каструля, ковдра, подушка* тощо); назви їжі, напоїв (*вареники, борщ, суп, узвар, юшка* та ін.) і т. ін. У своїй більшості Л. п. належить до загальноновживаної лексики (див.: *Лексика загальноновживана*). Окрему її частину складають слова просторічні та діалектизми (див.: *Діалектизми*).

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **поетична** (прикм. від ім. *поетів*) — слова з додатковим стилістичним забарвленням — з відтінком урочистості, ліричності, уживані тільки в художньому стилі — у мові фольклору та художньої літератури як експресивні засоби. Такі слова здебільшого мають урочисте, піднесене звучання, їм властиве емоційно-експресивне забарвлення: *багряний, священний, воїстину, одухотворення, наснажливо* і под. До Л. п. належать насамперед слова застарілі — старослов'янізми (*благо, благодать, благочестивий, злато, чадо* і под. (див.: *Старослов'янізми*)), а також слова на позначення емоційного сприйняття навколишнього світу, відтворення душевного та психологіч-

ного стану мовця: *блакить, злотокрилий, легіт, живодайний, животрепетний* тощо; та лексика, характерна для фольклору: *матінка, миленька, батенько, гожий, красний* і под. Пор.: *Лексика загальноновживана*.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **позалітературна / нелітературна** — слова, що не входять до складу літературної мови як такі, що не відповідають її ustalеним, кодифікованим нормам: вульгаризми, жаргонізми і под. Див.: *Вульгаризм; Жаргонізми; Діалектизми*.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **просторічна** — некодифікована соціально зумовлена, нелітературна лексика, вживана в мовленні осіб з низьким рівнем загальної освіти; слова зі зниженим емоційно-оцінним забарвленням, позначена грубуватістю, надлишком експресії, наявність невмотивованих русизмів, вульгаризмів і под. Пор.: *завсіди, туди-сюди, склозько, хворка, втюритися* тощо.

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **публіцистична** — стилістично забарвлені шар словникового складу літературної мови, співвідносний з публіцистичним стилем (див.: *Стиль публіцистичний*). Стилетвірними ознаками Л. п. постають: орієнтованість сфери вжитку слова (*глядач, мюзикл, спектакль, прем'єра, шоу* — театральна сфера; *електорат, виборець, кандидат, рейтинг, партія* — політична сфера); інформативна точність слова: образність і яскравість слова (*бастіон диктатури, сховища партії, бацили партноменклатури, клановість традицій*); використання слів з емоційно-експресивною семантикою (*де-*

лікатність, одностайність, прозорість — позитиви; *маніри́сть, тендітність* — негативи); використання мовних трафаретів, штампів, кліше (*політичні ігри, комплекс вини, маніпулювання думками*).

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **розмóвна** — стилістично забарвлений шар словникового складу літературної мови, що співвідноситься з функційно-стилістичною категорією розмовного мовлення (див.: *Мовлення розмовне*); слова, що виникли й уживаються в живому усному мовленні та протиставлені стилістично нейтральній і книжній лексиці літературного мовлення своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням. Стилєтвірними ознаками Л. р. є: поширене використання вказівних слів (*цей, той* і под.); використання слів зі спустошеною семантикою замість слів конкретної семантики (*річ, історія* тощо); наявність слів зниженої семантики з експресивними та емоційно-оцінними конотаціями (*тараторити, базікати, цвенькати, втьопатися; базікало, квалкало* і т. ін.);

Л

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **розмóвно-побуто́ва** — слова, що позначають предмети побуту: назви страв, напоїв, одягу, хатнього начиння тощо.

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **сакра́льна** (лат. *sacer* (*sacri*) — священний) — лексика Біблії, молитов та інших релігійних текстів.

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **спеці́альна** — слова та словосполучки, що називають предмети й поняття, які належать до різних сфер фахової діяль-

ності людини й не виступають загальноновживаними. До цієї лексики належать терміни, професіоналізми тощо. На відміну від загальноновживаної, спеціальної лексики властиві обмежувальні ознаки, зумовлювані функціонуванням відповідних слів: 1) у різних сферах професійної діяльності людей; 2) на діалектно-нарічних ареалах поширення української мови; 3) у мовленні соціально-корпоративних груп людей. Обсяг спеціальної лексики у багато разів перевищує обсяг загальної лексики.

Лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) **стилістично** (лат. *stelus*, від грецьк. *stylos* — паличка для письма) **маркóвана (стилістично забáрвлена)** — лексика з емоційно-експресивним забарвленням, співвідносна з одним чи кількома стилями, містить у собі емоційно-експресивні та оцінні компоненти лексичного значення. Таким словам, крім власне-номінативного значення, властиве і стилістичне. Л. с. м. (с. з.) протиставлена нейтральній лексиці. Протиставлення може відбуватися за різними ознаками: 1) співвіднесеність із функціональними стилями: *розказувати* (нейтральне слово) — *доводити до відома* (офіційно-діловий стиль) — *оповідати* (розмовний стиль) та ін.; 2) протиставлення за ознакою «сучасне — застаріле»: *спальня* — *спочивальня* і под.; 3) протиставлення за ознакою «книжне — розмовне»: *комунальна квартира* — *комуналка* і т. ін.; 4) протиставлення за ознакою «загальнонародне — діалектне»: *абрикоси* — *жерделі* і под.; 5) протиставлення за ознакою «нейтральне — жаргонне»: *гроші* — *бабки* тощо;

6) протиставлення за ознакою «нейтральне — термінологічне»: *укол* — *ін'єкція* та ін. *Пор.: Лексика нейтральна.*

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **стилістично** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — паличка для письма) **немаркована** — *Див.: Лексика нейтральна.*

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **фамільярна** (лат. *familiaris* — сімейний, близький) — слова, що вживаються у спілкуванні, не обмеженому етичними нормами, безцеремонна лексика, поширена у просторіччі й використовувана в колі знайомих, близьких людей або для надання тексту певного колористичного, забарвленого відтінку. *Пор.: бабуленція, тварюка і под.; Тут бабуленція підходить і так неприязно дивиться* (О. Ковінська).

Лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) **фонова** (грецьк. *phōnē* — голос, звук, шум, мовлення, слово) — лексика з національним асоціативним ореолом (у міжмовному плані поняттєвий зміст таких слів-відповідників однаковий, проте їхні лексичні фони не збігаються, тому це лексика не безеквівалентна, а лексика — з неповноеквівалентним тлом). Л. ф. містить інформацію національно-культурного характеру, вимагає обов'язкового лінгвокультурологічного супроводу, роз'яснення, інтерпретації, вимагає особливої уваги при перекладі іншою мовою. *Див.: Лексика; Слово. Пор.: Лексика безеквівалентна; Лексика еквівалентна; Омоніми міжмовні.*

Лексикалізація (грецьк. *lexikos* — словесний) — перетворення елемента мови (морфеми, словоформи) або сполучення еле-

ментів (словосполучення) в окреме повнозначне слово або в іншу еквівалентну йому словникову одиницю — фразеологізм. *Пор.: натщесерце* ← *на + тще + серце* («Не диво було б, якби я впилася, а то, їй-богу, кумо, тільки трохи **натщесерце** покуштувала» (І. Нечуй-Левицький)); *пустити півня* — запалити; *накрити мокрим рядном* — піймати і под.

Лексико-граматична група — *Див.: Група лексико-семантична.*

Лексико-граматична категорія (грецьк. *katēgoria* — ознака, висловлення, судження) — *Див.: Категорія лексико-граматична.*

Лексико-граматичний — такий, що характеризується єдністю лексичних і граматичних властивостей, що з'єднує ті та інші властивості.

Лексико-граматичні класи (лат. *classis* — розряд) слів — те саме, що частини мови.

Лексикографічний параметр (грецьк. *parametriōn* — той, що відмірює) — *Див.: Параметр лексикографічний.*

Лексикографія (грецьк. *lexikon* — словник і *graphō* — пишу) — розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників, упорядкуванням словникових матеріалів і опрацюванням їхніх теоретичних засад.

Лексикографія (грецьк. *lexikon* — словник і *graphō* — пишу) **двомовна** — розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням двомовних (перекладних) словників та опрацюванням їхніх теоретичних засад.

Лексикографія (грецьк. *lexikon* — словник і *graphō* — пишу) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — розділ лексикографії, у межах якого роз-

глядаються теоретичні питання й випрацьовуються практичні рекомендації та прийоми створення лінгвокраїнознавчих словників. *Див.: Культура; Лінгвокультурологія.*

Лексикографування (грецьк. *lexikon* — словник і *graphō* — пишу) — 1) лінгвістична діяльність щодо створення словників; 2) словниковий опис мовних одиниць (глумачний, етимологічний, історичний тощо).

Лексикологія (грецьк. *lexikos* — словесний і *logos* — вчення) — наука, що вивчає словниковий склад мови та слово як його основну одиницю. Л. як окрема наука оформилася в основному у ХХ столітті. Л. (власне-лексикологія) вивчає словниковий склад мови в соціолінгвістичному аспекті, зокрема ті аспекти, що зумовлені чинниками позамовного та соціально-історичного характеру: історичні зміни у складі лексики, розряди й групи слів, вицленовувані на підставі різних критеріїв: питомі й запозичені слова, архаїзми й неологізми тощо.

Лексико-морфологічний — такий, що належить до морфології словотвору.

Лексико-семантична група — *Див.: Група лексико-семантична.*

Лексико-семантична система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **мови** — *Див.: Система лексико-семантична.*

Лексико-семантичний варіант — *Див.: Варіант лексико-семантичний.*

Лексікон (грецьк. *lexikon* — словник) — 1) словниковий запас, лексика (1); 2) будь-які зміни того чи іншого словника в минулому; 3) обсяг словникового запасу окремого носія мови.

Лексікон (грецьк. *lexikon* — словник) **внутрішній** — те саме, що **лексикон ментальний**. *Див.: Лексикон ментальний.*

Лексікон (грецьк. *lexikon* — словник) **ментальний** (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) **Лексікон внутрішній** / **Тезаурус** (грецьк. *thesaurys* — запас, скарб) **людини інформаційний** (прикм. від ім. *інформація*) / **Пам'ять словесна** — система, що відбиває в мовній здатності людини знання про слова та їхні еквіваленти, а також виконує складні функції, пов'язані з цими одиницями й відповідними структурами уяви екстралінгвального (енциклопедичного) знання, що закріплені за цими структурами; набір семантичних одиниць, що використовують для описування мисленневих процесів і когнітивних значень мовленневих висловів.

Лексична (прикм. від ім. *лексика*) **функція** (лат. *functio* — виконання) — *Див.: Функція лексична.*

Лексичні (прикм. від ім. *лексика*) **норми** (лат. *norma* — правило) — *Див.: Норми лексичні.*

Лексичне (прикм. від ім. *лексика*) **значення** — *Див.: Значення лексичне.*

Лема (грецьк. *lemma* — твердження) — у дискурсології — вихідна форма словозмінної частини мови.

Лематизація (грецьк. *lemma* — твердження + *-изація*) — зведення парадигми слова.

Лігатура (середньолат. *ligature*, від лат. *ligare* — пов'язувати) — літера, утворена зі сполучення двох і більше літер: 1) *полігр.* дві або три з'єднані між собою літери, вилиті на одній ніжці; 2) написання двох або більшої

кількості літер одним письмовим знаком, наприклад, нім. *ß*, франц. *ç*.

Лід (англ. *lead* — керувати, очолювати, займати перше місце, бути попереду) — короткий виклад журналістського матеріалу, що розміщується після заголовка й перед основним текстом. Текст обсягом більше ста рядків обов'язково повинен супроводжуватися Л. Для Л. притаманне шрифтове виділення. За функцією Л. бувають: інформаційні й мотиваційні. Ця частина твору має концентрувати інформацію, вводити реципієнта в суть справи, привертати увагу, зацікавлювати, інтригувати. Л. має особливе значення, він багатофункціональний, здебільшого супроводжує не тільки аналітичні, але й інформаційні матеріали, є їхньою органічною та найголовнішою частиною. За характером і змістом Л. багатоманітний. Найпоширеніший його вид — інформаційний, тобто такий, що вводить читача або слухача в курс справи, повідомляє, про що йтиме мова. Варіанти такого типу ліду можуть бути найрізноманітніші — від простого повідомлення про зустріч гостей, ювілей героя, розповіді про важливість наради до ширшої довідки. Довідково-історичний лід створює відповідне тло для наступної розповіді. Л. також може бути фабульно-інтригувальним, супроводжуючи фабульно-гострі розповіді. Л. може мати образний характер, починати майбутню розповідь із картини, сцени, епізоду. Трапляються Л.-резюме чи ліди-тези. У них стисло викладено суть матеріалу. Л. може бути цитата з тексту публікації. Л. органічно переходить у серцевину роз-

повіді. Досвідчений автор шукає певний стрижень, композиційний прийом, сюжетно-фабульний хід, які дають йому змогу сфокусувати фактичний матеріал, інформацію, розподілити думки, діалоги, епізоди. Якщо інформаційно-подієві матеріали ґрунтуються на факті, фабулі, події, аналітичний твір повинен мати інше злитоване начало. Часто вдало знайдений композиційний хід означає, що автор подумки вже написав свій твір.

Лідер (англ. *leader* — провідник, керівник) **групи мовної** — мовна особистість, яка стала зразком комунікативної та мовленевої поведінки в мовній групі.

Лідерство (англ. *leader* — провідник, керівник + *-ство*) **комунікативне** (прикм. від ім. *комунікація*) — взяття одним із суб'єктів мовного спілкування на себе функцій визначення теми, порядку її обговорення, підбиття підсумків дискусії тощо.

Ліміта́тив (лат. *limes (limitis)* — межа, рубіж) — компонент у семантико-синтаксичній структурі речення на позначення сфери, обсягів реалізації ознаки; денотативна роль сирконстативного просторового типу; межі простору, сфери реалізації певної ознаки: *У цього дослідника є не одна праця з проблем семантики* (А. Яна).

Лі́мно́ни́ми (грецьк. *limnē* — озеро, море + *-онім*) — назви озер, ставків (*Байкал, Ісик-Куль* і под.).

Лі́нгва фра́нка (італ. *lingua franca* — франкська мова) — 1) те саме, що мова-посередник, мова, що відіграє роль засобу міжетнічного та міжкультурного спілкування, вона не є рідною й обслуговує багатомовне населення в певному соціально-економіч-

ному та культурно-мистецькому середовищі; 2) штучна мова, що з'явилася в середні віки для спілкування вихідців з арабських, турецькомовних та інших держав купців, інших підприємливих людей з європейцями; інколи цей термін застосовують для найменування європейців країн Левант (Середземномор'я), які активно послугувалися та послугуються цією штучною мовою. *Див.: Мова; Етнолект; Спілкування; Комунікація; Мова-посередник.*

Лінгвема (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова + *..ема*) — мовна одиниця із соціальним наповненням, що не постає прямолінійно й однозначно прикріпленою до певного соціального класу. *Пор.: Соціолема.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* — мова) — наука про мову. **Лінгвістика ареальна.** **Лінгвістика когнітивна.** **Лінгвістика комунікативна.** **Лінгвістика критична.** **Лінгвістика описова.** **Лінгвістика функційна.**

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **ареальна** (лат. *area* — майдан, простір; прикм. від ім. *ареал*) — розділ мовознавства, що на основі методу картографування мовних явищ вивчає їхнє територіальне поширення. Основна мета Л. а. — встановлення специфіки взаємодії наявних у мові тих чи інших мовно-територіальних одиниць (наріч, діалектів, говірок і под.). Синоніми: *Лінгво-географія, Лінгвістика просторова.* *Див.: Ізоглоса.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **внутрішня** — галузь мовознавства, що вивчає системні відношення мовних одиниць без звертання

до зовнішньолінгвальних чинників. Об'єктом постає мова як матеріальна сутність, як певне семіотичне облаштування. Л. в. є ядром лінгвістики як науки. Внутрішню будову мови можна витлумачувати конкретно щодо певної конкретної мови (або кількох споріднених / неспоріднених мов) і узагальнено, щодо «мови загалом» як феномена матеріальної та духовної природи (конкретні мови в цьому разі осмислені як індивідуальні виразники «мови загалом»). Л. в. конкретної мови — це сфера описової лінгвістики (побудова адекватної об'єкту конкретної мови / конкретних мов), Л. в. узагальненого типу — це сфера теоретичної лінгвістики (теорія реальних і потенційних природних мов). Суттєвим і в першому, і в другому випадку постає фокус уваги — або тільки опис, або концентрація дослідження на теорії. Будь-які теоретичні узагальнення можливі тільки за умови накопичення численних фактів і спостережень, запропонованих описовими моделями. Цим мотивований зв'язок і взаємодія між описовою й теоретичною лінгвістикою.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **генеративна** (лат. *generare* — породжувати, виводжувати) — *Див.: Генеративізм.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **гендерна** (лат. *gens* — рід) — розділ соціолінгвістики, що вивчає відмінності в мові й мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **deskриптивна** (англ. *descriptive* — описовий) — напрям у сучасному

мовознавстві, особливо поширений у США як вияв структуралізму, що має за мету опис формальних елементів мови шляхом застосування дистрибутивного аналізу. *Див.: Дистрибуція; Лінгвістика структурна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **зовнішня** — галузь мовознавства, що вивчає сукупність етнічних, суспільно-історичних, соціальних, географічних та інших чинників як нерозривно пов'язаних з розвитком і функціонуванням мови. Об'єктом постає функціонування мови в зовнішньому середовищі в часі та просторі. Л. з. охоплює різноманітні напрями, що перебувають на перетині наук: соціолінгвістика (метою якої є вивчення соціальної стратифікації мови та взаємодія мови із соціальним середовищем), етнолінгвістика (вивчає мову в контексті етнічної історії та культури).

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **інженерна** (прикм. від ім. *інженер*) — *Див.: Лінгвістика прикладна / Лінгвістика комп'ютерна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **квантитативна** (лат. *quantum* — скільки) / **Статистика** (лат. *status* — стан) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — умовне позначення міждисциплінарного напрямку, у якому основним інструментом у вивченні мови або мовлення використовуються квантитативні або статистичні методи або ж їхні методики; основним інструментом у Л. к. виступає вивчення мови та мовлення та кількісні та статистичні методи аналізу. Інколи Л. к. протиставляють комбінаторній

лінгвістиці. У Л. к. домінує кількісний математичний апарат — теорія множин, математична логіка, теорія алгоритмів тощо. У теоретичному вимірі, використання статистичних методів у мовознавстві дозволяє доповнити структурну модель мови зі ймовірнісним компонентом, тобто створити структурно-ймовірнісну модель із властивим для неї потужним пояснювальним потенціалом. Це, за своєю суттю, застосування статистики в мовознавстві. Суттєвим є те, що завдання побудови структурно-ймовірнісної моделі функціонування мови належить до теоретичних проблем лінгвістики й становить один із виявів теорії мови. У прикладній сфері Л. к. виявлювана тими фрагментами цієї моделі, що використовуються для лінгвістичного моніторингу функціонування мови, дешифрування кодованого тексту, авторизації/атрибуції тексту і под. *Див.: Лінгвістика прикладна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **когнітивна** (лат. *cognitio* — знання, пізнання; пор. також англ. *cognition* — знання, пізнання; пізнавальна здатність) — напрям лінгвістичних досліджень, що виник на початку 80-х років XX ст. на перетині когнітології (науки про знання), когнітивної психології (психології пізнання), психолінгвістики та лінгвістики у рамках когнітивної науки. Л. к. досліджує механізми знання мови та механізми вияву знань у мові, проблеми співвідношення мови та свідомості, роль мови в концептуалізації й категоризації світу, у втіленні пізнавальних процесів й узагальненні людського досвіду,

зв'язок окремих когнітивних здібностей людини з мовою та форми їхньої взаємодії. Л.к. — одна з головних наук когнітивного циклу (разом із когнітивною психологією, моделюванням штучного інтелекту, теорією інформації, нейронауками та ін.). У центрі уваги когнітивно-лінгвістичного напрямку наукових досліджень є мова як загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент — система знаків, що відіграє важливу роль у репрезентації (кодуванні) та трансформації інформації. Визначальною проблемою когнітивної лінгвістики є побудова моделі мовної комунікації як основи обміну знаннями. Функціонування мови розглядають як різновид когнітивної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджують через мовні явища. Ключові терміни Л. к.: *розум, знання, концептуалізація, концептуальна система, когніція, мовне бачення світу, когнітивна база, ментальні репрезентації, когнітивна модель, категоризація, вербалізація, ментальність, константи культури, концепт, картина світу, концептосфера, національний культурний простір* та ін.; розділ мовознавства, що вивчає процеси продукування, сприйняття та розуміння мовлення у зв'язку з пізнавальною діяльністю людини. У К. л. актуальною є проблема структур репрезентації знань, де особливо важливим є моделювання таких структур. З-поміж такого моделювання слід вирізнити: **пропозиційне** (пор.: проблему співвідношення об'єктивного та суб'єктивного в реченні й можливість належ-

ності суб'єктивного до пропозиції (праці Н. Арутюнової, І. Вихованця та ін.), встановлення предикатно-аргументної структури / предикатно-актантної рамки (Чарльз Філлмор, В. Богданов та ін. — від 6/7 ролей у Чарльза Філлмора, до 25 у Ю. Апресяна, 100 у Н. Леонтьєвої; **фреймове** (у чомусь подібне до пропозиційного), **фреймове семантичне**. З-поміж фреймів варто розмежовувати (за М. Мінським) динамічні (відбивають перебіг подій і поділяються на сценарії — стандартні типові ситуації та плани — встановлюють логічні причиново-наслідкові зв'язки між сценаріями) і статичні (відбивають стани). До різновидів фреймів належать: схеми, скрипти, сцени, сценарії, когнітивна модель та ін.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **комп'ютерна** (прикм. від ім. *комп'ютер*) — сфера прикладної лінгвістики, де наявне широке використання комп'ютерних технологій і комп'ютерних засобів — програм, різноманітних програм опрацювання та систематизації даних — для моделювання функціонування мови в тих чи інших умовах, ситуаціях, створення різноманітних технологій перекладу, а також сфера застосування комп'ютерних технологій у суміжних для лінгвістики сферах; лінгвістичний напрям, що розв'язує теоретичні та прикладні завдання мовознавства за допомогою комп'ютера. Як особливий напрям Л. к. сформувалася у вісімдесяті роки двадцятого століття, сам термін є калькою англійського *computational linguistics*. Перший компонент англійського словосполучення

computational може перекладатися і як *обчислювальний*, тому в літературі наявний також термін *обчислювальна лінгвістика*, хоча останнім часом він максимально асоціюється з *квантитативною лінгвістикою*, набуваючи цілком мотивованого вузького застосування. У світі досить розмаїтими постають публікації з проблем комп'ютерної лінгвістики: виходять тематичні збірники, у США є щоквартальний часопис «Комп'ютерна лінгвістика», що два роки проходять міжнародні конференції з комп'ютерної лінгвістики — COLING, конференції різного рівня та статусу з проблем штучного інтелекту, де обов'язковою постає проблематика комп'ютерної лінгвістики. Активною є організаційна діяльність Асоціації комп'ютерної лінгвістики. У вузькому сенсі проблематика Л. к. пов'язувана з моделюванням спілкування (насамперед — із забезпеченням взаємодії) людини з ЕОМ природною або обмеженою природною мовою (для цього створюються спеціальні системи опрацювання природної мови), а також з теорією та практикою інформаційно-пошукових систем (ІПС), що виникли наприкінці 1950–1960-х років і були певним реагуванням лінгвістів на запити науково-технічного прогресу, запити збереження науково-технічної інформації. За типом збереження та опрацювання інформації, за особливостями пошуку ІПС диференційовані на документальні та фактографічні. У документальних ІПС зберігаються тексти документів або їхні описи (реферати, бібліографічні карточки тощо), а

фактографічні ІПС — описують конкретні факти, не обов'язково в текстовій формі: різноманітні таблиці, формули вияву даних. Наявні також і змішані ІПС, що охоплюють і документи, і фактографічну інформацію [21; 24; 26]. Сьогодні фактографічні ІПС ґрунтуються на технології баз даних (БД). Для забезпечення інформаційного пошуку в ІПС створюються спеціальні інформаційно-пошукові мови, основу яких складають інформаційно-пошукові тезауруси. Динаміка й розвиток сучасних інформаційно-пошукових систем пов'язані з опрацюванням ІПС безтезаурусного типу, що працюють зі споживачем обмеженою природною мовою, пошук провадиться за текстами рефератів документів, за їхнім бібліографічним описом, інколи за самими документами. Для індексування в ІПС безтезаурусного типу використовуються слова та словосполучення природної мови. *Див. також: Лінгвістика прикладна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **комунікативна** (лат. *communicatio* — повідомлення, зв'язок) — розділ мовознавства (почасти новий напрям сучасної науки про мову), предметом якого є процеси спілкування людей з використанням «живої» природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складників комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.). Мовне спілкування охоплює відповідні компоненти: мовця, адресата, повідомлення, контекст, особливості контакту, код (засоби) повідомлення; пов'язаний з між-

дисциплінарними проблемами. Основні категорії Л. к. — дискурс (текст), мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт. Л. к. вивчає закономірності, складники та чинники комунікативної діяльності, здійснюваної на основі природної мови. *Див.: Спілкування; Комунікація; Акт комунікативний; Дискурс; Мовленнєвий жанр; Мовленнєвий акт.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **контрастивна** (франц. *contraste*) / **Лінгвістика конфронтативна** (лат. *con...* — префікс зі значенням проти + *frons* (*frontis*) — лоб, фронт; прикм. від ім. *конфронтатив*) / **Лінгвістика зіставна** — лінгвістичний напрям, що вивчає дві або більше мови для порівняння їхніх структур і вияву відмінностей (контрастних / неконтрастних) на тлі подібності. *Див. також: Мовознавство зіставне (компаративістика).*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* — мова) **конфронтативна** (лат. *con...* — префікс зі значенням проти + *frons* (*frontis*) — лоб, фронт; прикм. від ім. *конфронтатив*) — *Див.: Мовознавство зіставне (компаративістика).*

Л

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **корпусна** (лат. *corpus* — тіло, суть, основа) — новітній напрям у мовознавстві, предметом вивчення якого є представлені в електронному вигляді великі масиви структурованих мовних даних з метою вияву ідіоматики мови — її неповторних і своєрідних властивостей, зумовлених стилістичною нормою й стандартами мовленнєвого вживання. Л. к. — сфера прикладної лінг-

вістика, що займається збором, опрацюванням та збереженням мовних даних, теоретичним і суто практичним обґрунтуванням способів збору та опрацювання мовного матеріалу, створення відповідних індексів, параметрів тощо. Як складник комп'ютерно-прикладної лінгвістики Л. к. спрямована на оптимізацію епістемічної (гносеологічної) функції мови та своїм виміром проблем мотивована опрацюванням, створенням і використанням текстових (лінгвістичних) корпусів (термін з'явився в 60-ті роки ХХ ст. (перший комп'ютерний корпус — Браунівський в Університеті Брауна з 500 фрагментів текстів по дві тисячі слів у кожному з ємністю один мільйон слововживань; модель цього корпусу була використана при створенні корпусів інших національних мов (російської у 1980-ті роки в Університеті Уппсали (Швеція), активізація ж корпусно-лінгвістичних досліджень постанала у вісімдесяті роки двадцятого століття у зв'язку з розвитком обчислювальної техніки). Для комп'ютерно-прикладної лінгвістики характерним є опрацювання загальних принципів побудови лінгвістичних корпусів даних з використанням сучасних комп'ютерних технологій, розуміння лінгвістичного корпусу як сукупності текстів, зібраних відповідно до визначених принципів, проіндексованих за визначеним стандартом і забезпечених спеціальною пошуковою системою. Крім власне-конструювання корпусів даних, корпусна лінгвістика створює комп'ютерний інструментарій для опрацювання текстів. Частковим виявом

корпусу постає корпус текстів. Одиницями останнього виступають тексти або їхні достатні фрагменти. Ілюстративні корпуси створюються після проведення наукового дослідження, де метою постає не вияв нових фактів, а підтвердження отриманих результатів, їхнє обґрунтування. Це не ідеальні корпуси національної мови, навіть окремого функційного стилю, а тільки вияв окремого проблемного явища. У Л. к. значущим постає розмежування динамічних (моніторних) і статичних корпусів. Спочатку корпуси текстів створювалися як статичні утворення, що виявляють відповідний часовий зріз мовної системи. Типовим виявом такого різновиду корпусів є авторські корпуси — колекції текстів письменників, наприклад Корпус художніх текстів Павла Загребельного (кафедра української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету), Корпус художніх текстів Федора М. Достоевського (Інститут російської мови РАН). Значна частина суто лінгвальних та екстралінгвальних завдань вимагає вияв і простеження історичних, еволюційно-динамічних процесів і змін у функціонуванні мовних явищ, наприклад, зміни значення слів, частотність використання тих чи інших синтаксичних конструкцій, видозміни в їхньому структуруванні, співвідношення первинних і вторинних виявів функцій морфологічних форм тощо. На реалізацію таких завдань і спрямована опрацьована спеціальна програмна технологія побудови та експлуатації динамічного корпусу текстів. Такі корпуси кваліфікують

як монітарні, особливість монтування таких корпусів полягає в тому, що вони не передбачають назавжди усталеного набору текстів. Протягом завчасно фіксованого часового проміжку наявне оновлення і/або доповнення множинності текстового корпусу. До таких монітарних корпусів належать, насамперед, Бірмінгем-ський корпус, створений завдяки творчій ініціативі та керівництву Дж. Сінклера. За концептуальним баченням користувача, такі корпуси повинні бути репрезентативні (представницькі), повні та економічні. Інколи диференціюють корпуси, вирізняючи *корпуси першого порядку* — просте зібрання текстів, об'єднаних якою-небудь спільною ознакою (мовою, жанром, автором, періодом створення текстів, епохою, темою і под.). Доцільність створення текстових корпусів мотивована: 1) поданням лінгвістичних даних у реальному контексті; 2) досить розмаїтим поданням даних (особливо у великому за обсягом корпусі); 3) можливістю багаторазового використання одноразово створеного корпусу для розв'язання різних лінгвістичних завдань. Сьогодні *репрезентативні* корпуси існують (опрацьовуються) для німецької, польської, сербської, словенської, новогрецької, вірменської, чеської, китайської, японської, угорської та інших мов, хоча важливими є дотримання авторських прав, зведення всіх текстів у єдино-цілісну систему та форму, тематичне та жанрове структурування корпусу тощо, що вимагає значної затрати сил та енергії. Поряд з *репрезентативними* корпусами

(охоплення жанрових і функційно-стильових різновидів) наявні й *опортуністичні* колекції текстів — газетні, новинарні (Рейтер), колекції художньої літератури (Проект Гутенберг або Бібліотека Мошкова) та ін. З-поміж корпусів вирізняються *дослідницькі корпуси* та *ілюстративні корпуси*. Перші призначені для розгляду та аналізу особливостей функціонування мовної системи в різних аспектах, а останні ставлять за мету не тільки й не стільки вияв нових фактів, скільки підтвердження й аргументацію вже встановлених або здобутих результатів. Здебільшого вони створюються після проведення певного широкомасштабного дослідження. У межах корпусної лінгвістики існує кілька вузлових центрів проблем, до яких належать: а) проблема розмітки (токенізація (поділ на орфографічні слова); лематизація (зведення словоформ до словникової форми); морфологічний аналіз); б) проблема репрезентативності (для будь-якого мовно-національного корпусу є важливим вияв лексикограматичних феноменів, типових для всього обсягу мовних текстів, тому структура корпусу, смістність прямо залежать від мети й завдань, що адресовані до нього. Установлено, що зі статистичного погляду у мові значна кількість слів є відносно рідковживаними (Закон Ципфа), для дослідження перших п'яти тисяч найчастотніших слів (наприклад, *попросити, збиток*) необхідно мати корпус від 10 до 20 мільйонів слововживань, а вже для опису перших двадцяти тисяч (*відчуття, серцебиття, крутитися*)

має бути корпус понад сто мільйонів слововживань); в) проблема подання результатів (у великих за розміром корпусах текстів постають нові аспекти, що вимагають комп'ютерно-прикладного вирішення: пошук-запит може пропонувати сотні / тисячі результатів (контекстів вжитку), які слід диференціювати, тому що їхній перегляд є нерациональним; опрацювання систем групування віднайдених результатів з автоматичним диференціюванням на підмножини (кластеризація результатів пошуку); створення систем колокації (подання найстійкіших словосполук) зі статистичною оцінкою значущості словосполук); г) проблема Веб як корпусу (як корпус може використовувати множинність текстів Інтернету (поширеним у лінгвістиці є складання запиту комп'ютеру та інтерпретація результатів або за кількістю віднайдених сторінок, або за першим повернутим покликанням (в англійській мові ця методологія називалася Googleology, російські лінгвісти пропонують — Яндексология). Так можна вирішити обмежену кількість завдань, бо засоби розмітки використовуваних у вебі текстів не враховують і не виявляють низку суто лінгвістичних особливостей текстів (вказівка наголосу, граматичної належності, категорійний статус, межі словосполучень тощо), не кажучи вже про семантичне верстання. Ще одним способом роботи з веб-текстом постає використання його веб-сторінок, що полягає в автоматичному витягненні значної кількості сторінок з Інтернету для їхнього подальшого використання як

звичного корпусу. Останнє дозволяє зробити їхню послідовну розмітку та використовувати суто лінгвістичні параметри в запитах. Активне впровадження цього способу дозволяє швидко створити репрезентативний корпус для будь-якої мови, яка достатньо виявлювана в Інтернеті, хоча значною мірою такий корпус буде виявом запитів користувачів Інтернету. Як корпус текстів може бути використана також і Вікіпедія, що за своїм репрезентативним виявом постає досить розмаїтим утворенням, а за систематикою та структуруванням послідовно проіндексований гіпертекст з викинченою системою навігації та чітко окресленими командами й різновидами пошуку. До сфери комп'ютерної лінгвістики належать і технології створення гіпертекстових систем, що розглядаються як особливий спосіб організації тексту, певною мірою, принципово новий вид тексту, протиставлений багатьма властивостями звичайному тексту, сформованому в гутенбергівській традиції книгодрукування. У когнітивному аспекті комп'ютерно-прикладна лінгвістика — це широка сфера використання суто комп'ютерного інструментарію — програм, комп'ютерних програм, комп'ютерних технологій опрацювання та організації даних — для моделювання функціонування мови у відповідних умовах, ситуаціях, проблемних сферах, а також сфера застосування комп'ютерних моделей мови у лінгвістиці та суміжних дисциплінах. У цьому ракурсі комп'ютерно-прикладна лінгвістика набуває чітко окресленого статусу, тому що сфера застосу-

вання комп'ютерних моделей мови в лінгвістиці може розглядатися як сфера застосування інформатики, теорії програмування для розв'язання завдань науки про мову. У ширшому сенсі — до комп'ютерно-прикладної лінгвістики зараховують практично все, що пов'язано з використанням комп'ютера в мовознавстві. Див. також: **Корпус даних; Лінгвістика прикладна.**

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **математична** (прикм. від ім. *математика*) — галузь мовознавства (розділ прикладної лінгвістики), що вивчає можливості застосування математичних методів для дослідження й опису мов.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **політична** (прикм. від ім. *політика*) — сфера лінгвістичних досліджень, предметом яких постає політичний дискурс у сукупності дискурсивних практик, що ідентифікують учасників політичного дискурсу та формують конкретну проблематику політичної комунікації. Дискурсивні практики в рамках політичної лінгвістики визначувані стійким інвентарем мовних засобів варіативної інтерпретації, що притаманні певному політичному суб'єкту або характерні для обговорення певної теми, проблеми політичної комунікації. Останнє дозволяє говорити про певні предмети політичної лінгвістики (пор.: дискурс безпеки, дискурс про терор і тероризм, тоталітарний дискурс, неототалітарний дискурс, парламентський дискурс, дискурс про безпеку, дискурс «газових війн» то-

що. Предметом Л. п. є політичний дискурс як сукупність дискурсивних практики, що ідентифікують учасників політичного дискурсу як особистості або таких, що формують конкретну тематику політичної комунікації. Дискурсивна практика — це тенденції використання функційно наближених, альтернативних мовних засобів вираження певного смислу. Ці тенденції виявляються в частотності вжитку певних феноменів фонетичного, морфологічного, лексичного, словотвірного, синтаксичного та текстового рівнів. Близьким аналогом у цьому вимірі постає поняття ідіостилу письменника. Дискурсивні практики в лінгвістичному аспекті визначаються стійкими наборами мовних засобів варіативної інтерпретації, що властиві певному політичному суб'єкту або характерні для обговорення певного предмета. Це дозволяє говорити про предмет політичної лінгвістики типу «дискурс Джорджа Буша (молодшого)» (дискурс Джорджа Буша (молодшого) — це сукупність дискурсивних практик Джорджа Буша, що легко простежувані в його виступах, інтерв'ю та ін.), «дискурс Володимира Путіна», «дискурс Віктора Ющенка», «тоталітарний дискурс» (тоталітарний дискурс — сукупність дискурсивних практик, характерних для політичної мови тоталітарного суспільства), «дискурс безпеки» (дискурс безпеки — сукупність дискурсивних практик, які характерні для дискусій про державну безпеку та які формують такі дискусії як частину політичного дискурсу загалом), «дискурс свободи і

справедливості», «парламентський дискурс». Найвідоміші приклади дискурсів, що стали опертям розвитку політичної лінгвістики, — українська політична мова радянської пори (Lingua Sovietica), дискурс Великої французької революції, політична мова «Третього Рейху», «в'єтнамська англійська» в США в період в'єтнамської війни. Дослідження політичної мови стало наслідком активної дії трьох чинників: 1) внутрішніми потребами лінгвістичної теорії, що постійно звертається до реальних сфер функціонування мови, мовної системи; 2) суто політологічними проблемами вивчення політичного мислення, його зв'язку з політичною поведінкою; необхідністю побудови прогностичних моделей у політології, опрацювання методів аналізу політичних текстів і текстів засобів масової інформації для моніторингу різноманітних тенденцій в сфері суспільної свідомості; 3) соціальним замовленням — низькорезультативними спробами вивільнити політичну комунікацію від будь-яких маніпуляцій. Останній чинник стимулював одночасно й становлення *теорії мовленнєвого впливу*, що досліджує механізми варіативної інтерпретації дійсності й у політичній мові, й у функціонуванні мовної системи в будь-якій сфері діяльності людини. У цьому розрізі вона виступає ширшою щодо проблематики, предмета дослідження від політичної лінгвістики. На відміну від політичної лінгвістики теорія мовленнєвого впливу не досліджує дискурсивні практики, тому вона в цьому плані є вужчою від по-

літичної лінгвістики. Найсуттєвішими є відмінності між політичною лінгвістикою та теорією мовленнєвого впливу є у сфері прикладного застосування. Політична лінгвістика сферою свого прикладного застосування має політологію, тому що пов'язана з вивченням політичного мислення політиків за мовними даними, реконструкцію та моніторинг стану суспільної свідомості за текстами засобів масової інформації. Відповідно до цих завдань були напрацьовані спеціальні інструменти, з-поміж яких найсуттєвішими постають *контент-аналіз* і *когнітивне картування*. Для *контент-аналізу* найважливішим постає те, щоб за зовнішніми — кількісними — характеристиками текстів на рівні слів і словосполучень отримати правдоподібні передбачення щодо його змісту та зробити висновки про особливості мислення й свідомості автора тексту — його наміри, настанови, бажання, цінності, орієнтації тощо. У політології контент-аналіз використовують здебільшого для вивчення когнітивних настанов автора тексту — його ставлення до певних понять, подій, дій, цінностей, аксіом та ін. Типовим прикладом є дослідження програм республіканської та демократичної партій США в їхній динаміці щодо ставлення до концепту «свій — чужий». Встановлення домінування або переваги, наприклад, «чужого» над «своїм» уможлиблює констатацію щодо високої (більшої) конфліктності політичного дискурсу, наявність істотних проблем у міжпартійних стосунках. Такий висновок мотивований тим, що

динаміка реалізації концепту «чужий» корелює з динамікою політичних конфліктів, *пор.*: подібне в міжпартійних стосунках Партії регіонів і БЮТ в Україні. Кульмінаційні вершини «чужого» в партійних програмах за відсутності зовнішнього конфлікту часто вияскравлюють наявність внутрішнього конфлікту. *Когнітивне картування* як методика політичних і соціальних наук сформувалось у сімдесяті-вісімдесяті роки двадцятого століття, його концепція сформувалась у працях американського політолога й соціолога Р. Аксельрода, інших американських і скандинавських учених. Цей метод уможлиблює вияв репрезентованої в політичних текстах структури каузального роздуму (що чому сприяє/перешкоджає, що з чого випливає, що дає такі наслідки тощо), і дає можливість на цій підставі зробити висновки про мислення автора тексту та його бачення політичної ситуації. Певною мірою, когнітивне картування дозволяє встановити чинники, що враховують політики в ситуаціях прийняття тих чи інших дій, визначення напрямку розв'язання ситуації. Стратегія вибору чинників і прогнозує можливу типологію політичного мислення.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **поріджувальна** — Див.: *Генеративізм*.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **правнича** — новий перспективний напрям міждисциплінарних досліджень, що набуває особливої актуальності в умовах розбудови правової держави, реформування правової системи, акти-

візації кодифікаційного процесу в Україні. Предметом вивчення Л. п. лінгвістики є мова, яка функціонує у сферах законодавства та правозастосування, судочинства й нотаріату, юридичної документації, правничої науки й освіти, правової інформації та правової публіцистики. Вона визначає функції та специфіку мови права, її головні різновиди й жанри, систему правил створення й інтерпретації правових текстів. Л. п. розглядає мову права як найважливіший засіб правової комунікації, правового пізнання та передавання правової інформації в суспільстві.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **прагматична** (прикм. від ім. *прагматика*) — 1) лінгвістична дисципліна, що вивчає використання та функціонування мовних знаків у мовленнєвій комунікації; 2) вимір формування мовленнєвих висловлень, що визначається функційними особливостями партнерів у мовленнєвому акті, наприклад, комунікативною інтенцією мовця та характером мовних засобів, які він використовує, самою ситуацією спілкування тощо.

Л

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **прикладна** — напрям у мовознавстві, що опрацьовує методи розв'язання тих чи інших практичних завдань, які безпосередньо пов'язані із застосуванням і використанням мови. До основних завдань Л. п. належать: удосконалення писемності; створення уніфікованих систем транскрипції; уніфікування та упорядкування науково-технічної й виробничо-професійної термінології; вивчення процесів утво-

рення нових назв для відповідних предметів, явищ, понять; добір мовного матеріалу для студіювання його в практиці — шкільній, вишівській для удосконалення методики його засвоєння; напрацювання новітніх технологій створення штучних мов та їхнього застосування у комп'ютерній сфері; створення корпусів національних мов (*див.: Лінгвістика корпусна*); уніфікування технологій синтезу й аналізу мовлення тощо. Водночас Л. п. — діяльність щодо застосування наукових знань про структуру та функціонування мови в нелінгвістичних наукових дисциплінах і в різних сферах практичної діяльності людини, а також теоретичне осмислення такої діяльності. Сучасна система лінгвістичних наук є нерівнорядною, охоплюючи класичну теоретичну лінгвістику, де основні напрями вивчення пов'язані з розглядом фонології, морфології, синтаксису, семантики лексичної, до складу яких сучасні науково-лінгвістичні парадигми додали когнітивну лінгвістику, функційну лінгвістику та генеративну лінгвістику; дескриптивну лінгвістику, що містить антропологічну лінгвістику, еволюційну лінгвістику (порівняльно-історичне мовознавство, етимологія), фонетику та соціолінгвістику, а Л. п. — це комп'ютерна лінгвістика, математична лінгвістика, судова лінгвістика, юридична лінгвістика, методики викладання та вивчення мови (*Language assessment / Language development*), прескриптивна лінгвістика, нейролінгвістика, психолінгвістика, стилістика тощо. Для прикладної лінгвістики, що безпосередньо

зорієнтована й пов'язана з вивченням мови, властиві такі напрями: лексикографія, лінгводидактика, термінознавство, перекладознавство; а основними напрямками прикладної лінгвістики (англ. *applied linguistics*), пов'язаної з практичним застосуванням, постають: 1) комп'ютерна лінгвістика (англ. *computational linguistics*) з її основними завданнями машинного перекладу, автоматичного розпізнавання символів (англ. *OGR*), автоматичного розпізнавання мовлення (англ. *ASR*), автоматичного віднаходження даних (англ. *Data Mining*), автоматичне реферування, побудова систем управління знаннями, створення електронних словників, тезаурусів, онтологій, корпусна лінгвістика; 2) лінгвістична експертиза (наприклад, у судовій практиці); 3) наука про упорядкування та стандартизацію науково-технічної термінології. У мовознавстві склалося два розуміння Л. п. — широке й вузьке. Для першого Л. п. — це будь-яке застосування наукових знань про мову в нелінгвістичних науках. У західноєвропейській традиції аналоги цього терміна (англ. *applied linguistics*, нім. *angewandte Linguistik*) застосовували насамперед на позначення теорії та практики викладання іноземних мов, охоплюючи методику, особливості опису граматики для навчальних потреб тощо. Так, інститут у Дубліні з назвою *School of Applied Languages* (Школа прикладної лінгвістики) є за своєю суттю інститутом іноземних мов. У вітчизняних студіях від часу появи терміна (50-ті роки XX ст.) цей термін був зорієнтований на автома-

тичне опрацювання текстової інформації (машинного перекладу, автоматичного реферування і под.), чим і мотивоване використання в цьому розрізі двох термінів: **прикладна лінгвістика** і **комп'ютерна лінгвістика**, інколи **автоматична лінгвістика**, **обчислювальна лінгвістика**, **інженерна лінгвістика**, що не можна вважати вдало мотивованим, тому що кожна з цих дисциплін у рамках Л. п. має свої методи, завдання, предмет та об'єкт роботи. Найприйнятнішим для Л. п., що безпосередньо зорієнтована та пов'язана з вивченням мови, у вишівській практиці як спеціальності є напрям комп'ютерної лінгвістики (за своєю суттю до нього прилягають: математична лінгвістика, обчислювальна лінгвістика (англ. *computational linguistics*) — зорієнтований на штучний інтелект, що передбачає або ставить основним завданням використання математичних моделей для опису природних мов. У цьому розрізі комп'ютерна лінгвістика перетинається з опрацюванням природних мов, але в останній час у центрі уваги перебувають прикладні методи опису та опрацювання природної мови для комп'ютерних систем, а для комп'ютерної лінгвістики основним є утворення та використання абстрактних моделей. У цьому розрізі основне поле діяльності — це опрацювання алгоритмів і прикладних програм для опрацювання мовної інформації (цьому завданню відповідає «лінгвіст-програміст»). Прикладні проблеми поставали перед мовознавством від самого початку його зародження. Ці проблеми спрямовані на опти-

мізацію функцій мови — від формування та підтримування традиції читання та розуміння сакральних текстів (екзегетика й герменевтика) до забезпечення й активізації міжнародних контактів. У теоретико-філософських і лінгво-теоретичних пошуках здебільшого розрізняють комунікативну, епістемічну (гносеологічну) та когнітивну функції мови, кожна з яких об'єднує частковіші функції. Так, комунікативна функція охоплює фатичну (контактновстановлювальну) та інформаційну (у вузькому сенсі) функції, функції впливу, соціальну функцію (виявляється у мовній політиці). В епістемічному (гносеологічному) плані мовна система постає як спосіб збереження та передавання знань, як вияв специфічно особливого національного погляду на світ. Когнітивна функція належить до тих сфер життя мови, що пов'язані з мисленням та пізнанням людиною дійсності. У функційному аспекті прикладна лінгвістика постає як академічна дисципліна, що охоплює вивчення й дослідження способів оптимізації різних сфер функціонування мовної системи. Мовні функції є опертям класифікації нерівнорядних сфер застосування лінгвістичних знань. На оптимізацію комунікативної функції зорієнтовані насамперед такі наукові дисципліни: теорія перекладу, машинний переклад, теорія та практика викладання рідної та нерідної мови, теорія й практика інформаційно-пошукових систем, створення інформаційних (ширше — штучних) мов, теорія кодування. З оптимізацією соціальної функції мови (частина

комунікативної) співвіднесені дослідження із соціолінгвістики (зокрема, вивчення та обґрунтування мовної політики), орфографії та орфепії, теорії впливу, політичної лінгвістики. На оптимізацію епістемічної (гносеологічної) функції зорієнтовані лексикографія (зокрема комп'ютерна), дослідження з термінології та термінографії, корпусна та польова лінгвістика. Оптимізація когнітивної функції мови прямо корелює зі студіями з комп'ютерної лінгвістики, психолінгвістики й афазіології, квантитативної лінгвістики, «лінгвістичної кримінології». Л. п. можна розглядати у сфері засобів оптимізації функціонування мови як засобу передавання інформації. Опертям прикладної комп'ютерної (комп'ютерно-прикладної) лінгвістики є **опрацювання математичного апарату, методології та методики інформатики** з розрізненням їхніх аспектів і природна мова — рідна або іноземна, що уможлиблює застосування тих чи інших алгоритмів на практиці. Вивчення мови як основного фаху дозволяє також належним чином напрацьовувати програми аналізу й синтезу природного мовлення, інтелектуальний аналіз даних (англ. *Data Mining*) — вияв прихованих закономірностей або взаємозв'язків між змінними у великих масивах неопрацьованих даних. У цьому вимірі вони диференційовані на задачі: класифікації, моделювання, прогнозування, структурування і под. Англomовний термін *Data Mining* перекладають то як добування даних, то як віднаходження даних, то як інформаційний

прохід, то як витягнення даних/інформації, що зумовлює активне його використання мовою-оригіналом. Значного поширення набув термін «*інтелектуальний аналіз даних*» (ІАД), що вважається найбільш прямим відповідником. ІАД охоплює методи й моделі статистичного аналізу, машинного навчання, дистанціюючись від останніх у напрямі автоматичного аналізу даних. Інструментарій ІАД уможлиблює проведення аналізу даних фахівцями (аналітиками), які не оперують відповідними математичними знаннями. Одну зі сфер Л. п. становить культура мови, оскільки вона пов'язана зі свідомим втручанням лінгвістики у функціонування мови, з кодифікацією норм літературної мови та з удосконаленням лінгвістичної компетенції мовних особистостей. *Див.: Переклад машинний; Лінгвістика корпусна; Соціолінгвістика; Психолінгвістика.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **просторова** — *Див.: Лінгвістика ареальна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **структурна** (прикм. від ім. *структура*) — лінгвістичний напрям, основу дослідження якого складає розуміння мови як знакової системи (*див.: Знак мови*) з чітко позначеними структурними елементами (мовними одиницями, їхніми класами тощо) та прагнення до послідовно визначеного формального опису мови, що у своїй цілісності максимально наближений до точних наук. У мовознавчих працях структурну лінгвістику інколи називають структуралізмом, але це надзвичайне звуження структу-

ралізму, тому що з другої половини ХХ ст. структуралізм витлумачувано в значно ширшому значенні — як науково-філософський напрям у гуманітарних науках. У цьому розрізі структурна лінгвістика поняттєво ґрунтується на його теоретичних засадах, але має власне прикладне застосування.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **тексту** (лат. *textus* — тканина, поєднання) — галузь мовознавства, що вивчає правила побудови, організації тексту (ширше — зв'язного мовлення), комунікативні різновиди тексту, зумовлені текстоутворювальними функціями мовних одиниць і орієнтацією повідомлення на певного адресата; мовознавча дисципліна, частина загальної теорії тексту, що досліджує внутрішню структуру тексту, її категорії, складники, змістово-знакову й комунікативну репрезентацію. Становлення лінгвістики тексту відбувалося в переломний у парадигмальному плані період, коли намітився та очікувався перехід від описового та статичного структурного аналізу тексту до вивчення тексту як «мови в дії», зокрема тексту в комунікативних процесах. Саме розгляд структури тексту як засобу комунікації й став одним із визначальних напрямів лінгвістики тексту, тому на передній план у лінгвістиці тексту виходять не проблеми семантичної або формальної близькості послідовно розташованих висловлень, а проблеми комунікативної організації тексту й текстової діяльності. У цьому разі текст розглядається як засіб мовної комунікації, що вимагає від мовця під час розгортання

текстового змісту дотримуватися певних прагматичних правил, які мають забезпечувати спільний для комунікантів фонд знань — картину світу, пресупозицію тощо. Орієнтуючись на вивчення комунікативно-прагматичних аспектів побудови та функціонування текстів, лінгвістика тексту наближується до таких дисциплін, як логічний аналіз мови, лінгвістична прагматика, теорія мовної комунікації, психолінгвістика тощо. Ще один із напрямів лінгвістики тексту пов'язаний із функціональним підходом до мови, що давало концептуальну основу для дослідження лінійної структури тексту та створення грамастик лінійних послідовностей, або мікроструктур. Проте не менш важливою прагматичною частиною тексту постає і його глобальна когерентність, або глобальна структура. Глобальні структури містять семантичні макроструктури — топіки й теми, а також формальні суперструктури — схеми взаємодії текстів у дискурсі. Ці категорії об'єднують поняття «текст» і «дискурс», і саме на цьому отождненні в 1970-х роках створюється новий напрям лінгвістики тексту — аналіз дискурсу. До основних напрямів лінгвістики тексту належать: «герменевтичний», що виявляє та тлумачить глибини, неявні сутності (сенси), закладені в текст, а також «нарративний», де аналізується нарративна структура тексту, тобто розповідь про послідовність подій тощо. Погляд на текст як засіб комунікації актуалізує низку нових комунікативно-прагматичних категорій, таких як намір адресата й інтенція тексту, генера-

тивні типи текстів, тип комунікативного процесу, до якого належить текст (наукове, побутове мовлення), категорія контактності, комунікативні стратегії автора, комунікативна ефективність, комунікативно-функціональна типологія текстів (наукові, публіцистичні, ділові, рекламні, тексти інструкцій та оголошень, астрологічні прогнози, анекдоти, листи тощо). Таку систематизацію запропонувала Т.В. Радзівєвська, яка на матеріалі різних класів текстів розглянула процес текстотворення. Вивчення тексту як засобу комунікації має ще один важливий аспект, а саме: визначення типів спілкування, на які орієнтовані певні типи текстів. З цього погляду розрізняють два типи спілкування — «спрямоване на процес» і «на результат». Спілкування, спрямоване на процес, не приводить до зміни взаємин між комунікантами та зміни внутрішнього стану адресата (його знань, емоційного стану тощо). Воно пов'язане з емоційними потребами комунікантів і реалізується як певний вид проведення часу. До «процесних» текстів належать текстирозповіді, традиційні мемуари, науково-популярні тексти, більшість художніх творів тощо. Спілкування, спрямоване на результат, характерне для текстових жанрів, що впливають на адресата. Такими вважають ділові листи, наукові тексти тощо.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **трансляційна** (прикм. від ім. *трансляція*) — Див.: *Теорія перекладу*.

Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **функційна** (прикм. від ім. *функ-*

ція) — сукупність шкіл і напрямів, що характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як за собою спілкування. Синонім: **функціоналізм**. Див.: **Функціоналізм**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **генологія** (лат. *genos* — рід, походження та *logos* — слово, вчення) — Див.: **Генологія лінгвістична**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **компетенція** (лат. *competentia* — належність за правом) — Див.: **Компетенція лінгвістична**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **прагматика** (грецьк. *prágma, prágmatos* — діло, справа, дія) — Див.: **Прагмалінгвістика** (*лінгвістична прагматика*).

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **статистика** (лат. *statu* — стан) — те саме, що квантитативна лінгвістика. Див.: **Лінгвістика квантитативна**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **сугестивна / сугестійна** (лат. *suggestio* — натяк, вплив) — розділ психолінгвістики (див.: **Лінгвістика прикладна; Психолінгвістика**), що досліджує особливості й засоби навіювання, закономірності подання інформації, що сприймається без належної критичної оцінки та яка впливає на перебіг нервово-психологічних процесів. Шляхом навіювання можуть викликатися відчуття, уявлення, емоційні стани та вольові спонукання, а також виявлятися вплив на вегетативні функції без активної участі особистості, без логічного опрацювання сприйнятого. Здебільшого сугестивність витлумачують як латентний (прихований) пе-

реважно вербальний вплив на підсвідомість індивіда. Л. с. як прикладна галузь орієнтована на використання прийомів вербального латентного впливу з терапевтичною метою. У Л. с. поняття терапії має широке значення, що охоплює: терапевтичні моделі, опрацьовувані вченими різні сфери професійної комунікації: (медичну, психологічну, педагогічну, соціальну та ін.). Сугестивність можна розуміти і як активний вплив на уяву, емоції, підсвідомість читача певних тематичних, образних, ритмічних звукових асоціацій, текстових утворень. У літературознавстві сугестивність, сугестивний вплив на читача кваліфікують як визначальну характеристику, насамперед, художнього тексту, автор якого свідомо або підсвідомо прагне стимулювати читача до міркувань відповідного типу, підпорядкувати свідомість читача своїй поетичній свідомості. Пор.: **Персуазивність**.

Лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) **закон** — Див.: **Закон лінгвістичний**.

Лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) **словник / Лінгвістичні словники** — Див.: **Словник лінгвістичний**.

Лінгвогеографія (лат. *lingua* — мова + *географія*) (**лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **географія**) — Див.: **Лінгвістика ареальна**.

Лінгводидактика (лат. *lingua* — мова і грецьк. *didaktikos* — повчальний) — методична дисципліна, метою якої постає опис мови як навчальної дисципліни та лінгвопедагогічне та лінгвотехнологічне конструювання навчально-теоретичного та навчально-практичного матеріалу; теорія освіти, що об-

грунтує й розкриває зміст, методи та форми навчання мови.

Лінгводидакти́чна (лат. *lingua* — мова та грецьк. *didaktikos* — повчальний; прикм. від ім. *лінгводидактика*) **моде́ль** (франц. *modèle*, від італ. *modello*, від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної особистості** — Див.: **Моделі мовної особистості лінгводидактична**.

Лінгвоеколо́гія (лат. *lingua* — мова та грецьк. *oikos* — дім, родина + *-логія*) — лінгвістична дисципліна, що досліджує проблематику мовного середовища в динаміці, передусім проблематику мовної та мовленнєвої деградації (чинники, що негативно впливають на розвиток мови та її мовленнєву реалізацію) і проблематику мовної й мовленнєвої реабілітації (чинники, шляхи та способи збагачення мови й удосконалення суспільно-мовленнєвої практики). Предметом дослідження лінгвоекології є взаємодія (у широкому значенні) суспільства та мови, а завданням — досягнення гармонії в цій взаємодії.

Лінгвокогніти́вний (лат. *lingua* — мова та франц. *cognitif*, від лат. *cognitus* — знання, пізнання) **рівень мовної особистості** — Див.: **Рівень мовної особистості лінгвокогнітивний**.

Лінгвоконцептоло́гія (лат. *lingua* — мова та лат. *conceptus* — думка, уява + *-логія*) — наука про концепти. Л. виокремилася з когнітивної лінгвістики наприкінці 90-х рр. XX ст. Її метою є розгляд закономірностей концептуалізації, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявленнє про об'єкти; та поняттєвої класифікації. Складником кон-

цептуалізації є **концепти** — інформаційні структури свідомості. Дискусійними питаннями проблеми концептуалізації є первинність чи вторинність цього процесу щодо засвоєння мови у філогенезі й онтогенезі. У цьому розрізі надзвичайно актуальним постає встановлення диференційних ознак когнітивно-національного простору, когнітивно-корпоративної / когнітивно-соціальної бази та когнітивно-індивідуального виміру. У межах концептуальної системи наявні концептуальні сфери, або домени, де фрагментом концептосистеми є **концептуальна картина світу**, в розрізі якої надзвичайно суттєвим постає простеження глобалізаційних тенденцій у національно-концептуальних картинах світу, з одного боку, і з'ясування тих змін, що відбуваються в національно-когнітивних картинах світу внаслідок зміни кліматичних умов (пор.: появу таких реалій, яких ніколи не було, у народів Крайньої Півночі), з іншого, для розкриття природи концепту суттєвим постає вирішення питань: 1) співвідношення концепту, поняття та значення; 2) рівень і ступінь залежності концепту від мовної вербалізації; 3) кваліфікація концепту за його належністю певному суб'єктові концептуалізації індивіду, групі, етносу, людству; 4) структура концепту; 5) типологія концептів (див. огляд літератури з проблем концептології [Щербін В. Українська концептологія і концептографія: погляд із Білорусі // Українська мова. — 2008. — Ч. 3. — С. 26–40]).

Лінгвокраїнозна́вство (лат. *lingua* — мова + *...країнознавст-*

во) — сфера теорії та практики навчання мови як іноземної (українська як іноземна), основною метою й завданнями якої постає визначення шляхів ознайомлення слухачів з культурою, географією, побутом країни, традиціями та історією народу. Див.: *Країнознавство інтегроване*.

Лінгвокреативність (лат. *lingua* — мова + англ. *creative* — креативний, від лат. *creatio* — створення) — здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від утрадиційнених схем мислення; творчі можливості (здібності), що постають у мисленні, почуттях, спілкуванні; здатність породжувати ідеї в нерегламентованих умовах комунікації, оптимально враховуючи ситуативно-мовленнєві завдання та прагматичні настанови з дотриманням максимуму і постулатів спілкування; рівень творчої обдарованості, нахилів і здібностей до творчості; інколи позначення екстравагантного. Рівень спроможності та здатності мовних одиниць породжувати та продукувати нові можливості інтерпретацій; здатність створювати тло для породження мовцем нових ідей завдяки відхиленням від схеми, усталеності, передбачуваних мовною системою, для витворення нових площин і смностей мовної дійсності та вияву оригінальності сприйняття й осмислення світу людиною. Вияв Л. у мовленні інколи може сприйматися не просто як оригінальність, але навіть і як лінгвоексцентричність. З-поміж морфологічних ресурсів, що забезпечують вияв креативного потенціалу граматики в мовленні, належать: 1) потенційні граматичні форми; 2) оказіона-

лізми — граматичні форми й лексеми не узусального, індивідуально-авторського типу; 3) морфологічні солецизми — слововиди, вживані як такі, що не порушують норму (здебільшого в поетичному мовленні), але некоректні щодо вимог нормативного словотвору; 4) парадигматичні лакуни, зумовлені нормативними обмеженнями в кодифікованих системах словозміни; 5) мовленнєві імітації граматичних аномалій як засіб експресії; 6) граматичні контрасти — суміщення у висловленні граматичних одиниць, яким властиві диференціювальні інтенції; 7) граматичні ряди — «накопичення» у висловленні однорідних (стандартних і нестандартних) граматичних компонентів як засіб створення експресії та гіперекспресії; 8) граматична варіативність — граматичні форми з допуском власного варіювання; 9) контекстуально зумовлені семантичні зрушення — результат експресивно або прагматично актуалізованої слововиди; 10) омоніми, що постають основою каламбура; 11) граматичні рефлексиви — висловлення, у яких мовець, мотивуючи свій вибір, інтерпретує, кваліфікує, оцінює граматичні елементи мови; 12) граматична метафора — елементи морфологічної системи, нормативні / ненормативні, актуалізація яких зумовлює образність усього висловлення; 13) граматична прагматика — актуалізація граматичного або лексико-граматичного значення, що виражає позицію мовця щодо дійсності, співрозмовника чи повідомлюваного; 14) слова-гібриди, побудовані за семантично спустошеною, але граматично

довершеною формою (пор.: слова, що використовуються в нон-сенсових творах (лімерики Луїса Керола; дитяче мовлення) та ін. Л. притаманна також креолізованим текстам, текстам, що містять піктограми-емотикони; лексемам, що утворилися внаслідок новітніх словотворчих процесів, послідовно виявлюваних в Інтернеті — до них слід зарахувати так звані «імхо-акроніми», тобто акроніми, утворювані з англійських розмовних формул, що вживаються в українському інтернет-дискурсі. Див.: *Постулати комунікації / Постулати спілкування; Креативність; Максими спілкування*.

Лінгвокультура (лат. *lingua* — мова та *cultura* — освіта, розвиток) — вияв, відбиття та фіксація культури в мові й дискурсі.

Лінгвокультурема (лат. *lingua* — мова + ...культурема) — одиниця аналізу спілкування, комплексне міжрівневе поняття, єдність лінгвального та екстралінгвального культурного змісту; поєднує власне-мовні уявлення та відповідні для них позамовні культурні чинники. Засобом вираження є слово, словосполучення, текст. Для Л. характерним є маркування конотативним смислом, який доступний тільки в разі вільного володіння мовою та розумінням культури народу. Див.: *Лінгвокультурологія; Лінгвокраїнознавство*.

Лінгвокультурна (лат. *lingua* — мова та *cultura* — освіта, розвиток; прикм. від ім. *лінгвокультура*) **спільнота** — Див.: *Спільнота лінгвокультура*.

Лінгвокультурознавство (лат. *lingua* — мова + ...культурознавство) — методична дисципліна,

метою та завданням якої є відбір і реалізація в навчальному процесі особливостей національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування мовної особистості й національної лінгвокультури для напрацювання відповідних умінь і навичок тими, хто вивчає іноземну мову. Л. охоплює два аспекти: 1) лінгвістичний (розгляд мови для вияву національно-культурної семантики); 2) методичний (методи вивчення мови, закріплення й активізації мовних одиниць мови, робота з текстами і под.). Об'єкти Л.: безеквівалентна / міжмовна лексика, невербальні засоби спілкування, фразеологія (у широкому тлумаченні), що вивчаються з погляду вияву в національно-ідентифікаційних особливостей певного народу, мова якого вивчається. Див.: *Мова; Мова іноземна. Пор.: Лінгвокультурологія*.

Лінгвокультурологія (лат. *lingua* — мова + ...культурологія) — розділ мовознавства, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури та мови в їхньому функціонуванні; узагальнює цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їхнього мовного й культурного змісту за допомогою відповідних методів з орієнтацією на сучасні пріоритети та культурні настави (систему норм і суспільних цінностей). Див.: *Мова; Культура; Лінгвокраїнознавство*.

Лінгвокультурологія (лат. *lingua* — мова + ...культурологія) **зіставна** — розділ лінгвокультурології, що досліджує особливості ментальності того чи іншого народу (національної лінгвокультури) з позицій носіїв його мови та культури в зіставленні з носіями інших мов і культур. Див.:

Лінгвокультурологія; Лінгвокраїнознавство.

Лінгвокультурологія (лат. *lingua* — мова + ...культурологія) **порівняльна** — розділ лінгвокультурології, основною метою та завданнями якого є розгляд лінгвокультурних значущостей і виявів різних народів (національних лінгвокультур) для встановлення певних еволюційних етапів, наявних спільностей і відмінностей. *Див.: Лінгвокраїнознавство; Країнознавство інтегроване. Пор.: Лінгвокультурологія зіставна.*

Лінгвоментальність (лат. *lingua* — мова та *ментальність* (лат. *mens* — пов'язаний з духом, духовністю)) — 1) вияв у категоріях етнічної (національної) мови особливостей і закономірностей національної ментальності; 2) сприйняття певним народом, його лінгвокультурою навколишнього світу крізь категорії рідної мови та наповнення форм і значень останньої відповідним змістом. *Див.: Лінгвокраїнознавство; Мова рідна. Пор.: Картина світу мовна; Картина світу концептуальна.*

Лінгвопрагматика (лат. *lingua* — мова та *прагматика* (грецьк. *prágma* — справа, дія)) — мовознавча дисципліна, що вивчає міжособистісні відносини й мовні засоби їхньої фіксації у закономірностях вербальної комунікації, закономірності та умови успішної та належної її реалізації.

Лінгвосеміотика (лат. *lingua* — мова та *семіотика* (грецьк. *semeion* — знак)) — мовознавча дисципліна, що розглядає мову як знакову систему.

Лінгвостатистика (лат. *lingua* — мова та *статистика* (лат. *status* — стан)) — розділ матема-

тичної лінгвістики, що вивчає статистичні закономірності в мові. *Див.: Лінгвістика квантитативна.*

Лінгвоцентризм (лат. *lingua* — мова + ...центризм) — абсолютизування носіями певної національної лінгвокультури спільноти і/або лінгвістами тих чи інших національно-ментальних особливостей мови, зокрема її діалектної специфіки. Л. — завжди вияв певної соціальної диференціації й етнічного розмежування всередині певної національної лінгвокультури. *Див.: Мова; Картина світу концептуальна.*

Лінгвоцид (лат. *lingua* — мова + ...цид) — планомірне створення адміністративно-правовими структурами в соціумі таких умов, за яких функції мови звуковуються, а сфери вживання мови реально обмежуються.

Лінійна модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello*, від лат. *modulus* — міра, зразок) — *Див.: Модель лінійна.*

Лінійні одиниці мовлення — *Див.: Одиниці мовлення лінійні.*

Літера (лат. *litera* — літера) **велика** — літера, що відрізняється від маленької висотою (інколи і написанням), вживана відповідно до правил орфографії і пунктуації певної мови. *Пор.: Літера мала.*

Літера (лат. *litera* — літера) **заголовна** — те саме, що літера велика. *Див.: Літера велика.*

Літера (лат. *litera* — літера) **мала** — літера звичайного розміру, вживана в усіх випадках, крім тих, коли за правилами орфографії та пунктуації певної мови мотивоване використання великої літери. *Пор.: Літера велика.*

Літералі́зм (лат. *litera* — літера) — буквальність як принцип перекладу. *Див.: Переклад.*

Літерату́рна вимова — *Див.: Вимова літературна.*

Літерату́рна мо́ва — *Див.: Мова літературна.*

Літо́та (літо́теc) (грецьк. *litotēs* — скромність, простота) — троп, різновид метонімії (протилежний за значенням гіперболі), у якому наявне художнє применшування розміру, сили, значення зображуваного предмета чи явища. Приклад Л. з вірша Миколи Вінграновського «Поїхали у Сквиру, на гриби...», що містить у другій половині трагічне завбачення: *Ми карасів наловили до обіду / І серцем захмелієм як на те, / І так поїдемо, і зникнемо без сліду, / Що й коров'як на нас не зацвіте*. *Пор.:* також у Марка Вовчка: *Бабуся малесенька, ледве од землі видно* («Сестра»). Л. поширена у фольклорі (казки «Котигорошко», «Яйце-райце»); образне применшення; пом'якшення категоричної оцінки, послаблення певного твердження шляхом використання не прямого позначення певного поняття, а заперечення того поняття, що є протилежним даному. Це також заміна будь-якого вислову іншим, рівнозначним, але у формі запереченні: *з участю — не без участі, згоден — не заперечую*.

Ліце́нзія (лат. *licentia* — право, дозвіл) / **Паре́зія** (грецьк. *pareiziya*) — неприйнятні вільні вислови щодо високих осіб, *пор.:* дядя Джо (щодо Йосипа Сталіна).

Логі́ка (грецьк. *logikē*) жіно́ча — мовленнєва манера, якій притаманна непослідовність і розкиданість думки, унаслідок висловлення постає недостат-

ньо логічною (більше притаманна жінкам): *По-перше, я в тебе глечик не брала, по-друге, цей глечик не твій, а по-третє, я його розбила*.

Логі́ка (грецьк. *logikē*) **математи́чна** (прикм. від ім. *математи́ка*) — формальна логіка, що застосовує математичні методи й спеціальний апарат символів і досліджує мислення за допомогою обчислень (формалізованих мов).

Логі́чність (ім. від прикм. *логі́чний*) і **послідо́вність мовлення** — когнітивно-риторичний складник спілкування, пов'язаний із виформуванням мікро- та макрорем дискурсу, зв'язків між мовленнєвими жанрами для реалізації стратегії впливу на адресата. *Пор.: Логі́чність мови.*

Логі́чність (ім. від прикм. *логі́чний*) **мо́ви** — комунікативна якість мови, характеристика організації текстових величин у взаємодії «трьох логік»: логіки дійсності, логіки думки та логіки мовного вираження. Існують **логі́чність предметна** та **логі́чність поняттєва**. *Пор.: Логі́чність і послідо́вність мовлення.*

Логі́цизм (грецьк. *logikē* + *-изм*) — *Див.: Напря́м у мовозна́встві логі́чний.*

Логоге́н (грецьк. *logos* — слово, поняття, вислів + *ген*) — підсумковий пристрій людської пам'яті, що акумулює при сприйнятті інформацію, яка поступає від мовленнєвих сигналів і міститься в контексті, й образ слова, який зберігається у тривалій пам'яті.

Логоделалі́я (грецьк. *logos* — слово, вислів і *delaliya* — хитрість) — словесна хитроумність, хитросплетіння, словесна спритність, мистецтво прикрас мов-

лення: *Ні, ви спробуйте, як після всього цього ви можете дивитися на мене? Я перепрошую, але поясніть, якщо зможете, як можна було це допустити?* (Ю. Винничук). **Пор.: Бомбаст.**

Логодіарєя (грецьк. *logos* — слово, вислів і *diarrheō* — спливаю) — невпинна говірливість, швидка та надтривала промова кого-небудь, пустослів'я.

Логоепістема (грецьк. *logos* — слово, вислів + *epistemōs* — пізнання) — знання, що презентує в собі слово своєю внутрішньою формою, індивідуальною історією, зв'язками з культурою (за Є. Верещатиним і В. Костомаровим). **Див.: Мова; Код мовний; Слово.**

Логотони (грецьк. *logos* — слово, вислів + *тони*) — у психолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці — штучні слова в експериментах зі сприйняття звуків, що не мають значення в певній мові, або слова, невідомі для учасників експерименту.

Локальний (лат. (*casus*) *locativus* — місцевий) — те саме, що місцевий. **Відношення локальні.** **Див.: Відношення.**

Локатив (лат. (*casus*) *locativus* — місцевий) — компонент у семантико-синтаксичній структурі речення зі значенням місцезнаходження; назва відмінка місцезнаходження: *Хлопчик поклав книжку на стіл (до шафи)*; денотативна роль сирконстантного типу (*Біля річки віяло прохолодою*) або актантного типу за умови валентної зумовленості (*Діти розташувалися в лісі*).

Локація (лат. *locatio* — розміщення) — відношення навколо творця «я» як центра дискурсу. **Див.: Дискурс.**

Локум (лат. *locus* — місце) — простір або предмет, щодо яких ви-

значуване місцезнаходження об'єкта (предмета, дії, ознаки) та характер їхніх взаємовідношень. **Див.: Локатив.**

Локус (лат. *locus* — місце) **лінгвокультурний** (лат. *lingua* — мова + *культурний*) — простір, територія, місце розповсюдження конкретної мови та культури, яка пов'язана з цією мовою. **Див.: Мова; Культура.**

Локуція (англ. *locution* — мовний зворот, вислів) / **Локутивний акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — використання мовних засобів для досягнення мети; **локутивний акт** — побудова фонетично та граматично правильного висловлення певної мови з певним смислом і референцією, компонент мовного акту, що зіставляє певне висловлення з дійсністю; складник мовленнєвого акту, репрезентований поєднанням вимови, говоріння як сукупність фонетичного (вимовляння слів), фактичного (лексикалізації та граматизації висловлення) і ретичного (смыслопородження та референтного співвіднесення) компонентів. **Див.: Акт локутивний.** **Пор.: Ілокуція; Перлокуція.**

Лунá — повтор у кінці мовленнєвого відрізка, віршового рядка його кінцевих складів (або одного складу) у риму з останнім словом.

Люді́на (лінгво-) **мультикультурна** (лат. *multum* — багато + *культурна*) — мовна особистість, яка достатньою мірою оволоділа кількома мовами та культурами й легко пристосувалась до різних полі(лінгво)культурних ситуацій. **Див.: Особистість мовна; Ситуація полі(лінгво)-культурна.** **Пор.: Особистість лінгвокультурна маргінальна.**

культурна. Пор.: Особистість маргінальна.

Ляпсус (лат. *lapsus* — падіння, помилка) — прикра помилка, недоречність або недогляд в усному або писемному мовленні через неуважність, поспіх, забудькуватість.

М

Магія (лат. *magia*, від грецьк. *mageia* — чари) **вербальна** (лат. *verbalis*) — асоціативне сприйняття тих чи інших звуків, психологічна кореляція між звучанням і значенням слова. Сучасні звуко-символісти говорять про асоціативне сприйняття тих чи інших звуків і виявляють психологічні кореляції між звучанням і значенням слова. Науково досліджувати зміст не за словом, а за звуком розпочали в руслі фоносемантики на початку 70-х років ХХ ст. (А.П. Журавльова). Спеціальні формули дали змогу на підставі оцінок усіх звуків російської мови (наприклад, *добрий — поганий, го-лосний — тихий, світлий — темний* тощо) визначити емоційне враження від звучання тих чи інших слів і цілих текстів. Це враження не завжди усвідомлюють люди. Однак експерименти виявили, що вплив на підсвідомість є, і цей вплив доволі значний. Тому, крім поверхового рівня, на якому свідомо сприймається й аналізується суть повідомлення, існує й глибинний рівень, на якому інформація сприймається не-свідомо (друге дно повідомлення). Крім фоносемантичного, до

компонентів глибинного, «магічного» рівня можна віднести синтаксичний. Редипієнт не-свідомо сприймає довжину речень, кількість простих речень у складному, але те, якими сполучниками вони з'єднані (*і, або, але, не тільки, але й* і т. д.), впливає на відповідні висновки. Вплив усіх глибинних рівнів (і фоносемантичного, і синтаксичного, і лексичного) доцільно оцінювати в комплексі. Пропонують класифікувати тексти за їхньою емоційно-змістовою домінантою, поділяючи тексти на «світлі», «темні», «активні», «сумні» та ін. (В.П. Беянін). Наприклад, молитва є типово світлим текстом.

Майбутній у значенні імператива (лат. *imperativus* — наказовий) — форма майбутнього часу із відтінком категоричності: *До вечора ви надрукуєте для мене цей текст.*

Майбутній у значенні теперішнього — різновид транспозиції, коли особова форма, здебільшого першої особи однини докона-ного виду позначає дію, що відбувається під час мовлення: *Щось я вас не розумію; Не розберу, що тут написано.* Надає відтінку розмовності.

Майбутній живописний — різновид транспозиції, за якої форма майбутнього часу дієслова використовується замість форми минулого: *А після перемоги у битві з Річчю Посполитою буде ще угода з російським царем, будуть кілька походів на кримського хана, будуть переживання і тривоги Богдана за долю рідної землі* (С. Скляренко).

Майбутній перший — Див.: *Час майбутній.*

Майбутній час — Див.: *Час майбутній.*

Макароні́зм / Макароні́зми (франц. *macaronisme*, італ. *maccheroni* — макарони) — 1) іншомовне слово або вислів, механічно, у незміненому вигляді привнесене в мовлення. **Макароні́чне мовлення. Макароні́чний стиль;** 2) слово, жартівливо перекручене на лад іншої мови для надання мовленню гротескного характеру. Використовуються з гумористичною чи сатиричною метою, *пор.* в «Енеїді» Івана Котляревського слова типу *Енеус, панус* тощо: *Енеус ностер маганус панус / І славний Троянорум князь / Шмагляв по морю, як цигану, Ад те, о рекс! Прислав нунк нас...* (І. Котляревський).

Макрозна́к (грецьк. *macros* — довгий, великий + *знак*) **т́ексту** (лат. *textum* — зв'язок, поєднання) — текст як цілісний нерозчленований суперзнак, який має зміст і форму, мобільний у діалогічних відношеннях із семіосферою.

Макроконт́екст (грецьк. *macros* — довгий, великий і лат. *contextus* — тісний зв'язок, поєднання) — ситуація, що супроводжує висловлювання, включаючи одночасно знання предмета мовлення як адресантом, так і адресатом, у загальному фізичні обставини, якими є час, місце мовленнєвого акту, психологічний чинник, атмосферу, в якій здійснюється мовленнєвий акт.

Макропресупози́ція (грецьк. *macros* — довгий, великий + лат. *suppositio* — підстава) / **Ба́за когні́тивна** (прикм. від ім. *когні́ція*) — фрагмент спільної когнітивної бази комунікантів, релевантний і актуальний для здійснення акту спілкування; сукупність знань, уявлень, досвіду, який

властивий мовцям як членам національної лінгвокультурної спільноти; у міжкультурній комунікації — ґрунтовне ознайомлення комуніканта-іноземця з когнітивною базою тієї національної лінгвокультурної спільноти, мовою якої здійснюється спілкування. *Див.: Пресупози́ція. Пор.: Мікропресупози́ція; Пресупози́ція лінгвосоціу́мна.*

Макросоціа́льне (грецьк. *macros* — довгий, великий + *соціа́льне*) — великі суспільні інституції, структури, системи, контексти, форми діяльності та культурні тенденції.

Макросоціо́лінгві́стика (грецьк. *macros* — довгий, великий + *соціо-лінгві́стика*) — розділ лінгвістики, що вивчає мовні ситуації, мовну політику, встановлює закономірності вияву національно-мовної політики в умовах дво- та багатомовності, досліджує мовні конфлікти, мовні особливості національно-визвольних рухів, національних відроджень тощо, у всезагальному, загальноцивілізаційному, континентальному й державному аспектах у синхронії та діакронії.

Макрострукту́ра (грецьк. *macros* — довгий, великий + *структу́ра*) — когнітивна структура загальної теми в дискурсі (за Т. ван Дейком).

Макрофу́нкція (грецьк. *macros* — довгий, великий + *функція*, англ. *macrofunction*) — функція, що об'єднує в собі низку функцій; доросла людина, на відміну від дитини, переважно використовує мову одночасно в кількох різних напрямках і з різною метою. Описати всі такі «складні функції» немає можливості: простіше говорити про комплекс функцій, що розкла-

даються на елементарні як їхні складники, і виділити порівняно невелику кількість найбільш звичайних «макрофункцій», пов'язавши їх з потенціалом значення в реальних мовних структурах. *Пор.: Суперфункція.*

Максима (лат. *maxima (regula, sententia)*) — основне правило, принцип) — різновид афоризму, моралістична за змістом сентенція. М. виражається у вигляді констатування факту або в повчальній формі; значного розвитку та розквіту досягла у французькій літературі XVIII ст. (В. Паскаль: «Перемагай зло добром»). У прагматичній лінгвістиці постає одним із засадничих начал спілкування, основних законів мовного кооперування. *Див.: Максима великодушності; Максима схвалення; Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат кількості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат способу; Максима симпатії; Максима скромності; Максима такту; Максима етикетні.*

Максима (лат. *maxima (regula, sententia)*) — основне правило, принцип) **великодушності** — максима принципу ввічливості (Дж. Ліч). Вона формулюється як парний припис — щодо самого себе й щодо іншого. Значення градуйовані: а) мінімізуй користь для себе; б) максимально збільшуй втрати для самого себе. *Пор.: Максима схвалення.*

Максима (лат. *maxima (regula, sententia)*) — основне правило, принцип) / **постулат** (лат. *postulatum* — те, що вимагається) **якості / правдивості** — другий постулат грайсівського принципу кооперації (*див.: принцип кооперації*). Він формулюється

як вияв двох часткових постулатів, що рекомендують будувати правдиві висловлення: 1) не говори того, що ти вважаєш неправдивим; 2) не говори того, для чого в тебе відсутня аргументована основа. *Пор.: Максима / постулат кількості.*

Максима (лат. *maxima (regula, sententia)*) — основне правило, принцип) / **постулат** (лат. *postulatum* — те, що вимагається) **кількості** — перший постулат грайсівського принципу кооперації (*див.: принцип кооперації*): 1) твоє висловлення повинно містити не менше інформації, ніж необхідно (для реалізації плинних завдань діалогу); 2) твоє висловлення не повинно містити більше інформації, ніж вимагається. *Пор.: Максима / постулат якості / правдивості.*

Максима (лат. *maxima (regula, sententia)*) — основне правило, принцип) / **постулат** (лат. *postulatum* — те, що вимагається) **відношення** — третій постулат грайсівського Принципу Кооперації (*див.: принцип кооперації*); постулат релевантності. Він приписує: не відступай від теми. *Пор.: Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат кількості.*

Максима (лат. *maxima (regula, sententia)*) — основне правило, принцип) / **постулат** (лат. *postulatum* — те, що вимагається) **способу** — четвертий постулат грайсівського принципу кооперації (*див.: принцип кооперації*). Він містить чотири субмаксими: 1) уникай незрозумілих висловів; 2) уникай неоднозначності; 3) уникай непотрібного багатослів'я (будь лаконічним); 4) будь організованим. *Пор.: Максима / постулат якості /*

правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат кількості.

Ма́ксима (лат. *maxima (regula, sententia) симпатії* — максима принципу ввічливості (Дж. Ліч). Вона формулюється як припис щодо взаємної симпатії й антипатії. Значення градуюються: 1) мінімізуй антипатію між собою та іншими; 2) досягни максимальної симпатії між собою й іншими. *Див.: Максима великодушності. Пор.: Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат кількості; Максима / постулат способу.*

Ма́ксима (лат. *maxima (regula, sententia)* — основне правило, принцип) **скромності** — максима принципу ввічливості (Дж. Ліч). Вона постає як парність висловлень — щодо самого себе та щодо іншого. Значення градуювані: а) мінімізуй самовихваляння; б) максималізуй осуд на адресу самого себе. *Див.: Максима великодушності; Максима симпатії. Пор.: Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат кількості; Максима / постулат способу.*

Ма́ксима (лат. *maxima (regula, sententia)* — основне правило, принцип) **схвалення** — максима Принципу Ввічливості (Дж. Ліч). Вона формулюється як парний припис — щодо самого себе й щодо іншого. Значення градуювані: а) мінімізуй осуд іншого; б) зроби максимальною похвалу іншого. *Пор.: Максима великодушності.*

Ма́ксима (лат. *maxima (regula, sententia)* — основне правило, принцип) **такту** (франц. *tact* від лат.

tactus — відчуття, дотик) — максима принципу ввічливості (Дж. Ліч). Вона постає як парність висловлень, що постає ієрархічно вершинною в Дж. Ліча. Вона містить два приписи — щодо інших і щодо самого себе: а) мінімізуй втрати для іншого; б) максималізуй вигоду (користь) для іншого. *Див.: Максима великодушності; Максима симпатії; Максима скромності. Пор.: Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат кількості; Максима / постулат способу.*

Ма́ксими (лат. *maxima (regula, sententia)* — основне правило, принцип) **етикетні** (прикм. від ім. *етикет*) — правила ввічливого спілкування з метою створення доброзичливої атмосфери, нормального тла для реалізації комунікативних стратегій, які виділяються в межах принципу ввічливості (етикетності) Ліча: максими такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії, співчуття. *Див.: Максими спілкування.*

Ма́ксими (лат. *maxima (regula, sententia)* — основне правило, принцип) **спілкування** — імпліцитні правила ведення кооперативного діалогу, що визначаються в межах принципів спілкування (повнота інформації, якість інформації, релевантність і спосіб подачі інформації); правила ведення кооперативного діалогу, які виділяються в межах принципу кооперації Грайса: максима повноти інформації (кількості), максима якості інформації (істинності), максима доречності, максима манери; складники принципів спілкування; імпліцитні правила

ведення кооперативного спілкування, які виділяються в межах принципів спілкування: ввічливості, великодушності, згоди, кількості, кооперації, модальності (способу вираження), релевантності, симпатії, скромності, співробітництва, схвалення, тактовності, якості. *Див.: Максими етикетні; Принципи спілкування. Пор.: Закон спілкування.*

Малапропізм (від власного імені персонажа п'єси Шерідана «Суперники», що походить від франц. *mal-a-propos* — не до речі) — неправильне вживання одного слова замість іншого, подібного зовні, як своєрідний гумористичний прийом або помилково: *Ціна квитка на літак астрологічна; Їхній відпочинок на Кіпрі закінчився летально* (про тих, які загинули в авіакатастрофі). До М. варто зарахувати й випадки типу *Ех ви, Осло!* та ін.; перекручення слів і зворотів літературної мови.

Манєра (фран. *maniure*) **вимовляння** — спосіб вимовляння слів, притаманний конкретній особі.

Манєра (франц. *maniure*) **спілкування** — *Див.: Ідіостиль, ідіолект.*

Маніпулєма (фран. *manipuler* — здійснювати маніпуляції, від франц. *manipulation*, від лат. *manipulation*, від *manipulus* — жменька) — одиниця реклами, якою встановлюють і параметризують вияв впливу рекламного тексту або рекламного зображення на індивідуума.

Манірність (франц. *manirisme*) **мовлення** — афектація, відбиття в тоні мовлення, доборі слів самого настрою людини на певну манірність.

Маргіналізація (лат. *marginalis* — той, що перебуває на межі, на краю) **лінгвокультурна** (лат. *lingua* — мова + *культурна*) — процес відриву особи від рідної мови й етносу, рідної культури; розрив взаємозв'язків зі своїм народом, його традиціями, культурою, мовою тощо. Результатом цього процесу є формування маргінальної мовно-культурної особи. *Див.: Етнос; Культура; Мова.*

Маргінальне (лат. *marginalis* — той, що перебуває на межі, на краю) — термін стосується особистостей, груп, цілих країн і культур, політичні, економічні та культурні можливості й вплив яких порівняно незначні.

Маргінальність (лат. *marginalis* — той, що перебуває на межі, на краю) **лінгвокультурна** (лат. *lingua* — мова + *культурна*) — результат процесу відриву особи від рідної мови та етносу, культури; формування маргінальної мовної особистості. *Див.: Маргіналізація лінгвокультурна. Пор.: Ідентичність особистості етнічна (лінгвокультурна).*

Маркер (франц. *marqueur*, від *marquer* — робити мітку) — *Див.: Сема.*

Маркований (франц. *marquer* — відмічати) — вживається у вислові «стилістично маркований», тобто такий елемент, що має стилістичне значення або забарвлення; відзначений, який має мовне вираження, пов'язане зі специфічним значенням на відміну від немаркованого.

Маркованість (франц. *marquer* — відмічати; ім. від прикм. *маркований*) — наявність в одного з елементів протиставлення (кореляції) певної розрізнювальної

ознаки, якої немає (невиражена) в іншого елемента.

Марлінізм (франц. *marlinism*) — наголошена, підкреслена красивість, патетичність мовлення, надмірна вишуканість висловів з відтінком афектації (за ім'ям письменника А. Бестужева-Марлінського).

Марнослів'я — невміння чітко формулювати свої думки, структурувати їх логічно, без зайвих слів, непотрібних застережень і відступів від теми розмови. М. знижує інформативність, впливає на якість висловлення та знижує його дієвість.

Маскулізм (лат. *masculinus* — чоловічий) — іменники, що мають форму граматичного чоловічого роду, але позначають осіб обох статей; інколи їх кваліфікують як слова спільного роду (М. Панов, розмежування статі не закладене у формі слова. Це назви офіційних адміністративних, посадових осіб: *президент, прем'єр-міністр, посол, дипломат*; назви наукових ступенів і звань: *кандидат або доктор наук, доцент, професор*; назви осіб за військовим фахом: *лейтенант, капітан, офіцер*; назви соціально-оцінних характеристик: *депутат, член уряду*).

Мас-медіа (засоби масової інформації (комунікації)) (лат. *masa* — шматок і *mediallis* — серединний) — своєрідна система форм і комунікаційних технологій періодичного поширення масової інформації, до якої входять: періодичні друковані видання (*газети, журнали, бюлетені* тощо та *разові видання з визначеним накладом*); аудіовізуальні засоби масової інформації (*радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис* та ін.); інформаційні служ-

би (*телеграфні агентства, агентства преси, рекламні бюро, прес-служби, агентства паблік-рейшинг, професійні журналістські клуби та асоціації*). Поняття «масовий» означає здатність засобів масової інформації доносити інформацію до численної кількості людей на великих територіальних просторах.

Масова комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація масова*.

Математична (прикм. від ім. *математика*) **лінгвістика** (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — Див.: *Лінгвістика математична*.

Материнська школа — Див.: *Школа материнська*.

Матеріал — у дискурсології — певна субстанція або сукупність форм, що постають засобом побудови мови.

Матеріал мовний — усе, що говорить та що розуміється, у певних умовах певної епохи життя суспільної групи.

Матриця (нім. *Matrize*, від лат. *matrix (matricis)* — матка, джерело, початок) — 1) сукупність типових соціальних ролей (див.: *Ролі соціальні*), характерних для мовної поведінки членів певного соціуму; у дискурсології — 2) структурна основа комплексної мовної одиниці; спосіб організації, схема побудови ідентичних за структурою одиниць; носієм матриці в системі є мовна стема; у фізичній системі — 3) параметрична матриця, утворювана сполученням неоднорідних параметрів середовища. Див.: *Mematum*.

Матриця (нім. *Matrize*, від лат. *matrix (matricis)* — матка, джерело, початок) **контекстна** (лат. *contextus* — міцний зв'язок, поєднання; прикм. від ім. *контекст*) — у дискурсології — контекстний транспозитор, матричний оператор — структурне доповнення до мовної одиниці в дискурсі, що забезпечує її семантичне калібрування. Див.: *Матриця*.

Матриця (нім. *Matrize*, від лат. *matrix (matricis)* — матка, джерело, початок) **спілкування** — див. *Матриця рольова*.

Матриця (нім. *Matrize*, від лат. *matrix (matricis)* — матка, джерело, початок) **рольова** (прикм. від ім. *контекст*) — сукупність типових соціальних ролей, характерних для мовної поведінки членів відповідного соціуму. Див.: *Матриця*.

Матрónім (лат. *matrona* — шанована одружена жінка, берегиня роду) — прізвище, псевдонім, прізвисько, утворені від імені матері: *Петро Марійн*; *Марійка Настусина* і под.

Машинний переклад — те саме, що автоматизований переклад. Див.: *Переклад машинний (автоматичний)*.

Медіатекст (лат. *medialis* — серединний + *текст*) — усний чи писемний твір масово інформаційної діяльності та масової комунікації. Суть М. — конкретна інформація, що виражена мовленням з метою впливу на громадську думку, переконання. За М. стоїть мовленнєва особистість журналіста, його світосприйняття, інтелектуальний рівень, когнітивна здатність. Для М., як і тексту взагалі, характерні логічна закінченість висловлювань, комунікативний намір і прагматична настанова.

Відбиття в тексті події передбачає наявність у ньому затексту (те, що за кадром) — фрагменту описуваної в тексті події. Затекст виражений неявно. Одним із комунікативних завдань М. є опис затекст так, як вважає автор. Підтекст — це прихована інформація, що впливає з тексту завдяки асоціативності його одиниць і їхній здатності виявляти суть висловлюваних думок. Читач чи глядач може не зрозуміти підтексту, якщо він не помітить у тексті сигналів, що натякають на неявні оцінки автора. Текст як засіб комунікації вимагає від автора під час розгортання текстового змісту дотримання певних прагматичних правил, які мають забезпечувати спільний для комунікантів фонд знань — картину світу, загальну пресупозицію, тобто має бути глибокий компонент змісту висловлювання, що забезпечує істинну суть думки, щоб речення не сприймалося як семантичне аномальне або нерелевантне для певного контексту (*релевантний* — від англ. *relevant* — *доречний, істотний* — *здатний служити для розрізнення мовних одиниць*). Цей компонент змісту залежить не від конкретної мовної одиниці, а від семантичної системи мови загалом. Журналістські тексти передають відповідними каналами масової комунікації. Специфіка каналу визначає специфіку тексту. Різними є М. і в жанровому аспекті. Характерною особливістю будь-якого М. є індивідуальний авторський стиль.

Медіатів (лат. *mediatus* — той, що виступає посередником + *-ив*) — компонент у семантико-синтаксичній структурі речення зі зна-

ченням способу, засобу дії; денотативна роль інструментного типу; прилад, що об'єднує дистантно розташованих учасників ситуації та виступає або засобом зв'язку між ними, або є засобом передавання чого-небудь, або руху між учасниками ситуації: *Щеплення проти пташиного грипу почали робити за допомогою нових шприців* (Голос України. — 2007. — 11 листопада); *Микола вів козу на мотузку* (М. Івченко). М. також є характеризувальний сирконстант на позначення якісної характеристики дії або її результатів: *Бійці йшли впевненим кроком* (О. Гончар).

Медіум (лат. *medium* — середина, щось проміжне) — засіб передавання інформації; особлива конфігурація фізичних, технічних та інституційних характеристик, що становить форму певної комунікації, її особливі форми донесення.

Межа — місце в послідовності звуків (букв), що сигналізує про кінець відповідного елемента (складу, слова, словосполучення, речення).

Мезальянс (франц. *mésalliance*, букв. — непристойний союз) — 1) шлюб, нерівний з погляду соціального або майнового стану подружжя; 2) введення в трагедію комічних або в комедію трагічних елементів. У теорії класицизму це вважалось порушенням правил стилю.

Мезозевгма (грецьк. *mesos* — середній, проміжний + *зевгма*) — зевгма, якій притаманне розміщення спільного члена в середину всієї побудови (не в перше й не в останнє речення): *Ось так уже нині заведено: мисливцю говорять лише про полювання, гончареві кажуть про глину,*

ліснику про деревину, хліборобові лиш про врожай, ветеринару про корів, овець, а солдатові — тільки про війну (О. Вишня). *Пор.: Зевгма (З).*

Мезоніми (грецьк. *mesos* — середній, проміжний + *-оніми*) — проміжне поняття між антонімами. Напр.: *початок — середина — кінець*. *Див.: Антоніми.*

Мейнстрім (англ. *mainstream* — «головне річище») — узвичаєні, панівні соціокультурні форми.

Мейозис (грецьк. *teiosis* — зменшення) — вислів зі значенням навмисного применшення якоїсь оцінки, ознаки, перебігу дії, розміру чи кількості предметів, значущості чого-небудь. Напр.: замість *добре* вживають *так собі, може бути*. Використання демінутивних утворень не для зменшення, послаблення ефекту, а для підсилення, інтенсифікації. Напр.: *у керівника на решті справжні зубки прорізалась*; стримана оцінка, характеристика.

Меліоризація (лат. *melior* — кращий + *-изація*) — процес набування словом позитивного значення.

Мелодика (грецьк. *melōdikos* — співучий) — звукова крива фразової інтонації; виявляється у змінах частоти основного тону за певні часові відрізки; служить засобом розрізнення й ідентифікації різних синтаксичних структур; композиційна ознака тексту.

Мелодика (грецьк. *melōdikos* — співучий) **завершеності** — певний тип оформлення, характерний для розповідного мовлення, коли закінчено думка передається зі зниженням основного тону й наприкінці стає найнижчою.

Мелодика (грецьк. *melōdikos* — співучий) **мóвлення** — основ-

ний елемент інтонації, виражений у послідовності змін висоти тону (голосу). Мелодика організовує фразу, поділяючи її на синтагми та ритмічні групи; розмежовує комунікативні типи висловлень (питання, спонування, розповідь); постає одним із регулярних засобів вираження емоцій, модальних відтінків, іронії підтексту тощо.

Мелодика (грецьк. *melōdikos* — співучий) **питальна** — певний тип оформлення питальних речень, за якого основний тон різко піднімається вгору наприкінці висловлення й стає найвищим: *То справді найвищі гори в світі?*

Мелодика (грецьк. *melōdikos* — співучий) **незавершеності** — певний тип оформлення висловлення, для якого характерний тон одного рівня: *В а с и л ь: Не знаю, як вони...* (М. Зарудний).

Меморія (лат. *memoria* — пам'ять) — етап запам'ятовування змісту промови, тренування пам'яті.

Менасів (англ. *menace* — погроза) / **Мінатив** — тип мовленнєвого акту, комунікативно-інтенційним змістом котрого є погроза. У Георгія Почепцова — речення-погроза: *Я їх живих на огні спряжу! Я їх, собак скажених, своїми руками передую! Я їм горло зубами перегризу!* (С. Васильченко). *Пор.: Асертив; Реквестив; Ін'юнктив; Комісив.*

Менеджмент (англ. *management* — керування, завідування, організація) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — у комунікативній лінгвістиці — взаємини з громадськістю, реклама, внутрішні комунікаційні й інформаційні служби.

Менталізм (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мис-

лення) — принцип лінгво-когнітивних досліджень, спрямований на вивчення здібності людини опрацьовувати, системізувати, трансформувати та перетворювати величезні масиви знань у досить обмежені часові проміжки.

Менталітет / Ментальність (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) — образи думок, світосприйняття окремої людини, соціально-корпоративної групи, національної спільноти. М. — це психологічна спільність представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення. У перекладних, етимологічних лексиконах написано, що слова *ментальність, ментальний* пов'язані з латинськими *mentalis* — «розумовий», *mens, mentis*, — «розум, думка, інтелект». Філософи тлумачать поняття *ментальність* як характер думок, сукупність розумових навичок і духовних інтересів, властивих окремій людині або суспільній групі. Англійське відповідне слово означає «інтелект, розумовий розвиток, склад, напрям розуму, спосіб мислення». Подібно до української тлумачиться і французьке слово, але додаються ще поняття «розумовий рівень», «мислення», «психологія». Переважає у відповідних перекладах поняття *розуму, інтелекту*, а функціонує в українському мовному обігу це слово як світосприйняття, світогляд, бачення світу, картина світу, мовна картина світу, душа, психологія, національний характер, вдача, спосіб мислення; стійка структура свідомості, спосіб мислення, що

виявляється в психічних процесах і поведінці людини.

Менталітет (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) **етнічний** (прикм. від ім. *етнос*) — категорія, що виявляє внутрішню організацію й диференціацію ментальності, особливості розуму, душі, мислення; інваріант культури або групи культур, що здебільшого не усвідомлюваний у межах цієї культури. М. е. — спосіб сприйняття та осмислення дійсності, визначуваний сукупністю когнітивних стереотипів етносу. М. е. встановлює пропорційність між емоційним і раціональним рівнями свідомості, критерії опозитивності «ми» — «вони», «свої» — «чужі» тощо. М. е. виявляється найповніше в етнічній (національній) мові. Див.: *Мова; Менталітет / Ментальність; Менталізм*.

Менталітегознавство (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення + *-знавство*) — розділ етнології та культурології, у межах якого вивчається специфіка національного (етнічного) менталітету. Див.: *Етнолінгвістика; Менталітет етнічний*.

Ментальна (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) **мова** — Див.: *Мова ментальна*.

Ментальний (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) — такий, що належить до сфери певного способу мислення, світосприйняття.

Ментальний (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) **лексикон** (грецк. *lexikon* — словник) — Див.: *Лексикон ментальний*.

Ментальні (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) **репрезентації** (лат.

representatio — наочне зображення) — Див.: *Репрезентації ментальні*.

Ментальність (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення; ім. від прикм. *ментальний*) **національна** (прикм. від ім. *нація*) — у комунікативній лінгвістиці — світосприйняття особи й усього етносу в категоріях рідної мови, що поєднують у собі інтелектуальні, духовні, волюві та інші якості національного характеру в типових його виявах. Одинцею М. н. постає концепт культури. Див.: *Менталітет етнічний; Концепт культури*.

Ментефакти (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення + *факти*) — у комунікативній лінгвістиці — елементи «змісту» свідомості учасників спілкування; знання, концепти, уявлення, що формують картину світу мовця. У міжкультурній комунікації ці елементи можуть суттєво відрізнятися або навіть не збігатися. Виділяють такі типи М.: знання, концепти й уявлення (прецедентні феномени, артефакти, «духи», стереотипи). Див.: *Комунікація; Феномен працедентний лінгвокультури*.

Мережа мовленнєва текстовá — у дискурсології — орієнтований граф, вершини якого зіставлені одиницям тексту, а ребра — семантичним відношенням між ними.

Мережа семантична — у дискурсології — орієнтований граф, у вершинах якого розташовані об'єкти (семеми), а ребра графа (зв'язки між вузлами мережі) вказують на характер відношень між об'єктами.

Меронім (партонім) — поняття, яке щодо іншого поняття вира-

жає його складову частину, що можна передати в такому вигляді: **Y** — меронім **X**, якщо **Y** — частина **X**. *Пор.: мероніми поняття «дерево» — листок, гілка, стовбур, кора, корінь*; мероніми поняття «електровоз» — *колесо, двигун, кабіна* та ін. Зворотним відношенням до мероніма є голонім. Усі співмероніми (мероніми одного поняття), пов'язані функційно та складають вихідне поняття *Див.: Голонім*.

Мёртва мо́ва — *Див.: Мова мертва*.

Мета́ ілокути́вна (прикм. від ім. *ілокуція*) — смисл, або мета, конкретного типу ілокуції, що постає тільки однієї з частин ілокутивної сили (за Дж. Сьорлем). Так, у прохань і наказів та сама ілокутивна мета, різняться вони тільки ілокутивної силою. *Див.: Акт мовленнєвий; Максимі спілкування. Пор.: Мета комунікативна*.

Мета́ інформаці́йна (прикм. від ім. *інформація*) — мета комунікації, що зорієнтована на передавання, донесення певної інформації до відома адресата.

Мета́ кому́нікати́вна (прикм. від ім. *комунікація*) — запланований і прогнозований адресантом стратегічний результат, на який спрямовано спілкування; глобальний перлокутивний ефект, наприклад, змусити когось щось зробити. *Див.: Стратегія спілкування; Намір комунікативний; Іntenція комунікативна. Пор.: Ефект перлокутивний*.

Мета́ кому́нікаці́й (лат. *communitico* — спілкуюся; лат. *communiticare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) —

передбачений адресантом результат, на який спрямована комунікативна діяльність, відповідні комунікативні стратегії та комунікативні тактики.

Мета́ предме́тна — у комунікативній лінгвістиці — немовленнєва мета, якої прагне досягти мовець шляхом спілкування (напр., дізнатися про щось, змінити поведінку адресата, отримати певну річ та ін.).

Метаба́за (грецьк. *metabasis* — перехід) — різкий перехід від однієї думки до іншої, раптовий відступ від теми; повернення до теми, від якої раптово відступили: *Що? А я знову повернуся до полювання на качку...* (О. Вишня).

Мета́бола (грецьк. *metabolē* — зміна) — зіставлення протилежностей у зворотному порядку: *Мені сумно ... тому, що тобі весело* (А. Яна). *Пор.: Відношення контраридикторні*.

Метаго́ге (грецьк. *metahoge* — переміщення) — приписування почуттів неістотам: *А море сміялося навздогін усіма своїми хвилями* (А. Яна). *Див.: Персоналіфікація*.

Метаго́гія (грецьк. *metahoge* — переміщення) — повтор тих самих слів в ораторському мовленні: *Злиденність нашого життя на злиденну зарплату не може свідчити про злиденність нашого духу* (В. Яворівський).

Метагра́ма (грецьк. *meta* — після, за, через + *-грама*) — стилістичний (віршовий) прийом, що полягає в заміні початкової літери слова; зміна слова переміщенням його літер і їхньої заміни: *Пробрехався, що прокрився: люди довго пам'ятають* (Нар. тв.).

Метаім'я (грецьк. *meta* — після, за, через + *-ім'я*) мовленнєвого жан-

ру (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) — слово (іменник або дієслово), семантика якого найповніше репрезентує природу мовленнєвого жанру. Наприклад, для мовленнєвого жанру втішання таким іменником є *утішання (втішання)*, а дієсловом — *втішати (утішати)*.

Метакомунікатив (лат. *meta* — після, через і *communico* — повідомляю) — тип мовленнєвого акту, ілюкutivoною метою якого постає забезпечення здійснення власне-мовленнєвих актів.

Метакомунікативний (лат. *meta* — після, через і *communico* — повідомляю) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: **Метакомунікатив**.

Метаксилогія (грецьк. *metaxy* — між, у середині та *metaxylegon* — посередині річки) — переривання мовлення внаслідок переходу до іншого предмета.

Металепсис (грецьк. *metalepsys*) — різновид метонімії, що полягає в заміні одного слова іншим словом (або зворотом), що виражає наступний момент або, навпаки, попередній момент.

Металінгвістика (грецьк. *meta* — після, за, через + франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — мова, яку використовують для опису самої мови (лінгвістична термінологія, використання одиниць мови. Напр.: пишу — *особова форма дієслова теперішнього часу недоконаного виду*).

Металогія (грецьк. *meta* — після, за, через + *-логія*) — вживання слів у переносному значенні. Див.: **Метафора**; **Метонімія**; **Антонимазія**; **Алегорія**.

Метамова (грецьк. *meta* — після, за, через — префікс, що означає

проміжне становище, + *мова*) — мова наукового або філософського дослідження, що розглядає іншу мову; «мова» іншого порядку, особлива семіологічна система, уживана в тому разі, коли мова постає як мова-об'єкт дослідження, як об'єкт аналізу; штучна мова, що утверджує іншу мову, слугує для опису мови як об'єкт дослідження. Див. також: **Мова-еталон**.

Метаморфоза (грецьк. *metamorphosis* — перетворення, зміна) — перетворення однієї форми образу в іншу. М. як фігура перетворення та троп у складі індивідуально-авторської картини світу виокремлює спектр образів, притаманних для суб'єкта й об'єкта перетворення. Інколи розмежовують такі структурні моделі М. щодо позиції суб'єкта й об'єкта: 1) антропоморфна модель, до складу якої входять перетворення за метонімічною моделлю; М., суб'єктом чи об'єктом яких постають «сакральні соки» людини — кров, слюзи, піт, слина; психологічна модель, що передбачає духовні М.; перетворення, що вказують на зміну соціального статусу людини; 2) атрибутивна модель; 3) артефактуальна; 4) зооморфна; 5) модель, суб'єктом чи об'єктом якої є першоеlementи буття; 6) просторова; 7) вегетативна; 8) астральна; 9) орбітальна. Загалом М. є двобічною фігурою перетворення (суб'єкт — лівий бік перетворення; об'єкт — правий бік перетворення, на який перетворився суб'єкт М.). Так, наприклад, Світове дерево, що позначає перехід від невизначеного стану, коли нічого ще не було, до стану, коли постав власне-світ, може бути тільки суб'єктом перетворення. У поезії сло-

вообраз *дерево* може набувати реверсивних перетворень: коли існує дві дії суб'єкта перетворення та гранична ланка М. передбачає перетворення-повернення у вихідний стан. Так, українці до прийняття християнства вірили, що мертві не відходять повністю від живих, а залишаються «живими» у видозміненій формі, пор., наприклад, ботаноморфну метафору з поезії Оксани Забужко «Цей чоловік вродився з дерева, що призначалося на скрипку»: *Ще як був деревом, йому вросли у пальці голоси померлих і пальці терпли, / коли їхні імена переверталися живими....* Ця метафора актуалізує універсальний міф про вічне повернення, за яким кожна людина, що колись існувала, повторює себе в цикловому часовому русі (пор. ширший контекст: *Цей чоловік / вродився з дерева, що призначалося на скрипку, / німого дерева з печальними очима: / кора пришерхлих слів відшурхотіла хрипко — / і він явивсь в пекучій наготі відчиненій! / Я здивувався: він був лункий, як жерло / гарматне! Кожен звук / у ньому мнживсь, як лавина! (Ще як був деревом, йому вросли у пальці голоси померлих і пальці терпли, / коли їхні імена переверталися живими....)* (О. Забужко)). Ідея перетворення в цьому поетичному контексті замкнута не тільки на М. циклу «людина — дерево — людина», але й на лексемах тематичного поля «музика — звук — струнотіння — струна: *А він же був із дерева, що призначалося на скрипку! / О, як він стругонів на кожен грубий дотик!.. / ... Дивак: він все іще шукав свою струну, / усе іще шу-*

кав — і не знаходив... (О. Забужко).

Метаплазм (грецьк. *meta* — після, за, через і *plasma* — створене) — різні види змін у межах слова, його форм. До метаплазм належать протези, епентези, метатези, стягнення тощо; у стилістиці такі процеси можуть супроводжуватися стилістичним забарвленням; перестановка слів у реченні щодо їхнього усталеного прямого порядку (див.: *Анастрофа; Антистрофа; Анаколуф*); зміна слова шляхом додавання або переміщення літер або складів: *Ми вам вуніверситетів не проходили* (І. Багрянний); неправильне утворення непрямої форми: *А до зорів ви не зверталися* (І. Карпа).

Метастрофа (грецьк. *metastrofa* — поворот) — відступ думки від предмета мовлення.

Метатаксис (грецьк. *metataksys*) — заміна однієї структури іншої під час перекладу з однієї мови на іншу, структурне перетворення; у цьому разі наявне конкретне втілення принципу незалежності структурного плану від семантичного, тому що основним постає відтворення семантики іншими мовними структурами.

Метатеза (грецьк. *metathesis* — переміщення, перестановка) — переставляння звуків і складів у словах (*соша* замість *шоше*, *лерігія* ← *релігія*, *талірка* ← *тарілка*, *ліворуція* ← *революція*, *пролітіат* ← *пролетаріат* тощо), часто трапляється в дитячому мовленні (*лопата* — *копата* та ін.). М. зустрічається в художній літературі (ім'я *Нимидора* замість *Минодора* в повісті Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря» і под.); нагадування слухачеві, співроз-

мовникові минулих фактів, щоб подати їм факти майбутнього.

Метатекст (грецьк. *meta* — після, за, через + *текст*) — у дискурсології — лінгвокультурний контекст для дискурсу; метастабільний комунікативно-орієнтований стан системи; латентна фаза підбудови мовної свідомості до реалізації продукування або сприйняття дискурсу.

Метатекстуальність (грецьк. *meta* — після, за, через + *текстуальність*) — коментар, критичне покликання на свій передтекст. *Пор.: Інтертекстуальність; Архітекстуальність; Гіпертекстуальність; Паратекстуальність.*

Метатип (грецьк. *meta* — після, за, через + *тип*) — у дискурсології — 1) стійке сполучення параметрів середовища, параметрична матриця, що формує із субстанції, яка попадає у фокус її дії, об'єкт, симптосиметричний щодо неї; 2) параметрична дискурсивна модель з калібрувальним ефектом; може виступати або як автономний «непрямий» виразник смислу, або як контекстний трансплятор, що створює ефекти семантичного перекалібрування мовних одиниць.

Метатонія (грецьк. *metathesis* — зміна) — зміна характеру наголосу (інтонації) або його місця у слові (переміщення) як результат історичного розвитку мови.

Метафора (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення, перенесення) — слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з предметом, на який звичайно вказує це слово, рисами подібності за особливостями їх

предметів, явищ, властивостей на інші на підставі подібності їхніх ознак, якостей, властивостей, функцій або схожості вражень від них. Один із основних тропів поетичного мовлення, в якому увиразнення відбувається найменуванням одного поняття через інші за допомогою асоціативних механізмів. У сучасній лінгвістиці існує кілька аспектів тлумачення метафори: 1) **інтераціоналістське** — смисл метафоричного вираження постає результатом взаємодії двох значень або суб'єктів — основного й допоміжного. За М. Блеком, до основного суб'єкта додається система імплікацій, що асоціюються та пов'язуються з допоміжним суб'єктом; 2) **когнітивне** — за допомогою асоційованих імплікацій однієї пізнавальної моделі конструюється пізнавальна модель нового суб'єкта, що вводиться у сферу досвіду людини. Метафора є проектуванням знань про сутність одного типу на сприйняття та розуміння сутностей іншого типу. У цій операції беруть участь два об'єкти: 1) вихідна концептуальна сфера (модель) — донор, джерело, ефектор і 2) означувана концептуальна сфера — рецептор, мета. Здебільшого метафору витлумачують як появу нового значення внаслідок перенесення назви з одного об'єкта (клас, тип, різновид об'єктів) на інший для характеристики або номінації останнього на ґрунті подібності, аналогії (*див.: Метафора когнітивна*). М. постає як результат переносу прямого значення слова на об'єкт, якому ця дія, стан, процес, властивість, якість не властиві за усталеними нормами. Це становить новизну фігу-

рального вжитку слова, його стилістичної ефективності. Існують **М. прості**, що ґрунтуються на зближенні предметів або явищ за однією певною ознакою, і **М. розгортані**, опертям яких постають різні асоціації між предметами та явищами. **М. номінативна (узуальна)** — метафора, в якій втрачена образність і тому вона виступає прямим найменуванням: *носик чайника, ручка шафи, ніжка стола* тощо. **М.-образна** — метафора, утворена як наслідок асоціації людського почуття (зору, слуху, дотику і под.) з реаліями навколишнього світу та людського (антропоцентричного) осмислення цього світу: *хрест* — *перен.* страждання, випробування, що випали на чийсь долю. *Відмалку повільний, флегматичний..., недбалий на поверхховий вигляд, він був правдивим хрестом для матері, котра ніяк не могла йому вщепити в голову своїх правил чемності* (І. Франко) (СУМ, XI, с. 140). **М. мовна (загальномовна, стёрта)** — метафора, що виявляє соціальний досвід мовців і має системний характер, відтворювана, її автор невідомий (анонім): *шовковий* — *перен.* схожий на шовк (м'який, блискучий, тонкий). **М а р' я н а (журиливо):** *Дала мені мати вроду, шовкові брови, оце усі мої чари* (С. Васильченко) // *розм.* Ніжний, лагідний, приемний (про мову, голос і т. ін.). *У Тасі й справді шовковий голосок* (Г. Журахович) (СУМ, XI, с. 506) і под. Такі М. неспроможні створювати виразний стилістичний ефект через свою стерту образність. *Пор.: ходять розмови, пішла думка і под. М. художня (індивідуальна,*

áвторська) — метафора конкретного автора, невідтворювана в мові, основним завданням якої постає виконання естетичної функції: *Крилата скрипка на стіні, червоний дзбан, квітка часта скриня. У скрипці творчі сплять вогні, роса музична срібна й синя* (Б.-І. Антонич). *Див.: Метафора звукова; Метафора когнітивна; Метафора концептуальна; Метафоризація. Пор.: Метонімія.*

Метáфора (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення) **звукóвa** — наближення різнокорених слів за їхньою співзвучністю або співзвучністю частин: *Психотропну зброю застосовують, щоб психіка зрушилась... Прочитав Біблію від дошки до дошки та знав її досконало.* *Див.: Метафора; Метафоризація. Пор.: Метафора когнітивна; Метафора концептуальна.*

Метáфора (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення) **когнітíвна** (прикм. від ім. *когніція*) — одна з форм концептуалізації світу, когнітивний процес, що виражає і формує нові поняття і поза яким неможливе отримання нового знання. Своім джерелом М. к. має здатність людини вловлювати, відчувати і створювати подібність між різними індивідами і класами об'єктів. Загальніший і ємніший підхід до аналізу мотивує розгляд М. к. як бачення одного об'єкта через інший і в цьому сенсі є одним зі способів вираження знання у мовній формі. *Пор.: згряя, перен. «Про людей: незначна кількість за характером і намірами злих осіб» (пор. «вовки та принцип їхнього групування»); скипати, перен. «Душа скипає, кров скипає» (пор. «вода нагрівається, коли*

готова до кипіння, випускає бульбашки») (СУМ). Див.: **Метафора; Метафоризація**. Пор.: **Метафора звукова; Метафора концептуальна**.

Мета́фора (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення) **комп'ютерна** (прикм. від ім. *комп'ютер*) — метафора, що порівнює людські мозок, розум з комп'ютером. У цьому разі людині приписується можливість, подібно до комп'ютера, оперувати символічними системами і продукувати різні операції із і над-символами. Див.: **Метафора; Метафоризація**. Пор.: **Метафора когнітивна; Метафора концептуальна**.

Мета́фора (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення) **конструйована** — особливий різновид текстової метафоризації, когнітивно забезпечений повторюваною змонтованістю двох концептів або концептосфер, репрезентований у тексті контрапунктом: *Душа летить у піднебесся, / Душа падає в підземелля...* (Т. Осьмачка). Див.: **Метафора; Метафоризація**. Пор.: **Метафора когнітивна; Метафора концептуальна**.

Мета́фора (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення) **концептуальна** (прикм. від ім. *концепт*) — спосіб думати про одну сферу крізь призму іншої, переносячи зі сфери-джерела до сфери-мішені ті когнітивні структури (фрейми, образні схеми тощо), у термінах яких структуровано досвід, що належить до сфери джерела. Метафоричні відношення між значеннями полісемічних слів і метафоричні вислови — це відбиття концептуальних метафор у мові. Так, метафоричний вислів *Наші стосунки прийшли в нікуди* й реа-

лізоване значення в ньому метафоричне значення слова *нікуди* постають відбиттям концептуальної метафори «кохання — це мандрівка», що переносить поняття та зв'язки, характерні для мандрівки, на пов'язану з почуттям кохання поняттєву сферу. Див.: **Метафора; Метафоризація**. Пор.: **Метафора звукова; Метафора конструйована**.

Мета́фора (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення) **лама́на** — метафоричний вислів, що містить нерівнорядні поняття, образи, які об'єднують несумісні поняття: *Погас лавровий твій вінок, / Опає каштанів цвіт* (П. Сингаївський). Див.: **Метафора; Метафоризація**. Пор.: **Метафора когнітивна; Метафора концептуальна; Метафора конструйована**.

Мета́фора (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення) **послідовна (розширена)** — низка внутрішньо пов'язаних і взаємно доповнювальних метафор: *Вулиця парує і пахне гнило, / мов густа олія, летється на дахи задуха* (Б.-І. Антонич). Див.: **Метафора; Метафоризація**. Пор.: **Метафора когнітивна; Метафора концептуальна; Метафора ламана**.

Мета́фора стёрта — метафора, образність і свіжість якої реально не відчувуються: *чорна не вдячність, ніжка стільця, повітряна ванна* (уже не виникає образ купання в повітрі, як у воді) тощо. Див.: **Метафора; Метафоризація**. Пор.: **Метафора концептуальна**.

Метафориза́ція (грецьк. *metaphora* — переміщення, віддалення) — 1) один із процедурних механізмів впливу на людину, що полягає в осмисленні одних

об'єктів реального світу (сфера «мети») через перенесення на них якостей інших об'єктів (сфера «джерела»). Так, метафорична модель *суперечка / сварка — це війна*, що легко простежувана у мовних висловах *Він зруйнував мої висновки; Він захистив свої позиції; Він усіма силами та способами захищав свої позиції* тощо, соціально небезпечна щодо впливу на поведінку людини, тому що в цій моделі важко уявлюваням постає народження істини (за Дж. Лаккоффом, М. Джонсоном). Основу М., за теорією концептуальної метафори, становить процес взаємодії між структурами знань (фреймами та сценаріями) двох концептуальних доменів — сфери-джерела (*source domain*) й сфери-мети (*target domain*). Унаслідок спрямування в одному напрямі метафоричної проєкції (*metaphorical mapping*) зі сфери-джерела до сфери-мети, що поставала як результат взаємодії людини з навколишнім світом, елементи сфери-джерела структурують зрозумілу меншою мірою концептуальну сферу-мету, що є сутністю когнітивного потенціалу метафори. Основним джерелом знань, що формують концептуальні домени, є досвід безпосередньої взаємодії людини з навколишнім світом, причому діахронно первинним постає фізичний досвід, здатний організовувати категоризацію дійсності як вияв простих когнітивних структур — «схем-образів» (*image schemas*) (теорія «тілесного розуму» (Дж. Лаккофф). Людина схильна реагувати не на саму реальність, а на власні когнітивні репрезентації реальності. Тому поведінка людини визначається не стільки

об'єктивною реальністю, її загальним тлом, скільки самою системою ментальних виявів людини. Висновки, здійснювані на ґрунті метафоричного мислення, інколи постають опертям дій. Об'єктивація певного концепту може поставати через концептуальну метафору. Це можуть бути антропоморфні, зооморфні й натурморфні метафори: *Душа і серце продовжували все те ж життя — ходіння по муках, організуючи шалений спротив* (В. Винниченко); *Андрієва душа пливе над морями, над пасмами гір. Над квітучими долинами гір* (І. Багрянний); 2) розвиток у мовній одиниці переносного значення на ґрунті подібності, аналогії (пор.: *Епідигматика*); творення словесного образу за допомогою метафори. Див.: *Метафора; Метафора звукова; Метафора когнітивна; Метафора концептуальна*.

Метафраза (грецьк. *meta* — після, за, через + *фраза*) — фраза, що постає за буквального перекладу з однієї мови іншою, коли у певній мові немає аналогічної граматичної моделі. Пор.: англ. *I want you to be happy* і буквальний переклад: *Я хочу ви бути щасливим*, що створює враження ламаного мовлення.

Метафразис (грецьк. *metafrazys* — переклад) — буквальний переклад вірша прозою. Пор.: *Літералізм*.

Метафункція (*metafunction*) — спільна назва для таких сутностей, як **метакомунікативна**, **метапоетична**, **металінгвістична** та інші функції. Реальний дискурс можна, в межах функційної «системної граматики» (М. Геллідей) проаналізувати крізь призму того, яку метафункцію, тобто функцію в

межах цілого тексту (а не тільки локальну функцію — у певному епізоді мовлення), відіграти ті чи інші одиниці мови. Метафункція в мові передбачає референцію до об'єкта, що виступає одночасно мовним і відзосереджено співвіднесеним із самим знаком. У метафоричному вживанні ця метафункція здебільшого не реалізується, але вона наявна в метаметафоричному вжитку, коли метафора віднесена до фігурального стану речей (за первинної інтерпретації) та до буквального стану речей (за вторинної інтерпретації); наприклад: «*Подивись на цю книгу по-іншому!*» (коли одночасно пропонують запалити яскравішу лампу — і переоцінити зміст прочитаного). Саме в межах метаметафори — метафори, якій приписується метафункція, — і можна говорити про гру прямого та переносного смислів.

Метахронізм (грецьк. *metahronism*) — те саме, що анахронізм.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — використовується у двох значеннях. Загалом М. — спосіб пізнання, підхід до вивчення явищ об'єктивного світу та суспільного життя; сукупність певних прийомів і методик, спрямованих на вирішення певної теоретичної або практичної проблеми. За соціологічною традицією етнометодології, метод означає спосіб, яким люди оформлюють, означають, осмислюють навіть найбуденніші дії у своєму житті. За теорією використання, метод означає стратегії щодо аналізу певних явищ з метою вияву тих чи інших процесів, закономірностей, спосіб пізнання мови. На-

явні такі значення М.: 1) сутнісний підхід до вивчення мови, основу якого становлять відповідні теоретичні (філософсько-наукові) основи (філософсько-наукові методи). **Метод порівняльно-історичний**. **Метод типологічний**. **Метод структурної лінгвістики**; 2) система відповідних операцій з мовним матеріалом, необхідних для досягнення поставленої конкретної методи (часткові методи). **Метод компонентного аналізу**. **Метод трансформацій**. **Метод когнітивного картування**. **Метод авторизації**.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **авторизації** (ім. від ім. автор + *-изація*) — постає засобом встановлення атрибуції (авторства тексту). Див.: *Метод*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **біхевіористський** (англ. *behaviour, bihavior* — поведінка) — метод дослідження, основу якого складає розуміння поведінки людини та тварини як сукупності рухових, вербальних і емоційних реакцій на стимули зовнішнього світу. Див.: *Біхевіорема*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **верифікації** (франц. *vérification*, від лат. *verus* — істинний + *facere* — робити) — основою верифікації постають певні лінгвістичні технології: незалежне опитування різних носіїв мови, регулярність парадигмальних відношень, відповідність граматичним гіпотезам, відповідність даним відомих для дослідника споріднених мов тощо.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спо-

сіб пізнання) **гіпотетико-дедуктивний** — метод, який полягає у висуненні припущення (гіпотези) і його наступний експериментальній перевірці; спосіб дослідження, що полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних гіпотез, із яких встановлюються дані про емпіричні факти.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **глотохронології** (грецьк. *glotta* — мова, *chronos* — час і *logos* — слово, вчення) — статистичний метод датування, що застосовується для визначення тривалості окремого існування двох споріднених мов шляхом підрахунку процентного співвідношення спільних елементів у їхньому основному словниковому фонді. Див.: **Метод**.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **діалогійної** (прикм. від ім. *діалог*) **інтерпретації** (лат. *interpretatio* — посередництво) — з'ясування діалогічності певного тексту із системою інших текстів, з особистістю адресата, його свідомістю, темпераментом, світоглядом, настановами; дослідження тексту як модуля дискурсу в діалогічних відношеннях з іншими модулями. Див.: **Текст**; **Діалог**. Пор.: **Адресант**; **Адресат**.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **зіставний** (**контрастивний метод**, **конфронтативний метод**) — сукупність прийомів дослідження й опису мови шляхом її системного порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на фоні спільних рис; різновид порівняльного дослідження мов

(поряд з порівняльно-історичним, типологічним), особливістю якого постає зіставлення систем (підсистем) двох або більше мов для вияву розбіжностей (контрастів, лакун) між ними. На його основі формується зіставна (контрастивна) лінгвістика (див.: **Лінгвістика контрастивна**/ **Лінгвістика зіставна**). Вагоме значення мають результати зіставного вивчення мов у вивченні іноземних мов. Синоніми: **Метод контрастивний**; **Метод конфронтативний**; **Метод зіставно-типологічний**; **Метод типологічний**; **Метод синхронно-порівняльний**; у лінгвістиці тексту — допомагає з'ясувати подібність і відмінність у мовному оформленні текстів різних жанрів, стилів, авторів, але рівнозначного змісту, використовуваний здебільшого у процесі зіставлення текстів-оригіналів і текстів-перекладів, а також авторських варіантів — первинного й остаточного, постає засобом порівняння авторських варіантів. Див.: **Метод**. Пор.: **Метод контекстуально-інтерпретаційний**.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **зіставно-типологічний** — Див.: **Метод зіставний** (**контрастивний метод**, **конфронтативний метод**).

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **кількісного аналізу** (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) **тексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — імовірно-статистичний метод, що забезпечує визначення якісної своєрідності мовних засобів тексту шляхом розкриття його кількісних пара-

метрів (кількість іменників, прикметників, числівників, дієслів у тексті тощо). Див.: *Метод*. Пор.: *Метод діалогійної інтерпретації*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **когнітивний** (прикм. від ім. *когніція*) **картування** — моделювання смислу та змісту тексту, а також когнітивного простору тексту з урахуванням його занурення в семіотичний універсум, урахування зв'язку концепту з ідеологічними, національними, культурними, регіональними концептами; моделювання й опис когнітивної карти дискурсу, тексту. Див.: *Метод*; *Текст*. Пор.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод)*; *Метод діалогійної інтерпретації*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **компаративний** (лат. *comparativus* — порівняльний) / **Метод порівняльно-історичний** — Див.: *Метод порівняльно-історичний*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **контекстуально-інтерпретаційний** — розгляд тексту в різних типах контекстів на основі інтерпретації дослідником текстових категорій, одиниць, компонентів, категорій; дослідження тексту в різних типах контекстів, зокрема комунікативному, на основі інтерпретації тексту дослідником. Див.: *Метод*. Пор.: *Метод діалогійної інтерпретації*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **контрастивний** (прикм. від ім. *контраст*) / **Метод конфронтативний** (прикм.

від ім. *конфронтація*) — те саме, що зіставний метод. Див.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод)*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **лінгвістичного** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **експерименту** (лат. *experimentum* — спроба, дослід) — суть його полягає в доборі синонімів, скороченні й розширенні тексту; він охоплює різні види аранжування тексту: зміна позиції речення в тексті, використання компресії в реченні — заміна підрядних частин напівпредикативними конструкціями (дієприслівниковими та дієприкметниковими зворотами), детермінантами (обставина детермінація); зміна співвідношення в тексті простих і складних речень та ін. Див.: *Метод*. Пор.: *Метод когнітивного картування*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **лінгвістичної географії** (грецьк. *geographia*) — метод, що полягає в нанесенні на географічну карту даних про особливості певних мовних явищ у вигляді ізоглос (ліній, які позначають межі поширення певного мовного явища). Див.: *Метод*. Пор.: *Метод когнітивного картування*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **лінгвогенетичний** (лат. *lingua* — мова та *genesis* — походження) — Див.: *Метод порівняльно-історичний*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **математичний** (прикм. від ім. *математика*)

(комп'ютерний, статичний, контент-аналіз) — виступає засобом з'ясування кількісних закономірностей тексту (*кількість певних слів, частотні вияви іменників, прикметників, дієслів, встановлення кількісних показників довжини речень у тексті* і под.), їхнього впливу на якість своєрідності мовних засобів тексту. Див.: **Метод; Методика кількісних підрахунків**. Пор.: **Метод діалогічної інтерпретації**.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **моделювання** (ім. від дієсл. *моделювати*) — конструювання абстрактних, ідеалізованих узагальнювальних схем (моделей), що відтворюють основні елементи та функційні характеристики комунікативних процесів і явищ.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **навчання** — у лінгводидактиці — вияви взаємопов'язаної діяльності викладача та учня, спрямовані на досягнення мети навчання. Див.: **Метод; Модель мовної особистості методична**. Пор.: **Метод прагматичний**.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **описовий** — найдавніший і найпоширеніший метод дослідження та вивчення мови, метою й завданнями якого постає планомірна інвентаризація одиниць мови, особливостей їхньої будови та їхнього функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії; опис системи конкретної мови загалом або окремих її складників; метод використовує прийоми зовнішньої та внутрішньої інтерпре-

тації. До перших належать вияви зв'язку з позамовними явищами, зв'язки з іншими мовними одиницями (прийоми міжрівневої інтерпретації); метод планомірної інвентаризації одиниць мови та пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії; у лінгвістиці тексту — планомірна інвентаризація та класифікація текстів, пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії. Див.: **Метод**. Пор.: **Метод зі-ставний (контрастивний метод, конфронтативний метод); Метод діалогічної інтерпретації**.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **польовий** — у лінгвістиці — спосіб отримання фактичного матеріалу шляхом роботи лінгвіста з інформантами безпосередньо в досліджуваному мовному середовищі (діалекту тощо). Див.: **Метод; Метод лінгвістичної географії**. Пор.: **Метод описовий; Метод когнітивного картування; Метод діалогічної інтерпретації**.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **порівняльно-історичний / Метод компаративний** (лат. *comparativus* — порівняльний, від *compar* — подібний, рівний) — сукупність прийомів і операцій, зорієнтованих на порівняння об'єктів та їхній розгляд в історичному аспекті; лінгвістичний метод вивчення груп мов для встановлення ступеня їхньої спорідненості (генеалогічної близькості) та історичних змін на ґрунті порівняння

слів, граматичних форм, конструкцій, семантики, що реалізується у визначенні регулярних відповідностей і послідовною реконструкцією прамови; сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їхнього розвитку. Результатом застосування М. п.-і. є генеалогічна класифікація мов. Синоніми: *Метод компаративний; Метод лінгвогенетичний*. Див.: *Метод*. Пор.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод); Метод діалогічної інтерпретації*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **прагматичний** (прикм. від ім. *прагматика*) — дослідження відношення комунікантів, які сприймають і використовують відповідну знакову систему, відношення до такої знакової системи; передбачає вивчення проблем комунікативного моделювання тексту, його прагматичної природи та основної функції — посередника між автором і читачем. До основного кола питань належить розгляд текстових категорій адресатності, адресантності, модальності, інтерактивності та ін. Метод уможливорює встановлення прагматичних інтенцій і стратегій тексту. Див.: *Метод; Прагматика*. Пор.: *Модель мовної особистості методична*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **семантико-стилістичний** — завданням методу постає дослідження порушення мовних норм поєднання предметних і конотативних елементів смислу в тексті, простеження індивідуальної багатознач-

ності в конкретному тексті, вияв закономірностей нарощування смислових елементів за рахунок багаторазового повтору слів (фраз у тексті); метод використовує прийом порівняння одиниць тексту з елементами національної мови. Див.: *Метод*. Пор.: *Метод діалогічної інтерпретації; Метод описовий*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **синхронно-порівняльний** — Див.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод)*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **соціологічний** (прикм. від ім. *соціологія*) — сукупність прийомів конкретних соціологічних студіювань, зорієнтованих на добір і аналіз емпіричних даних, що відбивають реальний / наявний стан комунікативних процесів і тенденцій у суспільстві.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **соціометрії** (лат. *societas* — суспільство та грецьк. *mētrio* — вимірюю) — сукупність прийомів дослідження міжособистісних стосунків у малих корпоративних групах, що ґрунтуються на вимірюванні емоційних зв'язків між членами тієї чи іншої групи та вияві особливостей її неформальної структури за допомогою психологічних тестів.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **структурний** (прикм. від ім. *структура*) — метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спо-

сіб пізнання) **типологічний** (прикм. від ім. *типологія*) — *Див.: Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод).*

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **транскрипційний** (прикм. від ім. *типологія*) — аналіз міжособистісних стосунків з опертям на засоби мовного та паралінгвального (*жести, міміка, постанти, тощо*) кодів; аналіз спілкування із урахуванням психологічних ігор, у яких виявляються «его-стани» мовців, і «сценаріїв», відповідно до яких часто підсвідомо діють учасники спілкування. *Див.: Паралінгвістика. Пор.: Метод прагматичний.*

Метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) у **мовознавстві** — спосіб або система прийомів, що використовуються у процесі дослідження мови: **метод зіставний, метод компонентного аналізу, метод асоціативний, метод описовий, метод дистрибутивний, метод лінгвостатистичний** і под. *Див.: Метод; Метод діалогічної інтерпретації; Метод прагматичний; Метод описовий; Метод семантико-стилістичний; Метод математичний; Метод лінгвістичної географії; Метод когнітивного картування; Метод лінгвістичного експерименту.*

Методи (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) дослідження міжкультурної (*між- + культурний*) комунікації (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — узагальнені сукупності теоретичних установок, прийомів і методик вивчення специфіки міжкультурної комунікації.

Формуються під впливом функціонально-комунікативних досліджень, культурології, етнології та інших наук. З-поміж М. д. м. к. виділяються описовий, концептуальний, зіставний, типологічний, крос-культурний, метод «культурних лакун», етнокультурний, психолінгвістичний та інші. *Див.: Міжкультурна комунікація. Пор.: Паралінгвістика; Прагматика.*

Методи (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **дослідження соціолінгвістичні** (лат. *societas* — спільність, *socialis* — суспільний, громадський і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова; прикм. від ім. *соціолінгвістика*) — методи, що ґрунтуються на синтезі лінгвістичних і соціологічних процедур, і спрямовані на дослідження функціонування та розвитку мови в суспільстві, вияві впливу соціальних чинників на функціонування мови. З-поміж М. д. с. та окремих прийомів соціолінгвістичних досліджень розрізняють: анкетування, аналіз документальних джерел, безпосереднє спостереження, експеримент, інтерв'ювання та ін. М. д. с. уможливають аналіз мовного життя соціуму. Використання М. д. с. передбачає їхню комплексність, тому що жоден з них не постає абсолютно достатнім для отримання переконливих результатів. *Див.: Метод; Соціолінгвістика. Пор.: Метод описовий; Метод прагматичний.*

Методи (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **кількісні / Методи квантитативні** (прикм. від ім. *квантитатив*) — викорис-

тання підрахунків у вивченні мови. М. к. застосовуються у процесі аналізу соціолінгвістичних даних. Використання таких підрахунків не постає універсальним, але їхнє застосування, посилення цифрових показників є надзвичайно важливим для доведення й аргументації певної гіпотези, розв'язання тих чи інших завдань. Див.: *Методи математичні; Методи статистичні; Лінгвістика квантитативна; Методи в мовознавстві кількісні; Лінгвістика прикладна*. Пор.: *Метод польовий; Метод описовий*.

Методи (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **математичні** (прикм. від ім. *математика*) — алгебричні, теоретико-множинні, логіко-математичні методи, що застосовуються в лінгвістичних дослідженнях. Див.: *Методи кількісні; Лінгвістика прикладна; Лінгвістика квантитативна*. Пор.: *Метод описовий; Метод польовий*.

Методи (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **психолінгвістичні** (прикм. від ім. *психолінгвістика*) — методи дослідження мовних явищ, що полягають в опрацюванні й аналізі мовних фактів, отриманих від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів. Див.: *Метод; Психолінгвістика; Лінгвістика прикладна*. Пор.: *Метод польовий; Метод описовий; Метод соціологічний; Метод прагматичний*.

Методи (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **статистичні** / **Метод статистичний** (прикм. від ім. *статистика*) — сукупність операцій та обчислень, викори-

стовуваних математичною статистикою для аналізу великих масивів даних, що підлягають дії значної кількості чинників, які неможливо індивідуалізувати. Див.: *Методи математичні; Лінгвістика квантитативна; Методи в мовознавстві кількісні; Лінгвістика прикладна*. Пор.: *Метод польовий; Метод описовий*.

Методи (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) в **мовознавстві кількісні** — використання підрахунків і вимірювань при вивченні мови та мовлення. Див.: *Методи математичні; Методи статистичні; Лінгвістика квантитативна; Лінгвістика прикладна*. Пор.: *Метод польовий; Метод описовий*.

Методика (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) — 1) педагогічна дисципліна, що досліджує методи та форми навчання. **Методика викладання української мови**; 2) сукупність методів і прийомів навчання. Див.: *Модель мовної особистості методична*.

Методика (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **безпосередніх складників** — спосіб подання словотвірної структури слова та синтаксичної структури словосполучення чи речення у вигляді ієрархії вкладених один в одного елементів. Див.: *Лінгвістика прикладна*.

Методика (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **викладання іноземних мов національно зорієнтована** — методика, що ґрунтується на даних зіставного аналізу мов, враховує властиві для базової (відправ-

ної, рідної) та цільової (іноземної) мови контрасти. Синонім: **Методика викладання іноземних мов регіональна**.

Методіка (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **викладання іноземних мов регіональна** (прикм. від ім. *region*) — Див.: **Методика викладання іноземних мов національно зорієнтована**.

Методика (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **кількісних підрахунків** — спосіб, що ґрунтується на підрахунках тих чи інших особливостей мовних одиниць, явищ, частоти подібності та відмінності вияву певних явищ.

Методіка (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **семантичного** (прикм. від ім. *семантика*) **поля** — спосіб дослідження лексико-семантичних систем двох чи більше мов, який полягає в тому, що семантичне поле однієї мови накладається на відповідне поле іншої, і таким чином установлюються їхні відмінності, зумовлені неоднаковим членуванням мовами навколишнього світу. Див.: **Метод; Метод когнітивного картування**.

Методологія (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання + *-логія*) — стратегії та процедури, що застосовують науковці у своїх дослідженнях; сукупність методів.

Метонімія (грецьк. *metōnymia* — перейменування) — троп, поява нового значення внаслідок заміни однієї назви іншою, тобто перенесення назви одного предмета, явища, властивості на інші за ознакою суміжності, асоціації за суміжністю (частина —

ціле, виріб — матеріал, з якого він вироблений та ін.); **Місто взяло в ромби і квадрати** / *всі думки, всі пориви мої...* (В. Сосюра). Різновид тропа, близького до метафори, в якому значення слів переноситься на найменування іншого предмета за суміжністю ознак. М. може розгортатися в ліричний сюжет. Пор.: *вчуся в таборі / грати на бандурі / бо думаю собі / поки я в таборі / то хай хоч навчуся / грати на бандурі // і вчуся вчуся / а то у мене нічого не виходить / струни з-під пальців / тікають на Україну* (Т. Мельничук). Пор.: **Метафора**.

Механізм (грецьк. *mēchanē* — знаряддя, машина) **пріоритетних** (прикм. від ім. *пріоритет*) **стратегій** (грецьк. *stratēgia*, від *stratos* — військо + *agō* — веду) — шляхи збільшення ваги найбільш значущих компонентів висловлення за рахунок менш вагомих.

Механізми (грецьк. *mēchanē* — знаряддя, машина) **мовлення** — структурно-функційна організація свідомості, що зумовлює взаємні переходи між сенсорним, перцептивним і мовленнєво-мисленнєвим рівнями й опосередковує відповідне продукування, сприйняття та розуміння мовлення.

Механістичний підхід — Див.: **Підхід механістичний**.

Ми поважності — використання *ми* замість *я* (також дієслова першої особи у множині замість однини) для надання експресії. Це різновид транспозиції: В а с и л ь: *Це ми ще побачимо, як ти умієш дотримувати слова* (О. Слісаренко).

Ми скромності (авторське *ми*) — вживання автором наукового або художнього твору *ми* замість *я*: *Надалі ми наведемо пе-*

реконливі аргументи істинності такого вживання форми.

Ми співчутливо-гумористичне — у граматичному плані це заміна *ти* або *ви* ввічливості, зрідка *він* або *вона*, що позначають особу: *Як ми себе почуваємо* (питання лікаря до хворого); *Ми, очевидно, чекаємо на спадкоємця?* (питання до вагітних). Властивий відтінок претензійності.

Милозвучність — спроможність фонетичної системи мови створювати мелодійність звучання. М. української мови ґрунтується на особливостях і закономірностях чергування окремих голосних і приголосних звуків, спрощенні у групах приголосних, використанні паралельних морфологічних форм слів тотожного значення, зокрема й службових слів типу *у — в, з — із — зі, о — об, би — б, під — ніди — нідо* тощо. М. постає одним із провідних засобів підсилення виразності мови художнього твору внаслідок дбайливого добору звуків у мовленні. Це досягається використанням звукових повторів, алітерації, асонансів, ритмічності мови, а також послідовне уникання складних для вимови або неприємних для слуху поєднань звуків.

Милозвучність мовлення — звукова організація мовлення, гармонійне звучання певних мовних елементів, що сприяє ефективнішому ілокутивному впливу. Засоби М.: рима, анафора, епіфора, звукові повтори та ін.

Милозвучність тексту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — звукова організація мовлення, гармонійне звучання певних мовних елементів, що сприяє ефективнішому ілокутивному впливу. Засобами ми-

лозвучності є: рима, анафора, епіфора, звукові повтори і под.

Минулий час — Див.: *Час минулий*.

Мислення — діяльність центральної нервової системи, спрямована на пізнання реалій навколишнього або уявного світу; процес пізнавальної діяльності індивіда, що виявляється у відбитті і дійсності; виникає, формується та розвивається в суспільстві. Див.: *Мислення абстрактне; Мислення етносу комунікативне; Мислення мовленнєве; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення творче*.

Мислення абстрактне (лат. *abstractare* — відволікати; прикм. від ім. *абстракція*) — мислення, що має опертям мову; людський тип мислення, що реалізується у формі понять, суджень, умовисновків. Див.: *Мислення. Пор.: Мислення етносу комунікативне; Мислення мовленнєве; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення творче*.

Мислення етносу (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) **комунікативне** (прикм. від ім. *комунікація*) — мисленнєві стереотипи, що забезпечують комунікативну діяльність етносу; стійка сукупність мисленнєвих процесів як відповідних усталених схем, які забезпечують національну комунікативну поведінку. М. е. к. — тип мислення, виявлюваний поряд із образним, предметним, професійним та ін. Див.: *Мислення; Спілкування. Пор.: Мислення абстрактне; Мислення мовленнєве; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення творче*.

Мислення мовленнєве — реалізація мисленнєвої діяльності в

мовленневих формах, тобто зовнішньому або внутрішньому мовленні. *Див.: Мислення. Пор.: Мислення етносу комунікативне; Мислення абстрактне; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення творче.*

Мислення наочно-почуттєве — тип мислення, що здійснюється у формі уявлень і не вимагає обов'язкової мовної реалізації. *Див.: Мислення. Пор.: Мислення етносу комунікативне; Мислення мовленнєве; Мислення абстрактне; Мислення практичне; Мислення творче.*

Мислення практичне (прикм. від ім. *практика*) — тип мислення, що не має обов'язкового зв'язку з мовою та синтезований з практичними операціями праці. *Див.: Мислення; Спілкування. Пор.: Мислення абстрактне; Мислення мовленнєве; Мислення наочно-почуттєве; Мислення творче.*

Мислення творче — інтелектуальна здатність людини сприймати, аналізувати, узагальнювати. Творче мислення, як і мислення взагалі, на першому етапі містить такі елементи: образи, уявлення, поняття, судження, висновки. До основних операцій мислення належать: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, абстрагування, конкретизація. Здатність творчо мислити є великою людською цінністю. Творчі люди успішно розв'язують складні проблеми, знаходять нестандартний вихід з проблемних ситуацій. Найявний безпосередній зв'язок між творчим мисленням, успіхом і продуктивністю праці. В інтелектуальній творчості важливими є активізація та розвиток мислення. Дослід-

ники акцентують на особливій ролі самоорганізації й усвідомленні правил розумової діяльності. Для підвищення продуктивності інтелектуальної праці можна використовувати вміння керувати такими етапами мислення: правильна постановка завдання, створення оптимальної мотивації, регулювання напряму спонтанних асоціацій, максимальне застосування образних і символічних компонентів, зниження зайвого критичного ставлення до оцінення результатів. Це дасть змогу активізувати процес мислення й робити його ефективнішим. Динаміку творчого мислення активізує й уміння правильно ставити запитання, оскільки вони зосереджують увагу, обмежуючи вибір гіпотез. Важливим є мистецтво будувати бесіду. Саме запитання чи ланцюжок взаємопов'язаних запитань є надзвичайно важливими у спрямуванні мисленнєвого процесу в потрібному напрямі, оскільки не дає думці розсіятися. *Див.: Мислення. Пор.: Мислення етносу комунікативне; Мислення мовленнєве; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення абстрактне.*

Мистецтво мовлення — майстерне поєднання творчого мислення, переконливої аргументації та культури мовлення з метою ефективного естетичного, художньо-експресивного, інформаційного впливу. Мистецтво мовлення інтегрує в собі комплекс якісних рис фахового володіння мовою: глибокі знання з теорії комунікації, логіки, лінгвістики, риторики, еристики, психології, етики та інших наук. *Див.: Мовлення.*

Мистецтво ораторське (лат. *orator* з *oro* — говорю; прикм. від ім. *оратор*) — майстерність виголошення усного слова, основою чого постає засвоєння основних принципів, правил і положень риторики, а також особисті якості мовця. Див.: *Жанри ораторського мистецтва*.

Миттєве минуле — Див.: *Час минулий*.

Міжкультурна (між- + культурна) компетенція (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *com- peto* — взаємно прагну, відповідаю) — Див.: *Компетенція міжкультурна*.

Міжкультурна (між- + культурна) комунікація (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація міжкультурного спілкування*.

Міжнаціональні (між + національні) мови — Див.: *Мова міжнаціонального спілкування*.

Міжособистісна комунікація (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) / **Інтерперсональна** (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, + *персональна*) **комунікація** / **Діадична** (грецьк. *diadyka* — між особами) **комунікація** — Див.: *Комунікація міжособистісна* / *Комунікація інтерперсональна* / *Комунікація діадична*.

Міжстильова (між + стильова) лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) — Див.: *Лексика міжстильова*.

Мікроконтекст (грецьк. *mikros* — малий + *контекст*) — слова та речення, які безпосередньо беруть участь в акті комунікації. Див.: *Контекст*. Пор.: *Макроконтекст*.

Мікропресупозиція (грецьк. *mikros* — малий + *пресупозиція*) — спільний фонд знань комунікантів про поточну ситуацію, у

межах якої здійснюється конкретний акт комунікації; спонтанно сформована «тут і тепер» спілкування зона пересічення індивідуальних когнітивних просторів комунікантів. Див.: *Ситуація спілкування (комунікативна)*; *Акт комунікативний*; *Простір когнітивний індивідуальний*. Пор.: *Пресупозиція*.

Мікросоціальне (грецьк. *mikros* — малий + *соціальне*) — на противагу всеохопний, структурний природі «макросоціального», цей термін застосовується до всього невеликого, локального, «рідного», технологічно нескладного в громадських об'єднаннях і взаєминах.

Мікросоціолінгвістика (грецьк. *mikros* — малий + *соціолінгвістика*) — розділ лінгвістики, що вивчає соціальну вмотивованість мовних змін і закономірності їхніх виявів у мовленні окремого носія. Див.: *Соціолінгвістика*. Пор.: *Макросоціолінгвістика*.

Мікротопоніми (грецьк. *mikros* — малий + *топонім*) — топоніми, що охоплюють назви невеликих місцевих об'єктів, здебільшого фізично-географічного або внутрішньоміського масштабу, це можуть бути назви урочищ, сінокосів, пасовиськ, джерел, криниць тощо. Див.: *Топонім*; *Іменники — власні назви (назви власні)*.

Міктеризм (грецьк. *mikterismis* — чихання, насміх) — різновид іронії, вираження великої зневаги до кого-небудь: *А наша критика? А наша глибока ... критика? Вона зуміла тільки за цю розмову дорікнути Базарову за жорстокість характеру і за неповагу до батьків. Ох ти, Коробочка доброзичлива! Ох ти,*

викривачка копійчана! Ох ти, корзинка російської глибокодумності! (Д. Писарев). *Див.: Іронія; Сарказм. Пор.: Метафора; Метонімія.*

Міме́зис (грецьк. *mimesis* — наслідування) — правдоподібність тексту, його подібність, але не тотожність з дійсністю; різновид іронії, повтор висловленого іншим з насміхом або навмисним подивом, передражнювання з насміхом: Марія: *Та я ж тільки ненароком...* Василь: *Ненароком, ненароком... ненароком... Скажи комусь, ніхто і не повірить* (О. Слісаренко).

Див.: Текст. Пор.: Плеоназм.

Мімі́гація (лат. *minihatio* — пристосовуюсь) — комунікативна стратегія адресанта, спрямована на створення комфортної атмосфери спілкування. *Див.: Прагматика; Кінесика. Пор.: Пресупозиція.*

Мімі́ка (від грецьк. *mimikos* — наслідувальний) — виразні рухи м'язів обличчя, одна з форм вияву почуттів людини; один з найважливіших складників кінесики, пов'язаний з різноманітними виразами обличчя, рухами його частин. М. постає особливим образним мовленням для передачі різноманітних відтінків почуттів, оцінок, ставлення людини до подій, явищ, реалій об'єктивного світу. *Див.: Паралінгвістика; Спілкування.*

Мі́на ро́лей (франц. *rôle*, букв. — список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) — передача ролі адресанта від одного учасника спілкування іншому (англ. *turn-taking*; нім. *Sprecherwechsel*), що зумовлює завершення окремого комунікативного внеску попереднього суб'єкта та взяття права на комунікативний вклад іншим.

Мініма́льні па́ри — *Див.: Пари мінімальні.*

Міні́мум (лат. *minimum* — найменше) **лексичний** (прикм. від ім. *лексика*) — лексичні одиниці, котрі повинні бути засвоєні тим, хто вивчає іноземні мови з метою забезпечення комунікативних потреб. Найважливіші критерії виділення М. л.: уживаність, частотність, актуальність поняття, яке стоїть за словом, достатність для задоволення комунікативних потреб, ситуативно-тематична віднесеність, сполучуваність, цінність, багатозначність та ін. *Див.: Словник активний; Словник пасивний. Пор.: Мінімум фонетичний.*

Міні́мум (лат. *minimum* — найменше) **фонетичний** (прикм. від ім. *фонетика*) — необхідний і достатній обсяг фонетичних знань про вивчувану нерідну мову, якого учні мають оволодіти на початковому етапі її вивчення. М. ф. обов'язково охоплює всі корелятивні опозиції фонем (*див.: Кореляція*), загальом його обсяг зумовлений конкретною ситуацією навчання: співвідношенням фонологічних систем рідної та засвоюваної мови, що завжди встановлюється на ґрунті зіставного методу. *Пор.: Мінімум лексичний.*

Мі́сце утво́рення при́голосних — ділянка мовленнєвого акту, де відбувається наближення або зімкнення активних і пасивних мовленнєвих органів, що утворюють перепони для повітряного струменя. Залежно від поєднання мовленнєвих органів при утворенні перепони вирізняють губні, передньоязикові, середньоязикові та задньоязикові приголосні.

Місце́вий (лока́льний) — такий, що вказує на місцезнаходжен-

ня предмета, який містить у собі вираження відношення до місця. **Відмінок місцевий** — Див.: *Відмінок*.

Місцевий узагальнений — форма, що використовується на позначення певної тривалості: *перебувати в санітарях / мандрах / саперах*.

Мітігація (лат. *mitigatio* — пом'якшую) — комунікативна стратегія м'якшення, згладжування мовленнєвої поведінки комунікантів, що створює психологічний комфорт у спілкуванні.

Міфологе́ма (грецьк. *mithos* — слово, сказання та *logos* — учення + ...ема) — ім'я на позначення міфологічного образу: *Одісей, Ахілл, Тантал, Пріам* і под. Пор.: *Міфологізм*.

Міфологізм (грецьк. *mithos* — слово, сказання та *logos* — учення + ...ізм) — образ античної міфології, уведений у мовленні: *Сьогодні переживаємо в суспільстві пошуки Одисея на краще* (Україна молода. — 2004. — 17 липня) тощо. Пор.: *Міфологема*.

Міцність мовних норм — Див.: *Стійкість мовних норм*.

Мнемоніка (грецьк. *mnemonikon* — мистецтво запам'ятовування) — сукупність прийомів запам'ятовування підготовленої промови або її нотаток, плану, композиції, що вимагає володіння технікою ефективною оперативної пам'яті. На відміну від природного запам'ятовування, таку техніку називають штучною пам'яттю.

Множина́ — категорійна форма числа, що: а) вказує на розділену безліч предметів (в іменниках) і б) показує, що такий процес відноситься до «множинного» суб'єкта (у дієслів). **Множина́ авторська**. **Множина́**

ввічливості. **Множина́ вє́личі**. **Множина́ дистрибутивна**. **Множина́ ла́мана**. **Множина́ ггузува́ння**. **Множина́ перебі́льшена**. **Множина́ прибі́зна**. **Множина́ родова́**. **Множина́ збі́рна**. **Множина́ ще́дра**. **Множина́ е́мфатична**. Див.: *Однина*.

Множи́нність **профі́льована** (прикм. від ім. *профі́ль*) **когні́тивних** (прикм. від ім. *когні́ція*) **моде́лей** (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) — теоретичний конструкт у теорії понять і моделей. Сітка когнітивних моделей, до яких віднаходимо доступ через вибір певного лексичного поняття. М. п. к. м. є джерелом семантичного потенціалу, з якого — у процесах інтеграції лексичних понять — впливає поняттєва структура, основа концептуалізації. Ілюстрацією реляції лексичного поняття з множинністю когнітивних моделей, що це поняття профілює, може бути лексичне поняття *Франція*. Воно уможлиблює доступ до багатьох когнітивних моделей, їхньої профільованої сукупності — у певній точці доступу, чи в певній точці цієї множинності. Так, *Франція* — це 1) *географічна територія*; 2) *національна спільнота*; 3) *мета туристичних подорожей*, де *національна спільнота* — 1) *національний спорт*; 2) *політичний лад*; 3) *кухня*; а *політичний лад* — це 1) *конституційна система*; 2) *електорат*; 3) *голова спільноти (президент)*. Лексичне поняття *Франція* активізує (потенційно) багато структур знань. Оскільки кожна когнітивна модель складається зі структур знань, що уможливають доступ до інших структур

знань, можна відрізнити моделі, до яких прямо знаходимо шлях через певне лексичне поняття, від моделей, що складають їхні підструктури. До «секундарних» когнітивних моделей віднаходимо шлях опосередковано. М. п. к. м. постає структурованим інвентарем знань, доступ до яких можливий через вибір відповідних лексичних понять. У цьому разі до безпосередньо доступних когнітивних моделей належать з-поміж багатьох інших: географічний образ, національна спільнота, туристична подорож, кожна з них уможливує доступ до обширних і складних ресурсів знань. **Франція** — це 1) *географічна територія*; 2) *національна спільнота*; 3) *мета туристичних подорожей*, де *національна спільнота* — 1) *національний спорт*; 2) *політичний лад*; 3) *кухня*; а *політичний лад* — це 1) *конституційна система*; 2) *електорат*; 3) *голова спільноти (президент)*; тут відбито незначну кількість найрізноманітніших «секундарних» когнітивних моделей, доступних через модель *національна спільнота*. До них належать: 1) *національний спорт*; 2) *політичний лад*. Можна бачити, що мешканці Франції займаються певним поширеним типом спорту. *Пор.: художня гімнастика, регбі, футбол та ін.* Французи беруть також активну участь у різноманітних видах спорту — Олімпійських іграх, чемпіонатах світу тощо. Можемо мати доступ до глибинних поглядів, пов'язаних зі спортивними дисциплінами, якими активно займаються французи. Можемо знати шляхи фінансування, а також досягнення в

економіці, що впливають на заняття різновидами спорту у Франції. Якщо відношення типу **Франція** — це 1) *географічна територія*; 2) *національна спільнота*; 3) *мета туристичних подорожей*, де *національна спільнота* — 1) *національний спорт*; 2) *політичний лад*; 3) *кухня*; а *політичний лад* — це 1) *конституційна система*; 2) *електорат*; 3) *голова спільноти (президент)* подати схематично, то легко простежити сітку пізнавальних моделей, доступ до яких можливий тільки опосередковано, наприклад, через модель *національна спільнота*, тобто кожна «секундарна» когнітивна модель уможливує доступ до наступної моделі / наступних моделей. Так, модель *(французького) електорату* постає активованою через модель *(французького) політичного ладу*, а модель *(французького) політичного ладу* є активованою через модель *національна спільнота*. Отже, кожна когнітивна модель складається з відповідних структур, доступ до знання яких можливий тільки через основне поняття. Розмежування цих моделей постає можливим тільки завдяки ієрархізації моделей і проходженню від загального до конкретнішого. Диференціювання цих моделей віднаходимо легко покроковим шляхом (за В. Евансом).

Множинність — у канторівському тлумаченні — конструкт, що репрезентує *багато* як єдність. **Мно́жник семанти́чний** (прикм. від ім. *семантика*) — *Див.: Сема.*

Мо́ва — 1) соціально опрацьована, історично мінлива знакова (фонетична, лексична, морфологічна, словотвірна, синтаксична)

система, що виступає основним засобом спілкування, мислення, збереження інформації та виявлювана різними формами існування, кожна з яких має щонайменше одну з двох форм реалізації — усну або письмову (*Див.: Мова літературна*); найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження й повідомлення думок, почуттів і волевиявлень людини. М. нерозривно пов'язана з мисленням і є не тільки засобом вираження думок, а й знаряддям думки, засобом формування та оформлення думки. М. — це «природна категорія» мислення. М. представляє систему знаків, матеріальних за природою та соціальних за своїми функціями. Кожен елемент мови виконує певну функцію лише у взаємному зв'язку та в єдності з іншими елементами мови. Існування мови виявляється в її функціонуванні, у мовленні. У процесі функціонування мова перебуває в постійному розвитку. Закони розвитку М. є об'єктивними законами, один з компонентів духовної культури суспільства, продукт соціального розвитку. М. абстрактна, потенційна, відтворювана (*пор.: Мовлення*); 2) будь-яка мовна система, що відтворює одну з функцій природної мови або функціонує як її заміник; 3) те саме, що стиль: мова автора; мова газети; мова книжна; 4) М. є знаковим механізмом спілкування; сукупність і система знакових одиниць спілкування. М. в мовленні відтворює мислення людини, що є продуктом її когнітивної здатності та психіки. Важливим постає розуміння творчого, креативного характеру мови й потреби вивчати саме цей аспект

діяльності комунікантів; 5) М. є виявом ментального феномена, психіки людини. М. нерозривно пов'язана з мисленням і служить не тільки засобом вираження думки, а й особливим знаряддям думки, засобом формування та оформлення думки. Поза М. неможливе існування суспільства (суспільна функція М.), існування М., її сутність виявляється у функціонуванні — в мовленні. Когнітивна наука трактує мову як ментальну сутність, запозичивши з генеративізму динамічний принцип моделювання замість статичного. З початку 80-х років ХХ ст. у взаємодії генеративної теорії та когнітивної науки, що розвивається в цей період дуже інтенсивно переважно в психологічному напрямі, простежуються дві тенденції. З одного боку, генеративізм дедалі більше справляє враження теоретично вичерпаного наукового напрямку, а з іншого, когнітивні дослідження, що увібрали в себе розуміння мови як певної когнітивної спроможності та когнітивного процесу, щораз більше відокремлюються від генеративної лінгвістики, наближаючись до вивчення реальних процесів генерації та розуміння М. Водночас під впливом когнітивних ідей у лінгвістиці формується нова, постгенеративна парадигма, що, у певному розумінні, змінює статус лінгвістики, перетворює її з автономної дисципліни на дисципліну з «розмитими» межами. Така лінгвістика активно взаємодіє з іншими галузями знань. Подібна орієнтація лінгвістики ґрунтується на новому принципі тлумачення мови, мовної спроможності, мовної поведінки. На відміну від гене-

ративної парадигми, у якій М. розглядали як незалежний, самодостатній когнітивний феномен, у когнітивній парадигмі дедалі більше утверджується думка про те, що М. тісно пов'язана з іншими видами когнітивної діяльності, а успіх опрацювання людиною мовної інформації можливий лише в комплексі з інформацією, яку постають усі інші сенсорні канали й аналізатори. До того ж, набувають популярності концепції, де організація мови розглядається як залежна від принципів сприйняття світу та його концептуалізації людиною; природна система комунікативних знаків і правил їх функціонування; у дискурсології — ігрова за своєю природою семіотична система, спроможна до самоускладнення та самозбагачення; інструмент дискурсивної рефлексії, стратегічне знаряддя ціннісного відбиття світу в мовній свідомості й керування діяльністю людини; як адаптивна система забезпечує фазову синхронізацію діяльності суб'єкта з процесами, що відбуваються у світі, шляхом актів рефлексії. Див.: *Код комунікативний; Мовлення.*

Мова апостеріорна (лат. *a posteriori* — із наступного) — міжнародна планова мова, сконструйована за зразком етнічних мов, наприклад, есперанто. Мета створення М. а. — полегшення міжкультурної комунікації. Див.: *Мова. Пор.: Мова апріорна.*

Мова апріорна (лат. *a priori* — із попереднього) — міжнародна планова мова для полегшення міжкультурної комунікації, лексика та граматичні елементи котрої не запозичуються із

національних мов. М. а. будується заздалегідь (*a priori*) за визначеними правилами. Див.: *Мова. Пор.: Мова апостеріорна.*

Мова базова — одна з порівнюваних мов, що слугує вихідним пунктом при односторонньому зіставному аналізі. Синонім: *Мова вихідна*. Антонім: *Мова цільова*. Див.: *Мова. Пор.: Мова апостеріорна.*

Мова вербальна (лат. *verbalis* — словесний) — мова з багатим дієвідмінюванням і бідним відмінюванням іменних частин мови. Див.: *Мова; Мова базова. Пор.: Мова апостеріорна.*

Мова верхньолужицька — одна з двох лужицьких мов, що належить до серболужицьких діалектів західнослов'янських мов. Назва, пов'язана з історичною областю Лужиці. Статус мовно-літературної набула в XVI столітті, існуючи у двох варіантах: євангелічному (населення Верхньої Лужиці, віросповідання — протестанти-лютерани) та католицькому (населення західної частини Верхньої Лужиці, віросповідання — католики), від початку XX століття — єдина верхньолужицька мова з латинською графікою письма (раніше використовувалася фрактура — готичне письмо).

Мова вихідна — те саме, що базова мова. Див.: *Мова базова. Пор.: Мова апостеріорна; Мова апостеріорна.*

Мова вільна пряма (мовлення **вільне пряме**) — спосіб передачі чужої мови, поєднує ознаки прямої та непрямої мови: чужа мова передається у формі непрямої мови з вкрапленнями не оформленої пунктуаційно прямої мови.

Мова впроваджувана — 1) мова, якою ведеться спілкування та яка є нерідною (чужою) для одного або обох (більшості) учасників міжкультурної комунікації; 2) мова, на яку завдяки процесові перемикування (переключення) кодів перейшов учасник спілкування, розпочавши комунікацію іншою (матричною) мовою. *Див.: Мова; Спілкування; Перемикування кодів. Пор.: Мова матрична.*

Мова всезагальна — одне із найстаріших інтерлінгвістичних понять, що означає теорію та практику створення універсальної мови, котру могли б використовувати представники різних національних лінгвокультурних спільнот у міжособистісному спілкуванні та міжкультурній комунікації. *Див.: Інтерлінгвістика. Пор.: Мова національна.*

Мова державна — «закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики» (за (УМ 2007, с. 140)). М. д. — мова основного державного етносу, що закріплена Основним законом (Конституцією) у багатонаціональних державах, влада яких гарантує розвиток і використання мов усіх національних меншин. Здебільшого статус М. д. надається мові «титульної» нації, яка таким чином намагається захистити рідну мову у власній державі. *Див.: Мова; Мова рідна. Пор.: Мова офіційна; Мова світова.*

Мова дитяча — спрощені вислови, використовувані у спілкуванні

з маленькими дітьми, що містять спеціальні слова для такого спілкування: *пора гулі-гулі, час бай-бай* і под. Створюють відповідний відтінок простоти й доброзичливого мовленнєвого спілкування. У спілкуванні дорослих створюють відтінок доброзичливого гумору. *Див.: Мова; Психолінгвістика. Пор.: Мова базова; Мова рідна.*

Мова діалектна (прикм. від ім. *діалект*) — умовне поняття, що позначає форму існування мови, протиставлену літературній мові, що охоплює всі територіальні діалекти певної мови. *Див.: Діалект. Пор.: Мова загальнонародна; Мова літературна.*

Мова для іноземців — спрощений і навіть домашній варіант рідної мови індивіда, якою він розмовляє з іноземцем, який погано знає певну мову. Характерним є зменшений обсяг словника, уникнення граматичних труднощів і стилістичних відтінків. Напр.: *Торгівля? Ти торгувати? — запитала місіс Ван-Уїк, переходячи на ту ланану мову, якою в таких випадках користуються люди, що належать до цивілізованих націй... — Золото, — переконала вона незнайомку. — Гарне золото! Ти торгувати? Ти міняти то на це?* (Дж. Лондон). *Див.: Мова; Мова рідна. Пор.: Мова офіційна; Мова світова.*

Мова друга — будь-яка засвоєна мова після першої мови. *Пор.: Мова материнська.*

Мова думок — те саме, що ментальна мова. *Див.: Мова ментальна.*

Мова езопова (мовлення езопове) (за ім'ям давньогрецького байкаря *Езоп* (*Aisēpos*), 6 ст. до н. е.) — замаскований спосіб думки з натяками, недомовка-

М

ми (інакомовлення, алюзії, іронії, алегорії) задля уникнення цензурних чи будь-яких інших заборон, переслідувань. Термін запровадив Михайло Салтиков-Шедрін у 70-ті роки XIX ст. До М. е. зверталися Тарас Шевченко, Іван Франко, Лєонід Глібов, Леся Українка, Остап Вишня та ін. Поширеною вона була за часів панування догм і нормативів соціалістичного реалізму, коли письменники намагалися знайти шляхи художньої та життєвої правди («Короїди» Миколи Гірника, «Казка про Дурила» Василя Симоненка та ін.); особливий стиль викладу, для якого характерним є використання натяків, недомовок, алегорій, перифразів, іронії тощо.

Мова-еталон (франц. *étalon*, від *étaler* — виставляти, показувати) — ідеальна мовна система, спеціально сконструйована лінгвістом, у якій наявні універсальні властивості всіх мов, як основа (тло) для зіставних досліджень мов. Синоніми: **Метамова; Основа порівняння; Ter-cium comparationis**.

Мова етнічна (прикм. від ім. *етнос*) — Див.: **Мова національна**.

Мова загальнодержавна — Див.: **Мова державна**.

Мова загальнонародна — мова, яка використовується у повсякденному спілкуванні широкими верствами населення, національною лінгвокультурною спільнотою. Див.: **Мова; Код; Спільнота національна лінгвокультурна**. Пор.: **Мова іноземна**.

Мова ідіотнічна (грецьк. *idio* — особливий + *етнічна*) — Див.: **Мова національна**.

Мова імпровізована (прикм. від ім. *імпровізація*) / **Мовлення імпровізоване** — мовлення на пев-

ну тему без попередньої підготовки, що спричинене конкретною ситуацією або є живою композицією відомих мовцєві виражальних засобів. Така мова потребує від автора досвіду, ґрунтовних знань, смаку й таланту імпровізації.

Мова іноземна — 1) мова іншої національної лінгвокультурної спільноти; 2) навчальний предмет, об'єктом якого є навчання засобами чужої мови сприймання та передаванню інформації, формуванню навичок і умінь нею спілкуватися в різних комунікативних ситуаціях. Див.: **Мова; Мова чужа; Ситуація комунікативна**. Пор.: **Мова рідна**.

Мова інформаційно-пошукова — поняття прикладної лінгвістики на позначення формальної мови, призначеної для опису окремих аспектів плану змісту документів, що зберігаються в інформаційно-пошукових системах, і запиту. Див.: **Лінгвістика прикладна**.

Мова книжна (мовлення книжне) — мова, в якій переважають книжна лексика, писемні установлені звороти (штампи, стереотипи), ускладнений синтаксис з підрядними граматичними зв'язками — типовий для писемного мовлення, орієнтація на високий стиль.

Мова контактна (прикм. від ім. *контакт*) — певна мовна форма, що стихійно виникла як результат необхідності спілкування в поліетнічному середовищі носіїв різних мов і культур. Див.: **Мова креольська**. Пор.: **Мова рідна**.

Мова креольська (франц. *creole*, від ісп. *criollo* — потомки, наступники) — мова, що постає внаслідок перетворень піджинів (розширюючи функції та розвиток

структури) на рідні мови для певних мовних спільнот. М. к. поширені в Африці, Азії, Америці та Океанії. Граматика такої мови максимально спрощена, характеризується відсутністю словозмінної парадигматики. Фонологічна система формується на основі спрощення фонологічної системи мови-джерела. Мовами-джерелами для М. к. є англійська, французька, іспанська та португальська. *Див.: Мова; Мова чужа; Мова іноземна; Піджин. Пор.: Мова рідна.*

Мова культу́ри (лат. *cultura* — освіта, розвиток) — сукупність усіх знакових способів вербальної й невербальної комунікації, які об'єктивують специфіку культури етносу й відбивають її взаємодію з культурами інших етносів. *Див.: Комунікація; Спілкування; Комунікація вербальна; Комунікація невербальна; Культура; Мова.*

Мова ла́мана — мовлення мовою індивіда, для якого вона нерідна, з цілим рядом інтервенційних помилок.

Мова літерату́рна — наддіалектна, уніфікована, унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, одна з основних форм загальнонародної та загальнонаціональної мови, який властиві свідоме культивування й кодифікованість норми, загальнообов'язковість її норм для всіх мовців, поліфункційність; обслуговує всі адміністративно-правові, виробничо-професійні, культурно-освітні потреби національності, виконує функцію консолідації через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, культури та літератури. М. л. протиставле-

на діалектам, жаргонам, просторіччю; має усну та писемну форми. *Див.: Мова. Пор.: Діалект; Жаргон; Просторіччя.*

Мова мажорита́рна (франц. *majoritaire*, від *majorité* — більшість від лат. *major* — більший) — загальнодержавна мова, здебільшого, мова титульного чи чисельнішого етносу. М. м. протиставлена мові міноритарній. Функціональний статус М. м. перебуває в межах адміністративної території (або території республіканської у складі федеративної держави). *Див.: Мова; Мова загальнодержавна. Пор.: Мова міноритарна.*

Мова макаро́нічна (мовлення **макаро́нічне**) (франц. *macaronisme*, італ. *maccheroni* — макарони; прикм. від ім. *макаронізм*) — механічна суміш слів чи висловів з різних мов або переінакшення їх на іншомовний лад. *Див.: Макаронізм / Макаронізи.*

Мова-макропосере́дник (грецьк. *makrōs* — довгий, великий + *посередник*) — *Див.: Мова міжнаціонального спілкування.*

Мова материнська — мова матері, рідна мова, яку дитина засвоює до 5–6 років. М. м. абстрактна й емоційна, виступає частиною душі, сутністю національності (за Дж. Фішманом). М. м. засвоює дитина з моменту народження, спілкуючись у сім'ї. Здебільшого М. м. є рідною, хоча наявні випадки, коли М. м. і мова, яку людина визнає рідною, не збігаються. *Див.: Мова; Мова рідна. Пор.: Мова нерідна; Мова чужа; Мова іноземна.*

Мова ма́трична (лат. *matrix* — матка, джерело, початок) — 1) у комунікативній лінгвістиці — одна з мов білінгва / полілінгва, якою особистість володіє цюнай-

повніше; основа вербального втілення когнітивних і психічних процесів особистості; здебільшого М. м. — мова рідна. М. м. впливає на перемикавання кодів у процесах міжкультурної комунікації; 2) мова, усталена та звична для конкретного учасника спілкування, якою він розпочинає комунікацію. *Див.: Мова рідна; Білінгвізм; Комунікація; Спілкування; Міжкультурна комунікація; Змішування кодів; Перемикавання кодів. Пор.: Мова впроваджувана.*

Мова меншин — мова інших за етнічним походженням, національністю, релігією груп населення порівняно з основним, титульним, етносом держави.

Мова ментальна (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення; прикм. від ім. *ментальний*) (*мова думки*) — метамова, якою визначаються одиниці концептуальної системи та описувані ментальні репрезентації для значення висловів природної мови. *Див.: Мислення; Ментальність.*

Мова мертва — мова / мови, що не мають носіїв мови й не використовуються у повсякденному спілкуванні, відомі тільки з писемних пам'яток тієї епохи, коли вони активно функціонували, розвивалися, були живі: латинська мова, полабська мова і т. ін.

Мова міжнародного спілкування — те саме, що мова світова. *Див.: Мова світова. Пор.: Мова етнічна; Мова рідна.*

Мова міжнародного спілкування — мова, що виступає засобом спілкування між представниками різних національностей всередині однієї або кількох держав. Роль М. м. с.

може виконувати мова найчисленнішої нації держави. Такою мовою може виступати мова титульного народу в державі для інших націй і народностей: українська мова в Україні. Так, у Німеччині М. м. с. є німецька, в Італії — італійська та ін. *Див.: Мова; Мова-посередник. Пор.: Мова рідна.*

Мова міноритарна (лат. *minores* — менший) — мова малочисельного етносу в багатонаціональній державі. *Див.: Мова. Пор.: Мова мажоритарна.*

Мова місцева — статус мови, що не завжди набуває підтримки в законодавстві як безписемна мова чи писемна мова, вживання якої не виходить за межі незначної етнічно-територіальної групи. М. м. функціонує в повсякденному та сімейному спілкуванні. Здебільшого це мови нечислених народів, що є двомовними та широко використовують в офіційному, науковому та інших типах спілкування мови титульних націй держави, *пор. нижньолужицька та верхньолужицька в сучасній Німеччині та ін. Див.: Мова; Мова діалектна. Пор.: Мова загальнодержавна; Мова літературна.*

Мова напівпрямá / Мовлення напівпрямé — дослівна передача чужої мови, як за прямої, однак з уживанням сполучного слова *що*. *Пор.: «Батько твій, Володимире, за людей умів заступатись», — мовив Катратий у задумі (О. Гончар) → Мовив Катратий у задумі, що батько Володимира за людей умів заступатись.*

Мова національна — 1) соціально-культурно-історична категорія, що позначає мову нації як соціально-історичної спільноти людей. М. н. має дві форми ви-

яву — усну та писемну — і формується на ґрунті мови народності одночасно зі становленням нації із цієї народності; 2) мова, яку використовує вся нація як соціально-історична, а не окрема регіональна чи етнічна група; мова, що сукупно з іншими ознаками (спільність території, культури, економічного життя та ін.) характеризує певну націю; мова, яка для культурної, соціальної та політичної спільноти виконує роль національного символу. М. н. властиві нормативно-літературна форма вияву, активна тенденція до єдності, поліфункційність та ін. Див.: *Мова; Мова літературна. Пор.: Мова чужа; Мова діалектна; Мова місцева.*

Мова невербальна — мова, що має розвинуте відмінювання іменних частин мови й ослаблене дієвідмінювання, пор., наприклад: слов'янські та інші мови.

Мова невласне-пряма / Мовлення невласне-прямé — форма та спосіб передачі чужої мови / чужого мовлення, що відрізняється від прямої й непрямої мови тим, що оповідь автора зливається з мовленням персонажів; своєрідне поєднання непрямої мови з елементами прямої, що збирає лексико-фразеологічні, синтаксичні, емоційно-оцінні особливості мови того, хто говорить; особливий стилістичний прийом, що дає авторові змогу глибоко розкривати внутрішні почуття героїв: *Гаврило говорив поволі, часто зупинявся. Він наче не бачив нікого. Здавалося, знову жив пережитим. Сусіди, слухаючи Гаврила, раз по раз поверталися до думки, куди він піде, що робитиме. Згадували розмови про те, як на подвір'я його садиби в'їхало*

ранком кілька підвід із десятком людей, серед яких були енкаведисти та сільський активіст — Микола Олійник. На одну підводу посадили Василю з трьома дітьми, їм не дали взяти з собою навіть необхідного (Я. Федорчук). Пор.: Мова непряма / Мовлення непряме; Мова напівпряма / Мовлення напівпряме.

Мова непряма / Мовлення непряме — чужа мова / чуже мовлення, уведена в авторський текст чи мова автора; спосіб передавання чужого мовлення, коли висловлення передається від особи автора (або оповідача) формою підрядної предикативної частини, пор. перетворення мови (мовлення) прямої в непряму: *Учитель сказав дітям: «Підготуйте виступ до Дня української писемності і мови» → Учитель сказав дітям, щоб вони підготували виступ до Дня української писемності і мови; «Ну, чого ж тебе понесло в поле? Чого?» — допитувалася мати → Мати допитувалася, чого його понесло в поле. Пор.: Мова невласне-пряма / Мовлення невласне-пряме; Мова пряма / Мовлення пряме.*

Мова нерідна — одне з найважливіших понять етнолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, теорії міжкультурної комунікації; родове поняття щодо мови міжнаціонального спілкування (якщо вона не постає рідною), іноземної та чужої мов. Див.: *Мова; Мова іноземна; Мова чужа. Пор.: Мова рідна.*

Мова нижньолужицька — одна з двох лужицьких мов, що належить до західнослов'янських мов. Писемність з латинською графікою виникла в XVI сто-

літті. Сьогодні має граматику, словники, використовується в освіті (є гімназія), засобах масової інформації (існують газета, журнал, виходить телепередача), поширена з-поміж нижньолужицян, які проживають на території Нижньої Лужиці (біля м. Котбуса — Федеральна земля Бранденбург, Німеччина), що розташована в Німеччині. Перші матеріали нижньолужицькою мовою було опубліковано 1848 року, згодом була перерва аж до 1947 року.

Мова-основа — те саме, що *прямова*. Див.: *Прямова*.

Мова офіційна — законодавчо-правовий статус мови, вищий від інших; М. о. обов'язкова для вживання в офіційних сферах життя країни, насамперед у державному управлінні, справочинстві, судочинстві; інколи — політико-юридичний синонім державної мови. У деяких країнах термін М. о. вживається поряд з державною мовою й обидва поняття закріплені в конституціях цих країн (наприклад, у Казахстані та ін.). Див.: *Мова*; *Мова державна*. Пор.: *Мова етнічна*.

Мова перша — мова, яку людина опанувала першою. Див.: *Мова*; *Мова рідна*. Пор.: *Мова креольська*; *Піджин*.

Мова-піджин — Див.: *Піджин*.

Мова побутова — місцева мова, використовується її носіями для задоволення побутових потреб спілкування. Це може бути діалект, говір, говірка, розмовно-побутовий стиль літературної мови. М. п. не вживається в офіційному, науковому, публіцистичному та інших різновидах комунікації. Див.: *Мова місцева*; *Мова діалектна*. Пор.: *Мова літературна*; *Мова загально-*

народна; *Мова офіційна*; *Мова державна*; *Мова поліфункціональна*.

Мова поетична / Мовлення поетичне — 1) віршована мова; 2) мова художньої літератури з її визначальною естетичною функцією; 3) система мовно-виражальних засобів, орієнтованих на досягнення ефекту високого стилю, незвичного для повсякденного спілкування.

Мова-позарозум — стиль футуристів, якому властиві були нестандартні, неологічні словотвори й нестандартні словосполучення, а також — незрозумілі набори звуків:

Осте сте

бі бо

бу

візники — люди

трамваї — люди

автомобілі білі

бігорух рухобіги

рухливобіги

berseuse kapu

селі

елі

лілі

пути велетні

диму сталь

палять

пах

пахка

пахітоска

дим синій

чорний дим

пускають

бензин

чаду жить

чаду благать

кохать кахикать

життєдять

життерух

життєве-

нзин

авто

трам

(М. Семенко. Місто). Пор.: *Мова*

ламана; Мова пташина; Мова макаронічна.

Мова поліфункціональна — мова, що використовується у значній кількості сфер життя певного суспільства. До М. п. зараховують світові мови, а також мови державні й офіційні. *Див.: Мова; Мова державна. Мова офіційна; Мова світова. Пор.: Мова місцева.*

Мова-посередник — мова, використовувана в міжетнічному або міжнаціональному спілкуванні; може бути штучною (типу есперанто). У викладанні мови як іноземної М.-п. може поставати й третя мова, якою володіють викладач і студенти. *Див.: Мова; Спілкування; Комунікація.*

Мова природна — мова, що історично сформувалася та яка розвивається за об'єктивними законами, виступаючи універсальним засобом комунікативної та мисленнєвої діяльності. *Пор.: Мова креольська; Піджин.*

Мова пряма / Мовлення пряме — дослівно відтворений чужий вислів, у якому збережено його лексичні, фразеологічні, синтаксичні й інтонаційні особливості; особлива двокомпонентна синтаксична конструкція, що членована на зачин (авторські слова / слова автора) і чуже мовлення: *Після тривалої паузи, наче зібравшись із силами, Гаврило продовжував: — Помістили мене в камеру, набиту людьми. Можна було лише стояти або сидіти. Прилягти не було місця* (Я. Федорчук). *Пор.: Мова невласне-пряма / Мовлення невласне-пряме; Мова непряма / Мовлення непряме.*

Мова пряма вільна / Мовлення пряме вільне — один з різновидів відтворення чужого мовлен-

ня / чужої мови, що є наслідком поєднання ознак прямої й непрямої мови: чужа мова передається у формі непрямої мови з тими чи іншими вкрапленнями не оформленої ніяк пунктуаційно прямої мови. М. п. в. використовується здебільшого для стислого переказу чиєїсь промови, вислову, доповіді, наукового дослідження тощо: *З інших позицій виступає тоді харківський мовознавець Н. Казанович у статті «Мова газетна». Він критикує працю М. Гладкого «Наша газетна мова», в якій автор скочується до О. Курило і за нею повторює байки, що, напр., іменники на -ння, -ття не українського походження. Говорячи про мову газети, треба пам'ятати, що вона не може бути як мова розмовна народна чи мова художньої літератури, завжди потрібно зважати на функцію газети, тематику її статей, тому не можна механічно її спрощувати. Далі автор статті заперечує твердження, що складна мова погана, вона відбиває складну думку, тому не завжди слід її уникати. Нашу газетну мову робить сірою, одноманітною малий запас слів у тих, хто пише до газети* (М. Жовтобрюх) (за С. Доломан). *Пор.: Мова пряма / Мовлення пряме.*

Мова пряма здогадна / Мовлення пряме здогадне — тлумачення основних і специфічних виявів поведінки певної особи як вираження невисловлених думок, тобто це мовлення, яке та чи інша особа реально не виголошувала, приписуване їй на підставі паралінгвістичних особливостей: жестів, міміки, вчинків і под. *Пор.: Михайло усміхається непомітно дру-*

М

жині: *дивись, мовляв, як тут мені приходить* (О. Слісаренко). Формальним показником М. п. з. виступає частка *мовляв* (*мов*).

Мова пташина — лексично й синтаксично ускладнений стиль наукового або філософського твору, з нагромадженням термінів, абстрактних іменників, віддієслівних іменників, з ланцюжками форм родового відмінка та ін. *Пор.: Мова як система або сукупність регулярностей ... виступає формалізувальним началом, активним носієм форми, що накладається на хаотичний і невпорядкований потік виявів суб'єктів мовленнєвого спілкування* (Зі статті з філософії).

Мова рідна — 1) мова пращурів, родини, що пов'язує людину з її етносом, попередніми поколіннями, виявляє властиві певному народові неповторні асоціації образного мислення, закріплені мовною системою (*див.: Картина світу мовна*) і складають національну специфіку, що знаходить повноцінний вияв у літературно-художніх текстах; 2) мова, що природно засвоюється в дитинстві від батька та матері як носіїв цієї мови, тобто через наслідування мови дорослих; перша мова, яку людина засвоїла в дитинстві у процесах соціалізації; 3) мова, якою людина володіє з максимальною глибиною та повнотою, на якій їй легше, простіше, швидше мислиться («функційно перша мова»); 4) засіб духовного єднання народу як інструмент і символ його соціальної єдності. У разі збігу всіх ознак — мова, якою користується людина, є без сумніву М. р. У всіх інших випадках питання М. р. є склад-

ним і вирішуване індивідуально. Найчастіше М. р. вважається материнська мова, яку дитина засвоїла у процесі біологічного відчуження від матері й переходу до соціального спілкування з нею та іншими людьми, які її оточують. М. р. — одна з найважливіших ознак етнічної (національної) належності людини, її самоідентифікації та етнічної ідентифікації. Одне з найважливіших понять комунікативістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології. *Див.: Мова. Пор.: Мова нерідна; Мова іноземна.*

Мова розмовна — різновид літературної мови, використовуваний в умовах невимушеного усного спілкування та великою мірою залежить від ситуації спілкування. Вибір мовних засобів зумовлений характером стосунків між мовцями (особисті, офіційні та ін.), що мотивує більшу або меншу експресивність, невимушеність тощо. Зміни інтонації, видозміни емоційних забарвлень надають розмовній мові природності, виразності, яскравості. *Див.: Мова; Мова побутова. Пор.: Мова діалектна; Мова місцева.*

Мова світова — соціолінгвістичне поняття для визначення мови, яка має такі ознаки: глобальність розповсюдження за межами етнічної території, визначення як робочої в ООН (чинники економічного, наукового, соціально-політичного, ідеологічного характеру), специфіка суспільних функцій. На сьогодні до М. с. належать англійська, французька, іспанська, російська, арабська, китайська. *Див.: Мова. Пор.: Мова місцева; Мова побутова.*

Мова словенська — одна з південно-слов'янських мов з латинською графікою письма; державна у Словенії та поширена в Австрії та Італії. Її діалектний простір охоплює сім основних шруп: паннонську, штирійську, каринтійську, верхнекраїнську (горенську), нижньокраїнську (доленську), ровтарську та приморську (сорок дев'ять діалектів). Сучасна словенська мова зберегла форми двоїни в імені та дієслові, диференціацію коротких / повних форм прикметника, досягальний спосіб дієслова. Перша писемна пам'ятка — Брижинські уривки кінця X — початку XI століття. Мовно-літературне становлення пов'язане з Приможем Трубадуром, який перекладав богослужбні книги доленським діалектом, а сучасна літературна словенська мова формується завдяки творчості Франце Прешерна (середини XIX століття).

Мова старослов'янська — давня літературно-письмова мова слов'ян, зафіксована у пам'ятках X–XI ст. Ці пам'ятки продовжували літературну традицію перекладених Костянтином (Кирилом) і Мефодієм та їхніми учнями в IX ст. богослужбових і канонічних книг, мову яких традиційно називають старослов'янською мовою.

«**Мова тарабарська**» / «**Мовлення тарабарське**» — навмисне спотворення мовлення додаванням до кожного складу (переважно повнозначних слів) певного звукосполучення, однотипною зміною кінцевих складів або їхнім переставлянням у суміжних словах, що робить мовлення незрозумілим для тих, хто не знає способу такого «словотворення». *Пор.: Мова ламана; Мова макаронічна.*

Мова текстів (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **масової комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) / **Мовлення текстів масової комунікації** — комплекс жанрових різновидів публіцистичного стилю, що використовуються в засобах масової інформації та виконують інформативну функцію.

Мова титульна (прикм. від ім. *титул*) — мова титульного етносу (народу) в конкретному державному утворенні, наприклад, мова українська в Українській державі та ін. *Див.: Мова; Мова рідна. Пор.: Мова офіційна.*

Мова українська — мова корінного населення України як титульного етносу, а також українців, що проживають за її межами: в Австралії, Аргентині, Сполучених Штатах Америки, Білорусі, Італії, Канаді, Молдові, Російській Федерації, Польщі, Сербії, Словаччині, Румунії, Хорватії та інших країнах.

Мова художньої літератури — особлива культурна форма естетичного функціонування мови, що використовує для створення художніх образів засоби всіх структурних мовних складників.

Мова цільова — одна з порівнюваних мов, заради якої проводиться зіставний аналіз із метою вивчення її особливостей порівняно з базовою (переважно рідною) мовою. *Див.: Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод).*

Мова штучна / **Мовлення штучне** — 1) у прикладній лінгвістиці — знакова система, спеціально створювана як допоміжний засіб для реалізації та досягнення різних комунікативних зав-

дань у тих сферах, де застосування природної мови є ускладненим, неможливе або не дає належного вияву; 2) мова, що твориться на основі взаємної погодженості; міжнародні, допоміжні мови (есперанто, інтерлінгва та ін.); 3) нарочита мова, позбавлена стилістичного забарвлення. *Див.: Лінгвістика прикладна. Пор.: Мова рідна.*

Мова чужа / Мовлення чуже — експліцитно або імпліцитно введена до авторської мови чи тексту мова іншої особи. Вона може мати характер прямої цитації (пряма мова), а також оформлятися як непряма чи невластива мова: *Чого тільки не посадить наша невгамовна мати. «Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізошло. Коли вилізе з землі всяка росиночка, ото мені радість», — любила проказувати вона (О. Довженко).* *Див.: Мова непряма / Мовлення непряме; Мова невластива-пряма / Мовлене невластива-пряме; Мова напівпряма / Мовлення напівпряме.*

Мовець — *Див.: Адресант.*

Мови аглютинативні (лат. *gluten* — клей, *agglutino* — приклеюю) — мови, в яких граматичні значення виражаються стандартними афіксами (приклеюваннями), що механічно приєднуються до незмінюваного слова-основи. Афікси розташовані здебільшого після основи або кореня слова та характеризують ті чи інші відмінки іменників або час, спосіб, особу дієслова. До М. а. належать: тюркські, фінно-угорські, монгольські, іберійсько-кавказькі та окремі мови народів Азії, Африки, Океанії. *Див.: Аглютинація; Класифікація мов морфологічна.*

Мови аморфні (грецьк. *amorphos* — безформний, від *a-* — не-, без- + *morphē* — форма) — мови, що не мають афіксів і тому виражають відношення між словами за допомогою поєднання слів між собою способом прилягання або за допомогою службових слів. Синоніми: *Мови кореневі; Мови ізолятивні; Мови безформні; Мова ізолювальні; Мови кореневі; Мови коренево-ізолювальні.* До корневих мов належать *в'єтнамська, бірманська, старокитайська, почасти сучасна китайська.* *Див.: Класифікація мов морфологічна. Пор.: Мови аглютинативні; Мови флективні; Мови полісинтетичні.*

Мови аналітичні — мови, яким властива тенденція до окремого (аналітичного) вираження лексичних і граматичних значень (лексичне значення виражається повнозначними словами, а граматичне — службовими словами, порядком слів, інтонацією). До аналітичних мов належать *англійська, болгарська, італійська, французька та ін.* *Див.: Класифікація мов морфологічна. Пор.: Мови синтетичні.*

Мови вокалічні (лат. *vocalis* — голосний) — мови, у фонетичній системі яких основне навантаження падає на голосні звуки (*китайська мова, японська мова та інші*). *Пор.: Мови консонантичні.*

Мови ергативні (грецьк. *ergates* — активна особа) — мови, в яких речення з перехідними й неперехідними дієсловами мають різну структуру: суб'єкт при неперехідному дієслові оформляється як об'єкт при перехідному, а суб'єкт при перехідному дієслові стоїть в об'єктивному (ергативно-

му) відмінку. Специфікою М. е. постає наявність у дієслова-присудка подвійного синтаксичного зв'язку з підметом і присудком — дієсловом, узгоджуючись з підметом, водночас керує ним. Граматично це оформлено у вжитку підмета в особливому ергативному відмінку, чи відмінку діяча, якщо дієслово перехідне, та в абсолютному відмінку, якщо дієслово неперехідне. Уяву про ергативну конструкцію можуть дати речення типу «*Твір написано початківцем*» або «*Дівчинку врятовано пожежниками*», де підмети стоять не в називному, а в непрямому відмінку, тобто подібно до мов ергативної будови. Див.: *Типологія мов*. Пор.: *Мови номінативні; Мови ізолятивні*.

Мови Європейського Союзу — національні мови Європейського Союзу зі статусом офіційних мов у країнах цього союзу: *болгарська, чеська, данська, голландська, англійська, естонська, фінська, французька, німецька, грецька, угорська, ірландська, італійська, латвійська, литовська, мальтійська, польська, португальська, румунська, словацька, словенська, іспанська, шведська*. Люксембурзька та офіційна на Кіпрі турецька мови не набули статусу офіційних мов Європейського Союзу.

Мови ізолятивні (франц. *isolatyvny*) — мови, що не мають афіксів і граматичні значення виражають способом прилягання одних слів до інших або за допомогою службових слів. Пор.: старокитайська та інші мови (Див.: *Мови аморфні*). Синонім: *Мови кореневі*. Див.: *Класифікація мов морфологічна*. Пор.: *Мови аглютинатив-*

ні; Мови флективні; Мови полісинтетичні.

Мови індоєвропейські — загальна назва сім'ї сучасних і давніх мов Європи та Азії, до якої входять *індійські, іранські, слов'янські, балтійські, германські, грецька, романські, кельтські, албанська, вірменська групи мов*.

Мови інкорпоравані (лат. *incorporatio*) — Див.: *Мови полісинтетичні*.

Мови консонантичні (лат. *consonans (consonantis)*) — приголосний звук) — мови, у фонетичній системі яких переважають приголосні звуки (*білоруська, українська, польська та інші мови*). Пор.: *Мови вокалічні*.

Мови кореневі — Див.: *Мови ізолятивні*.

Мови креольські (франц. *Creole*, від ісп. *criollo* — людина мішаного походження, від батьків двох рас) — мови, сформовані на основі піджинів і які стали рідними для певного колективу їх носіїв. Див.: *Піджин*.

Мови міжнародні — національні мови, що поряд з функцією засобу комунікації народу (етносу) виконують роль засобу спілкування між різними народами (етносами). Мови загального використання, або «Клуб світових мов»: *англійська, французька, іспанська, китайська, російська, арабська*, статус яких закріплено у відповідних документах ООН. Пор.: *Мова світова*.

Мови мононегативні (грецьк. *monos* — один, єдиний + *negativny*) — мови, у заперечних синтаксичних конструкціях яких можливий тільки один заперечний елемент. Германські мови постають послідовно мононегативними. Незалежно від порядку слів, заперечення в них експлікується за допомогою одного

форманта. Антонім: *Мови полінегативні*. Пор.: *Мови полінегативні*.

Мови нефлективні — мови, в яких слова не мають закінчень. До таких мов належать *англійська, іспанська, французька* та інші мови. Пор.: *Мови флективні*.

Мови номінативні — мови, в яких єдино можливою формою підмета є називний (номінативний) відмінок незалежно від переходності / неперехідності дієслова (*білоруська, польська, українська* та інші мови). Див.: *Типологія мов*. Пор.: *Мови ергативні; Мови ізолятивні*.

Мови ностратичні (лат. *noster* — наш) — гіпотетична макрородина мов, що поєднує кілька мовних родин і мов Європи, Азії й Африки, зокрема *алтайські, дравідійські, індоевропейські, уральсько-юкагірські (уральські та юкагіро-чуванські) мови й ескімосько-алеутські*. За окремими гіпотезами (Сергій Старостін та ін.) родина постала 15 тисяч років тому. Усі ностратичні мови походять від єдиної ностратичної прамови. За іншою гіпотезою, обґрунтованою останнім часом низкою дослідників, усі ностратичні мови належать до надродини вищого рівня (так званих корейських мов). Автором гіпотези про М. н. є датський лінгвіст Ганс Педерсон (1903 р.). Одноставності щодо реальності існування ностратичної надсім'ї мов серед науковців нема, хоча сама гіпотеза набуває значного поширення. Так, на підставі дослідження лексичних, словотворчих і морфологічних подібностей шести великих мовних сімей Старого Світу: алтайської, уральської, дравідійської, індоевропейської, картвельської та семіто-хамітської

констатують, що їхні подібності набувають тлумачення лише в рамках теорії, що постулює генетичну спорідненість цих мовних сімей, тобто їхню належність до одного ширшого угруповання — ностратичного (М. Ілліч-Світич). Інші до М. н. відносять також афроазійську макрородину (В. Ілліч-Світич й А. Б. Долгопольський), хоча інколи зауважують, що афроазійські мови складають родину, що за віком така сама, як і ностратична (С. А. Старостін, А. Ю. Мілітарьов). За усталеною класифікацією М. н. поділяються на: 1) західно-ностратичні (індоевропейські мови, афроазійські мови (інколи це виокремлювана самостійна надродина, кавказькі мови); 2) східно-ностратичні мови (уральські мови, дравідійські мови, алтайські мови). Інколи теорія М. н. заперечується, тому що на такій великій часовій глибині методи порівняльно-історичного мовознавства (здебільшого ґрунтуються на дивергенції мов у рамках багатовікової моделі «родовідного дерева») не можуть бути адекватно застосованими (пор. міркування фахівця-типолога й дослідника австралійських мов Р. Діксона (R. M. W. Dixon, його монографія «The rise and fall of languages» (1997 р.)), а також відомі фахівці Л. Кембелл, Дж. Метісофф та ін.

Мови пасивні — мови, в яких ані суб'єкт, ані об'єкт не мають жодного граматичного оформлення, об'єднуючись в один комплекс, підпорядкований відповідному слову.

Мови полінегативні (грецьк. *polus* — багато, лат. *negativus* — заперечний) — мови, у заперечних синтаксичних конструкці-

ях яких можливі кілька заперечних елементів. Слов'янські мови належать до полінегативних: марковані запереченням неозначені займенники та прислівники супроводжуються облігаторною негацією предиката: *Ні-хто не знав ні про лист, ні про запрошення, ні про відвідини незнайомця* (О. Слісаренко).

Антонім: *Мови мононегативні*.

Мови полісинтетичні (грецьк. *polys* — багато та *synthesis* — поєднання) — мови, в яких різні частини висловлення у вигляді аморфних слів-основ (коренів) об'єднані в єдині складні комплекси, сукупність яких оформлюється службовими елементами. Так, наприклад, вислів — слово-речення *пинакапілква*, вживане ацтеками (індіанська народність у Мексиці), означає «Я їм м'ясо». Це наслідок складання слів *пи* — я, *накапіл* — м'ясо і *квя* — їсти. У цих мовах ті чи інші об'єкти дії й обставини її перебігу можуть виражатися не окремими членами речення (додатками, обставинами), а тільки різними афіксами як елементів дієслівних форм. До складу дієслівних форм почасти входить підмет. Синонім: *Мови інкорпоровані*. Див.: *Класифікація мов морфологічна*. Пор.: *Мови аглютинативні; Мови флективні; Мови аморфні*.

Мови робочі — особливий статус мов міжнародних організацій.

Мови світові — природні мови, що регулярно використовуються у сфері міжнародних відношень та юридично закріплені як офіційні мови ООН (*англійська, іспанська, російська* та ін.).

Мови символічні — мови із внутрішньою флексією — чергуванням голосних у корені слова, що служить для вираження гра-

матичних значень (типологічна класифікація мов Е. Сепіра).

Мови синтетичні (грецьк. *synthesis* — поєднання) — мови, в яких граматичне значення синтезоване з лексичним у межах слова (граматичне значення виражається за допомогою флексій, формотворчих афіксів, чергування звуків, наголосу та суплетивізму, тобто формами самих слів). До синтетичних мов належать *білоруська, литовська, німецька, словацька, сербська, чеська* та ін.

Мови спеціальні — мовні підсистеми, що склалися історично на ґрунті природної мови та які виступають засобом спеціальної комунікації в сфері науки та техніки.

Мови споріднені — мови, що походять від спільної прамови.

Мови флективні — мови, в яких провідну роль у вираженні граматичних значень відіграє флексія (закінчення): *білоруська, сербська, польська, українська* та інші мови. Синонім: *Мови фузійні*. Див.: *Класифікація мов морфологічна*. Пор.: *Мови аглютинативні; Мови полісинтетичні; Мови аморфні; Мови нефлективні*.

Мови фузійні (лат. *fusio* — плавлення) — Див.: *Мови флективні*.

Мовленнєва діяльність — Див.: *Діяльність мовленнєва*.

Мовленнєва культура (лат. *cultura* — освіта, розвиток) — Див.: *Культура мовленнєва*.

Мовленнєва культура суспільства (лат. *cultura* — освіта, розвиток) — Див.: *Культура мовленнєва суспільства*.

Мовленнєва ланка — те саме, що мовленнєвий акт. Див.: *Акт мовленнєвий*.

М

Мовленнєва норма (лат. *norma* — правило) — Див.: *Норма мовленнєва*.

Мовленнєвий паспорт (франц. *passport*, від *passé* — прохід і *port* — гавань) — Див.: *Паспорт мовленнєвий*.

Мовленнєва подія — Див.: *Подія комунікативна*.

Мовленнєва ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) — Див.: *Ситуація мовленнєва*.

Мовленнєва трансакція (лат. *transactio* — звершення) — Див.: *Трансакція мовленнєва*.

Мовленнєва характеристика (мовленнєвий портрет) — Див.: *Характеристика мовленнєва (портрет мовленнєвий)*.

Мовленнєве мислення — Див.: *Мислення мовленнєве*.

Мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт мовленнєвий*.

Мовленнєвий апарат (лат. *apparatus* — прилад) — Див.: *Апарат мовленнєвий*.

Мовленнєвий вплив — Див.: *Вплив мовленнєвий*.

Мовленнєвий етикет (франц. *étiquette*) — Див.: *Етикет мовленнєвий*.

Мовленнєвий жанр (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) — Див.: *Жанр мовленнєвий*.

Мовленнєвий портрет (франц. *portrait*) — Див.: *Портрет мовленнєвий*.

Мовленнєвий такт (лат. *tactus* — дотик, дія) — Див.: *Такт мовленнєвий*.

Мовленнєвий тракт — Див.: *Тракт мовленнєвий*.

Мовленнєвий штамп (нім. *Stampe* — печатка, друк від італ. *stampa* — печатка) — Див.: *Штамп мовний / Штамп мовленнєвий*.

Мовленнєвознавство — розділ комунікативної лінгвістики, що вивчає особливості живого людського мовлення як процесу.

Мовленнєво-мисленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт мовленнєво-мисленнєвий*.

Мовлення — 1) індивідуальний акт говоріння (конкретне говоріння) або написання, що має звукову або письмову форму та відповідні часові й просторові параметри; пояснення засобами мовного коду, втілене в певний текст — усний (як дискурс) або письмового; у вузькому значенні (мовленнєвий потік) — послідовність звукових сигналів, яка повинна бути сприйнятою й декодованою слухачем, унаслідок чого постає розуміння висловленого; 2) системне утворення мовленнєвої діяльності, що характеризується спільними закономірностями мовленнєвого спілкування, ustalеними у певному колективі зразками мовленнєвої поведінки; 3) постійно повторюваний процес спілкування однією мовою (процес говоріння, мовленнєва діяльність — їхня результативність (фіксований витвір, зафіксований пам'яттю / на письмі); 4) реалізація мови-коду, один із модусів існування людської мови (поряд з мовою та комунікацією). М. постає формою існування живої природної мови, у М. мова функціонує й тому перебуває в постійній динаміці, у розвитку. М. і мова взаємопов'язані: М. не існує без мови, її словникового фонду, фонетичних законів, правил морфології та синтаксису, морфонологічних закономірностей. Мова — відносно стійка, а мовлення — динаміч-

не, мова виявляє досвід колективу, мовлення ж спрямоване на досвід індивідуума, а через сукупність останніх до узусних потенцій; мова — об'єктивна та обов'язкова, мовлення — суб'єктивне. У мові відбито ментальність народу, його характерологічні риси, у мовленні легко простежувані риси конкретної особистості з її світосприйняттям, ціннісними величинами, етичними параметрами, соціальними характеристиками; все, що відбувається в мовленні, визначається проблемами, поставленими мовою, віртуальністю мови; 5) конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації. Процес добору й використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу. М. є формою існування живої мови, у М. мова функціонує й у процесі функціонування перебуває у постійному розвитку. Мова і М. взаємно й нерозривно пов'язані між собою. Мовлення існує на основі певної мови, а мова виявляє себе в мовленні її носіїв. Мова щодо М. — явище загальне, вона належить усім, хто нею користується. М. ж — часткове, окреме, індивідуальне щодо мови. Це одна з багатьох форм загального, що виникає у процесі спілкування в устах окремих осіб у різних життєвих обставинах. Основою всякого М. є елементи мови, але водночас у М. можуть бути (і здебільшого є) й такі елементи, яких у мові немає, бо кожна людина є не тільки носієм певної мови, але й її творцем. Це послідовність мовних знаків (насамперед слів), організована (побудована) за правилами мови й відповідно до вимог висловлюваної інформа-

ції. Див.: *Говоріння; Мова. Пор.: Комунікація; Спілкування.*

Мовлення авторське (лат. *au(s)-tor* — творець) — авторська оповідь у художньому творі, тобто ті частини художнього твору, де немає мовлення персонажів, а передано почуття, думки, переживання та ін. героїв: *В Василюки ще й досі гуло в голові од чарки горілки. Вона махнула на панича рукою й зачепила його рукавом по лиці. Ще зроду Василюки не бачила такого недоладного лица, яке мав молодий Хшановський* (І. Нечуй-Левицький). Див.: *Мовлення. Пор.: Мовлення внутрішнє.*

Мовлення внутрішнє — 1) особливий тип, форма мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, що звернена до самої себе та яка не має звукового вияву, і в цьому аспекті воно близьке до мислення та є однією з форм його реалізації; 2) внутрішній виклад — беззвучне мовлення «в собі», що виконує ті ж функції планування та контролю; воно виникає у відповідних ситуаціях діяльності (в умовах певних перешкод тощо); 3) один з етапів внутрішнього програмування як фази текстотворення (творчий задум). Цей вид внутрішнього мовлення співвідноситься насамперед зі спілкуванням; у психолінгвістиці — виділяють такі послідовні етапи творення тексту: інтенція, мотив, внутрішнє програмування та реалізація. М. в. є уявним засобом семантичної схеми висловлювання. Загалом М. в. — це використання мови поза вербальною комунікацією. Див.: *Мовлення. Пор.: Мовлення авторське; Мовлення діалогічне.*

Мовлення діалогічне (прикм. від ім. *діалог*) — форма мовлення,

що передбачає безпосередній обмін повідомленнями між учасниками (двома / кількома) спілкування. Цьому типу мовлення притаманна низка особливостей: лаконічність, використання паралінгвістичних засобів (жести, міміка тощо), інтонації, еліптичних речень тощо. *Див.: Мовлення. Пор.: Мовлення внутрішнє; Мовлення егоцентричне.*

Мовлення егоцентричне (лат. *ego* — я + *centrum* — центр) — у психолінгвістиці — мовлення дитини, адресоване самій собі у процесі виконання певної діяльності (феномен відкрито Жаном Піаже). М. е. виконує функцію планування власної дії.

Мовлення експресивне (прикм. від ім. *експресія*) — тип мовлення, мета якого експлікувати психологічний стан адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє адресата. *Див.: Мовлення. Пор.: Мовлення внутрішнє.*

Мовлення зовнішнє — мовлення у власному сенсі (утілене у звуки, таке, що має звукове вираження); звукове або графічне оформлення висловлення, тобто вербалізація думки. *Див.: Мовлення. Пор.: Мовлення внутрішнє; Мовлення експресивне.*

Мовлення емпатичне (грець. *empathy* — співпереживання) — стиль мовлення, що передбачає розуміння почуттів адресата від висловленого адресантом і врахування цих почуттів у конструюванні подальшого мовлення.

Мовлення інтертекстове (прикм. від ім. *інтертекст*) (зв'язок **інтертекстовий**) — запозичення мовленнєвого, стилістичного прийому, структурна цитата — коли у двох письменників

наявні структурно й почасти лексично подібні речення, уривки тексту. *Пор.: Колір її волосся, прямо кажучи, при світлі дня був рудим; але прискіпливе спостереження вдень виявило би, що його справжнім відтінком було рідкісне і прекрасне наближення до каштанового волосся (Т. Гарді. «У краю лісів»)* і *На Коббі її волосся здавалось йому темно-рудим; тепер він бачив, що воно мало червоні відтінки, з багатою теплотою (Д. Фаулз. «Жінка французького лейтенанта»); Можна було побачити, мимохіть поглянувши на його досить вишуканий стиль одягу, що він не належав до сільських мешканців; а за його виглядом — що, хоча там могла бути похмура краса пейзажу, він був в основному стурбований напрямом шляху (Т. Гарді. «У краю лісів»)* і *Місцевий спостерігач міг би зробити висновок, що ці двоє — не тутешні... мовчазне одиноцтво цікавило їх значно більше, ніж приморська архітектура (Д. Фаулз. «Жінка французького лейтенанта»)*. *Див.: Ремінісценція; Парафраза.*

Мовлення інформативне (прикм. від ім. *інформація*) — мовленнєва поведінка учасника міжкультурної комунікації, скерована на передачу й отримання інформації. *Див.: Мовлення; Комунікація; Спілкування; Міжкультурна комунікація. Пор.: Мовлення фатичне.*

Мовлення книжне — літературне, здебільшого письмове мовлення, якому властиві загальнолітературність, унормованість, специфічні книжно-письмові мовні засоби. Це мовлення постає кодифікованим. **Кодифікація. Стілі мовлення нейтраль-**

ний і книжний. Див.: *Стиль книжний; Мовлення мітингове. Пор.: Мовлення макаронічне; Мовлення монологічне.*

Мовлення макаронічне (прикм. від ім. *макаронізм*) — перенасичення мовлення, усного чи писемного, іншомовними словами та фразами, *пор. відповідні уривки з «Енеїди» Івана Котляревського, з творів Михайла Старицького, Марка Кропивницького та ін. Див.: Мовлення. Пор.: Мовлення книжне; Мовлення мітингове.*

Мовлення мітингове (прикм. від ім. *мітинг*) — мовлення суспільно-політичного змісту, в якому домінує закличний, гасловий стиль, демонстрація емоцій, підвищена гучність, звичайні емоційні вислови. Див.: *Мовлення; Мовлення книжне. Пор.: Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне.*

Мовлення монологічне (прикм. від ім. *монолог*) — форма мовлення, пов'язана з комунікативною ініціативою одного з учасників спілкування, характеризується повнотою викладу, широтою розгортання думки, використанням аргументів і може здійснюватись в усній або писемній формі з притаманними їм комунікативними особливостями. Див.: *Мовлення; Мовлення книжне. Пор.: Мовлення діалогічне; Мовлення експресивне.*

Мовлення народно-поетичне — стиль, що характерний для певних жанрів українського фольклору, особливо для пісень, дум. Ґрунтується на широкому використанні специфічних прийомів повтору, особливих різновидів паралелізму, на використанні української символіки. Див.: *Мовлення; Мовлення експре-*

сивне. Пор.: Мовлення внутрішнє.

Мовлення невласне-прямé — передача чужого мовлення, що поєднує в собі елементи прямого й непрямого мовлення, злиття мовлення автора з мовленням другої особи (персонажа твору та ін.). Мова певного персонажа передається як авторська мова, але за стилістикою наближена до прямої мови, передаючи значною мірою її лексичні, семантичні, морфологічні, синтаксичні, інтонаційні особливості, емоційно-насичене забарвлення: *Кострубатий, лисий із вихорами на скронях нахаба-технік із сокирою в руках ходить по подвір'ю, по саду, знову по подвір'ю. Ех, рубнути що-небудь! Помахати б сокиркою, щоб аж в плечах занило, розігнати б кров — застоялася за зиму. Он рубає дрова отой трупой, управитель графський. Помогти хіба йому? Ач, як невміло сокиру тримає. Нахаба-технік помаху, гуляючим кроком, підходить до Ганса Штора, закутуючи в рудих вусах посмішку вищості. Ех, управителю, управителю, не сокиру тобі тримати, а нагай! Так для нагая часи минули, а сокира льокайських рук не слухається* (В. Винниченко). Найпоширенішим виявом М. н.-п. є форма питальних і вигукових речень, що вирізняються в емоційному й інтонаційному вимірах на тлі авторської розповіді. Див.: *Мовлення. Пор.: Мовлення внутрішнє.*

Мовлення незв'язне — мовлення, що складається з окремих висловлень, логічно не пов'язаних або погано пов'язаних між собою, уривчастість мовлення: *Я принципово нічого не готую,*

тому що якщо я що-небудь приготую, я цього їсти не буду. Так само я вважаю і щодо жінок. Якщо жінка достойна свого інтелекту, то вона нічого робити не буде, а винайме людей для того. Я ось взагалі вважаю, що у нас в країні велика проблема. У нашій країні не цінують професіоналів, людей, які витрачають час, отримуючи вищу освіту за яким-небудь фахом. Несуттєво за якою, нехай обтесує дошки, але з них у нього буде виходити шикарне, просто шедевричне яке-небудь підвіконня. Загалом, я загалом вважаю, що кожен повинен займатися своєю справою, заробляти своєю професією (З виступу на телевізії). Інколи засвідчує недосконале володіння літературним мовленням. Див.: *Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне*. Пор.: *Сумбуристське мовлення*.

Мовлення парламентське (пишномовство політичне) — мовлення в законодавчому органі, виважене за змістом і стилістичним вираженням, у якому повинні бути витримані всі правила риторики: *Я не хочу ні політики гільйотини, ні політики шибениці, ... ні вашого закону про заслання. Панове, кажуть цей закон не матиме зворотної сили і його призначення — панувати тільки над майбутнім. О! Якщо ви уже промовляєте слово «майбутнє», я настійно пропоную вам задуматися над цим словом і над його змістом. Отож! Скажіть, для кого ви напружовуєте цей закон? Чи зрозуміло це вам? Панове, які складають більшість, на сьогодні ви перемогли, ви сильніші від усіх; але чи впевнені ви, що так буде завжди?* (В. Гюго. Заслання. Промова у Законодавчих зборах). Див.:

Мовлення; Мовлення мітингове. Пор.: Мовлення макаронічне; Мовлення незв'язне.

Мовлення письмове — продуктивний різновид мовленнєвої діяльності, що полягає в умінні виражати свої думки в письмовій формі за допомогою спеціальних графічних знаків. Див.: *Мовлення; Мовлення книжне. Пор.: Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне.*

Мовлення похоронне — промова, виголошувана у високому стилі, в якій виражається сум щодо втрати, містить перелік заслуг покійника перед громадою. Не слід у цьому разі говорити про буденне, виробничі справи, життєві дрібниці, більше слід говорити про високі духовні переживання, думки про вічне (див., наприклад, промову Віктора Гюго на похороні Оноре де Бальзака). Див.: *Мовлення; Мовлення книжне; Мовлення мітингове. Пор.: Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне; Мовлення незв'язне.*

Мовлення розмовне — мовлення носіїв літературної мови, що функціонує в усній формі в умовах невимушеного, непередбаченого, неофіційного спілкування. Див.: *Мовлення; Мовлення народно-поетичне. Пор.: Мовлення книжне; Мовлення мітингове.*

Мовлення фатичне (поведінка мовленнєва фатична) (англ. *phatic*, від лат. *for, fari* — говорити, співувати) — мовленнєва поведінка адресанта, спрямована на те, щоб висловитись і зустріти розуміння, тобто на підтримання мовленнєвого контакту, тобто мовленнєва поведінка учасника міжкультурної комунікації, скерована на підтримку розмови, інтеракції загалом, на

отримання розуміння та зворотного контакту зі співрозмовником. Див.: *Мовлення; Комунікація; Спілкування. Пор.: Мовлення інформативне.*

Мовлення функційно-зумовлене / функційно-сміслові типи — комунікативно зумовлені типізовані різновиди монологічного мовлення, до яких відносять опис, розповідь і роздум.

Мовлення чуже (мова чужа) — висловлювання інших осіб, що включені автором у своє повідомлення, розповідь, оповідь. Залежно від лексико-синтаксичних засобів і способів відтворення чужого мовлення (чужої мови) розрізняють: **мовлення пряме (мову прямю)** і **мовлення непряме (мову непряму)**. Конструкції з прямою мовою точно відтворюють М. ч. зі словами самого автора. Усталеним постає супровід М. ч. словами автора зі вказівкою на належність прямої мови, обставини її постанови. Авторська мова може передавати той чи інший експресивно-емоційний стан мовця, відтворювати мисленнево-творчі процеси і под.: *«Навіщо ж ви прийшли в таку пізню годину?» — запитав вартувий, звертаючись до прибулих* (О. Слісаренко); *«Відкіль бредеш ти, голова лиха?» — Лисиця так мовля Ослові* (Л. Глібов). Для виділення прямої мови вживаються лапки або тире. Їхне використання зумовлене способом і особливостями введення чужої мови в авторський текст і унормоване відповідними правилами, в усному мовленні — це виявляється в інтонаційному малюнку. Нормативним постає таке використання розділових знаків за використання М. ч.: якщо слова автора стоять перед

прямою мовою, після них ставиться двокрапка та відкриваються лапки, а після закінчення прямої мови закриваються лапки та ставиться крапка (пряма мова розпочинається з великої літери): *Жалібно жовте листя березини, здається, шепче: «Літо, де ти, літо?»* (І. Франко); *Хтось сказав: «Найхарактерніша ознака посередності — це здатність сприймати як щось посереднє майстрів минулого»* (П. Загребельний); або після слів автора ставиться двокрапка, а перед прямою мовою — тире, якщо пряма мова пишеться з нового рядка: *Своїм катом і в мить свою останню скажу, як той найперший з християн: — Мене спалить у вас немає змоги. Вогонь холодний, він уже погас* (Л. Костенко) (тут скісна лінія — позначення нового рядка). Якщо слова автора розміщені після М. ч., М. ч. пишеться в лапках, після слів автора ставиться кома й тире (слова автора пишуться з малої літери): *«На мене хтось-то набрехав (бодай би той добра не знав!), що я хабарики лупила», — промовила Лисиця* (Л. Глібов); *«Чому ви так дивитесь на мене, Шовкун», — пристрасно допитувалась Шура* (О. Гончар). Якщо М. ч. розірване словами автора, то останні з обох боків виділяються комою та тире (якщо речення закінчене, то після слів ставиться крапка, потім тире. М. ч. розпочинається з великої літери): *Колись давно ходила в люди правда і вчила жи-ти з чесного труда. «Ти дуже мудра, — визнала громада, — але скажи, чому така худа?»* (П. Скунець); *«Роби добро, — мені казала мати, — і чисту совість не віддай за шмат!»* (Д. Павличко).

М. ч. може передаватися у формі діалогу (дві особи) чи полілогу (багато осіб). Якщо діалог виділяється в абзац, то перед кожною реплікою наявне тире (лапки не вживаються), а слова кожної особи пишуться з нового рядка: *Ми — іншими зовсім стали, / Лиш небо — таке ж голубе. / — А як я ... люблю тебе... / — А як я... Тебе кохала... / — Кохала? Невже кохала?.. / — Любив? Та не вже любив?.. / — Так чом же ти не сказала?! / — Так чому ж ти не говорив?!* (В. Соколов). Якщо репліки розташовані лінійно — йдуть одна за одною, не виділяються в абзац (або ж без вказівки на мовців), то кожна з них береться в лапки, а між ними ставиться тире: *«А тебе доля ще не минала?» — «Ні, Бог милував дотепер». — «А чи правду любиш ти?» — «Та в хаті не раз ночувала»* (А. Яна). Можливий також інший варіант: *А тебе доля ще не минала? — «Ні, Бог милував дотепер». — А чи правду любиш ти? — «Та в хаті не раз ночувала»*. Якщо слова автора наявні після реплік, тире ставиться тільки після М. ч. перед словами автора: *«Куди ж ти нас поведеш?» — запитують повстанці. «Та уже знаю, куди вести і навіщо. Боронитимемо волю, боронитимемо землю, боронитимемо правду», — відповідає головний* (О. Слісаренко). У драматичних творах М. ч. пишеться після назви дійових осіб і крапки: **Проня.** *Рекомендую Вам мого хорошого знакомого./ Голохвостий.* *Свирид Петрович Голохвостов з собстенною персоною. Позвольте до ручки?* (Цілує). / **Явдокія Пилипівна.** *Дуже раді! Вас уже так хвалили дочка наша, Проня Проко-*

повна... Дуже раді, просимо! / Проня. *От кресло: прошу, мусью!* (М. Старицький). У реченнях з непрямою мовою не зберігаються особливості мовлення мовця, тому що від особи автора передається зміст висловленого. Непряма мова разом зі словами автора утворює складно-підрядне речення нерозчленованої структури (власне-прислівний різновид) з підрядним з'ясувальним (головна частина — слова автора, а підрядна — М. ч.) (див.: **Речення складно-підрядне нерозчленованої структури**). Якщо М. ч. передають непрямою мовою, то слова автора постають головною частиною речення, а М. ч. — підрядною. Засобами зв'язку між ними є сполучники та сполучні слова. **Заміна прямої мови непрямою відбувається так:** 1) якщо М. ч. є розповідним реченням, то замінюється підрядним зі сполучником *що*: *Мені казав розумний садівник: «Коли ти пересаджуєш ялинку, відзнач північний і південний бік і так сади: ростиме добре й гілку»* (М. Рильський) → *Мені казав розумний садівник, що коли ти пересаджуєш ялинку, відзнач північний і південний бік і так сади: ростиме добре й гілку*; 2) якщо пряма мова — спонукальне речення, то у пряму мову вводять сполучник *щоб*: *Спинилася богиня, і за руку взяла мене, і словом говорила: «Вважай і пам'ятай мої слова й науку»* (Л. Українка) → *Спинилася богиня, і за руку взяла мене, і словом говорила, щоб вважала і пам'ятала її слова й науку*; 3) якщо М. ч. — питальне речення, його передача у формі непрямої мови вимагає сполучника *чи* (якщо відсутнє питальне слово) або відносних

займенників і прислівників *хто, де, куди* і под.: «Вам це усе цікаво?» — *запитав учитель* (В. Сухомлинський) → *Учитель запитав, чи їм усе це цікаво*. У непрякій мові змінюється особа займенників і дієслів щодо особи, від імені якої тепер передається чуже висловлення: «Я буду лікарем, як мій батько і мій дідусь!» — *ствердно мовив Михайлик* → *Михайлик ствердно мовив, що він буде лікарем, як його батько й мати*. У непрякій мові слід опускати вигук, повтори, інколи — вставні слова, частки, а звертання або опускати, або слід перетворити на підмет чи додаток. Знак питання після непрямого запиту не ставиться: «Ох, чого ти, Маріє, все бігаєш до того дуба? Чого?» — *розпитувала сусідка* → *Сусідка розпитувала, чого Марія все бігає до того дуба*. Особливим постає вияв *невласне-прямої мови*. Конструкції з невластиво-прямою мовою є специфічним стилістичним прийомом художньої літератури. Вони поєднують чуже мовлення з авторським без помітності їхнього розрізнення. Це так звана внутрішня мова, що допомагає автору передати почуття своїх героїв, їхні думки, прагнення. Особливістю невластиво-прямої мови, або вільної непрямої мови є те, що вона, певною мірою, зберігає порядок слів, інтонацію, дослівні вислови, емоційність мовлення персонажів: *Челядь гуляє на майдані; старі гомонять під ворітьми, а в Маланки звичайні гості-думки. Ох, Боже, Боже, трошки того віку, а як важко його прожити. Андрій знов не найнявся. Отак щороку легко-*

го хліба шукає (М. Коцюбинський). Пунктуаційно невластиво-пряма мова ніяк не виділяється: вона може бути і частиною складного речення, і самостійним реченням. *Див.: Мовлення; Мовлення внутрішнє; Мовлення зовнішнє. Пор.: Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне; Мовлення незв'язне.*

Мовна гра — *Див.: Гра мовна.*

Мовна діяльність — *Див.: Діяльність мовна.*

Мовна здатність — *Див.: Здатність мовна.*

Мовна ідіосинкразія (грецьк. *idiosynkrasia* — самобутність, особливість) — *Див.: Ідіосинкразія мовна.*

Мовна картина світу — *Див.: Картина світу мовна.*

Мовна компетенція (лат. *competentia*, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) — *Див.: Компетенція мовна.*

Мовна комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація мовна.*

Мовна невдача — *Див.: Невдача вербальна.*

Мовна норма (лат. *norma* — правило) — *Див.: Норма мовна.*

Мовна освіта — *Див.: Освіта мовна.*

Мовна особистість комуніканта (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь + *-ант*) — *Див.: Особистість мовна комуніканта.*

Мовна особистість — *Див.: Особистість мовна.*

Мовна поведінка — *Див.: Мовна діяльність.*

Мовна політика — *Див.: Політика мовна.*

М

Мовна практика (грецьк. *praktikos* — діяльний, активний) — Див.: *Практика мовна*.

Мовна самосвідомість — Див.: *Самосвідомість мовна*.

Мовна свідомість — Див.: *Свідомість мовна*.

Мовна ситуація (франц. *situation*) — Див.: *Ситуація мовна*.

Мовна сім'я — Див.: *Сім'я мов*.

Мовна стійкість — Див.: *Стійкість мовна*.

Мовне будівництво — Див.: *Будівництво мовне*.

Мовне виховання — Див.: *Виховання мовне*.

Мовне естетство (ім. від ім. *естет* + *-ство*) — Див.: *Естетичність мови / мовлення*.

Мовне існування — Див.: *Існування мовне*.

Мовне співтовариство — Див.: *Співтовариство мовне*.

Мовне табу (франц. *tabou*, від полінез. *tapu* — заборона) / Табу мовні — Див.: *Табу мовне / Табу мовні*.

Мовне членування фрагмента (лат. *fragmentum*) дійсності — Див.: *Членування мовне фрагмента дійсності*.

Мовне чуття — Див.: *Чуття мовне*.

Мовний апарат (лат. *apparatus* — прилад) — Див.: *Апарат мовленнєвий*.

Мовний дефіцит (лат. *deficit* — не вистачає) — Див.: *Дефіцит мовний*.

М

Мовний етикет (франц. *etiquette*) — Див.: *Етикет мовний*.

Мовний знак — те саме, що знак мови. Див.: *Знак мови*.

Мовний колектив (лат. *collectivus* — збірний, нагромаджений) — Див.: *Колектив мовний*.

Мовний лад (лад мови) — Див.: *Лад мовний (лад мови)*.

Мовний надлишок — Див.: *Надлишок мовлення*.

Мовний смак — Див.: *Смак мовний*.

Мовний статус (лат. *status* — становище) — Див.: *Статус мовний*.

Мовний такт (лат. *tactus* — дотик, дія) — Див.: *Такт мовний*.

Мовно-культурна особистість — Див.: *Особистість мовно-культурна*.

Мовознавство / Лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — наука про будову та історичний розвиток мови, вивчає природну людську мову загалом (у всьому обсязі властивостей, функцій, будови, функціонування й історичний розвиток мови) і всі мови світу як її індивідуальних представників.

Мовознавство ареальне (прикм. від ім. *ареал*) — Див.: *Лінгвістика ареальна*.

Мовознавство генетичне (грецьк. *genesis* — походження; прикм. від ім. *генетика*) — історичне мовознавство.

Мовознавство діахронічне (прикм. від ім. *діахронія*) — мовознавство, що розглядає мову в її історичному розвитку. Синонім: *Мовознавство історичне*. Пор.: *Мовознавство синхронічне*.

Мовознавство загальне (лінгвістика загальна) — наука, що вивчає загальні властивості всіх мов: їхні функції, структуру, закони розвитку та функціонування в суспільстві, а також опрацьовує методи лінгвістичних досліджень і термінологію (метамову) науки. Пор.: *Мовознавство конкретне*.

Мовознавство зіставне (компаративістика) — розділ (сфера) мовознавства, що вивчає дві чи кілька мов незалежно від їхньої спорідненості для вияву їхніх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури (фонологічному, морфологічно-

му, синтаксичному, лексико-семантичному). Загальним завданням порівняльно-історичного мовознавства постає встановлення особливостей спорідненості мов (генеалогічної близькості), визначення закономірностей генеалогічної класифікації, реконструкції їхньої прамови та вияв закономірностей історичного розвитку окремих мов та груп мов. Основний метод, що постає найприйнятнішим у порівняльно-історичному мовознавстві, — порівняльно-історичний метод (*див.: Метод порівняльно-історичний*). Термін компаративістика також здебільшого позначає порівняльно-історичне мовознавство, але інколи використовується в ширшому значенні — позначення всього загалу дисциплін, що ґрунтуються на порівнянні мов (крім порівняльно-історичного мовознавства, також типологічне та зіставне мовознавство). Синоніми: *Лінгвістика контрастивна; Лінгвістика конфронтативна. Див.: Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод)*.

Мовознавство історичне — *Див.: Мовознавство діахронічне.*

Мовознавство когнітивне (прикм. від ім. *когніція*) — школа мовознавства та когнітивних наук, що постала на початку 80-х років ХХ ст. У М. к. — у мовознавчих дослідженнях, студіюваннях з мислення та зв'язку мови з мисленням — першочергова увага надається ролі значення, поняттєвим процесам і втіленню досвіду. М. к. у широкому розумінні — один із різновидів науки про мову та мислення. М. к. визначається двома головними постулатами — постулатом узагальнення та ког-

нітивним постулатом. Двома найрозвинутішими напрямками М. к. виступають: когнітивна семантика та когнітивна концепція граматики (*див.: Концепція граматики когнітивна*). М. к. набуло популярності у 80-ті роки ХХ ст. як інтелектуальний рух, спрямований на широку проблематику, але його перші праці сягають 70-х років, насамперед у Сполучених Штатах Америки як відповідь на формальне мовознавство (праці Чарльза Філлмора, Георга Рональда Ленгакера, Леонарда Тальми, Гілеса Фауконьєра та ін.).

Мовознавство конкретне — мовознавство, що вивчає окремі (конкретні) мови (*україністика, русистика* тощо).

Мовознавство конструктивне (лат. *constructio* — побудова, складання; прикм. від ім. *конструкт*) — мовознавство, що вивчає мову, її структуру на відміну від функційного мовознавства, яке вивчає мовлення. *Див.: Мовознавство структурне.*

Мовознавство порівняльно-історичне — лінгвістичний напрям, що досліджує мови для встановлення їхньої спорідненості та вивчення історичного розвитку споріднених мов. *Див.: Мовознавство зіставне (компаративістика).*

Мовознавство прикладне — напрям у мовознавстві, що опрацьовує методи вирішення практичних завдань, пов'язаних із використанням мови. *Див.: Лінгвістика прикладна; Лінгвістика корпусна.*

Мовознавство синхронічне (прикм. від ім. *синхронія*) — мовознавство, що вивчає мову в синхронії, її основні вияви на сучасному зрізі. *Див.: Синхронія.*

Пор.: Мовознавство діахронічне.

Мовознавство структурне (прикм. від ім. *структура*) — галузь мовознавства, предметом якої є будова (структура) мови. *Див.: Мовознавство конструктивне.*

Мовознавство типологічне (прикм. від ім. *типологія*) — розділ мовознавства, що досліджує принципи й опрацьовує способи типологічної класифікації мов. Синонім: *Типологія лінгвістична.*

Модалема (франц. *modalité*, від лат. *modus (modalis)* — спосіб, міра + *-ема*) — це наявний у когнітивній множинності мовця еталон кваліфікації позамовної дійсності, що у відповідній ситуації спілкування набуває конкретного значення, спираючись на емоційну та оцінну кваліфікацію продуцента, і може експлікуватися й імплікуватися. Модалема як смисловий компонент СМ дискурсу в основі своєї семантики має оцінку — позитивну чи негативну, але така оцінка маніфестується психічним станом мовця, мовна кваліфікація якого і демаркує значення модалем. Часто в одній репліці контамінуються кілька модалем, утворюючи амальгамне суб'єктивно-модальне значення репліки, декодування якого спирається на тон комунікативної взаємодії. Модалема є одним з основних семантичних диференціалів, що уможливають декодування різного смислового навантаження реплік з тожним вербальним наповненням, ініційованих двома різними персонажами — учасниками однієї комунікативної взаємодії.

Модалізатор (франц. *modalité*, від лат. *modus (modalis)* — спосіб,

міра + *-атор*) — частина денотативної ролі предикатного або ситуативного типу, що надає предикату модальних ознак-характеристик: *У цьому разі громадяни будуть не в силах захистити свої права* (Україна молодша. — 2006. — 14 квітня).

Модальне (франц. *modalité*, від лат. *modus (modalis)* — спосіб, міра) спілкування — *Див.: Спілкування модальне.*

Модальний (франц. *modalité*, від лат. *modus (modalis)* — спосіб, міра) — такий, що виражає відношення мовця до змісту висловлюваного та його вірогідності. **Модальні дієслова.** **Модальне значення.** **Модальне забарвлення.** **Модальні відношення.** **Модальний відтінок.** **Модальна частка.** **Модальна актуалізація** (*див.: Актуалізація*). **Модальна атракція** (*див.: Атракція*). **Модальний голосний** — тематичний голосний, чергування якого служать для вираження категорійних форм способу дії. **Модальний прислівник** (*див.: Прислівник*). **Модальне слово** — слово, що втратило своє конкретне лексичне значення та функціонує як засіб описового вираження модальності. **Інтонація модального забарвлення** (*див.: Інтонація*).

Модальник (франц. *modalité*, від лат. *modus (modalis)* — спосіб, міра + *-ник*) — частина мови, до якої входять специфічні повноцінні самостійні слова, що виражають суб'єктивну модальність (ставлення мовця до висловлюваної думки), не мають системи словозміни та синтаксичних зв'язків з членами речення, відокремлені від інших у реченні, пов'язані з ними семантично, інтонаційно та включені в речення модифікаційно-мо-

дальним синтаксичним зв'язком (дозвольте, погодьтесь, так би мовити та ін.).

Модальні (франц. *modalité*, від лат. *modus* (*modalis*) — спосіб, міра) дієслова — Див.: *Дієслова модальні*.

Модальні (франц. *modalité*, від лат. *modus* (*modalis*) — спосіб, міра) слова (**модальник**) — Див.: *Модальник; Слова модальні (модальник)*.

Модальність (середньолат. *modalis* — модальний, від лат. *modus* — спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) — граматична (інколи кваліфікують як семантичну, семантико-граматичну (граматико-семантичну)) багатоаспектна категорія, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності та оцінку цього відношення з боку того, хто говорить (або пише); функційно-семантична мовна категорія, що є носієм різних видів відношення повідомлень до дійсності, мовця до того, про що він повідомляє слухачеві (як до *правдивого / неправдивого, гарного / поганого, реально-го / ірреального, можливого / неможливого* тощо). Виділяють **об'єктивну модальність**, що властива будь-якому реченню (*Дощ падає; Земля крутиться навколо сонця; Дівчина набирає воду з криниці*), і **суб'єктивну модальність**, яка нашаровується на об'єктивну та виражає бачення мовцем повідомлюваного, запитуваного тощо щодо його достовірності, бажаності, ймовірності, істинності і под. (*Лукашенко, який, здавалося, ніколи не відступить од проросійської політики, виявився дипломатом із неоднозначною орієнтацією* (Д. Павличко); *Сьогодні, видно з усьо-*

го, у лісі наступала та мить, коли все завмирає в очікуванні чогось грізного і неповторного (В. Малик)). Суб'єктивна модальність (імпліцитна чи експліцитна) є обов'язковим елементом висловлення. Виражається різними граматичними та лексичними засобами: як форми способу дії, модальні дієслова, інтонація й т. ін. **Модальності категорія**. **Модальності речення**. **Модальність гіпотетична** — подання змісту висловлюваного як можливого. **Модальність дієслівна** — модальність, що виражається дієсловом. **Модальність ірреальна** — подання змісту висловлюваного як неможливого, нездійсненого. **Модальність негативна** — подання змісту висловлення як такого, що не відповідає дійсності.

Модальність (середньолат. *modalis* — модальний, від лат. *modus* — спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **гіпотетична** (грецьк. *hypotetikos*) — семантика, що виражає невпевненість мовця в реальності повідомлення, лише її можливість, припущення. Засобом вираження постають частки (*ніби, наче і под.*), вставні слова (*можливо, видно, здається та ін.*) тощо: *Щось наче я не бачив її тут* (Л. Українка). Див.: *Модальність реальна*. Пор.: *Модальність об'єктивна*.

Модальність (середньолат. *modalis* — модальний, від лат. *modus* — спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **об'єктивна** — обов'язкова ознака висловлення, одна з категорій, яка виражає відношення висловлення до дійсності як реальне або нереальне (ірреальне) та формує предикативну основу речення. Див.: *Модальність*

М

суб'єктивна. Пор.: Модальність гіпотетична.

Модальність (середньолат. *modalis* — модальний, від лат. *modus* — спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **реальна** (пізньолат. *realis* — речовий) — семантика, якщо виражає впевненість мовця в реальності повідомлення. *Див.: Модальність. Пор.: Модальність гіпотетична.*

Модальність (середньолат. *modalis* — модальний, від лат. *modus* — спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **суб'єктивна** (прикм. від ім. *суб'єкт*) — факультивна ознака висловлення, що вказує на ставлення мовця до змісту висловлення. *Див.: Модальність. Пор.: Модальність об'єктивна.*

Модаліяція (середньолат. *modalis* — модальний, від лат. *modus* — спосіб, міра) — перехід інших частин мови в модальні слова. **Модаліяція дієслів.** Модаліяція прислівників. Модаліяція прикметників. Модаліяція іменників. Напр.: *Письменник — це, вважай, ціла галактика зі своїми магнітними бурями, супутниками, періодами неспокійного сонця* (Б. Олійник); *На щастя, моя подальша доля склалася не так, як багато того прагнули* (В. Підмогильний); *Іншим разом Хаєцький, безперечно, зважив би на Макоеєві просьби* (О. Гончар).

Моделі (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **вторинні** — речення з непередметними, пропозиційними підметами (предикованими): *Крик розірвав темряву ночі* (Ю. Мушкетик). *Пор.: Моделі первинні.*

Моделі (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — схеми, в яких узагальнено представлений процес комунікації. Серед найвідоміших М. к. виділяють лінійну (наприклад, модель Романа Якобсона), інтерактивну та трансакційну. *Див.: Комунікація; Спілкування; Акт комунікативний.*

Моделі (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовленнєвої поведінки національні** (прикм. від ім. *нація*) — схеми, зразки, стереотипи спілкування, яких за традицією неусвідомлено притримуються носії конкретної національної лінгвокультурної спільноти. *Див.: Стереотип комунікативної поведінки і лінгвоетнічний.*

Моделі (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної політики** (грецьк. *politikē* — мистецтво керувати державою) — певні моделі мовної політики, спрямовані на симетричний або асиметричний розвиток мов. *Пор.: асиміляційна модель мовної політики, диференційна модель мовної політики, мультикультурна модель мовної політики і под. Див.: Політика мовна.*

Моделі (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **первинні** — речення з передметними, непередметними підметами: *Сокіл довею кружляв над лугом з розпростертими крильми* (Ю. Мушкетик). *Пор.: Моделі вторинні.*

Моделі (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **породження мовлення** (моделі вербалізації) — схеми, в яких представлено процес породження мовлення адресантом (рівневі, циклові, інтегративні).

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) — 1) певний мовний конструкт, що показує послідовність розташування складників, установленість яких і лінійне розташування виступають стандартом для відтворення; 2) абстрагована штучно створена лінгвістична реальна / ірреальна побудова, що відтворює своїми особливостями реальний прототип для вирішення лінгвістичних завдань; 3) закономірна послідовність елементів складної мовної одиниці — словосполучення або речення, зумовлена властивостями певної мовної структури (пор.: *Структурна схема*); у дискурсології — образ другого порядку, що не збігається з прообразом; результат моделювання як створення принципово нового об'єкта, сформованого з наявного матеріалу; з мовного матеріалу формується дискурсивна модель з притаманним для неї оригінальним смислом; слід розрізняти три способи побудови моделі: аналітичний, синтетичний і каталітичний. Див.: *Типи моделей дискурсивних; Регістри моделей дискурсивних*.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **аспектна** (прикм. від *аспект*) — схема, за якою здійснюють опис комунікативної по-

ведінки в межах окремих аспектів, що відбивають сфери спілкування, де наявна національна чи корпоративна специфіка.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **епізодична** (прикм. від ім. *епізод*) — когнітивна структура репрезентації типових ситуацій у тексті (за Т. ван Дейком). Пор.: *Модель жанрова*.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **жанрова** (прикм. від ім. *жанр*) — когнітивна модель-прототип мовленнєвого жанру, що керує дискурсом. Пор.: *Модель епізодична*.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **ідеалізована** (прикм. від ім. *ідеал*) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) — усі уявлення про предмет (об'єкт) відразу, загалом, нерозчленований образ, який зумовлює певну поведінку (рольову структуру) мовного знака. Пор.: *Модель епізодична; Модель жанрова*.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **інтерактивна** (лат. *inter-* — префікс зі значенням між, поміж + *активна*) — когнітивна структура, що виявляє дискурсивну свідомість комунікантів, яка опосередковує планування, проведення, закінчення дискурсу та його ефективність. Пор.: *Модель епізодична; Модель жанрова*.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **інтеракційна** (англ.

interaction — взаємодія, від лат. *inter-* — префікс зі значенням між, поміж + *акція*) — модель, за якою кваліфікують комунікацію як двобічний процес обміну інформацією між адресантом і адресатом, що послідовно обмінюються відповідними статусами.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* й від лат. *modulus* — міра, зразок) **кваліфікативна** (прикм. від ім. *кваліфікація*) — модель, що виражає відношення класифікації, родо-видові відношення.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) — 1) концепція мови як різновиду когнітивного процесу; 2) модель розуміння тексту як результату природної обробки мовних даних; 3) характеристика процесу категоризації у мові (пропозиційні, схематичні, метафоричні й метонімічні моделі). *Пор.: Модель епізодична; Модель жанрова.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **контексту** (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) — структура знань про тему, мовленнєвий жанр, що активізує у свідомості адресата типові для відповідної моделі властивості й така, що реалізує визначальне керування дискурсом (за Т. ван Дейком). *Див.: Контекст.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* й від лат. *modulus* — міра, зразок) **концептуальних** (прикм. від ім. *концепт*) **графів** (грецьк. *graphē* — риска) — модель репрезентації змісту тексту у ви-

гляді двохвекторних зв'язків між компонентами (концептами) і блоками цих компонентів. *Див.: Лінгвістика прикладна.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **лінійна** — модель, що окреслює комунікацію як однобічний процес передавання інформації від джерела адресатові.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мови польова** — наукова модель мови, основою якої є функційно-семантичні поля та що дозволяє простежити проникність ярусів мовної системи. *Див.: Лінгвістика прикладна.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мови рівнева** — абстрактна наукова модель мови, основою якої становить поняття рівня мови як окремого об'єкта опису. *Див.: Рівні мови.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної особистості** — парадигматична схема мовної особистості. *Див.: Модель мовної особистості лінгводидактична; Модель мовної особистості методична; Модель мовної особистості настановча.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної особистості лінгводидактична** (лат. *lingua* — мова та грецьк. *didaktikos* — повчальний; прикм. від ім. *лінгводидактика*) — відтворення мовної особистості у тривимірному просторі: а) дані про рівневу структуру мови (фонетика, морфоло-

гія, синтаксис, лексика); б) типи мовної діяльності (говоріння, слухання, письмо, читання); в) ступені оволодіння мовою. *Див.: Рівні володіння мовою; Модель мовної особистості методична.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної особистості методична** (грецьк. *metodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання; прикм. від ім. *методика*) — тривірнева організація мовної особистості (вербально-семантичний рівень мовної особистості, лінгво-когнітивний рівень мовної особистості, прагматичний рівень мовної особистості). *Пор.: Модель мовної особистості лінгводидактична.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної особистості настановча** — сукупність умінь, здібностей мовної особистості до здійснення різних видів мовно-мисленнєвої діяльності та виконання нею різних комунікативних ролей. *Див.: Рівні володіння мовою; Ролі соціальні. Пор.: Модель мовної особистості методична; Модель мовної особистості лінгводидактична.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної політики** (грецьк. *politikē* — мистецтво керувати державою) **асиміляційна** (прикм. від ім. *асиміляція*) — мовна політика держави, зорієнтована та послідовно спрямована на підтримку однієї мови. *Див.: Модель мовної політики диференційна.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *mo-*

dello та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної політики диференційна** (прикм. від ім. *диференціація*) — мовна політика, спрямована на підтримку й утвердження однієї мови, зрідка допускає створення паралельних інститутів мовами меншин. *Пор.: Модель мовної політики асиміляційна.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної політики** (грецьк. *politikē* — мистецтво керувати державою) **мультикультурна** (лат. *multum* — багато + *культурна*) — мовна політика, що спрямована на враховування мовно-етнічного розмаїття й адекватно здійснювана на регіональному й соціокультурному рівнях.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної свідомості** — абстрактна модель, що ґрунтується на усталених стереотипах продукування та сприйняття мовлення; модель, що складає основу породжувальної граматики; слід розрізняти індивідуальну модель мовної свідомості, групову модель мовної свідомості (мешканців певного села, селища, містечка, міста) та ін.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **опису комунікативної поведінки носіїв національної** (прикм. від ім. *нація*) **лінгвокультури** (лат. *lingua* — мова + *cultura* — освіта, розвиток) — абстрактний вияв особливостей комунікативної поведінки етносу. Розрізняють окремі аспекти моделі: 1) загальна характеристика національного характеру;

2) визначальні особливості спілкування; 3) вербальна комунікативна поведінка (норми та форми мовленнєвого етикету, спілкування з незнайомими, спілкування в родині, зі знайомими, незнайомими, носіями інших лінгвокультур тощо); 4) невербальна комунікативна поведінка; 5) етнічний соціальний символізм (*символіка обрядів, звичаїв, одягу, кольорів тощо*) (за Й. - Стерніним). *Див.: Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна; Етикет мовлення-вий; Символізм соціальний.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **параметрична** (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) — схема, за якою реалізуються описи комунікативної поведінки з урахуванням належної сукупності чинників, параметрів і ознак.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* і від лат. *modulus* — міра, зразок) **поріджувальна** — *Див.: Модель.*

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **ситуативна** (франц. *situation* — положення, стан від лат. *situs* — становище; прикм. від ім. *ситуатив*) — схема, за якою здійснюють опис комунікативної поведінки в межах комунікативних сфер і стандартних комунікативних ситуацій.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **ситуації** (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) — когнітивна основа дискурсу, що фор-

мується конкретним індивідом на ґрунті його особистих знань, досвіду, настанов, почуттів, емоцій, думок (за Т. ван Дейком); використовується за породження та розуміння тексту.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **словотвірна** — 1) схема творення слів у межах того самого словотвірного типу, що не впливає на словотвірну семантику похідних, але відрізняється морфологічними ознаками; формальна схема побудови похідних слів, що належать до того самого словотвірного типу та яким властива спільність: а) твірної бази (зі вказівкою частини мовної належності мотиватора); б) форманта; в) словотвірного значення (*див. також: Тип словотвірний*); іменники типу *конкурсант, диспутант, дисертант, магістрант* утворені за моделлю «*основа іменника + суфікс -ант*» і мають значення особи; 2) те саме, що морфологічна модель (*див.: Модель морфологічна*).

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **спілкування / Модель комунікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — схема, що адекватно відтворює основні елементи та функційні характеристики комунікативних параметрів і комунікативних процесів.

Модель (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра,

зразок) **трансакційна** (лат. *trans-actio* — звершення; прикм. від ім. *трансакція*) — модель, що подає комунікацію як процес одночасного надсилання й отримання повідомлень комунікантами, взаємодію як процес.

Модель (франц. *modeler* — формувати від *modèle* від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **трансмійна** (лат. *transmissio* — перехід, передача) — Див.: *Модель лінійна*.

Моделювання (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) — метод дослідження мовних явищ, що ґрунтується на складанні схеми чи моделі мовної одиниці, мовного явища, що не піддаються безпосередньому спостереженню або відзначувані великою складністю. (Див.: *Модель мовної особистості*; *Модель мовної особистості лінгводидактична*; *Модель мовної особистості методична*); у дискурсології — надання форми певному матеріалу шляхом тієї чи іншої операції, внаслідок чого створюється принципово нова сутність — модель.

Моделювання (франц. *modeler* — формувати, від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної особистості** — створення моделі мовної особистості. Див.: *Модель мовної особистості лінгводидактична*; *Модель мовної особистості методична*; *Модель мовної особистості настановча*.

Модернізація (франц. *moderne* — сучасний + *-ізація*) — осучаснена зміна висловів відповідно до актуалізованих вимог і смаків. Див.: *Модерність*.

Модерність (франц. *moderne* — сучасний + *-ість*) — стан в еконо-

мічному, технічному, політичному й культурному розвитку; здебільшого розглядається щодо націй та країн. Сьогодні зазвичай М. — це сукупність відповідних ознак: постіндустріальна, орієнтована на споживання економіка, високий рівень технологічного розвитку, певна форма політичної демократії та загальне домінування світського світогляду. Слова «модерність» і «постмодерність» часто вживаються щодо певного історичного періоду, однак таке вживання є проблематичним, оскільки надто багато регіонів світу ще не є «модерними»; у комунікативній лінгвістиці, лінгвістиці тексту — мовлення, що корелює з відповідними типами узагальнень й осмислень (пор., наприклад, художнє мовлення Гната Михайличенка, поетичну стилістику Валер'яна Поліщука та ін.). Див.: *Модернізація*.

Модифікації (франц. *modification* від лат. *modificatio* — видозміна) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) — фонетичні зміни, зумовлені комбінаторними або позиційними процесами. Див.: *Фонема*.

Модифікація (франц. *modification*, від лат. *modificatio* — видозміна) — засіб вираження граматичних значень, що безпосередньо не постає спостережуваним і сприйнятим, але його результат завжди постає очевидним за умови зіставлення вихідної та похідної форм, пор., наприклад, нім.: *fater* «батько» → *fäter* «батьки».

Модифікація / Модифікація (франц. *modification*, від лат. *modificatio* — видозміна) **речення** — конструкція, в якій вихідна модель речення набуває регулярного структурно-семантич-

ного нарощення шляхом додавання до нього семантичного модифікатора, що звичайно стосується предикатної — модальної (крім основної предикативної модальності), фазової, емоційно-комунікативної чи суб'єктної синтаксеми. *Пор.: Учень гарно вчить уроки — Учень повинен гарно вчити уроки; Дощ падає — Дощ починає падати; Книга цікава — Книга видалася цікавою; У селі співали учні місцевої школи — У селі співали. Див.: Модифікація фазова.*

Модифікація (франц. *modification* від лат. *modificatio* — видозміна) **фа́зова** (прикм. від ім. *фаза*) — речення з додатковим показником фази в розвитку предикативної ознаки: початку, тривалості, завершення. *Пор.: Хмара рухалася на південь → Хмара починала рухатися / Хмара продовжувала рухатися на південь. Див.: Модифікація речення.*

Модус (лат. *modus* — міра, спосіб) — частина речення (висловлення), що виражає ставлення мовця до повідомлюваного, до об'єктивного змісту речення (диктуму); оцінка змісту речення (висловлення); у прикладній лінгвістиці (модус, модель, модифікації) — синтаксичні варіанти композиції залежно від ступеня узагальнення. **М.** — комбінаторика з двох елементів на частиномовному рівні, модель — на логіко-граматичному рівні; модифікація — деталізація її різних граматичних варіантів; відбиття позиції суб'єкта думки щодо об'єктивного змісту. **М.** найвиразніше виявляється в головній частині складнопідрядних речень з присудками-дієсловними типу *думати, міркувати,*

вважати, напр.: *Я думаю, що осінь буде дощова.*

Модус (лат. *modus* — міра, спосіб) **існування мови** — спосіб вияву й найважливіший аспект існування й аналізу явищ мови. **Мова. Мовлення. Комунікація.** *Див.: Мова; Мовлення; Комунікація.*

Модуси (лат. *modus* — міра, спосіб) **симетрії** (грецьк. *simmetria* — співмірність) — у дискурсології — різні ступені варіації симетрії, у тому числі антисиметрія, амфісиметрія, дисиметрія, симптосиметрія.

Можливості сполучувальні — сукупність класів слів і синтаксичних конструкцій, що можуть вживатися з певним словом як його потенційні детермінанти: *чистий / світлий / білий / рівний ← напір; розповісти → казку / оповідання / історію → дітям / хлопчикам / дівчаткам і под.*

Мозок — у психолінгвістиці — центральний відділ нервової системи тварин і людини, що виступає основою мисленнєво-мовленнєвих процесів і закономірностей.

Молодограматизм (*молодо- + гра-матизм*) — напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, що поставив собі за мету досліджувати живі мови, які нібито розвиваються за суворими, без винятків, законами.

Моногенез (грецьк. *monos* — один + *генез*) — *Див.: Теорія моногенезу.*

Монокультурна (грецьк. *monos* — один + *культурна*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація монокультурна.*

Монолінгв (грецьк. *monos* — один + лат. *lingua* — мова) — людина, яка володіє та використовує у спілкуванні лише одну мову. *Див.: Мова; Спілкування. Пор.: Полілінгв; Білінгв.*

Монолінгвізм (грецьк. *monos* — один + лат. *lingua* — мова + *-ізм*) — 1) компонент державної політики мовно-культурної нівеляції, граничним виявом чого постає гомогенізація; таку політику здебільшого виправдовують необхідністю викликів індустріалізації та бюрократизації; 2) володіння та використання у спілкуванні лише однієї мови. *Див.: Мова; Спілкування; Комунікація. Пор.: Полілінгвізм; Білінгвізм.*

Монолінгвокультура (грецьк. *monos* — один + *лінгвокультура*) — використання носіями національної лінгвокультури тільки однієї мови. *Див.: Мова; Монолінгв. Пор.: Полілінгв.*

Монолог (грецьк. *monos* — один і *logos* — слово, мовлення) — форма мовлення адресанта, не розрахована на словесну реакцію іншого / інших і відтворювана / витворювана внаслідок його активної мовленнєвої діяльності, розрахованої здебільшого на пасивне й опосередковане сприйняття мовлення адресатом; функційно-комунікативний різновид мовлення однієї особи; за широкого розуміння й тлумачення діалогу монолог постає як його різновид, спрямований на власне *ego*.

Монолог (грецьк. *monos* — один і *logos* — слово, мовлення) **внутрішній** — *Див.: Мовлення не-власне-пряме.*

Моносемічний (грецьк. *monos* — один + *sēma* — знак / *-семічний*) — *Див.: Значення лексичне.*

Моносемія (грецьк. *monos* — один + *sēma* — знак) — 1) те саме, що однозначність (у 2-му знач.) (*пор.: Полісемія*); 2) наявність у слова (певної одиниці вираження з характерними всіма формальними ознаками слова) тільки одного значення.

Моносуб'єктний (грецьк. *monos* — один + *суб'єктний*) — той, що належить тому самому суб'єктові: *Дуб схилив низько свою крону, наче захищав собою, своєю силою маленький кущик горобини біля нього* (Україна молода. — 2010. — 11 квітня).

Монотон (грецьк. *monos* — один + *тон*) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) — порівняно довге монотонне мовлення (письмове або усне), в якому використовується одна — дві синтаксичні моделі простого речення без варіювання порядку слів: *Урізноманітнюйте мовлення, не повторюйтесь знову. / Адже надто рівний стиль, постійно монотонний, / Здатний викликати у нас позіхання тільки сонне* (Н. Буало).

Монофтонг (грецьк. *monos* — один + *phthongos* — звук) — простий звук; однозвук; голосний, якому властива артикуляційна й акустична однорідність.

Морá (франц. *morá*) — одиниця ритмо-фонетичної організації мовлення в певних мовах, що співвіднесена (але не тотожна й не збігається) зі складом, виступає засобом і мірою тривалості складотвірника (одномірний / двохмірний) і спроможна виконувати суперсегментні (просодичні) характеристики: наголос, тон.

Морф (грецьк. *morphē* — вигляд, форма) / **Аломорф** (грецьк. *allos* — інший + *морф*) / **Морфа** — реалізація морфеми, кон-

кретний лінійний вияв морфеми, один із формальних її різновидів; найкоротший мінімальний відрізок словоформи, наділений значенням. *Пор.*: морфема *книг* виявляється морфемами /книг-/ [книг-], /книж-/ [книж-], /книз'/ [книз'-] — *книга*, *книжка*, *книзі*; встановлюється в поділі текстового слова; мінімальна одиниця плану вираження, яку можна співвіднести з планом змісту.

Морфема (грецьк. *morphē* — вигляд, форма) / **Одиниця морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) / **Одиниця морфемна** (прикм. від ім. *морфема*) — мінімальна (елементарна) значуща двобічна одиниця мови, що виділяється в мові, тобто одиниця, що має план вираження та план змісту та яка не членується на простіші одиниці такого самого роду. Так, у слові *глинище* виділяються три морфеми: коренева /глин/ [глин] і службові — суфікс /нищ/ [нишч] і закінчення [е], а в слові *перетворювач* — п'ять: коренева *твор* [твор'] і чотири службові — префікс *пере* [пере], суфікс *юва* [ywa], суфікс *ач* [ач] і закінчення нульове. Найменша (гранична, неподільна далі без втрати цієї якості) і регулярно відтворювана відповідно до моделей певної мови одиниця системи вираження, співвіднесена безпосередньо з відповідним їй елементом системи змісту (семою); порівн. семема (у 1 знач.).

Морфеми адитивні — морфеми «складені», або «нарошувані», тобто такі, що з'єднуються в одиницях вищих порядків (у словоформах) шляхом додавання (*пор.*: *Морфема субтрактивна*; *Морфема наступальна*).

Морфема асемантична — компонент слова, позбавлений значення, але такий, що бере участь у його морфемній структурі.

Морфема афіксальна — те саме, що афікс (*див.*: *Афікс*).

Морфема вторинна — афіксальна морфема, використовувана при утворенні слів від іменних баз. *Пор.*: *Морфема первинна*).

Морфема дериваційна — афіксальна морфема, що видозмінює лексичне значення основи й утворює нове слово.

Морфеми заступальна (морфеми, що заступають) — морфеми, що включені до складу основи та видозмінюються в чергуванні (*пор.*: *Морфема адитивна*; *Морфема субтрактивна*).

Морфема коренева — мінімальна (гранична) база слова, що несе його основне лексичне значення (*пор.*: *Корінь слова*).

Морфеми лексичні (морфеми матеріальні, лексемні, словоеlementи) — узагальнена назва для кореневих і словотвірних (дериваційних) морфем, тобто всіх морфем, крім флексивних (реляційних), які виражають лексичне значення на відміну від флексивних морфем, що виражають значення граматичне.

Морфема надлінійна / **надсегментна** — те саме, що просодема (у 3 знач.) (*див.*: *Просодема*).

Морфема нульова (морфема негативна) — відсутність граматичного (словозмінного) афікса, що набуває певної семіологічної граматичної значущості внаслідок особливої властивості певної парадигми. Конститувальним для М. н. є те, що вона протиставляється морфемі (або морфемам), вираженій відкритою аломорфою (або аломорфами) у межах парадигми. М. н. — морфема, що не має ре-

ального звукового вираження в одній із форм парадигми і виділяється, усвідомлюється тільки у співвідношенні з матеріальними вираженими морфемами в інших формах цієї ж парадигми; здебільшого суфікс, що виконує роль невираженого показника граматичного або словотвірного значення, а в інших випадках передається вираженими за допомогою звука чи сполуки звуків суфіксальними морфемами.

Морфема первинна — афіксальна морфема, використовувана в утворенні похідних слів віддієслівних основ (пор.: *Вторинна морфема*).

Морфема переривчаста (морфема розривна) — коренева морфема слова, граматичні зміни якої здійснюються за допомогою внутрішньої флексії.

Морфема позитивна — морфема в прямому (власному) змісті на відміну від негативної (нульової) морфеми.

Морфема префіксальна — те саме, що префікс (див.: *Префікс*).

Морфема сегментна — власне-морфема (*лінійна морфема*), протиставлявана надсегментній морфемі.

Морфема стіку — те саме, що шов морфологічний (див.: *Шов морфемний*).

Морфема (грецьк. *morphē* — вигляд, форма) **службова** — 1) у вузькому значенні — будь-яка морфема, що не містить лексичного значення слова, здебільшого афікс на противагу кореню; 2) у широкому значенні — будь-яка синтетична (афікс) або аналітична (прийменник і под.) морфема, що тільки разом з іншим компонентом виражає певне значення, виконує синтаксичну функцію члена речення.

Морфема сполучна — афіксальна морфема, що оформляє основи у словотворі (пор.: *Голосний сполучний*).

Морфема суперсегментна — те саме, що просодема (у 3 знач.) (див.: *Просодема*).

Морфема суфіксальна — те саме, що суфікс (див.: *Суфікс*).

Морфема тематична — афіксальна морфема, що знаходиться за коренем і служить для утворення основи слова.

Морфема формальна — те саме, що афікс (див.: *Афікс*).

Морфеми основна форма — один із варіантів (альтернантів, аломорфів) морфем, щодо якого інші її варіанти можуть уважатися похідними.

Морфеми субтрактивні (морфеми, які віднімають) — морфеми, що видаляють (виключають, субтрагують) зі складу одиниць вищого порядку (словформ) (пор.: *Морфема адитивна; Морфема заступальна*).

Морфеміка (ім. від ім. *морфема* + *-іка*) — 1) розділ мовознавства, що вивчає будову, варіювання та значущість морфем у системі словозміни та словотвору; 2) сукупність морфем у їхньому формальному та семантичному варіюванні. Див.: *Комунікація; Спілкування; Акт комунікативний*.

Морфокód (*морф* + *код*) — система з власними відношеннями єдності та законами композиції, що уможлиблює створення морфем як системи об'єкта певного типу.

Морфологізовані (прикм. від ім. *морфологія*) **члени речення** — Див.: *Члени речення морфологізовані*.

Морфологічна (прикм. від ім. *морфологія*) **мотивованість** — те саме, що похідність. Див.: *Похідність*.

Морфологічна (прикм. від ім. *морфологія*) **парадигма** — Див.: *Парадигма морфологічна*.

Морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) — стосовний до внутрішньої будови слова. **Аналіз слова морфологічний**. **Подільність слів морфологічна**. **Перерозклад морфологічний**. **Склад слів морфологічний**. **Структура слів морфологічна**. **Членування слова морфологічне**.

Морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) **тип мови** — Див.: *Тип мови морфологічний*.

Морфологічні (прикм. від ім. *морфологія*) **норми** — Див.: *Норми морфологічні*.

Морфологія (грецьк. *morpho* — форма, вигляд і *logos* — слово, вчення) — 1) розділ граматики, що вивчає слова як граматичні класи (частини мови), їхню будову та особливості утворення слів за граматичними категоріями, граматичні (морфологічні) категорії цих частин мови, їхні форми; вивчає закономірності функціонування та розвитку системи морфологічних одиниць; 2) мовно-системний рівень (ярус), що охоплює сукупність його слів та слів форм як частин мови; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правил їхнього функціонування; системи морфологічних протиставлень, граматичних категорій і способів їхнього вираження, включаючи вчення про формоутворення. **Морфологія порівняльна**. **Морфологія порівняльно-історична**; 3) правила словозміни та наука про словозміну.

Морфоне́ма (від *морфе́ма* і *фоне́ма*) — мовна одиниця, ієрархічно проміжна між фонемою та морфемою, що є засобом інвар-

іантного вияву морфем як елементів мовної системи. Пор.: морфонема <к/ч> у кореневій морфемі <рук/ч> (<рука — ручка>); ряд фонем, що замінюють одна одну в межах тієї самої морфеми та виявлені в її аломорфах.

Морфоноло́гічна (прикм. від ім. *морфологія*) **моде́ль** (франц. *modèle*, від італ. *modello* і від лат. *modulus* — міра, зразок) — Див.: *Моде́ль морфоноло́гічна*.

Морфоноло́гія (*морфологія* + *фоноло́гія*) — 1) розділ мовознавства, що вивчає фонологічну структуру морфем різного типу, способу їхнього протиставлення, використання фонологічних відмінностей, фонемних чергувань для вираження граматичних значень або таких чергувань, що супроводжують утворення певних слів форм; 2) сукупність фонологічних характеристик морфем різного типу та фонемних чергувань у складі різних слів форм.

Морфотакти́ка (*морф* і грецьк. *taktika* — мистецтво шикувати війська, від *tassō* — шикую війська) — розділ морфології, завданням якого постає розгляд і дослідження, опис і класифікація можливих у мові перебігів, тенденцій і закономірностей поєднання та сполучування морфем. Особливість М. полягає в тому, що вона витлумачує лексему як цілісність з чітко виявленою кількістю лінійно впорядкованих морфологічних сегментів: *ліс-ов-ик, при-дорож-ний, о-молодж-ен-ий, пере-воз-и-ти, до-стриб-а-ти-ся* та ін. Для М. суттєвим є вияв залежності між усіма морфологічними елементами у структурі елементами, простеження їхньої внутрішньолексемної ієрархії, внут-

рішньолексемної позиційності та закріплення такої позиційності, її частота. Завданням М. постає простеження особливостей лінійності іменникових, дієслівних, прислівникових, прикметникових та інших лексем і визначення загальних тенденцій. Див.: *Морфема*.

Морфосилабема (морф і грецьк. *syllabe* — склад) — мінімальна фонеморфологічна одиниця в кореневих мовах, де морфема та склад збігаються. Синоніми: *Силабема*; *Силабоморфема*.

Мотив (франц. *motif*, від лат. *motus* — рух, від *moveo* — рухаю) — спонукальна причина комунікації, привід до будь-якої — вербальної або невербальної — дії.

Мотив (франц. *motif*, від лат. *motus* — рух, від *moveo* — рухаю) — 1) **мотиватор** — денотативна роль сирконстантного типу, різновид каузатива: *Ці люди зовсім щирі, не з бажання вислухати, а з прагнення допомогти так уважно слухали* (В. Склярєнко); 2) логічна основа висновку, результат мисленевої пізнавальної дії: *За запалом — це конвалія* (А. Яна).

Мотив (франц. *motif*, від лат. *motus* — рух, від *moveo* — рухаю) **комунікації** (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь) — неусвідомлене спонукання, бажання, що передє настанові й задуму комунікативного процесу.

Мотив (франц. *motif*, від лат. *motus* — рух від *moveo* — рухаю) **мовленнєвий (комунікативний)** — причина, поштовх, необхідність тощо, що змусили людину вступити у спілкування з іншою людиною (іншими людьми).

Мотив (франц. *motif*, від лат. *motus* — рух, від *moveo* — рухаю)

спілкування — індивідуальна потреба в конкретному типі спілкування.

Мотиваційне слово — те саме, що твірне слово. Див.: *Слово твірне*.

Мотиваційний (франц. *motif*, від лат. *motus* — рух, від *moveo* — рухаю) **рівень мовної особистості** — Див.: *Рівень мовної особистості мотиваційний*.

Мотивація (франц. *motivation*, від лат. *motivatio* — рухаю / *motivus* — рухливий) — 1) те саме, що мотивованість (див.: *Мотивованість*); 2) у психолінгвістиці — динамічна система внутрішніх і зовнішніх чинників, що спрямовують поведінку людини на досягнення мети; 3) у комунікативній лінгвістиці — спонук до мовленнєвої діяльності, що скерована тими чи іншими мотивами, тобто причиною, приводом певної дії.

Мотивація (франц. *motivation*, від лат. *motivatio* — рухаю / *motivus* — рухливий) **словотвірна** — семантична та формальна зумовленість значення похідного слова значеннями його складників; семантичні й формальні відношення, установлені між двома спільнокореневими словами, одне з яких на синхронному рівні постає за формальним і семантичним критеріями первинним, мотиватором, вихідним, а інше — похідним, мотивованим (див.: *Дериват*; *Слово твірне*): *зброяр* [зброй-ар] — утворене від твірної основи [зброй-] (знаряддя для нападу або оборони) за допомогою суфікса [ар] (афікс зі значенням особи), а [зброй-ар] — це майстер, робітник, який виготовляє зброю (*Оглушливо торохтіли молоді зброярі* (З. Тулуб)) (за (СҀМ, III, с. 452)). У семантичному

плані розмежовують: **М. по́вну**, коли дериват повністю охоплює та освоює значення мотиватора: *слон* → *слоненя*; *лев* → *левеня*; *ластівка* → *ластів'я* та ін.; і **М. частко́ву**, коли значення похідного ґрунтується тільки на одному з компонентів семантики мотиватора: *сова* → *совіти* і под. **М. повна** може реалізовуватися прямим значенням мотиватора: *білий* → *білуватий*; *червоний* → *червонуватий* (**М. пря́ма**) або переносним значенням мотиватора: *черствий* → *черствіти* — *зачерствіти* (душа, серце) і т. ін. (**М. перено́сна**). **М. часткова** може поставати **непря́мою**, коли пряме покликання на значення мотиватора неможливе, але словотвірна структура слова й реальні семантичні зв'язки мотивованого та мотиватора підтверджують наявність між ними мотиваційних зв'язків: *мертвеччина* (збір. «труп тварин») → *мертв'як*; **метафорі́чною**, коли **М.** виявляється через один семантичний компонент значення мотиватора, щодо якого шляхом перенесення уподібнюється значення похідного: *кам'яніти* («ставати твердим, наче камінь»); **асоціативно́ю**, коли значення похідного ґрунтується на тих чи інших асоціаціях, мотивованих відповідними стереотипами в мовному колективі: *вициганювати* («просити подібно до циган»). За кількістю мотиваторів щодо деривата розмежовують: **М. одини́чну**, коли мотивоване слово виводиться тільки з одного, чітко окресленого мотиватора: *ліс* → *лісний*; *село* → *сільський*; *вода* → *водний* та ін.; і **М. множи́нну**, коли те саме похідне слово може мати кілька твірних і кілька різних фор-

матив: *несмилів-ість* ← *несмилівий* і *несмилівість* ← *смилівість*.

Мотиво́ване (прикм. від ім. *мотивація*) **сло́во** — те саме, що похідне слово. **Див:** *Слово похідне*.

Мотиво́ваність (ім. від прикм. *мотивованийий*) / **Мотива́ція** (франц. *motivation*, від лат. *motivatio* — рухаю / *motivus* — рухливий) — відношення між означувальним і означальним у мовному знакові (**мотива́ція семанти́чна**) або між знаками (**див.:** *Мотивація словотвірна*), що пояснює причину використання знака як номінації чогось (**пор.:** *Похідність*).

Мультилінгві́зм (лат. *multum* — багато + *lingua* — мова) — **Див.:** *Багатомовність. Полілінгві́зм*.

Мультисемі́чність (лат. *multum* — багато + грецьк. *sema* — знак) — погляд на символічні форми як такі, що мають не лише різний сенс для різних людей, а й кілька можливих значень для тієї самої людини.

Мути́зм (лат. *mutus* — німий, безголосий) — психічний стан, коли хворий не відповідає на питання й не дає знати, що погоджується контактувати; відсутність мовлення при збереженні здатності говорити та сприймати мовлення.

М'які при́голосні — **Див.:** *Приголосні м'які*.

Н

Н

На́вичка — умі́ння, набу́те впра́вами, яке виявляється в діях, здійснюваних автоматично.

На́вичка мовле́ннєва — компонент свідомо виконуваної мов-

ленневої діяльності (мовлення); мовленнєва дія, що досягла в результаті численних повторень міри автоматизму. *Див.: Мовлення; Перенесення мовленнєвих навичок.*

Навчання інтенсивне (франц. *intensif*, від лат. *intensio* — напруження, зусилля) — навчання нерідній мові, що ґрунтується на невикористовуваних у звичайному навчанні резервах особистості, які забезпечують оволодіння мовою (переважно усним мовленням) у стислі терміни за практичного спрямування навчання.

Навчання мови — різновид практичної діяльності, метою якої постає оволодіння системою мови (рідної або нерідної) та набуття навичок мовленнєвої діяльності цією мовою.

На́голос / **Акце́нт** (лат. *accentus* — наголос) — виділення тієї чи іншої одиниці в послідовному ряді однорідних одиниць за допомогою різних фонетичних засобів (підвищення тону, збільшення тривалості, інтенсивності, звучності). **Динамічний на́голос**. **Музичний на́голос**. **Кількісний на́голос**. **Фіксований на́голос**. **Рухливий на́голос**. **Фразовий на́голос**; виділення у мовленні складу в слові (словесний наголос), слова в синтагмі (синтагматичний наголос) або синтагми у фразі (фразовий наголос) за допомогою посилення м'язових напружень, фонетичних засобів — зміни висоти тону або подовження голосно-звука. Розмежовують такі типи наголосу: **головний на́голос**, **словесний** (складовий) **на́голос**, **логічний на́голос**, **емфатичний на́голос**, **синтагматичний** (тактовий) **на́голос**. *Див.: Наголос головний (основ-*

ний); Наголос емфатичний; Наголос логічний / Акцент смисловий.

На́голос акце́нтної (лат. *accentus* — наголос; прикм. від ім. *акцент*) **гру́пи** — наголос групи слів, до якої входять самостійні слова разом з енклітиками та проклітиками або два повнозначні слова, що при вимові складають одне ціле. *Див.: Наголос.*

На́голос вільний — характеристика наголосу, що полягає в незакріпленості його за якимось місцем у слові постійно. Синонім: **Наголос нефіксований**. *Див.: Наголос; Наголос динамічний.*

На́голос головний (основний) — наголос, що виконує власну безпосередню функцію виділення одного зі складів лексичної одиниці. *Пор.: Наголос побічний (другорядний).*

На́голос динамічний (прикм. від ім. *динаміка*) — виділення (вимова) одного із складів слова (такту) більшою силою, тобто сильнішим видихом струменя повітря. Синоніми: **Наголос силовий; Наголос експіраторний**. *Див.: Наголос; Наголос силовий; Наголос експіраторний.*

На́голос довго́тний — *Див.: Наголос квантитативний.*

На́голос експіра́торний (лат. *expirare* — видихати) — *Див.: Наголос динамічний.*

На́голос емфа́тичний (грецьк. *emphatikys* — почуттєво-виразний) — виділення важливої за смислом частини висловлення (групи слів, слова, частини слова), пов'язане з емоційним станом мовця чи вираженням експресії мовлення; найчастіше виражений подовженням голосного, інколи приголосного, а також своєрідною мелодикою: — *Ма-а-мо!* — жалібно скрикує

Гринь (В. Винниченко). Див.: **Наголос**; **Наголос динамічний**.

На́голос квантита́тивний (прикм. від ім. *квантитатив*) — виділення складу більшою тривалістю звучання. Синоніми: **Наголос кількісний**; **Наголос довготний**.

На́голос кількі́сний — Див.: **Наголос квантитативний**.

На́голос логі́чний / **Акце́нт** (лат. *accentus* — наголос) **смисловий** (прикм. від ім. *смысл*) — інтонаційне виділення у фразі якого-небудь слова для підкреслення його особливого значення саме в цьому вислові: *Тобі Петрик подарував олівець?* — *Ні, Миколка!*; *Виставку відкрили в музеї вчора?* — *Ні, перенесли відкриття на наступну середу*. Див.: **Наголос**. Пор.: **Наголос динамічний**.

На́голос мелоді́йний (прикм. від ім. *мелодія*) — Див.: **Наголос музикальний**.

На́голос музика́льний (прикм. від ім. *музика*) — виділення наголошеного складу інтонаційно, підвищенням основного тону. Синоніми: **Наголос мелодійний**; **Наголос тонічний**.

На́голос нерухо́мий — наголос, що в будь-яких формах слова падає на один склад. Синонім: **Наголос постійний**. Антонім: **Наголос рухомий**.

На́голос нефі́ксований — Див.: **Наголос вільний**.

На́голос побі́чний (другора́дний) — додатковий наголос (а) у складних словах, що характеризується меншою силою, ніж основний. Здебільшого властивий для складних слів: *автосало́н*, *вдодо́біг*, *автомобілебудува́ння*, *ка́роо́кий* і под. Див.: **Наголос**; **Наголос динамічний**. Пор.: **Наголос головний** (основний).

На́голос пості́йний — Див.: **Наголос нерухомий**.

На́голос рухо́мий — характеристика наголосу, що полягає в заміні місця акцентуації в слові при формо- та словотворенні; наголос, що у формах того самого слова падає на різні склади. Антонім: **Наголос нерухомий**. Див.: **Наголос**; **Наголос динамічний**. Пор.: **Наголос рухомий**.

На́голос сило́вий — Див.: **Наголос динамічний**.

На́голос синтагма́тичний (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання; прикм. від ім. *синтагматика*) — посилене наголошення останнього слова синтагми, що збігається зі словесним наголосом цього слова, але характерною є перевага сили й тону; служить для фонетичного об'єднання синтагми й відділення її від сусідньої; наголос, що виділяє основне, найважливіше в змістовому аспекті слово у складі синтагми. Поряд з мелодикою постає засобом відокремлення однієї синтагми від іншої. Н. с. здебільшого припадає на останнє слово синтагми: *Крізь до́бо́ве / це на заво́ді підси́нене скля́ / налі́тає навстрі́ч ультрама́ринове не́бо / барви́ хоча й при́ємно́ї / але непри́родно́ї // принаймні́ важко́ нам у цих ультрама́рінах / впізна́ти небо́ дити́нства / його ві́льну / сяючу гли́бінь* (О. Гончар). Кількість синтагм у фразі не виступає постійною. Ту саму фразу залежно від темпу мовлення та змісту можна розбити на меншу / більшу кількість синтагм. Відповідно зміниться й кількість Н. с. Див.: **Інтонація**; **Наголос**. Пор.: **Наголос емфатичний**.

На́голос складо́вий — Див.: **Наголос словесний**.

На́голос сло́весний — виділення у слові одного зі складів за допомогою фонетичних, артикуляційних засобів, властивих певній мові, — м'язового напруження мовного апарата, збільшення сили видиху, зростання тривалості. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називаються наголошеними (*див.: Склад наголошений*), усі інші склади в цьому слові є ненаголошеними. Кожне самостійне слово має один наголос. Складні слова, особливо багатоскладові, можуть мати ще один, дещо ослаблений, наголос: *крі́тосла́ми, вóдобо́г* і под. Це дозволяє розрізнити наголос головний (основний) і побічний. В українській мові наголос вільний, різномісний, тобто наголошеним може бути будь-який склад слова. *Пор.: ва́жно, о́рати, всюди́хід, перебо́роти* тощо. У низці мов наголос чітко закріплений за певним складом у слові. *Пор.*, наприклад, у французькій мові наголос падає на останній склад у слові, у чеській — на перший, у польській — на передостанній та ін. В українській мові Н. с. рухомий, тому за зміни слова він може змінювати своє місце розташування: *ві́дрó — ві́дра* і под. Основною функцією Н. с. постає фонетичне об'єднання звуків у слово. Н. с. має також диференційну функцію: розмежовує і суто лексичне значення графемно тотожних слів (*обі́д — обід*), і граматичне значення графемно тотожних слів (*пе́ра — перá* та ін.). *Див.: Інтонація; Наголос. Пор.: Наголос е́мфатичний.*

На́голос то́нічний (грецьк. *tonos* — тон, наголос у словах) — *Див.: Наголос музикальний.*

На́голос фі́ксований (прикм. від ім. *фіксація*) — наголос, що у всіх словах певної мови падає на певний склад (перший, останній тощо). *Пор.: Наголос нефі́ксований.*

На́голос фра́зовий (прикм. від ім. *фраза*) — найважливіший компонент інтонації, що виявляється тільки в реченні та функціонує в таких різновидах: наголос акцентної групи, синтагматичний наголос, логічний наголос і е́мфатичний наголос. *Див.: Наголос. Пор.: Наголос синтагматичний.*

Наго́лошений склад — *Див.: Склад наголошений.*

Надгеве́раліза́ція (над- + грецьк. *heveralizatsiya*) — розповсюдження нового правила на старий мовний матеріал, що підлягає іншим правилам.

Надли́шковість — поєднання слів, що містить той чи інший е́мфатичний повтор: *Усі́м наре́ченим наре́чена; З усі́х яблук — це яблукó!* *Див.: Гіперхарактеризація.*

На́длишок мо́влення — невиправдані повтори тих самих думок, наведення непотрібних описів, характеристик, деталей, пояснення того, що і так зрозуміло. *Див.: Плеоназм.*

Надмі́рність — у комунікативній лінгвістиці — закономірність мови й мовлення, зорієнтована на надлишкову деталізацію знакових позначень і максимальну оптимізацію інформаційного обміну.

Надря́дковий знак — *Див.: Знак надрядковий.*

Надфра́зна (прикм. від ім. *надфраза*) є́дність — те саме, що складне синтаксичне ціле. *Див.: Ціле складне синтаксичне.*

Назалі́зація (франц. *nasalization*, *nasal* — носовий від лат. *na-*

sus — *nis*) — додаткова носова артикуляція звука, переважно голосного за активної участі носової та ротової порожнини у його вимові, унаслідок впливу сусідніх носових приголосних. Унаслідок пониження м'якого піднебіння й одночасного виходу повітря через рот та ніс надають звукові особливого тембру. Назалізовані / носові голосні можуть поставати окремими фонемами в низці мов (французькій, польській, португальській). Вони утворюють своєрідні опозитивні пари з неназалізованими: *a* — *ā*, *o* — *ō*, *i* — *ī* та ін. Так, у французькій мові активними виступають мінімальні пари: *va* [va] «іди!» — *vent* [vā] «вітер». Процес Н. простежуваний і в українській мові, коли голосний стоїть у препозиції / постпозиції носового приголосного [ɲ] та [м]. *Пор.*: у словах *ну*, *мур* голосний вимовляється назалізовано порівняно зі словами *ту*, *тур*, де він звучить без Н. На відміну від польської, португальської, французької мов в українській мові назалізовані (носові) звуки не виступають фонемами, а постають тільки позиційними варіантами звуків. Н. в українській мові не властива функція розрізнення значень слова. В еволюційному розвитку мови Н. може втрачатися. Так, у праслов'янській мові були назалізовані звуки, а в давньоруській мові вони занепали. У праслов'янській було два носових: [ǣ] і [ō]. Характерні вони для старослов'янської (позначались відповідними літерами — малим юсом (ǣ) і великим юсом (ǫ)). *Пор.*: старослов. *пѣть* [pěť] «5» або *сѣдъ* [sǫdǣ] «суд». Згодом ці звуки були втрачені й перетворили-

ся, відповідно, на [a] та [y]: *п'ять*, *суд*. У польській мові ці звуки збереглися: *pięć* [p'ɛś], *sąd* [sōt].

Назальні приголосні — те саме, що носові приголосні. *Див.*: **Приголосні носові**.

Називання людини по батькові — використання по батькові як форми звертання до адресата: *Петрович, Іванович, Іванівна, Петрівна*. Притаманний відтінок поваги, розмовності. Здебільшого властиве для мовлення простих людей, менш власне для інтелігентів.

Називання чоловіка за прізвищем дружиною (інколи іншої жінки): *Дарина: Петренко, принеси мені зараз свій гаманець, я буду робити ревізію* (М. Чепурний). Зрідка так дружина може називати чоловіка за його відсутності, інколи і в присутності з ледь відчутним відтінком зневаги, іронії.

Називання чоловіка за прізвищем іншим чоловіком — джерелом такого життєвого прізвища є французький мовленнєвий етикет. Це постає природним у школі або у виші за спілкування учнів, студентів між собою, хоча відчутний відтінок невічливості; у спілкуванні офіцерів. У трудовому колективі таке звертання несе відтінок недостатньої культури, об'єктивно означає недостатню повагу до особи-об'єкта.

Називний відмінок (номінатив) — *Див.*: **Відмінок називний (номінатив)**.

Називний тєми (називний представлення, називний лекторський) — початкова частина сегментованої конструкції у вигляді називного відмінка іменника, для особливого виділення винесення наперед іменника,

що позначає предмет думки, з наступною його заміною формою особового або вказівного займенника: *Київ... У цьому слові все поєдналося: і велич минулого, і надії сучасного, і тривоги майбутнього* (А. Яна).

Називне речення — у межах традиційної граматики та шкільної граматики те саме, що номінативне речення. *Див.: Речення односкладне номінативне.*

Наївна картина світу — *Див.: Картина світу наївна.*

Наївне (формальне, побутове) поняття — *Див.: Поняття наївне (формальне, побутове).*

Наказовий спосіб — *Див.: Спосіб наказовий / Імператив.*

Накладання морфем (грецьк. *morphē* — вигляд, форма) — те саме, що аплікація. *Див.: Аплікація.*

Накопичення — поєднання синонімів, різновид градації: *Пишов, вирвався, побіг*. *Див.: Градація.*

Накопичення епітетів (грецьк. *epitheton* — прикладка, додаток) — вживання поряд двох або більше близьких за змістом епітетів: *Доблесний, мужній, безстрашний воїн*. *Див.: Градація.*

Намір комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) / **Інтенція** (лат. *intentio* — прагнення, усунення, бажання, намір) **комунікативна / Завдання комунікативне** — тактичний хід, практичний засіб руху до відповідної комунікативної мети; певна мета, що стоїть перед мовцем під час побудови висловлення; завдання комунікативного акту; те саме, що комунікативна інтенція. *Див.: Іntenція комунікативна.*

Наочно-почуттєве мислення — *Див.: Мислення наочно-почуттєве.*

Написання загальної назви-іменника з великої літери — досягається підвищення зображувального: *Це справжній Майстер; Воїстину Учитель.*

Напівмовність — володіння однією або кількома мовами в неповному обсязі. Останнє виявляється у таких мовниках параметрах (навичках): 1) обсяг словникового запасу; 2) правильність мовлення; 3) автоматизм оперування мовленнєвими діями; 4) мовотворчість, тобто здатність творити неологізми; 5) функціональне володіння мовою; 6) образність мовлення. *Див.: Мова; Мовлення; Девіація комунікативна.*

Напівпредикативність (*napiv + предикативність*) — синтаксична категорія простого формально неелементарного (ускладненого) речення, що вказує на додаткове повідомлення та передається, здебільшого, дієприслівниковими, дієприкметниковими та прикметниковими зворотами у поєднанні з їхнім інтонаційним вираженням — відокремленням.

Напря́м досліджень антропоцентричний (грецьк. *anthropos* — людина та лат. *centrum*, утворене від грецьк. *centon* — осереддя) — напря́м у лінгвістиці, який започаткував В. фон Гумбольдт. Учений опрацьовував питання зв'язку мови та мислення людини, її внутрішнього світу, співвідношення мови, мислення та культурних цінностей. Встановлювались значущі пріоритети психологічних, психічних і етносоціологічних елементів, зосереджувалась увага на особливостях людської особистості як носієві та творцеві мовної картини.

Напря́м налаштува́ння — у прагмалінгвістиці — забезпечува

адресантом відповідність слів (висловлення) реальності (описуваної ситуації), як, наприклад, у репрезентативах (див.: *Репрезентатив*), або, навпаки, невідповідність реальності словам, як, наприклад, у директивах (див.: *Директив*) (за Дж. Сьорлем). Див.: *Репрезентатив*; *Директив*.

На́пря́м соціологі́чний (прикм. від ім. *соціоло́гія*) — сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, що трактують мову передусім як соціальне явище.

На́пря́м у мовозна́встві біологі́чний (прикм. від ім. *біоло́гія*) — Див.: *Напря́м у мовозна́встві натуралістичний*.

На́пря́м у мовозна́встві логі́чний (прикм. від ім. *логі́ка*) — сукупність течій, концепцій, що вивчають мову у зв'язках із мисленням та знанням і орієнтуються на певні школи в логіці та філософії. Синонім: *Логіцизм*.

На́пря́м у мовозна́встві натуралі́стичний (прикм. від ім. *натуралі́ст*) — напрям, що виник у межах порівняльно-історичного мовознавства I половини XIX ст. і поширював принципи й методи природничих наук на вивчення мови та мовленнєвої діяльності. Синонім: *Натуралізм*; *Напря́м біологі́чний*.

На́пря́м у мовозна́встві психо́логі́чний (прикм. від ім. *психо́логія*) — сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, що розглядають мову як феномен психологічного стану та діяльності людини або народу. Синонім: *Психологізм*.

На́пря́м функці́йний (прикм. від ім. *функці́я*) — 1) функційно-семантичний опис різноярусних засобів, об'єднаних спільною змістовою функцією. Основу об'єднання становить понятте-

ва категорія, що виражається в мові граматичними, лексичними та імпліцитними засобами. Такі засоби об'єднуються у польові структури (функційно-семантичні поля); 2) аналіз функцій мови, функціонування мови як системи; 3) прикладний аспект викладання мови як іноземної, де досліджуються семантичний простір мови, інвентар засобів вираження, аналіз певних механізмів, що забезпечують оптимальне функціонування мовних одиниць і об'єктів у мовленнєвих утвореннях під час вирішення мовцем відповідних комунікативних завдань; 4) розгляд відношень між мовою та її культурним середовищем.

Нара́тів (лат. *narratio* — розповідь, від *narro* — розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-ue*) — у лінгвокультурології — повідомлюваний мовцем слухачам або читачам текст-розповідь про події.

Нара́тор (лат. *narratio* — розповідь від *narro* — розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-or*) — у лінгвокультурології — оповідач певних подій, що розраховані на слухача або читача.

Нара́ція (лат. *narratio* — розповідь, від *narro* — розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-aція*) — у лінгвокультурології — розповідь про сукупність ситуацій і подій.

На́річчя — найбільше об'єднання говорів, пов'язаних між собою спільними мовними явищами, яких немає в інших говорах, або найбільше діалектне угруповання певної мови, до складу якого належать однотипні діалекти певної мови з цілою низкою спільних мовних рис, яки-

ми вони виразно об'єднані між собою та водночас відрізняються від інших наріч або діалектних угруповань цієї самої мови (пор., наприклад, виділення наріч в українській мові Михайлом Максимовичем, Яковом Головацьким, Костянтином Михальчуком, Григорієм Бузуком та ін.).

Народна етимологія (грецьк. *etimon* — істина та *logos* — слово, вчення) — Див.: *Етимологія народна*.

Народність — тип етносу; історично сформована мовна, територіальна, економічна й культурна спільнота людей, яка виросла із союзу племен і є попередницею нації. Див.: *Етнос*. Пор.: *Нація*.

Народознавство — інтегральна дисципліна, об'єктом вивчення якої постають народи, їхні відповідні культури та побут, особливості етногенези, розселення, процеси культурно-побутових відмінностей і відношень з іншими народами на тих чи інших історичних етапах. Н. безпосередньо пов'язане з мовою, її історією, культурою мови тощо.

Нарощення оснóв — те саме, що інтерфіксація. Див.: *Інтерфіксація*.

Наслідки русифікації — суспільно-політична, мовно-культурна ситуація, спадщина, яка успадкована незалежною Українською державою від Радянського Союзу.

Настановна адресанта (нім. *Adressant*, від франц. *Addresser* — надсилати, направляти) — оснований на досвіді, наперед усвідомлена комунікативна мета, що визначає мовленнєву дію та задум дискурсу (тексту).

Настановна комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — комп-

лекс засад, що формуються у свідомості учасника акту комунікації під час створення комунікативної моделі, які врахують, крім власних лінгвістичних, психологічні й соціальні чинники.

Настановна комунікації (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — оснований на досвіді передусвідомлення комунікативна мета, яка визначає мовленнєву дію, вибір і взаємодію мовленнєвих жанрів і випереджає задум тексту; готовність до комунікативної діяльності.

Настановна пропозиційна (прикм. від ім. *пропозиція*) / **Відношення пропозиційне** — змінний семантичний компонент речення (висловлення), що виражає відношення значення висловлення до дійсності, комунікативне завдання висловлення, оцінку, емоційний стан мовця тощо (пор.: *Пропозиція* (1)), Напр.: *Хлопець думає (знає, передбачає, переконаний), що завтра їде до міста* Н. п. виражена предикатами *думає (знає, передбачає, переконаний)*.

Настанови культурні (прикм. від ім. *культура*) — історично сформовані й усталені в соціальній пам'яті народу ідеали, відповідно до яких конкретна особистість чи певна реальність кваліфікується як суттєве / несуттєве, варте уваги / не варте уваги, гарне / погане, позитивне / негативне і под. Н. к. постають основою національного характеру. Див.: *Етнос*; *Мова*; *Картина світу мовна*.

Настановча модель (франц. *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мовної особистості** — Див.: *Модель мовної особистості настановча*.

Нативізм (англ. *nativism*) — концепція природженості мови; один з основних постулатів генеративної граматики, пов'язаний з визнанням мовної здібності та універсальних мовних структур природженими й такими, що входять до біопроеграми людини, подібно до систем кровообігу тощо.

Натуралізм (франц. *naturalisme*, від лат. *natura*) — Див.: **Напряму мовознавстві натуралістичний**.

Натяк — більш або менш непряме вираження судження, поради, передбачення тощо. Див.: **Параліпсис; Інтендо**.

Науки про мову (постали в ХХ ст.) — соціолінгвістика — наука про функціонування мови в суспільстві (див.: **Соціолінгвістика**); психолінгвістика — наука про взаємозв'язок мови із психічною діяльністю людини (див.: **Психолінгвістика**); нейролінгвістика — наука, що зосереджує увагу на мовленні людей із відхиленнями у психіці (див.: **Нейролінгвістика**); етнолінгвістика — наука про національну специфіку мов (див.: **Етнолінгвістика**); інтерлінгвістика — наука про спілкування в багатомовному світі (див.: **Інтерлінгвістика**); лінгвогеографія — наука про ареальне розміщення мов і діалектів (див.: **Лінгвогеографія**); паралінгвістика — наука про засоби спілкування, що використовуються поряд із мовою (див.: **Паралінгвістика**); математична лінгвістика — наука, що вивчає мову через кількісні параметри мовних і мовленнєвих явищ (див.: **Лінгвістика математична**); інженерна лінгвістика — наука, що вивчає мову для її застосування до

потреб науково-технічного прогресу (див.: **Лінгвістика прикладна**). Інші науки: кібернетика, семіотика, теорія комунікації, теорія інформації, теорія мовленнєвих актів, когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту тощо. Див.: **Семіотика; Теорія мовленнєвих актів; Лінгвістика тексту; Лінгвістика комунікативна**.

Наукова картина світу — Див.: **Картина світу наукова**.

Наукова комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: **Комунікація наукова**.

Наукова лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) — Див.: **Лексика наукова**.

Наукове поняття — Див.: **Поняття наукове**.

Науковий стиль (лат. *stilus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — Див.: **Стиль науковий**.

Націоналізм — ідеологія та політика держави, необхідна умова сучасного державного будівництва, державотворення. Значення терміна суттєво еволюціонувало: у ХІХ ст. термін позначав патріотизм, активну національну свідомість, боротьбу за самостійну державу, у сучасному вимірі — ідеологія, основу якої становить перевага національних інтересів над загальноіншими. Національна ідея є стрижневою в розвитку нації. Н. — соціальне явище, де значущими постають мовно-культурні, економічні та політичні аспекти; цим терміном дефінують прибічників своєї нації, захис-

ників її культурних, мовних тощо цінностей (Н. тісно пов'язаний з етноцентризмом). На побутовому рівні Н. — це система національних (етнічних) симпатій і антипатій; на груповому — ідеологія з виразно простежуваними соціально-політичними акцентами захисту власних цінностей. Н. суттєво відрізняється від нацизму — сповідування національно-світоглядних принципів як єдино правильних і вищих у культурно-цивілізаційному вимірі від інших націй і народностей. *Див.: Етнос; Нація; Етноцентризм.*

Націона́льна мо́ва — *Див.: Мова національна.*

Націона́льна двомовність — *Див.: Двомовність колективна.*

Націона́льна культу́ра (лат. *cultura* — освіта, розвиток) — *Див.: Культура національна.*

Націона́льна (прикм. від ім. *нація*) **специ́фіка** (лат. *specificus* — видовий, видовизначальний) **мовленнєвого спілкування** — *Див.: Специфіка мовленнєвого спілкування національна.*

Націона́льність (лат. *natio* — плем'я, народ; ім. від прикм. *національний*) — 1) узагальнене позначення таких понять, як нація, народність тощо; 2) позначення належності людини (або групи людей) до певної нації (або групи). У європейській традиції цей термін вживається для позначення державної належності людей (підданства).

Націона́льно-культу́рний рівень володі́ння мо́вою — *Див.: Рівень володі́ння мовою національно-культу́рний.*

Націона́льно-мо́вна свідомі́сть — *Див.: Свідомість мовна.*

На́ція (лат. *natio* — плем'я, народ) — історичний тип етносу, соціально-економічна ціліс-

ність, що складається та відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, особливостей культури, психологічного складу й етнічної самосвідомості; певний етап в еволюції соціоцивілізаційної зрілості етносу з чітко окресленими та визначеними метою та намірами їхньої реалізації в політичному житті. Етносоціальній спільноті притаманна усталена самосвідомість своєї ідентичності (спільність історичної долі, психології, сповідування національних і духовних цінностей, національної символіки, територіально-мовна єдність). *Див.: Мова.*

На́ція (лат. *natio* — плем'я, народ) **тіту́льна** (прикм. від ім. *титул*) — етнос (народ), від імені якого названо державу. Титульний нацією стає найчисельніший народ держави.

Невда́ча — одне з центральних понять (*syfelicity*) у концепції Джона Остіна (прагматична невдача). Висловлення у певній ситуації може поставати не неправдивим, а неуспішним (*unhappy*) у силу недотримання адресантом необхідних умов. Одні порушення постають осічками (*misfires*) (*див.: Осічка*), інші — зловживаннями (*abuses*) (*див.: Зловживання*).

Невда́ча верба́льна (лат. *verbalis* — усний, словесний) — комунікативна невдача (*див.: Невдача комунікативна*), зумовлена використанням вербального коду (людської природної мови) у комунікації та спостережувана у мовленнєвих висловленнях, у структурі яких наявні відхилення від норм функціонування мовної системи.

Невда́ча комуніка́тивна (прикм. від ім. *комунікація*) / **Девіа́ція**

(лат. *deviatio* — відхилення, від *de* — від + *via* — дорога) комунікативна — висловлення, що не підтверджені діями мовця; у комунікативній лінгвістиці — нерозуміння або неповне розуміння одним із комунікантів мовленнєво-поведінкового акту іншого, зумовленого неволодінням першим системою значень тієї національної культури, мовою якої відбувається спілкування; неволодіння або неповне володіння комунікативними навичками, притаманними певній національній лінгвокультурі. Див.: *Спілкування; Комунікація; Девіація комунікативна; Мова*.

Невдача комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **неповна** — збій у комунікації, нейтралізація якого може бути досягнута за допомогою додаткових комунікативних дій комунікантів. Див.: *Спілкування; Комунікація; Девіація комунікативна; Мова*.

Невдача комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **прихована** — комунікативна невдача, вияв якої в дискурсі постає неявним і не відразу розпізнаваний адресатом після отримання ним повідомлення від адресанта.

Невдача комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **свідомо** — комунікативна невдача, що постає складником стратегічної програми мовця та здійснювана ним навмисно.

Невдача невербальна (*не-* + *вербальна*, від лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — тип комунікативної невдачі, зумовлений використанням невербального коду в комунікації (кінесики, парамови, проксемики, хронеміки, графеміки та ін.).

Невербальна (*не-* + *вербальна*, від лат. *verbalis*, від *verbum* — сло-

во) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** — Див.: *Поведінка комунікативна невербальна*.

Невербальна (*не-* + *вербальна*, від лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація невербальна*.

Невербальна (*не-* + *вербальна*, від лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) **невдача** — Див.: *Невдача невербальна*.

Невербальна (*не-* + *вербальна*, від лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) **коди** (франц. *code* — умовне скорочення, від лат. *codex* — книга, список настанов) — Див.: *Коди невербальні*.

Невідмінюваний — той, що не має форм відмінювання. Імєнники невідмінювані. Прикметники невідмінювані.

Невідмінювані імєнники — Див.: *Імєнники невідмінювані*.

Невідмінювані прикметники — Див.: *Прикметники невідмінювані*.

Невласне-прямá мо́ва / Невласне-прямé мовлення — Див.: *Мова невласне-пряма / Мовлення невласне-пряме*.

Невро́з (грецьк. *neuron* — жила, нерв) — у психолінгвістиці — нервово-психічний розлад, не зумовлений психотичним станом індивіда, спричинений біологічними чинниками.

Негармонійне спілкування — Див.: *Спілкування негармонійне*.

Негативі́зм (лат. *negatio* — заперечення) — небажання бути під впливом інших людей, зумовлене дією психологічного захисту.

Негентропія — спотворення та повна втрата певної частини повідомлення під час його передавання, що суттєво ускладнює процес сприйняття, але загалом не перешкоджає адресатові зрозуміти його загальну суть.

Недоконаний вид — Див.: *Вид недоконаний*.

Недомова — те саме, що апозіопеза. Див.: *Апозіопеза; Фігура умовчання*.

Незалéжний — самостійний компонент *конструкції*, не зумовлений позицією або оточенням.

Незмінювані слова — Див.: *Слова незмінювані*.

Неісто́та — одна з двох граєм іменникової категорії істоти / неістоти, що узагальнює назви речей, явищ, подій, абстрактних понять, рослин, дій, ознак і под., які граматично виражаються тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках чоловічого роду однини й множини (*хлопця, викладача, вихователя / хлопців, викладачів, вихователів* та ін.) і под. Пор.: *Істота*.

Нейролінгвістика (грецьк. *neuron* — жила, нерв + франц. *linguistique* від лат. *lingua* — мова) — наука, що займається вивченням і відновленням порушень мовних навичок і вмінь.

Нейрон (грецьк. *neuron* — жила, нерв) — у психолінгвістиці — нервова клітина з її відгалуженнями, основна структурна одиниця нервової системи.

Нейтралізація (лат. *neutralis* — не належний ні тому, ні іншому + *-ізація*) — зняття протиставлення мовних одиниць і їхній збіг в одному варіанті, що відбувається у слабких позиціях і не відбувається в сильних позиціях, пор. наближення [e] до [u] в ненаголошеній позиції або [u]

до [e] в ненаголошеній позиції та відсутність такого наближення в наголошеній позиції: *перейти* [перейти] і *вперед* [ўперед] або *тиранія* [тиран'іја] і *тин* [тин].

Нейтралізація (лат. *neutralis* — не належний ні тому, ні іншому + *-ізація*) **фонéм** (грецьк. *phōnēma* — звук) — зняття фонологічного протиставлення у певних положеннях (позиціях). Н. ф. тісно пов'язана з опозицією фонологічною (див.: *Опозиції фонологічні*) і кореляцією фонологічною (див.: *Кореляція фонологічна*). Н. ф. у фонологічному плані означає зняття / нейтралізацію ознаки, що відрізняє одну фонему від іншої, наприклад, у німецькій мові /d/ — /t/, /b/ — /p/ у кінці складу, Пор.: *Rand, wird, Sand, heben* — *hob, traben* — *Trab* і т.д.

Нейтра́льна (лат. *neutralis* — не належний ані тому, ані іншому) **тона́льність** (грецьк. *typos* — напруження; ім. від прикм. *тональний*) — Див.: *Тональність нейтральна*.

Нейтра́льна (лат. *neutralis* — не належний ні тому, ні іншому) **лéксика** (грецьк. *lexikos* — словесний) — Див.: *Лексика нейтральна*.

Некомунікабельність (*не-* + *комунікабельність*) — неволодіння або неповне володіння соціальними, мовними, комунікативними тощо аспектами спілкування; уникання спілкування з іншими людьми. Див.: *Спілкування; Комунікація*. Пор.: *Комунікабельність*.

Немилозвучність — сполучення звуків, що болісно вражає слух. Інколи Н. постає внаслідок набридливого повтору тих самих звуків, їхнього скупчення в реченні, що не зумовлене й не мо-

тивоване відповідними стилістичними настановами. *Пор.: Милозвучність.*

Неморфологізовані члени речення — *Див.: Члени речення неморфологізовані.*

Немотивоване слово — *Див.: Слово немотивоване.*

Ненаголошений — такий, на який не падає наголос. **Ненаголошений склад. Ненаголошений звук.**

Ненаголошені голосні — *Див.: Голосні ненаголошені.*

Ненормативна комунікативна поведінка — *Див.: Поведінка комунікативна ненормативна.*

Неогумбольдтіанство (грецьк. *néos* — новий + *гумбольдтіанство*, від *Вільгельм фон Гумбольдт* — німецький лінгвіст) — напрям у лінгвістиці, якому властиве вивчення мови в тісному зв'язку з культурою її носіїв, що інколи зумовлює перебільшення активної ролі мови в процесах мислення та пізнання, детермінованість мовою тих чи інших особливостей мислення. *Див.: Картина світу мовна; Теорія лінгвістичної відносності; Теорія додатковості. Пор.: Гумбольдтіанство.*

Неозначена форма дієслова — те саме, що інфінітив. *Див.: Інфінітив.*

Неозначене — те, що не ототожнюється з означеним, відомим із контексту або ситуації предметом або особою.

Неозначеність — *Див.: Означеність.*

Неозначено-особове односкладне речення — *Див.: Речення односкладне неозначено-особове.*

Неолінгвістика (грецьк. *néos* — новий + *лінгвістика*) — опозиційний до молодограматизму напрям, що розглядає мову з позицій ідеалізму й естетизму.

Неологізм / Неологізми (грецьк. *néos* — новий і *logos* — слово)

(**лексичні новотвори**) — новостворені слова або вислови, поява яких спричинена виникненням нових реалій, понять, ознак, властивостей, дій, інколи ж — для заміни вже наявної назви іншою, точнішою, зрозумілішою; слово, а також його окреме значення, вислів, що поставили в мові на певному етапі її розвитку та новизна яких усвідомлюється мовцями; або слово, які були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мовленні певного автора. Н. постають одним зі шляхів поповнення словникового фонду, активно утворюючись у часи значних потрясінь. Більшість із них зумовлена позалінгвальними чинниками. У дев'яності роки ХХ століття загальноновживана лексика української мови поповнилася назвами нових наук: *алергологія, геронтопсихологія, герпетологія, екополітика* тощо; нових методів дослідження: *іридіодіагностика, цитодіагностика* і под.; нових механізмів: *принтер, сканер, телефакс* і т. ін. Розмежовують: **загально-мовні (узуальні) й індивідуально-авторські (оказіональні, кон-тестні) Н.** Через стадію **загально-мовних (узуальних) Н.** пройшла велика кількість слів, до яких належать: 1) терміни з різних галузей науки, культури й мистецтва: *алгоритм, вірусологія, геохімія, кібернетика, генетика, кіносценарій, фотонарис, телепрограма* та ін.; 2) виробничо-технічні терміни: *космонавтика, нафтопровід* і под.; 3) назви нових предметів і понять побуту: *ательє, холодильник, радіола, транзистор, магнітофон, відеоманітофон, відеосалон, холдинг* тощо; 4) назви осіб за фахом: *екскаваторник,*

оператор, програміст і т. ін. Поряд із загальномовними (узуальними) наявні й **індивідуально-авторські (оказіональні, стилістичні, контекстні оказіоналізми)** Н., що здебільшого залишаються в межах відповідних контекстів, виступаючи важливими стилістичними засобами вираження мовлення: *...Той, хто безпомилково б'є кувалдою по кувалді, як по голові, — бий-кувалденко, той, хто вміло викручує залізо, як руки, — крути-залізенко, той, хто вправно хапає кліщами деталі, як язика, — халайкліщенко* (В. Голобородько). Існують також **неологізми семантичні** — нові значення слова, що є наслідком внутрішньослівної семантичної деривації (епідигматики): *зелені* (назва грошової одиниці — доларів США). Вони не входять до словникового складу мови, залишаються у більшості випадків належністю словника окремого автора, його творчого почерку. Напр.: *громоносна лавина, ниви златостеблі* (М. Рильський). Див.: *Гапакс; Слово потенційне*.

Неологізми (грецьк. *néos* — новий і *lōgos* — слово) **індивідуально-авторські (оказіональні, контекстні, оказіоналізми)** — нові, спеціально створені ким-небудь слова одноразового використання, що не постають загальноживаними та які виконують у конкретному тексті або мовленевому акті художню функцію: *У присмеркові доброї дібровості / пшеничний присмак скошеного дня. / На крутосилах срібної дніпровості / сідає вічність чорного коня* (Л. Костенко); *...Стрункодівчина. / Русодівчина. / Руходівчина. / Теплодівчина в ажурній сукні...* (М. Семенко).

Неологізми (грецьк. *néos* — новий і *logos* — слово) **лексичні** (прикм. від ім. *лексика*) (узуальні, загальномовні) — слова, у яких новим є і звукова оболонка, і зміст: *телешоу, шоумен, космодром, біоніка, евгеніка, менеджер, іміджмейкер, епідемія, пандемія* тощо.

Неологізми (грецьк. *néos* — новий і *logos* — слово) **семантичні** (прикм. від ім. *семантика*) — слова, стара оболонка якого наповнена новим змістом; нові значення слова, що постали внаслідок внутрішньослівної семантичної деривації (епідигматики) на ґрунті перенесення найменувань: *харчблок* (місце у владних структурах як джерело влади та збагачення).

Неологізми (грецьк. *néos* — новий і *lōgos* — слово) **ситуативні** (прикм. від ім. *ситуація*) — неологізми, поява яких у мовленні суб'єкта стимульована мовленнєвою ситуацією (темою і под.): *На вулицях багатолюдно і багатомашинно. Якщо коротко позначати менталітет різних народів, то можна застосовувати такі слова, як ісламітет, китаїтет, германітет, американітет*.

Неофіційна комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація офіційна*.

Непалаталізовані (не- + *палаталізовані*) (тверді) **приголосні** — Див.: *Приголосні непалаталізовані (тверді)*.

Неперехідне (нетранзитивне) **дієслово** — Див.: *Дієслово неперехідне (нетранзитивне)*.

Непериферійність (*не-* + *периферійність*) — диференційна (розрізнявальна) ознака окремих голосних і приголосних фонем, утворюваних у центральних сферах мовленнєвого акту, що має вияв у високій частотності спектра звука, пор., наприклад: шиплячі, африкати та інші українські звуки.

Неповноголосся — наявність у коренях окремих слів, що за походженням є старо- або церковнослов'янськими, сполук *-ra-*, *-la-*, *-re-*, *-le-* як відбиття праслов'янського **or*, **ol*, **er*, **el* перед приголосними. Пор.: *вразий син* (ворожий син) і под. Пор.: *Повноголосся*.

Неповне речення — Див.: *Речення неповне*.

Неповноеквівалентність мовних одиниць (*неповно-* + *еквівалентність*, від лат. *aequus* — рівний + *valens, valentis* — той, що має силу, значення) — наявність у семантичній структурі слів різних мов, які позначають той самий денотат і/чи сигніфікат, а також різних конотативних елементів. Слова з неповноеквівалентністю семантичних і прагматичних ознак називаються фоновими. Див.: *Мова; Слово; Лексема*. Пор.: *Еквівалентність мовних одиниць*.

Непоширене речення — Див.: *Речення непоширене*.

Непохідне слово — те саме, що немотивоване слово. Див.: *Слово немотивоване*.

Непряме питання — Див.: *Питання непряме*.

Непрямий відмінок — Див.: *Відмінок непрямий*.

Нерефлексивне (*не-* + *рефлексивне*) слухання — Див.: *Слухання нерефлексивне*.

Нерозгортнутий мовленнєвий акт

(лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт мовленнєвий нерозгортнутий*.

Нерозуміння комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) — невміння або нездатність адресата в силу різних причин декодувати (зрозуміти, правильно інтерпретувати, виявити комунікативний смисл тощо) мовленнєвого і/або немовленнєвого, паралінгвального повідомлення адресанта. Див.: *Спілкування; Комунікація; Адресат; Адресат; Повідомлення*. Пор.: *Розуміння*.

Нерозчленоване складнопідрядне речення — те саме, що складнопідрядне речення нерозчленованої структури. Див.: *Речення складнопідрядне нерозчленованої структури*.

Нескладовий — той, що не утворює складу. Нескладотвірчий звук.

Неспівпростір — розбіжність локалізованого об'єкта й локума: *за городом, з боку моря, поза селом*.

Неуспішна мовна комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація мовна неуспішна*.

Нечленовані речення (слова-речення, еквіваленти речення) — Див.: *Речення нечленовані (слова-речення)*.

Низхідна комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація низхідна*.

Низькотональність (ім. від прикм. *низькотональний*) — те саме, що периферійність. Див.: *Периферійність*.

Ніша (ніша-фільтр) (франц. *niche*) — синонім терміна вершина, використовуваного тому, що вершина має кодування, яке відповідає множинності об'єктів (наче уміщуване в ній). Н.-ф. — робочий термін на позначення того, що в конкретну нішу в класифікації попадають тільки системи-об'єкти свого типу.

Новé — те саме, що рема. Див.: *Рема*.

Новомова (англ. *newspeak*) — стиль комуністичної публіцистики у 50–80-ті роки ХХ ст. Характерною особливістю було використання афективної урочистості, наявність численних трафаретних політичних висловів: *Слава великому радянському народу — будівничому комунізму!* Інколи оперують поняттям *радянська новомова*, оскільки її вияв пов'язаний з Радянським Союзом — різновид національної мови, носієм якого виступали представники державних структур і який функціонував на протигагу опозиційному соціологові більшості мовців. За Джорджем Оруеллом, новомова «повинна була не тільки забезпечити знаковими засобами світогляд і мисленнєву діяльність прихильників антосоцу, але й зробити неможливим будь-який інший плин думок. ... Це досягалось винайденням нових слів, але здебільшого виключенням слів небажаних та очищенням тих, що залишилися, від парадоксальних значень. ... Н. була покликана не розширити, а звужити горизонти думки, і непрямо йому слугувало те, що вибір слів обмежували до міні-

муму. ... Граматика Н. вирізнялася двома особливостями. Перша — суто гніздова будова словника. Будь-яке слово в мові могло породжувати гніздо, і загалом це стосувалося навіть найабстрагованіших, як, наприклад, «якщо»: «якщо ти» і под. ... твірним словом може бути й дієслово, й іменник, і навіть сполучник; суфіксами користувались значно вільніше, що дозволяло розширити гніздо до не уявлюваних до цього розмірів. Так були утворені слова «їстка», ... «хвоститися», ... «переконавець»». Д. Вайс (D. Weiss) вважає, що основними ознаками новомови є: 1) шаблонність (*неухильно / непохитно дотримуватися*); тенденція до дво- або тричленних сполук лексем, тобто обов'язкове атрибування ключових слів (*рішуча / суво-ра / жорстока / безкомпромісна боротьба*); 2) екстремальна семантика атрибутів (*колосальний, титанічний, історичний*); 3) вживання суперлативів та елативів і/або атрибутів або прислівників, що виявляють тотальність, згуртованість і стабільність (*всенародно, всесвітньо; непорушний, невтомний; цілком і повністю*) або ж позначення градації відповідних якостей (*ефективніше, активніше; дієслова типу помножити, подвоїти, посилити*); 4) чітка метафорика, що ґрунтується на опозиції «ми : вони» (ми = *єдина сім'я радянських народів : вони = покидь, звалище, зараза*); 5) перенесення позначень зі сфери військової справи, техніки та будівництва (*штаб, кампанія, будівництво комунізму; локомотив історії*); 6) квазіфразеологічна стійкість на синтагматичному ярусі, з чого похідни-

ми постають у парадигматичному плані — обмеження вибору лексичного матеріалу й висока передбачуваність сполук; 7) активна неологія, що охоплює різні типи скорочень і похідні від них (*суботник*, *п'ятирічка*, *комсомол* → *комсомолка*); 8) створення й уникання синонімії (*учитель* — *шкряб* ← *шкільний робітник*); 9) тавтологія (*демократія* → *народна демократія*); 10) ліквідація понять (*дума*, *земство*). Антонім: *Старомова*.

Номенклатура (лат. *nomenclatura* — розпис імен) — сукупність назв, вживаних у якій-небудь сфері науки, виробництва тощо для позначення об'єктів. *Номенклатура визначальних компонентів. Номенклатура спеціальностей. Номенклатура медичних препаратів. Номенклатура посад.*

Номіналізація (лат. *nomina* — найменування, імена + *-алізація*) — різновид синтаксичного перетворення, суть якого полягає в заміні конструкції «підмет + дієслівний присудок» або речення загалом синонімічної іменної групи, а також дієслівного присудка складеним іменним: *Мати співала, що їй розбудило сина* → *Спів матері розбудив сина*; *У житі падпадь-омкав перепел* → *У житі чути було падпадьомкання перепела* // *Дівчина учительювала в сусідньому селі* → *Дівчина була вчителькою в сусідньому селі* і под.

Номінант (номінат) (лат. *nomina* — найменування, імена + *-ант / -ат*) — денотативна роль суб'єктного типу, пацієнс, предмет чи явища, що отримують назву від номінатора: *Підметом називається головний член речення.*

Номінатів (лат. (*casus*) *nominativus*) — те саме, що називний відмінок. *Див.: Відмінок називний.*

Номінативне (лат. *nomina* — найменування, імена; прикм. від ім. *номінатив*) **односкладне речення** — *Див.: Речення односкладне номінативне.*

Номінативний (лат. *nomina* — найменування, імена; прикм. від ім. *номінатив*) **(акузативний) лад** — *Див.: Лад номінативний (акузативний).*

Номінатор (лат. *nomina* — найменування, імена + *-атор*) — денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст, агенс у ситуації, називання: *Батьки назвали доньку Ярославом.*

Номінація (лат. *nominatio* — називання, іменування) — творення й надання назв пізнаним і вичленовуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального та позначуваного між певною мовною одиницею та відповідним предметом (явищем, ознакою та ін.), завдяки чому вона постає компонентом класу рівнорядних сутностей і може виступати предметом думки у смисловій структурі висловлення; процес і результат творення нової назви предмета, явища, ознаки тощо.

Номінація (лат. *nominatio* — називання, іменування) **вторинна** — використання в акті номінації наявного вже слова як назви для нового позначуваного; надання об'єкту другої назви з певною стилістичною або іншою метою.

Номінація (лат. *nominatio* — називання, іменування) **дієслівна** — певний предмет називається описово через використання основного предиката-дієслова: *Принеси у що наливати. У вас є куди покласти хліб.*

Номос (грецьк. *nomos*) — у дискурсології — закон контекстного керування формуванням смислу в даній системі, що визначає відповідність номології на ґрунті взаємодії принципів симетрії й дисиметрії, зумовлює також відповідність аналогії та гомології.

Нонсенс верс (англ. *nonsense verse* — беззмистовний вірш) — вірші з епатажно дібраними алогізмами: *Був червень, цвіла капуста. Жук сидів на гоїдалці. Він познайомився з кішкою, Купив їй славний макінтош* (А. Яна). Створює ефект несподіваності, епатації, мовленнєвої оригінальності. *Див.: Прийом параонтологічний мовленнєвий.*

Норма (лат. *norma* — правило) — сукупність найстійкіших традиційних виявів мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної комунікації; усталені в певному мовному колективі свідомо підтримувані та кваліфіковані як зразкові способи усного (*див.: Орфоенія*) і письмового (*див.: Орфографія*) передання слів, словоформ і окремих звуків; суворо визначені різновиди лексичної сполучуваності, а також надання переваги в доборі або виборі тих чи інших слів або висловів як відповідних для конкретної мовленнєвої ситуації; систематизована сукупність ознак мови, що сприймається як зразок для всіх мовців. Норми притаманні не тільки літературній мові, вони поширені й в інших виявах мови (діалектам, наріччям тощо).

Норма (лат. *norma* — правило) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — комунікативне правило, закон, максима тощо, що виступають обов'язковими в

реалізації для носіїв певної національної лінгвокультури. *Див.: Норма; Закон спілкування; Правила спілкування. Пор.: Нормативність мовлення.*

Норма (лат. *norma* — правило) **культурна** (прикм. від ім. *культура*) — у комунікативній лінгвістиці — множинність усталених і узвичаєних традиційних форм, законів, приписів, традицій тощо спілкування, визнаних практикою та зафіксованих у національно-мовній культурі певного народу. *Див.: Норма; Норма комунікативна. Пор.: Норма мовна.*

Норма (лат. *norma* — правило) **літературної мови** — реальний, історично визначений і відносно стійкий мовний факт, що відповідає системі та нормі мови, становить єдино можливий для конкретного випадку вжитку варіант, відібраний суспільною практикою та кодифікований на відповідному етапі суспільної динаміки зі співвідносних фактів і варіантів загальнонародної (загальнонаціональної) мови у процесі спілкування. Такий варіант постає як кодифікований. *Див.: Норма; Норма мовна.*

Норма (лат. *norma* — правило) **мовленнєва** — сукупність найстійкіших усталено традиційних виявів мовної системи, відібраних, зібраних, систематизованих і закріплених у процесі суспільної комунікації.

Норма (лат. *norma* — правило) **мовна** — сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови та усвідомлюються мовцями як зразок суспільного спілкування, і правила зразкового та загальноусталеного використання мовних засобів у певний період розвитку літера-

турної мови. Див.: *Норма; Норма літературної мови.*

Но́рма (лат. *norma* — правило) **спілкува́ння загальнокомунікативна** — властиві національній лінгвокультурі норми спілкування, співвіднесені із ситуаціями найзагальнішого типу без урахування сфер, аспектів спілкування (соціальної, вікової, гендерної тощо), *пор.* звертання, вітання, прощання, висловлення співчуття, подяки і под.; **індивідуально-комунікативна** — перетворення (модифікації, варіації тощо) загальнокультурних, ситуативно окреслених комунікативних норм мовною особистістю щодо власного комунікативно-мовленнєвого портрету (виявляє культуру особистості, мовленнєвий досвід, характер, менталітет і под.). Див.: *Норма; Норма мовна; Нормативність мовлення.*

Нормаліза́ція (лат. *norma* — правило) — усвідомлений та послідовно зорієнтований вплив на розвиток літературної мови з боку суспільства, насамперед лінгвістів (*пор.* запровадження нових термінів, заміна одних термінів іншими; така заміна усвідомлювана як нормативна, де нові усвідомлювані як нормативні), колективна оцінка мовних фактів, на підставі якої постає кодифікація норми сучасної літературної мови. Див.: *Норма; Норма мовна; Норма літературної мови.*

Н

Нормативна (прикм. від ім. *норма*) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** — Див.: *Поведінка комунікативна нормативна.*

Нормативний (лат. *norma* — правило; прикм. від ім. *норма*) **словник** — Див.: *Словник нормативний.*

Нормативність (ім. від прикм. *нормативний*) **мо́влення** — якість мовлення, що витворюється внаслідок добору та реалізації елементів мовної системи, культивованих засобами масової інформації, мовленням акторів театру та кіно, мовленням дикторів телебачення, мовленням у газеті, викладанням у вищій і середній школах як зразкові, нормативні. Див.: *Норма; Норма мовна; Норма літературної мови.*

Но́рми (лат. *norma* — правило, зразок) **акцентуа́ційні** (лат. *accentus* — наголос; прикм. від ім. *акцент*) — норми, що визначають правильний словесний наголос. Попри напруження та кодифікацію акцентуаційних норм у повсякденній мовній практиці зустрічається чимало відхилень від них.

Но́рми (лат. *norma* — правило) **грама́тичні** (прикм. від ім. *граматика*) — сукупність словотвірних (правил поєднання частин слова та створення нового слова за тією чи іншою моделлю), морфологічних норм (правил побудови граматичних форм слів різних частин мови) і синтаксичних норм (правил побудови словосполучень і речень).

Но́рми (лат. *norma* — правило, зразок) **диспозитивні** (лат. *dispositus* — упорядкований, розподілений; прикм. від ім. *диспозитив*) — не суворо обов'язкові норми, що допускають варіанти — стилістично марковані / стилістично нейтральні. *Пор.: Норми імперативні.*

Но́рми (лат. *norma* — правило, зразок) **імперативні** (лат. *imperativus* — владний) — суворо обов'язкові норми, недотримання яких оцінюється як слабке володіння мовою. Так, наприк-

лад, порушення норм відмінювання, дієвідмінювання або належності до граматичного роду, граматичного числа тощо. *Пор.: Норми диспозитивні.*

Норми (лат. *norma* — правило) **комунікативні** (прикм. від ім. *комунікація*) — комунікативні правила, що постають регулярними й обов'язковими для виконання в певній лінгвокультурній спільноті.

Норми (лат. *norma* — правило) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки групові** — комунікативні норми, що відбивають особливості спілкування, закріплені культурою окремих груп (гендерних, вікових, професійних, соціальних та ін.).

Норми (лат. *norma* — правило) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки загальнокультурні** — комунікативні норми, що властиві всій лінгвокультурній спільноті та які значною мірою відбивають усталені правила етикету, ввічливого спілкування.

Норми (лат. *norma* — правило, зразок) **лексико-фразеологічні** — розмежування значень і семантичних відтінків слів, особливості та закономірності лексичної сполучуваності. Мовне багатство особистості зумовлене насамперед умінням користуватися лексичним складом мови (синонімами, антонімами, паронімами, фраземами, жаргонізмами, застарілими словами тощо). Приділяти належну увагу плеоназмам, тавтології, калькам, просторічним елементам, мовним штампам.

Норми (лат. *norma* — правило) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки індивідуальні** (лат. *individuum* — неподільне, особа) — комунікативні

норми, що відбивають культуру та комунікативні надбання окремого індивіда, його досвід, почасти індивідуальне відбиття загальнокультурних і ситуативно-варіативних норм у мовній особистості; інколи можуть поставати відхиленнями від загальнокультурних і групових норм. *Пор.: Норми комунікативної поведінки загальнокультурні.*

Норми (лат. *norma* — правило) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки ситуативні** (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище; прикм. від ім. *ситуатив*) — комунікативні норми, визначувані та встановлювані конкретно екстралінгвальною ситуацією.

Норми (лат. *norma* — правило) **лексичні** (прикм. від ім. *лексика*) — усталені правила вибору слова з низки одиниць, близьких йому за значенням, а також використання слова в тих значеннях, які йому властиві в літературній мові.

Норми (лат. *norma* — правило, зразок) **мовні** — 1) загальноприйняте вживання, що закріпилося в мові; 2) вживання, рекомендоване граматику, словником, довідником, підкріплене авторитетом відомих прозаїків, поетів тощо. Культура мови утверджує такі норми: *лексичні* (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності); *граматичні* (вибір правильного закінчення, синтаксичної форми); *стилістичні* (доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування); *орфоепічні* (вимова); *орфографічні* (написання).

Норми (лат. *norma* — правило, зразок) **морфологічні** (грецьк. *mōrphē* — форма та *logos* — слово) — норми, що регулюють добір варіантів морфологічної форми слова та варіантів сполучення з іншими словами. До категорії слабких Н. м. належать: 1) слова, у вживанні яких наявні помилки у визначенні граматичного роду: а) деякі іменники, що відрізняються граматичним родом в українській і російській мовах: *біль, путь, степ, Сибір* тощо; б) невідмінювані слова іншомовного походження: *авокадо, ебосі, журі, івасі, какаду, кабальєро, колібри, какаду, меню, поні, портє, рагу, ранчо* і под.; в) слова з формальними ознаками чоловічого роду (найменування професій, посад, звань, виду роботи), що сьогодні називають також осіб жіночої статі: *суддя, прокурор, директор, науковець, капітан, професор, доктор (наук), академік, президент, прем'єр-міністр* та ін.; г) іменники з омонімією форм роду, що традиційно кваліфікують як іменники спільного роду: *підлиза, нероба, ледащо, вітрисько* тощо; 2) іменники, в утворенні відмінкових форм яких постають труднощі. До таких належать: а) форми родового відмінка іменників однини чоловічого роду II відміни: *папір — папера / паперу, камінь — каменя / каменю, термін — терміна / терміну, стіл — стола / столу* і под.; б) форми родового та орудного відмінків однини іменників з основою на -р: *аптекаря, Ігоря, кобзаря, воротаря, ветеринара / аптекарем, Ігорем, кобзарем, воротарем, ветеринаром* та ін.; в) форми родового відмінка множини іменників II відміни:

болгар, татар, кілограмів і т. ін.; г) форми кличного відмінка: *Анатолію, Андрію, Олеже, Мотре, Соломіє, Юрію; Любове Василівно, Маріє Іванівно, Андрію Олександровичу, Валентине Павловичу* тощо; г) прізвища в різних відмінкових формах: *Гринів, Ковалів, Швець / Швеця* (форма чоловічого роду) і под.; 3) форми ступенів порівняння прикметників: найбільш зручніший (правильно — найправильніше, найбільш правильно) і под.; 4) форми непрямих відмінків числівників: *шістдесят → шістдесяти (шістдесятьох), шістдесяти (шістдесятьом), шістдесят або шістдесятьох, шістдесятьма (шістдесятьома), (на) шістдесяти (шістдесятьох)* та ін.; 5) окремі дієслівні форми, зокрема такі: а) особові форми дієслів архаїчної групи: *дати, відповісти* тощо; б) форми наказового способу (імператива): *наполягати — наполяж, чистити — чистьте* і под. Див.: **Норми мовні. Пор.: Норми лексико-фразеологічні.**

Норми (лат. *norma* — правило, зразок) **орфографічні** (грецьк. *orthys* — прямий, правильний і *graphō* — пишу) / **Норми орфографії** — специфічні норми письма, що виявляють загальноприйняті правила передачі звукової мови / звукового мовлення (слів та їхніх форм) на письмі. Ці норми охоплюють: а) правопис апострофа (*бур'ян, зв'язок, м'яч, об'їхати, під'їжджати, пір'їна, торф'яний* і *свято, морквяний*); б) вживання великої літери — правопис власних назв (*Міністерство освіти і науки України, Національна академія наук України, Інститут української мови*

Національної академії наук України, Інститут мовознавства ім. О. Потебні Національної академії наук України, Нобелівська премія, орден Ярослава Мудрого, ахіллесова п'ята та ін.); в) правопис префіксів *з-*, *с-* (знати, зробити, зідити, сказати, сфотографувати, стати тощо); г) вживання префіксів *роз-*, *без-* (розказати, розпитати, розхитати, безшумний, безстрашний, безпрограшний і под.); ґ) правопис префікса *пре-* (премудрий, прекрасний, пред'явити тощо); д) правопис слів іншомовного походження (*журі, парфуми, пюре, шосе, шасі, Ватикан, Пакистан, Афганістан, Сицилія* і т. ін.); е) правопис прислівників (*віч-на-віч, з року в рік, з години на годину, з давніх-давен, рік у рік* і под.). Див.: **Норми мовні**. Пор.: **Норми лексико-фразеологічні; Норми морфологічні; Норми орфоепічні**.

Норми (лат. *norma* — правило, зразок) **орфоепічні** (грецьк. *orthys* — прямий, правильний і *épos* — мова; прикм. від ім. *орфоепія*) — норми літературної вимови, що охоплюють усталені загальнонаціональні кодифіковані зразки. Так, для української літературної вимови характерні асимілятивні процеси приголосних за дзвінкістю / глухістю, м'якістю / твердістю, за місцем і способом утворення звуків (див.: **Асиміляція**). У мовній / мовленнєвій практиці часто зустрічається ненормативна політерна вимова (під впливом правопису — як написано, так і вимовляємо) таких лексем: *вокзал, жувати, тітчин, зустрічається, милуєшся, братство* і под. Наявні також і відхилення у вимові шиплячих,

що нормативно є твердими, але інколи наявне їхнє пом'якшення: *час, чому, шипіти* тощо. Див.: **Норми мовні**. Пор.: **Норми лексико-фразеологічні; Норми морфологічні; Норми орфографічні**.

Норми (лат. *norma* — правило) **потенційні** (лат. *potencia* — сила; прикм. від ім. *потенція*) — новоутворення (неологізми) на різних мовних ярусах, що постають нормою, і принципово не кодифікована сфера мовної / мовленнєвої діяльності (індивідуальні, оказіональні, створювані на той чи інший випадок і под., проте необхідні в процесі спілкування похідні утворення). Див.: **Норми мовні**. Пор.: **Норми лексико-фразеологічні; Норми морфологічні; Норми орфографічні**.

Норми (лат. *norma* — правило) **пунктуаційні** (нім. *Punktuatation*, від лат. *punctuatio, punctum* — крапка) / **Норми пунктуації** — особливі норми письма, що виявляють правила вживання розділових знаків. За допомогою Н. п. реалізується смислове та структурне членування письмової мови на відповідні значущі частини, що дозволяє усвідомити зміст тексту щодо творчого задуму його автора. Українські Н. п. ґрунтуються на граматичному та змістовому (смысловому) принципах з урахуванням інтонаційного малюнка (ритмометодійного) мовлення. Див.: **Норми мовні**.

Норми (лат. *norma* — правило) **реалізовані** (лат. *realis* — речовий, дійсний) — норми актуалізовані (сучасні, продуктивні, добре усвідомлювані та практично кодифіковані) і не актуалізовані (архаїзми, варіанти норми, варіанти застарілі, рідко

вживані варіанти, дублети).
Див.: **Норми мовні**.

Норми (лат. *norma* — правило) **синтаксичні** (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок; прикм. від ім. *синтаксис*) — норми, що регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень. До слабких Н. с. належать складні випадки керування іменників (*пам'ятник Шевченкові, завідувач кафедри* тощо), прикметників (*притаманний кому / чому, характерний для кого / для чого* і под.), дієслів (*дякувати кому, запобігти чому, оволодіти чим, опанувати що* та ін.), побудова словосполучень з прийменниками, особливо з прийменником *по*: *по волі* (нормативно — *за волею*), *по вимозі* (нормативно — *на вимогу*), *по ініціативі* (нормативно — *з ініціативи, за ініціативою*), *по даним* (нормативно — *за даними*), *по вині* (нормативно — *з вини*), *по мірі* (нормативно — *в міру*) і под. Див.: **Норми реалізовані**.

Норми (лат. *norma* — правило) **словотвірні** — норми, що регулюють вибір морфем і афіксів, їхнє розташування та сполучення у складі слова. Відхилення від Н. с. зустрічається у дієсловах із суфіксом *-ирува-* (*компонувати, репетувати* тощо), у творенні іменників — назв осіб за проживанням: населений пункт, територія і под.: *Донецьк — донецчанин* (ненормативно *дончанин*) та ін.; у творенні присвійних прикметників (*Олежин, Іллів, Надин* і под.); у творенні прикметникових форм від різних географічних назв за допомогою суфікса *-ський* (*празький, казахський, сиваський* і т. ін.); у творенні іменників —

назв осіб за професією: *екскаваторник, шпалокладальник* і под. Див.: **Норми мовні**.

Норми (лат. *norma* — правило) **стилістичні** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — паличка для письма; прикм. від ім. *стилістика*) — норми, що визначають доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування. Н. с. встановлюють параметри використання літературно унормованої одиниці (слова, слововиди і под.) певним стилем літературної мови. Так, стилістичною нормою для слів *автобіографія, службова записка, витяг з протоколу, угода* постає їхнє використання в офіційно-діловому стилі. Вживаючись в інших стилях літературної мови, вони містять у собі відтінок офіційності. Нестягнені (*золотая, веселая* та ін.) і короткі (*зелен, повен, красен* тощо) форми прикметників використовуються в художньому стилі (фольклорі, поезії), це виступає їхньою стилістичною нормою, а вживання їх, наприклад, в офіційно-діловому стилі є неприпустимим. Використання цих елементів в інших стилях можливе за умови відтворення народнописаного відтінку, що не порушить відповідної стилістичної норми. Див.: **Норми мовні**.

Нормування — Див.: **Нормалізація**.

Носій лінгвокультури (лат. *lingua* — мова + *культура*) — Див.: **Особистість мовнокультурна**.

Носій мови — особа певної соціокультури та лінгвокультури, яка володіє нормами мови, активно використовує національну мову (рідну) у побутових,

соціокультурних, фахових та інших сферах спілкування.
Див.: Мова рідна; Спілкування; Комунікація.

Носові голосні — *Див.: Голосні носові.*

Носові приголосні — *Див.: Приголосні носові.*

Нотабене (лат. *nota bene* — зазнач добре, зверни увагу) — помітка, позначка в книжці, газеті, часописі, рукописі, документі біля слів чи висловів, на які слід звернути особливу увагу (скорочено NB).

Нотація (лат. *notatio* — позначення, зауваження) — настанова, повчання з осудом чиєїсь поведінки, вчинків та ін.

Ноймен (грецьк. *noimenon* — осягнуте розумом) — у платонізмі та середньовічній схоластиці те, що осягається розумом на противагу даному в чуттях (феномену). У філософії Канта — поняття, яке фіксує, що межею пізнання є чуттєвість.

Ной-хау (англ. *know how* — знаю, як) — 1) технічні знання, досвід, додаткова документація, передача яких зумовлюється спеціальною угодою між сторонами; 2) те саме, що новація.

Нуль-афіксація (нуль + афіксація) — відсутність афікса в одній із форм парадигми за наявності афіксів в інших формах.

Нуль зву́ка (нульова одини́ця) — значуща відсутність мовної одиниці (морфеми, фонеми), що самостійно виражає граматичне значення або регулярно супроводжує утворення тих чи інших форм, *пор.* нульове закінчення в низці відмінкових іменникових форм: *гай-о́, дуб-о́, ліс-о́; гор-а, гор-и — гір-о́; жінк-а, жінк-и — жінок-о́* та ін.

Нуль-композиція (нуль + лат. *compositio* — твір, складання) —

композиція з одного «первинного» елемента при опущеному або передбачуваному другому.

Нульова одини́ця — те саме, що нуль звука. *Див.: Нуль звука.*

Нумералізація (лат. *numeralis* — числовий) — перехід інших частин мови в числівник, тобто набуття синтаксичних функцій і категорійного значення числівника.

Нумеральні (лат. *numeralis* — числовий) **слова́** — *Див.: Слова нумеральні.*

Нумеративний (лат. *numeralis* — числовий) (нумеральний) **зворот** — *Див.: Зворот нумеративний (нумеральний).*

Нюанси (франц. *nuance*) (мóвні, мовленнєві) — окремі малопомітні семантичні або стилістичні моменти висловлення, що супроводжують основну думку. *Пор.: високошановний Олександр Петрович та вельмишановний Олександр Петрович; Мій колега приїхав здалеку, він погано знає Вінницю і Мій колега приїхав здалеку, він знає погано Вінницю (у другому варіанті з відтінком насмішки).*

О

Обертони (нім. *Obertöne*, від *ober* — верхній і *Ton* — звук) — додаткові тони, що, поєднуючись із основними тонами людського мовлення, зумовлюють тембр звука.

Об'єкт (лат. *objectum* — предмет) — компонент у семантико-синтаксичній структурі речення з предметно-речовим значенням, що підлягає дії або каузативному впливу; назва відмінка

та позначення учасника події, що репрезентує предмет, на який спрямована дія, увага та ін., виражене дієсловом. *Об'єкт* — компонент семантичної структури (*зовнішньої семантики*) речення. Не слід сплутувати з *додатком* — компонентом формальної структури (*внутрішньої семантики*) речення; тип денотативної ролі з предметним значенням, особа, предмет, що підлягають акціональній або каузативній дії.

Об'єкт (лат. *objectum* — предмет) **непрямий** — те саме, що додаток непрямий. *Див.: Додаток.*

Об'єкт-система (лат. *objectum* — предмет + *система*), **система-об'єкт** — різновид абстрактної системи — композицій, або єдність, побудована за певними відношеннями відповідної множинності плюс умови, що обмежують ці відношення (також відповідної множинності) з «первинних» елементів певної множинності. При цьому всі множинності можуть уміщувати будь-яку кількість елементів або бути порожніми.

Об'єктив (лат. *objectivus* — предметний) — денотативна роль об'єктного типу, пацієнс, предмет, що існували до початку ситуації та на які впливає агєнс (фізична сфера): *Німецькі війська захопили Київ після масивного бомбардування* (Україна молода. — 2000. — 20 червня).

Об'єктивні (лат. *objectivus* — предметний) **чинники формування мовної свідомості** — *Див.: Чинники формування мовної свідомості об'єктивні.*

Об'єкція (лат. *objectio* — передбачення) — передбачення в мовленні заперечення та відповідь на нього заздалегідь. *Див.: Антипофора.*

Обігрування прізвищ — *Див.: Викривлення імен.*

Обмін мовленнєвий / Блок інтерактивний (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, і *activis* — діяльний) — послідовність пов'язаних мовленнєвих ходів, що постає мінімальною самостійною одиницею комунікативної взаємодії та комунікативного взаємодіявля комунікантів.

Обмін простий — тип мовленнєвого обміну, що складається з двох комунікативних ходів (стимул — реакція).

Обмін складний — тип мовленнєвого обміну, що нараховує три та більше комунікативних ходів (стимул — реакція — реакція і под.).

Обмовка навмисна — навмисна, але начебто ненавмисна обмовка з подальною заміною слова, що створює гумористичний ефект: *Вочевидь, він і справді має рацію, стверджуючи, що заздрості бій, тобто п'янству бій* (О. Черногуз). *Пор.: Епанортос.*

Оборотний мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий оборотний.*

Образ — 1) результат вияву свідомістю реального об'єкта. Вираження думки за допомогою художніх засобів — метафор, порівнянь, епітетів, метонімії, гіпербол і под. У загальнопопулярному змісті індивідуальне подання того чи іншого образу залежить від особистості суб'єкта і від його національно-культурних і соціально-мовних традицій, що усталилися в суспільстві; 2) особлива форма естетичного освоєння світу, що відтворює його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність — на відміну від

наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять; 2) персонаж у художньому творі; 3) те саме, що й риторична фігура або троп; 4) узагальнене художнє відбиття дійсності, що набуло форми конкретного індивідуального явища; словесний опис явищ дійсності як засіб вираження художньої ідеї (коли на усталений смисл слова, словосполучення, висловлення «нарощується» додатковий смисл — моральна, етична, релігійна чи інша ідея).

Образ автора — персонаж-автор, що експлікується в тексті; у дискурсології — об'єкт, створюваний унаслідок операції відбиття прообразу (прототипу) у відповідному матеріалі або шляхом операції моделювання; образ першого порядку — копія — ідентичний прообразу; образ другого порядку — модель — не збігається з прообразом; постає як змінена копія; образ третього порядку — тема — копія дискурсивної моделі, що зберігається у мовній свідомості.

Образ взаємодії суб'єкта (лат. *subiectum* — підкладене) й **об'єкта** (лат. *objectum* — предмет) — у дискурсології — узагальнює в собі фазовий перехід між двома станами системи в процесі діяльності; становить основу дискурсивного моделювання та смислоутворення, у тому числі й фоновінеми.

Образ оповідача — персонаж тексту, який продукує розповідь-текст у тексті.

Образ читача — експліцитний персонаж-читач у тексті.

Образність — наявність у мовній одиниці слововживань або вже сформованого переносного значення з яскравим виразально-

зображальним ефектом, побудованим на метафоричних, зрідка метонімічних та інших асоціаціях.

Образність мови — комунікативна якість мови, орієнтована на постановку та вияв додаткових асоціативних зв'язків, тобто використання слів і словосполучень в неусталеному для них оточенні, зокрема, їхнє переосмислення у тропях. *Пор.: Метафора; Метонімія.*

Образність мовлення — насиченість мовлення метафорами, порівняннями, алегоріями, персоніфікаціями, загальнозрозумілими символами та іншими засобами виразності, що зумовлює постановку у читача або у слухача зримих уявлень, асоціацій, яскравих «картин» перед мисленнєвим поглядом. *Див.: Визаєність мовлення.*

Обрамлення — те саме, що включення. *Див.: Включення; Епанадиплосис.*

Обста́вина — другорядний член речення, залежний або від присудка у двоскладному реченні, або від єдиного головного члена в односкладному реченні, або від означення, що уточнює їхнє значення, характеризує дію, процес, стан, ознаку чи вказує на умови, за яких вони відбуваються, не входить до структурної схеми речення. За семантикою обставини виражають різні аспекти перебігу дії, вияву стану, процесу (ознаки в широкому сенсі): 1) **спосіб**: *Ми обоє могли бути об'єктивними, могли розмовляти тактовно, логічно* (Ю. Яновський); *Незадово до світання поодинокі і по двоє почали розходитись* (М. Стельмах); 2) **міру і ступінь**: *Червоножовті плями сонця, здається, занадто старанно одбивають у*

собі найтонші дрібнички улицы (Г. Косинка); *Але я до болю знаю все це і поспішаю до хати* (Г. Косинка); 3) місце: *Під горою веселками блищав Дніпро* (Я. Баш); *Через ліси й поля, побіля сіл тече маленька річка, прозора й чиста* (Є. Гуцало); 4) час: *Вчора відбувся з'їзд орендаторів та фермерів області* (Україна молода. — 2003. — 16 вересня); *Ще з ранку на горіщі було відчинене віконце і звідти тягнуло приємною прохолодою* (В. Винниченко); 5) причину: *Спересердя він кинув наполовину недокурену сигарету на підлогу* (П. Загребельний); *Від одного слова розкрилася в душі мій руна* (Л. Українка); 6) мету: *Не все нам бігать по горішки, жартуючи, у тихий гай* (Л. Глібов); *Через три дні їх справді випущено і дозволено піти попрощатися з родиною* (П. Мирний); 7) умову: *Та при такій погоді треба ще подумати про купівлю* (М. Стельмах). *Отак жив Чіпка, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та недостахах* (П. Мирний); 8) допуст: *Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно* (Г. Тютюнник); *Простудившись, Степан не покинув навчатися в інституті* (В. Підмогильний); 9) наслідок: *На муку покохав я її* (Т. Осьмачка); *На свою біду прийшли ми сюди* (В. Підмогильний).

Обставини комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) — сукупність ознак комунікативної ситуації, які впливають на комунікативну поведінку учасників спілкування (бесіда на вулиці чи в приміщенні, йдучи, сидячи чи стоячи, при свідках або без тощо). Див.: *Спілкування; Комунікація; Ситуація спіл-*

кування (комунікативна); Поведінка комунікативна.

Обставини спілкування — Див.: *Конституція; Обставини комунікативні.*

Одиниці (елементи) компарабельні — одиниці (елементи) різних мовних систем, що перебувають у відповідному відношенні до тієї самої денотативної ознаки.

Одиниці мови — постійні мовні елементи з різними функціями та значеннями, що узагальнені як інваріанти мовної системи та які утворюють її відповідні яруси, зокрема фонему — фонемний, морфи — морфемний, морфеми — морфологічний, лексеми — лексичний, синтаксичне слово, словосполучення, речення — синтаксичний та ін.

Одиниці мовленнєвого етикету (франц. *étiquette*, від *estiquier* — прикріплювати) — одиниці мови та мовлення, що вербально виражають етикетну поведінку, постають ситуативно зумовленими та тематично зв'язаними, зорієнтовані на встановлення оптимального мовленнєвого контакту усталені формули спілкування.

Одиниці мовлення — 1) сегменти різного ступеня складності, що постають унаслідок послідовного формального членування мовленнєвого потоку (див.: *Акт мовленнєвий; Звук; Слово фонетичне; Склад; Фраза*); 2) одиниці, вирізнявані за формальними та смисловими критеріями у складі різних мовленнєвих утворень (наприклад, висловлення у структурі мовленнєвого акту, репліка у складі діалогу тощо).

Одиниці мовлення лінійні — одиниці, що мають власні засоби матеріального вираження, існу-

ють ізольовано, мають власний статус як відповідні елементи мовного потоку: слово, словосполучення та ін. Лінійність мовних знаків пов'язана із сегментацією — поділом мовленевого потоку на сегменти (елементи, відрізки різної тривалості), що виленовуються з лінійної послідовності висловлень тощо.

Одиниці сегментні (прикм. від ім. сегмент) — сегментними одиницями (лінійними відрізками мовлення) постають одиниці, виленовувані у процесі мовлення: звук, склад, фонетичне слово, фонетична синтагма, фраза та ін. У синтаксисі сегментація охоплює граничний вияв членування — винесення в абсолютну ініціальну або граничну фінальну позицію певного реченевого компонента: *Книгу — Василько шанував щодня* (В. Підмогильний).

Одиниці мовлення надлінійні — фонетичні одиниці, що не мають власних засобів матеріального вираження, не існують ізольовано, а накладаються на відповідні елементи мовного потоку; до надлінійних одиниць мовлення належать наголос та інтонація.

Одиниці синтаксичні (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок; прикм. від *синтаксис*) — одиниці синтаксичного ярусу мови, що виділяються на ґрунті синтаксичних зв'язків і синтаксичних відношень (словосполучення, словоформа, речення, конструкція, текст і под.). З-поміж синтаксичних одиниць виділяють мінімальні, що функціонують як компоненти речення (члени речення), і синтаксичні одиниці-конструкції — речення та

словосполучення, у межах яких визначаються мінімальні синтаксичні одиниці.

Одиниці суперсегментні (лат. *super* — зверху, над + *сегментний*) — одиниці суперсегментного (просодійного) рівня, що наче накладаються на сегментні елементи вираження та постають засобом їхнього об'єднання в більші, ємніші сегментні одиниці: складовість / нескладовість, наголос, інтонація.

Одиниця — 1) відрізок мовлення, що регулярно відтворюється як певна специфічна єдність вираження й змісту та набуває характеру окремої, функційно відособленої частини або постійного елемента мови. **Одиниця вираження** (одиниця позначення) — відрізок звучання, що пов'язаний регулярно з певним мовним значенням. **Одиниця вираження мінімальна** — дрібна одиниця звучання як один із граничних складників звукового мовлення. **Одиниця звукова** — одиниця звучання, що виділяється й відтворюється в потоці мовлення. **Одиниця (звукова) найкоротша** — вимовно-слуховий елемент, що виділяється у слові при його послідовному лінійному членуванні як найпростіший і мінімальний відрізок у часовому просторі. **Одиниця (звукова) мінімальна** — те саме, що ознака диференційна. **Одиниця лексична** — одиниця, основний зміст якої має матеріальний характер, а вираження відповідає правилам оформлення окремого слова, властивим певній мові. **Одиниця морфологічна** — те саме, що морфема. **Одиниця просодична** — одиниця надсегментна фонетики. **Одиниця ритмічна** — одиниця ритмічного чле-

нування мовлення. **Одиниця змісту (одиниця позначуваного)** — зміст, що відповідає певній одиниці вираження. **Одиниця фонологічна** — 1) мінімальна семіологічна релевантна одиниця вираження, що виділяється у певному відрізку звучання; 2) те саме, що фонема. **Одиниця формальна мінімальна** — найдрібніша (гранична) одиниця вираження на граматичному рівні. **Одиниця фразеологічна**. **Одиниці мови вищі** — одиниці мови, що на відміну від фонем мають певне, закріплене за ними значення. До таких одиниць належать слово, словосполучення, речення, фразеологічна одиниця. **Одиниця мовна структурна** — 1) мовна одиниця, лінгвістичний зміст якої виражений не за допомогою морфем, а за допомогою особливої розташування, особливої синтаксичної співвіднесеності слів і словосполучень між собою; 2) порядок слів і ритміко-інтонаційне членування висловлення (синтаксичний знак) як структурний елемент (структурна одиниця) мови, регулярно відтворюваний у мовленні. **Одиниця лінгвістична** — на відміну від мовної одиниці — елемент науково-теоретичної побудови або лінгвістичного моделювання. **Одиниця граматична безеквівалентна** — граматичні форми та структури певної мови, які не мають однотипних відповідників у іншій мові. Див.: *Мова; Код. Пор.: Лексика безеквівалентна*.

Одиниця заголовна (слово заголовне, лема) — мовна одиниця, здебільшого в початковій формі, що розпочинає словникову статтю за усталеними принципа-

ми — абетковим, тематичним тощо. Див. також: *Вокабула*.

Одиниця мовна культурно маркована (культурно + франц. *marquer* — позначати) — Див.: *Лексика фонова*.

Одиниця предикативна (прикм. від ім. *предикат*) — 1) синтаксична структура, що містить у собі предикат: *Стара зварила барани, й так-сяк прийняла свата* (М. Коцюбинський); 2) назва несамотійного речення, що входить як компонент до складного речення (пор. англ. *clause*): *Вже відлетіли у краї чужі / Ти птиці, що вважав я ластівками, / А звуть їх по-ученому — стрижі* (М. Рильський); *Виїшли з хати батько й мати / В садок погуляти, / Порадитись, кого б то їм / Своім зятем звати?* (Т. Шевченко).

Одиниця семантична (прикм. від ім. *семантика*) — носій і виразник необхідних для кожного цілого тексту значень, водночас може виступати сильним засобом міжфразового зв'язку.

Одиниця фразеологічна (прикм. від ім. *фразеологія*) / **Ідіома** (грецьк. *idiōta* — своєрідний вислів) / **Фразеологізм** (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот і *logos* — слово, вчення, поняття) / **Фразема** (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот + *-ема*) / **Фразеограма** (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот + *-грама*) — семантично невелика сполука слів, що відтворюється в мовленні як щось семантично та лексико-структурне ціле з усталеним лінійним розташуванням компонентів. Основними типами фразеологічних одиниць є: **фразеологічне зрощення**, **фразеологічна їдність** та **фразеологічне сполучення**. Пор.: пус-

тити червоного півня, кров кипить, підкласти свиню, ні риба ні м'ясо, п'яте колесо до воза і под. (див.: *Фразеологізм*).

Одиничні іменники (сингулятиви) — Див.: *Іменники одиничні (сингулятиви)*.

Однина — категорійна форма числа, що: а) вказує на одиничність предмета (*відро, вікно, озеро; стіл, стілець, платан; пар-та, ручка, машина*) й б) показує, що певний процес стосується одиничного суб'єкта (*занесли валізу, подали течку, розгорнули мапу*). **Однина дистрибутивна** — однина іменників зі значенням «кожний свій (своя, своє), один». **Однина генеральна** — вживання форми однини іменників на позначення певного класу або роду предметів (*студент, учень, учитель, викладач; працівник, кандидат, депутат* і под.). **Однина збірна** — іменник, що не має форм множини, а форма однини якого звичайно має збірне, відокремлене або речовинне значення (*студентство, купецтво* і под.). Див. також: *Множина*.

Однозначність (моносемія) — наявність у слова тільки одного значення: *скипидар* — безбарвна або жовтувата рідина з їдким запахом, яку добувають перегонкою смоли хвойних дерев і використовують у медицині, лако-фарбовому виробництві та ін. (*У приміщенні відсвіжуюче пахло скипидаром* (І. Вільде)) (СУМ, IX, с. 266); *скіп* — підйомний саморозвантажувальний короб, що рухається за допомогою каната по жорстких напрямних пристроях; застосовується для піднімання корисних копалин або породи з шахт на поверхню (*Підйом у сучасних копальнях руди на поверхню ви-*

конується тепер у скіпах, вантажопідйомність яких на нових копальнях вимірювана 60 і більше тоннами (Україна молоді. — 2000. — 11 листопада)) (СУМ, IX, с. 270); *скісний* — який відхиляється від горизонтального або вертикального положення; похилий, косий (*Батурін з'ясував, що в м'яких породах належить бити рівні шпурри, у твердих — скісні* (О. Гуреїв)) (СУМ, IX, с. 271).

Однокореневі слова — те саме, що спільнокореневі слова. Див.: *Слова споріднені*.

Однолінгвокультурність — належність учасника комунікації до однієї лінгвокультури; володіння нормами лише однієї (здебільшого рідної) лінгвокультури. Див.: *Культура*. Пор.: *Полілінгвокультура*.

Одномовність — те саме, що монолінгвізм. Див.: *Монолінгвізм*.

Одноразова комунікація (лат. *comunico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація одноразова*.

Однорідні члени речення — Див.: *Члени речення однорідні*.

Однобічний мовленнєвий акт — Див.: *Акт мовленнєвий однобічний*.

Односкладне речення — Див.: *Речення односкладне*.

Однофокусні приголосні — Див.: *Приголосні однофокусні*.

Одухотворення — стилістичний засіб, що ґрунтується на приписуванні неістотам ознак, властивостей, якостей істот: *Там липа плаче за селом, що хтось байдужий байдужо зламав її* (А. Яна).

Ознака — властивість предмета, що дозволяє відрізнити його від

інших предметів. У граматиці витлумачується як все, що не може бути охарактеризовано як предмет. Засобом вираження **морфологічної ознаки** є прикметники, дієслова (ознаки предмета) і прислівники (ознаки ознак); засобом вираження **синтаксичної ознаки** — *присудок й означення* (ознаки предмета) й *обставини* (ознака ознаки).

Ознака акціональна (лат. *actio*; прикм. від ім. *акція*) / **Ознака акційна** — ознака на позначення дії: *йти, бігти, працювати, возити, носити* і под.

Ознака диференційна (прикм. від ім. *диференціація*) — ознака, використовувана для розрізнення мовних одиниць.

Ознака квалітативна (прикм. від ім. *квалітатив*) — ознака на позначення якості, властивості предмета: *дубовий стіл, прочитана книга, бронзове погруддя, соняшникова олія* тощо.

Ознака комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — окрема риса комунікативної поведінки, виокремлювана як релевантна для опису в умовах зіставлення комунікативних культур або особливостей комунікативної поведінки індивідів та мовних груп. Див.: *Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна; Дія комунікативна*.

Ознака / Ознаки фонемі (грецьк. *ρῥήματα* — звук) / **фонем диференційна / диференційні** (лат. *differentia* — розрізнення) (**самостійні**) — ознаки, що не залежать від різних додаткових умов і є достатніми для ідентифікації фонем; акустико-артикуляційна ознака фонемі, що розрізняє звукові оболонки значущих одиниць мови; розрізнявальні ознаки; ознаки, за якими протиставляються фонемі, а також

вони постають значущими для розрізнення значень слів, морфем (твердість / м'якість, дзвінкість / глухість, шумний / фонаційний, губність / передньоязиковість / середньоязиковість / задньоязиковість / глотковість, проривність / фрикативність / африкативність / зімкнено-прохідність і под.). Пор.: *Ознака фонемі інтегральна*.

Ознака / Ознаки фонемі (грецьк. *ρῥήματα* — звук) / **ознака фонем інтегральна / інтегральні** (лат. *integralis* — нероздільно пов'язаний з цілістю; лат. *integratio* — відновлення) — акустико-артикуляційна ознака фонемі, що не розрізняє значущі одиниці мови, а лише доповнює склад фонемі; ознаки, що не утворюють опозицій певної фонемі з іншими, тобто не служать для розрізнення значень слів чи морфем. Синонім: *Недиференційні ознаки фонем*. Пор.: *Ознака фонемі диференційна*.

Ознака / Ознаки фонемі (грецьк. *ρῥήματα* — звук) / **Ознака фонем недиференційна / недиференційні** (*не-* + лат. *differentia* — розрізнення) (**несамостійні**) — ознаки, що залежать від позиції у слові, впливу сусідніх звуків, постають несамостійними і змінними. З-поміж таких ознак розрізняють: 1) **позиційний варіант фонемі**, тобто вияв фонемі як звука тільки в певній означеній позиції слова. Позиційним виявом / варіантом виступає звукова реалізація фонемі /u/ як [ue] або [eu] у ненаголошеній позиції в українській мові; 2) **комбінаторний варіант фонемі** — звук, що постає замість головного вияву певної фонемі внаслідок змін, простежуваних в артикуляції під впливом звукового оточення,

наприклад, комбінаторним варіантом є реалізація фонемі /m'/ у звукові [d'] під впливом наступного дзвінкого у слові : /молод'ба/; 3) **факультативний варіант фонемі** — не обов'язковий, але цілком можливий у літературній мові звуковий вияв. Так, перед фонемою /i/ фонема /m'/ у літературно-нормативній вимові має цілком чіткі ознаки: /sm'il/, хоча окремі носії в низці слів реалізують її у звукові [m] — [stıl]. Див. *Ознаки фонем інтегральні*.

Ознака фонологічна (грецьк. *phōnē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *lógos* — слово, вчення; прикм. від ім. *фонологія*) — певна звукова подібність (артикуляційна або акустична), що розглядається у функційному плані як засіб розрізнення (протиставлення) фонем, що постають у цьому разі як комплекси розрізнявальних ознак. Так, фонема /d/ протиставлена фонемі /m/ за ознакою дзвінкості, а фонемі /m'/ — за ознакою твердості.

Ознаки літературної норми — ознаки, що виявляють кодифікованість: 1) відповідність літературної норми системі мови; 2) стабільність літературної норми; 3) варіантність літературної норми; 4) стилістична диференціація літературної норми; 5) кодифікація літературної норми. Див.: *Відповідність літературної норми системі мови; Стабільність літературної норми; Варіантність літературної норми; Стилiстична диференціяція літературної норми; Кодифікація літературної норми*.

Ознаки мови комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) — Див.: *Якості мови комунікативні*.

Означене — ототожнене з означеним, відомим із контексту або ситуації предметом або особою.

Означеність / неозначеність — категорійна семантична ознака, що диференціює іменні групи у складі висловлення за характером референції: віднесення іменної групи до об'єкта дійсності, виділеного з класу рівнорядних об'єктів (означеність) або не виділеного, не вирізненого й осмислюваного як «певний X загальом» (неозначеність).

Означення (атрибу́т) — другорядний член речення, що виражає ознаку предмета та пояснює слово з предметним значенням, залежний від підмета або додатка, не належить до структурної схеми речення й виступає не обов'язковим членом речення: *Даруйте радість мої і клопоти мої — весняні ручаї* (В. Стус); *Сірі води густо спливали з сірого неба на посірілу землю* (М. Коцюбинський); *Ах, як він мить оцю зустрів!* (А. Малишко); *На моїх очах перші сніги зійшли* (Л. Українка). За особливостями зв'язку зі стрижневим словом **означення** бувають **узгоджені та неузгоджені**. **О. узгоджені** — означення, що пов'язані зі стрижневим словом підрядним синтаксичним зв'язком у формі узгодження: *цікавий роман, цікава історія, цікаве оповідання, цікаві розповіді; весела райдуга, дерев'яний стіл, життє поле і под.* **О. неузгоджене** — означення, що пов'язане зі стрижневим компонентом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі відмінкового прилягання, слабкого керування: *хата батька, зошит учителя, політ льотчика, мрія розповідисти, дорога ліворуч* тощо.

Означення постпозитивне — контактне використання означення після означуваного іменника як потужний засіб виразності: *Від праці надривної рано в могилу пішла мати моя* (Павло Грабовський).

Означено-особове односкладне речення — Див.: *Речення односкладне означено-особове*.

Означувальне — зовнішній (матеріальний) аспект мовної одиниці, засіб вираження означуваного.

Означуване — внутрішній (семантичний, поняттєвий) аспект мовної одиниці, її зміст, смисл.

Означувач — службове слово, яке служить для вираження *означеності* або *неозначеності* іменника. До системи О. входить артикль, вказівні та присвійні займенники, присвійна форма іменника, неозначені займенники та числівники.

Ойкодомоніми (грецьк. *oikeō* — *населяю* + *дім/дому* + *-онім*) — найменування міських масштабних об'єктів (назви кінотеатрів, готелів, кафе тощо) (А. Мезенко). Див.: *Мікротопоніми; Урбоніми / Урбаноніми*.

Ойконіми (грецьк. *oikeō* — *населяю* + *-онім*) — різновид топоніма, що позначає власні назви населених пунктів — від великих міст до невеличких сіл, хуторів, навіть окремо розташованого будинку. Див.: *Іменники-власні назви (назви власні)*.

Оказіоналізм / Оказіоналізми (лат. *occasionalis* — випадковий) — нове, незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, що утворене з порушенням законів словотворення чи мовної норми й існує лише у певному контексті, у якому воно виникло: *яблуновоцвітно* (В. Сосюра); *стооко, стомуко; мус* (В. Стус) та

ін.; слова та мовні вислови, що не відповідають усталеним і загальноприйнятим нормам ужитку та виявляють індивідуальний смак мовця та його індивідуальну словотворчість. Значення О., їхнє стилістичне навантаження стає зрозумілим і викінченим в умовах контексту: *Повнооко і вичерпноденно осягаю своє я* (В. Стус). Див.: *Неологізм / Неологізми*.

Оказіональний (лат. *occasionalis* — випадковий) — такий, що не відповідає загальноприйнятому й усталеному вжитку, має індивідуальний характер, зумовлений специфічним контекстом.

Оксиморон / Оксюморон (грецьк. *oxymoron* — дотепно-безглузде, від *oxys* — гострий, колючий і *toros* — дурний, безглуздий) — стилістична фігура, суттю якої постає створення нового поняття, уявлення через поєднання контрастних, несполучуваних, семантично несумісних за значенням слів, таке поєднання продукує новий яскравий образ. «Несумісність» частин О. є основою експресивного ефекту. Напр.: *гарячий сніг, дзвінка тиша, гірка радість, плюралізм єдності* (Літературна Україна. — 2001. — 16 листопада), *гіркий цукор; їй право, не страшно вмерти, а страшно мертвому жити* (В. Симоненко); *Джерелом вдарить ніжність із грубості, Заворкують живі струмки* (В. Симоненко); *Щаслива печаль* (Д. Павличко); *Вільна неволецька* (П. Грабовський). Унаслідок поєднання двох антонімічних понять, двох слів, смисл яких суперечливий, утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект (*світла п'ятьма, суха вода, солодка сіль, крижаний вогонь* і под.). Принцип семантичної не-

сумісності між іменником і прикметником широко використовується в художній літературі (В. Стус назвав свою збірку «Веселий цвинтар»), наявний він і серед предикатів певних частин у межах речення (В. Симоненко: *Вріже дуба, а ходить і їсть*), між означеннями того самого слова (Т. Шевченко: *На нашій, не своїй землі*) та ін. У деяких поетів оксиморонне формулювання розвивається у відповідний ліричний сюжет, перетворюється на стилетворчий чинник: *Котилася, як кавун, голова з гори, / як кавун, кривава людська голова. / Котилася голова. / Ще у очах тріпотіли / листя папірці зелені / і стежка намотувалася стрічкою під ноги. / Ще у вухах шурхотіло колосся, / ріпів біля колодязя журавель, / гуділи оси, / сміялась дитина...* (В. Голобородько). Використовується О. у розмовно-побутовому (*страшенно дякую, ходяча неістота*), публіцистичному (*запеклі друзі, вперед до світлого вчора*), інколи в науковому мовленні. Див.: *Антитеза; Катахреза; Парадокс.*

Октет (італ. *ottetto* від грецьк. *okto* — вісім, від лат. *octo* — вісім) — 1) у дискурсології — симетрично-асиметрична система з восьми підсистем, що відповідає тривимірному одиничному кубові Грея; 2) музичне — твір для восьми самостійних голосів або інструментів; ансамбль із восьми виконавців.

Окультурація (о- + лат. *cultura* — обробка, виховання, розвиток + *-ація*) — у психолінгвістиці — засвоєння рідної культури.

Олігофренія (грецьк. *oligos* — нечисленний, незначний і *phren* — розум) — у психолінгвістиці — уроджене або надбане в ранньо-

му дитячому віці недорозвинення психічної діяльності, що характеризується тотальністю й ієрархічністю психологічного дефекту.

Ольфакторика (лат. *olfactus* — нюх + *-орика*) — у комунікативній лінгвістиці — запахи, що використовуються в комунікації (*запах тіла, косметики* тощо).

Омографи (грецьк. *homós* — однаковий і *graphō* — пишу) — слова або форми слів з однаковим написанням (що пишуться однаково), але з різною вимовою (вимовляються по-різному), звучанням: *ноги* (род. в. одн.) — *ноги* (наз. в. множ.), *води* (род. в. одн.) — *води* (наз. в. множ.), *деревина* (дерево) — *деревина* (матеріал); *дерен* (поверхневий шар ґрунту) — *дерен* (кущ або дерево родини кизилкових); *сурма* (духовий музичний інструмент) — *сурма* (сріблясто-білий крихкий метал). Див.: *Омоніми. Пор.: Омофони; Омоформи.*

Омоніми (грецьк. *homónyma*, від *homós* — однаковий і *ónyma* — ім'я) — слова однієї частини мови або їхні окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що за однакового звучання (або написання) мають абсолютно різні значення (напр., *коса* — заплетене дівоче волосся; *коса* — виступ суші у річці, морі; *коса* — знаряддя сільськогосподарської праці; *виступ* — промова і *виступ* суші, скелі; *луг* — місцевість з природною травою і *луг* — розчин, утворений за сполучення солі з кислотою). На відміну від багатозначності слова (див.: *Багатозначність; Полісемія*), О. не мають значенневої єдності (зовсім не мали такої або втратили її внаслідок

розвитку значень слова настільки, що не усвідомлюються як похідні зі спільного джерела): *перо* — у птаха та *перо* — як інструмент для написання; *порох* — пи́л і *порох* — вибухова речовина тощо. За своєю специфікою О. бувають: **лексичні, морфологічні, синтаксичні, фразеологічні. Лексичні О.** — це слова, що мають однаковий звуковий комплекс, але різні, самостійні лексичні значення. Вони поділяються на **півні лексичні (абсолютні) О.** й **непівні (часткові) лексичні О.** **Півні лексичні (абсолютні) О.** — це слова однієї частини мови, що мають один звуковий комплекс, але різняться лексичними значеннями. Омонімічними є всі граматичні форми: *коса* (діво́ча) — *коса* (знаряддя праці) — *коса* (частина суші). **Непівні (часткові) лексичні** — це слова, що збігаються в більшості граматичних форм, а в окремих, частіше в одній, — втрачають свою омонімічність: *студія* (майстерня живописця або скульптора, художній або театральний навчальний заклад, кіностудія) — *студії* (навчання, ретельне вивчення або дослідження чого-небудь). До часткових О. належать також **омофо́рми, омо́графи, омофо́ни. Омофо́рми** — слова, що мають однаковий звуковий комплекс тільки в певній граматичній формі та належать до різних частин мови: *стук* (форма наз. в. — знах. в. одн. іменника) — *стук* (специфічна (звуконаслідувальна) форма, співвідносна з дієсловом *стукати*) та ін. **Омографи** — це орфографічний тип О., що витворюється словами, однаковими за написанням, але різними за звучанням: *дере-*

вина (одиничне дерево, пор. також: *квасолина, цибулина* та ін.) — *деревина* (матеріал для будівництва та виготовлення різних предметів) і под. **Омофо́ни** — це слова, що збігаються за вимовою в усіх чи в окремих граматичних формах, проте мають різне значення й різне графічне оформлення: *бі́ль* (відчуття фізичної недуги, страждання) і *бі́ль* (англ. *bill* — законопроект, конституційний акт. Пор.: *Бі́ль* про права) тощо. О. наявні на всіх ярусах мовної системи. **Морфологічна омоні́мія** простежувана в омонімії відмінкових флексій типу *коню* (дав. в.) — *коню* (клч. в.), *води* (род. в. одн.) і *води* (род. в. мн.) та ін. **Синтаксична омоні́мія** наявна в тому разі, коли на рівні контексту не реалізована можливість встановлення статусу члена речення певного елемента: *Студенти з викладача-ми пішли на концерт* (*студенти з викладачами* — підмет, *студенти з викладачами* — підмет з додатком). **Фразеологічна омоні́мія** простежувана на контекстуальному розмежуванні фразеологізму та вільного словосполучення: *Хлопці заварили кашу в селі і втекли* (*заварили кашу* — фразеологізм і виступає присудком). *Мама заварила кашу для дитини* (*заварила кашу* — вільне словосполучення, де кожен елемент виступає окремим членом речення).

Омо́німи (грецьк. *homónyma*, від *homys* — однаковий і *ónyma* — ім'я) **міжмовні** — слова двох (чи більшої кількості) мов, що мають однакову чи майже однакову (чи генетично близьку) форму, але різняться значенням. О. м. у практиці перекладу називають «фальшивими друзями

перекладача». *Пор.: укр. гусар* — у царській і деяких іноземних арміях — військовий з частини легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок (*Восени пройшла чутка, що в Богуслав прийдуть на квартири гусари* (І. Нечуй-Левицький) і серб. *гусар* — пірат, член розбійницької групи, переважно на морському судні (*А што ви то не учините, багре од гусара и морских разбојника?* (О. Давич). *Див.: Слова; Лексеми; Мова.*

Омонімія (грецьк. *homōnyma*, від *homos* — однаковий і *ónyma* — ім'я) — збіг за звуковим складом двох або більше різних за значенням, семантично не пов'язаних мовних одиниць. **Омонімія графічна.** **Омонімія звукова.** **Омонімія лексична.** **Омонімія морфологічна.** **Омонімія синтаксична.** **Омонімія фразеологічна.** *Див. також: Омоніми.*

Омонімія (грецьк. *homōnyma*, від *homos* — однаковий і *ónyma* — ім'я) **граматична** (прикм. від *граматика*) — вид омонімії, коли збігаються лише окремі парадигматичні форми в межах одного слова однієї частини мови: *лісу* (форма родового відмінка однини) і *лісу* (форма давального відмінка однини). *Див.: Омоніми. Пор.: Омофони; Омоформи; Омографи.*

Омонімія (грецьк. *homōnyma*, від *homós* — однаковий і *ónyma* — ім'я) **лексико-граматична** — вид омонімії, коли збігаються окремі форми різних частин мови: *поле* (іменник) і *поле* (форма третьої особи однини дієслова *полоти*). *Див.: Омоніми. Пор.: Омофони; Омоформи; Омографи.*

Омофони (грецьк. *otóphōnos* — однозвучний, співзвучний, від *homós* — однаковий і *phōnē* — ім'я) — слова, що однаково зву-

чать, але мають різне написання та різне значення: *кленок* (від *клен* — вид дерева) і *клинок* (зменшена форма від *клин*; зменшено-узагальнювальна форма до *кинджал*, *шабля*); *преглухий* (дуже глухий) — *приглухий* (глухуватий); *Вікторія* (жіноче ім'я) — *вікторія* (перемога), *Роман* (чоловіче ім'я) — *роман* (жанр), *Поліщук* (прізвище) — *поліщук* (назва мешканців окремих регіонів Полісся). *Див.: Омоніми. Пор.: Омографи; Омоформи.*

Омофóрми (грецьк. *homós* — однаковий і *forte* — форма) — слова різних частин мови або форми одного слова, що однаково звучать (збігаються) в окремих граматичних формах але мають різне значення: *віз* (іменник) і *віз* (форма минулого часу однини чоловічого роду дієслова *везити*); *мати* (наз. в. одн. іменника) — *мати* (неозн. форма дієслова), *діти* (назв. в. множ. іменника) — *діти* (неозн. форма дієслова), *дати* (наз. в. множ. іменника) — *дати* (неозн. форма дієслова), *ключ* (наз. в. одн. іменника) — *ключ* (форма 2-ї ос. одн. наказ. сп. дієслова), *ніс* (наз. в. одн. іменника) — *ніс* (форма мин. ч. одн. дієслова) і под. *Див.: Омоніми. Пор.: Омографи; Омофони.*

Онімізація (грецьк. *homōnyma*, від *homós* — однаковий і *ónyma* — ім'я) — перехід загального іменника (апелятива) або апелятивного словосполучення у власне ім'я. Напр.: *Червона Шапочка*, *Залізний Вовк*, *Солом'яний Бичок* (казкові персонажі); *Віра*, *Надія*, *Любов* (пор. загальні іменники *віра*, *надія*, *любов*) тощо. *Пор.: Апелятивація.*

Ономасіатів (грецьк. *onomasia* — найменування + *-атив*) **(номіна-**

тйв) — власне ім'я, індивідуальна назва неістоти або події: *А сам господар Іван Іванович ходив по кімнаті* (М. Хвильовий).

Ономасіологія (грецьк. *onomasia* — найменування і *lógos* — слово, вчення) — 1) теорія номінації, а також опис принципів конкретних найменувань у певній мові; 2) один із двох загальних аспектів семантики, семантичного підходу до вивчення мовного знака (поряд із семасіологією), що передбачає шлях від смислу (план змісту) до відповідної форми його позначення, тобто вивчення природи, закономірностей і типів мовних позначень елементів дійсності (пор.: *Семасіологія*).

Онома́стика (грецьк. *onomasia* — найменування, від *onoma* — ім'я) — розділ мовознавства, об'єктом якого є власні назви (*оніми*), що функціонують у мові. О. відіграє значну роль у нашому житті. Вона допомагає виявити та простежити міграційні шляхи та місця поселення первісного розселення різних народів, встановити мовні й культурні контакти між народами, простежити давній стан мов і співвідношення їхніх діалектів. Ці дослідження особливо значущі в силу особливих закономірностей збереження власних імен та їхнього передавання. У силу того, що власні імена мають соціальну функцію — постають простим засобом індивідуалізації та відповідної вказівки на предмет — власне ім'я спроможне зберігати свою основну значущість за повного затемнення його етимологічного значення, тобто за повної його неможливості пов'язати з тими чи іншими словами тієї самої мови (пор., наприклад, такі назви

річок як *Дон* (скіфська назва), *Москва* (фінно-угорська), *Волга* (фінно-угорська) та ін.). Власні імена є надзвичайно стійкими, вони зберігаються не тільки в часи революційних зрушень, але навіть за повної заміни однієї мовної системи іншою мовною системою. Це уможливорює шляхом етимологічного пояснення тих чи інших назв встановити характер мови, якою було створено відповідну назву. Тому О. дає багатий матеріал для історії, етнології, дозволяє встановити місця поселення та міграцій зниклих і сучасних народів, розкриває специфіку місцевих міфів, окреслюючи особливості типу поселення, виявляючи закономірності суспільних і сімейних відношень. Аналіз, наприклад, географічних найменувань східної частини України дозволяє виявити особливості збереження та функціонування давніх скіфських назв. У цьому розрізі топоніміка (особливо гідрохіміка) часто постає єдиним джерелом інформації про зниклі народи та їхні мови, окреслення їхнього географічного простору. Здебільшого це постає завданням **О. історичної**.

Ономастикон (*onomasia* — найменування, від *onoma* — ім'я + *-икон*) — 1) різновид словників власних імен, до яких належать антропонімічні; словники імен з наведенням інформації про особові імена та прізвища; топонімічні словники імен (географічні назви) та ін.; 2) сукупність власних імен, використаних в окремому творі або у творчості певного автора загалом. **Ономастикон Володимира Винниченка. Ономастикон Миколи Хвильового. Ономастикон**

прози Олесея Гончара. Див.: *Іменники-власні назви (назви власні)*.

Ономатопетичні (прикм. від ім. *ономатопея*) **слова** — те саме, що звуконаслідувальні слова. Див.: *Слова звуконаслідувальні*.

Ономатопея (грецьк. *onomatopoeia* — словотворчість, звуконаслідування) / **Звуконаслідування** — утворення слів, що умовно відтворюють природні звуки, крики тварин і под. (*гав-гав, няв-няв, кар-кар, ку-ку* тощо); відбиття звуків навколишньої дійсності за допомогою спеціально дібраних слів, у складі яких повторюються фонеми, що нагадують відпо-відні звуки (*ш-ш-ш* — звуки очерету і под.), а також утворення слів через звуконаслідування (*гавкати, нявкати, кувати, каркати* тощо).

Онтогенез (грецьк. *он* — буття і *генос* — походження, народження) — у психолінгвістиці — розвиток організму від моменту його народження до кінця життя.

Онтогенез (грецьк. *он* — буття і *генос* — походження, народження) **мовлення** — у психолінгвістиці — розвиток мовленнєвотвірних і мовленневопороджувальних здібностей у процесі індивідуального розвитку людини як представника виду.

Оператор (лат. *operator* — виконавець) — у дискурсології — 1) синтаксична одиниця, що виражає значення операції (*дієслово, сполучник, модальний вислів* тощо); 2) інстанція, що творить операцію над іншими одиницями — операндами (термами), контекст спроможний виступати як матричний оператор. Див.: *Матриця контекстна*.

Операції (лат. *operatio* — дія) дис-

курсівні (прикм. від ім. *дискурс*) — у дискурсології — де **операції** **порядкової розмірності**: вставлення компонента, ординація, перерахування, розклад, ранжування; **адитивні**: складання, об'єднування; **субтрактивні**: віднімання, субтракція, заперечення; **імплікативні**: імплікація, експлікація, аксіалізація, факторизація, фокалізація; **трактивні**: протракція, ретракція; **операції** **полярної розмірності**: диз'юнкція, ото-тоження, порівняння, уподібнення, розподібнення, контрапозиція, паратракція.

Операція (лат. *operatio* — дія) — у дискурсології — дія, що перетворює вихідне відношення між одиницями у відповідне результативне відношення.

Описовий метод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — Див.: *Метод описовий*.

Опозит (лат. *oppositio* — протиставлення) — кожна з мовних одиниць, пов'язаних відношенням опозиції.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōnēta* — звук) — протиставлення двох чи кількох фонем для виявлення різниці між ними, наприклад: опозиція твердості / м'якості, опозиція дзвінкості / глухості тощо. Див.: *Ознака / Ознаки фонем / Ознака фонем диференційна / диференційні; Опозиції фонологічні*. Пор.: *Нейтралізація фонем; Кореляція фонологічна*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōnēta* — звук) **багатомірні** — опозиції, у яких спільні ознаки двох фонем повторюються у третій фонемі. У багатомірних опозиціях спільні ознаки двох

фонем повторюються в якійсь третій. Так, спільні для фонем $\leftarrow b \rightarrow$ і $\leftarrow d \rightarrow$ зімкненість, дзвінкість і твердість повторюються також у фонемі $\leftarrow r \rightarrow$. Див.: *Опозиції фонологічні*. Пор.: *Опозиції фонем одномірні*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) **градуальні** (лат. *gradatio* — поступове посилення, підвищення, від *gradus* — крок, ступінь) / **Опозиції фонем ступінчасті** — протиставлення фонем за різним ступенем (градацією) тієї самої ознаки. Фонем характеризуються різним ступенем (градацією) тієї самої ознаки. Так, зокрема, фонем $\leftarrow e \rightarrow$ та $\leftarrow i \rightarrow$ різняться ступенем розкриття рота. Див.: *Опозиції фонологічні*. Пор.: *Опозиції фонем привативні*; *Опозиції фонем еквіполентні*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) **еквіполентні** (лат. *aequipolens* — рівносильний, рівноцінний) / **Опозиції фонем рівнозначні** — опозиції, в яких обидва члени логічно рівноправні, тобто не характеризуються ні різним ступенем якоїсь однієї ознаки, ні наявністю в одному з членів опозиції ознаки, якої не має інший член опозиції. Так, фонем $\leftarrow n \rightarrow$ і $\leftarrow m \rightarrow$ мають спільні ознаки — глухість, твердість, зімкненість (проривність), проте кожна з них має ще одну, тільки їй у цьому разі властиву ознаку (губність для $\leftarrow n \rightarrow$ і передньоязиковість для $\leftarrow m \rightarrow$). Див.: *Опозиції фонологічні*. Пор.: *Опозиції фонем привативні*; *Опозиції фонем градуальні*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) **ізолювані** (прикм.

від ім. *ізоляція*) — опозиції, що властиві тільки певній парі фонем, тобто більше ніде не повторюються. Наприклад, лише фонем $\leftarrow r \rightarrow$ і $\leftarrow l \rightarrow$ протиставлені за такими ознаками дрижачість (вібрантність) і плавність. Див.: *Опозиції фонем привативні*. Пор.: *Опозиції фонем пропорційні*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) **корелятивні** (лат. *co(n)* — префікс, що означає об'єднання, спільність, суть, і *relatio* — відношення) — опозиції, члени яких розрізняються тільки однією ознакою, а за всіма іншими — збігаються. Наприклад: $\leftarrow b \rightarrow \sim \leftarrow n \rightarrow$, $\leftarrow d \rightarrow \sim \leftarrow m \rightarrow$, $\leftarrow n \rightarrow \sim \leftarrow n' \rightarrow$ і под. Див.: *Опозиції фонологічні*. Пор.: *Опозиції фонем привативні*; *Опозиції фонем еквіполентні*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) **одномірні** — опозиції фонем, у яких їхні спільні ознаки в такій сукупності більше ніде в цій системі не повторюються. Так, зімкненість і задньоязиковість, що є спільними для фонем $\leftarrow r \rightarrow$ і $\leftarrow k \rightarrow$, в інших фонемах української мови не виявлювані. Див.: *Опозиції фонологічні*. Пор.: *Опозиції фонем багатомірні*; *Опозиції фонем еквіполентні*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) **привативні** (англ. *privative*, франц. *privatif*, нім. *Privativum*) — опозиції, у яких один елемент має якусь ознаку, а інший її не має. Наприклад, фонема $\leftarrow d \rightarrow$ на відміну від фонем $\leftarrow m \rightarrow$ має дзвінкість. У цьому разі дзвінкість (не глухість) втрачається у слабкій позиції кінця слова, тому саме

дзвінкість постає маркованою ознакою, а не глухість. З-поміж О. ф. п. виділяються **пропорційні** та **ізолювані**. У перших відмінність між фонемами така сама, як і в іншій опозиції, тобто це відношення протиставлення фонем, що пропорційно повторювані у відношеннях протиставлення інших фонем. Пор.: $\leftarrow b \rightarrow \sim \leftarrow p \rightarrow = \leftarrow d \rightarrow \sim \leftarrow t \rightarrow = \leftarrow g \rightarrow \sim \leftarrow k \rightarrow = \leftarrow z \rightarrow \sim \leftarrow x \rightarrow = \leftarrow j \rightarrow \sim \leftarrow \psi \rightarrow = \leftarrow z \rightarrow \sim \leftarrow c \rightarrow = \leftarrow dj \rightarrow \sim \leftarrow \check{c} \rightarrow = \leftarrow dz \rightarrow \sim \leftarrow \check{c} \rightarrow$. У цьому разі всі фонеми попарно протиставлені за дзвінкістю — глухістю. Якщо відмінність певної пари фонем більше ніде не повторювана, така опозиція є **ізолюваною**. Так, тільки фонеми $\leftarrow p \rightarrow$ і $\leftarrow l \rightarrow$ протиставлені за ознаками дрижачість (вібрантність) і плавність. Див.: *Опозиції фонологічні*. Пор.: *Опозиції фонем еквівалентні*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонем** (грецьк. *ρῆφνιζμα* — звук) **пропорційні** (лат. *proportionalis*) — опозиції, в яких відмінність між фонемами така сама, як і в іншій опозиції. Завжди в О. ф. і. відмінність між фонемами така сама, як і в іншій опозиції, тобто це відношення протиставлення фонем, що пропорційно повторювані у відношеннях протиставлення інших фонем, Пор.: $\leftarrow b \rightarrow \sim \leftarrow p \rightarrow = \leftarrow d \rightarrow \sim \leftarrow t \rightarrow = \leftarrow g \rightarrow \sim \leftarrow k \rightarrow = \leftarrow z \rightarrow \sim \leftarrow x \rightarrow = \leftarrow j \rightarrow \sim \leftarrow \psi \rightarrow = \leftarrow z \rightarrow \sim \leftarrow c \rightarrow = \leftarrow dj \rightarrow \sim \leftarrow \check{c} \rightarrow = \leftarrow dz \rightarrow \sim \leftarrow \check{c} \rightarrow$. У цьому разі всі фонеми попарно протиставлені за дзвінкістю — глухістю. Див.: *Опозиції фонем привативні*. Пор.: *Опозиції фонем ізолювані*.

Опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **фонологічні** (прикм. від ім. *фонологія*) — лінгваль-

но суттєві протиставлення (відмінності) двох чи більше фонем за диференційними ознаками, за якими ці фонеми розрізняються та які служать для смисло-розрізнення. О. ф. бувають бінарні, тернарні та групові, коли протиставляються відповідно дві, три та ціла група фонем, напр. /*n*/ — /*b*/, /*m*/ — /*d*/ або протиставлення групи голосних переднього ряду голосним заднього ряду /*i*/ — /*a*/ та ін. Сила О. ф. — це кількість корелятивних пар, що належать до певної опозиції (наприклад, кількість корелятивних пар дзвінкий — глухий приголосний). Американські вчені Р. Якобсон, Г. Фант і М. Халле з опертям на електроакустичні дослідження спробували опрацювати універсальну систему диференційних ознак, що охоплювала б усі мови світу. Ця система має основою бінарний принцип, унаслідок чого всі фонемні опозиції зводяться до привативних. Загальна кількість опозицій — дванадцять, одні з них охоплюють звучність, інші — тон звука (9 ознак звучності та 3 ознаки тону): 1) голосний характер — вокальність — неголосний характер — невокальність; 2) приголосний характер — консонантність — неприголосний характер — неконсонантність; 3) компактність (наявність у спектрі центральної ділянки більшої концентрації енергії) — дифузність (менша концентрація енергії в центральній ділянці спектра і поширення звукової енергії на його периферію); 4) напруженість — ненапруженість; 5) дзвінкість — глухість; 6) назальність (носовий характер) — неназальність (ротовий характер); 7) перервність — неперервність (або не-

тривалість — тривалість); 8) різкість (висока інтенсифікація шумів) — нерізкість (невисока інтенсифікація шумів); 9) глоталізованість — неглоталізованість; 10) низька тональність — висока тональність; 11) бемольність (ослаблення верхніх частотних вкладників унаслідок участі у творенні звука губ) — небемольність; 12) дієзність (посилення верхніх частотних показників за рахунок підняття спинки язика до піднебіння; дієзні — це м'які приголосні) — недієзність. Ця класифікація має ознаки універсальності, але не постає бездоганною. Критиці підлягає сам бінарний принцип, на основі якого вона ґрунтується. Безперечно, можна градуальні опозиції звести до привативних, але фонематичній підсистемі мови властиві опозиції різного типу.

Опозиція (лат. *oppositio* — протиставлення) — протиставлення однієї мовної одиниці іншій за однією, двома або більше ознаками; те саме, що протиставлення. Див.: *Протиставлення*.

Опорні слова — Див.: *Слова опорні*.

Опосередкована комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація опосередкована*.

Опрацювання мовних даних когнітивне (прикм. від ім. *когніція*) — когнітивне опрацювання інформації, що поступає до людини під час дискурсу, читання, будь-якого знайомства з певними текстами тощо: таким чином здійснювана і під час ро-

зуміння, і під час породження мовлення.

Опрацювання природної мови (англ. *Natural Language Processing, NLP*) — у прикладній лінгвістиці — опрацювання методів, технологій, конкретних систем і процедур, що забезпечують спілкування людини з комп'ютером природною або обмеженою природною мовою. Один із загальновизнаних напрямів штучного інтелекту та математичної лінгвістики, спрямований на вивчення проблеми комп'ютерного аналізу (у штучному інтелекті — розуміння мови) і синтезу (у штучному інтелекті — генерація грамотного тексту) природних мов. Активізація цього напрямку сприяє оптимальному вирішенню проблеми взаємодії й активного діалогу комп'ютера та людини. Найбільшою проблемою й водночас магістральною виступає сприйняття комп'ютером слова, його розпізнавання, а поряд з нею — розуміння слова з усім розмаїттям його смислових площин, розпізнавання неологізмів, okazіоналізмів з диференціюванням і розпізнаванням таких похідних від звичайних технічних, коректорських та інших помилок, розмежування омонімів (особливо омофонів тощо). Прикладний напрям з О. п. м. виник наприкінці 1960-х років і розвивався в рамках науково-технічної дисципліни, що називається *штучний інтелект*. За своєю внутрішньою формою словосполучення «опрацювання природної мови» повинно охоплювати всі сфери, де комп'ютери використовуються для опрацювання мовних даних. Реальним постало вузьке закріплення й

мотивоване використання терміна — опрацювання методів, технологій і конкретних систем, що забезпечують спілкування людини з ЕОМ природною або обмеженою природною мовою. Особливо активно розвивався цей напрям в 1970-ті роки, що розглядався у прикладній лінгвістиці як частина проблематики комп'ютерної лінгвістики. Це мотивувалось стрімким збільшенням кількості користувачів ЕОМ. У цьому разі постала проблема: якщо не можна й недоцільно навчати та навчити всіх користувачів ЕОМ відповідним мовам і технологіям програмування, то необхідні напрацювання взаємодії граничних користувачів з комп'ютерними програмами. Розв'язання цієї комунікативної проблеми передбачало або мало два основні шляхи: 1) постала спроба адаптації мов програмування та операційних систем до кінцевого користувача (мови низького рівня типу Асемблера було замінено мовами вищого рівня типу Visual Basic, відбувався розвиток операційних систем у напрямі мобільнішого зображення та наочності; для створення комунікативного комфорту та мобільнішого розуміння в операційних системах почали використовувати метафори, що ґрунтуються на зрозумілих людською мовою поняттях — наприклад, *робочий стіл*, *бібліотека*, *картотека* тощо. Інший напрям — опрацювання систем, що уможливлювали б взаємодію з ЕОМ у конкретній сфері природною мовою або відповідному їй обмеженому варіанті. У сфері опрацювання природної мови активним поставали встановлення особли-

востей спілкування, закономірностей структурування діалогу, типів і виявів комунікації в гуманітарних науках. Основна відмінність комп'ютерного моделювання комунікації в системах взаємодії з ЕОМ полягає в тому, що за обмеження проблемної сфери розробникам доводиться враховувати всі аспекти, усі рівні реального спілкування, що становить досить важому проблему теоретичного та прикладного аспектів. Архітектура систем опрацювання природної мови в загальному вимірі охоплює блок аналізу мовленнєвого спілкування користувача, блок інтерпретації повідомлення, блок породження смислу відповіді та блок синтезу поверхневої структури висловлення. Особливу частину системи охоплює діалогічний компонент, у якому фіксовані стратегії ведення діалогу, його модифікації, умови застосування цих стратегій, способи подолання можливих комунікативних невіддач. У цьому розрізі здебільшого вирізняють системи *питання-відповідь* (пор. систему ПОЕТ, створену колективом дослідників, очолювану Е. В. Поповим), діалогічні системи вирішення завдань (наприклад, система SNUKA, що вирішує в інтерактивному режимі завдання планування військових операцій), системи опрацювання зв'язних текстів (такими є різноманітні системи опрацювання патентних документів, що підтримують і розуміння тексту, і відповіді на питання). Див.: *Лінгвістика прикладна; Словник електронний*.

Опрацювання тексту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **автоматичне** (прикм. від ім.

автомат) (ОАТ) — комплекс процедур морфологічного, синтаксичного та семантичного аналізу тексту, спрямованих на встановлення певних закономірностей.

Опрощення — перетворення похідної та членованої на морфеми основи в непохідну (кореневу) унаслідок втрати морфологічної межі між її компонентами, напр.: *забути* — від *за-* + *бути*; *корзина* — від основи *корз-* (пор. дієслово *корзати* — «плести») + *-ин(а)*. Пор.: *Ускладнення основи*.

Оптатив (лат. *optativus* — бажаний) — спосіб дієслова, що означає бажаність відповідної дії. Синонім: *Спосіб бажальний*.

Оптатія (лат. *optatio* — бажання, вибір, від *opto* — вибираю) — 1) вираження особливого бажання отримати те, чому надають великої ваги: *Якби ж я міг в лісах Полісся своє щастя відшукати* (А. Яна); 2) добровільний вибір громадянства, який звичайно надається населенню території, що переходить від однієї держави до іншої.

Оптимізація (лат. *optimus* — найкращий + *-ізація*) — у прикладній лінгвістиці — опис (модель) проблемної сфери, за якої ця сфера зберігає в результативному вияві лише ті суттєві властивості, що необхідні для відповідної практичної задачі.

Ораторське (прикм. від ім. *оратор*) мистецтво — Див.: *Мистецтво ораторське*.

Орація (лат. *oratio* — голосна вимова) — жива, гарно виголошувана мова в античній, зокрема еллінській, риториці. Риторика писемної мови з'явилася пізніше як відбиття живого красномовства. О. називали красномовні виступи. Напр., у «Лі-

совій пісні» Лесі Українки: *Убрана по-буденному, а править таке, немов на свято орацію!*

Органи (грецьк. *organon* — знаряддя, інструмент) **вимовляння** — частина мовного апарату, що безпосередньо бере участь у творенні звука; складається із гортані, глоткової, ротової та носової порожнин.

Органи (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **вимовляння активні** (нім. *activ*, від лат. *activus* — діяльний) — рухомі мовні органи, що беруть участь у творенні звука: голосові зв'язки, задня стінка глотки, піднебінна завіса, язик, губи.

Органи (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **вимовляння пасивні** (лат. *passivus* — пасивний, недіяльний) — нерухомі мовні органи, що беруть участь у творенні звука: тверде піднебіння, альвеоли, щоки, зуби, носова порожнина.

Органи (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **мовлення** — різні частини людського організму на ділянці «глотка — рот — ніс», що беруть участь у вимові звуків. Найвні **активні** (рухливі) О. м. — язик, губи, м'яке піднебіння, маленький язичок, надгортанник) і **пасивні** (нерухливі) О. м. — зуби, альвеоли, тверде піднебіння, глотка, носова порожнина, гортань. Див.: *Апарат мовленнявий*.

Організаційна (прикм. від ім. *організація*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація організаційна*.

Організована (прикм. від ім. *організація*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) —

Див.: Комунікація організована.

Ординарно-семантичний рівень мовної особистості — *Див.: Рівень мовної особистості ординарно-семантичний.*

Оригінальність стилю (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — виправдана незвичність стилю письменника, завдяки якій читач легко розпізнає його стильову манеру. Це реалізовано завдяки використанню незвичайних мовних засобів.

Орієнтація (франц. *orientation*, від лат. *oriens (orientis)* — схід) — погляд усередині речення, сфера референції, яка виражається переважно підметом: **Петрик дав Марійці книжку; Марійка отримала книжку від Петрика; Книжка дана Марійці Петриком.** В актантно-рольовій граматиці підмет має форму непрямого відмінка: **Марійці дали книжку.**

Орнамент (лат. *ornamentum* — краса) — елементи прикрашання, у тому числі й у мові.

Орнаментация (лат. *ornamentum* — краса + *-ация*) — сукупність мовних елементів, що прикрашають, декорують певний стиль.

Орто... (грецьк. *orthos* — прямий, правильний) — перша частина складних слів, що відповідає поняттям «прямий», «правильний».

Ортодоксія (грецьк. *ortodoxia* — мислю правильно) — неухильне дотримання постулатів, твер-

да послідовність у поглядах; а) **позитивна ортодоксія** — вірність поглядам; б) **негативна ортодоксія** — застиглість, відсталість думки.

Ортологія (грецьк. *orthos* — прямий, правильний і *lógos* — слово, вчення) — розділ науки про культуру мови, що опрацьовує теорію правильного мовлення та правильної культури мови; вивчення функціонування та історичної мінливості норми в її стосунку до системи мови та узусу; вивчення доцільності використання варіантних мовних засобів — лексичних, граматичних, лексико-граматичних. Ґрунтуючись на поняттях культури мови (нормативність мови), О. вилучає зі своєї сфери помилкові мовні явища і зосереджує увагу лише на варіантах, що стали фактом літературної мови, але що відрізняються частотою вживання, семантичними відтінками, стильовою орієнтацією тощо. Відомо, що процес кодифікації відбувається із запізненням щодо часу появи й поширення у мові новотворів. О. покликана регулювати використання останніх у сучасній мовній практиці, оцінювати їхні потенційні можливості щодо усталення у певних функціональних різновидах мови чи їхню семантичну відмінність. О. регулює вжиток варіантних засобів у різних мовних ситуаціях, розглядає питання вибору словформ, конструкцій у певному функціональному стилі, нормативність конструкцій з погляду сучасної літературної мови тощо.

Орудний відмінок — *Див.: Відмінок орудний.*

Орудний порівняння — форма орудного використовується для

посилення відтінку емоційності в оцінці предмета мовлення: *влетіти блискавкою, дивитися вовком, стрибати зайчиком*.

Орудний тавтологічний (прикм. від ім. *тавтологія*) — використовується для привнесення додаткового відтінку презирства: *вовк вовком, телепень телепнем*.

Орудний тавтологічний (прикм. від ім. *тавтологія*) + *а* — постпозитивний орудний тавтологічний для посилення відтінку невимуженості та незгоди зі співрозмовником: *Дружба дружбою, а борг повертати треба; Розмови розмовами, а доказів немає*.

Орфогра́ма (грецьк. *orthos* + ...*грама*) — написання, що відповідає певному правилу орфографії, написання слова здійснюване за певним правилом правопису. *Пор.: шістьнадцять* (а не *шістьнадцять*); *сну, дня* (а не *сону, деня*); *читаєш, пишеш, прагнеш* (а не *читаїш, пишиш, прагниш*) і под. *Див.: Орфографія*.

Орфограма́тика (грецьк. *orthos* + ...*грама*) / **Орфосинта́ктика** (грецьк. *orthos* + *синтактика*) / **Орфотекто́ніка** (грецьк. *orthos* + *тектоніка*) — система об'єктів певного типу, де елемент орфоваказує на можливість і необхідність побудови правильної граматики, синтаксису, тексту як систем відповідного рівня.

Орфографі́чний (прикм. від ім. *орфографія*) **словник** — *Див.: Словник орфографічний*.

Орфографі́чні (прикм. від ім. *орфографія*) **но́рми** (лат. *norma* — правило, зразок) — *Див.: Норми орфографічні*.

Орфогра́фія (грецьк. *orthographia*, від *orthos* — правильний і *grapho* — пишу) (**право́пис**) — 1) наука, що вивчає правила право-

пису та встановлює основні / неосновні принципи правопису національної мови; 2) історично сформована й загальноприйнята система правил щодо передачі мовлення на письмі з виявом правил про написання слів разом, окремо, через дефіс, використання малої та великої літер і под. В основному розділі орфографії, що охоплює правила передачі літерами фонемного складу слова, наявні такі орфографічні принципи: 1) фонематичний — принцип, за яким та сама літера позначає фонему в сигніфікативно сильних та слабких позиціях; реалізується тоді, коли слабка фонема може бути легко перевірена сильною позицією в тій самій морфемі: *село*, тому що *села*; 2) морфематичний (морфологічний) — полягає у вимозі тотожного написання тих самих морфем (збереження цілісності морфем), що мають у різних словах або формах одного слова різний фонемний склад: *студент* — *студентський, студентство*, хоча у вимові [*студен'с'кй*], [*студентство*] — зберігається та сама морфема *студент*; 3) фонетичний — принцип, за яким літера алфавіту означає звук, тобто слова передаються на письмі згідно з їхньою літературною вимовою: *добрий, смачний; липа, сосна; тато, син* і под.; *пор.* збереження асиміляції на письмі за цим принципом у написанні слів типу *казати, спитати, сформулювати, писати* та ін.; 4) традиційний (історичний) — принцип, що приписує написання, усталене традицією, а на сучасному етапі не зумовлене ні граматичною будовою ані слова, ані мови; не визначає воно

й вимовою, *пор.* використання літер *я, ю, є, ї* або на позначення двох фонем (*яма, юнга, євгеніка, їжак* [jáma], [júnга], [jeýgen'ika], [jížák]), або ж на позначення м'якості (*сяйво, сюди, лле* [c'ájwo], [c'udí], [л':e]). Традиційним є збереження подвоєння приголосних в низці іншомовних власних назв (*Джонні, Таллінн* і под.). Таке написання здебільшого слід запам'ятати; 5) смисловий або семантично-диференційний — принцип, яким визначуваням постає написання слів окремо, разом, через дефіс (*вгору* — присл. і *в гору* — прийм. з імен. (*Вмонтовано в гору нове обладнання*)); використання великої та малої літер (*пор.*: *Синиця* — прізвище та *синиця* — птах, *Поліщук* — прізвище та *поліщук* — назва мешканців окремих регіонів Полісся).

Орфоепічні (прикм. від ім. *орфоєпія*) **норми** (лат. *norma* — правило, зразок) — *Див.*: **Норми орфоепічні**.

Орфоепічний (прикм. від ім. *орфоєпія*) **словник** — *Див.*: **Словник орфоепічний**.

Орфоєпія (грецьк. *orthos* — правильний та *epos* — мовлення) — 1) розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови; 2) сукупність правил вимови, що складають систему норм літературної мови, необхідних для її єдності.

Освіта двомовна — *Див.*: **Освіта міжкультурна**.

Освіта міжкультурна (між- + *культурна*) — сфера гуманітарного знання, скерована на практичне випрацювання навичок ефективної міжкультурної комунікації. *Див.*: **Комунікація**; **Міжкультурна комунікація**; **Ефективність мовлення / комунікації**. *Пор.*: **Освіта мовна**.

Осві́та мо́вна — зорієнтована на формування мовної особистості освіта, що починається материнською школою та завершується професійною фаховою освітою, завдяки чому досягається мовна соціалізація особистості. О. м. — у вузькому розумінні — вивчення мовних засобів вираження, що відповідають ustalеним нормам літературної мови, та уміння використовувати такі мовні засоби у мовній діяльності (усній і письмовій формах). Метою О. м. є свідоме практичне володіння літературною мовою в усіх її виявах, що ґрунтується на вивченні та засвоєнні її системи та закономірностей, які визначають норму; у широкому розумінні — повинна давати орієнтацію в різноманітності людського життя (взаємини в родині, стосунки в селі й місті, вікові рольові функції, соціальні рольові статуси, уживання мови у віросповіданні, ділове спілкування, професійно-виробничі стилі та ін.). Завданням результативної О. м. є: 1) кожен мовець повинен виявляти закладений у мові потенціал відповідно до своїх конкретних потреб і ситуативних завдань; 2) мовець має диференціювати наявні мовні засоби щодо сфери їхнього вжитку і под. О. м. органічно поєднує три вихідні позиції: грамотність, лінгвістичне осмислення та національно-мовну свідомість. Викінчена (достатня) базова О. м. повинна забезпечити широке використання державної мови в усіх адміністративно-справочинних і суспільно-виробничих сферах. *Див.*: **Модель мовної особистості лінгводидактична**; **Модель мовної особистості методична**. *Пор.*: **Картина світу мовна**; **Особистість мовна**.

Осві́та рідно́мовна — мовна освіта, зреалізована на ґрунті рідної мови. *Пор.: Освіта мовна.*

Осі́чка — за Дж. Остіним, один з видів комунікативних невдач (*див.: Невдача комунікативна*). О (*misfire*) — це провал усього акту, що зумовлене недотриманням правил загальноприйнятої конвенційної процедури, які вимагають вимови відповідних слів певними особами за певних умов, обставин, відповідності конкретних осіб і обставин конкретній процедурі, виконання процедури всіма учасниками правильно та повністю, істинності намірів учасників і подальшої їхньої відповідної поведінки.

Осно́ва — єдиний принцип (ознака), що використовується для отримання з універсалу множинності «первинних» елементів як систем-об'єктів певного типу.

Осно́ва ви́словлення — в актуальному членуванні речення являє собою вихідний погляд висловлення, те, від чого відштовхується мовець і що повинно бути відомим слухачу. Те саме, що й тема. *Див. також: Тема.*

Осно́ва дієсло́ва — частина дієслівної словоформи, що залишається після виділення закінчення та формотворних афіксів. Дієслово має дві основи: **осно́ву інфіні́тива** (неозначеної форми), що встановлюється шляхом відкидання кінцевого суфікса *-ти*, та **осно́ву тепе́рішнього ча́су** (для дієслів доконаного виду — **майбу́тнього**), що є основою особових форм дієслова та виявляється в дієвідмінюванні. Основа теперішнього часу встановлюється через відокремлення закінчення від особової форми дієслова (3-ої особи множини та 1-ої особи од-

нини); *крич-у, крич-иш, кричать* — основа теперішнього часу; *писа-ти, писа-в, писаний* — основа інфінітива.

Осно́ва лекси́чна (прикм. від ім. *лексика*) **мо́ви** — слова, виділені з лексичного континууму певної ідіоетнічної мови за критерієм найвищої частотності та функціонально-стилістичного об'єму, з метою компактного представлення всього словника мови. Має велике значення при вивченні якоїсь мови як іноземної. *Див.: Мова; Слово; Лексема.*

Осно́ва мотиваці́йна — *Див.: Основа твірна.*

Осно́ва порівня́ння — *Див.: Мова-еталон.*

Осно́ва предика́тивна (прикм. від ім. *предикат*) **ре́чення** / **Ядро́ предика́тивне ре́чення** — підмет і присудок (головні члени) у двоскладному простому реченні, його структурна основа: *Ко́роль Едвард Шотла́дців призво́ляє / Лиху́ю зваду залиши́ть, / Спо́кій верну́ти кра́ю, / При́йти до зго́ди без війни* (Л. Українка).

Осно́ва ре́чення грама́тична (прикм. від ім. *граматика*) — основна ознака речення як одиниці мови, обов'язкова наявність у його складі двох взаємопов'язаних компонентів — підмета та присудка: *Прибі́гли люди́... Ви́ломили две́рі. Менши́й бра́т не дава́вся, наси́лу де́сять чо́ловік його́ звали́ли* (Л. Українка).

Осно́ва сло́ва — спільна частина всіх словоформ того самого слова, що залишається після виділення закінчення та формотворних суфіксів і яка постає носієм лексичного значення слова, пор., наприклад: основа слова *писа-* / *пиш-* наявна в усіх

словоформах *писа-в* / *писа-ла*, *писа-ний*, *пиш-у*, *пиш-еш*, *пиш-уть*. У структурному аспекті О. с. може бути а) **членованою** та **нечленованою**; б) **простою** (складається як мінімум з двох морфем, однією з яких обов'язково виступає корінь: *кон-ик*, *ліс-ок*) або **складною** (складається як мінімум з двох і більше коренів: *вод/огін-н(ий)*; *корк/отяг* і под.). **Нечленована (непохідна)** О. с. — основа, що містить у собі тільки кореневу морфему: *стіл*, *крич-у*, *зелен-ий*, *син-ий*, *крас-а*. **Членована (похідна)** О. с. — основа, утворена від іншої основи (похідна): *закричати* ← від *за-* + *крич/крича-ти*; *соломина* ← від *солом* + *-ин-а* і под.

Основа твірна — основа, від якої безпосередньо утворено певне похідне слово; матеріальна та семантична база формування похідного слова. Синонім: *Основа мотиваційна*.

Основний різновид фоніми (грецьк. *rhōpēta* — звук) — *Див.: Фоніми різновид основний*.

Основний словниковий фонд (фран. *Fond*, від лат. *Fundus* — основа) — *Див.: Фонд словниковий основний*.

Особа — *Див.: Категорія особи Категорія особи (дієслів)*.

Особа дієслова — граматична словозмінна дієслівна категорія, що виражає відношення дії та її суб'єкта до мовця. *Пор.: дієслово у формі 1-ої особи однини позначає, що дія реалізована мовцем (суб'єктом дії є мовець) Стою і на душі проплювають тривожні болі* (Л. Костенко); *Дивлюсь на зорі і вилловлю з-поміж них свою* (А. Яна); дієслово у формі 2-ої особи однини означає, що дія реалізована співрозмовником (суб'єкт дії =

співрозмовнику): *(Мати: Гарно ти справуєшся, і все до ладу робиш* (В. Винниченко); дієслово у формі 3-ї особи однини позначає, що дія реалізована особою / предметом, які не беруть участі в мовленнєвому акті (невіднесення дії до учасників мовлення): *Василько потихеньку пройшов до своєї кімнати і зробив вигляд, що спить, аби мати не здогадалась про все* (В. Підмогильний).

Особа перша — *Див.: Особа*.

Особистісні ролі (франц. *rôle* — букв. список, перелік від лат. *rotulus* — паперовий згорток) — *Див.: Ролі дифузні*.

Особистісно зорієнтована комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація організаційна особистісно зорієнтована*.

Особистість — людина як суб'єкт відношень і свідомої діяльності.

Особистість багатомовна — *Див.: Полілінгв*.

Особистість комуніканта (лат. *communicatio* — зв'язок + *-ант*) **мовна (мовленнєва)** — репрезентований у мові й мовленні фрагмент свідомості особистості адресанта або адресата з відповідними трьома рівнями: вербально-семантичним, тезаурусним, мотиваційно-прагматичним.

Особистість комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — людина, для якої характерна неповторна когнітивна база, знання конкретної ідіоетнічної мови на вербально-семантичному, когнітивному та прагматичному рівнях. Виявляє себе в мовленнєвій діяльності, спілкуванні в сукуп-

ності витворюваних дискурсів (текстів), володіє гнучкими позиційними, рольовими і комунікативними стратегіями та тактиками спілкування; комунікант із сукупністю йому властивих індивідуальних якостей і характеристик, визначуваних його комунікативними настановами, когнітивним діапазоном і комунікативною компетенцією. Див.: *Мова; Діяльність мовлення; Дискурс; Текст; Стратегія спілкування; Тактика комунікативна*. Пор.: *Особистість мовна; Особистість мовно-культурна*.

Особистість лінгвокультура маргінальна — людина, яка живе в межах чужої культури, неповною мірою оволоділа (або не оволоділа взагалі) специфікою традицій комунікативної та культурної поведінки іншого народу, відчуває себе невлучено в межах чужого культурного середовища. Здебільшого О. л. м. — наслідок міграції населення, неповного, поверхневого засвоєння чужої культури і мови. Див.: *Мова; Культура; Особистість мовно-культурна*. Пор.: *Особистість мовна; Особистість комунікативна; Особистість мовно-культурна*.

Особистість міжмовна та міжкультурна (між- + культурна) **трансцендентальна** (нім. *transcendental*, від лат. *transcedens* (*transcedentis*) — той, що виходить за межі) — особа, найповнішою мірою міжмовно та міжкультурно трансформована, яка може успішно брати участь у процесах встановлення діалогу різного рівня між представниками різних національних лінгвокультурних спільнот (О.А. Леонтович). Див.: *Спілкування; Комунікація*.

Особистість мовлення (комуніканта) (лат. *communicatio* — зв'язок + *-ant*) — особа як носій певної мовленнєвої поведінки з її виявами щонайменше на трьох рівнях: вербально-семантичному, тезаурусному та мотиваційно-прагматичному. Див.: *Адресант; Адресат; Мова; Мовлення*. Пор.: *Особистість культурна маргінальна*.

Особистість мовна — мовець, тип комуніканта, конкретна особистість, що досконало знає мову, усвідомлено й творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної ментальності й культури як їхнє духовне осердя, вживає мову як невід'ємний елемент самостворення, самопізнання, самоствердження та самовияву, розвитку та вдосконалення власних інтелектуально-розумових і емоційно-рольових, експресивно-почуттєвих можливостей і як найнеобхідніший засіб соціалізації особистості в людському суспільстві (пор.: *Формування мовної особистості; Див.: Освіта мовна*). В аспекті теорії моделі мовної особистості (див.: *Модель мовної особистості лінгводидактична; Модель мовної особистості методична*) О. м. розглядають як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють продукування та розуміння особистістю текстів, що різняться між собою: 1) ступенем мовно-структурної складності; 2) глибиною, послідовністю та точністю вияву дійсності; 3) комунікативною настановою; 4) естетичним навантаженням; 5) психологічним ефектом тощо. О. м. — це поєднання в особі мовця а) мовної компетенції, б) прагнення до творчого самовияву, в) вільно-

го, автоматичного здійснення усебічної мовленнєвої діяльності. О. м. свідомо та відповідально ставиться до своєї мовної практики, є виявом соціально-корпоративного, суспільно-культурного, територіально-регіонального середовища, традицій виховання. Вербальне мистецтво (подібно до інших мистецтв (*малярство, музика* тощо), але водночас є іншим) поєднує й акумулює всі зорові, слухові, дотикові відчуття у слові як специфічному синкретичному знакові. Останнє зумовлює особливе значення мови як чинника формування особистості. Вільгельм фон Гумбольдт досліджував зв'язок мови з мисленням людини, її внутрішнім світом і культурними цінностями (початок XIX ст.), ці ідеї розвивав Олександр Потебня та інші. Такий підхід зацентрував вагомість антропоцентризму, тобто перевагу психологічного (пор. виділення Олександром Потебнею *психологічного підмета і психологічного присудка, кваліфікацію речення як аперцепції почуттів*) та етнопсихологічного (дослідження Вільгельма Вундта з психології мови) елементів у студіях з мови та зосередження уваги на людській особистості як продуцентові мовної картини світу. Це уможливило диференціацію трьох ярусів структурного вияву мовної особистості: 1) **нульового — вербально-семантичного (лексикону мовної особистості)** з відповідним фондом лексичних і граматичних засобів, які особистість використовує під час створення тих чи інших текстів (дискурс мовної особистості, що охоплює різножанрові й різностильові кому-

нікативні одиниці); 2) **лінгвокогнітивного (тезаурусу мовної особистості)** — простежуване бачення об'єктивного світу (система знань про світ). На цьому рівні значущими постають інтелектуальні характеристики, притаманні картині світу особистості (тезаурусові особистості). Інтелект послідовно виявлюваний у мові, його легко проаналізувати через мову. Цей рівень інколи називають **інтелектуальним**. Одиницями цього ярусу (тезаурусу) виступають поняття, слова-символи, образи, уривки фраз, формули, моделі, схеми, ідеї, що виформовані в кожній мовній індивідуальності в упорядковану певним чином, систематизовану індивідуальну картину світу з відповідною ієрархією значущостей і цінностей. Лінгвокогнітивний рівень (тезаурус) інтенсивно збагачується шляхом пізнання світу, унаслідок чого поняття, оцінки конкретної мовної особистості перетинаються та переплітаються з етнопсихологічними, соціокорпоративними, національно-культурними властивостями, тому мовна особистість — власне-національний феномен. Знаковим у національній свідомості виступає ставлення до мови, оцінка її як самодостатньої, неповторної, самоідентифікаційної, здатної до загальнокультурного акумулювання знань, надбань і досягнень інших народів, світової цивілізації та до оптимального вияву національно-мовної картини світу. Національне охоплює всі структурні яруси мовної особистості; 3) **мотиваційного (ярусу діяльнісної комунікації мовної особистості)**, що виявляє особистісний

прагматикон (система стратегій, тактик, намірів, мотивів, настанов, життєво-ситуативних домінант, виявлювана в процесі творення текстів і в їхньому змісті, а також особливостях сприйняття чужих текстів, що врешті-решт визначає ієрархію цінностей у мовній моделі світу особистості) (за Ю. Карауловим); у комунікативній лінгвістиці — типовий, зразковий або самобутній мовець (носіє певної мови), виявлюваний у сукупності його мовленнєвих характеристик — стратегій і тактик. Опис (портрет) О. м. не варто отожднювати, наприклад, з описом мови художніх творів певного письменника, тому що слід враховувати його формальне й неформальне спілкування (зокрема наявність епістолярної спадщини, спогади очевидців, його перекладознавчу діяльність та ін.). *Див.: Освіта мовна. Пор.: Особистість мовна вторинна; Формування мовної особистості.*

Особистість мовна вторинна — у комунікативістиці — особа, яка пізнає культуру народу — носія тієї мови, що вивчається; людина, яка може себе реалізувати в міжкультурному й міжмовному діалозі (термін уведено Юрієм Карауловим; ідеї поняття сформувано Віктором Виноградовим). *Див.: Мова; Особистість мовна. Пор.: Особистість мовна комуніканта.*

Особистість мовна комуніканта (лат. *communicatio* — зв'язок + *-ant*) — виявлюваний у мові та мовленні фрагмент свідомості особистості адресанта або адресата, що охоплює три основні яруси: вербально-семантичний (лексикон мовної особистості), лінгвокогнітивний (інтелекту-

альний, тезаурусний), мотиваційно-прагматичний (комунікативно-інтенційний). *Див.: Особистість мовна. Пор.: Особистість мовна вторинна.*

Особистість мовно-культурна — мовна особистість (комунікант), яка володіє неповторною когнітивною базою, знанням усіх ярусів конкретної ідіоетнічної мови, національної культури (насамперед духовної), відповідними рольовими, комунікативними тощо стратегіями й тактиками спілкування, установлені в національній лінгвокультурі, їй властиві поведінкові та комунікативні норми певної лінгвокультурної спільноти. Така особистість у полілінгвокультурній ситуації може володіти кількома типами національно-мотивованих і культурно-детермінованих знань і навичок (мотивовано інтерпретацією та модифікацією відповідних комунікативних тактик). *Див.: Особистість мовна; Особистість мовна комуніканта. Пор.: Особистість мовна вторинна.*

Особистість монолінгвокультурна (грецьк. *monos* — один, єдиний + *лінгвокультурний*) — мовна особистість, яка володіє нормами та законами однієї мови та культури у трьох ярусах вияву мовної особистості (вербально-семантичному (лексиконі мовної особистості), лінгвокогнітивному (інтелектуальному, тезаурусному), мотиваційно-прагматичному (комунікативно-інтенційному) і використовує лише їх у комунікації. *Див.: Особистість мовна; Особистість мовна комуніканта. Пор.: Особистість полілінгвокультурна.*

Особистість полілінгвокультурна (грецьк. *poly* — багато + *лінгво-*

культурний) — мовна особистість, якій властива особлива когнітивно-ментальна база, сформована в полілінгвокультурному середовищі, зі знанням кількох мов і кількох культур, що є визначальними на відповідному полілінгвокультурному тлі; їй властиві розуміння відповідних комунікативних стратегій і тактик у полілінгвокультурі з урахуванням особливостей кожної з активно використовуваних мов і культур. *Див.: Мова; Дискурс. Пор.: Особистість монолінгвокультурна.*

Особливість — у дискурсології — нерегулярне явище на тлі регулярних, стандартних; деформація однорідного середовища. *Див.: Сингулярність.*

Особливості мовно-національні — сукупність специфічних характеристик кожної мови та нації, народу, що утворюють її особливий портрет з-поміж інших мов націй. О.м.-н. охоплюють: мову, диференційні, визначальні культурно-психологічні, ментальні риси (*звичаї, норми, обряди, традиції* і под.). У своєму загалі О. м.-н. є стійкими, що зумовлює їхнє тривале збереження. *Див.: Культура.*

Особова (предикативна) (прикм. від ім. *предикат*) **форма дієслова** — *Див.: Форма дієслова особова (предикативна).*

Особовий — такий, що стосується категорії особи, служить для вираження категорії особи. **Дієслово особове** (*див.: Дієслово*). **Ім'я особове** (*див.: Ім'я*). **Інфінітив особовий** (*див.: Інфінітив*). **Займенник особовий** (*див.: Займенник*). **Речення особове неповне** (*див.: Речення неповне*). **Закінчення особове** (*див.: Закінчення*). **Підвид осо-**

бовий — те саме, що підвид іменника на означення особи. **Речення особове** — речення, що містить присудок, виражений особовим дієсловом. **Іменник особовий** (*див.: Іменник*). **Форма дієслова особова (предикативна форма дієслова)** — відмінювана форма дієслова, що служить у реченні для вираження присудка особових речень.

Оточення іншомовне — перебування, проживання людини (групи людей, етносу) у широкому національному лінгвокультурному середовищі, яке розмовляє іншою мовою (іншими мовами), нерідною (нерідними) для неї (групи людей, етносу).

Отримувач — 1) один із учасників комунікативного процесу, який отримує повідомлення незалежно від того, чи призначене воно йому; 2) адресат (*див.: Адресат*).

Офіційна (лат. *officialis* — посадовий) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація офіційна; Мова; Мова чужа; Середовище лінгвокультурне.*

Офіційно-ділова лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) — *Див.: Лексика офіційно-ділова.*

Офіційно-діловий (діловий) стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — *Див.: Стиль офіційно-діловий ~ Стиль діловий.*

Очікування обмануте — тип ініціалізації, порушення передбачуваності подальшого розвитку подій у тексті.

Очікування роліві (прикм. від ім. *роль*) — соціальні норми, правила, що регулюють рольову

діяльність комунікантів. Вони орієнтовані на особистість як виконавця певної ролі. Так, шкільний учитель за своєю фаховою роллю зобов'язаний передавати знання учням, формувати відповідні уміння та навички й водночас має право вимагати від них уваги й старанності (це їхній обов'язок). Агентами рольових експентацій виступають рольові партнери.

Оцінка — 1) аспект семантики мовних висловів; відбиття в мовних структурах особливостей членування мовцями об'єктивного світу за його ціннісними параметрами — *добро* або *зло*, *користь* або *шкода*, *позитивне* чи *негативне* та ін.; 2) судження мовця, його відношення — *схвалення* або *несхвалення*, *заохочення* тощо — як складник стилістичної конотації.

Оцінність — те саме, що аксіологічність. Див.: *Аксіологічність*.

П

Палаталізація (лат. *palatum* — піднебіння) — додаткова ознака артикуляції звука, виявом якої постає пом'якшення приголосних у певних фонетичних позиціях унаслідок піднесення середньої спинки язика до твердого піднебіння. Пор.: *Веляризація*.

Палаталізація (лат. *palatum* — піднебіння) **пéрша** — процес переходу [ɛ], [ɤ], [x] у [ɟ], [ɥ], [ʃ] при словозміні та при словотворенні, що стосується переважно кореневих приголосних або кінцевих приголосних основ (I–II ст. н.е.).

Палаталізація (лат. *palatum* — піднебіння) **дру́га** — процес переходу [ɛ], [ɤ], [x] у [ɟ], [ɥ], [ʃ] при словозміні та при словотворенні (II–IV ст. н.е.; за іншими джерелами III–V ст. н.е.).

Палаталізовані (лат. *palatum* — піднебіння) **при́голосні** — Див.: *Приголосні палаталізовані*.

Палата́льні (лат. *palatum* — піднебіння) **(середньоязикові) при́голосні** — Див.: *Приголосні палатальні (середньоязикові)*.

Палеографія (грецьк. *palaios* — стародавній + *-...графія*) — історико-філологічна наука, що вивчає зовнішній аспект давніх рукописів для встановлення місця й часу їхнього написання, вияву індивідуальних особливостей переписувачів тощо.

Палілогія (грецьк. *palilogiia* — повтор) — повтор фрази або слова, що завершують одне речення, на початку іншого: *Я до дівчини. Дівчина у двері. Двері скриплять. Скриплять і дерева біля хати* (Нар. казка); емпатичний повтор слова або фрази. Див.: *Анадиплосис; Повтор простий*.

Палімпсест (грецьк. *palimpsēston (biblin)* — знову зіскоблена (книга)) — давній рукопис на пергаменті, написаний на змитутому або витертому тексті.

Паліндром (грецьк. *palindromeo* — той, що повертається) — віртуозна віршова форма, в якій віршовий рядок можна читати зліва направо й навпаки при збереженні змісту; слово, фраза або вірш, що мають тотожний зміст під час читання зліва направо та справа наліво або інший зміст за читання справа наліво. П. відомі здавна, особливо поширені були в Китаї. В Україні до П. зверталися поети барокової доби. Іван Велич-

ковський називав П. «раком літеральним»: *Анна во дар бо ім'я мі обрадованна, / Анна дар і мні сін * міра данна, / Анна мі мати і та мі манна / Анна пита мя я мати панна...* (Переклад з книжноукраїнської М. Сулими). Сучасні поети не часто використовують П., хоч він наявний у М. Мірошніченка, А. Мойсієнка. Так, в А. Мойсієнка є збірка «Віче мечів: Паліндроми» (К.: Задруга, 1999. — 104 с.). *Пор.: Козаку у казок... / Се — пес / Чи лева велич? / Велес об жих аж — бо се лев. / Лева ракуватою бідом одіб'ю, отаву каравел — / Мечем. / Ереб бокатого так обер — / Що в холод ідохвоц! / О ружо-журо... / Було, гра щобку кобзар-голуб, / А на дуду — Дана... А лодія ідола / (Ідол гув у глоді) / На красу — вус-аркан. / Дід: / — Ого! — й мечем його. / І розкотив виток зорі — / Як олива вилося... Я сволок зорі мечем — і розколовся. / Козаку у казок. Див.: Вірші канкринічні.*

Пам'ять — розумова діяльність, що забезпечує здатність до накопичення та відтворення інформації; у комунікації — процес зберігання сприйнятої інформації для подальшого її використання у спілкуванні, конкретних діях тощо.

Пам'ять довготривала — вид пам'яті, що дозволяє учасникам орієнтуватись у світі загалом, підтримувати контакти з людьми, певний час тримати в пам'яті важливі для особистості події, слова, чинники тощо.

Пам'ять короткотривала — вид пам'яті, що дозволяє учасникам орієнтуватись уплині комунікації, пам'ятати попередні репліки, аргументи, цифри, факти тощо.

Пам'ять ментальна (франц. *Mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) — пам'ять, що ґрунтується на сукупності інтелектуально пізнаного людиною з різних джерел без емоційного впливу пов'язаного з цим досвіду: знання з історії, фізики, хімії, знання про усні та писемні мови. П. м. Становить основу формування ментальної картини світу.

Панегірик (грецьк. *logos panegirikos* — урочиста промова) — поетичний жанр, найхарактерніша ознака якого — вихваляння та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини. Зародились П. в Давній Греції, вони виголосувались перед народними зборами. В українській літературі П. використовувався для звеличення будь-якої особи (див. твори Г. Бутовича, І. Величковського, С. Яворського, Ф. Прокоповича). Різновидом П. були «антипанегірики» — пасквілі, зразком яких є пасквіль невідомого поета на гетьмана Івана Самойловича та його синів. В Україні після доби бароко цей жанр занепав, проте він знайшов для себе сприятливі умови в Росії, а потім — СРСР (від М. Ломоносова, М. Державіна до В. Маяковського та ін.).

Панславізм — теорія всеслов'янської єдності в тій чи іншій формі, а також відповідний політичний рух. До цієї теорії до якої виявляли свого часу схильність М. Гоголь, В. Караджич, Я. Головацький та ін.

Панторіма — Див.: *Голорима*.

Пара видова (видова) (парна) відповідність — дві співвіднесені одна з одною дієслівні парадигми, що відбивають сукупність категорійних форм виду в

слов'янських мовах і подаються традиційно інфінітивами; розрізняються між собою лише граматичною семантикою виду; два співвіднесених між собою дієслова, що розрізняються за видом (доконалий і недоконалий), але тотожні за лексичним значенням: *завершити* — *завершувати*, *підійти* — *підходити*, *будувати* — *побудувати*, *читати* — *прочитати*, *співати* — *переспівати* та ін.

Пара словотвірна — два спільно-кореневих слова, пов'язаних між собою відношенням похідності: *зелений* — *зелень*, *ясний* — *ясно*, *проходити* — *прохід* тощо. У наведених парах перше слово є твірним, а друге — похідним. Найявні й словотвірні пари, де обидва компоненти постають рівноправними — це слова зі зв'язаними коренями (див.: *Корінь*): *асистент* — *асистувати*, *опонент* — *опонувати* і под.

Пара суміжна — поєднання двох комунікативних ходів, перший з яких імплікує (тягне за собою) хід-відповідь. Напр.: *питання* → *відповідь*, *запрошення* → *прийняття запрошення* або *відмова його прийняти*, *докір* → *виправдання* або *вибачення*.

Парабола (грецьк. *parabole* — зіставлення, порівняння, подоба) — притча, коротка казка, анекдот, алегорична розповідь повчально-моралізаторського змісту, що додають до тексту твору, щоб активізувати увагу слухачів; повчальне інакомовлення; алегоричне висловлення: *Найшла коса на камінь* (Нар. тв.). Див.: *Алегорія*.

Паравербальна (грецьк. *para* — біля, при + *вербальна* (лат. *verbalis* — усний, словесний)) **компетенція** (лат. *competentia* —

досягнення, прагнення, належність за правом, від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) — Див.: *Компетенція паравербальна*.

Парагого́німи (грецьк. *parahomolitu* — вироблення) — найменування сільськогосподарських об'єктів, основою називання яких постає виробнича ознака (В. Лобода).

Парагра́ма (грецьк. *para* — означає суміжність, переміщення + *...грама*) — заміна однієї літери іншою. Див.: *Метаграма*.

Парадіа́стола (грецьк. *paradyastola* — збір разом вихідних речей) — сприятливий поворот до чого-небудь несприятливого шляхом використання вислову, що передає тільки частину правди, заперечення одного допуском іншого, роз'єднанням речей, що репрезентуються тим самим: *Н а с т я: Як можна в дорогу без грошей? Без грошей і без речей?* — *М и к о л а: Так краще. Не буде що красти* (А. Яна). Пор.: *Антипарастаз*.

Параді́гма (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок) — 1) сукупність мовних одиниць, пов'язаних парадигматичними відношеннями (див.: *Парадигматика* (1)). Відповідно до мовних ярусів розмежовують: **парадігму лексичну**, **парадігму словотвірну**, **парадігму морфологічну**, **парадігму синтаксичну**. **П. лексична** — сукупність слів і / або фразеологізмів, що згруповані на основі інтегрального (об'єднувального) значення та відмежованих за диференційними (розрізнювальними) компонентами значення. **Синонімічна парадигма**. **Антонімічна парадигма**. **Тематична парадигма**. **Омонімічна парадигма**. Пор.: *безмежний* — *безкрай* — *безкрайній* — *безбе-*

режний — безберегий — безмірний — незмірний — неосяжний — неоглядний — неозорий — синонімічна парадигма; *північ — південь, схід — захід, лівий — правий, горизонталь — вертикаль, широта — довгота — антонімічні парадигми; вулиця, майдан, провулок, будинок, культурні заклади, транспорт — тематична парадигма* «Місто»; *лава* (1) (дошка на стояках, на яку сідають або кладуть що-небудь, ослін, парта), *лава* (2) (спосіб шиккування, шеренга, ряд), *лава* (3) (вулканічна маса), *лава* (4) (вибій у шахті із суцільною видобуванням корисних копалин), *лава* (5) (гряда в річковому порозі; водяна поверхня серед болота; торф'яне болото) — омонімічна парадигма. **П. словотвірна** — сукупність усіх похідних одного твірного: *калина — калинонька — калиновий* і под. **П. морфологічна** — сукупність слів форм відмінюваного слова (при відмінюванні імен (*стіл — стола — столу — стіл — столом — (на) столі — стіл // столи — столів — столам — столи — столами (на) столах — столи* або дієвідмінюванні дієслів (*пишу — пишеш — пише // пишемо — пишете — пишуть*); схема словозміни, що виражається за допомогою флексій. **П. синтаксична** — система видозмін формальної організації простого речення: *Хлопець був співав пісню / Хлопець співав пісню / Хлопець співає пісню / Хлопець співатиме пісню*; клас (множинність) мовних одиниць, здатних заміщувати ту саму позицію в складі синтагми; 2) у широкому розумінні — ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається від-

ношеннями до інших; 3) у вузькому розумінні — об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може у мовленні бути замінена іншою одиницею цього класу; 4) риторичний прийом наведення прикладу, по черпнутого з історії (для порівняння): *Подумайте, що в цей час засланих і вигнаних слід обраховувати тисячами і що, крім них, є ще незчисленна кількість невинних переляканих біженців... Цей величезний вплив населення наносить шкоду продуктивності нації. Поверніть робітників у майстерні... Вигнання маврів стало початком розорення Іспанії, а вигнання євреїв довершило його* (В. Гюго. Промова про амністію в Сенаті); 5) сукупність слів форм, що входять в одну лексему.

Парадігма (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — одне з основних понять комунікативної лінгвістики; сукупність мовних форм різних ярусів, у яких реалізувалися соціальні, історичні, наукові, побутові та інші категорії етнічного світосприйняття. П. л. акумулює константи, концепти, прецедентні феномени та прецедентні тексти та інші мовні форми, характерні для лінгвокультури певного етносу. Див.: *Культура; Концепт*.

Парадігма (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок) **морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) — система форм одного слова (*добрий — доброго — добром — добрий / доброго — добрим — добром — добрий — в одинині й відповідно — сім форм у множині*).

Парадігма (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок) **речення** —

1) за аналогією з парадигмою слова (*парадигма*) являє собою системою сукупність «реченнєво-форм», що виражають категорію предикативності в широкому сенсі; це форми, що розрізняються за особою (1-а, 2-а, 3-я: *Я читаю / Ти читаєш / Він (вона, воно) читає*), числом (*Я читаю / Ми читаємо; Ти читаєш / Ви читаєте; Він читає / Вони читають*); часом (теперішній, минулий, давноминулий, майбутній: *Я був читав / Я читав / Я читаю / Я читав / Я читав*), способом (реальний, нереальний: *Я читаю / Я читав би*), модальністю (ствердження, заперечення: *Я читаю / Я не читаю*), комунікативної настанови (розповідь, питання, спонування: *Я читаю / Я читаю? / Нехай я читаю*); 2) система регулярних реалізацій (дериватів) структурної схеми речення, яким властиві власний семантичний потенціал і які відбивають семантичну зміну моделі речення (вихідною формою є ядерне речення, а похідними — його варіації, модифікації, трансформації). У похідних зберігається об'єктивний зміст речення, водночас в його значення вносяться певні відтінки. За модифікації — відтінки фазовості (*Дощ падає → Дощ починає падати*), модальності (*Дівчина читає книжку → Дівчинка повинна читати книжку*), авторизації (*Книжка цікава → Книжка здається цікавою*), заперечення (*Син пише листа додому → Син не пише листа додому*) і под.

Парадигма (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок) **словосполучення** — сукупність форм словосполучення, що реалізуються в побудові речення. П. с. ґрун-

тується на тлумаченні форми словосполучення як форми його стрижневого компонента й ви-являє відповідні граматичні значення: роду, відмінка й числа (*зелена трава — зеленою трави — зеленою травою* і под.); відмінка та числа (*книга з бібліотеки — книги з бібліотеки / книгою з бібліотеки — книгами з бібліотеки* тощо); особи і числа (*малюю картину — малюємо картину / малюєш картину — малюєте картину* і т. ін.). Кількість членів П. с. визначується кількістю форм стрижневого слова.

Парадигма (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок) **словотвірна** — сукупність словотвірних моделей, що репрезентують регулярні типи словотвірних відношень: *ліс — лісок — лісочок — лісовик* і под.; сукупність паралельно похідних слів, що мають ту саму твірну основу та перебувають на тому самому ступені деривації. Члени однієї П. с. об'єднані спільним семантичним компонентом, відрізняючись формантами та словотвірними значеннями: *зелений → зелені; зеленіти; зеленуватий; зелененький* тощо.

Парадигма (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок) **сучасна лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — система поглядів на мову як об'єкт дослідження, втілена у відповідних концепціях, теоріях, методологіях і дослідницьких програмах, на базі яких створюються нові дослідницькі напрями, зокрема «гібридні» лінгвістичні дисципліни. Поняття наукової парадигми як певного стилю наукового мислення обґрунтував Томас Кун на початку 60-х років XX ст. Розмежовують три рівні

парадигмальної динаміки лінгвістики: макрорівень; рівень парадигмальних векторів і тенденцій; рівень дослідницьких програм і панівних лінгвістичних теорій. На «макрорівні» розвиток лінгвістики розглядають як послідовні зміни чотирьох великих наукових парадигм: порівняльно-історичної, системно-структурної, генеративної та постгенеративної (когнітивної парадигми). Власне парадигмами ХХ–ХХІ ст. є структурна, генеративна та постгенеративна (когнітивна парадигма). Структурну лінгвістику визначають як сукупність таких поглядів на мову та методи її дослідження, основу якої становить розуміння мови як знакової системи з добре визначеними структурними елементами, тобто одиницями мови. Структурна лінгвістика прагне до формального опису мови, де її будова розглядається як сітка відношень (протиставлень) між елементами мовної системи. У розвитку структурної лінгвістики наявні кілька етапів. Для першого етапу (до 50-х років ХХ ст.) характерною є спрямованість переважно на структурні аспекти мови та ігнорування змістових, соціальних і психологічних чинників функціонування мови. Другий етап (50–70-ті роки ХХ ст.) характеризується звертанням до структур семантичного плану й інтенсивним опрацюванням динамічних моделей граматики та семантики. Третій етап починається із 70-х років ХХ ст. та характеризується широким запровадженням структурних методів у традиційні лінгвістичні дослідження, що призводить до поступової нейтралізації, розмивання опозиції

між структурним та іншими методами, які починають органічно вживатися у поєднанні зі структурними. У 50–60-х роках ХХ ст. закладаються концептуальні засади нової, постструктурної парадигми, що одержала назву генеративної. Її засновником є автор генеративно-трансформційної теорії мови Ноем Хомський. Генеративну парадигму називають «хомськіанською революцією», її революційний характер убачають у висуванні принципово нових ідей і настанов. Однак якщо спочатку вона творила «парадигму розриву» та була свідомо спрямована на руйнування старих уявлень про мову та лінгвістику, то згодом вона суттєво еволюціонувала, що у 80-х роках ХХ ст. привело до зближення позицій деяких шкіл і, у певному розумінні, їхньої інтеграції в межах нової постгенеративної парадигми. Систематизація методологічних узагальнень попередніх дослідників дозволяє розмежувати, принаймні, п'ять базових принципів цієї теорії: проголошення пріоритету гіпотетико-дедуктивного підходу до мови замість суто емпіричного, індуктивного; переміщення до центру граматики вже не фонології та морфології, а синтаксису й синтаксичних відношень; визнання творчого, креативного характеру мовної діяльності та потреби вивчати саме цей аспект діяльності комунікантів; розгляд мови як ментального феномену, тобто феномену психіки людини (за О. Клубяковою). Об'єднання двох дослідницьких програм — лінгвістичної та психологічної, запропонованих Ноемом Хомським і Джоном Міллером, стало дже-

релом створення нової міждисциплінарної галузі знань — когнітивної науки, у межах якої сформувалася когнітивна лінгвістика. Когнітивна наука сприйняла від генеративізму ті його ознаки, які принципово відрізняли трансформаційно-генеративний підхід до мови від його попередників — дескриптивізму та структуралізму, зокрема, ідею трактування мови як ментальної сутності, як когнітивної спроможності та як механізму мовної діяльності. До того ж, когнітивна наука запозичила в генеративізму динамічний принцип моделювання замість статичного. З початку 80-х років XX сторіччя у взаємодії генеративної теорії та когнітивної науки, що розвивається у цей період дуже інтенсивно, переважно у психологічному напрямі, простежено дві тенденції. З одного боку, генеративізм щораз більше справляє враження ідейно вичерпаного наукового напрямку, а з іншого — когнітивні дослідження, що увібрали в себе розуміння мови як певної когнітивної спроможності та когнітивного процесу, дедалі більше відокремлюються від генеративної лінгвістики, наближаючись натомість до вивчення реальних процесів генерації та розуміння мови. Водночас під впливом когнітивних ідей у лінгвістиці формується нова, постгенеративна парадигма. Нова парадигма, у певному значенні, змінює статус лінгвістики, перетворює її з автономної дисципліни на дисципліну з «розмитими» межами, що активно взаємодіє з деякими іншими галузями знань. Така несподівана орієнтація лінгвістики ґрунтується на новому принципі тлумачення мо-

ви, мовної спроможності, мовної поведінки. На відміну від генеративної парадигми, в якій мова розглядалася як незалежний, самодостатній когнітивний феномен, у когнітивній парадигмі дедалі більше утверджується думка про те, що мова щільно пов'язана з іншими видами когнітивної діяльності, а успіх опрацювання людиною мовної інформації можливий лише в комплексі з інформацією, яку надають усі інші сенсорні канали й аналізатори. Набувають популярності концепції, де організацію мови розглядають як залежну від принципів сприйняття світу та його концептуалізації людиною. Основними парадигмальними векторами лінгвістики кінця XX ст. вважають експансіонізм / антропоцентризм, функціоналізм (неофункціоналізм), експланаторність (О. Кубрякова). Ці тенденції підтверджують глобальний аналіз і регіональні спостереження. Лінгвістичний експансіонізм як тенденція розвитку сучасної лінгвістики виявляється в послідовному розширенні дисциплінарних меж лінгвістики, у її «вторгненні» на території інших наук, створенні «гібридних», дисциплінарних дослідницьких програм і дисциплін, наприклад таких, як когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика, філософія та логічний аналіз мови, психолінгвістика, соціосемантика, психосемантика, мовна інформатика, комп'ютерна лінгвістика тощо. Проте відбуваються і зворотні процеси, а саме: вторгнення у лінгвістику завдань, методів і категорій з інших наукових дисциплін, наприклад, логіки (теорія мовленнєвих актів, прагма-

тика), філософії (герменевтика, комунікативна філософія), штучного інтелекту (семантична сітка, фрейми, плани, сценарії в репрезентації знань). Другий із цих парадигмальних векторів сучасної лінгвістики — антропоцентризм, тобто «людно-орієнтований» підхід до дослідження мовних явищ, зближує лінгвістику з багатьма іншими галузями знань. Він відбиває загальну методологічну переорієнтацію, яку простежують у багатьох інших науках (наприклад, у фізиці — це визнання позиції спостерігача), де людина розглядається як «глибинний центр» дослідницької програми. Антропоцентричний принцип у сучасній лінгвістиці має різноманітні індивідуальні вияви. Дію антропоцентричного принципу в генеративній граматиці можна вбачати в тому, що у фокусі дослідження опиняється мовна спроможність людини, складна інфраструктура мовних механізмів, що забезпечують володіння мовою, її знання та використання. Абсолютно антропоцентричними сучасними напрямками є когнітивна лінгвістика, а також антропоцентрична теорія значення, або «концептуальний аналіз» А. Вежіцької, концепція мовної особистості (Юрій Караулов, Борис Серебренніков та ін.). Третій парадигмальний вектор сучасної лінгвістики — функціоналізм і неофункціоналізм, продовжує традиції функціональних концепцій і теорій, прийнятих у різних лінгвістичних школах і напрямках (Празький лінгвістичний гурток). Один із його засновників Роман Якобсон називає функціоналізмом такий підхід, у межах

якого «структурні властивості мови пояснюють залежно від тих функцій, які вони виконують у різноманітних процесах комунікації». Основний постулат функціональної лінгвістики: мова — це інструмент, знаряддя, механізм для здійснення певної мети та намірів — і у сфері пізнання та його описі, і в актах особистого та соціального спілкування за допомогою мови. Отже, функціоналізм, або неофункціоналізм, розуміють як вивчення мови «у дії», маючи на увазі використання мови, її вживання. Функціональний підхід приводить до визнання головної ролі категорії значення (О. Кубрякова). Зокрема, зв'язок між функціоналізмом і когнітивізмом налагоджується саме через поняття репрезентації знань, а для цього потрібні функціональні концепції та моделі мовної репрезентації знань, моделі оперування знаннями та передавання знань через мову. Отже, якщо отожднювати значення та знання за функціональними критеріями, то функціонування мови можна розглядати як вираження та передавання значень. Останнім парадигмальним вектором сучасної лінгвістики є експланаторність, яку розуміють як прагнення знайти адекватні пояснення різноманітних мовних явищ і процедур, що їх зумовлюють, структурної організації мовних об'єктів. На відміну від дескриптивної лінгвістики, завданням якої вважалося «констатувати те, що є, без пояснення», проблему експланаторності почали конструктивно розв'язувати в лінгвістиці з 60-х років ХХ ст. У цей час у лінгвістичному моделюванні, у теорії генеративної

граматики виникає навіть поняття «пояснювальної сили» моделі (генеративна теорія спрямована на висвітлення глибинних процесів мовної діяльності). Експланаторність притаманна й когнітивній парадигмі: серед її специфічних властивостей зазначають прагнення не стільки описати матеріал, скільки пояснити його, у її фокусі опиняються не стільки поверхневі мовні дані, скільки глибинні структури знань у свідомості людини. Деякі дослідники вбачають завдання когнітивної лінгвістики в поясненні того, «що саме репрезентується в голові людини та як людина оперує цими репрезентаціями» (М. Бірвіш). Третій рівень репрезентації парадигмальної динаміки має доповнювати попередні окремими концепціями та теоріями: 1) інтерпретаціонізм, де значення визначає інтерпретатор; 2) категорійні граматики, або граматики, побудовані на принципі композиційності в синтаксисі, семантиці та прагматиці; 3) теорія прототипів; 4) лінгвістика тексту, де досліджують одиниці, більші за речення; 5) теорія мовленнєвої діяльності, де висловлення розглядають не як предмет, а як дію; 6) «принцип кооперування», або максими успішності комунікації; 7) когнітивна лінгвістика, яка визнає, що мова є лише одним із виявів когнітивної діяльності людини в усьому комплексі її когнітивних спроможностей (І. Штерн).

Параді́гма (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок) **функційно-стильова** — парадигма, що об'єднує тексти за їхнім функціональним спрямуванням (парадигма публіцистична тощо).

Парадигма́тика (грецьк. *paradeigma* — приклад, зразок + *-matika*) — 1) відношення між одиницями мови, протиставленими одна одній низкою ознак і водночас об'єднаними наявністю спільної ознаки (парадигматичні відношення); 2) аспект системного вивчення мови, сутність якого полягає у виділенні та розгляді парадигматичних відношень; один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення; розділ мовознавства, що вивчає парадигматичні відношення. *Пор.: Синтагматика*.

Парадигма́тичні (прикм. від ім. *парадигма*) **відно́шення** — те саме, що парадигматика (1). *Див.: Парадигматика* (1).

Парадо́кс (грецьк. *paradoxon* — несподіваний, дивовижний, той, що суперечить здоровому глуздові) — твердження, висловлення, що, на перший погляд, містить у собі внутрішню суперечливість, логічну несполучуваність, тобто одна частина речення ніби заперечує іншу; висловлення, що побудоване зовнішньо як таке, що суперечить здоровому глуздові, неістинний алогізм, але у певній ситуації є істинним: *Найкращий захист — напад; Нове — це добре забуте старе; У хлопчика погана спадковість — батько й мати закінчили університет з червоним дипломом; Маємо те, що маємо; Чим гірше, тим краще; Вона любить обох своїх дітей, але по-різному* та ін. **У логіці** — міркування, що не належить до ряду істинних чи хибних. Зустрічається парадокс

у філософії (названий Е. Кантом антиномією), у математиці та в лінгвістиці (семантичний і синтаксичний парадокси), а також у художній літературі, де вживається як художній засіб, відіграючи відмінну за смисловим навантаженням функцією. Інколи парадокс формулюється у вигляді афоризму, близького до народного прислів'я: *Тихіше їдеш — далі будеш; каламбуру: Катерина та Дем'ян / посварились за бур'ян, / Катерина Дем'яну / не уступить бур'яну*. Досить поширеним є парадокс у художньому мовленні Богдана-Ігоря Антонич, як художній прийом майстерно використав І. Нечуй-Левицький (образи баби Параски та баби Палажки).

Парадокси (грецьк. *paradoxon* — несподіваний, дивовижний, той, що суперечить здоровому глуздові) **міжмовної та міжкультурної** (між + культурний) **комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — внутрішні напруження, антиномії, суперечності тощо, що постають у міжмовній і міжкультурній комунікації та які опрацьовуються в теорії міжмовної та міжкультурної комунікації в зіставленні з міжособистісною комунікацією та її осмисленням у загальній теорії міжособистісної комунікації, де актуальними виступають закони, постулати та максими спілкування Г.-П. Грайса, Дж. Ліча та інші. *Див.: Комунікація; Закони спілкування; Принципи спілкування; Максимі спілкування*.

Паракінісика (грецьк. *para* — біля, коло, поряд і *kinetikos* — той, що рухає) — жести й міміка як засоби спілкування.

Паралексія (грецьк. *para* — біля, коло, поряд і *lexis* — слово) —

явище лексичної співвіднесеності тотожних значенням і близьких звучанням слів двох або більше близькоспоріднених мов, визначуване нерегулярністю (на відміну від омолексії) системних співвідношень у їхньому фонетико-морфологічному оформленні; приблизна лексична відповідність.

Паралелі (*parallēlos* — той, хто йде поруч) (**варіанти**) **стилістичні** (прикм. від ім. *стилістика*) — варіанти, що використовуються як стилістичні: *чоло — лоб, йти — крокувати, говорити — базікати* та ін.

Паралелізм / паралелізм прямий (грецьк. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння, від *parallēlos* — той, хто рухається поряд) — стилістична фігура / фігура мовлення, що виявляється в тотожності синтаксичної будови, модальності й інтонуванні суміжних речень або їхніх частин, або подібному розташуванні мовних елементів у двох або більше контактних розміщених реченнях: *Тече вода в синє море, / Та не витікає; / Шука козак свою долю, / А долі немає. / Пішов козак світ за очі, / Грає синє море...* (Т. Шевченко); однакова синтаксична побудова сусідніх речень або уривків мовлення; аналогія, уподібнення, спільність характерних рис або чину; більша або менша повна тотожність синтаксичної структури двох або кількох речень, що розташовуються послідовно одне за одним. Синтаксичний П. відомий ще з фольклорної традиції, принаймні за піснями легендарної Марусі Чурай, у яких витворюється психологічний паралелізм: *Як ми кохалися, як зерно в горісі, / Тепер розійшлися, як туман по лісі! /*

Як ми кохалися, як голубів пара, / Тепер розійшлися, як чорная хмара! П. виконує композиційну роль, пов'язує певні мотиви чи елементи стилю в художньому творі. Так, наприклад, вірш Івана Франка «Червона калино, чого в лузі гнешся...» ґрунтується на прямому тематично-синтаксичному двочленному повторі, властивому народним пісням. Існує також строфічний повтор (пор. поезію Володимира Самійленка «Ельдорадо»), ритмічний (П. Тичина «Замість сонетів і октав»), звуковий та ін. П. н. прямий паралелізм і заперечний паралелізм. Останній ґрунтується на заперечному зіставленні: *Не калинка ломиться, / То Ганнуся клониться. / Та й вітцєві й матіночці, / Та всій своїй родиноньці* (Нар. тв.). Див.: **Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний**.

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння, від *parallēlos* — той, хто рухається поряд) **заперечний** — структурна подібність двох або більше частин однієї побудови, в якій описові подій, явищ, пов'язаних з особою, передують опис чого-небудь, що не відбувається насправді, з протиставленням двох описів: *То не дуб хилить свої віти, / То хлопець-красень поспішає; / То не калина свої ягоди ронить, / То дівчина красна посміхається* (Нар. пісня). Див.: **Паралелізм; Паралелізм порівняльний**.

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння, від *parallēlos* — той, хто рухається поряд) **зворотний** — те саме, що хіазм. Див.: **Паралелізм; Паралелізм порівняльний; Хіазм**.

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння, від *parallēlos* — той, хто рухається поряд) **значень** — паралелізм прямого та переносного метафоричного значення, вживання слів: *Греція мала за територією, але велика завдяки Есхілу* (В. Гюго). Див.: **Паралелізм; Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний**.

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння, від *parallēlos* — той, хто рухається поряд) **порівняльний** — паралелізм, у якому наявне порівняння: *А як заговорить — наче сопілка заспіває* (А. Яна). Див.: **Паралелізм; Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний**.

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння, від *parallēlos* — той, хто рухається поряд) **простий** — Див.: **Паралелізм**.

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння, від *parallēlos* — той, хто рухається поряд) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) — паралелізм, перша частина якого постає описом явища природи, а друга — стану душі, співвідносною зі станом певного природного явища: *Цвіли каштани, цвіли каштани, ти мене кохав, ти мене кохав...* (М. Сенко). Див.: **Паралелізм; Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний; Паралелізм порівняльний**.

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння, від *parallēlos* — той, хто рухається поряд) **форм** (лат. *forma* — зовнішність, устрій) — те саме, що апозитивний зв'язок: *дуб-веле-тень, звіробій-трава, Дніпро-ріка і под.* Див.: **Зв'язок апозитивний**.

Паралінгвістика (грецьк. *para* — поряд, біля та *лінгвістика*) — 1) у вузькому значенні — розділ мовознавства, що вивчає паравербальні / невербальні (немовні, невербальні) засоби комунікації, парамову (інтонацію, кашель, паузи хезитації, темп мовлення тощо), що разом із вербальними передають змістову інформацію; 2) сукупність невербальних засобів, що беруть участь у мовленнєвій комунікації. *Див.: Спілкування невербальне; Засоби спілкування паралінгвістичні; Засоби спілкування невербальні. Пор.: Засоби спілкування вербальні; Код; Мова.*

Параліпсис (грецьк. *para* — поряд, біля й *elleipsis* — пропуск) — навмисний пропуск у мовленні того, на що бажають звернути увагу, навмисне небажання говорити про те, на що прагнуть звернути увагу; спеціальне умовчання, коли оратор робить вигляд, що не хоче говорити про щось, але все одно говорить: *Я міг би ще вказати і на багато інших їхніх вчинків і брехливі твердження, я із задоволенням сказав би вам про них, але я не зроблю цього, тому що ви вважаєте, що до цієї справи це не має ніякого стосунку* (Демосфен. Проти Ємбুলіла); *Я міг би ще багато говорити про нашого ювіляра — про такі його достоїнства, як скромність, тактовність, постійна доброзичливість до інших, але чи варто про це говорити? Адже й так все добре відомо. Пор.: Інцендо; Апозіопеза; Претериторія.*

Параметр (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки** — сукупність однорідних, однотипних кому-

нікативних ознак, що характеризують комунікативну поведінку окремої особистості, а у своїй сукупності, цілісності — поведінку етносу. Остання постає основою формування комунікативної поведінки мовців, що активно освоюють комунікативне поле мови. *Див.: Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна.*

Параметр (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **лексикографічний** (прикм. від ім. *лексикографія*) — спосіб словникового опису мовної одиниці; особливе словникове подання структурних ознак мови.

Параметр (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **дистанції** (лат. *distancia* — відстань, від лат. *distare* — перебувати на відстані) **влади** — ступінь вияву дистанційно-владних стосунків у комунікації в рамках певної національної лінгвокультури; за ознакою дистанціювання влади щодо лінгвокультури та культури загалом розмежовують культури з низкою та високою дистанцією влади (за Г. Ховстеде (G. Hofstede)).

Параметр (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **змагальності** — ступінь вияву в комунікації членів окремої національної лінгвокультури тих чи інших орієнтацій на досягнення успіху (за Г. Ховстеде (G. Hofstede)).

Параметр (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **індивідуалізму** (франц. *individualisme* від лат. *individuus* — неподільний) — ступінь вияву в комунікації чле-

нів окремої національної лінгвокультури відносно / абсолютної незалежності від колективних або групових переконань і дій (за Г. Ховстеде (G. Hofstede)). *Пор.: Параметр лінгвокультурний змагальності.*

Параметр (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **колективізму** (лат. *collectivus* — збірний, нагромаджений) — ступінь вияву в комунікації носіїв окремої національної лінгвокультури залежності від колективних або групових переконань і дій, граничним виявом яких постає повна детермінованість таких дій індивідуума (за Г. Ховстеде (G. Hofstede)). *Пор.: Параметр лінгвокультурний індивідуалізму.*

Параметр (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **унікнення невизначеності** — ступінь вияву в комунікації носіїв окремої національної лінгвокультури невпевненості в неусталених, несформованих, динамічно-мобільних, заздалегідь не передбачених ситуаціях (за Г. Ховстеде (G. Hofstede)).

Параметри (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **лексичні** (прикм. від ім. *лексика*) — узагальнені смисли слів і клішованих словосполучень, що мають певну кількість конкретних утілень.

Параметризація (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює + *-изация*) — 1) одне з основних понять концепції дослідження мови як ідеалізованої системи людської когніції в рамках підходу «принципів і параметрів» в універсальній граматиці

(за Ноемом Хомським), виявленої як система підтеорій, кожній з яких властиві власні інвентарі параметрів, за якими варіюються реальні мови; 2) у прикладній лінгвістиці — виділення тих чи інших характеристик текстів проблемної сфери, що релевантні для пропонованого дослідження. Сукупність (множинність) цих характеристик-параметрів (їхніх можливих варіацій, модифікацій, комбінацій) складає багатовимірну матрицю, що постає опертям відбору текстів до корпусу.

Параметрична (грецьк. *parametrōn* — той, що відмірює) **модель** (франц. *modeler* — формувати від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) — *Див.: Модель параметрична.*

Парамова (грецьк. *para* — поряд, біля та *мова*) — семіотична система, план вираження якої ґрунтується на сукупності паралінгвістичних засобів спілкування — жестикуляторно-мімічній основі, передусім кінесики, проксемиці й ольфакториці; сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення й сприймаються в акустичній системі суб'єкта — охоплює просодиду й екстралінгвістику. *Див.: Екстралінгвістика; Просодика; Засоби спілкування невербальні; Паралінгвістика.*

Паранія (грецьк. *paranoia* — втрата розуму) — у психолінгвістиці — психічне порушення, що виявляється в підозрілості та виникненні чіткої обґрунтованої системи цінних ідей, наближеності до марення.

Парантеза (грецьк. *parenthesis* — внесення) — уведення до фрази елементів, не пов'язаних із нею

синтаксично (вставні та вставлені слова, словосполучення та речення). Напр.: *Вже почалось, мабуть, майбутнє. Оце, либонь, вже почалось* (Л. Костенко).

Парата́ксист (грецьк. *parataxis* — букв. розміщення поруч) — найдавніший різновид синтаксичного зв'язку, що являє собою просту супряжність компонентів без яких-небудь формальних змін. Див.: *Сурядність*.

Парате́за (грецьк. *para* — біля, коло, поряд і *thesis* — положення, твердження) — вставлення чогось у середину речення або мовлення як пояснення або експозиція, натяк на щось, що обіцяють розповісти далі: *Бачите, з того часу минуло уже більше десяти літ, але й сьогодні, як тільки згадаю ту зустріч, переді мною все постає так вочевидь... Але про це згодом розповім, аби не перешкоджати нашій розповіді* (А. Яна).

Паратекстуальність (грецьк. *para* — поряд, біля та *lingvistica*) — відношення тексту до свого заголовка, післямови, епіграфа тощо. Пор.: *Архітекстуальність; Гіпертекстуальність; Метатекстуальність; Інтертекстуальність*.

Паратра́кція (грецьк. *para* — біля, коло, поряд і лат. *aetractio* — стиснення, стягнення) — у дискурсології — операція супряжності несумісного, що породжує нестандартні смисли.

Парафа́зія (грецьк. *para* — біля та *phasis* — мовлення) — порушення усного й письмового мовлення, що полягає в заміні потрібних звуків (букв) або слів на інші, у неправильному вживанні окремих звуків (букв) або слів.

Парафра́з (грецьк. *para* — поряд, біля та *phrasa*) / **Перес́пів** — пе-

реопрацювання чужого художнього твору зі збереженням його структурних особливостей і певної частини стилістичних прийомів, лексичних елементів. Парафразом вірша Горація «Поставив я пам'ятник...» є вірші «Пам'ятник» Г. Державіна, О. Пушкіна, Є. Євтушенка. «Задонщина» — парафраз «Слова о полку Ігоревім». Сприймаючи подібні переопрацювання, свідомість читача робить певні накладки стилістики обох творів, що і врешті-решт і виступає метою автора.

Парафра́за (грецьк. *para* — поряд, біля та *phrasa*) — переказ своїми словами чужих думок, текстів; описовий вислів: *Вічне місто* (замість *Рим*), *пора опалого листя* (замість *осінь*). Див.: *Перифраза*.

Парахроні́зм (грецьк. *para* — поряд, біля і *chronos* — час) — різновид анахронізму, віднесення події до пізнішого часу, ніж вона відбувалась, осіб — до пізніших часів, ніж ті, в які вони жили: *Десь Наполеон дивиться на всю цю веремію і не заважає* (А. Яна).

Паре́зія (грецьк. *paresis* — розслаблення) — див.: *Ліцензія*.

Парембо́ла (грецьк. *parembola* — вставка) — різновид парантези, конструкції зі вставленням, у якій смисл вставленої фрази має прямий стосунок до предмета головної частини: *Яке усе красиве на моїй землі, як я її люблю (а хто ж не любить рідну землю, хіба що якісь зайди без душі)* (А. Яна).

Паремі́ї (грецьк. *paremiya* — вислів) — у дискурсології — одиниці дискурсивного рівня, яким притаманні (як і лексичним одиницям (слова, фразеологізми)) цілісна, усталена форма й регулярність відтворення, але,

на відміну від них, такі, що складаються з одного або більше висловлень: *прислів'я та приказки, афоризми, анекдоти, небилиці, притчі* та ін.; входять у базову аксіоматику мовної свідомості.

Паренезис (грецьк. *parainesis* — настановна) — зменшувальне мовлення. *Пор.*, наприклад, текст «Листа до Гоголя» Віссаріона Белінського.

Парентеза (грецьк. *parentesa* — привставлення) — внесення, вставлення в речення не поєднаних з ним граматично слова, словосполучення, речення, але співвідносних зі змістом основного складу речення або його конструктивних частин: *Конвалія (зауважу мимохіть) належить до отруйних квітів, хоча краса її перемагає її шкідливість* (А. Яна). Див.: *Речення вставні; Слова / словосполучення вставні; Конструкції вставлені*.

Парентірс (грецьк. *para* — поряд, біля та *thyros* — тире) — надзвичайна пристрась виголошувати урочисті промови, виголошення псевдоурочистих промов: *Високошановне панство... Я не п'яний. Та й не можу я сп'яніти навіть від випитого, коли таке коїться навколо. Коли душа моя прагне не пиття, а кохання... Нехай скептики тут посміхатися, але високошановне панство, повинно знати, що в моїй душі ідуть глобальні процеси перетворення фізичного почуття у високоморальне...* (А. Яна).

Парехеза (грецьк. *parechesa* — подібність) — 1) поєднання слів, що однаково звучать: *Снігове покривало покривало все поле* (пор.: *Каламбур; Діафона*); 2) паронимазія зі словами, що різняться однієї літерою або

переставленими складами: *Болють в'язи, але сильні м'язи* (Нар. тв.). *Пор.: Паронимазія*.

Пари мінімальні (прикм. від ім. *мінімум*) — пари слів або форм, словоформ, що розрізняються однією фонемою: *сік* [c'ik] — *тік* [t'ik], *сік* [c'ik] — *сіль* [c'il'], *толь* [tol'] — *тюль* [t'ul'] та ін.

Пари синонімічні (прикм. від ім. *синонім*) — усталені синонімічні пари, що використовуються на позначення певних предметів, явищ для підсилення відтінку розмовності, фольклорності: *море-океан, шум і гам, до пори до часу*.

Пари стійкі антонімічні (прикм. від ім. *антонім*) — пари, яким властиві ознаки відтворюваності. Їхнє використання надає відтінку спонтанності: *ні живий ні мертвий, хочеш не хочеш, взимку і влітку, вдень і вночі, тут і там* та ін.

Пародіювання / Пародія (грецьк. *parodia* — спів навиворіт) — комічне наслідування чужого стилю, іншого твору, зі збереженням його загальної структури й частини лексики. Запровадив П. грецький письменник Гіппонакт (помер у 530 р. до н.е.). Це був поширений жанр в античну добу: «Циклоп» Еврипіда — П. на «Одіссею», «Жаби» Аристофана — на трагедії Еврипіда та ін. Поширеною була П. і пізніше, *пор.* «Дон Кіхот» П. М. де Сервантеса, «Похвала глупості» Еразма Роттердамського, «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле та ін. Значне місце вона посідає в українському фольклорі («Лист до турецького султана» тощо), згодом використовувалася у творчості «мандрованих дяків», І. Котляревського, П. Білецького-Носенка,

В. Самійленка, В. Еллана (Блакитного), Ю. Клена та Л. Мосендза, відомих за спільним псевдонімом П. Горотак, О. Вишні, Ю. Івакіна, А. Крижанівського та ін. Класичний приклад П. дав К. Буревій, який підписувався псевдонімом Е. Стріха. Особливо прикметними постають його пародії з яскравим глузуванням з галасливих декларацій авангардистів; пародіював він антихудожно «політику» комуністичної партії в літературі: *Зробіть мені квіток партійний: / Навдовжки — кілометр! / Навширшки — кілометр! / І напишіть червоним на вогні: / Це — Стріха Едвард — / рядовий / загонів геніальних / геній! / Напишіть: / Він сліз не має, / цей Едвард, / а кров — барилами, / пожежами — вогонь / у / собі / носить...* Досить активно продукують П. представники неоавангардизм, зокрема Бу-Ба-Бу.

Паромеоз (грецьк. *para* — поряд, біля та *homōio* — робити подібним) — уподібнення розташованих один за одним членів періоду: *Ми все обговорили, все прокрутили, все врахували, нічого не зрозумівши і нічого не успадкувавши* (А. Яна).

Паромологія (грецьк. *para* — поряд, біля + *homologia* — згода) — позірна згода, позірний дозвіл, уступка співрозмовнику, опоненту для посилення своєї позиції: *Вальтер Скотт і Купер — снодійними людства. Що вони люди обдаровані — цього я не заперечую. Але тим гірше. Саме тим вони і шкідливі, що твори їхні читаються із задоволенням і створюють цілі школи наслідувачів* (Д. Писарев). Див.: *Асимуляція; Концесія; Гомологія*.

Пароніми (грецьк. *para* — біля та *onoma* — ім'я) — однокореневі

слова, що подібні за структурою та вимовою, належать до однієї частини мови чи мають спільні граматичні ознаки, але різняться за своїм значенням: *адрес — адреса, гривна — гривня — грива, тактовний — тактичний, ознайомитись — познайомитись*. Як стилістичний засіб, П. підсилюють виразність думки, використовуються для створення гри слів, каламбурів, забезпечують милозвучність архітектоніки тексту: *Крізь дощ і сніг, дебати і дебюти. / Ми є тому, що нас не може бути* (Л. Костенко). Існує й широке розуміння П.: до них відносять слова, далекі за походженням, будовою, значенням, але близькі за звуковим складом (*дріботити — тріпотіти, дерзання — терзання, голосувати — галасувати, афект — ефект, досвідчений — освічений*). Див.: *Каламбур*.

Паронімічна (прикм. від ім. *паронім*) **атра́кція** (лат. *atractio* — стиснення) — Див.: *Атракція паронімічна*.

Паронімія (грецьк. *para* — біля та *onoma* — ім'я) — часткова звукова подібність слів П. за їхньої повної або часткової семантичної відмінності. Див.: *Пароніми*.

Парономазія (грецьк. *paronomasia*, від грецьк. *para* — біля, коло й *onomázo* — називаю) (**паронімічна атра́кція**) — різновид гри слів, фігура мови (стилістична фігура), що полягає в навмисному зближенні далеких за походженням, але близьких за звучанням у контексті паронімів і взагалі співзвучних слів або їхніх форм з певною стилістичною настановою; зіткнення слів, близьких за звучанням, але різних за смислом, у тому самому ви-

словленні: *Любїть тваринку, і травинку, і сонце завтрашнього дня* (Л. Костенко); *Страшніша огнених геєн / Голодна хїть зажерливих гієн* (Б. Олійник). Елементами П. можуть бути й слова з різними граматичними характеристиками: *жертви — жертви, степ — степ — серп, зірки — свідки, свіча — свічадо*. Див.: *Пароніми*. Пор.: *Каламбур*.

Партикуляція (лат. *particula* — частка + *-ація*) — перехід інших частин мови в частки як частину мови. **Партикуляція займєників**. **Партикуляція прикметників**. **Партикуляція числівників**. **Партикуляція прислівників**. **Партикуляція дієслів**. **Партикуляція сполучників**. Пор.: *У четвер рівно* (частка) *о п'ятій* *прямісінько з міста повезли новобранців на фронт* (О. Гончар) і *Хлопець йшов рівно* (прислівник) та ін. Див.: *Частини мови*.

Парти́тив (грецьк. *partytyv* — частина) — 1) відмінок, що виражає значення частини цілого (*Хлопець нарвав яблук; Дівчина налила з відра води*); 2) компонент у семантико-синтаксичній структурі речення, що позначає частину / частини цілого; денотативна роль ситуативного типу, частина будь-якого актанта чи сирконстанта: *Хто з вас знав нашого колегу?*

Парти́тиви (грецьк. *partytyv* — частина) — група слів однієї частини мови, одне з яких називає ціле, інші — частини цього цілого: *дерево* (ціле) — *гілка, корінь, листя, крона* (частини). Пор.: *Мероніми*.

Парцеля́т (франц. *parceller* — ділити на дрібні частини, від лат. *parcelle* — частинка) — частина простого або складного речен-

ня, утворена при його членуванні на декілька висловлень у зв'язку з певною комунікативною ідеєю та винесену за межу синтаксичної структури — речення: *Іду я знову. До вас. Радитися* (В. Чумак).

Парцеля́ція (франц. *parceller* — ділити на дрібні частини, від лат. *parcelle* — частинка) — 1) членування цілісної реченнєвої структури на кілька окремих висловлень для актуального наголошення виокремлюваних компонентів: *Нещодавно повідомлялося у пресі, що вже спіймано. Їх обох* (Україна молода. — 2007. — 17 серпня); *Виїшли. Простували. Хрещати́ком. Весело. З анекдотами, жартами, сміхом* (В. Завгородній). П. орієнтована на увиразнення емоції в поетичному мовленні, для цього членується висловлення на будь-яку кількість частин, за якого між цими частинами зберігаються ті самі відношення, що й між частинами непарцельованої структури: *Та навіть коли дата «покрулішає», відзначатимуть її навродчи. І не лише через не дуже виграшні обставини народження Московського патріархату. А тому, що будь-який ювілей провокує історичні екскурси, а при першому ж такому зануренні впливе неодмінно 15 грудня 1448 року* (Газета по-українськи. — 2009. — 11 серпня). Поєднання двох висловлень, що на поверхневому рівні постає як розчленування одного речення на дві частини за умов парцелювання, дозволяє концентрувати увагу читача на кожній з них як самодостатній і максимально актуалізованій в умовах комунікації: *Ми бачились з ним. Вчора* (В. Завгородній); *Зелений*

дош. *Розлився в акварелі* (Б. Бєреза); 2) інколи П. вважають стилістичною фігурою, за якої поділ речення на окремі частини спрямований на посилення й увиразнення кожного виокремленого компонента: *Не руш мене. Я сам сумую. / Собі у руки сам дивлюсь. / А душу більше не лікую. / Хай погиба. Я не боюсь. // Переживу. Перечорнію. / Перекигичу. Пропаду. / Зате — нічого. Все. Німію. / Байдужість в голови кладу* (М. Вінграновський). *Пор.: Приєднування.*

Пасив (італ. *passivo*, від лат. *passivus* — пасивний, недіяльний) — те саме, що пасивний стан. *Див.: Стан дієслова пасивний.*

Пасивізація (італ. *passivo*, від лат. *passivus* — пасивний, недіяльний + *-ізація*) — перетворення активної конструкції в пасивну (*див.: Стан*). Основу такого перетворення становить зміна синтаксичної функції агенса (*див.: Агенс*) та пацієнса (*див.: Патієнт / Пацієнс*) при перехідному дієслові, зміна комунікативного фокуса мовленнєвої ситуації та функційної перспективи речення (*див.: Рема; Тема*): *Дівчина вишила рушник ще вчора* (актив) → *Рушник вишито дівчиною ще вчора* (пасив).

Пасивна (лат. *passivus* — пасивний, недіяльний) **конструкція** (лат. *constructio* — побудова) — *Див.: Конструкція пасивна.*

Пасивна (лат. *passivus* — пасивний, недіяльний) **лексика** (грецьк. *lexicos* — словесний) — *Див.: Лексика пасивна.*

Пасивний (лат. *passivus* — пасивний, недіяльний) **зворót** — те саме, що пасивна конструкція. *Див.: Конструкція пасивна.*

Пасивний (лат. *passivus* — пасивний, недіяльний) **словник** — *Див.: Словник пасивний.*

Пасивне (лат. *passivus* — пасивний, недіяльний) **слухання** — *Див.: Слухання пасивне.*

Пасивний (лат. *passivus* — пасивний, недіяльний) **стан** (**пасив**) — *Див.: Стан дієслова пасивний.*

Пáспорт (франц. *passport* від *passé* — прохід і *port* — гавань) **комунікативний** / **Пáспорт** (франц. *passport* від *passé* — прохід і *port* — гавань) **людини комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — комплексна інформація, яку особа підсвідомо (вона для неї постає скриптовою) повідомляє про себе в комунікації (*вербально, невербально (паралінгвістичними засобами у всьому обсязі таємності, інтонуванням, застосуванням принципів комунікативної настанови і под.)* іншим учасникам спілкування).

Пáспорт (франц. *passport*, від *passé* — прохід і *port* — гавань) **людини мовний** — *Див.: Пáспорт комунікативний.*

Пáспорт (франц. *passport*, від *passé* — прохід і *port* — гавань) **мовленнєвий** — інформація, яку особа підсвідомо знає та повідомлює про себе іншим учасникам комунікації мовними засобами.

Пáспорт (франц. *passport*, від *passé* — прохід і *port* — гавань) **мовленнєвого жанру** (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) — *Див.: Анкета мовленнєвого жанру.*

Пастіш — те саме, що пародія. *Див.: Пародіювання; Наслідування.*

Патérн (англ. *patern*) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — об'єднання в цілісне сприйняття, домінанта, зразок, модель, схема різних елементів культури, властивих но-

сіям певної національної лінгвокультури. Наявне інтегрування гарантує спільну усталену форму лінгвальної та культурної поведінки в різних сферах життєдіяльності народу (етносу). П. л. — важливий елемент кумуляції культурного досвіду, сприйняття нових елементів і включення їх в усталену систему лінгвальних і культурних координат. Див.: *Культура*.

Пат'етика (грецьк. *pathetikos* — чуттєвість, емоційність) — риторична категорія, що корелює зі стилем поведінки, манерою або способом висловлення почуттів, що характеризується емоційним підвищенням. Категорія вперше була опрацьована Аристотелем, який поряд з пафосом вирізняв етос і логос.

Патієнт / Пацієнс (англ. *patient*) / **Пацієнтів** — денотативна роль об'єктного типу, назва відмінка пасивного учасника події; другий актант, на який спрямовані дії протагоніста й у цьому сенсі залежний від нього: *Любила Марія свій город* (В. Підмогильний). Одна з основних типових семантичних ролей. П. ієрархічно другий після протагоніста (ролі суб'єктного типу) учасник ситуації. П. (об'єкт) можливий тільки в ситуації, де наявний (названий або неназваний) протагоніст, він ситуацію не контролює. **Пацієнтів** — денотативна роль об'єктного типу, пацієнс-істота, який підлягає дії агенса: *На цій фермі годують перепілок*. **Патієнт / Пацієнс** внутрішньо диференційований на: 1) об'єктив (предмет, що існував до ситуації та підлягав впливу протагоніста — першого учасника ситуації: *Координатно-обчислювальний центр здійснює опрацювання нової ін-*

формації (Голос України. — 2007. — 14 вересня)); 2) креатив / результатив (предмет або ситуація, що постає внаслідок здійснення певної ситуації: *Небувалий урожай — три мільйони тюльпанів — вирощено в нашому Ботанічному саду* (Донецчина. — 2004. — 12 травня)); 3) еврикатив (компонент об'єктного типу при предикатах дії в інтелектуально-творчій сфері, що позначає результат відкриття в певній галузі знань: *Відкриття, здатне перевернути всі попередні уявлення про клітину, здійснено нещодавно в Англії* (Голос України. — 2000. — 17 грудня)) тощо. Пор.: *Агєнс*.

Патогенний (грецьк. *patnos* — біль, страждання; *genes* — ген, генний — народжений, який народжується — частина складних слів, що означає «який походить від чогось», «який утворює щось») — хвороботворний. Напр.: *патогенний текст*.

Патріотизм (грецьк. *patria* — батьківщина) — суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни; любов до батьківщини, відданість вітчизні, своєму народу, любов до рідної мови та культури. П. — одне з найглибших почуттів, що установлювалось століттями й тисячоліттями розвитку відокремлених етносів як самодостатніх і самоідентифікувальних. Недооцінка або ігнорування, скептичне ставлення до почуття П. одного із учасників спілкування може поставити причиною комунікативної невдачі, граничним виявом якої постає конфлікт у комунікації. Див.: *Культура*; *Мова*; *Мова рідна*; *Вірність мові*.

Патріотизм (грецьк. *patria* — батьківщина) **мóвний** — любов до

рідної мови, захист її від іншомовного впливу, дотримання норм у щоденному вжитку, оборона рідного слова в рамках відповідного законодавства.

Патронім (грецьк. *patēr (patros)* — батько й *onuma* — ім'я) — особове ім'я, утворене від імені батька: *Марія Петренко, Любов Петрова, Микола Павлишин, Василів ліс* та ін.

Патронімія (грецьк. *patēr (patros)* — батько й *onuma* — ім'я) — утворення особового імені від імені батька; сукупність особових імен, утворених від імені батька.

Пауза (лат. *pausa*, від грецьк. *pausis* — припинення) — більш або менш тривалі тимчасові зупинки, перерви в мовленнєвому потоці, що виступають засобом смислового, психологічного, граматичного, логічного або емоційного виділення слова, синтагми; перерва в мовленні, якій акустично відповідає відсутність звучання, а фізіологічно — зупинка в роботі мовленнєвого апарату. П. постає одним з елементів інтонації, що бере участь у звуковій організації речення та його складників, визначальним чинником його членування, виділення відокремлених членів тощо.

Педагогічна (прикм. від ім. педагогіка) комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація педагогічна*.

Педантизм (франц. *pédantisme*, від італ. *pedante* — букв. учитель) — промова з елементами особливої або надлишкової точності. Пор.: *Він навчався в університеті*

і Він є студентом Київського національного університету імені Тараса Шевченка; у січні та в січні місяці.

Пейоративний (лат. *pejor* — гірше) — знижений, принизливий. **Пейоративна оцінка. Пейоративне забарвлення слів.**

Пейорація (лат. *pejor* — гірше) — погіршення, зниження стилістичного (конотативного) значення слова або виразу. Це надзвичайно легко простежити щодо біблійних висловів. Ураховуючи їхню високу стилістичне звучання в текстах Біблії, їхнє використання в побутовому та публіцистичному стилях може зумовити негативне сприйняття з боку частини співрозмовників або читачів.

Пелагоніми (грецьк. *pelag* + *-onim*) — назви морів (*Чорне море, Азовське море, Каспійське море, Червоне море, Середземне море* тощо).

Первазія (лат. *pervasio* — переконання, віра, заспокоєння) — синтез інтелектуальних, моральних, емоційних складників (елементів, компонентів) мови, спрямованої до розуму, волі й почуттів адресата. Це головна ознака гарної риторичної мови, що покликана переконувати слухача.

Первинний мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт мовленнєвий первинний*.

Перебільшення — навмисне перебільшення ступеня певної дії, ознаки для дезінформації слухача: *Начальник прийшов, розкричався* (коли суб'єкт просто зробив незначне зауваження); *Наказала мені зробити комплімент про її нову сукню* (насправді вона запитала: «Чи подобається вам моя нова сукня?»); *Це нечуване правопору-*

шення! (з виступу адвоката у зв'язку зі взяттям під варту крупного фінансиста).

Переваги лінгвонаціонально-культурні — використання в міжмовній і міжкультурній комунікації (свідоме або несвідоме, автоматичне чи стратегічно визначене) усталених для рідних мови та культури стратегій, тактик, принципів, максимум тощо спілкування. Див.: *Культура; Стратегія спілкування; Тактика комунікативна; Принципи спілкування*.

Перегрінізм (франц. *peregrinism*) — особливість вислову, запозичена з чужої мови. Пор. запозичені з французької мови звороти *На війні як на війні; Повернемось до наших баранів*; нечастотне використання висловів, перекладених з іспанської: *Коли кіт спить, миші танцюють; Собаки гавкають — караван йде* (алегорично) тощо. Пор.: *Екзотизми; Варваризм*.

Передньопіднебінні приголосні — те саме, що передньоязикові приголосні. Див.: *Приголосні передньоязикові*.

Передньоязикові приголосні — Див.: *Приголосні передньоязикові*.

Передражнювання — Див.: *Мімізис*.

Перезапис — вияв міжтекстуальних зв'язків, що полягає у створенні автором нового варіанту тексту.

Переказ — вияв міжтекстуальності, що полягає в близькості переказу для тексту-джерела, яка може коливатися.

Переклад — 1) допоміжний вид мовленнєвої діяльності, за допомогою якого здійснюється відтворення змісту тексту засобами іншої мови, таким чином виворюється аналог оригіналу

тексту, створений відповідно до суспільної, культурної та мовної реальності; перетворення мовленнєвого твору однієї мови в мовленнєвий твір іншою мовою за збереження смислу; 2) адекватне відбиття й творче перетворення оригіналу тексту; 3) специфічна усна або письмова діяльність, спрямована на перетворення наявного тексту. За змістовою адекватністю оригіналу переклад буває вільний (довільний) і дослівний.

Переклад вільний (довільний) — переклад, що передає загальний зміст сказаного іншою мовою в розумінні перекладача, без дотримання формальної відповідності між мовою-джерелом і мовою-об'єктом (граничним виявом постає переспів). В інтраінтравербальному аспекті переклад буває інтер- й інтравербальним, а в інтер- й інтралінгвістичному аспекті постає інтраінтралінгвістичним. Форми вияву перекладу — усна та письмова в різноманітному їхньому поєднанні. У хронологічно-просторовому аспекті переклад може бути синхронним і діахронним. За взаємозв'язком мови-джерела та мови-об'єкта П. може бути — з нерідної мови на рідну і з рідної мови на нерідну. П. може поставати також адаптованим щодо потреб певної комунікації. Див.: *Комунікація; Дискурс; Текст; Мова рідна; Смісл комунікативний*.

Переклад діахронний (прикм. від ім. *діахронія*) — вид перекладу, що відтермінований у часі щодо оригіналу.

Переклад дослівний — механічна підстановка слів певної мови як еквівалентів слів іншої мови за збереження іншомовної конструкції.

Переклад інтервербальний (лат. *inter...* — між, посеред + *verbalis* від *verbum* — слово) — інтерлінгвістичний переклад, що характеризується передачею певного змісту однієї природної мови іншою, відповідними її «словесними» (вербальними) засобами.

Переклад інтерсеміотичний — передача певного змісту не засобами тієї самої або іншої природної мови, а невербальними засобами (хореографія, інформаційно-логічні мови).

Переклад інтерлінгвістичний (лат. *inter...* — між, посеред + *lingvisticus*) — переклад у відповідному змісті, тобто передача певного змісту засобами іншої природної мови.

Переклад інтравербальний — інтралінгвістичний переклад, що характеризується передачею певного змісту «словесними» засобами природної мови.

Переклад інтралінгвістичний (лат. *intra...* — всередині + *verbalis*, від *verbum* — слово) — у транслятології — переклад, здійснюваний засобами тієї самої мови (пор. парафрази, тлумачення словами й висловленнями).

Переклад машинний (автоматичний) — переклад текстів з однієї мови на іншу за допомогою ЕОМ; процес перетворення комп'ютером тексту, створеного засобами однієї природної мови в текст, оформлений засобами іншої природної мови. У межах комп'ютерної лінгвістики особливу вагу має П. м., що є процесом перекладу текстів (письмових, а в загальноцивілізаційному вимірі також і усних) однієї природної мови іншою за допомогою спеціальної комп'ютерної програми, тому таким важливим є напрацювання навичок створен-

ня алгоритмів перекладу та побудови подібних систем. Наука про переклад (англ. *translation studies*; нім. *Übersetzungswissenschaft Translationswissenschaft*) охоплює кілька важливих напрямів: теорія перекладу, аналіз перекладу, методика навчання перекладу. Особливий статус належить машинному перекладу — наукова й технологічна дисципліна, пов'язана з наукою про переклад, з комп'ютерною лінгвістикою. Наука про переклад — міжгалузева, значною мірою активізована зв'язками з літературознавством, когнітивною наукою та культурною антропологією. За активністю перекладацької діяльності розмежовують усний і письмовий переклади, різниця між якими постає особливою в психологічному аспекті. Прикладний аспект теорії перекладу пов'язаний насамперед з тим, що необхідно послідовно враховувати особливості невідповідності між граматичними та лексичними системами різних мов, різницю в прагматичному функціонуванні мовної системи. Сюди можна віднести труднощі в категоризації дійсності, зумовлені граматичними особливостями різних мов (наприклад, розбіжності в граматичних категоріях тощо), особливості лексичного значення і под. Найважливішою лінгвістичною проблемою науки про переклад є адекватне відтворення так званих «прихованих категорій» — категорії невідчужуваної належності, означеності-неозначеності тощо. Виступаючи в одних мовах граматичними, в інших — набуваючи нерегулярного вираження, вони становлять надзвичайну трудність у перекладі. П. м. свої-

ми витоками та постанням мотивований практичними потребами, що особливо актуальними постали в п'ятдесяті роки двадцятого століття, коли зросли обсяги та ємність науково-технічної інформації. У 1949 році фахівець з дешифрування Уоррен Уївер (США) склав меморандум з обґрунтуванням принципової можливості створення систем машинного перекладу. Ця ідея ґрунтувалася на тому, що структурну подібність між мовами можна описати формально, що є необхідною умовою опрацювання алгоритмів для ЕОМ. Спочатку прогнозувалось, що системи машинного перекладу можуть легко забезпечувати переклад будь-яких науково-технічних текстів. Це сприятиме інтенсифікації перекладних студій, значною мірою вивільнивши процедуру перекладу від людських ресурсів. Уже перші спроби створення систем П. м. засвідчили, що в цьому разі необхідні суттєві й нетривіальні інформації різного типу про функціонування мовних систем, їхнє облаштування, закономірності внутрішньої будови, що не була адекватно висвітлена в традиційно-класичних граматичних описах. Водночас комп'ютерне моделювання людської здібності перекладу вимагало врахування й суто лінгвістичних, і психологічних, і соціальних, і гендерних та інших чинників. Перші спроби опрацювання програм автоматичного перекладу дали незадовільний результат: переклад ЕОМ вимагав прискіпливого та глибокого редагування, а вартість машинного перекладу часто була вищою від оплати звичайного перекладача. Сьогодні

розвиток і напрацювання систем П. м. має кілька напрямів: 1) опрацювання людино-машинних систем, що враховує та прогнозує пряму участь людини в процесі перекладу на різних етапах; 2) проблемна сфера обмежена конкретною підмовою, або під стилем, наприклад, текстами космічної галузі або будівельної індустрії; 3) системи П. м. розглядаються як різновид підсистем / систем штучного інтелекту (останнє уможливило використання комп'ютерних технологій, опрацьовуваних у комп'ютерному моделюванні людського мислення). Набуті в теоретичній лінгвістиці знання про структуру й систему, особливості функціонування мови знаходять застосування в теорії та методиці викладання мови. Напрацювання в теорії, зміна теоретичних передумов ставали опертям динаміки методичних підходів у викладанні мови — рідної й нерідної. Граматично-перекладний метод мав опертям уявлення про ідеальність будови граматичної системи мови, що підтверджувалося студіюванням такого зразка логічності й несуперечності — граматичного ладу латинської мови. Тому вивчення мови мало постулатом засвоєння певних граматичних правил з обов'язковим засвоєнням усіх винятків дії певного граматичного правила. Методика ґрунтувалася на визнанні двомовності навчання: усі завдання та пояснення викладаються та пишуться рідною мовою, а визначальною метою є читання текстів та їхній переклад рідною мовою. Наприкінці дев'ятнадцятого століття цей метод (граматично-перекладний) піддають сумніву в силу того,

що він не забезпечував швидке оволодіння мовою, на початку двадцятого століття виник «прямий метод» навчання, що полягав у опрацюванні комплексу вправ, орієнтованих на моделювання оволодіння дитиною мови. Граматична система в цьому випадку вторинна, а оволодіння мовою первинне. Особливістю цього методу є одномовність, його використання передбачає опрацювання досконалої системи способів пояснення значення слова через синоніми, антоніми, дефініцію, опис, рисунк, картинку тощо. Прямий переклад у такому методі не застосовується. Активне використання в прямому методі технічних засобів навчання зумовило створення «аудіолінгвального» й «аудіовізуального» методів навчання іноземним мовам. Активізація прагмалінгвістичних досліджень зумовила виникнення «комунікативно-орієнтованого підходу», основу якого становить навчання спілкування іноземною мовою, максимальне наближення до того, як користуються певною мовою її носії. Це зумовило послідовне використання понять комунікативної ситуації та комунікативного наміру як визначальних, унаслідок чого мовні форми розглядають у зв'язку з конкретною ситуацією й намірами мовця. До того ж постулат наближення до реальності вимагає використання не тільки мовних висловів, але й застосування інших знакових систем, притаманних для відповідної ситуації спілкування, — дорожніх знаків, піктограм, розкладу руху потягів, плану міст, розташування вулиць і майданів тощо. Вивчення мови перебуває в активній

взаємодії з культурою народу (пор. завантаження навчальних дисциплін «Лінгвокультурологія», «Лінгвокраїнознавство» тощо). Усе це мотивувало кваліфікацію такої концепції як «інтегрованого країнознавства». Синонім: *Переклад автоматичний, переклад автоматизований*.

Переклад письмово-письмовий — письмовий переклад письмового тексту.

Переклад письмово-усний — усний переклад письмового тексту оригіналу.

Переклад синхронний (прикм. від ім. *синхронія*) — вид усного перекладу, що здійснюється практично одночасно із проголошенням тексту оригіналу. *Пор.: П. с. у природному вигляді являє собою процес, матеріальним утіленням якого є звукове мовлення з перебігом у часі; П. с. є вид усного перекладу (на відміну від усіх видів письмового перекладу) на слух, здійснюваний перекладачем одночасно з одержанням мовного повідомлення (на відміну від послідовного перекладу).*

Переклад послідовний — такий переклад, що здійснюється слідом за озвученим (частково або за структурно-семантичними частинами) текстом оригіналу.

Переклад усно-усний — усний переклад усного тексту, коли мова тексту оригіналу й мова перекладу подані в усній формі.

Перекладознавство — розділ мовознавства, предметом якого виступає науковий опис процесу перекладу як міжмовної трансформації, а також моделювання процесу перекладу. *Див. також: Теорія перекладу.*

Переконливість мовлення — когнітивно-риторичний складник

спілкування, пов'язаний з досягненням перлокутивного ефекту впливу адресанта на ментальну сферу адресата за допомогою мовного коду. Важливим складником є логічність побудови повідомлень і їхніх зв'язків.

Переконувальна комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *див.: Комунікація переконувальна.*

Перемика́ння коді́в (ко́дове перемика́ння) (франц. *code*, від лат. *codex* — звід законів) — усвідомлений перехід адресанта (мовця) у процесах мовленнєвого спілкування з однієї мови (*діалекту, стилю*) на іншу (інші), пов'язаний зі зміною умов комунікації. *Див.: Спілкування; Комунікація; Мова матрична; Мова впроваджувана; Акт комунікативний. Пор.: Змішування кодів.*

Перемика́ння коді́в (франц. *code*, від лат. *codex* — звід законів) **неповне** — *Див.: Змішування кодів.*

Перемика́ння ко́ду (франц. *code*, від лат. *codex* — звід законів) — у комунікативній лінгвістиці — комунікативна стратегія адресанта на зближення з адресатом, основана на пошуку зближення позицій: використання спільного мовного коду, пристосування до чужого регістру спілкування, сприйняття запропонованої тональності тощо.

Перенесе́ння мовленнєвих на́вичок — використання мовленнєвих навичок у нових комунікативних ситуаціях. У міжкультурній комунікації — використання мовленнєвих навичок,

сформованих у межах рідної мови та культури чи мови та культури, якими добре оволодів учасник спілкування, під час комунікації чужою мовою з представниками іншої національної лінгвокультурної спільноти. *Див.: Спілкування; Комунікація; Мова рідна; Навичка мовленнєва.*

Перенормаліза́ція (*пере-* + *нормалізація*) — явище наближення діалектного усного мовлення до норм літературної мови. Кваліфікують не як процес нормалізації, а як процес перенормалізації.

Перенос складо́вий — перенос частини слова з одного рядка в інший, різновид анжамбемана.

Переносне значе́ння — *Див.: Значення переносне.*

Переплє́тєння — *Див.: Симплока.*

Перє́рваність — акустична ознака приголосних фонем, що полягає в різкій, раптовій зміні звучання приголосного, за якого повне мовчання змінюване різким постанням звуку. *Пор.: [л], [σ], [т], [т'], [δ], [δ'], [к], [г], [м], [н], [н'], [р], [р'], [ч], [ц], [ц'], [δз], [δз'].*

Перерозкла́д — зміна морфемного членування слова, переміщення або зникнення певної межі між морфемами за збереження морфемної членованості слова. *Пор.: у слові зняти історично вичленовувався префікс зн- і корінь -я- (пор. взяти), тепер слова з цим коренем членуються по-іншому: при-йня-ти, на-йня-ти і под.*

Перерозкла́д синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксис*) — різновид синтаксичного зв'язку, за якого будь-яке слово у мовленнєвій послідовності формально може бути підпорядковим кільком словам, але жоден із синтаксичних варіантів речення не змінює

його змісту. Так, у фразі *У зв'язку з новими фактами судді подали нові папери на підпис прийменниково-відмінкова словоформа на підпис* може підпорядковуватися і компоненту *папери*, і компоненту *передали*, але загальний зміст фрази залишається тим самим.

Переспів — Див.: *Парафраз; Перефразування*.

Перестановка зворотна — Див.: *Анастрофа*.

Перестановка акрофонічна — різновид анаграми, взаємозаміна початкових звуків двох слів однієї частини висловлення і двох слів іншої його частини: *Нам жити з вами, а вам жити з нами*.

Перетворення синтаксичне (прикм. від ім. *синтаксис*) (**трансформація**) (лат. *transformatio* — перетворення) — будь-яке перетворення формальної реченнєвої структури за умови збереження тотожності семантики (трансформація належать до синтаксичної деривації, коли утворюється похідна структура), що зумовлює постановня похідного речення, синонімічного щодо твірного, тому що вони описують ту саму ситуацію. Пор.: *Діти бігли додому — йшов крапнистий дощ* → *Діти бігли додому, тому що йшов крапнистий дощ*. У широкому значенні — перетворення синтаксичне (трансформація) охоплює перетворення речення в нереченнєві конструкції — словосполучення, синтаксичне слово: *Діти бігли додому — йшов крапнистий дощ* → *Діти бігли додому, тому що йшов крапнистий дощ* → *Діти бігли додому через крапнистий дощ*; *Машина, що висаджує картоплю, виїхала в поле* → *Картоплесаджалка виїхала в поле*;

Поле, з якого нещодавно зібрали урожай кукурудзи, було вкрито птахами і под.

Перефразування / **перифраза** (грецьк. *periphrasis* — описовий вислів) (*пере- + фразування*) — переопрацювання чужого тексту або його частини зі зміною стилістичної настанови або загального смислу. Див.: *Алюзія; Пародіювання; Парафраз; Ремінісценція*.

Перехід фазовий (прикм. від ім. *фаза*) — у дискурсології — перетворення станів системи; може бути плавним (див.: *Інтерполяція*) або стрибкоподібним.

Перехідне (транзитивне) (прикм. від ім. *транзитив*) **дієслово** — Див.: *Перехідність / неперехідність дієслів*.

Перехідність / неперехідність дієслів — лексико-граматична категорія, що характеризує 1) синтаксичні властивості дієслова в реченні щодо наявності (перехідне дієслово) або відсутності (неперехідне дієслово) у нього прямого додатка (див.: *Додаток*); 2) тип суб'єктно-предикатно-об'єктних (див.: *Предикат; Об'єкт; Суб'єкт; Патієнт*). Див. також: *Категорія перехідності/неперехідності дієслів*.

Переходи кодові (прикм. від ім. *код*) — Див.: *Перемикання кодів*.

Перешкоди комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) — Див.: *Шум комунікативний*.

Перешкоди прагматичні (прикм. від ім. *прагматика*) — усе те, що стає на перешкоді досягненню запланованого суб'єктом відповідного прагматичного ефекту. Див.: *Акт комунікативний*.

Периболь (грецьк. *periballo* — перевищувати міру) — навмисне прикрашування мовлення, маскування думки. Див.: *Периплока*.

Перипло́ка (грецьк. *periploka* — прикриття) — спритне прикриття словами справжнього смислу мовлення.

Перисоло́гія (грецьк. *perisologia* — говорити надто багато) — мовлення з надлишком, з великою кількістю слів, з більшою, ніж необхідно для вираження думки; надлишок плеоназмів; також прийом мовлення, завданням якого є повтор в інших висловах уже вираженої думки: *Я увесь промок, з голови до ніг, увесь до нитки*. Пор.: **Плеоназм**; **Тавтологія**.

Перистро́фа (грецьк. *peri...* — частина слів, що означає «навколо», «кругом», «через» + *строфа*) — перетворення доказів протилежної сторони проти неї самої.

Перифері́йність (грецьк. *peripheia* — коло, дуга, поверхня) (**низькотона́льність**) — акустична ознака окремих приголосних і голосних фонем, утворюваних у периферійних ділянках мовленнєвого тракту, для яких властива низька частотність спектра звуку (пор.: **Неперифері́йність**; **Високотона́льність**). До таких звуків в українській мові належать губні та задньоязикові приголосні.

Перифра́з / перифра́за (грецьк. *periphrasis* — описовий вислів, зворот) — 1) стилістичний прийом, що полягає в описовому позначенні певного однослівного найменування, засіб синонімічної заміни, коли у понятті виділяється якась одна його ознака, а всі інші певною мірою затушовуються, при цьому явище, предмет чи особа називаються не прямо, а описово, через характерні для них риси; слова, установлені словосполучення (зрідка — речення), що є образно-перенос-

ними й описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо. Пор.: *біле золото — бавовна, цар звірів — лев, геніальний Кобзар — Шевченко, зелений друг — ліс, солодкі корені — цукрові буряки, ранок життя — дитинство та ін.*; заміна звичайного слова, простого позначення описовим висловом, словосполученням або словом експресивно-оцінного характеру, заміна прямого вислову іншим — описовим: *Я до трактора підходжу і від сталевого коня очей не можу відвести* (А. Пащенко); *Тинистий навіть не дивиться в мій бік* (А. Яна); 2) вираження тієї самої думки іншими словами: *Пройшли дорогами війни*; пор. також комбінація з трьох літер та ін.

Періо́д (грецьк. *periodos* — кружний шлях, обертання) — розгорнута, багатокомпонентна, гармонійно організована синтаксична побудова зі структурою багатокомпонентного речення (складного або надзвичайно поширеного простору), що характеризується цілісністю теми, повнотою та динамізмом змісту (нерідко з елементами образності й широкими асоціативних зв'язків), єдністю теми та особливою ритмо-інтонаційною структурою, що виражається підвищенням голосу в першій частині періоду та зниженням — у другій: *Хіба оті, без німців, без імен, на тій дорозі в Київ із Лубен, або оті, під лісом, із Волині, — // хіба вони не більші мученики нині?! (Л. Костенко)*. Частково на поняття «період» накладається поняття «надфразова єдність». П. — категорія стилістичного синтаксису. Він не становить окремого структурного типу речення та в кожному випадку

формується як стилістично актуалізований варіант простого або складного речення. П. — складне синтаксичне утворення, що поєднує ряд більш чи менш комплексних складників у вигляді закінченого й урівноваженого цілого; семантико-стилістична фігура, що є ускладненим простим, а здебільшого багаточленним складним реченням (інколи низкою речень), яке характеризується повнотою й закінченістю змісту та інтонаційно-логічним поділом на дві частини: *протазис* — нагромадження інформації й підвищення тону, пауза; *аподозис* — закінчення думки й зниження тону: *Птах у небі, весняний вітерець навстріч, простір полів, завітаних колоссям та квітами, // — оце суттєве, друзі мої, а решта все марно та марно!..* (О. Гончар). **Диференційні ознаки періоду:** 1) періодична побудова — уміщений у межах речення; 2) поділ періоду на дві частини інтонаційно (інтонація є засобом вираження граматичних значень); 3) глибока пауза на межі підвищення й пониження — вираження відношень між ними; 4) ритмомелодійність, а в стилістичному плані періодам притаманні: 1) настановна на особистість; 2) урочистість; 3) величавість; 4) вищепна повнота вираження думок; 5) емоційність; 6) відносна самостійність у розкритті теми. Найпоширенішими є **два типи періодів** — **зачіни** **оповіді** та **скріплювальні**. **Зачіни** наявні в зачинах розділів, частин або творів загалом. Графічно вони збігаються з абзацом. **Скріплювальні** періоди — зв'язкові ланки твору. Вони становлять перехід від однієї дії до іншої. Пер-

ша частина такого періоду пов'язана змістово з попереднім викладом, друга вміщує вказівку на нову дію, що розвивається після періоду: *Мов тур, готуючись до нападу, стане й голову вниз похилить і роги до землі згинає і стишиться, щоб опісля разом вирватись із того приниженого положення й кинути ся з цілою силою на противника, // так і непривична до пуги вода тухольського потоку притишила ся, а, тимчасом, набирила сили і смілости до нового рішучого нападу»* (І. Франко). **За компонентним складом періоди** можуть бути: 1) **двочленні**: *Новий гетьман [Виговський] був цілою головою вищий від Юрася, був чоловік дуже досвідчений, розумний, бувалий, некепський політик, при тому без сумніву — патріот український, завзятий автономіст, однодумець старшини, що разом із нею бажав забезпечити свободу й незайманість України, / але він не мав популярності такої, як Хмельницький: був він український шляхтич із кийського Полісся, служив по канцеляріях, до військового діла не мав особливої охоти й до війська попав випадком* (М. Грушевський); 2) **тричленні**, у яких кожна частина може декілька складатися з кількох рівноцінних членів: *Хто в посестру взяв тяжку недолю, що давить серце, як відьма коцава, хто вражий нужді попався в неволю, кому з журбами сон і забава, // тому ніт (= нема — А. 3.) місця, ані супокою, // сам нудить світом, нудить і собою* (М. Пашкевич); 3) **чотиричленні**: *Коли весна рожева прилетить і землю всю збере і завітчає, коли зелений гай ласкаво зашу-*

мить і стомлено заспіває, коли весні зрадіє світ увесь і заблищить з щасливий долі, // і [коли,]зи одна в квітках, і травах, в полі десь, серед весни, краси і волі не зможеш більше серця зупинить, // що в грудях буде битись, мов шалене, і скрикнеш, // знай: не доходить уже той скрик тоді до мене (О. Олесь); 4) п'ятичленні: В сам час, коли неправда люта найвище голову здійма, в сам час, коли народні пута найдужче тиснуть, і [коли] закута народна думка мовчить німа, [коли] доволу найтемніша тьма, [коли] надії й провітку нема, // в той час якраз ви не теряйте надії й твердо тес знайте, що в груз розсиплеть ся тюрма, // неправді й злу не потурайте, // в зневірі рук не покладайте, // і увільняйте ся з ярма (І. Франко).

Період (грецьк. *periodos* — кружний шлях, обертання) **дофонологічний** (до- + фонологічний) — етап в історичному розвитку поглядів на систему фонем української мови, коли розглядалися тільки звуки й не вживався термін «фонема» (тривав до 20–30-х років ХХ століття).

Період (грецьк. *periodos* — кружний шлях, обертання) **фонологічний** (до- + фонологічний) — етап в історичному розвитку поглядів на систему фонем української мови, коли розглядається питання про кількість і якість фонем, їхні варіанти (започаткований 1927 р.).

Періодична комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація періодична*.

Перкúрсія (лат. *percussio* — нанесення ударів) — швидкий переказ на словах. Вважається стилістичним недоліком з погляду гарного тону. Пор.: *Платіазм*.

Перлокуція / Акт перлокутивний (лат. *per* — префікс, що означає посилення, завершення, дію, спрямовану на щось, крізь щось, і англ. *locution* — мовний зворот, вислів) — вплив мовлення на свідомість і поведінку адресата; компонент мовленнєвого акту, що відбиває можливі або вже здійснені результати акту комунікації. Спрямованість мовленнєвого акту на досягнення результативної реакції адресата; один із трьох конституентів мовленнєвого акту, який відбиває очікувані чи досягнуті результати здійсненого мовленнєвого акту. Див.: *Акт перлокутивний*.

Перлокутивний (лат. *per* — префікс, що означає посилення, завершення, дію, спрямовану на щось, крізь щось, і англ. *locution* — мовний зворот, вислів) **ефект** (лат. *effectus* — дія, результат) — Див.: *Ефект перлокутивний*.

Персоналізація (лат. *personalis* — особистий, від *persona* — особа + *-ізація*) — те саме, що уособлення. Див.: *Уособлення*.

Персифляція (лат. *persuflyati-siya*) — Див.: *Астеїзм*.

Персональна (лат. *personalis* — особистий, від *persona* — особа; прикм. від ім. *персона*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування). Див.: *Комунікація персональна*.

Персональність (лат. *personalis* — особистий, від *persona* — особа; ім. від прикм. *персональний*) — Див.: *Категорія особи*.

Персоніфікація (лат. *persona* — особа та *facio* — роблю) — троп, що утворюється перенесенням ознак особи на предмети, речі, явища, тваринний і рослинний світ; поетичне олюднення доквілля; приписування неістотам властивостей та ознак істот, уява їх як таких, що діють, мислять, відчують, розмовляють; вид метафори, що сприяє олюдненню довколишнього світу: *Ой, не крийся, природо, не крийся, / Що ти в тузі за літом, у тузі... (П. Тичина)*. Синонім: *Уособлення*.

Перспектива комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — розгортання висловлюваного в реченні повідомлення у певній послідовності відповідно до повідомлюваного.

Персуазивність (нім. *Persuasion*, англ. *persuasion*, від лат. *persuasio* — переконання, умовлення) — оцінка мовцем об'єктивного змісту речення щодо його достовірності / недостовірності, вираження впевненого / невпевненого знання: *Дівчина добре підготувалася до семінару → Дівчина, безумовно, добре підготувалася до семінару*. В українській лінгвістиці поняття П. є відносно новим, його активно використовують у стилістиці, лінгвістиці тексту, психолінгвістиці й теорії мовного / мовленнєвого впливу (пор., наприклад, праці українських та російських лінгвістів Н.А. Безменової, Флорія Бацевича, О.С. Іссерс, М.Н. Кохтева, Н.Н. Миронової, Є.Ф. Тарасова та ін.); у комунікативній лінгвістиці — П. розглядають як один із різновидів

функційно детермінованих форм мовленнєвого спілкування, тобто П. кваліфікують як персуазивну комунікацію. Персуазивна комунікація — це ментально-мовленнєва взаємодія комунікантів, що реалізує спробу впливу адресанта на ментальну сферу реципієнта для зміни його поведінки (спонукання до здійснення / відміни від реалізації певних дій). Вивчення персуазивної комунікації має джерелом античну риторичу, в якій вперше було використано це поняття. У зарубіжній лінгвістиці зацікавлення персуазивною комунікацією відбулося в 40-і — 50-і роки ХХ століття. Персуазивна комунікація здебільшого розглядалася в межах соціальної психології (Hovland, Janis, Kelley, Sherif та ін.), когнітивної психології (Cacioppo, Chaiken, Eagly, Liberman, McGuire, Petty та ін.), теорії масової комунікації (Pettermann, Petty, Ray, Schenk та ін.). У лінгвістиці персуазивність аналізувалася з оперттям на конверсаційну методичу як мовленнєвий макроакт (Mann, Kosta); з виявом її особливостей у комерційній рекламі (Hantsch, Janich, Kessler, Pohl, Sandig, Stoeckl) та політичній комунікації (Gruenewald, Hoffmann, Holly, Pueschel) як одного з можливих складників комунікативної стратегії тексту та його різновидів маніпулювання, протипоставляючись раціональній аргументації (Schöberle, Herbig), а також як скупність прийомів посилення аргументів у процесі аргументування (Holly, Pueschel). Ця проблема у вітчизняній лінгвістиці знайшла вияв у рамках стилістики та лінгвістики тексту

П (Аврасін, Гончарова, Лівшиц, Миронова та ін.) і в теорії мовного / мовленнєвого впливу (Іссерс, Флорій Бацевич, Г. Колшанський, Іван Сусов та ін.). Узагальнене дослідження П. запропонували американські та німецькі вчені, де П. розглядається крізь психологічну призму. Персуазивна комунікація — це усталена та конвенційно визначена в суспільній і комунікативній практиці особлива форма ментально-мовленнєвої взаємодії індивідів, здійснювана на ґрунті визначених типів тексту для адекватного, здебільшого вербального, впливу одного з комунікантів (адресанта) на інтенції свого комунікативного партнера / партнерів (реципієнта / аудиторії) для досягнення ненасильницьким шляхом (через комунікативні стратегії переконання та «зваблення») досягнення від нього схвалення необхідності, бажаності або можливості здійснення / відмови від здійснення відповідної посткомунікативної дії на користь адресанта. Одиницею персуазивної комунікації постає мовленнєвий макроакт персуазивності (персуазив), що є прототипним зразком, сукупністю правил реалізації мовленнєвої дії, за якою конвенційно закріплена персуазивна ілокутивна сила спонукання реципієнта до здійснення / відмови від реалізації певної посткомунікативної дії на користь адресанта. Конкретизація прототипу мовленнєвого макроакту персуазивності наявна в реальній ситуації спілкування у формі тексту. Персуазивний текст — це текст, домінують функцією якого (в ієрархії інших комунікативно-прагматичних

настанов) постає вплив на ментальну сферу реципієнта (його думка, оцінка) для зміни його поведінки (спонукання до реалізації / відмови від здійснення певних дій). Адресант персуазивної комунікації продукує текст відповідно до комунікативної стратегії персуазивності. Комунікативна стратегія персуазивності виступає діалектичною цілісністю концептуально-тематичного плану адресанта щодо структури свого мовленнєвого висловлення / тексту у процесі творчої (варіативної) реалізації цього плану, спрямованого на досягнення персуазивної мети адресанта. Комунікативна стратегія персуазивності має два рівні: 1) спільна комунікативна стратегія визначується прагматичною інтенцією адресанта та виступає домінують функційною характеристикою персуазивного дискурсу, його основною концептуально-тематичною настановою з орієнтуванням на перлокутивний ефект, досягнення якого прагне адресант; 2) часткові комунікативні стратегії — це варіанти реалізації основної інтенції у вигляді елементів змісту, включених у позиційну структуру тексту. Між загальною та частковими персуазивними стратегіями наявні родові відношення. Об'єднання в рамках стратегії мети та засобів її досягнення визначає необхідність вирізнення інструментального аспекту комунікативної стратегії персуазивності. В інструментальному аспекті стратегія аналізується як система здійснюваних адресантом операцій вибору та комбінування, тематичного оформлення й текстового кодування комунікатив-

них дій під контролем відповідної стратегічної мети. Ці операції належать до персуазивної техніки. Останні експлікуються у структурі тексту через систему лінгвостилістично інтерпретованих засобів різних мовних рівнів — мовних маркерів персуазивності. Такі мовні маркери внутрішньої персуазивності не мають. Їхня персуазивна функція реалізується: 1) тільки в умовах текстового цілого, інтенційно зумовленого комунікативною стратегією персуазивності; 2) у їхній взаємодії між собою, з іншими елементами текстової структури, а також з елементами екстралінгвальної інформації (про ситуацію спілкування, реципієнта, можливих перешкодах тощо). Основу реклами як особливого акту персуазивної комунікації становлять такі стратегії: стратегія привернення уваги до рекламованого продукту, стратегія створення позитивного іміджу рекламованого продукту, стратегії підтримки інтеракції. Мовними маркерами персуазивності в рекламних текстах є засоби різних мовних рівнів: графічного, фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного.

Перф́ект (лат. *perfectus* — завершений) — складна категорійна форма минулого часу дієслова в індоєвропейських мовах (пор., наприклад: *давньоукраїнська, сучасна сербська* та ін.), що позначає здійснення дії, вияв стану, перебіг процесу до того часу, що мається на увазі (до того часу, про який іде мова), звідки природно подання його (процесу) як результату минулої дії в сьогоденні. **Перф́ект сильний** — у германських мовах форми перфекта, що ґрунтуються на внут-

рішній флексії. **Перф́ект слабкий** — у германських мовах форми перфекта, утворені за допомогою особливого суфікса без зміни основи. **Перф́ект складний** — аналітичні форми перфекта.

Перф́ектíв (лат. *perfectus* — завершений + *-ив*) — те саме, що доконаний вид. *Див.: Вид доконаний.*

Перф́ективіа́ція (лат. *perfectus* — завершений + *-ація*) — утворення форми доконаного виду від дієслівної основи недоконаного виду, у слов'янських мовах регулярно здійснюване за допомогою префіксів: *писати — написати, читати — зачитати, нести — принести, носити — переносити, різати — надіграти, казати — сказати, тасувати — підтасувати* і под.

Перф́ектíвний (лат. *perfectus* — завершений) — прикм. до доконаний вид. **Дієслова перф́ектíвні. Значення перф́ектíвні. Форма перф́ектíвна. Характер перф́ектíвний. Вид перф́ектíвний** — те саме, що вид доконаний (*див.: Вид*).

Перф́ектний (лат. *perfectus* — завершений) — прикм. до перфекта. **Значення перф́ектне. Дієприкметник перф́ектний** (*див.: Дієприкметник*).

Перф́орматíв (лат. *performo* — дію) — тип повідомлення, тотожний мовленнєвому вчинку (злитю воедино кодування дії та сама дія); висловлення, що являє собою реалізовувану адресантом дію (*обіцянка, привітання, вітання, прохання* тощо). Перформативне висловлення може поставати канонічною формою, в якій використані, утворюючи перформативну рамку (*див.: Рама перформативна*): а) перформативне дієслово в першій особі однини теперіш-

нього часу активного стану дійсного способу (*Я обіцяю.*); б) вказівка на суб'єкт висловлення і, відповідно, на суб'єкт озвучуваної дії; в) вказівка на адресат. Рамка охоплює пропозиційну частину висловлення. Заповнення всіх позицій у канонічній формулі має своїм результатом експліцитний перформатив. Формула допускає свободу щодо заповнення, і набір таких варіантів заповнення можна кваліфікувати як перформативну парадигму речення (за В. Богдановим). До характеристик експліцитних перформативів належать: еквіакційність (рівнозначність дії — визначальна ознака перформативів); неверифікованість (неможливість застосування критеріїв істинності / хибності); автореферентність (перформатив покликається сам на себе); автономінативність (перформативний мовленнєвий акт описує себе); еквітемпоральність (збіг часу мовлення та перформативного дієслова); компетентність (наявність відповідних повноважень у мовця); відповідні лексичне й граматичне вираження. Пропуск тих чи тих компонентів формує імпліцитний перформатив, з ідентифікацією прагматичних функцій якого постають чималі труднощі. У цих випадках втрачають чіткість межі між перформативами та констативами (див.: *Констатив*); повідомлення, пропозитивний складник котрого не може бути оцінений у межах категорій істинності / неістинності; своєрідний тип мовленнєвих актів з певними граматичними та лексикологічними особливостями, у яких дія, названа дієсловом-присудком, еквівалентна вчинку, ос-

ільки має чіткі наслідки: *Витаю тебе і бажаю щастя!; Несу каву тобі* та ін. З оперттям на ілокутивну силу висловлення у межах перформативності виокремлюють такі її вияви: перлокутивну, ілокутивну та локутивну (С. Кодзасов). Див.: *Констатив; Рамка перформативна*.

Перформативне (середньолат. *per-formo* — дію; прикм. від ім. *per-formativ*) **висловлення** — Див.: *Перформатив*.

Перцептив (лат. *perceptio* — сприймання) — денотативна роль об'єктного типу; пацієнс, предмет, ознак, подія, вияв, що сприймаються органами почуттів експерієнцера: *Літніми вечорами біля річки пахло молодим очеретом*.

Перцептивна (прикм. від ім. *перцептив*) **фонетика** (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук) — Див.: *Фонетика перцептивна*.

Перцептивні (прикм. від ім. *перцептив*) **різновиди мовленнєвої діяльності** — Див.: *Різновиди мовленнєвої діяльності перцептивні*.

Перцепція (лат. *perceptio* — сприймання) — складник спілкування та комунікативного акту, що виявляється в особистісному сприйманні учасниками комунікації один одного з допомогою різних каналів комунікації (зорового, слухового, тактильного та ін.); процес сприйняття комунікантами один одного, їхнє взаємопізнання як основа взаємодії та взаєморозуміння.

Писання — один із різновидів комунікації, мовленнєвої діяльності, здійснюваної через систему спеціальних графічних знаків — літер, розділових знаків і под. Пор.: *Читання*.

Писемна комунікація (лат. *com-munico* — спілкуюся; лат. *com-*

tunicare — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація писемна*.

Писемність — 1) система графічних знаків, використовуваних для фіксації мовлення на письмі; 2) сукупність письмових пам'яток певного народу та певної епохи.

Писемно-мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт писемно-мовленнєвий*.

Письмо — графічна система фіксації мовлення, що дозволяє передавати інформацію через час і відстань.

Письмо — знакова система фіксації мовлення, що уможливорює за допомогою відповідних накреслень (графічних знаків) передавати мовленнєві витвори на відстані та зберігати їх у часі. До основних систем письма належать: **ідеографічне письмо**, **складове письмо** (або **силабічне письмо**) — знак передає певну послідовність звуків, та **алфавітне** (знак передає окремий звук).

Письмо ідеографічне (прикм. від ім. *ідеографія*) — різновид письма, в якому графічний знак, що є умовним зображенням або абстрагованим малюнком, постає знаком поняття, передає значення, що закріплене за словом, а не його звучання. Див.: *Ідеограма*.

Письмо ієрогліфічне (грецьк. *hieros* — святий і *glyphe* — різьблене зображення; прикм. від ім. *ієрогліф*) — те саме, що письмо ідеографічне. Див.: *Письмо ідеографічне*.

Питальне речення — Див.: *Речення питальне*.

Письмове мовлення — Див.: *Мовлення письмове*.

Питання — висловлення, що примушує адресата повідомити певну інформацію адресантові або висловити думку щодо певної події, факту тощо: *Котра година?; Як ви себе почуваєте?; Чому не прийшли на виставку?* і под.

Питання непряме — питання, передане у формі непрямої мови (непрямого мовлення): *Мати допитувалася сина, чому він ходив до школи*.

Питання приєднувальне — питання, що постає як щось раптове; надає мовленню розмовної ввічливості, підтримки, хоча має відтінок неприродності: *Ви погоджуєтесь, чи не правда?; Сьогодні гарна погода, чи не так?; Мабуть, засідання понесуть, як ви думаєте?*

Питання риторичне (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво) / **Запитання риторичне** — стилістична фігура у формі запитання, що не вимагає відповіді; речення, питальне за структурою, але таке, що не вимагає відповіді, а тільки акцентує увагу на чому-небудь. Таке речення, подібно до розповідного, передає повідомлення, що часто пов'язане з виявом різних емоцій, експресивних відтінків. П.р. досить поширені, часто використовувані як певний стилістичний прийом ораторського мовлення; питання, що в підґрунті може передбачати не емпатію, а вираження недовіри, насмішку (за невідповідної інтонації): *Що ви говорите?!; Як це може бути?!; Не вже це правда?!; емоційно-експресивне вираження думки, судження у формі питання, на яке не потрібна відповідь: Хто здатний повернути води Дніпра назад?!.* П. р. має вели-

кий заряд експресії, що зумовлює широке використання в різних стилях мови: *Мицна, як смерть, Твоя в'язниця, / В ній морок смороду і мла. / Невже тобі ще може снитися, / Що вільна Ти колись була? // Що над ланів співучим злотом / Ти билась крилами в блакить?..* (Є. Маланюк). Див.: *Питання*. Пор.: *Питання риторичне побутове*.

Питання риторичне (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво) **побутове** — містить відтінок розмовності, емоційності, незадоволення: *Звідки ти це взяв?! Скільки можна чекати?! Куди тільки міліція дивиться?!* Див.: *Питання риторичне*.

Підвід миттєвий — те саме, що підвід однократний. Див.: *Вид*.

Піджин (спотворена форма англ. *business* — справа) — торговельна, колоніальна, міжетнічна мова, утворена внаслідок спрощення структури та лексики контактних мов, виконує обмежені комунікативні функції та не є рідною для жодного мовця. П. використовувались як мови-посередники в поліетнічних суспільствах. Відомо близько 50 піджинізованих форм мови. Вони в основному функціонують в Південно-Східній Азії, Океанії, Африці, Америці. Див.: *Мова; Мова-посередник; Спілкування; Комунікація*. Пор.: *Мова національна; Мова рідна*.

Підмет (лат. *subjectum* — підкладене) — головний член двоскладного речення, що виражає носія ознаки (дії, процесу, якості, кількості, стану і под.) і перебуває у двобічному предикативному зв'язку з іншим головним членом двоскладного речення — присудком; компонент формальної структури речення,

один з двох його головних членів, іменний, «синтаксичний предмет», пов'язаний двобічним зв'язком з присудком, «синтаксичною ознакою», носій теми за прямого порядку слів: *Зозуля невпинно рахувала мені роки в ранковій тиші* (О. Слісаренко); *Кілька учнів покликали мене до себе* (В. Сухомлинський).

Підмова — функційний різновид національної мови, що обслуговує переважно професійні (фахові) сфери людської діяльності.

Піднесення (підняття) — артикуляційна характеристика голосних за рівнем підняття язика, що пов'язано з розташуванням спинки язика щодо піднебіння; в українській мові голосними високого піднесення виступають [y], [i], високо-середнього — [u], голосними середнього [e], низького — [a].

Підрядна умова препозитивна (прикм. від ім. *препозиція*) **емфатична** (грецьк. *emphatikos*, від *emphasis* — виразність, підкресленість; прикм. від ім. *емфатія*) — використання підрядної умови у препозиції як емфазы, що надає відтінку журналістської претензійності: *Якщо вони цими даними хотіли заспокоїти громадськість, то вони, навпаки, тільки її насторожили; Якщо ви намагаєтесь мене залякати, то даремно стараєтесь*.

Підрядна частина — те саме, що підрядне речення. Див.: *Речення підрядне*.

Підрядне речення — Див.: *Речення підрядне / Частина підрядна*.

Підрядний — залежний, несамостійний.

Підрядний (субординативний) зв'язок — Див.: *Зв'язок підрядний (субординативний)*.

Підрядність / Підпорядкування / Субординація (франц. *subordination*, від лат. *sub* — під + *ordino* — призначаю, керую) — формально-граматичні відношення між означуваним і означувальним, стрижневим (головним) і залежним компонентами словосполучення і простого речення, складного речення між предикативними частинами.
Пор.: Сурядність.

Підрядність послідовна — поняття, що стосується і складного словосполучення, і складного речення ускладненого типу (див.: *Речення складнопідрядне з послідовною підрядністю*), що встановлює принцип ланцюгової залежності кожного наступного компонента / словоформи від попереднього / попередньої: *Нарешті птахові здалося, що він побачив рідні місця, до яких так довго вів зграю, що в перельоті стільки витримала* (Україна молода. — 2001. — 11 травня). *Пор.: Сунідрядність.*

Підсвідоме мовне — неусвідомлені мотиви поведінки, зокрема у спілкуванні з іншими людьми, зумовлені певними міфами, віруваннями, звичаями, традиціями, способами сприйняття й інтерпретації світу тощо, що виявлені в духовній культурі цієї національної лінгвокультури.

Підтекст (*під-* + *текст*) — підкатегорія інформативності, інформація, закладена імпліцитно у вербальній формі макрознака і виявлювана на її ґрунті в дискурсі; передається додатковими, стилістичними значеннями мовних одиниць, їхньою конотацією; прихована інформація, яка має подвійну природу: два потоки повідомлення, що прямують паралельно, — один, ви-

ражений експліцитно, інший, створюваний імпліцитно. У психолінгвістиці — прихована інформація, що виокремлюється з тексту завдяки асоціативності його одиниць і їх здібності до набуття смислів.

Підхід інструментальний (прикм. від ім. *інструмент*) — у комунікативній лінгвістиці — тлумачення міжмовної та міжкультурної комунікації як наукової дисципліни щодо практичної ре-зультативності (належної адаптації індивіда до іншомовного середовища, створення методики навчання відповідної інтенсивності міжмовних і міжнаціональних контактів і под.). Див.: *Комунікація; Спілкування.*

Підхід механістичний — у комунікативній лінгвістиці — погляд на комунікацію як на однобічний процес передавання інформації від джерела адресатові.

Підхід примордіальний (*при-* + *мордіальний*) до розуміння етнічності (прикм. від ім. *етнос*) — теорія, що передбачає аналіз етнічності як об'єктивної (примордіальної, або споконвічної) характеристики людства, констатуючи, що соціальну групу характеризують такі риси, як територія, релігія, культура, соціальна організація або мова.

Підхід прототіпний (прикм. від ім. *прототип*; франц. *prototype*, від грецьк. *prōtos* — перший і *typos* — відбиток, форма, тип) — новий підхід до явищ категоризації мови, що поняття як до структури, що містить вказівку на те, які елементи постають прототипами, закладеними в людській думці від народження.

Підхід системний (грецьк. *systēma* — утворення, складення з певних частин, поєднання;

прикм. від ім. *система*) — сукупність прийомів дослідження об'єктів / реалій як систем.

Підходи до вивчення мовної особистості — 1) психолінгвістичний підхід; 2) лінгводидактичний підхід; підхід, мотивований вивченням мови художньої літератури.

Підходи до розуміння етнічності (прикм. від ім. *етнос*) — примордiальний, конструктивiстський інструменталізм, використовуваний у теоретичних і теоретико-прикладних пошуках.

Підхóплення — 1) повтор слова, словосполучення з попереднього уривку мовлення для певного пояснення думок, почуттів, пов'язаних з цим поняттям: *І так швидко це зробили мої учні. Учні? А що про них взагалі відомо?* (А. Яна); 2) те саме, що акромонаграма (див.: *Акромонограма*; *Анадиплосис*); 3) повтор слова або словосполучення з попередньої репліки співрозмовника для емоційної оцінки, коментування: Микола: *А тут козаки почали наступати...* Василь: *Козаки почали наступати. Та не просто наступати, а за своєю власною тактикою* (Б. Стельмах); 4) закінчування фрази за іншого для того, щоб унеможливити співрозмовнику провести свою думку та підмінити її власною, або для того, щоб показати, що думка співрозмовника зрозуміла: Микола: *Я не просто це розповідаю, бо...* Василь: *Справа справді несподівана і непродумана заздалегідь* (Б. Стельмах).

Пізнання — здатність до розумового сприйняття та переопрацювання інформації.

Пізнання практичне (прикм. від ім. *практика*) — пізнання дійсності у процесі суспільної прак-

тики, тобто трудового процесу й повсякденного життя. *Пор.: Пізнання теоретичне.*

Пізнання теоретичне (прикм. від ім. *теорія*) — спрямоване та здійснюване за допомогою спеціальних методів вивчення, дослідження дійсності та окремих її об'єктів. *Пор.: Пізнання практичне.*

Пік (франц. *pic* — гірська вершина, від *piquer* — колоти, проколувати) **прагматичний** (прикм. від ім. *прагматика*) — в одних випадках позначає традиційно витлумачуваний підмет в англійській, німецькій і французькій мовах, в інших використовується — як синонім теми.

Піктогра́ма (лат. *pictus* — намальований, малюнок і *gram* — бачу) — знак піктографічного письма; одиниця (графема) піктографічного письма (див.: *Піктографія*); знак-малюнок окремих сучасних штучних знакових систем. Див.: *Піктографія*.

Піктогра́фія (лат. *pictus* — намальований, малюнок і *grafo* — пишу) — різновид письма, що ґрунтується на передачі конкретної інформації у формі малюнка або послідовності малюнків, не закріплених за конкретним мовним висловом. П. постає першим етапом розвитку письма.

Післяслівник / Післяйме́нник — службове слово, що виконує функцію прийменника, але на відміну від нього займає позицію після повнозначного (самостійного) слова: *наступити на; перейти через; перевезти через; відійти від; відступитися від; підійти до* та ін.

Післяйме́нник — розряд службових слів, що виконують ті самі функції, що й прийменник, але на відміну від нього завжди зна-

ходяться в постпозиції щодо імені. Див.: *Післяслівник*.

Плагіат (лат. *plagiatus* — викрадений) — привласнення тексту з чужого літературного чи іншого твору без дозволу автора й без зазначення джерел.

План вираження — один з двох боків (аспектів) мовного знака, що означає на противагу означувальному, сукупність засобів вираження в певній мові.

План змісту — один з двох боків (аспектів), означувальне на противагу означуваному; множинність змісту поняттєвих категорій (охоплюючи граматичні категорії), наявних у певній мові.

Платіазм (грецьк. *plateiazos* — широко відкривати рот) — повільна й неправильна вимова внаслідок недорікуватого мовлення. Негативне стилістичне враження неволондіння мовою.

Плém'я — форма етнічної спільноти, характерна для докласової стадії розвитку людства. У П., як правило, об'єднуються кілька родів; у нього своя територія, своя мова (діалект), спільність релігійних поглядів, єдина влада (вождь і племінна рада), самоназва та самосвідомість. Див.: *Етнос; Самосвідомість етнічна. Пор.: Народність; Нація*.

Плеоназм (грецьк. *pleonasmus* — надмірність, перебільшення) — 1) надлишковість виражальних засобів, використовуваних для передачі лексичного чи граматичного змісту висловлення, багатослів'я; стилістична фігура, побудована на повторі слів або афіксів з тотожними або подібними значеннями для підкреслення, уточнення, емоційного виділення певної ознаки; надмірність слів у фразі або тексті з погляду точного відтворення думки. Різновидами П.

можуть бути тавтологія, перифраза, лексична надлишковість. Напр.: *своя автобіографія, перший дебют, у грудні місяці, головний пріоритет* тощо; помилка мовлення, що полягає у використанні у словосполученні та реченні слів, які виражають той самий або надзвичайно близький смисл: *За п'ятнадцять хвилин до смерті він ще був живий; Ось так виглядають бані храму Успенської церкви* (з мовлення екскурсовода); *Так наше перше знайомство і відбулося*. Сприймаються як недостатня освіченість у культурі мовлення. Ширше — слід тлумачити як надлишок монологічного мовлення або діалогічних реплік з повторами тих самих смислів. Деякі П. вже перестали сприйматися як помилка: *спуститися вниз, піднятися наверх, оточити зі всіх боків*. В інших випадках помилковість поширених П. рідко усвідомлюється: *найбільш оптимальний, потенційні можливості, специфічні особливості, на свої власні очі*; 2) зіставлення спільнокоренових слів з емфатичною метою, для посилення виразності: *Дуб одинок сто-яв в осінній задумі, / Чорніючи на чорній скалі* (А. Яна); 3) градація висхідна: *І як приступить журба невсипуща / Та до серденька твого, — / Тая росця цілюща — живуща / Буде жити його* (Л. Українка).

Плётення слів — банально-риторичне мовлення, тобто говорити ухильно, мистецьки й похитрому.

Плетіння слівес — стиль мовлення, властивий для багатьох творів XIV–XVII ст. — у церковній, літописній та інших сферах, експресивний та емоційний, із

застосуванням численних риторичних прийомів, церковнослов'янських лексичних і граматичних одиниць, складних словоутворень (урочисте мовлення на високі теми).

Плюралізм (лат. *pluralis* — множинний, різноманітний, від *plus* — більше) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — панування в суспільній думці, настроях тощо певного народу доброзичливого ставлення до інших мов і культур (здебільшого мов і культур меншин), поширених на теренах проживання цього народу; толерантне ставлення до різних мов і культур у комунікативній співтоваристві. *Див.: Мова; Культура.*

Плюра́лія та́нтум (*pluralia tantum*) — лексико-граматичний (лексико-морфологічний, семантичний) розряд іменників, що не мають форм однини (пор.: *Сингуля́рія та́нтум* (*singularia tantum*)): *дріжджі, вакації, вершки, висівки, ворота, двері, канікули, шахи, Альпи, Карпати, Суми* та ін.

Плюсквамперфе́кт (лат. *plusquamperfectum* — більше ніж закінчений) / **Давномину́лий час** — складна дієслівна форма минулого часу, яка означає дію в минулому, що передувала іншій минулій дії: *Дівчата були пісню почали співати, та раптом засоромилися хлопців* (Г. Косинка). *Див.: Час дієслова давноминулий.*

Побі́чний на́голос — те саме, що другорядний наголос. *Див.: Наголос побі́чний (дру́горядний).*

Побуто́ва кому́нікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ.

communication; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Кому́нікація побутова.*

Побуто́ва ле́ксика (грецьк. *lexikos* — словесний) — *Див.: Лексика побутова.*

Побуто́ве поняття — *Див.: Поняття побутове.*

Поведі́нка верба́льна (лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — *Див.: Поведі́нка мовленнєва.*

Поведі́нка кому́нікати́вна (прикм. від ім. *кому́нікація*) — поведінка індивіда у процесах спілкування, регульована комунікативними нормами та традиціями, яких він дотримується у спілкуванні; сукупність реалізованих у спілкуванні правил, законів, постулатів, максимум, традицій тощо певної національної лінгвокультури з належним застосуванням мовних і позамовних засобів, а також певний тип поведінки комунікативної поведінки індивідуума, визначуваний такими сукупностями. *Див.: Спі́лкування; Кому́нікація; Правила спі́лкування; Посту́лати кому́нікації / Посту́лати спі́лкування; Макси́ми спі́лкування; Конвенції спі́лкування.*

Поведі́нка кому́нікати́вна (прикм. від ім. *кому́нікація*) **верба́льна** (лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — сукупність норм і традицій спілкування, мотивованих тематикою та закономірностями спілкування з дотриманням і використанням мовного коду у відповідних комунікативних умовах. *Див.: Спі́лкування; Кому́нікація; Поведі́нка кому́нікати́вна. Пор.: Поведі́нка кому́нікати́вна неверба́льна.*

Поведі́нка кому́нікати́вна (прикм. від ім. *кому́нікація*) **націона́льна** (прикм. від ім. *нація*) (**етні́чна**) — поняття теорії кому́ніка-

тивістики; сукупність норм і традицій спілкування в усіх можливих типах інтеракцій і конситуацій носіїв певної національної лінгвокультури. *Див.: Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна.*

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **невербальна** (*не-* + лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — сукупність норм і традицій, що виявляють, зумовлюють і мотивують типи спілкування з належним застосуванням невербальних засобів: фізичних дій, контактів, розташування співрозмовників (*дистанція*) та іншої кінетики (*міміка, жести, поза*), які супроводжують і уможливають комунікацію. *Див.: Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна.*

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **ненормативна** (*не-* + *нормативна*) — комунікативна поведінка носіїв певної лінгвокультури, що виявляє порушення, відхилення усталених у ній комунікативних норм і практик.

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **нормативна** (прикм. від ім. *норма*) — комунікативна поведінка, усталена в певному суспільстві, відповідній лінгвокультурі, якої дотримується у стандартних ситуаціях спілкування більшість мовців.

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **продуктивна** — вербальні й невербальні дії комуніканта в тих чи інших межах комуніканта з дотриманням відповідних норм і традицій спілкування.

Поведінка рецептивна (лат. *receptio* — сприйняття, від *recipere* — отримувати, сприймати) кому-

нікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — розуміння, інтерпретація та варіація вербальних і невербальних дій співрозмовника, який є представником певної лінгвокультурної спільноти.

Поведінка мовленнєва — використання мови (мовного коду) учасниками спілкування в конкретних обставинах з оперттям на відповідний рівень володіння комунікативною та мовною компетенціями.

Поведінка мовленнєва культурно мотивована — складник комунікативної поведінки особи національної лінгвокультури з використанням мовних засобів у відповідних обставинах, здійснюваного з оперттям на культурні традиції, на національно-культурні стереотипи. *Див.: Поведінка комунікативна.*

Поведінка невербальна (*не-* + лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) **культурно мотивована** — складник комунікативної поведінки особи конкретної національної лінгвокультури із застосуванням паравербальних засобів спілкування у відповідних умовах і ситуаціях з послідовним оперттям на національно-культурні звичаї, традиції, стереотипи тощо. *Див. також: Поведінка комунікативна.*

Повідомлення — 1) одна з категорій комунікації як модусу існування людської мови, співвідносна з реченням у мові та висловленням у мовленні; символічні форми, що створюють, щоб репрезентувати певні наміри відправника / адресанта для отримувача / адресата; комунікативна дія, утілена в конкретну пропозитивну структуру з конкретними асертивно-пропозитивними інформаційними складниками. **Повідомлення додаткове.**

Повідомлення уточнювальне. Стрижнем насичення повідомлення є мовленнєвий акт з його локутивною, ілокутивною, колокутивною та перлокутивною структурою; 2) різновид розповіді, якому притаманні лаконізм викладу, інформативність, чітка композиція; вживається в публіцистичному стилі мовлення; 3) зміст комунікації. Див.: *Комунікація; Мова.* Пор.: *Речення; Висловлення; Акт мовленнєвий.*

Повна комунікативна невдача — Див.: *Провал комунікативний.*

Повноголосся — сполучення -оро-, -оло-, -ере-, -еле- у коренях окремих слів, що відповідає старослов'янському -ра-, -ла-, -ре-, -ле- та постає виявом праслов'янських *or, *ol, *er, *el між приголосними: берег, порошок, воров, ворота, золото і под. Пор.: *Неповноголосся.*

Повнозначний — той, який має окреме самостійне значення. Пор.: *Службовий.*

Повнозначні слова — те саме, що слова самостійні. Див.: *Слова повнозначні; Слова самостійні; Частини мови.*

Повтор — стилістична фігура, фігура мовлення, що являє собою повторення послідовності звуків, слів, словосполучень в одному висловленні для виділення певних думок, фраз, деталей в описах, для посилення виразально-зображальних потенцій мови: *Кричать труби, / труби кричать, / голосно так кричать. / Але їм не перекричати плачу матері. / Але їм не перекричати / щебету кривавих солов'їв. / Ні, нізачо не перекричати* (В. Голобородько). Повторюватися можуть і цілі вислови: *Я на вранішній росі зростав, / Я на вранішній росі*

ранки запізнав (А. Яна). Див. також: *Анадиплосис; Епаналепсис; Епізевксис; Редуплікація (повтор); Тавтологія; Фігура етимологічна.*

Повтор образів (вічні образи) — своєрідний прийом міжтекстуальності, що полягає в тому, що образи за глибиною мистецького узагальнення виходять за межі конкретного твору й містять у собі невичерпні можливості філософського осмислення буття. Див.: *Повтор.*

Повтор прийменника — подвоєння або потроєння прийменника у сполученні іменника з його атрибутами: *Від Києва до найменшого до найвіддаленішого до села* (Усне мовлення); *На ранковій на педагогічній на раді було вирішено вийти усім організовано на суботник* (Зі шкільного радіо). Див.: *Повтор.*

Повтор простий — вживання одного слова або словосполучення два або більше разів без перерви як засобу виразності, емоційності: *Я щойно була щаслива — щастям безмісним і п'яним!* (О. Забужко). Повтор може набувати абсолютної ємності — аж до повтору поетичного рядка для виразності. Див.: *Повтор.*

Повтор синонімічний (прикм. від ім. синонім) — Див.: *Градація; Синоніми парні.*

Повтор слів градаційний (прикм. від ім. градація) — повтор слова з посиленням його смислу додатковим уведенням іншого слова: *Нелегко, інколи дуже нелегко...; Усі чекають, давно чекають змін; Церемонії не потрібні, зовсім не потрібні; Плітки мене не хвилюють, зовсім не хвилюють; У серці ти, тільки ти!* Пор.: *Епізевксис; Повтор простий.*

Повтор художній — один з основних засобів актуалізації в поетичних текстах, який полягає в цілеспрямованому ущільненні того чи іншого елемента, що робить його помітним, структурно активним. *Див.: Повтор.*

Погляджування — термін трансакаційного аналізу (Е. Берн); вживання адресантом різноманітних мовленнєвих формул, мовних і позамовних (паралінгвальних) прийомів, спрямованих на встановлення або продовження контакту, підтримання належного іміджу адресата, вияв прихильності до нього тощо.

Поглиблення — 1) повтор того самого слова два або три рази підряд (*див.: Повтор простий*); 2) те саме, що анадиплосис (*див.: Анадиплосис*); 3) те саме, що епаналепсис (*див.: Епаналепсис*).

Подовження приголосних — фонетичний процес подовження м'якого приголосного в позиції між двома голосними, що став наслідком історичної асиміляції [j] попереднім приголосним.

Подвобення прийменника — навмисний повтор прийменника при атрибутивно-залежному та стрижневому компонентах: *На все на це немає часу; У хаті у своїй зустрічаю вас.*

Подія — те саме, що й ситуація. *Див.: Ситуація.*

Подія комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) / **Подія мовленнєва** — відносно самостійне та зв'язне комунікативне ціле, з більш або менш визначеною темою, досить чітким зачином і кінцівкою, пор., наприклад: *лекція і семінар в університеті, захист магістерської або дипломної роботи, наукова доповідь, проповідь, публічна*

промова, судове засідання, оформлення путівки в туристичному агентстві, товариська вечера в ресторані, іспит, розмова про новий художній фільм, товариська бесіда тощо; одиниця комунікації, елементарний комунікативний акт; закінчене мовленнєве спілкування, що є одиницею дискурсного макrorівня.

Подвобення приголосних — збіг однакових приголосних на межі різних морфем: *возз'єднання, підданий, відданий, піддавши, наввипередки* тощо.

Подразник — будь-який матеріальний вплив, що викликає зміну стану організму.

Поетизми лексичні (прикм. від ім. *лексика*) — слова, уживані здебільшого в поезії, особливо в класичній поезії минулого: *ланіти, перст, легкокрилий, десниця, шуйця, давній* та ін.

Поетизми морфологічні (прикм. від ім. *морфологія*) — архаїчні й нечастотні морфологічні форми, використовувані в поезії для надання віршам відтінків урочистості: *Та ясен місяць угорі* (Т. Шевченко); *Пливе човен води повен* (Т. Шевченко).

Поетизми синтаксичні (прикм. від ім. *синтаксис*) — синтаксичні конструкції, що використовуються здебільшого для надання поезії урочистого тону. П. с. можуть поставати паралельні форми граматичного роду типу *бандуриста, гітариста, поета*.

Поетична лексика (грецьк. *lexikos* — словесний) — *Див.: Лексика поетична.*

Поетонім (*поет* + *-онім*) — ім'я в літературному творі, у художньому мовленні, що виконує поряд з номінативною характеристичну, ідеологічну та стилістичну функції, вторинне щодо

реальної онімії з властивою для нього динамічною семантикою.

Поетонімолógія (*поетонім* + *-логія*) — наука про власні імена в художньому мовленні, до завдань якої належать: 1) у синхронному аспекті — вивчення поетики пропріальних одиниць конкретного художнього твору, поетики власних імен у творчості окремого автора, розгляд поетики онімів літературного напрямку; 2) у діахронному плані — а) простеження змін у літературній традиції певного напрямку; б) вияв закономірностей онімовжитку в різних літературних напрямках і школах; в) характеристика змін у поетиці онімів за розпаду певного напрямку, школи і под. Важливим також постає встановлення особливостей функційного навантаження поетонімів у творах різних мовленнєвих жанрів, з'ясування їхнього навантаження в окремих комунікативних регістрах тощо.

Позамовні (екстралінгвістичні) **засоби спілкування** — *Див.: Засоби спілкування позамовні.*

Позалітературна / нелітературна лéксика (грецьк. *lexikos* — словесний) — *Див.: Лексика позалітературна / нелітературна.*

Позиційний (прикм. від ім. *позиція*) (складовий, звукосполучний) **принцип графіки** (грецьк. *grapho* — пишу + *-іка*) — *Див.: Принцип графіки позиційний (складовий, звукосполучний).*

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **рміни звуків** — те саме, що позиційні чергування звуків. *Див.: Чергування (зміни) звуків позиційні.*

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **зміни (реалізації) фонем** (грецьк. *rhōpēta* — звук) — *Див.: Зміни (реалізації) фонем позиційні.*

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **ролі** (франц. *rôle* — букв. список, перелік від лат. *rotulus* — паперовий згорток) — *Див.: Ролі позиційні.*

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **чергування (зміни) звуків** — *Див.: Чергування (зміни) звуків позиційні.*

Пози́ція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) — 1) у широкому розумінні — характеристика місця певної одиниці у структурі складнішої одиниці, що розглядається з позиції форми (формальна позиція (*див.: Позиція формальна*)) або змісту (семантична позиція (*див.: Позиція семантична*)); для первинного елемента словоформи — це сума категорійних ознак (*рід, число, відмінок* та ін.), для елементів інших рівнів позиція може означати порядок розташування (перша позиція тощо); у синтаксисі — конкретизація синтаксичної функції в моделях речень і сполук слів; наявні такі внутрішньореченнєві позиції: предикованого компонента; предикувального компонента; поширювача моделі; поліпредикативного ускладнювача; у сполуках слів: придієслівного поширювача; присубстантивного; приад'єктивного; приадвербіального; 2) у фонетиці та фонології — сукупність умов реалізації фонем у мовленні: фонетичне оточення фонемою щодо початку й кінця слова (складу) та щодо наголошеного складу (*див.: Позиція сильна; Позиція слабка*).

Пози́ція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — поняття трансакційного аналізу; комунікативна роль, яку підсвідомо виконує кожен з

учасників спілкування / комунікантів щодо інших учасників комунікації. Такі позиції визначувані ступенем авторитетності комуніканта, його впливовістю в конкретній ситуації. Інколи під П. к. розуміють типові ролі Дитини, Старшого, Батька й Дорослого (за Е. Берном).

Позиція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) **семантична** (прикм. від ім. *семантика*) — умови вживання, реалізації одного зі значень багатозначного слова, що виявляється у сполученні зі значенням іншого слова / слів. За ступенем розмежування семантики слова наявні **сильна позиція слова**, де значення постає в своїй окремістості, чітко відмежоване від інших значень і не допускає інших тлумачень, і **слабка позиція слова**, в якій значення слова не диференційоване й може тлумачитися по-різному. *Пор.: Той чорний разовий хліб, який так гарно по-сільськи пахне. Він мені близький, наче дитина, що зросла на моїх очах* (М. Коцюбинський) — контекст однозначно виявляє одне зі значень слова *хліб* — *харчовий продукт, що випікається із борошна*, що в цьому разі перебуває в сильній семантичній позиції; *На заготзерно привезли хліб* (Сільські вісті. — 1992. — 18 серпня) — слабка семантична позиція слова *хліб* у цьому контексті не дозволяє однозначно встановити його значення — *харчовий продукт, що випікається із борошна чи зерно, з якого виготовляють хліб*.

Позиція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) **сильна** — 1) у фонології — позиція, в якій фонема виявлена повним комплексом своїх диференційних

ознак (своїм основним видом) і тому без перешкод виконує перцептивну та сигніфікативну функцію (див.: *Фонема*), забезпечуючи розпізнавання та розрізнення морфем і слів (*пор.: Позиція слабка*); в українській мові перцептивно сильна позиція для голосних у неприкритому наголошеному складі: *ур-вище, ан-ти, оль-вія, е-кер, ін-дій, и-кавка* тощо; сигніфікативно-сильна позиція для голосних під наголосом, для приголосних — перед голосними та сонорними (абсолютно сильні позиції), а також у кінці слова (сильна позиція для ознаки твердості / м'якості), напр.: *стан — стань* і под.; 2) статус, якого набувають у тексті його початок і кінець, оскільки означають перехід у новий стан, зміну діяльності для автора та читача, введення до системи координат іншого світу та вихід з неї за волею автора; відповідають за загальну тональність художнього твору.

Позиція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) **синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) — місце слова не в поверхневій структурі речення, а в системі його синтаксичних зв'язків, валентних властивостей елементів, що входять до структури речення. У флективній мові — синтаксична позиція маркована граматичною формою слова, словоформою. Так, у реченні *Мисливець убив вовка* та *Вовка убив мисливець* словоформи *мисливець* і *вовка*, займаючи різні місця у поверхневій структурі речення, займають, відповідно, різні синтаксичні позиції: *мисливець* — синтаксичну позицію підмета, що перебуває у двобічному предикативному зв'язку з

присудком *убив*, а *вовка* — синтаксичну позицію додатка, що перебуває в підрядному прислівному синтаксичному сильнокерованому зв'язку зі стрижневим компонентом *убив* та опосередкованому співвідносному з компонентом *мисливець*.

Позиція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) **слабка** — у фонології — позиція, за якої фонема виявлена неповним (або видозміненим) комплексом своїх диференційних ознак, унаслідок чого недостатньо реалізовані нею одна або дві функції — перцептивна та сигніфікативна (див.: **Фонема**. Пор.: **Позиція сильна**). Відповідно до цих функцій розмежовують: **П. перцептивно слабка** — позиція, що ускладнює розпізнавання основного виду фонем та зумовлює появу варіації; **П. сигніфікативно-слабка** — позиція, що зумовлює нейтралізацію різних фонем в одному варіанті, ускладнюючи тим самим їхнє розрізнення й розмежування морфем і слів. Ці різновиди П. с. інколи визначаються щодо конкретної диференційної ознаки. В українській мові перцептивно П. с. для голосних — це позиція після м'яких приголосних (пор. *лук* [лук] — *люк* [л'юк], де у другому випадку наявна варіація фонем /у/ — звук [y]); сигніфікативно П. с. для голосних — у ненаголошеній позиції (пор. нейтралізацію фонем /и/ та /е/ у варіанті [e]: [весна]); сигніфікативно П. с. для приголосних щодо ознаки дзвінкості / глухості — дзвінкх у позиції перед глухими: *відходити* [vít-xodítu], а глухих — у позиції перед дзвінками: *боротьба* [бород'ба], де у [vít-xodítu] наявна нейтралізація фонем /д/ у

варіанті [т], а у [бород'ба] — нейтралізація фонем /т/ у варіанті [д'], що таким чином взаємно перетинаються.

Позиція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) **фонем** (грецьк. *phōnēta* — звук) **сильна** — позиція, за якої протиставлення й розрізнення фонем досягають повної сили. Наприклад, фонема ←e→ під наголосом перебуває в сильній позиції, не під наголосом — у слабкій: *весело* — *веселий*, *клен* — *кленовий* та ін. Див.: **Опозиції фонологічні**. Пор.: **Позиція фонем слабка**.

Позиція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) **фонем** (грецьк. *phōnēta* — звук) **слабка** — позиція, за якої протиставлення фонем є неповним або зовсім зникає. У слабкій позиції перебуває приголосна фонема з, якщо вона розташована перед с (*розада* вимовляється як *росада*) і перед ж (*безжурний* — *безжурний*), а перед голосними, сонорними та дзвінками ця фонема звучить виразно (*залізний*, *зелений*, *зліва*, *згорнути*). Див.: **Опозиції фонологічні**. Пор.: **Позиція фонем сильна**.

Позиція (лат. *Positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) **формальна** (прикм. від ім. форма) — позиція члена речення на формально-граматичному рівні: правобічна позиція підмета, лівобічна позиція додатка тощо. П. ф. відбита в регулярному вияві функційного навантаження тієї чи іншої форми в реченні, слововсполученні: форма називного відмінка — формальна позиція підмета та ін.

Позначення — у лінгвістиці — необхідне для реалізації завдань комунікації кодування мовними засобами компонентів поза-

мовних ситуацій і самих ситуацій.

Показник роду іменників — засіб вираження категорії роду. Засобом визначення роду іменників постають слова: *він, вона, воно / мій, моя, моє; пор.* засоби враження граматичного роду власне-іменникові флексії: *-а(-я)* та нульове закінчення — жіночий, нульове закінчення та *-о, -е* — чоловічий рід, *-о, -е* та *-а(-я)* — середній рід і под., що в ряді випадків можуть бути омонімічними — нульове закінчення, закінчення *-а(я)* тощо.

Поле асоціативне (лат. *associare* — приєднувати) — сукупність лексичних одиниць, отриманих у результаті психолінгвістичного експерименту як реакції на певне слово-стимул.

Поле лінгвокультурологічне (прикм. від ім. *лінгвокультурологія*) — ієрархічна структура сукупності лінгвокультурем, об'єднаних спільним (інваріантним) смислом, що властивий певній лінгвокультурній сфері. Див.: *Лінгвокультурема; Смисл.*

Поле семантичне (прикм. від ім. *семантика*) (**лексико-семантичне**) — 1) фрагмент дійсності, що може бути описаний певною мовою за допомогою відповідної лексичної підсистеми. П. с. — основа побудови ідеографічних словників. **Семантичне поле атрибутивності в українській мові.** **Семантичне поле демінутивності в українській мові.** **Семантичне поле дієслів процесу в українській мові.** **Семантичне поле квалітативності в українській мові;** 2) ієрархічна структура множинності лексичних одиниць, об'єднаних спільним (інваріантним) значенням, спільністю змісту, що відбиває поняттєву, предметну чи функційну по-

дібність означуваних явищ (напр.: *секунда, хвилина, рік, століття, мить* і под. — семантичне поле часу). Лексичні одиниці включені у відповідне П. с. на підставі наявності об'єднувальної для них гіперсеми, пор., наприклад: *час* — для всіх позначень часу; *колір* — для всіх позначень кольору тощо; смисловий, змістовий комплекс окремої однозначної чи багатозначної лексеми, слова; у структурному плані — лексична парадигма, сукупність слів мови, у структурі лексичного значення яких наявні спільні та смислорозрінювальні компоненти; семантичне поле лексико-семантичної групи; семантичне поле лексеми, слова. Семантичне поле, його структура досліджуються методами компонентного аналізу й синтезу. Див.: *Група гіперогіпонімична; Ряд тематичний.*

Поле синтаксичне (прикм. від ім. *синтаксис*) — система, що об'єднує навколо основної реченневої структури її регулярні граматичні й семантичні перетворення. Так, синтаксичне поле опитивних речень охоплює всі моделі речень, за допомогою яких виражається опитивність (бажальність). Інколи під синтаксичним полем мають на прикметі **трансформаційне поле**, що також охоплює всю низку граматичних і семантичних перетворень реченневої структури типу *Спортсмен біжить → біг спортсмена; Коли наступає літо, діти приїжджають до батьків → Улітку діти приїжджають до батьків.*

Поле функційно-семантичне — система різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати одну спільну функ-

цію, що ґрунтується на спільності категорійного змісту; лексико-граматична підсистема, що охоплює різнорівневі, але взаємопов'язані засоби вираження певної семантичної (поняттєвої) категорії та які складають польову структуру, де вирізняваний центр (здебільшого граматична категорія) та більш / менш обширні напівпериферія та периферія — морфологічна (формотвірна), лексична, синтаксична. Так, у функційно-семантичному полі темпоральності центром постає морфологічна категорія часу з її основними чотирма формами (давноминулого, минулого, теперішнього та майбутнього часів), а навколо неї групуються напівпериферійні та периферійні засоби типу іменникових, прикметникових, прислівникових, опозицій (*весна — осінь, зима — літо, минуле — сучасне — майбутнє, сьогодні — вчора — завтра* і под.). **Функційно-семантичне поле темпоральності.** **Функційно-семантичне поле компаративності.** **Функційно-семантичне поле модальності.** **Функційно-семантичне поле квалітативності.** **Функційно-семантичне поле аспектуальності.** **Функційно-семантичне поле об'єктності.** **Функційно-семантичне поле суб'єктності.** **Функційно-семантичне поле квантитативності.** **Функційно-семантичне поле персональності та ін.**

Поліглосія (грецьк. *poly* — багато + *glōssa* — слово, вислів) — Див.: *Багатомовність*.

Поліетнічність (грецьк. *poly* — багато + *етнічність*) — наявність у межах однієї держави кількох етносів. Див.: *Етнос*.

Полілінгв (грецьк. *poly* — багато + лат. *lingua* — мова) — людина,

яка вільно володіє кількома мовами та може почергово використовувати їх у міжмовній комунікації. Див.: *Мова; Перемикання кодів*. Пор.: *Монолінгв; Білінгв*.

Полілінгвізм (грецьк. *poly* — багато + лат. *lingua* — мова + *-ізм*) — 1) здатність індивіда чи мовної спільноти почергово використовувати кілька мов для забезпечення комунікативних потреб; 2) те саме, що багатомовність. Див.: *Багатомовність; Мова; Комунікація*. Пор.: *Монолінгвізм; Білінгвізм*.

Полілінгвокультура (грецьк. *poly* — багато + *лінгвокультура*) — користування в щоденному житті й спілкуванні в умовах полілінгвокультури носіями конкретної національної лінгвокультури двома (кількома) мовами та культурами. Див.: *Мова; Ситуація полілінгвокультура*. Пор.: *Монолінгвокультура*.

Полілінгвологія (грецьк. *poly* — багато + лат. *lingua* — мова + *...логія*) — галузь мовознавства, що вивчає теоретичні та прикладні аспекти полілінгвізму як лінгвістичного явища, обґрунтовує його теоретичні й вивчає практичні особливості. Див.: *Полілінгвізм*.

Полілог (грецьк. *poly* / *pollis* — багаточисленний і *logos* — слово, вчення) — форма мовленнєвого спілкування кількох (трох і більше) осіб з орієнтовно однаковою комунікативною активністю своїми упорядкованими комунікативними смислами, урахування закономірностей змін мовців, простеження взаємодії транзакцій, врахування внутрішньоситуативного навантаження паравербальних засобів спілкування і под. Див.: *Спілкування; Комунікація; Форми*

спілкування. Пор.: Діалог; Монолог.

Поліморфізм (грецьк. *poly* — багато та ...*морфізм*) — виділення на ґрунті відповідного набору ознак множинності об'єктів, що диференційовані числом і / або відношенням елементів, що беруть участь в їхньому структуруванні.

Поліонімія (грецьк. *polyonimiya* — багатойменність, від *poly* — багато і *-онім*) — уживання різних імен щодо тієї самої особи, зокрема титулів: *Син Мстислава, княжич Мономаха, Всеволод, у хрещенні Гавриїл, Турів бив, у бою не відав страху І на чужь з товарами ходив* (В. Рождественський).

Поліпредикативне складне речення (*poly* — багато та *предикативний*) — те саме, що багатоконпонентне складне речення. Див.: *Речення багатоконпонентне складне*.

Поліпредикативність (*poly* — багато та *предикативний*; ім. від прикм. *поліпредикативний*) — ознака складного речення як одиниці, до складу якої входить кілька предикативних одиниць: *Ти руку подав, як зі мною прощався, та тільки не сказав, навіщо ти її подав* (О. Забужко); *Тіні зникають, а дерева йдуть за мною, щоб знову нагадати про щось забуте, але таке важливе* (Т. Прохасько).

Поліптіот / Поліптіотон (грецьк. *polupton* — багатовідмінковість) — вживання слова в реченні або в мовленнєвому відрізку в різних відмінках: *Ворона до ворони летить, ворона ворону питає, ворона вороні про свій шлях розповідає* (А. Яна).

Полісемант (*poly* — багато й *семант*) — те саме, що багатозначне слово. Див.: *Слово багатозначне*.

Полісемічність (ім. від прикм. *полісемічний*) — поняття з галузі семіотики, згідно з яким знаки (*символи, образи*) мають багато можливих значень й інтерпретацій.

Полісемія (грецьк. *polysēmos* — багатозначний, від *poly* — численний і *sēma* — знак) — наявність різних лексичних значень у тому самому слові, здатність слова позначати різні явища дійсності. Див.: *Багатозначність*.

Полісиндетон (грецьк. *polysyndeton*, від *poly* — численний і *syndeton* — зв'язок) — те саме, що безсполучниковість. Див.: *Безсполучниковість*.

Полісинтетизм (грецьк. *poly* — численний + *синтетизм*) / **Інкорпорація** (лат. *incorporatio* — включення до складу) — вираження у складі дієслівної слововформи синтаксичного зв'язку (узгодження) дієслова із суб'єктом і об'єктом (прямим, непрямим) завдяки включенню до слововформи дієслова спеціальних узгоджувальних елементів займенникового типу, що мають значення «згорнутих» об'єкта / об'єктів і суб'єкта. Див.: *Класифікація мов морфологічна; Мови полісинтетичні*.

Політика (грецьк. *politikē* — державна діяльність) **арабізації** — одна із ознак національної політики арабських держав.

Політика (грецьк. *politikē* — державна діяльність) **мовна** — сукупність ідеологічних принципів, законодавчих настанов, адміністративно-організаційних і культурно-етнічних практичних заходів для вирішення мовних відносин у країні, виявлювана в законодавчо-нормативних актах, урядових постановках і комплексі практичних заходів, що

регулюють формування і розвиток державної (офіційної) мови, сюди належать мовні аспекти національної політики, питання конкретного регулювання проблем, пов'язаних із взаємодією в національному просторі різних мовних утворень (*літературної мови і діалектів, уживання двох або кількох мов тощо*), а також питання нормування, кодифікації та стандартизації літературних мов, а в багатонаціональних державах — також співвідношення державної мови та мов національних меншин (*див.: Будівництво мовне*); політико-адміністративні дії держави, партії, класу, товариства, угруповань, скеровані на мовний розвиток у бажаному напрямі. Правова держава має гарантувати системою законодавчих актів, соціально-економічних, культурних, освітніх настанов розвиток національної мови й культури. *Див.: Мова; Мова рідна; Мова іноземна; Мова чужа; Політика мовна комплексна.*

Політика (грецьк. *politikē* — державна діяльність) **мовна комплексна** (прикм. від ім. *комплекс*) — різновид мовної політики, основу якої становить комбінація різних її типів; наприклад, засади політики офіційної одномовності поєднуються з місцевим типом мовної політики тощо. *Див.: Мова; Мова рідна; Мова іноземна; Мова чужа; Політика мовна.*

Політика (грецьк. *politikē* — державна діяльність) **мовна регіональна** (прикм. від ім. *region*) — різновид мовної політики, що реалізується на певній території та який залежить від домінувальних ознак регіону. *Див.:*

Політика мовна. Пор.: Політика національно-мовна.

Політика (грецьк. *politikē* — державна діяльність) **національно-мовна** — мовна політика як складник, компонент національної політики держави. *Див.: Політика мовна. Пор.: Політика мовна регіональна.*

Політика (грецьк. *politikē* — державна діяльність) **офіційної одномовності** — різновид мовної політики, мовного будівництва, зорінтований і скерований на підтримку функцій офіційної мови, що водночас є національною мовою більшості населення або титульного етносу на території країни. *Див.: Політика мовна.*

Політична (прикм. від ім. *політика*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація політична.*

Політична (прикм. від ім. *політика*) **лінгвістика** (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — *Див.: Лінгвістика політична.*

Полонізація (середньолат. *polonius* — поляк) — політика впровадження польської мови, віри, культури (іншими словами, спольщення), що мала вияв на території України з XIV ст. від часу підпорядкування Галичини та частини Волині й тривала майже 600 років у трьох виявах — територіальному, освітньому, духовному.

Полонізм (середньолат. *polonius* — поляк) — слово або мовний зворот, запозичені з польської мови, що належать до досить давніх запозичень, з-поміж яких наяв-

ні, зокрема лексичні: *хлопець, зичити, квапитися, сподіватися, оминутти, мешкати, міщанин, посполитий, достаток, в'язень, поєдинок, пильнувати, бавитися, блазень, блюзнір, блюзнірський, вирок, прикрий, розмаїтий, шаленство, брунатний, дідизна, ліжко, урядник, материзна, кепський, збруя, підлога, хвороба* тощо.

Поляни — за твердженням літописних даних, відомо, що «ті словени, що прийшли і сіли по Дніпру, нареклися поляни» («Повість врем'яних літ»); «жили особіно по горах сих і був це шлях із варягів у греки, і од греків по Дніпру», і далі: «І були вони мисливці на звірів, і тямущі та мудрі були, і називалися поляни, і від них же поляникияни і до сьогодні»; «поляни ж жили особіно і володіли родами своїми, і до цих братів, отже, були поляни» («Повість врем'яних літ»). Первісні П. були окремою етнічною спільнотою, що сформувалася, орієнтовно, у волинському ареалі празької культури. Цілком імовірно, поляни були на початку єдиним союзом племен, що в силу певних причин розпався на дві значущі частини, з яких одна емігрувала до Дніпра, а інша — в район Вісли й Одера. Остання й дала назву польській нації, а перша частина в Наддніпров'ї склала основу Русі. У похованні П. дотримувалися обряду тілопокладеннями в ями з курганним насипом. За цією ознакою їхню первісну територію ідентифікують як Наддніпрянщину, де на заході вони були відмежовані від деревлян лісами на правому березі р. Тетерева (за сучасною лінгвогеографією тут пролягає межа східного й центрального

ареалів середньополіського діалекту українського північного наріччя), далі — уздовж Дніпра на північ аж до м. Любеча, на схід уздовж Десни до р. Мени; на сході між П. й сіверянами знаходилась незаселена смуга солончаків, на південному сході П. проживали аж до м. Переяслава, на півдні межею був вододіл між правими притоками Дніпра — Ірпенем і Россю. За археологічними фактами, розселення П. почалося на правобережній Київщині (узбережжя р. Ірпін, у районі сучасного Києва). Коли почалося Велике переселення народів, з кінця V ст. н. е., для полянських князів почалися створюватися сприятливі умови, тому що через їхні землі переміщалися значні маси населення й тому важливого значення набули придніпровські висоти та гавань на р. Почайні, де впадали в Дніпро — Прип'ять і Десна. Верхівка племені П. здобула могутній засіб управління потоками різноплеменних колоністів. У кінці V ст. н. е. на Старокиївській горі Дніпра полянський князь Кий спорудив фортецю, що стала містом Кия (Київом). Вважають, що Київ від самого початку розвивався як надплеменний центр з етнічно різним населенням. На полянській землі засвідчено низку міст: Любеч (882), Переяслав (907), Вишгород (946), Васильків (988) та ін. Очевидно, П. спочатку користувалися певним діалектом **склавинського** походження. Активне проникнення з кінця V — до початку VI ст. на південь (активно використовувався водний шлях Дніпра) і змішування з антськими племенами пенківської культури дало поштовх для новітніх тен-

денцій у П. — формування елітного прошарку. У VII–VIII ст. П. та слов'яни-роси пенківської культури змішалися із скіфським і сарматським субстратом, що зумовило певне розмивання наявних культурних відмінностей між ними. Відмінність спостережувана тільки в особливостях поховання. За археологічними фактами, П. — склавіни за походженням — у IX–XI ст. мали обряд тілоспаленням з курганним насипом, а слов'яни-роси — тілопокладення в ямах зі зрубом (характерно для скіфосарматських племен). У X ст. обидві групи П. змішалися, зберігши в обряді поховання відмінність. Згодом вони стали йменуватися Руссю. Вигідні географічні умови, щільне заселення етнічно різноманітним населенням та інше — сприяло торговельному та культурному зростанню регіону Київщини, що зумовило можливість стати центром у IX ст. Давньокіївської — Давньоруської держави. Спочатку в П. діалект склавинський за походженням (спільний для П., деревлян, волинян, дреговичів і, певною мірою, ранніх поляків), це можна помітити в діалектних рисах північного наріччя української мови, географічні обриси якого майже збігаються з ареалом первісних П. У лісостеповій зоні південніше Києва говірки склавинського походження були під впливом сусідніх етносів, зокрема іраномовний вплив відчутний. Можливо, саме руси — творці дружинної антської культури, згодом — полянські дружинники, купці та інші заможні верстви міського населення, почасти ремісники вже володіли побутовим виміром мов-

лення типу койне, що уможливило побудову швидких мовленнєвих ситуацій в умовах етнічного розмаїття. Зростання політичної ваги П. зумовило активізацію нових мовних особливостей, під впливом яких деревлянські риси відступили. Ці нові мовні риси склали основу середньонадніпрянського діалекту української мови.

Польова́ модель (франц. *modèle*, від італ. *modello* і від лат. *modulus* — міра, зразок) **мо́ви** — Див.: *Модель мови польова*.

Польовий ме́тод (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — Див.: *Метод польовий*.

Помилка патетична (англ. *pathetic fallacy*) — різновид персоніфікації — уява співчутливої відповіді на людські емоції збоку неістот: *І раптом конвалія на мій погляд низько схилила свою голівоньку* (А. Яна).

Помилки мовленнєві — відхилення від правила, норм стилістики (стилістичні помилки) і норм вимови, слововжитку, морфології, синтаксису, словотвору (помилки культури мовлення). Див.: *Змішування стилів; Інтерференція іншого стиля; Апейрокалія; Варваризми; Банальність / Стиль банальний; Бомбаст; Катахреза; Паронимазія; Двозначність; Тавтологія; Плеоназм;SOLEЦИЗМ; Омонімія; Амфіболія*.

Помітка — у словнику — коротка (здебільшого однослівна) характеристика словникового слова відповідної його статті, що конкретизує, уточнює сферу вжитку слова, його стилістичні характеристики, а також передає певну граматичну інформацію. Пор.: *книжн.* (книжне слово), *розм.* (розмовне слово), *спол.*

(сполучник), *прикм.* (прикметник) тощо.

Поняттєва категорія (грецьк. *categoria* — ознака, висловлення, судження) — *Див.: Категорія поняттєва.*

Поняттєві синоніми (грецьк. *synonymos, synonymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onuta* — ім'я) — *Див.: Синоніми Семантичні (ідеографічні, поняттєві).*

Поняття — форма абстрактного мислення, у якій виявляються загальні істотні властивості класу однорідних предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак, що мають вербальну форму; інформація про явище в сукупності його суттєвих властивостей (*див.: Поняття найве; Поняття наукове*); у когнітивній семантиці — концепт, що містить найзагальніші, суттєві ознаки предмета або явища, його об'єктивні, логічно конструйовані характеристики. *Пор.: конвалія* — багаторічна трав'яниста рослина, що цвіте дрібними білими квітками, схожими на дзвіночки, застосовується в медицині, парфумерії (*З Великого Луку віяло холодком і пахло конвалією* (О. Стороженко)) (СУМ, IV, с. 255–256).

Поняття лінгвокультурне (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — поняття, сформоване під впливом чинників рідної культури, яке виявляється в значеннях одиниць і категорій рідної мови. *Див.: Культура; Мова рідна.*

Поняття найве (формальне (прикм. від ім. *форма*), побутове) — поняття, що сформоване у процесі практичного пізнання об'єкта й охоплює не всі, а тільки найважливіші ознаки

наукового поняття та ознаки, не актуальні для науки, але практично важливі. *Див.: Поняття.*

Поняття наукове — поняття як результат теоретичного пізнання, сукупність усіх загальних і суттєвих ознак класу предметів, що відомі науці на певному етапі її розвитку. *Див. також: Поняття. Пор.: Поняття найве.*

Поняття побутове — те саме, що найве поняття.

Поправка — те саме, що епанортоз. *Див.: Епанортоз.*

Порівняльно-історичне мовознавство — *Див.: Мовознавство порівняльно-історичне.*

Порівняльно-історичний метод — *Див.: Метод порівняльно-історичний.*

Порівняння — троп, що постає внаслідок пояснення одного предмета через інший на основі спільної для них ознаки: *Соняшники лягають на ніч, схиляють голови до сну, наче море сонць* (А. Яна); на основі подібності до нього, з використанням компаративної зв'язки (*Море краще спокою душі*); словесний вислів, у якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вияві; мовленнєве уподібнення одного явища іншому, де передбачається наявність ознаки, спільної з першим: *Блукай та їж недолі хліб і вми, / Як гордий флорентієць, у вигнанні!* (Ю. Клен). У порівнянні інколи опускаються сполучники, наближаючи його до метафори: *Книги — морська глибина* (Іван Франко). Не менш поширеним постає й орудний порівняння: *Кришталь, кришталь... і золоті ворота / Горять*

на сонці дорогим вогнем (О. Зуєвський). Лінійно-динамічна та лексико-семантична структура порівняння утворюють міні-текст, що мотивований цілісним контекстом. Наявні три типи структур порівнянь: 1) сполучникові структури порівнянь зі сполучниками типу *мов, немов, наче, неначе, як, ніби, нібито, мов, мовби* (Кулі, мов вогняні мечі, все прорізали навколо (О. Гончар)); 2) безсполучникові структури порівнянь: *нагадував (когось, щось), був подібний, скидався (на когось, щось)* і под. (*Зовні Василько був подібний до батька* (В. Підмогильний)), сюди ж належить орудний порівняння: *Блискавкою влетіла Марія в хату* (У. Самчук); 3) структури з порівняльно-модальними частками типу *що, що за (Що за дівчина! (Г. Косинка))*. Інколи такі частки мають навантаження засобів стилізації оповіді (*яко, гейби* і под.). У фольклорі функціонують також заперечні порівняння: *У святую неділеньку рано-пораненьку / То не сиза зозуля кувала, / Не дрібна птиця щебетала, / Не у борі сосна шуміла, — / То бідна удова / У своєму домі зі своїми дітьми гомоніла* (Народна дума). Часто використовувані порівняння, особливо в розмовному мовленні, усній народній творчості, кваліфікують як **постійні**: *дівчина, мов калина; кохалися, як лебеді* та ін. Див.: **Порівняння внутрішньомовне; Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмове.**

П

Порівняння внутрішньомовне — виділення так званих морфологічних класів (*відміни іменни-*

ків, дієвідміни дієслів та ін.), валентних, дистрибутивних класів слів, лексико-семантичних варіантів слів. Див.: **Порівняння. Пор.: Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмове.**

Порівняння генетичне (прикм. від ім. *генетика*) — передбачає зведення однієї мовної системи до іншої, так що елементи першої системи шляхом застосування певних прийомів аналізу репрезентовані як результат розвитку елементів іншої системи. Якщо порівнюються засвідчені факти тієї самої мови, що належать до різних ступенів її розвитку, то таке дослідження називається **зіставно-історичним**. Воно представляє предмет так званої історичної граматики певної мови, яка інколи називається історією мови. У порівнянні засвідчених фактів різних мов з метою реконструкції їхнього спільного джерела, так званого архетипу, реалізується порівняльно-історичне дослідження. У цьому разі встановлюються специфічні особливості розвитку порівнюваних мов. Див.: **Порівняння. Пор.: Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмове.**

Порівняння загальне — стилістичне явище — правило зіставлення життя святого, що полягає в тому, що життя певного святого уподібнюється до життя іншого відомого, більш раннього святого. Так, в житті Володимира він уподібнюється до святого Костянтина (візантійського ца-

ря). Див.: *Порівняння. Пор.: Порівняння генетичне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне.*

Порівняння міжмовне — встановлення тотожних і нетотожних площин реалізації семантики відповідними формами. Див.: *Порівняння. Пор.: Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне.*

Порівняння негенетичне (не- + генетичне) — порівняння будь-яких географічно суміжних мов, що дозволяє пояснити спільні властивості мов їхнім сусідством, контактною. Мови можуть бути споріднені й неспоріднені (пор. лексичні запозичення тощо); і зіставно-типологічне порівняння, яке не накладає будь-яких обмежень на характер мовного матеріалу та може бути охарактеризоване як негенетичне, але і як нелокалізоване порівняння (інколи називають конфронтативною граматику), яке дозволяє виявити різницю (контрасти) між мовами, пор. німецьке дієслово має три форми минулого часу, а українське — дві. Результативне порівняння повинно враховувати не тільки різницю між мовами, але також їхню подібність (за Германом Гельбігом (Helbig G. Zur Rolle des kontrastiven Sprachvergleichs für den Fremdsprachenunterricht // Deutsch als Fremdsprache. — 1976. — Heft 1)). Див.: *Порівняння. Пор.: Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне.*

Порівняння стерте — порівняння, що втратило свою свіжість, образність, створює враження банальності мовлення: *наче два на два; наче дві краплі води; набрид, як гірка редька.* Див.: *Порівняння. Пор.: Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне.*

Порівняння трикомпонентне — висловлення з порівнянням, у якому наявні три компоненти: об'єкт, що порівнюється; об'єкт, з яким порівнюють і кінцева пояснювальна частина: *Багато людей подібні до кішок — такі ж егоїстичні.* Див.: *Порівняння. Пор.: Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння міжмовне.*

Поріг інтерференційний (прикм. від ім. *інтерференція*) — критичне значення інтерференції, при якому можна констатувати зміни в матричній мові під впливом мови впроваджуваної. Двосторонній П. і. — необхідна умова виникнення білінгвізму (у вузькому значенні терміна). Див.: *Мова; Взаємодія лінгвокультурна; Білінгвізм; Інтерференція; Мова матрична; Мова впроваджувана. Пор.: Перемикання кодів.*

Породження мовленнєвого висловлення — те саме, що породження мовлення. Див.: *Породження мовлення / Продуктування мовлення.*

Породження мовлення / Продуктування мовлення / Породження мовленнєвого висловлення / Продуктування мовленнєвого висловлення / Процес вербалізації (лат. *verbalis*, від *verbum* — слово)) — складний і багатоетап-

ний інтенційно, інтеракційно та ситуаційно мотивований процес формування висловлення на основі мовленнєвої спроможності особистості, її комунікативної компетенції; послідовність процесу переходу від мовленнєвого наміру до усного або письмового тексту, який доступний для сприйняття (розуміння) (пор.: *Продукування*); один із основних (поряд зі сприйняттям та розумінням) процесів мовленнєвої діяльності, що полягає у плануванні та реалізації мовлення у звуковій або графічній знаковій формі. Див.: *Діяльність мовлення*; *Мовлення*. Пор.: *Сприйняття мовлення*; *Розуміння*.

Породжувальна (генеративна) (лат. *generare* — породжувати, витворювати), **трансформаційна** (прикм. від ім. *трансформація*; лат. *transformatio* — перетворення)) **граматика** (грецьк. *grammatike (techne)* — мистецтво читати і писати букви від *gramma* — літера, написання) — Див.: *Грамматика породжувальна (генеративна, трансформаційна)*.

Породжувальна семантика (грецьк. *sēmantikos* — означальний, франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *seman-tikos* — що має значення, означає) — Див.: *Семантика породжувальна*.

Портрét (франц. *portrait*) **мовленнєвий** — те саме, що мовленнєва характеристика. Див.: *Характеристика мовлення*.

Портрét (франц. *portrait*) **фазовий** (прикм. від ім. *фаза*) **системи** (грецьк. *systēma* — ціле; складене із частин, ціле) — у дискурсології — 1) у діахронії — це сукупність фазових траєкторій динамічної системи; 2) у синхронії — це фазовий спектр, або

конфігурація фазових траєкторій у відображеному вигляді, що являє собою систему як метастабільну сукупність станів її підсистем з притаманним для них різним ступенем структурованості; фазовий спектр мовної системи охоплює різноманітні фазові компоненти: реоморфні (текучі), аморфні, гранульовані, амфіморфні, кристалічні, стереотипи, кліше, амальгами.

Порядок (побудова) — послідовність складників складної форми, взаємне розташування частин складного й похідного слова, словосполучення, речення й т. ін. як вираження певного синтаксичного, психологічного, логічного або мовностилістичного змісту. **Порядок речень.** **Порядок граматичний** — значення побудови, або вираження граматичних значень синтаксичними засобами. **Порядок синтаксичний** — семіологічно релевантний порядок проходження елементів синтаксичної побудови. **Порядок слів (словопорядок)** — взаємне розташування членів речення, мислиме як взаємне розташування тих слів, якими вони виражені. **Порядок слів інверсний** — те саме, що інверсія. **Порядок слів інвертований** — те саме, що інверсія. **Порядок слів нормальний** (порядок слів звичайний, порядок слів прямий, порядок слів улюблений) — таке розташування складників речення, що є загальноприйнятим, найбільш поширеним у мовленні носіїв певної мови, щодо якого будь-який інший порядок сприймається як перестановка. **Порядок слів зворотний** — те саме, що інверсія. **Порядок слів об'єктивний** — розташування елементів висловлення (звичайно слів) від

основи (теми), тобто того, що дано або відомо, у напрямку до ядра висловлення (реми, власне-повідомлюваного). **Порядок слів вільний** — синтаксична властивість мови, що припускає перестановку (переміщення) членів висловлення без зміни їхніх синтаксичних (граматичних) функцій. **Порядок слів суб'єктивний** — порядок слів у певному висловленні, зумовлений специфічними причинами (обставинами), такими як схвильованість мовця, його внутрішня зацікавленість, бажання підкреслити, виділити яку-небудь із частин висловлення й т. ін. **Порядок слів твердий (порядок слів фіксований)** — суворе дотримання правил розташування елементів щодо певної синтаксичної моделі. **Порядок структурний** — 1) внутрішній зв'язок елементів синтаксичної побудови, що не розкривається об'єктивно контактним розташуванням одиниць і реалізується іншими засобами, такими як дистантна послідовність елементів і т. ін.; 2) у глосематиці — відношення між двома функтивами, один із яких синтагматично визначає інший, але не навпаки (однобічна залежність); синтаксична залежність, у якій один член визначає інший, але не навпаки.

Порядок компонентів (лат. *componens (componentis)* — складник) (**актуального членування**) **об'єктивний** (лат. *objectivus* — предметний) — унормований, природний порядок, у якому перше місце у висловленні посідає тема, а друге — рема: *Потяг / прийшов о сьомій годині; Конвалія / зацвіла; Ліс / стривожено шумить*.

Порядок слів — усталене взаємне розташування слів у реченні або в синтаксичній групі, властиве певній мові, якому властиві семантичні, структурно-граматичні та стилістичні функції. За усталеністю лінійного розташування слів розмежовують **порядок слів прямий** і **порядок слів зворотний**. Порядок слів прямий домінаційний у певній мові, найхарактерніший для відповідного типу речень, пор., наприклад: для двоскладного речення в українській мові властивою є препозиція узгоджуваного означення щодо стрижневого компонента, препозиція підмета щодо присудка, постпозиція додатка щодо присудка і под.: *Ласкавий* (узгоджене означення) *вітер* (підмет) *хитає* (присудок) *тополю* (додаток) та ін. Порядок слів зворотний — це будь-яке відхилення від прямого порядку слів, зумовлене певними семантичними, стилістичними та іншими функціями. Див.: *Інверсія*.

Порядок слів зворотний — те саме, що інверсія. Див.: *Інверсія*

Порядок слів прямий — усталений у відповідній мові порядок розташування членів речення, Напр.: атрибут у препозиції щодо стрижневого слова, підмет у препозиції щодо присудка: *Теплий дощ падав на землю*.

Порядок у реченні лінійний (формальний) (прикм. від ім. *форма*) розташування слів у мовленнєвому ланцюжку відповідно до усталених і нормативних закономірностей синтаксичних зв'язків і розташування синтаксичних позицій: *синтаксична позиція підмета — синтаксична позиція присудка* — у двоскладному простому реченні тощо.

Порядок у реченні структурний (прикм. від ім. *структура*) — взаємозалежність відношення між словами, зумовлена законамирностями синтаксичних форм внутрішньореченневих синтаксичних зв'язків: форма узгодження ← стрижневий компонент (*своєрідна розповідь; зацікавлений слухач; маленьке село*); стрижневий компонент → керований компонент (*сконструювати літак; відремонтувати взуття; слухати розповідь*) і под.

Посередник — денотативна роль ситуативного типу, особи, яка сприяє агенсу в реалізації дії, активізації ситуації: *Через Івана Івановича дружині передали запрошення на засідання комітету* (М. Хвильовий).

Посередництво мовне — перетворення у процесі міжмовної комунікації початкових повідомлень у мовну форму, що може бути сприйнята адресатом, який не володіє цією мовою-реципієнтом (тобто нерідною мовою). *Див.: Спілкування; Комунікація; Повідомлення; Адресант; Адресат.*

Посесів (лат. *possessio* — володіння) — денотативна роль об'єктного типу, об'єкт належності: *Київ у старі часи мав Магдебурзьке право.*

Посесивний (лат. *possessivum* — якому належить) — те саме, що присвійний; пов'язаний з відношеннями належності, володіння. **Конструкція посесивна.** Відношення посесивні. **Функція посесивна.** **Посесивний давальний** — *Див.: Відмінок давальний.* **Посесивний родовий** — те саме, що родовий належності (*див.: Відмінок родовий*). **Слово посесивне складне** (*див.: Слово*).

Посесивність (лат. *possessivum* — якому належить; ім. від прикм. *посесивний*) — універсальна поняттєва категорія мови, основне значення якої — визначення назви об'єкта через його відношення до якоїсь особи або предмета. *Див.: Присвійність.*

Посесор (лат. *possessor* — власник; той, якому належить) — денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст у ситуації належності йому посесива: *У будинках місцевих рад, що знаходяться в ЖЕКАх на балансі, така інвентаризація повинна проводитися щомісячно* (Україна молода. — 2007. — 11 лютого); *У руках імператора знаходилися великі матеріальні кошти.*

Послідовна підрядність — *Див.: Підрядність послідовна.*

Постійна комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація постійна.*

Постійні синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) — те саме, що загальномовні синоніми. *Див.: Синоніми загальномовні.*

Постмодерність (лат. *post* — після + *модерність*) — хаотичний, роздрібнений і заплутаний стан суспільства, що виявляється майже в усьому, від міжлюдських стосунків до архітектури. Вважають, що притаманні постмодерності дезорієнтованість і спустошеність розвиваються лише тоді, коли суспільство стає цілком модерним; у лінгвістиці — вивчення особливого вияву вільного структурування речення з необмеженою кількістю

слів і реалізацій зв'язків аж до утворення речень-текстів (*пор.*: стилістику художнього мовлення О. Забужко, О. Ульяненка, В'ячеслава Медвідя та ін.), установлення напрямів і тенденцій посилення епатажності в поетичному та прозовому мовленні (проза І. Карпи, Ю. Винничука, Ю. Покальчука та ін.).

Постпозитивний (лат. *post* — після + *позитивний*) — такий, що знаходиться в постпозиції. **Прислівник постпозитивний якісний**. **Визначення постпозитивне**. **Частки постпозитивні**. **Член постпозитивний**. **Артикль постпозитивний** (*див.*: **Артикль**). **Розміщення (розташування) постпозитивне** — те саме, що постпозиція.

Постпозиція (лат. *post* — після + *позиція*) (**розміщення (розташування) постпозитивне** (лат. *post* — після + *позитивний*) — у поверхневій структурі позиція залежного елемента після головного (стрижневого), розміщення залежного елемента після головного члена словосполучення (*говорити весело, розповідати спросоння, наказати відступати*), службового слова після повнозначного слова (*дійти до, захватися під*), у відношеннях з яким воно перебуває і т. ін. *Пор.*: **Препозиція**).

Постпозиція (лат. *post* — після + *позиція*) **звертання** — використання звертання в постпозиції для більшого акценту розуміння та сприйняття висловлено: *Ви йдете з нами, Миколо Миколайовичу?*

Постпозиція (лат. *post* — після + *позиція*) **сегмента** (лат. *segmentum* — відрізок) — конструкція невимусовного розмовного мовлення, за структурою ана-

логічна до займенника, що не передбачає пафосу, урочистості стилю: *Ніякої користі від нього нема, від цього автомобіля!*

Постулати (лат. *postulatum* — вимога) **комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок) / **Постулати** (лат. *postulatum* — вимога) **комунікативні** (прикм. від ім. *комунікація*) / **Постулати** (лат. *postulatum* — вимога) **спілкування** — складники максимум спілкування, пов'язані з обов'язковістю виконання всіма учасниками інтеракції; правила мовного спілкування, опрацьовані Полом Грайсом. У побудові вдалого процесу комунікації адресант повинен, наприклад, враховувати принцип кооперації, що постає єдністю максимум (лат. *maxima* — основне правило (*див.*: **Максима**)), що визначають внесок учасників комунікативного акту в мовленеву ситуацію. Та чи інша максима складається з кількох П. Так, максима повноти інформації передбачає готовність адресанта відповідним чином нормувати інформацію, тобто повідомляти не менше / не більше, ніж це необхідно. Максима ж якості інформації зумовлює повідомлення лише істинної й обґрунтованої інформації. Дотримання останньої має важливе значення в комунікації. За Г.П. Грайсом, багатослівну людину, яка порушує максимум кількості, засуджують співрозмовники меншою мірою, аніж ту, що каже неправду. За максимою відношення, для досягнення мети комунікації адресант має робити повідомлення релевантним щодо теми розмови й не ухилятися від неї та говорити по суті. Максима манери мовлення вимагає від адре-

санта під час розмови слідкувати, щоб його мовлення було ясним і послідовним. Недотримання однієї із цих максим може зумовити непорозуміння між комунікантами та завадити нормальному спілкуванню. Пор., наприклад, недотримання комунікантами максими відношення під час розмови (вони ускладнюють процес спілкування). Здебільшого під час розмови комуніканти рідко обговорюють одну тему, наявні частіше переходи на інші теми, що може ускладнювати реалізацію поставленої мети: « *...It's only by accident we've heard of it. If someone had died there normally — and I can't understand how they keep alive in those poky little holes — we should still be having our party, shouldn't we?* » — « *Mother isn't it really terribly heartless of us* » — « *Darling!* » Mrs. Sheridan got up and came over to her, carrying the hat. Before Laura could stop her she popped it on. « *My child!* » said her mother, « *the hat is yours. It's made for you. It's much too young for me. I have never seen you look such a picture.* » — « *But mother* », — Laura began again (К. Mansfield). Розмовляючи з матір'ю про скасування вечірки через те, що помер їхній сусід поряд, комунікант помічає, що його партнер змінює тему розмови на зовсім неважливу наразі. Також помітно, що відбувається зміна ролей: адресант стає адресатом і, відповідно, адресат — адресантом. У нового адресанта наявна власна мета — проведення вечірки та намагання досягти її за допомогою зміни теми розмови. У цьому разі він вдається до відповідних мовних засобів: складних синтаксичних

конструкцій, вставних речень, пестливих звертань. Це зумовлює обурення та протест адресата, що може врешті призвести до сварки та відстоювання власної думки кожним з учасників спілкування. Див.: *Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна; Максимі спілкування. Пор.: Конвенції спілкування.*

Постфікс (лат. *post* — після та *fixus* — прикріплений) — суфікс у широкому розумінні, тобто як словотвірні, так і словозмінні суфікси; афікс, прикріплений за коренем (у тому числі суфікс і флексія); службова необов'язкова морфема у слові, що займає позицію абсолютного кінця слова та виконує переважно словотвірну (іноді формозмінну) функцію. До афіксів зараховують: дієслівний *-ся (сь)*: *купається, насолоджується, чепурилася*; і займенникові: *-сь, -небудь, щось, хтось, дець, хто-небудь, що-небудь, коли-небудь, як-небудь.*

Постфіксація (лат. *post* — після та *fixus* — прикріплений + *-ація*) — афіксальний спосіб словотвору, за якого засобом вираження словотвірного значення постає постфікс: *купати* → *купатися*; *чепурити* → *чепуритися*; *знаходити* → *знаходитися* та ін.

Потамоніми (лімноніми, гелоніми) — назви рік (Дніпро, Десна, Верхній Торець, Нижній Торець, Кальміус та ін.).

Потенсив (лат. *potential* — сила, змога, міць) — компонент у семантико-синтаксичній структурі речення на позначення потенційної дії, стану в модально-каузативних конструкціях; денотативна роль сирконстантного типу, модальна або кількісна характеристика потенційної дії:

На п'ять днів ми оголошуємо канікули.

Потенціал (лат. *potential* — сила, змога, міць) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — механізми комунікативної спроможності та передумови комунікативного успіху, закладені у висловленнях.

Потенціал (лат. *potential* — сила, змога, міць) **мови етносемантичний** (етно- + семантичний) — здатність конкретної ідіоетнічної мови формувати, накопичувати, зберігати й передавати в комунікації всі можливі комунікативні смисли, опрацьовані віками носіями певної національної лінгвокультури. Див.: *Мова; Мова ідіоетнічна; Смысл комунікативний*.

Потенціал (лат. *potential* — сила, змога, міць) **мови престижний** (франц. *prestige* — авторитет, повага; прикм. від ім. *престиж*) — сприйняття однієї або кількох мов, що використовуються в міжмовній і міжкультурній комунікації, як відповідно престижних. Здебільшого престижність мови впливає на її вибір у процесах такої комунікації. Див.: *Взаємовплив мов; Престиж мови*.

Потенціал (лат. *potential* — сила, змога, міць) **словотвірний** — абстрактна категорія, що реалізується або не реалізується в поняттях активності та пасивності, продуктивності та непродуктивності слова.

Потенційний (лат. *potential* — сила, змога, міць) — той, що можливий.

Потенційні (лат. *potential* — сила, змога, міць) **норми** (лат. *norma* — правило) — Див.: *Норми потенційні*.

Потенційні (лат. *potential* — сила, змога, міць) **слова** — Див.: *Слова потенційні*.

Потенціалізм (лат. *potential* — сила, змога, міць) — нові слова, створені автором за продуктивними моделями слотвору та сполучуваності слів (пор.: *Оказіоналізм*). Пор.: *омонашений* (Т. Прохасько); *навуходносорці* (В. Стус); *перекритикувач* (В. Стус) і под.

Потреба комунікативна / Потреби комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) — особливий вид потреб, що спонукають вступати в мовленнєве спілкування для розв'язання наявних проблем. Див.: *Спілкування; Комунікація*. Пор.: *Мотив спілкування; Мета комунікації*.

Потужність мови демографічно-комунікативна (демографічно- + прикм. від ім. *комунікація*) — соціолінгвістична категорія, зміст якої визначає кількість носіїв і статус мови, з якого випливає набір її можливих функцій у суспільстві. Словникові джерела розкривають кількісні параметри неоднозначно (за Г. Мацюк).

Похідне (мотивоване) слово (derivat) — Див.: *Слово (derivat) похідне (мотивоване)*.

Похідність / похідність словотвірна, мотивованість морфологічна (прикм. від ім. *морфологія*) — різновид співвідношення між спільнокореновими словами, за якого форма та значення одного слова визначаються (мотивовані) формою та значенням іншого слова (або сполуки слів); семантична вивідність властивостей похідного слова з властивостей вихідних одиниць. Пор.: *збуджений* — дієприкметник пасивний минулого часу до *збудити* (Зараз він наткнувся на щось м'яке, а штуркнувши сильніше, почув глухий окрик Германа, збудженого зі сну

(І. Франко) (СУМ, III, с. 453); *збудження* — дія за значенням *збудити* / *збудитися* (*Ледве вчитель вийшов, збудження вилилося в шум, суперечки, нарікання* (О. Копиленко) (СУМ, III, с. 454); *соло-м'яний* ← *солома*; *політ* ← *полі-тати*; *лісок* ← *ліс*; *синь* ← *синій* тощо.

Походження мови — початок розвитку мовленнєвої діяльності суспільства. Питання походження мови належить до постійно досліджуваних, охоплюючи у своєму розгляді кілька основних / неосновних аспектів. Одним із них постає Божий промисел у володінні мовою. Крім цього відомими є кілька напрямів тлумачення походження мови, з-поміж яких значущими постають: 1) вау-вау — теорія, що ґрунтує свій розгляд постання людської мови внаслідок наслідування звуків тварин; 2) пух-пух — теорія розуміння людської мови як вияву спонтанного крику (інтер'єкційна теорія); 3) дінг-донг — теорія, що простежує мову на засадах звуконаслідування людського оточення; 4) хо-рук — теорія із засадничим баченням постання мови, її розвитку в наслідуванні тим звукам, що створювані людиною у важких, складних фізичних умовах; 5) ла-ла — теорія з відправним орієнтуванням і баченням причин походження людської мови як вияв звуків романтичного / романтизованого плану людського життя — звуки кохання, гри, пісні (цю теорію обґрунтував Отто Есперсен) та ін.

Початкове що за... — засіб сильно-го вираження емоційності (позитивної або негативної) з відтінком розмовності: *Що за слава дитина! Що за клопіт на*

нашу голову! Можливе стилістичне запозичення з німецької.

Початок слова абсолютний (лат. *absolutus* — необмежений, безумовний) — звук, з якого розпочинається слово. Антонім: *Кінець слова абсолютний*.

Похибка лінгвокульту́рна (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — поняття комунікативістики; стосується невдач у міжмовній і міжкультурній комунікаціях і пов'язане з неусвідомленим сприйняттям і оцінкою (здебільшого неадекватними) одним зі співрозмовників комунікативної поведінки партнера крізь усталені категорії своєї рідної мови культури. Див.: *Поведінка комунікативна*; *Культура*. Пор.: *Девіація комунікативна*.

Походження мови — початок розвитку мовленнєвої діяльності суспільства.

Поширене речення — Див.: *Речення поширене*.

Поширення — те саме, що ампліфікація. Див.: *Ампліфікація*.

Поширення речення — включення до складу речення таких членів, що не виступають компонентами предикативного мінімуму й розширюють його склад: *Птахи летіли* → *Птахи летіли з вірію* → *Птахи летіли з вірію над нашою хатою* → *Птахи летіли з вірію над нашою рідною хатою* → *Щасливі птахи летіли з вірію над нашою рідною хатою*.

Поширювачі речення — слова або слововформи, що поширюють головні члени речення та які не належать до елементарного граматичного мінімуму речення, не складають його предикативну основу. Традиційним і усталеним у граматиці простого речення постає членування такого речення на головні та другорядні

члени речення, а не на головні члени речення та поширювачі. Здебільшого термін *поширювачі речення* активно використовуваний у разі нового погляду на структуру речення та статус у ньому так званих другорядних членів речення. *Пор.: Сніги вкрили землю*, де предикативний мінімум — предикативна основа *Сніги вкрили* не постає семантично достатньою без так званого другорядного члена речення — сильнокоерованого додатка *землю*, а в теорії поширювачів цей компонент постає повністю мотивованим у статусі елемента номінативного мінімуму речення, коли останнє зрозуміле без супровідного контексту.

Правила спілкування — вимоги до одного із учасників комунікації, спрямовані на підтримку спілкування; найзагальніші закономірності підтримання неконфліктного спілкування всіх учасників інтеракції, склалися в певній національній лінгвокультурній спільноті й стосуються того, як потрібно вести спілкування в певних стандартних комунікативних ситуаціях. П. с. — дотримання презумпцій (пресупозицій) спілкування, соціолінгвістичних, культурних та інших правил неконфліктної комунікації. *Див.: Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна. Пор.: Конвенції спілкування; Максими спілкування.*

Правила спілкування універсальні (лат. *universalis* — загальний) — правила спілкування, що не залежать від конкретної культури, не зумовлені національною специфікою.

Правило конститутивне (лат. *constitutivus* — визначений) — правило, що, за визначенням Дж.

Сьорла, не просто регулюють форми поведінки, а створюють або визначають нові форми поведінки (наприклад, *правила гри у футбол*), що не існують поза цими правилами. Від нього відрізняється регулятивне правило (*див.: Правило регулятивне*), що належить до складу тих, що регулюють форми поведінки, які існували до них і незалежно від них (пор., наприклад, *форми етикету*). Мовленеві акти реалізуються на ґрунті конститутивних правил / умов (*правила пропозиційного змісту, підготовчі правила, правила щирості, суттєве правило*). Кожному типу мовленевих актів властивий власний набір конститутивних правил. *Пор.: Правило регулятивне.*

Правило регулятивне (лат. *regula* — правило, норма) — правило зі складу тих, що, за Дж. Сьорлем, регулюють форми діяльності, існування до них і незалежно від них (наприклад, *правила етикету*). Конститутивне правило (*див.: Правило конститутивне*), навпаки, існує разом з відповідними усталеними формами поведінки й акумульовано з ними. *Пор.: Правило конститутивне.*

Правильність і чистота мовлення — риторичний аспект спілкування, складник комунікативної компетенції адресанта, його культури мовлення, пов'язаний з дотриманням усних чи писемних норм літературної мови.

Правильність мови — основна комунікативна якість мови; дотримання норм сучасної літературної мови. *Див.: Норми мовні.*

Право мовне — право людини в демократично облаштованому суспільстві користуватися та

здобувати освіту рідною мовою, обирати мову для повсякденної комунікації.

Правопис — те саме, що орфографія. *Див.: Орфографія.*

Прагматизм (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmátikos* — діло, справа, дія) **функційний** (прикм. від ім. *функція*) — у межах цього напряму мова розглядається як складник системи людської діяльності, тому що вона не може бути адекватно описана у відриві від цієї системи-діяльності.

Прагмалінгвістика (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmátikos* — діло, справа, дія + *лінгвістика*) — галузь лінгвістики, що спрямована на дослідження використання та функціонування мовних знаків і комунікативних процесів у взємозв'язку з інтерактивністю його учасників (адресанта й адресата), їхніми особливостями, мовленнєвою ситуацією, відповідними комунікативними завданнями. *Див.: Прагматика.*

Прагмалінгвістика (лінгвістична прагматика) (грецьк. *prágma, prágmatos* — діло, справа, дія та *лінгвістика*) — розділ комунікативної та функційно зорієнтованої лінгвістики, що вивчає використання та функціонування мовних знаків у комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю комунікантів, їхніми функціями ними особливостями (напр., *інтенціями мовця, типом мовних засобів* тощо) та відповідною ситуацією спілкування; вияви в мовленнєвій інтеракції співвідношень комунікантів, простеження їхнього ставлення до предмета комунікації, ситуації спілкування; лінгвістична дисципліна, що охоплює сферу функціонування мови в реальних процесах комунікації, де

значення висловлень постає невід'ємним від ситуації спілкування та визначуване через комунікативну мету партнерів мовленнєвого акту.

Прагматика (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmátikos* — діло, справа, дія) — розділ мовознавства та галузь семіотики, що вивчає характер використання мови в людському суспільстві, функціонування (навантаження та роль у комунікації) мовних знаків у мовленнєвому акті, тобто функціонування мовних знаків у мовленні (*проблема варіювання та вибору знаків залежно від характеристик адресанта й адресата мовлення, ситуації мовлення, відношень між комунікантами, мотивами і завданнями висловлення* тощо); лінгвістична наука, основу якої складають психологічні й соціологічні аспекти використання мовних знаків; комунікативний складник спілкування, визначуваний виявами в мовленні інтерактивних ролей комунікантів, а також їхнім ставленням до конситуації, спілкування загалом. П. може виявлятися також у межах елементів мовних кодів (*морфем, слів, словосполучень, речень, текстів*), важливим постає виділення мовця, адресата мовлення, визначення ситуації спілкування тощо. Суттєвим є розмежування специфіки вияву семантичних і прагматичних явищ: 1) семантичний вияв речення відрізняється від його прагматичної інтерпретації, що залежить від когнітивних, мисленневих, психічних, психологічних та інших можливостей реципієнтів; 2) семантичні явища є прескриптивними, можуть зараховуватися до граматики, а праг-

матичні явища підлягають обмежувальним принципам риторичного характеру; 3) граматичні принципи є конвенційними (конвенціоналізованими), а прагматичні принципи — неконвенційними (неконвенціоналізованими); 4) граматичні пояснення мають формальний характер, а прагматичні — функційний (мають необов'язковий, можливісний характер; умотивовують закономірності вживання мовного коду в спілкуванні); 5) мовні явища суворо граматично визначені, а прагматична характеристика здебільшого не має суворої детермінації (прагматичні імплікатури можуть не діяти в певних контекстах (див.: *Імплікатура*), а граматичні правила активні в усіх контекстах; прагматичні смисли здебільшого розмиті, перетікають один в один; П. оперує континуальними, а де дискретними перемінними, тому інколи складно вловити різницю між наказом і проханням, погрозою та обцянням тощо); 6) П. співвідносить семантичний вияв висловлення з його прагматичною інтерпретацією, зв'язок між якими може бути прямим й опосередкованим; 7) семантичні компоненти мовних явищ повідомляються (мають ствердження), а прагматичні — виражаються (як *емоції*, *почуття*, *волевияз* тощо), або мають характер пресупозицій, фонових знань (суто комунікативний характер) (за О. Падучевою). Див.: *Принципи спілкування*; *Максими спілкування*. Див.: *Спілкування*; *Комунікація*; *Прагматика міжмовна*. Пор.: *Семантика*; *Значення*.

Прагматика (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmátikos* — діло, спра-

ва, дія) **когнітивна** (англ. *cognitive* — пізнавальний; прикм. від ім. *когніція*) — лінгвістичний напрям, що пояснює природу інтерактивності в дискурсі когнітивними процесами у свідомості комунікантів на ґрунті сигналів інтерактивності в тексті.

Прагматика (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmátikos* — діло, справа, дія) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — складник спілкування, пов'язаний з виявом у мовленнєвому коді інтеракцій комунікантів, а також їхнього ставлення до ситуації.

Прагматика (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmátikos* — діло, справа, дія) **міжмовна** — вияв у міжмовному та міжособистісному спілкуванні комунікативної прагматики; зіставний аналіз тих чи інших прагматичних чинників міжмовної та міжособистісної комунікації (*стратегій, тактик, принципів, максим, моделей і схем ввічливості* тощо) і відповідних національно-культурних сценаріїв. Див.: *Прагматика комунікативна*.

Прагматикон (прагматика + -он) — Див.: *Рівень мовної особистості прагматичний*.

Прагматична (прикм. від ім. *прагматика*) **компетенція** (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом) — Див.: *Компетенція прагматична*.

Прагматичний (прикм. від ім. *прагматика*) **метод** (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — Див.: *Метод прагматичний*.

Прагматичний (прикм. від ім. *прагматика*) **рівень мовної особистості** — Див.: *Рівень мовної особистості прагматичний*.

Прагматичні (прикм. від ім. *прагматика*) **перешкоди** — Див.: *Перешкоди прагматичні*.

Прагматограма (грецьк. *prágma, prágmatos* — діло, справа, дія та *-грама*) — протокол, схема взаємних дій комунікантів, використовувана в прагматичному аналізі.

Прагмоніміка (грецьк. *prágma, prágmatos* — діло, справа, дія та *-онім + -іка*) — розділ ономастики, що досліджує найменування різних товарів. Наприклад, **парфуніміми** — назви парфумів, ароматів («Chanel», «Jadore», «Lauren» і под), **чоконіми** — назви шоколадної продукції («Кара-Кум», «Шпаки», «Золотий ключик», «Барні», «Ліщина» тощо).

Практика (грецьк. *praktikos* — активний, діяльний) **дискурсівна** (прикм. від ім. *дискурс*) — це тенденції використання функційно наближених, альтернативних мовних засобів вираження певного смислу. Ці тенденції виявлювані в частотності вжитку певних феноменів фонетичного, морфологічного, лексичного, словотвірного, синтаксичного й текстового рівнів. Близьким аналогом у цьому вимірі постає поняття ідіостилю письменника. Дискурсивні практики в лінгвістичному аспекті визначаються стійкими наборами мовних засобів варіативної інтерпретації, що властиві певному політичному суб'єкту і/або характерні для обговорення певного предмета. Це дозволяє говорити про предмети політичної лінгвістики типу «*дискурс Джорджа Буша (молодшого)*» (дискурс Джорджа Буша (молодшого)) — це сукупність дискурсивних практик Джорджа Буша, що легко простежу-

вані в його виступах, інтерв'ю та ін.), «*дискурс Володимира Путіна*», «*дискурс Віктора Ющенка*», «*тоталітарний дискурс*» (тоталітарний дискурс — сукупність дискурсивних практик, характерних для дискусій про державну безпеку та які формують такі дискусії як частину політичного дискурсу загалом), «*дискурс свободи і справедливості*», «*парламентський дискурс*». Найвідоміші приклади дискурсів, що стали опертям розвитку політичної лінгвістики, — українська політична мова радянської пори (Lingua Sovietica), дискурс Великої французької революції, політична мова «Третього Рейху», «в'єтнамська англійська» в США в період в'єтнамської війни. Див.: *Лінгвістика політична; Теорія мовного впливу*.

Пра́ктика (грецьк. *praktikos* — активний, діяльний) **мо́вна** — функціонування мови у відповідному національно-культурному просторі. Пор.: мовна практика державного законодавства; мовна практика засобів масової інформації тощо. Пор.: *Політика мовна*.

Практи́чна (прикм. від ім. *практика*) **стилістика** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — Див.: *Стилістика практична*.

Практи́чне (прикм. від ім. *практика*) **мислення** — Див.: *Мислення практичне*.

Практи́чне (прикм. від ім. *практика*) **пізнання** — Див.: *Пізнання практичне*.

Прамóва (мова-основа) — мова, реконструйована шляхом порівняльно-історичного аналізу та кваліфікована як така, з діалектів якої виникла група (сім'я) споріднених мов, що по-іншому називається сім'я (напр., *праіндоєвропейська мова*).

Прафóрма (*пра-* + *форма*) — вихідна для пізніших утворень мовна форма, реконструйована на основі закономірних відповідників у споріднених мовах. Синонім: *Архетип*.

Предика́т (лат. *praedicatum* — сказане) — 1) конститутивний другий компонент логічного судження, що виражає ознаку першого компонента — суб'єкта (*суб'єкт* → *предикат*); 2) ядра (центральної, основної) синтаксема в семантично простому елементарному реченні, що позначає певне відношення, ситуацію дійсності та формує семантико-синтаксичну структуру речення. За семантикою виділяють предикати дії (*бігти, стрибати, мчати, рухати*), предикати процесу (*рости, дозрівати, червоніти* (яблука), *полов'їти* (жита)), предикати стану (*спати, біліти, чекати*), предикати якості (*красивий, гарний, якісний, світлий*), предикати кількості (*двоє, троє*), локативні предикати (*розміститися, розташуватися, знаходитися, перебувати*) (*див.: Предикація; Предикативність*); 3) те саме, що присудок; другий з двох головних членів речення, виразник ознаки, приписуваної підмету в категоріях часу, модальності та особи (*див.: Присудок*).

Предика́т (лат. *praedicatum* — сказане) **акціона́льний** (франц. *action*, від лат. *actio* — дія) — тип предиката на позначення: 1) дії (*Хлопчик розбив вікно*) з

внутрішньою диференціацією на контрольовану (*Дівчинка прибігла додому*) та неконтрольовану (*Хлопчик загубив книгу*) дії. Предикати контрольованої дії членовані на: а) конструктивну (*побудувати хату, прочитати книгу*); б) трансформаційну (*перевбудувати будинок*); в) деструктивну (*зруйнувати будинок*) дію; предикати дії можуть виражати переміщення у просторі (*М'яч залетів у ворота; Літак летить до Києва*), вплив на органи почуттів (*Гримить грім*), спостереження та стеження (*Василько пильно спостерігав за втікачами* (В. Підмогильний)), передавання матеріальних об'єктів (*Михайлик повернув книгу товаришеві*), інтелектуальну діяльність (*Нимидора відразу задала минуле* (І. Нечуй-Левицький)), номінація предметів і явищ (*Греки називали Дніпро Данапріс*); 2) події і процесу (*Зламався комп'ютер; Світить сонце*).

Предика́т (лат. *praedicatum* — сказане) **диспозиційний** (лат. *dispositio*, від *dispono* — розташовую, розміщуюю) — тип предиката, семантика актантів (учасників) дії якого визначена семантикою предиката (наприклад, у прямому значенні дієслівний предикат *кукурікати* вимагає актанта *півень*).

Предика́т (лат. *praedicatum* — сказане) **екзистенційний** (прикм. від ім. *екзистенція*) — тип предиката, що засвідчує існування того чи іншого предмета, явища у просторі (*За лісом — моє село* (Г. Косинка) або у часі (*У середу буде прем'єра в нашому театрі* (Україна молода. — 2008. — 12 квітня)).

Предика́т (лат. *praedicatum* — сказане) **реляційний** (прикм. від

ім. *реляція*) — тип предиката, що має вузли, які заповнюють суб'єкт, об'єкт, обставини та інші актанти. П. р. має такі різновиди: 1) відношення актантів або явищ один щодо одного. У цьому разі — це відношення осіб (предметів) одна щодо одної у певній системі (*Марія була дружиною лісника і сестрою Насі* (М. Івченко)), відношення класу щодо множинності в разі складника останньої (*Конвалія — квітка; Вовк належить до класу хижаків*), відношення порівняння (*Миколка старший за сестру*), відношення цілого й частини (*Мина був з недалеких односельців* (І. Нечуй-Левицький), де *з односельців* реалізує генеративну семантику — сукупність осіб, предметів явищ як цілого щодо одного зі складників множинності; *У липні — 31 день*, де *31 день* постає виразником партитива — складник щодо цілого), логічні відношення (*Мета дослідження — розкрити особливості вияву категорійної семантики*); 2) відношення протагоніста до об'єкта (*В університеті всі захоплюються наукою* — інтелектуальне відношення; *Багато спортивних клубів мають власні стадіони* — відношення володіння).

Предикат (лат. *praedicatum* — сказане) **стативний** (грецьк. *statos* — нерухомий) — тип предиката, що виражає стан у різних його різновидах — статичний (*Хлопчик хворий*), динамічний (*Земля крутиться*), а також сприйняття об'єкта протагоністом (*Так багато різнокольорових метеликів Петрик ще не бачив* (Україна молода. — 1998. — 17 липня)).

Предикат (лат. *praedicatum* — сказане) **характеризаційний** (прикм.

від ім. *характеризація*) — тип предиката, що називає ознаки. Основними виявами П. х. є: 1) квалітатив — якісна ознака з наголошенням сутнісної (*Радченко був обачливим у всьому* (В. Підмогильний); *В Емілії — чорні очі* (Ю. Винничук)), оцінної (*Бумблякевич був стривожений* (Ю. Винничук)) характеристики або констатація ознаки-властивості (*Новий різновид пінопласту зберігає тепло* (Україна молода. — 2007. — 11 червня)); 2) фабрикатив — матеріал, речовина, з яких зроблено, виготовлено або з яких складається предмет: *Хліб — висівковий; Сорочка — з бавовни*; 3) квантитатив — кількісна ознака: *Саджанців залишилось мало*; 4) кваліфікатив — класифікаційна ознака: *Дорошенко — українець*.

Предикатів (лат. *praedicativus* — сказане) — головна частина іменного присудка: *Дівчина за ці роки стала справжньою вчителькою* (Україна молода. — 2001. — 12 вересня).

Предикативація (лат. *praedicativus* — стверджувальний, категоричний) — перехід слів інших частин мови у слова категорії стану (станівник): *Сьогодні мені сумно в цьому затишному кутку* (В. Винниченко) — *сумно* виступає словом категорії стану; і *Сумно дивилася мати на нього* (М. Стельмах) — *сумно* — прислівник.

Предикативи (лат. *praedicativus* — стверджувальний, категоричний) (категорія стану, безособово-предикативні слова) — лексико-граматичний розряд слів, що виконують функцію предиката (єдиного головного члена) у безособовому реченні й виражають категорійно-граматичне

значення стану істот і довкілля: *Гарно восени в лісі; У хаті було затишно і спокійно; Приємно влітку біля води та ін.* Див. також: *Категорія стану.*

Предикативна (прикм. від ім. *предикат*) **одиниця** — Див.: *Одиниця предикативна.*

Предикативна (прикм. від ім. *предикат*) **основа** (**предикативне ядро**) **речення** — Див.: *Основа предикативна речення / Ядро предикативне речення.*

Предикативна (прикм. від ім. *предикат*) **форма** (лат. *forma* — зовнішність, устрій) **дієслова** — те саме, що особова форма дієслова. Див.: *Форма дієслова особова (предикативна).*

Предикативне (прикм. від ім. *предикат*) **ядро речення** — те саме, що предикативна основа речення. Див.: *Основа предикативна речення / Ядро предикативне речення.*

Предикативність (лат. *praedicatum* — сказане; ім. від прикм. *предикативний*) — синтаксична категорія, що формує речення, відносить певну позначувану інформацію до позамовної дійсності й тим самим робить речення одиницею повідомлення, формує речення як комунікативну одиницю; комплекс значень, що має спільне вираження й до якого належать значення часу, актуалізаційне за своїм виявом, а також установлюване мовцем відношення змісту речення до дійсності, його характеристика як реального (тільки констатованого мовцем), або ірреального, створюваного мовцем у своїй уяві: *День сонячний; Хлопчик біжить; Дівчина співає пісню (реальність); Був би день сонячний; Нехай би біг хлопець; Якби дівчина співала пісню / Нехай дівчина співає пісню (ірреаль-*

ність); формальний спосіб вираження предикації.

Предикативність (ім. від прикм. *предикативний*) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) — предикативність, репрезентована у простому реченні у вигляді зв'язку підмета та присудка: *Ясне сонце піднімалося все вище.*

Предикативність (ім. від прикм. *предикативний*) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — предикативність, репрезентована у висловленні за допомогою порядку компонентів і / або інтонації: *Та й заспіває свою переливчасто натхнену пісню вранішній соловейко* (Г. Тютюнник).

Предикація (лат. *praedicatum* — сказане) — психологічний акт приписування ознаки предмету. Інколи використовується як синонім до терміна предикативність. Установлюваний шляхом мовленнєво-мисленнєвого акту й реалізований у структурі речення зв'язок між предметами думки, що виявляють у рамках висловлення реальний або уявний стан речей.

Предмёт — річ, будь-який об'єкт почуттєвого сприйняття, що має форму, розмір, колір й інші властивості, які дозволяють відрізнити його від інших предметів. У загальному смислі використовується як найменування однієї з трьох основних категорій, які охоплюють усе, що може бути сприйнятим: *предмет, властивість і відношення*. З них самостійним може бути лише предмет, що характеризується набором властивостей і який може вступати у відношення з іншими предметами. Граматичний (морфологічний) предмет — основне значення іменника, кла-

су слів, що набувають відповідного оформлення в мові. Синтаксичний предмет — семантика *підмета* й *додатка*, слів, що займають відповідні синтаксичні позиції в реченні. Предмет мовлення — вихідна точка висловлення, *тема*.

Предмет культуризований — у лінгвокультурології та комунікативістиці — реалія об'єктивної дійсності або артефакт, що мали / мають суттєве навантаження у певній культурі, стали символічними в її межах, асоціюються з певною традицією, звичаєм, набули символічного статусу і под. Так, на певних етапах еволюції до П. к. української культури належать: *бандура*, *кобза*, *шаровари* та ін. П. к. виступають відносно символізованими в рамках ідіоетнічної мови.

Предметна метá — Див.: *Мета предметна*.

Предметність — категорійне значення іменників як частини мови, що узагальнює семантику істот і неістот: *батько*, *дідуся*, *хлопець*; *бабуся*, *мати*, *сваха* — назви істот; *клен*, *стіл*, *будинок*, *гай*, *доля*, *земля*, *калина*, *сіль* — назви неістот.

Представлення тэксту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **інформаційне** (прикм. від ім. *інформація*) — зовнішнє представлення, що відбиває той фрагмент, який відповідає запиту.

Представлення тэксту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **семантичне** (прикм. від ім. *семантика*) — внутрішнє представлення змісту тексту, результат суто лінгвістичного розуміння, виражений граматично й лексично.

Прэзене (лат. *praesens*) — те саме, що теперішній час. Див.: *Час дієслів теперішній*.

Презумптив (лат. *praesumptio*, від *praesumo* — передбачаю, угадую) — передбачувальний спосіб дієслова.

Презумпція (лат. *praesumptio*, від *praesumo* — передбачаю, угадую) — Див.: *Антипофора*.

Презумпція (лат. *praesumptio*, від *praesumo* — передбачаю, угадую) **повідомлення** — Див.: *Пресупозиція*.

Препозиціоналізація (лат. *praepositionis* — прийменник) — перехід інших частин мови у прийменник або аналог / еквівалент прийменника, тобто набуття синтаксичних функцій і категорійного значення прийменника.

Препозиція (*пре...* + лат. *positio* — розташування) — вживання одного з двох пов'язаних між собою елементів перед іншим; у поверхневій структурі позиція залежного елемента перед головним. Пор.: *Постпозиція*.

Препозиція (*пре...* + лат. *positio* — розташування) **звертання** — використання звертання у препозиції для підкреслення заклику до адресата: *Миколо Миколайовичу, ви йдете?*

Пресоніми (лат. *press* — друкарня, видавництво + *-онім*) — власні назви книжково-журнальних видавництв (С. Шестакова). Див.: *Мікротопоніми*; *Коопоніми*; *Урбоніми* / *Урбаноніми*.

Прес-реліз (англ. *press release*, від *press* — преса та *release* — опублікований) — 1) оглядова інформація для преси; 2) спеціально підготовлена для поширення у пресі інформація про товар або фірму.

Престиж (франц. *prestige* — авторитет, повага, від лат. *praesti-*

giae — привиди, омана) **мóви** / **Престижність мови** — становище мови в межах цілісної ієрархії суспільства; ставлення до неї як до рідної або нерідної — державної з боку членів суспільства. П. м. залежить від стану етносу — носія мови. У періоди найбільшого розквіту етносу престиж його мови підвищується й навпаки. *Див.: Мова; Мова рідна; Мова державна; Взаємовплив мов.*

Престі́ж (франц. *prestige* — авторитет, повага, від лат. *praestigiae* — привиди, омана) **мóвокульту́ри** — становище мовокультури в цілісній ієрархії суспільства. П. м.-к. прямо не залежить від політичного, економічного тощо стану етносу — її носія. Водночас рівень підтримки мовокультури залежить від економічного й політичного стану держави. *Див.: Культура.*

Пресупози́ція (лат. *prae* — попереду та *suppositio* — передбачення, підкладання) — у **широкому значенні** — спільний фонд знань, спільний досвід, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими володіють комуніканти; зона перетину когнітивних просторів учасників комунікації, що актуалізована у процесі спілкування; у **вузькому значенні** — смисловий, інколи імпліцитний компонент смислової структури речення (висловлення), що виступає як передумова для розуміння та забезпечує його достовірність; такий компонент повинен бути істинним, щоб повідомлення (висловлення) загалом не сприймалось як семантично аномальне або недоречне у певному контексті, пор., наприклад: речення *Хлопчик сказав, що на дощі пишуть крей-*

дою або фломастером містить істинну пресупозицію *на дощі пишуть крейдою або фломастером*, а *пресупозиція на дощі пишуть молотком* перетворює висловлення в неістинне. Так, висловлення *Сучасний король Франції старий* і *Сучасний король Франції не старий* однаково імплікують пресупозицію: *У сучасної Франції є король*. Але якщо остання пропозиція неправильна, неістинна, то обидва перші висловлення постають неправдивими. П. співвідноситься з асерцією (*див.: Асерція*) як своїм протичленом. Семантичні пресупозиції незалежні від контексту. Вони ґрунтуються на відношеннях між істиннісними значеннями. Прагматичні пресупозиції, навпаки, зумовлені комунікативним контекстом (як, наприклад, правила успішності мовленнєвих актів: вінчати наречених, називати човен може тільки особа, якій властивий відповідний статус); у психолінгвістиці — семантичний компонент, необхідний для наявності смислу повідомлення. *Пор.: Асерція.*

Пресупози́ція (лат. *prae* — попереду + *suppositio* — передбачення) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — це опертя на текст, який подано у попередньому реченні, строфі, заголовку, де міститься антецедент, описуваний об'єкт.

Пресупози́ція (лат. *prae* — попереду + *suppositio* — передбачення) **лінгвокульту́рна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — фрагмент усвідомлюваного чи неусвідомлюваного (підсвідомого) колективного когнітивного простору, пов'язаний зі специфікою впливу мови та культури на носіїв етнічної (національної) лінгво-

культури, що актуалізований у комунікації, насамперед у міжмовній і міжкультурній. *Див.: Пресупозиція; Мікропресупозиція. Пор.: Пресупозиція лінгвосоціумна.*

Пресупозиція (лат. *prae* — попереду + *suppositio* — передбачення) **лінгвосоціумна** (*лінгво-* + *соціумна*) — фрагмент колективного когнітивного простору, пов'язаний з особливостями соціально-рольових, соціально-корпоративних та інших зв'язків, властивих для певного соціуму, що актуалізований у комунікації. *Див.: Пресупозиція. Пор.: Макропресупозиція; Мікропресупозиція.*

Пресупозиція (лат. *prae* — попереду + *suppositio* — передбачення) **сміслові** (прикм. від ім. *смісл*) — опора адресата й адресанта (мовця й читача) на обсяги їхніх попередніх знань: авторство твору, час і місце його написання, час і місце описуваних подій, причини написання цього тексту.

Пресупозиція (лат. *prae* — попереду + *suppositio* — передбачення) **(презюмція) тексту** — імпліцитне фонове знання, що випереджає текст, істинне й несуперечливе.

Пресупозиція (лат. *prae* — попереду + *suppositio* — передбачення) **фреймова** (англ. *frame* — рамка, структура) — когнітивна одиниця, що представляє основу фонових знань носіїв національної лінгвокультури; певна сума умов, що постає національно-специфічним індикатором міжмовного спілкування; фрагмент колективного когнітивного простору, пов'язаний з особливостями етнокультурних знань. *Див.: Спілкування; Комунікація; Знання фонові. Пор.: Пресупозиція лінгвосоціумна.*

Претерит (лат. *praeteritus* — минулий) — минулий час дієслова. За наявності в мові кількох минулих часів цим терміном позначають або всю їхню сукупність, або один певний тип, звичайно — синтетичний минулий час.

Претеріція — удаване замовчування, коли мовець робить вигляд, що якісь факти замовчуються, але все-таки про них згадано: *Говорити мені про інших романістів: О. Зімка, О. Теленька, В. Соловенка, М. Сотника та ін.? Усі вони вважаються в нашій критиці майже геніями! Захоплююсь, благоговію і вмовкаю, тому що відчуваю, що не в силах їх достойно похвалити* (А. Яна). Тут наявна також певна іронія. *Див.: Паралінсис.*

Префікс (лат. *prae* — спереду та *fixus* — прикріплений) (**морфема префіксальна, морфема приrostкова**) — афікс, прикріплений перед коренем (напр., *праліс, прабабуся, прадід, перелісок*) або перед іншим префіксом (*возз'єднання, понабігати, попоходити*); службова необов'язкова морфема у слові, що займає препозицію щодо кореня чи іншого префікса, виражає переважно словотвірне значення (в індоєвропейських мовах переважно словотвірний характер; *пор. інфікс, суфікс* (у 1 знач.)) або інколи граматичне значення, тобто виконує словотвірну або формозмінну (*читати — прочитати, писати — написати, нести — віднести*) — за допомогою префіксів утворено форми доконаного виду) функцію. **Префікс видовий. Префікс формотвірний. Префікс негативний (афікс негативний)** — префікс, що надає слову значення, протилежного тому, що виражається осно-

вою. **Префікс порожній** (превѣрб порожній) — дієслівний префікс, що позбавлений власного лексичного значення й наділений лише функцією показника виду.

Префікс (лат. *prae*fixus, від *prae* — спереду та *fixus* — прикріплений) **перформативний** (лат. *per*formo — дію; прикм. від ім. *перформатив*) — Див.: *Рамка перформативна*.

Префіксальний (лат. *prae*fixus, від *prae* — спереду та *fixus* — прикріплений; прикм. від ім. *префікс*) — такий, що є префіксом або утворений за допомогою префікса (префіксів); стосовний до префікса (префіксів). **Дієслово префіксальне**. **Основа префіксальна**. **Слово префіксальне**. **Словотвір префіксальний**. **Тип морфологічного словотвору префіксальний**. **Формоутворення префіксальне**. **Елемент префіксальний**. **Видоутворення префіксальне** — те саме, що превербация. **Морфема префіксальна** — те саме, що префікс (див.: *Префікс*).

Префіксація (лат. *prae*fixus, від *prae* — спереду та *fixus* — прикріплений) — приєднання префіксів до коренів і основ як способів слово- та формотворення: *модний* — *ультрамодний*, *раціональний* — *іrrациональний*, *автор* — *співавтор*, *бігми* — *побігми* / *прибігми* / *забігми* / *надбігми* і под.

Префіксоїд (лат. *prae*fixus, від *prae* — спереду та *fixus* — прикріплений + -oїd) — коренева морфема, що виступає у складі низки слів як префікс; різновид афіксоїда. Напр.: *відео-* (*відеофільм*, *відеосалон*, *відеотека*, *відеопрокат*); *авіа-* (*авіасалон*, *авіаплан*, *авіаперевезення*, *авіаполіт*, *авіапасажир*, *авіазв'язок*,

авіатраса, *авіаперешкоди*, *авіатур*, *авіаекскурсії*) тощо.

Прецедентний (лат. *prae*cedens (*prae*cedentis) — той, що передє) **текст** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) (**прототекст**) / **Тексти прецедентні** (**прототексти**) — Див.: *Текст прецедентний* (*прототекст*) / *Тексти прецедентні* / *Прототексти*.

Приголосний звук — Див.: *Звук приголосний*.

Приголосний інтервокальний (лат. *inter* — префікс зі значенням між, поміж + *вокальний*) — приголосний, що знаходиться між двома голосними: *краса*, *вода*, *насолада*, *липа*, *село* і под.

Приголосні білабіальні (лат. *bi* — двох + *labialis* — губний) — те саме, що приголосні губно-губні. Див.: *Приголосні губно-губні*.

Приголосні бокові (**латеральні**) (лат. *lateralis* — бічний) — щилинні приголосні, при утворенні яких повітря проходить по боках зімкнення передньої спинки язика з піднебінням. В українській мові приголосні [л], [л'].

Приголосні велярні (лат. *velaris* — задньопіднебінний) — те саме, що задньоязикові. Див.: *Приголосні задньоязикові*.

Приголосні глоткові (**фарингальні**) (грецьк. *pharynx* (*pharyngos*) — глотка) — виникають унаслідок зближення задньої стінки глотки з коренем язика: [ɣ].

Приголосні глухі — різновид шумних приголосних, що утворюються без участі голосу, а тільки одним шумом і тому складаються тільки з шуму; при їхньому творенні голосові зв'язки не напружені й не дрижать: [m], [m'], [c], [c'], [n], [ɟ], [ɟ'], [ʃ], [ʃ'], [x], [χ], [φ].

Приголосні губні — творяться в результаті зімкнення нижньої губи з верхньою або з верхніми зубами; за активною участю губ або губ і зубів поділяються на губно-губні та губно-зубні. Див.: *Приголосні губно-губні; Приголосні губно-зубні*.

Приголосні губно-губні — приголосні, що утворюються в результаті зімкнення губ: [ɸ] (перед лабіалізованим голосним), [β], [ɱ], [m].

Приголосні губно-зубні — приголосні, що утворюються внаслідок зімкнення нижньої губи з верхніми зубами: [ɸ] (перед нелабіалізованими голосними), [β].

Приголосні двофокусні — шиплячі приголосні, що мають у своєму творенні перший фокус — передньоязиковий, а другий — середньоязиковий, як у польських *z*, *s*. Двофокусні змикання з першим губним і другим язиковим фокусом наявні в мовах Західної Африки.

Приголосні дзвінкі — шумні приголосні, при творенні яких видихуваний струмінь повітря зустрічає щілину або зімкнення: складаються з тонів і шумів: [ð], [ð'], [z], [z'], [β], [βz], [βz'], [ðʒ], [z], [ʒ], [r].

Приголосні дентальні (лат. *dentalis*, від *den* (*dentis*) — зуб) — те саме, що приголосні зубні. Див.: *Приголосні зубні (дентальні)*.

Приголосні дорсальні (лат. *dorsalis*, від *dorsum* — спина) — приголосні, вимови яких властива дорсальність.

Приголосні дрижачі (вібранти) (лат. *vibrant* (*vibrantis*) — дрижачий) приголосні звуки, що утворюються при періодичному притисканні кінчика язика до

піднебіння, альвеол і є результатом вібрації: [p], [p'].

Приголосні задньоязикові (велярні) (лат. *velaris* — задньо-піднебінний) — приголосні, основною ознакою яких є утворення доторканням задньої частини язика до піднебіння в українській мові це: [r], [k], [x].

Приголосні зв'язки — Див.: *Звуки приголосні*.

Приголосні зімкнені — різновид приголосних, основу яких становить зімкнення мовленнєвих органів у відповідній точці мовленнєвого апарату. Приголосні зімкнені бувають: приголосні зімкнені носові, приголосні зімкнені часті (проривні, вибухові), приголосні зімкнено-щілинні (африкати). Див. також: *Приголосні зімкнені носові; Приголосні зімкнені чисті (проривні, вибухові, дентальні); Приголосні зімкнено-щілинні (африкати)*.

Приголосні зімкнені носові — приголосні, що утворюються в результаті тісного зімкнення мовних органів і одночасного опускання м'якого піднебіння, що зумовлює вільний прохід у носову порожнину: [ɱ], [ɱ], [ɱ']. Пор.: *Приголосні зімкнені чисті (проривні, вибухові, дентальні); Приголосні зімкнено-щілинні (африкати)*.

Приголосні зімкнені чисті (проривні, вибухові, дентальні) (лат. *dentalis*, від *den* (*dentis*) — зуб) — приголосні, що утворюються внаслідок змикання мовних органів, що прориваються під тиском повітряного струменя: [β], [ɱ], [ð], [ð'], [m], [m'], [r], [k]. Пор.: *Приголосні зімкнені носові; Приголосні зімкнено-щілинні (африкати)*.

Приголосні зімкнено-щілинні (африкати) (лат. *africo* — тру,

обтираю) — приголосні, при творенні яких спочатку відбувається зімкнення мовних органів, що поступово переходить у коротку щілину: [ðз], [ðз'], [дж], [ч], [ц], [ц']. *Пор.: Приголосні зімкнені носові; Приголосні зімкнені чисті (проривні, вибухові, дентальні).*

Приголосні зубні (дентальні) (лат. *dentalis*, від *den* (*dentis*) — зуб) — приголосні звуки, при вимові яких основну роль відіграє наближення кінчика язика до верхніх зубів. В українській мові до зубних приголосних належать: [ð], [ð'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [ðз], [ðз'], [л], [л'], [н], [н'] та ін.

Приголосні м'які — приголосні, для яких характерною постає середньопіднебінна артикуляція (*див.: Палаталізація*), а також приголосні з фокусом артикуляції твердого піднебіння: [ð'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [дж], [л'], [н'] тощо (*див.: Приголосні палатальні*). Антонім: *Приголосні тверді*.

Приголосні непалаталізовані (не- + лат. *palatum* — піднебіння) (*тверді*) — приголосні, в утворенні яких середня частина язика опущена: [ж], [ч], [ж], [дж] та ін.

Приголосні носові (назальні) (франц. *nasal*, від лат. *nasus* — ніс) — приголосні, в утворенні яких повітряний струмінь, омиваючи рот, проходить через носову порожнину, *пор. українські приголосні типу* [н], [м]. *Пор.: Приголосні ротові.*

Приголосні однофокусні (*одно- + фокусний*) — різновид шумних приголосних, в утворенні яких перешкода (у вигляді щілини або зімкнення) виникає в одній

точці (фокусі артикуляції) на шляху повітряного струменя. *Пор.: Приголосні двофокусні.*

Приголосні палаталізовані (лат. *palatum* — піднебіння) — приголосні, основна артикуляція яких доповнювана палаталізацією. *Пор.: Приголосні непалаталізовані.*

Приголосні палатальні (лат. *palatum* — піднебіння) (*середньо-язикові*) — приголосні, основу артикуляції яких становить підняття середньої частини язика до твердого піднебіння, *пор. український* [j].

Приголосні передньо-язикові — приголосні, що творяться торканням передньої частини язика до піднебіння; поділяються на зубні: [ð], [ð'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [дж], [дж'], [л], [л'], [н], [н'] та піднебінно-зубні: [ж], [ч], [ж], [дж], [р], [р'].

Приголосні ротові — приголосні, у творенні яких струмінь повітря проходить через ротову порожнину за незадіяння носової порожнини (*пор.: Приголосні носові*). В українській мові всі приголосні звуки, крім [м], [н], [н'], є ротовими.

Приголосні свистячі (сибілянти) (лат. *sibilans* (*sibilantis*) — той, що свистить) — приголосні, при творенні яких виникає свист: [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [дж], [дж']; щільні передньо-язикові приголосні, які називають свистячими за характерним слуховим враженням, що витворюване шумовим компонентом їхньої артикуляції. *Пор.: Приголосні шиплячі (Сифілянти).*

Приголосні середньо-язикові — приголосні, що утворюються торканням середньої частини язика до піднебіння: [j].

Приголосні сонорні (лат. *sonorous* — дзвінкий) (*сонанти*)

(лат. *sonas (sonantis)* — той, що звучить)) — приголосні, що складаються з голосу й шуму з перевагою голосу, або тону: [р], [р'], [л], [л'], [н], [н'], [м], [є], [j].
Пор.: Приголосні шумні.

Приголосні тверді — приголосні, артикуляція яких доповнювана веляризацією. *Пор.: Приголосні м'які.*

Приголосні шиплячі (сифілян-ти) — приголосні, що так називаються за особливим слуховим виявом, що витворюється шумовим компонентом їхньої артикуляції (*див.: Шум*) — наявністю пласкої щілини; творення таких приголосних супроводжуване шипінням: [ж], [ч], [ш], [дж]. *Пор.: Приголосні свистячі (сибілянти).*

Приголосні шумні — приголосні, що складаються з шуму й голосу або тільки шуму; поділяються на: дзвінкі та глухі (*пор.: Приголосні сонорні*). *Пор.: [θ], [θ'], [з], [з'], [б], [дз], [дз'], [дж], [г], [ж], [г'] — двінки; [т], [т'], [с], [с'], [л], [л'], [у], [у'], [ш], [ч], [х], [к], [ф] — глухі. Див.: Приголосні дзвінкі; Приголосні глухі.*

Приголосні щілінні (фрикативні (франц. *fricativ*, від лат. *fricatus* — тертя) **приголосні, спіранти** (лат. *spirant (spirantis)* — той, що дме, видихає) — різновид приголосних (за способом творення), у вимові яких органи мовлення наближаються в певній точці (*див.: Фокус*), утворюючи щілину на шляху струменя повітря (*пор.: Приголосні зімкнені*). *Пор.: [л], [л'], [є], [ф], [ж], [ч], [ш], [х], [с], [с'], [з], [з'], [j]. Розмежовують: приголосні щілінні бокові та приголосні щілінні серединні (див.: Приголосні щілінні бокові; Приголосні щілінні серединні).*

Приголосні щілінні бокові — приголосні, що утворюються в результаті проходження повітряного струменя через щілину між кінчиком язика та зубами при опущених бокових краях язика: [л], [л'].

Приголосні щілінні серединні — приголосні, що утворюються в результаті проходження повітряного струменя через щілину між губами або посередині язика між його крилами: [є], [ф], [ж], [ч], [ш], [х], [с], [с'], [з], [з'], [j].

Приголосні язикові — приголосні, що утворюються торканням частини язика до піднебіння; поділяються на: **передньоязикові, задньоязикові та середньоязикові**. *Див.: Приголосні передньоязикові; Приголосні задньоязикові; Приголосні середньоязикові.*

Приєднувальна конструкція (лат. *constructio* — побудова, складання) — *Див.: Конструкція приєднувальна.*

Приєднування — явище комунікативного типу, що виникло в розмовному мовленні й прийшло в писемне, де реалізує логіко-сміслові відношення додавання; принцип побудови висловлення, за яким певна частина набуває власної комунікативної значущості в силу того, що постала як спонтанна, додаткова окрема інформація з відтінком уточнення, пояснення щодо основного повідомлення. Приєднувальні конструкції мають двокомпонентний склад і відкриту будову; форма синтаксичного зв'язку, у якій зміст синтаксичної одиниці уточнюється внаслідок спонтанного наведення певних деталей: *У басейні було багато дітей. І до того ж їм було весело.* На відміну від парцеляції, що є на-

слідком членування єдиного цілого, приєднування не членує відповідну цілісність, а доповнює, розширює; такі конструкції постають у процесі мовлення як щось додаткове, раптове: *У аудиторії зібралися студенти і викладачі, активно обговорювали проблему виборів нового декана. І при тому діловито пропонувалися різні кандидатури* (А. Яна).

Прізвище — надзвичайно короткий і непрозорий додатковий звук, що приєднується до основного. (напр.: *підтоптати* та ін.).

Прийменник (лат. *praepositionis*) — незмінна службова частина мови, категорійним значенням якої є вияв форм підрядного зв'язку іменника (або його еквівалента) з іншими словами в реченні або словосполученні, що виражається разом з іменником (або його еквівалентом) за допомогою непрямих відмінків, входячи до складу підмета, додатка, означення, обставини: *по-клав на стіл; підійшов до будинку; батько з сином; запізнився на потяг* і под.

Прийменник у (в) зі знахідним відмінком як вираження кількості — вживання таких конструкцій на позначення атрибутивної кількості: *будинки у три поверхи, гра в три руки* та ін.

Прийменники вторинні — прийменники, що співвідносяться в сучасній мові з відповідними самостійними і службовими словами (*близько, довкола, вглиб, замість, збоку* і под.).

Прийменники допустові — прийменники, що мають значення уступки (*всупереч, на противагу, незалежно від, незважаючи на* і т. д.).

Прийменники меті — прийменники, що вказують на мету (*для,*

здля, ради, заради, з метою, в інтересах, на честь і под.).

Прийменники первинні — найдавніші прийменники, що в сучасній мові не мають співвідносних самостійних чи службових слів, виступають лише в позиції прийменника, становлять одну морфему, мають високий рівень абстракції (*в, від, до, з, на* і т. д.).

Прийменники причинові — прийменники, що вказують на причину (*від, через, завдяки, внаслідок, під впливом, з огляду на* і под.).

Прийменники прості — прийменники, що складаються з однієї морфеми (*без, від, до, між, на, в, під, за* і под.).

Прийменники просторові — прийменники, що вказують на простір, місце, напрямок, місцезнаходження, шлях руху, відстань, проміжок, висхідний і кінцевий пункт (*біля, на, вглиб, довкола, проти, через, поблизу, поміж, з-над, край* і под.).

Прийменники складені — прийменники, що складаються з кількох слів (*в інтересах, за винятком, з допомогою, на чолі, на випадок* і под.).

Прийменники складні — прийменники, що складаються з однієї морфеми (*без, від, до, між, на, в, під, за* і под.).

Прийменники темпоральні — прийменники, що вказують на час, одночасність, різночасність, протяжність у часі, часову попередність або наступність, початок, кінець тощо (*біля, на, проти, впродовж, під час*).

Прийменники умовні — прийменники, що вказують на умову (*у разі, при умові*).

Прийом відносної хронології (*хроно- + -логія*) — прийом порівняльно-історичного методу, що полягає у встановленні послі-

довності появи в часі мовних явищ (яке з них виникло раніше, а яке пізніше).

Прийом внутрішньої реконструкції (лат. *re-* — префікс на позначення зворотної або повторної дії, або ж протилежної дії + *конструкція*) — прийом порівняльно-історичного мовознавства, сутність якого полягає у відтворенні незасвідчених мовних форм шляхом порівняння мовних одиниць усередині однієї мови.

Прийом зовнішньої реконструкції (лат. *re-* — префікс на позначення зворотної або повторної дії, або ж протилежної дії + *конструкція*) — прийом порівняльно-історичного мовознавства, сутність якого полягає у відтворенні незасвідчених мовних форм на основі порівняння відповідних одиниць споріднених мов.

Прийом параонтологічний (грецьк. *par* — префікс на позначення суміжності, переміщення, виступу, відхилення + *онтологічний*) **мовленнєвий** — навмисне зображення зв'язків і відношень явищ дійсності в нереальному фантастичному вигляді, *пор. Бачив, як по качках озеро плаває* (З усного мовлення). *Пор.: Нонсенс верс.*

Прийом опозиційний (лат. *oppositio* — протиставлення; прикм. від ім. *опозиція*) — прийом, що полягає в зіставленні мовних одиниць для встановлення їхніх диференційних ознак і на цій основі об'єднання їх у певні парадигматичні класи.

Прийом «слів і речей» — прийом дослідження лексики, за якого історію слова вивчають разом з історією позначуваної словом речі.

Прийом тематичних груп — прийом дослідження лексики, за

якого слово вивчають у зв'язку з іншими словами, пов'язаними з ним спільною темою.

Прийоми артикуляційно-акустичні (*артикуляційно* + *акустичний*) — прийоми вивчення звуків у фізіологічному (артикуляція — місце та спосіб творення звуків) і фізичному (*участь голосу й шуму, тембр, тон* тощо) аспектах.

Прийоми внутрішньої інтерпретації (лат. *Interpretatio* — пояснення, трактування) — способи вивчення мовних явищ на основі їхніх системних парадигматичних і синтагматичних зв'язків.

Прийоми зовнішньої інтерпретації (лат. *Interpretatio* — пояснення, трактування) — способи вивчення мовних явищ за зв'язком з позамовними (*соціологічними, логіко-психологічними* та ін.) явищами.

Прийоми міжрівневої інтерпретації (лат. *Interpretatio* — пояснення, трактування) — способи дослідження мовних явищ, які полягають у тому, що одиниці одного рівня використовують як засіб лінгвістичного аналізу одиниць іншого рівня.

Прийоми мовленнєвого впливу — конкретні способи реалізації відповідного комунікативного правила з послідовним застосуванням супровідних величин.

Приказка — 1) стійкий відтворюваний, поширений у мові влучний, часто розмовний вислів, близький до прислів'я, що відзначається лаконічною будовою та використанням образної виразності, але без властивого прислів'ю повчального змісту, що здебільшого образно уточнює уточнену характеристику певного явища. На відміну від прислів'я цей різновид усталених і

відтворюваних зворотів має так званий буквальний план, тобто вживається у прямому значенні відповідно до яких-небудь конкретних життєвих ситуацій. Не містить висновком частини. За своєю структурою П. співвідносяться зі словосполученням або з реченням. П.-словосполучення виконують номінативну функцію, характеризують предмети, явища, дії: *ні живий ні мертвий; ласий, як на сало; на руку ковбінка* та ін. П.-речення констатують події, дії, факти: *Серце — не камінь; Серцю не розкажеш; Набалакав — і в торбу не забереж; Ходить та й спить; Собі на умі; Розуму палата, та ключ від неї загублений; У страху очі великі; І стіни вуха мають; Ні сіло ні впало; Після дощика в четвер; Як у воду впало* і т. ін.; 2) приступ до чарівної казки для зосередження уваги слухачів, з елементами ритму, рими та гумору: *Було це на морі, на океані, на острові Кидані, стоїть дерево золоті маківки і под. Пор.: Прислів'я.*

Прикладка (апозіція) — означення, виражене іменником, що корелює з опорним словом у роді, числі й відмінку; характеристика предмета шляхом його паралельного називання: *народ-переможець, дівчина-спортсменка, жінка-космонавт, звіробій-трава, Дніпро-ріка* і под.

Прикладка постпозитивна (прикм. від ім. *позиція*) невідокремлена (оцінна, характеризувальна) — використання прикладки в постпозиції надає відтінку невимуженості, здебільшого оцінки: *дівчата-красуні* (пор. *красиві дівчата*), *брехня-пропаганда*. У фольклорі надає відтінку урочистості: *зайчик-побігачик, лисичка-сестричка* та ін.

Прикладна лінгвістика (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — Див.: *Лінгвістика прикладна*.

Прикметник (лат. *adjectivum*) — частина мови, що позначає ознаку (властивість) предмета та виражає це значення в граматичних категоріях ступенів порівняння, роду, відмінка, числа (у формі узгодження (див.: *Узгодження*)), членності / нечленності, синтаксичного уживання у функції визначення (атрибутивна функція) та предикативного члена, прикметникам властива розвинута система словотвірних моделей. **Прикметників ступені порівняння.** За особливостями семантики прикметники поділяються на **якісні, відносні та присвійні.** **Якісні прикметники** — прикметники, що називають ознаку безпосередньо (*зелений, прозорий, теплий, смачний* і под.). Така ознака може ступенюватися (*зелений — зеленіший — найзеленіший*). **Відносні прикметники** — прикметники, що називають ознаку через відношення до чого-небудь — матеріалу, форми та інше (*металевий, круглий, дерев'яний, лісовий, кленовий*). **Присвійні прикметники** — прикметники, утворені від назв осіб і тварин, птахів за допомогою суфіксів *-ів, -ин, -ий* (*батьків, бабусин, вовчий, ведмежий*).

Прикметник-займенник (займенники-прикметники, займенники ад'єктивні, прикметники займенникові, займенники родові) — група слів, що має займенникове значення, але за синтаксичною функцією (а в українській мові й за парадигмою словозміни) збігається із прикметниками: *мій / моя / мос / мої,*

твій / твоя / твоє / твої, наш / наша / наше / наші, ваш / ваша / ваше / ваші, їхній / їхня / їхнє / їхні; пор. також: особливу групу займеникових слів типу той, цей, чий, мій, свій, такий, кожний, що семантично пов'язана з ознаками предмета й має прикметникові морфологічні засоби вираження.

Прикметник перенесений (конденсований) — прикметник, що замінює перифрастичне означення та надає відтінку неформальності: *паризькі настрої* (настрої, що панують у Парижі), *закордонне міністерство* (Міністерство закордонних справ).

Прикметник-числівник — те саме, що числівник порядковий. Див.: *Числівник*.

Прикметники аналітичні (грецьк. *analytikos*, від *analysis* — розкладання, розчленування) — невідмінювані лексеми (*хакі, беж, комі, ідиш*) або частини лексем у складі двокореневих слів (*нафтопродукти, профквиток, програма-мінімум*), яким притаманна семантика прикметників (ознака предмета), але вони не мають залежних від означуваного іменника категорій роду, числа, відмінка і прикметникових флексій *-ий, -а, -е*.

Прикметники відносні — прикметники, що називають ознаку через відношення до інших предметів (*золота обручка, металевий лист* та ін.).

Прикметники займеникові — Див.: *Прикметник-займенник (займенники-прикметники, займенники ад'єктивні, прикметники займеникові, займенники родові)*.

Прикметники морфологізовані (прикм. від ім. *морфологія*) / **неморфологізовані** (*не-* + *мор-*

фологізований) — морфологізованими є прикметники, категорійне значення яких виражене закінченням (відмінювані прикметники); прикметники, що не мають флексійного вираження, тобто невідмінювані (*бордо, хакі, комі, хінді, брутто, нетто*) належать до неморфологізованих.

Прикметники невідмінювані — прикметники, що формально не відмінюються за родами, числами та відмінками, не мають ступенів порівняння. Виражаючи відповідні граматичні форми роду, числа, відмінка в контексті: *куртка хакі, плащ максі, стиль блюз* та ін.

Прикметники повні / короткі — повними (членими) називають прикметники, що здатні поділятися на основу й експліцитну флексію; короткими (нечленими) є прикметники, які в називному та знахідному відмінках чоловічого роду мають нульове закінчення (*винен, повинен, варт, винуват, годен, готов, жив, здоров, рад, ладен, повен* та ін.).

Прикметники порядкові — різновид відносних прикметників, що називають ознаку предмета за відношенням до числа, називають точне місце предмета серед подібних (*четвертий* — це предмет, що знаходиться після третього та перед п'ятим); утворені від числівникових основ й оформлені флексією прикметникового характеру.

Прикметники присвійні — відносні прикметники зі значенням індивідуальної належності (*батьків, сестрин, материн* і под.). За регулярністю формального вираження посесивності розмежовують *habeo*-мови (лат. *habeo* — маю) й *esse*-мови (лат. *esse* — бу-

ти). Особливістю перших є те, що посесивна конструкція будується з перехідним дієсловом *мати*, а в *esse*-мовах посесивна будується на основі дієслова-зв'язки *бути* (теперішній час є).

Прикметники слабкі — те саме, що прикметники займенникові.
Див.: Прикметник.

Прикметники якісні — прикметники, що означають властивість предмета безвідносно до інших предметів: *чорний, білий, тихий, красивий, гарний, смачний* та ін.

Прикметники членні / нечленні —
Див.: Прикметники повні / короткі.

Прикрашання мовлення — одиниці мови всіх рівнів, використовувані для того, щоб зробити висловлення, мовлення естетично позитивним, емоційно насиченим. Сюди належать фігури мовлення (як синтаксичні засоби), тропи, високі слова, відповідні словформи, відповідні фонетичні засоби та прийоми.

Прилучення — у комунікативній лінгвістиці — тип міжмовних і міжкультурних контактів, якому притаманна наявність знань стереотипів спілкування кожним із комунікантів, а реально володіє знаннями стереотипів обох мов лише один комунікант, інший знає стереотипи спілкування лише своєї рідної мови й культури (термін Ю. Прохорова). *Див.: Контакти мовні. Пор.: Проникнення.*

Прилягання — форма синтаксичного зв'язку, що являє собою просту супрЯжність компонентів, оскільки головне слово не вимагає від залежного певних граматичних форм; виражається позиційно (порядком слів) або інтонаційно: *голосно співати,*

спокійно розмовляти, натще-серце працювати, дивно бігти та ін. Існує два різновиди прилягання: 1) **власне-прилягання** та 2) **відмінкове (іменне) прилягання**. Власне-прилягання — форма прилягання, за якої залежний компонент виражений незмінною формою: прислівником, дієприслівником, інфінітивом (*сказати згарячу; читати лежачи; мрія навчатися*). Відмінкове прилягання — форма прилягання, особливістю якої постає позиційна залежність іменної, відмінкової, форми: *кава з молоком, пиріжки з малиною, шафа для книжок, відро для води, хата сестри, учитель школи, політ льотчика* та ін.

Применшення — навмисне применшування під час опису, оцінки чого-небудь: *Надміру хвилювався* (під час опису ситуації, коли в людини був істеричний стан); *Ці статистичні дані певною мірою насторожують* (за найгіршими показниками певного соціального неблагополуччя). *Див.: Евфемізм; Перебільшення.*

Примітив (лат. *primitivus* — початковий, первісний) **семантичний** (прикм. від ім. *семантика*) — мінімальні, неподільні складники та значення слів, мовних висловів, повідомлень.

Примітка — 1) додаткове пояснення в кінці тексту або в покликанні під текстом; 2) привернення уваги (*застар.; діал.; розм.*).

Примовка — складна примовка, гостре слівце; порожній, але потішний набір слів: *Швидко мовиться, та не швидко робиться; Ось ідуть вони та й ідуть* (Народні казки).

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **ввічливості** (ети-

кётності) (франц. *étiquette*, від *estiquier* — прикріплювати) — набір пар приписів, що стосуються іншого та самого себе; найзагальніші вимоги до учасників спілкування, які втілюють практичні рекомендації як створити приязну атмосферу, зародити добрі стосунки серед учасників комунікативного акту з метою піднесення ефективності в міжособистісній комунікації. Загальна формула (за Дж. Лічом): 1) за інших рівних умов мінімізуй вираження неввічливих переконань; 2) за інших рівних умов максималізуй ввічливі переконання. Дж. Ліч пропонує такий перелік максимумів принципу ввічливості: а) максима такту (*Tact*) (*див.: Максима такту*); б) максима великодушності (*Generosity*) (*див.: Максима великодушності*); в) максима схвалення (*Approbation*) (*див.: Максима схвалення*); г) максима скромності (*Modesty*) (*див.: Максима скромності*); ґ) максима згоди (*Agreement*) (*див.: Максима згоди*); д) максима симпатії (*Sympathy*) (*див.: Максима симпатії*). Значення висловлень усередині кожної пари протилежні. Вони градуйовані (можуть змінюватися в тому або іншому напрямі «більше — менше»), але в усіх випадках передбачуваною постає більша — менша користь для іншого.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **графіки** (грець. *grapho* — пишу + *-іка*) позиційний (прикм. від ім. позиція) (складовий, звукосполучний) — принцип, за яким фонемну відповідність літері можна встановити тільки з урахуванням її позиції — сусідніх літер та інших графічних знаків, пор. послі-

довність вияву цього принципу в позначенні на письмі фонем (1) та позначенні твердості / м'якості фонем (лопух — льон [лопух] — [л'он]; рука — річка [рука] — [р'ічка], запах — зітхати [запах] — [з'ітхати] та ін.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **графіки** (грець. *grapho* — пишу + *-іка*) **складовий** — *Див.: Принцип графіки позиційний (складовий, звукосполучний)*.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **графіки** (грець. *grapho* — пишу + *-іка*) **звукосполучний** — *Див.: Принцип графіки позиційний (складовий, звукосполучний)*.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **зіставних досліджень семантичний** (прикм. від ім. *семантика*) — підхід у контрастивних студіях, за якого дослідники відштовхуються від значень, а не від форми мовних одиниць.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **іронії** (грецьк. *eírerotai o barnēia* — букв. удаване незнання) — прагматичний принцип, сформульований Дж. Н. Лічом так: якщо ви бажаєте образити кого-небудь, урешті-решт таким способом, що не суперечить принципу ввічливості, але дозволяє адресатові зрозуміти непрямо виражений момент образи, то зробіть це, породжуючи імплікатуру.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **комунікативності** (ім. від прикм. *комунікативний*) — принцип навчання мови, за якого в центрі уваги учня перебувають засоби та правила реалізації комунікативної інтенції.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **кооперації** (франц.

coopération, від лат. *cooperatio* — співробітництво) — неекспліцитна угода вимог раціонального спілкування. Принцип сформулював Г.П. Грайс. Принцип звучить так: твій внесок на цьому кроці діалогу повинен бути таким, якого вимагає спільно визначена мета (напряму) цього діалогу. Принцип охоплює чотири максими / постулати: Кількості (див.: *Максима / постулат кількості*), якості / правдивості (див.: *Максима / постулат якості / правдивості*), відношення / релевантності (див.: *Максима / постулат відношення*), способу (див.: *Максима / постулат способу*). Максима кількості — висловлення повинно мати не менше інформації, ніж потрібно: висловлення повинно містити не більше інформації, ніж потрібно (пов'язана з обсягом передаваної інформації). Максима якості — не говори того, що вважаєш неправдивим; не говори того, для чого немає достатніх підстав (пов'язана з істинністю передаваної інформації). Максима відношення — не відхиляйся від теми (пов'язана з релевантністю доречністю висловлень). Максима манери — уникай незрозумілих висловів; уникай неоднозначності; уникай непотрібної багатослівності; уникай невпорядкованих висловлень (пов'язана зі способом викладу, чіткістю). Див.: *Максима / постулат кількістю Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат способу*.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **лінгвістичної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **економії** (лат. *oeconomia* — правильне госпо-

дарство, від грецьк. *oikonomia* — ведення господарства) (**закон економії сил**) — прагнення мовця зекономити зусилля в мовленні як один із чинників мовних змін. Це знаходить вияв на всіх ярусах мовної системи: у фонетиці, словотворі, морфології, синтаксисі (наприклад: *асиміляція за дзвінкістю-глухістю; асиміляція за твердістю-м'якістю, складноскорочені слова, еліптичні речення, неповні речення і под.*).

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **насміху** — за Дж. Лічом, показуючи солідарність зі слухачем, говори що-небудь, що: 1) за всією очевидністю неправдиве та 2) за всією очевидністю неввічливо щодо слухача.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **позиційний** (прикм. від ім. *позиція*) (**складовий, звукосполучний**) **графіки** (грецьк. *grapho* — пишу + *-ika*) — принцип, за яким фонемна відповідність літері можна встановити тільки з урахуванням її позиції — сусідніх літер та інших графічних знаків, *пор.* послідовність вияву цього принципу в позначенні на письмі фонем та позначенні твердості / м'якості фонем (*лопух* — *льон* [лопух] — [л'он]; *рука* — *річка* [рука] — [р'ічка], *запах* — *зітхати* [запах] — [з'ітхати] та ін.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **полліані** (грецьк. *poly* — багато + франц. *lianes*, від *lier* — зв'язувати) — принцип, що рекомендує у спілкуванні з іншими людьми передбачати, що людині більш властиво сприймати приємні повідомлення, ніж неприємні. Тому говори співрозмовнику переважно приємні слова, інфор-

муй його про майбутні приємні події, радь йому знаходити в будь-чому поганому щось приємне, навіюй йому віру в успіх. Цьому дівчинку Полліанну навчив її покійний батько. Полліанна — героїня роману з такою самою назвою американської письменниці Еліно́р Портер.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **психонетичний** — у когнітивній лінгвістиці — принцип лінгвістичних досліджень і студіювань, спрямований на застосування мови в розгляді понять психічного, зокрема підсвідомого (колективне несвідоме), надчуттєвого, інтуїції, трансценденції тощо, а також на аналіз фіксованості цих понять у мові.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **релевантності** (англ. *relevant* — доречний, той, що стосується справи, від франц. *relever* — підвищувати, від лат. *relevare* — піднімати) **(комунікативної (прикм. від ім. комунікація) ефектності)** (лат. *effectus* — дія, вплив) — у первинному варіанті теорії релевантності Д. Спербера та Д. Уїлсона: зроби свій вклад таким, щоб він забезпечував максимальну кількість контекстуальних імплікацій щодо затрат на опрацювання.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **релевантності** (англ. *relevant* — доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* — підвищувати від лат. *relevare* — піднімати) **когнітивний** (англ. *cognitiv* — пізнавальний; прикм. від ім. *когніція*) — провідний основний принцип теорії релевантності Д. Спербера та Д. Уїлсона: людське пізнання прагне прилаштуватися до максималізації релевантності.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **релевантності** (англ. *relevant* — доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* — підвищувати, від лат. *relevare* — піднімати) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — другий основний принцип теорії релевантності Д. Спербера та Д. Уїлсона: кожний остенсивний стимул передає презумпцію своєї власної оптимальної релевантності.

Принцип (лат. *principium* — основа, начало) **системний** (прикм. від ім. *система*) — принцип організації матеріальних та ідеальних об'єктів і одночасно метод пізнання, що здебільшого формулюється так: будь-який об'єкт (*річ, властивість, відношення, процес, закон*) є об'єкт-система, і будь-який об'єкт-система належить хоча б до однієї системи об'єктів того самого типу; усім системам властиві ознаки цілісності, вони поліморфічні, дисиметричні, суперечливі.

Принципи (лат. *principium* — основа, начало) **мовленнєвого впливу** — загальні рекомендації щодо організації та реалізації мовленнєвого впливу на адресата.

Принципи (лат. *principium* — основа, начало) **правопису** — закономірності, на основі яких виробляються ті чи інші правила правопису; в українській мові основними є фонетичний, морфологічний, традиційний і смисловий принципи правопису.

Принципи (лат. *principium* — основа, начало) **спілкування / Принцип спілкування** — найзагальніші вимоги до всіх учасників спілкування в межах комунікативного акту: **Принцип кооперації** (Г. Грайса) та **Принцип ввічливості / етикетності**

(Дж. Ліча), вимоги до всіх учасників спілкування, виконання котрих є необхідним як для нормального спілкування загалом, так і для здійснення мовленнєвого впливу. Їхня реалізація постає виявом ефективності спілкування, відсутність у його організації тих чи інших помилок і відхилень, постає гарантією відсутності конфліктних ситуацій у спілкуванні. Особливістю цих принципів є те, що вони ґрунтуються на відповідних конкретних комунікативних категоріях: комунікативної настанови, комунікативного наміру тощо та критеріях (*критерії істинності, критерії ширості*). Здебільшого П. с. лінгвокультурно зумовлені, втілюються в максимах спілкування — засоби виконання правил комунікації, останні ж складаються з постулатів — конкретних формул-приписів. *Див.: Спілкування; Комунікація. Пор.: Максими спілкування; Постулати комунікації / Постулати комунікації / Постулати спілкування; Закон спілкування.*

Принципи (лат. *principium* — основа, начало) спілкування міжкультурного (*між- + культурний*) — найзагальніші правила ведення кооперативної міжкультурної комунікації. До них, окрім принципів Г.-П. Грайса та Дж. Ліча, зараховують принципи культурно-мовної неупередженості, терпимості, доброї волі, лояльного ставлення до культури та мови співрозмовника та ін. *Див.: Принципи спілкування. Пор.: Невдача комунікативна.*

Природна мова — *Див.: Мова природна.*

Присвійний (посесивний) (лат. *possessivum* — якому належить) —

такий, що має значення власності, приналежності. **Значення присвійне.** **Відношення присвійні.** **Давальний присвійний** — те саме, що давальний посесивний (*див.: Відмінок давальний*). **Займенник присвійний** — *Див.: Займенник.* **Прикметник присвійний** — *Див.: Прикметник.* **Присвійний родовий** — те саме, що родовий належності (*див.: Відмінок родовий*).

Присвійність (посесивність) (лат. *possessivum* — якому належить; ім. від прикм. *посесивний*) — одна з універсальних поняттєвих категорій мови, що означає відношення предмета до особи, тобто належність предмета особі, яка виражається синтаксичними, лексичними та морфологічними засобами. Вона властива дієсловам, іменникам, прикметникам, займенникам.

Прислівник (лат. *adverbium*) — лексико-граматичний клас повнозначних невідмінованих слів з категорійним значенням непроцесуальної ознаки дії, ознаки непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета, що виконує синтаксичну функцію обставини або означення, інколи частини присудка: *вчора (вчора прийшли), сьогодні (прочитали сьогодні), інколи (відвідували інколи), спересердя (говорив спересердя), щомиті (готовий щомиті), схвилювано (співав схвилювано), гарно (гарно прочитав), добре (добре написав), якісно (якісно намалював)* та ін.

Прислівники дієслівні — прислівники, що утворилися на основі дієслів і дієприслівників: *майже (від мати), видно (від видіти), спішно (від спішити).*

Прислівники займенникові — слова, що суміщають у собі значення займенника й прислівника.

Вони не називають різних обставин, а лише або вказують на них, або узагальнюють їх, або виражають запитання (*так, отак, тут, там, тоді, відтоді* і под.).

Прислівники іменникові — здебільшого сформувалися: а) із застиглих форм іменників, що одержали самостійне значення: *взято даром, іти лісом, їхати галопом* (О. в.); б) із застиглих прийменниково-відмінкових форм: *здавна, зблизька* (прийменник *з* + Р. в.), *віддавна* (прийменник *від* + Р. в.); в) із числівників з прийменниками: *удвоє, втроє*; г) із прикметників: *гаряче, тепло*.

Прислівники обставинні — характеризують дію, ознаку, зрідка предмет з позиції різних обставин — способу дії, часу, місця, причини, мети та сполучаються з дієсловами, прикметниками, прислівниками та іменниками (*зозла, спересердя, зопалу* та ін.).

Прислівники означальні — лексико-семантичний розряд, до якого входять прислівники на позначення ознаки дії, ступеня якості, ступеня інтенсивності, ступеня вияву ознаки, порівняння, пояснюючи дієслово, прикметник і прислівник, і сполучаються з дієсловами, прикметниками, прислівниками (*добре, красиво, відчутно, швидко* і под.).

Прислівники предикативні (прикм. від ім. *предикат*) — прислівники, що в реченні вживаються у функції єдиного головного члена односкладних речень (предиката), мають аналітично виражене категорійне значення стану особи чи природи, функціонують, набувають статусу окремої самостійної частини мови —

станівника (слів категорії стану). Див. також: *Станівник*.

Прислів'я — влучний стійкий образний вислів, часто ритмічний за будовою та повчальний за характером, що у стислій формі узагальнює, типізує різні явища життя, відбиваючи світоглядні або моральні уявлення народу, його практичний досвід. П. здебільшого має структуру речення та за своїм функційним виявом наближене до афоризму (народного афоризму): *Щире слово; Добре діло душу й серце обіграло; Обікся на молоці, то й на воду студить; Не копай під кимсь ями, бо сам у неї впадеш; Вік живи, вік учись; Природу тяжко одмінити; Поганому роду нема встиду; Птицю пізнати по пір'ю, а чоловіка по бесіді; Не кажи гоп, поки не перескочиш; Від солодких слів кислиці не посолодишають; Слово — не полова, язик — не помело; Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує; Не все те золото, що блищить; Яблуко від яблуні не далеко падає; Малі діти — мала біда, великі діти — велика біда* тощо. Пор.: *Приказка*.

Присудок — головний член двоскладного речення, що виражає предикативну ознаку предмета та перебуває в синтаксичному предикативному взаємозв'язку з іншим головним членом двоскладного речення — підметом (див.: *Предикативність*); компонент формальної структури речення, один з двох його головних членів, ознаковий, «синтаксична ознака», пов'язаний предикативним двобичним зв'язком з підметом, «синтаксичним предметом»: *Мою ходу ніхто не спинить* (Є. Летюк); *Застугонили армії галопи, / І їх натхненники, вчуваючи кінець,*

Серця перекопали на окопи / І захищаються з покопаних сердець!.. (М. Вінграновський) та ін. Присудок співвідносний з ремою та предикатом (див.: **Предикат** (2); **Рема**); належать до формально-граматичного (власне-синтаксичного) аспекту речення; предикат (2) — до логічного, рема — до комунікативного. Див.: **Присудок дієслівний**; **Присудок іменний**; **Присудок складний**.

Присудок дієслівний — типова форма присудка двоскладного речення; присудок, основною (а часто і єдиною) частиною якого є дієслово в особовій формі. Існує два різновиди П. д.: **присудок простий дієслівний** — присудок, виражений дієсловом у формі дійсного, наказового або умовного способу: *Тільки сонце на просторі ллє палючий промінь свій* (Б. Грінченко). *А ми будем тую правду сіяти в народі* (П. Куліш) та ін.; **присудок складений дієслівний** — присудок, утворений дієсловом в особовій формі (з ослабленим лексичним значенням), що грає допоміжну роль (це модальні дієслова типу *мусити, наміритися, прагнути* тощо; фазові дієслова: *починати, продовжувати, завершувати* і под.), або предикативним прикметником типу *змушений, здатний, схильний, повинен, зобов'язаний*; фразеологізмами типу *мати змогу, бути в змозі, мати право, не в силі* у допоміжній функції, та інфінітивом, який виражає основне значення всієї конструкції: *Хлопчик намірився зайти до бабусі; Кожен з нас повинен шанувати рідну домівку; Хлопець дав згоду співати в хорі* і под.

Присудок іменний — присудок, що за своєю будовою належить до

складених, оскільки містить у своїй структурі два компоненти — допоміжний (*дієсловозв'язка*) та основний (репрезентований переважно іменником або прикметником, а також їхніми еквівалентами) компоненти: *Погода була чудовою; Мій брат також був учителем. Пробачати означає повірити*. Допоміжний компонент виражає граматичні значення (*часу, особи, числа, способу*), а основний компонент реалізує речовинне значення. Складеним іменний присудок постає й у тому разі, коли допоміжний компонент має нульовий вияв: *Мій брат — лікар; День сьогодні ясний; Ніч дощова; Ліс зелений; Учень — кращий у класі*.

Присудок складний — присудок, що містить у своїй структурі три та більше повнозначні компоненти: *Хлопець пішов воювати рядовим* (М. Іщенко).

Прихована комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **невдача** — Див.: *Невдача комунікативна прихована*.

Прихований контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) — Див.: *Контекст імпліцитний*.

Причини мовних змін внутрішні — причини, закладені в самій мові, в її системі; суперечності, боротьба між якими спричиняє мовні зміни.

Причини мовних змін екстралінгвальні (лат. *extra* — поза, зовні, крім і *lingua* — мова) — Див.: *Причини мовних змін зовнішні*.

Причини мовних змін зовнішні — причини, що знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні та інші чинники, пов'язані з розвитком і функціону-

ванням мов. Синонім: *причини екстралінгвальні*.

Прізвиська — неофіційне індивідуальне найменування людей: *Борода, Горошок, Лихий, Цап*. П. активно використовують діти, підлітки щодо своїх ровесників, щодо дорослих — сусідів, учителів; дорослі невисокого духовно-морального рівня. Здебільшого прізвиськам властива негативна стилістично-смыслова значущість, інколи грубо-виразна. Їхнє використання різко знижує стиль мовлення, негативно характеризує суб'єкта мовлення, що їх використовує. В окремих випадках П. мають досить позитивний зміст (наприклад, того чи іншого юнака можуть називати *професором* з відтінком гумору та поваги).

Прізвиська подвійні — прізвиська з двох компонентів, що були характерними для дворян (*Римський-Корсаков, Сухово-Кобилін*), акторів, інколи ж вони характерні для тих, хто одружується (*Краснобаєва-Чорна, Соколенко-Цікава*), у цьому разі перший компонент позначає дівоче прізвище, а другий — прізвище чоловіка.

Проаподозис (лат. *pro* — префікс на позначення заступання + *аподозис*) — уживання того самого слова на початку й у кінці речення: *Дерево похилилося, дерево* (І. Гнатюк). Див.: *Епанадиплосис; Включення*.

Проблемна (прикм. від ім. *проблема*) *сфера* (грецьк. *sphaira* — куля) — Див.: *Сфера проблемна*.

Провал комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — комунікативна невдача, основною ознакою якої постає неадекватна комунікація, повне нерозуміння адресантом і адресатом один од-

ного, недосягнення очікуваного перлокутивного ефекту, що зумовлює припинення комунікації.

Програма (грецьк. *programma*) **висловлення** — 1) послідовність мовленнєвих дій, що уможливає оптимально досягнути мети — побудувати висловлення відповідно до завдань комунікативного акту; 2) смыслова та граматична організація окремого висловлення.

Прогресія (лат. *progressio* — рух вперед) — вияв текстового континууму, безперервний рух дії в тексті вперед у часі та просторі, протилежне поняття стагнації. Див. *Градація*.

Прогресія (лат. *progressio* — рух вперед) **фазова** (прикм. від ім. *фаза*) в дискурсі (лат. *discursus* — здогад, міркування, франц. *discours* — мовлення, промова, виступ) — у дискурсології — плавний, поступовий розвиток дискурсу на ґрунті лінійної (приєднувальної) взаємодії його фаз.

Продовження — прийом міжтекстових зв'язків, коли один текст є своєрідним продовженням іншого тексту. Так, написано чимало художніх текстів, що розгортають далі пригоди д'Артаньяна й трьох мушкетерів.

Продуктивна комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** — Див.: *Поведінка комунікативна продуктивна*.

Продуктивність словотвірна — кількісна характеристика дериваційних можливостей слова. Див.: *Активність словотвірна*.

Продуктування — один зі стрижневих процесів мовленнєвої діяльності, що полягає у плануванні та реалізації мовлення в звуках і графічних знаках. Пор.: *Розуміння; Породження мовлення*.

Продуцент (лат. *producens* (*producentis*) — той, хто виробляє, створює) (**автор, адресант, відправник, мовець**) — той, хто продукує мовлення, здійснює мовленнєву діяльність.

Проектність (лат. *projectus* — кинутий уперед) — у дискурсології — властивість розташованого дерева, якщо реалізовані дві умови: а) жодні дуги не перетинаються, б) жодна дуга, що виходить із вузла, не перетинає вертикальних ліній координатної сітки, які проходять через верхні вузли.

Проба (лат. *prosa* (*oratio*) — проста мова) **складна (мовлення складне)** — вільне й невимушене римоване мовлення. Власне-національна лексика без старослов'янізмів, іншомовних слів. Властива для українського театру.

Прозопопéя (грецьк. *prosopopeia*) — 1) те саме, що персоніфікація, одухотворення (*див.: Персоніфікація; Одухотворення*); 2) представлення мовлення автора у діалогічній формі: *Чи маємо ми яку-небудь уяву про тварин і рослин, про фізичні і хімічні закони, про властивості води, повітря, металів?.. Майже ніякого. Чи знаємо ми що-небудь про життя європейських громад? Зовсім нічого. Чи розуміємо ми їхню історію? Ніскільки. Чи відомий нам стан Росії? Однозначно ні* (Д. Писарев) (*див.: Комунікація; Діалог внутрішній*); 3) те саме, що мовлення емпатичне (*див.: Мовлення емпатичне*).

Проклітика (грецьк. *proklino* — нахиляю вперед) — ненаголошений склад або слово, що стоїть перед наголошеним складом або словом й акцентуально прилягає до нього, утворюючи разом з

ним фонетичне слово з одним словесним наголосом (напр., *до мене, зі мною*). До таких належать односкладні приємники, сполучники та частки: *у столі; до лісу; не питаю; я й ти* тощо. *Пор.: Енклітика*.

Проксémіка (лат. *proximus* — найближчий) — 1) використання людьми у процесах комунікації простору: відстані між мовцями, розташування робочих місць тощо, завжди опосередковане культурою; 2) розділ комунікативної лінгвістики, який вивчає способи сприйняття й закони використання простору в комунікації, його структуру та функції, вплив на організацію мовного коду тощо. *Див.: Комунікація; Спілкування; Засоби спілкування невербальні*. *Пор.: Кінетика; Тагмеміка; Ольфакторика; Гаптика*.

Пролéпис (лат. *prolepsio* — уявлення) — 1) уява або сприйняття якогось майбутнього, можливого або наявного: *Ну, бароне, — сказав д'Артаньян, — я обіцяв надати вам можливість подертися і виконав свою обіцянку. — Так, капітане, — відповів Портос* (О. Дюма) — у цій сцені Портос ще не барон, а д'Артаньян — не капітан: обидва ще тільки мріють заслужити ці титули та звання; 2) попередження можливого заперечення (*див.: Антилофора*); 3) фігура мовлення, у якій суть справи викладено спочатку коротко, а потім подано детально.

Промова ювілейна — промова, виголошувана на офіційних зборах або під час застілля з нагоди якого-небудь ювілею, визначної дати. Характерні панегіричні, уславлювальні слова та вислови, гіперболізовані оцінки. Бажано використовувати не

банальні, а оригінальні вислови, згадувати або виявляти маловідомі, але суттєві факти.

Проникнення — тип міжмовних національно-культурних контактів, простежуваний як система належного взаємного врахування стереотипів спілкування, насамперед комунікантом, який використовує нову (чужу) мову (за Ю. Прохоровим). Див.: *Монолінгв; Білінгв*.

Проніміналізація (лат. *pronomen* — займенник) — перехід інших частин мови в займенники, тобто набуття вказівної (дейктичної) функції займенника: *у відповідний момент; у першу мить* та ін.

Пронімінація (лат. *pro* — префікс на позначення заступання + *номінація*) — Див.: *Антономазія*.

Проповідь — жанр церковно-релігійного (конфесійного) стилю із закликом священика до виконання християнських Божих заповідей і до уникнення гріхів. Насичення високою церковно-слов'янською лексикою, включення граматичних церковно-слов'янізмів, біблійних алюзій.

Пропозитивний / пропозиційний (прикм. від ім. *пропозиція*) — компонент семантико-синтаксичної структури речення, виражений абстрагованим ім'ям або непередикативними формами дієслова.

Пропозиційний (лат. *propositio* — основний вияв, положення; прикм. від ім. *пропозиція*) акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт пропозиційний*.

Пропозиційна (прикм. від ім. *пропозиція*) **настанова** / **Пропозиційне** (прикм. від ім. *пропозиція*) **відношення** — Див.: *Настанова пропозиційна* / *Відношення пропозиційне*.

Пропозиційна (прикм. від ім. *пропозиція*) **структура** — Див.: *Структура пропозиційна*.

Пропозиційне (прикм. від ім. *пропозиція*) **відношення** — те саме, що пропозиційна настанова. Див.: *Настанова пропозиційна / відношення пропозиційне*.

Пропозиціювання (ім. від дієслова *пропозиціювати*) — побудова мовцем пропозиції у процесі комунікації.

Пропозиція (лат. *propositio* — основний вияв, положення) — 1) певний стан справ, ситуація, подія, що не обов'язково виражені реченням, напр.: *Спортсмен біжить* — *Біг спортсмена*; елементарний зміст текстових одиниць, цілісна одиниця вияву смислу повідомлення (висловлення), що є незмінною за будь-яких умов трансформації повідомлення (висловлення), його варіації, модифікації; 2) смисловий інваріант повідомлення (висловлення), узагальнений образ ситуації, описаної у повідомленні.

Пропозиція (лат. *propositio* — основне положення) **повідомлення** (**висловлення**) — 1) смисловий інваріант повідомлення (висловлення), узагальнений образ ситуації, описаної у повідомленні; цілісна одиниця смислу повідомлення (висловлення), що залишається незмінною при його трансформації; мисленнєвий шаблон, цілісний концепт (найузагальненіше поняття), що сконцентровано навколо предиката як його семантичного опертя, охоплює актанти (суб'єкт і об'єкт висловлення) і залишається незмінним при трансформації повідомлення; семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення й похідних від

речення конструкцій (*словосполучень, зворотів* тощо); семантичний інваріант, спільний для всіх членів модальної й комунікативної парадигм речень; об'єктивний, стійкий семантичний компонент речення, що може набувати істинного виміру, *пор.*, у реченні *Хлопець думає, що завтра прибуде вантаж* пропозицією виступає *завтра прибуде вантаж*.

Пропуск — 1) відсутність одного (або кількох) членів при вживанні речення, оскільки смисл пропущеного зрозумілий з контексту або ситуації (*пор.*: *Елісис*); 2) інтервал між синтаксично самостійними елементами в будь-якому письмовому вияві тексту.

Просеміка (лат. *prosemio* — віддалення) — просторові взаємостосунки людей у процесі спілкування: відстань між мовцями, розташування робочих місць тощо.

Просодема (грець. *prosōdikos* — що стосується наголосу + *-ема*) — одиниця просодичного рівня.

Просодика (грець. *prosōdikos* — що стосується наголосу) / **Просодика мовлення** — 1) частина фонологічної системи, сукупність просодичних засобів та одиниць суперсегментного рівня, що співвіднесені з лінійними мовними одиницями; сукупність фонетичних супрасегментних характеристик мовлення (*висота тону, голосність, довгота, частота, інтенсивність* тощо); 2) розділ фонології, що досліджує просодичні засоби та одиниці суперсегментного ярусу.

Просодичний (грець. *prosōdikos* — що стосується наголосу) — той, що стосується явищ висоти, довготи і сили інтонації або співвідношення ритміко-інтона-

ційних особливостей мовлення.

Просодичний (грець. *prosōdikos* — що стосується наголосу) **рівень** — те саме, що *суперсегментний рівень*. *Див.*: *Рівень суперсегментний*.

Просодичні (грець. *prosōdikos* — що стосується наголосу) **елементи** — *Див.*: *Елементи просодичні*.

Просодія (грець. *prosōdia* — приспів, наголос) — система надсегментних (фонетичних та ін.) засобів: мелодика, наголос, висота тону, тембр, часокількість, тривалість, сила голосу; наголошення, що накладаються на лінійну послідовність звуків.

Просодономазія (грець. *prosōdia* — приспів, наголос + *onomasia* — найменування) — вживання подібних слів у тому самому реченні. *Пор.*: *Парономазія*.

Просодономасія (грець. *prosōdia* — приспів, наголос + *onomasia* — найменування) — називання людини на ім'я або за прізвиськом.

Проспекція (лат. *prospectus* — вид, огляд, від *prospicere* — дивитися в далечінь; бачити здалека) — текстова категорія, що ґрунтується на вияві текстового хронотопу, передбачає подальший перебіг подій; перенесення подій у майбутній час і простір як прогнозування, передбачення майбутнього.

Просте речення — *Див.*: *Речення просте*.

Просте словосполучення — *Див.*: *Словосполучення просте*.

Простий дієслівний присудок — *Див.*: *Присудок дієслівний*.

Простий іменний присудок — *Див.*: *Присудок іменний*.

Простий мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.*: *Акт мовленнєвий простий*.

Простий обмін — Див.: *Обмін простий*.

Простір когнітивний (англ. *cognitive* — пізнавальний; прикм. від ім. *когніція*) **індивідуальний** (франц. *individuel* — особистий) — певним чином структурована сукупність знань і уявлень, яка властива кожній мовній особистості, кожному мовцеві. Див.: *Простір лінгвокультурний; Простір лінгвосоціокультурний*. Пор.: *Простір когнітивний колективний*.

Простір когнітивний (англ. *cognitive* — пізнавальний) **колективний** (прикм. від ім. *колектив*) — відповідним чином структурована сукупність знань і уявлень, яка властива усім особам певного соціуму, носіям певної національної лінгвокультури. Див.: *Простір лінгвокультурний; Простір лінгвосоціокультурний*. Пор.: *Простір когнітивний індивідуальний*.

Простір концептуальний (прикм. від ім. *концепт*) — абстрактний континуум, тобто система концептів, виражених лексичними, синтаксичними, морфологічними, словотвірними компонентами однієї семантичної сфери.

Простір лінгвокультурний (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — форма вияву культури у свідомості носіїв цієї культури. П. л. легко зіставити з ментальним (когнітивним) простором (індивідуальним і колективним), оскільки він формується сукупністю індивідуальних і колективних просторів усіх носіїв національної лінгвокультури, напр.: *український лінгвокультурний простір, німецький лінгвокультурний простір, польський лінгвокультурний простір* та ін. Див.: *Культура; Простір ментальний; Простір когнітив-*

ний індивідуальний; Простір когнітивний колективний. Пор.: *Простір семантичний груповий*.

Простір лінгвосоціокультурний (лінгво- + соціокультурний) — форма вияву культури у свідомості осіб певної соціальної, корпоративної групи з чітко окресленими параметрами цінностей у цій групі тощо. Простір лінгвосоціокультурний легко зіставити з лінгвосоціокультурним простором інших соціальних, корпоративних груп, тому що він формується сукупністю індивідуальних і просторів осіб соціальної (корпоративної) групи, пор., наприклад: *лінгвосоціокультурний українських бізнесменів; лінгвосоціокультурний українських студентів; лінгвосоціокультурний українських учителів; лінгвосоціокультурний українських лікарів; лінгвосоціокультурний українських політиків* тощо. Див.: *Культура; Простір ментальний; Простір когнітивний індивідуальний; Простір когнітивний колективний*. Пор.: *Простір семантичний груповий*.

Простір ментальний (нім. *Mentalität*, франц. *mentalité*, від лат. *mentalis* — розумовий) **етносу** (грецьк. *ethnos* — плем'я, народ) — Див.: *Простір когнітивний колективний*.

Простір об'єктивний (франц. *objectif*, англ. *objective*, від лат. *objectivus* — предметний) — простір, що репрезентує відбиття реального світу, сприйнятого суб'єктом мовлення.

Простір семантичний (прикм. від ім. *семантика*) — система категорій національної свідомості носіїв певної лінгвокультури та шкала відповідних оцінок, за допомогою яких у межах певної

національної лінгвокультури здійснювана оцінка та класифікація об'єктів і понять реально-го та уявного світів. *Див.: Простір семантичний суб'єктивний; Простір семантичний груповий. Пор.: Простір лінгво-соціокультурний.*

Простір семантичний (прикм. від ім. *семантика*) **груповий** — система категорій групової свідомості, за допомогою яких у межах певної національної лінгвокультури виявлювана оцінка та класифікація різних об'єктів і понять. *Див.: Картина світу концептуальна; Картина світу мовна. Пор.: Простір лінгвокультурний; Простір лінгво-соціокультурний; Простір ментальний.*

Простір семантичний (прикм. від ім. *семантика*) **суб'єктивний** (прикм. від ім. *суб'єкт*) — система категорій індивідуальної свідомості та шкала відповідних оцінок, за допомогою якої здійснюється оцінка і класифікація об'єктів і понять реального та уявного світів. *Див.: Простір семантичний. Пор.: Простір семантичний груповий.*

Простір і час дискурсу (лат. *discursus* — здогад, міркування, франц. *discours* — мовлення, промова, виступ) — підкатегорії континууму дискурсу, співвідношення просторових і часових параметрів породження, сприйняття тексту й описуваних у тексті подій.

Простір культурний (прикм. від ім. *культура*) — географічні й символічні терени, на яких шляхом людської комунікації твориться культура.

Простір художній — складник хронотопу, що вказує на простір уявного світу. Він відрізняється від реального так само, як

художній час відрізняється від реального.

Просторіччя — 1) один зі структурно-функційних некодифікованих різновидів загальнонародної мови, що, не постаючи обмеженням територіальними або вузькосоціальними рамками, разом з діалектами та жаргонами протистоїть літературній мові, її розмовному стилю; стиль мовлення, що перебуває поза межами літературного мовного стандарту, властивий неосвіченим або малоосвіченим людям, зумовлений використанням множинності просторічних слів і висловів і обмеженістю використання синтаксичних конструкцій (моделей); різновид некодифікованої (нелітературної) розмовної мови з характерним вживанням перекручених слів, зворотів, граматичних форм тощо з погляду граматичних норм, позначених відтінками зниженості, грубуватості, фамільярності; усна некодифікована форма національної мови, якій властивий наддіалектний характер і загальна зрозумілість для мовців. 2) перебуває на межі народно-розмовної мови з літературною як специфічний стилістичний пласт слів, фразеологізмів, форм, об'єднаних прозорим експресивним забарвленням з відтінками зниженості, згрублості, фамільярності; 2) те саме, що просторічна лексика (*див.: Лексика просторічна*); згрубіла, знижена лексика, що є складником загальнонародної мови, але використання якої кваліфікується як неприйнятне в етичному вимірі. Напр.: *виприщитись, дрихнути, жерти, насобачитись* тощо. *Див.: Мова; Код мовний. Пор.: Мова літературна.*

Протагоні́ст (грецьк. *prōtagōnístēs* — у давньогрецькому театрі один з трьох акторів, виконавець основних ролей, від *prōtos* — перший і *agōnístēs* — актор) — денотативна роль загально-суб'єктного типу, головний організатор ситуації: *Із донькою проблеми. У сестри гострий приступ болю.* Ієрархічно перший або єдиний учасник ситуації, який її витворює та продукує: *Ні, не забудь тебе я, любя зірко, / З свого чуття і в пам'яті не збув...* (М. Вороний); у лінгвокультурології — головний персонаж, герой оповіді, супротивник антагоніста.

Протазис (грецьк. *protasis* — вступ) — перша, вступна частина складнопідрядного речення (пор.: *Аподозис*).

Протеза (грецьк. *prothesis* — додання, приєднання) — поява перед голосним, що стоїть на абсолютному початку слова, приголосного для полегшення вимови: *вісь* ← *ось*, *восьмий* ← *осьмий* тощо. Знаходить вияв у низці говорів, зокрема характерне для подільських говорів південно-західного наріччя (*вогірок* ← *огірок* і т. ін.).

Протиставлення — 1) те саме, що опозиція (див.: *Опозиція*); відношення відмінностей, що пов'язують один мовний ярус і які ґрунтуються на певних спільних ознаках (властивостях) цих одиниць. Пор.: слова *налити* — *вилити* утворюють антонімічну опозицію; *день* — *ніч* — антонімічну (зокрема контрарну) опозицію та ін.; 2) термін на позначення одного з різновидів семантики складносурядного речення. Компоненти такого речення різняться двома елементами, причому ознаковий елемент одного з них містить заперечення:

Книжка цікава, але фільм — зовсім не цікавий; побудова речення з включенням у нього кількох пар антонімічних членів: У холод і спеку, у будні і свята несуть прикордонники свою службу. Пор.: Антитеза; Синеціозис.

Протистерон (грецьк. *protysteron*) — Див.: *Гістеронпротерон*.

Протограматика (грецьк. *prōtos* — перший + *граматика*) — позначення етапу розвитку мови, основною одиницею якого є *однослівне висловлення*.

Протозевгма (грецьк. *prōtos* — перший + *зевгма*) — зевгма, для якої характерним є розташування спільного члена побудови в першому реченні.

Протомова (грецьк. *prōtos* — перший + *мова*) — те саме, що *прамова*.

Прототекст (грецьк. *prōtos* — перший + *текст*) (**предедентний** (лат. *praecedens (praecedentis)* — той, що передує) **текст**) (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — первинний текст, упізнаваний слухачем у тому чи іншому інформаційному просторі, пор., наприклад: П. реклами автомобіля «Шевроле» («Chevrolet») виступає такий: *«Ваш вибір — ваше майбутнє. Але вибір автомобіля — це все. Шевроле — ваш вибір».* Див.: *Текст прецедентний / Тексти прецедентні*.

Прототіп (англ. *prototype*, від грецьк. *prototypon* — прообраз) — 1) одиниця, що виявляє найбільшою мірою властивості, спільні з іншими одиницями цієї групи; 2) одиниця, яка реалізує спільні для групи властивості без домішки інших властивостей; 3) у когнітивній лінгвістиці — категорійний концепт, що дає уявлення про ти-

повий компонент певної категорії. Підтвердженням цього можуть поставати типові приклади, соціальні стереотипи, ідеали, образи (наприклад, *ідеальний господар, типове помешкання, типове авто* тощо). П. утворюють опорні точки (когнітивні точки референції (за Е. Рош), за допомогою яких людина розчленовує свої знання про ті чи інші об'єкти та явища навколишнього світу та продукує свої судження про них; 4) у дискурсології — прообраз для моделі; об'єкт, з якого знімається копія; його протилежністю є метатип.

Прототипний (англ. *prototype*, від грецьк. *prototypon* — прообраз; прикм. від ім. *prototun*) підхід — Див.: *Підхід прототипний*.

Протра́кція (лат. *pro* — префікс, що позначає певного прибічника або заміщувача, + *tractor* — той, що тягне) — у дискурсології — «відштовхування, розгортання», фундаментальна операція порядкової розмірності дискурсу.

Професіоналізми (лат. *professio* — офіційно зазначене заняття, фах) — слова й вислови, що властиві мовленню груп осіб, що безпосередньо пов'язані з їхньою професійною діяльністю або типом занять; інколи постають розмовними та неофіційними еквівалентами, заміниками термінів. До П. належать назви знарядь праці, трудових процесів, різних ґатунків сировини, специфічні професійні вислови тощо. За межами такого професійного середовища такі слова не завжди зрозумілі або не становлять інтересу, бо нефахівцеві цінною постає назва чогось, а не його опис. Саме тому часто П. є

неофіційними заміниками термінів і вживані для спрощення й наближення спілкування там, де надскладна термінологія, або там, де термінологія ще не ustalена чи її немає (як системи кодифікованих назв), наприклад, у мисливстві, рибальстві, у деяких різновидах спорту (*віндсерфінг* тощо): *термояд* (замість *термоядерна реакція*) тощо. Більшість П. є словами загальнонародної мови, ужитими в переносному значенні: *дупло* (у зубі), *удар* (у друкарстві), *підвал*, *шапка* (у газеті). П. утворювані також шляхом скорочення словосполучень, уживаних у літературній мові: *прогресивка* (прогресивна оплата праці), *літучка* (літуча нарада, тобто швидка), *телевізійник* (працівник телебачення або студент телеспеціалізації); перенесенням наголосу: *атомний*, *компас*, *рапорт*, поряд із загальноновживаними варіантами *атомний*, *компас*, *рапорт*; скороченням термінів (напр., *комп* — комп'ютер). П. деталізують мовний словник, розширюють його в разі відчутної потреби. Так, фахівці, пов'язані з друкарством, розрізняють цілу низку шрифтів: *антиква* (шрифт із заокругленими контурами), *баскервіль* (шрифт, що відзначається чіткістю малюнка), *діамант* (шрифт, кегль якого дорівнює чотирьом пунктам), *капітель* (шрифт, у якому літери мають обриси заголовних, а розміри малих), *петит* (шрифт, кегль якого дорівнює восьми пунктам), *курсив* (похилий шрифт для виділення в тексті) тощо. За межами середовища друкарів більшість цих найменувань невідома. Пор. подібне явище в гончарів, які розрізняють такі частини глиняного по-

суду: *вінця, дно, карнизик, лавочка, пелюстка, плечі, утір* та ін. Найчастіше П. застосовуються в усному мовленні людей певного фаху. У писемній формі вони вживаються у виданнях, адресованих фахівцям окремих галузей науки та виробництва (*буклети, інструкції* тощо). П. постають поширеним засобом створення гумористичних ситуацій: «Для качок потрібні *тороки*, чи, як їх *іще називають*, «*удавки*» — *коротенькі шкіряні стьожечки з кільцем на кінці* — *робити петлю*. В *ту петлю* *просовується качача голова*, *петля зашморгується*, й *качка гордо висить у вас біля пояса*. Ясно, що *чим більше ви візьмете з собою таких «удавок», тим більше вб'єте качок*» (О. Вишня). На відміну від терміна, П. не мають суворого та чіткого наукового тлумачення, не складають цілісної системи, можуть мати експресивне забарвлення. П. конкретні, вони ґрунтовно деталізують і диференціюють ті предмети, дії, якості, процеси, що безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності певної професії. *Пор.: Жаргонізм.*

Про́філь (франц. *profil*) **лексика́льний / лексі́чний** (прикм. від ім. *лексика*) **дефініці́йний** (прикм. від ім. *дефіні́ція*) — у когнітивній лінгвістиці — аспект лексичного поняття в тому сенсі, що кожне лексичне поняття має тільки йому властивий лексичний профіль. Він пов'язаний з різними семантичними ролями та граматичними конструкціями, де певне лексичне постає конвенційним і складеним з урахуванням пов'язаних з ним мисленнєвих процесів. Тому П. л. є основою розмежування конвенційно пов'язаних з тією самою

формою лексичних понять. П. л. лексичного поняття формується двома типами інформації: 1) семантичної інформації та тематичних ролей, з якими це лексичне поняття пов'язане; 2) інформація формальної або граматичної тематики — формальних висловів, де це лексичне поняття виступає, пор., наприклад, вживання дієслова *летіти* (лексичне поняття зазначено в дужках): 1) *Птах летить* (самостійний наземний рух у повітрі); 2) *Пілот летить літаком до Києва* (обслуговування об'єкта, здатного літати); 3) *Листя летить з дерева* (вільне падання легкого об'єкта). На протипагу іменникам, значній частині яких властиве граматичне число, більша частина дієслів є перехідними. За поглядом формальних залежностей і характеристичного аспекту лексичних понять, що визначають уживання дієслова *летіти* у трьох прикладах, постає відсутність найближчого додатка (неперехідність дієслова). Наведені речення різними є граматично: речення (2) має дві обставини (способу дії та місця), а речення (3) містить одну обставину місця. Для розрізнення цих речень між собою треба враховувати семантичну «схильність» основного компонента. Характеристичним аспектом кожного з цих лексичних понять є те, що вони поєднані з різними семантичними ролями. Наприклад, лексичне поняття (самостійний наземний рух у повітрі), що санкціонує вживання дієслова *летіти* в (1), стосується тільки об'єктів, що спроможні самостійно утримуватися та переміщатися в повітрі без

використання будь-яких підручних / супровідних засобів. Не можна, наприклад, вказати на засіб типу **Птах летить крильми*. Лексичне поняття (обслуговування об'єкта, здатного літати), що санкціонує вживання дієслова *летіти* в (2), пов'язане з учасниками, які утримуються та переміщуються в повітрі завдяки використанню певних засобів. Ці учасники в реченні функціонують як обслуговувальний агент транспортних дієслів. Так, можна вяснити, для чого в такому разі може з'являтися обставина способу (*літаком*), що імплікує агенса. Останнє лексичне поняття (вільне падання легкого об'єкта) стосується тільки об'єктів, рух яких у повітрі не відбувається в наземному напрямі, а лише вертикально. Такі об'єкти не мають контролю над своїм рухом і стосуються такі поняття *листя, каштанів, опадів тощо* (за В. Евансом).

Проффраза (лат. *pro* — префікс, що позначає певного прибічника або заміщувача, + *фраза*) — у дискурсології — підготовча фаза мовленнєвої дії, вихідна частина синтагми; їй протиставлена епіфаза.

Процедура (лат. *procedere* — просуватися) **теоретико-релевантного** (теоретико- + англ. *relevant* — доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* — підвищувати, від лат. *relevare* — піднімати) **розуміння** — одне з понять теорії релевантності; за Д. Спербером і Д.Н. Уїлсон, передбачає: а) іди шляхом найменшого зусилля в обрахунку когнітивних ефектів (перевіряй інтерпретативні гіпотези (уникнення двозначності, розчеплення референції, імпліка-

тури тощо) задля доступності; б) зупинись, коли твої сподівання постануть виконаними.

Процес (лат. *processus* — переміщення) — назва ситуації, у якій предмет або особа змінює свій стан, переходить з одного в інший, тобто вияв певної реалії в кожну наступну мить не дорівнює її попередньому вияву: *Яблука досягають; Черешні червоніють; Двері відчинились; Хлопчик прокинувся* тощо.

Процес (лат. *processus* — переміщення) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — загальне поняття, що позначає акт передавання (транслявання) інформації від адресанта до адресата в межах комунікативного акту.

Процес (лат. *processus* — переміщення) **стохастичний** (грецьк. *stochatis* — здогадка) — те саме, що випадковий процес.

Процесуальна (лат. *processus* — переміщення; прикм. від ім. *процес*) **семантика** (грецьк. *semantikos* — означальний, франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semantikos* — що має значення, означає) — те саме, що процедурна семантика. *Див.: Семантика процедурна.*

Процидентія (лат. *protsydentio*) — *Див.: Антиптосис.*

Прямий мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий прямий.*

Порядок слів — *Див. Порядок слів прямий.*

Псевдоетимологія (грецьк. *pseudologia* — брехня, неправда + *етимологія*) — те саме, що народна етимологія. *Див.: Етимологія народна (неправдива).*

Псевдокомунікація (грецьк. *pseudologia* — брехня, неправда + *комунікація*) — мовленнєва дія особи, що зовні нагадує інтерак-

цію, але насправді нею не є (наприклад, «розмови» з рослинами, ламентацией, скеровані в простір, та ін.).

Псевдонім (грецьк. *pseudonymos* — той, хто має неправдиве ім'я) — самоназивання письменника, актора та ін.: *Леся Українка* (*Лариса Косач*), *Панас Мирний* (*Панас Рудченко*), *Олександр Олесь* і под.

Псевдопитання (грецьк. *pseudo* — брехня, неправда + *питання*) — побутове риторичне питання: *Куди тільки міліція дивиться? Чи довго ви будете мене так нервувати тощо. Пор. Питання риторичне.*

Пситацізм (грецьк. *psittakos* — папуга) — механічний повтор будь-яких слів, висловів, значення яких мовець не розуміє. *Пор. старий анекдот про те, як двоє голодних провінціалів, перебуваючи в ресторані й не розуміючи написаних у меню французьких назв страв, замовили квасолю, що їм не сподобалася; за сусіднім столиком відвідувач, який їв курку, сказав офіціанту «Репете» і той приніс йому іншу курку. Провінціали також захотіли курку, вони промовили «Репете», але їм принесли знову квасолю.*

Психіатрія (грецьк. *psyche* — душа та *iatreia* — лікування) — розділ медицини, що вивчає психічні хвороби, причини їх виникнення, методи запобігання й лікування.

Психіка (грецьк. *psyche* — душа) — сукупність душевних процесів і явищ, специфічний аспект життєдіяльності тварин і людини в їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Психоаналіз (грецьк. *psyche* — душа й *analysis* — розкладання, розчленування) — метод ліку-

вання неврозів у психіатрії, започаткований З. Фрейдом, що полягає у виявленні підсвідомих афективних переживань, які лежать в основі неврозів.

Психоглоба (грецьк. *psyche* — душа та *глоба*) — одиниця мовної свідомості, що виявляє певну рису мовної будови чи системи рідної мови. Це межа варіювання слів, категорій, форм, значень у структурі загальнонаціонального мовного типу.

Психолінгвістика (грецьк. *psyche* — душа та франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — 1) гібридна наука (постала у двадцятому столітті), що вивчає процеси мовотворення й мовотворчості, сприйняття / розуміння та формування мовлення (у тому числі й говоріння) та співвідношення цих процесів із мовною системою. Розглядає співвідношення особистості зі структурою та функціями мовленнєвої діяльності; охоплює питання мовного впливу на суспільну свідомість, експериментальне дослідження психологічної діяльності суб'єкта щодо засвоєння та використання мовної системи. П. досліджує зв'язки між змістовою частиною мови, її реалізацією в конкретному мовленні та суспільним мисленням. У результаті вивчення асоціативного мислення мовців створюються словники асоціативної сполучуваності, добирається базовий матеріал для вивчення рідної, а також іноземної мови. П. пов'язана і з психологією, і з лінгвістикою. Сучасна п. пов'язана з дослідженнями когнітивних наук. П. є частиною дисциплін, що вивчають характер знань, структуру ментальних уявлень і як вони діють у таких фундаментальних розумових проце-

сах, як логіка та прийняття рішень. П. описує процеси сприйняття інформації, становлення та функціонування мовленнєвої свідомості, що відбиває систему образів дійсності. П. вивчає зв'язки між змістовим виміром мови та суспільним мисленням, суспільним життям мовного колективу як необхідну умову проникнення у природу лінгвістичних одиниць; 2) розділ мовознавства, що займається вивченням і моделюванням мовленнєвої діяльності людини.

Психологізм (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення + *-ізм*) — *Див.: Напря́м у мовознавстві психологічний.*

Психологічний (прикм. від ім. *психологія*) **шум** — *Див.: Шум психологічний.*

Психоло́гія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) — наука про закономірності виникнення й діяльність психіки у людини та вищих тварин, про психічні процеси, що є складниками людської діяльності та спілкування, поведінки тварин.

Психоло́гія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **грамáтики** (грецьк. *grammatike (techne)*) — мистецтво читати й писати букви, від *gramma* — літера, написання) — розділ психолінгвістики, що вивчає особливості сприйняття та розуміння висловлень залежно від їхньої граматичної форми.

Психоло́гія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **кліні́чна** (грецьк. *klinike* — лікування, *kline* — ліжко) — галузь медицини психології, що вивчає психічні чинники походження та перебігу хвороб.

Психоло́гія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **когні́тивна** (англ. *cognitiv* — пізнавальний

від лат. *cognitio* — знання, пізнання; прикм. від ім. *когніція*) — галузь психології, що досліджує внутрішні розумові процеси (*пам'ять, мовні процеси, ментальність*).

Психоло́гія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **ме́дична** (лат. *medicus* — лікувальний) — галузь психології, що вивчає психологічні аспекти гігієни, профілактики, діагностики та лікування хворих.

Психоло́гія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **мистецтва** — окрема галузь, що тісно пов'язана з психологією творчості. Предметом досліджень психології мистецтва є риси індивідуальності, що зумовлюють створення й сприйняття художніх цінностей; специфічні характеристики образно-емоційного стану особистості; художнє сприймання як форма співтворчості в різні періоди розвитку індивіда; вплив мистецтва на ціннісні орієнтації й мотивацію поведінки суб'єкта, його світогляд; процес художньої творчості з погляду реалізації в ньому здібностей і характеру особистості, її інтелекту та емоцій, мотиваційних чинників, міжособистісних стосунків; переживання особистості та її стан на шляху від задуму через різні спроби й варіанти до кінцевого результату; значення інтуїції та особливих емоційних способів осягнення художником, дійсності; феномени катарсису.

Психоло́гія (грец. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **націона́льна** (прикм. від ім. *нація*) — традиційні особливості психічної діяльності представників певного народу (етносу), які передаються від покоління до покоління. П. н. виявляється в ду-

ховній культурі, почуттях, звичаях, мові (перш за все в межах її лексико-семантичного рівня).
Див.: Етнос; Народ; Нація; Культура.

Психологія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **педагогічна** (грецьк. *país* — дитя, *ago* — веду, виховую) — галузь психології, що вивчає психологічні проблеми навчання й виховання.

Психологія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **спеціальна** (лат. *specialis* — особливий) — галузь психології, що вивчає людей з відхиленнями психічного розвитку.

Психологія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **творчості (самотворчості)** — галузь науки, що вивчає обдарованість, креативність або творчу діяльність як базові характеристики особистості та процес продукування творчого результату. **Творчість** — це відкриття себе, самовираження власного «Я», самореалізація. Предметом психології творчості як науки є творча діяльність у контексті культури, тенденції формування національно-культурної еліти, творчість як форма діалогу культурних традицій.

Психопатія (грецьк. *psyche* — душа та *pathos* — хвороба) — у психолінгвістиці — значна дезорганізація психічної діяльності індивіда.

Психосемантика (грецьк. *psyche* — душа та франц. *sémantique*, від грецьк. — той, що означає) — наука, що вивчає продукування, будову та функціонування індивідуальної системи знань.

Психосоціологія (грецьк. *psyche* — душа та *logos* — вчення) **мови** — маргінальна дисципліна, що опрацьовує інвентар правил і засобів реалізації комунікатив-

них стратегій у відповідному типі соціуму.

Психотерапія (грецьк. *psyche* — душа та *therapia* — лікування) — комплексний вплив на свідомість людини з метою психологічної корекції осіб з психічними розладами та допомоги здоровим людям.

Психрологія (грецьк. *psychros* — холодний + *-logia*) — холодне, що не справляє враження мовлення.

Публіцистика (лат. *publicus* — суспільний, народний + *-ica*) — твори, у яких оперативно досліджуються й узагальнюються з особистих, групових, державних, загальнонародських позицій актуальні факти та явища з метою впливу на громадську думку, суспільну свідомість, а відтак на соціальну практику. Публіцист удається до своєрідного поєднання логічно-абстрактного та конкретно-образного мислення, впливаючи на розум і почуття людини, стимулюючи її певні вчинки, соціальну активність.

Публіцистичний (лат. *publicus* — суспільний, народний) **стиль** (лат. *stilus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — *Див.: Стиль публіцистичний.*

Публічна (прикм. від ім. *публіка*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація публічна.*

Пунктуаційні (нім. *Punktuatation*, від лат. *punctuatio*, *punctum* — крапка) **норми** (лат. *norma* — правило, зразок) — *Див.: Норми пунктуаційні.*

Пунктуація (лат. *punctuatio*, *punctum* — крапка) — 1) система правил про вживання на письмі розділових знаків; 2) система розділових знаків; 3) розділ мовознавства, що досліджує історію розділових знаків, формування системи розділових знаків, функції розділових знаків, принципи пунктуації тощо.

Пурізм (лат. *purus* — чистий) — напрям у лінгвістиці, прихильники якого закликають до очищення мови, до дотримання чистоти мови або стилю у мовленні (уникнення іншомовних слів, жаргонізмів, діалектизмів, вульгаризмів, суржику тощо); прагнення очистити й захистити рідну мову від іншомовного впливу. П. має позитивний (турбота про самобутній розвиток національної культури та мови, звернення до багатств рідної мови, використання її лексичних, морфологічних, синтаксичних, словникових надбань, уникнення надлишкового вжитку іншомовних термінів, пор., наприклад, у науково-технічній літературі використовуються іншомовні терміни, що легко можуть бути замінені на власне-українські: *імпеданс* — *повний опір*, *реактанс* — *реактивний опір*, *блінкер* — *показчик*, *фідер* — *лінія* тощо) і негативний зміст (*суб'єктивність*, *неісторичність розуміння розвитку мови*, *відмежування від усталених інтернаціональних зв'язків між народами і мовами*, *нав'язування штучних обмежень у вжитку тих чи тих слів* і под.); культурно-мовні погляди (можуть інколи поставати основою мовної політики), що спрямовані на надмірне обмеження іншомовних впливів — проникнення іншомовних слів,

варваризмів у рідну національну мову, а також із проникненням у літературну мову ненормативних елементів (*діалектизмів*, *професіоналізмів*, *неологізмів* і под.), тенденція до очищення літературної мови від будь-яких іншомовних впливів, неологізмів, а також прагнення вберегти літературну мову від проникнення до неї лексичних, граматичних елементів, що містяться за межами норми (*розмовні*, *просторічні*, *діалектні елементи*).

Р

Рамка відмінкова — набір актантів (аргументів), які вимагаються семантикою певного дієслова; актантна (аргументна) валентність дієслова, записана символами відповідних ролей: *Хлопець* — *суб'єкт* ← *косити* → *траву* — *об'єкт* → *косою* — *інструмент* і под.

Рамка перформативна (лат. *performato* — дію; прикм. від ім. *перформатив*) — частина висловлення, що містить перформативне дієслово (див.: *Дієслово перформативне*) у відповідних формах, вказівку на адресанта та вказівку на адресата й закриває пропозиційну частину висловлення.

Рамплісаж (франц. *remplissage* — заповнення) — багатослів'я, «вода», зокрема заповнення порожніх місць непотрібними словами у вірші, якщо це необхідно для розтягування розміру рядка. Наявне в ораторських промовах, у письмових жанрах, у розмовному мовленні.

Р

Раса (італ. *razza* — рід, порода, плем'я) — історично сформована група людей, які мають близькі успадковані зовнішні ознаки — *колір шкіри, волосся, очей, форму носа, губ, зріст* та ін., а також деякі «приховані» ознаки — *групу крові, особливості смаку* тощо. Виділяють негроїдну, австралоїдну, європоїдну та монголоїдну Р. Між ними наявні перехідні типи. Окремі дослідники говорять про специфічні особливості комунікативної поведінки в межах Р. *Пор.: Етнос; Нація; Народність.*

Расація — повчальне мовлення, розгорнуте повчання (таке мовлення властиве одному з персонажів «Повісті без назви» В. Підмогильного).

Реактивний (лат. *re* — префікс, що означає протилежну дію, + *activus* — діяльний) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий реактивний.*

Реакція (лат. *re* — проти та *actio* — дія) — дія, що виникає у відповідь на який-небудь вплив, по-дразник.

Реакція (лат. *re* — проти і *actio* — дія) **вербальна** (лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — використання мовленнєвої дії як реакції на стимул (на мовленнєвий або якийсь інший).

Реакція (лат. *re* — проти і *actio* — дія) **перлокутивна** (лат. *per* — префікс, що означає посилення, завершення, дію, спрямовану на щось, крізь щось, і англ. *locution* — мовний зворот, вислів) — тип реагування адресата, не завжди тотожний ілокуції адресанта в мовленнєвому акті.

Реалізовані (пізньолат. *realis* — речовий, дійсний) **норми** (лат. *norma* — правило) — *Див.: Норми реалізовані.*

Реалія / Реалії (пізньолат. *realis* — речовий, дійсний) — різноманітні чинники, що вивчає мова: *історія, культура, ментальність певного народу, мовні контакти мовців щодо їхнього виразу у мові* тощо; предмети національної матеріальної культури, що постають основою для номінативного значення слова.

Реалія (пізньолат. *realis* — речовий, дійсний) **національно-культурна** (національно + культурний) — *Див.: Предмет культуризований.*

Реальність (пізньолат. *realis* — речовий, дійсний) **віртуальна** (середньолат. *virtualis* — можливий, такий, що може виявитися за певних умов) — частина реальності, що моделюється комп'ютерним пристроєм.

Рєбра орієнтовані / Стрілки / Дуги — у дискурсології — упорядковані пари вузлів.

Регістр (лат. *registrum* — список, перелік) **спілкування** — різновид дискурсу (тексту), що сформувався під впливом ситуативного контексту в спілкуванні соціалізованих особистостей; реалізація дискурсу (тексту) в конкретній конситуації спілкування, основу якої складають імпліковані в комунікативній компетенції мовців правила (*конвенції, звички*) спілкування; дискурсивні засоби мовного коду, використовувані залежно від сфери спілкування.

Регістри (середньолат. *registrum* — список, перелік) **моделей** (франц. *modèle*, від італ. *modello* і від лат. *modulus* — міра, зразок) **дискурсивних** (прикм. від ім. *дискурс*) — у дискурсології — являють собою різні фази створення моделей, похідних від первинної моделі дистального регістру, де смисл вираже-

ний безпосередньо фонетичними засобами, «стилем» самого говоріння; моделі інших реєстрів (**реальна, квазіреальна, ірреальна, алегорична, категорійна**) виступають як різні ступені «інакшогоговоріння».

Регулярність (лат. *regularis* — рівномірний, правильний; прикм. від ім. *регулярний*) — у дискурсології — однорідність, монотонність простору, процесу, повторюваність явища в незмінному, стандартному виді; динамічний антипод сингулярності; регулярному в дискурсі відповідає сингулярне в мовній системі.

Регулярність (лат. *regularis* — рівномірний, правильний; прикм. від ім. *регулярний*) **афіксів** (лат. *affixus* — прикріплений) — закономірна відтворюваність, повторюваність афіксів у складі низки слів однорідної типової структури; пор., наприклад: регулярність суфікса *-ник/-альник* утворює низку слів зі значенням особи — витворювала дії: *вишивальник, облицювальник, регулювальник, транспортник, транспортувальник, шліфувальник* і низку слів зі значенням предмета, що постає як активний діяч: *бомбардувальник, лічильник* і под.

Регуляція (лат. *regularis* — рівномірний, правильний + *-ація*) — у дискурсології — керування діяльністю; мовлення регуляція — найважливіший компонент процесу спілкування.

Редеривація (лат. *re* — префікс, що означає зворотну або повторну дію, і *деривація*) — Див.: *Словотвір зворотний*.

Редуковані голосні — Див.: *Голосні редуковані*.

Редукція / Редукція голосних (лат. *reductio* — відсунення, повернен-

ня, відведення назад) — різновид позиційної зміни, видозміна голосних звуків, що стосується ознак ряду, піднесення, лабіалізації (**редукція якісна**), а також часових характеристик артикуляції (**редукція кількісна**) і зумовлює виникнення звуків неповного утворення; є наслідком меншої напруженості й тривалості; виокремлюють редукцію I ступеня, за якої відбуваються зміни голосних [i], [a], [y], редукцію II ступеня — [u], [e], [o], коли ці голосні помітно змінюють свою якість, та редукцію III ступеня, коли голосні практично випадають, що для української мови практично не властиво; ослаблення артикуляції ненаголошених звуків і зміна їхнього звучання. Див.: *Зміни звуків позиційні; Зміни (реалізації) фонем позиційні*.

Редукція (лат. *reductio* — відсунення, повернення, відведення назад) **кількісна** — зменшення тривалості й артикуляційного напруження голосного за збереження характерного тембру.

Редукція (лат. *reductio* — відсунення, повернення, відведення назад) **якісна** — зміна якісних характеристик голосних за втрати напруження та нейтрального положення мовних органів.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) (**повтор**) — спосіб вираження граматичного значення в багатьох мовах за допомогою фонетико-морфологічної видозміни слова, що полягає в повторі початкового складу (**редуплікація фонетична**), кореня (**редуплікація морфологічна**) або слова загалом (**редуплікація лексична**) (напр., лат. *mordeo* — *tomordi*); у дискурсології — подвоєння елемен-

Р

та; утворення подібної структури шляхом автокаталізу одиниці за участі рекурсії.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) **дієслова** — повтор дієслова для посилення його навантаження: *Сидів-сидів, та й заговорив; Ходжу-ходжу і ніяк не застану*. Містить відтінок розмовності.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) **звертання** — повтор звертання для посилення фольклорного відтінку: *Маріє-Маріє!*

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) **іменника** — повтор іменника для надання народної поетичності вислову: *За лісом-лісом ходять чумаченьки; Як морем, морем синім*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) **імператива** (лат. *imperativus* — владний) — повтор імперативної форми для посилення ввічливості, певного заперечення щодо припинення дії з боку партнера за спілкуванням: *Заходьте-заходьте! Читайте-читайте! Сиди-сиди!*. Див.: *Імператив*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) **прикметника** — повтор прикметника для виразності мовлення, посилення емоційності: *Повернувся додому веселий-веселий; Роман великий-великий*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) **прислівника / займенника в ініціальній** (лат. *initialis* — первісний) **позиції** (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) як **частини протиставлення** — повтор прислівникових / займенникових форм для посилення позитивної / негативної емоційності: *Куди-куди, а до них не піду!; Що-що, а ремонт ми завершили!*

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) **прислівників спосо-**

бу дії префіксальна (лат. *prae-fixus*, від *prae* — спереду та *fixus* — прикріплений) — повтор прислівника з посиленням другого компонента префіксом для надання відтінку рішучості: *швиденько-прешвиденько; тихо-претихо*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* — подвоєння) **слова як засобу уточнення** — повтор певного елемента для надання мовленню більшої переконливості: *«Педагогічна рада відбудеться у вівторок?» — «У вівторок, у вівторок!»*.

Резонёр (франц. *raisonneur*, від *raisonner* — розмірковувати) — персонаж п'єси, який відбиває думку автора, рупор його ідей, реалізує основні компоненти суб'єктивної модальності. У драматургічному мовленні Р. є основним носієм мовленнєвих інтенцій.

Результатив — це предикативна форма, представлена **пасивними дієприкметниками** (Гола земля, бита крилами вітру, сіріла під олив'яним небом (М. Коцюбинський); *Був ти в сорочці тоді полотняній, Білений сонцем і потом твоїм* (Я. Шпорта)) та **формами на -но, -то**, співвідносними з пасивними дієприкметниками (*Хоч вересень, а спіє жито, Ячмінь колосся підійма, Отут було кілочки вбито, А зараз їх чомусь нема* (А. Малишко) (*було вбито = були вбиті*); *Знадвору через вузькі, але високі вікна, в олов'яні рами яких вставлено було скляні круглі шибки, сюди вливалось багато світла* (І. Смолич) (*вставлено було = вставлені були*)), яка позначає стан предмета, що передбачає попередню дію. Результатив повідомляє одночасно про стан та про попередню дію, ре-

зультатом якої став цей стан. У сучасному мовознавстві результатив розглядають як семантичний глибинний відмінок зі значенням результату дії; або як різновид об'єкта; або як термін відмінкової граматики, логічної семантики.

Результативний (прикм. від ім. *результатив*) **мовленнєвий вплив** — Див.: *Вплив мовленнєвий результативний*.

Резюмування (франц. *résumé* — короткий виклад суті написаного, висловленого) — короткий виклад суті, підсумовування основної ідеї, вияву почуттів тощо адресанта, що дозволяє поєднати фрагменти розмови в єдине ціле. Р. є одним з основних компонентів сучасного фахового мовлення.

Реквестів (англ. *request* — просити) — тип директивного висловлення, що охоплює комунікативно-інтенційний зміст прохання (власне-прохання, вмовлення і под.). Детермінантами реквестивності є наявність елемента «просити» або етикетне кліше: *Братику, біжи лісом до дому, скажи дідусеві, що йдуть татари* (Б. Грінченко); *Мати почала його вговоряти й прохати: «Не женися ти, мій соколе, на тій Марусі! Не бери, мій синку, наймичку! Візьми ти краще багату жінку!»* (М. Вовчок). В. Богданов наводить такі диференційні ознаки Р.: не інституційний, адресатно-ініціувальний, спонукальний (спонукає до інформування), не оснований на владі або соціальному стані, спрямований на користь адресата. Найближчий протичлен — адвисив (див.: *Адвисив*). Георгій Почепцов вирізняє реквестив поряд з ін'юнктивом (див.: *Ін'юнктив*) як підвиди директи-

ва (див.: *Директив*). Інколи Р. називають **проханням**. Див.: *Адвисив; Директив; Ін'юнктив*.

Реконструкція (лат. *re* — префікс на позначення зворотної або повторюваної дії та *constructio* — побудова) — процедура порівняльно-історичного мовознавства, основним завданням якої постає встановлення попередніх станів в історії окремої мови (групи споріднених мов), а також прамови для групи мов, сім'ї мов.

Реконструкція (лат. *re* — префікс на позначення зворотної або повторюваної дії та *constructio* — побудова) **мовної свідомості** — Див.: *Моделювання мовної свідомості*.

Рекреативна (лат. *recreo* — відновлюю) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація рекреативна*.

Рекурсія (лат. *recursio* — повернення) (**відступ**) — кінцевий етап (кінцева фаза) артикуляції звука, коли мовні органи повертаються від витримки у свій вихідний стан (нейтральну позицію); у дискурсології — процедура повторного застосування тієї самої операції до базової величини, унаслідок чого можна отримати похідні величини різних порядків, а також фрактальну структуру дискурсу.

Релевантний (англ. *relevant* — доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* — підвищувати, від лат. *relevare* — піднімати) — важливий, істотний.

Релевантність (англ. *relevant* — доречний, той, що стосується

Р

справи; від франц. *relever* — підвищувати, від лат. *relevare* — піднімати; ім. від прикм. *релевантний*) — 1) здатність поставити критерієм розрізнення мовних одиниць; 2) цінність, важливість для аудиторії переданої інформації; 3) важливий змістовий критерій інформативності тексту.

Релевантність (англ. *relevant* — доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* — підвищувати, від лат. *relevare* — піднімати; ім. від прикм. *релевантний*) **вхідних даних для індивіда** (лат. *individuum* — неподільне, особа) — у теорії релевантності, за концепцією Д. Спербера та Д. Уїлсон, постає однією з ознак і параметрів проблеми «Релевантність і пізнання»: (1) за тих чи інших рівних умов, чим вищі позитивні когнітивні ефекти, отримувані в опрацюванні отримуваних даних, тим вища релевантність даних; (2) за тих чи інших рівних умов, чим більшими є зусилля, які витрачаються, тим нижчою наразі для індивіда є релевантність отримуваних даних.

Релевантність (англ. *relevant* — доречний, істотний) **оптимальна** (лат. *optimus* — найкращий) — за концепцією Д. Спербера та Д. Уїлсон, оstenсивний стимул постає оптимальним для адресата, якщо: а) він достатньо релевантний, щоб виступати цінним для затрати адресатом зусиль щодо опрацювання; б) він найбільш релевантний за сумісності зі здібностями та наданням переваги адресанта.

Релігійна комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ.

communication; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація релігійна.*

Релянт (лат. *relativus* — відносний) — денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст при релятивному предикаті; особа, істот, предмет, явище, які перебувають у певних відношеннях до релята: *Бригадир колгоспної бригади Степан був зятем голови колгоспу Бондаренка* (Вінницька правда. — 1988. — 28 серпня).

Релят (лат. *relativus* — відносний) — денотативна роль при релятивному предикаті, особа, предмет, істота, явище, з якими перебуває у певних відношеннях релянт: *Бригадир колгоспної бригади Степан був зятем голови колгоспу Бондаренка* (Вінницька правда. — 1988. — 28 серпня).

Релятивізація (лат. *relativus* — відносний) — синтаксична операція, унаслідок якої певна синтаксична позиція (іменний член речення) супроводжувана (постачувана) відносним зворотом — предикативною частиною, спільно з яким / якою утворює відносну конструкцію (релятивну групу) у складі речення; релятивований член речення постає вершинною іменною групою, що керує відотною конструкцією — предикативною частиною і под. В українській мові релятивуватися може будь-який іменний член речення — актант (аргумент), сирконстант. Напр.: *Я підійшов до колеги, якого уже не зустрічав тривалий час* (Молодь України. — 1999. — 14 квітня) (релятивується об'єкт — пацієнс); *Я побачив його у своїй майстерні, що була прямо тут, біля вхідних дверей* (Молодь Украї-

ни. — 1999. — 14 квітня) (релятивується сирконстант — локатив).

Релятивізм (лат. *relativus* — відносний) **культу́рний** (прикм. від ім. *культура*) — погляд, за яким не існує високорозвинених і низькорозвинених культур; культури повною мірою обслуговують певну національну лінгвокультуру, а також не підлягають оцінному порівнянню. Див.: *Культура*.

Реля́тор (лат. *relativus* — відносний) — денотативна роль предикатного типу, релятивний предикат, що виражає відношення 1) об'єктів між собою у певній системі; 2) класу до множинності, що охоплює цей клас; 3) цілого й частини; 4) логічні відношення.

Ре́ма (грецьк. *rhema* — сказане) (**нове**) — компонент актуального членування речення, те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення — тему та створює предикативність, закінчене вираження думки; частина речення, у якій міститься основний зміст висловлення, його ядро, те нове, що повідомляється у цьому реченні; основна смислова частина висловлення, «ядро висловлення», те, що повідомляється про предмет мовлення, або тему. **Ре́ма внутрішня** — програмування (мисленнєве та мовне) мовленнєвого висловлення. Р. протиставлена темі (див.: *Тема*) — відомому, даному змісту висловлення в живому мовленні, комунікативній перспективі речення. Див.: *Членування речення актуальне*.

Ремінісценція (лат. *reminiscor* — пригадую) / **Ремінісценція літерату́рна** — пригадування через деякий час після запам'ятову-

вання (*тексту, малюнка* тощо) того, що під час безпосереднього відтворення було недоступним; нечіткий спогад; образний вислів із художнього твору, що вставлений у мовлення для постання в пам'яті співрозмовників, читачів художнього образу та співвіднесення його з даною мовленнєвою ситуацією; один із прийомів інтертекстуальності, що полягає у відлунні в тексті іншого тексту. За своєю функцією Р. подібна до алюзії та стилізації, але, на відміну від останніх, не усвідомлювана автором і виникає внаслідок впливу на нього творів інших письменників. Пор.: *Алюзія, Аплікація; Деформація ідіоми*.

Рео́ма (грецьк. *rheos* — течія) — у дискурсології — висловлення дискурсу, динамічний аналог мовної теми, де відношення й операції репрезентовані як процеси; фазові стани, фазові переходи.

Репертуа́р (франц. *répertoire* — сукупність) **верба́льний** (лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — обсяг можливостей стилістичного варіювання висловлення в мовця.

Реплі́ка (франц. *replique*, від лат. *replico* — відбиваю) — повідомлення осіб, які беруть участь у діалозі; складник діалогу, що належить одному із учасників трансакції; кожне окреме висловлення учасників діалогу; дві ситуативно пов'язані репліки утворюють діалогічну єдність. Див.: *Мова пряма / Мовлення пряме*.

Репрезента́т (лат. *representatio* — наочне зображення) — денотативна роль суб'єктного або ситуативного типу, особа, яка репрезентує певну групу чи клас: *Кандидати від Партії зелених*

Р

зібрались на майдані (Україна молода. — 2005. — 14 липня).

Репрезентатів (лат. *representatio* — наочне зображення від середньолат. *representativus* — зображений, представлений) — тип мовленнєвого акту, ілюкативна мета якого полягає в експлікації почуттів і ставлення адресанта до ситуацій, подій, фактів тощо, про які йдеться у його повідомленні, зважаючи на те, що саме ці почуття та індивідуальні оцінки можуть вплинути на адекватність та істинність повідомлення; один із основних п'яти / шести типів мовленнєвих актів (поряд — директиви, комісиви, експресиви, декларативи, перформативи): Василь: *Хочу тобі все розповісти про те, що трапилося без будь-яких своїх домислів* (Г. Косинка). У класифікації Дж. Сьорла Р. постає ієрархічно верхинним, йому властиві такі диференційні властивості: 1) ілюкативна мета — зафіксувати відповідальність адресанта за повідомлення щодо певного стану речей і за істинність висловлюваного судження; 2) напрям налаштування — «слова — реальність»; 3) виявлюваний психологічний стан — переконання (що *p*); 4) формула: $v B (p)$. Символ позначає ствердження / асертивність (символ запропоновано Г. Фреге). Д. Вундерліх також викремлює репрезентатив (Rep): твердження, констатація, звіт, опис, пояснення, гарантія. Для Георгія Почепцова першим зпоміж мовленнєвих актів постає констатив (акт ствердження), а в К. Баха під констативом мається на увазі Р. Для Р. властиві такі функції: ствердження, підтвердження, оголошення, відповідь, визначення, класифі-

ікація, згода, підкріплення, передбачення, заперечення, незгода, розвінчування, оспорювання, ідентифікація, інформування, наполягання, передбачування, класифікація, репортаж, заява та ін. Див.: *Акт мовленнєвий; Директив; Комісив; Експресив; Декларатив; Перформатив*.

Репрезентатор (лат. *representatio* — наочне зображення) — денотативна роль суб'єктного або, в умовах конденсації висловлення, ситуантного чи сирконстантного типу, клас осіб, які висувують свого представника (репрезентанта): *Кандидати від Партії зелених зібрались на майдані* (Україна молода. — 2005. — 14 липня).

Репрезентації (лат. *representatio* — наочне зображення) **ментальні** (франц. *mental* — мислений, розумовий, від лат. *mens, mentis* — розум, думка, мислення) — думки, уявлення про навколишній світ, відбиття в ментальних образах і психіці людини; ключове поняття когнітивної науки, що стосується процесу уяви (репрезентації) світу в свідомості людини й одиниць такого вияву; умовні функційно визначені структури свідомості та мислення людини, що відтворюють реальний або видуманий світ у свідомості, втілюють знання про нього й почуття, які він викликає, відбивають стани в свідомості та процеси мислення; умовні, функційно визначені структури свідомості та мислення людини, що виконують певні функції: відтворюють реальний світ у свідомості, втілюють знання про реальний світ і почуття, які він викликає, виявляють стани свідомості та процеси мислення.

Репрезентація (лат. *representatio* — наочне зображення) — 1) представництво; 2) кодування та відбиття символічних форм, що виражають через засоби масової інформації певні ідеологічні положення.

Репрезентація (лат. *representatio* — наочне зображення) **мóви** / **Репрезентація мóвлення** — подання мовних фактів в ефективній позиції, в умовах найбільшої переконливості.

Репріза / **Репріз** (франц. *reprise* — поновлення, повторення) — те саме, що й повтор. Див.: *Повтор*.

Репріза (франц. *reprise* — поновлення, повторення) **займенникова** — конструкція розмовного спонтанного мовлення, подібна до анафоричного займенника, але без інтонації урочистості й зі зниженим інформаційним змістом: *Занеси її до кімнати, свою валізу; Краще в неї не лікувати зуби, у нашого стоматолога*.

Ресилабация (лат. *re* — префікс на позначення поновлення або повторення дії, або ж протилежної дії / протидії, + грецьк. *syllabe* — склад) — те саме, що ресилабізація. Див.: *Ресилабізація*.

Ресилабізація (лат. *re* — префікс на позначення поновлення або повторення дії, або ж протилежної дії / протидії, + грецьк. *syllabe* — склад) / **Ресилабация** — властивість складової структури слова, що відбиває її незалежність від морфологічної структури та яка виявляється в рухомості складових меж, тобто в здатності приголосного приєднуватися то до попереднього, то до наступного складу. Р. може виступати рисою сучасної мови та поставати як історична зміна в мові. В українській мові Р. постає неоднаковою для різних видів приголосних. Так,

наприклад, усередині поєднання шумних приголосних в інтерпозиції між голосними межа складу більш рухлива, ніж усередині сполуки сонорного та шумного: *ліж-ко* — усталеніше, ніж *лі-жко*, але *пол-ку* правильніше, ніж *по-лку*; пор. також зсув межі складу щодо морфемної, словотвірної або словозмінної межі: *ліс* (тотожність морфемної межі й межі складу) — *ліс-у* (*лі-су*) / *ліс-у* (*лі-су*) (*лі-сом*); *лісок* (*лі-сок*) (розбіжність межі складу та межі морфем).

Ретардація (лат. *retardacio* — уповільнення, затримка) — 1) композиційно-стилістичний прийом уповільнення оповіді, затримки розвитку сюжету вставленням у текст позафабульних елементів — описів пейзажу, приміщення, де відбувається дія, екскурсу в минуле персонажа, розлогий філософський роздум автора, обширної розповіді персонажа, ліричного відступу. Це робить твір стилістично різноманітним, насиченим, пор., наприклад, опис природи в оповіданнях, повістях Івана Нечуя-Левицького та ін.; 2) різного типу повтори в українських думах, що створюють ефект уповільнення оповіді. Див.: *Затримка*.

Ретермінологізація (лат. *re* — префікс на позначення зворотної або повторюваної дії й *термінологізація*) — процес переходу термінів з однієї науки в іншу. Пор.: використання терміна *валентність* спочатку в логіці, згодом — у хімії, лінгвістиці, біології та под.; застосування математичних термінів *функція*, *множинність* у лінгвістичних дослідженнях; медичного терміна *морфологія* — у лінгвістиці тощо.

Р

Ретіальна (лат. *rete* — мережа) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) / **Надперсональна комунікація** — Див.: *Комунікація ретіальна* / *Комунікація надперсональна*.

Ретиценція (лат. *retuscentio* — мовчання) — Див.: *Анозіомеза*.

Ретра́кція (лат. *retractio* — стягнення) — у дискурсології — «стягнення, згортання», фундаментальна операція порядкової розміреності дискурсу. Див.: *Ендо-тропа*.

Ретроспекція (лат. *retro* — назад, у зворотному напрямі + *spec-tare* — дивитися) — вияв текстового хронотопу, звертання до минулого в тексті; ознака континууму, що полягає у поверненні до минулих подій у часі та просторі зображуваного в тексті світу.

Референт (англ. *refer* — співвідносити, посилатися; лат. *referens* — той, що відносить) — об'єкт (елемент, фрагмент) позамовної дійсності, предмет думки, на який вказує мовний знак і виявлюваний (актуалізований) у змісті повідомлення (мовленнєвого акту); висловлення як предмет референції в межах конкретного мовленнєвого акту та співвідносний з іменною групою. На відміну від денотата, що співвіднесений з класом об'єктів, Р. актуалізований в конкретному мовленнєвому акті: *На столі лежали зошити (не стіл як клас предметів, що відрізняються від інших меблів, а конкретний стіл у мовленнєвій ситуації)*. Р. може виступати й описувана ситуація загалом. Р.

перформатива (див.: *Перформатив*) постає перформативне висловлення, на підставі чого говорять про його автореференцію. Пор.: *Денотат*.

Референційна (англ. *refer* — співвідносити, посилатися; лат. *referens* — той, що відносить) **то-тотність** — те саме, що кореферентність. Див.: *Кореферентність*.

Референційність (англ. *refer* — співвідносити, посилатися; лат. *referens* — той, що відносить; ім. від прикм. *референційний*) — текстово-дискурсивна категорія, що виявляється у співвіднесенні комунікантів і тексту з дійсністю; ґрунтується на співвідношенні модельного, породженого авторською свідомістю текстового світу з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами, особами.

Референційність (англ. *refer* — співвідносити, посилатися; лат. *referens* — той, що відносить; ім. від прикм. *референційний*) **ір-реальна** (лат. *irrealis* — нереальний) — різновид текстової категорії, що полягає в тому, що викладене в тексті репрезентує нову модель реальності, яка не збігається з реальним світом.

Референційність (англ. *refer* — співвідносити, посилатися; лат. *referens* — той, що відносить) **реальна** (лат. *realis* — реальний) — різновид текстової категорії, що полягає в тому, що викладене в тексті є максимально наближеним до дійсності.

Референційність (англ. *refer* — співвідносити, посилатися; лат. *referens* — той, що відносить) **рефлексивна** — різновид текстової категорії, що покликана відтворити особистісний світогляд автора, його переживання.

Референція (нім. *Referenz*, від лат. *refero* — повідомляю) — у загальному розумінні — вказівка на об'єкт мовного знака як його референт (див.: *Референт*); система зв'язків між актуалізованими в мовленні іменами або іменними групами та світом, тобто об'єктами реальності; процес співвідношення висловлення з певною ситуацією, конкретною або абстрактною; система зв'язків між актуалізованими у мовленні іменами / іменними групами та об'єктивною / уявною дійсністю. Р. має три аспекти: *логіко-семантичний (семантична), синтаксичний і прагматичний*. *Логіко-семантична* Р. охоплює такі типи відношень імен / іменних груп до об'єктивної дійсності: Р. до одного елемента класу, Р. до певної кількості елементів класу, референція до класу елементів загалом, Р. до потенційного класу елементів. Передбачає контекстуально незалежне відношення «знак — референт». *Синтаксична референція* ґрунтується на референтному (здебільшого підмет, додаток: *Книжка лежала на столі*) та нереферентному вживанні іменників / іменних груп (наявна вказівка не на об'єкт, а на його ознаку (*Хлопчина — маляр*). *Прагматична* Р. має опертям тріаду: «адресант — знак — референт» та охоплює три різновиди: 1) предмет / об'єкт відомий тільки мовцеві-адресантові (інтродуктивна): *Є в мене в класі один учень*; 2) предмет / об'єкт відомий обом учасникам комунікації — адресантові й адресатові (ідентифікаційна): *Цей хлопець нікого не слухається*; 3) предмет / об'єкт не належить до фонду знань учасників комунікації

(неозначена): *Хлопець працює над якоюсь ідеєю*. Відповідно в мовленні слід розрізняти *означену, неозначену і нульову* Р. *Означена* референція наявна, коли об'єкт, на який вказує іменний вислів, є не тільки відомим, хоча б одному з учасників комунікації, а постає одиничним. Так, у фразі (1) *Голуб — птах сімейства ссавців* слово *голуб* вживається по-іншому, ніж у фразі (2) *Голуб сидів на підвіконні і їв крихти хліба*. У (1) говориться про типового представника класу з характерними для цього класу таксономічними ознаками типу /пернатий/, /осілий/, /має велике коло/ тощо, а в (2) — про конкретного голуба, що клює крихти на підвіконні. Р. ґрунтується на виділенні мовцем об'єкта з-поміж інших, тому функція Р. — необхідність ототожнення (ідентифікації) того об'єкта, про який говориться у повідомленні, з реальним. Одиничність референта програмована відповідними засобами опису (вказівними займенниками в однині, порядком слів та ін.): *Цей голуб сидів на підвіконні і їв крихти хліба*. За *неозначеної* Р. непрозорою виступає предметна співвіднесеність у контексті зі змінним референтом. Таксономічне значення, на ґрунті якого встановлюють належність імені до класу, не виступає ототожнювальним (ідентифікаційним). У висловленні *Астронавти сіли на Марсі* Р. іменного виразу неозначена, оскільки невідомо, з якими конкретно індивідами співвіднесено вжитий іменник *астронавти*. І хоч *астронавти* належать до класу //люди/, а *Марс* — до класу //планети Сонячної системи/, не можна вста-

Р

новити, про яких людей говориться. *Нульові* Р. наявна, коли ім'я / вислів співвідноситься з уявним світом. Вона характерна для повідомлень про *кентаврів, мавок, відьом, лісовиків* тощо. Аналогічним постає існування літературних героїв типу *Лукаша* («Лісова пісня» Л. Українки) у порівнянні з існуванням *Устима Кармалюка, Богдана Хмельницького* в реальному історичному світі. Якщо іменний вислів не стосується жодного об'єкта реального світу, слід констатувати псевдовислів, а згодом тлумачити останній у термінах можливого світу. Спосіб співвіднесення мовного вислову з дійсністю / уявним світом називається референційним статусом цього вислову. Мовні вислови як факти мовної системи позбавлені референції, її вони набувають у мовленнєвому контексті. Референція варіативна, *залежить від контексту* (*У піднебессі співав птах* — *птах* у цьому референтно співвіднесений з конкретним птахом). Саме в контексті може бути дейктична й анафорична Р. Дейктично реалізується означена Р. до певної конкретної реалії: *Я купую цю книгу* (інколи супроводжується жестом), анафора передбачає відсилання до референта, що відомий за попереднім його згадуванням. Останнє передбачає первинне введення такого референта як неозначеного: *Я дам прочитати одну статтю. Цю статтю мені дали тільки вранці. Я миттєво її прочитав*. Іменна група *одну статтю*, «нульовий» суб'єкт, що входить до синтаксичної структури другого неозначено-особового односкладного речення, мають конкретно-рефе-

рентний неозначений статус, а іменні групи *я, цю книгу* та *її* — конкретно-референтний означений. Покликання на референт займенника *я* — дейктичне, а на референт кореферентних (таких, що мають той самий референт вираження) *цю книгу* та *її* — анафоричне. На означену референцію спрямовані вказівні займенники, а на неозначену — неозначені. Неозначена Р. зумовлена станом знань адресата (на думку мовця) — неможливістю однозначно ідентифікувати референт іменної групи на ґрунті отриманих із висловлення даних про нього: *Під час наради директор з кимсь довго розмовляв по телефону*. Референтність вислову передбачає його співвіднесення з фіксованим референтом в об'єктивному / уявному світі. Нереферентність вислову сигналізує про відсутність його співвідношення з індивідуалізованим, конкретним референтом. Такий вияв можливий для іменних груп зі статусом: а) екзистенційності (об'єкт існує тільки потенційно, тому що не вибраний з класу об'єктів): *Хтось повідомив у газету про подію*; б) універсальності (референтом є вся множинність сутностей, позначена іменною групою; актуалізаторами виступають займенники типу *всі, всякий, кожний*): *Завтра всі студенти отримають студентські квитки*; в) родової ознаки (референтом виступає неіндивідуалізований еталонний представник множинності сутностей, позначених іменною групою): *Українцям властива щирість душі*. Важливим є врахування **референційної непрозорості**. Референційно непрозорим контекстом є такий, у якому підстанов-

ка одного означуваного виразу замість іншого з тією самою Р. не обов'язково зберігає незмінними умови істинності висловлення: *Я хотів познайомитися з Юлією Тимошенко і Я хотів познайомитися з першою жінкою, яка була прем'єр-міністром України*. У наведених висловленнях власне ім'я *Юлія Тимошенко* не постає постійним у своїй референції, тому що існує (гіпотетично) в Україні та інших країнах, що мають таке ім'я, до яких не може бути застосованим дескриптивний зміст вислову *перша жінка, яка була прем'єр-міністром України*. Вислів *перша жінка, яка була прем'єр-міністром України* може прямо екзистенційно інтерпретуватися, тоді він стає засобом ідентифікації конкретної особи, або інтенсійно інтерпретуватися, тоді має значення певного поняття, що корелює з дескриптивним змістом висловлення. Особливим класом референтних висловів є займенники, пов'язані з дейксисом та індексальністю. Див.: *Дейксис*.

Референція (нім. *Referenz*, від лат. *refero* — повідомляю) **мовця** — індивідуальна віднесеність змісту повідомлення, дискурсу загалом, здійснювана адресантом, до явищ дійсності, що може не збігатися із загальномовною, але впливає із намірів мовця. Див.: *Референція*.

Референція (нім. *Referenz*, від лат. *refero* — повідомляю) **прагматична** (прикм. від ім. *прагматика*) — ступінь відомості повідомлюваного комунікантам у певному типі дискурсу. Див.: *Референція*.

Реферування (лат. *refere* — повідомляти, доповідати) **тексту** (лат. *textus* — тканина, спле-

тіння, з'єднання) — вид опрацювання тексту; створення вторинного тексту (реферату) на ґрунті згортання та стиснення смислових структур первинного тексту. Див.: *Референція*.

Рефлєкс (лат. *reflexus* — віддзеркалення) — у лінгвістиці — відбиття архетипу в мові-спадкоємниці; пізніше відбиття давніших форм в історії мови. Поняття Р. застосовують здебільшого до звукових одиниць і граматичних форм. Так, слов'янська фонема (*ять*) здебільшого є рефлексом індоєвропейського дифтонга. У сучасній українській мові рефлексом давньої фонемою *ять* є фонема *і*: *лто* → *літо*; *псня* → *пісня*; *дд* → *дід*; *свт* → *світ* тощо.

Рефлєкси (лат. *reflexus* — віддзеркалення) **мовленнєві** — певні мовні й паралінгвальні структури, які використовуються в комунікації не з номінативною метою, а для виконання дискурсивних, модальних, аргументативних функцій (*Кому сказав! Ой-ой-ой! Ось бачиш!* тощо). Як правило, вони ідіотнічно неповторні, що необхідно враховувати у міжкультурній комунікації. Див.: *Мова*; *Код мовний*; *Засоби спілкування невербальні*; *Рефлекс*.

Рефлексівне (лат. *reflexus* — віддзеркалення) **слухання** — Див.: *Слухання рефлексівне*.

Рефлєксія (лат. *reflexio* — віддзеркалення) — у дискурсології — 1) відбиття світу свідомістю (на першому ступені рефлексії) і подальше багатократне та багаступінчасте відбиття свідомістю самої себе, що створює образи на спонтанному, регулярно, імпровізованому рівнях моделювання; 2) вища функція психіки, що витворює самороз-

Р

чеплення свідомості (на рефлексивну та рефлектаційну інстанції) і діалогічне оперування власними образами в режимах аналізу, синтезу й каталізу; 3) психічний аналог балансування суб'єкта в динамічному аспекті; акт рефлексії витворює фазову синхронізацію суб'єкта й динаміки світу; рефлексія формує як свій інструмент мову як метастабільний компонент психіки — «острів» у потоці образів свідомості — і на цьому ґрунті реалізується як дискурсивна рефлексія, що породжує мовні моделі світу, які в сукупності утворюють мовну свідомість.

Рефлексивність (лат. *reflectere* — вияв, віддзеркалення; ім. від прикм. *рефлексивний*) / **Транзитивність** (лат. *transius* — перехід) і **симетричність** (грецьк. *symmetria* — співмірність) — у прикладній лінгвістиці — власності відношення еквівалентності. **Рефлексивність** — еквівалентність елемента самому собі, **транзитивність** — перехідність у межах аксіом еквівалентності. **Симетричність** — спроможність до збереження ознак після зміни.

Рефрén (франц. *refrain* — приспів) — різновид епіфори (див.: **Епіфора**); у поезії — строфа, частина строфи або куплет, що повторюється на площині тексту, об'єднуючи його експресивно та змістово. У прозі Р. — час від часу повторювана фраза для наголошення необхідної думки. З Р. написано багато віршів Жан Поль Беранже, пор. «Елегії з рефреном» В. Підпалого: [...] *А втім, мені легко-легко, / бо знаю: вернулись птахи — / трава забуває взору; / а втім, мені легко-легко, / бо знаю: вернулись птахи — научать літати листя; /*

а втім, мені легко-легко, / бо знаю: вернулись птахи — / повіє весняний вітер; / а втім, мені легко-легко, / бо знаю: вернулись птахи — / у гніздах пташата будуть...

Рецентність (лат. *recens* — новий, актуальний) — категорія співвідносності форм артикля на позначення актуалізації імен у висловленні з метою їхньої репрезентації адресату як таких, що вперше постають у повідомленні або ж з метою спеціального їхнього виділення як особливо значущих елементів повідомлення, де маркованим елементом виступає значення, передаване в німецькій мові *ein*; відповідно: англ. *a*, франц. *un*. Маркованим елементом висловлення є іменник, що називає новий у комунікативному акті предмет, що представляється адресату як відсутній у його пресупозиції. Тим самим цей предмет актуалізується й виступає в повідомленні для адресата як рецентний. Так, наприклад, у висловленні типу нім. *Es kommt der Zug* вживання артикля *der* означає, що цей потяг, місце його призначення й інші характеристики відомі не тільки адресату, але й адресату та що учасники комунікації вже говорили на цю тему. У висловленні ж типу нім. *Es kommt ein Zug* констатовано, що характеристики потяга невідомі обом комунікантам, пор. також: *In der Versammlung hat auch der Direktor gesprochen* — вибір артикля сигналізує нерекцентність імені (особа директора відома обом комунікантам) і *In der Versammlung hat auch ein Direktor gesprochen* — вибір артикля свідчить про рецентність імені (адресанту директор відомий, а для адреса-

та — невідомий, тому дані репрезентовані про нього як відсутні в пресупозиції).

Рецепієнс (лат. *recipiens* (*recipiens*) — той, що отримує, сприймає) — денотативна роль адресатного типу, отримувач матеріального об'єкта: *За доручення Президента низка об'єктів буде передана в комунальну власність і на баланс окремих місцевих органів влади* (Україна молода. — 2001. — 12 січня).

Рецептивна (лат. *receptio* — сприйняття, від *recipere* — отримувати, сприймати) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** — Див.: *Поведінка рецептивна комунікативна*.

Рецептивні (лат. *receptio* — сприйняття, від лат. *recipere* — отримувати, сприймати) **види мовленнєвої діяльності** — Див.: *Види мовленнєвої діяльності рецептивні*.

Рецептори (лат. *receptio* — сприйняття, від лат. *recipere* — отримувати, сприймати) — закінчення чутливих нервових волокон або спеціалізовані клітини, що перетворюють подразнення, сприйняті ззовні (екстероцептори) або з внутрішнього середовища організму (інтероцептори), на нервові збудження, яке передається до центральної нервової системи.

Реципієнт (адресат, отримувач, слухач, читач) (лат. *recipiens* — той, що отримує, сприймає) — той, хто сприймає й інтерпретує мовлення. Див. також: *Адресат*.

Речення — 1) одна із синтаксичних одиниць і основна предикативна синтаксична одиниця, що складається з декількох з'єднаних між собою синтаксичним зв'язком форм слів або з однієї форми слова, є інтонаційно оформ-

мленим смисловим і граматичним цілим, що виражає найсуттєвіші функції мови: пізнавальну, експресивну, комунікативну; 2) основний засіб вираження та формування окремої відносно закінченої думки, мінімальна одиниця мовлення; синтаксична одиниця мови, побудована за відповідною моделлю й репрезентована парадигмою формальних варіантів. Основною граматичною ознакою речення є його двоскладність: речення як мовна одиниця повинно обов'язково включати два головні члени — підмет і присудок, які утворюють його граматичну основу; основна одиниця мовного спілкування, що побудована за законами певної мови, характеризується завершеною інтонацією, виступає головним засобом формування й вираження думки. Найважливішими ознаками речення є **категорії модальності та часової віднесеності**. Категорія модальності виражає відношення змісту речення до позамовної дійсності: те, що повідомляється в реченні, співвідноситься з дійсністю або як реальність (реальна модальність), або як можливе, бажане (ірреальна модальність). Категорія часової віднесеності виражає відношення повідомлюваного в реченні до часу його здійснення; передається вона дієслівними формами теперішнього, минулого, давноминулого та майбутнього часу. Від слова й словосполучення речення відрізняється такими трьома ознаками: комунікативністю, модальністю й предикативністю; одиниця модусу мови, яка відповідає висловленню у модусі мовлення та повідомленню у модусі комунікації. Див.: *Мова*;

Р

Мовлення; Комунікація. Пор.: Висловлення; Повідомлення; Мовленнєвий акт.

Речення багатозначно-заперечні — речення з імплікацією, тим, що мається на увазі, але не висловлено: *Кохання — це не стримуваний подих вночі і не прогулянка при місяці* (А. Яна).

Речення багатоконпонентне складне (багаточленне, ускладнене) — складне речення з особливою багатовимірною структурою: кількість предикативних частин у такому утворенні не менше трьох, багаторазове застосування синтаксичного зв'язку або синтаксичних зв'язків і наявність кількох рівнів членування. **Складне речення ускладненого типу.** **Складна синтаксична конструкція.** **Складне ускладнене речення.** **Складне речення з різними типами зв'язку.** **Складне речення із сурядністю та підрядністю.** **Складне речення зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком.** Залежно від структурної організації предикативних частин розрізняють два типи Р.б.с. — **речення згрупованої структури** та **речення незгрупованої структури.** **Речення згрупованої структури** — речення, предикативні частини в яких, об'єднуючись за змістом, утворюють структурно-семантичні блоки, де наявні власні типи й різновиди синтаксичного зв'язку, що дозволяє виступати відповідними рівнями членування: *Біля вікна, зіпершись запалими грудьми на облізлу, порепану, як Баранячі болота в спекотливе літо, бозна-коли фарбовану лутку, сидить баба Цвіркуниха і крізь заюшені дощем шибки незмигнано дивиться на стежку, що ледь пробивається крізь густий, не*

стоптаний курми спориш, до воріт, та й власне воріт, як таких, немає — на дротяних петлях, завислих на двох дубових стовпчиках телінається обшмугляна суха ворина (М. Ярмолюк). **Речення незгрупованої структури** — це речення, предикативні частини в яких мають смислову автономність і рівноправність, але водночас вони не утворюють структурно-семантичних блоків, а входять в єдине смислове ціле й тому не постають рівнем членування: *Вибухали міни, рвались снаряди, гриміли гармати, ніч ставала днем* (О. Гончар).

Речення бажальне (оптативне) (лат. *optativus* — бажальний) — речення, що виражає модальність бажальності: *Нехай би хтось пішов до лісу до лісові горішки та приніс для нас із тобтою* (А. Яна).

Речення безособове — односкладне речення з предикативним центром, вираженням єдиним головним членом, лексико-семантична та формальна специфіка якого виключає на формально-граматичному рівні наявність другого головного члена речення — підмета як виразника суб'єкта дії чи стану: *Світало; Дощить; Батькові не спиться; Гарно навкруги; Надворі прохолодно* та ін. *Див.: Речення односкладне.*

Речення безсполучникове складне — особливий структурно-семантичний клас складних речень, частини якого поєднані між собою без сполучників шляхом відповідного інтонуювання, лексичного наповнення предикативних частин, співвідношення форм дієслів-присудків, що зумовлює відповідне семантико-синтаксичне відношення між предикативними частина-

ми — складниками речення (*Летять стежини до Дніпра, летять хмарки, летять дороги...* (І. Драч)). Залежно від структурної організації предикативних частин Р.б.с. поділяються на **безсполучникові складні речення відкритої структури** та **безсполучникові складні речення закритої структури**.

Речення безсполучникові складні відкритої структури — складні речення, предикативні частини яких виражають або на одночасність, або на послідовність вияву, позначуваних подій, станів тощо та кількість яких може бути збільшена без зміни семантико-синтаксичних відношень між ними. Р. б. с. в. с. утворюють один семантико-синтаксичний тип з реченням складносурядними єднальними (часовими) відкритої структури (див.: *Структури відкриті; Речення складносурядне*): *Наступила зима, випали глибокі сніги, село наче завмерло* (М. Стельмах); *Сонце вже нижче ходить обрієм, дерева фарбу листя міняють, все рідше птахи безтурботно літають* (М. Івченко).

Речення безсполучникові складні закритої структури — складні безсполучникові речення мінімальної структури, що не допускають збільшення кількості предикативних частин без зміни характеру семантико-синтаксичних відношень між ними (пор.: *Речення безсполучникові складні відкритої структури*). Структура таких речень може бути типізованою або нетипізованою. Типізована структура безсполучникового складного речення передбачає структурну зумовленість частин, що мають формальні показники: анафоричні елементи в одній із

частин, незаміщену синтаксичну синтаксичну позицію в одній із частин, факультативну позицію частки (*так, зрідка то*): *Слухайте: я сьогодні закоханий в життя, як хлопчисько* (М. Хвильовий); *Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті* (Л. Костенко); *Усе життя наше таке: кожен дбає про своє* (О. Слісаренко). Нетипізована структура Р. б. с. з. с. засвідчує, що в її структурі відсутні формальні показники співвідношення частин, такі структури розрізняються тільки характером смислових відношень між предикативними частинами — відношення пояснення (мотивація, уточнення), зіставлення / протиставлення, причиновості / наслідковості та ін.: *Мої літа — не монотонні дублі: Я змінююсь, як світланковий пруг* (Д. Павличко); *На небі сонце — серед нив я* (М. Коцюбинський); *Він гість — я господар* (Д. Фальківський); *Не повернуть минулого ніколи, воно пройшло і вже здається миттю* (М. Рильський).

Речення безсполучникові складні неоднорідного складу — те саме, що речення безсполучникові складні закритої структури. Див.: *Речення безсполучникові складні закритої структури*.

Речення безсполучникові складні однорідного складу — те саме, що речення безсполучникові складні відкритої структури. Див.: *Речення безсполучникові складні відкритої структури*.

Речення вокативні — речення, в якому єдиним головним членом виступає форма кличного відмінка (вокатива), що називає особу — апелята. Таке речення містить у собі певні відтінки: ра-

Р

дість, захоплення, незадоволення, докір, жаль, прохання та ін. (*Україно! Тобі вклоняюсь до землі* (А. Малишко)).

Речення вставні — речення, функційно аналогічне вставному слову / словосполученню; граматично не пов'язане з реченням, ускладнює його структуру та виражає певну послідовність викладу думок, джерело повідомлення і под. За своєю структурою такі вставні речення поділяються на **двоскладні** (я бачу та ін.: *Настя: А ви, я бачу, надовго свою комуну робите* (О. Слісаренко), **односкладні** (кажуть, вважають тощо): *Кажуть, у степу є криниці, що хоч все видно, дна не дістанеш* (О. Гончар)). Див.: **Компоненти вставлені**.

Речення головні / **Частина головна** — частина складнопідрядного речення, відносно незалежна, що граматично підпорядковує підрядну, несамостійне речення: *Складав набрякли почуваннями речення про те, що є самотній, що не має ні одного близького серця, яке б його розуміло та йому співчувало, що його життя є сіре, безбарвне, одноманітне, вилиняле, споловіле, безвиглядне, безвідрадне, безвихідне, безнадійне, що тужить, що скупає, що нудьгує, що очікує її, щоб приїхала, щоб узяла його із собою, вирвала з кліщів безрадечної щоденщини, повела на широкі води життя* (Б.-І. Антонич).

Речення двоскладне — просте речення, граматичну основу якого представляють два головні члени речення (Див.: **Підмет; Присудок**), поєднані предикативним зв'язком у формі координації (співвизначу, співположення). У реченні можуть бути

синтаксично залежні від головних другорядні члени речення: *На озері на чистоту, в пустині, Самотній лебідь білий жив* (О. Олесь); *Журавлі клячем летять і рукою нас манять* (Г. Чупринка); *Я вранці голос горлиці люблю!* (Л. Костенко); *Може, я й справді мудрішати став?* (Б. Олійник).

Речення еліптичне (грецьк. *ellipsis* — нестача, випадіння, пропуск; прикм. від ім. *elipsis*) — речення з повною інформативною семантикою, але неповне формально, за виявом структурної схеми, речення, в якому уява про пропущений член речення безпосередньо встановлювана із власного змісту та будови, а не з контексту й обставин мовлення: *Батько відразу на вулицю* (Г. Косинка); *Гості до нас з Києва* (М. Хвильовий). Див.: **Речення неповне**.

Речення з однорідними членами — еквівалент складносурядного речення, результат його сурядного скорочення, тобто «винесення за дужки» спільного члена двох компонентів: *Петрик читає, і Марійка читає* → *Петрик і Марійка читають*; *Петрик пише, і Петрик читає* → *Петрик пише й читає*.

Речення загально-заперечне — заперечне речення, у якому заперечна частка знаходиться в позиції до присудка, що надає заперечного значення всьому реченню: *Учитель не повинен ставити недоречні питання учням* (В. Сухомлинський).

Речення заперечне — речення, у якому заперечується певна ознака чи явище дійсності: *Не ходи нам полем чужим* (А. Яна). Усталеним є розмежування загально-заперечних і частково-заперечних речень. У реченнях

загально-заперічних повністю заперечується буття предмета, вияв стану, процесу та інше, що досягається через уживання заперечної частки **не** перед присудком: *І мама так уже ніколи не повернулася до Ганнусі усміхеним поглядом* (М. Якубовська); *Нації не вмирають від інфаркту, спочатку їм відбирає мову* (Л. Костенко); *Не приходь від себе того, що в душі твоїй, бо вибухне колись нестримно* (А. Яна). У частково-заперічних реченнях заперчується будь-який компонент реченнєвої структури, що досягається через використання заперечної частки не перед підметом або другорядним членом речення: *Ми їдемо гуртом не на море, а до лісу — пізнавати його красу* (В. Сухомлинський); *Гартуй не тіло, гартуй душу* (Нар. тв.). Див.: Речення загально-заперічне.

Речення інфінітивне (прикм. від ім. інфінітив) — Див.: Речення односкладне інфінітивне.

Речення концептуальне (прикм. від ім. *концепт*) абзацу (нім. *Absatz* — відступ) — речення, що виявляє, містить основну думку абзацу.

Речення називне — Див.: Речення односкладне номінативне.

Речення незакінчене — структура, у якій не виражені ознаки внутрішньої структурної організації та комунікативно-інформативної завершеності.

Речення неповне — речення, у якому при його вживанні опущений один або кілька членів, смисл яких зрозумілий з контексту або ситуації. За умовами пропуску головних чи обов'язкових членів речення неповні речення поділяються на: **власне-неповні** та **еліптичні**. **Власне-неповні** у

свою чергу поділяються на **контекстуальні**, **ситуативні**, **парцельовані** й **обірвані**. **Контекстуальні неповні речення** — речення, у яких пропущений член (або члени) повідомляється в тексті іншим реченням, найчастіше попереднім. Напр.: *Ідуть заробітчани... Йдуть та й ідуть, чорні, похилі, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі... Йдуть і зникають у сірій безвісті* (М. Коцюбинський) (у двох останніх реченнях пропущено підмет); *Гонта з Залізнякам трубки закурили. Страшно закурили* (Т. Шевченко). **Ситуативні неповні речення** — речення, у яких головний чи другорядний член пропускається тому, що в ситуації мовлення він мається на увазі й немає потреби його називати: — *Де ж ті книжки?* — *Та ось, у кишеню. А в кого ж він їх дістає?* — *У робітників* (А. Шиян) (у другому реченні пропущено підмет *книжки* та наявний нульовий присудок *знаходяться*, його показником є обставина місця *у кишеню*; у четвертому реченні пропущено підмет *він*, присудок *дістає*, додаток *їх*). Ситуативні речення широко вживаються в діалогічному мовленні, прямій мові. **Парцельовані речення** — речення, що утворені внаслідок членування цілісного речення на кілька складників, що мотивовано завданнями комунікації. Пор.: *Я нещодавно мав з ним розмову. І пристіг, і зрозумілу обом* (А. Яна); *Нещодавно повідомлялося у пресі, що вже спіймано. Їх обох* (Україна молода. — 2001. — 17 січня). **Обірвані речення** — це конструкції, що незавершені в силу певних ситуативно-прагматичних чинників. Такі речення є незакінче-

Р

ними і в змістовому, і в структурному, і в інтонаційному плані. Термін «речення» на позначення таких конструкцій використовується тому, що в них чітко виражені ознаки речення. Їх нереалізація визначена позамовними чинниками. Віднесення таких утворень до контекстуально неповних мотивується тим, що вся інформація компенсується попередніми реченнями — контекстом. Пор.: *Я не Ганна, Не наймичка. Я... Та й оніміла* (Т. Шевченко) (в обірваному реченні *Я...* не названо присудка з означенням *твоя мати*, що є відомим з усього попереднього тексту); *Уже й час літній настав, спека стоїть нестерпна, а тут в холодочку ми сидимо і згадуємо, а ви...* (В. Підмогильний) (у цьому реченні опущено присудок *працюєте*). Еліптичні речення — речення, у яких уява про пропущений член речення безпосередньо встановлювана із власного змісту та будови, насамперед зі значення та форми синтаксично залежного слова. Еліптичні речення (від ст.-гр. *elleipsis* — нестача, пропуск) надзвичайно емоційно насичені, експресивно забарвлені: *Прощався — й надвір* (І. Гнатюк) — пропущено *поспішив, кинувся, пішов, побіг*; *У Львові — нове товариство* (Молодь України. — 1996. — 18 березня) — пропущено *створилося, постало*.

Речення непоширене — просте речення, до складу якого входять тільки головні члени речення, що утворюють його предикативний мінімум: *Море шумить; Бджоли літають; Ластівки літають; Діти граються; Дитина сміється* і под. Антонім: *Речення поширене*.

Речення нечленоване (слово-речення) — структурно нечленована синтаксична одиниця, виражена одним словом (*частками, модальними словами, вигукми*) або стійким словосполучення, що не мають будь-якого членування та які виражають певні емоції, волевияв, виконують комунікативну функцію в ситуативно-маркованому мовленні (діалог, полілог і под.): — *Ти сьогодні й справді їдеш до Києва?* // — *Так; — Уже будемо відпочивати?* // — *Ще ні; Гей, ти, муко моя свята, часе кривавий!* / *Убієнним синам твоїм, всім їм — осанна!* (Є. Плужник). *Агов-Агов! Мамо, голубко! / Стогоном чайки, плеском ручаю, / хлипом німого плачу, реготом бурі, / сміхом одчаю я твої співи скінчу* (Г. Чупринка). Див.: *Квазі-речення*.

Речення обірвані — це конструкції, що є незавершеними в силу певних ситуативно-прагматичних чинників. Р.о. відрізняються від власне-неповних і еліптичних речень. Напр.: 1) *«А де мої? Вони ж знаходилися біля церкви»*. — *«Вони — біля школи»* (П. Загребельний); 2) *Я до Львова, він — зі Львова*; 3) *«Бувало, й обманюєш, і неправду горою преш, поки не стомишся.. А сучасні... (хитає головою). Не розумію...»* (О. Слісаренко). У всіх виділених реченнях немає присудка, але в (1) відсутній член речення відновлюваний з попереднього контексту. Залежно від мовленнєвої ситуації так само може бути опущеним і підмет, і другорядні члени речення і под. У (2) відсутність присудка — дієслова руху — не залежить від контексту. Тут наявна неповнота структури. Щодо (3) не можна говорити ані

про контекстуальну неповноту складу, ані про неповноту структурну. Неповне перше речення та еліптичне друге на відміну від обірваного третього мають надзвичайно важливу синтаксичну ознаку — інтонаційне завершення. У третьому реченні наявна тільки інтонація початку, що переривається мовцем. Наголошення *хитає головою* не може навіть приблизно відтворити недостатній предикативний член. Інтонаційне незавершення ще не означає незавершення думки в комунікативному плані, оскільки те, що хотів сказати мовець, завдяки широкому контексту, мовленнєвій ситуації та жестам, постає настільки прозорим, що будь-якого уточнення не потребує. Отже, це самостійна комунікативна одиниця. Інтонаційне незавершення для висловів типу *А сучасні...; ...а я... та ін.* виступає суттєвою особливістю їхньої синтаксичної структури, що відрізняє незакінчені (обірвані) речення від неповних і від еліптичних. Ще однією розрізнявальною ознакою незакінчених (обірваних) речень є різноманітність форм їхнього вияву. Унаслідок недомовлення може обриватися вся головна або підрядна частини, друга частина складносурядного речення, будь-яке слово або словосполучення простого речення; обірване речення може складатися тільки з одного слова, навіть з одного сполучника: *«Ми справді сьогодні від'їжджасмо, так що...»* (Я. Стельмах); *«І ти смієш мені це говорити. Мені, хто від самих перших твоїх кроків і до сьогодні поряд з тобою, хто переживає за тебе більше, ніж твої рідні батьки, а...»* (М. Зарудний). На відміну

від неповних і еліптичних речень, частини в незакінчених (обірваних) реченнях не співвідносні з членами речення. Їх не можна вважати ані головними, ані другорядними членами речення. Це синтагматичні одиниці, а не члени речення. О. р. не співвідносні з неповними та еліптичними й за самою суттю неповноти. Причини неповноти в перших, і лінгвальні, і екстралінгвальні, різноманітніші. Вираження гніву, осуду, зневаги, небажання продовжувати мовлення або формулювати думку, відсутність необхідності продовжувати її (співрозмовнику й так усе ясно), різні переривання у мовленні і т. ін. — усе це може стати основою для обривання речення. Ще однією рисою незакінчених (обірваних) речень є підвищення інтонації на слові, після якого обривається речення, а саме слово набуває особливого смислового навантаження.

Речення односкладніе — тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або непоширеного залежними компонентами головного члена, що не потребує поповнення другим головним членом без зміни семантики всього речення (*пор.: Речення двоскладніе*). Синтаксична традиція напружувала класифікацію односкладних речень, основу якої представляє низка ознак, застосовуваних у межах класифікації не поетапно, а через надання одній з ознак визначальності. Розмежовують за морфологічними особливостями вираження єдиного головного члена речення: **дієслівні** (власне-дієслівними або дієслівно-

Р

відмінюваними виступають: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, окремо стоять за ознакою відсутності особових і загалом дієвідмінюваності інфінітивні), **безособово-адвербіальні** (традиційно — один з різновидів безособових) та **іменні** (номінативні і генітивні) односкладні речення. Класифікація Р. о. ґрунтується на категорійних характеристиках їхніх структурних центрів (визначальним постає морфологічний критерій — дієслівність / іменниковість). **Р. о. власне-дієслівні** або **дієслівно-особові** — це речення, предикативну основу яких представляє особова форма дієслова, за виявом якої й розмежовують різновиди: 1) **означено-особові** — головний член виражений дієсловом, що особовим закінченням вказує на означену (конкретну) особу: *я / ти / ми / ви* → дієслово у формі 1-ої або 2-ої особи однини чи множини теперішнього / майбутнього часу дійсного або наказового способу: *Стою і на душі пропливають трижовні болі* (Л. Костенко); *Славте землю і весну, славте країну молоді* (П. Кордун); 2) **неозначено-особові** — головний член виражений дієсловом 3-ої особи множини теперішнього або майбутнього часу, або формою множини минулого (давно-минулого) часу дійсного способу: *Багато таких суден тепер списують, різжуть, вантажать на платформи й відправляють на металургійні заводи* (О. Гончар); 3) **узагальнено-особові** — дія стосується узагальної особи, а головний член виражений дієсловом 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: *За сон*

коня не купиш; Не жалкуй на сусіда, коли спиш до обіда; Хочеш мати, треба дбати (Нар. тв.); 2-ї особи однини та множини наказового способу (містять заклики, настанови, повчання, поради): *За край рідний іди сміливо в бій; Край рідний умій боронити; Не кайся востаннє* (Нар. тв.); 1-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: *Що маємо — не дбаємо, а втративши — плачемо* (Нар. тв.) (див.: **Речення односкладне означено-особове; Речення односкладне неозначено-особове; Речення односкладне узагальнено-особове**). **Р. о. безособові** — це речення, у яких виражається дія або стан, що виникають та існують незалежно від витворювача дії та носія стану, а єдиний головний член речення може поставати у формах безособових дієслів: *Потемніло уже давно* (Р. Іваничук); особових дієслів у безособовому значенні: *За ніч понамитало скрізь попід самі вікна* (П. Мирний) та ін. (див.: **Речення односкладне безособове**). **Р. о. інфінітивні** — це речення, у яких структурну основу утворює єдиний головний член у формі інфінітива з часткою *би* (*б*) або без частки *би* (*б*): *Виспатися б нам сьогодні* (О. Довженко); *Подати всім матеріали на перевірку* (О. Гончар) (див. також: **Речення односкладне інфінітивне**). За морфологічним вираженням наявні також **безособово-адвербіальні** речення, структурну основу яких утворюють слова категорії стану (предикативні прислівники) або їхні еквіваленти, що традиційно віднесені до безособових односкладних речень. У таких реченнях єдиний голов-

ний член речення може бути виражений: 1) предикативним прислівником типу *безлюдно, болісно, весело, важливо, видно, відрадно, гарно, досадно: Як бо-лісно кожної мить за землю свою* (А. Яна); 2) предикативним словом типу *біда, гріх, диво, жаль, лінь, сором, шкода, пора, час: Шкода праці моєї і витраченого часу та й матеріалу* (Україна молода. — 2000. — 10 березня); 3) предикативним словом типу *можна / не можна, необхідно, можливо / неможливо, доцільно / недоцільно, потрібно / непотрібно, треба / не треба, сила / несила* і под.: *Мені потрібно терміново на раду* (3 розм. мовл.). **Р. о. іменного типу** — речення, структурну основу якого утворює іменник у формі називного (номінативні) або у формі родового (генітивні) відмінків (див.: *Речення односкладне номінативне; Речення односкладне генітивне*). Напр.: *Степ. Чебрець. Дорога загубилася в полинах* (В. Сосюра) — номінативне; *Народу, народу!* (Г. Квітка-Основ'яненко) — генітивне.

Речення односкладне безособове — речення, єдиний головний член якого називає дію або стан, формально незалежні від діяча. Єдиний головний член безособових речень може бути виражений: 1) безособовими дієсловами: *розвидніти, вечоріти, темніти, світати, смеркати* (*Світало по-березневому рано* (З. Тулуб); *Звечоріло, зірки проступали на небі* (О.Гончар); 2) аналітично (дієслово *бути* або дієслово фазової, модальної семантики + інфінітив): *буде світати, починає світати, має світати, мусить світати: Незабаром має світати* (М. Труб-

лаїні); 3) особовим дієсловом у безособовому значенні: *Уже сонечко в морі сідає, У тихому морі темніє* (Л. Українка); *У садку поміж деревами понасипало кучугури* (П. Мирний); 4) формою на *-но, -то* (повідомляється про дію як результат, а не процес): *Дивне місто проти сонця. Всі озолочено віконця* (П. Тичина); 5) словом категорії стану (предикативним прислівником: інколи такі речення кваліфікують як безособово-адвербіальні). Напр.: *безлюдно, болісно, весело, важливо, видно, відрадно, гарно, досадно: Як весело було нам усім у ту мить* (А. Яна); слова типу *біда, гріх, диво, жаль, лінь, сором, шкода, пора, час: Жаль стало батька* (М. Коцюбинський); предикативи типу *можна / не можна, необхідно, можливо / неможливо, доцільно / недоцільно, потрібно / непотрібно, треба / не треба, сила / несила* і под.: *Мені можна до вас?* (3 розм. мовл.).

Речення односкладне генітивне (прикм. від ім. *генітив*) — речення, єдиний головний член якого виражений синтаксично незалежним генітивом. Виділяють **стверджувальні** (*Води!*) і **заперечні** (*Ні хмаринки*) генітивні речення.

Речення односкладне інфінітивне (прикм. від ім. *інфінітив*) — односкладне речення, єдиний головний член якого виражається синтаксично незалежним інфінітивом, що не залежить ні від якої іншої словоформи та позначає можливість / неможливу, необхідну або директивну дію. За структурою з-поміж інфінітивних односкладних наявні **інфінітивні речення з часткою б (би)** / **інфінітивні речення без частки б (би)**. Напр.: *От злізти*

Р

б тут, побігати по широкому полю або полежать в траві (М. Коцюбинський); *Сидить би вам тільки на печі та жувать калачі* (Т. Шевченко) і *Ані піти тобі, ані погуляти, ані чого забажати* (М. Вовчок); *Вчитися майстерності!*. Р. о. і. з часткою *би (б)* виражають: 1) бажану або небажану дія мовця чи стан: *От злізти б тут, побігати по широкому полю або полежать в траві* (М. Коцюбинський); 2) оцінку здібностей співрозмовника: *Сидить би вам тільки на печі та жувать калачі* (Т. Шевченко); 3) реалізацію побажання або застереження з приводу здійснення чи нездійснення дії: *Поїхати нам потрібно, та тільки не програти б змагання*; 4) постійну або часту схильність мовця до певної дії-вчинку: *Вам тільки б сміятися* (М. Стельмах). Р. о. і. без частки *би (б)* виражають: 1) необхідність дії або стану, їх неминучість, неможливість або відсутність: *Ані піти тобі, ані погуляти, ані чого забажати* (М. Вовчок); 2) вагання, сумнів у доцільності чи необхідності дії або стану: *Боротись, але як?* (О. Гончар); 3) спонукування — наказ, пораду, побажання, прохання чи заклик до виконання певної дії: *Вчитися майстерності!*; 4) недоцільність дії: *Чим же було тут захоплюватись?* (І. Вільде).

Речення односкладне неозначено-особове — односкладне речення, єдиний головний член (граматична основа) якого виражений 3-ю особою множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу або формою множини минулого, давноминулого часу дійсного способу та формою множини умовного спосо-

бу та позначає дію, витворювач якої постає несуттєвим, неактуальним: *За літо школу відремонтували, завезли новенькі парти, від яких іде якийсь надзвичайний запах і наповнює всю школу* (О. Донченко); *Кажуть про вимогливість, повідомляють про нові закони для нас* (Україна молода. — 2001. — 11 вересня); *Дивись, а то там на ярмарку все вкрадуть* (О. Ковінька); *Знай, брате мій, що тебе завжди чекають, сподіваються і мріють про зустріч з тобою* (М. Лазорський). Єдиний головний односкладного неозначено-особового речення складає і його структурну основу.

Речення односкладне номінативне — іменне односкладне речення, у якому єдиний головний член виражений іменником у формі називного відмінка іменника та виражає загальне значення буття предмета, явища, реалії та под.: *Солов'їні далі, далі солов'їні...* (В. Сосюра); *Підкинуло. Здрігнулось. Зашкребло. Затнувся подих. Оберт. Шарудіння* (М. Бажан); *Тиша і пуста* (М. Коцюбинський). За семантикою Р. о. н. бувають: 1) **буттєві (власне-номінативні):** *Далина. Далечинь. Світло-даль...* У мандрівку збирається молодь (М. Сингаївський); 2) **вказівні** (містять вказівну частку для посилення звучання і вказівки на певний предмет, виділення із сукупності однорідних): *Ось копія наказу* (О. Довженко); *Ось вам тихий порт* (П. Тичина); 3) **оцінні** (поєднують номінацію предмета та його емоційну оцінку): *Справді славна дівчина* (М. Стельмах); *Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іні* (П. Тичина); 4) **власне-називні** (назви книг, часописів, картин,

музичних творів, написи на вівісках та ін.). *Пор.: «Собор»* (назва роману О. Гончара), *«Диво»* (назва роману П. Загребельного) та ін.; 5) **спонукально-бажальні** (стверджується необхідність або бажаність предмета, названого іменником у Н. в.): *Документи! — Документи у нас, товаришу, різні, — сказав повстанець...* (О. Довженко); 6) **номінативний теми** (констатовано уяву про предмет): *Син! Дванадцять років, а вже біжить на поміч* (М. Стельмах); *Сибір. І соловецькі келії, і глупа облягає ніч пекельний край і крик пекельний* (В. Стус). Єдиний головний член номінативного односкладного речення представляє його структурну основу. Синонім: *Називне речення*. Див. також: *Речення односкладніе*.

Речення односкладніе означено-особовіе — речення, єдиний головний член якого виражений дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу, а також наказового способу та вказує особовим закінченням на означену особу: *Будемо ж берегти нашу державність як святиню!* (Україна молода. — 2001. — 11 вересня); *Стою і слухаю ніжні переспіви ранкового лісу* (А. Яна); *Співайте про день сьогоднішній, як ніколи співайте* (В. Березняк). Р.о.о.-о. може передавати семантику: а) спонукування співрозмовника до сумісної дії: *Йдемо, поете, вперед і пізнаємо все* (О. Матушек); б) окреслення власної дії: *Чекати не можна, будемо прориватися до наших! Важко, звичайно, але прорвемося* (Д. Міщенко); в) злитості з іншими діями: *Їхала сюди і мріяла, а нам тут*

кроку не дають, не знаємо, що ї робити і як бути (Я. Мельник); г) етичної сукупності, сумісництва — у звертаннях до співрозмовника (замість 2-ої особи однини та множини): *Як себе почувасмо? Як поживасмо?* та ін.

Речення односкладніе узагальнено-особовіе — речення, структурну основу якого представляє єдиний головний член, виражений дієсловом другої особи теперішнього чи майбутнього часу (рідше — іншими особовими формами із семантикою узагальнення) дійсного способу або формою другої особи наказового способу, а означувана ними дія мислиться узагальнено, як така, що характерна для будь-якої особи: *Розуму і за морем не купиш, коли його вдома не маєш* (Нар. тв.); *Що посієш, те й пожнеш* (Нар. тв.); *Трапляється так, що сидиш поміж інших, наче й друзі, але нічого спільного з ними не маєш* (Я. Мельник).

Речення оклічне — розповідне, питальне, спонукальне або опитивне (бажальне) речення, вимовлене з підсиленою, напруженою інтонацією, що відображає або відповідний стан мовця, або його потребу посилити звучання певного повідомлення, питання, спонукування і под.: *Зберіть багато листя для осіннього балу!; Працюймо наполегливо і завзято; Чому ви не працюєте?! тощо*. Суто вимовна форма речення, у якій поряд із висловленням змістом реалізовано той чи інший емоційний стан мовця: *Так гарно!; Я хочу знову до лісу!* і под.

Речення перформативніе (лат. *per-formo* — дію; прикм. від ім. *перформатив*) — висловлення, що вводить істинну пропозицію,

Р

яка корелює з мовленнєвою дією, наміром адресанта: *Я повідомляю вам про термінову нараду; Вітаю вас зі святом!* і под.

Речення питальне — речення, що виражає вимогу підтвердження чи заперечення відповідності загального змісту питального речення зображуваній або відображуваній ним ділянці діяльності: *Чим мотивована ваша поведінка?; Наскільки необхідно є ця інформація?* та ін.

Речення підрядне / Частина підрядна — синтаксично залежна предикативна одиниця у складі складнопідрядного речення, що містить сполучний елемент — сполучне слово або підрядний сполучник: *Хто знає, як шумить Дніпро, той знає призвук степового вітру* (А. Яна); *Щоб не робив, куди б не йшов, завжди пам'ятай про рідну батьківську хату* (Молодь України. — 2000. — 17 лютого).

Речення повне — речення, у якому наявні всі компоненти, необхідні для його відповідної структури, і для його розуміння поза мовленнєвою ситуацією: *Разом з Григорієм вони розробили кілька спеціальних маршрутів для найбільш безпечного переходу з сектора в сектор* (Ю. Дольд-Михайлик); *Темна хмара повільно насувалась на село* (І. Нечуй-Левицький).

Речення поширене — речення, у якому, крім головних, наявні другорядні члени. У сучасному тлумаченні структури простого речення — поширювачі речення: *У хаті прохолодно; Маленька дівчинка уважно читала нову книжку; Вражений почутим батько похилив голову* (М. Коцюбинський).

Речення просте — самостійна синтаксична одиниця, граматичним

(синтаксичним) значенням якої є предикативність, граматичною (синтаксичною) формою — мінімальна (предикативна) структурна схема з відповідними для неї системами граматичних (синтаксичних) засобів вираження синтаксичного часу та способу, яка виступає засобом повідомлення та вираження думки або почуття. Різновидами простого речення виступають: **непоширене речення / поширене речення** (*Ліс прокинувся / Ліс прокинувся в ранковому серпанку*); **двоскладне речення / односкладне речення** (*Дівчина співає пісню / Співає*); **повне речення / неповне речення** (*Студенти повернулися з Києва / Студенти з Києва*).

Речення просте семантично елементарне — речення, що складається тільки з одного предиката та однієї чи кількох іменникових синтаксем, зумовлених семантико-синтаксичною валентністю предиката, і виражає одну пропозицію: *Дощ падав на землю; Хлопець ніс квіти до хати; Василько перекопував город* (В. Підмогильний). **Пор.: Речення просте семантично неелементарне.**

Речення просте семантично неелементарне — речення, що складається із семантично елементарного простого речення й одного чи кількох вторинних членів речення, утворених з вихідних елементарних простих речень: *Літній дощ падав на суху землю* ← *Дощ падав на землю* + *Дощ літній* + *Земля була суха*. **Пор.: Речення просте семантично елементарне.**

Речення просте формально елементарне / Речення просте формально неускладнене — речення з усіма обов'язковими (дода-

ток) і необов'язковими (означення, прикладка та ін.) другорядними членами, що не виступають однорідними або відокремленими: *Місто моє росте швидкими темпами; Сарна вибігла на галявину лісу; Учні пішли в музей на екскурсію.* Пор.: *Речення просте формально неелементарне / Речення просте формально ускладнене.*

Речення просте формально неелементарне / Речення просте формально ускладнене — речення, у якому наявні моделі ускладнення: однорідні (див.: *Члени речення однорідні*) або відокремлені члени речення (див.: *Члени речення відокремлені*), а також вставні (див.: *Компоненти вставні*), вставлені (див.: *Компоненти вставлені*), уточнювальні компоненти (див.: *Член речення уточнювальний (опосередкований компонент речення)*, звертання (див.: *Звертання*). Пор.: *Як учитель і вихователь, я прагнув до того, щоб перекласти в юні серця моральні цінності, створені і завоювані людством протягом багатьох століть...* (В. Сухомлинський) — відокремлені члени; *Наші поети співали про Ігоря, Галайду, Вишенського, Крути та взагалі Україну — а тамті про Трою, французьку революцію, Англію, які ще й на сьогодні більш відомі, ніж ми* (О. Ольжич) — однорідні члени; *Де зараз ви, кати мого народу?* (В. Симоненко) — звертання, що не перебуває в позиції підмета; *Не стану вам наводити відгуки про Стефаніка його сучасників, — цитат ви ще наслухаетесь у ці дні, — хоча, власне, думка про нього давно вже склалася одностайна* (О. Гончар) — вставні та вставлені сло-

ва або конструкції; *Отут в роздоллі, біля гаю, Хороші дні плывуть мої* (М. Стельмах) — опосередкований другорядний член. Пор.: *Речення просте формально елементарне / Речення просте формально неускладнене.*

Речення розповідні — речення, що містить повідомлення й опис певних явищ і фактів дійсності; змістом речення постає інформація про певну подію, явище, факт: *Я багато тобі розповім про подішні події, бо все це відбувалось на моїх очах і досі зримо все це переді мною* (Б. Лепкий).

Речення складні — поліпредикативна конструкція, тобто синтаксична єдність двох чи більше предикативних одиниць і відповідних семантичних пропозицій, структурованих за відповідною схемою, що виражають відношення між ситуаціями й призначені для функціонування у складі тексту як єдине комунікативне ціле. С. р. протиставляється простому передусім як поліпредикативна конструкція монопредикативній, частини (компоненти) якої поєднуються у складі одиниці вищого рангу за допомогою відповідних засобів, характеризуються спільним інтонаційним оформленням. Розрізняють дві групи складних речень на підставі наявності / відсутності спеціалізованих засобів поєднання предикативних частин: **сполучникові** та **безсполучникові**, а з-поміж сполучникових за типом сполучного засобу та особливостями семантико-синтаксичних відношень розрізняють: **складносурядні речення** та **складнопідрядні речення**.

Речення складні багатокomпoнeнтнe (неелементарне, ускладнене, поліпредикативне) — ре-

Р

чення з трьох і більше предикативних одиниць: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові. У таких реченнях предикативні частини поєднані одним базовим синтаксичним зв'язком.

Речення складне безсполучникове — речення, предикативні частини якого поєднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без сполучників і сполучних слів. З урахуванням змістових відношень між складниками виділяють речення з однорідними частинами (*Цвіте черешня в мамі на горі, і бджоли кружляють над нею* (А. Яна)) та речення з неоднорідними частинами (*Випав перший сніг — стало холодно навкруг* (А. Яна)).

Речення складне елементарне — речення, що складається з двох предикативних частин. Якщо такі предикативні частини є семантично елементарними, то складне речення постає семантично та формально елементарним (*Сади розквітли, і зозуля кує*), якщо ж одна з частин є семантично неелементарною, то речення виступає семантично неелементарним (*Бджоли уже літають над ранніми квітами, і на ранніх черешнях з'явилися пуп'янки* = *Бджоли уже літають над квітами* + *Квіти ранні* / *На черешнях з'явилися пуп'янки* + *Черешні ранні*). Формально неелементарним постає таке складне речення, у якому наявні дві та більше предикативні частини: *Танцюють татуйовані дівчата на майдані мрії, / пісок палючий під стопою, мов смола червона, тане, / і я з-перед ста сотень літ різьблю на бубні сонця танець, / лопочуть два кийки, мов крила пта-*

ха, що з похмілля мріє (Б.-І. Антонич). Таке речення є і семантично неелементарним.

Речення складне синкретичне — речення, що поєднує в собі ознаки сурядності та підрядності — предикативні частини постають відносно автономними за структурою та водночас їм властиве усталене лінійне розташування, постпозиція предикативної частини, приєднуваної сполучником. Предикативні частини в такому реченні поєднуються здебільшого сполучниками типу *тобто, цебто, себто* і под.: *Завдяки новому пристрою вода легко попадає на водяне колесо, тобто вузькими жолобками вода стікає прямо на лопасті колеса*.

Речення складнопідрядне — тип складного речення, компоненти якого поєднані підрядним синтаксичним зв'язком (*див.: Підрядність*), такі предикативні компоненти виступають граматично нерівноправними: один є головним (головною частиною), інший (інші) — підрядним (підрядною частиною). Предикативні частини поєднані між собою підрядним синтаксичним зв'язком, спеціалізованим засобом вираження якого є сполучники підрядності (*що, щоб, бо, якщо, як, мов, наче* і под.): *Для кожного з вихованців нашої гімназії важливо знати, що вона створена за традиціями і як продовження кращих шкіл нашого минулого* (Україна молода. — 2000. — 11 жовтня) або асемантичні сполучні слова (*хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки* та ін.): *Хто не був на Поділлі, тому важко уявити неповторність українських краєвидів* (А. Яна)). За особливостями зв'язку предикативних частин складнопід-

рядні речення диференційовані на: складнопідрядні речення зі сполучниками (сполучникова підрядність: *Ми прийшли сюди, щоб державу збудувати* (О. Ольжич)) і складнопідрядні речення зі сполучними словами (відносна підрядність: *Хто мав час, той греблю підправляв* (О. Гончар)). За способом співвідношення головної та підрядної частин складнопідрядні речення членовані на: складнопідрядні речення розчленованої структури (*Якщо вже учитель прагне побудувати свій діалог з дітьми на підставі щирості і відкритості, тоді він повинен бути сам відкритим і щирим* (В. Сухомлинський)) і складнопідрядні речення нерозчленованої структури (*Діти побігли туди, де дві річки зливалися й утворювали широке плесо* (Високий замок. — 2000. — 28 серпня)). Див. також: *Речення складнопідрядне нерозчленованої структури* (односкладне складнопідрядне речення, нерозчленоване складнопідрядне речення); *Речення складнопідрядне розчленованої структури* (двоскладне складнопідрядне речення, розчленоване складнопідрядне речення); *Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю*; *Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю*.

Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю — складнопідрядне речення, у якому підрядні частини різного типу пояснюють той самий член речення або ж усю головну частину чи підрядні частини будь-яких типів пояснюють різні члени головної частини: *Хоч намагався себе внутрішньо розвеселити, збадьорити, тривожила душу думка про рідних, які зно-*

ву залишаються і яким так важко сьогодні (А. Яна) — перша підрядна частина *Хоч намагався себе внутрішньо розвеселити, збадьорити* є детермінатною допустовою та стосується всього змісту головної частини, а підрядні предикативні частини *які знову залишаються і яким так важко сьогодні* є однорідними прислівними атрибутивними та стосуються опорного слова головної частини *рідних*. *Пор.: Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю*.

Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю — складнопідрядне речення, у якому підрядні частини однаково пояснюють головну частину загалом або якийсь член головної частини: *Усі прекрасно усвідомлювали, що сьогодні вирішальний день, що треба багато зробити для вирішальної перемоги і що на них покладено високу місію — захищати принципи своєї рідної держави тут* (Молодь України. — 1997. — 14 липня) — три предикативні підрядні частини пояснюють опорне слово головної частини *усвідомлювали* та виступають підрядними прислівними з'ясувальними. *Пор.: Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю*.

Речення складнопідрядне з послідовною підрядністю — складнопідрядне речення, у якому перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною головною частиною, а кожна наступна підрядна синтаксично залежить від попередньої. На цій підставі розмежовують *залéжність першого* (підрядна частина залежить від головної), *дру́гого* (друга підрядна части-

Р

на підпорядкована першій підрядній), *третього* й інших *ступенів*. Граничну кількість ступенів важко встановити: *Я стою на своїй рідній землі, де минуло моє неповторне дитинство, яке постійно згадую з таким трепетом, що аж серце завмирає* (А. Яна) — перша підрядна частина *де* минуло моє неповторне дитинство стосується опорного слова *на землі*, друга підрядна частина *яке постійно згадую з таким трепетом* — опорного слова *дитинство*, що міститься в попередній предикативній частині, і под. *Пор.: Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю; Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю.*

Речення складнопідрядне нерозчленованої структури (одночленне складнопідрядне речення, нерозчленоване складнопідрядне речення) — складне речення, у якому головна й підрядна частини поєднані підрядним прислівним синтаксичним зв'язком, при цьому підрядна частина поширює, конкретизує одне зі слів або словосполучення головної частини, постаючи передбачуваною: *Спинюся я і довго буду слухати, як бродить серпень по землі моїй* (Л. Костенко). Існує два рівні диференціації нерозчленованих складнопідрядних речень. На першому — розрізняються нерозчленовані займенниково-співвідносні (підрядна частина відноситься до співвідносного слова) речення й **нерозчленовані власне-прислівні** речення (підрядна частина залежить від будь-якого слова, крім займенника). Другий рівень пов'язаний з послідовним визначенням підтипів нерозчленованих складнопідрядних ре-

чень у середині кожного з цих типів. Подальше розрізнення типів **нерозчленованих** речень ґрунтується на врахуванні особливостей підрядного зв'язку між частинами. Підрядний власне-прислівний синтаксичний зв'язок корелює з **прислівними підрядними частинами**. Суттєвим є врахування частининомовної приналежності опорного слова, що дозволяє розмежувати складнопідрядні речення з: 1) **присубстантивно-атрибутивними**, у яких підрядна частина виступає атрибутом щодо опорного іменника, приєднується до головної частини сполучними словами *який, чий, котрий, хто, що, де, куди, звідки, коли*, сполучниками *що, щоб, як, ніби (нібито), мов (немов, немовби, немовбито), наче (неначе, неначебто)* і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?* та похідні від них типу *в яку? на якому? з якого?: Душа моя — дно безджерельне й сухе, де тільки сіріє каміння важке...* (О. Олесь); *Знову нас оточує чарівна краса, яка владно заповнює очі і серце* (Т. Масенко); 2) **з'ясувальними**, у яких підрядна частина залежить від опорного дієслова або похідного від нього іменника на позначення мовлення, мислення, сприймання, відчуття, волевияву, спонукання, піклування, стану та почуття: *говорити, казати, розповідати, оголошувати, бачити, помічати, вимагати, наказувати, наполягати, любити, надіятися, чекати, дбати, клопотати, піклуватися; думка, турбота, мрія, усвідомлення, бажання*. Опорне слово може бути виражене предикативним прикметником, прислівником: *жаль,*

шкода, певен та ін. Приєднувані до головної сполучниками *що, щоб, ніби (нібито), як, чи, немов (немовби), наче (начебно), неначе, неначебно*), сполучними словами *хто, що, який, чий, котрий, як, де, куди, звідки, коли, доки, скільки, наскільки* та відповідають на питання непрямих відмінків: *А мені все розповідали, як сонце купається темними ночами...* (А. Яна); *У мене зріла давно думка, щоб поїхати до села і самому взяти необхідні зразки глини з самого кар'єру* (Голос України. — 1996. — 18 серпня); *Я певен, що кожна людина здатна на подвиг* (О. Довженко); *Шкода мені, що такі погодні дні минають, а я ніяк не можу вибратися на село* (А. Яна); 3) **локативно-об'єктними**, де опорним словом виступає дієслово просторового значення (*знаходитися, розташовуватися*) та дієслово руху (*йти, прямувати, летіти* та ін.), підрядна частина відповідає на питання *де?, куди?* та приєднується сполучними словами *де, куди, звідки: Ми підемо, де трави похилі, Де зорі в ясній далині* (А. Малишко); 4) **прикомпаративно-об'єктними**, у яких підрядна частина залежить від компаратива — форма вищого ступеня порівняння прикметника / прислівника (підрядна частина приєднується за допомогою сполучників *ніж (аніж), як*) і відповідає на питання *ніж хто? ніж що?: Немає гірше, як в неволі про волю згадувать* (Т. Шевченко); *Тепер життя настало страшніше, ніж було до цього* (С. Горлач). З-поміж складнопідрядних речень, частини яких об'єднані підрядним **займенниково-співвідносним зв'язком**, розрі-

зняють складнопідрядні речення: 1) **корелятивно-уточнювальні**; 2) **напівкорелятивні**; 3) **псевдоекорелятивні**. **Корелятивно-уточнювальними** реченнями називаються такі, у яких синтаксичний зв'язок головної та підрядної частин ґрунтується на корелятивній парі типу *той — хто, той — що, такий — який, там — де, туди — куди, так — як*, підрядна ж частина повністю уподібнювана за своєю семантикою значенню співвідносного слова. З-поміж них наявні складнопідрядні речення з підрядними частинами: а) **субстанційно-корелятивними** (підрядні частини пояснюють слова *той, та, те, ті*, що виступають у функції підмета або додатка у головній частині та приєднуються до головної частини сполучними словами *хто, що та ін.*), відповідають на питання усіх непрямих відмінків: *Хто любить, той уподобитись може до лобого і тілом, і душею* (Л. Українка); *Лиш той пророк, хто має серце чисте і зла в народ і краплі не несе* (І. Кочерга); б) **ад'єктивно-характеризувальними**, у яких підрядна частина стосується співвідносних слів *такий, така, таке, такі та ін.*, що виступають у функції іменної частини складеного присудка або іменникових актуалізованих атрибутів. Підрядна частина приєднується до головної сполучними словами типу *що, який і под.*: *Я весь такий, що душа щемить від кожної людської неправди, від недоброго ставлення до дитини, від недомовленого...* (А. Яна); в) **адвербіально-локативними**, де підрядна частина корелює зі співвідносним словом *там, туди* та приєднується до голов-

Р

ної частини сполучними словами *де, куди* та ін. (відповідає на питання *де? куди?*): *Там, де Ятрань круто в'ється, з-під каменя б'є вода. Куди голова задумала, то туди й ноги несуть* (Нар.тв.); г) **адвербіально-темпоральними**, де підрядна частина співвідноситься зі словами *тоді, доти* та ін. і приєднується до головної частини сполучними словами *коли, доки* і под. (відповідає на питання *доки?*): *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В. Симоненко); *Я повернуся тоді, коли край мій розправить стомлені плечі і відчує солодкий подих свободи і волі* (А. Яна); 5) **адвербіально-атрибутивними**, у яких підрядна частина стосується співвідносного слова типу *так* і приєднується до головної частини сполучними словами *як, що* та ін. (відповідає на питання *як?*): *Я так люблю життя, що хотів би прожити його до останньої хвилини* (О. Олесь); *Сонце так пекло, що й уночі степ паілів* (Ю. Яновський). **Складнопідрядними реченнями напівкорелятивної будови** є такі, у яких підрядна частина приєднувана до головної за допомогою сполучників типу *що, щоб, мов, немов, ніж, наче, неначе* та ін. і в головній частині наявне співвідносне слово ад'єктивної або адвербіальної семантики, унаслідок чого порушується загальноприйнятий принцип кореляції: *Дівчина глянула на всіх такими очима, ніби вона в цю мить знала всю істину* (А. Яна); *Козаки поверталися додому так, немов нічого не трапилося лихого з ними в поході* (Ю. Мушкетик). **Складнопідрядними реченнями псевдокорелятивної**

будови слід вважати такі, головна частина яких уміщує семантично спустошене слово *те*, діапазон сполучуваності якого необмежений: *Я завжди думаю про те, що колись настане і що буде після нас* (А. Яна); *Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця* (В. Підмогильний). **Пор.: Речення складнопідрядне розчленованої структури (односкладне складнопідрядне речення, розчленоване складнопідрядне речення).**

Речення складнопідрядне розчленованої структури (двоскладне складнопідрядне речення, розчленоване складнопідрядне речення) — речення, у якому підрядна частина стосується змісту усієї головної частини та поєднання предикативних частин яких ґрунтується на детермінантному зв'язку. Детермінантним є такий підрядний зв'язок, за якого головна й залежна частини перебувають у вільному необов'язковому й непередбачуваному смислового співвідношенні й підрядна частина стосується змісту всієї головної предикативної частини: *Якщо вибрати між красою і правдою, я вибираю красу* (О. Довженко). Детермінантний зв'язок поділяється на **власне-детермінантний** і **детермінантно-співвідносний**. Для **власне-детермінантного** зв'язку показовою є відсутність будь-яких засобів співвідношення підрядної та головної частин, крім сполучників: *Щоб пісню стали звуки, поезією — слова, треба талантові муки* (Г. Тарасюк). **Детермінантно-співвідносний** ґрунтується на наявності співвідносного елемента в підрядній частині (виражений займенником *що* в

різних відмінках): *Віктор Степанович раптово розпочав підготовку чергового номеру журналу, чого ніхто не сподівався* (В. Підмогильний). На основі розмежування власне-детермінантного й детермінантно-кореляційного зв'язків усі розчленовані речення поділяються на речення з підрядними: 1) **детермінантними** (власне-детермінантний зв'язок) і 2) **супровідними** (детермінантно-кореляційний зв'язок). Складнопідрядні речення з підрядними **детермінантними** за своєю семантикою диференціюються на складнопідрядні речення: 1) **зумовленості**, підрядні частини в яких вказують на певну зумовленість дії; 2) **темпоральності**; 3) **порівняння**; 4) **відповідності**. **Детермінантні зумовленості** поділяються на складнопідрядні речення, у яких вказується на: 1) **причину** (підрядна частина вказує на причину реалізації дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної сполучниками *бо, бо ж, тому що, тим що, що в що, через те що, оскільки* та відповідає на питання *чому? з якої причини?*): *Зрадили всі з'яві гостя, бо він приніс так довго очікувані новини* (П. Лазорський); 2) **умову** (підрядна частина окреслює умову реалізації дії чи вияву стану головної частини (умова може бути реальною або ірреальною), приєднується сполучниками *якщо, якщо б, коли, коли б, як, як же, аби, раз* та і відповідає на питання *за якої умови?*): *Коли ти боронитимеш волю й самостійність народу твого, ми повік шануватимемо тебе* (Л. Українка); 3) **допуст** (підрядна частина вказує на дію або стан, всупереч котрим і відбу-

вається дія чи реалізується стан головної частини та відповідає на питання *всупереч чому? незважаючи на що?*), приєднується сполучниками *хоч, хоча, хай, нехай, як не, скільки не, дарма що, незважаючи на те, що* та ін.: *Нехай життя момент і зложене з моментів, ми вічність носимо в душі* (І. Франко); *Життя і мрія в згоді не бувають і вічно борються, хоч миру прагнуть* (Л. Українка); 4) **мету** (підрядна частина вказує на мету реалізації дії чи вияву стану головної частини та відповідає на питання *навіщо? з якою метою?*), приєднується сполучниками *щоб, щоби, аби / щоб тільки, аби тільки, для (задля) того, щоб; за тим (з тим), щоб; з тією метою, щоб; в ім'я того, щоб; аби не; Кайдани, шаленіючи, бряжчали, щоб заглушити пісню Кобзаря* (Л. Костенко); 5) **наслідок** (підрядна частина окреслює наслідок реалізації дії чи вияву стану головної частини й до них не можна поставити питання), поєднується з головною нерозчленованим сполучником *так що*: *Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого битись* (Г. Тютюнник); 6) **місце** (підрядна частина окреслює місце перебігу дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної частини сполучними словами *де, куди, звідки (звідкіля, звідкіль)* і відповідає на питання *де? куди?*): *Де ще вчора хатки стояли білі, сьогодні море котить свої хвилі* (А. Яна). **Складнопідрядними з підрядними темпоральними** є такі, у яких залежна частина вказує на час вияву дії чи стану головної частини та відповідає на питання *коли? з яких пір?*:

Р

Коли копають картоплю, ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї (М. Рильський). Приєднуються за допомогою сполучників і сполучних слів: *відколи, доки, поки, коли, ледве, скоро, як, як тільки, тільки що* та ін. До складнопідрядних з підрядними порівняння належать такі, у яких підрядна частина реалізує через образно-асоціативні уявлення тонку гаму порівняння — реального або ірреального та відповідає на питання *як?: Хати біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють* (Т. Шевченко). Приєднуються до головної частини сполучниками *як, мов* та ін. Складнопідрядними з підрядними відповідності є такі, у яких підрядна частина поєднується до головної за допомогою аналітичних сполучників типу *що — то, чим — тим, в міру того як*. У них розташовуються сполучники таким чином: один елемент у головній частині (*то, тим*), інший — у підрядній (*що, чим*). Суттєвим є зіставлення зображуваних явищ у якісному або кількісному плані. До них не можна поставити питання: *Чим краще підготуєш ґрунт до сіви, тим більшого урожаю сподівайся* (Нар. тв.); *В міру того як танув сніг біля лісу, все більше зелень заповнювала усе* (А. Яніта). До складнопідрядних речень з підрядними детермінатно-кореляційними — супровідними (детермінатно-кореляційний зв'язок) належать такі утворення, підрядна частина в яких становить додаткову інформацію щодо головної. Приєднуються підрядні супровідні сполучним словом *що* (займенником) у різних відмінках, яке виступає

членом речення: *Раптово все у лісі стихло, від чого якось три-вовжно стало на душі* (В. Підмогильний). До підрядних супровідних не можна поставити питання. **Пор.: Речення складно-підрядне нерозчленованої структури (односкладне складнопідрядне речення, нерозчленоване складнопідрядне речення).**

Речення складнопідрядне семантично елементарне — складнопідрядне речення, що складається з двох предикативних частин, кожна з яких є семантично елементарною (*Проїшли дощі, яких чекали всі*). **Пор.: Речення складнопідрядне семантично неелементарне.**

Речення складнопідрядне семантично неелементарне — складнопідрядне речення, що складається з трьох і більше предикативних частин або з двох предикативних частин, сумарна кількість уміщуваних пропозицій у таких предикативних частинах становить більше двох (*Проїшли ранні весняні дощі, яких чекали усі = Проїшли дощі + Дощі були ранні + Дощі були весняні + Дощів чекали усі*). **Пор.: Речення складнопідрядне семантично елементарне.**

Речення складнопідрядне формально елементарне — складнопідрядне речення, що складається з двох предикативних частин: *Хоч дув пронизливий вітер, у лісі було затишно* (А. Яна). **Пор.: Речення складнопідрядне формально неелементарне; Речення складнопідрядне семантично неелементарне.**

Речення складнопідрядне формально неелементарне — складнопідрядне речення, що складається з трьох і більше предикативних частин: *І тут його врази-*

ла дивовижна неправдоподібна краса зимової ночі, що легкими хмарами напливала на півтемний місяць, що блакитним снуванням єднала небо з землею, що спалахами вибухала навколо засніжених верб і стогів (М. Стельмах). *Пор.: Речення складнопідрядне формально елементарне; Речення складнопідрядне семантично неелементарне; Речення складнопідрядне семантично елементарне.*

Речення складносурядне — поліпредикативна конструкція, до складу якої входять граматично рівноправні предикативні одиниці, тобто жодна з них не висупає ані головною, ані залежною, що поєднані між собою сурядним зв'язком і сполучені сурядними сполучниками: *і, та, а, але, зате, проте, однак, або, чи* та ін. Напр.: *Тече вода в синє море, та не витікає* (Т. Шевченко); *Земля тремтить у млості, і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки* (М. Рильський). За кількісним складом і за особливостями семантичних відношень між предикативними частинами розмежовують складносурядні речення відкритої структури (*Співають птахи, і сонечко потихеньку проривається крізь густе листя, й одинока зозуля подає свій голос* (А. Яна)) і складносурядні речення закритої структури (*Сонце було яскраве, але у видолінку віяло прохолодою від води* (Україна молода. — 1999. — 11 вересня)). *Див.: Речення складносурядне відкритої структури; Речення складносурядне закритої структури.*

Речення складносурядне відкритої структури — складні речення, кількість предикативних частин у яких може бути потенцій-

но збільшеною без зміни семантико-синтаксичних відношень між ними (*див.: Структури відкриті*). За особливостями семантичних типів сполучників наявні такі різновиди Р. с. в. с.: 1) **єднальні Р. с. в. с.** — речення, у яких предикативні частини об'єднані спільністю часового значення між ними (*Хмарки плывуть, і ластівки літають понад пшеничними полями* (А. Яна); *Цілють серце промені останні, і тихне відгомін пташиних трелів* (Б. Кравців); *Ось уже кінчається луг, і починаються густі як ліщина лози* (А. Шиян)), або між ними наявна часова послідовність зображуваних подій, станів (*Підійшов потяг, і ми всі дружно вирушили в незвідану ще для нас дорогу* (Молодь України. — 1997. — 17 листопада); *Минула буря — і сонце засяяло* (М. Рильський)). У таких реченнях використовуються сполучники *і ... і, ні ... ні* та ін.; 2) **розділові Р. с. в. с.** — речення, у яких предикативні частини або виявляють зміну подій, процесів, явищ (*То вклониться їм зустрічна березка, схиливши косівіти мало не до землі, то впаде в око вся обкидана снігом ялинка...* (А. Шиян)), або констатовано зв'язок двох (або більше) рівно можливих ситуацій, реальне існування однієї з яких не допускає наявності інших (*Впаде дощ або дощ все спалить на цій землі* (О. Гончар)). У розділових реченнях використовуються сполучники *або ... або, то ... то, чи ... чи, чи то ... чи то і под.* *Пор.: Речення складносурядне закритої структури.*

Речення складносурядне закритої структури — складні речення, що складаються з двох предика-

Р

тивних і які не допускають збільшення кількості предикативних частин без зміни характеру семантико-синтаксичних відношень між ними (*див.: Структури закриті*). За особливостями використовуваних у них семантичних груп сполучників у Р. с. з. с. виділяють такі типи закритої структури: а) **протиставні складносурядні речення** — речення, предикативні частини яких виражають різко контрастні відношення сполучники *але, зате, проте, однак, а то і под.* За специфікою такої контрастності можна розмежувати: 1) **протиставно-обмежувальні**, 2) **протиставно-допустові**, 3) **протиставно-компенсувальні** і под. відношення. У **протиставно-обмежувальних** реченнях (сполучники *але, однак*) повідомляється про такі події, друга з яких обмежує кількісний і якісний вияв першої або уточнює її, заперечуючи в чомусь її зміст: *Все спить, однак вже я не сплю* (М. Рильський); *Василько базато ще хотів дізнатися, але соромився запитати* (В. Підмогильний). У реченнях із **протиставно-допустовою** семантикою (сполучники *але, однак*) саме протиставне значення ускладнене значенням допустовості (одне явище повинно викликати було інше, але не викликало): *У лісі в Степана була своя хижка, але жив він переважно не в ній* (О. Турянський); *Збиралася заміж за Івана Чайченка, та його в Маньчжурії вбили* (Є. Гуцало), *пор.* синонімічне складнопідрядне речення: *Хоча у лісі в Степана була своя хижка, він переважно жив не в ній* (складнопідрядне речення з підрядним допустовим). Посилають протиставно-допустове

значення частки *все ж, між іншим*: *Я з ними постійно листуюсь, але все-таки серце моє до них не лежить* (М. Хвильовий). У реченнях з **протиставно-компенсувальною** семантикою (сполучники *зате, але і под.*) певне явище розглядається в різних аспектах, один з них кваліфікується найчастіше негативно, а другий — позитивно: *Багато влітку доводиться на пасіці працювати, але зате взимку можна відпочити сповна* (І. Багрянний); б) **градаційні речення складносурядні закритої структури** — речення, друга частина яких посилює або послаблює інформацію, наявну в першій предикативній частині. За своєю структурою вони підпорядковані принципам актуального членування, де перший компонент реалізує тему, а другий — рему. У таких реченнях вживаються сполучники розчленованого типу: *не тільки ... але й, не лише ... але й, не лише ... але й, не лише ... а й та ін.*: *Не тільки учитель захопився збиранням листя для шкільної колекції, але й учні наввипередки добирали з листків різні варіації за кольорами* (Високий замок. — 2000. — 21 жовтня); в) **пояснювально-приєднувальні речення складносурядні закритої структури** — речення, у яких друга частина виникає як щось додаткове до першої в самому процесі мовлення. Основним засобом зв'язку є сполучник типу *і тому, і притому, а й*: *Вода була теплою, але не зовсім чистою, і притому її було багато* (О. Слісаренко); *У подальшому артіль реорганізується, а тому я вважаю за необхідне повідомити вам про це зараз* (В. Підмогильний); або друга предикативна пояснює, розкри-

ває іншими словами зміст першої — властиві сполучники типу *а саме, тобто*, які приєднують другу предикативну частину, поява другої частини є раптовою й не зумовлена змістом першої: *Серце має власний автоматизм, тобто воно може скорочуватися без діяння зовнішнього фактора* (Україна молода. — 2000. — 17 грудня); *Задуми оповідань виникали, як правило, під час поїздок, під час зустрічей з людьми, тобто джерелом цих задумів було саме життя* (І. Семенчук); *Йому подобалися нові друзі, тобто він вважав їх своїми однодумцями* (М. Ярмолюк). Пор.: *Речення складносурядне відкритої структури*.

Речення складносурядне семантично елементарне — складносурядне речення, що складається з двох предикативних частин, кожна з яких є семантично елементарною (*Настав ранок, і сонце засяяло*). Пор.: *Речення складносурядне семантично неелементарне; Речення складносурядне формально елементарне; Речення складносурядне формально неелементарне*.

Речення складносурядне семантично неелементарне — складносурядне речення, що складається з трьох і більше предикативних частин або з двох предикативних частин, сумарна кількість уміщуваних пропозицій у таких предикативних частинах становить більше двох (*Настав довгоочікуваний ранок і сонце засяяло* = *Настав ранок + Ранок був довгоочікуваний + Сонце засяяло*). Пор.: *Речення складносурядне семантично елементарне; Речення складносурядне формально елементарне; Речення складносурядне формально неелементарне*.

Речення складносурядне формально елементарне — складносурядне речення, що складається з двох предикативних частин: *Стоїм ми на землі, а птахи летять у вириї* (В. Сосюра). Пор.: *Речення складносурядне семантично неелементарне; Речення складносурядне семантично елементарне; Речення складносурядне формально неелементарне*.

Речення складносурядне формально неелементарне — складносурядне речення, що складається з трьох і більше предикативних частин: *Тополи мигтіли за вікном автомобіля, змінюючи одна одну, і на душі було сумно, та й спокою не додавали мамині слова, сказані на прощання* (А. Яна). Пор.: *Речення складносурядне семантично неелементарне; Речення складносурядне формально елементарне; Речення складносурядне семантично елементарне*.

Речення спонукальне — речення, що містить адресовану співрозмовникові чи групі співрозмовників вимогу такої дії чи поведінки, яка забезпечила б відповідність між основним змістом спонукального речення й дійсністю: *Поговори зі мною, розрай мені душу, / подай для серця надію...* (А. Яна); *Принесіть негайно документи!* та ін. Пор.: *Речення розповідне; Речення питальне*.

Речення стверджувальне — модальний різновид речення, у якому стверджується наявність пов'язаної з відповідним носієм або незалежної предикативної ознаки: *Річкою пливли назустріч невідомості думки терпкі* (А. Яна); *Час рікою минає, а в душі неспокій триває*.

Р

Речення складнопідрядне тавтологічне з постпозитивною підрядною — складнопідрядне речення з постпозитивною підрядною частиною, у якому остання тавтологічним змістом наголошує певний претензійний зміст: *І ось відбувається те, що відбувається; В результаті ми маємо те, що маємо.*

Речення складнопідрядне тавтологічне з препозитивною підрядною з'ясувальною — складнопідрядне речення з препозитивною підрядною з'ясувальною, в якому препозитивна підрядна частина актуалізує відтінок переконання, впевнення: *Що правильно, то правильно; Чого не знаю, того не знаю; Що обіцяв, те обіцяв; Кого не люблю, того не люблю.*

Речення стверджувальне — речення, у якому зв'язок між предметом мовлення й тим, про що говориться, граматично виражене ствердно (відсутністю частки *не* перед присудком): *Плаче сльотавва погода надворі* (М. Коцюбинський).

Речення узагальнено-особові — односкладні речення, дія яких стосується узагальноної особи, а головний член виражений дієсловом 2-ї особи — зрідка — в інших особових формах; те саме, що *речення односкладне узагальнено-особове*. Див. також: *Речення односкладне узагальнено-особове*.

Речення частковозаперечне — заперечне речення, у якому заперечна частка знаходиться перед будь-яким членом речення, крім присудка, що надає реченню значення заперечення не всієї ситуації, а лише якоїсь з її частини: *Не до тебе, лісу, звернена думка моя* та ін. Див.: *Речення заперечне*. Пор.: *Речення загально-заперечне*.

Речення-текст — у постмодерністській парадигмі написання художніх творів без використання розділових знаків зумовлює видовизміну умовно-графічних, інтонаційно-експресивних, змістових, семантико-синтаксичних міжреченневих меж і витворення речення-тексту: *ти поет / ти літаєш / навіть ніні / ти живишся щоб літати / нині чим / усе струпилося / кажу ти крук / кажи чому / гинеш від омерзіння / ти ж крук / перетравлюй падло / ти ж поет / живися / щоб літати* (В. Герасим'юк).

Рима / Римування — систематичний гомеотелевтон у віршах. В античні часи вірші не римувались; це стало в середньовічній Європі; в Україні — з шістнадцятого століття. У новий час і до сьогодні актуальною є думка, що вірші без рими менш виразні, причому у вісімнадцятому — дев'ятнадцятому століттях вимагалось, щоб рими були точні. Для лінгвістики особливо значущим постає вияв особливостей рими за частиномовним вираженням, семантичним наповненням тощо.

Римейк (англ. *remake*) **інтертєкстовий** (лат. *inter* — префікс, що означає перебування поміж, + *текстовий*) — відродження старих текстів і створення на їхній базі нових «за мотивами».

Римойд / Римойди — неточні рими (асонанси та ін.): *призадумались — прислухались* і под.

Ринолалія (грецьк. *rhinos* — ніс і *lalia* — мовлення) / **Гугнявість** — порушення тембру голосу та звуковимовляння, що зумовлюється анатомо-фізіологічними дефектами мовленнєвого апарату.

Рисочка — те саме, що *дефіс*. Див.: *Дефіс*.

Ритм (грецьк. *rhythmos* — такт, розміреність, узгодженість) — 1) один з елементів інтонації (див.: *Норми пунктуаційні*); рівномірне чергування наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів у реченні, а також підвищення — зниження голосового тону в поетичній строфі та інші форми звукової організації мовлення. Основне в Р. — повторюваність через однакові проміжки часу певних одиниць. Основу Р. становить людське дихання. Необхідність періодично вдихати та видихати повітря під час розмови зумовлює неминучі зупинки — паузи, що й членують мову на мовні такти (див.: *Такт мовний*); повторюваність у потоці мовлення тих самих або однорідних елементів, відокремлених часовим або текстовим інтервалом (інтервали ритму можуть вимірюватися або кількістю одиниць часу — мілісекунди або секунди, або, наприклад, кількістю складів) (див.: *Ритміка* (2)); 2) повторюваність будь-яких елементів (звукових, мовленнєвих тощо), що відбувається з певною послідовністю, частотністю; 3) у віршуванні — загальна впорядкованість звукової будови віршового мовлення. Загалом Р. — це мовно-регулярні повторення подібних і суміжних мовних одиниць, що виконують структурну, текстотвірну та експресивно-емоційну функцію. Р. мовний — один з виявів фундаментальної закономірності природи, її ритмічності. Р. є основою естетичної організації художнього тексту — віршованого та прозаїчного. Найяскравіше виявляється у віршованих текстах. Одиницями ритму в прозі є ритмічна група, рядок, строфа.

Ці одиниці створюють ієрархічну систему.

Рі́тм (грецьк. *rhythmos* — такт, розміреність, узгодженість) **мо́влення** — 1) звукова організація мовлення, коли рівномірно чергуються наголошені та ненаголошені склади у фразі (див.: *Ритм* (1)); 2) у комунікативній лінгвістиці — організація одиниць мовного коду, що ґрунтується на достатньо стабільному темпі та низці регулярно повторюваних просодичних явищ (*наголосах, тонах, паузах* та ін.); 3) важлива структурна, текстотвірна й експресивно-емоційна функція мовлення. Див.: *Ритм*.

Рі́тмі́ка (грецьк. *rhythmikos* — співрозмірний, рівномірний) — 1) розділ фонетики, що вивчає загальні закономірності ритмічної побудови мовлення; 2) сукупність ритмових характеристик тексту (див.: *Ритм*); ознака мовлення, створена певним розподілом наголошення (див.: *Ритм мовлення*).

Ритмомелоди́ка (грецьк. *rhythmos* — такт, розміреність, узгодженість + *мелодика*) — інтонаційно-семантична та ритмічна організація мовлення, що визначається його надсегментними ознаками; побудова речень мови за інтонаційними (*пониження і підвищення голосу*) та ритмічними (*розповідні, питальні, окличні речення*) моделями.

Ри́то́рика (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво) — 1) наука про красномовство, ораторське мистецтво; теорія виразного мовлення, що вивчає найефективніші способи побудови мовлення. В основі цього слова — форма грецького дієслова *reo*, що означала «говорити цілісно, доречно, гарно». Від нього утвори-

Р

вся іменник *rhētor* (ритор), що в процесі розвитку еллінської культури набув кілька значень: мовець на публіку, людина стану (вищого), політик, оголошувач вироку в суді, вчитель вимови, освічена людина, красномовець. Термін Р. з'явився зі значенням «уміння, вправність, мистецтво говорити» та став назвою методичних посібників із гарної мови, підручників вимови, а згодом — назвою теорії красномовства для переконування живим словом, шкільного навчального предмета з рідної мови. Передумовами виникнення Р. були суворе право й вільна думка. Проте, з'явившись, риторика стала в обороні краси слова. Латинський термін *oratoria* означав мистецтво красномовства й часто вживався як синонім практичної Р. Від цього слова походить термін «ораторство», що означає те саме поняття, що й красномовство; теорія, методика та практичне мистецтво красномовства; 2) *перен.* пишномовна, гарна, але мало-змістовна промова.

Риторика (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво) **натуральна** — краса природної, живої мови. *Див.: Риторика.*

Риторика (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво) **описова** — опис, аналіз, класифікація риторичних засобів мови; виникла на основі опису й аналізу ознак натуральної риторики народної мови. *Див.: Риторика.*

Риторика (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво) **спілкування** — сукупність способів побудови виразного мовлення, типів непрямих повідомлень (мовленневих актів), непрямих дискурсів (наприклад, маніпулятивних), переносних значень (зна-

чень мовця); сукупність засобів творення поетики тексту, зокрема функціонування текстів і дискурсів як цілісних утворень. *Див.: Риторика.*

Риторичне (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **заперечення** — *Див.: Заперечення риторичне.*

Риторичне (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **звертання** — *Див.: Звертання риторичне.*

Риторичне (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **питання / Риторичне запитання** — *Див.: Питання риторичне.*

Риторичний (грецьк. *rhētorikē* — ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **вігук** — *Див.: Вігук риторичний.*

Ритуал (лат. *ritualis* — обрядовий) **мовно-культурний** (*мовно + культурний*) — сукупність установлених мовленнєвих дій, порядок мовленнєвої поведінки, що в символічній упорядкованій схемі відтворюють співвідношення індивідів, корпоративних (соціальних) груп, усього суспільства з найважливішими для них явищами: історичними подіями, історичними особами людьми, прецедентними текстами, об'єктивними реаліями і діями та ін. Здебільшого Р. м.-к. супроводжували вербалізованими формулами, піснями, гаслами, рухами, маршами, діями з реаліями (окультуреними предметами) і под. *Див.: Дискурс; Мова; Картина світу мовна. Пор.: Символ національно-культурний.*

Ритуали (лат. *ritualis* — обрядовий) **міжособистісні** — у комунікативній лінгвістиці — стереотипні моделі мовленнєвої поведінки, обмін ustalеними в націо-

нальному суспільстві повідомленнями та паралінгвістичними засобами, доцільними у відповідній ситуації та спрямованими на стабілізацію стосунків, соціального контролю, передавання досвіду.

Ритуальна (лат. *ritualis* — обрядовий; прикм. від ім. *ritual*) **комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація ритуальна*.

Рівень адекватного (лат. *adaequatus* — прирівняний) **вибору** — рівень володіння мовою, що оцінюваний з погляду відповідності тих чи інших мовних засобів, використовуваних у висловленні, сфері спілкування, ситуації спілкування (див.: *Ситуація спілкування*), соціальним ролям комунікантів (див.: *Ролі соціальні*). Пор.: *Рівень адекватного синтезу*.

Рівень адекватного (лат. *adaequatus* — прирівняний) **синтезу** (лат. *synthesis* — з'єднання, складання) — рівень володіння мовою, що враховує відповідність продукованого особистістю тексту всьому комплексу змістових і комунікативних завдань. Пор.: *Рівень адекватного вибору*.

Рівень володіння іноземною мовою — ступінь (міра) сформованості комунікативної компетенції, що дозволяє вирішувати завдання спілкування з використанням іноземної мови. Пор.: *Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний*.

Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний — виявляє вільне володіння лінгвальними за-

собами незалежно від характеру їхнього використання в тих чи інших сферах людської діяльності. Див.: *Рівень володіння мовою національно-культурний*.

Рівень володіння мовою енциклопедичний (грецьк. *éncyclopeidia* — коло знань; прикм. від ім. *енциклопедія*) — рівень володіння мовою, що вимагає оперування не тільки словом як таким, але й знання та володіння знаннями про ті реалії, що перебувають за словом в об'єктивному світі, знання зв'язків між ними. Пор.: *Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний*.

Рівень володіння мовою національно-культурний — рівень володіння мовою, що передбачає вільне маніпулювання національно зумовленою специфікою використання мовних засобів. Пор.: *Рівень володіння мовою енциклопедичний*; *Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний*.

Рівень володіння мовою ситуативний (франц. *situation*, від лат. *situs* — становище) — рівень володіння мовою, на якому суттєвим постає вміння застосовувати мовні знання й здібності — власне-лінгвістичні й національно-культурні та енциклопедичні відповідно до ситуації. Див.: *Рівень володіння мовою енциклопедичний*; *Рівень володіння мовою національно-культурний*; *Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний*.

Рівень емічний — мовний рівень на відміну від мовленнєвого. Пор.: *Рівень етичний*.

Рівень етичний — мовленнєвий рівень на відміну від мовного. Пор.: *Рівень емічний*.

Рівень інтеріоризації (лат. *interior* — той, що ближче до сере-

Р

дини) — рівень володіння мовою, що охоплює уміння реалізувати та сприймати висловлення відповідно до внутрішнього плану мовного вчинку, мовної дії. *Пор.: Рівень лінгвокультурної компетенції.*

Рівень кодових (лат. *codex* — книга; прикм. від ім. *книг*) **перемикач** — показник, який допомагає виявити об'єктивний стан співвідношення кількох мовних кодів, уживаних комунікантами в межах дискурсу, міжкультурного спілкування. Обчислюється за формулою $RKP = Nb/Nm$, де Nb — кількість повідомлень впровадженої мови у дискурсі; Nm — кількість повідомлень матричної мови. *Див.: Комунікація; Код; Мова; Повідомлення; Мова матрична; Перемикач кодовий.*

Рівень лінгвокультурної (лат. *lingua* — мова + культурна) **компетенції** (лат. *competentia*, від *compero* — взаємно прагну, відповідаю) — міра володіння особою мовою та культурою іншого учасника міжкультурної комунікації. *Див.: Комунікація; Мова. Пор.: Особистість лінгвокультурна маргінальна; Особистість полілінгвокультурна.*

Рівень мови / Підсистема мовна / Ярус мовний — сукупність однорідних одиниць мови й відношень між ними (напр., фонетичний рівень мови — сукупність взаємопов'язаних і протиставлених фонем); підсистема мовної системи, якій властива сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, що регулюють і регламентують їхнє використання та групування на різні класи та підкласи; основними мовними рівнями є: фонетичний, морфологічний, словотвірний, синтаксичний, лек-

сичний. *Див.: Лексика; Фонетика; Морфологія; Синтаксис.*

Рівень мови знаковий — рівень мови, на якому її одиниці виступають як знаки (*словосполучення, слова і морфеми*). *Див.: Знак мовний.*

Рівень мови морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) — система механізмів мови, що забезпечує побудову словоформ і їх розуміння: *шлях — шляху, шляху, шлях і под.* *Див.: Морфологія.*

Рівень мови словотвірний проміжний — рівень мови, проміжний між морфологічним і лексикосемантичним. *Див.: Словотвір.*

Рівень мови субзнаковий (лат. *sub* — під) — рівень мовних одиниць, що не є знаками, а лише складниками знаків. *Пор.: Рівень мови суперзнаковий.*

Рівень мови суперзнаковий (лат. *super* — над) — рівень мовних одиниць, що складаються зі знаків; надзнаковий рівень. Напр.: *Рівень мови субзнаковий.*

Рівень мови фразеологічний проміжний — рівень мови, що перебуває на стику лексико-семантичного й синтаксичного рівнів. Напр.: *бити байдки, кинути якір, кров кипить, піймати облизня, дати гарбуза тощо.* *Див.: Фразеологізм; Фразеологія.*

Рівень мовної особистості лінгвокогнітивний (лат. *lingua* — мова та франц. *cognitif*, від лат. *cognitus* — знання, пізнання) — охоплення інтелектуальної сфери мовної особистості: поняття, ідеї, концепти, що формують у кожній мовній індивідуальності картину світу (тезаурус), який виявляє ієрархію цінностей.

Рівень мовної особистості мотиваційний (франц. *motif*, від лат. *moveo* — рухаю) — *Див.: Рівень мовної особистості прагматичний.*

Рівень мовної особистості прагматичний (грецьк. *pragma* (*pragmatos*) — діло, дія; прикм. від ім. *прагматика*) — мотиви, мета, зацікавлення, система соціальних ролей, що керують індивідумом у процесі комунікації, його розвитком, поведінкою та врешті-решт визначають ієрархію цінностей у його мовній моделі світу.

Рівень мовної особистості ординарно-семантичний (лат. *ordinarius* — звичайний і франц. *séman-tique* — означальний від грецьк. *sēma* — знак) — Див.: *Рівень мовної свідомості вербально-семантичний*.

Рівень мовної свідомості вербально-семантичний (лат. *verbalis*, від *verbum* — слово, дієслово і франц. *séman-tique*, від грецьк. *sēmanticos* — означальний, *sēma* — знак) — володіння лексико-граматичним фондом національної мови особистістю. Див.: *Рівень мовної особистості лінгвокогнітивний*.

Рівень мовної свідомості прагматичний (прикм. від ім. *прагматика*) — мотиви, мета, інтенції, система соціальних ролей (див.: *Ролі соціальні*), що мотивують поведінку індивідума у процесі комунікації, спрямовують його розвиток, поведінку та в кінцевому вияві визначають ієрархію цінностей у його мовній моделі світу (див.: *Мовна картина світу*).

Рівень морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) **проміжний** — рівень мови, проміжний між фонологічним і морфологічним: *козак* — *козацький*; *книга* — *у книзі*; *кожух* — *кожушок* тощо. Див.: *Морфологія*.

Рівень насиченості — рівень володіння мовою, виділюваний з погляду вияву в мовленні всього

багатства виразових мовних засобів — фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних, фразеологічних, словотвірних. Пор.: *Рівень сегментний*.

Рівень правильності — рівень володіння мовою, що передбачає знання значного лексичного матеріалу та основних структурних закономірностей мови, що уможливило будувати висловлення та продукувати тексти відповідно до елементарних правил певної мови. Пор.: *Рівень насиченості*.

Рівень сегментний (лат. *segmentum* — відрізок; прикм. від ім. *сегмент*) — рівень сплук і лінарних послідовностей сегментних одиниць (*звуків, фонем, морфем, слів, словосполучень* тощо (див.: *Одиниці сегментні*), доступних для виділення шляхом лінійного членування мовленнєвого потоку. Пор.: *Рівень суперсегментний* (*просодійний*).

Рівень суперсегментний (лат. *super* — зверху, над + *segmentum* — відрізок) / **Рівень просодійний** (грецьк. *prosōdia* — наголос, порядок; прикм. від ім. *просодія*) — рівень існування одиниць і ознак, визначуваних на мовленнєвих уривках, що перевищують розмір сегмента (пор.: *Рівень сегментний*). Пор.: *Рівень сегментний*.

Рівнева модель (франц. *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **мови** — Див.: *Модель мови рівнева*.

Рівні володіння мовою — до таких рівнів належать: власне-лінгвістичний рівень володіння мовою, національно-культурний рівень володіння мовою, енциклопедичний рівень володіння мовою, ситуативний рівень володіння мовою (за Л. Крисіним);

Р

Г. Богін диференціює такі: рівень правильності, рівень адекватного синтезу, рівень інтеріоризації, рівень насиченості. *Див.: Рівень володіння мовою власнелінгвістичний; Рівень володіння мовою національно-культурний; Рівень володіння мовою енциклопедичний; Рівень володіння мовою ситуативний; Рівень правильності; Рівень адекватного синтезу; Рівень інтеріоризації; Рівень насиченості.*

Рівні мови — 1) складові частини структури мови (яруси), основні підсистеми мови загалом (фонетика, лексика, морфологія, синтаксис), що розглядаються за ієрархією або мовними ярусами. **Рівень фонетичний. Рівень лексичний. Рівень морфологічний. Рівень синтаксичний;** 2) аспекти (зрізи) мовної системи (умовно виділювані за типом основних одиниць, що становлять предмет дослідження, а також за характером поставлених завдань), кожна з яких характеризується сукупністю відносно однорідних одиниць і набором правил, що регулюють їхнє використання та групування в різні класи й підкласи. *Фонемний рівень. Морфемний рівень. Рівень глибинних структур. Субстанційний рівень. Інваріантний рівень. Варіантний рівень. Див.: Лексика; Фонетика; Морфологія; Синтаксис.*

Рівновіага комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — баланс міжособистісних комунікативних стосунків, основою якого постає підведення співрозмовника під час спілкування до ролі, не нижче тієї, що визначається його соціальним статусом і уявою про власну гідність, власні виміри суспільної та соціальної ролі тощо.

Рід — несловозмінна, семантично розмита, класифікаційна граматична категорія іменників, у структурі якої іменники диференційовані на два (*французька* та інші мови) або на три (*українська, білоруська, російська, польська, словацька* та ін.), що різняться між собою формою узгодження іменника із залежними від нього словами (у таких залежних слів Р. є словозмінною категорією). У мовах з розвиненою категорією відмінка Р. може виявлятися в наявності різних типів відмінювання. Традиційні найменування родів — чоловічий, жіночий — виявляють семантичну ознаку статі, а середній — ґрунтуються на опозиції щодо обох — чоловічого та жіночого — за ознакою недорослості, де ознака статі неактуалізована. Ця ознака притаманна групі іменників — назв істот (*див.: Істота; Категорія істот / неістот*), що метафорично пересена на всі інші іменники (*див. також: Рід загальний*). В українській мові значущими є три граматичні роди: чоловічий (*батько, син, брат; кінь, віл, бик; бук, явір*), жіночий (*мама, бабуся, сваха, донька; корова, вівця, курка; тополя, ялина*), середній (*немовля, дитинча, дівча; пташенятко, ластовенятко; озеро, поле, море*). *Див. також: Категорія роду.*

Рід граматичний — різновид загальної категорії, родове значення іменників якого не залежить від лексичного, не впливає з реальних особливостей позначуваних предметів, понять і явищ, не пов'язане зі статтю людей, тварин, а виражається граматичними засобами спільно зі словотвірними: *клен, явір* — чол. р.; *хата, долина* — жін. р.;

село, озеро — середн. р. Див.: *Рід семантико-граматичний*.

Рід дієслівної дії — Див.: *Категорія способів дієслівної дії / Категорія родів дії / Категорія акціональних аспектів дії / Аспект дії акціональний. / Аспекти дії акціональні / Способи дії*.

Рід загальний — різновид категорії роду, що охоплює назви істот без диференціації статі: *куниця, сорока, синиця, ластівка* (пор. розм. *ластів*), *миша* тощо; за формальними критеріями (нааявність певного закінчення) такі іменники зараховують до відповідних типів — *куниця* (ж. р.), *сорока* (ж. р.), *синиця* (ж. р.), *ластівка* (ж. р.), *миша* (ж. р.).

Рід лексико-граматичний (лексико + граматичний) — Див.: *Рід семантико-граматичний*.

Рід семантико-граматичний (семантико + граматичний) — різновид загальної категорії, родові значення якого залежить від лексичного значення (*стать, вік істот* тощо), що зумовлює граматичну форму іменника: *чоловік, батько, дідусь* — чол. р.; *дружина, мати, бабуся, свекруха* — жін. р.; *немовля, теля, курча, маля* — середн. р. Див.: *Рід граматичний*.

Рідна мова — Див.: *Мова рідна*.

Рідномовна освіта — Див.: *Освіта рідномовна*.

Різкість — акустична характеристика приголосного, що відбиває підвищену інтенсивність шумового компонента звуку (див.: *Шум*). Ефект різкості артикуляційно корелює з наявністю складнішої перешкоди на шляху повітряного струменя. В українській мові категорія різкості наявна і властива тільки для класу щилинних, де прості типу [ш], [з], [с] (нерізкі) проти-

ставлені афритакам [дж], [ч], [ц] (різким).

Різновиди мовленнєвої діяльності перцептивні (лат. *perceptio* — сприймання; прикм. від ім. *перцептив*) — різновиди мовленнєвої діяльності, пов'язані з породженням мовлення — усного (говоріння) та письмового (письмо).

Різноманітність мови — комунікативна якість мови; використання різних засобів і способів для вираження того самого змісту, звертання до власнесистемних і контекстуальних синонімів (див.: *Синоніми*), антонімів (див.: *Антоніми*), до джерел стилістичного урізноманітнення мови.

Рогатив (англ. *rogativ*) — тип мовленнєвого акту в теорії Дж. Ліча, а за іншими класифікаціями — питальний акт, інтеррогатив (див.: *Інтеррогатив*), еротетив (див.: *Еротетив*).

Родінна школа — Див.: *Школа материнська*.

Родовидова група — те саме, що гіперо-гіпонімічна група. Див.: *Група гіперо-гіпонімічна*.

Родовий атрибутівний (прикм. від ім. *атрибут*) — форма родового відмінка іменника зі значенням атрибутивності: *берег хвиль, біг спортсмена, приїзд батька* та ін. Запозичений, очевидно, із французької мовленнєвої культури та містить відтінок книжності. Тривалий час вважався нехарактерним для мелодики української мови, що в 30–40 роки ХХ століття розцінювалося як буржуазне шкідництво на «мовному фронті» (Сергій Смеречинський, Євген Тимченко, Олена Курило та ін.).

Родовий відмінок (генітив) (лат. (*casus genitivus*) — Див.: *Відмінок родовий (генітив)*.

Р

Родомонта́да (за ім'ям персонажа поеми Аріосто) — мовлення хвалька, *пор.* мовлення гоголівських Хлестакова, Ноздрьова, мовлення барона Мюнхаузена і под.

Розбі́р (аналі́з (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування)) — у лінгводидактиці — різновид роботи на мовних заняттях, що передбачає аналіз мовних одиниць (словоформи, слова як частини мови, речення — прості та складні, складні синтаксичні конструкції) за параметрами, визначуваними метою та завданнями навчання. **Фонетичний розбір.** **Лексичний розбір.** **Морфологічний розбір.** **Морфемний розбір.** **Синтаксичний розбір.** **Пунктуаційний розбір.**

Розгалуження фазове (прикм. від ім *фаза*) — у дискурсології — розчеплення (біфуркація) дискурсу — розвиток дискурсу за принципом паралельної взаємодії фаз.

Розго́рнутий мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — *Див.: Акт мовленнєвий розгорнутий.*

Розго́ртання — поширення елементарного речення або структури шляхом використання поширювачів (*див. також: Поширювачі речення*): *Школярі співали* → *Сільські школярі натхненно співали* → *Сільські школярі натхненно співали пісню свого земляка.* *Пор.: Згортання.*

Розділові зна́ки — *Див.: Знаки розділові.*

Розмо́ва глу́хих — прийом у діалогічному мовленні, коли один зі співрозмовників удає, що не почув репліку іншого співрозмовника та перетворює її по-своему, використовуючи пароніми, гру слів. Використовується на естраді, в оперетах і в буденно-

му мовленні. Створює комічний ефект.

Розмо́вна ле́ксика (грецьк. *lexikos* — словесний) — *Див.: Лексика розмовна.*

Розмо́вна мо́ва — *Див.: Мова розмовна.*

Розмо́вний сти́ль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — *Див.: Стиль розмовний.*

Розмо́вно-побуто́вий сти́ль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — *Див.: Стиль розмовний.*

Розпо́відь — функційно-змістовий тип мовлення, призначений для зображення послідовного ряду подій чи переходу предмета з одного стану в інший.

Розпо́дібнення — 1) те саме, що дисиміляція (*див.: Дисиміляція*); 2) у дискурсології — операція полярної розміреності, протилежна операції уподібнення; вихідний терм розподібнення повинен бути настільки добре відомим, наскільки й основа для операції уподібнення; результат дисиметризації одиниці у формальному та смислово-м плані у процесах дери-вації та трансполяції.

Розпо́діл — те саме, що дистрибуція. *Див.: Дистрибуція.*

Розря́ди ле́ксико-грама́тичні (*лексико + грамати́чний*) — групи іменників, що протиставляються за значенням, але мають спільні граматичні засоби вираження роду, числа, відмінка, особи / неособи (*лексико-грама-тичні розряди речовинних, збірних, абстрактних іменників і под.*).

Розря́ди (категорії) ле́ксико-грама-ти́чні (*лексико + грама́тичний*) — граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характер-

на спільна семантична ознака (*збірність, речовинність* — в іменників, *зворотність* та інші — у дієслів тощо).

Розташування — послідовно впорядковані вузли, яким відповідають слова, кожне з яких має свій номер.

Розташування дистантне (лат. *distantia*; прикм. від ім. *дистанція*) — розташування мовних одиниць на певній віддалі одна від одної: *Неначе у сні спогади пробігли повз мене туманні* (О. Слісаренко); *Цвіркуни*х, зіпершись на ковіньку, заледве дихала, так важко стало на душі (М. Яромлюк).

Розташування контактне (прикм. від ім. *контакт*) — розташування мовних одиниць безпосередньо одна біля одної. **Розташування підмета та присудка контактне.** Напр.: *У лікувальному басейні плавають чоловіки й жінки* (А. Дімаров); *Мене переймає сором за те, що в Україні немає жодного меморіального знака на пошанування білоруської нації* (Д. Павличко); *Як світ змінився, як світ змінився* (М. Яромлюк).

Розуміння / Розуміння мовлення — другий етап сприйняття тексту як когнітивна операція формування концепту тексту / дискурсу, усвідомлення авторських і текстових стратегій; відтворення картини загального смислу тексту / дискурсу; різновид когнітивної операції осмислення та засвоєння інформаційного повідомлення або тексту на основі сприйняття семантики висловлень, їхнього мисленнєвого опрацювання із адекватним залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, тобто власного тезаурусу та знань комунікативних

норм, властивих і характерних певній лінгвокультурі.

Розуміння — у комунікативній лінгвістиці — різновид мовленнєвої діяльності людини, що полягає в установленні адресатом смислу тексту (дискурсу), усвідомленні ним авторських текстових (дискурсних) стратегій, інтенцій адресанта. Див.: *Діяльність мовлення*; *Стратегія спілкування*; *Інтенція*; *Дискурс*; *Текст*. Пор.: *Нерозуміння комунікативне*; *Породження мовлення*.

Розуміння глобальне (франц. *global* — всезагальний, від лат. *globus* — куля) — один із рівнів розуміння тексту, який завдяки виявленню значень окремих слів визначає загальний зміст тексту незалежно від другорядних деталей.

Розуміння мовлення — це розшифровка загального значення, що стоїть за безпосередньо сприйманим мовленнєвим потоком.

Розчленоване складнопідрядне речення — те саме, що складнопідрядне речення розчленованої структури (*Хоча був сильний вітер, поміж деревами було затишно* (А. Яна)). Див.: *Речення складнопідрядне розчленованої структури*.

Розширення значення — збільшення семантичної ємності слова у процесі історичного розвитку, що відбувається здебільшого внаслідок перенесення назви за функцією, виконуваною двома предметами (див.: *Епідигматика*). Пор.: *зброя* в давньоукраїнській мові — палиця або кіл як один із засобів бою; у сучасній мові *зброя* — всі можливі різновиди озброєння (показовим у цьому разі постає диференціація типу *холодна зброя, вогне-стрільна зброя, космічна зброя*).

Р

Рококо́ (франц. *rococo*, від франц. *rocaille* — схожий на мушлю) — вишукано-витончений літературно-художній стиль XVIII ст. гедоністичного гатунку, що обстоював культ грації, шляхетності, вишуканого естетизму. Своєму виникненню Р. завдячує трансформації бароко, що вже тоді втрачало певні визначальні риси, поширенню з-поміж інтелігенції віянь скептицизму та вільнодумства, відновленню традицій італійської *commedia dell'arte*. Р. тяжіло до інтимізації мистецтва, до мініатюрних, невибагливих форм, уникало контрастів, прагнучи елегійної тональності, гармонії. Постало Р. у малярстві (А. Ватто, Ф. Буше, Ван Лоо та ін.). Типові риси Р. виявилися в комічній поемі «Орлеанська діва» Вольтера, у ранньому романі Дені Дідро «Нескромні скарби». У силу історичних умов в українській літературі Р. не набуло розвитку, тільки окремими гранями цей стиль розкрився у поетичній стилістиці Григорія Сковороди.

Ролі́ (франц. *rôle* — букв. список, перелік від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **власне-ситуаційні** (франц. *situation*, від лат. *situs* — становище) — різновид ситуаційних ролей, програвання та виконання яких зумовлюване конфігурацією зовнішніх умов. Напр.: відвідувач кав'ярні, гість, школяр, студент і под. Синонім: **Ролі специфічні** (лат. *specificus* — видовизначальний, видовий). **Див.: Ролі позиційні; Ролі ситуативні; Ролі статусні. Пор.: Ролі власне-ситуаційні.**

Ролі́ (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **дифузні** (лат.

diffusio — поширення) — ситуаційні ролі, що зумовлені ціннісними орієнтирами особистості: *друг, приятель, ворог, порядна людина, чесна людина, старший, колега* тощо. У межах Р. д. засвоюються моральні цінності суспільства та ін. **Див.: Ролі позиційні; Ролі ситуативні; Ролі статусні. Пор.: Ролі власне-ситуаційні.**

Ролі́ (франц. *ryle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **позиційні** (лат. *positio* від *pono* — розміщую, ставлю) — соціальні ролі, що передбачають усвідомлення та володіння певною позицією. Статусні ролі (**див.: Ролі статусні**) виявлювані в позиційних ролях, тому що вони визначають якість, модус програваної Р. п. Для цього варто порівняти, наприклад, програвання Р. п. «учитель» педагогом-початківцем (педагогом-практикантом) чи досвідченим педагогом, батьком чи матір'ю в рамках сім'ї. **Див.: Ролі соціальні; Ролі статусні. Пор.: Ролі власне-ситуаційні.**

Ролі́ (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **ситуативні** (франц. *situation* від лат. *situs* — становище) — соціальні ролі, що регулюють безпосередню взаємодію власників позицій і статусів (**див.: Ролі позиційні; Ролі статусні**). Р. с. не формалізовані, допускають свободу програвання, широкий вияв особистісних зацікавлень. Це, певною мірою, фіксовані вияви стандартів поведінки та діяльності, що зумовлені властивостями ситуації спілкування (**див.: Ситуація спілкування**). Такими постають ролі *пасажира, пішохода, водія, продавця, покуп-*

ця, пацієнта і под. Р. с. програвані у відповідній статусній редакції, тобто мотивовані статтю, віком, належністю до певної культурно-історичної спільноти тощо. Диференційовані на специфічні ролі (див.: **Ролі специфічні**) і дифузні ролі (див.: **Ролі дифузні**). Див.: **Ролі соціальні** / **Роль соціальна**.

Ролі (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **соціальні** (лат. *socialis* — товариський, громадський) / **Роль соціальна** — нормативно усталені суспільством способи та типи поведінки (зокрема мовної), що зреалізовує мовна особистість як вияв певної соціальної позиції. Постійні й тривалі соціальні ролі накладають відбиток на поведінку а спосіб життя певної людини, її мовно-поведінковий самовияв (пор. «*говорить як депутат*», «*повчає як вчитель*» тощо). У зміні структурної ролі в ситуації спілкування індивідуум відповідно переключається з одних поведінкових стереотипів на інші, використовуючи різні стилі літературної мови. Функційний стиль і соціальна роль — різні за статусом категорії. Один стиль може обслуговувати необмежену кількість соціальних ролей. Так, наприклад, учений може виступати і як автор наукової статті, монографії, і як доповідач, і як рецензент і под., використовуючи науковий стиль. Водночас та сама соціальна роль у своїй реалізації може використовувати різні функційні стилі, їхні засоби. Це легко простежуване в аналізі ролі учителя, яка виконується за використання структурних і змістових елементів наукового стилю, зокрема його

різновидів науково-навчального — у поясненні на уроці, науково-публіцистичного — у виступі на шкільних зборах, засіданні педагогічної ради; структурних і змістових елементів розмовного стилю — у спілкуванні з батьками, розмовах з учнями на буденні теми. Уявлення про типове виконання певної ролі формується у стереотипи, останні постають складником рольової поведінки. Стереотипи постають унаслідок досвіду, регулярного повтору рольових ознак, характеристик поведінки, манери говорити, одягатися, жестикулювати тощо. Розмежовують статусні ролі (див.: **Ролі статусні**), позиційні ролі (див.: **Ролі позиційні**) і ситуаційні ролі (див.: **Ролі ситуаційні**); у комунікативній лінгвістиці — сформована й кодифікована суспільством форма поведінки людини, зумовлена її соціальним статусом у межах корпоративної групи або в тій чи іншій ситуації спілкування, що передбачає належне володіння стереотипами мовленнєвої поведінки, притаманне цій соціальній ролі. Сукупність типових соціальних ролей, властивих для поведінки членів певного суспільства (або для усталеної соціально-корпоративної групи) називають **рольовою матрицею**, або **матрицею спілкування**. Пор.: наприклад, пари соціальних ролей, виявлюваних в опозиціях і усталених у мовленнєво-сценарних моделях: *учитель — учень*, *лікар — пацієнт*, *покупець — продавець*, *професор — студент* і под. Див.: **Ролі позиційні**; **Ролі ситуаційні**; **Ролі статусні**.

Ролі (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — па-

Р

перовий згорток) **специфічні** (лат. *specificus* — видовизначальний, видовий) — вид ситуаційних ролей, програвання яких зумовлене конфігурацією зовнішніх умов, пор., наприклад: *відвідувач кінотеатру, гість* і под. Див.: *Ролі власнеситуаційні*.

Ролі (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **статусні** (лат. *status* — становище). **Роль статусна** — соціальні ролі (див.: *Ролі соціальні*) — роль, якої людина як особистість набуває від народження (*стать, раса, етнічність, роль громадянина певної держави*) або як вона «проходить» протягом життя (*вікові ролі, та інші ролі, що здебільшого не змінювані (віросповідання, соціальний прошарок)*). Р. с. інколи називають соціальним статусом.

Роль (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — відносно постійна, внутрішньо зв'язана та очікувана іншими система комунікативних (зокрема, мовленнєвих) вчинків індивіда, значною мірою визначена його соціальним статусом, віковими, гендерними та іншими чинниками, пор., наприклад, *президент країни, учитель, батько, донька* тощо; у комунікативній лінгвістиці — роль суб'єкта в процесі комунікації: адресанта й адресата в усній комунікації, автора й читача в текстовому повідомленні. Якщо передбачається наявність стороннього слухача або читача, то кажуть про адресата як передбачуваного (інтендованого) слухача або читача. Адресант протиставлений адресату; відносно

постійна, очікувана іншими система комунікативних (зокрема, мовленнєвих) вчинків індивіда, визначена його соціальним статусом, віковими, гендерними й іншими чинниками. Див.: *Спількування; Комунікація. Пор.: Статус соціальний комуніканта*.

Роль (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **мови культурно-адаптивна** (*культурно* + лат. *adaptare* — прилаштовувати) — вплив конкретної ідіоматичної мови, у якій зафіксована неповторна мовна картина світу, на процеси інакшокультурації та інакшосоціалізації, пристосування особи до життя в новій національній лінгвокультурі. Див.: *Мова; Дискурс, Картування когнітивне; Картина світу мовна*.

Роль (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) **соціолінгвальна** (*соціо* + *лінгвальний*) — у комунікативній лінгвістиці — комунікативна поведінка людини, що зумовлена її відповідним соціальним статусом, певною мірою умовами структурованого суспільства, відбувається за певними усталеними правилами (нормами), наявними в суспільстві, та очікувано-прогнозована іншими учасниками спілкування.

Рольова (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток; прикм. від ім. *роль*) **матриця** (нім. *Matrize*, від лат. *matrix* — матка) — Див.: *Матриця рольова*.

Рольові (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток; прикм. від ім. *роль*) **експетації** (англ. *expectation* — очікування, розра-

хунок) — Див.: *Очікування ролюві*.

Рондэль (франц. *rondelle* — щось кругле, від лат. *rondus* — округлий) — давньофранцузька віршова форма, що набула поширення в ряді новочасних європейських літератур. Це вірш із тринадцяти рядків, де обов'язковими є римовані повтори з двох наскрізних рим: складається з трьох строф (перша та друга — чотиривірші, третя — п'ятивірші). Почати можна знайти Р. у П. Тичини, а М. Боровко опублікував збірку «Ронделі» (К., 1994): *Мою любов, немов Христа, / Добробажальцями розп'ято. / Хто в друзі пхавсь, той винувато. / Мов пес, підібгає хвоста. // А сіть обмов, важка й густа, / Розставлена уміло катом... / Мою любов, немов Христа, / Добробажальцями розп'ято. // Та крил натхнення — не дістать: / Вони уявсь підносять свято, / Хоч їх і стріляно, і клято. / Цілюють праведні вуста / Мою любов, немов Христа.*

Рондо (франц. *rondeau* — круглий) — віршований жанр у тринадцять рядків з двома римами та з повтором перших слів після восьмого й останнього рядка. Виник у середньовічній французькій літературі. Відомим також постають з одинадцяти та п'ятнадцяти рядків (Максим Рильський «Осіньне свято»), а також — складне Р. з чотиривіршів із обов'язковим повтором послідовно кожного рядка першого катрена як підсумкових рядків наступних катренів. У поетичній спадщині А. Казки зустрічаються своєрідні приклади цієї віршової форми — і п'ятнадцятирядкової, і складної: *Де захват мій бурхливий, наче*

море? / Де перша ніжність, перше з щастям горе? / Минуло все. Розвіялось — мов сон... / І хоч зривався з уст тоді прокльон, Але життя знов вабило просторе. / На герць я закликав: «Гей, хто поборе?!» / Не знаючи, що єсть життя закон, / Що й дужого закутає в полон... / Де захват мій?.. / І ти вгадаєш вже, кохання зоре? / Та як же віл мій в темряві розоре / Належного мені лану розгон?.. / Де сонце мрій — життя мого вогонь? / Та ще про що питаєш, серце хоре, / — «Де захват мій?..»

Ротові приголосні — Див.: *Приголосні ротові*.

Рубрикатів (лат. *rubrica* — назва закону, від *ruber* — червоний) — компонент семантико-синтаксичної структури речення, що характеризує особу, предмет або ознаку з однорідного ряду; денокативна роль предикатного типу, характеристика особи чи предмета за ознакою з однорідного ряду: *До нас підійшли перші посланці — представники з племені д'ирбал* (Молодь України. — 1999. — 11 січня).

Рубрикація (лат. *rubrica* — назва закону, від *ruber* — червоний) — членування тексту на певні складові частини, графічне відокремлення однієї частини від іншої, а також використання заголовків, нумерації тощо.

Русизми (росіянізми) — слова російської мови, прямо передавані українською графікою за умови наявності власне-українських нормативно-кодифікованих еквівалентів. Напр.: *слідуючий* — замість *наступний*; *співпадає* — замість *збігається*; *приймати участь* — замість *брати участь* тощо; Р. часто проникають у душу мови — синтаксис: *не дивлячись на дощі* (рос. *не*

Р

смотря на дожди) — українською правильно *незважаючи на дощі / попри дощі; Я рахую закон правильним* (рос. *Я считаю закон правильным*) — замість українського *Я вважаю закон правильним*.

Русифікація — державна політика щодо українського етносу, що свого часу розпочав ще Петро I, і яка офіційно тривала до проголошення незалежної України як держави. До визначальних ознак належать: етнічна, національно-культурна, мовна уніфікація українців, подібно до інших бездержавних народів, що перебували в Російській імперії та СРСР.

Русифікація в СРСР — мовна політика, адміністративно-організовані (експліковані та імпліковані) заходи якої скеровувалися проти суспільних функцій української мови як офіційної та сприяли впровадженню російської мови як єдиного засобу комунікації в радянському суспільстві.

Рухи дейктивні (грецьк. *déixis* — вказівка) — у комунікативній лінгвістиці — жести, за допомогою яких мовець (адресант) вказує на певний об'єкт; здійснюються пальцем, рукою, киванням голови, напрямом погляду, дотиком тощо.

Ряд — 1) артикуляційна характеристика голосних звуків (див.: *Артикуляція*) за ступенем просування язика вперед або назад у ротовій порожнині: за просування маси язика вперед утворюються голосні переднього ряду, за просування маси язика в ротовій порожнині назад (до м'якого піднебіння) утворюються голосні заднього ряду, за збереження язиком нейтральної позиції утворюються голосні се-

реднього ряду. В українській мові до переднього ряду належать [і], [у], [е], голосних середнього ряду в українській мові немає, до заднього — [а], [у], [о]; 2) послідовність мовних одиниць, розташованих безпосередньо один за одним. **Ряд однорідних членів**.

Ряд відкритий (незамкнутий) словесний — ряд, утворений словами, поєднаними без сполучників, інколи за допомогою повторюваних єднальних або розділових сполучників, тобто ряд з внутрішніми нульовими (суто граничними) відношеннями (див.: *Ряд синтаксичний*). У цьому разі кількість компонентів ряду необмежена (пор.: *Ряд закритий (замкнутий) словесний*): *Побіля кущів і дерев порозкидано темно-сині фіалки — перша ознака пізньої весни* (Україна молода. — 2007. — 18 травня); *Зошит, ручку, олівець, пенал Василько пильно оглянув кілька разів і залишився задоволений їхнім виглядом* (В. Підмогильний).

Ряд закритий (замкнутий) словесний — ряд, утворений словами, що поєднані за допомогою сполучників і кількість компонентів якого суворо обмежена, визначається семантикою сполучника: *Вираз обличчя Остапа після смерті сестри був завжди більше серйозний, ніж веселий* (В. Підмогильний). Свобода розташування компонентів закритого ряду не абсолютна, порядок їхнього лінійного розташування постає значущим (пор.: *Ряд відкритий (незамкнутий) словесний*), тому що другий компонент ряду відноситься до першого не так, як перший до другого, тобто позиції до сполучника та після нього є

семантично закріпленими (*пор.*, наприклад, двомісні сполучники типу *не стільки ... скільки, скоріше ... ніж*: *Ще мить — і Остап подав батькові руку на прощання, не стільки з поваги, скільки з обов'язку* (В. Підмогильний)).

Див.: Ряд синтаксичний.

Ряд синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксис*) — найпростіший тип конструкції з паралельними членами, що охоплює однорідність (*Учителька перевіряла учнівські зошити, щоденники, окремі записи*), неоднорідну сурядність (*Хлопчик пише красиво, але з помилками*), пояснення (*Визначте для себе самі поняття квадрата, тобто відповідної геометричної фігури*), уточнення (*Надлишкова водяна пара починає виділяти туман або — при різкому охолодженні — дощ* (Молодь України. — 1997. — 28 травня)), включення (*Новий наставник підійшов до старших учнів, до середніх, а також і до наймолодших слухачів* (Україна молода. — 2000. — 7 липня)). Відношення між членами ряду бувають: нульовими (суто граматичними) та семантично змістовими. Перші охоплюють вираження синтаксичної еквівалентності (однотипності): *Дівчина внесла до світлиці молоко, хліб, картоплю* (О. Левада). Семантично змістові внутрішньорядні відношення охоплюють вияв первинного співвідношення (сурядності, протиставності й розділовості) і вторинного (градацийності, приєднання).

Ряд слів синонімічний (прикм. від ім. *синонім*) — група слів, пов'язаних між собою синонімічними зв'язками, що складає не просту сукупність синонімів, а певним чином організовану лек-

сичну групу, у якій центральним є слово-домінанта, а до периферії тяжіють лексеми обмеженого вжитку або з максимальним ступенем вияву інтенсивності. *Напр.: розриватися, рватися, розпадатися та ін.; простий, не складний; (план) не важкий, не вигадливий; (проста мова) не вигадлива, не пишномовна, не кучерява; (просте життя) буденне; (простий обід) не пишний, не розкішний, скромний; (проста гра актора) природна; (простий лист) звичайний, не рекомендований; (проста карта) не козирна; (простий серцем) щирий, відвертий, простодушний, не двоєдушний; (простий у стосунках) невимушений, безпосередній; (проста якість) грубий, неякісний і под.*

Див.: Синоніми.

Ряд тематичний — сукупність слів у семантичному полі, об'єднаних відношеннями парадигматичної супряжності (напр., *ромашка, троянда, хризантема, пролісок, гвоздика, чорнобривці, айстри* і под.).

Рядок червоний — початковий рядок тексту, а також частина тексту, що розпочинається з відступу праворуч. *Див.: Абзац.*

С

Саботаж (франц. *sabotage*, від *saboter* — стукати черевиками) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — один з прийомів мовленнєвого впливу, що реалізує прихований і стриманий опір, зорієнтований на ігнорування змістового компонента висловлення для ухилення від

С

спілкування, викривлення або приховування інформації.

Самогубство комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) — груба похибка / помилка мовця під час інформативного обміну, унаслідок чого подальша комунікація постає неефективною або ж мало результативною.

Самоконцепція (*сам-/само-* + *концепція* (лат. *conceptio*)) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) (**етнічна**) (прикм. від ім. *етнос*) — Див.: *Автостереотип етнічний*.

Самоназва етнічна (прикм. від ім. *етнос*) — ім'я, яким традиційно називає себе певний етнос (*народність, нація, етнічна група*). С. е. може не збігатися з офіційною назвою етносу або іменем, яким називають цей етнос члени інших національних лінгвокультурних спільнот. Див.: *Етнос*.

Самосвідомість етнічна (прикм. від ім. *етнос*) (**національна**) (прикм. від ім. *нація*) — складник національно-психологічного комплексу етносу, означає атрибут національного життя, тобто належність людини до певної соціально-етнічної спільноти, зумовлена розумінням місця та статусу своєї нації в системі відносин і цивілізаційному процесі та усвідомленням національних пріоритетів та інтересів, зв'язків своєї нації з іншими. Зміст категорії формується в часі та сприяє розвитку мовного патріотизму. С. е. є найсуттєвішою (визначальною) ознакою етнічної належності, що гарантує внутрішню єдність нації, активну силу доцентрових сил і відмежування від інших націй, уможливило внутрішньоособистісне ототожнення себе з чітко визначеним етносом, ус-

відомлюючи власне етнічне «я» як неповторне й унікальне; це усвідомлення етносом (індивідом) своєї належності до певного етносу (нації, народності) як соціально-економічної, політичної, культурної, мовної, комунікативної спільноти. Див.: *Етнос; Нація; Народність. Пор.: Маргіналізація лінгвокультурна*.

Самосвідомість мовна — усвідомлення людиною самої себе як відповідної самодостатньої мовної особистості, своєї мовної діяльності в соціумі. Див.: *Особистість мовна; Діяльність мовна. Пор.: Свідомість мовна*.

Самопрезентація (*сам-/само-* + *презентація*) — специфічно мотивований і організований у вербальний чи невербальний формах.

Самостійний — незалежний (див.: *Головний / Стрижневий*).

Самостійні слова — те саме, що повнозначні слова. Див.: *Слова повнозначні*.

Сандхі (санскр. зв'язок, з'єднування) — термін, який уведено давньоіндійськими граматистами (можливо, Паніні) на позначення звукових змін на стику морфем (С. внутрішнє) і на межі двох значущих одиниць (С. зовнішнє). С. охоплює і фонетичні, і морфологічні звукові чергування. Відповідні фонетичні явища можуть виступати як порубіжні сигнали (*пор.: Дірема*), *пор.*, наприклад, в українській мові — чергування префікса *з/с* у словах типу *зробити* та *спитати*. В українській мові різні С. внутрішнього й зовнішнього аспекту простежували в тому, що окремі правила позиційних змін, активні в першому випадку, нечинні в другому. Так, пом'якшення твердих

приголосних перед м'якими властиве для С. внутрішнього та невластиве для С. зовнішнього (на стикуванні повнозначних слів), *пор.* різний фонетичний вияв стику на межі слів у французькій мові, який кваліфікують як *елізію*.

Сарказм (грецьк. *sarkasmos* — терзання) — їдка, викривальна, дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті та презирства. С. позбавлений подвійного, прихованого дна, як іронія, близько до якої перебуває, а виражається прямо. Сарказмові притаманне поєднання гніву, ненависті з гіркою насмішкою. Об'єктом С. є здебільшого речі небезпечні, різко негативні й аморальні (*пор.* поеми «Сон», «Кавказ», «Юродивий» Тараса Шевченка та ін.). У сучасній літературі до С. вдаються Д. Павличко, І. Драч, В. Цибулько та ін.

Сати́ація (лат. *satiare* — годувати досита, насичувати) — втрата значення слова внаслідок багаторазового повторювання або позаситуативного його вживання.

Свердловини глибинні — тип фонетичних знань, енциклопедичні знання, актуалізовані для розуміння тексту на ґрунті вербальних сигналів.

Свистячі приголосні (сибілянти (лат. *sibilans* (*sibilantis*) — той, що свистить)) — *Див.: Приголосні свистячі* (сибілянти).

Свідомо комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **невда́ча** — *Див.: Невдача комунікативна свідомо*.

Свідомість — форма психічної діяльності, орієнтована на відображення та перетворення дійсності.

Свідомість дискурсивна (прикм. від ім. *дискурс*) — фрагмент свідомості, що охоплює знання про правила мовленнєвої комунікації, її процедуру, етикет; ін-

тенцію, інтерпретанту, ситуативні знання дискурсу, необхідні для неадаптивного творення дискурсу і їхніх складників.

Свідомість етнічна (прикм. від ім. *етнос*) — складна сукупність політичних, економічних, естетичних, філософських, релігійних, духовних тощо поглядів і переконань, властивих представникам певного етносу. *Див.: Етнос; Нація; Народність*.

Свідомість етнокультурна (прикм. від ім. *етнокультура*) — усвідомлення певним етносом і його членами неповторності своєї культури, її відмінності від інших культур. С. е. здебільшого характеризується аксіологічними (оцінними) аспектами: розумінням цінності своєї культури. *Див.: Етнос; Культура. Пор.: Маргіналізація лінгвокультура*.

Свідомість етносу (грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — складник етнокультурної свідомості, що забезпечує в повному обсязі комунікативну діяльність конкретного народу з опорою на історично й культурно зумовлені ритуали, звичаї, традиції та стереотипи спілкування. *Див.: Етнос; Комунікація; Ритуал мовнокультурний. Стереотип комунікативної поведінки лінгвістичний*.

Свідомість комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) — сукупність комунікативних знань, умінь, навичок і механізмів, що роблять можливою комунікативну діяльність людини, до яких насперед належать: комунікативні настанови свідомості, ментальні комунікативні категорії, набір усталених у відповідному суспільстві норм і правил комунікації та под.

С

Свідомість мовна — структуроване поняття, що містить такі складники: 1) мова як національна самоідентифікація особистості (постає не завжди чинним, правомірним); 2) мова як картина світу, як вияв природного існування її носіїв; 3) мова як просторово-часовий вимір національної культури, поза яким існування та функціонування останньої є недостатнім; 4) мова як наочний, спостережуваний знак і універсальний засіб єдності етносу; у комунікативістиці — сукупність психічних, емоційно-експресивних механізмів породження, розуміння та зберігання мови у свідомості (забезпечують процес мовленнєвої діяльності); рівень свідомості учасників міжособистісної та міжкультурної комунікації, на якому образи, уявлення, мисленнєві структури отримують мовне оформлення, тобто поєднуються з елементами мовного коду; у дискурсології — лінгвокультурний компонент свідомості нестабільного характеру; являє собою ціннісно орієнтований образ світу, що означуваний певними мовними формами; створюється діяльністю рефлексії, постаючи потужним фундаментом ефективної комунікації. *Див.: Мова; Код; Свідомість мовна колективна. Пор.: Самосвідомість мовна.*

Свідомість мовна колективна (прикм. від ім. *колектив*) — розуміння членами конкретної національної лінгвокультурної спільноти неповторності, значущості мови (або мов), яка використовується у щоденному спілкуванні, і свідоме використання членами певного соціуму законів, правил, максимум тощо уживаної мови (мов). *Див.: Мова;*

Код; Свідомість мовна колективна. Пор.: Самосвідомість мовна.

Свідомість просторова — спосіб сприйняття відстані й простору під впливом усесвітніх мас-медіа. *Див.: Мова; Код; Свідомість мовна колективна. Пор.: Самосвідомість мовна.*

Свідомість темпоральна — спосіб сприйняття часу. Спосіб, у який мас-медіа впливають на уявлення про час. *Див.: Мова; Код; Свідомість мовна колективна. Пор.: Самосвідомість мовна.*

Свіжість стилю (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — відтінок мовлення, що досягається незвичним або рідкісним (але не екстравагантним) поєднанням слів, віднайденням нового слова. Це поняття протиставлене трафаретності стилю, *пор. також: Надто базато его в їхньому організмі* (Р. Кіплінг); *Розповів про справу доступними для нього висловами* (натяк на недостатню освіченість суб'єкта мовлення). Це може досягатися за рахунок використання іншомовних слів — варваризмів: *І все буде в океї. Пор.: В один прекрасний день і в одну прекрасну хвилину; З превеликим задоволенням — з великим задоволенням.*

Світлі можливі — словесні конструкції, що можуть набувати наповнення на ґрунті правильної граматики природних мов при використанні відповідних правил.

Світосприйняття етнічне (прикм. від ім. *етнос*) — сприйняття світу та його інтерпретація, обумовлені етнокультурними чинниками (*віруваннями, міфами, традиціями* тощо) і відбиті в мовній картині світу певного

етносу. *Див.: Менталітет етнічний (національний); Картина світу мовна; Етнос.*

Сегмент (лат. *segmentum* — відрізок) — відрізок мовлення, що вичленований із лінійної послідовності мовлення (мовленевого потоку) як відтворюваний в інших послідовностях без втрати тотожності.

Сегментатор (лат. *segmentum* — відрізок + *-атор*) **мóрфний** (прикм. від ім. *морф*) — система автоматичного поділу текстових слів на морфи — коренів, афіксальні з індексами граматичної належності до певної частини мови.

Сегментація (лат. *segmentum* — відрізок, смуга) — 1) поділ мовленнєвого потоку як лінійної послідовності (або ряду) на складові елементи або відрізки. **Сегментація висловлення.** **Сегментація мовлення;** 2) вичленовування окремого компонента речення та винесення його або в абсолютний початок, або в абсолютний кінець реченнєвої структури з метою максимальної концентрації на ньому уваги: *І кожен з нас повинен шанувати як найцінніший скарб, неповторний вивір людства — книгу (А. Яна).* *Пор.: Парцеляція; Конструкція приєднувальна.*

Сегментні (лат. *segmentum* — відрізок; прикм. від ім. *сегмент*) **одиниці** — *Див.: Одиниці сегментні.*

Сегментний (лат. *segmentum* — відрізок; прикм. від ім. *сегмент*) **рівень** — *Див.: Рівень сегментний.*

Селективність (лат. *selectio* — вибір, відбір) — у психолінгвістиці — психологічні процеси, за допомогою яких людина вибирає, уникає, сприймає, тлумачить, запам'ятовує або забуває символічні образи.

Сéма (грецьк. *sēma* — знак) (**мно́жник семанти́чний**) — мінімальна, гранична одиниця плану змісту; мінімальне значення; елементарна семантична одиниця, варіант семеми. Синоніми: **Компонент значення; Множник семантичний; Маркер.** *Див.: Структура лексичного значення слова семна. Пор.: Грамема.*

Сéма (грецьк. *sēma* — знак) **диференційна** (прикм. від ім. *диференціяція*) — сема, за якою розрізняються слова певного лексико-семантичного поля. *Див.: Значення слова.*

Сéма (грецьк. *sēma* — знак) **інтегральна** (лат. *integralis* — нероздільно пов'язаний з цілістю) — сема, спільна для двох чи більше лексичних значень.

Сéма (грецьк. *sema* — знак) **ймовірна** — *Див.: Сема потенційна; Значення слова.*

Сема (грецьк. *sēma* — знак) **культу́рна** (прикм. від ім. *культура*) — дрібніші та універсальніші за слово семантичні одиниці, семантичні ознаки. Так, у слів борщ, вареники, галушки, калина можна виділити такі культурні семи: борщ — рідка страва, що вариться з насичених буряків, капусти з додаванням картоплі та різних приправ, їжа українців; вареники — невеликий виріб, зіплений з прісного тіста й начинений сиром, ягодами, капустою, картоплею та ін., їжа українців; галушки — різані або рвані шматочки прісного тіста, зварені на воді або на молоці, їжа українців; калина — кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди, символ українців та ін.

Сéма (грецьк. *sta* — знак) **потенційна** — сема, що не характеризує позначені словом предмет

С

чи поняття, але може виявлятися у певних ситуаціях. Синонім: *Сема ймовірнісна*. Див.: *Значення слова*.

Семантема (франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semtantikos* — той, що має значення, означає; означальний) — те саме, що семема. Див.: *Семема*.

Семантизація (франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semtantikos* — той, що має значення, означає; означальний) — у навчанні — вияв смислу, значення мовної одиниці. Процес розкриття значення іншомовних слів. Наявна **семантизація перекладна** й **семантизація неперекладна**. Семантизація неперекладна охоплює тлумачення, використання контексту, синонімів, антонімів. Семантизація лексичного матеріалу. Семантизація спостерігається.

Семантика (франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semtantikos* — той, що має значення, означає; означальний) — 1) план змісту мовних одиниць: морфем, слів, словосполучень, речень, складних синтаксичних конструкцій і под.; 2) розділ мовознавства, що вивчає план змісту, смислу, значення в мові, тлумачення знаків і знакових виражень, окреслених предметною (екзистенційною) та поняттєвою (інтенційною) сферами; 3) у широкому розумінні С. — частина (аспект) семіотики, тісно пов'язана з металогікою, що висвітлює відношення висловів логічної мови до позначуваних нею об'єктів і змісту, який вони виражають, пояснюючи властивості понять «смысл», «значення», «ім'я», «аналітична істинність», «хибне судження», «іс-

тинне судження» тощо, а також пов'язана із системним відношенням знаків як носіїв відповідного змісту (пор.: *Значущість*). Найменшою одиницею С. є «сема» з відповідними граматичними та лексичними значеннями (так, слово *ріка* вказує на природне водне середовище, *міст* — на споруду, що з'єднує два береги, водночас — це іменники з відповідними граматичними значеннями роду, числа, відмінка). У силу парадигматичних семантичних відношень слова реалізують різні вияви поєднуваності: синоніми, антоніми, пароніми, лексико-семантичні поля, лексико-семантичні гнізда і под. У художньому мовленні (тексті) С. зазнає глибинних естетичних перетворень задля виникнення іншої образної реальності, мотивованої загальномовною практикою, містить низку присутніх змістових і емоційно-оцінних прирощень (конотацій), зумовлених тим чи іншим літературним контекстом. Образному слову притаманні множинність, дифузність, інваріантність його С. Так, наприклад, у рядках поезії «Автобіографія» Богдана-Ігоря Антоновича наведена глибинна багатоплановість семантичних полів: *Мої пісні — над рікою часу калиновий міст*. Метафоричні словосполучення *ріка часу*, *калиновий міст*, міцно закорінені в народній етимології, народній пам'яті й ментальності, значно розширюють і увиразнюють ці поля своїм неповторно-індивідуальним колоритом, постановляють нових смислових аспектів.

Семантика (франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semtantikos* — той, що має значення, означає; означальний)

глибинна — напрям лінгвістичної семантики та штучного інтелекту, що досліджує проблеми репрезентації та використання позамовних (екстралінгвальних) чинників під час семантичного аналізу текстів. С. г. розглядають у колі таких дисциплін і дослідницьких напрямів, як інтерпретативна семантика, репрезентація знань, моделювання природної мови, штучний інтелект тощо. Завдання С. г.: аналіз різних видів розуміння природної мови з погляду їхнього моделювання; інвентаризації різноманітних типів знань, що використовуються для розуміння суті текстів; визначення одиниць і структур «знаннявої» репрезентації змісту, а також механізмів глибинного семантичного аналізу текстів. *Див.: Семантика.*

Семантика (франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) (**прототипна**) (грецьк. *prototypon*; прикм. від ім. *prototimon*) — 1) когнітивний підхід до категоризації понять, а також аналізу організації поняттєвого простору в свідомості людини, де поняттєві структури розглядають як носіїв базових знань про світ, а лексичне значення — як когнітивну категорію. Цей семантичний напрям виник унаслідок бурхливого розвитку когнітивних ідей, зорієнтованих на дослідження мовних структур як засобів формування та репрезентації знань у свідомості носія мови. С. п. кваліфікують із двох позицій: у контексті когнітивної науки та в контексті методів лексичної семантики, дисципліни, що дос-

ліджує значення слів і понять. У першому випадку в фокусі опиняються природно-мовні механізми концептуалізації простору свідомості, структури класифікації та категоризації понять, відмінні від традиційних уявлень про таксономічні ієрархії понять типу «рід — вид», «ціле — частина» тощо (такі типи зв'язків у термінах Дж. Лайонса називають гіпогіперонімічними). Прототипна семантика як одна із дисциплін когнітивної науки має відповісти на питання: як організовано знання про світ у свідомості людини, як формуються та фіксуються поняття про світ і под. З погляду теорій лексичного значення головною метою П. с. є опис структури концептів, що складають підґрунтя називання речей у лексичній системі мови, опис ідеї, а не просто чуттєвого образу об'єкта, що йменується описом прототипу (А. Вежбицька). На відміну від інших семантичних теорій, що трактують значення слова, ґрунтуючись тільки на реаліях природного світу й ігноруючи людський чинник у пізнанні реальності та в мові, С. п. виходить із розуміння значення слова як прототипу об'єкта, що позначається цим словом. С. п. пов'язана якнайтісніше з теорією природної категоризації та класифікації понять у свідомості людини. Концептуалізація простору свідомості, формування базових знань, категоризація та класифікація понять полягають у тому, що для кожного слова окреслюється семантичне коло споріднених елементів за «принципом родинної схожості» (Л. Вітгенштейн) та визначається глибинний узагальнювальний репрезентант

С

(прототип) — головне значення певного слова, що реалізується у його вживанні. Категоризація у стверджувальній модальності подається в текстах тлумачень у будь-якому тлумачному словнику. Метою категоризації є пояснення нового через уже відоме та структурування картин світу за допомогою узагальнень; 2) теорія значення, яка стверджує, що значення мовної одиниці не може бути зведеним до об'єктивної характеристикації позначеної нею ситуації й тому необхідно враховувати й ракурс, що обирається концептуалізатором при розгляді ситуації та способу її вираження. Див.: *Семантика*.

Семантика (франц. *sémantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — див. *Смисл комунікативний*.

Семантика (франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **культурна** (прикм. від ім. *культура*) — проблемна сфера культурології, яка вивчає культурні об'єкти щодо вираженого ним смислу (значення). У межах С. к. культурні об'єкти розглядаються як носії культурно значущої інформації. Див.: *Смисл; Значення*.

Семантика (франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **національно-мовнокультурна** — значення мовних одиниць (або їхні складники), що виявляють національну та мовнокультурну специфіку життя, світобачення тощо певного етносу, національ-

ної лінгвокультури. Див.: *Значення; Світосприйняття етнічне; Картина світу мовна*.

Семантика (франц. *sémantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **поріджувальна** — один з напрямів теорії трансформаційних (поріджувальних) граматики, що передбачає створення моделі мови за схемою «від значення до тексту» та «від тексту до значення». Див.: *Семантика*.

Семантика (франц. *sémantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **прототипна** (грецьк. *prototypon*; прикм. від ім. *prototun*) — один із виявів когнітивного підходу до вивчення мови, де прототип витлумачено як мисленнєвий корелят найкращого зразка певного класу об'єктів (Л. Вітгенштайн). Див.: *Семантика*. Пор.: *Семантика породжувальна*.

Семантика (франц. *sémantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **речення внутрішня** — граматична (формальна) семантика речення, семантика синтаксичних позицій, займаючи які слова стають членами речення. Див.: *Семантика*. Пор.: *Семантика речення зовнішня*.

Семантика (франц. *sémantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **речення зовнішня** — лексична (номінативна) семантика речення. У цьому плані речення розглядається або як вираження певного судження, або як позначення (найменування) певної ситуації (події). Див.: *Семанти-*

ка. *Пор.: Семантика речення внутрішня.*

Семантика (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmanticos* — той, що має значення, означає; означальний) **речення комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — семантика, набута реченням у процесі комунікації, при його використанні в мовленні. Вона доповнює, уточнює й конкретизує мовну семантику речення, що формально виражається в *актуальному членуванні речення*. *Див.: Семантика. Пор.: Семантика речення зовнішня; Семантика речення внутрішня.*

Семантика (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmanticos* — той, що має значення, означає; означальний) **речення мовна** — семантика окремого речення, поза контекстом і ситуацією, у «стані синтаксичного спокою». *Див.: Семантика. Пор.: Семантика речення зовнішня; Семантика речення внутрішня.*

Семантика (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmanticos* — той, що має значення, означає; означальний) **топологічна** (грецьк. *topos* — місце, місцевість + *-логія*; прикм. від ім. *топологія*) — напрям у когнітивній лінгвістиці, що вивчає відношення між окремими значеннями слова. *Див.: Схема топологічна.*

Семантико-стилістичні (*семантико + стилістичний*) **синоніми** (грецьк. *synōnutos, synōnuta* — однойменний, від *syn* — разом і *опута* — ім'я) — *Див.: Синоніми семантико-стилістичні.*

Семантична (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmanticos* — той, що має зна-

чення, означає; означальний) **позиція** (лат. *positio* від *pono* — розміщую, ставлю) — *Див.: Позиція семантична.*

Семантична (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmanticos* — той, що має значення, означає; означальний) **структура** (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення** — *Див.: Структура речення семантична.*

Семантична (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmanticos* — той, що має значення, означає; означальний) **(сисловá) структура** (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **слова** — *Див.: Структура слова семантична / Структура слова сислова).*

Семантична (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *semanticos* — що має значення, означає) **сітка** — *Див.: Сітка семантична.*

Семантичне (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *semanticos* — що має значення, означає) **поле** — *Див.: Поле семантичне.*

Семантичний (грецьк. *sēmanticos* — означальний, франц. *semantique* — наука про зміст, від грецьк. *semantikos* — що має значення, означає) **відмінок** — *Див.: Відмінок семантичний.*

Семантичний (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmanticos* — той, що має значення, означає; означальний) **компонент** (лат. *componens (componentis)* — складання, розташування) — *Див.: Компонент семантичний.*

Семантичний (франц. *sēmantique* — наука про зміст, від грецьк. *sēmanticos* — той, що має зна-

С

чення, означає; означальний)
мно́жник — те саме, що сема.
Див.: Сема.

Семанти́чний (франц. *séman-tique* — наука про зміст, від грецьк. *se̐mantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **словни́к** — те саме, що ідеографічний словник. *Див.: Словник ідеографічний.*

Семанти́чний (франц. *séman-tique* — наука про зміст, від грецьк. *se̐mantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **шум** — *Див.: Шум семантичний.*

Семанти́чні (франц. *séman-tique* — наука про зміст, від грецьк. *se̐mantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **сино́німи** (грецьк. *synōnymos*, *synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) — *Див.: Синоніми семантико-стилістичні. Синоніми поняттєві.*

Семанти́чні (франц. *séman-tique* — наука про зміст, від грецьк. *se̐mantikos* — той, що має значення, означає; означальний) **сполу́чники** — *Див.: Сполучники семантичні.*

Семасіоло́гія (франц. *séman-tique* — наука про зміст, від грецьк. *se̐mantikos* — той, що має значення, означає; означальний) — розділ мовознавства, що вивчає значення слова, лексичну семантику, лексичну систему мови й слово як елемент цієї системи з огляду внутрішніх закономірностей, що її організують, зокрема: природу лексичного значення, типи лексичних значень, закономірності смислового розвитку слів, зміни значень, групи слів, виценовувані на підставі наявності спільних і диференційних компонентів значення (*антоніми, синоніми* і под.); у широкому значенні —

наука про семантичні одиниці мови; один із двох підходів до вивчення мовного знака, що передбачає шлях від форми (плану вираження) до значення (плану змісту) (*пор.: Ономасіологія*).

Семе́ма (від *сема* + *ема*) (**сема-те́ма**) — 1) найменша одиниця системи змісту, співвідносна з відповідним елементом системи вираження в парадигматичному ряду, тобто в системі одиниць певної мови; лінгвістично релевантна одиниця мови (*пор.: Морфема; Фонема*); 2) окреме значення слова, розглянуте на емічному рівні, тобто в системі мови; значення слова, його речовинний зміст. *Див.: Семантика.*

Семілінгві́зм (грецьк. *se̐meion* — знак + лат. *lingua* — мова) — *Див.: Напівмовність.*

Семіоло́гія (грецьк. *se̐meion* — знак + *-logia*) = **семіотика** (грецьк. *se̐meiōtikē* — вчення про знаки) — наука про загальні властивості знакових систем загалом, що охоплює мовознавство настільки, наскільки мові властиві семіологічні властивості, що постають засобом розрізнення, природного вираження відмінностей (вказівка на відмінності) між окремими мовними одиницями (*Див.: Знак мови. Пор.: Семіотика*). **Семіологічний аспект значення слова.** *Див.: Семіотика.*

Семіосфе́ра (грецьк. *se̐ma* — знак + *сфера*) — комунікативний механізм, що існує в пам'яті етносу, людства та який реалізується у продуктах людської культури, науки, мистецтва, літератури та ін. (*семіосфера поезії, художньої прози, музики, кіно, малярства* та ін.).

Семіо́тика (грецьк. *se̐meiōtikē* — учення про знаки, *se̐meion* — знак) (**семіоло́гія**) (грецьк. *se̐-*

теіон — знак + *-логія*) — наукова дисципліна, що вивчає спільне в будові, функціонуванні, використанні тощо різних знакових систем (*див.: Знак мови*), які зберігають і передають інформацію; наука про функціонування інформаційних знакових систем, за допомогою яких здійснюється спілкування в людському середовищі (*природна мова, система мистецьких і наукових, у тому числі формалізованих, засобів передачі думок і почуттів, система жестових, світлових, тактильних, звукових, речових і под. сигналів побутового, обрядового, сакрального характеру* тощо), а також спілкування тварин. С., за твердженням Ч.-С. Пірса (1839–1914) — американського філософа та математика, або семіологія, за термінологією швейцарського лінгвіста Фердинанда де Соссюра (1857–1918), виникає наприкінці XIX ст. Спочатку ці терміни означали різні поняття. Термін *семіотика* вживався щодо знакових систем формально-логічного та логіко-математичного характеру, а термін *семасіологія* — щодо природної мови та мистецьких «мов». Сьогодні вони використовуються здебільшого як синоніми. Вивчає структуру й функціонування знаків у аспектах семантики, синтактики та прагматики. **Семіотичний опис.**

Семна (прикм. від ім. *сема*) **структура** (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **лексичного** (прикм. від ім. *лексика*) **знання** — *Див.: Структура лексичного значення слова семна.*

Семнологія (грецьк. *sempnos* — урочистий) — промова в урочистому тоні.

Сенсорика (лат. *sensus* — почуття) — невербальна комунікація, основою якої виступає чуттєве сприйняття учасників спілкування: *запахи тіла та косметики, аромати кухні, поєднання кольорів, звуків і под. Пор.: Кінесика.*

Сентенція (лат. *sententia* — думка, судження) — вислів, що коротко повчає, як є чи має бути в житті. С. буває безпосередня або алегорична. Поширена С в байках, де, набуваючи морально-повчальної тенденційності, називається мораллю (або силою). С. наявна і в інших жанрах лірики, зокрема у медитативній, постаючи подеколи стильовим компонентом у творчості автора: *О, не взискуй гіркого меду слави! / Той мед недобрий, від кусючих бджіл. / Взискуй сказати поблідлими вустами / хоч кілька людям необхідних слів. / Взискуй прожить несуетно і дзвінко. / Взискуй терпіння витримати все. / А справжня слава — то прекрасна жінка, / що на могилу квіти принесе* (Л. Костенко). Два останні рядки, якими завершується градація динамічного сюжету восьмивірша, — постають С.

Сентенціатив (лат. *sententia* — думка, судження + *-атив*) — у комунікативній лінгвістиці — тип мовленнєвого акту, що виділяє один-єдиний план з усіх можливих, з-поміж усіх інших альтернатив: *Надійся лиш на себе і свій дух / Скріпляй, зміцняй в братерському поєднанні, / Аби вогонь у грудях не потух, / А ще збуяв на лютім катуванні!* (М. Старицький). Комунікативно-інтенційною настановою мовленнєвих актів С. може поставати спонування адресата до дії, найбільш прийнятної, на

С

погляд адресанта, для нього: *Ти помолишся до Йосипа святого, / то він всі сні перенесе на добре* (Л. Українка); думка щодо майбутньої поведінки адресата з наданням йому повної свободи у виборі стратегій поведінки: *Брате мій, / коли ти сам по волі шию схилиш / в ярмо Христове, солодке се буде / твоєї душі...* (Л. Українка); рекомендації: *Не перехилийся, бо впадеш та й утопнеш* (Б. Грінченко); інструкції: *Тепер дивись: тут ти, тут шнур, тут гак, / а тут вікно. Шнур зачеми на гак, / сам на вікно і вниз по шнурі гайда!* (Л. Українка). В інших класифікаціях такий мовленнєвий акт називають **порадою**. **Пор.: Асертив.**

Сепарація (лат. *separatio* — відокремлення) **етномовнокультурна** (прикм. від ім. *етно* + *мовно* + *культурний*) — процеси відчуження, розходження, іноді штучного розведення, протиставлення тощо етнічних лінгвокультур як результат різноманітних негативних соціально-політичних, економічних, культуротворчих, моводержавних та інших процесів у суспільстві. **Пор.: Конвергенція.**

Середньопіднебінні приголосні — те саме, що **палатальні приголосні**. **Див.: Приголосні палатальні.**

Середньоязикові приголосні — те саме, що **палатальні приголосні**. **Див.: Приголосні палатальні.**

Середовище діалогове (прикм. від ім. *діалог*) (**комунікативне**) (прикм. від ім. *комунікація*) — сукупність мовних і позамовних (*психологічних, психічних, соціальних, рольових, вікових, гендерних* тощо) чинників, а також тональність й атмосфера, в яких відбувається спілкування.

Середовище етнічне (прикм. від ім. *етнос*) — мовні та культурно-побутові обставини життєдіяльності людини (групи людей), які впливають на його (їхню) етнічну, культурну ідентифікацію, спосіб життя, свідомість тощо. **Див.: Етнос; Свідомість етнічна. Пор.: Середовище культурне.**

Середовище культурне (прикм. від ім. *культура*) — культурні аспекти життя людини (групи людей), усього етносу, що суттєво впливають на його (їх) етнічну, культурну тощо ідентифікацію / самоідентифікацію, спосіб життя, мову, спілкування. **Див.: Етнос; Культура; Свідомість етнічна. Пор.: Середовище етнічне.**

Середовище лінгвокультурне (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — мовні й культурні чинники повсякденного життя людини (групи людей), етносу, що певним чином впливають на його (їхню) етнічну, культурну ідентифікацію / самідентифікацію, спосіб життя, особливості спілкування, поведінки тощо. **Див.: Етнос; Мова; Культура; Свідомість етнічна. Пор.: Середовище етнічне; Середовище культурне.**

Середовище полілінгвокультурне (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — здебільшого стабільна (чи відносно стабільна) мовно-культурна ситуація, обставини життя та діяльності людини (групи людей), усталені на певній спільній території проживання (однієї держави) носіїв різних мов і культур. У рамках С. п. одна з мов (найчастіше найчисленнішого етносу) виконує функцію мови міжкультурного спілкування. В Україні С. п. склалося в Автономній Республіці Крим.

Див.: Мова; Культура; Ситуація полілінгвокультура.

Серійність (прикм. від ім. *серія*) **тексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — явище текстової синтагматики, наявність циклів, збірників, продовження тексту тим самим автором або іншими.

Сермоцинація (лат. *sermocynatio*) — *Див.: Антиципація; Антипофора.*

Сибілянти (лат. *sibilans (sibilantis)* — той, що свистить) — те саме, що свистячі звуки. *Див.: Приголосьні свистячі.*

Сигніфікат (лат. *significatum* — означуване) (**інтенсіона́л**) (лат. *intensivus* — охоплювальний) — поняттєвий зміст мовного знака; ті властивості, на ґрунті яких певні предмети / ситуації об'єднані у відповідний клас і протиставлені елементам інших класів. Термін С. переважно використовується у парі з терміном **денотат** (у формальній семантиці в тому самому значенні вживають термін **інтенсіонал** у парі з терміном **екстенсіонал**). Поняття С. на позначення змісту поняття привнесене американським філософом Чарльзом Уільямом Моррисом (у 1938 р.), представником логічної семантики, зі схоластичної середньовічної логіки (Й. Солсберійський, XII ст.). Учений протиставляє С. **денотату** (певний клас предметів / ситуацій). Згодом Георг Фреге витлумачив С. як смисл, а **денотат** — як значення; У. Куайн ототожнив С. зі значенням, А. Чьорч — із концептом, Фердинанд де Соссюр — із означуваним. У сучасній логічній семантиці С. протиставлений **денотату** як ідеальне матеріальному, системне — мовленнєво-

му, віртуальне — актуалізованому. Так, у реченні *Дитина спить* сигніфікат імені *дитина* охоплює ознаки «істота», «особа», «недоросла особа», «менша від певного Х-а». С. дієслова *спати* містить такі властивості ситуацій цього класу: «фізичний стан істоти», «форма відпочинку», «з максимально можливим без шкоди для організму істоти стану спокою різних систем». Структурно С. членується на **інтенсіонал** — когнітивне ядро значення та **екстенсіонал** — клас однотипних об'єктів, що узагальнені у відповідній мисленнєвій категорії. У мовленні інтенсіонал є смисловим інваріантом, а екстенсіонал звужений до одиничного поняття та ситуації. Інколи той самий денотат може позначатися мовними формами з різними сигніфікатами. Так, та сама дитина, що названа в реченні *Дитина спить* відповідним іменником, в інших випадках може називатися: *Надійка, донечка мого брата, онука Івана Степановича, онука Марії Іванівни* та ін. За тотожності референта ці мовні вислови розрізняються своїм сигніфікативним значенням, оскільки містять інформацію про різні властивості референта. Суттєвим постає розмежування **сигніфіката** та **конотата** мовних форм і мовних одиниць, оскільки останній завжди пов'язаний з додатковими семантичними та прагматичними особливостями («співзначеннями») значення слова або інших форм і зумовлені асоціативно-образним, емоційно-експресивним, оцінно-кваліфікаційним нашаруваннями як вторинними (*див.: Конотація*). Розмежуван-

С

ня С. слова і С. речення пов'язано із диференціацією «поняття» як опертя С. слова та «пропозиції» («думки», «предикації», «семантичної моделі речення», «судження») — як С. речення. Похідним постає встановлення статусу **сигніфікативних** імен як носіїв пропозитивного змісту (*невдаха, нероба, війна, битва* та ін.). Слову властива **сигніфікативна** функція, тобто диференційна функція (власне-звуковий бік значення, значення слова як лексеми (інваріанта)). С. фіксує певний комплекс ознак денотата — тимчасових або постійних, факультативних або стаціонарних, абсолютних або відносних. Тому **сигніфікативний** аспект являє собою ядро лексичного значення слова, оскільки синтагматичні чинники як суттєві в уточненні значення слова є вторинними щодо власне-семантичного аспекту. У мовленні реалізується денотативний вимір лексичного значення слова, що відбиває зв'язок С. (включеного до лексичного знака) із уявленням про конкретний позамовний об'єкт. У цьому випадку внутрішня форма найменування іноді може збігатися із С.

Сигніфікат (лат. *significatum* — означуване) **речення** — спосіб визначення ситуації, що реалізується дієсловом: *Петрик дав Марійці книжку* (ситуація — дія); *Марійка отримала книжку від Петрика* (ситуація — процес); *Книжка подана Марійці Петриком* (ситуація — стан); *Книжка отримана Марійкою від Петрика* (ситуація — стан).

Сила зв'язу (інтенсивність) (лат. *intensio* — напруження, посилення; ім. від прикм. *інтенсив-*

ний) — фізична характеристика звука, що залежить від амплітуди коливань голосових зв'язок, зумовленої силою тиску видихуваного повітря.

Сила ілокутивна (прикм. від ім. *ілокуція*) — значення висловлення, що вказує на те, як його слід сприймати (за Дж. Остіним); функція мовленнєвого акту, що полягає у встановленні наміру його здійснення щодо адресата; те саме, що ілокутивний акт. Засобами (індикаторами) для мотивації сили висловлення постають насамперед конструкції з перформативними дієсловами (*див.: Дієслово перформативне*) у першій особі теперішнього часу дійсного способу активного стану, що реалізують канонічну формулу експліцитного перформатива; а також наказовий спосіб; модальні дієслова; тон голосу, модуляція, емпіфаза; прислівники та прислівникові словосполучення; частки-зв'язки; жести та міміка; розділові знаки на письмі, друкарський шрифт, його різновид; обставини висловлення; прямо виражений або прихований намір адресанта як функція мовленнєвого акту; імпліцитний або експліцитний намір адресанта як функція мовленнєвого акту; складний набір компонентів: ілокутивної мети, її інтенсивності, способу досягнення мети, які пов'язані з прагматичними можливостями ілокутивних і перлокутивних актів. С. і. належить до складу вимірів у характеристиці мовленнєвих актів (разом з успішністю / неуспішністю, істинністю / неістинністю та локутивним значенням).

Сила породжувальна — здатність певного сполучення мовних еле-

ментів до закономірних трансформацій, здатність певної конструкції виступати як «механізм», внутрішній «пристрій», що забезпечує однозначне відтворення моделей або їхніх сукупностей у певній мові.

Сила фонологічної (прикм. від ім. фонологія) **опозиції** (лат. *oppositio* — протиставлення) — кількісна характеристика опозиції, що визначається числом корелятивних пар, що входять до неї.

Силабема (грецьк. *syllabe* — склад) — Див.: *Морфосилабема*.

Силабоморфема (грецьк. *syllabe* — склад + морфема) — Див.: *Морфосилабема*.

Силепсис (грецьк. *sylepsys* — поєднання) — об'єднання однорідних членів речення, що розрізняються граматичною формою, наприклад, числа: *Відомий його характер і ті обставини, які стали на перешкоді*; 1) віднесення присудка до ряду підметів, різних за родом, числом або особою, без узгодження присудка з окремими з них: *І ми і вони добре розуміємо ситуацію, що склалася; Ви і ваші дружини відповідаєте за виховання і поведінку своїх дітей; Цей удар, біда прийшла несподівано; Моя заява, моє прохання була відхилена*. Містить відтінок невимуженості; 2) віднесення слова до двох або більше інших слів, у той час як воно формально-граматично співвідноситься не зі всіма: *Але те, що в мені нуртує, кипить, хвилює, не побажав би й особистому недругові — пор. в мені нуртує, але мене хвилює*; 3) Див.: *Зевгма*; 4) віднесення слова або словоформи до кількох слів без сполучуваності зі всіма ними семантично: *Врятовані пасажирки па-*

роплава були оточені увагою, турботою та медичною допомогою. Пор.: Зевгма.

Сильна позиція (лат. *positio*, від *ропо* — розміщую, ставлю) — Див.: *Позиція сильна*.

Сильне керування — Див.: *Керування сильне*.

Символ (франц. *symbole* — символ, від грецьк. *symbolon* — умовний знак, натяк) — предметний або словесний знак, що опосередковано виражає сутність певного явища (*лотос* — символ божества в індійців, *хліб-сіль* — символ гостинності в українців, *блакитний колір* — символ надії тощо); має філософську смислову наповненість, тому не тождесний знакові. С. пов'язаний з міфом, вірою, поезією, почасти наукою, але не зводиться до них, тяжіє до певного узагальнення, на відміну від алегорії, що виявляється в конкретному образі. С. постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і под. С. не збігається за своїм значенням з будь-яким знаком; багатозначний предметний образ, що об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на ґрунті їхньої суттєвої спільності, спорідненості; у дискурсології — букв.: частина предмета поділеного навпіл, що виступає опертям для розпізнавання «свого» при зустрічі, а потім для вираження всього цілого; 1) синергетична сукупність, що постає як ендотропа: несе в собі у згорнутому типі смисл іншої сутності, не поданої нам безпосередньо; 2) дискурсивна модель, побудована на принципі семантичного згортання контексту; у ролі С. може виступати не тільки слово, але й будь-яка одиниця, що подає у згорнутому вигляді

С

С

смысл її структурного доповнення, у тому числі й цілий дискурс щодо всієї лінгвокультурної системи; смысл символу залежить від об'єкта й від рівня згорнутого в ньому контексту.

Символ (франц. *symbole* — символ, від грецьк. *symbolon* — умовний знак, натак) **вербальний** (лат. *verbalis*, від *verbum* — слово) — ім'я на позначення образу-ідеї, що пов'язує між собою різні плани відтворення дійсності на основі їхньої спорідненості.

Символ (франц. *symbole* — символ, від грецьк. *symbolon* — умовний знак, натак) **національно-культурний** (національно + культурний) — слово (вислів), який має усталені, зумовлені етнічною лінгвокультурою асоціативні зв'язки з поняттям про певний окультурений предмет. С.н.-к. мають вирішальне значення для створення неповторної мовної картини світу певної національної лінгвокультури. Див.: *Слово; Картина світу мовна.*

Символізм (франц. *symbole* — символ, від грецьк. *symbolon* — умовний знак, натак + *-ізм*) **соціальний** (лат. *socialis* — товариський, громадський) — один із виявів взаємозв'язку між соціальною структурою суспільства та його культурою; регуляція соціальних стосунків за допомогою культурних, у т. ч. мовних, засобів; сукупність смислів (символічних значень), які приписуються діям, вчинкам, явищам і предметам навколишнього світу певною національною лінгвокультурною спільнотою. С.с. виявляється у складниках (словах, фразеологізмах, окремих виразах тощо) ідіоетнічної мови. Див.: *Смисл;*

Символізм (франц. *symbole* — символ, від грецьк. *symbolon* —

умовний знак, натак + *-ізм*) **фонетичний** (прикм. від *фонетика*) — зв'язок між звучанням і значенням слова, що виникає переважно внаслідок взаємодії різних видів відчуття (моторних, акустичних, зорових та ін.). Див.: *Звукосимволізм.*

Символіка (франц. *symbole* — символ, від грецьк. *symbolon* — умовний знак, натак + *-іка*) **звук** — Див.: *Звукосимволізм.*

Симетризація (грецьк. *symmetria* — співмірність) — у дискурсології — операція зведення несиметричних об'єктів і співвідношення симетрії (співмірності).

Симетрія (грецьк. *symmetria* — співмірність) — у дискурсології — у загальному сенсі співмірність сутностей, визначувана щодо певного підґрунтя симетричного співвідношення (*центру, осі, площини симетрії, лінії поділу, проміжної адаптивної системи* і под.). Див.: *Модуси симетрії.*

Симетрія (грецьк. *symmetria* — співмірність) / **асиметрія** (грецьк. *asymmetria* — неспівмірність) — фундаментальні характеристики всього сущого, принципово важливі у прикладній лінгвістиці з погляду ОТС. С. — це властивість системи збігатися за певними ознаками після певних змін, тобто це об'єкт-система, у якій як «первинні» елементи виступають ознаки (інваріанти), як відношення єдності — відношення належності цих ознак системі, а як закони композиції — вимоги належності ознак системі і до, і після змін (перетворень симетрії). Точним її математичним вираженням постає особлива алгебраїчна структура — група. Асиметрія — необ-

хідне доповнення та протиставлення симетрії.

Симплóка (грецьк. *symplokē* — переплетення) — 1) поєднання у висловленні анафори та епіфори у двох або більше рядках вірша, частинах речення, тексту: *Я від вовка утік, я від лисички утік, я від зайчика утік* (казка «Колобок»); 2) побудова, у якій у паралельних синтаксичних частинах однакова середина в різних лексичних частинах і кінцях цих частин: *Зі старшими будьте ввічливі, і завжди будьте скромними*.

Симптосиметрія (грецьк. *symptōta* — збір і *symmetria* — співмірність) — у дискурсології — симетрія взаємної доповнюваності; співмірність сутностей, визначувана можливістю їх наближення як частин єдиного цілого.

Синатроїзм (грецьк. *synēathria* — зібрання, де *syn* — разом) — акумуляція у висловленні кількох висловів, слів, значення яких співвідносне.

Сингармонізм (грецьк. *syn* — разом і *harmonia* — співзвучність) (**гармонія** (грецьк. *harmonia* — узгоджуваність) **голосніх**) — характерний здебільшого для тюркських мов фонетичний процес уподібнення (асиміляції) наступних голосних звуків афіксів попереднім голосним звукам кореня; різновид комбінаторної зміни голосних, за якого всі голосні звуки слова уподібнюються, здебільшого за рядом (*Див.: Ряд (1)*) першому голосному слова (фонетичний закон аглютинативних мов).

Сингулярність (лат. *singularis* — окремий, одиничний) — у дискурсології — нестандартність, нерегулярність, неповторюваність, унікальність явища; само-

вияв з такими характеристиками. *Див.: Особливість*.

Сингуля́тйви (лат. *singularis* — окремий, одиничний) — те саме, що одиничні іменники. *Див.: Сингулярія тантум (Singularia tantum); Іменники одиничні*.

Синдézис (грецьк. *syn* — разом і *desys* — сполучувати) — те саме, що полісиндетон. *Див.: Полісиндетон*.

Синдрóм (грецьк. *syndrome* — злиття, сукупність) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — набір цінностей, установок, вірувань, норм і моделей поведінки (зокрема комунікативної), які знаходять відображення в засобах мовного коду, правилах, законах спілкування й котрими одна група культур відрізняється від інших. *Див.: Мова; Культура*.

Синéзис (грецьк. *synesys* — поєднання, зустріч, розуміння) — неправильне узгодження слів унаслідок більшої уваги до вираження поняттєвого смислу, ніж до дотримання граматичних правил: *По н ю х н о: А ви це правду казав? О л е г Ч о р н о г у з: А тут це лейтенаша моя біжить* (П. Загребельний).

Синéкдоха (грецьк. *synekdochē* — співвіднесення, те, що мається на увазі, від *syn* — разом і *ekdochē* — переймання) — троп; вид переносного значення, що формується на кількісній заміні — заміні назви цілого назвою його частини: *однина вживається замість множини, частини замість цілого, видова назва замість родової. Пор.: сто шабель (сто бійців), сто багнетів (сто бійців), сто голів худоби (сто тварин), побілити кімнату (побілити стіни кімнати), заклеїти рами (заклеїти рами вікон). Лексічна С. По-*

С

етічна С. Різновид метонімії, один із засобів увиразнення поетичного мовлення, що ґрунтується на кількісному зіставленні предметів і явищ, перенесенні значення з цілого на його частину; заміна назви цілого найменуванням якої-небудь його частин, найменування загального назвою часткового або навпаки: В а с и л ь: *Ей, капелюх, як проїхати до центру села?* (Я.Гоян); спосіб утворення переносного значення на основі співвідношення «частина — ціле» або «рід — вид» між позначуваними явищами (напр., *голова* — вся тварина загалом). *Пор.: Гіпербола.*

Синергетика (грецьк. *synergeia* — співробітництво, співдружність) — у дискурсології — наука про системи, що є динамічними самоорганізаційними; досліджує процеси зародження систем у континуумі дійсності, їхнє відокремлення, самоорганізації, саморозвитку та взаємодії, обміну енергією та інформацією; процеси грануляції, структурування й розпаду, каталізу й автокаталізу.

Синергія (грецьк. *synergeia* — співробітництво, співдружність) — у дискурсології — ефект взаємодії двох або більше енергій; нова сутність породжена цією взаємодією.

Синестезія (грецьк. *synesthesia* — одночасне відчуття, сумісне почуття) — 1) психологічний феномен, що полягає у виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої модальності; 2) художній прийом, що полягає в поєднанні в одному тропі різних, інколи далеких асоціацій.

Синєтіозис (грецьк. *syneotiosio* — поєднання, об'єднання) — об'єд-

нання, поєднання в єдине ціле контрастних або нерівнорядних речей, понять, приписування тому самому предмету протилежних якостей: *Це необхідно вам обов'язково знати, а можливо, й не треба знати; На жаль, а може, й на щастя; Знайшов — мовчи, а втрапив — мовчи* (Нар. тв.). *Див.: Антитеза; Кон'юнктеза; Оксиморон; Парадокс.*

Синко́па (грецьк. *synkorē* — скорочення) — у дискурсології — випадіння звука або складу в середині слова, *пор. тільки* з давньоукр. *тоїн и ко*; у дискурсології — «вставлення — розчеплення», **операторне значення** фоновініями типу *тК*.

Синкреті́ви (грецьк. *synkrētismos* (*synkretikos*) — сполучення, з'єднання, об'єднання) — формально-стильові варіанти слів, що утворюють площину між видозмінами плану вираження та плану змісту. С. утворюють ряди, що охоплюють нейтральні та стилістично марковані слова. *Пор.: шатер (заст.) — шатро, човен — човно (заст.), бандурист — бандуриста (заст.), гармоніст — гармоніста (заст.)* тощо.

Синкреті́зм (грецьк. *synkrētismos* (*synkretikos*) — сполучення, з'єднання, об'єднання) — 1) формальне нерозрізнення, злиття в одній формі у процесі еволюції мовної системи функційно різних граматичних категорій і форм (С. відмінковий, коли одне закінчення має значення різних відмінків: *novicm-i* — родовий і давальний; *ga[j-y]* — родовий і давальний; *сел-о* — називний і знахідний і под.); 2) поєднання (синтез) диференційних і структурних ознак мовних одиниць (*окремих розрядів слів, значень,*

речень, членів речення тощо), протиставлених один одному в мовній системі і пов'язаних явищем перехідності: *будиночок над морем* — залежний компонент *над морем* є синкретичним, поєднуючи об'єкту (над чим?), атрибутивну (який?) та обставинну (де?) семантику; *Камінь розбив вікно* — компонент *камінь* поєднує в собі семантику суб'єкта (заповнює синтаксичну позицію підмета) і семантику інструмента — інструментальний суб'єкт. **Синкретичне закінчення. Синкретична форма. Синкретичні члени речення.**

Синкриза (грецьк. *synkryza*) — Див.: *Традукція*.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) — слова (здебільшого однієї частини мови) або їхні окремі значення, що постають найменуванням того самого поняття; а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що за повної або часткової формальної відмінності мають тотожні чи майже тотожні значення; слова зі значеннями, що повністю або частково збігаються. Розрізняють: **півні** (абсолютні) **синоніми**, **часткові** (неповні) **синоніми**, **загальнопівні** (постійні) **синоніми**, **поняттєві** (ідеографічні, семантичні) **синоніми**, **стилістичні синоніми**, **семантико-стилістичні синоніми**, **контекстуальні синоніми**, **спільнокореневі синоніми**. **Півні** (абсолютні) **С.** охоплюють такі слова та їхні значення, що позначають ті самі поняття (*скрізь* — *всюди*, *всесвіт* — *космос*, *мовознавство* — *лінгвістика*, *сім'я* — *родина*, *зосереджувати* — *кон-*

центрувати, *переважати* — *превалювати*, *передавати* — *транслявати* (пресконференцію по радіо), *виродження* — *дегенерація*, *тайнопис* — *криптографія*, *база* — *основа* — *фундамент* — *підґрунтя* (теорії), *самоуправління* — *автономія*, *градусник* — *термометр*, *півники* — *ірис*, *відсоток* — *процент*, *обрій* — *горизонт*, *описовий* — *deskриптивний*, *кількісний* — *квантитативний* та ін.), кількість таких **С.** у мові незначна, більшість з них належить до спеціальної або терміної лексики; **часткові**, або **неповні**, **синоніми** (*йти* — *крокувати*, *художник* — *маляр*, *сміятися* — *реготатися* тощо). **Півним** **С.** властивий абсолютний збіг лексичних значень, тому їх кваліфікують також як **абсолютні**, **семантично тотожні**. За своїм постановням такі пари здебільшого складають поєднання запозиченого й автохтонного слів. Це активізація запозичень з латинської: *консенсус* — *згода*, *конвертація* — *обіг*, *пролонгація* — *продовження*; англійської: *конверсія* — *перетворення*, *стагнація* — *застій*, *коруптований* — *продажний*, *дайджест* — *огляд*; французької: *електорат* — *виборці*, *суверенітет* — *незалежність* та інших мов. **Неповні** **С.** мають певні відмінності, що виявлювані у відтінках лексичних значень. Протиставлення повного / неповного збігу лексичних значень дозволяє виділити два основні типи синонімів: 1) **синоніми ідентичності**, тобто слова з тотожними, ідентичними лексичними значеннями; 2) **квзісиноніми** (лат. *quasi* — майже, приблизно), або **неповні**, **часткові синоніми**, тобто слова з близь-

С

кими, але не тотожними лексичними значеннями. Перші можуть легко взаємозамінюватися в тотожних текстах, а квазісинонімам у силу наявності певних відтінків, характерних смислів не властива семантична нейтралізація, заміна не можлива без додаткових значенневих або емоційно-оцінних упущень. **Квазісиноніми** поділяються на: 1) **семантичні**, або **ідеографічні**; 2) **стилістичні**; 3) **семантико-стилістичні**.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **абсолютні (повні)** (лат. *absolutus* — повний, необмежений) — синоніми, повністю рівнозначні й загалом тотожні за вжитком, тобто стильовою сферою функціонування, емоційно-експресивною характеристикою, частотністю, сполучуваністю та ін. *Пор.: космос — всесвіт, мовознавство — лінгвістика, бурштин — янтар, адвокат — захисник — оборонець* та ін. *Див.: Синоніми. Пор.: Синоніми ситуативні.*

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **загальномовні** — слова, що перебувають у синонімічних зв'язках незалежно від контексту, тому що їхнє значення усталене, пов'язане з лексичною системою мови загалом: *сум, смуток, журба, печаль, туга* і под. *Див.: Синоніми. Пор.: Синоніми ситуативні.*

Синоніми-замінювачі (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом та *onyma* — ім'я) — вживання протягом тієї самої оповіді двох або більше синонімів для уникнення одноманітності: *Він прино-*

сив додому численні призи. Щодень він розповідав своїй матері численні історії про своїх шкільних товаришів. На виставці представлені картини здебільшого молодих художників. Є кілька полотен і вже зрілих майстрів.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **пární** — вживання двох синонімів для повнішого розкриття позначуваного явища, характеристики поняття й для емпізи, виразності: *Стали думати та гадати — Як братам допомагати* (Нар. тв.). *Див.: Градація; Плеоназм; Тавтологія.*

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **ситуативні** (прикм. від ім. *ситуація*) (**контекстуальні**) (прикм. від ім. *контекст*) — слова, що не виступають синонімами в мовній системі, але такі, що розуміються як синоніми у певному контексті або мовленнєвій ситуації, їхнє зближення простежувані постає у певному контексті, у відповідній ситуації. Їхнє вживання дозволяє уникнути невинуватих повтор слів. Так, до слів *веселий, радісний* у поетичних творах часто використовуваними є *весняний, інколи променистий: Які круг мене молоді обличчя, / Які круг мене весняні слова!* (М. Рильський); *Навкруг радісні квіти, променисті квіти радують мене* (І. Світличний); такі синоніми уможливають уникнення повтору: *Вона промовляла його ім'я деревам. Вона шептала його квітам... Вона видихала його квітам.* *Див.: Синоніми. Пор.: Синоніми загальномовні.*

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **семантико-стилістичні** (поняттєво-стилістичні) / **Синоніми поняттєві** — стилістично нейтральні слова, що відрізняються між собою значенневими відтінками, семантичним обсягом і стилістичною маркованістю (стилістичним закріпленням) чи емоційно-експресивним забарвленням, обсягом семантики: *успіх — торжество — триумф; пити — хлистати; безжалісний — безжальний — безсердечний — жорстокий — жорсткосердий — безпощадний* та ін. Позначаючи той самий предмет, явище об'єктивної дійсності, відрізняються між собою значенневими відтінками (мотивовані позначенням різних кількісних чи якісних виявів денотата), але мають тотожне стилістичне забарвлення: *досягнення — здобуток — завоювання; виднітися — бовваніти — мріяти — маячити — майоріти — рябіти* і под. Синонім: **Синоніми семантичні (ідеографічні)**. Див.: **Синоніми**. Пор.: **Синоніми ситуативні**.

Синоніми семантичні (прикм. від ім. **семантика**) (**ідеографічні** (грецьк. *idéa* — образ, поняття та *grápho* — пишу, креслю, маюю), **поняттєві**) — позначають той самий предмет реальної дійсності, але відрізняються між собою певними елементами своїх значень, зумовлюваними різною мотивацією відповідних назв, наголошенням неоднакових кількісних або якісних виявів денотата: *хуртовина — завірюха — хура — метелиця — хурделиця — завія — веремія* і под. У них немає емоційно-експресивних оцінок.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **спільнокореневі** — синонімічні слова зі спільним коренем, але з різними семантичними відтінками, особливостями стилістичного забарвлення чи можливостями поєднання з іншими словами. Пор.: *темрява, темінь, темнота, тьма, птьма*.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **стилістичні** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — паличка для письма; прикм. від ім. *стилістика*)) — синоніми, що відрізняються здебільшого за конотацією, емоційно-експресивним забарвленням, сферою вживання, належністю до функціональних стилів, а не за поняттєвим значенням: *йти — шестувати — тепіпатися*. Можуть утворювати синонімічний ряд з нейтральним словом-домінантою, синонімами до якого є позитивно чи негативно забарвлені одиниці або синонімічний ряд, усі одиниці якого емоційно забарвлені, але різняться між собою ступенем вияву інтенсивності дії чи ознаки: *пити — дудлити — жлуктити — заливатися; віщий — пророчий* та ін. Поповнення синонімічних рядів відбувається за рахунок новотворів. Так, у мові засобів масової інформації чимало нових слів з емоційним (позитивно-оцінним / негативно-оцінним) забарвленням: *початок — червень, притулок — прилисток, горизонт — обрій, небокрай, обмеженість — примітивізм — совковість* тощо. Див.: **Синоніми**; **Синоніми семантико-стилістичні**. Пор.: **Синоніми ситуативні**.

С

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **стилістичні** (прикм. від ім. *стилістика*) **синтаксичні** (прикм. від ім. *синтаксис*) — два або більше висловлень-речень або словосполучень, що мають однаковий або близький логічний зміст, здебільшого ті самі лексичні одиниці, але побудовані за різними синтаксичними моделями й різняться стилістично: *Сніг засипав усе подвір'я* — *Снігом засипано усе подвір'я* і под. Див.: **Синоніми**.

Синоніміка (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я + *-ika*) — 1) сукупність синонімів певної мови; 2) розділ лексикології, що вивчає синоніми; 3) те саме, що синонімія (див.: **Синонімія**).

Синонімічна (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **парадигма** (грецьк. *paradeigma* (*ρβσδεγμβ*) — приклад, зразок) — те саме, що синонімічний ряд слів. Див.: **Ряд слів синонімічний**.

Синонімічний (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **ряд слів** — Див.: **Ряд слів синонімічний**.

Синонімічні (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) **конструкції** (лат. *constructio* — побудова) (**синтаксичні** (прикм. від ім. *синтаксис*) **синоніми**) — Див.: **Конструкція**.

Синонімія (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) — тип семантичних відношень між мовними одиницями (синонімами), суттю якого виступає

повний або частковий збіг їхньої семантики і розмежування тими чи іншими диференційними семами (смысловими, стильовими, стилістичними) (напр.: *мовознавство* — *лінгвістика*, *всесвіт* — *космос*) (див.: **Синоніми**). **Лексична синонімія**. **Морфологічна синонімія**. **Синтаксична синонімія**. **Грама-тична синонімія**. **Словотвірна синонімія**. **Півна синонімія**. **Часткова синонімія**. **Стилістична синонімія**.

Синсемантичний (син- + *семантичний*) — той, якому притаманний власний смисл, службовий. **Синсемантичне слово**. **Синсемантичне речення**. Пор.: **Автосемантичний**.

Синсемічність (ім. від прикм. *синсемічний*) — принцип сполучення слів, що ґрунтується на наявності спільних сем і відповідно двобічній спроможності до сполучення.

Синтагма (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання) — 1) двочленна послідовність мовних одиниць (морфем — *лісок*, компонентів підрядного словосполучення: *приносити квіти*, предикативних частин складного речення: *Коли орел кидається до бою, він ховає свої дітей* (Нар. тв.)); 2) ритміко-інтонаційна одиниця, єдність, мовленнєвий такт мовлення в його логічному членуванні, що складається з двох або більше слів, об'єднаних у смислового та інтонаційному відношенні за усталеними законами певної мови: *Минуле не вернути / не виправить минуле / вчорашнє / ніби сон / що випурхнув з очей* (В. Симоненко); (див.: **Акт мовленнєвий**); 3) послідовність мовних одиниць, що репрезентує граматично пра-

вильне висловлення, або частина граматично правильного висловлення; об'єднання складників, між якими встановлювані ієрархічні відношення; у дискурсології — бінарне (двохчленне) сполучення мовних одиниць (*фонем, морфем, слів, фраз*); як мовленнєва дія складається з двох фаз: *профаз* та *емфаз*; 4) поєднання двох однотипних однорівневих мовних одиниць у лінійному потоці мовлення, що зумовлене дієсловами певної мови: *Василина брела польовою стежкою, / вибилася із сил, / і, плачучи від нерозділеного горя, / впала на прив'ялу траву* (І. Нечуй-Левицький).

Синтагматика (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання + *-ика*) — 1) один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає відношення між послідовно розташованими одиницями за їхнього безпосереднього поєднання в реальному потоці мовлення або в тексті, тобто сполучуваність мовних одиниць (*пор.: Парадигматика*); у парадигматиці відношення між двома або більше мовними одиницями / елементами розглядають як відношення опозитивні (відношення протиставлення) в їхніх асоціативних рядах, а в С. такі відношення виявлювані як відношення контрасту мовних одиниць у їхніх лінійних позиціях і зв'язках; протиставлення парадигматики та С. ґрунтується на двох виразах, двох формах існування мови, функціонування мовних одиниць — у системі (мова) і в тексті (мовлення). У С. мовні одиниці аналізують як позиційно упорядковані, а не як рівноправні та взаємозамінювані.

Розрізняваність і диференційованість мовних одиниць у парадигматиці має абсолютний характер, у С. — вона відносна: в одних одиниці розрізнявані, а в інших — вони або повністю, або ж частково збігаються. Для С. суттєвими постають і план вираження, і план змісту. Синтагматичні одиниці контекстно упорядковані. Поняття позиції та контексту складають основні категорії теорії С. Інколи С. можна кваліфікувати вузько — як розділ синтаксису, що досліджує словосполучення (у вузькому сенсі — синтагми); 2) відношення між мовними одиницями, що виникають за їхнього послідовного лінійного розташування (у мовленні, тексті) (*див.: Відношення синтагматичні*).

Синтагматичний (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання; прикм. від ім. *синтагматика*) клас (лат. *classis* — розряд, група) слів — *Див.: Клас слів синтагматичний*.

Синтагматичний (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання) **наголос** — *Див.: Наголос синтагматичний*.

Синтагматичний (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання; прикм. від ім. *синтагматика*) **паралелізм** (грецьк. *parallismos* — зіставлення, порівняння) — *Див.: Паралелізм*.

Синтагматичні (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання; прикм. від ім. *синтагматика*) **зв'язки слів** — *Див.: Зв'язки слів синтагматичні*.

Синтаксема (*синтаксис* + *сема*) — мінімальна, далі неподільна семантико-синтаксична одиниця, що виділяється на основі семантико-синтаксичних відно-

С

шень і яка одночасно постає носієм елементарного смислу та як конструктивний компонент складніших синтаксичних побудов з характерним відповідним інвентарем синтаксичних функцій; синтаксеми властивий план вираження; словоформа, яка бере участь в організації речення та є компонентом семантичної структури речення. Функційна типологія синтаксем ґрунтується на кваліфікації синтаксичної функції як конструктивного навантаження синтаксичної одиниці в побудові комунікативної одиниці. Розмежовують такі функції синтаксем: 1) самостійні, ізольоване використання одиниці; 2) використання одиниці як компонента речення; 3) прислівне вживання одиниці як компонента словосполучення (або сполуки слів). Ці функції дозволяють диференціювати три функційні типи синтаксем: 1) **вільні** (заголовки, драматургічні ремарки, експозиційні типи речень у тексті тощо); 2) **зумовлені** (предикований компонент речення, поширювачі речення, напівпредикативні ускладнювачі речення і под.); 3) **зв'язані** (придієслівні, приіменникові, приад'єктивні, приадвербіальні і т. ін.).

Синтаксема (синтаксис + сема) **предикатна** (прикм. від ім. *предикат*) — синтаксема, що своєю семантико-синтаксичною валентністю зумовлює кількісно-якісний склад субстанційних синтаксем (передають значення реальної предметності) й окреслює семантичну структуру простих елементарних речень, у тому числі й у складі неелементарних конструкцій: *Хлопець повертається з лісу додому.*

Синтаксеми (синтаксис + сема) **вільні** — синтаксеми із самостійним конструктивно-семантичним значенням, що надають їм найширші синтаксичні можливості. Спроможні вживатися в різних функціях і позиціях.

Синтаксеми (синтаксис + сема) **зв'язані** — синтаксеми переважно об'єктного значення, яким властива тільки прислівна функція: *З кожною весною повертаюся знову в дитинство своє* (А. Яна).

Синтаксеми вторинні предикатні (прикм. від ім. *предикат*) — синтаксеми на позначення певної ознаки, що утворилися внаслідок об'єднання елементарних простих речень у просте ускладнене речення: *Діти пішли до лісу по гриби* ← *Діти пішли до лісу, щоб назбирати грибів.*

Синтаксеми вторинні субстанційні (прикм. від ім. *субстанція*) — синтаксеми на позначення певного носія ознаки, що утворилися внаслідок об'єднання елементарних простих речень у просте ускладнене речення.

Синтаксеми субстанційні (прикм. від ім. *субстанція*) — синтаксеми семантично елементарного речення, що передають значення реальної предметності: *Дитина читає книгу.*

Синтаксис (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) — 1) система правил і засобів зміни й побудови словосполучень, речень у будь-якій мові; 2) розділ граматики як науки, що вивчає систему синтаксичних одиниць, правила та засоби їхньої побудови та зміни у формальному та семантичному вимірах. **С. комунікативний.** **С. речення.** **С. семантичний.** **С. статичний.** **С. тексту.** **С. частин мови.** **С. поетичний.**

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **актуальний** (лат. *actualis* — дійовий, справжній) — синтаксис речення, що вивчає його актуальне членування. *Див.: Синтаксис комунікативний; Членування речення актуальне.*

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **аморфний** (грецьк. *amorphos* — безформний) — написання художніх творів без використання розділових знаків, де синтаксис постає розмитим, невизначеним: *кажеш це веселка / це стосується навіть мертвих / бо декотрі назавжди залишаються в повітрі / коли повітря сходить з ума / коли / повітря / сходить / з ума* (В. Герасим'юк).

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **глибінний** — використовуваний у теорії трансформаційних породжувальних граматик (генеративній лінгвістиці) спосіб абстрактного опису семантичної структури речення. *Див.: Структура речення семантична.*

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **дистрибутивний** (лат. *distributivus*, від *distribue* — розділяти, розчленовувати) — синтаксис, предметом якого є валентність, реляційні й дистрибутивні властивості слова. Синонім: **Синтаксис структурний**.

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **зіставний** — розділ зіставного мовознавства, що вивчає спільні й відмінні ознаки граматичної будови словосполучень і речень зіставляю-

них мов, а також їх творення й функціонування.

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — синтаксис, об'єктом якого є актуальне членування речення, комунікативна парадигма речень, типологія висловлень тощо. *Див.: Членування речення актуальне.*

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **конструктивний** (прикм. від ім. *конструкція*) — синтаксис мови (не мовлення); вивчає речення як структурні схеми.

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **логіко-граматичний** (логіко + граматичний) — синтаксис, у якому речення та його компоненти інтерпретуються з позиції логіки. Підмет і присудок ототожнювані з відповідними елементами судження: *Хлопець працює = хлопець — суб'єкт і працює — предикат.*

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **номінативний** (прикм. від ім. *номінатив*) — синтаксис, що вивчає номінативну функцію речень, тобто функцію, пов'язану з позначуваною реченням ситуацією (подією). Постає важливим для розмежування денотата синтаксичних одиниць і їхнього сигніфіката. Так, для речення *Дівчинка виконує уроки* денотатом є конкретна позначувана ситуація, а сигніфікатом — узагальнювальний клас ситуацій з відповідним типом «діяч → дія ← предмет, охоплений дією».

Сінтаксис (грецьк. *śyntaxis* — будова, устрій, зв'язок, поєд-

С

нання, порядок) **прагматичний** (прикм. від ім. *прагматика*) — синтаксис, предметом якого є комплекс проблем, пов'язаних з мовцем і адресатом, їхньою взаємодією у процесі комунікації (див.: *Акт мовленнєвий*).

Синтаксис (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **синтагматичний** (прикм. від ім. *синтагматика*) — розділ синтаксису, що вивчає синтаксичну валентність слова, способи її реалізації та виражені нею відношення; установлює закономірності лінійної сполучуваності слівформ.

Синтаксис (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **структурний** (прикм. від ім. *структура*) — Див.: *Синтаксис дистрибутивний*.

Синтаксис (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **формально-структурний** (формально + структурний) — Див.: *Синтаксис структурний*.

Синтаксис (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **функційний** (прикм. від ім. *функція*) — 1) синтаксис, об'єктом вивчення якого є функції синтаксичних засобів у побудові зв'язного мовлення; 2) синтаксис, що використовує в дослідженні функційний підхід (підхід від функції до засобів її вираження).

Синтаксична (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **варіативність** — Див.: *Варіативність синтаксична*.

Синтаксична (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **конструкція** (лат. *constructio* — побудова) — Див.: *Конструкція синтаксична*.

Синтаксична (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **позиція** (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) — Див.: *Позиція синтаксична*.

Синтаксичне (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **знання** — Див.: *Значення синтаксичне*.

Синтаксичне (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **перетворення** Див.: *Перетворення синтаксичне*.

Синтаксичне (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **поле** — Див.: *Поле синтаксичне*.

Синтаксичний (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **зв'язок** — Див.: *Зв'язок синтаксичний*.

Синтаксичний (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **перерозклад** — Див.: *Перерозклад синтаксичний*.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **відношення** — Див.: *Відношення синтаксичні*.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **одиниці** — Див.: *Одиниці синтаксичні*.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **синоніми** (грецьк. *synōnymos, synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) — те саме, що синонімічні конструкції. Див.: *Конструкція синтаксична*.

Синтактика — один із аспектів семіотики, пов'язаний з нормальним і змістовим відношенням між знаками у мовленні, дискурсі; аспект / розділ семіотики,

що вивчає синтаксис різних знакових систем, тобто структурні вияви поєднань знаків та правил їхнього утворення та перетворення безвідносно щодо їхнього значення та функцій знакових систем. **Синтактичний аспект** — дослідження мови, за якого виділяються відношення між одиницями мови.

Синтактика мовленнєвого жанру (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) — закономірності взаємодії та поєднання мовленнєвих жанрів у комунікації; правила переходу від одного мовленнєвого жанру до іншого в межах дискурсу.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* — побудова, устрій, зв'язок; прикм. від ім. *синтаксис*) **норми** (лат. *norma* — правило) — Див.: *Норми синтаксичні*.

Синтез (грецьк. *synthesis* — поєднання, сполучення, складання) — 1) Див.: *Синтетизм; Силепсис*; 2) процес утворення звуків мовлення спеціальним акустичним приладом; у дискурсології — процедура поєднання розрізнених одиниць в єдине ціле; 3) метод наукового дослідження явищ дійсності в їхній єдності та цілісності, основою якого є з'єднання частин в єдине ціле; у прикладній лінгвістиці — останній етап машинного перекладу, коли на підставі раніше напрацьованої інформації будується фраза тієї мови, якою перекладається відповідний текст; у квантитативній лінгвістиці / математичній лінгвістиці — породжувальні правила, що синтезують текст; структуруються для побудови тексту за заданими семантичними множинами.

Синтез (грецьк. *synthesis* — поєднання, сполучення, складання)

мовлення — у прикладній лінгвістиці — процес створення мовлення за допомогою технічних засобів (аналогових або цифрових). На сьогодні автоматичний С. м. є розвинутішим та успішнішим порівняно з автоматичним аналізом мовлення. Пор.: *Аналіз мовлення*.

Синтетизм (грецьк. *synthesis* — поєднання, сполучення, складання) (**синтез, складення, з'єднування**) — типологічна ознака мовної структури, що виявляється в об'єднанні в межах одного слова кількох морфем (лексичних, словотвірних, словозмінних), пор. С. у словотворі: *лісок, тонконогий* — замість: *маленький ліс, з тонкими ногами*; С. у морфології: *проспіваш, кажеш* — замість *Ти проспіваш, Ти кажеш*; С. у синтаксисі: *блакитна сукня* — замість *сукня блакитного кольору*. Пор.: *Аналітизм*.

Синтетична (прикм. від ім. *синтез / синтетизм*) **форма** (лат. *forma*) — Див.: *Форма синтетична*.

Синтетичні (прикм. від ім. *синтез / синтетизм*) **мови** — Див.: *Мови синтетичні*.

Синхїзис (грецьк. *synchysis* — злиття) — перенесення слів, що порушують порядок слів у висловленні, що робить його складним за розумінням. Здебільшого поширений в ораторському мистецтві.

Синхронізація (грецьк. *synchronos* — одночасний + *-izaція*) **фазова** (прикм. від ім. *фаза*) — у дискурсології — узгодження моментів, що належать до нерівнорядних процесів; у діяльності свідомості реалізується посередництвом актів рефлексії; при синхронізації двох свідомостей висловлення виступає як

С

складна інтерполірувальна дія: узгоджує і процес спілкування й образи ситуацій, неоднаковою мірою відомі комунікантам.

Синхронія (грецьк. *synchronos* — одночасний) — 1) стан мови в певний момент її розвитку як системи одночасно наявних взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів (див. також: *Система мови*); горизонтальний зріз мови, умовне виділення одного стану, одного історичного етапу розвитку мови, який розглядається як об'єкт дослідження. Синхронним є все, що стоюється статичного аспекту науки; діахронним є все те, що стоюється еволюції (Фердинанд де Соссюр); 2) вивчення мови в цьому стані (в абстракції від часового чинника). *Пор.: Діахронія.*

Сирконстанти (франц. *circonstance*, від лат. *circumstantia* — обставини, умови) — вільні, не зумовлені валентними властивостями поширювачі слова (*обставини часу, місця, способу дії* тощо). Функційно С. протиставлені актантам: *За сприятливих обставин турки швидко захопили навколишні села* (В. Малик) — С.: *за сприятливих обставин, швидко, актанти: турки, села.*

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **абстрактна** (лат. *abstrahere* — відволікати) — визначальний термін загальної теорії систем, під яким мається на увазі певну сукупність елементів, що перебувають у відповідних відношеннях і зв'язках. Охоплює, за ступенем збільшення складності, об'єкт-систему, систему об'єктів певного типу та множинність об'єктів-систем.

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних час-

тин, поєднання) **адаптивна** (лат. *adaptare* — прилаштовувати) — у дискурсології — проміжна інстанція, що співвимірює взаємодію двох систем, які первинно неспівмірні одна з одною, і яка в такий спосіб забезпечує їхнє взаємне підлаштування й фазову синхронізацію.

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **акцентино-інтонаційна** (*акцентно + інтонаційний*) — Див.: *Система. Пор.: Імперфект; Перфект.*

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **апроксимативна** (грецьк. *aproxymate* — говоріння) — те саме, що інтермова. Див.: *Інтермова / Система апроксимативна.*

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **вокалізму** (лат. *vocalis* — голосний звук) — система голосних фонем; сучасна система українського вокалізму нараховує шість голосних фонем: [a], [o], [e], [u], [i], [y].

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **гіпертекстова** (прикм. від ім. *гіпертекст*) / **Системи гіпертекстові** — одна зі сфер прикладної лінгвістики, що спрямована на створення таких систем, що розглядаються як особливий різновид організації тексту та навіть особливий, принципово новий вид тексту, протиставлений багатьма своїми властивостями звичайному текстові, сформованому в гутенбергівській традиції книгодрукування. Див.: *Гіпертекст; Лінгвістика прикладна; Інтелелект штучний; Технології гіпертекстові.*

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних час-

тин, поєднання) **консонантизму** (лат. *consonans*, род. відмінок *consonantis* — приголосний звук) — система приголосних фонем; сучасна система українського консонантизму нараховує 32 приголосні фонemi.

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **концептуальна** (англ. *concept* — поняття; лат. *concipere, conceptus* — сенс, думка, поняття; прикм. від ім. *conceptus*) / **Структура** (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **концептуальна** — ментальний рівень і/або ментальна (психічна) організація, де міститься сукупність усіх розумових концептів людини, їхнє упорядковане та систематизоване пояснення.

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **лексико-семантична** (лексико + семантичний) — один із рівнів мовної структури, що складається із слів та їхніх значень; упорядкована множинність лексичних і фразеологічних одиниць, співвіднесених і водночас протиставлених за своїми значеннями та будовою. С. л.-с. охоплює три структурні підсистеми, об'єднані особливими для кожної з них відношеннями: епідигматику, парадигматику (1) та синтагматику (1).

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **мови** — 1) цілісна сукупність елементів природної мови, кожний з яких існує не ізольовано, а у протиставленні й взаємозв'язку, взаємодії з іншими компонентами системи. Поняття системи мови охоплює поняття: рівнів мови,

одиниць мови, парадигматичних відношень, синтагматичних відношень (див. також: **Парадигматика**; **Синтагматика**), знаковість мови (див. також: **Знак мови**); синхронія, діахронія (див. також: **Діахронія**; **Синхронія**); 2) множинність елементів будь-якої природної мови, що перебувають у стійких відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють певну єдність і цілісність. **Фонологічна система**. **Лексична система**. **Система частин мови**. **Система відмінків**. **Система форм часу**. **Аспектуальна система**.

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **мовна** — словник і граматики мови.

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **соціально-комунікативна** (лат. *socialis* — суспільний і *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь) — сукупність кодів і субкодів, які використовують у відповідному мовному співтоваристві та які перебувають один з одним у відношеннях функційної додатковості.

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **стилістична** (прикм. від ім. *стилістика*) — сукупність функціональних і експресивних стилів у їхніх взаємозв'язках.

Система (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **фонологічна** (прикм. від ім. *фонологія*) — сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках.

Системи (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **інформаційно-пошукові (ІПС)** — системи, що виникли наприкінці 1950—

С

1960-х років і були певним реагуванням лінгвістів на запити науково-технічного прогресу, запити збереження науково-технічної інформації. За типом збереження та опрацювання інформації, за особливостями пошуку ІПС диференційовані на **документальні та фактографічні**. У документальних ІПС зберігаються тексти документів або їхні описи (*реферати, бібліографічні карточки* тощо), а **фактографічні ІПС** — описують конкретні факти, не обов'язково в текстовій формі: *різноманітні таблиці, формули вияву даних*. Найявні також і **змішані ІПС**, що охоплюють і документи, і фактографічну інформацію. Сьогодні фактографічні ІПС ґрунтуються на технології баз даних (БД). Для забезпечення інформаційного пошуку в ІПС створюються спеціальні інформаційно-пошукові мови, основу яких представляють інформаційно-пошукові тезауруси. Динаміка та розвиток сучасних інформаційно-пошукових систем пов'язані з опрацюванням ІПС безтезаурусного типу, що працюють зі споживачем обмеженою природною мовою, пошук провадиться за текстами рефератів документів, за їхнім бібліографічним описом, інколи за самими документами. Для індексування в ІПС безтезаурусного типу використовуються слова та словосполучення природної мови. Див.: *Лінгвістика прикладна; Інтелект штучний*.

Систе́ми (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **комунікації** *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь) **невербальні** (лат. *verbalis* — усний, словесний) —

різноманітні засоби, у яких утілилось бажання людей зафіксувати й передати інформацію про світ, що їх оточує, за допомогою різних засобів і символів (*вишивання, плетіння, орнамент, одяг, зачіски, татування* тощо), а також за допомогою диму, звуків барабанів, прапорцевої сигналізації, азбуки Брайля тощо.

Систе́ми (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання) **конгрегаційні** (лат. *congregatio* — поєднання, сполучення) — системи існування об'єктів, що поєднують у собі ознаки різних характеристичних параметрів. До С. к. відносять часто сурядний зв'язок у структурі простого та складного речення, особливо в тих випадках простого речення, коли поєднуваними постають функційні величини різного порядку: *Ніхто і ніколи не знає, як його доля складеться в другій половині життя* (В. Сухомлинський); *Хто і навщо все це зібрав до зали на виставку нікого вже й не цікавило* (В. Підмогильний); *Такий успіх приходить не відразу і не до всіх; Пройти медичний огляд необхідно усім і обов'язково*. Див.: *Ряд закритий (замкнутий) словесний; Ряд синтаксичний*.

Систе́мний (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання; прикм. від ім. *система*) **підхід** — Див.: *Підхід системний*.

Систе́мність (грецьк. *systema* — утворення, складення з певних частин, поєднання; ім. від прикм. *системний*) — виявляється в рівневій будові мови, що розуміється як цілісна система, утворювана взаємодією підсистем або рівнів (ярусів). У

рівневій організації мови здебільшого виділяють фонетику, лексику, граматику (словотвір, морфологія, синтаксис).

Системність (грецьк. *systēma* — утворення, складення з певних частин, поєднання; ім. від прикм. *системний*) **мовленнєва** — вияв системних зв'язків мовних елементів у мовленнєвому модусі (мовленнєва синонімія, мовленнєва антонімія, полісемія тощо).

Системність (грецьк. *systēma* — утворення, складення з певних частин, поєднання; ім. від прикм. *системний*) **мовного знака** — існування мовного знака в обов'язковому взаємозв'язку з іншими знаками.

Системологія (грецьк. *systēma* — утворення, складення з певних частин, поєднання + *-логія*) — теоретичне та практичне вираження системономії, що тяжіє до універсалізму сфери знань на перетині філософії, математики, кібернетики та інших наук. Основні категорії: система та хаос, поліморфізм і ізоморфізм, симетрія й асиметрія, суперечливість і несуперечливість, зміни та неволюційне збереження, розвиток і еволюційне збереження, дія й відношення, стійкість і нестійкість. Основні закони: системності, системних перетворень, поліморфізації, ізомеризації, збереження системної подібності, системної симетрії й асиметрії, системної суперечливості й несуперечливості.

Системонімія (грецьк. *systēma* — утворення, складення з певних частин, поєднання + *-онома*) — системний «світогляд», що об'єднує системний метод, системний ідеал і системну парадигму.

Сирконста́нт (франц. *syrkonstant*) — учасник події, описуваної реченням, що не входить до системи обов'язкових валентностей дієслова, на відміну від *актанта*; клас денотативних ролей, обставини й характеристика подій в усій їхній різноманітності: *На світанку дівчинка рушник дарувала батькові*.

Ситуа́нт (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) — денотативна роль, учасник ситуації, який ускладнює й конкретизує або основну пропозицію, або актантну чи сирконстантну ролі. С. може конкретизувати основну пропозицію: *Хлопчик сидів з малюнком у руках* (малюнок — комітатив, учасник-ускладнювач ситуації, але не змінює її); або актантну / сирконстантну роль (*у руках* — партитив, частина протагоніста).

Ситуа́тив (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) — компонент семантико-синтаксичної структури речення зі значенням зовнішньої природної або соціальної ситуації, що визначають стан суб'єкта; денотативна роль сирконстантного типу, особливості середовища, де відбувається дія: *На безриб'ї і рак — риба*. З-поміж ситуативів слід розмежовувати: 1) **власне-ситуативи** — стан середовища: *Старий Шут кружляв у тиші польовій...* (Б.-І. Антонич); 2) **просторово-часовий ситуа́тив** — форми суспільної організації часу: *Бійка між хлопцями трапилась на перерві* (В. Сухомлинський); *На уроці учителька не змогла пояснити учням необхідність проведення додаткових занять* (Україна мо-

С

лода. — 2007. — 14 грудня);
3) **причинно-часовий ситуа-
тив**: *У неділю Нимидора відпо-
чинувала* (І. Нечуй-Левицький);
4) **станово-причинно-часовий
ситуатив**: *На дощі шапка втра-
тила свою форму* (Б.-І. Анто-
нич).

Ситуативна (франц. *situation* —
положення, стан, від лат. *situs* —
становище; прикм. від ім.
situativ) **модель** (франц. *mo-
deler* — формувати, від *modèle*,
від італ. *modello* та від лат.
modulus — міра, зразок) — *Див.:
Модель ситуативна*.

Ситуативний (франц. *situation* —
положення, стан, від лат. *situs* —
становище; прикм. від ім.
situativ) **контекст** (лат. *con-
textus* — тісний зв'язок, з'єд-
нання) — *Див.: Контекст ситу-
ативний*.

Ситуативний (франц. *situation* —
положення, стан, від лат. *situs* —
становище; прикм. від ім.
situativ) **рівень володіння
мовою** — *Див.: Рівень володін-
ня мовою ситуативний*.

Ситуативні (франц. *situation* —
положення, стан, від лат. *situs* —
становище; прикм. від ім.
situativ) **норми** (лат.
norma — правило) **комунікатив-
ної** (прикм. від ім. *комунікація*)
поведінки — *Див.: Норми кому-
нікативної поведінки ситуа-
тивні*.

Ситуаційні (франц. *situation* — по-
ложення, стан, від лат. *situs* —
становище) **ролі** (франц. *rôle* —
букв. список, перелік, від лат.
rotulus — паперовий згорток) —
Див.: Ролі ситуативні.

Ситуація (франц. *situation* — по-
ложення, стан, від лат. *situs* —
становище) — 1) позначення
зовнішньої семантики речення,
тієї події, яка описується рече-
нням, і в якій беруть участь пе-

редбачувані дієсловом актан-
ти: *Дівчина п'є воду з джерела*;
2) обставини, умови процесу ко-
мунікації; контекст мовлення,
тобто ті умови (*обставини, ме-
та, завдання* тощо), у яких реалі-
зоване висловлення, той ситу-
ативний контекст, де постає
мовлення та який впливає на
побудову мовлення та його пе-
ребіг, пор., наприклад, вияв
контекстуально неповних або
ситуативно неповних речень: М
а т и: *Та звідки ти такий сум-
ний повертаєшся?* — В а с и л ь
к о: *З городу* (В. Підмогиль-
ний); *«То йдемо до тієї нашої
нічліж-ки?»* — *«До якої нашої?»*
(А. Тес-ленко).

Ситуація (франц. *situation* — по-
ложення, стан, від лат. *situs* —
становище) **білінгвокультурна**
(франц. *situation* — положе-
ння, стан, від лат. *situs* — ста-
новище) — лінгвокультурна
ситуація, сутність якої визна-
чається тим, що переважна
більшість населення країни,
регіону розмовляє двома мова-
ми й послуговується двома куль-
турами. *Див.: Мова; Культура;
Ситуація лінгвокультурна*.
*Пор.: Ситуація монолінгвокуль-
турна; Ситуація полілінгво-
культурна*.

Ситуація (франц. *situation* — по-
ложення, стан, від лат. *situs* —
становище) **категорійна** (прикм.
від ім. *категорія*) — виражена
різними засобами висловлення
типова змістова структура, що
ґрунтується на певній грама-
тичній категорії й утвореному
нею в певній мові функційно-се-
мантичному полі та являє собою
один з аспектів загальної ситу-
ації, передаваної висловленням,
одну з категорійних ознак.

Ситуація (франц. *situation* — по-
ложення, стан, від лат. *situs* —

становище) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — конкретна ситуація спілкування, що охоплює партнерів спілкування (і в яку вони вступають), вербальні й невербальні способи реалізації комунікативної інтенції (*стратегію, тактику комунікації* тощо). С. к. визначає мовленнєву поведінку учасників спілкування; збіг тих чи інших обставин, що спонукають особистість до комунікації: встановлює параметри мовленнєвої й немовленнєвої поведінки, способи реалізації комунікативної інтенції (*стратегії, тактики* та ін.).

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **нестандартна** (не- + *стандартна*) — нетипова, одинична, така, що не повторюється багаторазово та характеризується творчим підходом, використанням нестандартних мовленнєвих засобів ситуація в міжкультурній комунікації. *Див.: Спілкування; Комунікація. Пор.: Ситуація комунікативна стандартна.*

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан від лат. *situs* — становище) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **стандартна** (прикм. від ім. *стандарт*) — типова, така, що повторюється у багатьох випадках комунікативна ситуація в міжкультурному спілкуванні, яка характеризується використанням стандартних мовленнєвих засобів у стандартних ситуаціях (*знайомство, привітання, прощання, висловлення співчуття, втішання, заповнення анкети* тощо). *Див.: Спілкування; Комунікація. Пор.: Ситуація комунікативна нестандартна.*

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — сукупність мов і пов'язаних з ними культур у їх територіально-соціальній взаємодії, яка розцінюється як динамічна рівновага в межах певного регіону чи адміністративно-політичного утворення й у межах певного часового зрізу. *Див.: Мова; Культура; Ситуація білінгвокультурна; Ситуація монолінгвокультурна.*

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **мовленнєва** — сукупність обставин, у яких реалізується мовлення; система мовленнєвих і немовленнєвих умов, необхідних і достатніх для здійснення мовленнєвої дії. С. м. багато в чому визначає зміст міжособистісного й міжкультурного спілкування, його структуру, добір мовних засобів тощо; 2) обставини, що спонукають особистість до мовленнєвої дії (*див.: Дія мовленнєва*). *Див.: Мовлення; Дія мовленнєва; Спілкування. Пор.: Ситуація мовна.*

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **мовленнєво-поведінкова** — типовий вияв мовленнєвої поведінки носіїв певної національної лінгвокультури, що регулярно повторюється, пов'язаний із ситуаціями соціального життя народу, соціально-корпоративної групи, індивіда (*вітання, привітання, прощання, прощання, висловлення незадоволення, співчуття* тощо). С. м.-п. становлять позамовну основу витворення мовленнєвих жанрів. *Див.: Мова; Картина світу мовна; Жанр*

мовленнєвий. Пор.: Картина світу концептуальна; Фрейм.

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **мівна** — притаманна суспільству сукупність форм існування однієї мови чи кількох мов, усіх синхронно наявних інтра- та екстралінгвальних чинників, що взаємодіють у межах відповідного політико-адміністративного утворення або культурного ареалу на певний період; спосіб забезпечення комунікативних потреб особистості в певному соціумі за взаємодії форм однієї мови чи кількох мов, функційно чинних на певній території (конкретне адміністративно-політичне формування), у конкретний історичний період (*див.: Варіювання*). С. м. — одне з визначальних понять соціолінгвістики й постає предметом вивчення в ній. **Багатомівна ситуація. Диглосія як вияв мівної ситуації. Монокомпонентна мівна ситуація**; сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їхньому територіально-соціальному взаємовідношенні в межах певних адміністративно-політичних утворень. С. м. можуть суттєво впливати на міжкультурну комунікацію, формування моно- чи полілінгвокультурної ситуації. *Див.: Мова; Форми існування мови. Пор.: Ситуація мовленнєва.*

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **монолінгвокультурна** (*моно- + лінгвокультурна*) — тип лінгвокультурної ситуації, суть якого в тому, що більшість жителів країни, регіону, національної лінгвокультури розмовляє однією мовою, послуговується однією культу-

рою. *Див.: Мова; Ситуація лінгвокультурна. Пор.: Ситуація білінгвокультурна; Ситуація полілінгвокультурна.*

Ситуація (фран. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **полілінгвокультурна** (*полі- + лінгвокультурна*) — тип лінгвокультурної ситуації, суть якого в тому, що в умовах наявної полілінгвокультури, у співтоваристві її носії в межах певної території (регіону) або держави загалом віддають перевагу спілкуванню певною мовою (чи кількома мовами) з урахуванням тих чи інших культур. *Див.: Мова; Ситуація лінгвокультурна. Пор.: Ситуація білінгвокультурна; Ситуація монолінгвокультурна.*

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **прецедентна** (лат. *praecedens* (*praecedentis*) — той, що передує) — тип ментефакта, певна зразкова ситуація, співвіднесена з набором конкретних конотацій, диференційні ознаки якої входять у когнітивну базу носіїв певної культури. Складниками С. п. постають прецедентні тексти, висловлення, імена. *Див.: Феномен прецедентний лінгвокультури; Ментефакти. Пор.: Ситуація спілкування (комунікативна).*

Ситуація (франц. *situation* — положення, стан, від лат. *situs* — становище) **спілкування (комунікативна)** (прикм. від ім. *комунікація*) — умови та конкретні просторово-часові обставини (інтра- й екстралінгвістичні), у яких перебувають учасники спілкування (зокрема міжмовного та міжособистісного) як індивідууми, у яких відбувається мовна діяльність, і які спонукають їх до відповідних

інтеракцій або стають на заваді останнім. С. с. (к.) — це унормована ситуація, що мотивує мовленнєву й немовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (*стратегію, тактику, максими тощо спілкування*). С. с. (к.) містить кілька регулярних та обов'язкових компонентів: 1) мовець і його соціальна роль (*див.: Ролі соціальні*); 2) адресат і його соціальна роль; 3) відношення між адресантом і адресатом; 4) тон спілкування між адресантом і адресатом визначуваний їхніми соціальними ролями (*офіційний, дружній, нейтральний і под.*); 5) мета; 6) засіб спілкування (*стиль мови, паралінгвістичні засоби — міміка, жести, рухи і т.ін.*); 7) спосіб спілкування (*усний / письмовий, коректний / дискантний*); 8) місце спілкування; 9) наявність ускладнювачів спілкування (*див.: Шум комунікативний*). *Див.: Спілкування; Комунікація. Пор.: Ситуація прецедентна.*

Сифілянти (грецьк. *syfilyant*) — те саме, що приголосні шиплячі. *Див.: Приголосні шиплячі.*

Сівер'яни — слов'янське плем'я або союз племен, що, за літописом, «сиділи по Десні, по Семі, і по Сулі і називалися сівера» (Повість врем'яних літ). За археологічними фактами, С. проживали на землях Дніпровського Лівобережжя в середній течії Десни, у басейні Сейму та у верхів'ях Сули. На заході С. мали межу за лінією від гирла р. Удай до гирла Сейму, де солончакові непрохідні смуги відокремлювали їх від полян, а на північному заході за межу з радимичами був вододіл Десни зі Сномом та Іпут-

тю. На північному сході сівер'яни межували за вододілом між Десною та Окою з в'ятичами. На південному сході С. і охоплювали басейни Сейму, Пела та Ворскли й межували зі степовими кочівниками. До сівер'янських належали міста Новгород-Сіверський (1095), Ромен (1096), Путивль (1146), Севськ (1146), Рильськ (1151) та ін. У середині VIII ст. Хазарський каганат змусив С. платити данину. С. не чинили опору Києву, і в 884 р. приєдналися (очевидно, добровільно) до Київської Русі. Етномовна специфіка С. полягає в тому, що в їхньому формуванні брало участь слов'янське населення Дніпровського Правобережжя — його міграція до С. мала кілька етапів, початком яких був період пенківської культури. Наприкінці VII — на початку VIII ст. значний міграційний потік дунайських сіверів переміщувався з південного заходу на північний схід, у силу чого сучасні північні лівобережні середньонаддніпрянські говірки в ареалі давніх С., за даними Атласу української мови, типологічно подібні до говірок Поділля, нинішня ж межа північного наріччя української мови йде північніше, певним чином повторюючи давню умовну лінію від гирла Удаю до гирла Сейму, що була західною межею С. У IX–X ст. С. дотримувалися усталеного слов'янського обряду тілоспалення померлих, а з XI ст. стає поширеним обряд тілопокладення в основах кургану. Ґрунтово-ямні поховання можна знайти на заході, де сусідами були поляни.

Сингулярія тантум (*Singularia tantum*) — розряд іменників, що не мають форм множини. Напр.:

С

бідність, відважність, юнь, зелень, сум, сміх, радість, смета-на, слава тощо. *Пор.: Плоралія тантум (Pluralia tantum).*

Сіль атична (грецьк. *attikismos* — витонченість) — витончений жарт, що особливо було властиво для давніх афіян: *Досить легко проникнути у вітальню її серця, але внутрішні кімнати завжди щільно зачинені — можливо, тому, що там нікого немає* (Жорж Скюдері).

Сім'я мов (мовна сім'я) — сукупність мов, пов'язаних відношеннями спорідненості (*див.: Спорідненість мов*), що постають максимальним об'єднанням у рамках генеалогічної класифікації мов. Сім'я може поділятися на гілки та групи. Наприклад, українська мова належить до слов'янської групи, а остання належить до індоєвропейської сім'ї.

Сітка асоціативно-вербальна (асоціативно + вербальний) — наукова модель знання мови, що ґрунтується на масовому асоціативному експерименті. Її основу представляє система парадигматичних і синтагматичних відношень слова. *Див.: Парадигматика (1); Синтагматика (1).*

Сітка семантична (прикм. від ім. *семантика*) — модель подання сукупності суджень, знань у вигляді графа, у якому вершини — це певні сутності або поняття, а ребра — відношення між ними.

Скаронізм (лат. *skaronizm*) — бурлескне пересміювання. *Див.: Бурлеск.*

Склав'яни — назва, яку використовували візантійські автори для опису слов'ян, незалежно від племінних назв. З плином часу (V–VI ст.) відбулося звуження значення слова та С. почали називати слов'янські племена, що

жили між Дністром, Дунаєм і Тисою на території сучасних Румунії, Молдови, частини України та Угорщини, на відміну від антів, що проживали в басейні Дніпра.

Склад — звук або комплекс звуків, що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря; мінімальна ритмічна одиниця членування звукового мовленнєвого потоку на цілісні відрізки, що не пов'язана зі значенням і яка складається з максимально звучного звука та прилеглих до нього менш звучних звуків. С. обов'язково містить у своїй структурі один обов'язковий складотвірний компонент, що називається ядром складу (здебільшого голосний, інколи сонорний (*сербська, чеська* та інші мови), надзвичайно рідко — приголосний), до якого можуть прилягати ліворуч і праворуч один або кілька нескладових звуків (приголосних). С., що містить приголосний ліворуч від ядра, є прикритим (*ру — ка*) (без такого приголосного — неприкритий (*о — са*); якщо таким приголосним є сонорний — то напівприкритий (*ла — ва*); с., що містить приголосний праворуч від ядра, називається закритим (*вез — ти*) (якщо такого приголосного немає — відкритий (*но — си — ти*)).

Склад відкритий — склад з кінцевим голосним звуком (*во — да*).

Склад закритий — склад з кінцевим приголосним звуком (*віз — ник*).

Склад мови словниковий — сукупність лексичних одиниць, що історично склалася, постійно розвивається, детермінуючи явища навколишнього світу й у складі речення забезпечуючи виконання комунікативної функції; те саме, що лексика. *Див. також: Лексика.*

Склад наголошений — склад у структурі слова, що містить наголос і який відрізняється в українській мові від ненаголошених складів якісними характеристиками наявного в ньому голосного звука (звук повного утворення). Напр.: *човен, провесінь, навання, спросоння, складність* тощо.

Склад неприкритий — склад з початковим голосним звуком (*о* — *ко*).

Склад прикритий — склад з початковим приголосним звуком (*но*р — *ма*).

Складання (словоскладання, осново-складання) — безафіксний спосіб словотвору, за якого словотвірними формантами виступають стійкий порядок компонентів і тенденція до єдиного наголосу. За С. складні слова, або композити, утворюються: а) шляхом об'єднання самостійних повнозначних слів без допомоги інтерфікса (словоскладання): *ліжко-диван, вагон-ресторан* і под.; б) через поєднання двох або більше основ із самостійним повнозначним словом (власне-складання): *лісостеп, червоно-жовтий, псевдонаука* тощо; в) через поєднання самостійного слова з певним незмінюваним інтернаціональним зв'язаним компонентом: *відео-тека, відеопрокат, рок-група, радіозв'язок* та ін.

Складання чісте — безафіксний спосіб словотвору, за якого похідне слово утворене шляхом поєднання основи (однієї або кількох) із самостійним словом: *сінокосарка, газонокосарка, водонепроникний* і под.

Складений мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт мовленнєвий складений*.

Складне речення — Див.: *Речення складне*.

Складне синтаксичне ціле (ССЦ, надфразна єдність) — тема-ре-матична послідовність, що відкривається фразою-зачином, що вміщує в собі зміст усього цілого, продовжується розгортанням і завершується кінцівкою. Група речень, що розкривають одну мікротему (часткову тему) та утворюють на цій основі формально-смыслову єдність (тематичний блок речень), має досить чіткі межі та структурні показники зв'язності: лексичні (повтор у постпозитивному реченні окремих слів попереднього, використання особових і вказівних займенників, займенникових прислівників, що виконують роль особливих скріп, використання родо-видових відношень (*село, населений пункт* і под.) тощо), морфологічні (співвідношення видо-часових форм дієслова в об'єднаних реченнях), синтаксичні (порядок слів і речень, паралелізм будови (паралельний синтаксичний зв'язок), ритмо-мелодійні (інтонація частин і цілого). С. с. ц. виступає одиницею тексту. Інколи воно виділюване в абзац. Пор., приклад такого вияву організації С. с. ц. в тексті: *Справжня іронія, однак, полягає в тому, що історія, за звичкою, з нас покепкувала. До того ж двічі. З одного боку, з плином часу (і так завжди *sub specie aeternitatis*) різні учасники цієї інтелектуальної драми займають місця, призначені для них історією, а відтак набувають іманентної валідності, яка хай і заперечує, але й стівіснує з іншою. (Як у тому єврейському анекдоті, де рабин, намагаючись розсудити двох позивачів, каже*

С

одному, що той має рацію; на рішучий протест другого каже те саме й йому; а на заперечення кібіца, що не можуть водночас мати рацію обидва позивачі, відповідає йому, що й це слушно). Виникає інтелектуальна невдоволеність, але реальність є всеосяжною (хоча, безперечно, деякі правди правдивіші за інші). З такої екзистенційної перспективи всі задані позиції мають свою порцію правди. Це стосується навіть злостивого та некомпетентного советського відгуку, бодай тому, що він висловлював придушену ксенофобію і страх викриття та виказував ендемічні комплекси меншовартості деспотичної системи. У певному сенсі, відчуття советських ідеологів, що ворог за дверима та що «Історія» Чижевського — це «диверсія», також було точним. З іншого боку — в царині інтелектуальної історії — навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dies abconditus*. Та обставина, що правила гри змінилися, що відбувається децентралізація і що не лише гегемонія історії, а й сама її можливість перебуває під сумнівом, могла бути для мене цілком очевидною вже тоді, коли я розпочинав історіографічні дебати з Дмитром Чижевським, якому судилося невдовзі піти з життя. Вже 1969 року німецькою, а 1970 — англійською мовою було видано працю Ганса Роберта Яуса «Історія літератури як провокація літературознавства» (*«Die Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft»*), у якій автор констатував те, що стало новим консенсусом: сучасне літерату-

рознавство більше не приймає традиційних, лінеарних, хронологічних історій літератури, покликаних підсумувати чинний канон, вони більше не відповідають його потребам. Це підтверджує дуже характерна цитата: «...Історія літератури в наші часи має погану репутацію і небезпідставно. Історія цієї шанованої дисципліни протягом останнього півтора століття, безсумнівно, являє картину невпинного занепаду». Звісно, Яус не перший висловився так скептично, але його рецептивно-орієнтований підхід до історії літератури (*Rezeptionsgeschichte*) став цілком переконливою альтернативою. Рене Велек, тогочасний авторитет серед істориків літератури, зазначав, що загальний скепсис стосовно традиційної історіографії літератури дуже поширився вже у міжвоєнний період. Сам Велек звинувачував цю дисципліну в «атомістичному фактографізмі» та «непоследовній антикварщині», відкидав її «некритичний сцієнтизм, який намагається встановити причиново-наслідкові зв'язки та подати каузальне пояснення через перелік подібностей у літературній творчості або кореляцій між подіями в житті поета й темами та образами в його творах», а також «несфокусованість» історії літератури. Щоби проілюструвати останній закид, Велек далі цитує Романа Якобсона, який порівняв історика літератури з поліцією, яка має заарештувати якусь певну особу, але заарештовує всякого, конфіскує все, що знаходить у нього вдома та затримує кожну людину, яка випадково проходитьиме вули-

цею. Отже, історик літератури привласнює все: соціальне середовище, психологію, політику, філософію. Замість літературознавства отримуємо нагромадження похідних дисциплін» (Г. Грабович). На початку першого абзацу зміст перших двох речень визначає тему й інформаційно-інтенційне наповнення всього абзацу. Прагматичне спрямування такого викладу передбачає поєднання інтелектуально-інформаційного й інтенційно-емоційного начал з фактологічним аргументуванням: *Це стосується навіть злостивого та некомпетентного совєтського відгуку, бодай тому, що він висловлював придушену ксенофобію і страх викриття та виказував ендемічні комплекси меншовартості деспотичної системи. У певному сенсі, відчуття совєтських ідеологів, що ворог за дверима та що «Історія» Чижевського — це «диверсія», також було точним. З іншого боку — в царині інтелектуальної історії — навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dues abconditus*...* Емоційність інтенційного блоку досягається за рахунок уведення спеціального маркера псевдоактуалізації, що вмонтований як інтродуктивний компонент: *Як у тому єврейському анекдоті, де рабин, намагаючись розсудити двох позивачів, каже одному, що той має рацію; на рішучий протест другого каже те саме і йому; а на заперечення кібіца, що не можуть водночас мати рацію обидва позивачі, відповідає йому, що й це слушно*). Виникає інтелектуальна невдоволеність, але реальність є всеосяжною (хоча, безперечно, деякі правди прав-

дивіші за інші). Початок абзацу в своєму практичному втіленні «повертається» до адресата новою, несподіваною гранню, реалізуючи настанову на емоційний вплив, одночасно заторкуючи інтелектуальний аспект філософсько-аналітичних роздумів, тобто адресант використовує можливість поділу інформації на пресупозицію й інтродукт, передбачаючи з адресатом спільну семантичну базу, що особливо актуалізується в наступному абзаці. Реалізується й експресивна функція тексту, що дозволяє виразити відношення адресанта до написаного: *З такої екзистенційної перспективи всі задані позиції мають свою порцію правди*. Наступні речення реалізують логічну похідність фактів з початкових речень абзацу, носіїв основних інформаційно-когнітивних положень тексту. Початкові речення абзацу є організаторами дискантного смислового зв'язку з наступними реченнями абзацу. Феномен кореляції надфразних єдностей й абзаців у науково-фаховому мовленні підтверджуваний у ході ґрунтовного аналізу функцій абзаців. Здебільшого науково-фаховому мовленню притаманна пряма кореляція прагматичної настанови автора та прагматичної настанови тексту, унаслідок чого межі надфразної єдності збігаються з межами абзацу. У культурі писемного мовлення таке явище особливо властиве для наукового стилю США й Англії (Джон Галтунґ). У фаховому книжному мовленні кореляція меж надфразної єдності й абзацу вважається явищем стійким, тому співвідношення «абзац — надфразна єдність» слід кваліфіку-

С

вати як типові для функційного стилю наукового та науково-технічного мовлення. Загалом визначальним у тексті постає його організація як цілого, напруження, наявне між абзацами. Це значною мірою підтверджується послідовністю речень в абзаці, що відбиває безперервність логічно пов'язаних думок. Кожне речення в абзаці виконує відповідну структурну функцію, залежно від якої розмежовують: 1) головні, або основні, речення, основним призначенням яких є введення предмета мовлення; 2) речення розвитку теми, що розкривають предмет висловлення, або другорядні речення; 3) речення кінцівки, що не додають ніякої нової інформації про предмет висловлення. Головні, або основні, речення, основним призначенням яких є введення предмета мовлення, виражають основну ідею. Це досягається: а) шляхом повтору, неодноразових повторів основної думки; б) шляхом контрасту, при показі читачу, що реалізує основну думку, або шляхом вказівки на те, що вона позначає; в) вказівкою на приклад, перед такими реченнями можна вставити слова: *наприклад, пор. (for instance, for example); г) шляхом твердження, пропонуючи відповідні аргументи для підкреслення думки; ґ) в кінці розміщені речення-кінцівки, що завершують висловлення. Так, коментуючи перебіг оцінки наукових студій Д. Чижевського, автор констатує: У певному сенсі, відчуття советських ідеологів, що ворог за дверима та що «Історія» Чижевського — це «диверсія», також було точним. З іншого боку — в царині інтелектуальної історії —*

*навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dues abconditus*, а коментуючи контекст студій Дмитра Чижевського через кореляцію «Чижевський — Яус — Велек», Григорій Грабович цитує Романа Якобсона, застосовуючи прийом інтертекстуальності другого ступеня.*

Складні словосполучення — Див.: *Словосполучення складні.*

Складний мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт мовленнєвий складний.*

Складний присудок — Див.: *Присудок складний.*

Складник — один з елементів протяжної мовної одиниці.

Складник безпосередній — два елементи, з яких безпосередньо утворено відповідну одиницю вищого порядку.

Складнопідрядне речення — Див.: *Речення складнопідрядне.*

Складнопідрядне речення нерозчленованої структури (одночленне складнопідрядне речення) — Див.: *Речення складнопідрядне нерозчленованої структури (односкладне складнопідрядне речення).*

Складнопідрядне речення розчленованої структури (двочленне складнопідрядне речення) — Див.: *Речення складнопідрядне розчленованої структури (двоскладне складнопідрядне).*

Складноскорочене слово — те саме, що абревіатура неініціального типу. Див.: *Абревіація.*

Складносурядні речення — Див.: *Речення складносурядні.*

Складносурядні речення відкритої структури (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) — Див.: *Речення складносурядні відкритої структури.*

Складносурядне речення закритої структури (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) — Див.: *Речення складносурядне закритої структури*.

Складовий наголос — Див.: *Наголос словесний*.

Складоподіл — 1) процес поділу фонетичного слова на склади на підставі закону висхідної звучності; 2) умовна (стихийно визначувана) або фонологічно мотивована (тобто визначувана чіткими правилами) межа між складами. В українській мові немає суворих правил складоподілу, хоча простежується тенденція дотримуватися складоподілу після голосних і між найбільш контрастними за звучністю приголосними: *се — стра, кар — та, мав — па* тощо.

Скорочення — те саме, що аббревіація. Див.: *Абревіація*.

Скрипт (англ. *script*) — у когнітивній лінгвістиці — різновид фрейма (інколи вважають різновидом схеми (у сенсі когнітивної психології)), що виконує певне спеціальне завдання в опрацюванні природної мови; певна схема, що виявляє стереотипну зміну подій у звичкій ситуації за реконструкцією / конструюванням причиново-наслідкових та інших різновидів відношень. Більшість скриптів засвоєна в дитинстві або внаслідок безпосереднього досвіду, або як спостереження за іншими людьми, їхніми вчинками й відчуття особливостей цих вчинків, пор., наприклад: мало хто стрибав у гірський водоспад (скрипт *водоспад*), але з книг, телевізії, кіно майже всі легко уявляють, що це і яка послідовність дій повинна бути (точками, ключовими моментами скрипту *водоспад*

поставатимуть: *гори, вода, висота, стрибок* і т. ін. і водночас вони вимальовуватимуть окремі компоненти перебігу ситуації, якщо осмислюватимуться як такі, що властиві саме *водоспаду*), тобто вони мають відповідні скрипти. С. пов'язаний з приписом, оскільки кожна людина як особистість діє відповідно до певної ролі в тій чи іншій ситуації (іспит з його, як мінімум, двома компонентами), і ця роль не набута в цій ситуації, а програна в ситуації як завжди запланована, підготовлена, прочитана в рамках певної «п'єси». Життєвий досвід — це здебільшого знання, як вчинити в тій чи іншій ситуації, як діють інші в стереотипних ситуаціях. У цьому разі знання — це і є скрипт; 2) те саме, що сценарій (див.: *Сценарій*).

Слабка позиція (лат. *positio*, від *pono* — розміщую, ставлю) — Див.: *Позиція слабка*.

Слабке керування — Див.: *Керування слабе*.

Сленг (англ. *slang* — жаргон) — жаргон, що використовується у відкритих соціальних групах для демонстрації належності до групи; слова та вислови в англійській усній мові, які вживають люди певних вікових, професійних, соціальних прошарків. **Студентський сленг**. **Комп'ютерний сленг**. До лексики обмеженого функціонування належать жаргонізми, арготизми, сленг; сукупність жаргонізмів, що складають шар розмовної лексики, яка виявляє грубувато-фамільярне, інколи гумористичне ставлення до об'єкта мовлення та використовується здебільшого в умовах невимуженого спілкування. Пор.: *фуцан* (шанована молода

С

людина), *гуру* (людина-знавець), *крутилик* («новий українець»), *брамкар* (охоронець входу) і под. — молодіжний сленг. *Пор.: Арго; Жаргон.*

Сліпоглухонімота — у психолінгвістиці вроджена або така, що виникла в ранньому дитинстві, утрата зору та слуху й пов'язана з відсутністю слуху німота.

Слова / словосполучення вставні — слова / словосполучення, що ускладнюють просте речення та граматично не підпорядковуються жодному з його членів, виражаючи семантику упорядкування думки (*по-перше, по-друге, насамперед* і под), емоційної оцінки висловленого (*напевно, мабуть, очевидно, безперечно* та ін.), покликання на джерело думки (*кажуть, на його думку, як вважають* тощо) і под. Досить частотними постають вставні: *бач, бачиш, бачите, бачте, безперечно, без сумніву, безумовно, бувало, відома річ, власне, головне, головним чином, далєбі, даруйте, даруйте на слові, до речі, звичайно, звісно, здається, зрештою, зрозуміло, ймовірно, кажуть, либонь, мабуть, між іншим, мовляв, може, можливо, навпаки, на жаль, на мою думку, на нашу думку, напевно, наприклад, нарешті, на щастя, немає сумніву, отже, очевидно, певна річ, певно, погодьтесь, по-моєму, поперше, по-друге, проте й однак* (їх потрібно відрізняти від омонімічних протиставних сполучників *проте й однак*), *сказати б, справді, у всякому разі, ясна річ, щоправда, що не кажіть, як би там не було, що б там не казали* і под. Вставні слова й словосполучення в реченні відокремлюються комами. За значенням вони поділяються на:

а) вставні слова, що виражають імовірність чи вірогідність повідомлюваного: *мабуть, можливо, певно, здається, зрозуміло, безперечно, як відомо* та ін.; б) вставні слова, що виражають різні почуття (радість, горе, обурення, задоволення тощо: *на щастя, чого доброго, на жаль, як на зло* та ін.); в) вставні слова, що вказують на зв'язок думок, послідовність викладу, висновки: *до речі, по-перше, по-друге, проте, однак, отже, словом, нарешті, взагалі; г)* вставні слова, що вказують на джерело повідомлення: *за словами, кажуть, як повідомляють; г)* вставні слова, що вживаються з метою привернення уваги співрозмовника: *уявіть собі, пробачте, дозвольте, даруйте, прошу, розумієте* та ін. Комами виділяються також вставні слова / словосполучення, якщо вони починаються сполучниками та сполучними словами, а також якщо вони не мають їх. Якщо в одному з двох вставних словосполучень, що чергуються, пропущене слово, тоді замість коми ставиться тире. Вставні слова / словосполучення, що входять до складу відокремлених членів, комами, здебільшого, не виділяються. Є випадки, коли окремі слова залежно від контексту можуть уживатися то як вставні, то як члени речення й тому комами не виділяються. Напр.: *Жовтневі морози цього року, здається, не залишили нікого байдужими* (Україна молода. — 2002. — 28 жовтня); *Мені здається, що тривалі коаліційні баталії не пішли на користь престижу Української Держави* (Молодь України. — 2006. — 22 червня); *У степу, кажуть, у спекотну днину пливе якесь ма-*

рево (Донецчина. — 2005. — 15 серпня); *Деякі науковці кажуть, що Земля поступово рухається до охолодження* (Україна молода. — 2006. — 22 червня). Див. також: *Речення вставне*.

Слова́ авторські (лат. *au(c)tor* — творець) — 1) граматичні слова, за допомогою яких до тексту вводять пряму мову / пряме мовлення: «*Це ви, Василю?*» — *тихо спитав Михалчевський*. — «*Я, Йване!*» — *обізвалась ще тихіше Василю* (І. Нечуй-Левицький); 2) слова, що належать тільки певному автору й не підлягають зміні. Напр.: *авторські слова* Олеса Гончара, *авторські слова* Юрія Андруховича.

Слова́ безособово-предикативні (безособово + *предикативний*) — те саме, що предикативи: *гарно, цікаво, добре, затишно* (*У лісі гарно*); *треба, слід, можна* (*Треба нам усім на збори*).

Слова́-близнюкі — слова, що використовуються тільки в парі й використовуються як певні прикраси: *тринь-бринь, чудо-юдо, там-тарарам, баш на баш, блиск-триск*.

Слова́ дейкти́чні (грецьк. *deitikos* — вказівний) — слова, що вказують, виділяють, диференціюють шляхом співвідношення з особами чи предметами, що перебувають у певних відношеннях з мовцем.

Слова́ займенникові — слова, яким властива неповна номінативна, когнітивна та інформативна функція та які позначають явища дійсності опосередковано — через вказівку на них і тому для них властива несамодостатність і несамотійність своїх значень, *пор. займенники типу ось, той, будь-який, наш* і под. та займен-

никові прислівники типу *тут, там, звідти, туди, звідки* та ін.

Слова́ заперечні — слова, що виражають заперечення: *не, ні, ані, далеко ні, зовсім ні, ніхто, ніщо, ніколи, ніде, не можна, ні ... ні* і под.

Слова́ запозичені — слова, засвоєні однією мовою з інших мов: *фізіологія, філологія, поет, теорема* (запозичені з грецької мови), *адміністрація, цивілізація, революція, школа* (латинські запозичення); *аварія, арія, бензин, театр* (італійські запозичення); *сержант, вуаль, роль, магазин* (французькі запозичення); *шахта, шихта, бухгалтер, бухгалтерброд* (німецькі запозичення); *джунглі, джемпер, спортсмен, трамвай* (англійські запозичення). Запозичення постають наслідком активних економічних, виробничих, культурних, політичних контактів українського народу з іншими народами, культурами. Запозичення сприяє розширенню та збагаченню словникового складу мови. Незаперечним є факт, що запозичення складають орієнтовно 10 відсотків лексики української мови. Такі слова підпорядковані фонетичним, граматичним і словотвірним нормам мови-реципієнта, тільки в небагатьох випадках подібні лексеми залишаються незасвоєними (див.: *Варваризм / Варваризми*). Зловживання запозиченими словами, їхнє невиправдане використання зумовлює засмічення літературної мови, повне уникання їхнього вжитку властиве максимальному вияву пуризму (див.: *Пуризм*). Див.: *Варваризм / Варваризми*. Пор.: *Пуризм*.

Слова́ застарілі — слова та їхні окремі значення, а також номі-

С

нативні словосполучення, що на певному етапі розвитку мови вийшли із загального вжитку та належать до пасивного словникового складу мови. Такі слова можуть мати синоніми в сучасній мові (**архаїзми**: *десниця* — права рука, *зигзиця* — зо-зуля, *воліти* — бажати, хотіти, *брань* — битва, *ланіти* — щоки, *ректи* — говорити, *перст* — палець, *оний* — той, *зане*, *зануж* — тому що (див.: *Архаїзми*)), або не мати відповідників, тому що позначувана певна реальія зникла (**історизми**: *очіпок*, *пірнач*, *плахта* та ін. (див.: *Історизм* / *Історизми*)).

Слова звуконаслідувальні (онома-топетичні) (прикм. від ім. *онома-топоея*) — невідмінювані лексичні одиниці, що умовно відтворюють засобами мови природні нечленороздільні звуки живої та неживої природи (тварин, предметів та ін.: *кра-кра!*, *гав-гав!*, *трах!*, *кахи!*, *ме!* і под.); слова, що передають уявлення мовців про звуки природи й різних процесів.

Слова згрубіло-просторічні — лексичні та фразеологічні одиниці з різко заперечною, презирливою конотацією, використовувані здебільшого в художніх текстах, у розмовному стилі: *ви-пендрюватися*, *перебендювати*, *шлюха* та ін. Різко знижують стиль мовлення. Див. також: *Вульгаризми*.

Слова інтернаціональні (лат. *inter* — між і *nation* (*nationis*) — народ) — Див.: *Інтернаціоналізм* (*інтернаціоналізми*).

Слова іншомовні — слова з інших мов, що, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження.

Слова ключові — 1) своєрідні «знакові» слова епохи, певного періоду; позначають явища та предмети, що перебувають у фокусі соціальної активної уваги відносно короткий період часу (*ваучер*, *бартер*, *дефол*, *референдум*, *реформа*, *путч* і под.) або тривалий час (*парламент*, *приватизація*, *лібералізація* та ін.); 2) слова, яким належить визначальна роль у звуковій і семантичній організації тексту.

Слова крилаті — стійкі афористичні вислови, автор яких відомий: *Нації не вмирають від інфаркту* (Л. Костенко) та ін.

Слова машинні — ланцюжки графем від пропуску до пропуску, у тому числі й пунктуаційні знаки.

Слова модальні (франц. *modallité*, від лат. *modus* — спосіб) (**модальник**) — слова, за допомогою яких мовець оцінює, кваліфікує своє висловлення щодо його співвідношення з об'єктивною дійсністю: *можливо*, *здається*, *насправді*, *очевидно*, *мабуть*, *напевно* та ін.

Слова незмінювані — слова, що не мають формального (морфологічного) вираження граматичних категорій. **Прислівник. Приймєнник. Сполучник. Частка. Вігук.** *Пор.: де-не-де, інколи, спересердя, якісно, схвилювано, тривожно; на, після, коло, до, через; і (ї), та, а, але, проте, щоб, бо; ж (же), аж, вже, лише; ой, ох, о, ух та ін.*

Слова номінативні (прикм. від ім. *номінатив*) — слова, що позначають (номінують) предмети та явища об'єктивного світу: *хмара*, *дощ*, *мороз*, *черешня*, *вишня*, *слива*, *чашка*, *йти*, *бігти*, *червоний* і под.

Слова нумеральні (лат. *numera-tio* — обчислення) — 1) усі сло-

ва з кількісно-числовим і порядково-лінійним значенням, незалежно від їхньої частиномовної належності (пор. в українській мові: *осіб* (10 осіб; осіб сім), *маса* (масою у десять тонн), *вага* (вагою у двадцять кілограм), *голова* (облік тварин) і под); 2) слова, що постають узагальнювальними одиницями рахунку у складі висловів зі значенням кількості

Слова́ опору́ні — назви фрагментів дійсності, що беруть участь у процесі переходу від мовленнєвого наміру до звукового (письмового) мовлення.

Слова́-парази́ти (франц. *parasites*, від грецьк. *parasitos* — нахлібник, дармоїд) — 1) слова або словосполучення, що не мають смислового зв'язку з висловлюваною думкою, не несуть смислового навантаження, але вставляються в мовлення як заповнювачі довільних пауз за тих чи інших утруднень у вираженні думки або як певна погана мовленнєва звичка: В а с и л ь: *Так, я думаю, що... Так, правильно було вирішено нами з посадкою дерев. Так, базато було посаджено* (А. Яна). Здебільшого — це вставні слова, функційно не навантажені, вживання слів-паразитів зумовлене недостатнім знанням мови та труднощами вибору потрібних слів, мовець не наважується або не може цілком чітко й виразно сформулювати думку. Здебільшого С.-п. виступають показником низької культури мовлення. В окремих мовців С.-п. індивідуальні, до таких належать елементи типу *от, значить, ну, приміром* і под. Інколи С.-п. разом з іншими мовними елементами служать засобом створення мовної характеристики персонажа.

Слова́ па́рні див. слова́-близнюкі.

Слова́ повнозна́чні — слова, яким властива повна номінативна, когнітивна та інформативна функція, самодостатні у своїх лексичних значеннях, спроможні безпосередньо і самостійно позначати явища дійсності, виступати членами речення: *Світлий промінь сонця пробивався крізь темну хмару* (А. Яна). Див.: *Частини мови (повнозначні частини мови)*.

Слова́ потенці́йні (прикм. від ім. *потенція*) — слова-новотвори, що виникають у мовленні за продуктивними словотвірними моделями, але ще не закріплені, не усталені традицією слововжитку. Пор.: *зарекламитися, прорекламитися, листувати, коригувач, практикувач* та ін.

Слова́-ре́чення — структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами та вигуками. Функційно слід розмежовувати тверджувальні (*Так; Атож*) та заперечні (*Ні; Ніколи*) слова-речення. Див.: *Еквіваленти речення; Квазі-речення*.

Слова́ самості́йні — слова, що є або можуть бути членами речення. Те саме, що слова повнозначні. Див. також: *Слова повнозначні*.

Слова́-симво́ли (грецьк. *symbolon* — умовний знак, прикмета, ознака) — слова з максимально узагальненим значенням на основі образної конденсації смислу, що виявляється в контексті світоглядної традиції певного народу, пор. *рушник* в українській світоглядній концепції як символ життя, долі; символ *тополі, калини* та ін.

Слова́ службо́ві — лексично несамостійні слова, що виражають семантико-синтаксичні відно-

С

шення між словами, речення-ми, частинами речення, різні відтінки суб'єктивної модальності, не бувають членами речення (прийменники, сполучники, частки); лексема, що складається з однієї словоформи: *на, при, у, до, з; і, а, але, зате, або; ж, аж, тільки, ані* тощо. У цьому вимірі — як лексичні та граматичні одиниці — службові слова (прийменники, сполучники, частки, післяслівники, артиклі) протиставлені повнозначним словам (*див.: Частини мови*), що відповідає граматичній традиції. Цим мотивоване й використання терміна *службові слова*. *Пор. також: Слова самотійні.*

Слова споріднені (однокорінні слова) — слова, що мають той самий корінь. Такі слова утворюють словотвірне гніздо: *сила, силач, сильний, посилити, підсилити та ін.; хід, хідник, походити, відходити, підходити, попоходити, переходити, заходити, перехід, відхід*, тощо.

Слова-табу (слова + табу) — лексичні та фразеологічні одиниці, на вимову яких накладено ту чи іншу соціальну заборону, зокрема обсценна лексика (мат), зневажливі позначення національної належності. Їхнє використання може відбуватися під час мовленнєвої агресії й різко знижує стиль мовлення. *Пор.: Вульгаризми; Теми-табу.*

Словесна пам'ять — те саме, що ментальна пам'ять. *Див.: Пам'ять ментальна.*

Словесний наголос — *Див.: Наголос словесний.*

Словник — список словникових слів словника за алфавітом. *Див.: Словник.*

Словник — 1) запас лексики, словниковий склад певної мови, те-

риторіального або соціального діалекту, окремого твору; 2) довідкове видання, що містить системний опис лексики (або *фразеологізмів, морфем, словосполучень* тощо), зібрання, реєстр мовних одиниць, розташованих у певному порядку, здебільшого алфавітному, але може бути й тематичний та ін., слова в якому супроводжуваті інформацією різного типу або перекладом на іншу мову. Залежно від призначення та лексичного матеріалу, способів його опрацювання розрізняють і відповідні типи словників: **енциклопедичні словники** та **лінгвістичні (філологічні) словники**. Загальний перелік словників важко охопити: **Енциклопедичний словник**; **Граматичний словник**; **Діалектний словник**; **Зворотний словник**; **Етимологічний словник**; **Навчальний словник**; **Орфоепічний словник**; **Орфографічний словник**; **Словник епітетів**; **Словник синонімів**; **Словник антонімів**; **Словник омонімів**; **Словник паронімів**; **Словник скорочень**; **Словник староукраїнської мови**; **Словник іншомовних слів**; **Словник лінгвістичних термінів**; **Словник труднощів**; **Словник рим**; **Термінологічний словник**; **Фразеологічний словник** та ін. Словники виконують інформативну функцію (дозволяють прилучитись до знань) і нормативну функцію (допомагають оволодіти мовними нормами); 3) сукупність слів, що використовує конкретна мовна особистість. Розрізняють **словник активний** і **словник пасивний**; **словник мови письменника**; **словник аналогічний**. *Див.: Словник енциклопедичний; Словник лінг-*

вістичний; Словник активний; Словник авторський; Словник пасивний; Словник діалектний; Словник дескриптивний; Словник електронний.

Словник авторський (лат. *au(s)tor* — творець) — словник, що фіксує всі слова, наявні у творах того чи іншого письменника: «Словник мови *Кеїтки-Основ'яненка*» та ін. Див.: *Словник*.

Словник активний (лат. *activus* — діяльний) — 1) частина словникового складу мови, яку мовці не тільки розуміють, а й вільно використовують у спонтанному мовленні. С. а. складається зі стилістично нейтральних одиниць із розвинutoю системою значень, високою сполучуваністю та словотвірною активністю. У комунікативній функції мови лексичні одиниці активного словника відіграють найважливішу роль. С. а. зумовлений і мотивований загальнокультурним і загальноосвітнім рівнями людей, їхнього фаху, соціального середовища і под. Залежно від рівня мовного розвитку людини її активний словник у середньому охоплює від 1000 до 3000 слів; 2) частина словникового складу мови на позначення актуальних для народу у відповідний період понять, предметів, явищ культури, повсякдення тощо; 3) лексикографічний посібник, орієнтований на читача, слухача. Див.: *Словник*.

Словник аналогічний (прикм. від ім. *аналогія*) — те саме, що словник ідеографічний. Див.: *Словник ідеографічний*.

Словник антропоцентричний (*антропо-* (грецьк. *anthrōpos* — людина) + *-центричний* (грецьк. *kentron* — центр)) — словник, що створюється для відповідно-

го впливу на мовну свідомість людини. Див.: *Словник*.

Словник дескриптивний (лат. *descriptive* — описовий) — словник, призначений для повного опису лексики певної проблемної сфери та фіксація всіх наявних там слововживань. До С. д. належать діалектні словники, словники сленгів, словники жаргонів, словники аргю і под. Пор.: *Словник нормативний*.

Словник діалектний (прикм. від ім. *діалект*) — різновид діалектного словника, що містить лексику одного (С. д. регіональний) або кількох (С. д. загальний) діалектів і говорів. Див.: *Словник*.

Словник електронний — відповідна комп'ютерна база даних, що містить особливим способом закодовані словникові статті (створення електронних словників також належить до актуальних завдань комп'ютерно-прикладної лінгвістики). Це дозволяє реалізувати швидкий пошук необхідних слів, здебільшого з урахуванням морфологічних форм і з можливістю пошуку сполук слів (прикладів вжитку), а також з можливістю зміни напряму перекладу (наприклад, *англо-український або українсько-англійський, російсько-український або українсько-російський* і под.), що дозволяє поповнювати наявні на сьогодні словники та програми. Оптимізація епістемічної (гносеологічної) мовної функції прямо пов'язана зі створенням словників та їхнім функційним призначенням. Центром уваги будь-якої лексикографії загалом, а прикладово-комп'ютерної зокрема є способи організації словникової статті, струк-

С

турування словника та технологія його створення. Створення словників безпосередньо корелює з особливостями мовно-державної політики, постає однією зі сфер прикладної лінгвістики. Сучасна лексикографія суттєво поліпшила інструментарій комп'ютерними технологіями створення та експлуатації словників. Взаємодія власне-словникового підходу з комп'ютерними технологіями постала результатом створення напряму прикладної лінгвістики — комп'ютерної лексикографії, де активно застосовними є спеціальні програми — бази даних, комп'ютерні картотеки, програми опрацювання текстів. Такі програми уможливають в автоматичному режимі формувати словникові статті, зберігати словникову інформацію та опрацьовувати її. Сукупність комп'ютерних лексикографічних програм містить два компоненти: 1) програми підтримки лексикографічних праць; 2) автоматичні словники різних типів, у тому числі й лексикографічні бази даних.

Див.: Лінгвістика прикладна.

Словник енциклопедичний (енциклопедія) — науково-довідкове видання у формі словника, де в алфавітному порядку викладено основні факти з усіх сфер знання. С. е. охоплює імена видатних людей, назви країн, міст, океанів, річок, морів, термінологію різних сфер знання та ін. *Див.: Словник. Пор.: Словник лінгвістичний.*

Словник зворотний (інверсійний) (прикм. від ім. *інверсія*) — словник, у якому лексикографічний матеріал розташований за алфавітним принципом у зворотному порядку за кінцівкою слов-

никових одиниць. *Див.: Словник.*

Словник ідеографічний (прикм. від ім. *ідеографія*) (словник аналогічний (прикм. від ім. *аналогія*), словник семантичний) (прикм. від ім. *семантика*), словник тематичний (прикм. від ім. *тема*), тезаурус) (грецьк. *thēsauros* — запас) (2) — словник, у якому лексичні одиниці систематизовано за семантичним принципом з послідовним урахуванням тих чи інших чинних асоціацій; словник, що подає лексичний склад мови за семантичними ознаками — розрядами (поняттєвими рубриками) — з урахуванням наявних асоціативних зв'язків. Синоніми: *Словники ідеологічні; Словники тематичні; Тезауруси.* *Див.: Словник.*

Словник історичний — словник, що описує історичні форми та значення тих чи інших мовних одиниць; відбиває певний період словникового та лексичного фонду мови (пор.: Словник стародавньої української мови XIV–XVI століть). *Див.: Словник етимологічний.*

Словник лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) — наукове довідкове видання, у якому за абетковим принципом розташовані слова (частини мови), стійкі сполуки слів з їхнім наголошуванням, тлумаченням, граматичними, стильовими, стилістичними та іншими спеціальними позначками. У таких словниках з'ясовується значення слова чи відповідно до типу словника подаються граматична, орфоепічна, орфографічна та інші характеристики слова, простежується етимологія, історія, здійснюється переклад іншою мовою тощо. Визначальною ри-

сою С. л. постає те, що в ньому у відповідному аспекті тлумачаться власне-слова як мовні одиниці. С. л. диференціюють на **одно-, дво-, три- і багатомовні**. **Одномовні словники** бувають: **тлумачні**, у яких значення слова розкривається засобами рідної мови, характеризуються граматичні та стилістичні властивості слова, кожне значення слова (лексико-семантичний варіант (*див.: Значення слова; Варіант лексико-семантичний*) підтверджене відповідним фактичним матеріалом; **орфографічні**, що подають правильне написання слова, його основні граматичні форми; **орфоепічні**, що виявляють особливості наголошення слова та його вимови; **етимологічні**, у яких пояснено походження слів, простежено їхній розвиток від найдавніших часів, установлено їхню спорідненість зі словами інших одної різноструктурних мов; **історичні**, що подають лексику попередніх періодів розвитку національної мови з фіксацією її у відповідних історичних джерелах; **діалектні**, де з'ясовується значення слова та його вживання у відповідному діалекті або групі діалектів; **ономастичні**, у яких зібрано власні назви, подано аналіз їхнього походження та ін.: антропоніми (імена людей), топоніми (географічні назви), гідроніми (назви річок) тощо; **словники іншомовних слів**, де розкрито значення іншомовного слова, що вже є набутом лексичного складу певної мови, до кожного слова подано також коротку етимологічну довідку; **термінологічні**, у яких подано систему термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва; **частотні**, що містять

статистичні дані про частоту вжитку слів у чітко визначеному за обсягом тексті; **словники мови видатних письменників**, у яких виявлено все розмаїття лексики того чи іншого письменника; **словники зворотні / інверсійні**, у яких слова розташовані за абеткою кінця слова; **фразеологічні**, що охоплюють ті чи інші різновиди фразем (ідіоми та інші фразеологічні одиниці, прислів'я та приказки, крилаті вислови тощо); **словники скорочень / абрєвіа́тур**, у яких подано повні словесні формули тих чи інших скорочень, найуживаніших абрєвіатур; **словники синоні́мів**, що подають синонімічні ряди певної мови; **словники анто́німів**, у яких охоплено антонімічні пари слів з їхнім тлумаченням; **словники пароні́мів**, у яких розкрито значення співзвучних слів, указано відмінності в їхній семантиці та підтверджено відповідним фактичним матеріалом; **словники омоні́мів**, що пояснюють значення омонімів та ін. Сучасна лексикографія активно поповнюється словниками типу: **словник перифра́з**, **словник рим, асоціативний словник** (означень і под.), **граматичний словник** та ін.

Словник мовця — набір мовних одиниць (*слів, фразеологізмів* тощо), якими володіє мовець у всіх можливих комунікативних ситуаціях. *Див.: Слово; Фразеологізм; Ситуація комунікативна; Словник мовця активний; Словник мовця пасивний.*

Словник (лексі́кон) (грецьк. *lexikos* — словник, запас слів) **мо́вця активний** (лат. *activus* — діяльний) — сукупність лексичних одиниць, які адресант вільно використовує у спонтан-

ному мовленні. С. м. а. — частина словникового складу мови, яка часто використовується в комунікації та пов'язана з найсуттєвішими для певної національної лінгвокультурної спільноти реаліями, поняттями, ситуаціями, прецедентними феноменами культури. *Див.: Словник мовця; Феномен прецедентний лінгвокультури. Пор.: Словник мовця пасивний.*

Словник (лексикон) (грецьк. *lexikos* — словник, запас слів) **мовця пасивний** (лат. *passivus* — пасивний) — 1) сукупність лексичних одиниць, зрозумілих носієві мови, але ним не вживаних у спонтанному мовленні; частина лексичних одиниць мови, вживання котрих у мовленні, комунікації обмежене. С.м.п. служить лише для розуміння усного та писемного мовлення; 2) у психолінгвістиці — сукупність лексичних одиниць, котрі зрозумілі носієві мови (або тому, хто вивчає мову), але не вживаються нами у спонтанному мовленні, комунікації. *Див.: Запас словниковий активний. Пор.: Словник мовця активний.*

Словник нормативний (прикм. від ім. *норма*) — словник, що виявляє стандарт нормативного використання слова, рекомендує літературну норму та не допускає неправильні використання слів, пов'язані з неправильним розумінням їхнього значення або як такі, що не відповідають комунікативній ситуації (жаргонізму, діалектизму тощо). *Див.: Словник.*

Словник орфографічний (прикм. від ім. *орфографія*) — словник, що містить словникові одиниці з виявом їхнього нормативного написання. *Див.: Словник лінг-*

вістичний / Словники лінгвістичні.

Словник орфоепічний (грецьк. *orthos* — правильний і *epos* — мовлення; прикм. від ім. *орфоепія*) — словник, що містить словникові одиниці з виявом їхньої літературно-нормативної вимови. *Див.: Словник лінгвістичний.*

Словник пасивний (лат. *passivus* — пасивний) — 1) слова активно використовуваної мови, що зрозумілі мовцеві, але рідко вживані / зовсім не вживані ним у повсякденній практиці (пор.: **Словник активний**). Багато слів С. п. постають тільки тоді у свідомості, коли їх доводиться сприймати — читати, чути і под.; 2) лексикографічний посібник, орієнтований на слухача (читача). *Див.: Словник. Пор.: Словник активний.*

Словник семантичний (прикм. від ім. *семантика*) — словник, у якому витлумачено зміст лексичних одиниць і визначено їхні семантичні зв'язки з іншими лексичними одиницями; слова в семантичному словнику групуються навколо якоїсь ідеї подібно до того, як то є в ідеографічному словнику, але на відміну від ідеографічного словника в ньому дається додаткова семантична інформація про лексичну семантику, у тому числі відомості про семантичні множини (семи) в кожній лексичній одиниці, їхню кількість, установлену за допомогою частотних показників, та відносну вагу в дефініції. *Див.: Словник.*

Словник термінологічний (прикм. від ім. *термінологія*) — словник, що містить терміни певної наукової, технічної сфери або іншої галузі людських знань. **Словник гірничих термінів.**

Словник термінів судо-медичної експертизи. Словник літературознавчих термінів. Словник лінгвістичних термінів. *Див.: Словник лінгвістичний / Словники лінгвістичні.*

Словник тлумачний — словник, що містить слова з поясненням їхніх значень, з граматичною та стилістичною їхньою характеристикою та який є найпоширенішим типом одномовного лінгвістичного словника. *Див.: Словник лінгвістичний / Словники лінгвістичні.*

Словникі аспектні (прикм. від ім. *аспект*) — лінгвістичні словники, що містять спеціалізовані дані про слово (словники синонімічні, словники антонімічні і под.), його граматичні властивості (словники граматичні, словники словотвірні, словники морфемні, словники сполучуваності, словники керування, словники труднощів тощо), про історію слова та його походження (словники історичні, словники етимологічні, словники тюркізмів та ін.), правила написання та вимови (словники орфографічні, словники орфоепічні, словники наголосів і под.), про поширення на тій чи іншій території (словники діалектні тощо) чи в межах певних соціальних груп (словники жаргонізмів, словники арготизмів та ін.) і под. *Див.: Словник.*

Словники енциклопедичні (грецьк. *encyclopedie* — коло знань; прикм. від ім. енциклопедія) — словник, у якому описуються предмети, явища, події, процеси, розповідається про видатних діячів науки, культури, політики тощо. Наявні енциклопедичні словники загальні або універсальні, і галузеві, або спеціальні. *Див.: Словник.*

Словник ідеологічний (прикм. від ім. *енциклопедія*) — *Див.: Словники ідеографічні.*

Словник тематичний (прикм. від ім. *тема*) — *Див.: Словник ідеографічний.*

Словник частотний — словник, в якому слова розташовуються не за алфавітом, а за спадом частот, тобто в порядку від найбільш частотного до найменш частотного. *Див.: Словник лінгвістичний.*

Словникова стаття — *Див.: Стаття словникова.*

Словникове гніздо — *Див.: Гніздо словникове.*

Словникове значення слова — *Див.: Значення слова словникове.*

Словниковий склад мови — те саме, що лексика. *Див.: Склад мови словниковий; Лексика.*

Слово — основна номінативна та когнітивна одиниця мови, що є засобом найменування й повідомлення про предмети, ознаки, процеси та їхні відношення, має відповідне морфологічне оформлення та здатна займати відповідну синтаксичну позицію (повнозначні слова) або входити до складу синтаксичної позиції іншого (службові слова) у реченні або ж виступати самостійним еквівалентом речення (частки і под.) (*див.: Слова-речення; Речення нечленоване; Квазі-речення; Еквіваленти речення*); структурно-семантична двобічна одиниця мови, якій властиві форма (план вираження) і значення (план змісту). **Основні ознаки та властивості слова:** 1) фонетичне оформлення (наявність основного наголосу); 2) семантичне оформлення (наявність лексичного, граматичного, структурного значення); 3) номінативна функція (назва явища реальної дійсності та

С

вияв його у вигляді лексичного значення); 4) відтворюваність (слово існує у мові як готова самостійна одиниця та відтворюється мовцем у момент мовлення, а не твориться); 5) синтаксична самостійність (здатність вживатися як окреме висловлення; певна вільність у розташуванні слів у реченні); 6) внутрішня лінійна організація (слово складається з морфем); 7) непроникність (неможливість його розривання якими-небудь іншими елементами). Виняток: *ніхто* — *ні від кого* тощо; 8) цілісне оформлення; 9) валентність і сполучуваність (спроможність сполучатися з іншими словами за відповідними семантичними та граматичними законами); 10) матеріальність (існування слова в звуковій / графічній формі); 11) інформативність (ємність знань про явища об'єктивного світу); 12) індивідуальність лексичного значення (спроможність відбивати у значенні слова один конкретний клас явищ реальності); у когнітивній лінгвістиці — це основна одиниця збереження та використання ін-формації, доступу до неї та її здобуття з пам'яті мовця. **Класифікації слів:** а) за значенням (повнозначні (позначають певне поняття) та службові, що виступають засобом зв'язку слів між собою); б) за лексико-граматичними ознаками і / або категорійною семантикою (слова поділяються на різні частини мови); в) за походженням (корінні (існували в тому чи іншому вигляді у прамові) і запозичені (прийшли з іншої мови)); г) за будовою (прості та складні); ґ) за активністю та сферою вжитку (активні (загальноживані) та пасивні

(застарілі (охоплюють: історизми — застаріли у зв'язку зі зникненням предмета (*мотовило, гетьман*) та архаїзми — замінені іншим словом (*уста, ланіти, десниця*)); неологізми — маловживані через новизну; терміни — спеціальні слова, вживані фахівцями певних професій на позначення понять, з якими вони мають справу; аргó, жаргón, сленг — слова, використовувані у неформальному спілкуванні певними соціальними, професійними та віковими групами; просторічні слова — використовуються малоосвіченими людьми незалежно від соціальної групи; табуйовані слова; евфемізми — слова для заміни табуйованих і под.); д) за стилістичним спрямуванням (стилістично необмежені та стилістично марковані (кніжні)); е) за походністю (первинні (непохідні, твірні) й похідні) та ін.; відносно самостійна й вільно відтворювана значуща одиниця мови, що виконує номінативну функцію (те саме, що й *лексема*); основна структурно-семантична та функціонально-семантична одиниця мови, що співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється в мовленні й служить для побудови висловлень. С. виконує номінативну функцію, вільно відтворюється в мовленні й комунікації та служить для побудови повідомлень (висловлень). С. — це єдність звукової, морфемної будови, а також лексичного та граматичного значень; цілісна одиниця, що виражає поняття про предмети, явища, процеси, їхні ознаки, зв'язки й відношення між ними, а також називає

конкретні предмети, явища, процеси та їхні ознаки. Характерні ознаки С. — цілісноформленість і відтворюваність. Результати пізнавальної діяльності людини та спілкування неможливі без слів і закріплюються в них. З позицій міжкультурної комунікації слова можуть бути інтернаціональними та ідіоетнічно неповторними. *Див.: Мова; Код; Повідомлення; Значення слова. Пор.: Лексема; Фразеологізм; Екзотизми; Інтернаціоналізм; Речення; Мовленнєвий акт.*

Слово багатозначне (полісемант) — слово, що має кілька значень (лексико-семантичних варіантів), пов'язаних між собою спільним семантичним компонентом. Напр.: *творити* — 1) *перех.* У процесі творчої праці викликати до життя що-небудь, давати існування чомусь (*Нам дано ні з чим незрівняну радість — творити новий світ, здійснювати тисячолітні мрії людства* (М. Рильський)); 2) *перех.* Викликати появу чого-небудь, бути причиною виникнення чогось; утворювати (*Розкіш творить біль: як приходить — смакує, як виходить — катує* (М. Номис)); 3) *неперех.* Займатися творчою діяльністю (літературною, мистецькою, науковою тощо) (*Треба було творити, треба було піднести майстерність акторську на таку височінь, на яку піднесла її славетна артистка Г. І. Борисоглібська* (О. Вишня)); 4) *перех.* Виконувати якусь роботу, дію (*Менше говори, а більше діла твори* (Нар. тв.)); 5) *перех.* Утворювати; становити, являти собою (*Профіль був у неї, справді, чисто класичний. Чоло й ніс творили одну м'яку лінію...*

(М. Коцюбинський)) (СУМ, Х, с. 52–53) — спільний семантичний компонент «виконувати якусь творчу роботу».

Слово вигукове — слова, що не мають ані лексичного, ані граматичного значення, а лише виступають емоційними сигналами.

Слово дискурсівне (прикм. від ім. *дискурс*) — слово, словосполучення, фразеологізм, вислів, які виконують дискурсовтірну й дискурсопідтримувальну функцію та віддзеркалюють етнокультурні стереотипи комунікативної поведінки (укр. *мабуть, якось воно буде*; рос. *авось, заодно*). *Див.: Мова; Код мовний; Слово; Фразеологізм; Дискурс.*

Слово діалектне (прикм. від ім. *діалект*) — специфічне слово або вислів, властиві діалекту (напр., *когут, без, крумплі, бараболя*).

Слово-домінанта (лат. *dominans* (*dominantis*) — панівний) (слово-показник, опірне слово) — це найзагальніша, найуживаніша, максимально нейтральна одиниця синонімічного ряду, через яку можна визначити смисловий обсяг кожного синонімічного ряду.

Слово корінне — основне слово конкретної мови, що увійшло до її первинного лексично-словникового складу або утворене з лексичного матеріалу цієї мови: *мати, батько, дощ, злива, грім, гілка, хлів, білка, ведмідь, обережність, юність, мрія* і под.

Слово словосполучення залежне — слово, що займає синтаксично залежну позицію у словосполученні: *зелений клен, хата батька, забивати молотком, відчувати радість, писати листа* і под.

Слово морфологічне (прикм. від ім. *морфологія*) — сукупність

граматичних форм слова, або словоформ.

Слово немотивоване (непохідне) — слово, що втратило для сучасних мовців мотивацію внаслідок зміни семантики та морфемного складу; слово іншомовного походження: *вода, ліс, ґрунт, рука, нога, стіл, йти* тощо. *Пор.: Слово похідне.*

Слово складне (комполіт (італ. *composito* — змішаний) / комполіта) — слово, що має у своєму складі не менше двох основ і особливий тип словотвірного значення — єднальне значення, пов'язане з об'єднанням семантично різних мотиваторів в одну цілісну одиницю: *нафтопродукти, металопрокат, верстатобудування, семизначний, водонепроникний* тощо.

Слово словосполучення головне (стрижнєве) — слово у словосполученні, що граматично та семантично підпорядковує собі залежне слово (або групу залежних слів) у певному словосполученні: *свіжа трава, зустріти колегу, читати книгу, чай з лимоном, бажання вчитися* і под.

Слово службове — слова, що характеризуються наявністю граматичного значення, здатністю виражати граматичні відношення між повнозначними словами, окремими частинами речення і под. (*сполучник, прийменник* тощо).

Слово сполучне (Слова сполучні) — займенникові, прислівникові слова (*який, чий, котрий, хто, що, де, коли, куди, звідки та ін.*), що виконують функцію сполучення (поєднання) предикативних частин у складному реченні та виконують функцію тих чи інших членів речення — головних (*Хто першим прийде*

до нас, тому ми й раді (А. Яна)), другорядних (*Учні ходили до лісу, де назбирали багато особливих квітів* (А. Яна)).

Слово повнозначне — слова, що завжди мають реальний зміст, поєднуючи в собі лексичне та граматичне значення (*іменники, прикметники, дієслова та ін.*).

Слово потенційне (прикм. від ім. *потенція*) — слово, що можна утворювати за наявною в мові моделлю, але яке є невикористовуваним і може оказіонально з'являтися у мовленні тієї чи іншої людини за ситуацією в мовленні, *пор. міністркиня* (за тією моделлю, що й *мисткиня*); *студентня, аспірантя* (за тією самою моделлю, що й *солдатня*). *Пор.: Гапакс.*

Слово (дериват) (лат. *derivatus* — відведений) похідне (мотивоване) — слово, значення та звучання якого зумовлене та мотивоване семантикою та звуковою формою твірного, іншого слова, спільнокореневого слова; утворене від твірного за допомогою форманта (афікса): *придорожній* ← *при дорозі*; *синь* ← *синій*; *під'їзд* ← *під'їжджати*; *учителька* ← *учитель*. С. п. властива бінарна структура, що охоплює **твірну** базу (основу слова-мотиватора або все слово загалом) і **словотвірний формант** (див.: *Формант*), або **дериватор**. Залежно від співвідношення зі значенням компонентів-морфем, що їх витворюють. С. п. поділяються на **фразеологічні**, значення яких завжди включає додаткові компоненти, не виражені складниками слова — морфемами (*лісник, письменник* і под.) і **нефразеологічні**, їхнє значення скомпоноване сумою значень морфем, що утворюють похідне слово

(столик, темно, осінній, яскраво-зелений тощо). Залежно від співвідношення семантики твірного та похідного слів розмежовують (за Єжи Кириловичем):

1) **синтаксичні деривати** — похідні слова, значення яких тотожне лексичному значенню твірних у всіх компонентах, крім загальнокатегорійного значення частини мови. До дериватів належать: **девербативи** — віддієслівні іменники зі значенням абстрактної дії (*ходіння, від'їзд, приліт, прихід, похід*); **деад'єктиви** — відприкметникові іменники зі значенням абстрагованої якості (*відважність, мужність, сміливість, зелень, темін* та ін.); **якісні прислівники**, мотивовані прикметниками (*голосно, весело, добре, гарно, сміливо* тощо); **відносні прикметники**, мотивовані іменниками (*дерев'яний, металевий, мідний, морський, річковий* тощо); 2) **лексичні деривати** — похідні слова, лексичні значення яких не тотожні значенню твірних: *відмовити* ← *мовити*, *баяніст* ← *баяніст* і т. ін.

Слово твірне (слово-мотиватор) — слово з твірною базою, твірною основою (див.: *Слово (derivat) похідне (мотивоване)*), за допомогою якого можна пояснити (мотивувати) значення та звучання мотивованого похідного слова: *нога* → *ніжка*; *колір* → *кольоровий*; *ялина* → *ялинка*; *дідусь* → *прадідусь*; *кум* → *кума* і под.

Слово термінальне (лат. *terminalis* від *terminus* — межа, рубіж) — слово, що не має дериватів.

Слово узагальнювальне — слово, що використовується при однорідних членах речення, виражає загальне значення та є родовим поняттям до них як видових

понять; займає або препозицію, або постпозицію щодо однорідних членів речення. Напр.: *Все тут йому сподобалося: і квартира, і меблі, і будинок, і вуличка, і тихі сусіди, фасад, витончена делікатність господарки* (Люк Дишвар); *Нарешті до школи завезли меблі: столи, стільці, парти, дошки* (Україна молода. — 2009. 18 серпня).

Слово усічене — іменник, утворений шляхом усічення (див.: *Усічення*) твірної основи (незалежно від межі морфем). Усічені слова властиві для розмовного мовлення, особливо для жаргонного різновиду: *університет* → *універ*, *спеціаліст* → *спец*, *магнітофон* → *маг*, *плейєр* → *плей* і под.

Слово фонетичне (прикм. від ім. *фонетика*) — відрізок фрази, мовленнєвого потоку, виділений на основі спільного наголосу (об'єднаний одним словесним наголосом) і який охоплює здебільшого повнозначне слово (містить наголос) і прилегли до нього службові слова. У фразі *Чи приїде син до нас сьогодні?* з шістьма словами-лексемами є чотири фонетичні слова: [*син*], [*чиприїде*], [*донас*], [*с'о-годні*].

Слово фонове (прикм. від ім. *фон*) — Див.: *Неповноеквівалентність мовних одиниць*.

Словозміна — творення для кожного слова його морфологічної парадигми. Словозміна як факт граматики протиставлена словотвору. В українській мові словозміна охоплює відмінювання імен (у широкому значенні, охоплюючи й займенники, дієприкметники) та дієвідмінювання дієслів. **Українська іменна словозміна. Українське дієвідмінювання.**

С

Словоскладання — спосіб словотворення дво- або кількакореневих похідних — юстапозитив шляхом поєднання окремих слів чи словоформ.

Словосполучення — непередикативна синтаксична одиниця, компонентами якої є слово та форма слова або кілька форм слів, з'єднаних між собою підрядним синтаксичним зв'язком. **Словосполучення підрядне** — поєднання граматично нерівноправних слів, одне з яких є головним, стрижневим, інше — залежним, підпорядкованим: *цікава книжка, читати книжку, бігти швидко*. **Словосполучення сурядне** — поєднання двох граматично рівноправних слів: *книжка та зошит, читати й писати, веселий і радісний, голосно та чітко*. **Словосполучення екзоцентричне** — в американській лінгвістиці вилучається як сполука двох слів, що не належать ні до одного формального класу їхніх безпосередніх складників: *John ran, beside John, with ve, in the house*. **Словосполучення ендоцентричне** може бути або сурядним: *boys and girls*, або підрядним: *poor John*. **Підрядні словосполучення**. **Сурядні словосполучення**. **Словосполучення прості**. **Словосполучення складні**. **Словосполучення відкритої структури**. **Словосполучення закритої структури**. **Дієслівні словосполучення**. **Іменникові словосполучення**. **Ад'єктивні словосполучення**. **Адвербіальні словосполучення**. **Квантитативні словосполучення**.

Словосполучення вільне — словосполучення, кожному компоненту якого властиве власне лексичне значення (повне лексичне значення) і функціонуван-

ня як самостійного члена речення: *подарувати книгу, кава з молоком, зелене жито, голосно говорити, надзвичайно важливий, червоний від хвилювання* тощо.

Словосполучення параметризоване (грецьк. *parametron* — розмірюю, відмірюю; прикм. від ім. *параметр*) — усталене словосполучення, яке виражає конкретний лексичний параметр. Наприклад, лексичний параметр Magn («дуже», «висока міра чогось») є основою усталених словосполучень *груба помилка, міцно спати, ідеально круглий* та ін.

Словосполучення просте — словосполучення без факультативних компонентів, у якому кількість обов'язкових компонентів визначується відповідними зв'язками стрижневого слова: *зелений ліс* (слабкий зв'язок — формально-граматичне узгодження), *лякатися грому* (сильний зв'язок — сильне безпосереднє керування), *обрадувати маму листом* (два сильні зв'язки — сильне безпосереднє керування та слабке керування), *принести подарунок для задоволення* (сильний зв'язок — сильне безпосереднє керування та слабкий зв'язок — відмінкове прилягання), *поїздка з Донецька до Києва* (залежний компонент стійка двох відмінкова група) тощо. **За лексико-граматичним** (частиним) статусом стрижневого слова виділяють: 1) словосполучення **субстантивні** — зі стрижневим іменником (*літній дощ, перший сніг, сторінка зошита, пенал для олівців, мрія вчитися* тощо); 2) словосполучення **дієслівні** — зі стрижневим дієсловом (*зустріти знайомого, відвідувати театр, спокійно відпочивати, починати*

розмовляти і под.); 3) словосполучення ад'єктивні — зі стрижневим прикметником (*спроможний на успіх, здібний до навчання, червоний від хвилювання* і т. ін.); 4) словосполучення прономінальні — зі стрижневим займенником (*кожний з нас, зовсім ніхто, щось для серця тощо*); 5) словосполучення квантитативні — зі стрижневим числівником (*сім з половиною, сорок без одного* і под.); 6) словосполучення прислівникові — зі стрижневим прислівником (*дивовижно просторо, далі від берега, яскраво червоно* та ін.); 7) словосполучення дієприслівникові — зі стрижневим дієприслівником (*сміючись над собою, радіючи успіху, сумуючи без причини* і под.).

Словосполучення складні — поєднання (комбінація) кількох мінімальних конструкцій словосполучення. У складному словосполученні подарувати книгу матері поєднано дві мінімальні конструкції словосполучення: подарувати книгу та подарувати матері. Залежні компоненти у складних словосполученнях кваліфікують слово в різних вимірах. Виділяють три типи складних словосполучень: 1) **просте** словосполучення + залежне від нього окреме слово (за структурою є складним, а за семантикою — перехресно-цілісним): *врятувати життя товаришам, добре відомий у країні* (залежний від простого словосполучення компонент пояснює його загалом, а не головне слово); 2) **головне слово + залежне від нього словосполучення:**

гідний земного щастя; хода повна гідності (залежний компонент простого словосполучення пов'язаний з головним словом і через нього взаємодіє з центральним компонентом складного словосполучення. Цим вони відрізняються від попередньої групи словосполучень); 3) **головне слово + два або три залежні слова, не пов'язані між собою, і такі, які не утворюють словосполучення.** Це здебільшого дієслівні словосполучення, тому що дієслова здатні поширюватися кількома словоформами. Напр.: *всунути нитку в голку; викинути листа у скриньку; вбити цвях у стінку*. Зустрічаються зрідка й словосполучення з іменником: *закладка патрона у гвинтівку*.

Словосполучення стійке — те саме, що фразеологізм. Див.: *Фразеологізм*.

Словотвір — 1) в онтологічному розумінні — системний мовний механізм для творення нових слів на ґрунті вже наявних; творення похідних нових слів на основі твірних за дериваційними правилами та словотвірними типами, властивими певній мові (див.: *Похідність*). **Афіксальний словотвір.** Конверсивний словотвір. Редеривація. Синоніми: *Словотворення; Деривація*; 2) у гносеологічному розумінні — розділ мовознавства (традиційно — граматики), що вивчає особливості будови, семантики, способи творення похідних слів і принципи їхнього об'єднання. **Історичний словотвір.** **Описовий словотвір.** Синонім: *Дериватологія*.

Словотвір внутрішньодієслівний — Див.: *Словотвір*.

Словотвір діахронічний (прикм. від ім. *діахронія*) — словотвір, що

С

вивчає шляхи виникнення похідних слів у різні періоди розвитку мови та їх етимологічну словотвірну будову, а також історичні зміни словотвірної структури слів.

Словотвір зворотний (редеривація) (лат. *re* — префікс на позначення поновленої / повторюваної і/або протилежної дії як протидії + *деривація*) — різновид морфологічного способу словотворення, наслідком якого є лексична одиниця, що за структурою простіша від твірного — слова складнішої будови: *дояр* ← *доярка* та ін. Синоніми: *Деривація зворотна; Редеривація*.

Словотвір синхронічний (прикм. від ім. *синхронія*) — словотвір, що вивчає систему словотвірних засобів, наявних у мові на певному етапі її розвитку, і структуру слів, яка визначається її синхронними мотиваційними відношеннями з іншими словами.

Словотвір черезкроковий — утворення похідного слова за відсутності безпосереднього твірного, що передбачено системою мови. *Пор.: дощ → *дощування* — можливого твірного **дощувати* немає в мові; *пор.* у чомусь подібне *лист → листування*, але останнім часом активно вживаним постає **листувати*.

Словотвірна активність (ім. від прикм. *активний*) — *Див.: Активність словотвірна*.

Словотвірна категорія (грецьк. *categoria* — ознака, висловлення, судження) — *Див.: Категорія словотвірна*.

Словотвірна модель (франц. *modèle*, від італ. *modello* і від лат. *modulus* — міра, зразок) — *Див.: Модель словотвірна*.

Словотвірна мотивація (франц. *motiver* — обґрунтовувати) — *Див.: Мотивація словотвірна*.

Словотвірна пара — *Див.: Пара словотвірна*.

Словотвірна продуктивність — *Див.: Продуктивність словотвірна*.

Словотвірне значення — *Див.: Значення словотвірне*.

Словотвірний аналіз (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) — *Див.: Аналіз словотвірний*.

Словотвірний потенціал (лат. *potential* — сила, змога, міць) — *Див.: Потенціал словотвірний*.

Словотвірний тип — *Див.: Тип словотвірний*.

Словотвірні норми (лат. *norma* — правило) — *Див.: Норми словотвірні*.

Словотворення — *Див.: Словотвір*.

Словоформа (*слово + форма*) — 1) конкретне вживання слова в конкретному граматичному та лексичному значенні; 2) граматична форма того самого слова (*див.: Лексема* (1)), його граматичний різновид, що виявляє лексичну тотожність з іншими співвідносними словоформами цього слова, протиставлена їм за своїми граматичними значеннями та призначена для маркування відповідної синтаксичної позиції. Словоформа є носієм певного граматичного значення (*див.: Значення граматичне*), що відрізняється від граматичного значення інших словоформ. Сукупність усіх словоформ утворює парадигму відповідного слова: *трава, трави, траві / трави, трав, травам; читаю, читаєш, читає / читаємо, читаєте, читають* тощо.

Словоформи (*слово + форма*) *архаїчні* (грецьк. *archaikos* — дав-

ній) в поезії (грецьк. *poiēsis* — творчість) — застарілі сьогодні морфологічні форми, особливо церковнослов'янські. Використовуються для підвищення стилю твору.

Словоформи архаїчні (грецьк. *archaikos* — давній) в стійких зворотах: *Одним махом сімох убивахом; своя своїх не познаша* та ін.

Слов'янізми — Див.: *Старослов'янізми*.

Слоган — 1) часто повторюване, самодостатнє, коротке, виразне та доступне для розуміння рекламне повідомлення, що реалізується за допомогою найпростіших синтаксичних одиниць і якому властиве чітко визначене прагматичне спрямування; 2) фраза в рекламі, що легко запам'ятовується й виражає сутність рекламованого товару; рекламне гасло; мовне кліше; девіз товару, фірми, корпорації; політичне гасло політичного діяча, політичної партії, громадської організації, кампанії тощо. *Пор.*, наприклад, рекламу пральної машини «ARDO». *Вас немає вдома — вона все зробить за вас. Ліки «Coldrex». «Ви мене не розумієте...» — «Прекрасно розумію. «Coldrex» — проблем із застудою нема».*

Службова морфема (грецьк. *morphē* — вигляд, форма) — Див.: *Морфема службова*.

Службовий — той, що виконує допоміжну функцію.

Службові слова — Див.: *Слова службові*.

Слух — у психолінгвістиці акустичне сприйняття, функція слухового апарату, збуджувана звуковими коливаннями.

Слухання — рецептивний вид мовленнєвої діяльності, активний процес відбору звукових сигнала-

лів у комунікації, зорієнтований на сприйняття мовленнєвих акустичних сигналів та їхнє розуміння. Включає аспекти: сприйняття слухом, уважність, розуміння та запам'ятовування. Див. також: *Аудіювання; Діяльність мовленнєва; Розуміння. Пор.: Говоріння.*

Слухання емпатичне (грецьк. *empathia* — глибоке відчуття, співпереживання; прикм. від ім. *empatia*) — вид слухання, коли адресат сприймає інформацію від адресанта з позицій позитивної налаштованості з бажанням зрозуміти його внутрішній світ, сприйняти його почуття.

Слухання критичне (грецьк. *kritēs* — судити; прикм. від ім. *критика*) — стиль / вид слухання, зорієнтований на критичне сприйняття й осмислення інформації (коли адресат сприймає почуту інформацію як тенденційну та однобічну або ставиться до адресанта заздалегідь упереджено), намагання зрозуміти повідомлення відступає на задній план.

Слухання нерелексивне (не- + *рефлексивне*) — стиль слухання, основною ознакою якого є вміння уважно мовчати, не втручаючись у мовлення співрозмовника своїми заувагами, міркуваннями; може супроводжуватися короткими вербальними репліками (*Так; Розумію; Цілком*) або невербальними діями підтримки.

Слухання пасивне (лат. *reflexus* — віддзеркалення; прикм. від ім. *пасив*) — Див.: *Слухання нерелексивне*.

Слухання рефлексивне (прикм. від ім. *рефлекс*) — стиль слухання, особливістю якого постає активний зворотний зв'язок для кон-

С

тролю точності сприйняття почутого. До основних видів рефлексивних відповідей належать: з'ясування, перефразування й резюмування.

Смак (смак мовний) — відчуття прекрасного. Напр.: *Недостатньо мати талант, потрібно ще, на додаток, мати смак* (Дені Дідро). *Див.: Ідіосинкразія.*

Смисл — зміст (значення), що слово (*вислів, мовний зворот* тощо) отримує в певному контексті вживання, у певній конкретній мовленнєвій ситуації; фактичне значення висловлення (тексту та його складників), зумовлене конкретним контекстом і мовленнєвою ситуацією, що не є похідним простої арифметичної суми його складників, *пор. у висловленні Зайчику, допоможи мені швиденько зібрати усі речі!* слову *зайчику* властивий смисл ласкавого звертання до когось близького, а у висловленні *Попадешся ще ти мені, зайчику, тоді я все тобі скажу!* смисл цього слова містить погрозу, попередження.

Смисл апостеріорний (лат. *a posteriori* — з останнього) / **Смисли апостеріорні** — комунікативні смисли, виформовувані й породжувані в ході комунікації як діяльності. Апостеріорним особистісним смислам властиві змінність, нестійкість, неупорядкованість, неструктурованість, суб'єктивніше. С. а. для іншого учасника комунікації не завжди достовірніше. С. а. зумовлені впливом на перебіг комунікації значної кількості соціальних, психологічних, когнітивних, контекстних, ситуативних та інших чинників. *Пор.: Смисл апріорний / Смисли апріорні.*

Смисл апріорний (лат. *a priori* — з попереднього) / **Смисли апріорні** — комунікативні смисли, наявні у психологічній діяльності кожного індивіда його світоглядні, психічні, психологічні, ментальні, комунікативні та інші константи (настанови), яким властиві: 1) незмінність, сталість, визначеність, стійкість; 2) внутрішня логічна упорядкованість, закінченість і структурованість; 3) суб'єктивна достовірність; 4) предметність. С. а. передують комунікації. С. а. у мовленнєвому акті виявляється в межах комунікативних навичок (адресант) і комунікативних сподівань, очікувань (адресат) асертивно-пресупозитивної та локутивно-ілокутивної побудови типового мовленнєвого акту. За відсутності узгодження комунікативних очікувань і реальної структури мовленнєвого акту наявні різні комунікативні девіації. У межах мовленнєвого жанру апріорний комунікативний смисл виявляється як комунікативна навичка побудови типового мовленнєвого жанру з усталено-типовою для нього інтенцією в конкретній конситуації спілкування (адресант) і звичного сприйняття саме такого комунікативного смислу адресатом. Порухення однієї з умов є причиною комунікативних девіацій. *Пор.: Смисл апостеріорний / Смисли апостеріорні.*

Смисл експліцитний (франц. *explicite* — явний, очевидний, від лат. *explicitum* — пояснення) — явний смисл повідомлення, який сприймається комунікантами із значень мовних одиниць. *Пор.: Смисл імпліцитний.*

Смисл імпліцитний (франц. *implicite* — що міститься приховано,

від лат. *implicitum*) (**інформація**) (лат. *informatia* — пояснення, виклад) — неявний, прихований смисл, що встановлюваний слухачем (читачем) зі значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування. *Пор.: Смисл експліцитний.*

Смисл комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — інформаційний компонент спілкування, виформований як сумарна семантична, синтактична та прагматична домінанта комунікативних стратегій усіх учасників кооперативного спілкування в межах певного контексту й ситуації за дієвою сили вербальних і невербальних засобів. С. к. — це постає інтенція учасників комунікації, синтез апіорних і апостеріорних (поточних) комунікативних смислів. *Див.: Смисл апостеріорний / Смили апостеріорні; Смисл апіорний / Смили апіорні.*

Смисл комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) (**актуальний**) (лат. *actualis* — дієвий) — значення (зміст) мовних одиниць і складників парамови дискурсу, що виформовуване в комунікативному акті як результат взаємодії інтенцій мовців у конкретній конситуації спілкування. *Див.: Значення; Смисл апостеріорний / Смили апостеріорні; Смисл апіорний / Смили апіорні; Спілкування; Дискурс; Конситуація спілкування. Пор.: Смисл лінгвокультурно-специфічний.*

Смисл комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **мовленнєвого жанру** (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus* (*generis*) — рід, вид) — узагальнене значення мовленнєвого

жанру, що формується у процесі спілкування в конкретній конситуації. *Див.: Смисл апостеріорний / Смили апостеріорні; Смисл апіорний / Смили апіорні.*

Смисл комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **особистісний** — комунікативний смисл, що постає у спілкуванні під впливом суб'єктивних особливостей адресанта й адресата, утворюється внаслідок дії сукупності когнітивних, психологічних і соціальних чинників комунікації. *Див.: Смисл апостеріорний / Смили апостеріорні; Смисл апіорний / Смили апіорні.*

Смисл лінгвокультурно-специфічний (лінгвокультурно + специфічний) — одиниця комунікативістики; складник комунікативного (актуального) смислу мовної одиниці (вислову), немовних і паралінгвальних засобів, що виформувалась під впливом певної культури та виявляє сприйняття окультурених предметів носіями певної національної лінгвокультури; сукупність культурних сем мовних одиниць (висловів) у комунікації. *Див.: Сема культура. Пор.: Смисл комунікативний (актуальний).*

Смисл лінгвокультурно-специфічний (лінгвокультурно + специфічний) **нерелевантний** (*не- + релевантний*) — лінгвокультурно-специфічний смисл, що в конкретній міжмовній комунікації поступає як супровідний, несуттєвий; його неврахування не стає причиною невдач у міжмовному спілкуванні. *Див.: Смисл лінгвокультурно-специфічний. Пор.: Смисл лінгвокультурно-специфічний релевантний.*

С

Смисл лінгвокультурно-специфічний (*лінгвокультурно + специфічний*) **релевантний** (англ. *relevant* — доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* — підвищувати від лат. *relevare* — піднімати) — лінгвокультурно-специфічний смисл, що в конкретній міжмовній комунікації поступає як основний, домінантний; його неврахування стає причиною невдач і помилок у міжмовному й міжособистісному спілкуванні. *Див.: Смисл лінгвокультурно-специфічний. Пор.: Смисл лінгвокультурно-специфічний нерелевантний.*

Смисл мовної одиниці — зміст, якого набуває мовна одиниця при її вживанні в мовленні.

Смисл особистісний — суб'єктивований вияв ставлення особистості до об'єктів дійсності. *Див.: Смисл апостеріорний / Смисли апостеріорні; Смисл апіорний / Смисли апіорні;*

Смисл особистісний адресанта (нім. *Adressant*, від франц. *adresser* — надсилати, направляти) — різновид особистісного комунікативного смислу, що твориться особою адресанта. Мовець, перебуваючи в певних фізичному, когнітивному, психічному тощо станах, перекодує узуалізовані значення у власні особистісні смисли та передає їх адресату. *Див.: Смисл апостеріорний / Смисл апостеріорний / Смисли апостеріорні; Смисл апіорний / Смисли апіорні;*

Смисл особистісний адресата (нім. *Adressat* — одержувач) — різновид особистісного комунікативного смислу, що твориться особою адресата. Сприймавши повідомлення від адресанта, адресат перекодує його у власні

смисли під впливом фізичного, психічного, когнітивного станів, у яких він перебуває. Здебільшого особистісний смисл адресата не збігається з особистісним смислом адресанта. *Смисл апостеріорний / Смисли апостеріорні; Смисл апіорний / Смисли апіорні.*

Смисл підтекстовий (*під + текстовий*) **імпліцитний** (франц. *implicite* — що міститься приховано, від лат. *implicitum*) — інформація, передавання якої входить у приховані комунікативні наміри адресанта.

Смисл притекстовий (*при- + текстовий*) **імпліцитний** (франц. *implicite* — що міститься приховано, від лат. *implicitum*) — інформація, що може бути встановлена з тексту, хоча її передавання не входило в комунікативні наміри адресанта.

Смисл текстовий (прикм. від ім. *текст*) **імпліцитний** (франц. *implicite* — що міститься приховано, від лат. *implicitum*) — інформація, передавання якої відповідає явним комунікативним намірам адресанта.

Смислова структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **слова** — те саме, що семантична структура слова. *Див.: Структура слова семантична.*

Смисловий акцент (лат. *accentus* — наголос) — те саме, що логічний наголос. *Див.: Наголос логічний.*

Солецизм (від назви грецьк. колонії Сола, мешканці якої недосконало володіли грецькою мовою) — помилка, огріхи в мовленні граматичного типу — синтаксично неправильне поєднання слів або постановка їх у неправильній формі: *Скільки годин?* (замість — *Котра година?*).

Сонет (італ. *sonetto*, від прованс. *sonnet*, від *son* — звук) — жанр поезії, характерною особливістю якого є сувора форма (чотирнадцять рядків, шестистопний ямб, перехресна рима у перших восьми рядках і далі в різних варіантах римування): здебільшого помірно урочистий стиль роздумів або опису; суворий книжний синтаксис. Найбільший внесок в осмислення теорії сонету зробив Й. Бехер, вважаючи його «найдіалектичнішим художнім видом», наголошуючи на його інтенсивній драматургійності, коли перший вірш містить у собі тезу, другий — антитезу, а тривірші — синтез, так званий сонетний замок, що завершується переважно чотирнадцятим рядком (здебільшого ця тріада варіюється (див. поезію М. Вінграновського, Б. Нечерди, М. Зерова та ін.)): *Старенька рима у паркані вірша / Прибита, мов штахетина гнила, / Займає місце. Як байдужим оком / Сквознеш по ній, то скажеш: «Все гаразд!» // Та тільки потривож її рукою, / Переконайся поспробуй сам, / Чи міцно думки цвях сидить у слові — / І вже гуде в поезії діра! // Але ще гірше, як іржаву мисль / Взянуть молотком у дошку рими, / Що зм'якла від гниття й приймає ржу! // Навіщо майструвати загорожі, / Коли вони дірками верещать, / Під'юджують невинних до злочинства?* (Д. Павличко).

Сонорні (лат. *sonorous* — звуковий) **приголосні (сонанти)** (лат. *sonans* — той, що звучить) — Див.: *Приголосні сонорні (сонанти)*.

Соціалізація (лат. *socium* — спільне + суф. *-ізація*, а також лат. *socialis* — суспільний) — процес

засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати повноправним членом суспільства; передбачає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні процеси, що впливають на її формування; також процес передачі людиною накопичених суспільством знань, умінь і навичок, моральних норм, життєвих цінностей, способів і прийомів спілкування тощо; забезпечення засвоєння та відтворення особистістю соціального досвіду, яке засвідчує нормальне безболісне входження людини до життя суспільства. **С.** відбувається в процесах спільної діяльності й спілкування в певному національному лінгвокультурному середовищі. Результат соціалізації — формування особистості.

Соціалізація (лат. *socio* — *socialis* — суспільний, громадський + *-ізація*) **особистості культурна** (прикм. від ім. *культура*) — процес входження людини до чужого суспільства, набуття нового досвіду, необхідного для виконання соціальних ролей у новій національній лінгвокультурній спільноті. Див.: *Соціалізація. Пор.: Акультурація; Інкультурація.*

Соціальна (лат. *socio* — *socialis* — товариський, громадський) **комунікація** (лат. *communio* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація соціальна.*

Соціальний (лат. *socio* — *socialis* — товариський, громадський) **символізм** (франц. *symbolique* — сим-

С

вол) — *Див.: Символізм соціальної*.

Соціальний (лат. *socio* — *socialis* — товариський, громадський) **діалект** (грецк. *dialektos* — розмова, говір, наріччя) — те саме, що соціолект. *Див.: Соціолект.*

Соціальні (лат. *socio* — *socialis* — товариський, громадський) **ролі** (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) / **Соціальна роль** — *Див.: Ролі соціальні / Роль соціальна.*

Соціальність (лат. *socio* — *socialis* — товариський, громадський) **мови** — полягає в тому, що її лексичний склад безпосередньо пов'язаний з позамовною дійсністю і, зберігаючи певну стійкість, швидко реагує на зміни в суспільстві й природі, що спричиняє появу нових слів і відхід на периферію лексичної системи застарілих слів і значень.

Соціально (лат. *socio* — *socialis* — товариський, громадський) **зорієнтована комунікація** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація соціально зорієнтована.*

Соціолект (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* — суспільний, громадський і *лема*) (**соціальний діалект**) — різновид загальнонародної мови, що характеризується специфічними лексичними та фразеологічними засобами, вживаними в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення.

Соціолема (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* — суспіль-

ний, громадський і *лема*) — певне корпоративне, відносно відокремлене, мовне співтовариство, що завдяки безпосередньому контактуванню використовує відповідну мову або діалект. С. детермінує функціонування й розвиток своєї мови, соціалізує, привласнює або відкидає інші варіанти мовної техніки. Мовець, залежно від умов спілкування, може бути членом різних С. *Пор.: Соціолект (соціальний діалект).*

Соціолінгвістика (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* — суспільний, громадський і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) — мовознавча наука (гібридна наука, що постанала у ХХ столітті на перетині соціології, соціальної психології, лінгвістики), що вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, взаємодію мови та суспільства, загальні закономірності розвитку та функціонування мови в суспільстві (**макросоціолінгвістика**), а також варіативність і зміни в мові, зумовлені соціальними чинниками (**мікросоціолінгвістика**); наука, що охоплює мовознавчі дослідження (навчальна дисципліна), спрямовані на вивчення мови в її соціальних контекстах, або соціальному житті крізь призму лінгвістичних категорій (дефініція належить Н. Коуплендові та А. Яворському), вивчає також різні впливи соціального середовища на мову й на мовленнєву поведінку. З оптимізацією соціальної функції мови у прикладній лінгвістиці пов'язано вивчення способів взаємодії мови та суспільства, що здебільшого належить до сфери С. У межах останньої розмежовують два аспекти — вплив со-

ціальної структури суспільства на мову та мова як чинник впливу на суспільство. Перший аспект спрямований на аналіз проблем зв'язку мовних форм із соціальною стратифікацією. Так, у класичному дослідженні У. Лабува «*Соціальна стратифікація англійської мови в Нью-Йорку*» простежено мовленнєву поведінку мешканців нью-йоркського району Іст-Сайд, виявлену у використанні окремих типово-мовленнєвих форм. Другий аспект охоплює дослідження державного регулювання мови з чітким окреслення двох напрямів: 1) мовна політика та 2) мовне будівництво. Мовна політика — це розгляд політичної мети, що досягається шляхом впливу на використання мови (наприклад, *забезпечення консолідації нації завдяки розширенню сфер використання національної мови, що в цьому разі виконує націєоб'єднавчу функцію*). Мовне будівництво здебільшого розглядають як частину мовної політики, воно є комплексом різнопланових конкретних заходів, що здійснюються на загальнодержавному та регіональному рівнях. *Пор.:* опрацювання національних програм навчання мови на всіх рівнях освіти, створення нормативних словників (*тлумачних орфографічних, орфоепічних та ін.*) і граматик, опрацювання та запровадження алфавітів, формування та фіксація норм літературної мови, нормування мови засобів масової інформації і под. Об'єктом **теорії мовленнєвого впливу** виступають когнітивні, психологічні, соціальні, мовні та інші механізми, що дозволяють активно впливати на свідомість, на процес поведін-

кових стереотипів людини. Ці механізми є вельми складними, тому теорія мовленнєвого впливу є міждисциплінарною. Ядро цієї теорії становить категорія мовного варіювання, що визначає можливість використання в дискурсі для опису тієї самої ситуації різних близьких за значенням мовних висловів, коли різниця в семантиці учасниками комунікації кваліфікується то як суттєва, значуща, то як несуттєва, *пор. Брат молодший за сестру та Сестра старша за брата*. Послідовне знання та врахування таких варіантів дозволяє з максимальним навантаженням використовувати мову як інструмент впливу на свідомість. Мовні механізми варіативної інтерпретації дійсності наявні на всіх рівнях мовної системи — фонетичному, лексичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному, текстовому. Методологія теорії мовленнєвого впливу знаходить свій вияв і своє застосування в численних напрямках — **теорії аргументації (генеристики)**, практиці створення **реklamних текстів (копірайтингові)**, **політичній лінгвістиці** і под. Актуальними завданнями сучасної С. постають: 1) дослідження мовної ситуації в державах, зокрема в Україні; 2) вияв реальних перспектив розвитку державних мов та їхнє співвідношення з іншими недержавними мовами; 3) узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду регулювання мовних проблем; 4) напрацювання стратегій адекватного задоволення мовно-культурних потреб титульних націй і національних меншин з окресленням концептуального бачення поняття національної мен-

C

шини та ін. Див.: **Макросоціолінгвістика**; **Мікросоціолінгвістика**; **Лінгвістика прикладна**; **Лінгвістика політична**; **Соціолінгвістика діяхронна**; **Соціолінгвістика синхронна**.

Соціолінгвістика (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* — суспільний, громадський і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **діяхронна** (прикм. від ім. *діяхронія*) — розділ соціолінгвістики, що охоплює аналіз суспільних функцій літературної мови, становлення функційних стилів, їхню еволюцію в історичному аспекті. Див.: **Соціолінгвістика**.

Соціолінгвістика (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* — суспільний, громадський і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **прикладна** — розділ соціолінгвістики, у центрі уваги якого перебуває вивчення емпіричного матеріалу та створення теоретичних моделей його опису для розгляду соціальних проблем функціонування мови (мов) у суспільстві. До кола аналізованих проблем входять впровадження та регулювання вжитку мови (мов) засобами кодифікації; питання ставлення до мови (мов) у конкретній місцевості, регіоні чи країні; дослідження мовних ситуацій на робочих місцях, у місті чи селі; вивчення мов у межах двомовних (багатомовних), диглосійних ситуацій; проблеми нормалізації науково-технічної термінології та інші питання, які необхідно знати для упередження або вирішення конкретних мовних конфліктів і напрацювання стратегії раціональної мовної політики. Див.: **Соціолінгвістика**.

Соціолінгвістика (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* —

суспільний, громадський і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **синхронна** (прикм. від ім. *синхронія*) — розділ соціолінгвістики, що вивчає вияви взаємодії мови та суспільства в певному часовому зрізі. Див.: **Соціолінгвістика**.

Соціолінгвістична (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* — суспільний, громадський і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **компетентія** (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) — Див.: **Компетентія соціолінгвістична**.

Соціолінгвістичні (лат. *societas* — спільність, *socio* — *socialis* — суспільний, громадський і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова) **методи** (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) **дослідження** — Див.: **Методи дослідження соціолінгвістичні**.

Соціологічний (прикм. від ім. *соціологія*) **метод** (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — див: **Метод соціологічний**.

Соціоніми (лат. *socialis* — суспільний, громадський і *онім*) — найменування професійно об'єднаних груп людей, професійних колективів: *танцювальний ансамбль «Пролісок», дуєт «Явір», вокально-інструментальний ансамбль «Смерічка»* та ін.

Соціопрагматика (лат. *societas* — спільність і *прагматика*) — міжнаукова дисципліна, що вивчає соціокультурний аспект взаємодії комунікантів у дискурсі.

Соціум (лат. *socium* — спільне) — людська спільнота певного типу. Різновидами соціуму поста-

ють: суспільство як цілісна соціальна система, сімейно-родинні, соціально-класові, національно-етнічні, територіальні, корпоративно закриті відносно автономні утворення, пов'язані з іншими соціальними спільнотами; велика стійка соціальна спільнота зі спільністю умов життєдіяльності людей і спільністю культури. Будь-який С. — цілісне, відносно автономне утворення. *Пор.: Спільнота етнічна; Спільнота лінгвокультурна; Спільнота національна лінгвокультурна.*

Союз мовний — особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

Спадкування мовнокультурне (*мовно + культурне*) — передача з покоління в покоління мовнокультурних цінностей і сукупності знань, інформації, значущої та знакової для певної лінгвокультури.

Спадщина мовнокультурна (*мовно + культурне*) — результат мовнокультурного спадкування; надбання у процесі життєдіяльності певним національним лінгвокультурним суспільством мовнокультурних цінностей, інформації, значущої та знакової для ідіоетнічної лінгвокультури.

Спеціалізація (франц. *spécialisation*) — опросторювання часу; (грецьк. *chronos* — час + ...*генеза*) — кваліфікація побудови часу за подібністю до образів простору, тобто час не може бути репрезентованим самим собою, а запозичує своє представ-

лення там, де це наявне, у просторових засобів (за Гюставом Гійомом). *Див.: Хроногенеза. Пор.: Хрономеза.*

Специфіка (лат. *specificus* — видовий, видовизначальний) **мов національна** (прикм. від ім. *нація*) — особливості категоризації внутрішнього та зовнішнього світів одиницями й категоріями конкретної ідіоетнічної мови. С. м. н. виявляється насамперед у мовних картинах світу, особливостях організації мовного коду в спілкуванні. *Див.: Мова; Код мовний; Картина світу мовна.*

Специфіка (лат. *specificus* — видовий, видовизначальний) **мовленнєвого спілкування національна** (прикм. від ім. *нація*) — система чинників, що визначають відмінності в організації, типах, формах, функціях і способах опосередкування процесів спілкування, властивих певній національно-лінгвокультурній спільноті.

Специфіка (лат. *specificus* — видовий, видовизначальний) **народу етнолінгвістична** (прикм. від ім. *етнолінгвістика*) — особливість етнічної свідомості та підсвідомості, що формує етнічний (національний) менталітет, який в індивідуумів кожного етносу постає на ґрунті визначальної ролі мовної системи щодо мовленнєвої системи. *Див.: Мова; Мова рідна.*

Специфіка (лат. *specificus* — видовий, видовизначальний) **національна** — національно особливий, характерологічні риси етносу (нації, народності), що сформувались і усталились у результаті самобутнього етнічного розвитку, творчості, мови, комунікації, культури. *Див.: Мова; Комунікація.*

С

Специфіка (лат. *specificus* — видовий, видовизначальний) **спілкування національно-лінгвокультурна** (національно + лінгвокультурний) — у комунікативній лінгвістиці — система чинників, що зумовлюють відмінності в організації, функціях і способах опосередкування процесів спілкування, властивих окремим індивідуумам і окремому національному лінгвокультурному співтовариству. Простежувана в зіставленні норм і традицій спілкування різних народів. Див.: *Комунікація; Спілкування*.

Специфікатори (лат. *specificus* — видовий, видовизначальний + *-атор*) — дієслова або імена з ослабленим і узагальненим лексичним значенням, що виявляють і підкріплюють семантику синтаксеми.

Спеціальна (лат. *specialis* — особливий) **лексика** (грецьк. *lexikos* — словесний) — Див.: *Лексика спеціальна*.

Спів'агенс (спів- + агенс) / **Ко'агенс** (лат. *co(n)* — з, разом+ *агенс*) — денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст, агенс чи група агенсів, які спільно реалізують дію: *Василько за допомогою людей розшукав своїх родичів* (В. Підмогильний).

Співгіп'оніми (спів- + гіп'оніми) — назви видових понять, що пов'язані між собою подібними ознаками й перебувають в однакових відношеннях до гіпероніма (родового поняття): *буряк, морква, картопля* → овочі.

Співмероніми (спів- + мероніми) / **Співпартоніми** (спів- + партоніми) — це мероніми одного поняття, пов'язані між собою функційними відношеннями та сукупно складають вихідне поняття. Пор.: *листя, стовбур, гіл-*

ка, корінь, смола ← *дерево*. Див.: *Меронім*.

Співпросторівість — накладання, семантична тотожність локалізованого об'єкта та локума: *у полі, повз ліс, на березі, до міста (сидіти на каналі і под.)*.

Співробітництво комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) / **Кооперація** (лат. *cooperatio* — співробітництво) **комунікативна** — досягнення в дискурсі згоди шляхом задоволення мети комунікантів.

Співрозмовники — Див.: *Комуніканти*.

Співтовариства віртуальні (середньолат. *virtualis* — можливий, такий, що може виявитися за певних обставин) — нові типи співтовариства, що виникають і функціонують в електронному просторі. Об'єднання користувачів мережі в групи зі спільними інтересами для роботи в електронному просторі.

Співтовариство мовне — у соціолінгвістиці — сукупність людей, виокремлюваних на основі певного параметра (*статі, віку, освіти, фаху* тощо) для певних дослідницьких завдань; об'єднаних спільними соціальними, економічними, політичними й культурними зв'язками, які реалізують у повсякденному житті безпосередні й опосередковані контакти між собою й з різними соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених у межах цієї сукупності. Пор.: *Колектив мовний*.

Спілкування / **Комунікація** (лат. *communis* — спілкуюся з кимось) — одна з двох форм діяльності (поряд з матеріальним і духовним виробництвом), у якій взаємодіють мінімум два суб'єкти, обмінюючись діями та

результатами дій; соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої трудової та соціально-культурної діяльності. С. також може бути матеріальним (фізичним) і духовним (інформаційним). Використання знакових засобів (мовних і немовних) робить спілкування комунікацією (див.: **Комунікація**); сукупність зв'язків і взаємодій людей, співтовариств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких наявний обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності; взаємодія (інтеракція, від англ. *interaction* — взаємодія), сприймання людиною (перцепція, від лат. *perceptio* — сприймання). Розмежовують: **спілкування вербальне** (перцептивне) і **спілкування невербальне**. **Спілкування вербальне** (перцептивне, лат. *perceptio*) — спілкування за допомогою слів у різноманітних їхніх виявах. **Спілкування невербальне** — спілкування поглядами, мімікою, жестами, штучними умовними знаками та ін. (дорожні знаки, певні символи). Див.: **Мова**; **Мова ідіоетнічна**. Пор.: **Комунікація**; **Інтеракція**.

Спілкування вербальне (лат. *verbalis* — усний, словесний) / **Спілкування перцептивне** (лат. *perceptio* — слово) — вербальна комунікація (див.: **Комунікація вербальна**); мовне спілкування; різновид соціальної взаємодії людей за допомогою мови, яка реалізується в мовленнєвій діяльності партнерів-комунікантів. В активному усному спілкуванні — це говоріння й аудіювання (слухання), в опосередкованій писемній формі — читання та письмо. Див.: **Кому-**

нікація; **Мова**. Пор.: **Спілкування невербальне**.

Спілкування диктальне (лат. *dictum* — сказане) — тип комунікативної діяльності, що пов'язана з відповідною предметною взаємодією людей, обслуговує різні форми їхньої соціальної діяльності. Див.: **Комунікація**; **Мова**. Пор.: **Спілкування невербальне**.

Спілкування естетичне (прикм. від ім. *естетика*) — тип спілкування, під час якого учасники обмінюються інформацією певного естетичного характеру (*читання поетичних, прозових і драматургічних творів, обговорення тих чи інших художньо-мистецьких надбань та ін.*).

Спілкування інституційоване (прикм. від ім. *інституція*) — спілкування, що відбувається в офіційній ситуації за певним планом, часто спеціально плановане й організоване (*виробнича нарада, збори трудового колективу, засідання Вченої ради університету, проведення депутатських сесій тощо*).

Спілкування міжетнічне (між + етнічний) — Див.: **Комунікація міжмовна**.

Спілкування міжособистісне — взаємодія між кількома людьми, здійснювана за допомогою засобів мовленнєвого та позамовленнєвого впливу, внаслідок якої постає психологічний контакт, зароджуються певні стосунки між комунікантами.

Спілкування мовленнєве — мовне спілкування (див.: **Спілкування мовне**), у якому використовувані звукові засоби мови; процес встановлення та підтримки активного прямого або опосередкованого контакту між мовними особистостями за допомогою мови. Див.: **Спілкування мовне**.

С

Спілкування мовне — специфічна форма діяльності і, зокрема, діяльності спілкування (див.: *Діяльність мовлення*) як взаємодії / інтеракції, здійснюваного з використанням знаків природної мови як у її первинному та основному, звуковому модусі існування, так і у вторинному, графічному модусі вияву. *Пор.: Спілкування мовлення*.

Спілкування модальне (франц. *modalité*, від лат. *modus (modalis)* — спосіб, міра) — тип комунікативної діяльності, що зорієнтована на реалізацію особистісно-психологічних взаємин і взаємостосунків між комунікантами.

Спілкування невербальне (не- + лат. *verbalis* — усний, словесний) — різновид спілкування, коли використовуються немовні знаки (*жести, міміка, модуляції голосу, поза, малюнки* тощо). Див.: *Комунікація невербальна*.

Спілкування негармонійне — тип мовленнєвої взаємодії, визначальними ознаками якого постають: неузгодженість / конфронтаційність мовленнєвих стратегій і мовленнєвих тактик комунікантів, неприйняття для одного або обох співрозмовників наявної тональності; відсутність адекватного зацікавлення у деталях, самому предметі розмови або й самому змісті висловлення; змісту мовлення або самої особистості співрозмовника; відсутність ефективного результату комунікативного акту.

Спілкування соціально орієнтоване — спілкування людей як мовних особистостей певних груп (*національних, вікових, фахових, статусних* тощо); визначальним чинником у такому спілкуванні є рольова пози-

ція. Див.: *Спілкування; Комунікація*.

Спілкування текстове (прикм. від ім. *текст*) — мовне спілкування, коли використовувани графічні знаки та повідомлення передавані від адресанта адресатові у вигляді письмових або друківаних текстів візуальним каналом зв'язку (термін В. Богданова). Протичлен — мовленнєве спілкування, за якого використовувани звукові знаки мови. *Пор.: Спілкування мовлення*.

Спілкування успішне — тип спілкування, унаслідок чого постає досягнення комунікативного ефекту, запланованої предметної і / або комунікативної мети, повна або така, що задовольняє комунікантів, реалізація комунікативних стратегій, дотримання комунікативних тактик, втілення комунікативних смислів. Інколи таке спілкування рідною / нерідною мовою супроводжуване тими чи іншими мовними девіаціями, що можуть заторкувати часткові елементи ілокутивних намірів учасників спілкування, але в загальному обрисі вони не перешкоджають вияву запланованих перлокутивних ефектів. Див.: *Спілкування; Комунікація; Акт ілокутивний; Акт перлокутивний; Смысл коммуникативный*. *Пор.: Шум коммуникативный*.

Спілкування фатичне (лат. *fatío*) — мовленнєва взаємодія, спрямована на те, щоб висловитись і зустріти розуміння; орієнтована на підтримку розмови, на сам комунікативний акт.

Спілкування формальне (прикм. від ім. *форма*) — спілкування незнайомих або недостатньо

знайомих людей з особами, які виконують відповідні службові обов'язки (з кондуктором у громадському транспорті, адміністратором у готелі тощо).

Спільнокореневі синоніми (грецьк. *συνώνυμος, συνώνυμία* — одиниць, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) — *Див.: Синоніми спільнокореневі.*

Спільнота етнічна (прикм. від ім. *етнос*) — мовні особистості, що об'єднані: 1) властивою для них спільною етнічною назвою; 2) спільними міфами тих самих пращурів; 3) спільною історичною пам'яттю; 4) спільними елементами культури (*св'ятами, звичаями, традиціями, обрядами, віруваннями*); 5) спільною мовою; 6) спільною територією; 7) почуттям спільної єдності. *Див.: Спільнота національна лінгвокультурна; Спільнота лінгвокультурна.*

Спільнота лінгвокультурна (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — єдність етносу, об'єданого мовою та культурою; спільність етносу, його мови та культури, що виявляється в особливостях спілкування; велика група людей, члени якої можуть належати до того самого або до різних етносів, мати спільну мовну й культурну свідомість; мовна й культурна єдність людей. *Див.: Спільнота етнічна; Спільнота національна лінгвокультурна.*

Спільнота національна (прикм. від ім. *нація*) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — в етнолінгвістиці, соціолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці — об'єднання людей (здебільшого таке, що дорівнює нації, етносу) зі спільною історією, культурою (духовною та матеріальною), спільною ідіоет-

нічною мовою. *Див.: Спільнота етнічна; Спільнота лінгвокультурна.*

Спільнота полілінгвокультурна (грецьк. *poly* — багато + прикм. від ім. *лінгвокультура*) — сукупність людей (здебільшого численне) зі спільною історією, проживанням на спільній території тощо з використанням різних культур і використанням різних мов за домінування, зазвичай, однієї. *Див.: Спілкування. Пор.: Спільнота етнічна; Спільнота лінгвокультурна; Спільнота національна лінгвокультурна.*

Спільноти інтерпретативні (прикм. від ім. *інтерпретація*) — динамічні групи людей, інколи навіть не знайомих між собою зі спільним культурним досвідом, захопленням, самоідентичністю та дискурсами. Така спільність здебільшого підтримується та забезпечується мас-медіа й інформаційними структурами.

Спіранти — те саме, що щілинні приголосні. *Див.: Приголосні щілинні.*

Сполучення дієслівно-іменне тавтологічне (прикм. від ім. *тавтологія*) — повтор того самого кореня в обох елементах: *А сьогодні димом димить* (Олекса Слісаренко). *Див.: Фігура етимологічна.*

Сполука слів — на відміну від словосполучення (*див.: Словосполучення*) поширення повнозначного або напівповнозначного (наприклад, модального, фазового) слова вільними (*див.: Синтаксеми вільні*) та зумовленими (*див.: Синтаксеми зв'язані*) синтаксемами. *Див.: Словосполучення; Синтаксеми зв'язані; Синтаксеми вільні. Пор.: Словосполучення.*

С

С

Сполучення предикативних (прикм. від ім. *предикат*) **конструкцій** (лат. *constructio* — побудова) **вільне** — вільне сполучення предикативних конструкцій, що здебільшого містить відтінок невміння правильно сформулювати думку: *Я дощі підуть поїду до міста (із села); Мама в Крим погано відпочила іздила минулого року.*

Сполучення фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологізм*) — стійкі семантично неподільні вислови, до складу яких входять слова з вільним і фразеологічно зв'язаним значенням. Їхнє цілісне значення випливає із семантики окремих слів: *здобути перемогу; делікатне питання; насупити брови; згорати з сорому; зачепити за живе; важка вода; бронхіальна астма; брати участь; вжити заходів.* У таких фразеологізмах один компонент характеризується вільним, незв'язаним лексичним значенням, а другий — з так званим фразеологічно зв'язаним значенням: *брати участь, одержати перемогу, брати до серця, насупити брови.* Пор., наприклад, зв'язане значення дієслова *брати* в низці фразеологічних сполучень: *дрімота бере* — хочеться спати, *думка бере* — постає думка, *жаль бере* — стає дуже шкода, дуже жаль, *нетерплячка бере* — не терпить, *плач бере* — хочеться плакати, *сміх бере* — хочеться сміятися, смішно. Компонент із фразеологічно зв'язаним значенням у таких сполученнях постає стрижневим і може поєднуватися із цілою низкою слів з вільним значенням: *страх бере* — страшно, *дрімота бере* — хочеться спати, *нетерплячка бере* — не терпиться і под. У фразеологічних

сполученнях синтаксичні зв'язки відповідають усталеним граматичним нормам, але вони не формуються щоразу як вільні, зумовлювані комунікативно-ситуативним поєднанням слів, а відтворювані у структурі готових, закріплених узуальним вживанням фразеологічних одиниць.

Сполучник (лат. *conjunctionis*) — незмінна службова частина мови, клас слів з категорійним значенням оформлення синтаксичного зв'язку слів як однорідних членів речення, предикативних частин складних речень і речень у тексті. Сполучники та сполучні слова утворюють сполучні засоби зв'язку, що протиставлені в мовній системі безсполучниковості (див.: *Безсполучниковість*). За особливостями синтаксичних зв'язків сполучники розмежовують на: *сурядні* (див.: *Речення складносурядне; Речення складносурядне відкритої структури; Речення складносурядне закритої структури*) і *підрядні* (див.: *Речення складнопідрядне; Речення складнопідрядне нерозчленованої структури; Речення складнопідрядне розчленованої структури*). **С. сурядні** — сполучники, що виступають засобом зв'язку синтаксично рівноправних одиниць (однорідних членів речення, предикативних частин складносурядного речення): а) *еднальні* (*і (ї), та* (в значенні *і*) та ін.); б) *протиставні* (*а, але, проте, зате, однак* і под.); в) *градаційні* (*не тільки ... але й, не тільки ... а й, не лише ... але й, не лише ... а й* і т. ін.); г) *розділові* (*або, чи, то ... то, не то ... не то* тощо); г) *приєднувальні* (*та й, а також* і под.).

С. підрядні — сполучники, що виступають засобом зв'язку синтаксично нерівноправних одиниць (головної та підрядної предикативних частин складнопідрядного речення). **С. підрядні** поділяють на: 1) **асемантичні** (суть синтаксичні, власне-синтаксичні), що вказують лише на залежність підрядної частини (що, щоб, як тощо); 2) **семантичні**, що передають смислові відношення між частинами складнопідрядного речення: а) **часові** (коли, поки і под.); б) **умовні** (якщо, раз і т. ін.); в) **причинові** (тому що, бо, оскільки та ін.); г) **допустові** (хоч (хоча), хай (нехай), незважаючи на те що і под.); г) **меті** (заради того щоб, задля того щоб тощо); д) **наслідку** (так що і т. ін.); е) **порівняння** (мов, немов, наче, неначе і под.).

Сполучник-частка а ініціальний (прикм. від ім. *ініціали*) **розмовний** — ініціальна позиція привносить відтінок уваги до співрозмовника, емпатії, ввічливості або пом'якшує висловлюване зацікавлення: *А чому ви не їсте?* (господиня до гостя); *А хто це говорить?* (у телефонній розмові); *А його немає вдома!;* *А що це ви посміхаєтесь?;* *А хто це до вас заходив?;* *А ви покладіть речі до цього пакета;* *А якщо я зайду до вас ненадовго?* Зрідка додає відтінок недовіри та незадоволення: *А чому ви про це нічого відразу не сказали?*

Сполучник-частка та й — такий елемент здебільшого вживається в розмовному мовленні й містить відтінок незадоволення, роздратування, презирства (використовується зазвичай щодо третьої особи): *Сів та й сидить!;* *Взявся ремонтува-*

ти годинник, та й зовсім зламав!

Сполучники асемантичні (грецьк. *а...*, *ап...* — початкова частина перед словом зі значенням заперечення + *семантичний*) — виконують суто синтаксичну функцію вираження залежності підрядної частини від головної: *що, щоб, як та ін.*, пор: *Зі слів самого Антонича знаємо, що він водночас «хрущ на вишні», «мудрий лис», «закоханий в життя поганин», «п'яний дітвак із сонцем у кишені», «рушниця, радістю набита»* (М. Ільницький). Див. також: **Сполучник**.

Сполучники градаційні (лат. *gradatio* — поступове підвищення, від *gradus* — ступінь; прикм. від ім. *градація*) — сполучники, що складаються з двох позиційно розчленованих елементів, що, поєднуючи явища, вирізняють одне з них важливіше, суттєвіше: *не тільки ... але й; як ... так і; не стільки ... скільки; не те щоб ... але; не те щоб ... а та ін.* Поєднують однорідні члени речення, частини складного — складносурядного або складнопідрядного — речення; виражають найчастіше зіставно-протиставні відношення, причому друга частина має більше змістове навантаження порівняно з першою та в актуальному членуванні кваліфікується як рема: *Учень не тільки співає, але й гарно танцює; Не тільки учитель зрадив від почутого, але й учні були приємно здивовані; Не те щоб для Марії почуте було чимсь справді новим, але деякі подробиці вона справді чула вперше* (М. Івченко). Див. також: **Сполучник**.

Сполучники гіпотактичні (лат. *hypotaxis* — підрядність) — те саме, що гіпотактичні сполуч-

С

ники. Див.: *Сполучники підрядні; Сполучник.*

Сполучники одиничні (одномісні) — сполучники, що в реченні чи словосполученні, розташовуються між поєднуваними компонентами (членами речення, предикативними частинами складного речення), тяжіють до одного з них, не повторюючись і не поділяючись на частини (*щоб, хоч, як* і под.). Див. також: *Сполучник.*

Сполучники паратактичні (лат. *parataxis* — вибудовування поряд) — те саме, що сполучники сурядні. Див.: *Сполучники сурядні.*

Сполучники парні (двомісні) — це позиційно розчленовані складені перервані сполучники, що з'єднують або два члени речення, або дві предикативні частини складного закритого речення (*чим ... тим, не тільки ... але й* і под.). Див. також: *Сполучник.*

Сполучники підрядні — сполучники, що поєднують підрядну предикативну частину з головною в складнопідрядному реченні (*що, щоб, бо, як, мов* і под.). Те саме, що гіпотактичні сполучники. Див. також: *Сполучник.*

Сполучники повторювані (багатомісні) — сполучники, що вживаються при кожному членові речення або предикативній частині складного речення як анафора. Див. також: *Сполучник.*

Сполучники прості — первинні однокореневі сполучники, що ані синхронно, ані діакронно не поділяються на складові частини (*і (й), та, а, бо, ні, чи*). Див. також: *Сполучник.*

Сполучники семантичні (прикм. від ім. *семантика*) — сполучники, що передають відповідні смислові відношення. **Сполучники меті.** **Сполучники часу.**

Сполучники причини. **Сполучники умови.** **Сполучники допусту.** **Сполучники наслідку,** *пор.* наприклад: *щоб, аби* — сполучники меті; *коли, як* — сполучники часу; *бо, тому що, оскільки* — сполучники причини; *якщо, якби* — сполучники умови; *незважаючи на те що, хоч (хоча), хай, нехай* — сполучники допусту; *так що* — сполучник наслідку тощо. Див. також: *Сполучник.*

Сполучники складені — сполучники, що становлять багатослівну роздільно оформлену конструкцію, яка виникла внаслідок поєднання відмінкових форм займенника з іншими самостійними та службовими словами, що втратили свої первісні частиномовні ознаки (*тому що, незважаючи на те що, подібно до того як, задля того щоб, чезрез те що, в міру того як, у зв'язку з тим що* та ін.). Див. також: *Сполучник.*

Сполучники складні — однослівні одномісні нерозкладні сполучники, що складаються з кількох етимологічно прозорих простих сполучників, займенників, прийменників, часток (*але — а + ле, або — а + бо, якщо — як + що*). Див. також: *Сполучник.*

Сполучники сурядні — сполучники, що поєднують члени речення та предикативні частини складних речень як рівнозначні, відносно автономні в структурно-семантичному плані (*і, та, але, зате, проте* і под.). Те саме, що паратактичні сполучники. Див. також: *Сполучник.*

Сполучувальні можливості — Див.: *Можливості сполучувальні.*

Сполучуваність — основна, фундаментальна властивість мовних одиниць сполучатися одна з одною залежно від валентних вла-

стивостей, що виявляє синтаксичні відношення між ними; реалізована здатність мовних одиниць поєднуватися одна з одною в утворенні одиниць вищого рівня, що відбиває синтагматичні відношення між ними. Аналіз С. мовних елементів уможливило їхню ідентифікацію, диференціацію, класифікацію, розкриває механізм прихованих категорій, напрями й умови утворення переносних значень. Залежно від позиції сполучуваних одиниць одна щодо одної розрізняють *контактну* (безпосередньо поєднувані одиниці) і *дистантну* (опосередковане сполучення) сполучуваність, залежно від визначальних чинників — *зумовлена* (визначувана наявністю у мовних елементів певних диференційних ознак) і *довільна* (визначувана лише усталеною нормою). Так само розмежовують *формальну* та *семантичну* сполучуваність. Останнім часом особливо ваги набуває дослідження семантичної сполучуваності, що мотивована важливою роллю семантичної синтагматики у формуванні смислу висловлення. Закони й тенденції, особливості та вияви сполучуваності можуть бути універсальними й конкретно-мовними. Порушення останніх зумовлює порушення мовної норми або ж зміну властивостей сполучуваних одиниць (сюди ж належать засоби художньої виразності). С. виявляється на різних мовних рівнях. На фонемному рівні зумовлена сполучуваність виявлювана у поєднуваності / непоеднуваності, сумісності / несумісності диференційних ознак звуків. Так, у низці мов глухі приголосні не можуть поєднувати-

ся з дзвінкими, тверді приголосні — з голосними переднього ряду. У сполуках фонем із несумісними / непоеднуваними ознаками вони зазнають *комбінаційних (позиційних)* змін, наприклад: оглушення, палаталізація. *Довільна* С. фонем — суттєва типологічна ознака мови. Сполучувальні властивості звукових одиниць у конкретній мові залежать від позиції звукосполучки у слові: наприклад, початкова група [st] узвичаєна в англійській, українській і російській мовах (англ. *stop*, укр. *стій*, рос. *стой*), але в іспанській мові зустрічається тільки як виняток у запозичених словах. На морфемному рівні С. виявляється в комбінації морфем. Формально вона полягає у використанні афіксальних аломорфів, вибірково сполучуваних із кореневими морфемами (пор. *співа*[j-e], але *гор-ить*), і морфологічних явищах, зокрема різних змінах на морфемному шві. У семантичному плані С. полягає у суміщуваності значень морфем або значення лексеми зі значенням морфеми (грамемою); так, лексема на позначення обчислюваного об'єкта суміщувана з морфемою множини, а лексема зі значенням необчислюваного об'єкта — несумісна. Приєднання несумісної морфеми, якщо воно не порушує норму, засвідчує десемантизацію морфеми, її переосмислення (в укр. *води*, *сніги* закінчення множини засвідчує не множинність, а інтенсивність (*сніги*, *вітри*), сортовість (*води*) тощо. На лексичному рівні С. слів визначають такі чинники: 1) *граматичні* — належність слів до тих чи тих частин мови (наприклад, для англійської мови підрядне

С

словосполучення двох іменників невластиве, але можливе за ад'єктивації залежного іменника або використання службового слова: *my brother's friend, the friend of my brother*); 2) *лексичні* — вибірковість лексем (укр. *відігравати* поєднується з роллю, але не зі значенням; рос. *оказать* сполучуване з *услугу*, але не із *заботу*); 3) *семантичні* — семантичне узгодження (вимога, що полягає в тому, щоб компоненти сполуки не містили взаємосуперечливих сем: за наявності таких або порушується мовна норма, або переосмислюється один з компонентів: *Все село завмерло в очікуванні* (О. Слісаренко). С. слів досліджується теорією словосполучення з послідовним розмежуванням типів словосполученням у цьому розрізі: вільні, цілісні, зв'язані та ін. **Сполучуваність слів. Лексична сполучуваність. Сміслові сполучуваність.**

Споріднені слова — Див.: *Слова споріднені*.

Спорідненість мов — відношення між мовами, що передбачає наявність у них спільного джерела — прамови. Мови, пов'язані відношенням спорідненості, утворюють групи, сім'ї. Див. також: *Сім'я мов*.

Спосіб — 1) денотативна роль сирконстантного типу, характеристизатор, метод, характер здійснення дії: *Опилення цвітні яблуні реалізується здебільшого за активної участі бджіл, і почасти джмелів* (Україна молода. — 2001. — 12 червня); 2) засіб; застосування в мовленні різних мовних засобів. **Спосіб дієслівної дії. Спосіб вираження синтаксичних відношень. Спосіб вираження граматичних значень. Спосіб сполучення речень.**

Спосіб бажальний — Див.: *Оптим.*

Спосіб вираження граматичних (прикм. від ім. *граматика*) **значень аналітико-синтетичний** (аналітико + синтетичний) — поєднання синтетичного граматичного оформлення слова з аналітичним.

Спосіб вираження граматичних (прикм. від ім. *граматика*) **значень аналітичний** (прикм. від ім. *аналітизм*) — вираження граматичних значень за допомогою службових слів (форма майбутнього часу *буду писати, будеш писати, буде писати* і под.).

Спосіб вираження граматичних (прикм. від ім. *граматика*) **значень синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) — вираження граматичних значень через синтаксичну позицію: *Сад слід добре доглядати (слід — предикатив або слово категорії стану) і Сторожовий пес легко взяв слід злочинця (слід — іменник)*.

Спосіб дієслів — граматична категорія дієслова, що виражає відношення названої ним дії до позамовної дійсності та яка реалізує модальність дії. Розмежовують: **дійсний (індикатив), умовний (кон'юнктив), наказовий (імператив)**, почасти **бажальний (оптатив)** способи дієслова. Дієсний реалізований у формах чотирьох часових парадигм — давноминулого, минулого, теперішнього й майбутнього (*був читав* — давноминулий, *читав* — минулий, *читаю* — теперішній, *читатиму / буду читати* — майбутній); **умовний** утворюваний поєднання форми минулого часу з часткою *би (б)* (*читав би*); **наказовий** — містить власні регулярні форми (*читай / читаймо / читайте* — синтетичні та *хай читаймо / хай*

читає / хай читають — аналітичні); **бажальний** — утворюваний шляхом сполучення форми умовного способу з частками *нехай / хай* і под. (*нехай би читав*). Див.: **Категорія способу дієслів**.

Спосіб дії / Рід дієслівної дії / Аспект дії акціональний — семантико-словотвірна категорія дієслів, що виражає модифікації значень дієслів з погляду часових, кількісних і спеціально результативних особливостей (одноактова, моментальна дія, повторювана дія, інтенсивно-результативна дія, розподільна дія тощо). Див.: **Категорія способів дієслівної дії / Категорія родів дії / Категорія акціональних аспектів дії / Аспект дії акціональний / Аспекти дії акціональні**.

Спосіб дії спонукальний — те саме, що наказовий спосіб.

Спосіб дійсний / Індикатив (лат. *indicativus*) — грамема, що означає реальність дії в теперішньому, майбутньому, минулому та давноминулому часі: *Хлопчик читає книгу; Сади цвістимуть у травні; Дівчинка малювала картину; Учні ходили були до однокласника*.

Спосіб досяжний — те саме, що супін. Див.: **Супін**.

Спосіб заочний — Див. **Спосіб переповідний**.

Спосіб наказовий / Імператив (лат. *imperativus*) — дієслівна категорія (грамема), що означає імперативну дію, яка виражає волевияв мовця, спонукування у формі наказу, заклику, побажання, поради, прохання, вимоги, пропонування (*читай, пиши, говори та ін.*). Синтетичними формами наказового способу є форми 2-ої особи однини та множини та 1-ої множини (*думай / ду-*

майте / думаймо; Рушаймо до моря всі (В. Чумак); *Не спіши до невідомого, бо не знаєш, що знайдеш* (Нар. тв.), аналітично ж наказовий спосіб реалізується у 1-ій особі однини, 3-ій особі однини та множини: *хай співаю / хай співає / хай співають* (*Хай співають нам про щасливу долю, та справжню ціну їхнім словам знаємо ми* (А. Загнітко)).

Спосіб переповідний — спосіб, що позначає неочевидну дію (інформацію з чужих уст) і може виражати відтінок недовіри, сумніву, здивування: *Мені казали про тебе, але я тебе ніколи не зустрічав і нічого особисто не знаю* (О. Слісаренко). Синонім: **Комментатив; Цитатив; Спосіб заочний**.

Спосіб словотворення — прийом зміни твірного слова або словосполучення (його морфемної будови, звукового складу, лексичного значення), унаслідок чого утворюється нова похідна одиниця.

Спосіб словотворення лексико-синтаксичний (лексико + синтаксичний) — спосіб словотворення, за якого нові слова творяться шляхом поєднання в одному слові двох чи більше слів або словосполучень унаслідок лексикалізації словосполучень: *одинадцять, сімдесят, двісті, обидва; горілиць, втридорога, чимдуж* і под. У цьому утворюване слово набуває категорійних ознак певної частини мови (*чимдуж, горілиць* — прислівники тощо), а попередні компоненти словосполучення втрачають власні категорійні значення.

Спосіб словотворення лексико-семантичний (лексико + семантичний) — спосіб словотворення, за якого основним словотворчим засобом є зміна лексич-

С

ного значення твірного слова (за збереження його матеріальної структури). Цей спосіб реалізується або як розщеплення багатозначного слова та поступове утворення омонімів. *Пор.: перо* — перо птаха та *перо* (інструмент для писання; і як переосмислення загальної назви — *Каменяр, Кобзар* і под.

Спосіб словотворення морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) — спосіб словотворення, за якого словотворчим формантом є афіксальні засоби. За активною участю творення похідного та вираження словотвірного значення в межах С. с. м. розмежовують суфіксальний, у тому числі нуль-суфіксальний (*річковий, голосува-ти, юнь, зелень*), префіксальний (*перечекати, провесна, надпопулярний* і под.), суфіксально-префіксальний (*надбрівний, застін-ок*), префіксально-постфіксальний (*розтанцювати-ся, доходити-ся*), суфіксально-постфіксальний (*брат-а-ти-ся*). У межах С. с. м. розглядають також основоскладання — спосіб творення складного слова від основ двох або більше слів (*світловолокарня, землеустрій, бортмеханік*). Поєднання основ здійснюється інтерфіксально: інтерфікс *-о-* (*верболози*), інтерфікс *-е-* (*життєдайний*), нульовий інтерфікс (*грам-молекула*). До С. с. м. інколи відносять також аббревіацію (*див.: Аббревіація*), *напр.: ВНЗ* (вищий навчальний заклад), *ЦО* (цивільна оборона), *ВАК* (Вища атестаційна комісія).

Спосіб словотворення морфологосинтаксичний — спосіб словотворення, за якого нові слова творяться шляхом переведення слова або окремої словоформи з

однієї частини мови в іншу. Охоплює різноманітні вияви міжкатегорійних переходів, унаслідок чого активними постають процеси субстантивації, адвербіалізації, ад'ективації та ін., *Пор.: пальне, молодий, молода, літом, печений, сліпучий* тощо.

Спосіб словотвору — у діяхронному аспекті — конкретний шлях створення похідного слова; історичний процес створення нових лексичних одиниць на ґрунті наявних, *пор.* слово *воротар* («той, хто охороняє ворота») утворено суфіксальним способом за допомогою форманта *-ар* зі значенням особи; у синхронному аспекті — спосіб утворення похідного, за допомогою якого засобу утворено похідне. Розмежовують: 1) **способи словотвору афіксальні**, що поділяються на **чисті (одновимірні)**: а) **префіксація** (*дід* → *прадід*), б) **суфіксація** (*баба* → *баб-ус-я*), в) **постфіксація та комбіновані (двовимірні)**: а) **префіксально-суфіксальний** (*рукав* → *на-рукавник*); б) **префіксально-постфіксальний** (*телефонувати* → *дотелефонувати-ся*); в) **суфіксально-постфіксальний** (*скупий* → *скуп-и-ти-ся*); г) **префіксально-суфіксально-постфіксальний** (*кліпати* → *пере-кліп-ува-ти-ся*); г) **складно-суфіксальний** (*вогнегасник; далекосхідний*) та 2) **способи словотвору безафіксні**, до яких належать: **складання** (*лісостеп*), **зрощення** (*швидкорозчинний; швидкоплинний*), **аббревіація** (*ВАК* (Вища атестаційна комісія), *ДАК* (Державна акредитаційна комісія)), **усічення** (*декретна відпустка* → *декрет*), **субстантивація** (*сліпий, глухий, знайомий*).

Спосіб умовний (кон'юнктив) (лат. *conjunctivus*) — графема, що оз-

начає передбачувану, можливу, бажану, але не реальну, тобто не обов'язкову дію, але таку, що могла б здійснитися за певних умов, причому її нереальність є зумовленою нереальністю цих умов. Засобом вираження умовного способу в українській мові є поєднання форми минулого часу дієслова та частки *б (би)*: *Навчалась би Марійка сьогодні в університеті, якби не оті думки* (М. Стельмах). Синонім: *Кондиціоналіс*.

Спосіб утворення приголосних — характеристика перешкоди в ротовій порожнині на шляху струменя повітря та способи її подолання. Усі приголосні за різновидом перешкоди (зімкнення органів мовлення, щілина між ними, дрижання активного органу) поділяють на проривні, щілинні та дрижачі.

Спостереження — метод лінгвістичних досліджень, що полягає у збиранні матеріалів для аналізу шляхом безпосереднього спостереження й контролюванні отриманих емпіричних даних.

Сприйнятливість міжкультурна (між- + культурна) — безконфліктне, усвідомлене та включене у власну комунікативну компетенцію розуміння факту відмінностей у спілкуванні представників інших національних лінгвокультурних спільнот, основа лінгвокультурної толерантності. *Див.: Спілкування; Комунікація; Компетенція комунікативна; Толерантність між-культурна. Пор.: Сепарація етномовнокультурна.*

Сприйняття — складний процес прийому та перетворення інформації, що забезпечує відбиття об'єктивної реальності й орієнтування в навколишньому світі.

Сприйняття мовлення — психічний процес упізнання передаваної інформації, смислової інтерпретації усного / письмового тексту, за якого створюється образ тексту або система внутрішньотекстових образів і формується / актуалізується частина мовної картини світу, звернення інформації з наявними у свідомості знаками, опрацювання та розуміння сприйнятого; процес виокремлення значення, що знаходиться за зовнішньою формою мовленнєвих висловлень. *Див. також: Розуміння; Інтеракція.*

Спрощення приголосних — процес усунення одного приголосного з певної групи для полегшення вимови; може відбуватися на фонетичному рівні, на орфографічному рівні або одночасно.

Спрямованість тексту прагматична (прикм. від ім. *прагматика*) — спонукання до зворотної реакції читача, що проявляється через таку організацію всіх мовних елементів текстової системи, яка оптимально, найкращим чином забезпечує залучення читача на бік автора, переконує його в спрямованості авторського концепту.

Спунеризм (за ім'ям англійця В.А. Спунера, що любляв складати такого типу фрази) — переставлення початкових звуків у словах цілісної фрази, унаслідок чого постає фраза з новим смыслом. Різновид гри слів, що дає ефект гостроти розуму, *пор. англ. a well-oiled bicycle — a well-boiled icicle* (гарно змащений велосипед — гарно проварена бурулька); *Is the dean busy? — Is the bean dizzy?* (Декан зайнятий? — У бобра крутиться голова?); *It is better to kiss a miss* (Краще поцілувати міс, ніж пропу-

стити поцілунок); *Бідні люди змушені худнути від голоду й гудіти від холоду.*

С

СРСР — союзна поліетнічна держава, утворена 30 грудня 1922 р., у складі якої було 15 суб'єктів союзнаї федерації, тобто союзних республік. У грудні 1991 р. за згодою керівників РСФСР, України та Білорусі СРСР перестав існувати, на його більшій частині утворено СНД.

Стабільність (лат. *stabilis* — незмінний, стійкий) **літературної норми** (лат. *norma* — правило) — ознака літературної норми. У мовній системі літературна норма характеризується відносною єдністю, що забезпечує функціонування літературної мови. Ознака й вимога єдності літературної норми зумовлена надтериторіальним характером літературної мови, що виступає потужним об'єднавчим чинником. Вимога С. л. н. корелює з природною мінливістю, що властива мові як соціально-історичному явищу. Цьому відповідає принцип еластичності (гнучкості) стабільності та принцип динамічності, який часто використовується для встановлення відносної стійкості й відносної динамічності норми. Незаперечно, що стосовно мовної системи літературній нормі притаманна сталість, певна «консервативність», а стосовно стилістики вона постає категорією змінною, динамічною (тут говориться про функціональне розшарування норми). Див.: *Тенденції зміни норми.*

Стабільність (лат. *stabilis* — незмінний, стійкий) **літературної норми** (лат. *norma* — правило) **еластична** (грецьк. *elastikos* — гнучкий, пружний) — Див.: *Стабільність літературної норми.*

Ставлення до мови — внутрішній стан людини, актуалізований тим чи іншим зовнішнім стимулом (питанням про конкретну мову), що визначає реакцію-відповідь мовця.

Стагнація (лат. *stagnum* — нерухома вода) — вияв текстового континууму, уповільнення руху подій у тексті шляхом звертання до попередніх фактів, минулого, відступів від теми, звернення до уявного читача або образу читача, опису інтер'єру, артефакту, пейзажних малюнків та ін.

Стадійність (грецьк. *stadion* — період) — Див.: *Теорія стадійності.*

Стан — 1) назва ситуації, у якій нічого не змінюється. До речень зі значенням стану неможливо поставити питання *Що тут відбувається (відбулося)?* Пор.: *Двері відчинені; Сади цвітуть; Жита половіють. Я знаю цю людину.* Такі речення структуровані відповідним типом предиката; 2) граматична категорія дієслова, що виражає характер відношення дії до її суб'єкта та її об'єкта та знаходить свій основний вияв в активному й пасивному стані (*Художник малює картину* (активний стан) і *Картина малюється художником* (пасивний стан)); конструкції такого вияву пасивного стану мало властиві українській мові); стан дієслова можна розглядати й через здатність / нездатність самого дієслова сполучатися з формою називного відмінка іменника не в значенні суб'єкта дії. Інколи розрізняють більшу кількість станів, враховуючи характер самої дії, виконуваної суб'єктом, та можливість / неможливість поширення такої дії на об'єкт. **Стан безоб'єктний** — стан, фор-

ма якого не допускає побудови із зовнішнім об'єктом: *Собака кусається*. **Стан взаємно-зворотний** — 1) категорійна форма стану, яка вказує, що об'єкт дії зв'язується цією дією з його суб'єктом, унаслідок чого дія переходить побічно й на суб'єкт; 2) (**стан взаємний**) — значення взаємно-зворотного стану, що виражається по-різному; 3) (**стан взаємний**) — в українській і російській мові один з різновидів зворотно-середнього стану, що характеризується сполученням із прийменниковою групою з + орудний відмінок: рос. *проститься*. **Стан взаємний** — 1) категорійна форма стану, що позначає спільну дію двох або декількох суб'єктів, яка переходить з одного із них на інший і не має іншого об'єкта, крім активних суб'єктів; 2) те саме, що стан взаємно-зворотний (у 2-му та 3-му знач.): *цілуватися, голубитися, битися* і т. ін. **Стан зворотно-середній (стан середньо-зворотний)** — 1) категорійна форма стану, що позначає зосередженість дії в суб'єкті: *купатися, сердитися* і под.; 2) лексико-синтаксичне значення одного з підрозрядів дієслів на -ся, утворених від відповідних дієслів дійсного стану та дії, що виражають зосередженість у суб'єкті: *цікавитися, зосередитися* тощо. **Стан зворотний (стан прямо-зворотний, стан власне-зворотний)** — 1) категорійна форма стану, що означає спрямування дії на саму особу діяча, яка є, таким чином, одночасно й суб'єктом, і об'єктом цієї дії; 2) значення зворотного стану (у 1 знач.), що виражається по-різному: *любити себе*; 3) в українській мові (також у російській) один із різновидів зворотно-середнього стану з власне-зворот-

ним значенням: укр. *умиватися*, рос. *умываться*. **Стан дійсний (актив)** — 1) категорійна форма стану, яка вказує, що процес, позначений дієсловом, виходить від предмета, позначеного тим словом, з яким граматично співвіднесена певна дієслівна форма, і спрямований від цього предмета зовні: *Хлопець пише листа*; 2) дієслівні утворення, що не сполучаються з формою називного відмінка іменника, або сполучаються з формою називного суб'єкта дії. **Стан інтенсивно-безоб'єктний (стан безособово-безоб'єктний)** — лексико-синтаксичне значення одного з підрозрядів дієслів на -ся, що характеризуються відсутністю співвіднесеності, з відповідними дієсловами дійсного стану: *Мені не спиться*. **Стан непрямо-зворотний** — 1) категорійна форма стану, що показує, що дія, замикаючись у суб'єкті, відбувається для нього, у його вимірах; 2) значення непрямо-зворотного стану, що виражається по-різному (у 1 знач.): рос. *раздобится чем-нибудь*; 3) у російській мові один з різновидів зворотно-середнього стану: *запастись дровами*. **Стан медіальний** — те саме, що й середній стан. **Стан загальнозворотний** — 1) категорійна форма стану, що вказує на те, що дія, замкнута в суб'єкті, стосується змін у внутрішньому стані суб'єкта, охопленого цією дією-станом; 2) значення загальнозворотного стану (у 1 знач.), що виражається по-різному: *турбуватися, піклуватися*; рос. *беспокоится, радоваться*; 3) в українській і російській мові один із різновидів зворотно-середнього стану: рос. *обрадоваться, становиться*. **Стан загальний** — категорійне значення дієслова, що не має нія-

С

ких інших станових форм, крім форми на *-ся*, і суб'єкта, що виражає внутрішній стан або його суб'єктивну дію: *боятися, лякатися, сміятися*, рос. *боятся, смеяться*. **Стан пасивно-зворотний** — 1) категорійна форма стану, що вказує на те, що ступінь дії не залежить від її продуцента; 2) значення пасивно-зворотного стану (у 1 знач.), що виражається по-різному; 3) у російській мові один із різновидів зворотно-середнього стану: рос. *Ветка наклонилась к земле*. **Стан середньо-пасивний** — те саме, що медіопасив. **Стан пасивний (стан неактивний, пасив)** — 1) категорійна форма стану, яка вказує, що процес, позначений дієсловом, спрямований зовні на предмет, позначений словом у називному відмінку, тоді як продуцент дії виступає як знаряддя дії, та слово, що його позначає, ставиться в непрямому відмінку, тобто суб'єкт і об'єкт дії виявляються у зворотному відношенні порівняно з тим, у якому вони перебувають у стані; 2) категорійні форми стану, що можуть сполучатися з іменниками у формі називного відмінка, які не мають значення суб'єкта дії. Див.: *Категорія стану*.

Стан дієслова активний (лат. *activus* — діяльний) (**актив**) (лат. *activus* — діяльний) — одна з двох граєм категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є активним виконавцем дії (*Директор підписує довідку*). Дія, позначена перехідним дієсловом, спрямована на прямий об'єкт. В українській мові в активному стані суб'єкт дії знаходиться в називному відмінку й займає позицію підмета, а об'єкт дії — у зна-

хідному відмінку й виступає в ролі прямого додатка. С. д. а. — форма стану, за якої суб'єкт дії (агент) збігається з підметом у називному відмінку, а об'єкт дії (пацієнт) виступає в знахідному відмінку та займає позицію прямого сильнокерованого додатка при перехідному дієслові: *Дівчина вишиває рушник; Мати поливає квіти; Батько косить траву*. Див.: *Категорія стану*. Пор.: *Стан дієслова пасивний*.

Стан дієслова пасивний (лат. *passivus* — пасивний) — одна з двох граєм категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є пасивним, тобто він лише стосується дії, а не виконує її, а фактичний виконавець дії позначений додатком в орудному відмінку при дієслові з постфіксом *-ся*. Форми пасивного стану є ненормативними для української мови (*Довідка підписується директором*). Граничним виявом пасивності постає дієслівна форма на *-но, -то*. С. д. п. вказує, що процес, позначений дієсловом, спрямований ззовні на предмет, позначений словом у називному відмінку, тоді як творець дії виступає як знаряддя дії та слово, яке його позначає, знаходиться в непрямому відмінку, тобто суб'єкт і об'єкт дії постають у зворотному відношенні порівняно з тим, у якому вони перебувають у стані (особа чи предмет, які виступають у реченні в ролі підмета, не є його суб'єктом, а зазнають на собі чийсь дію, тобто є об'єктом). В українській мові, наприклад, суб'єкт дії знаходиться в орудному відмінку й виступає в ролі непрямого додатка, а об'єкт дії в називному відмінку й виступає в ролі підмета: *Картина на-*

малювана художником. Див.: Категорія стану. Пор.: Стан активний.

Стан зворотний — одна з трьох (за В. Виноградовим) грамем категорії стану дієслів, що охоплює ті дієслова на *-ся*, які утворилися від перехідних дієслів, але не можуть мати при собі додатка в орудному відмінку. *Див.: Категорія стану.*

Стан мови — об'єктивно наявний ступінь розвитку мови на відповідний хронологічний момент та її потенційні можливості як засоби комунікації. Це спільність усіх її форм існування (*літературної мови, діалектів* тощо), функціонування стилів і форм вияву (усної та писемної мови), взаємодія цих компонентів у межах певного соціуму. Стан сучасної української національної мови визначувався двома основними чинниками: загальними особливостями мовної ситуації в державі й тенденціями розвитку її літературної мови.

Стан психічний (грецьк. *psychikos* — душевний; прикм. від ім. *психіка*) — характеристика психічної діяльності особи за певний період, що свідчить про особливості перебігу психічних процесів залежно від психічних властивостей людини, предметів і явищ, які відбиваються.

Стандарт (англ. *standard* — норма, зразок, мірило) — надрегіональна й надтериторіальна загальнообов'язкова форма загальнонародної мови, що є соціально вагомою насамперед у сфері писемної комунікації. *Див.: Стандартизація.*

Стандартизація (англ. *standard* — норма, зразок, мірило + *-изация*) — уніфікація різних варіантів мови, побудови, морфологічної

зміни тощо до одного; опрацювання й закріплення писемної норми літературної мови; вибір приписуваного (рекомендованого) зразкового варіанта як основи нормалізації мови. **Стандартизація мовних засобів. Стандартизація термінів.**

Стандартна (англ. *standard* — норма, зразок, мірило) **мова** — те саме, що літературна мова. *Див.: Мова літературна.*

Станівник / Слова категорії (грецьк. *kategoria* — ознака, висловлення, судження) **стану** — клас невідмінюваних слів з категорійним значенням непроцесуального стану в функції єдиного головного члена односкладних (безособових) речень: *шкода, слід, час, варто, можна* і под. *Див.: Категорія стану.*

Старослов'янізми — це слова, успадковані зі старослов'янської мови, що сформувалася в IX–XI ст. на ґрунті македонського діалекту староболгарської мови. Такі слова містять специфічні риси та часто використовуються зі стилістичною метою: *град, вождь, страждати; гріх, біда, Господь, животворний* і под. *Див.: Церковнослов'янізми.*

Старослов'янська мова — *Див.: Мова старослов'янська.*

Стасігенез (грецьк. *stasy + genes*) — у дискурсології — еволюційний гомолог тотожного перетворення. Реалізований у вигляді процесу тривалого збереження об'єктів-систем у ході розвитку тих чи інших форм руху матерії.

Статика (грецьк. *statos* — той, що стоїть) — аспект вивчення мовної системи, що передбачає дослідження її як певної величини в сукупності складників і відношень між ними. *Пор.: Динаміка.*

С

Статистичний (прикм. від ім. *статистика*) **мєтод** (грецьк. *methodos, methodikos* — шлях дослідження, спосіб пізнання) — Див.: *Методи статистичні*.

Стаття словникова — основна композиційна одиниця словника, що містить реєстрове слово, його формальні характеристики, семантизацію слова, ілюстративний матеріал, довідки різного характеру та призначення; незалежний уривок тексту, що подає інформацію про одну або кілька взаємопов'язаних одиниць мови (у лінгвістичному словнику) або про явище чи поняття (в енциклопедичному словнику); стаття, що пояснює словникове слово.

Статус (лат. *status* — становище) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — Див.: *Роль комунікативна*.

Статус (лат. *status* — становище) **лінгвоетнічний** (*лінгво-* + *етнічний*) — місце етносу (народу) в системі міжетнічних стосунків. С. л. визначуваний об'єктивними чинниками (*участь у державному керівництві, наявність самоуправління, рівень доходів, освіти, володіння власними просторами як культурною та матеріальною даністю тощо*) і суб'єктивними (самооцінка та оцінка іншими етносами).

Статус (лат. *status* — становище) **мови** — законодавчо-правове становище мови в соціальній системі, визначене й закріплене в державі Конституцією або відповідними законодавчими актами, а також її соціальне становище, зумовлене функціями мови в суспільстві.

Статус (лат. *status* — становище) **мов в Україні** — українська мова як державна, усі інші мови — недержавні. До останніх нале-

жать мови національних меншин: білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, єврейська, кримськотатарська, молдавська, німецька, польська, російська, словацька, угорська.

Статус (лат. *status* — становище) **мови комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — місце мови, обраної для потреб спілкування, у системі мов, що сформувалась у конкретному багатомовному соціумі. С.м.к. може бути формальним, офіційним (*державна, офіційна, міжнародна*) і неформальним, неофіційним. Див.: *Спілкування; Мова*.

Статус (лат. *status* — становище) **мовний** — стан, вияв мовної одиниці в мовній системі. **Статус комунікативний синтаксису.** **Статус семантичний синтаксису.** **Статус тематичний словосполучення.**

Статус (лат. *status* — становище) **соціальний** (лат. *socialis* — суспільний) **комуніканта** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування + *-ант*) — місце людини в соціальній системі, що охоплює права й обов'язки, а також взаємно передбачувані та взаємно очікувані форми та вияви поведінки (зокрема комунікативної), які постають їхнім наслідком. Певною мірою за допомогою С.с.к. виявлювана конкретизація стосунків між адресантом і адресатом у міжособистісному спілкуванні. Див.: *Спілкування; Комунікант; Адресант; Адресат*. Пор.: *Статус лінгвоетнічний*.

Статусні (лат. *status* — становище; прикм. від ім. *статус*) **ролі** (франц. *rôle* — букв. список, перелік, від лат. *rotulus* — паперовий згорток) — Див.: *Ролі статусні*.

Стверджувальне речення — *Див.: Речення стверджувальне.*

Стёма (грецьк. *stemma*) — у дискурсології — образ третього порядку; одиниця системи як мисленнєва фіксація, копія дискурсивної моделі, де операціям дискурсу відповідають відношення між компонентами — гранулами С.; метастабільна системна константа, носій типової матричної структури.

Стереотип (грецьк. *stereós* — твердий і *týpos* — відбиток, зразок, форма) — 1) слово, мовний зворот, що повторюються без змін, автоматично, як усталена формула, мовний шаблон, трафарет (*див.: Кліше*); у комунікативній лінгвістиці — 2) сукупність стандартизованих уявлень про дійсність; судження, що в загострено узагальнювальній і спрощеній формі в відповідним емоційним забарвленням приписує певному класу осіб ті чи інші властивості або навпаки — вважає ці властивості не характерними для них. С. — це особлива форма опрацювання інформації, що полегшує орієнтування людини в реальному світі, тому що дозволяють мовцєві застосувати їхні параметри для оцінки належності предметів до певного класу, наявності у предметів відповідних характеристик; 3) когнітивно-психологічне утворення, схематизований і однобачний образ явища, людини, речі тощо, що ґрунтується на невеликій (часто одній) кількості рис оцінного характеру, як кваліфіковано як типові для всього класу явищ, речей тощо; суб'єктивне поняття поточного мислення і мовлення, невід'ємний складник мовної картини світу певного етносу; 4) спрощений, схематизований, емоційно

забарвлений образ певної етнічної групи або корпоративної групи, що легко переноситься на всіх членів цієї групи.

Стереотип (грецьк. *stereós* — твердий і *týpos* — відбиток, зразок, форма) **ґендерний** (грецьк. *gēnes* — народжуваний; англ. *gender*) — частковий вияв загального стереотипу; культурно та соціально зумовлені уявлення людей про якості, атрибути та норми поведінки обох статей та їхнє відбиття в мові; максимально пов'язаний з оцінкою та впливає на формування сподівання, надії, очікування від представників певної статі відповідного типу поведінки. С. г. пов'язаний з певними упередженнями, вони закладені в національній пам'яті (наприклад, *більша цінність чоловіків у політиці, ніж жінок; мужність є характерною рисою чоловіків і под.*), та соціальними ролями, що історично сформувалися як стандартні, стереотипні, унаслідок функціонує в колективній свідомості схема «правильне / неправильне». С. г. уможливає кваліфікацію в певній національній культурі тих самих дій людини залежно від її статі як адекватних або неадекватних, тому стереотип виконує роль програми поведінки. Стат'я є соціокультурна зумовленість поведінки статі, її ритуалізація, інституціоналізація постають ґрунтом значущого функційного навантаження С. г. *Див.: Стереотип. Пор.: Стереотип лінгвоетнічний.*

Стереотип (грецьк. *stereós* — твердий і *týpos* — відбиток, зразок, форма) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки лінгвоетнічний** (*лінгво + етнічний*) — усталені, найчастіше

С

С

неусвідомлювані моделі вербальної та невербальної поведінки осіб національної лінгвокультури. Див.: *Стереотип*.

Стереотип (грецьк. *stereós* — твердий і *týpos* — відбиток, зразок, форма) **лінгвоетнічний** (лінгво + етнічний) — відносно стійкі, схематизовані уявлення, судження, емоційно забарвлені оцінки щодо моральних, розумових, фізичних тощо якостей, характерних для індивідуумів етнічних спільнот. У змісті С. л. можуть поставати певні приписи до дій щодо осіб певного етносу. С. л. бувають двох типів: автостереотипи та гетеростереотипи. Див.: *Стереотип*. Пор.: *Стереотип гендерний*.

Стереотип (грецьк. *stereós* — твердий і *týpos* — відбиток, зразок, форма) **лінгвонаціональний** (лінгво + національний) — недиференційоване судження на позначення мовно-етнічної або лінгвонаціональної групи, прогнозує наявність певної риси в усіх її осіб, містить у собі — приховано або відкрито — певну оцінку. Див.: *Стереотип*. Пор.: *Стереотип гендерний*.

Стереотип (грецьк. *stereós* — твердий і *týpos* — відбиток, зразок, форма) **національно-лінгвокультурний** (національно + лінгвокультурний) — схематизований і певною мірою однобічний образ явища, людини, речі тощо, що ґрунтується на одній (чи кількох) приписуваній останнім рисі аксіологічного характеру як такої, яка вважається типовою для всього класу деєностей; суб'єктивне поняття поточного мислення та мовлення, що постає органічним складником мовної картини світу певного етносу й засвоєння в процесі соціалізації особистості,

оволодіння нею етнічною мовою і культурою. С. н.-л. постає у свідомості носія певної національної лінгвокультури як соціокультурно маркована одиниця, що реалізуються в спілкуванні як нормативно-локальна асоціація до стандартної в межах певної ситуації спілкування. Див.: *Стереотип*. Пор.: *Стереотип гендерний*.

Стереотип (грецьк. *stereós* — твердий і *týpos* — відбиток, зразок, форма) **ставлення до мови** — сукупність суб'єктивних уявлень мовців про значущість конкретної мови в різних сферах комунікації. Див.: *Мова рідна*; *Двомовність*.

Стик — Див.: *Анадиплосис*.

Стик композиційний (лат. *compositio* — складання, створення) — стилістична фігура, що пов'язує повтором окремого слова або словосполучення кінець попередньої мовної одиниці з початком наступної: *А поки що шаблюку свою козак Мамай гострив щодня. Гострив щодня, та й тупив щодня, від каїнів усяких відбиваючись* (О. Ільченко).

Стик морфем (грецьк. *morphē* — вигляд, форма) — те саме, що внутрішнє сандхі. Див.: *Сандхі*.

Стілі (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **експресивні** (прикм. від ім. *експресія*) — різновиди мовлення, яким властивий певний колорит (*урочистості, піднесеності* — високий; *нейтральності* — середній; *іронічності, зневажливості* — низький), який твориться добором і поєднанням відповідних мовних засобів — лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних.

Стилізація (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для

письма + *-ізація*) — свідоме переймання мовних ознак певного стилю, жанру, навмисна імітація чужого стилю, що не властивий для певного суб'єкта мовлення, зокрема наслідування стилю мовлення осіб відповідного соціального середовища, тієї чи іншої епохи, мовлення в манері старого жанру і под., що характерні для відповідної історичної доби, етнічно-діалектного чи соціального середовища, індивідуальної авторської стильової манери. У художньому стилі здебільшого використовується письменником щодо мовлення персонажів. У розмовному мовленні це постає як передражнювання. Слід відрізняти від подразнювання й пародії.

Стилізація (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма + *-ізація*) слів — *Пор.: Варваризми морфологічні.*

Стилістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) / **Лінгвостилістика** — розділ мовознавства, що вивчає: а) закономірності існування й структурну будову суспільно зумовлених різновидів мови — функціональних (функційних) стилів, стиль у різноманітних лінгвістичних смислах (стиль мови, функційні стилі, індивідуальний стиль); б) мовні одиниці щодо їхнього додаткового експресивно-стильового забарвлення; в) взаємодію різних рівнів словесно-виразових засобів у конкретному тексті, зв'язок їх із позамовними чинниками; г) типологію стильової специфіки текстів. С. як мовознавча дисципліна виокремилася в 20–30-х роках ХХ ст., набувши ознак системи впорядкованих і взаємопов'язаних понять. У сучасній стилістиці простежено її

зв'язок із **риторикою**, **поетикою** — навчальними дисциплінами, що були відомі з античної доби: **риторика** як наука про ораторське мистецтво; **поетика** — про особливості художньої творчості, використання тропів, фігур — художніх засобів, взаємодію різних компонентів художнього цілого. Риторика вивчає правила й прийоми виголошування промов, враховуючи їхній вплив на аудиторію, а поетика орієнтована на образність писемної мови, на художні тексти, створені за певними нормами. Сучасна стилістика в її практичному спрямуванні має охоплювати частково завдання і риторики, і поетики. Як власнелінгвістична галузь вона ґрунтується насамперед на вивченні мовленнєвої діяльності в різних суспільних сферах, на пізнанні механізму, за допомогою якого мовні одиниці, виконуючи комунікативну функцію, передають відтінки змісту, додаткові емоційно-експресивні забарвлення вислову. Із стилістикою пов'язують майстерність володіння усним і писемним словом, опанування правил, за якими будуються текстові, більші, ніж речення, одиниці, а також правил переходу від одного типу спілкування до іншого. С. перетинається з **поетикою** (у вивченні мови художньої літератури), **риторикою** (вивчення фігур мовлення та тропів), **лінгвістикою тексту** (загальні принципи побудови тексту), **прагматикою** (жанри спілкування). Розмежовують: **стилістику функціональну**, **стилістику мовних одиниць**, **стилістику лексичну**, **стилістику художнього мовлення**, **стилістику практичну**, **стилістику дескриптивну**, **стилістику пара-**

С

лінгвістичну, стилістику зіставну, стилістику історичну.

Стилістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **лексична** (прикм. від ім. *лексика*) — розділ описової стилістики про стилістичні можливості різних шарів лексики та доцільність використання відповідної лексики в певних функціональних стилях мови. Див.: **Стилістика**.

Стилістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — мовознавча наука про стилі, стилістичні засоби мови та прийоми їхнього використання. Див.: **Стилістика**.

Стилістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **мовних одиниць** — розділ стилістики, що вивчає та діагностує стилістичні ресурси всіх мовних рівнів: фонетики, лексики, фразеології, словотвору, морфології, синтаксису. У рамках С. м. о. вивчаються синонімічні мовні засоби, розглядаються особливості значення слів, встановлюються закономірності експресивного забарвлення кожного типу мовних одиниць, окреслюється специфіка їхнього вжитку, взаємодія з іншими мовними одиницями в типових ситуаціях спілкування та в окремих функціональних стилях літературної мови. Предметом С. м. о. постає також розгляд системних відношень експресивного забарвлення мовних елементів між собою, з нейтральними засобами, вияв закономірностей їхнього використання в тексті, з'ясування функційних потенціалів. Див.: **Стилістика**.

Стилістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **паралінгвістична** (прикм. від ім. *паралінгвістика*) — стилістична значущість мімічно-рухливого та фонаційного супроводу словесного мовлення. Пор. також правила жестового етикету, як вставання чоловіка під час знайомства з кимсь іншим та ін.; правила фонаційного етикету: *не говорити надто голосно в камерних обставинах; не говорити скоромовкою, ковтаючи склади; не шептатися в присутності третьої особи; не сміятися надто багато або надто голосно тощо*. Див.: **Стилістика**. Пор.: **Паралінгвістика**.

Стилістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **практична** (грецьк. *praktikos* — діяльний) — розділ стилістики, якому властивий нормативний характер і який розглядає способи та форми використання мовних засобів залежно від мети та змісту висловлення. На противагу теоретичній стилістиці С. п. має прикладне спрямування та покликана впливати в життя рекомендації та настанови теоретичних узагальнень, діагностувати доцільність і вмотивованість використання мовних засобів у різних сферах спілкування. Див.: **Стилістика**. Пор.: **Лінгвістика прикладна**.

Стилістика (лат. *stilus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **функційна** (прикм. від ім. *функція*) — розділ стилістики, що вивчає функціональні (функційні) стилі, досліджує закономірності диференціації літературної мови на окремі стилі, кваліфікує особливості кожного з функціональних стилів,

простежує закономірності його внутрішньої структури, використання та принципи організації мовних елементів у межах відповідного функціонального стилю, встановлює тенденції взаємодії стилів. До завдань С. ф. належать також напрями розкриття специфіки відбору та використання лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних та інших засобів у межах кожного стилю. *Див.: Стилістика.*

Стилістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **художнього мовлення** — розділ стилістики, що досліджує використання мовних одиниць у художньому тексті, у межах якого вони набувають певного естетичного навантаження й відповідного художньо-естетичного значення. Завданням С. х. м. є вивчення проблем добору мовних елементів та їхніх трансформацій у контексті художнього твору, вияв естетичної функції мовного матеріалу в конкретному художньому творі, використання мовних засобів у авторському мовленні, мовленні персонажів, простеження специфіки навантаження мовних засобів у монологах, діалогах тощо. За виявленими параметрами словесно-художньої творчості письменника окреслюються особливості образного світобачення, індивідуальна мовна картина світу (*див.: Картина світу мовна*). *Див.: Стилістика.*

Стилістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **художньої літератури** — *Див.: Стилістика художнього мовлення.*

Стилістична (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для

письма) **диференціація** (франц., *defferenciation*, англ. *differentiation*, від лат. *differentia* — різниця, відмінність) **літературної норми** (лат. *norma* — правило) — *Див.: Диференціація літературної норми стилістична.*

Стилістична (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **примітка** — *Див.: Примітка.*

Стилістичні (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **синоніми** (грецьк. *synōnymos*, *synōnymia* — однойменний, від *syn* — разом і *onyma* — ім'я) — *Див.: Синоніми стилістичні.*

Стилістичні (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **фігури** (лат. *figura* — образ, вид) — *Див.: Фігури стилістичні.*

Стилістично (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **забарвлена лексика** — *Див.: Лексика стилістично маркована (стилістично забарвлена).*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — різновид літературної мови або мовлення, пов'язаний з особливими принципами добору, комбінації та організації наявних мовних засобів щодо завдань спілкування та усталена в суспільстві традиція за певною сферою соціального життя. Розмежовують: 1) **стиль мови** — різновид мови, традиційно усталений за однією зі сфер суспільного життя. У розвинутих мовах диференціюють три основних стилі: нейтральний, якому властива відсутність стильової маркованості, що дозволяє розмежувати, з одного боку, високий (книжний) (*див.: Мовлення книжне; Стиль книж-*

С

ний), а з іншого — низький (розмовний) (*див.: Мовлення розмовне*); 2) **індивідуальний стиль** (*ідіостиль*) — властивий тому чи іншому майстрові художнього слова або певному мовцеві, особливості мовлення якого виступають предметом зацікавлення. **Мова та стиль Тараса Шевченка. Стиль епістола Івана Вишенсько-го**; 3) те саме, що функціональний стиль (*див.: Стилі функційні*); 4) у прагматичі — усталена манера реалізації мовленнєвих актів; 5) спосіб реалізації певного конкретного мовленнєвого акту (*ораторське мовлення, наукова лекція, побутовий діалог, дружні листи та ін.*), що характеризується специфікою не тільки набором мовленнєвих засобів, але й композицією. *Див. також: Мова літературна; Стиль функційний.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **агіографічний** (грецьк. *hagios* — святий + *-...графія*) — підстиль конфесійного стилю, яким описуються життя святих. *Див.: Стиль; Стиль конфесійний.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **адміністративно-канцелярський** (*адміністративно + канцелярський*) — підстиль офіційно-ділового стилю, яким користуються у справочинстві, документах справочинства. Його особливість найбільшою мірою постає під час оформлення довідок, наказів, протоколів (пор. *підпис ... засвідчую; виправленому вірити тощо*). *Див.: Стиль; Стиль офіційно-діловий.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **анакреонтічний** (за ім'ям давньогрецького поета

Анакреона) — підстиль художнього стилю; граціозний і веселий стиль невеликого вірша, що оспівує задоволення від життя, вина, кохання, інколи з еротичним змістом. *Див.: Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **антологічний** (грецьк. *anthologia* — букет квітів; прикм. від ім. *антологія*) — підстиль художнього стилю; стиль неокласиків (М. Рильський, М. Зеров та ін.) як стилістично похідний від античних віршових традицій. *Див.: Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **байковий** — підстиль художнього стилю; стиль короткої оповіді у віршах або прозі, для якої характерна алегоричність, «мораль» (морально-оцінна кінцівка, зрідка початок у кількох рядків), *пор. байки Езопа, Ж. Лафонтена, Л. Глібова та ін.* *Див.: Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **билінний** — підстиль художнього стилю; стиль билін, якому характерна архаїчність форм, синтаксису та велика кількість просторічних слів. *Див.: Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **бульварний** (франц. *boulevard* від нім. *Bollwerk*; прикм. від ім. *бульвар*) — підстиль художнього стилю; стиль, розрахований на невишуканий смак низько освіченої людини, банальний стиль. Такий стиль використовується в детективах, трилерах. *Див.: Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для

письма) **вимови повний** — чітка вимова всіх звуків слів унаслідок послідовної артикуляції та певного уповільнення темпу мовлення. Цього слід дотримуватися в публічному виступі; заміна його неповним стилем вимови за таких умов є стилістичним відхиленням.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **високий** — стиль мовлення з його прикрасами, з дотриманням численних правил риторики, з повноважними синтаксичними конструкціями. У високому стилі говорять на релігійні, патріотичні теми, реалізуються його ознаки на урочистих зборах, на похоронах, у ряді жанрів художньої літератури.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **вишуканий** — витонченість, мистецтво мовлення: *Я думаю, що мені в цьому разі можна залишитися при своїй думці* (пор. *Я не згодний*). Див.: **Амцизм**.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **газетний** — підстиль публіцистичного стилю; стиль письмової публіцистики, що реалізується в ряді газетних жанрів. Йому притаманне використання суспільно-політичної лексики, оригінальність висловів, їхня доступність: *Список учасників передвиборної гонки закритий, і тепер розгортається боротьба кандидатів за наші голоси. Точніше — за наше мислення та нашу уяву. Щоб допомогти нам з вами «правильний» вибір, мисливці за мандатами постараються гарненько нашу уяву затуманити. Як найбільш ефективний засіб застосовуєть-*

*ся компромат, але компромат від компромату різниться... Здебільшого компромат поширюється через пресу і ТВ... Але найбільш ефективним викидом компромату деякі фахівці вважають ... чутки. Роблять це так: у громадський транспорт підсідають два «пасажири» і починають перемивати кісточки одному з кандидатів. За пару днів плітки облітають усе місто, обростаючи найнеймовірнішими деталями. Фахівці називають це «технологією вірусу». Див.: **Стиль; Стиль публіцистичний**.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **гелертерський** (нім. *Gelehrt* — вчений) — стосується науково стилю; наукоподібний виклад, незрозумілий для багатьох читачів або слухачів, перевантаження іншомовною лексикою. Див.: **Мова пташина**.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **гіпокористичний** — звичай використовувати ласкаві та евфемістичні вислови: *Сестриченько моя, голубонько, та я ж хотіло зайти до тебе в хатиноньку та поглянути на твою худібку, на твої курточка, на твою земельку...* (Г. Барвінок). Див.: **Стиль; Стиль розмовний. Стиль художній**.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **гуманітарних наук** — підстиль наукового стилю; поширений з-поміж літературознавчих, історичних, етнографічних досліджень, наближаючись в окремих місцях до публіцистичного стилю. У цьому разі характерним є використання експресивних фігур мовлення, слів у переносному значенні,

С

різноманіття синтаксичних конструкцій (пор. стиль фізикоматематичних наук.). Див.: **Стиль; Стиль науковий.**

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) (**підстиль**) **дипломатичний** (прикм. від ім. *дипломат*) — підстиль офіційно-ділового стилю; це стиль листування між державами та текстів міждержавних і міжурядових документів, стиль мовлення на міжнародних нарадах, дипломатичних прийомах. Напр.: *зустріч на вищому рівні, де-юре, де-факто, мораторій, пролонгація, консенсус, політичний притупок, надзвичайний і повноважний посол, вірчі грамоти* та ін. Див.: **Стиль; Стиль офіційно-діловий.**

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **ділового спілкування** — підстиль офіційно-ділового стилю; поширений у спілкуванні на комерційні, фінансові, виробничо-фінансові та інші теми, пов'язані з підприємництвом. Поширена фінансова, економічна, комерційна лексика та фразеологія: *рахунок, депонент, депозит, безготівковий розрахунок, замовлення тощо* (жанри: угоди, контракти, супровідні листи і под.). Див.: **Стиль; Стиль офіційно-діловий.**

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) (**підстиль**) **законодавчий** — підстиль офіційно-ділового стилю; стиль багатьох державних документів, що приймаються законодавчими та виконавчими органами. Його характерною ознакою постає наявність суспільно-політичних, юридичних, економічних термінів і висловів (пор. його жан-

ри: *указ, декрет, закон, конституція, кодекс, послання Президента, статут* і под.). Див.: **Стиль; Стиль офіційно-діловий.**

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **епістолярний** (лат. *epistola*, від грецьк. *epistolē*) — функційний різновид літературного мовлення, що обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин. Див.: **Стиль.**

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **індивідуальний** / **Ідіолéкт** (грецьк. *idios* — свій, своєрідний, особливий + лат. *lectio* — читання, вимова) / **Ідіостиль** (грецьк. *idios* — свій, своєрідний, особливий + *стиль*) — сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мовлення окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда; індивідуальні стилістичні особливості мовлення, що накладаються на типову і жанрову стилістичну (стильову) основу мовленнєвого витвору, як відображення духовної інтенції індивіда, як «необхідна маніфестація духовної сутності автора» (П. Барюкко). Найпомітніше індивідуальне стилістичне начало виявляється в художніх, публіцистичних творах, у церковних проповідях; меншою мірою, але досить помітно — у наукових працях. Інколи індивідуальний стиль помітний і в розмовному мовленні. Див.: **Стиль; Стиль художній.**

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylōs* — загострена паличка для письма) **книжний** — різновид літературного (здебільшого пись-

мового) мовлення, якому властива спеціалізація інформації. У межах С.к. розрізняють три підстили: **науковий, офіційно-діловий і публіцистичний**. Див.: *Стиль; Стиль функційний / Стилі функційні*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **когнітивний** (прикм. від ім. *когніція*) — стиль подання інформації про світ, пов'язаний з типом особистості, з індивідуальним досвідом текстової діяльності; комплекс вербально реалізованих структур. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **конфесійний** (лат. *confessionalis* — віросповідуваний, церковний; прикм. від ім. *конфесія*) — функціональний різновид літературного мовлення, що обслуговує релігійні потреби суспільства. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **лапідарний** (лат. *lapidarius* — висічений на камені) — коротке, стисле вираження думки в античності й пізніше. Первісно С. л. вживався щодо написів на каменях, що повинні були короткими, тому що на каменях мало місця. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **ліричний** (від *ліра*, у давнину вірші декламували під акомпанемент ліри) — аспект художнього стилю; стиль, у якому домінує вираження переживання. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **літературної мови / Стилі літературної мови** — мовний конструкт, функційний

різновид літературної мови, суспільно усвідомлена та функційно зумовлена внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, відбору й поєднання засобів мовного спілкування, визначуваних сферою їхнього використання та змістом, метою й характером висловлення; особливі лексичні, граматичні різновиди мови, кожен із яких становить відносно окрему підсистему мови з усіма властивими їй мовними одиницями та стилістичними функціями (стилістемами). Відповідно до найтиповіших ситуацій (умов) спілкування в літературній мові розрізняють низку основних функційних стилів (див.: *Стиль функційний*). У зв'язку із жанровою диференціацією функціонально-стильових єдностей мовні стилі диференційовані на підстили (різновиди). Так, у межах наукового стилю виокремлюють такі підстили: власне-науковий, науково-популярний, науковонавчальний, науково-публіцистичний, виробничо-технічний. Поряд із функційними стилями з урахуванням характеру експресивності мовних елементів виділяють також підстили експресивні / колоритно-експресивні різновиди: урочистий, офіційний, фамільярний, інтимно-ласкавий, гумористичний, сатиричний, ліричний, лапідарний та ін.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **мелодраматичний** (грецьк. *melon* — пісня + *драматичний*) — аспект художнього стилю; театральнобундючний, сльозливий стиль, якому властива неприродність і розрахунок на зовнішній ефект. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **мови функційний** (прикм. від ім. *функція*) — різновид мови, у якому мовний код виступає в певній соціально-значущій сфері суспільно-мовленнєвої практики людей і особливостями якої зумовлена специфіка спілкування у відповідній сфері. Див.: *Стиль функційний*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **мовлення (мови)** — ситуативно зумовлений стереотипний спосіб реалізації вербальної комунікації як цілеспрямованої людської діяльності на основі суспільно усвідомленого вибору комунікантом відповідних мовних засобів і принципів їхньої інтеграції у мовленні, тексти; парадигмальна властивість мовленнєвої системи.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **науковий** — один із функціональних стилів сучасної української мови (див.: *Стиль функційний*), усталений за сферою спеціального (наукового) та навчального спілкування; основне призначення — систематизація знань, повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, роз'яснення явищ, подання наукових фактів суспільству. Сфера використання С. н. — наукова діяльність: різноманітні наукові дослідження та студії (*монографії, статті тощо*), шкільні й вишівські підручники, науково-популярні розвідки (*журнали, інші видання*). Основне призначення — повідомлення про результати дослідження, аргументація теорій, обмірковування та обґрунтування гіпотез, тлумачення

явищ, подій, систематизація та узагальнення знань. Визначальні ознаки: поняттєвість, предметність, об'єктивність, обґрунтованість, логічна послідовність, однозначність, точність, лаконічність, переконливість, аргументованість, наявність висновків тощо. До основних мовних засобів належать: значна кількість термінів і понять, використання слів у прямому значенні, слів з абстрактним значенням, використання цитат, покликань, емоційна нейтральність. У морфологічному плані для С. н. властивим постає широке використання іменників, відносних прикметників, домінування безособових, неозначених форм і форм 3-ої особи теперішнього часу дієслів, обмежений вияв паралельних форм. Характерною ознакою синтаксису є активне використання складних синтаксичних конструкцій. У С. н. наявні такі підстилі: **власне-науковий** (окремими жанрами постають: *монографія, наукова стаття, наукова доповідь, повідомлення, тези і под.*); **науково-популярний** (вклад сукупності наукових даних для нефахівців — *книги, статті, повідомлення в неспеціальних журналах*); **науково-навчальний** (*підручники, посібники, лекції, бесіди*); **науково-публіцистичний** (*інформація про досягнення науки, техніки в газетах, журналах, викладах фактів у спеціальних брошурах*); **виробничо-технічний** (*мова літератури, призначеної для обслуговування потреб різних сфер виробництва та господарства — інструкції, проспекти тощо*). Див.: *Стиль науково-технічний*.

Стиль (лат. *stilus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для

письма) **науково-технічний** — підстиль наукового стилю; поширений з-поміж технічних наук і характерною його рисою виступає активне використання графіків, діаграм, таблиць, схем і под. Див.: *Стиль; Стиль науковий*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **офіційно-діловий** (лат. *officium* — служба + *діловий*) / **Стиль діловий** — один із функціональних стилів літературної української мови (функційний різновид літературної мови), основним призначенням якого є письмове ведення справочинства, укладання різних офіційних документів тощо. Характерним постає відтворюваність багатьох усталених форм і зворотів тощо. Сфера використання — спілкування в державно-політичному, адміністративно-управлінському, громадському й економічному, законодавчоправовому, адміністративно-господарському житті. Основне призначення — регулювати ділові стосунки мовців у державно-правовій, адміністративно-господарській і суспільно-виробничій сферах з обслуговуванням потреб мовців у відповідних типових мовних ситуаціях. Основні ознаки: документальність (кожний офіційний папір повинен мати чітко окреслені ознаки документа з рисами відтворюваності), стабільність (тривалий час зберігає ознаки традиційних форм), стислість (виклад повинен бути максимально стислим), чіткість (відсутність образних конотацій і переносних значень), висока стандартизація вислову (документи постають стандартизовані у формулюванні кожної ча-

стини), суворая й послідовная регламентація тексту (чітко структурований текст має елементи вступу, основної частини, висновків, переміщення яких неможливе). Основні мовні засоби: поширене використання суспільно-політичної, адміністративно-управлінської та канцелярсько-ділової термінології, специфічна фразеологія (*порушити питання, подати пропозицію* (див.: *Кліше*)), відсутність емоційно-експресивної лексики, обмежений вияв синонімії, наявність безособових і наказових дієслівних форм, чітко визначене розташування та структурування тексту, наявність обов'язкових стандартних висловів (у С. о.-д. (д.) загальноприйнятим постає використання готових бланків з відповідними реквізитами на них). С. о.-д. (д.) має такі підстили: **законодавчий** (*закони, укази, постанови, статuti тощо*), **дипломатичний** (*міжнародні угоди, ноти, конвенції, повідомлення-комюніке, проколи і под.*), **адміністративно-канцелярський** (*довідки, заяви, звіти, акти, накази, інструкції, розпорядження і т. ін.*). Див.: *Стиль книжний; Стиль функційний*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **патетичний** (**патетика**) (грецьк. *pathos* — пристрасний, схвилюваний) — пристрасно-натхненна промова. Пор.: *Стиль високий; Сублімація*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **поезії класицистичний** (прикм. від ім. *класицизм*) — підстиль художнього стилю; урочистий стиль од і трагедій поетів XVIII ст., основною ознакою якого були риторичність,

С

повчання, ідеалізація зображуваного, висока (церковнослов'янська) лексика та інші ознаки високого стилю мовлення, літературна умовність, орієнтація на подібні твори французької, російської літератури. У XIX ст. такий стиль кваліфікувався як важкий. *Див.: Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **прецензійний** / **Стиль надсерйозний** — близьким виступає до поняття **гонгоризм**, **марлінізм**. *Див.: Гонгоризм; Марлінізм.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **природний** — підстиль наукового стилю; поширений з-поміж природничих наук і однією з найхарактерніших особливостей постає використання відповідної термінології, відсутнє відхилення в бік інших стилів. *Див.: Стиль; Стиль науковий.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **прозовий афективний** (прикм. від ім. *афект*) — підстиль художнього стилю; емоційно-патетичний прозовий стиль з постійним добором своєрідних, оригінальних висловів. Зразком можуть бути твори Богдана-Ігоря Антонича, також твори М. Карамзіна, А. Марлинського, повість «Мертві душі» М. Гоголя. *Див.: Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **проповідницький** — підстиль конфесійного стилю; наявний у жанрах проповіді, духовної бесіди й реалізується в мовленні священника, що орієнтує на виконання християн-

ських доброчинностей і уникнення гріхів, на прагнення до праведності. *Див.: Стиль; Стиль конфесійний.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **простий (знижений)** — стиль літературного мовлення без ораторського або художнього пафосу. Характерним є використання слів розмовного мовлення, уникнення високих слів, спрощений синтаксис, уникнення жаргонізмів, вульгаризмів. *Пор.: Перед нами стоять високі інтереси нашого буття (високий стиль) і Сьогодні необхідно вирішити деякі наболілі питання. Уникайте паскудства; і навіть у низькому стилі Відомою повинна бути благородність у силі (Н. Буало).*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **публіцистичний** (лат. *publicus* — суспільний, народний) — один з функціональних стилів літературного мовлення (*див.: Стиль функційний*), призначений для передачі масової інформації. Сфера використання: громадсько-політична, суспільно-культурна діяльність, освіта. Основне призначення — вирішення суспільно-політичних питань, активний вплив на слухача або читача, спонукування його до діяльності; пропаганда певних думок, переконання, агітація за їхнє втілення. Основні ознаки: поєднання логічності доказів, точності висловлення з емоційно-експресивною образністю. Основні мовні засоби: суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова й вислови. Властиве вживання іменних словосполучень, речень з однорідними членами, різного типу відокремлень, стилістичних

фігур і тропів. Для С. п. характерні такі підстили: 1) **власне-публіцистичний** (повідомлення, хроніка, прокламації, відкриті листи, огляди міжнародного життя); 2) **науково-публіцистичний** (ємні матеріали на теми сучасної політики, економіки та суспільних відносин, літературно-критичні статті, наукові та літературно-мистецькі огляди, рецензії); 3) **художньо-публіцистичний** (нарис, фейлетони, памфлети, мемуари, політичні доповіді); 4) **мовлення преси** (інтерв'ю, репортаж, хроніка, нарис); 5) **мовлення радіо й телебачення** (мова ведучих); 6) **усне публічне мовлення** (промови, виступи на зборах, мітингах); 7) **стиль церемоній**. Кожний з цих підстилів має свої мовні й жанрові особливості. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stilus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **розмовний** — функційний різновид літературного мовлення, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні. Сфера використання — усне повсякденне мовлення, спілкування в побуті, на виробництві. Основне призначення — поставати засобом невимушеного та вільного спілкування, обміну думками, вирішення побутових питань і стосунків. Основні ознаки: усна форма спілкування, невідповідність до комунікації, використання паралінгвістичних елементів (*міміка, жести, рухи, ситуація* тощо), лаконізм, емоційно-спонтанні реакції. Основні мовні засоби: розмаїття емоційно-експресивної лексики, суфіксів суб'єктивної оцінки, використання діалектизмів (соціальних і територіальних), вживання просторічної лексики

(див.: *Просторіччя*), жаргонізмів (див.: *Жаргонізмів*). Синтаксис розмовного стилю особливий: поширені неповні речення, обірвані речення, еквіваленти речення. Типовими формами мовлення є усні діалоги і полілоги. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stilus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **середній** — стиль середнього рівня емоційно-психологічної оцінки повідомлюваного порівняно з високим і простим стилем. Слова й інші засоби вираження добираються більш стримані, ніж у високому стилі мовлення, але не допускається емоційне зниження до рівня буденного мовлення. Пор.: *Перед нашим поглядом постало величне видовище* (високий стиль) — *Перед нашими очима відкрився прекрасний вид* (середній стиль) — *Ми побачили щось незвичне* (простий стиль). Такий стиль характерний для політичних, наукових тем, використовується він і в розмовах про фінансові проблеми, спорт. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **спілкування** — індивідуальна (або колективна) стійка форма комунікативної поведінки людини, виявлювана в будь-яких умовах спілкування: в ділових і особистісних стосунках, у способах ухвалення та виконання завдань, у напрямках психологічного впливу на людей, у методах розв'язання міжособистісних та індивідуальних конфліктів тощо. Див.: *Спілкування; Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **спілкування національний** (прикм. від ім. *на-*

С

ція) — стійка форма комунікативної поведінки народу (етносу), виявлювана в будь-яких типах спілкування; спільне, що постає в будь-яких типах спілкування етносу. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **судочинства** — підстиль офіційно-ділового стилю; сферою поширення виступає судочинство. Містить юридичну лексику, фразеологію. Напр.: *конфіскація майна, звинувачується, за ознаками злочину, алібі, розірвання шлюбу* та ін. (жанри: *протокол судового засідання, витяг з протоколу судового засідання, виконавчий лист, касаційна скарга* і под.). Див.: *Стиль; Стиль офіційно-діловий*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **телеграфний** (прикм. від ім.. *телеграф*) — короткий стиль, з пропуском цілої низки членів речення, без будь-яких прикрас мовлення, з домінуванням нейтральної лексики: *Листа отримав приїхати не можу гроші надішлю Сергій. Пор.: Лаконізм; Стиль лапідарний*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **тёмний** — зманіжено-ніжний стиль: *Мені сьогодні так сумно... Сльози погляд мій туманять... Мій ніжний друже! Я тебе так завжди ніжно згадую... І до тебе звертаюсь...* (А. Яна). Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **фамільярний** (лат. *familiaris* — сімейний) — надміру невимушене мовлення, неделікатна мовленнєва поведінка. Характерним є вживання грубої або низької лексики (*вультга-*

ризмів, нецензурних слів, жаргонізмів), навмисне або ненавмисне порушення правил мовленнєвого етикету. Інколи водночас постає завдання принизити достоїнство співрозмовника. Див.: *Стиль; Стиль розмовний*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **фейлетонний** (франц. *feuilleton* — аркуш) — підстиль публіцистичного стилю; стиль фейлетонів, характерною ознакою якого постає художня публіцистичність, коли певна актуальна подія набуває гумористичної або сатиричної інтерпретації. С. ф. використовує гіперболи, гротеск, каламбури тощо, охоплюючи. Див.: *Стиль; Стиль публіцистичний*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **фізико-математичних наук** — один з підстилів наукового стилю; поширений з-поміж математики, фізики й характерною рисою постає вкраплення в словесний текст формул і окремих знаків, символів відповідних знакових систем. Інколи використовуються стандартизовані текстові структури, наприклад, при доведенні математичних теорем. Вибір синтаксичних моделей речень обмежений. Див.: *Стиль; Стиль науковий*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylus* — загострена паличка для письма) **функційний** (прикм. від ім. *функція*) / **Стилі функційні** — функційний різновид літературного мовлення, що характеризується системною сукупністю мовних засобів і певними принципами та прийомами їхнього добору, визначуваних змістом, функцією та настановою висловлення. 1) С. ф. історично сформувалися та устали-

лися в певному мовному співтоваристві, що постають відносно закритими системами мовних засобів і які регулярно функціонують у різних сферах суспільної діяльності. Стиль мови функційний — різновид мови, у якому мовний код виступає в певній соціально значущій сфері суспільно-мовленнєвої практики людей і особливостями якої зумовлена специфіка спілкування в цій сфері. С. ф. системно об'єднує мовні одиниці різних рівнів, функції яких зумовлені суспільною сферою використання мови, настановами й умовами спілкування. Класифікація С. ф. здебільшого мотивована різними засадами, що мотивує виділення різної кількості С. ф. У рамках найпоширенішої класифікації виділяють п'ять основних стилів: *стиль науковий, стиль публіцистичний, стиль офіційно-діловий, стиль художній (художньо-белетристичний), стиль розмовний (розмовно-побутовий)*, інколи доповнюючи їх *епістолярним, конфесійним стилями*. Усім С. ф. властиві усна й писемна форми, але для окремих (розмовного) основною є усна форма, а для інших (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього) — писемна форма. Останні сформувалися на книжній основі, у силу чого їх визначають як книжні, протиставляючи розмовному. С. ф. не постають відмежованими один від одного, кожен із них у своїй структурі містить елементи іншого. У будь-якому С. ф. переважають загальномовні, а не стильові засоби, але кожному з них властиві специфічні елементи з відповідним стилістичним забарвленням, з адекватни-

ми нормами слововжитку. *Див.: Стиль; Стиль літературної мови.*

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **художній (художня мова, мова художньої літератури)** — функційний різновид літературного мовлення. Виявляючи особливий спосіб мислення, художній стиль відтворює дійсність через конкретно-чуттєві образи. Мовна картина світу письменника виконує естетичну функцію, що передбачає зв'язок між тим, хто створює художній світ, і тим, хто його сприймає. Сфера використання — література та інші види мистецтва, освіта. Основне призначення — впливати засобами художнього мовлення через образну систему на розумово-почуттєвий і вольовий світ читачів, формувати ідейні переконання, моральні якості й естетичні смаки. Основні ознаки: конкретність змісту, образність, виразність, емоційність. Основні мовні засоби: багатство найрізноманітнішої лексики з домінуванням конкретно-чуттєвої (*назви осіб, дій, подій, процесів, станів, якостей, явищ* тощо); розгалужена емоційно-експресивна лексика, різні види синонімів, антонімів, омонімів, фразеологічних синонімів, використання зі стилістичною метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів (*див.: Просторіччя*). Характерною прикметою С. х. постає широке вживання дієслівних форм — форм доконаного виду для відтворення динаміки подій, а форм недоконаного виду — для відтворення панорамної ємності зображуваного. У С. х. використовуються всі типи речень, форм синтаксично-

С

С

го зв'язку, постають зримим особливості інтонування та ритмомелодики. Розмаїтим постає використання стилістичних фігур і тропів. С. х. відповідно до родів і жанрів літератури має такі підстили: епічні (прозові: *епопея, роман, повість, оповідання, нарис, есе*), ліричні (*поема, балада, пісня, поезія*), драматичні (*драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль*), комбіновані (*ліро-епічний твір, драма-феєрія, усмішка* і под.). Кожному з них властиві певні особливості мовної організації тексту, його структурації. Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) **художньо-белетристичний** (франц. *belles-lettres* — красне письменство) — Див.: *Стиль художній*.

Стимул (лат. *stimulus* — загострена палиця) — предмет або подія, що зумовлюють своїм існуванням поведінку, відношення або характеристику інших учасників: *Турнір з юнацького футболу зумовив приїзд багатьох болільників до нашого міста* (Україна молода. — 2001. — 14 вересня); у психолінгвістиці — причина, що спонукає до діяльності; подразник, який викликає реакцію; денотативна роль суб'єктного або об'єктного типу, що викликає фактом свого існування або своїми властивостями відповідну екзистенцію, поведінку, ставлення або характеристику інших учасників ситуації: *«Слов'янський базар» притягнув увагу артистів і з неслов'янських країн. Тільки і жив від надії* (Україна молода. — 2002. — 28 липня).

Стислість мови — комунікативна якість мови; прагнення вирази-

ти максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю всіх мовних засобів. Див.: *Стиль лапідарний*.

Стихійна комунікація (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація стихійна*.

Стихія (сіла, елементів) — у семантико-синтаксичній структурі речення — стихія або предмет, що реалізують ситуацію переміщення, руйнування або знищення іншого предмета: *Вітром несе пісок; Струмені води розбивали гниле дерево* (Голос України. — 1997. — 12 листопада).

Стійке словосполучення — те саме, що фразеологізм. Див.: *Фразеологізм*.

Стійкість мови — властивість мови виживати у різноманітних несприятливих умовах розвитку, функціонування, впливу інших мов, соціальної політики тощо; здатність мови обслуговувати потреби національної лінгвокультурної спільноти за будь-яких умов. Див.: *Стійкість мовних норм; Престиж мови; Мова рідна; Мова нерідна; Мова чужа. Пор.: Витіснення мови; Вживання мови*.

Стійкість мовна — суспільно-політичне поняття, за яким С. м. визначають чотири основних джерела: 1) національна традиція (історична пам'ять); 2) національна свідомість і самосвідомість; 3) національна (духовна і матеріальна) культура; 4) національний світ і співпраця з іншими народами, що проживають на території відповідного етносу. Див.: *Стійкість*

мови; Престиж мови. Пор.: Витіснення мови; Вживання мови.

Стійкість мовних норм (лат. *norma* — правило) — характерна риса мовних норм, без якої не може функціонувати літературна мова. Конкретні мовні норми мають різну стійкість. Існують норми, що здебільшого не порушуються мовцями. Це стосується норм відмінювання значної частини лексем, визначення граматичного роду широкого тла іменників, узгодження прикметників з іменниками тощо. С. м. н. виступає константою збереження стійкості мови (див.: *Стійкість мови*). Попри це мова розвивається, живе, що зумовлює витворення нових варіантів, їхнє конкурування. Найстійкішою та найпоєднанішою літературна норма постає на синтаксичному рівні. Еволюційний характер розвитку мовної норми мотивований насамперед потребами суспільної комунікації. Значні зміни відбуваються не в самому наборі синтаксичних засобів, а у способах і частотності використання цих засобів. Надзвичайно активно під безпосереднім впливом живомовної стихії простежується проникнення в літературну мову нових наголосів, що починають активно використовуватися паралельно з попередніми нормативними, інколи повністю їх витісняючи. Лексика як найрухливіший складник (рівень) мовної системи безпосередньо пов'язана із суспільно-історичним розвитком народу. Слова постають слідом за появою нових предметів і явищ, коли виникає потреба їхньої номінації, і поступово зникають разом із ними або ж набувають нових значень.

Страта (лат. *stratum* — шар) **соціально-культурна** (соціально + культурна) — соціальна група людей, об'єднана певними майновими, професійними інтересами, захопленнями тощо. У межах С.с.-к. можуть формуватися особливості спілкування, які відрізняють їх від груп людей, об'єднаних за іншими ознаками, і впливають на хід міжкультурної комунікації. Див.: *Спілкування; Комунікація. Пор.: Етнос; Нація; Народність.*

Стратегічна (ім. від прикм. *стратегічний*) **компетенція** (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* — взаємно прагну, відповідаю) — Див.: *Компетенція стратегічна.*

Стратегічність (ім. від прикм. *стратегічний*) — підкатегорія інтерактивності, наявність у дискурсі програми його реалізації, відбитої адресантом у тексті.

Стратегія (грец. *stratēgia* ← *stratos* — війська + *agō* — веду) — оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування та гнучкої їхньої видозміни в конкретній ситуації.

Стратегія (грец. *stratēgia* від *stratos* — війська + *agō* — веду) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — визначальна лінія мовленнєвої поведінки у вимірах конкретної комунікативної події, встановлювана загальною метою спілкування, ситуативно-подійним контекстом, уявою про адресата, сукупністю відповідних пресупозицій; правила й послідовності комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення певної комунікативної

С

мети; сукупність теоретичних ходів спілкування, завчасно спланованих, які реалізуються в комунікативному акті для досягнення конкретної мети.

Стратегія (грецьк. *stratēgia*, від *stratos* — війська + *agō* — веду) **конфліктна** (лат. *conflictus* — зіткнення; прикм. від ім. *конфлікт*) — комунікативна стратегія, зорієнтована на досягнення стратегічної мети через конфронтацію з адресатом, що призводить до порушення комунікативної рівноваги, мовленнєвих конфліктів різного вияву й різного ґатунку.

Стратегія (грецьк. *stratēgia* від *stratos* — війська + *agō* — веду) **кооперативна** (лат. *coopero* — співпрацюю; прикм. від ім. *кооперація*) — комунікативна стратегія, суть якої полягає в можливості реалізації співрозмовниками власних комунікативних намірів і водночас у зберіганні комунікативної рівноваги (пор.: *стратегії ввічливості, щирості, довіри, близькості, співпраці, компромісу, домовленості*).

Стратегія (грец. *stratēgia*, від *stratos* — війська + *agō* — веду) **спілкування** — характеристика когнітивного аспекту комунікації, найоптимальніша реалізація інтенцій адресанта щодо досягнення конкретної мети спілкування; вибір і контроль найбільш дієвих ходів спілкування, їхня гнучка видозміна в конкретній комунікативній ситуації. С. с. — складник програми планування, проведення й управління комунікативною дією для досягнення відповідного кооперативного результату, ефективності. *Див.: Спілкування; Комунікація. Пор.: Тактика комунікативна / Тактики комунікативні.*

Стратифікація (лат. *stratum* — шар + *facere* — робити) **мови функційна** — утворення різновидів мови: мова науки, мова епічної поезії, мова епічної прози, мова драми, мова права, мова релігії та віросповідання тощо.

Стрижнєве слово словосполучення — те саме, що головне слово словосполучення. *Див.: Слово словосполучення головне.*

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) — 1) те саме, що будова мовної одиниці (*див.: Будова мовної одиниці*). **Структура слова. Структура речення. Структура словосполучення. Структура тексту;** 2) сукупність відношень і зв'язків між елементами (одинацями) мовної системи, що об'єднують їх у парадигми, опозиції, семантичні поля (парадигматична структура), та сукупність відношень між елементами (одинацями) у лінійних послідовностях (синтагматична структура (*див.: Синтагматика*)). Залежно від виду аналізованої одиниці розмежовують: **фонологічну структуру мови** (систему опозицій між фонемами), **синтаксичну структуру мови** (сукупність відношень між синтаксичними словами, словосполученнями, реченнями), **морфологічну структуру мови** (систему відношень між частинами мови) тощо.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **аргументна** (прикм. від ім. *аргумент*; лат. *argumentatio* — доказувати) — перелік аргументів, або учасників вияву стану чи реалізації дії, що можуть входити до комбінації певної реалізації з лексичної основи слова — здебільшого дієслова (*див.: Валентність сло-*

ва). Дієслово *помирати* виражає стан, у якому задіяний один учасник (*Хлопець помирає*), дієслово *кохати* виражає перебіг дії, що заангажує двох учасників (*Іванко кохає Катерину*), а дієслово типу *покласти* — трьох (*Іванко поклав книжку на стіл*). Аргументна структура є вихідним поняттям у конструкціях структур аргументів, досліджуваних у конструктивній граматиці (за В. Евансом).

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **висловлення синтаксична поверхнева** — оформлена за законами певної мови синтаксична одиниця, складники якої (місця у пропозиції) заповнені конкретними лексемами (аргументами) та пов'язані відповідними граматичними зв'язками.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **глибинна** — у теорії трансформаційних породжувальних граматики спосіб абстрактного опису побудови речення, який дозволяє відбити смислову близькість речень, що мають ті самі лексичні одиниці й розрізняються лише деякими граматичними значеннями; семантична структура речення, протиставлена поверхневій, або формальній структурі.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **емергентна** (прикм. від ім. *емергенц*; англ. *emergence* — виникнення, поява нового, від лат. *emergens* (*emergentis*) — той, що вибивається) / **Структура поняттєва** — постає в амальгамі (див.: *Амальгамат формальний*) у сітці поняттєвої інтеграції в ре-

алізації процесу поняттєвої інтеграції. То структура емергентна, або ж нова, тому що не виступає ознакою жодної з витворювачів сітки поняттєвої інтеграції вихідного простору (за В. Евансом).

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **лексичного** (прикм. від ім. *лексика*) **значення слова семна** — сукупність сем (див.: *Сема*) у їхній внутрішній ієрархічній організації. До складу сем власне-лексичного значення належать: **гіперсема** (архісема, родова сема), що позначає клас об'єктів і наявна в семній структурі всіх одиниць цього класу («колір», «птаха», «температура» тощо); **гіпосеми** (видові семи, диференційні семи), що позначають розрізнявальні видові ознаки предметів, явищ та ін. одного класу; **конотативні** семи, що виражають додаткові змістові та стилістичні відтінки, значення; **потенційні** семи, що виявляються тільки в контексті; **імовірні** семи, що постають лише в реальному контексті за оказіонального поєднання слів.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **ментальна** (франц. *mentalite*, від лат. *ments* (*mentis*) — розум, мислення) — функційно визначена, умовна структура свідомості, призначена для сприйняття, усвідомлення (інтерпретації), зберігання та опрацювання інформації; структура, на якій ґрунтується когнітивна діяльність.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **мови** — спосіб організації мовної системи, її внутрішня будова.

С

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **поверхнева** — формальна структура речення, що складає лінійну послідовність елементів; спосіб конкретного опису синтаксичної побудови кожного окремого речення з його глибинних структур. Див.: *Структура глибинна*.

Структура пропозиційна (прикм. від ім. *пропозиція*) — 1) те саме, що пропозиція (див.: *Пропозиція*); 2) у когнітивній семантиці — найпоширеніший спосіб концептуальної організації знання у вигляді моделі певної сфери людського досвіду, де наявні елементи — аргументи та стрижневий предикат, що пов'язує ці аргументи, наведені їхні характеристики, виявлені зв'язки між ними. Семантичні відношення між аргументами постають як відповідні семантичні функції: *агєнс, пацієнс, експерієнцер, бєнефактив* тощо. Див.: *Агєнс; Патієнт / Пацієнс; Експерієнцер; Бєнефіцієнс; Результатив; Директив; Протагоніст*.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення глибинна** — семантична структура речення, яка протиставляється поверхневій, або формальній структурі.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — форма речення, у якій відсутні звиклі підмет і присудок, а наявні чітко протиставлені топік і коментар: *На дворі — мороз. Марійка — ах!*

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення по-**

верхнева — формальна структура речення, що являє собою лінійну послідовність елементів.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення рольова** (прикм. від ім. *роль*) / **Структура речення актантно-рольова** — синтаксична структура речення, у якій форма підмета визначається його роллю в семантичній структурі: *Хлопчику дали олівєць; У мене також є велосипед*.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення семантична** (прикм. від ім. *семантика*) — мовне значення речення, що створюється взаємодією семантики структурної схеми речення й лексичних значень слів, які її заповнюють; абстрактне мовне значення речення, що є відношенням семантичних компонентів, які формуються взаємодією граматичних і лексичних значень членів речення; спосіб, форма вияву дійсності в мисленні й мові. Пор.: «предмет думки та його ознака (за якістю, станом тощо)», «відношення між агенсом і об'єктом» і под. За відношенням до семантичної структури речення граматична (синтаксична) форма речення є формою форми. Див. також: *Агєнс; Патієнт / Пацієнс; Експерієнцер; Протагоніст; Директив; Фактитив; Локатив*.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) — сукупність відношень між відповідними словоформами в реченні: *Хлопець несе квіти* → між підметом і присудком (*Хлопець несе*) наяв-

ний предикативний синтаксичний зв'язок у формі координації, а між присудком і додатком (*несе коїти*) реалізований підрядний прислівний синтаксичний зв'язок у формі сильного керування.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **слова семантична** (прикм. від ім. *семантика*) / **Структура слова смислова** — сукупність усіх взаємозумовлених лексичних значень (лексико-семантичних варіантів) слова, що постали епідигматично як наслідок, результат семантичної похідності. Див.: *Епідигматика*.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **телескопічна** — у дискурсології — фрактальна форма, утворена посередництвом вкладення одних структур в інші.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення формально-синтаксична** (формально + синтаксичний) — форма речення, де підмет виражений формою називного відмінка, а присудок — дієсловом в особовій формі. У цьому разі присудок узгоджуваний з підметом у формах особи й числа, а форма називного відмінка підмета визначується присудком: *Голуби в тіні автомашин / І собі рятуються від спеки, / І асфальт виблискує від шин, / Й бомж із псом лежать біля аптеки* (Б. Береза); розгляд речення у формально-граматичному аспекті з виявом особливостей синтаксичного зв'язку та простеженням лінійного розташування головних і другорядних членів речення.

Структура (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **фрактальна** — у дискурсології — структура, утворена шляхом процедур рекурсії та дискурсії. Див.: *Рекурсія; Дискусія; Редуплікація; Структура телескопічна*.

Структуралізм (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) — напрям сучасної філософської думки, якому властиве прагнення до розкриття моделей, на яких ґрунтуються соціальні та культурні явища; мовознавчий напрям, що розглядає мову як чітко структуровану знакову систему та прагне до суворого (наближеного до математичних наук) формального її опису.

Структуралізм (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **американський** — Див.: *Дескриптивізм*.

Структуралізм (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **данський** — Див.: *Глосематика*.

Структуралізм (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **копенгагенський** — Див.: *Глосематика*.

Структури (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **відкриті** (**незамкнуті ряди**) — складні речення, що складаються з двох, трьох і більше предикативних частин, кількість яких потенційно може бути збільшена без зміни їхніх семантико-синтаксичних відношень. Напр.: *Земля тремтить у млості, і ронить пелюстки, / і невідомі гості злітаються в садки* (М. Рильський); *Таке розкішне над нами небо, і такі ми до безмежності молоді!* (В. Шевчук); *Пестить*

С

ся місячний промінь, / Лиже холодний сніг; / Чорною плямою комин / На білий килим ліг (М. Вороний); *Навколо шептала роса, ширилась аж до трав'яних утаємничених обривів воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоем лугових трав і молодого сіна* (В. Шевчук); *Щодня приходили й відходили байдаки, вантажені рибою або різним крамом: майоріли турецькі фелюги і комбази, молдавські дуби, а іноді і італійські та долматські шхуни* (З. Тупуб). Див.: *Речення складносурядне відкритої структури. Речення безсполучникове складне відкритої структури*

Структури (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **гнучкі** — складні речення, що допускають варіативність лінійного порядку їхніх складників — предикативних частин (препозиція, інтерпозиція, постпозиція): *То сонце світило яскраве, то хмара закривала сонце* (В. Винниченко) → *То хмара закривала сонце, то сонце світило яскраве; Коли Василь зайшов до хати, мати зажурено дивилася у вікно* (М. Яромлюк) → *Мати зажурено дивилася у вікно, коли Василь зайшов до хати; Наступила глибока осінь — птахи летіли у вирій* → *Птахи летіли у вирій — наступила глибока осінь.*

Структури (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **негнучкі** — складні речення, що не допускають переміщення їхніх складників — предикативних частин або інтерпозиції однієї частини щодо іншої: *Минула ніч, наступив тривожний і довгоочікуваний ранок* (О. Слісаренко); *Я зайшов у приймальню ректора,*

де сиділо багато людей (М. Федорчук).

Структури (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **закриті** (**з'якнуті ряди**) — складні речення, мінімальні конструкції яких складаються обов'язково з двох предикативних частин і не допускають збільшення їхньої кількості без зміни наявних відношень між ними: *Хмари плывуть весняні, а ліс ще й не думає прокидатись від зимового сну* (Н. Забіла); *Стало радісно в лісі: заспівали соловейки, прокинувся одуд* (Україна молода. — 2001. — 17 травня). Див.: *Речення складносурядні закритої структури; Речення безсполучникове складне закритої структури.*

Структури (лат. *structura* — побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **ядерні** — найпростіші синтаксичні структури, здатні передавати зміст поза контекстом, що виступають основою мовленнєвої діяльності й різноманітних конструктивних трансформацій. Ядерні структури, набір яких у кожній мові постає граничним і охоплює порівняно незначну кількість одиниць, уможлиблює встановлення відношення структурної спільності між множинністю речень, різних за змістом, привести все розмаїття речень до кількох визначальних фундаментальних типів.

Структурна (прикм. від ім. *структура*) **лінгвістика** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — Див.: *Лінгвістика структурна.*

Структурна (прикм. від ім. *структура*) **схема** (грецьк. *shēma* — образ, вид, форма) **простого речення** — Див.: *Схема структурного простого речення.*

Структурна (прикм. від ім. *структура*) **схема** (грецьк. *shēma* — образ, вид, форма) **словосполучення** — Див.: *Схема структурна словосполучення*.

Структурні (прикм. від ім. *структура*) **властивості членів речення** — Див.: *Членів реченні властивості структурні*.

Ступінь найвищий тавтологічний (прикм. від ім. *тавтологія*) (**надлишковий**) — використання надлишковості як плеонастичного прийому: *найбільш оптимальний, наймиліша людина, найпрекрасніша зі всіх*.

Ступінь порівняння (ступені порівняння) — граматична категорія якісних прикметників і прислівників, що виражає відносну різницю між зумовленими ними предметами й процесами за ступенем тієї або іншої якості, властивої цим предметам і процесам, а також перевага одного предмета (процесу) над іншими щодо певної якості. Утворює протиставлення нульового (*смачний, зелений*), вищого (*смачніший, зеленіший*) і найвищого (*найсмачніший, найзеленіший*) ступенів. Ступені порівняння властиві прикметникам і прислівникам і виражаються за допомогою афіксів (*червоний — червоніш-ий — най-червоніш-ий*) або аналітично (*найбільш червоний*). **Ступенів порівняння категорія**. **Ступінь порівняння простий**. **Ступінь порівняння складний (ступінь порівняння описовий)**.

Стягнення голосних / Конtrakція (лат. *contractio* — стягування) — спрощення сполук голосних, наслідком якого постає заміна двох голосних однією: *ди-кобраз* (з *дикобраз*), *Федір* (із *Феодор*, *пор. Теодор — Тодор*).

Стягнення семантичне (прикм. від ім. *семантика*) — включення семантики означення в семантику означуваного слова: *У мене тиск* (*тиск* у цьому разі означає «високий тиск»); *Він лежить в хірургічному відділенні з ногою* («з хворою ногою»); *Купи води* («фруктової води»). Містить відтінок невимуженості.

Суб... (лат. *sub* — під) — префікс, що означає розміщення під чимось чи біля чогось, підпорядкованість.

Суб'єкт (лат. *subjectum* — підкладене) — 1) перший член логічного судження, предмет судження, на відміну від предиката, другого члена судження, що позначає ознаку предмета: *Хлопець працює в цеху*. **Суб'єкт логічний** — те саме, що підмет логічний (див.: *Підмет*); компонент синтаксичної структури речення, який позначає носія ознаки або стану, джерело активності; у двоскладному реченні суб'єкт логічний може збігатися з підметом (*Студент слухає пісню*), може не збігатися й виступати у формі непрямого відмінка (*Сад доглядається учнями* — мало поширений в українській мові); 2) у семантиці — назва істоти; особа, на відміну від *об'єкта* — назви неістоти. Не слід сплутувати з *підметом* — компонентом формальної структури речення; 3) інколи — як формально-семантична категорія синтаксису, що означає предмет або істоту, про які повідомляється у реченні; підмет: *Ліс співає свою весняну пісню*. **Суб'єкт граматичний** — те саме, що підмет граматичний (див.: *Підмет*); **Суб'єкт формальний** — те саме, що підмет формальний (див.: *Підмет*). **Суб'єкта відмінок** — те саме, що називний відмінок (див.:

С

- Відмінок називний**); 4) тип денотативної ролі головного, першого учасника ситуації; 5) (особа діяча) предмет думки, щодо якого визначається й виділяється предикат. **Суб'єкт психологічний** — те саме, що підмет психологічний (*див.: Підмет*). **Суб'єкт значеннєвий** — те саме, що підмет логічний (*див.: Підмет*). **Суб'єкта давальний** — *Див.: Відмінок давальний*; **Суб'єкт дії** — те саме, що агентс (*див.: Агентс*). *Пор.: Об'єкт*.
- Суб'єкт** (лат. *subjectum* — підкладене) **позначення комплексне** (прикм. від ім. *комплекс*) — вираження суб'єкта двома синтаксемами, що не перебувають між собою в синтаксичному зв'язку, але семантично співвідносних як ціле й частина, належність.
- Суб'єктивні** (лат. *subjectivus* — предметний) **чинники формування мовної свідомості** — *Див.: Чинники формування мовної свідомості суб'єктивні*.
- Суб'єкція** (лат. *subjectio* — підкидання) — побудова, у якій автор ставить питання (або вводить особу, яка запитує), а потім відповідає на питання сам (або вводить особу, яка відповідає). *Див.: Діалог внутрішній*.
- Субкультура** (лат. *sub* — під і *cultura* — догляд, освіта, розвиток) — частина загальної культури, система відповідних цінностей, традицій, звичаїв, прикмет певній групі людей, що виокремлювана за певною ознакою: *етнічною, регіональною, класовою, віковою, гендерною, фаховою* і под.
- Сублімація** (лат. *sublimare* — вищення) — вираження високих ідей у величній манері. *Див.: Патетика; Бомбасти*.
- Субординативний** (суб... + лат. *ordinatio* — зведення до поряд-

ку) зв'язок — те саме, що підрядний зв'язок. *Див.: Зв'язок підрядний*.

Субстантив (лат. *substantivum* — іменник) — те саме, що іменник. *Див.: Іменник*.

Субстантивация (лат. *substantivum* — іменник) — перехід слів із інших частин мови до класу іменників, тобто набуття синтаксичних властивостей і категорійного значення іменника. **Субстантивация прикметників**. **Субстантивация збірних числівників**. **Субстантивация прислівників**. Напр.: *військовий, знайомий, наречений, сліпий* тощо.

Субстантивация (лат. *substantivum* — іменник) **епітета** (грецьк. *epitheton* — прикладання) — пропуск іменника з включенням його смислу в наявний щодо нього епітет: *До буденного слід ставитися серйозно* і под.

Субстантивация (лат. *substantivum* — іменник) **літературна** — позначення особи характеризувальним прикметником, а не іменником: *Моя кохана, я кожен мить пам'ятаю стріч...* (В. Сосюра).

Субституція (лат. *substitutio* — підстановка) — 1) заміщення одного мовного елемента іншим, переважно подібним за властивостями, за значенням; 2) спосіб запозичення за допомогою підстановки фонем рідної мови замість іншомовних (напр., укр. *комп'ютер* з англ. *computer*); 3) основний метод встановлення тотожності — відмінності мовних одиниць, об'єднання їх у класи (розряди), визначення їхніх функційних властивостей тощо через їхню взаємозаміну в цій сукупності контекстів. Субституція фонетична. Субституція лексична. *Пор.: Іван мій давній друг... — Іван мій давній*

колега... — Іван мій давній сусід і под.

Субстрат (лат. *sub* — під і *stratum* — шар, пласт) — елементи мови (переважно корінного населення), витісненої з певної території, що проникли у мову-переможця у вигляді специфічних рис (напр., елементи галльської у французькій мові); мова-під-основа, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови, яка була поширеною на певній лінгвогеографічній території до приходу носіїв нової мови. С. передбачає таке контактування мов, коли одна мова перемагає іншу, при цьому в першій залишаються сліди поглинутої мови. С. виявляється на глибинному рівні мови (фонетичному, морфологічному, синтаксичному). Див.: *Мова; Контакти мовні. Пор.: Адстрат; Суперстрат.*

Суб'юнкція (лат. *sub* — під і *iunctio*) — Див.: *Епізевкис.*

Судження — основна одиниця мислення, що складається із суб'єкта, предиката та зв'язки, виражається реченням і буває стверджувальною або заперечною; думка, що полягає у встановленні наявності / відсутності зв'язку між двома поняттями через ствердження або заперечення такого зв'язку.

Сумбурність мовлення — смислова невпорядкованість або заплутаність: *У мене склалася доля так, що мені довелося з дружини успішного чоловіка-бізнесмена стати самою. Їдь до Америки, тому що тобі потрібно вивчити мову, тому що тобі треба подивитися світ, мені так сказав чоловік. Я поїхала, і я розумію, що я без телескрині жити не можу, мене просто*

відірвали з такого місця, де я була таким тінейджером популярним на київській телевізії, у мене там були свої фан-клуби, все ж модне там було. В результаті в Америці у мене був культурний шок, тому що я взагалі ніхто і мене ніхто не знає. Я потовстіла там знову, тому що ці постійні ... Це абсолютно була депресія, я пережила її. У мене є приклад однієї сім'ї з нових, які, поїхавши до США, повністю розчарувалися. Вона сіла за кермо, потім за нею пішов її чоловік, вони пропрацювали так два роки і тепер у них, слава Богу, все стало на рейки. Мені також не страшно сісти за кермо (З виступу на телевізії).

Супер... (лат. *super...* — зверху, над) — префікс, що означає: 1) головний; 2) високий ступінь ознаки, якості або підвищеної, посиленої дії; 3) розташований зверху, над чим-небудь.

Супербілоквенція (лат. *super...* — зверху, над + *білоквенція*) — пихате мовлення.

Суперсегментний (лат. *super...* — зверху, над + *сегментний*) / **Просодійний** (прикм. від ім. *просодія*) **рівень** — Див.: *Рівень суперсегментний.*

Суперсегментні (лат. *super...* — зверху, над + *сегментний*) **одиниці** — Див.: *Одиниці суперсегментні.*

Супер'єкція (лат. *super...* — зверху, над + *jectio*) — Див.: *Гіпербола.*

Суперлатив (лат. *superlativus* — найвищий) — різновид складеної форми найвищого ступеня ознаки, вираженої шляхом порівняння її з тією самою ознакою всіх предметів цієї категорії за допомогою простої форми найвищого ступеня з префіксом *най-* і суфіксом *-іш-*. Регулярною для нього є постпозитивний

С

вияв активної валентності, що заповнюється прийменников-іменниковою конструкцією типу *з, серед, з-поміж* + родовий відмінок іменника (*найкращий з учнів*); денотативна роль предикатного або сирконстантного типу: *Брат любив старшу сестру більше за всіх*.

Суперстрат (лат. *super* — зверху, над і *stratum* — шар, пласт; *superstratum* — верхній шар) — мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над котрою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням; нашарування мови зайшлого населення в мові корінного етносу, який, поглинаючи пришельців, асимілює і їхню мову, але вона виявляється своїми елементами насамперед на фонетичному та граматичному рівнях; елементи мови-зайди, не засвоєної на певній території, але такої, що справила вплив на місцеву мову у вигляді специфічних рис, засвоєних місцевим населенням (напр., французька лексика в англійській мові). Див.: *Мова; Контакти мовні. Пор.: Адстрат; Субстрат*.

Суперструктура (лат. *super* — зверху, над + *структура*) — у когнітивній лінгвістиці — за Т. ван Дейком, конвенційна когнітивна схема текстами, мовленнєвого жанру.

Суперфункція (лат. *super* — зверху, над + *функція*; *superfunction*; франц. *superfonction*) — наближена до поняття **макрофункція** (див.: *Макрофункція*). Крім прагматичних функцій нагадування (*rappel*), питання, твердження, повтор, вказівка тощо, наявні ще **прагматичні суперфункції** (*superfonctions pragmatiques*): *згода, доказ і*

підтвердження, виправлення, незгода й опротестування, критика і заперечення (accord, justification (et preuve), concession, rectification, désaccord (et contestation), critique, objection).

Супідрядність — формально-синтаксичні відношення між двома або кількома другорядними членами речення чи компонентами складного словосполучення, а також між підрядними частинами в межах складнопідрядного, що підпорядковуються тій самій головній частині. За особливостями вияву розмежовують: **супідрядність неоднорідну** та **супідрядність однорідну**. **Супідрядність неоднорідна** — підпорядкування різних за значенням залежних компонентів стрижневого у певному словосполученні або різних за значенням підрядних предикативних частин головній в ускладненому складному реченні: *захоплено писати лист; Якщо в учителя немає справжнього tactu, тому що він його не сформував у собі, йому слід відразу задуматися* (В. Сухомлинський); **супідрядність однорідна** — підпорядкування однакових за значенням залежних компонентів головному в тому чи іншому словосполученні та однакових за значенням підрядних предикативних частин головній в ускладненому складному реченні: *Шафа для зошитів і книг; Стоїш перед вранішнім лісом і здається, що його мелодії не буде кінця, що його спокій переливатиметься до тебе в душу, що життєвий лісовий простір безмежний* (А. Яна). Див.: *Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю; Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю*.

Супі́н (досяга́льний спо́сіб) — незмінна дієслівна форма, вживана в старослов'янській та в інших індоевропейських мовах на позначення мети при дієсловах руху: *Идмъ рыбѣ лов (Йду ловити рибу)*.

Суплетиві́зм / Суплетива́ція (лат. *suppletivus* — доповнювальний) (заміщення, сплєтєння) — спосіб вираження граматичного значення за допомогою поєднання в один словозмінний ряд різних коренів (напр., українське *я — мене, брати — взяти, гарний — кращий*, англ. *go — went*, нім. *sein — war*); утворення форм того самого слова від різних коренів або різних основ, розходження між якими виходять за межі чергувань (*гарний — кращий*).

Су́ржик — мовлення, у якому штучно об'єднані без дотримання літературних норм елементи різних мов (пор., наприклад, білорус. *трясянка* і под.); мішана форма українсько-російського мовлення як результат двомовності та взаємної інтерференції. Показник низького рівня культури мовлення особи; мовний покруч, мішанина двох мов. С. в українській мові постав як наслідок тривалого проведення політики русифікації. Інколи таке мовлення нагадує мовленнєвий потік, за яким важко встановити домінування українського чи російського компонента. Пор.: ненормативно: *Я рахую, що, не дивлячись на погодні умови, наша команда готова прийняти участь у цих відповідальних змаганнях* і нормативно: *Я вважаю, що попри погодні умови наша команда готова взяти участь у цих відповідальних змаганнях*. Якщо тиск російськомовного се-

редовища буде активізовано, це зумовить масовий вияв інтерференції.

Сурси́в (англ. *sursyv*) — компонент семантико-синтаксичної структури речення на позначення джерела інформації або сенсорного сприйняття; денотативна роль ситуантного типу — джерело ситуації, ціле, звідки береться частина: *Чого вартує тільки епіграф з Шевченка, де вичерпно охарактеризовано стан психічного виміру душі* (І. Дзюба).

Су́рядний зв'язо́к — те саме, що сурядність. Див.: *Сурядність*.

Су́рядність (су́рядний зв'язо́к) — синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами (відсутня детермінація, немає стрижневого й залежного компонентів) у словосполученні (*зелений, але достиглий*) або членами простого речення (*Син відчинив двері і переступив поріг, зупинившись перед іконами і перехрестився перед Бого-родицею та святим Миколою* (У. Самчук)) чи предикативними частинами складного речення (*Край села спинилося дві тополі, і тепер думали вони, куди їм податися* (Молодь України. — 2001. — 1 липня)), коли наявні компоненти відіграють активну роль у створенні синтаксичної конструкції (пор.: *Підрядність*). Засобом вираження сурядного синтаксичного зв'язку є сполучники (пор.: *Безсполучниковість*). За безсполучникового вияву сурядності відсутнє формальне вираження такого зв'язку, що компенсується відповідною інтонацією: *Вітер тихо гойдає човен, хвиля розхитує його весла* (А. Яна).

Суспензі́я (лат. *suspensio* — підвішування) — мовленнєвий при-

С

йом створення напруженого очікування продовження оповіді.
Див.: Ретардація.

Суспенція (лат. *sustenatio* — уповільнення) (уповільнення) — затримка в середині фрази, висловлення з метою викликати у слухача здогадки, сумніву щодо продовження й потім дати несподіване продовження або кінець. Різновид ефекту обманутого очікування: *Гарно ти співаєш!.. А якби перестав, було б ще краще!; Той, хто стане її чоловіком, Буде найщасливішим з-поміж усіх людей... на певний час.*

Су́тності означа́льні — сегменти і суперсегментні одиниці, що безпосередньо спостережувані та сприйняті.

Суфі́гований — приєднаний у вигляді суфікса (або як суфікс); що став суфіксом.

Су́фікс (лат. *suffixus* — прикріплений) (**вну́трішній су́фікс**) — афікс, прикріплений після кореня (напр., *мале́нький, програ́вач*); службова необов'язкова морфема у слові, що займає постпозицію щодо кореня або іншого суфікса, має словотвірне (здебільшого) або граматичне значення й виконує переважно словотвірну чи формозмінну (інколи) функцію. **Су́фікс жи́вий.** **Су́фікс непродукти́вний.** **Су́фікс нале́жності.** **Су́фікс продукти́вний.** **Су́фікс скла́дний.** **Су́фікс суб'єкти́вної оці́нки.** **Су́фікс ста́ну.** **Су́фікс інверсі́йний** — дієслівний суфікс в африканських мовах зі значенням протилежної дії. **Постфі́кс** із дериваційним значенням. **Су́фікс тимчасо́вий.** **Су́фікс пестли́вий.** **Су́фікс осново́твірний.** **Су́фікс оці́нний.** **Су́фікс знева́жливий.** **Су́фікс принале́жності.** **Су́фікс словотві́рний.** **Су́фікс збі́льшу-**

вальний. **Су́фікс зме́ншувально-пестли́вий.** **Су́фікс зме́ншувальний.** **Су́фікс напра́вний** (директивний) **Су́фікс аге́нтівний** — суфікс, за допомогою якого утворюється слово, що позначає агента. **Су́фікс корене́вий** — те саме, що детермінатив. **Су́фікс розши́рений** — суфікс, що збільшився внаслідок перерозкладу. **Су́фікс тематичний.** **Суфі́кс словотві́рний** — суфікс, що є засобом творення окремих слів: *яві́р* → *явор-и́н-а*; *шпа́к* → *шпа́ч-о́к* та ін. **Су́фікс словозмі́нний** — суфікс, що виступає засобом творення несинтаксичних форм слова: *те́ля* → *те́л-я́т-и*, *черво́ний* → *черво́н-и́ш-ий* і под.

Суфікса́ція (лат. *suffixus* — прикріплений + *-ація*) — афіксальний спосіб творення нових слів або граматичних форм приєднанням суфіксів до кореня чи основи слова. С. як спосіб словотвору. *Пор.: лев* → *лев-е́н-я*, *викла́дач* → *викла́дч-к-а*, *вимика́ти* → *вимик-а́ч*, *збро́я* → *збро[ж-а]р*, *ли́ст* → *ли́ст-о́к*, *ма́ти* → *ма́т-у́с-я* та ін.; приєднання суфіксів до кореня та основи як спосіб слово- та формотвору. Синонім: *Спосі́б словотворе́ння суфікса́льний.*

Суфікса́льний — (прикм. до *суфі́кс*) — **Утво́рення суфікса́льне.** **Утво́рення іме́нників суфікса́льне.** **Утво́рення слів суфікса́льне.** **Сло́во суфікса́льне.** **Словотві́р суфікса́льний.** **Части́на сло́ва суфікса́льна.** **Еле́мент суфікса́льний.** **Морфе́ма суфікса́льна** — те саме, що *суфі́кс* (*див.: Суфі́кс*).

Суфікса́льно-префікса́льний — такий, що поєднує суфіксацію із префіксацією або має у своєму складі суфікси й префікси. **Сло́во суфікса́льно-префікса́льне.** **Словотві́р суфікса́льно-префік-**

сальний. Тип ← морфологічно-го → словотвору суфіксально-префіксальний.

Суфіксoids (лат. *suffixus* — прикріплений + *-oid*) — коренева морфема, що виступає в низці слів як суфікс; різновид афіксoids да типу *-філ*, *-мен*, пор. *слов'янофіл*, *бібліофіл*; *бізнесмен*, *шоумен* тощо.

Сфера (грецьк. *sphaira* — шар) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — певна площина дійсності, у межах якої комунікативна поведінка людини має відносно стандартизовані форми (*спілкування з незнайомим, колегами, у школі чи вишій, транспорті, поліклініці, кафе* тощо). С. к. у широкому сенсі можна вважати комунікативною ситуацією. Див.: *Спілкування; Комунікація*.

Сфера (грецьк. *sphaira* — шар) **проблемна** (прикм. від ім. *проблема*) — у прикладній (корпусній) лінгвістиці — сфера реалізації мовної системи, що містить феномени, що мають бути описувані. Див.: *Корпус даних*.

Сфера (грецьк. *sphaira* — шар) **спілкування** — взаємопов'язаний комплекс ситуацій і тем спілкування, видів мовленнєвої діяльності, зумовлений потребами комунікації; «зони» комунікації, що історично склалися й відрізняються мотивами, цілями, формами та засобами мовного коду. Наявні такі сфери спілкування: *професійно-виробнича, навчально-виробнича, соціально-побутова, соціально-культурна, суспільно-політична*.

Сфрагіда (грецьк. *shyragys* — печатка) — згадка прозаїком, поетом свого імені у власному творі; позначення себе мовцем за прізвиськом або за ім'ям як третьої особи: *Мені легше, ніж усім, — я Маяковський. Сиджу і*

їм шматок кінський (В. Маяковський).

Схема (грецьк. *shēma* — образ, вид, форма) — у когнітивній лінгвістиці — мисленнєвий зразок предмета або явища, що мають просторово-контурний характер. Пор., наприклад: *схематичну уяву телефону загалом, будинку, траєкторії руху, загальні контури автомобіля, загальні контури кімнати і под.*

Схема (грецьк. *shēma* — образ, вид, форма) **Калі** (таблиця Калі) — у прикладній лінгвістиці — квадратна таблиця множення довільного граничного групонда. Її побудова служить суворим математичним доказом групової природи тієї чи іншої сукупності елементів.

Схема (грецьк. *shēma* — образ, вид, форма) **структурна** (прикм. від ім. *структура*) **простого речення** — елементарний абстрактований зразок, що охоплює мінімум компонентів, необхідних для побудови речення. У реченні наявні і відтворювані, і витворювані мовцем елементи. Відтворювані компоненти структури речення не вільно утворюються мовцем і є конститутивними елементами речення, становлячи його **предикативний мінімум**. Останній необхідний для того, щоб речення було граматично оформлене за законами певної мови. Ширший набір компонентів речення необхідний для семантичної реалізації речення, для його існування як змістового повідомлення. Комплекс компонентів речення, необхідних для формування його смислової довершеності, називають **номінативним мінімумом**, напр.: *Учитель працює*. Так, при інфінітиві обов'язковою є наявність давального суб'єкта:

С

Йому чергувати; при запереченні — родового об'єкта / суб'єкта: *Немає давно снігу*; при локативних дієсловах — локатива (форма М.в.): *Хлопець давно перебуває на відпочинку*. У визначенні структурної схеми речення можна виходити із **предикативного мінімуму** (так званий вузький підхід). Тоді до структурної схеми не входять усі прислівні поширювачі, навіть передбачувані та обов'язкові. У цьому разі розвинуто традиційне чітке розмежування головних і другорядних членів речення з опорою на визначення відтворюваних компонентів речення — носіїв предикативності. За **номінативного підходу** важливою є не тільки формальна організація речення, але і його смислова завершеність. Тоді структурна схема виявляється ширшою, *Пор.*: $N_1 V_t$ — тільки *Птахи прилетіли*; *Хлопці опинилися в лісі* — $N_1 V_t N_{2loc}/Adv_{loc}$ (де N_{2loc} — будь-яка іменниково-прийменникова конструкція зі значенням місця дії; Adv_{loc} — локативний прислівник). Важливим є визначення компонентів **структурної схеми простого речення**. За **предикативного мінімуму** вони охоплюють компоненти трьох планів: 1) показники предикативності (відмінювані форми дієслова (V_r), інфінітив (Inf), відмінювані форми зв'язки-дієслова (Cor_r)). Формальні реалізації зв'язки не виступають самостійними компонентами структурної схеми, оскільки не можуть одні створити мінімальне просте речення. У відмінюваних форм дієслова рід і число або особа у складі структурних схем варіативні; 2) іменникові форми, які разом із

дієсловом-зв'язкою утворюють єдиний синтаксичний комплекс — форми Н. та Ор. відмінків (N_1/N_3), а також безприйменникові та прийменникові форми будь-якого відмінка іменника (N_2), форми прикметника, дієприкметника (Adj_1/Adj_3), інфінітива (Inf); 3) індекси форм дієслова або зв'язки — показники числа, особи, роду тощо. **Типи структурних схем простого речення за предикативного мінімуму** фіксують тільки специфічні факти синтаксичної організації речення. Список мінімальних структурних схем окреслює формальний апарат речення, його конкретно-мовні форми. Мінімальні структурні схеми за своїм складом дорівнюють предикативному мінімуму речення, за своїм виявом вони можуть бути **однокомпонентними** та **двокомпонентними**. **Однокомпонентні** мінімальні структурні схеми утворюються такими компонентами предикативного мінімуму, що є не варіативними щодо узгоджуваних морфологічних категорій. **Двокомпонентні** мінімальні структурні схеми простого речення, крім предикативного центру, включають ще компоненти (іменник або інфінітив). **Мінімальні структурні схеми українських речень об'єднуються у три блоки**, які розрізняються між собою кількістю компонентів (однокомпонентні та двокомпонентні) і за формою одного з двох компонентів (номінативні та інфінітивні доскладні речення). **Перший блок, двокомпонентний номінативний**, реалізується такими структурними мінімальними схемами (їхні валентні різновиди в трикомпонентно-

му, чотирикомпонентному семантичному обсязі): 1) $N_1 V_f$ або $S_{n1} V_f$ (де S_{n1} — іменник у Н. в.) — *Птахи прилетіли; Зеленіють дерева; Наступає весна; Течуть ріки*; 2) $N_1 \text{Cor}_f \text{Adj}_{1/5}$ — *Ніч була тиха; Ніч була тихою; Зима була морозна; Зима була морозною*; 3) $N_1 \text{Cor}_f N_{1/5}$ — *Брат став учитель; Брат став учителем; Дівчина була тут бригадир; Дівчина була тут бригадиром*; 4) $N_1 \text{Cor}_f N_{2pr} / \text{Adv}_{pr}$ — *Цей ліс без ялин. Зал в огнях, кружляють пари (В. Сосюра); Дівчина була доброго рибальського роду (О. Довженко). Другий блок, двокомпонентний інфінітивний* — його характерною ознакою виступає темотвірний вияв інфінітива, ремотвірними компонентами можуть виступати відмінювані форми дієслова, іменникові, прикметникові, дієприкметникові, прислівникові компоненти: 1) $\text{Inf} V_f$ — *Наступати забороняється*; 2) $\text{Inf} \text{Cor}_f \text{Adj}_{1/5}$ — *Вмовляти його було зайвим; Мандрувати не було звичайним*; 3) $\text{Inf} \text{Cor}_f N_{1/5}$ — *Дотелефонуватися — велика проблема; Дотелефонуватися було великою проблемою; Приїхати вчасно до села — великий успіх. Приїхати вчасно до села було великим успіхом*; 4) $\text{Inf} \text{Cor}_f N_{2pr} / \text{Adv}_{pr}$ — *Працювати було не в моїх правилах*; 5) $\text{Inf} \text{Cor}_f \text{Inf}$ — *Жити — вічно працювати; Навчати — постійно удосконалювати себе. Третій блок, однокомпонентний*, охоплює реалізацію єдиного головного члена речення: 1) $V_{fs3/n}$ — *Світає (Т. Шевченко); А завтра, як почне світати, — готово військо виступати... (І. Котляревський)*; 2) V_{fp13} — *Латину тільки що сказали, що од Енея єсть послы (І. Котля-*

ревський); 3) $\text{Cor}_{fs3/n} \text{Praed}_{\text{сно/-то}}$ — *Листоношу було кинуте на пісок, на плечі й ноги йому сили німці, розлютовані з того, що їх обдурено (Ю. Яновський)*; 4) $\text{Cor}_{fs3/n} N_{2...pr} / \text{Adv}_{pr}$ — *Нехай буде й по-твоєму (В. Самійленко); Було вже далеко за північ, коли вони вступили в село і потривожили всіх людей (І. Вершигора)*; 5) $\text{Cor}_{fp13} \text{Adj}_{fp1}$ — *Йому були раді, привітали, нагодували і тільки потім зачали розпитувати (О. Слісаренко)*; 6) $\text{Cor}_{fp1} N_{2...pr} / \text{Adv}_{pr}$ — *Від нього були у захопленні (В. Підмогильний)*; 3 ним у будь-якій ситуації було дуже просто (Я. Мельник); 7) $\text{Cor}_f N_1$ — *Вечір. Зорі в небозводі. Близь над синіми снігами (П. Тичина); Велике місто. Будинки високі. Людей тих — без ліку! (Л. Українка); Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад (П. Дорошко); Зоря... Цвіти... І гай, і поле... Над ставом верби золоті (В. Сосюра); Вечір. Спалах зорі. Золота долина. Перехрестя доріг. Молода калина (О. Лупій). За номінативного мінімуму встановлюють типи поширювачів структурних схем простого речення, що забезпечують смислову достатність речення (номінативний мінімум). За своєю семантикою вони бувають суб'єктні, об'єктні й адвербіальні. Суб'єктний компонент послідовно реалізується в однокомпонентних структурних мінімальних схемах на позначення певного стану предмета або дії фізичних сил природи. Такі схеми в номінативному вияві включають позицію непрямого відмінка іменника із суб'єктним значенням: *Йому завжди щастить; Вітром зірвало листя; Мені добре; Батькові не спиться*. До них приля-*

С

гають речення типу *Світає. Смеркає. Морозить. Дощить. Мрячить*, що не вимагають формального заповнення суб'єкта. **Об'єктний компонент** є обов'язковим у структурних схемах простого речення з двома учасниками: активним (суб'єкт) і пасивним (об'єкт). Пасивний учасник дії виражений відмінковою формою з об'єктним значенням. Такі речення утворювані перехідними дієсловами, зрідка непрямо-перехідними: *Народ вірив у перемогу. Мати сумувала за сином; Петро повернув гроші Миколі*. Форма об'єктного компонента завжди передбачена предикативним центром речення та є валентно зумовленою. **Адвербіальний компонент** виступає обов'язковим у таких структурних мінімальних схемах простого речення, де предикативний центр поза адвербіальним компонентом є семантично недостатнім. Особливо це стосується локативних дієслів: *Син знаходився на відпочинку; Штаб розташувався у селі; Молоді оселилися у бабусі*. Інколи таким адвербіальним компонентом може бути форма із семантикою темпоральності: *Так хлопці провели два тривожних дні* (В. Підмогильний).

Схема (грецьк. *shēta* — образ, вид, форма) **структурна** (прикм. від ім. *структура*) **складного речення** — абстрагований зразок, за яким структуровані мінімальні конструкції складних речень певного типу — складносурядні (див.: *Речення складносурядне семантично елементарне; Речення складносурядне формально елементарне*), складнопідрядні (див.: *Речення складнопідрядне семантично елементарне; Речення складно-*

підрядне формально елементарне), безсполучникові. *Речення безсполучникове семантично елементарне; Речення безсполучникове формально елементарне*). Структурна схема складного речення охоплює такі конструктивні компоненти: 1) потенційну кількість компонентів (предикативних частин) складного речення з урахуванням відкритості / закритості структури; 2) вид синтаксичного зв'язку між предикативними частинами складного речення та засоби зв'язку цих частин; 3) особливості будови складників — предикативних частин складного речення з урахуванням їхніх лексичних і граматичних особливостей для того, щоб такі предикативні частини могли виступати частинами складного речення, побудованого за певною структурною схемою (див.: *Схема структурна простого речення*); 4) лінійний порядок частин складного речення (*гнучкість / негнучкість, зв'язність / незв'язність структури*).

Схема (грецьк. *shēta* — образ, вид, форма) **структурна** (прикм. від ім. *структура*) **словосполучення** — 1) абстрагований зразок словосполучення мінімальної конструкції, що виявляє кількість і характер його складників (у частиномовних термінах), напрям і різновид синтаксичного зв'язку між цими компонентами та їхній лінійний порядок; 2) символічний вияв словосполучення в термінах парадигматичних класів слів (частин мови), позиційно та комбінаторно пов'язаних між собою.

Схема (грецьк. *shēta* — образ, вид, форма) **речення структурна** (прикм. від ім. *структура*) —

абстрактний зразок речення, до складу якого входить мінімум компонентів, необхідних для його побудови; синтаксичний зразок, що має свою формальну організацію, за якою може бути побудоване речення. *Див.: Схема структурна простого речення; Схема структурна складного речення.*

Схе́ма (грецьк. *shēma* — образ, вид, форма) **топологі́чна** (грецьк. *topos* — місце та *logos* — слово, вчення) — схема, що показує зв'язки між значеннями полісемічного слова.

Сценарі́й (франц. *scénario*, від лат. *scaena* — сцена) — у когнітивній лінгвістиці (когнітивній семантиці) — концептуальна структура для процедурного вияву знань про стереотипну ситуацію або стереотипну поведінку; динамічно виявлюваний фрейм як послідовність етапів, епізодів, перебіг яких постає послідовним у часі; один із конструктів, використовуваних для вияву знань і баз знань. *Див. також: Скрипт.*

Сценарі́й (франц. *scénario* від лат. *scaena* — сцена) **лінгвокульту́рно зумовлений** — імпліковані в комунікативній поведінці носіїв певної національної лінгвокультури усталені правила, норми, закони, закономірності тощо належної та нормативно прийнятої вербальної комунікативної поведінки; формують імпліцитно витлумачувану схему комунікативної поведінки мовного колективу. Інколи фіксується у тих чи інших пареміях конкретної мови (*Не присягай поперед батька за стіл; Дарованому коневі в зуби не дивляться; Не спитавши, не біжи сидати* і под.). *Див.: Комунікація; Мова. Пор.: Субстрат.*

Т

Та патеті́чне (прикм. від ім. *патетика*) — церковнослов'янська синтаксична модель з відтінком урочистості: *Та не буде цього!*

Табу́ (франц. *tabou*, від полінез. *tapu* — заборона) / **Табу́ словесне** — історично напрацьована в певному колективі заборона на вживання тих чи інших слів і висловів. Здебільшого табу поширювані на лексику, пов'язану з язичницькими віруваннями, у сучасному суспільстві — на слова, пов'язані з певними делікатними темами. Табуйованою постає так звана інвективна, обсценна лексика. *Див. також: Евфемізм.*

Табу́ (франц. *tabou*, від полінез. *tapu* — заборона) **комунікативне** / **Табу́ комунікативне** (прикм. від ім. *комунікація*) — загальне поняття, що об'єднує мовні, тематичні та контактні заборони, що накладаються на спілкування у певних культурах; комунікативна традиція, що пов'язана з униканням певних засобів, тем і форм спілкування в тих чи тих ситуаціях. Табу передбачає уникання певних мовних висловів або заторкування певних тем спілкування в інших чи тих комунікативних ситуаціях. Бувають табу мовні (наприклад, при жінках не вживають нецензурні слова), тематичні (при дітях секс не обговорюють) і контактні (наприклад, у деяких культурах батько чоловіка молодшої жінки (тобто свого сина) не повинен з нею зустрічатися тривалий час). *Див.: Спілкування; Комунікація. Пор.: Евфемізм; Табу мовне; Табу контактне.*

Т

Т

Табу́ (франц. *tabou*, від полінез. *tari* — заборона) **контактне** (прикм. від ім. *контакт*) / **Табу́ контактні** — заборона у певних культурах / лінгвокультурах певних форм міжособистісного спілкування. Див.: *Спілкування; Комунікація; Культура*. Пор.: *Табу комунікативне; Табу мовне; Табу тематичне*.

Табу́ (франц. *tabou*, від полінез. *tari* — заборона) **мовне** / **Табу́ мовні** — 1) тип комунікативного табу, що передбачає заборону в певній лінгвокультурі вживання окремих слів, словосполучень, мовних висловів, що зумовлює потребу заміни та створює умови до виникнення нових стилістичних засобів: парафраз, метафор, евфемізмів; 2) *перен.* узагалі заборона, щонебудь заборонене, тип комунікативного табу; заборона в певних культурах на вживання окремих слів, зворотів, висловів тощо. Див.: *Мова; Слово; Культура; Табу комунікативне*. Пор.: *Табу контактне; Табу тематичне*.

Табу́ (франц. *tabou*, від полінез. *tari* — заборона) **тематичне** (прикм. від ім. *тема*) / **Табу́ тематичні** — тип комунікативного табу; заборона у певній культурі розмов на конкретну тему, обговорення цих тем з представниками певної лінгвокультури. Див.: *Спілкування; Культура; Табу комунікативне*. Пор.: *Табу мовне; Табу контактне*.

Тавтологі́я (грецьк. *tautologia*, від *tauto* — те саме і *logos* — слово) — 1) стилістична фігура, що твориться повторенням подібних за змістом і звучанням слів: *долом-долиною, рано-пораненьку*; неусвідомлений, мимовільний або, навпаки, навмисний повтор у межах словосполучен-

ня, речення того самого чи спільнокоренових слів або різнокоренових слів з тотожним, аналогічним або подібним значенням; фігура думки, що полягає у свідомому дотриманні правил повтору. **Інфіні́тив тавтологі́чний** (*знати не знаю; розповідати не розповідаю*). Т. як не виправдане повторення є стилістичною помилкою: *перший дебют*; повтор у невеликій мовленнєвій структурі того самого слова, фрази, спільнокоренових або близьких за смислом слів. Часто це сприймається як мовленнєва помилка, недостатнє володіння культурою мовлення: *Характерна риса його характеру; Організація праці організовано*. До Т. належать будь-які мовленнєві фігури, що ґрунтуються на повторі: *анафора, повтор простий* та ін. У художньому мовленні, народно-поетичному тавтологія спрямована на увиразнення висловленого, посилення його емоційності, вияв ритмічності мови: *Сила-силенна війська кинулась на половців* (С. Скляренко); 2) змістове дублювання — вираження тієї самої думки різними спільно значущими словами; непотрібний повтор в інших висловах уже раніше висловленого, змістова надлишковість: *Кажі нам всю правду, та тільки дивись не обманюй!* На відміну від плеоназму (пор.: *Плеоназм*) Т. завжди належить до сфери мовлення (узусу), вона не належить до системи та мовної норми. У науковому та офіційно-діловому стилях Т. є ненормативною (пор. *присудок з додатком пов'язані синтаксичним зв'язком*). Див.: *Анафора; Повтор простий*. Пор.: *Плеоназм*.

Тавтологія (грецьк. *tautologia*, від *tauto* — те саме та *logos* — слово) **енантиосемічна** (прикм. від ім. *енантиосемія*) — зіставлення слова у двох його протилежних розуміннях суб'єктом мовлення: *Є письменники й письменники* (тобто гарні й погані); *Є університети й університети*. Містить відтінок розмовності (стилістичне запозичення з французької мовленнєвої культури).

Тавтономія (грецьк. *tautonimia*, від *tauto* — те саме й *онум* — ім'я) — у дискурсології — формальна та смислова тотожність одиниці, що належить до різних систем, частковий вияв ізономії.

Татмеміка (лат. *tahmetika*, від *tactum* — торкатися, зачіпати) — Див.: *Такесика*.

Тайномовлення — Див.: *Мова езопова*.

Такесика (лат. *tango, tactum* — торкатися, зачіпати) — невербальна комунікація, пов'язана з тактильною системою сприйняття; включає найрізноманітніші дотики: потискування рук, поцілунки, поглажування, поляскування, обійми тощо. Див.: *Гаптика; Комунікація невербальна; Парамова. Пор.: Проксеміка*.

Таксис (грецьк. *taxis* — побудова, порядок, розташування за порядком) — мовна смислова категорія, що характеризує часові відношення між діями: одночасність, попередність, наступність, перервність / неперервність тощо та властива реченню або більшому уривку тексту, виявляючи співвідношення повідомлюваних дій у часі. В українській мові таксис виражається лексично за допомогою прислівників і прислівникових зворотів (*Художник закінчив*

малювати картину, після чого покликав усіх студійців до себе), морфологічно — дієприслівниковими формами (одночасність: *Закінчуючи малювати картину, художник покликав усіх студійців до себе*; передування першої дії: *Закінчивши малювати картину, художник покликав усіх студійців до себе*). Див.: *Час дієслова*.

Таксон (лат. *taxare* — оцінювати) — множинність одиниць опису, об'єднаних у групу на підставі спільних семантичних ознак будь-якого рівня абстракції.

Таксонія (грецьк. *taxis* — розташування за порядком + *nomos* — закон) — різновид класифікації з відповідною ієрархічною структурою, у якій кожний клас (таксон) постає видовим щодо ієрархічно вищого таксону й родовим щодо ієрархічно нижчого.

Такт (лат. *tactus* — дотик, дія) — у комунікативній лінгвістиці — те саме, що мовленнєвий такт. Див.: *Такт мовленнєвий*.

Такт (лат. *tactus* — дотик, дія) **мовленнєвий** / **Синтагма** (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання) **фонетична** (прикм. від ім. *фонетика*) / **Ланка мовленнєва** / **Такт мовний** — основна одиниця ритміко-інтонаційного членування мовного потоку, обмежена короткими паузами й об'єднана спільним словесним наголосом. Т. м. може утворювати одне слово, словосполучення або група слів, частина фрази, об'єднуючись спільним наголосом, особливою інтонацією, у силу чого постає ритмічною одиницею мовлення. В українській мові такт може структуруватися одним або кількома фонетичними словами. Так, у фразі *Тієї ж вес-*

Т

ни / нас молодих / відправили на фронт (Олесь Гончар) наявні три мовленнєві такти, кожний з яких охоплює два фонетичні слова. Одне фонетичне слово утворюють сполуки тієї ж, на фронт.

Такт (лат. *tactus* — дотик, дія) **мо́вний / Такто́вність мо́вна** — 1) *Див.: Такт мовленнєвий / Синтагма фонетична / Ланка мовленнєва / Такт мовний*; 2) у комунікативній лінгвістиці — прагнення суб'єкта мовлення дотримуватися тонкощів пристойності, особливо в делікатних ситуаціях, щоб не ображати співрозмовника або інших людей, *пор. Ви на межі банкрутства і Ви зараз відчуваєте значні ускладнення* (тактовний вислів).

Тактика (грецьк. *takti-ka* — мистецтво шиккування військ, від *tassē* — шикую війська) **кому́нікативна / Тактики кому́нікативні** (прикм. від ім. *кому́нікація*) — визначувані комунікативною стратегією мовленнєві кроки, які у своїй цілісності дозволяють досягти основної комунікативної мети; сукупність прийомів і методів реалізації комунікативної стратегії, певна лінія мовленнєвої поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту чи запобігання ефекту небажаного; сукупність прийомів і методів реалізації комунікативної стратегії, визначена лінія мовленнєвої поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії; спосіб здійснення комунікативної стратегії. *Пор.: Стратегія кому́нікативна.*

Тактовий (лат. *tactus* — дотик, дія) **на́голос** — *Див.: Наголос синтагматичний.*

Тараба́рщина — незрозуміле мовлення: *Я кажу «поховальні оргії», тому що цей термін правильніший, ніж вживаний у ваших місцях вислів: «поховальні звичаї». У нас в Англії це достатньо уже в'яснено, так що оргії тепер уже достатньо поширені. Слово оргії взято з грецької, де орго — означає щось зовнішнє, відкрите, публічне; поставивши тут замість приди́ху літеру «п» і зробивши перестановку приголосних, а також приєднавши сюди єврейське слово «джебом», що позначає саджати або прикривати, отримаємо поховання. Звідси випливає, що поховальні оргії насправді те саме, що і публічні похорони* (Марк Твен). Це мовлення нечесної людини є водночас і стилізацією під наукове етимологізування.

Таро́німи — слова, що стійко сплутують під час продукування або сприйняття мовлення, *пор. витати й літати* (Ця ідея давно витає в повітрі). *Пор.: Пароніми.*

Таута́цизм (грецьк. *tautos* — той самий) — накопичення однакових, однозвучних слів або складів: *Зарплата-то не та; Чи дали лілії Лілії?* Недолік мовлення, що справляє негативне враження при сприйнятті співрозмовником або аудиторією. *Пор. Какофонія.*

Тахіла́лія (грецьк. *tachys* — швидкий і *lalia* — мовлення) — патологічне прискорення темпу мовлення.

Тахітоско́п (грецьк. *tachistos* — швидкий і *skoepo* — дивлюся) — прилад, що демонструє повідомлення протягом часу, недостатнього для розпізнавання повідомлення реципієнтом, однак достатнього для впливу на його зорову пам'ять.

Тверді приголосні — *Див.: Приголосні тверді.*

Творчість — вид діяльності, у результаті якої народжується щось нове, досі невідоме, цінне, суспільне корисне.

Теза (грецьк. *thesis* — положення, твердження) — фігура думки, що в лаконічній формі містить основне змістове навантаження повідомлення.

Тезаурус (грецьк. *thésaurus* — запас, скарб) — 1) словник, що подає весь лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками) різного ступеня узагальнення й кількості з перехресним групуванням і належною кількістю прикладів (*див.: Словник ідеографічний*); 2) словник, у якому зафіксований увесь лексичний запас певної мови, а також приклади вживання слів у текстах, відбиті смислові зв'язки між словами, термінами й іншими елементами мови; 3) інформаційно-пошуковий словник, що подає в алфавітному порядку сукупність термінів (дескрипторів) певної галузі знань із систематизацією їхніх ієрархічних і корелятивних відношень, усі синонімічні для таких термінів слова та словосполучення; 4) мовна картину світу особистості (*див.: Картина світу мовна*); 5) у психолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці й методикі викладання мови — запас слів (фразеологізмів, висловів) індивіда, необхідний для спілкування на певну тему. Синонім: **Словник ідеографічний**. *Див.: Слово; Словник активний. Пор.: Словник мовця пасивний.*

Тезаурус (грецьк. *thésaurus* — запас, скарб) **тематичний** (прикм. від ім. *тема*) — упорядкована

за певними правилами лексика відповідної галузі (*політичної, соціальної, хімічної, фізичної, математичної* і под.), де зазначені різні асоціативні зв'язки між термінами. *Див.: Тезаурус.*

Тезаурусний (грецьк. *thésaurus* — запас, скарб) **рівень мовної особистості** — *Див.: Рівень мовної особистості лінгвокогнітивний.*

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — цілісна семіотична форма психомовленнєвомисленнєвої людської діяльності, концептуально та структурно організована, діалогічно вмонтована в інтеріоризоване буття, семіотичний універсум етносу або цивілізації, що є прагматично спрямованим посередником комунікації; результат спілкування (комунікації), його структурно-мовний складник і одночасно реалізація; структура, у яку втілено дискурс після свого завершення; усний чи письмовий твір мовотворчого процесу, логічно закінчений, складений із низки особливих мовних висловлень, що об'єднані різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків, має відповідну спрямованість і прагматичну настанову. **Т.** — це єдність змісту й мовлення, що формує й виражає цей зміст; максимальна одиниця мови найвищого рівня мовної системи; продукт мислення й інтелектуальної діяльності. До загальних особливостей системно-структурної організації **Т.** належать: архітектоніка тексту, його структурованість і системність, цілісність (когерентність — зв'язність, взаємопов'язаність), просторово-часова дискретність, об'єктивованість у тому чи

Т

Т

іншому вигляді — писемному або усному; мовленнєвий масив, що складає лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловим і формально-граматичним зв'язком, а в композиційному плані — спільністю тем і сюжетною заданістю. Т. — витвір мовленнєвого процесу, відзначуваний завершенистю, об'єктивований у вигляді писемного документа, літературно опрацьований відповідно до типу документа, витвір, що складається з заголовку та низки особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку та має певну цілеспрямованість і прагматичну визначеність. Т. виступає посередником між адресантом і адресатом. Відрізок Т. більший чи менший за обсягом, структурно й за змістом замкнений, має власну стильову маркованість, характеризується набором стилістичних ознак, що відіграють також суттєву роль у забезпеченні цілісності тексту; у дискурсології — письмова фіксація дискурсу або іншого витвору мовлення; елемент розширеної (зовнішньої) бази мовної свідомості; у комунікативній лінгвістиці — результат спілкування (комунікації), його структурно-мовний складник і одночасно реалізація; структура, у яку втілено дискурс після свого завершення; у загальносеміотичному значенні — будь-яка організована сукупність знаків, що розгортається в часі й у просторі, пор., наприклад: звичай як текст, культура як текст, танець як текст тощо. **Змістова структура тексту. Поверхня структура тексту. Психолінгвістична мо-**

дель породження тексту. Сугестія тексту. Див.: Комунікація; Дискурс.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **автентичний** (грецьк. *authentikos* — справжній) — достовірний текст певного автора. Див.: *Текст*.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **діалогічний** (прикм. від ім. *dialog*) — окрема форма передачі прямого мовлення, коли мовець і слухач перебувають у безпосередньому словесному контакті, а сам комунікативний процес представляє активну мовленнєву взаємодію: висловлення (репліки) одного учасника змінюються висловленнями іншого, мовець і слухач постійно змінюють один одного. Див.: *Текст*.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **іншкультурний** (інош- + лат. *cultura* — опрацювання, виховання, розвиток) — текст, створений носієм іноземної мови, що є носієм іншої культури. Див.: *Текст*.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **іншомовний** — тип тексту, створений мовою, що виступає нерідною (чужою) для споживача (адресата, читача). Див.: *Текст; Адресат*.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **конфесійний** (прикм. від ім. *конфесія*) — виразник релігійної сфери життя суспільства (*церква, монастир, скита, теологічний навчальний заклад, молитовний будинок, релігійна громада, родина вірян* і под.).

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **країнознавчий** — різновид тексту, що виявляє соціокультурну діяльність, орієнтовану на дослідження зовнішньої щодо цього

тексту культури із застосуванням фактів різних наук (*палеонтології, археології, географії, фольклористики, етнології, культурології* тощо). Т. к. — складник лінгвокраїнознавства, лінгвокультурології, теорії міжмовної комунікації, необхідний компонент активного вивчення іноземної мови, тому що вводить адресата в активну цивілізаційну сферу. *Див.: Текст; Лінгвокраїнознавство.*

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **креолізований** (франц. *créole*, від іспан. *criollo* — нащадки перших європейських колонізаторів у Латинській Америці, переважно іспанського походження, що представляють там ядро привілейованого класу) — текст, макроструктура якого охоплює й містить два негомогенні компоненти: вербальний (мовний / мовленнєвий) і невербальний (належить до інших знакових систем — зорові, дотикові тощо елементи, кінесика загалом).

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвокультури** (лат. *lingua* — мова + *культура*) **прецедентний** (лат. *praecedens* (*praecedentis*) — той, що передує) — різновид тексту, добре знайомий носієві національної лінгвокультури та звернення до якого багаторазово поновлюване у процесах комунікації, завдяки пов'язаним із цим текстом прецедентним висловленням і / або прецедентним іменам. Т. л. п. мають семіотичну специфіку, тобто легко впізнавані й розпізнавані натяком, цитатою, жартом тощо. До Т. л. п. насамперед належать так звані хрестоматійно-знані твори художньої літератури (*пор.*, наприклад: «Заповіт» Т. Шев-

ченка; «Лісова пісня» Л. Українки; «Енеїда» І. Котляревського; «Всякому городу...» Г. Сковороди та ін.), шедеври фольклору (народні пісні тощо), а також найважливіші тексти пісень (типу «Червона рута», «Черемшина», «Пісня про рушник» та ін.), реклами, анекдотів, популярні гасла і под. Знання й належне володіння Т. л. п. — необхідна умова соціалізації особистості, залучення до певної етнічної культури, вияв відповідного рівня самовідчуття; неволодіння Т. л. п. — ознака того, що особистість неактивована в межах саме цієї культури. *Див.: Текст; Висловлення прецедентне; Ім'я лінгвокультури прецедентне. Пор.: Текст країнознавчий.*

Текст-міркування (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання + *міркування*) — аргументувальний тип тексту за функційно-смысловим призначенням, що полягає у побудові ланцюга розумових висновків на обрану тему, де з попередніх суджень випливають наступні.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **монологічний** (прикм. від ім. *монолог*) — усний або письмовий розгорнутий текст однієї особи, що не розрахований на безпосередньо словесну реакцію слухача й адресований або самому собі, або іншим особам.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **напружений** — це такий текст, у якому переважають інформативно-компактні речення, використовуються висловлення із вторинними предикатами, застосовуються різні види синтаксичної компресії (явища еліпсису, неповноти, безсполучниковості).

Т

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **науковий** — відбиває результати наукових досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, розтлумачення явищ, систематизацію.

Текст-о́пис (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — різновид тексту за функційно-смысловим призначенням, завданням якого є характеристика явища природи, архітектурних споруд, предметів, дій, осіб шляхом детального переліку їхніх ознак, властивостей, рис.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **офіційно-діловий** (офіційно + діловий) — відбиває регулювання офіційно-ділових стосунків мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **патогенний** (грецьк. *pathos* — страждання, біль і грецьк. *genesis* — походження) — тип тексту, що завдає шкоди психічному здоров'ю окремої особи, нації, держави, людства: погіршує сприйняття нової, особливо суперечливої інформації, спричинює параноїдальну одержимість певним текстом, знижує морально-психологічний рівень функціонування особистості.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **письмовий** / **Текст друкований** — комунікативна одиниця, що переважно відбиває сфери офіційно-ділового, естетичного та іншого спілкування та розрахована на зорове сприйняття.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **полілогічний** (прикм. від ім. *монолог*) — результат комунікативного процесу між кількома особами, фор-

ма природного спілкування мовців у родині, корпоративних групах, тимчасових групах (у транспорті, крамниці і под.).

Текст прецедентний (прототекст) / Тέκστι (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **прецедентні** (лат. *praecedens (praecedentis)* — той, що передє, випереджає) / **Прототέκсти** (прото- + текст) — тексти, надзвичайно важливі для мовця в пізнавальному й еволюційному аспектах; такі тексти мають надособистісний характер (добре відомі й знані широким загалом). Звертання до них у дискурсі (див.: *Дискурс*) мовної особистості відбувається неодноразово, їхнє знання належить до підсвідомого. До Т. п. належать, наприклад, в українському ментальному просторі поезії Т. Шевченка типу «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», драматична Л. Українки «Лісова пісня» та ін.; у комунікативній лінгвістиці — тип тексту, основними ознаками якого є особлива значущість як для окремих особистостей, так і для значної кількості осіб, а також багаторазове звернення до нього в дискурсі цих особистостей. *Пор.: Концепт.*

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **прозовий** (прикм. від ім. *проза*) — твір, написаний невіршованою мовою, або прозою (від лат. *prosa, prosa oratio* — пряма мова; така, що вільно розвивається й рухається) — не організованим ритмічно, невритмованим мовленням, на відміну від *твору поетичного* (грецьк. *poiēsis* — творчість) — побудованого на основі ритмічно організованого мовлення.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **публіцистич-**

ний (лат. *publicus* — суспільний, народний; прикм. від ім. *публіцистика*) — покликаний висвітлювати суспільно-політичну проблематику, обговорення, відстоювання та пропагування певних думок, ідей, формувати громадську думку, сприяти розвитку певної етнічної спільноти чи людства загалом.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **рекламний** (прикм. від ім. *монолог*) — елемент рекламної комунікації, що є безпосереднім носієм інформаційного й емоційного впливу комунікатора на одержувача повідомлення, має конкретну форму й потрапляє до адресата за допомогою конкретного каналу комунікації.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **розмовно-побутовий** — спрямований на відбиття щоденного неофіційного спілкування мовців у побуті, на виробництві, у родині, громадських місцях.

Текст-розповідь (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — різновид тексту за функційно-смісловим призначенням, завданням якого постає відбиття послідовності перебігу подій.

Текст у тексті (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — особливий прийом інтертекстуальних зв'язків, його сутність постає у введенні до текстової архітекτονіки здебільшого художнього змісту ще одного, на перший погляд, «чужого» за своїм стилем тексту.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **усний** — комунікативна одиниця, що відбиває розмовну сферу спілкування й розрахована на слухове сприйняття.

Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **художній** — вияв сфери мистецтва, культури та спрямований на вплив думок і почуттів людей за допомогою художніх образів, формування в них моральних якостей, естетичних смаків.

Тексте́ма (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання + -ем(а)) — мовна (емічна) одиниця, модель певного класу текстів, що охоплює ієрархічно організовані прототипні ознаки певного класу: семантичні, структурні, інтенційні, прагматичні та інші (є супряжною на етичному рівні з актуалізованим текстом).

Тексти (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **впливу** — сильні (енергетично місткі) тексти, що резонують із читачем і породжують нові метатексти.
Рекла́ма як текст впливу.

Текстоло́гія (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання та *logos* — наука) — лінгвістична (філологічна, якщо брати до уваги й літературознавче спрямування вивчення тексту), що вивчає історію текстів твору / творів (наприклад: вивчення пам'яток, наявних у різних списках; відновлення первісного точного тексту твору; датування рукописів; встановлення авторства тощо). Практичним застосуванням текстології є наукове видання текстів.

Текстуа́літет (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — увесь обсяг, сукупність культурно-історичних і суспільно-соціальних чинників, унаслідок яких постає певний текст і використання яких уможливорює правильну інтерпретацію всіх складників тексту.

Теле... (грецьк. *tele* — далеко) — перша частина складних слів,

що означає «передається на відстані», «той, що діє на далеку відстань», «телевізійний». Напр.: *телебачення*.

Телескопія (грецьк. *tele* — далеко + ... *скопія*) — спосіб словотворення, що являє собою злиття двох (або більше) скорочених основ або злиття повної основи зі скороченою основою, у результаті чого утворюється нове слово, що повністю або частково поєднує в собі значення всіх структурних елементів, що входять до його складу. Найпоширенішою Т. постає в рекламі, медицині, військовій справі, телебаченні тощо. Т. сприяє розвитку нових словотвірних елементів, *пор.* у сучасній англійській мові *nomics* — «економічна теорія або політика» розпочав своє існування після утворення телескопізму *Nixonomics* (*Nixon* + *economics*), за аналогією було утворено інші неологізми: *Reaganomics*, *Buchonomics*, *Rogersnomics*, *Gorbanomics*, *Clintonomics* і под. Інколи постанови неологізмів, утворених телескопічно, мотивоване тим забарвленням, що несе телескопічний елемент. Свого часу маркованим постав елемент *-gate* після політичного скандалу в одному з готелів Вашингтона під назвою «Уотергейт» (*Watergate*), *пор.* низку новотворів типу *chickengate*, *donorgate*, *filegate*, *travelgate*, похідні з елементом *-gate* інколи виступають на позначення будь-яких скандалів, пов'язаних із корупцією, привласненням грошей, непрозорими моделями політики (*Hollywoodgate* — звинувачення голлівудського режисера в привласненні незаконних коштів; *Muldergate* — скандал, пов'язаний з діяльністю міністра ін-

формації; *Основним в «гривнагейті» є не те, чи було, чи не було, а те, наскільки верхівка держави причетна була до цього* (Україна молода. — 2006. — 11 вересня); *гривнагейт* — скандал із курсом гривні та ін. Найпродуктивнішою постає Т. з-поміж іменників: *swindletron* (*swindle* + *elektron*), *cowfeteria* (*cow* + *cafeteria*), *videot* (*video* + *idiot*) і под. Значення телескопічного слова визначається сумою його компонентів: *Oxbridge* (*Oxford* + *Kembridge*) — Оксбридж (Оксфордський + Кембриджський університети), *glasphalt* (*glass* + *asphalt*) — дорожнє покриття, що продукowane сумішшю асфальту та скла, *talkathon* (*talk* + *marathon*) — словесний марафон і т. ін. Т. є продуктивним способом словотворення, змістовими параметрами відповідає складним словам. Телескопічні похідні надають мовленню експресії та використовуються в різних мовних стилях. Див. також: *Складання; Слово-складання*.

Тема (грецьк. *thema* — те, що покладено в основу) — компонент актуального членування речення, вихідний пункт висловлення, предмет мовлення; виділювана в межах актуального членування частина речення, що містить щось відоме, знайоме, почерпнуте або визначене попереднім контекстом. Т. як відоме, дане протиставлена в структурі висловлення ремі як новому, невідомому. У простому реченні на формально-граматичному рівні за усталеного порядку слів тема корелює із синтаксичною позицією підмета: *Сокіл повільно набирал висоту* (М. Стельмах); *День неповторний сьогодні для мене* (А. Яна).

Т. протиставлена ремі — новому змісту висловлення в живому мовленні, комунікативній перспективі речення. *Див.: Членування речення актуальне.*

Тема (грецьк. *thema* — те, що покладено в основу) **висловлення** — компонент актуального членування речення, вихідний пункт повідомлення; те, про що стверджується в реченні (дане, відоме). *Див.: Тема; Членування речення актуальне.*

Тема (грецьк. *thema* — те, що покладено в основу) **літературного твору** — певне коло життєвих явищ і пов'язаних із ними проблем.

Тема (грецьк. *thema* — те, що покладено в основу) **тексту** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — такий ступінь абстрагування його змісту, коли виокремлено ідеальні сутності, що співвідносні зі змістом групи конкретних текстів одного або різних авторів.

Тематів (грецьк. *thema* — те, що покладено в основу) — компонент у семантико-синтаксичній структурі речення на позначення теми, оцінюваної ситуації; денотативна роль ситуативного типу, тема характеризуваної ситуації: *У звичкій справі свині капусту з'їли* (Нар. тв.).

Тематична (грецьк. *thema* — те, що покладено в основу; прикм. від ім. *тема*) **група** — *Див.: Група тематична.*

Тематичне (грецьк. *thema* — те, що покладено в основу; прикм. від ім. *тема*) **табу** (франц. *tabou*, від полінез. *tapu* — заборона) / **Тематичні табу** — *Див.: Табу тематичне / Табу тематичні.*

Тематичний (грецьк. *thema* — те, що покладено в основу; прикм. від ім. *тема*) **тезаурус** (грецьк. *thésauros* — запас, скарб) —

Див.: Тезаурус тематичний.

Тембр (франц. *timbre* — дзвоник) **голосо** — постійне забарвлення голосу мовця, визначаване індивідуальними особливостями його мовного апарату (розміром і формою гортані, ротової та носової порожнин, що виступають резонаторами у творенні звуків); якість мовця, що відрізняє його від будь-якого іншого мовця, пор., наприклад: *бас, баритон, тенор, сопрано* та ін.

Тембр (франц. *timbre* — дзвоник) **звуча** — фізична характеристика звука, зумовлена якістю резонатора; сукупність додаткових тонів.

Тембр (франц. *timbre* — дзвоник) **мовлення** — звукове забарвлення, що надає мовленню відповідних емоційно-експресивних відтінків (тембр «сумний», «грайливий», «смішний» тощо).

Теми-табу (*тема + табу*) — теми, не рекомендовані правилами мовленнєвого етикету для звичних бесід культурних людей. До них належать національні, політичні, релігійні питання, за якими у співрозмовників здебільшого можуть бути розходження, сексуальні теми в пристойному товаристві. Піднімати або підтримувати ці теми у звичній розмові вважається не тактовним, порушенням мовленнєвого етикету, що зумовлює дискомфорт співрозмовників, ускладнення відношень.

Темп (італ. *tempo*, від лат. *tempus* — час) — засіб увиразнення мовлення, досягнення певного стилістичного ефекту.

Темп (італ. *tempo*, від лат. *tempus* — час) **мовлення** — часова організація одиниць мовного коду, складник інтонації мовлення; важлива смислова й експресив-

Т

но-емоційна функція спілкування; швидкість вимови слів (складів) у висловленні за певний часовий інтервал з відповідними зупинками між мовними елементами (*див.: Пауза*). Т. м. залежить від суб'єктивної оцінки мовцем ступеня навантаження, важливості окремих частин висловлення, а також від об'єктивної характеристики довжини слів: чим довше слово, тим швидше воно вимовляється (у цьому разі на кожний склад припадає менше часу, ніж на такі самі склади в коротших словах), якщо лише в цьому слові / на цьому слові не робиться спеціальний акцент. Т. м. пов'язаний з індивідуальними особливостями мовця, його психофізичним станом. Спокійний стан мовця реалізується здебільшого в повільному Т. м., а зворушений — у жвавому Т. м.

Темпера́мент (лат. *temperamentum* — належне співвідношення частин) — стале поєднання індивідуальних рис особистості, пов'язаних з динамічними аспектами діяльності.

Темпера́мент (лат. *temperamentum* — належне співвідношення частин) **етнічний** (прикм. від ім. *етнос*) — зовнішній вияв національного характеру, найяскравіше виявлюваний у специфіці міжособистісного та корпоративного спілкування (*темп мовлення, рухи, жестикуляція, дистанція між мовцями та ін.*). *Див.: Комунікація.*

Темпора́льні (лат. *tempus* — час, проміжок часу, пора) **відношення** — те саме, що часові відношення: *прийти вчасно, працювати до ночі, навчатися вечорами, посіяти восени і под.*

Темпора́тив (лат. *tempus* — час, проміжок часу, пора) — компо-

нент семантико-синтаксичної структури речення на позначення часової характеристики; денотативна роль сирконстантного часового типу, час як певний відрізок, коли відбувається дія. Такий час не повністю зайнятий дією: *З сонцем вставай, світ благословляй, а лягай спати не в північ* (К. Гордієнко).

Тенде́нції (нім. *Tendenz* з лат. *tendentia*, від *tendo* — прагну, пряму) **зміни норми** (лат. *norma* — правило) — реально виявлювані закономірності зміни норми. До основних Т. з. н. належать: 1) перехід норми з одного функціонального стилю до іншого у зв'язку з певними суспільними причинами (попри їхню диференціацію за основними стилями) — розширюється спільний фонд норм у зв'язку із розширенням тла суспільних функцій літературної мови, збільшення їхньої ємності; 2) зближення норм усної та писемної мови (мовлення), що особливо легко спостережуване в галузі слововжитку, словозміни, вимови, наголошення і под.; 3) більша орієнтованість сучасних літературних норм на книжні стилі: науковий, публіцистичний, офіційно-діловий (*пор.:* орієнтованість норм на художній стиль у період формування української літературної мови); 4) наявність вузької спеціалізації варіантів норм, особливо варіантів регіонального чи діалектного походження.

Тенде́нція (нім. *Tendenz* з лат. *tendentia*, від *tendo* — прагну, пряму) — напрям, у якому постає розвиток того чи іншого мовного явища або мови загалом. **Тенде́нція до уніфікації словозмінної системи.** Тенде́нція до уніфікації синтаксичних оди-

ність. Тенденція до економії мовних засобів. Тенденція до демократизації мовних норм. Тенденція до аналітичності граматичного ладу.

Тенденція (нім. *Tendenz* з лат. *tendentia*, від *tendo* — прагну, прямую) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — напрям розвитку комунікації, що виявляється у формі упередженої думки, ідеї, тези, гіпотези, яка не постає логічно мотивованою самим розвитком подій, а нав'язується учасникам комунікації, зокрема адресатові, зрідка адресантові. *Див.: Закон спілкування / Закони спілкування / Закон комунікативний / Закони комунікативні; Адресат; Адресант.*

Теоніміка (грецьк. *theós* + *-oním*) — розділ ономастики, що вивчає імена богів будь-якого пантеону (пор.: *Зевс, Венера, Стрибог, Дажьбог* тощо).

Теоретичне (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження; прикм. від ім. *теорія*) **пізнання** — *Див.: Пізнання теоретичне.*

Теорії (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **міжмовної (міжкультурної)** (між- + культурний) **комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — теорії та підходи, що ґрунтуються на спробах визначення найзагальніших закономірностей, тенденцій та еволюції міжмовної (міжкультурної) комунікації. *Див.: Комунікація міжмовна.*

Теорії (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **мови знакові** — теорії про будову мови, що розглядається як система знаків — заміщувачів реальних явищ (субстанцій, ознак, властивостей, процесів, відношень) у

мовленнєво-мисленнєвій діяльності людини.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **вербоцентрична** (лат. *verbum* — дієслово + *центрична*) — теорія, за якою дієслово (присудок) витлумачувало як абсолютно домінуючий член речення, тому що воно постає носієм предикативних категорій (*час, модальність і под.*) і виступає організаційним членом речення.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **використань і задовольень** — у лінгвокультурології (лат. *lingua* — мова + *культурологія*) — теоретичний напрям у лінгвокультурологічних дослідженнях, ключовим поняттям якого є «активна аудиторія» мас-медіа. Використання мас-медіа й інших соціально-культурних ресурсів з метою задоволення своїх потреб.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **глотогонічна** (грецьк. *glotta* — мова та *gonos* — народження, походження) — теорія походження та розвитку мови М. Я. Марра, згідно з якою всі мови пройшли у своєму розвитку аморфну, аморфно-синтетичну, аглютинативну та флективну стадії.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **знака білатеральна** (*bi...* + лат. *lateralis* — боковий, від *latus* — бік) — теорія, згідно з якою знак є двобічною одиницею, що має план вираження та план змісту. *Пор.: Теорія знака унілатеральна.*

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **знака унілатеральна** (лат. *unus* — один і *lateralis* — боковий, від *latus* — бік) — теорія, згідно з якою знак є однібічним, тобто має лише план вираження (значення пере-

Т

буває поза знаком). *Пор.: Теорія знака білатеральна.*

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **ієра́рхії** (грецьк. *hierarchia*, від *hieros* — священний та *archē* — влада) **мовних рівнів** — теорія, за якою мовні одиниці планом вираження ґрунтуються на нижчий рівень, а планом змісту належать до вищого рівня (за Е. Бенвеністом).

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **ізоморфізму** (грецьк. *isos* — рівний, однаковий і *morphe* — вид, форма) — теорія, що доводить відсутність якісних відмінностей між різними мовними ярусами та уможливорює застосування в їхньому дослідженні тих самих методів і принципів (за С. Куриловичем).

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **інформації** (лат. *informatia* — пояснення, виклад) — наука, що вивчає проблеми передавання, приймання, зберігання, перетворення й обчислення різноманітної інформації в символічних формулах і моделях. Синонім: *Інформатика*. *Див.: Лінгвістика прикладна; Лінгвістика структурна.*

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **ймовірностей** — у прикладній лінгвістиці — математична наука, що вивчає способи обчислення ймовірностей одних випадкових подій за ймовірностями інших подій. Має широке застосування в сучасній прикладній лінгвістиці, зокрема в її комп'ютерно-лінгвістичних технологіях. *Див.: Лінгвістика прикладна; Лінгвістика структурна.*

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **(концент-**

ричних) хвиль — теорія, за якою кожне нове мовне явище поширюване з певного центра хвилями, що поступово згасають, у силу чого споріднені мови непомітно переходять одна в одну (за Й. Шмідтом).

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **кому́нікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — галузь наукових досліджень, що вивчає універсальні механізми та закономірності, тенденції інформаційного обміну в природі й суспільстві.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **критична** (грецьк. *kritēs* — судити; прикм. від ім. *критика*) — неомарксистський підхід до аналізу соціальних процесів у суспільстві.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **лакун** (лат. *lacuna* — заглиблення) — теорія, за якою відмінності на будь-яких рівнях мовної системи порівняно з іншою мовою сигналізують відсутність у тій чи іншій лінгвокультурі конкретного лінгвокультурного феномену, властивого й маркованого вербально іншій культурі. *Див.: Мова; Феномен лінгвокультурний.*

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **ларингальна** (грецьк. *larinx* — гортань) — теорія найдавнішого складу, походження та чергування індоєвропейських голосних, що ґрунтується на визнанні існування у прамові особливих фонем, умовно названих ларингалами.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **лінгвістичного** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **детермінізму** (лат. *determinare* — обмежити, визначити) — Див.: *Гіпотеза лінгвістичної відносності; Гіпотеза лінгвістичної додатковості*.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **лінгвістичної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **відносності** — Див.: *Гіпотеза лінгвістичної відносності*.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **лінгвістичної додатковості** — Див.: *Гіпотеза лінгвістичної додатковості*.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **масової комунікації** (лат. *communicatio* — пов'язую, спілкуюсь) — розділ психолінгвістики, що вивчає сприйняття текстів радіо, ефективність телебачення, дію газетних текстів, вплив на свідомість людини політичних плакатів і гасел, реклами; теоретичний напрям, що вивчає ефективність сприйняття текстів радіо, телебачення, друкованих видань (*газет, журналів, плакатів, лозунгів*), реклами, їхній вплив на свідомість людини.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **ментальних** (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* — розум, мислення) **просторів** — один з напрямів дослідження когнітивної семантики, за яким, ментальний простір — це гіпотетичне середовище мислення й концептуалізації, що відбиває уявний стан справ і не проєктоване на об'єктивний світ, але актуалізоване в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом, зокрема, у процесі породження або сприйняття повідомлення. Взає-

модія ментальних просторів зумовлює їхню інтеграцію (Ж. Фоконьє та М. Тернер); останнє є вихідною тезою *теорії інтеграції* — один із напрямів студіювання когнітивної семантики. Теорія інтеграції ґрунтується на наявності в людини образного мислення, що визначає напрями встановлення зв'язку між ментальними просторами.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **мінімального** (прикм. від ім. *мінімум*) **зусилля** — Див.: *Засоби мовної економії*.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **множин** — у прикладній лінгвістиці — розділ математики, в якому вивчаються загальні властивості множин (сукупностей яких-небудь об'єктів).

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **мовленнєвих актів** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — логіко-лінгвістичний напрям дослідження одиниць вербальної комунікації (інтенційно та ситуативно зумовлених, семантично та граматично організованих висловлень). У її межах вивчається прагматика та структура мовленнєвих актів як складників повідомлень; лінгвістична дисципліна, що досліджує рівні мовленнєвих операцій і типи мовленнєвих актів. Т. м. а. розвивалася як комплексний дослідницький напрям зусиллями філософів, логіків і лінгвістів. Виділяють здебільшого п'ять або шість типів мовленнєвих актів: **репрезентативи**, або **асертиви** (зобов'язують мовця відповідати за правдивість висловлювання: *Завжди треба пам'ятати, що мовлено і як мовлено, та й навіщо* (О. Довжен-

ко)), **директиви** (директиви мають «імперативну» спрямованість, спонукають слухача до здійснення асертивного мовленнєвого акту: *Йди сюди, як я кажу! Виходьте зі своїх схованок!* (В. Підмогильний)), **комісиви** (зобов'язують того, хто говорить, виконати певні дії в майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки: *Я прийду до вас і розповім* (А. Яна)), **експресиви** (виражають психологічний стан того, хто говорить, щодо реальних справ, характеризують ступінь його відвертості: *М и к о л а: Неусвідомлено. Я й не знаю, що і як, та й прийшли ми наче вчасно* (М. Зарудний)), **декларативи** (визначають відповідність між пропозиційним змістом висловлення та реальністю: *Земля крутиться*), **перформативи** (названа дія дорівнює її реалізації: *Я дякую; Я вітаю*).

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **мовленнєвих жанрів** (франц. *genre* — рід, вид, жанр, стиль, від лат. *genus (generis)* — рід, вид) — *Див.: Генологія лінгвістична.*

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **мовленнєвої діяльності** — методологічна основа комунікативної лінгвістики й психолінгвістики та одночасно напрям у дослідженні мови, що аналізує мовлення як активну та мотивовану діяльність, її функції, мотиви, простежує зв'язок мовлення з мисленням, процеси породження та сприйняття повідомлень, дискурсів (текстів), досліджує механізми мовлення, види та типи мовлення, співвідношення мови, мовлення та комунікації, а також процеси оволодіння рідною та іно-

земною мовою, розглядає процеси породження та сприйняття повідомлень, дискурсів, вивчає механізми мовлення. Т. м. д. — діяльнісно зорієнтована концепція мови як єдності спілкування й узагальнення, зорієнтована на дослідження процесів породження й сприйняття мовлення.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **мóвлення** — *Див.: Мовленнєвознавство.*

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **мóвного впливу** — когнітивні, психологічні, соціальні, мовні та інші механізми, що дозволяють активно впливати на свідомість, на процес поведінкових стереотипів людини. Ці механізми є вельми складними, тому теорія мовленнєвого впливу є міждисциплінарною. Ядро цієї теорії представляє категорія мовного варіювання, що визначає можливість використання в дискурсі для опису тієї самої ситуації різних близьких за значенням мовних висловів, коли різниця в семантиці учасниками комунікації кваліфікується то як суттєва, значуща, то як несуттєва: (*пор.: Брат молодший за сестру та Сестра старша за брата*). Послідовне знання та врахування таких варіантів дозволяє з максимальним навантаженням використовувати мову як інструмент впливу на свідомість. Мовні механізми варіативної інтерпретації дійсності наявні на всіх рівнях мовної системи — фонетичному, лексичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному, текстовому. Методологія теорії мовленнєвого впливу знаходить свій вияв і своє застосування в

численних напрямках — теорії аргументації (генеристики), в практиці створення рекламних текстів (копірайтингові), політичній лінгвістиці і под. Досліджує механізми варіативної інтерпретації дійсності й у політичній мові, й у функціонуванні мовної системи в будь-якій сфері діяльності людини. У цьому розрізі методологія теорії виступає ширшою щодо проблематики, предмета дослідження від політичної лінгвістики. На відміну від політичної лінгвістики теорія мовленнєвого впливу не досліджує дискурсивні практики, тому вона в цьому плані є вужчою від політичної лінгвістики. Найсуттєвішими є відмінності між політичною лінгвістикою й теорією мовленнєвого впливу у сфері прикладного застосування. Політична лінгвістика сферою свого прикладного застосування має політологію, тому що пов'язана з вивченням політичного мислення політиків за мовними даними, реконструкцію та моніторинг стану суспільної свідомості за текстами засобів масової інформації. Відповідно до цих завдань були напрацьовані спеціальні інструменти, з-поміж яких найсуттєвішими постають *контент-аналіз і когнітивне картування* Див.: *Соціолінгвістика; Контент-аналіз; Картування когнітивне; Лінгвістика політична; Лінгвістика прикладна*.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **мовної комунікації** (лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — напрям сучасної лінгвістики, що вивчає феномен мовного спілкування. Теорія мовної комунікації щільно пов'язана зі спорідненими напрямками, зокрема з теорією мовленнєвих актів,

етикою: *Все квапимось із ніколи в ніколи* (Л. Костенко).

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **моногенезу** (грецьк. *monos* — один і *genesis* — народження, походження) — вчення про походження людської мови з одного джерела.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **номінації** (лат. *nominatio* — називання, найменування) — розділ мовознавства, що вивчає загальні закономірності утворення мовних одиниць, взаємодію мислення, мови й дійсності в цих процесах, роль людського чинника у виборі ознак найменування, мовну техніку найменування тощо.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **ностратична** (лат. *noster* — наш) — теорія, за якою окремі мовні родини об'єднуювані на історично-глибшому етапі реконструкції в одну ностратичну надродину.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **перекладу** (**перекладознавство**) — наукова дисципліна, що вивчає процес перекладу та результати перекладацької діяльності, визначає критерії оцінки адекватності перекладу. Синоніми: *Перекладознавство; Лінгвістика трансляційна*.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **прямого впливу** — рання теорія суспільної ролі мас-медіа, за якою вплив засобів масової інформації є суттєвим, неопосередкованим, здебільшого негативним і незалежним від інших чинників.

Теорія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **рецепції** (лат. *receptio* — сприйняття) — напрям лінгвістики медіате-

сту, що досліджує, як люди формують значення та досвід, взаємодіючи з текстами й технологіями мас-медіа.

Тео́рія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **родовідного дере́ва** — теорія про походження індоєвропейських мов від однієї прамови (автор німецький лінгвіст Август Шлейхер).

Тео́рія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **семанти́чних** (прикм. від ім. *семантика*) **примі́тивів** (лат. *primitivus* — перший) / **Концеп́ція** (лат. *conceptio*) **семанти́чних** (прикм. від ім. *семантика*) **примі́тивів** (лат. *primitivus* — перший) — теорія, за якою семантичні примітиви — це вроджені ідеї та закономірності їхнього застосування особистістю. Загальна система таких примітивів в Анні Вежицької охоплює від 13 (згодом скорочено до 10) до 27 / 56. Інколи цю теорію називають списком семантичних примітивів Анни Вежицької.

Тео́рія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **соціокульту́рної комуніка́ції** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — вчення про процеси взаємодії та взаємовпливу між комунікантами соціокультурної діяльності (індивідуумами, групами, установами) для передавання або обміну інформацією за допомогою усталених у певній культурі знакових систем (мов), прийомів і засобів їхнього належного застосування та використання.

Тео́рія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **стаді́йності** (**стадіа́льності**) (грецьк. *sta-*

dion — період) — інтерпретація історичного розвитку мов як зміни стадій (станів), що мають універсальний характер.

Тео́рія (грецьк. *theōria* — спостереження, дослідження) **соціально-культуро́логічна** (*соціально* + *культуро́логічна*) — концепція, що ґрунтується на аналізі «примітивних» мов, встановлює взаємозв'язки та взаємодію мови та культури, що зумовлені тією чи іншою соціальною й біологічною природою людини. Як одну з найважливіших форм поведінки людини і, відповідно, функцій мови в цій теорії названо фатичну. Теорія належить американському антропологові, культурологові Б. Малиновському, який один із перших поєднав дослідження мовленнєвої комунікації з етнологією. *Див.: Мова; Спілкування; Комунікація; Етнолінгвістика.*

Тепе́рішній історичний — використання форм теперішнього (або майбутнього) часу дієслова замість минулого під час розповіді про минулі події, дії для оживлення розповіді: *І знову зустрічає Куліш своїх знайомих. Тільки 1857 рік, а вже як багато мовлено про все...* (П. Жур).

Тепе́рішній мальовни́чий (**живописний**) — те саме, що теперішній історичний. *Див.: Тепе́рішній історичний.*

Терми́ (лат. *thermae* — тепло) — у прикладній лінгвістиці — об'єкти певної предметної галузі або певної типової ситуації.

Термін / **Термини́** (лат. *terminus* — межа, рубіж) — номінативні одиниці — слова або словосполучення, використовувані для точного, максимально однозначного визначення понять, які утворюють специфіку різних галузей науки й техніки; основна фор-

ма мислення в науковій галузі, яка представлена однозначними словами, визначальною функцією яких виступає номінативна, а зміст яких представляють поняття. Т. називається одиниця історично сформованої термінологічної системи, що виражає поняття та його місце серед інших понять, позначається словом або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних між собою єдністю фаху, належить до словникового складу мови й підпорядковується всім її законам. Т. позбавлені будь-якої образності, емоційно-експресивного забарвлення й уживаються для точного вираження поняття з певної галузі знань: *клітина, вітамін, вена, аорта, скерцо, лібрето, клас, терція, модель, водень, сполюка, кут, діагональ, інформаційна структура, породжувальний алгоритм, овеча паща* та ін. За своїм складом Т. неоднорідні: є Т., утворені на питомих матеріалі (деякі з них — кальки іншомовних слів): *речовина, кислота, кисень, теплостійкість, надбудова, розпилювач, напівпровідник, теплообмін, іменник, займенник, відмінок*; значна кількість Т. — слова іншомовного походження: *ват, вектор, генератор, евфонія, суфікс, синус, урбанізація, політологія, біоніка*. Найпоширенішим способом творення Т. є афіксація; використовуються суфікси *-ння, -ість, -ит* (з його фонетичними варіантами *-ім, -їт*), *-изм (-ізм, -їзм)*, префікси та префіксоїди *суб-, інтер-, полі-, псевдо-, анти-, супер-* та ін.: *додавання, віднімання, ділення, множення, варіантність, гастрит, менінгіт, монізм, ар-*

хаїзм; субконтинент, інтеркосмос, полігібрид, псевдонародність, антиречовина, супермодернізм. Творяться Т. шляхом аббревіації: *агролісомеліорація, біохімія, гідропоніка, термодинаміка, цитодіагностика*. Продуктивний і лексико-семантичний спосіб (перенесення значення): *збудження (атома), живучість (системи), крихкість (матеріалу), втомленість (металів), старіння (металів)*. Найчисельнішими за частиномовною належністю є терміни-іменники, їм поступаються значно прикметники, здебільшого субстантивовані: *безхребетні, двокрилі, чотириногі, земноводні, героїчне, комічне, одичне, типове*; рідше в цій функції виступають інші частини мови — прислівники: *піанісимо, фортисимо*; дієслова: *рости* (у ботаніці), *вивітрюватися* (у геології). **Науковий термін.** **Фізичний термін.** **Хімічний термін.** **Математичний термін.** **Складені терміни.** Т. можуть бути загальнонаукові (*аналіз, гіпотеза, функція* і под.) і вузькоспеціальні: *морфема, синтаксема, фонема* і под. — лінгвістичні Т.; *катет, тангенс, котангенс* тощо — математичні Т.; *оксид, магній, хлорид* і т. ін. — хімічні та ін. Т. позначають абстрактні поняття: *прогрес, регрес, реформація* і под. і конкретні предмети, реалії, явища, речовини: *компресор, проектор, дисплей* тощо. За структурою Т. бувають цілісним словом (*синус, косинус, склеренхіма* і под.), словосполученнями (*електромагнітні хвилі, частини мови* та ін.). Використання Т. у художньому мовленні постає стилістично мотивованим, у цьому разі часто вони набувають статусу детер-

Т

мінологізації (див.: *Детермінологізація*).

Термінатив (лат. *terminus* — межа, рубіж) — темпоральний сирконстант; час, термін завершення, виконання дії: *А син за період своєї науки вилюднів, став статний і поважний* (В. Підмогильний).

Термінографія (лат. *terminus* — межа, рубіж + ...*графія*) — розділ лексикографії, що опрацьовує принципи побудови спеціальних термінологічних словників і який займається практичним укладанням таких словників.

Терміноелемент (лат. *terminus* — межа, рубіж + *елемент*) — компонент, що виділяється у структурі терміна; значуща частина терміна, мотивована ознаками вираженого терміном поняття. Пор.: *нейро-психо-лінгвістика* (три терміноелементи), *морфема* (два терміноелементи), *етно-психо-лінгвістика* (три терміноелементи) і под.

Термінознавство (лат. *terminus* — межа, рубіж + ...*знавство*) — комплексна науково-прикладна дисципліна, що вивчає утворення та функціонування термінів, термінологій і терміносистем, а також різні аспекти мови для спеціальних завдань у лінгвістичному та прикладному аспектах (наприклад: з погляду стандартизації, побудови баз даних, інформаційно-пошукових тезаурусів тощо). **Когнітивне термінознавство. Прикладне термінознавство. Теоретичне термінознавство. Функційне термінознавство.**

Термінологізація (лат. *terminus* — межа, рубіж + ...*ізація*) — перехід загальноновживаних слів у терміни. Основу термінологізації складають метафори та

спеціалізація значення (пор.: *Детермінологізація; Ретермінологізація*). Пор.: *втомлюваність (металу), плече важеля, крило літака, пам'ять комп'ютера* тощо.

Термінологічний (лат. *terminus* — межа, рубіж; прикм. від ім. *термінологія*) **словник** — Див.: *Словник термінологічний*.

Термінологія (лат. *terminus* — межа, рубіж + грецьк. *logos* — слово; поняття, вчення) — 1) сукупність термінів, що позначають поняття конкретної наукової чи виробничої галузі. **Науково-технічна термінологія. Суспільно-політична термінологія. Природнича термінологія. Літературознавча термінологія;** у сучасному термінознавстві активно постає опозиція «термінологія / терміносистема» за ознакою завершеності упорядкування (упорядкована термінологія — це терміносистема); розмежування 2) те саме, що термінознавство (= наука, що займається вивченням термінів (див.: *Термінознавство*)); 3) сукупність термінів у мові загалом. **Українська термінологія. Термінологія та загальноновживана лексика.**

Tertium comparationis (лат. *tertium comparationis* — третє порівнюване) — Див.: *Мова-еталон*.

Техніка (грецьк. *technē* — мистецтво, майстерність) **мовлення** — сукупність прийомів (здебільшого фонетичних), застосовуваних для висококультурного усного мовлення.

Техніцизм (грецьк. *technetos* — штучний) — вузькоспеціальний термін у сфері науки та техніки. Так, на позначення різновидів *рубанка* використовуються такі назви: *горбач, зензубель, фуганок, шерхебель, шпунтубель* тощо.

Технології (грецьк. *technē* — мистецтво, майстерність + грецьк. *logos* — слово; поняття, вчення) **гіперт́екстові** (грецьк. *hiper* — над, зверху, по той бік + *текст*) — один з найперспективніших напрямів прикладної лінгвістики, безпосередньо пов'язаний з розвитком і експлуатацією глобальної комп'ютерної мережі Інтернет (на це спрямовані дисципліни типу *Інтернет-лінгвістика*). Рівень освоєння гіпертексту лінгвістами-практиками досить незначний, а дослідження гіпертексту не завжди адекватно інтерпретоване як природне продовження й поглиблення лінгвістичних пошуків щодо вивчення принципів організації, структурування, моделювання й розуміння звичайного тексту. Успішне ж опрацювання програм-оболонок гіпертексту, організація вдалої взаємодії комп'ютерної програми з користувачем неможлива без застосування фундаментальних знань про мовну систему. *Див.: Лінгвістика прикладна; Інтелект штучний.*

Технології (грецьк. *technē* — мистецтво, майстерність + грецьк. *logos* — слово; поняття, вчення) **лінгвістичні** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — методи дослідження мовних одиниць із застосуванням комп'ютерно-прикладних методик і матриць, унаслідок чого мовне явище вивчається в його різноманітних технологічних виявах: звучанні (*тривалість, довгота, висота* і под.), формальних окресленнях, регулярних позиціях тощо.

Ти вульгáрне (лат. *vulgaris* — звичайний, простий) / **Ти фамілья́рне** (лат. *familiaris* — сімейний, близький) — свідоме звертання до кого-небудь на *ти* за-

мість усталеного за етикетом звертання на *ви* для приниження достоїнства співрозмовника або для спроби особистісного наближення до співрозмовника, коли для цього немає підстав. Належить до вульгарної або фамільярної мовленнєвої поведінки.

Ти покрові́тельства — найменування співрозмовника, що за рангом, соціальним статусом є нижчим, на *ти* як знак приязні до нього старшого. Може бути сплутаним з *ти* вульгарним.

Ти-текст (*ти* + *текст*) — текст, побудований від 2-ої особи однини або множини.

Тиверці — слов'янське плем'я або союз племен, що проживали на території Верхньої Наддністрянщини (юрисдикція Римської імперії від часів імператора Траяна) орієнтовно з VI ст. н. е.: імовірно, прибули з півночі й були генетично пов'язані з деревлянами та західними кривичами. Активно змішувалися з антами, що просунулися вздовж Дністра вгору під натиском аварів. Змішування зумовило відокремлення наприкінці VII — на початку VIII ст. місцевих слов'ян від північних сусідів і утворення в Прутсько-Дністровському межиріччі групи племен Т. Вони займали власне-Наддністрянщину, Південнобузько-Дністровське межиріччя (пор. старовинне селище Тиврів на Південному Бузі на південь від Вінниці), ймовірно, Нижню Наддністрянщину аж до Чорного моря. За археологічними даними, предмети побуту й культури цього регіону мають типово антські риси. За часів Київської Русі Т. проживали на Нижній Наддністрянщині та Нижньодунайському Лівобережжі побли-

Т

Т

зу візантійсько-болгарських земель. Сусідні землі були досить строкаті за етнічним складом, тому Т. мали активні мовні контакти з тюркськими, угорськими племенами, рештками іраномовних. Вважають, що Т. чи не найраніше з-поміж східних слов'ян прийняли християнську (грецьку) віру; Т. були «толковинами» (перекладачами) у київського князя Олега під час походів на греків у 907 р., а їхні представники, очевидно, володіли грецькою мовою й були «толковинами» (перекладачами) у київського князя Олега під час його походів на греків у 907 р., що засвідчує володіння окремими з них грецькою мовою, а в 944 р. Т. вже брали участь у візантійському поході князя Ігоря у складі його війська. Племінна назва тиверців, очевидно, пояснювана антропонімічним чинником — східнослов'янсько-візантійськими контактами й мотивована ім'ям римсько-візантійських правителів Тиверів. Гіпотеза про походження етноніма Т. від назви Дністра — Тирас (тиверці — це дністриани) також цілком реальна. Інколи намагалися витлумачити назву племені Т. від тюркського *tivag* «перекладач» (О. І. Соболевський), що постає менш переконливо. У X–XII ст. слов'яни на Нижній і Середній Наддністрянщині зникають у зв'язку з численними нападами, а згодом і навалюю угрів і печенігів. Зазнали невідвратної асиміляції романськими племенами (особливо — східними волохами, пращури сучасних молдаван), інша ж частина перейшла на Верхню Наддністрянщину й на Волинь під захист Галицького князівства, де стала частиною місцево-

го наслення — пращурів білих хорватів. Слов'яни Верхньої Наддністрянщини в XI–XIII ст. продовжували давні культурно- побутові традиції. У записі за 1138 р. Їх називають галичанами (за назвою адміністративного центру Галича).

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) — сукупність взаємопов'язаних характеристик або найістотніші властивості, властиві низці мовних систем загалом або їхнім окремим підсистемам. **Флективний тип**. **Аглютинативний тип**. **Тип словосполучення**. **Тип простого двоскладного речення**. **Тип простого односкладного речення**.

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **акцентний** (прикм. від ім. *акцент*) — різновид розподілу наголосу на основі або на закінчення в усіх формах слова. В українській мові наявні кілька акцентних типів. Наприклад, акцентний тип, за яким наголос в усіх формах однини на основі (*місто, міста, місту, місто, містом, (у) місті, місто*), а у формах множини — на закінченні (*міста, містам, міста, містами, (у) містах, міста*, крім форми родового відмінка *міст*, не нульове закінчення та наголос збережено на основі).

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **мислення національний** (прикм. від ім. *нація*) — *Див.: Менталітет етнічний*.

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **мови морфологічний** (прикм. від ім. *морфологія*) — характеристика мови за визначальними для неї граматичними засобами та способами.

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **мовний** — спільне, що притаманне групі мов, характерне для всіх мов цієї групи та відрізняє її від інших груп; особлива структура ряду мовних систем.

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **мовний загальнонаціональний** — усталені системно-структурні риси мовної будови, що, пронесені через історичні випробування та еволюціоновані в них, виявлювані у свідомості мовця й дозволяють йому впізнати національні риси (наприклад, *українські, сербські*) якогось тексту, тієї чи іншої форми, певної фрази, конструкції або окремого слова.

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **проміжний** — термін, що використовується на позначення одного з різновидів семантики *складносурядного речення*. Речення цього типу можна інтерпретувати і як уподібнення, і як зіставлення. В українській мові ця різниця маркується сполучником: *і* — для уподібнення, *а* — для зіставлення. *Пор.: Микола не любив павуків, і павуки не любили Миколки — Микола не любив павуків, а павуки не любили Миколки.* У мовах, де немає такої пари сполучників, ця різниця нейтралізується.

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **словотвірний** — формально-семантична схема побудови похідних слів, що характеризується спільністю трьох ознак: 1) частини мовна спільність з твірною основою; 2) спільність словотвірного значення; 3) спільність формантів, що виражають це

значення (спільність способу словотвору та форманта). Розмежовують: **Т. с. продуктивні** і **Т. с. непродуктивні** (див.: *Продуктивність словотвірна*). Так, наприклад, в українській мові іменники із суфіксом *-ник* (*-льник*) можуть належати до різних словотвірних типів: 1) *облицювальник, фехтувальник, зварювальник, шліфувальник* (від дієслів *облицювати, фехтувати, зварювати, шліфувати* — «особа, якій властива певна діяльність, названа твірною основою»); 2) *клепальник, паяльник* (від дієслів *клепати, паяти* — «інструмент, яким здійснюється відповідна дія») і под. Див.: *Модель словотвірна*.

Тип (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **у мові** — окремі ознаки інших типів у мові певного типу.

Типи (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма) **моделей** (франц. *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) **дискурсівних** (прикм. від ім. *дискурс*) — у дискурсології — 1) **аналогічні**: *версія, екстраполяція*; 2) **гомологічні**: *дериват, трансполент*; 3) **номологічні**: *метанім, інтерполент, символ*; 4) **репродуктивні**: *копія, компіляція, інтерпретація*; кожний тип дискурсивної моделі має на прикметі певний принцип симетрії, що представляє основу її формування, і матричну значущість, що у вигляді образу або еталону закарбовується у відповідній стемі як елементові системи.

Типізація (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма + *...ізація*) — перетворення в штамп, набуття ознак і властивостей штампа.

Т

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) — 1) розділ мовознавства, що вивчає мови методом їх порівняння за якими-небудь параметрами (ознаками, характеристиками) — формальними і / або змістовими — для встановлення структурної подібності та визначення типів, за якими мови можуть класифікуватися. **Діахронічна типологія**. **Морфологічна типологія**. **Семантична типологія**. **Синтаксична типологія**. **Структурна типологія**. **Фонологічна типологія**. **Формальна типологія**; 2) класифікація мовних одиниць за спільними певними ознаками. **Типологія схем простого речення**. **Типологія структурних схем складного речення**; 3) порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **ареальна** (лат. *area* — площа, простір) — типологія, предметом якої є дослідження спільних типологічних рис мов, що знаходяться на певній території (займають певний ареал). *Див.: Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **діахронічна** (прикм. від ім. *діахронія*) — *Див.: Типологія історична*. Антонім: **Типологія синхронічна**.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **домінантна** (прикм. від ім. *домінант*) — типологія, що визначає мовний тип на основі домі-

нантних ознак. *Див.: Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **загальна** — типологія, що вивчає найзагальніші проблеми, пов'язані з виявленням спільних рис, що характеризують усі мови світу. *Див.: Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **імплікаційна** (прикм. від ім. *імплікація*) — типологія, яка інтерпретує системи мов у плані сумісності / несумісності структурних характеристик і в плані переважання певних рис. *Див.: Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **інвентаризаційна** (прикм. від ім. *інвентаризація*) — типологія, предметом якої є констатація структурних подібностей і відмінностей між мовами. *Див.: Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **історична** — типологія, що вивчає принципи еволюції мовних типів. Синонім: **Типологія діахронічна**. *Див.: Класифікація мов типологічна*. Пор.: **Типологія синхронічна**.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **класифікаційна** (прикм. від ім. *класифікація*) — *Див.: Типологія таксономічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **конкретна** — типологія, що досліджує типологічні характеристики однієї мови або обмеженої групи

мов. Синонім: **Типологія часткова**.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) — Див.: *Мовознавство типологічне*.

Типологія (франц. *type* від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мов змістовá / Типологія семантична** (прикм. від ім. *семантика*) — типологія, що ґрунтується на сполученні формальних і змістових критеріїв (Едуард Сепір (Sapir), Джозеф Харолд Грінберг (Greenberg)) і вияві спільного та відмінного між різними мовами в такому сполученні, встановленні кількісних індексів розбіжностей. Див.: *Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мов квантитативна** (лат. *quantitas* — кількість) — типологія, що оперує не абсолютними якісними параметрами, а статистичними індексами, які відбивають ступінь наявності в різних мовах певної якісної ознаки. Див.: *Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мов контенсивна** (англ. *content* — зміст) — типологія, зорієнтована на зміст, семантику (на семантичні категорії мови і способи їх вираження); досліджує зв'язки та зумовленості форм, плану мови її змістовим виявом. До завдань Т. к. належить вивчення різного характеру вираження у мовах суб'єктно-об'єктних відношень, у встановленні яких важливим постає поняття мовного типу, витлумачува-

ного як системної сукупності відповідних структурних ознак мови. Інколи розмежовують щонайменше чотири мовні типи: класний, активний, ергативний і номінативний. Особливістю мов класного типу постає наявність численних класів іменників і наявність класно-особових афіксів у дієвідмінюванні, що уможливорюють легке зарахування лексем до певного класу. Активна будова мови передбачає поділ іменників на активні й пасивні, що, певною мірою, корелює з відповідним диференціюванням дієслів. У синтаксичному ладі наявні активні / неактивні реченеві конструкції, наблизений / віддалений додатки. У дієслівній морфології протиставлені дві низки особових афіксів — активні / неактивні, розмежування доцентрової та відцентрової версій, вияв способів дії. Для іменної морфології властиве розрізнення відчужуваної та невідчужуваної належності. Ергативна будова мови ґрунтується на протиставленні агентивних і фактивних дієслів, ергативної та абсолютної реченевих конструкцій, прямого й непрямого додатка, ергативних й абсолютних відмінків, ергативних й абсолютних низок особових афіксів. Агентивному дієслову не притаманне протиставлення форм активного та пасивного стану. Мовам номінативного типу властиве протиставлення перехідних і неперехідних дієслів, наявність називного та знеслідного відмінків, номінативної реченневої конструкції, суб'єктних (менш поширених об'єктних) афіксів у дієвідмінюванні. Синонім: **Типологія ономасіологічна**. Див.:

Т

Т

Класифікація мов типологічна.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мов синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) — типологія, що ґрунтується на відношеннях суб'єкта, дії й об'єкта в реченні. *Див.: Класифікація мов типологічна.*

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мов структурна** (прикм. від ім. *структура*) — типологія, у розрізі якої аналізуються ті чи інші відношення між елементами мовної системи (Фердинанд де Соссюр, Роман Jakobson, Антуан Мартіне, Тадеуш Мілевський, Чарлз-Ф. Вьоглін (Voegelin)). *Див.: Класифікація мов типологічна.*

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мов фонологічна** (прикм. від ім. *фонологія*) — типологія, за якою всі мови світу диференційовано на **мови фонемної будови** (основною фонологічною одиницею є фонема) та **мови складової будови** (основною фонологічною одиницею постає склад або певний його елемент — ініціаль / фіналь); з-поміж першого типу розмежовують мови **вокалічного й консонантного типу**. *Див.: Класифікація мов типологічна.*

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мов характерологічна** (прикм. від ім. *характерологія*) — типологія, у межах якої активно опрацьовують внутрішньоструктурні закономірності мови. Останні визначають тенденції та напрями поєднання та взаємосполучення, взаємозумовлення окремих типологічних ознак у конкретній

мові (Вл. Скалічка). *Див.: Класифікація мов типологічна.*

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мов частковорівнева** — типологія, де основою дослідження типологічних ознак постають мовні яруси: морфологічний, синтаксичний, фонологічний та ін. *Див.: Класифікація мов типологічна.*

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мовних норм** (лат. *norma* — правило) — класифікація мовних норм на ґрунті певних ознак. Норми літературної мови регулюють функційне варіювання, добір парадигматичних і синтагматичних варіантів на різних ярусах мовної структури. У лінгвістиці досить поширена класифікація мовних норм за їхньою співвіднесеністю з різними мовно-ієрархічними рівнями. Відповідно розмежовують такі структурно-семантичні типи норм: **норми орфоєпічні, норми акцентуаційні, норми лексикофразеологічні, норми словотвірні, норми морфологічні, норми синтаксичні, норми пунктуаційні, норми стилістичні**. Така класифікація мовних норм є зовнішньою. Інша класифікація, що ґрунтується на опозиційних критеріях — **міцність норми, ступінь обов'язковості норми, широта дії мовної норми** (за В. В. Виноградовим), співвідносить норми з різноманітними формами існування мови. У цьому встановлюється **епінорма** (норма кодифікованої літературної мови) та різні **алонорми**. Для В. Кодухова типами мовної норми є **узус, мова літературна і стиль**. Тому, як вважає лінгвіст, узус — це

елементарна форма існування та функціонування мови, що можна спостерігати за будь-якого спілкування. Мову літературну кваліфіковано як опрацьовану і зразкову форму існування мови етнічного колективу, яка посідає центральне місце з-поміж усіх форм існування й функціонування мови. Тому її вважають головною нормою. Стиль — це комунікативний і функціональний різновид мовної норми. У культурі мови розмежовують також норми імперативні (див.: *Норми імперативні*) і норми диспозитивні (див.: *Норми диспозитивні*).

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **мовних категорій** (грецьк. *kategoria* — ознака, висловлення, судження) / **Типологія мовних конструкцій** (лат. *constructio* — побудова) — типологія, що вивчає особливості типологічних виявів певних категорій (*типологія стану, типологія відмінки, типологія часу*), мовних конструкцій (*типологія результативних конструкцій, типологія пасивних конструкцій, типологія стативних конструкцій, типологія рецесивних конструкцій* і под.) у різних мовах і на цій підставі простеження тих чи інших лакун. Див.: *Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **ономасіологічна** (прикм. від ім. *ономасіологія*) — Див.: *Типологія контентивна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **семасіологічна** (прикм. від ім. *семасіологія*) — Див.: *Типологія формальна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **синхронічна** (прикм. від ім. *синхронія*) — типологія, що вивчає мовні типи на певному синхронному зрізі. Пор.: *Типологія діакронічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **структурна** (прикм. від ім. *структура*) — типологія, що вивчає внутрішню організацію мови як системи. Пор.: *Типологія мов змістова* / *Типологія семантична*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **таксономічна** (прикм. від ім. *таксономія*) — типологія, що здійснює класифікацію мов за певними типами. Синонім: *Типологія класифікаційна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **формальна** (прикм. від ім. *форма*) — типологія, що зорієнтована лише на план вираження мов. Синонім: *Типологія семасіологічна*. Пор.: *Типологія мов змістова* / *Типологія семантична*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **фрагментарна** (прикм. від ім. *фрагмент*) — віднесення мов до певного типу на основі інвентаризаційно-типологічних даних. Див.: *Класифікація мов типологічна*.

Типологія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **функційна** (прикм. від ім. *функція*) — типологія, що досліджує мови та мовні явища крізь призму функцій і сфер уживання.

Т

Типоло́гія частко́ва — *Див.: Типологія конкретна.*

Типоло́гія (франц. *type*, від грецьк. *typos* — відбиток, зразок, форма та *logos* — вчення) **цільноси-стемна** — типологія, що відно-сить мови до певного типу на ос-нові імплікаційно-типологіч-них даних.

Тира́да (франц. *tirer* — тягнути) — довга промова персонажа худож-ного твору в піднятому, пате-тичному тоні, так само і будь-якої людини в реальному житті.

Тире́ (франц. *tiret*, від *tirer* — тя-гнути) — розділовий знак у ви-гляді горизонтальної риски (—), використовуваний у простому та складному реченнях. Виконує різноманітні семантико-синтак-сичні функції. Т.належить до відокремлювальних розділових знаків, подвійне тире — до ви-ділних (*див.: Знаки розділові*). Напр.: *Ніжність, тепло, відда-ність і безмежна любов — все це переповнювало його синівську вдячну душу* (М. Стельмах); *Дош-чпав раптово — все завершило* (М. Вінграновський) і под.

Ті́тло (**ті́тла**) (лат. *titulus* — на-пис) — надрядковий знак у ви-гляді хвилястої лінії в давній та середньовічній латинській, грецькій та слов'янській писем-ності, що вказував на скорочен-ня написання слова або на чис-лове значення літер. Постало в латинській писемності як один з елементів винайденої Троном (І століття до н.е.) системи ско-рочень; очевидно, з латиниці пе-рейшло в грецьке письмо та зго-дом у старослов'янське письмо, а також в інші варіанти пись-ма — кириличне, глаголичне та ін. Спочатку Т. ставилося зде-більшого над назвами боже-ствених осіб, спершу для зосе-редження уваги на письмовому

табу, а потім просто для скоро-чення та обов'язково над літе-рами з числовим значенням (напр. аЮ = 1). Набуло поши-рення в криптографії та стеног-рафії. Ті чи інші варіанти тит-ла є палеографічною ознакою, що уможлиблює адекватне уточ-нення датування рукопису.

Титу́ли (лат. *titulus* — напис) **мов-леннєві** — застарілі позначен-ня різних високопоставлених осіб, що містять відтінок пошан-ни: *Ваша Величносте, Ваша ясносте* та ін.

Тло **лінгвокульту́рне** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — особли-вості мови та культури, які впливають на плин міжкультур-ної комунікації. *Див.: Мова; Культура; Комунікація між-культурна.*

Тлумач́ний словни́к — *Див.: Слов-ник тлумачний.*

Тме́зис (грецьк. *tmésis* — розрізан-ня) — поділ складного слова вставленням іншого слова: *По Гранд по опері Гуляю грандом* (В. Маяковський).

Толера́нтність (лат. *tolerantia* — терпіння) **міжкульту́рна** (між- + *культурна*) — терпимість, став-лення з розумінням (а часто з інтересом і симпатією) до наяв-них відмінностей у комуніка-тивній поведінці учасників міжкультурної комунікації, які залежать від відмінностей у рідних мовах і культурах їх но-сіїв. *Див.: Комунікація між-культурна; Мова рідна. Пор.: Інтолерантність міжкуль-турна.*

Тон (грецьк. *tónos* — напружен-ня) — 1) наділене значенністю контрастне варіювання висотно-мелодичних голосових характе-ристик при виголошенні мовних одиниць; 2) підвищення та зни-ження голосу. Т. голосу мовця

виражає різні емоційні відтінки, ставлення до об'єкта комунікації, настрій мовця, риси його вдачі тощо (*див.: Висота тону*); 3) висота звука, його якість, визначувана частотою ритміко-акустичних коливань напружених голосових зв'язок: чим більше коливань припадає на одиницю часу, тим вищий звук; тон належить до акустичних характеристик голосних як їхня внутрішня властивість — так звана частотність основного тону. Значуща зміна тону (підвищення / зниження / рівність) виступає компонентом фразової інтонації.

Тон (грецьк. *tónos* — напруження) **спілкування / Тональність** (ім. від прикм. *тональний*) **спілкування** — звук, що виникає внаслідок періодичних коливань повітря; у комунікативній лінгвістиці — усвідомлена (інтенціонально-вольова) або неусвідомлена (позаінтенціональна) емоційно-аксіологічна та змістовно-інформативна організація мовного матеріалу (у його динамічному вияві), за допомогою якої адресант формує повідомлення, мовленнєвий акт певної ілюкції, впливає на емоційно-психологічну сферу адресата, а іноді й на ситуацію спілкування. Існують кілька типів Т.с., з-поміж яких наявний і європейський. *Див.: Спілкування; Комунікація.*

Тональність (грецьк. *tónos* — напруження) **висока** — тональність спілкування у сфері суто формальних суспільних структур (напр., на урочистих зібраннях, на ювілейних урочистостях), якій властива емоційна стриманість, демонстративна ввічливість, водночас передбачає логічність, точність, еко-

номність мовлення у використанні мовних ресурсів. *Пор.: Тональність жанрова.*

Тональність (грецьк. *tónos* — напруження) **вульгarna** (лат. *vulgaris* — простий, звичайний) — тональність спілкування в соціально неконтрольованих ситуаціях з порушенням усталених норм етикету та ввічливості; характерними постають різкий тон, безапеляційність тверджень, використання вульгаризмів.

Тональність (грецьк. *tónos* — напруження) **жанрова** (прикм. від ім. *жанр*) — компонент суб'єктивної модальності мовлення, що виявляється у взаємодії інтонації, тону й інших компонентів усного мовлення.

Тональність (грецьк. *tónos* — напруження) **звичайна** — тональність спілкування, яку застосовують у побуті; актуалізується стилістично немаркованими мовними й мовленнєвими засобами й одиницями з розмовною або просторічною маркованістю.

Тональність (грецьк. *tónos* — напруження) **нейтральна** (лат. *neutralis* — не належний ні тому, ні іншому) — тональність спілкування у сфері офіційних установ, адміністративних закладів, типова для спілкування з незнайомими або малознайомими людьми; властивим постає використання стилістично немаркованих мовних і мовленнєвих засобів і ресурсів.

Тональність (грецьк. *tónos* — напруження) **спілкування** — усвідомлена / неусвідомлена емоційно-настановча, аксіологічна, змістово-інформаційна організація мовлення, мовного матеріалу в типових комунікативних виявах, завдяки якій адресант формує свої мовленнєві дії та

здійснює відповідний вплив на адресата, інколи й на ситуацію загалом.

Тональність (грецьк. *tónos* — напруження) **фамільярна** (лат. *familiaris* — сімейний, близький) — тональність, властива спілкуванню в сім'ї, дружньому товаристві; властивий невимушений тон, використання розмовних одиниць з емоційними, експресивними, оцінними семами.

Тонема (франц. *tonema*) — 1) мовна одиниця суперсегментного рівня, що утворює узагальнення (інваріант) відповідного тону абстраговано від його позиційного варіювання (див.: *Позиція*). Висока Т. (високий тон як інваріант). У тонологічній літературі замість терміна Т. інколи використовують термін **тон**; 2) мовна одиниця, що диференціюється наголосом: *замок — замо́к, доро́га — доро́га́* і под.; 3) стилістичний засіб у фоностилі, коли відбувається нарощення змісту й конотації.

Топологія (грецьк. *tónos* — напруження та *logos* — слово; поняття, вчення) — лінгвістична дисципліна, що поєднується з фонологією та яка вивчає характер і функціонування тонів у мові.

Топік (грецьк. *topos* — місце) — 1) перший компонент комунікативної структури речення, що протиставляється **коментарію**, другому компоненту. У цьому сенсі пара Т. — **коментар** аналогічна парі **тема** — **рема**; 2) у китайській і японській мовах — перший компонент конструкції з «подвійним» підметом: *Місто будинки високі* (букв. переклад); 3) тематичний компонент речення, що дублює підмет: *As for John, he prefers B.Russels ideas*; 4) тема, «винесена» за межі

речення: *Вовк, він з'їв ягня — Ягня, вовк його з'їв; Київ, я туди часто їжджу*.

Топіка (грецьк. *topos* — місце) — 1) у риторичі — вміння користуватися загальними міркуваннями під час викладу якоїсь теми; 2) загальне твердження, яке можна застосувати до всіх однакових випадків.

Топонім (грецьк. *topos* — місце й *онута* — ім'я, назва) — власна назва будь-якого географічного об'єкта — природного або створеного людиною (*річки, озера, океани, міста, села, містечка, материки, континенти* і под.). **Ландшафтний топонім**. **Гібридний топонім**. **Подвійний топонім**. **Аналітичний топонім**. **Стандартизація топонімів**. **Транслітерація топонімів**. Напр.: *Київ, Львів, Бершадь, Волноваха, Горлівка, Дніпро, Дунай, Південний Буг, Десна, Ворскла, Чорне море, Азовське море, Тихий океан, Атлантичний океан, Оболонь, Теремки* тощо. Див.: *Іменники-власні назви (назви власні)*.

Топонімі (грецьк. *topos* — місце, місцевість, простір і *онута* — ім'я) **промовлювальні** — назви міст у художніх творах як прийом реалізації автором свого художнього замислу, створення образу.

Топоніміка (грецьк. *topos* — місце, місцевість, простір і *онута* — ім'я) — розділ мовознавства, що вивчає топоніми (географічні назви), їхнє походження, розвиток і функціонування. **Поетична топоніміка**. **Художня топоніміка**.

Топонімія (грецьк. *topos* — місце, місцевість, простір і *онута* — ім'я) — сукупність топонімів (мови, тексту, регіону, епохи та под.). **Давньоукраїнська топо-**

німія. Топонімія Подніпрів'я. Топонімія Великого Лугу. Екологія топонімії сучасної України.

Топос (грецьк. *topos* — місце) — риторичне поняття: місце (у загальному розумінні) творчості журналіста, письменника, у якому зароджуються задуми, теми та ін. Т. є **загальні й конкретні** (*думки, пам'ять, тексти, приклади, символи, знаки*), **внутрішні та зовнішні, причинові, порівняльні** тощо.

Точка зору — те саме, що емпатія. (калька з рос. мови) Див.: *Емпатія*.

Точка референції (нім. *Referenz*, від лат. *refero* — повідомляю) — співвідношення модулів дискурсу з дійсністю, що зумовлює його реалізацію.

Точки опірні — одиниці тексту, за допомогою яких можливе розмежування омонімів, розташованих ліворуч або праворуч щодо них.

Точність мови — комунікативна якість мови; адекватність слова та позначуваного ним предмета, адекватність змісту мови та виражених у ній понять.

Точність мовлення — когнітивно-риторичний аспект спілкування, один з найважливіших складників тактики адресанта, пов'язаний з добором і побудовою повідомлень відповідно до стратегії комунікації.

Травестія (франц. *travesti*, від *travestir* — переодягати) — показ буденних предметів високим стилем. Див.: *Бурлеск*.

Травесті (франц. *travesti*, від *travestir* — переодягати) — вираження серйозного або високого змісту через невідповідну для цього комічну форму.

Традиції (лат. *traditio* — передавання, оповідь) **комунікативні**

(прикм. від ім. *комунікація*) — правила, що не є обов'язковими для виконання, але яких дотримуються більшість певної національної лінгвокультурної спільноти та які розглядаються в ній як бажані для виконання (запитати старшу людину про здоров'я, запропонувати допомогу жінці тощо в українській культурі).

Традиція (лат. *traditio* — передавання, оповідь) **етнічна** (прикм. від ім. *етнос*) — стандартизовані традиційні для певного етносу форми поведінки (зокрема комунікативної), які застосовуються в усіх сферах суспільного життя. Включають у себе етнічні (національні) звичаї. Див.: *Традиція національна; Культура національна. Пор.: Звичай етнічний*.

Традиція (лат. *traditio* — передавання, оповідь) **європейська мовна** — сукупність методів і принципів опису та вивчення мови, яка історично склалася в межах європейської науки та культури. Незважаючи на велику кількість шкіл і напрямів у європейській мовній традиції, вона загалом являє собою єдину лінію розвитку науки про мову («західна» традиція) на противагу розмаїттю «східним» традиціям, що розвивалися незалежно від античного мовознавства. Європейська мовна традиція історично походить від античної мовознавчої традиції, яка виникла після розпаду Західної Римської імперії, в епоху європейського середньовіччя, і постанала на ґрунті так званого *трівія*: латиномовних граматики, риторик, а також логічних учень («діалектик»). Ця система формувалася шість століть як частина «енциклопедії», або

Т

семи вільних мистецтв, що склалися із трівія та *квадрівія* (музика, арифметика, геометрія, астрономія). Вважають, що канонізацію античних знань уперше провели Капелла та Боецій. Згодом були канонізовані граматика Елія Доната і Присциана, найважливіші латинські риторики, поетики й логічні трактати. Боецій переклав латинською мовою основні тексти Аристотеля, прокоментував його трактати «Категорії» та «Про тлумачення», що стали основою розвитку логічних учень в Європі. Боецій Кассиодор склав енциклопедичну компіляцію латинських праць зі «словесних мистецтв», до яких відніс граматика, риторику з поетикою та логіку. У розвитку європейської мовної традиції в Західній Європі можна виділити декілька етапів: 1) VI–XII ст., період засвоєння латинської спадщини й зародження схоластичної логіки (граматику розглядали як допоміжну дисципліну для практичного оволодіння читанням і письмом; 2) XIII–XIV ст., або так званий доренесансний період, коли європейські вчені ширше й глибше вивчали оригінали праць Аристотеля, робили нові, точніші переклади логічних трактатів грецького мислителя; граматика з допоміжної дисципліни стає частиною філософії, ключем до розуміння природи людського мислення. У цей період формується концепція філософської граматики на протиположності практичній граматиці; 3) XV–XVI ст., або ренесансний період, коли виникає зацікавлення національними мовами, прагнення збагатити й прославити їх на рівні класичних (грецької та латинської). Канонічні

тексти перекладають національними літературними мовами на народній основі, створюють перші грамматики цих мов. Учені починають досліджувати специфіку структури різних мов і її відбиття в граматиках. В Італії, Іспанії, Франції, Україні та інших країнах Європи відкривають академії, в яких досліджують мову, вивчають проблеми її унормування. Це значно збагатило європейську мовну традицію, сприяло формуванню на її ґрунті самостійних мовознавчих традицій у багатьох країнах; 4) XVII–XVIII ст., або «раціоналістичний» період. Філологи шукають нові, «ґрунтовані на розумі», тобто логіко-раціоналістичні, принципи дослідження мови. Виникла «граматична наука» як галузь вивчення загальних і незмінних властивостей людської мови на протиположності традиційному «граматичному мистецтву». У цей період наукові дослідження засвідчили спорідненість мов, було підготовлено ґрунт для виникнення *порівняльно-історичного мовознавства*.

Традиція (лат. *traditio* — передавання, оповідь) **культурна** (прикм. від ім. *культура*) — інтегральне явище, що відбиває соціально-стереотипований груповий досвід, який акумулюється та відтворюється в суспільстві.
Див.: Культура.

Традиція (лат. *traditio* — передавання, оповідь) **національна** (прикм. від ім. *нація*) — стійкі явища тих сфер життєдіяльності етносу (народу, нації), які залежать від суспільної свідомості й виявляються в національній культурі, побуті, мові, художній творчості, психології поведінки, спілкуванні. Т. н.

характеризуються стійкістю, стереотиповістю, спадкоємністю та виступають важливим чинником масової регуляції суспільних явищ. *Див.: Традиція етнічна; Нація; Культура.*

Традукція (лат. *traductio* — вступ) — частотний повтор того самого слова: *Ворона вороні говорила: Ворона до ворони просто так не літа* (А. Яна).

Траєкторія (лат. *trajectus* — переміщення) **фазова** (прикм. від ім. *фаза*) — у дискурсології — 1) лінія, що описує рух об'єкта у фазовому просторі; послідовність фаз (станів) й еволюції системи; її компонентами можуть бути прості ланцюжки, цикли, періоди, ростки та біфуркації (розчеплення), а також поступові формули (спіралі, еволюти) та ін.; сукупність фазових траєкторій утворює фазовий портрет системи; 2) послідовність фаз побудови дискурсу, може бути поступовою, набуваючи вигляду фазової прогресії, або розривною.

Тракт мовленнєвий — частина мовленнєвого апарату (*див.: Органи мовлення*) від голосових зв'язок до носової порожнини та губ; простір, яким рухається видихуване повітря після того, як промине голосову щілину. Т. м. — власне-вимовний простір, де утворюються звуки мовлення.

Транзитив (лат. *transitus* — переміщення) / **Тра́са** — компонент семантико-синтаксичної структури речення на позначення шляху руху: *Йдуть козаки шляхом та й пісню співають* (Нар. тв.); денотативна роль сирконстантного просторового типу; простір між стартом і фінішем, що частково або повністю долається в русі: *Дорога початку йшла лісом, потім переліском.*

Транзитивність (лат. *transitus* — переміщення) (**транзитивне дієслово**) — те саме, що перехідність. **Транзитивність дієслів.** *Див.: Перехідність / неперехідність дієслів.*

Трансакційна (лат. *transactio* — звершення; прикм. від ім. *трансакція*) **модель** (франц. *modèle* — формувати від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) — *Див.: Модель трансакційна.*

Трансакційний (лат. *transactio* — звершення; прикм. від ім. *трансакція*) **аналіз** (грецьк. *analysis* — розклад, розчленування) — *Див.: Аналіз трансакційний.*

Трансакція (лат. *transactio* — звершення) **мовленнєва** — послідовність кількох мовленнєвих актів, об'єднаних тематично, що забезпечують досягнення поставленої комунікативної мети. *Пор.: Трансакція мовна.*

Трансакція (лат. *trans* — крізь + *акція, transactio* — звершення) **мовна** — сукупність усіх типів мовленнєвої та немовленнєвої (паралінгвальної) взаємодії учасників спілкування в дискурсі, що простежувана в обміні репліками, підтримці зворотного зв'язку в комунікації. *Див.: Спілкування; Дискурс; Акт комунікативний. Пор.: Крок комунікативний.*

Трансгресив (англ. *transgresyv*) — компонент семантико-синтаксичної структури речення на позначення результату каузації перетворення; денотативна роль об'єктного типу, пацієнс, особа, предмет, які постають унаслідок перетворення, метаморфози: *Під час кипіння вода перетворюється в пару.*

Транскрибування (лат. *transcriptio* — переписування; ім від

Т

дієсл. *транскрибувати*) — відтворення тексту способом транскрипції.

Транскри́пція (лат. *transcriptio* — переписування) — спосіб запису звукового мовлення, спеціальний встановлений для наукових і навчальних завдань; вид письма, що є засобом для фіксації звуків мовлення або фонем за допомогою літер і діакритичних знаків. Розмежовують: **Т. фонетичну** — транскрипція, що передає з різною мірою точності звуковий вияв слова та обов'язково взята у квадратні дужки. *Пор.: тьохкати [t'oxkati]* — наявна видозміна голосного [o], що зазнав акомодатії; *льотчик [л'оч:ик]* — наявна видозміна голосного [o], що зазнав акомодатії, та приголосного [t], що внаслідок асиміляції за місцем і способом творення уподібнився до [ч]; **Т. фонематичну** — транскрипція, що виявляє фонемний склад слова та записана у скісних дужках: *вода <вода>, вітер <вітер>, прийшов <пријшов>* тощо. Фонематична Т. орієнтована на вияв розуміння фонемі різними фонологічними школами. *Пор.: слово просьба складається з фонем /проз'ба/, за поглядами Щербівської фонологічної школи, але за концепцією Московської фонологічної школи, буде /прос'ба/, тому що просити; Т. практичну* — передавання іншомовних слів засобами національного алфавіту з урахуванням їхньої вимови та без використання додаткових знаків. Така Т. уможливорює наближення слова до його звукового складу, морфологічного складу в мові-оригіналі (*пор. зміну написання назви міста Таллінн, що в останньому варіанті з двома нн*

передає його вияв в естонській мові). Здебільшого використовується в тому разі, коли слово тільки запозичене та його не активовано національною графікою або ж у написанні власних імен, коли переклад не може бути застосованим; у цьому разі слід дотримуватися визначених правил транслітерації (напр. англ. *sandwich* — укр. *сендвіч* тощо). В окремих випадках за відсутності певного звука, наприклад, голосного, його транслітерують з мови-оригіналу, що особливо поширено в мовах з латинською графікою — чеській, польській та ін. і стосується голосних типу нім. /ä/, /ö/, /ü/ та ін.

Транскри́пція (лат. *transcriptio* — переписування) **мовленнєва** — сукупність усіх типів мовленнєвої взаємодії в дискурсі.

Транскри́пція (лат. *transcriptio* — переписування) (лат. *transcriptio* — переписування) **фонематична** (прикм. від ім. *фонема*) — запис слова або тексту у вигляді фонем за допомогою спеціальних графічних позначок, фонемний склад слова за транскрипції завжди розміщують у скісних дужках: *вода <вода>, вітер <вітер>, прийшов <пријшов>* тощо. Т. ф. орієнтована на вияв розуміння фонемі різними фонологічними школами. *Пор.: слово просьба складається з фонем /проз'ба/, за поглядами Щербівської фонологічної школи, але за концепцією Московської фонологічної школи, буде /прос'ба/, тому що просити. Див. також: Транскрипція.*

Транскри́пція (лат. *transcriptio* — переписування) **фонетична** (прикм. від ім. *фонетика*) — запис слова або тексту у вигляді звуків за допомогою спеціаль-

них графічних позначок і обов'язково взятий у квадратні дужки. *Пор.: тьохкати* [т'охкати] — наявна видозміна голосного [o], що зазнав акомодатії; *льотчик* [л'оч:ик] — наявна видозміна голосного [o], що зазнав акомодатії, та приголосного [т], що внаслідок асиміляції за місцем і способом творення уподібнився до [ч]. Т. ф. відбиває всі особливості мовлення та вимови голосних та приголосних звуків: твердість — м'якість і напівм'якість приголосних, глухість сонорних приголосних, складотворний вияв приголосного, огублення приголосних перед наступним лабіалізованим, видозміни голосних щодо піднесення та ряду. *Див. також: Транскрипція.*

Транслітерація (лат. *trans* — крізь, через, за і *littera* — буква) — 1) передача текстів, написаного тим чи іншим алфавітом, засобами алфавіту іншої мови; ураховується не звукове оформлення, а відповідність літер двох алфавітів; позначення слів за літерами. Поширена в передачі іншомовних власних назв, коли здебільшого основою постає не звучання слова, а літерна відповідність. *Пор.:* написання прізвища американського письменника *Ернеста Хемінгуей* з його варіантом *Ернест Гемінгвей*, аналогічно: філософ *Мартін Хайдеггер* і *Мартін Гайдеггер* — *Мартін Гайдеггер*. В українській нормативній практиці в таких випадках слід дотримуватися інструктивних вимог міжнародної організації стандартів ISO, напруцюванням правописних норм з орієнтацією транслітерації безпосередньо з мови-оригіналу (див. також: *Діакритики*); 2) те саме,

що практична транскрипція (*див.: Транскрипція*).

Трансмисійна (лат. *transmissio* — перехід, передача) **модель** (франц. *modeler* — формувати від *modèle*, від італ. *modello* та від лат. *modulus* — міра, зразок) — *Див.: Модель трансмісійна.*

Трансмутація (лат. *trans* — крізь + *mutatio* — зміна) — у комунікативній лінгвістиці — переклад з однієї штучної мови на іншу штучну мову. *Див.: Мова; Мова штучна; Переклад.*

Транснормалізація (лат. *trans* — крізь, через, за та *нормалізація*) — *Див.: Перенормалізація.*

Транспозиція (середньолат. *transpositio* — перестановка, від лат. *transponere* — переставляти) — 1) використання однієї мовної одиниці у функції іншої, напр.: перехід слів з однієї частини мови в іншу (*субстантивізація, ад'єктивізація, вербалізація, прономіналізація* і под.); 2) використання однієї морфологічної або синтаксичної форми у функції іншої: теперішній час у функції минулого; розповідних речень у значенні спонукальних; формальне перетворення слова при використанні його у *вторинній синтаксичній функції*: *Вчителювати* — *відповідальна справа* (дієслово вживається в іменній формі, тому що виконує функцію підмета); *Він викладає в академії* (іменник використано у формі, що дозволяє йому виконувати функцію, властиву для прислівника). Дуже часто це дає стилістичний ефект експресивності мовлення (*пор.: Теперішній історичний, Майбутній живописний*). Від транспозитив слід відрізняти квазітранспозити, які містять образ

іншої частини мови, але їхній частиномовний перехід не завершився: *розчинна (Вживаю тільки розчинну — Вживаю тільки розчинну каву)* і под.

Т

Трансполент (лат. *transpolentio* — новий зміст) — у дискурсології — 1) мовне вираження, що набуло нового смислу внаслідок його трансполяції шляхом переміщення в нестандартну для нього контекстну матрицю; 2) дискурсивна модель, що основана на смисловому розподіленні базової величини внаслідок її переміщення в контекст, що відрізняється від типового первинного.

Трансфікс (лат. *trans* — кризь, через і *fixus* — прикріплений) — афікс, що розриває корінь з приголосних у кількох місцях (напр., араб. *kataba*; *kutiba*).

Трансфіксація (лат. *trans* — кризь, через і *fixus* — прикріплений) — вираження граматичних значень за допомогою афіксів, котрі, розриваючи корінь, що складається з одних приголосних, самі розриваються та служать «прошарком» голосних серед приголосних.

Трансформаційна (лат. *transformatio* — перетворення; прикм. від ім. *трансформація*) **граматика** (грецьк. *grammatike* — мистецтво читати та писати букви, від *gramma* — літера, написання) — те саме, що породжувальна граMATика. Див.: *ГраMATика породжувальна*.

Трансформація (лат. *transformatio* — перетворення) — цілеспрямовані семантичні та структурно-семантичні зміни висловів; формальне перетворення конструкції, пов'язане з частковою зміною смислу: *Він любить читати* → *Чи любить він читати?* → *Він не любить читати*;

синтаксичне перетворення основної моделі (ядерної структури) у вторинну: *До нас приїхало родичі* → *Родичів приїхало до нас!*; лінгвістичне перетворення структури композиції зі збереженням смислу (інваріантність смислу щодо перетворень структури).

Трансформація (лат. *transformatio* — перетворення) **особистості міжмовна** — відповідна зміна світогляду, рівнів мовної (певною мірою, культурної) та комунікативної компетенції особистості під впливом вивчення та засвоєння іншої мови (культури), участі в міжмовній (міжкультурній) комунікації з використанням нового комунікативного досвіду. Див.: *Спілкування*; *Комунікація*.

Трансцензус (англ. *transcensus*) — нескінченний вихід за власні межі, найвища свобода саморозвитку.

Тренінг (англ. *training* — тренування) **крос-культурний** (англ. *cross* — перетин + *культурний*) — Див.: *Тренінг міжмовний*.

Тренінг (англ. *training* — тренування) **міжмовний** — практичне навчання спілкування з носіями іншої мови, мовно-національної ментальності, спрямоване на зміну комунікативних пресупозицій, сформованих у межах рідної мови. Т. м. орієнтований і кінцевим вивом має підвищення міжмовного сприйняття, адекватної поведінки в іншомовному середовищі, толерантності. Див.: *Спілкування*; *Комунікація*.

Тривала комунікація (лат. *communitio* — спілкуюся; лат. *communiticare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ.

communication; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — *Див.: Комунікація тривала.*

Тривалість (довгота) звуку — фізична характеристика звуку, що визначається його протяжністю в часі й вимірювана мілісекундами (мс). В українській мові наголошені голосні триваліші порівняно з ненаголошеними.

Триплёт (лат. *triplex* — потрійний) — структура з трьох «первинних» елементів-основ.

Трикстер (англ. *trixter*) — у комунікативістиці — комунікативна поведінка-гра у мовленнєвій комунікації, спрямована на свідому мовленнєво-комунікативну помилку, «комунікант, що грає»; соціально-психологічний тип мовця, комунікативна поведінка якого постає певним способом протистояння принципам, законам, нормам, усталеним у суспільстві (О. Сахарова). Т.-білінгв виявляє свої свідомо визначені «руйнівні» стратегії в контексті взаємодії мов, актуалізовані особливостями міжмовної омонімії. Напр.: [— *Треба проаналізувати всі дієслова доконаного виду...* (рос. глаголы совершенного вида) / — *Так вы окончательно доконаете свой вид* (приклад О. Рудої)].

Трифтонг (грецьк. *triphthogos* — триголосний; *tri* — три та *phthogos* — голосний) — три голосних, що творять один склад, чим забезпечують свою фонетичну цілісність. У мовленні Т. часто стягуваний у дифтонг (*див.: Дифтонг*). Тривалість вимови Т. дорівнює тривалості вимови дифтонга. За місцем вершини складу в межах трифтонга вирізняють такі його різновиди: **спадні** — вершиною складу є перший

голосний (до таких трифтонгів належать трифтонги англійської мови); **висхідно-спадні** — вершиною складу виступає середній голосний, *пор.* в'єтн. *ngoái* 'всередині'; **висхідні** — вершиною складу постає останній з трьох голосних. Здебільшого Т. наявні в тих мовах, у яких є дифтонги. Для визначення фонематичного статусу Т. використовують морфологічний критерій: Т. є однією фонемою, якщо в ньому всередині не можна утворити морфемну межу, або морфемний шов (наприклад, в англ. трифтонгами є [*aie*] і [*axe*]: *fire* [farF] «вогонь»), в іншому разі Т. постає членованим на фонеми (*пор.* англ. *liar* [larF] «брехун»), *пор.* також: *fire, liar, hour, our, sour*. *Пор.: Монофтонг; Дифтонг.*

Троїна — граматична категорія числа, вживана для позначення трьох осіб чи предметів. Поширеною була в індоєвропейській прамові. *Пор.: Однина; Двоїна; Множина.*

Троп (грецьк. *trópos* — зворот) — мовностилістичний зворот, що полягає у вживанні слова або вислову в непрямому, переносному значенні для досягнення відповідного виразально-образного ефекту: образності, виразності, естетичності мови; переносне вживання слів, лінгвістичною прагматикою, теорією діалогу тощо; слово або вираз, вживані в переносному смислі для досягнення виразності мовлення. Найпоширенішими видами тропів виступають: алегорія, алітерація, алогізм, антомазія, асонанс, гіпербола, глоса, епітет, іронія, літо-та, метафора, метонімія, синекдоха, персоніфікація, перифраза, порівняння тощо (*див.: Ан-*

Т

тономазія; Метафора; Метонімія і под.).

Трюїзм (англ. *truism* — загальновідомий) — мовленнєва банальність.

Трясянка (білор. — змішане мовлення, сформоване на основі білоруської мови (тотожне українсько-російському суржику) з домінуванням російської лексики та білоруською фонетикою, граматикую, що постало як засіб спілкування сільського та міського населення. Т. поширена в сучасній сільській місцевості Білорусі.

Тяжіння — 1) вид синтаксичного зв'язку між іменною частиною складеного присудка та його повнозначним дієсловом-зв'язкою (термін Л. Булаховського); 2) у традиційному синтаксисі — узгодження предикативного означення з підметом, поєднання керування та узгодження: *Дівчинка прибігла схвильована / Дівчинка прибігла схвильованою; Батько сидів мовчазний / Батько сидів мовчазним* та ін.; 3) особливий вид синтаксичного зв'язку, за якого синтаксична залежність певного слова виявляється одночасно щодо двох слів і простежувана така залежність одночасно в двох різних синтагмах. На позначення цього явища у сучасних синтаксичних студіях використовують інколи термін **розчленування**, пор., напр., у реченні *Усі стояли стривожені і були вражені тим, як директор пройшов до свого кабінету мовчазний* (Я. Мельник) слово **мовчазний** пов'язане зі словом *директор* узгодженням (хоча особливим — відцентровим, тому що може легко змінити форму на *мовчазним*), а з дієсловом *пройшов* — керуванням.

У

Ува́га — у психолінгвістиці — психологічний стан, який характеризує інтенсивність пізнавальної діяльності та міру зосередженості свідомості на певному об'єкті протягом певного часу.

Уго́рщення (мадяриза́ція) — національно-мовна політика на Закарпатті після австро-угорської угоди 1867 р., одним із виявів якої було згортання функцій української мови, активне нав'язування угорської мови в усіх сферах, у тому числі й в освіті, церкві тощо.

Узага́льнено-особове односкла́дне рече́ння — *Див.: Речення односкладне узагальнено-особове.*

Узго́дження — форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку (*див.: Підрядність*), сутність якої полягає в тому, що форма залежного слова повторює (дублює) форми стрижневого (головного) слова (форми роду, числа та відмінка): *цікава історія — цікаву історію*. Найпростішим виявом узгодження постає у словосполученнях, де залежний компонент виражений прикметником (займенником, порядковим числівником, дієприкметником): *щасливий день, темна ніч, чисте вікно; мій будинок, твоя книжка, твоє відро; перший сніг, перша квітка, перше скло; вимитий посуд, вичищена шкіра, вимите відро* і под. За особливостями **повноти** поділяється на: **У. пов́не** та **У. непов́не**. **Пов́не У.** наявне у всіх можливих формах узгодження стрижневого (головного) й залежного слів (*тепла осінь* (за-

лежне слово *тепла* узгоджується з головним *осінь* у формах роду (жіночий), числа (однина), відмінка (називний)). **Неповне У.** наявне в тому разі, коли залежне слово не узгоджується з головним в одній або більше форм: *нові кімнати* (відсутнє узгодження в роді). **У формально-граматичному і смислового плані** слід розрізняти **формально-граматичне, смислове, умовно-граматичне й асоціативне У.** **Формально-граматичним** називається таке узгодження, за якого залежне слово повторює форми головного без урахування семантики останнього: *свіжий хліб, дерев'яна шафа, тепле море*. **Смислове У.** ґрунтується на узгодженні залежного слова з головним тільки за семантикою. *Пор.: сільський листоноша / сільська листоноша, круглий сирота / кругла сирота*, узгодження залежних слів у формах роду ґрунтується не на формальному, а на смислового критерії. Особливістю **умовно-граматичного У.** є умовне набуття граматичних значень роду, числа та відмінка елементами типу «*ура*», «*кра*», «*кру-кру*» в їхній частковій субстантивації. Активною в цьому разі постає форма середнього роду: *твоє журливе «кру», тривожне «кра»* тощо. **Асоціативним У.** є тоді, коли залежне слово узгоджується зі стрижневим (головним), яке не названо: *свіжа кольрабі* (за морфологічною диференціацією слово *кольрабі* (назва неістоти) повинно бути середнього роду, але під впливом родового слова *капуста* воно набуло значення жіночого роду; саме з формою граматичного роду слова *капуста* й узгоджується форма граматичного роду залежного слова

свіжа). *Пор.: Керування; Кореяція; Прилягання.*

Узгódження біперсона́льне (бі- (лат. *bi* — дво, двох) + *персональне*) — характерне для деяких палеоазіатських, картвельських та ін. мов узгодження дієслова-присудка за особою та числом одночасно з підметом і прямим додатком.

Узгódження моноперсона́льне (моно- (грецьк. *monos* — один) + *персональне*) — характерне для більшості мов узгодження дієслова-присудка в особі й числі лише з підметом (не з додатком).

Узгódження семанти́чне (прикм. від ім. *семантика*) — *Див.: Імбрикація.*

Узгódжувальний клас (лат. *classis* — розряд) — *Див.: Клас іменників узгоджувальний.*

Узуалі́зований (лат. *usus* — користування, вживання, звичай) — утрадиційнений, прийнятий у певному колективі, протиставлений оказіональному, тобто тимчасовому, індивідуальному.

Узуа́льне (лат. *usus* — користування, вживання, звичай) **знáчення** — *Див.: Значення узуальне.*

Ўзус (лат. *usus* — користування, вживання, звичай) — 1) загальноприйняте носіями певної мови вживання слів, словоформ, синтаксичних конструкцій тощо на відміну від їхніх оказіональних (випадкових, індивідуальних) вживань; некодифікована норма; 2) реальне функціонування певної мови; мовленнєва практика певного мовного колективу, частково регульована нормами усного та письмового мовлення. У. охоплює не тільки правильне (нормативне) мовлення, але й можливі відхилення від норми, охоплюючи просторіччя.

Ўзус (лат. *usus* — користування, вживання, звичай) **мо́вців між-**

У

особистісний — утрадиційнено спільні аспекти у міжособистісному спілкуванні (відсутність агресії, наявність звичних слів та їхніх значень тощо).

Українізація — мовна політика в СРСР до початку 30-х рр., що тривала досить обмежений час; сплановані заходи цієї політики сприяли розвитку функцій української мови як офіційної в суспільстві та ліквідації неграмотності, розширювали функційні виміри української мови, сприяли підвищенню її авторитету. Здобутками українізації постали: 1) розкриття ознак фонетичного, лексичного та граматичного рівнів української мови в дескриптивних і прескриптивних описах; 2) створення унормованого правопису української мови тощо. Вивченні особливості української мови сприяли усталенню норм і поширенню останніх у всьому соціумі.

Українська літературна мова — це внормована форма української національної мови, якою користуються в усіх сферах суспільного та культурного життя українського народу. Найважливіша ознака літературної мови — її унормованість і кодифікованість. Норми літературної мови — це система загальноприйнятих правил, дотримання яких обов'язкове для всіх мовців. Питання про норми української літературної мови тісно пов'язане з практичними завданнями культури мовлення. Висока культура мовлення — це передусім знання й дотримання фонетичних, орфоепічних, орфографічних, лексичних, граматичних і стилістичних норм.

Ўличі — слов'янське плем'я, що за давньоруськими літописами на-

лежало разом з тиверцями та іншими слов'янськими племенами, відомостей про які немає, до антської пенківської культури. Належало до південної групи слов'ян, що жили вздовж р. Тясмин, у порожистій частині Дніпра між р. Орілью (інколи в давньоруських літописах Угол), Дніпром і Самарою та в лісо-степовій частині Південного Бугу. У формуванні У. активно була участь тюркських племен, з якими межували улчі. У IX ст. У. під натиском угрів почали переміщатися на північ, де зіткнулися з полянами. Відмова стати під верховенство київського князя розпочала їхню п'ятдесятирічну війну з Києвом, що завершилася у 940 р. їхньою повною поразкою та підкоренням їхнього адміністративного центру Пересечина (орієнтовно біля гирла аби в нижній течії р. Стугни приблизно за 10 км південніше від Києва). Після X ст. У. пропадають у літописних згадках.

Ўльтра... (лат. *ultra* — за, понад, за межами) — префікс, що означає «за межами», «крайній». Напр.: *ультраправий*.

Уміння — у лінгвістиці — засвоєний спосіб виконання дії, що ґрунтується на певному правилі, закономірності. Йому властивий проміжний стан при переході від знання до навички. **У. мовлення** — здатність доволі керувати мовленнєвими діями для розв'язання комунікативних завдань.

Уміння комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) — здатність планування та реалізації комунікативного наміру й комунікативної стратегії. **У. просте комунікативне** забезпечує вирішення одного комунікативного

наміру або комунікативного завдання, **складніє** — комплекс комунікативних намірів і завдань.

Умови успішності спілкування — *Див.: Правила спілкування; Принципи спілкування; Максими спілкування.*

Умовівід — форма абстрактного мислення, що з двох або більше суджень виводить нове; процес логічного висновку з кількох суджень.

Умовність літературна — більша або менша неспіввідносність з наявною реальністю, навмисно здійснювана в художньому творі для окраси стилю. До таких засобів слід віднести: умовну міфологізованість під античність, умовно-поетичні імена, надмірне вираження закоханості, оспівування власної любовної відданості, «рафіновані» образи пастухів і пастушок, псевдонародний стиль авторських пісень та ін.

Умовчання (фігура (лат. *figura* — образ, вид) **умовчання**) — мовленнєвий зворот, основу якого представляє емоційно-експресивна обірваність висловлення (*див.: Речення неповне; Еквіваленти речення*), що передбачає можливість для слухача або читача здогадатися, що не було висловленим: *Ма́рія: Я ж тебе як сина..., а ти взяв і пішов до них* (У. Самчук). Синонім: *Замовчування. Див.: Апозіопеза.*

Уні... (лат. *unus* — один) — перший компонент складних слів, що означає «єдино», «одно».

Універбація (лат. *unus* — один + *вербація*) (універбізація, універбалізація, синтетичне стиснення, стягнення, конденсація семантична, компресія семантична, словотвір компресивний, включення) — утворення однослівної номінації з багатослів-

ної, передання одним словом комплексу значень, що виражаються в аналітичних конструкціях сполуками слів. Термін увійшов до активного вжитку наприкінці двадцятого століття. У. розуміють широко — як будь-який різновид компресивного словотвору, що передбачає наявність однослівного найменування, яке функціонує поряд з багатослівним твірним, типу *Третяковка* ← *Державна Третяковська галерея*. У рамках цього поняття розглядають явища аббревіації, суфіксації, субстантивації, а також усічення (як суфіксальне: *ультрафіолет* ← *ультрафіолетові промені*; так і усічення однієї з основ: *метро* ← *метрополітен*). У. у вузькому розумінні — це творення нового похідного (універба) тільки шляхом усічення.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) — 1) загальні поняття; 2) мовні явища та властивості, характерні для всіх або більшості мов світу. Так, для кожної мови світу характерний поділ звуків на голосні й приголосні, іменників — на загальні та власні тощо. Розмежовують два основні типи універсалій: **екзистенційні** (універсалії існування / неіснування певної мовної властивості) та **імплікаційні** (універсалії залежності однієї властивості від наявності / відсутності іншої. У цьому разі залежність витлумачується як можливість передбачування). *Пор.: екзистенційна універсалія — у кожній мові наявне протиставлення проривних і непроривних приголосних; імплікаційна універсалія — у будь-якій мові, якщо існує категорія роду, наявна й категорія числа.*

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **абсолютні** — універсалії, що не мають винятків. Синонім: *Універсалії повні*.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **дедуктивні** (прикм. від ім. *дедукція*) — універсалії, що встановлюються шляхом припущення та що є обов'язковими для всіх мов.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **діахронічні** (прикм. від ім. *діахронія*) — спільні властивості в розвитку всіх або більшості мов. *Пор.: Універсалії синхронічні*.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **елементарні** (прикм. від ім. *елемент*) — універсалії, що стверджують наявність або відсутність чогось у всіх мовах. Синонім: *Універсалії прості*.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **імплікаційні** (лат. *implicatio*, від *implico* — тісно зв'язую; прикм. від ім. *імплікація*) — універсалії, які стверджують певну залежність між різними мовними явищами. Синонім: *Універсалії складні*.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **індуктивні** (прикм. від ім. *індукція*) — універсалії, що встановлюються емпірично та є в усіх відомих мовах.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **комунікативні** (прикм. від ім. *комунікація*) — спільне, загальнолюдське в комунікативних культурах, комунікативних типах різних народів.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **лінгвокультури** (лат. *lingua* — мова + *культура*) — 1) історично усталена система понять, способів і засобів осмислення світу, що фіксують приналежність певній національній лінгвокультурі найзагальніші й найабстрактніші уявлення про

людську діяльність, місце людини в світі тощо. У. л. забезпечують відтворення типу та способу життя людини певної лінгвокультури від покоління до покоління, від епохи до епохи; 2) спільні для всіх лінгвокультур елементи (*наявність мови, усталеність моделей комунікації, вияв у мові динамічної еволюції нації, табу, міфи, фольклор* тощо). Інколи У. л. витлумачують як спільні для всіх культур мовні й концептуальні елементи. У. л. співвіднесені з об'єктивним світом і водночас корелюють з національними культурами, де таким чином активним постає співвідношення всезагального та національно-ментального.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **мовні** — явища, властиві всім мовам або більшості з них.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **неповні** — *Див.: Універсалії статистичні*.

Універсалії прості — *див. Універсалії елементарні*.

Універсалії синхронічні (прикм. від ім. *синхронія*) — універсалії, характерні для певного синхронного зрізу мов. *Пор.: Універсалії діахронічні*.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **складні** — *Див.: Універсалії імплікаційні*.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **спілкування міжкультурні** (*між- і культурний*) — спільне в усіх можливих типах міжкультурної комунікації. У.с.м. охоплюють найзагальніші закони, правила, принципи та максими спілкування. *Див.: Принципи спілкування; Максими спілкування*.

Універсалії (лат. *universalis* — загальний) **статистичні** (прикм.

від ім. *статика*) — універсалії, що позначають явища високого ступеня ймовірності, але не охоплюють усі мови. Синонім: *Універсалії неповні; Фреквенталії*.

Універсальний (лат. *universalis* — загальний) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт мовленнєвий універсальний*.

Універсальні (лат. *universalis* — загальний) **правила спілкування** — Див.: *Правила спілкування універсальні*.

Універсологія (лат. *universalis* — загальний і грецьк. *logos* — слово; поняття, вчення) — напрям досліджень, зорієнтований на виявлення найзагальніших структурних характеристик мови, що виокремлюють її з-поміж інших природних і штучних сигнальних систем.

Універсум (лат. *universitas, universitatis* — сукупність) — у прикладній лінгвістиці — множинність, що містить усі елементи (об'єкти) якої-небудь досліджуваної галузі матеріального або духовного світу.

Універсум (лат. *universitas, universitatis* — сукупність) **лінгвокультури** (лат. *lingua* — мова + *культура*) — у комунікативній лінгвістиці — сукупність усіх феноменів (окультурених предметів, осмислюваних як константи, прецедентних текстів, прецедентних імен, прецедентних фактів тощо), властивих певній лінгвокультурі.

Універсум (лат. *universitas, universitatis* — сукупність) **семіотичний** — система комунікативних механізмів, наявна в пам'яті етносу, людства, що реалізується в продуктах людської культури, науки, мистецтва, літератури і под.

Уніфікація мови — встановлення єдиного мовного зразка як літературно-нормативного, офіційно-ділового, культурно-суспільного, конфесійного та ін. засобу спілкування.

Уособлення (прозопопея) (грецьк. *prosopopeia*) — троп; різновид метафори, художній прийом перенесення рис істот на неістоти (явища природи, навіть абстрактні поняття): *І далі вписує конторський почерк звичай / Фігури одиниць, цей час токіл лічби. / Та в караван лаштуються раби, / На списках не сучи, як двійки, ікла* (М. Бажан). **У.** близьке до уюдібнення, але не має розгалужених асоціативних ланок, воно значно вужче за семантичною ємністю, водночас відрізняється від персоніфікації, що полягає в одухотворенні довколишнього світу. «Числа» Миколи Бажана, незважаючи на художнє порівняння з людьми, не наділені такою властивістю, а тільки поетично уособлюють людський спосіб життя в різних його виявах. За повного **У.** предмети набувають цілого комплексу ознак, мисляться як відносно реальне **У.**: *Обплетений вітрами ранок / шугне, мов циган з води, / і на піску кричить з нестями, / обсмалений і молодий* (Б.-І. Антонич).

Упакування — процес відбиття певної інформації в тій чи іншій структурній формі й результат (продукт) відбиття у вигляді цієї форми.

Упередження мовноетнічні — необґрунтоване негативне ставлення до інших мов і етносів, що не змінюється навіть за переконливих свідчень того, що наявне судження помилкове. **У. м.** — складники етнічних сте-

реотипів. Див.: *Етнос; Стереотип лінгвоетнічний. Пор.: Картина світу мови.*

Упізнавання — процес, заснований на зіставленні ознак предмета з наявними в пам'яті ознаками, що виконують роль еталона.

Уповільнення — те саме, що суспенція. Див.: *Суспенція.*

У

Уподібнення — 1) те саме, що асиміляція (див.: *Асиміляція*); 2) детальне, розгорнуте порівняння, з описом окремих моментів подібності між предметами, що розширює та поглиблює його семантичне поле, витворює потік ємних асоціацій: *Сніг летить колючий, ніби тріна. / Йде зима й бескидами гуде. / Яворів сниться яворина / Та її кохання молоде. // Він не знає, що надійдуть люди, / Зміряють його на поруби, / Розітнуть йому печальні груди, / Скрипку зроблять із його журби* (Д. Павличко); троп, розгорнуте порівняння, у якому розкривається низка подібних ознак між предметами, що розширює та поглиблює його семантичне поле, витворює потік ємних асоціацій; 3) термін на позначення одного з різновидів семантики складносурядного речення. Компоненти такого речення розрізняються одним елементом, ознаковим або предметним: *Я це знаю, і ти це знаєш; Ти зможеш це зробити, і ти повинен це зробити.* Пор.: *Порівняння.*

Уподібнення граматичне (прикм. від ім. *граматика*) — те саме, що узгодження. Див.: *Узгодження.*

Упорядкування — авторська праця, що полягає в добірї, систематизації, опрацюванні матеріалів для включення до збірника. Авторське право упорядкування не перешкоджає іншим особам піддавати ті самі мате-

ріали систематизації або опрацюванню. Якщо збірник включає твори, що охороняються авторським правом, упорядник здобуває право на нього за умови дотримання прав авторів цих творів.

Управління знаннями (англ. *knowledge management*) — у прикладній лінгвістиці — особлива методологія в комп'ютерно-прикладній лінгвістиці, спрямована на підвищення рівня конкурентоспроможності й захисту компанії за рахунок максимального й оптимального використання повного інструментарію охорони, управління та економії матеріальних активів компанії. До цього слід віднести стратегії, спрямовані на надання вчасно необхідного обсягу та ємності знань тим членам спільноти, яким ці знання (очевидні та неочевидні — типу ноу-хау різні, секрети майстерності, інтуїція тощо) необхідні для підвищення ефективності діяльності співтовариства (від 2000 року курси з управління знаннями наявні на кафедрах менеджменту, їхня змонтованість у комп'ютерно-прикладну лінгвістику очевидна й незаперечна). У комп'ютерно-прикладній лінгвістиці реальним є розгляд особливостей типології спіральності знань (Ікуджію Нонака), внутрішньої структурованості й зовнішньої структурованості знань, створення мап (карт) знань і вивчення особливостей корпоративної культури. У з. як напрям комп'ютерно-прикладних студіювань постали внаслідок активної дії трьох причин: 1) соціальної (інтелект, пам'ять, досвід, ініціати-ва тощо постають безпосередніми учасниками виробництва);

2) економічна (статус інформаційних технологій, рівень їхнього впровадження та запитуваність останніх працівниками, співвідношення таких технологій з оперативним інтелектуальним фондом, формування на цьому тлі прибутку); 3) технологічна (еволюційний процес розвитку інформаційних технологій — комунікація, підтримка мисленнєвої діяльності та віднімання). Усе це мотивує зв'язок теорії У. з. з теорією інтелектуального капіталу щодо поняттєвого поля організаційного, соціального (або структурного), і насамперед — людського капіталу. *Див.: Лінгвістика прикладна; Інтелект штучний.*

Урбанізм (лат. *urbanus* — міський) — слово або вислів, притаманні міським жителям (на відміну від діалектів, провінціалізмів тощо). *Пор.: бакси, бабки, крутий* («надзвичайний у вияві своїх властивостей»), *дискотека, феня, гламур* і под.

Урбоніми / Урбаноніми (лат. *urbanus* — міський + *онім*) — найменування ділових об'єднань людей культурно-ділових закладів (назви кінотеатрів, ресторанів, кав'ярень, крамниць та інших об'єктів соціально-культурної сфери) (Н. Морозова). *Див.: Мікротопоніми.*

Уривчастість (апосіопеза) (грецьк. *apostrophe* — умовчання) — актуалізація в поетичному мовленні, що полягає у незавершеності, раптовому обриві речення, у якому думка висловлена не повністю для підкреслення неможливості сформувати всю глибину думки, почуття або небажання про все говорити (див. також: *Речення обірвані; Еквіваленти речення; Умовчання*).

Усічене слово — *Див.: Слово усічене.*

Усічення — 1) безафіксний спосіб творення нових слів шляхом скорочення твірної основи за типом аббревіатур (*див.: Аббревіація*). Похідне слово в цьому разі належить до тієї частини мови, що й твірне, і тотожне йому за своїм значенням, водночас відрізняється від нього за стилістичним забарвленням (здебільшого маркованим з відтінком негативності) та експресивністю. У. може мотивуватися одним словом або словосполученням. У цьому разі (останній вияв) йому властиве семантичне стягнення: похідне вибирає в себе значення всього словосполучення, а не тільки прикметника, з яким формально співвідноситься в сучасному мовленні (*кілограм* → *кіло*, *спеціаліст* → *спец*, *фанатик* → *фан*, *комп'ютер* → *комп*, *сигнальний примірник* → *сигнал* та ін.). У. інколи ускладнюється суфіксацією (*комісійна крамниця* → *ком-ка* тощо); 2) скорочення мовленнєвого звору, що створює ефект невимуженості, розмовності: *Доброго!* (Доброго ранку!); *Міліціонер їх попросив* (пропущено пройти до відділення міліції); *Її ніхто не запрошує* (пропущено — танцювати). *Див. також: Еліпс.*

Усічення прикметників — скорочення прикметника для підняття урочистості стилю: *Не сперечатимусь: я син свого народу* — / *Сліпця відвічного, каліки і раба, / І, мабуть, таки-так, що образ Квазімодо / Із образів усіх мені б припав. / Тож хай отак: страшний, великий, незугарний / Я — лихом виплечан і викохан у темі, / Щоб в руках дзвонаря нестримано і марно / Казився лютий гнів непримирен-*

У

ний мій. / Щоб в чорний час зне-
ваг, насильства, гвалту й му-
ки, / Коли регоче хам над не-
міччю краси, — / Враз вовком
кинутись, наллять залізом
руки / І кров'ю ворога жагу свою
вросить! / Стою в височині, в
стрільчастій амбразурі, А там
внизу — юрба, де наймити,
старці, / І красний Шатопер,
що невідомий бурі, / Яка пала в
очах, яку держу в руці (Є. Мала-
нюк).

Ускладнене просте речення — те саме, що формально неелементарне просте речення або формально ускладнене просте речення. Див.: *Речення просте формально неелементарне / Речення просте формально ускладнене*.

Ускладнені конструції (лат. *constitutio* — побудова) — Див.: *Конструції ускладнені*.

Ускладнення комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) / **Ускладнення комунікативні** — наявні ті чи інші непорозуміння між комунікантами, що можна уникнути або усунути за допомогою додаткових мовленевих кроків (пор.: перепитування, уточнення, пояснення певного питання, уточнювальне питання, перефразовування), спроможних відновити нормальний плин дискурсу.

Ускладнення основи — перетворення непохідної основи в похідну; нововияв членування внаслідок переосмислення морфологічного складу слова (пор.: *Опрощення*), напр.: первісно непохідна основа слова *пляшка* (запозичення з польської) ускладнилось (пляш-к-а) під впливом слів, яким властивий словотвірний суфікс -к- (*книж-к-а, руч-к-а, річ-к-а* тощо).

Їсна комунікація (лат. *communica* — спілкуюся; лат. *commu-*

nicare — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — Див.: *Комунікація усна*.

Їсне випередження — Див.: *Випередження усне*.

Їсно-мовленнєвий акт (лат. *actus* — вчинок, процес, здійснення) — Див.: *Акт усно-мовленнєвий*.

Успішність лінгвокультурної (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **комунікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — досягнення запланованого перлокутивного ефекту учасниками спілкування; спільність у розумінні основних елементів лінгвокультури, формуванні спільного когнітивного простору за допомогою мови, завдяки якій реалізовано лінгвокультурну комунікацію. Див.: *Ефект перлокутивний*. Пор.: *Білінгв; Стереотип*.

Уточнювальний член речення (опосередкований компонент речення) — Див.: *Член речення уточнювальний (опосередкований компонент речення)*.

Утріювання (франц. *uotrer* — перебільшувати, від лат. *ultra* — понад) — карикатурний показ чисеїс манери говорити, писати з перебільшенням вияву певних ознак. Див. *Пародіювання / Пародія*.

Уява — спосіб вияву дійсності у формі індивідуального цілісного кінцевого образу колись сприйнятого предмета, ситуації; узагальнені почуттєві образи різних предметів і явищ; у пси-

холінгвістиці — діяльність, що породжує уявлення про предмет, і результат цієї діяльності.

Уявлення національно-детерміноване (національно + детермінований) **мінімізоване** (прикм. / дієприкм. від дієсл. *мінімізувати*) — результат редукції, мінімізації складного культурного поняття, зведення його до обмеженої кількості ознак, що виявляють його загалом. Так, результатом У. н.-д.м. постає, наприклад, сприйняття якута як особистості, що тільки доглядає оленів і їздить засніженими просторами, асоціація італійця — як людини, що дуже любить макарони тощо. У. н.-д. м. виявляються в мовних одиницях, постаючи підґрунтям різноманітних мовно-культурних конотацій. Див.: *Поняття лінгвокультурне; Мова.*

Ф

Фабрикатив (лат. *fabricatus* — виготовлений, від *fabricatio* — виготовлення) — компонент семантико-синтаксичної структури речення, що характеризує предмет за матеріалом, з якого зроблено або виготовлено предмет; денотативна роль предикатного або інструментного типу, вихідний матеріал, речовина, з яких робиться інший предмет. Останнє перетворюється у креатив: *З глини майстер швидко виліплював глечики, макітри* (Україна молода. — 2008. — 17 серпня).

Фа́за (грецьк. *phasis* — поява) — у дискурсології — крок, хід, етап процесу діяльності або еволю-

ції динамічної системи; у лінгвістичній побудові висловлення як мовленнєвої дії слід розрізняти **профа́зу** й **епіфа́зу**.

Фа́зові (грецьк. *phasis* — поява; прикм. від ім. *фаза*) дієслова — Див.: *Дієслова фазові.*

Файл (англ. *file* — букв. картотека) — у дискурсології — цілісна сукупність відомостей у зовнішній пам'яті комп'ютера, що має свою назву; набір інформації, однотипної за структурою та способом використання в електронно-обчислювальній машині, який у процесі опрацювання й передавання розглядають як єдине ціле; сукупність інформації, що міститься у відповідній мовній формі.

Факт (лат. *factum* — зроблене) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — конкретна особливість комунікативної поведінки етносу, що виділяється в межах певного комунікативного параметра; комунікативне правило, що активно чинне в конкретній комунікативній культурі (знайомого потрібно вітати; про особливості сімейного життя можна або не можна запитати (пор., напр., не зовсім приязне ставлення чехів до такого типу розмов, коли незнайома людина намагається більше дізнатись про подружнє життя тощо). Див.: *Комунікація; Спілкування; Культура комунікативна.*

Фактиві́в (лат. *factum* — зроблене + *-тив*) — 1) семантичний відмінок актанта зі значенням результату дії (стану) та об'єкта дії, включеного у зміст дієслова: *побудувати хату, вишивати рушник, тесати дошку, краяти тканину, розрізати папір* тощо; 2) те саме, що каузатив (див.: *Каузатив*).

Фактуальність (лат. *factum* — зроблене; ім. від прикм. *фактуальний*) — підкатегорія інформативності, що відбиває вербалізоване повідомлення про факти, події, процеси, явища в текстовому світі, що моделюється свідомістю автора й що інтерпретується свідомістю адресатів.

Ф

Фальстарт (англ. *false start* — неправильний старт) — викликаний різними причинами невдалий початок адресантом комунікативного акту; раптова перерва в мовленні адресанта, що він щойно розпочав.

Фамільярна (лат. *familiaris* — сімейний, близький) **лексика** (грецьк. *lexikos* — словесний) — Див.: *Лексика фамільярна*.

Фамільярна (лат. *familiaris* — сімейний, близький) **тональність** (грецьк. *tónos* — напруження; ім. від прикм. *тональний*) — Див.: *Тональність фамільярна*.

Фемінативи (лат. *femina* — жінка) — потенційно є виразниками чоловічої та жіночої статі, а у структурі мови марковані граматичним жіночим родом, що й зумовило їхню назву: *невдаха, нероба, плакса, нахаба, неposixа, сирота, забіяка, задавака, сіромаха. Маскулізми та фемінативи: суддя, слуга, листоноша*.

Фенóмен (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється) — 1) виняткове, незвичайне, рідкісне явище; 2) людина надзвичайних здібностей, властивостей; видатна, виняткова людина; 3) у філософії І. Канта явище, протиставлене nouмену як чуттєво дане, що не досягається досвідом і недоступне людському пізнанню; 4) явище, що дано нам у досвіді; сприйняте органами чуттів.

Фенóмен (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — загальне поняття, що стосується вияву всіх типів лінгвокультурної специфіки життя певного етносу. До таких феноменів належать: прецедентні тексти, прецедентні імена, окультурені предмети як константи та ін. Ф. л. завжди мають експліцитний / імпліцитний вияв в ідіоетнічній мові. Див.: *Текст прецедентний (прототекст)*. Пор.: *Феномен лінгвосоціумно-прецедентний*.

Фенóмен (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється) **лінгвонаціонально-прецедентний** (*лінгвонаціонально + прецедентний*) — прецедентний феномен, усвідомлюваний і відтворюваний носієм певної національної лінгвокультури; належить до національно-когнітивної бази і виявляється у семантиці мовних одиниць. Див.: *Феномен прецедентний; База етносу когнітивна*.

Фенóмен (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється) **лінгвосоціумно-прецедентний** (*лінгвосоціумно + прецедентний*) — прецедентний феномен, відомий будь-якій особистості певного соціуму (*генераційного, фахового, корпоративно-динамічного* і под.), що є складником когнітивної бази комунікантів. Такий феномен інколи не залежить від національної культури, що мотивовано певним дискурсом, соціумно-стратифікаційними зацікавленнями; наприклад, поставити спільним для дослідників атомної енергетики; фахівців комп'ютерних технологій тощо. Див.: *Феномен прецедентний*. Пор.: *Феномен лінгвокультурний*.

Фено́мен (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється) **полілінгвокультурний** (*полі-* (грецьк. *poly* — багато) + *лінгвокультурний*) — сукупність ознак лінгвокультурологічного характеру, що усталились в однопросторовому вияві та функціонуванні культур. Носії національної ідентифікації, що проживають у спільному часопросторі, зберігають власну етнічну самосвідомість, самоідентифікацію, водночас мають і регіональну ідентифікацію, їм властива колективна пресупозиція, що сприяє діалогові культур, формуванню певного спільного компонента концептосфери та стереотипів мовної поведінки. Такі феномени конституювані мовою, що послідовно реалізує об'єднавчу функцію. Див.: *Мова; Культура; Ситуація полілінгвокультурна*. Пор.: *Феномен лінгвонаціонально-прецедентний*.

Фено́мен (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється) **прецедентний** (прикм. від ім. *прецедент*) **лінгвокультури** (лат. *lingua* — мова + *культура*) — тип ментефакту, добре відомий усім носіям певної національної лінгвокультури, актуальний у когнітивному та пізнавальному планах, звернення до якого постійно поновлюване у мовленні носіїв цієї національної лінгвокультури. Див.: *Ментефакти*. Пор.: *Феномен лінгвокультурний*.

Фено́мен (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється) **універсально-прецедентний** (*універсально* + *прецедентний*) — прецедентний феномен, відомий мовним особистостям різних культур, входить в концептуально-універсальний когнітивний простір

сучасної людини, здебільшого незалежно від етнічної та культурної належності мовної особистості. До таких можна зарахувати, наприклад, певні імена (Гамлет, Отелло, Юда, Сталін, Гітлер, Пінночет, Саддам Хусейн та ін.), назви відповідних культурних феноменів («Джоконда», Колізей та ін.), хоча в цьому аспекті інколи значущими постають континентальні відмінності (африканський стереотип, азійський стереотип і т. ін.). Див.: *Феномен прецедентний*. Пор.: *Феномен лінгвонаціонально-прецедентний*.

Феноменалі́зм (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється + *-ізм*) — філософське вчення, за яким можливе пізнання лише феноменів, а не сутності речей.

Феноменологі́чна (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється + *-логія*; прикм. від ім. *феноменологія*) **компетенція** (лат. *competentia* — досягнення, прагнення, належність за правом, від *competere* — взаємно прагну, відповідаю) — Див.: *Компетенція феноменологічна*.

Феноменоло́гія (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється + *-логія*) — напрям філософських досліджень, основою якого постає зведення усього сущого до феномена (явищ свідомості) та описує їх за допомогою різних параметрів інтуїції; певна сукупність ідей і об'єктів, тобто система, де наявні власні відношення єдності й закони композиції, необхідні для створення об'єкта-системи рівня напрямку (*україністика, русистика, славістика, германістика, романистика* та ін.).

Фігу́ра (лат. *figura* — образ, вид) — певний лад (уклад) висловів, конструкцій, тексту. У давніх

греків означало *киталт*, *вишкіл*, *постава*, *постать*, *фігура*, *форма*, *характер*, *поза в танцях*.

Фігу́ра (лат. *figura* — образ, вид) **етимологічна** (прикм. від ім. *етимологія*) — об'єднання у складі одного словосполучення двох етимологічно тотожних слів: *Я не просто сиджу — гадку гадаю* (Нар. тв.).

Ф

Фігу́ра (лат. *figura* — образ, вид) **мóвлення** — синтаксична конструкція, що надає мовленню неповторності, яскравості, виразності (безсполучниковість, повтор, багатосполучниковість, градація, паралелізм, риторичне питання, еліпсис, інверсія і под.): *Поклич мене до себе ти, / зачаруй у пісні* (М. Сингаївський) — інверсія; *Хто не любить наш Дніпро — такий неповторний і такий надійний?* (Високий замок. — 1997. — 12 січня) — риторичне питання; стилістичний засіб, що збільшує смислову виразність повідомлень, дискурсів і має регулярні моделі реалізації (пор., наприклад: *Прийшов сьогодні знову, / Знову прийшов, / а не знаєш того, / що знову прийти / нашо́вхується на буденність* (М. Тарнавський) і под.); засіб утілення найбільш інформативної та творчої форми реалізації значень (смислу) мовця.

Фігу́ра (лат. *figura* — образ, вид) **слів** — свідомо спрямований уклад стилістичних виразів додаванням, насиченням ознак (див.: *Анафора*; *Полісиндетон*; *Синонімія*), фігури мінусового характеру, що характеризуються відсутністю якоїсь ознаки чи елемента (див.: *Асиндетон*; *Еліпсис*), і фігури за схожістю (див.: *Парономазія*; *Антитеза*).

Фігу́ра (лат. *figura* — образ, вид) **умовчання** — Див.: *Анозіоме-за* / *Аносіоме-за*.

Фігу́ри (лат. *figura* — образ, вид) **мóви** — Див.: *Фігури стилістичні*.

Фігу́ри (лат. *figura* — образ, вид) **стилістичні** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — паличка для письма; прикм. від ім. *стилістика*) — особливі мовні звороти, своєрідні сполуки слів і синтаксичні побудови фраз, що надають мові відповідної образності, сприяють її виразності, посилюють емоційність висловлення. До поширених стилістичних фігур належать: **анафора**, **ампліфікація**, **анаколуф**, **антитеза**, **багатосполучниковість**, **безсполучниковість**, **вігук риторичний**, **градація**, **еліпс**, **епіфора**, **замовчування**, **звертання**, **запитання риторичне**, **звертання риторичне**, **заперечення риторичне**, **інверсія**, **оксиморон**, **паралелізм**, **парономазія**, **парцеляція**, **плеоназм**, **повтор**, **ретардація** та ін. Ф. с. слід відрізняти від тропів, що структуровані не за синтаксичним принципом. Див.: *Ампліфікація*; *Анаколуф*; *Анафора*; *Антитеза*; *Багатосполучниковість*; *Безсполучниковість*; *Вигук риторичний*; *Градація*; *Еліпс*; *Епіфора*; *Замовчування*; *Запитання риторичне*; *Звертання*; *Звертання риторичне* / *Питання риторичне*; *Заперечення риторичне*; *Інверсія*; *Оксиморон*; *Паралелізм*; *Парономазія*; *Парцеляція*; *Плеоназм*; *Повтор*; *Ретардація*. Пор.: *Троп*.

Фізі́чний (прикм. від ім. *фізика*) **шум** — Див.: *Шум фізичний*.

Філі́піка — (за ім'ям Філіпа, македонського царя, проти якого проголошував свої сердиті промови Демосфен) — сильна, пристрасна промова проти кого-небудь. Див.: *Інвектива*.

Філогенез (грецьк. *phýlon* — пле-м'я, рід, вид і *genos* — походження, народження) — історичний розвиток організмів.

Філологічний (грецьк. *philologia*, від *phileo* — любити та *logos* — слово) **словник** — *Див.: Словники лінгвістичні.*

Філологія (грецьк. *philologia*, від *phileo* — любити та *logos* — слово, поняття, вчення) — загальна назва сукупності дисциплін, що вивчають мову, літературу й культуру певного народу, виявлену в слові й закріплену в письмовому тексті, тому здебільшого через дослідження писемних текстів. **Антична філологія.** Класична філологія. **Романська філологія.** **Германська філологія.** **Слов'янська філологія.** До філологічних наук належать: мовознавство, літературознавство, палеографія, текстологія, джерелознавство, риторика, фольклористика та ін.

Фільтри (франц. *filter*, від лат. *filtrum* — повість) **комунікативні** (прикм. від ім. *комунікація*) — соціальні, культурні, психологічні тощо обмеження на інформацію в комунікації (*цензура, заборони, табу, недовіра з боку адресата* тощо). З-поміж Ф. к. велике значення мають ті чи інші типи культурних, політичних, соціальних, національних табу, що набувають соціумно-універсумного виміру. *Див.: Спілкування; Табу комунікативне.*

Фіналь (італ. *finale*, від лат. *finis* — кінець) — 1) кінцевий звук складу, основи слова; кінцеве речення в тексті; 2) інколи називають кінцевий вияв невідмінюваного слова — іменника (*попурі, поні, какаду, панду, ебосі, шимі, торі* та ін.), прик-

метників, прислівників (*фор-тисимо, піанісимо* тощо).

Фінітив (лат. *finis* — кінець + *-ativus*) / **Фіналь** (італ. *finale*, від лат. *finis* — кінець) — компонент семантико-синтаксичної структури речення зі значенням мети, призначення дії; денотативна роль сирконстантного каузального типу. З-поміж Ф. слід розрізняти: 1) **Ф.** — **мета дії:** *За олімпійські медалі змагалися претенденти з різних країн* (Молодь України. — 2008. — 17 вересня); 2) **фінітив** — **предмет / дія як мета боротьби, конкуренції, мовленнєвої та соціальної дії:** *У цей час Іван Іванович побіг на допомогу* (М. Хвильовий); 3) **фінітив** — **предмет / дія, для яких призначений інший предмет, час, засіб:** *Протягом року діти заощаджували і відкладали гроші на поїздку* (Україна молода. — 2009. — 17 вересня); 4) **фінітив** — **дія, заради якої здійснюється основна дія, рух, припинення діяльності тощо:** *Дівчата поїхали до райцентру на змагання* (Молодь України. — 2000. — 17 жовтня); у валентній теорії позначає граничний пункт руху: *дійти до хати, під'їхати до міста.*

Фінітне дієслово (лат. *verbum finitum* — відмінюване дієслово) — те саме, що відмінюване дієслово; дієслово у відмінюваній формі (фінітні форми дієслова). *Див.: Дієслово фінітне.*

Фірмоніми (*фірма* + *-онім*) — власні назви комерційно-виробничих підприємств: «Аблаут», «Стирол», «Новоцемент» і под. *Див.: Урбоніми /Урбаноніми; Пресоніми; Ойководоніми.*

Флєксія (грецьк. *flexio* — згинання, вигин, зміна) / **Закінчення** — 1) службова обов'язкова морфема відмінюваних (*див.: Словозміна*) і дієвідмінюваних

Ф

(див.: *Дієвідмінювання*) слів, що займає постпозицію щодо кореня або суфікса, виражає граматичне значення та виконує словозмінну та реляційну функцію (напр., *столів*), те саме, що закінчення; виражає синтаксичні відношення між словами у словосполученні й реченні. Українська мова належить до флективних мов, флективного типу мов; у словоформі *прозора* закінчення -а виражає відразу три граматичних значення: жін. р., одн., наз. в.; у словоформі *шляхами* флексія -ами виражає граматичні значення: ор. в., мн.; у словоформі *промовляють* флексія -ють (фонетично [ут'] — [промоўл'а'ут'] виражає граматичні значення: 3-ої ос., множ., теперішнього часу; 2) зміна, граматичне чергування в корені слова, те саме, що зміна <граматична>. **Ф. основи** — 1) морфологічна зміна основи; 2) те саме, що закінчення. **Суфікс** **відмінковий**. **Суфікс відмінювання**. **Суфікс вторинний** — те саме, що закінчення вторинне (див.: *Закінчення*). **Суфікс граматичний** — те саме, що закінчення. **Суфікс кінцевий** — те саме, що закінчення. Див.: *Флексія внутрішня*.

Флєксія (грецьк. *flexio* — згинання, вигин, зміна) **внутрішня** — чергування звуків у корені слова, які виражають відмінності граматичних форм; спосіб вираження граматичного значення за допомогою чергування звуків (напр., укр. *їхати* — *їжджу*; англ. *tap* — *ten*).

Фокалізація (лат. *focus* — вогнище, осередок + -алізація) — позначення функції, що кладеться мовцем на планований когнітивний суб'єкт з метою його втягування в дискурс.

Фокус (лат. *focus* — вогнище, осередок) — 1) контрастивне наголошення, виділення одного з компонентів висловлення лексичним, морфологічним, синтаксичним або інтонаційним способом (пор.: *Емфаза*). В українській мові для вираження фокуса здебільшого використовують лексичні та інтонаційні засоби. Пор.: *Лише Миколка правильно виконав домашнє завдання з математики* (лексичний фокус — слово *лише*); *Миколка правильно виконав домашнє завдання з математики* (інтонаційний фокус — логічний наголос). Синтаксичний спосіб постає в українській мові мало поширеним, а морфологічний — не властивий; 2) комунікативний (логічний центр) висловлення, сфера дії правила; 3) місце максимальної напруги мовленнєвого апарату у творенні приголосного.

Фольклоризація (англ. *folk-lore* — букв. народна мудрість; народне знання; *фольклор* + -изація) — стилізація під фольклор. Це робили поети XVIII–XIX ст., вводячи у свої індивідуально-авторські твори окремі фольклорні елементи, щоб зробити твір у змішано-сентиментальному дусі, прийнятному для суспільства. З Ф. пов'язане також фольклорне віршування — сукупність норм і принципів організації фольклорного віршового твору. Від часів синкретичних ритуальних дійств та ігор дійшли тексти, що надаються до аналізу у вимірах усіх основних версифікаційних систем, навіть між системних — як усередині поезії, так і між нею та прозою. Причому іноді це може бути той самий текст: *А ми просо сіяли, сія-*

ли, / Ой, Див, Ладо, сяли, сія-ли. Пісенне фольклорне віршування також охоплює найрізноманітніші жанри — гаївки, веснянки, купальські, петрівчані, весільні, колискові, побутові, танцювальні, хороводні, русальські, жниварські, гребовицькі, чумацькі пісні, пісні про кохання, коломийки, шумки, колядки, щедрівки та пародії на них, *пор.* фрагмент весільної пісні (виконується під час обряду розплітання коси у молодой): *Ой глян, дівчино, через калач / Чорними очима та й заплач, / Бо іде твій розмайка, / Загуби-краса, / Горіховий цвіте, / Зав'язаний цвіте.* Звичне для фольклору попарне римування тут доповнене системною римою (*дівчино — очима*), вишуканою фонічною й тонічною організацією тексту, лексично багатого, емоційно насаженого, що в поєднанні з мелодією виступає маленьким мистецьким шедевром.

Фольклорі́зми (англ. *folk-lore* — букв. народна мудрість; народне знання; *фольклор* + *-изм*) — стилістичні одиниці з виразним фольклорним походженням: *орел сизокрилий, червона калина, чорнії брови, карії очі.*

Фон (грецьк. *phōnē* — звук, голос, шум, мовлення, слово) — конкретна реалізація фонему у мовленні. *Див.: Звук.*

Фон (грецьк. *phōnē* — звук, голос, шум, мовлення, слово) **культу́рний** (прикм. від ім. *культура*) **сло́ва** — характеристика номінативних одиниць (слів і фразеологізмів), що позначають явища соціального життя та історичні події. *Див.: Слово; Фразеологізм.*

Фонд (франц. *fond*, від лат. *fundus* — основа) **лінгвокульту́р-**

ний (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — комплекс знань, певний світогляд, орієнтація у сферах лінгвонаціональної та світової культур, що властива для мовної особистості певної лінгвокультури, і сукупність базових одиниць, що включені в певну національну (етнічну) культуру.

Фонд (франц. *fond*, від лат. *fundus* — основа) **пресупозиційний** (прикм. від ім. *пресупозиція*) — сукупність лінгвокультурних смислів, вірувань, легенд, міфів тощо, що об'єднують членів однієї національної лінгвокультури або постають спільними для комунікантів у міжмовній і міжкультурній комунікації. *Див.: Смысл лінгвокультурно-специфічний; Комунікація міжмовна.*

Фонд (франц. *fond*, від лат. *fundus* — основа) **словниковий основний** — лексична основа / база мови, що містить найважливіші й необхідні найменування предметів, явищ, реалій об'єктивної дійсності; найстіккіша частина словникового складу мови, що містить слова, найнеобхідніші для повсякденного спілкування, а також у процесі різноманітних виявів громадського життя. Найсуттєвішими ознаками Ф. с. о. постають його стійкість, довго тривалість, загальнонародність, загальнонаціональність, загальнозживаність слів — його складників, їхня спроможність поставати основою для творення нових слів.

Фонéма (грецьк. *phōnēma* — звук) — мінімальна основна звукова одиниця мови (звукового ладу мови) і мінімальна сегментна (*див.: Рівень сегментний*) у складі морфеми, що постає в парадиг-

Ф

матиці як узагальнення низки звуків, що позиційно чергуються (позиційно зумовлених) (*див.: Позиція*), і пов'язана з іншими Ф. відношеннями опозиції, унаслідок чого спроможна виконувати функції розпізнавання / упізнавання (ототожнення) й розрізнення значущих одиниць — морфем і слів і яка представляє звуковий тип; база-ва одиниця мови, абстрактна одиниця її формальної структури, що реалізується у звуковій формі численних змістових одиниць, найменша парадигматична й синтагматична мовна одиниця, що має і форму, і характеризується за критеріями опозицій та позицій, належить до автономної фонологічної системи. Функції Ф. відповідно називають **перцептивною** і **сигніфікативною**. Кожна конкретна Ф. описується комплексом розрізнявальних ознак, що в одних позиціях виявляються повністю, а в інших — у зменшеному (редукованому) вигляді.

Фонематика (грецьк. *phōnēma* — звук + *-ика*) — розділ сегментної фонології, що досліджує фонему як найменшу одиницю фонологічного рівня. Поняття фонема вперше використав Іван Бодуен де Куртене. Обґрунтував поняття фонему з опертям на сформульовану ним концепцію опозицій Микола Трубецькой. Українська фонологія у своєму розвитку зазнала суттєвого впливу російської фонетичної науки. У межах останньої наявні дві фонетичні школи — Московська та Петербурзька (за ім'ям її засновника інколи її називають також Щербівська). Московська фонетична школа кваліфікує фонему як сукупність диференційних ознак з

опертям протиставлення звука фонему (О. Реформатський, Г. Винокур та ін.). Петербурзька фонетична школа розглядає фонему в єдності зі звуком (Л. Щерба). Українська фонологія здебільшого розвивалася в руслі ідей Л. Щерби. У сучасній українській фонетиці фонему аналізують у єдності зі звуком. Останній досліджується у трьох аспектах: фізичному, анатомо-фізіологічному та функційному (лінгвістичному). Фонема постає предметом вивчення функційного аспекту. У руслі фонематики працювали П. Коструба, Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, Н. Тощка та ін.

Фонέми (грецьк. *phōnēma* — звук) **різнóвид основний** — алофон, що наявний у сильній позиції та який обирається як позначення певної фонему в мовній системі. *Див.: Опозиції фонологічні*.

Фонémний (грецьк. *phōnēma* — звук) **нуль** — *Див.: Нуль звука*.

Фонéтика (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук) — 1) звуковий лад мови; сукупність фізичних характеристик мовлення. **Фонéтика артикуляційна**. **Фонéтика акустична**. **Фонéтика української мови**. **Фонéтика японської мови**. **Фонéтика німецької мови**; 2) розділ мовознавства, що вивчає артикуляційні й акустичні особливості звуків мови, закономірності їхньої сполучуваності у мовленнєвому потоці й пов'язані з нею позиційні та комбінаторні зміни. **Фонеті́ка загáльна**. **Фонéтика експериментáльна**. **Фонéтика описóва**. **Фонéтика зіставна́**.

Фонéтика (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук) **зіставна́** — розділ зіставного мовознавства, що вивчає звукову систему мови

шляхом її порівняння зі звуковою системою іншої мови з метою виявлення її специфіки.

Фонетика (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук) **історична** — вивчає формування звукової системи протягом певного періоду розвитку мови, з'ясовує еволюцію звуків на шляху до встановлення сучасної фонетичної системи.

Фонетика (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук) **описова** — установлює та розглядає систему звуків на сучасному етапі розвитку та функціонування мови.

Фонетика (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук) **перцептивна** (прикм. від ім. *перцептив*) — розділ фонетики, у центрі уваги якого перебуває вивчення сприйняття мовлення слухачем (реципієнтом) і встановлення співвідношення між вимовленими звуками та звуками почутими. Див.: *Логотони*.

Фонетика (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук) **синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) — розділ мовознавства, що вивчає інтонаційну структуру мови, зокрема словосполучення, речення та його складових частин.

Фонетична (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук; прикм. від ім. *фонетика*) **синтаґма** (грецьк. *syn-tagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання) — те саме, що мовленнєвий такт. Див.: *Такт мовленнєвий*.

Фонетичне (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук; прикм. від ім. *фонетика*) **слово** — Див.: *Слово фонетичне*.

Фонетичне (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук; прикм. від ім. *фонетика*) **чергування** — те саме, що позиційне чергування звуків. Див.: *Чергування (зміна) звуків позиційне*.

Фонетичний (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук; прикм. від ім. *фонетика*) **мінімум** (лат. *minimum* — найменше) — Див.: *Мінімум фонетичний*.

Фонетичні (грецьк. *phōnetikē*, від *phōnē* — звук; прикм. від ім. *фонетика*) **закони** — Див.: *Закони фонетичні*.

Фонетичні (грецьк. *phōnē* — звук, голос, шум, мовлення, слово; грецьк. *phōnetice* — звуковий) **засоби** — Див.: *Засоби фонетичні*.

Фоніка (грецьк. *phōnikos* — той, що звучить) — звукова організація поетичного мовлення, віршові засоби, що надають ліричному творові милозвучності, посилюють його емоційність і виразність. У вузькому розумінні — фонічні властивості творів стильової течії, напрям у творчості окремого автора. Ф. охоплює поняття *евфонія* та *какофонія*. Виступаючи розділом фонетики, водночас фіксує відхилення від фонетичних мовних нормативів з певною естетичною вартістю.

Фонові (грецьк. *phōnē* — звук, голос, шум, мовлення, слово) **знання** — Див.: *Знання фонові*.

Фоноґрафія (грецьк. *phōnē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *graphō* — пишу) — вид письма, знаки якого (літери) передають звукові елементи слова.

Фонокінема (грецьк. *phōnē* — звук, голос, шум, мовлення, слово + *кінема*) — у дискурсології — коренева консонантна фоносинтаґма, носій дистального образу взаємодії суб'єкта й об'єкта, виразник фазового переходу між двома станами ситуації.

Фонологічний (грецьк. *phōnē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *logos* — слово, вчення) **зміст фонемі** (грецьк.

phōpēta — звук) — Див.: *Зміст фонем фонологічний*.

Фонологічний (грецьк. *phōpē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *logos* — слово, вчення) **період** — Див.: *Період фонологічний*.

Фонологічні (грецьк. *phōpē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *logos* — слово, вчення) **шкóли** — Див.: *Школа фонологічна*.

Фоноло́гія (грецьк. *phōpē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *logos* — слово, вчення) — розділ мовознавства, що вивчає фонем, власне, мовну систему з функційного погляду на ґрунті встановлення опозицій базових одиниць (фонем), їхньої дистрибуції, позиційних змін і функції кожної з них у складі більших одиниць (морфем, словоформ); теорія фонем; вивчає мовні звуки як засіб побудови та розрізнення звукових оболонок морфем і слів, а також семасіологічну релевантність, функційні особливості звуків, звукосполучень і просодичних засобів. Кількість фонем української мови визначається на основі одномірних релевантних фонологічних протиставлень, коли їхні компоненти (здебільшого однієї частини мови) вживаються у початкових тих чи інших формах, певних граматичних формах і різняться між собою лише одним звуком: *лак* — *лук*, *бік* — *пik*, *лан* — *лунь*, *мити* — *пити*, *книга* — *крига* та ін. Витоки Ф. пов'язані з працями Я. Бодуена де Куртене, М. Крушевського. Сформованою теорією фонем подала у працях М. Трубецького. Ф. інколи називають функційною фонетикою, тому що фонологія разом з фонетикою утворює цілісну науку про звуковий лад мови.

Фоноло́гія (грецьк. *phōpē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *logos* — слово, вчення) **зіставна** — розділ зіставного мовознавства, що вивчає особливості фонологічних систем зіставлених мов.

Фоносемантика (грецьк. *phōpē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та франц. *sémantique*, від грецьк. *semēntikos* — *означальний*) — розділ психолінгвістики, що займається дослідженням значення форми слова, тобто співвідношення в мовній свідомості звука та смислу.

Фоносинта́гма (грецьк. *phōpē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *синтаγμα* (грецьк. *syntagma* — устрій, лад, поєднання, з'єднання)) — у дискурсології — синтагма, що складається з двох фонем. Див.: *Фонокінема*.

Фоностилістика (грецьк. *phōpē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *стилістика*) — розділ стилістики, що вивчає експресивні властивості звуків мови, засоби досягнення її милозвучності та явища поетичної фонетики — звукопис, ритміку вірша, ритмотворення.

Фонотактика (грецьк. *phōpē* — звук, голос, шум, мовлення, слово та *taxis* — розташування, розміщення) — сполучуваність фонем.

Фóрма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) — те саме, що граматична форма слова (Див.: *Грамматичний*). **Фóрма аóриста**. **Фóрма майбóтнього прóстого**. **Фóрма майбóтнього докóнано-го**. **Фóрма знахíдного відмі́нка**. **Фóрма дво́їни**. **Фóрма дíйсного ста́ну**. **Фóрма оди́нини**. **Фóрма імперативу**. **Фóрма імперфeкта**. **Фóрма індикатива**. **Фóрма мно-жини**. **Фóрма тепeрішнього** — **майбóтнього ча́су**. **Фóрма від-**

мінкова. **Форма родового відмінка.** **Форма відмінювання.** **Форма порівняльного ступеня.** **Форма умовного способу.** **Форма (мовна)** — один з елементів, що потрапляє в коло зацікавлень прагматики і, як такий, становить тривимірне відношення, яке вивчає прагматика.

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **аналітична** (грецьк. *analytikos*, від *analysis* — розклад, розчленування) — складена форма, утворювана поєднанням допоміжного й основного слів: *буду писати, буду співати* — аналітична форма майбутнього недоконаного часу. *Пор.: Форма синтетична.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **варіантна** (прикм. від ім. *varіant*) — те саме, що і варіант. *Див.: Варіант.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **вільна** — те саме, що слово. *Див.: Слово.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) — матеріальний вид існування граматичного значення, конкретний мовний засіб, у якому одна частина (основа) співвіднесена з лексичним значенням слова, а інша (закінчення, формант) виражає граматичне значення: *дерев-а* — закінчення вказує на число та відмінок (наз.в. / знах.в.); спеціальні, усталено використовувані засоби мовного вираження граматичного значення.

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **дієслова зворотна** — форма неперехідного дієслова з постфіксом *-ся(-сь)*, що виражає низку значень стану дієслова: *Дитина вмивається; Мати хвилюється* і под. *Див.: Стан.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **дієслова особова** (пре-

дикативна (прикм. від ім. *предикат*)) — змінна форма дієслова, тобто змінювана форма за особами, числами, часами та способами, що виконує в реченні функцію присудка: *Твоїм будущим душою я тривожу, Від сорому, який нащадків пізніх Палитиме, заснути я не можу* (І. Франко); *А пошлемо їм молодих наших луїарів та охочих, самі ж зостанемося тут* (П. Загребельний); *Де б я не був, а все ж думками лечу в Донеччину свою* (В. Сосюра); *Вітай життя!* (Б.-І. Антонич).

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **активного** (прикм. від ім. *актив*) / **дійсного стану** — форма речення, у якій суб'єкт дії виражений формою називного відмінка: *Понтонники завзято працювали над встановленням мосту* (Україна молода. — 2007. — 18 липня). *Пор.: Форма пасивного стану.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **зв'язана** — те саме, що морфема. *Див.: Морфема.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **існування мови** — різновид конкретної мови, що виступає основним (а здебільшого і єдиним) засобом спілкування, що задовольняє всі комунікативні потреби мовців у повсякденному спілкуванні. Двома основними формами існування мови виступають літературна мова та діалектна мова.

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **категорійна** (прикм. від ім. *категорія*) / **Категорія** (грецьк. *kategoria* — ознака, висловлення, судження) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) **морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) / **Морфосема** (*морф-о-сема*) / **Категорія формальна** (прикм. від ім. *форма*)

Ф

ма) — флексивний різновид слова, що є втіленням граматичної категорії певного розряду слів.

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **мо́ви зовнішня** — звуковий лад та фонетичне оформлення слів, що забезпечує розвиток мов. *Див.: Форма існування мови.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **пасі́вного** (прикм. від ім. *пасив*) **ста́ну** — форма речення, у якому суб'єкт дії виражено формою не називного відмінка: *Сад доглядається дітьми ще з минулого року* (Сільські вісті. — 2000. — 12 липня). *Пор.: Форма активного / дійсного стану.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **потенці́йна** (прикм. від ім. *потенція*) — *Див.: Потенційний.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **симво́лічна** (прикм. від ім. *символ*) — зміст міжлюдської комунікації, що відбувається опосередковано, тобто через пресу, фотографію, фільм, телебачення, електронні чи інші технології відтворення й поширення інформації.

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **синте́тична** (грецьк. *synthesis* — з'єднання, сполучення; прикм. від ім. *синтез*) — форма, утворена шляхом поєднання основи та формотвірної афікса. **Синте́тична фо́рма майбу́тнього ча́су.** **Синте́тична фо́рма ви́щого ступі́ня порівня́ння прикме́тника.** **Синте́тична фо́рма найви́щого ступі́ня порівня́ння прикме́тника/ Пор.: писати́му, чита́тиму** (недоконаний майбутній складний); *напи́шу, прочита́ю* (доконаний майбутній простий) — синтетична форма майбутнього часу;

зелені́ший, ясні́ший, прозо́ріший, приємні́ший, кра́щий — синтетична форма вищого ступеня порівняння прикметника; *найзе́лені́ший, найясні́ший, найпрозо́рі́ший, найприємні́ший, найкра́щий* — синтетична форма найвищого ступеня порівняння прикметника. *Пор.: Форма аналі́тична.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **сло́ва** — 1) словоформа з певними морфологічними характеристиками у відокремленні від її лексичних особливостей (*див.: Словоформа*); 2) здатність слова розпадатися на основну (основу, базу) і формальну частину. **Фо́рма сло́ва вну́трі́шня** (*див.: Внутрішній*). **Фо́рма сло́ва грама́тична** (*див.: Граматичний*). **Фо́рма сло́ва ле́ксико-синтакси́чна** — те саме, що варіанти слова лексико-синтаксичні (*див.: Варіант*). **Фо́рма сло́ва ле́ксико-фра́зеологі́чна.** **Фо́рма сло́ва осно́вна** — те саме, що словникова форма слова (*див.: Словниковий*). **Фо́рми слів сла́бкокерова́ні.** **Фо́рма сло́ва сло́вникова́;** 3) спосіб вираження граматичного значення, спосіб побудови словоформи. **Фо́рма атема́тична.** **Фо́рма постпозити́вна.** **Фо́рма проста́** (фо́рма синте́тична). **Фо́рма сла́бка.** **Фо́рма скла́дна** (фо́рма перифра́стична). **Фо́рма чле́нна.** **Фо́рма займенникова́.** *Див.: Словоформа.*

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **сло́ва вну́трі́шня** — семантична та структурна співвіднесеність морфем слова з іншими морфемами цієї ж мови; спосіб мотивування значення певного слова, ознака, покладена в основу номінації при творенні нового лексичного значення слова; образ, що представляє осно-

ву назви явища та який надає часто виразності слову. Ф.с.в. виявляється в його смисловій і формальній розкладності, можливості встановлення відношення похідності між певним словом і вихідним словом, *пор. вітчизна* (асоціація з поняттям отця); *підвіконня* — те, що знаходиться під вікном, у нижній частині віконного отвору; *піддашся* — те, що знаходиться під дахом, у його нижній частині; серб. *пазікуча* (двірник) (*razikuća*, де *razi* ← *raziti* (доглядати) і *сужа* (двір, хата).

Форма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **слова граматична** (прикм. від ім. *граматика*) / **Словоформа** (*слово* + *форма*) / **Лекс** (грецьк. *lexis* — слово, вислів) — варіант лексеми, у якому лексичне значення залишається незмінним, а змінюється тільки граматичне значення. **Аналітична форма слова** (грецьк. *analysis* — розчленування, розкладання) — варіант слова, що складається з двох або більше елементів, де лексичне та граматичне значення виражені розчленовано, у різних елементах (напр., укр. *хотів би*, англ. *had been known*). **Синтетична форма слова** (грецьк. *synthesis* — з'єднання, сполучення) — варіант слова, у якому лексичне та граматичне значення виражені в одному елементі (напр., укр. *пишу*, англ. *studies*).

Формалізм (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) — напрям в основах математики, програма якою була обґрунтована Д. Гільбертом. У лінгвістичному сенсі Ф. використовується як операція заміни смислових змістових описів певних явищ, процесів, станів математичними структурами. Використання Декарто-

ва добутку, схем Калі, апарату теорії множин, теорії груп стають засобом експлікації та доказу формальним шляхом очевидних і прихованих властивостей мови.

Формант (лат. *formant* — створювальний, формувальний) / **Дериватор** (лат. *derivatus* — відведений + *-or*) — похідне слово — морфема чи інший формальний показник похідності слова (деривата) від твірного (*див.: Похідність*) або похідності граматичної форми слова. Формантом може виступати афікс (суфікс або префікс: *ляльк-ар*; *перечитати* тощо), поєднання афіксів (*під-березов-ик* і под.). Виділяють також безафіксні форманти (скорочення основи (*див.: Слово усичене*; *Усичення*), складання компонентів за чіткої їхньої фіксації та за спільним наголосом (в утворенні складних слів) і т. ін.

Форманта (лат. *formant* — створювальний, формувальний) — акустичний параметр опису звука, що постає певною сферою частот. У фонетиці використовують три форманти в описі голосних — F I (200–800 Гц), F II (800–2000 Гц), F III (2000–3000 Гц). Активно застосовуваними постають в описі українських голосних дві перші форманти; F I виявляє послідовно артикуляційну ознаку піднесення, а F II — виявляє ознаку ряду.

Форматів (лат. *formans* (*formantis*) — утворювальний + *-ativ*) — 1) матеріальна форма вираження слова, послідовність звуків або сукупність графічних знаків; 2) те саме, що морфема (у 2 знач.) (*див.: Морфема*). **Форматів відмінковий**.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **етикетності** (прикм. від

Ф

ім. етикет) ідіоетнічні — вияви національного (етнічного) етикету залежно від типів комунікативної взаємодії носіїв певної національної лінгвокультури. Див.: *Етикет мовленнявий; Етикет комунікативний; Етикет національний*.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **займенникові його, її, їх** — засіб створення незначного відтінку неповаги: *Нехай її походить тепер до мирового* (І. Котляревський).

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **займенникові тобі, вам як засіб вираження насміху** — використовуються в текстах розмовного жанру і виступають засобом насміху: *У будинку відпочинку запізнився на обід — нічого не дадуть. Це тобі не вдома! У залі консерваторії необхідно поводити себе респектабельно. Це вам не дискотека*.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **згрубілої** — суфіксальні утворення іменників, яким властиві негативні конотації: *свекрушище, свекрушисько, бабисько* та ін.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **здрібно-ласкаві** — Див.: *Демінутив*.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **існування мови** — самостійні мовні структури, природно об'єднані в групи з різною ієрархією за ознакою спільності матеріалу й тому доступні розумінню в межах одного мовного колективу (народу, етносу), але відрізняються досконалістю, універсальністю, сферами використання. Ф.і.м. виступають: літературна, народно-побутова (розмовно-побутова), діалектна. Див.: *Мова; Мова ідіоетнічна*.

Пор.: *Варіанти національної мови*.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **композиційно-мовленнєві** — те ж саме, що і функціонально-смислові типи мовлення.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **мовного спілкування** — типи інтеракції, виділені залежно від немовних складників комунікації: форми втілення засобів мовного коду, способу взаємодії між учасниками, специфіки каналів, функцій та змісту повідомлень, сфери спілкування та ін.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **пейоративні** — Див.: *Форми принизливі; Слова згрубіло-просторічні*. Пейоративний.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **предикативні** (прикм. від ім. *предикат*) **на -но, -то** — невідмінювані дієслівні безособові форми у синтаксичній функції єдиного головного члена однокладних (безособових) речень (за іншою теорією — присудка, тобто предиката), утворені від дієслівних і ад'єктивних основ додаванням суфікса *-о* (*відбудовано, відремонтовано, розбито* та ін.): *Школу за літо відремонтовано, пофарбовано парти, встановлено паркан* (Сільські вісті. — 2000. — 26 серпня).

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **слова (словоформи) граматичні** (прикм. від ім. *граматика*) — різновиди того самого слова, що тотожні лексично, але протиставлені граматичним значенням: *місто* — *міста, місту* і под.

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **суб'єктивної** (прикм. від ім. *суб'єкт*) **оцінки** — суфіксальні відіменникові утворення

прикметника, прислівника, що надають словам додаткові емоційно-експресивні відтінки ласкавості, здрібнілості, зневаги, презирства, поваги тощо: *павучок, павучище, жучок, жучисько, морозище, земелька, стари-гanh, молоденький, малесенький, пізенько, раненько, тихенько, тихесенько, голуб'ятонько* та ін. *Пор.: Демінутиви; Пейорація; Слова згрубіло-просторічні.*

Форми (лат. *forma* — зовнішність, вигляд) **спілкування** — типи інтеракції, виділені залежно від немовних складників комунікації — форм втілення засобів мовного коду, способу взаємодії між комунікантами, особливостей активних / пасивних каналів комунікації, функцій та змісту повідомлень, сфери спілкування та ін. *Ф.с.:* діалог, монолог, полілог. *Див.: Спілкування; Діалог; Монолог; Полілог; Інтеракція.*

Формотвір (лат. *forma* — зовнішність, вигляд + *-twir*) / **Формотворення** (лат. *forma* — зовнішність, вигляд + *-творення*) — 1) те саме, що словозміна — утворення форм слова, що виражають несинтаксичні категорії (*див.: Словозміна*). **Формоутворення дієслівно-видове.** **Формоутворення дієслівне.** **Формоутворення префіксальне.** **Формоутворення внутрішньодієслівне** — утворення несинтаксичних форм у системі дієслова; 2) утворення похідних форм того самого слова (лексеми) на противагу словотвору та словозміні. До формотвору інколи зараховують форми ступенів порівняння прикметників і прислівників.

Формування (ім. від дієсл. *формува-ти*) **мовної особистості** —

мовне виховання, мовна освіта на ґрунті національної мови, з опертям на мовні знаки національної культури як самодостатньої величини. Формування української мовної особистості повинно здійснюватися на засадах створення розвивального потенціалу мовного середовища (для напрацювання автоматизму) і щонайширших можливостей самовияву та самовираження. На формування мовної особистості впливають об'єктивні чинники та суб'єктивні чинники. *Див.: Чинники формування мовної особистості об'єктивні; Чинники формування мовної особистості суб'єктивні.*

Формула (лат. *formula* — форма, правило) — загальна назва для стійкого виразу, моделі, побудови, фрази-кліше тощо. **Семантична формула.** **Стилістична формула.** **Формула словосполучення.** **Формула речення.**

Формула (лат. *formula* — форма, правило) **антропонімічна** (прикм. від ім. *антропонім*) «**товариш / товаришу + прізвище**» («**товаришка / товаришко + прізвище**») — використовувалась протягом усіх років радянської влади у публіцистиці, в офіційному спілкуванні та ін. Спочатку їй був властивий характер поваги, згодом цей відтінок стерся, і розвинулося партійно-бюрократичне забарвлення, забарвлення партійного одержавлення: *Товаришко Ольго, дбайте про свою політграмотність* (Г. Косинка).

Формула (лат. *formula* — форма, правило) **антропонімічна** (прикм. від ім. *антропонім*) «**прізвище + ім'я + по батькові**» — стилістичне явище радянського часу: *Степаненко Петро Васильович*. В усному

мовленні (зокрема у публічних виступах) йому притаманний партійно-бюрократичний відтінок, і з погляду культури мовлення краще використовувати формулу «ім'я + прізвище»: *Петро Степаненко*.

Фóрмула (лат. *formula* — форма, правило) **антропонімічна** (прикм. від ім. *антропонім*) «пан / пане + прізвище» («пані + прізвище») — у минулому мала відтінок поважного ставлення до певної особи. Сьогодні використовується в офіційному та діловому мовленні. У мовленні людей «лівих» переконань щодо своїх «правих» політичних опонентів має інколи іронічний або зневажливий відтінок.

Фóрмула (лат. *formula* — форма, правило) **антропонімічна** (прикм. від ім. *антропонім*) «громадянин / громадянин + прізвище» («громадянка / громадянка + прізвище») — має офіційний відтінок. Запозичено з французької мови, де існує з часів французької революції.

Фóрмули (лат. *formula* — форма, правило) **ввічливого звертання** — усталені формули ведення бесіди з відтінком буденності, штампу: *Навіть не хочу вірити в це!; Не хочу і чути про це!* і под.

Фóрмули (лат. *formula* — форма, правило) **ввічливості** — усталені, звичні, культурно зумовлені типи мовленнєвої поведінки в певних ситуаціях. Ф.в. охоплюють слова та звороти, пов'язані з привітанням, вітанням, прощанням, подякою, проханням тощо; здебільшого вони постають національно маркованими, враховують вік, стать, соціальний стан тощо адресата. *Див.: Слово; Фразеологізм.*

Фóрмули (лат. *formula* — форма, правило) **ввічливості народні** — усталені народні формули ввічливого побажання, вітання, розставання та ін., що відновлюються в комунікації, а не щоразу витворюються: *Будьте здорові! (при чиханні); Бог у поміч* тощо.

Фóрмули (лат. *formula* — форма, правило) **казкові** — прозові рефери у казках, що виступають засобом прикрасення фольклорного твору, привносять відтінок мовленнєвої розсудливості: *Швидко казка мовиться, та не швидко справа рухається; Ні в казці сказати, ні пером описати*.

Фóрмули (лат. *formula* — форма, правило) **мовленнєвого етикету** (франц. *étiquette*) / **Кліше** (франц. *cliché* — відбиток) **етикетні** (франц. *etiquette*; прикм. від ім. *етикет*) / **Висловлювання ввічливості** — культурно, національно та ситуативно зумовлені усталені стереотипні вислови, що не виникають щоразу в кожному мовленнєвому акті, а відтворюються як застигли стандартизовані мовленнєві зразки або стереотипи мовлення, які відклалися та зберігаються в нашій свідомості для використання у різних соціально-комунікативних ситуаціях; готові формули з певною синтаксичною структурою та лексичним наповненням, використовувані у високочастотних етикетних ситуаціях: *привітання, вітання, прощання, подяки, вибачення, запрошення* та ін.

Фóрмули (лат. *formula* — форма, правило) **самоприниження** — етико-стилістичне правило, використання зневажливо-здрібнелих форм слів, якими позначають себе, а також того, що на-

лежало їм, особами в разі звертання до найвищої посадової особи. Особливо поширеним було в російській мовленнєвій практиці періоду Московської держави: *Государь... бьют челом Феоктистско да Петрушко Чоглоковы... Не вели, государ, мостовщины шмать с людишек наших и с крестьянишек* (Чолобитна XVI ст.).

Формування (ім. від дієсл. *формулювати*) **тематики** — здатність мас-медіа визначати головну суспільну тематику й проблематику («порядок денний», англійською — *agenda-setting*) через активне висвітлення одних тем (у новинах, розважальних програмах, навіть рекламі), уникаючи висвітлення інших.

Фраза (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот мови) — 1) найменша самостійна мовленнєва одиниця, що виступає одиницею спілкування та є відрізком звуко-мовленнєвого потоку між двома досить тривалими паузами, має основний (фразовий) наголос, інтонаційну завершеність, доступна членуванню на мовленнєві такти (за достатньої тривалості) або тільки на склади (в разі одно тактової фрази); 2) те саме, що речення (*див.: Речення*) або синонім висловлення — пор., наприклад: ритмомелодійна одиниця спілкування, що не завжди збігається з реченням, але завжди комунікативно інформативна (*див.: Висловлення*); інколи те саме, що і неповне речення (*див.: Речення неповне*).

Фразема (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот + *-ема*) — *Див.: Фразеологізм*.

Фразеограма (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот + *-грама*) — те саме, що фразеологізм.

Фразеологічна одиниця. *Див.: Фразеологізм*.

Фразеографія (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот + *-логія*) — розділ мовознавства, що займається описом і систематизацією фразеологічних зворотів і укладанням фразеологічних словників.

Фразеологема (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот і *lógos* — слово, вчення, поняття + *-ема*) — фразеологічна одиниця як інваріант, як одиниця мови.

Фразеологізм (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот і *lógos* — слово, вчення, поняття) / **Одиниця фразеологічна** (прикм. від ім. *фразеологізм*) / **Фразема** (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот + *-ема*) — лексично неподільна, відтворювана одиниця мови з двох чи більше слів, цілісна за своїм значенням і стійка за складом і структурою; за вузького підходу — усталений зворот, стійке поєднання слів, що виступає в мові як єдиний, неподільний і цілісний за значенням вислів (напр., *бісика пускати*). Зазвичай Ф. має форму словосполучення; за широкого підходу — до Ф. зараховують прислів'я, приповідки, приказки, що мають форму речень. Серед Ф. виділяють **фразеологічні єдності**, **фразеологічні зрощення**, **фразеологічні сполучення**. У мові наявні також **фразеологічні кальки** — дослівний переклад фразеологічної одиниці за частинами — окремими компонентами фразеологізму. Для фразем властива синонімія, омонімія, антонімія тощо. **Фразеологічні антоніми** — фразеологічні одиниці з протилежним значенням. **Фразеологічні варіанти** — фразеологізми, що мають однакове значення, але

відрізняються одним чи кількома компонентами. **Фразеологічні омоніми** — це однакові за компонентним складом, але різні за значенням фразеологічні одиниці. **Фразеологічні пароніми** — це близькі за компонентним складом, але семантично не тотожні фразеологічні одиниці. Вони не можуть взаємозамінятися в мовленні, оскільки така заміна призвела б до спотворення смислу висловлення. **Фразеологічні синоніми** — це різні за компонентним складом, але семантично тотожні фразеологічні одиниці. У лінгвістиці чинні кілька типів класифікацій фразеологізмів: за семантичною злитістю компонентів; за походженням; за стилістичним спрямуванням; за морфологічним співвідношенням; за синтаксичним виявом. За семантичною злитістю компонентів розрізняють: а) фразеологічні зрощення, б) фразеологічні єдності, в) фразеологічні сполучення. За широкого погляду до них додають ще **фразеологічні вислови**. **Фразеологічне зрощення** — властиве лише певній мові семантично нерозкладне словосполучення, значення якого не збігається зі значенням окремо взятих його складників і значення якого сприймається в сучасній лексичній системі мови як повністю немотивоване. Фразеологічним зрощенням властива наявність лексичних і граматичних архаїзмів та історизмів, вони виступають одним членом речення. Здебільшого іншими мовами не перекладається дослівно, при перекладі використовують відповідники, властиві мові перекладу: *бити байдики*, *бити баглаї* — ледарювати, *пекти ра-*

ки — червоніти, *собаку з'їсти* — набути досвіду, *замилювати очі*, *приховати хиби*, *вади*. **Фразеологічна єдність** — стійкі словосполучення, зміст яких певною мірою зумовлений значеннями слів-компонентів. Фразеологічним єдностям властиві омонімічне співвідношення з вільними сполуками слів (словосполученнями) і синтаксична нерозкладність номінації (здатність виступати як один член речення): *тримати камінь за пазухою* (тримати на когось образи) і словосполучення *тримати камінь за пазухою* (щоб кинути); *ложка дьогтю в бочці меду* (щось погане зробити в загалом добрій справі) і словосполучення *ложка дьогтю в бочці меду* (робить його не якісним); *намилити шию* (насварити, попередити) і словосполучення *намилити шию* (милом, щоб вимити) тощо. **Фразеологічне сполучення** — стійке у вживанні словосполучення, що складається зі слів з вільними та фразеологічно зв'язаними значеннями. Його зміст розкривається через зміст окремих частин з опертям на слово з фразеологічно зв'язаним значенням: *делікатне питання*; *насупити брови*; *згорати з сорому*; *зачепити за живе*; *важка вода* і т. ін. Компонент з фразеологічно зв'язаним значенням може бути замінений синонімічним словом з вільним значенням. Фразеологічному сполученню властива обмежена (вибіркова, невільна) сполучуваність з фразеологічно зв'язаним значенням з іншими словами (переважно до десяти слів) і аналітичністю номінації (слово з фразеологічно зв'язаним значенням виступає самостійним членом речення). *Пор.: важка (струк-*

турована) вода — віль-не словосполучення прозора вода, чиста вода і под. **Фразеологічні вислови** — стійкі звороти мови, що семантично не діляться та складаються зі слів із вільним значенням, але у процесі мовлення відтворюються як сталі мовні одиниці. До них належать фразеологічні вислови комунікативного типу (речення) — прислів'я, приказки, крилаті вислови, народні порівняння тощо: *Дівка не без щастя, козак не без долі; На словах медок, а на серці льодок; Величається, як заєць хвостом; Бідний, як церковна миша* та ін. **За походженням (етимологією) фразеологізми** поділяються на: 1) **сталі вислови з народної мови** (побутового народного мовлення, анекдотів, жартів тощо): *сам не гам і другому не дам; світ зав'язати; рука руку миє; як горохом об стіну; про вовка помова; вивчився на собак брехати; обоє рябоє; тільки сир відкладений добрий; кипру гнути; стати на ноги; ні з рота мови, ні з носа вітру* та ін.; сюди ж входять прислів'я та приказки; 2) **професіоналізми**, що набули метафоричного вжитку: *чорним по білому; прости на тонку; лити воду на млин; зняти полуду з очей; стригти під один гребінь; закласти фундамент; відігравати роль; зводити до спільного знаменника; знімати стружку; на космічний швидкості; дати гарантію; підкласти міну; гірка пілюля; вимушена посадка; спіймати на гачок* тощо; 3) **переклади з інших мов або запозичення фразеологізмів без перекладу**: *ставити крапку над і; дивитися крізь пальці; від колиски до могили* лиш один маленький крок; ро-

зумній голові досить сказати одне слово (польське); *contra spem spero; omnia mea mecum porto* і т. ін.; 4) **вислови з античної культури**: *гордій вузол; прокрустове ложе; піррова перемога; Діоген у бочці; авгієві стайні; між Сциллою і Харибдою; Кастильське джерело; не можна двічі увійти в ту саму річку* тощо; 5) **біблійні та євангельські вислови**: *не одним хлібом живе людина; лікарю, вилікуй себе самого; притча во язицех; пісня пісень* і т. ін.; 6) **вислови відомих людей (афорізми, цитати)**: *іскра вогню великого; за всіх скажу, за всіх переболію; за вашу і нашу свободу; мертві сраму не їмуть; нове життя нового прагне слова* та ін. У стилістичному аспекті фразеологічні одиниці поділяються на: **розмовно-побутові**, що переважають в усному мовленні та художній літературі: *вродися та й вдайся; казці кінець — ділу вінець; як тіло без душі; іти світ за очі; аби день до вечора; мороз пройшов поза шкірою; ряст топтати; скільки вовка не годуй, той все у ліс дивиться* тощо; **народнопоетичні**: *прибитій дорозі; голубе сивенький; нехай його лихий візьме; будь здорова, як вода, а багата, як земля, а щаслива, як весна; щоб я так здорова була; хай наші вороги плачуть; не так склалось, як гадалось і под.; книжні* (використовуються переважно в писемній формі наукового, офіційно-ділового, публіцистичного та художнього стилів): *блочні проблеми; заходи адміністративного впливу; дійти висновку; коефіцієнт корисної дії; питома вага* та ін. **За морфологічним критерієм (співвідношенням з частинами мови)** фразеологізми

Ф

(належність стрижневого компонента до відповідного лексико-граматичного класу) поділяються на: а) **дієслівні**: *бити байдики, брати бика за роги, витрішки продавати, виходити сухим з води, спочивати на лаврах, прибирати до рук, на ноги поставити, пробивати дорогу, світити ребрами, співати з чужого голосу* тощо; б) **іменнікові**: *бабине літо, біла пляма, білий світ, вавилонське стовпотворіння, єгипетська кара, майстер на всі руки, блудна віця, велика цяця, велике діло, рожеві окуляри* і под.; в) **прислівникові**: *аж до неба, без задніх ніг, від роду і до роду, в одну душу, одним махом, на кожному кроці, через пень колоду, на око, рано чи пізно, коротко і ясно, ні сіло, ні впало* та ін.; г) **прикметникові**: *кров з молоком, не ликом шийти, ні риба ні м'ясо, гострий на язык, важкий на підйом, важкий на руку* і под.; г) **вигуківі**: *ну й ну, от тобі й на, як би не так, ти бач, чорта з два, чорти б його забрали* і т. ін. За синтаксичним критерієм фраземи також поділяються на: 1) **словосполученніві** (побудовані за структурою словосполучення): *бити байдики, бабине літо, біла пляма, білий світ, вавилонське стовпотворіння, єгипетська кара, гострий на язык, важкий на підйом, важкий на руку* і под.; 2) **реченніві** — структуровані за моделлю простого речення: *мороз пройшов поза шкірою; розумний голіві досить сказати одне слово* (можна внутрішньо диференціювати на фразеологізми, побудовані за моделлю простого двоскладного речення (*Добре діло душу й серце обігріло; В наше віконце загляне сонце*); простого

односкладного (*Природу тяжко обманути; Поганому роду нема встиду*); подальша класифікація ґрунтується на різновидах односкладних речень (означено-, неозначено-, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні, ґенитивні), розмежуванні повних і неповних зпоміж двоскладних і односкладних тощо); структуровані за моделлю складного речення: *Розуму палата, та ключ від неї загублений; структуровані за моделлю* (внутрішньо можна розмежовувати моделі складно-сурядного (*Птицю пізнати за пір'ям, а чоловіка за бесідою*); складнопідрядного (*Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує*); безсполучникового (*Слово — не полова, язык — не помело*) складних речень) і под. Ф. можуть зазнавати трансформації, що часто спостерігається в художньо-белетристичних творах: — *Хай не мине тебе го-мообіг, — подякував Авель старій* (О. Забужко) (*Хай вас щастя не мине*); *Триста рентген вам у печінки* (О. Забужко) (*Триста чортів у печінки / Кольки йому у печінки*), пор. також: *Е-е-е, Буба впав у кому... чи у крапку. Про таке кажуть: погорів на пунктуації. В Архе багато пасток. Буба прийняв «плазму» занадто особистісно. Тому його й затигнуло — далеко-далеко. Десь аж на сам край книжки. А шкода. Був би з нього колоритний персонаж. А тепер бовтається десь, неборак, недоречний, аж до паска рукав. Ну, але нехай...* (Л. Дереш). Синонім: **Фразема**. Див.: **Мова; Код. Пор. Слово**.

Фразеологізми (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот і *lógos* — слово, вчення, поняття +

-ізм) **кніжні** — використовуються переважно в писемній формі наукового, офіційно-ділового, публіцистичного та художнього стилів: *болючі проблеми; заходи адміністративного впливу; дійти висновку; коефіцієнт корисної дії; питома вага* та ін.

Фразеологізми (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот і *lógos* — слово, вчення, поняття + *-ізм*) **розмовно-побутові** — марковані усім мовленням і художньою літературою: *вродися та й вдайся; казці кінець — ділу вінець; як тіло без душі; іти світ за очі; аби день до вечора; мороз пройшов поза шкірою; ряс топтати; скільки вовка не годуй, той все у ліс дивиться* і под.

Фразеологізми (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот і *lógos* — слово, вчення, поняття + *-ізм*) **фольклорні** (прикм. від ім. *фольклор*) — стійкі мовні моделі, уживані як зачини чи кінцівки в народній творчості у вигляді рефренів, евфемізмів: *багато що казати, та мало слухати; як задумав, так і зробив; хай йому земля пером; у добрий час сказати, а в лихий помовчати; бодай тебе добро не минуло; вічна пам'ять*. Це переважно народні побажання, заклинання, обіцянки, клятви, вітання.

Фразеологізми (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот і *lógos* — слово, вчення, поняття + *-ізм*) **галицькі** — вислови дворянського жаргону, що скальковані (перекладені дослівно) з відповідних французьких висловів і містять певний відтінок елегантності, вишуканості: *мій ангел, в один прекрасний день; Нехай це залишається між нами; Між нами (ними) нічого не було;*

Питання життя і смерті; Дозвольте мені вам зауважити; Що ви цим хочете сказати?; Кому ви це говорите?; Яким вітром вас занесло до нас?; Яка муха вас вкусила?

Фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологізм*) **єдності** — Див.: *Єдності фразеологічні*.

Фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологізм*) **зрощення** — Див.: *Ідіоми*.

Фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологізм*) **одиниці** — Див.: *Фразеологізми*.

Фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологізм*) **сполучення** — Див.: *Сполучення фразеологічні*.

Фразеологія (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот і *lygos* — слово, вчення, поняття) — 1) сукупність фразеологізмів певної мови. **Українська фразеологія**; 2) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічний склад мови. Див.: *Фразеологізм*.

Фразёрство (франц. *phraseur* — особа, яка використовує красиві й гучні слова, що ніяк не підкріплені) — мовлення зі звучними, але пустими словами, що вимовляються без внутрішнього переконання та є беззмисловими, не мотивовані перебігом справ. Пор.: *Демагогія*.

Фрази (грецьк. *phrasis* — спосіб вираження, зворот) **гучні** — стилістично бундючні, але не зовсім змістовні висловлення, похвальні або пропагандистські фрази, що інколи мають відтінок демагогії або лицемірства: *Велич наших справ; Економіка повинна бути економічною; Комунізм — це молодість світу, / І його будувати молодим! В епоху свободи і демократії*. Див.: *Бомбаст*.

Фрейм (англ. *frame* — кадр, каркас, рамка) — ті чи інші структури,

що репрезентують стереотипні ситуації у свідомості людини та своїм призначенням мають ідентифікацію нових ситуацій, що ґрунтуються на відповідному стереотипному шаблоні; мовне утворення на позначення відповідної стереотипної ситуації як складника певної концептуальної цілісності; будь-яка система мовного вибору; у різних аспектах Ф. розглядають: 1) у **граматиці** — вибір граматичних правил, лексичних одиниць, мовних категорій, чому властивий статус прототипу сцени; 2) в **етнології мовлення** — базовий елемент, який дослідник легко ідентифікує в рамках ситуації, тому що ситуації підпорядковані визначальним принципам, що «генерують» ті чи інші події, зокрема, соціальні, участь особистості в подіях; 3) у **когнітивній семантиці** — смний, багатоконпонентний концепт, загальнопородове позначення набору понять типу *схема, сценарій, когнітивна модель, народна теорія*, де фрейд — система категорій, структурованих відповідно до мотиваційного контексту, тобто корпусу розумінь, структур практик, історія соціальних настанов; Ф. у цьому вимірі — це «пакет» інформації, знання про стереотипну ситуацію. Формальні Ф. подають як дворівневі структури вузлів і відношень: а) **вершинні вузли** (містять усі дані, що справедливі щодо певної ситуації); б) **термінальні вузли**, або **слоти** (вони заповнюються даними з конкретної практичної ситуації та часто інтерпретовані як підфрейми або уміщені фрейми (М. Мінський). Активізація Ф. через слоти уможлиблює відтворення всієї структури типізова-

ної тематичної ситуації загалом (пор. Ф. «*Театр*» охоплює компоненти: *білетна каса, зал, сцена, гардероб, буфет, спектакль, актори* тощо); 4) у **теорії знання** — одиниця знання, що організована навколо певного поняття й містить найважливіше, типове та можливе про поняття, тому має конвенційну природу та конкретизує ступінь важливості, суттєвості цієї одиниці чи її складників для лінгвокультури (типи Ф. у цьому вимірі: *приїзд до батьків на день народження матері; ритуал дитячого дня народження* под.); Ф. у цьому тлумаченні — структура вузлів і відношень, де вершинні яруси Ф. завжди фіксовані (**вершинні вузли**), тому що виявляють типовість певних речей, а нижчі (**термінальні вузли** або **слоти**) — це певні мікроситуації (*вітання з братом на дні народження матері* тощо); 5) у **теорії мови** — набір гіпотез про влаштування формальної мови для вираження знань, як альтернатива для семантичної мережі або обчислення предикатів; набір сутностей, за прогнозами дослідниками, наявних в описуваному світі; організація збережуваних уявлень у людській комп'ютерній пам'яті сукупно з організацією процесів опрацювання та логічного висновку щодо цього фонду; 6) у **психолінгвістиці** — фіксована система параметрів, що описує той чи інший об'єкт або ситуацію. Див.: *Схема; Сценарій; Шаблон*.

Фрейд (англ. *frame* — кадр, рамка) **взаємодії** — структура репрезентації знань, схема мовленнєвої взаємодії комунікантів.

Фрейд (англ. *frame* — кадр, рамка) **інтерпретації** (лат. *interpre-*

tatio — пояснення, тлумачення, посередництво) — активована у свідомості адресата модель ситуації, що порівнюється із повідомлюваним.

Фрейм-структура (англ. *frame* — кадр, рамка + *структура*) **подійний знань** — структура, що конкретизує умови здійснення комунікативної взаємодії.

Фреквенталії (лат. *frequens*, род. відм. *frequentis* — частий, численний) — Див.: *Універсалії статистичні*.

Фрикативні (франц. *fricativ*, від лат. *fricatus* — тертя) **приголосні** — те саме, що щілинні приголосні.

Фузія (лат. *fusio* — плавлення) — різновид афіксації; спосіб слово- та формотворення, за якого можливе тісне злиття контактних морфем, переважно коренів і багатозначних афіксів (напр., укр. *празький* — *Прага* + *зький*); морфологічно спричинене взаємопроникнення форми сусідніх у слові морфем (пор.: *Аглютинація*), що виявляється у зміні їхнього звукового складу та веде до стирання меж між морфемами, до злиття, склеювання морфем. Пор.: *мінералогія* (*мінерал* + *о* + *логія*) тощо.

Функтив (лат. *functio* — виконання, здійснення + *-тив*) — протагоніст-предмет, який створює ситуацію: *Дерева гнулися від вітру; Внизу грімів Дніпро*.

Функції (лат. *functio* — виконання, здійснення) **комунікації** (лат. *communico* — спілкуюся; лат. *communicare* — перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* — зв'язок, спілкування) — призначення кожного конкретного комунікативного акту й комунікації загалом.

Функції / Функціональний (лат. *functio* — виконання, здійснення) **міжмовної комунікації** (лат. *communicatio* — шлях) — найзагальніші завдання, що постають перед міжмовною комунікацією в суспільстві: функція міжособистісного обміну культурно-значущою та культурно-знаковою інформацією; забезпечення взаємодії між етносами, державами, міжнародними та міждержавними інституціями; освітня; виховна та ін. Див.: *Мова; Мова рідна*.

Функції (лат. *functio* — виконання, здійснення) **мови** — призначення, роль, завдання, функції, що виконує мова у процесі комунікації, самовираження та реалізація й актуалізація у мовленні потенційних можливостей відповідних мовних засобів для вияву різних завдань. Основними функціями мови виступають: **функція комунікативна** — використання мови для спілкування; **функція когнітивна** (мисленнєва, ментальна, гносеологічна) — використання мови у процесі мислення та обміну думками, у процесі пізнання дійсності тощо. **Функція спілкування. Функція повідомлення. Функція впливу**. До функцій мови також належать: **репрезентативна** або **інформаційна**; **аккумулятивна, пізнавальна** (узгальнює й акумулює досвід людських поколінь); **емоційна** (емотивна, виразова); **експресивна** (вираження, увираження), **естетична**; **імпресивна** (вираження), **апелятивна** (звертання); **культурорознавча; номінативна, омовлювальна** (пізнане людиною здобуває свою назву); **виховна; ідентифікаційна** і под.

Функції (лат. *functio* — виконання, здійснення) **слова** — при-

значення, роль лексичної одиниці в мовленні, її актуалізація. **Функція номінативна.** Функція комунікативна. Функція естетична. Функція поетична. Функція синтаксична. Функція формальна.

Функції (лат. *functio* — виконання, здійснення) спілкування — найважливіші способи використання міжособистісної інтеракції в суспільстві: контактної, інформативної, спонукальної, координативної, пізнавальної, емотивної, впливової, встановлення стосунків і т. ін.

Функційний / Функціональний (прикм. від ім. *функція*) — 1) такий, що подає певне явище насамперед з погляду його функції, а не форми. **Аналіз функційний.** Погляд **функційний**; 2) такий, що має відношення до власне-лінгвістичних (семіологічно релевантних), а не фізичних властивостей певної мовної одиниці. **Різновид мови функційний.** Розшарування мови **функційне.** Знак **функційний** — Див.: **Знак.** Зміна **функційна** — Див.: **Зміна.** Стилі **функційні** — Див.: **Стиль**; 3) такий, що включає в завдання лінгвістики не тільки мовну систему та взаємовідношення лінгвістичних елементів, але й відношення лінгвістичних систем і їхніх маніфестацій до позамовної реальності. **Лінгвістика функційна.** Семантика **функційна** — Див.: **Семантика.** Стилистика **функційна** — Див.: **Стилистика.**

Функційна (функціональний) (прикм. від ім. *функція*) **перспектива речення** — те саме, що актуальне членування речення. Див.: **Членування речення актуальне.**

Функційна (функціональна) (прикм. від ім. *функція*) **сти-**

лістика (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — Див.: **Стилистика функційна.**

Функційна (функціональна) (прикм. від ім. *функція*) **стратифікація** (лат. *stratum* — настил, шар + ...*фікація*) **мови** — Див.: **Стратифікація мови функційна.**

Функційний (функціональний) (прикм. від ім. *функція*) **зміст** — те саме, що синтаксичне значення. Див.: **Значення синтаксичне.**

Функційний (прикм. від ім. *функція*) **стиль** (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — Див.: **Стиль функційний.**

Функційно-семантичне (прикм. від ім. *функція* та прикм. від ім. *семантика*) **поле /Функціонально-семантичне поле** — Див.: **Поле функційно-семантичне.**

Функція (лат. *functio* — виконання) — роль (призначення, вживання) мови у людському суспільстві або якої-небудь одиниці в системі мови, визначувана залежністю, співвідношенням з іншими одиницями; завдання тієї чи іншої мовної одиниці, мовної форми (мовного знака); роль мовної одиниці, що реалізується нею при використанні у мовленні. **Синтаксична функція** — роль словоформи у складі речення як одного з його членів.

Функція (лат. *functio* — виконання) **апелятивна** (лат. *appellare* — називати; *appellative function*) — функція впливу на адресата. Апелятивні конструкції складаються з предметної частини (звертання) та дієслівного головного члена. Здебільшого виявлювана у формах звертання. Її основою є те, що «отримувач»

усвідомлюється мовцем як адресат, чим мотивована можливість зворотного зв'язку з адресатом. Останнє зумовлює необхідність врахування адресантом фонових знань свого адресата, апелятивна функція послідовно репрезентована спеціалізованими формами (наприклад, кличного відмінка та ін.) і часто може ґрунтуватися на особливому синтаксичному зв'язку — активній взаємодії форми кличного відмінка іменника та форми другої особи наказового способу дієслова. *Пор.: Дівчино, підійди до мене.*

Функція (лат. *functio* — виконання) **аргументаційна** (лат. *argumentative function*) — аргументація повідомлюваного, що охоплює у своїй ємності шість різних підфункцій: **дані**, **висновок** (зміст твердження), **обґрунтування**, **попередній зміст**, **кваліфіковані аргументації й умови**, за яких можливий виняток (*rebuttal*). Більша частина цих підфункцій в аргументаційному тексті здебільшого не простежувана, тому в межах опису дискурсу наявні: а) дані, б) твердження та пов'язані з ним, в) кваліфікування, г) аргументативні функції як семантичні відношення в тексті, що є засобом доказу або аргументування, зокрема: умови, імплікації, каузальності, діагнозу, допусту, мети, наслідку, зіставлення, контрасту, пояснення, мотивації. Останні є власне-аргументаційними підфункціями — це функції мовних виразів у тексті, що вказують на аргументаційний статус конкретного фрагмента тексту. Постають опертям інтерпретації для інших ілокутивних функцій, наявних у тексті. Невдало реалізовані ар-

гументативні функції стають на перешкоді для відстоювання власного погляду.

Функція (лат. *functio* — виконання) **аспектуальна** (прикм. від ім. *аспект*) — визначає для кожного референтного (тільки референтного) висловлення одне значення з множинності відношень між референтними ситуаціями. Такі відношення торкаються часу, погляду мовця і под. Основу аспектуальності складає ознака результативності, за якою всі референтні висловлення диференційовані на три класи: результативні, нерезультативні та курсивні (останні щодо результативності немарковані). *Пор.: Хлопчик зробив уроки* (результативність); *Хлопчик все ще робить уроки* (нерезультативність); *Завтра хлопчик буде робити уроки* (курсивність). Регулярним виявом реалізації функції аспектуальності є вживання форм виду дієслова, оскільки завдяки видовим значенням, за Р. Ляковським, дія постає як замкнута на собі або як спостережувана зовні (спостерігач) щодо певної наступної (почасти попередньої) дії.

Функція (лат. *functio* — виконання) **атрибутивна** (прикм. від ім. *атрибут*) — один із виявів інтерпретативної функції, що полягає у вираженні відношення між висловленням та референційною ситуацією. Якщо висловлення інтерпретоване щодо того, як ситуація відображена в думці, реалізована часткова атрибутивна функція. Вона містить два значення: предмет думки / повідомлення + ознака, приписувана предмету. Частини висловлення, що виражають ці значення, постають: підметом (логічний суб'єкт) і

Ф

присудок (логічний предикат або атрибут).

Фу́нкція (лат. *functio* — виконання) **афекти́вна** (*affective function*) — інколи називають її емотивною та протиставлена своєю специфікою когнітивній: увесь світогляд, постаючи чуттєво мотивованим, ґрунтується на афекціях, а поняття — на функціях. Метафори завжди постають засобом і когнітивної, й афективної функцій, тому що своєю розмитістю й образністю викликають емоції, а не лише уявлення.

Фу́нкція (лат. *functio* — виконання) **вока́тйвна** (*vocative function*) — функція імен, що використовуються для зосередження уваги людини, до якої звертаються: *Петре!; Іване!; Сину!* і под.; одна з основних семіотичних функцій. Різниця між референтним і вокативним вживанням імен у багатьох мовах систематизована як різниця між термінами референції та термінами адресації, *пор.* відмінкові системи неїдоевропейських мов.

Фу́нкція (лат. *functio* — виконання) **втори́нна** (*secondary function; fonction secondaire*) — вияв вторинної специфікації певної форми, наприклад: *Вечорами добре слухати музику*, де *вечорами* виступає синтаксичним прислівником, залишаючись у формальному відмінковому вияві іменником. Така функція (вторинна) інколи набуває не тільки функційної, але й формальної незалежності, підтвердженням постає між частиномовний перехід — адвербіалізація, субстантивація тощо.

Фу́нкція (лат. *functio* — виконання) **втори́нна** (*secondary function*) **синтакси́чна** (прикм. від ім. *синтаксис*) — функція, що

не корелює з морфологічною приналежністю слова: *Книга про тварин* (іменник виконує функцію прикметника, виступаючи як означення). *Див.: Функція первинна синтаксична; Транспозиція.*

Фу́нкція (лат. *functio* — виконання) **етологі́чна** (прикм. від ім. *етологія*) (**ергоно́мічна** (прикм. від ім. *ергонім*), **евристи́чна**) (*heuristic function*; прикм. від ім. *евристика*) — полягає в тому, що завдяки мовленнєвій діяльності мовець організує дискурс, оптимізує власну поведінку (М. А. К. Хеллідей вважає її текстовою; Б. Шеффер — аплікативною; Я. Наутс — органічною; О. А. Леонтьєв — діактричною). Різновидом етологічної функції виступає інституційна, що виявляється на рівні гіпердискурсу (у межах таких категорій, як «суспільство», «партія», «держава», «фірма» та ін.), де мова відіграє роль фундаментального організатора діяльності суспільних інститутів — сфера зовнішньої комунікації та сфера внутрішньої комунікації. На рівні інтерперсональних дискурсів етологічна функція реалізується через використання рекреаційних операторів, тобто допоміжних мовних висловів, що допомагають мовцєві розв'язати певні психологічні або практичні завдання, *пор.* використання вставних слів, словосполук і речень типу *так би мовити, як мовиться, чи бачите* та ін. Прикладом реалізації етологічної функції постають різного типу допоміжні мовленнєві дії, що мають відтінок несвідомих, неінтенційних (пор. людина, що набрала неправильно номер телефону, за повторного його набору починає його промовляти).

До етологічної функції належить і *ехолалія* — багаторазовий повтор тих самих реплік для їхнього закріплення у пам'яті.

Функція (лат. *functio* — виконання) **граматична** (*grammatical function*) — функція певного слова в реченнєвій структурі з урахуванням формально-граматичного (власне-синтаксичного), семантико-синтаксичного, власне-семантичного та комунікативного рівнів. Розмежовують три типи функцій у членів речення: **граматичну** (підмет, присудок та ін.), **риторичну** (дане — нове, топік — коментар і под.) і **семантичну** (агенса, засіб, результат тощо). Модифікована відмінкова граматики витлумачує ці відношення в термінах перспективи речення. Кожне дієслово, що ідентифікує відповідний аспект події, описуваної в реченні, нав'язує їй відповідну перспективу розгляду ситуації. Виявом такого вибору погляду постає вибір граматичних функцій, що корелюють з підметом й об'єктами вихідної структури речення. Так, якщо необхідно мовцеві знати погляд продавця, то мовець обере дієслово *продати*, а взявши за основу погляд покупця, мовець обере дієслово *потратити* / *витрати* та ін. У чомусь подібний підхід і в моделях «керування і пов'язування» породжувальної граматики (Ноем Хомський), де одним з основних компонентів постає теорія тематичних ролей — тетаролей. Кожне дієслово визначає кожному своєму семантичному аргументу певну тетароль згідно з фактами лексику. На глибинному синтаксичному рівні (у D-структурі) саме тому прямо відбито всі функції і в «граматиці лексичних функцій»

(Дж.Брезнан) для пояснення анафоричних відношень. Ці підходи уможливають пояснення, чому речення типу *Give John the book* звучить природно, а *Return John the book* — ні.

Функція (лат. *functio* — виконання) **дейктична** (*deictic function*) — притаманна вказівним займенникам і прислівникам у так званих «практичних ситуаціях», локалізованих у конкретному просторі й часі. Займенники в багатьох випадках уживані саме в дейктичній функції, наприклад: *Що це в тебе в руці?*, коли немає сенсу говорити про результат прономіналізації як граматичний процес заміни одного із кореферентних складників на займенник. Досить цікавими для граматистів є випадки не суто дейктичної функції, коли, наприклад, категорія особи дієслів і займенників як граматичний центр персональності виступає поліфункційною та виконує власне-семантичну дейктичну функцію співвіднесення учасників позначуваної ситуації з учасниками мовленнєвого акту (співвіднесення як перетин або не перетин). Див.: *Дейксис*.

Функція (лат. *functio* — виконання) **десигнативна** (лат. *designatum* — позначене; *designational function*; *Bezeichnungsfunktion*) — здатність змістовного наповнення мовного знака поєднуватися з акустичним образом (позначенням). Десигнативна функція знака — це охоплення роду або класу об'єктів (денотатів), щодо яких застосовано його, тобто об'єкти з відповідними властивостями, які інтерпретатор враховує завдяки наявності знакового засобу (*птахи як множинність усіх*

Ф

птахіє). Значення слова набуває переважно *десигнативного* статусу в тому разі, коли для мовця суттєвим є його класифікаційний вимір. Так, слово *гарна* для лікаря-дієтолога щодо визначення особливостей певної дієти для пацієнта має переважно десигнативне значення, а для пацієнта — десигнативне й оцінне. Десигнативна функція інколи має парадигму вираження, що постають фіксаторами першого тільки в рамках номінативної одиниці (*-оньк-, -есеньк-, -юсіньк-* і под. як вияви десигната пестливості: *кумонька, теплесенький, тонюсінкий*) (пор. у цьому напрямі міркування: Гегель в «Енциклопедії» має на увазі саме цю функцію, суть якої — те, що дух приписує зовнішнє й одночасно ідеальне існування тим існуванням, які сам встановлює із об'єктів свого світогляду).

Функція (лат. *functio* — виконання) **динамічна** (*dynamic function*) — видозміни тих чи інших мовних одиниць у структурі ієрархічно вищих одиниць, у мовленнєвій комунікації; вияви таких одиниць динамічні, тому що, постаючи часто зв'язаними, вони створюють зміни, встановлюють шлях пізнання світу особистістю, напрями змін у пізнанні.

Функція (лат. *functio* — виконання) **дискурсна** (*discourse function; discursive function*) — функція, спрямована на доцільне використання речення в дискурсі. Таке завдання розв'язує, наприклад, стратегічне розташування «теми» в реченні (коли вважають темою перший складник речення, позбавляють поняття теми такого функційного зачину). У термінах комуніка-

тивного динамізму можна сказати, що тема є елементом з мінімальною дискурсною функцією (їй притаманний найменший ступінь комунікативного динамізму (Дж. Фірбаса)), їй характерний найменший вплив на розвиток дискурсу. Розмежовують чотири дискурсні функції в реченні: тема, контраст, вичерпний перелік, нейтральний опис. Основні частини мови — іменник і дієслово — виступають універсальними лексикалізаціями таких прототипних дискурсних функцій, як: «дискурсно-керований партиципant» (*discourse-manipulable participant*) і «подомлювана подія» (*reported event*). Граматики мов здебільшого зараховують до цих категорій одиниці з морфосинтаксичними показниками, залежно від того, якою мірою вони наближені до своєї прототипної функції.

Функція (лат. *functio* — виконання) **дискурсно-прагматична** (*discourse pragmatic function*) — функція, що пов'язана з комунікацією і виявом внутрішньореченнєвої лінеарності: а) статус, визначуваний інформацією; б) послідовно марковані операції зміни відношень; в) членування дискурсу. Різні мови по-різному упорядковують свій дискурс щодо цього. Невдачі в упорядкуванні дискурсно-прагматичних функцій зумовлюють зауваги інформантів типу: *Я це зрозумів, але ми так не говоримо; У нас так не можна говорити* і под. Дискурсно-прагматичні функції вживані для встановлення референтів для використовуваних імен і словосполучень. В інтерпретації дискурсу переважно номінальна інтерпретація ре-

чення, без домислення, можлива без переосмислення пресупозицій для попередніх речень. Це постає аналогічним щодо того, коли вживання означеного артикля інтерпретують як референцію мовця до старої інформації. Окремі такі інтерпретації ґрунтуються не на семантичній пресупозиції, а на дискурсній функції, *пор.* віднесення референта, згаданого мовцем, до відповідного класу.

Функція (лат. *functio* — виконання) **евристична** (*heuristic function*) — функція такого вживання мови та мовних одиниць, коли прагнуть з'ясувати питання, *чому* в реальності все відбувається так, а не інакше. У результаті не сподіваються встановити справжні причини, але отримують хоча б приблизну уяву про них.

Функція (лат. *functio* — виконання) **експозитивна комунікативна** (*expositional communicative function*; *Darstellungsfunktion*) — різновид комунікативної функції тексту (не обов'язково літературного), відносно незалежна від змісту конкретного тексту, а швидше така, що стосується кількох типів тексту одночасно (наприклад, до кількох текстів, що викладають ту саму проблему).

Функція (лат. *functio* — виконання) **експресивна** (*expressive function*) — експресивне навантаження мовної одиниці, що внутрішньо властиве їй або набуває в умовах контексту; експресивність значущих одиниць мови, що складають її інвентар, щільно пов'язана з прагматикою мовлення. Експресивність — це вияв у змісті мовних сутностей емотивного відношення суб'єкта мовлення до елементів зовніш-

нього або внутрішнього світу людини, експресивна функція мовних одиниць визначується в здатності мовних одиниць виражати суб'єктивну модальність. З експресивністю пов'язані певні різновиди суб'єктивної модальності: 1) позитивне або негативне суто емоційне (взаємодією зі сферою почуттів-переживань) ставлення до позначуваного (*ніченька, сонечко, малесенький, малюсінький, дитинонька*); 2) квалікативно-оцінне ставлення до позначуваного, що ґрунтується на усвідомленні особистостями певного мовного колективу відповідного якісного (квалікативного) або кількісного (квантитативного) «стандарту» буття позначуваного, відхилення від якого зумовлює позитивну або негативну оцінку (*писанина, патякати, теліпати або носитися, зманкрутитися*); 3) соціальні реакції на позначуване, пов'язані з настановою мовців на окремі норми вжитку засобів у відповідних умовах мовлення або стилістичних шарах мови, порушення яких зумовлює позитивний або негативний соціально-рольовий ефект (*пор. гордия, світоч, непорущий, пурпуровий і мимри, базікати, теліпало*). За розрізнення цих видів суб'єктивної модальності (надає відповідного експресивного забарвлення мовним сутностям) спільним для всіх них є псевдоподібне нашарування суб'єктивної модальності на об'єктивний зміст мовних одиниць (за Телія). Одним із аспектів експресивної функції є те, що мовець добирає елементи, які роблять висловлення доцільним на тлі його настанови або емоційного включення в зміст його мовлення.

Ф

Мовець може бути іронічним, скептичним, стриманим, на-смішливим, сентиментальним тощо. На інтенції мовця може впливати ступінь формальності міжособистісних стосунків, але навіть у цьому разі експресивна функція легко виділяється зі складу інших. Інші функції, такі як поетична, можуть виявлятися експресивною функцією, що може підвищувати або знижувати їхню ефективність: наприклад, зробити зміст тексту інтригуювальним для читача та надати художніх, емоційних та інтелектуальних властивостей. Ще один аспект експресивної функції — передача думки автора — така сигналізована авторською інтенцією, експресивна, обов'язково повинна передаватися під час перекладу текстів з однієї мови на іншу, що відповідає стандартам культури; неврахування її робить переклад неадекватним. Ось чому ранні переклади творів Йоганна Гете з німецької мови створюють у сучасного читача враження надмірної сльозливості. Інформативна функція протиставляється каталітичній: емоції можуть стимулювати або полегшувати, або, навпаки, утруднювати когнітивні й інші психічні процеси, спонтанний вияв емоцій протиставлюваний їхньому стратегічному використанню.

Функція (лат. *functio* — виконання) **естетична** (*aesthetic function*) — спрямованість стилістики конкретного тексту на досягнення того або іншого естетичного (зокрема, літературного) ефекту. *Пор.: Функція поетична; Функція експресивна.*

Функція (лат. *functio* — виконання) **знакова** (*sign function*) — у

гloseматиці — наявне співвідношення між вираженням і змістом знака кваліфіковано як «солідарність» (за Луї Ельмслевим); символу властива знакова функція, якщо він вказує на соціальне або релігійне співвідношення різних людей; причому цей символ у такому разі є не просто знаком, він не лише вказує на таке співвідношення, але навіть може його конституювати (за Георгієм Гадамером). Інколи термін Ф. з. вживається як синонім термінів **репрезентація** і **семіологічна функція** (В. Ван Валін). Загалом у мові можуть бути виділені монофункційні знаки — реалізують лише ідентифікаційну (власні назви, дійктичні слова) або лише предикатну функцію (нереферентні слова), і біфункційні знаки, здатні відігравати будь-яку з цих ролей. Семантика цих останніх пристосована і до того, щоб називати, і до того, щоб позначати (за Н. Д. Арутюновою).

Функція (лат. *functio* — виконання) **зображення** (лат. *functio* — виконання, здійснення) — призначення, роль, завдання, що їх виконує ілюстрація в межах креолізованого тексту.

Функція (лат. *functio* — виконання) **ідеаційна** (*ideational function*) — завдяки цій функції мова є засобом «змісту» — тобто досвіду людини (носія мови) в реальному світі, охоплюючи також внутрішній світ її власної свідомості. Реалізуючи цю функцію, мова одночасно структурує досвід і допомагає визначати свій погляд на речі. Синонімами щодо найменування цієї функції виступають: **репрезентаційна**, **когнітивна**, **семантична**, **фактично-поняттєва** й **експерієнційна**. Прикладом ідеа-

ційної функції є транзитивність.

Функція (лат. *functio* — виконання) **іконічна** (*iconic function*) — фонологічним правилам, крім фонетичної функції, притаманна ще й іконічна: створюють дистрибутивну репрезентацію парадигматичних відношень, що визначають множинність фонем. У такому разі парадигма постає як діаграматична, що й називається іконічною функцією правил. Очевидно, те саме стосується й інших різновидів правил.

Функція (лат. *functio* — виконання) **ілокутивна** (*illocutionary function*) — функція, виконувана висловленням як певним типом мовленнєвого акту — як ілокутивним актом (*див.: Акт мовленнєвий*). На відміну від перлокутивної функції, орієнтованої на зовнішні наслідки мовленнєвого акту, ілокутивна функція спрямована на внутрішні наслідки. Розмежовують чотири типи ілокутивних функцій, залежно від того, як вони пов'язані з соціальною метою встановлення та підтримки відповідного типу відношень між людьми: а) **конкурентія**, коли ілокутивна мета конкурує із соціальною метою, напр.: *наказ, питання, прохання*; б) **збіг**, коли ілокутивна мета збігається із соціальною роллю, наприклад: *запрошення, пропозиція, вітання, подяка*; в) **співробітництво**, коли ілокутивна мета байдужа щодо соціальної мети, напр.: *твердження, повідомлення, оголошення, інструкція*; г) **конфлікт**, коли ілокутивна мета перебуває в конфлікті із соціальною метою, напр.: *погроза, звинувачення, прокляття*. Перші дві значною

мірою пов'язані з звичливістю. Ілокутивна функція в тексті — це те, що відповідає на питання «Як досягати своєї мети за допомогою текстів» («How to do things with texts»). За допомогою таких функцій уже сприйняті фрагменти тексту переінтерпретовуються. Виділяються три значні класи ілокутивних функцій у тексті: **семантико-топікові, каузальні й аргументативні**. На відміну від інтерактивних функцій, ілокутивні можна перифразувати за допомогою перформативного дієслова. Розрізняють **ініціативну** (спрямовану на те, щоб викликати реакцію у співрозмовника) і **реактивну** ілокутивні функції, кожна зі своїми умовами спільної зустрічності. Те чи інше досягнення домовленості (*négociation*) містить три етапи: **ініціативу мовця, реакцію співрозмовника й оцінку мовця**. Кожна така фаза називається інтервенцією. Ілокутивною функцією в такому разі можна назвати те, що зв'язує між собою ці інтервенції.

Функція (лат. *functio* — виконання) **імагінативна** (*imaginative function*) — функція створення «наче», коли дійсність наче (від)творюється, а недзеркально (як було б у разі репрезентаційної функції) виявлювана.

Функція (лат. *functio* — виконання) **імпресивна** — здатність мовних засобів передавати враження, відчуття.

Функція (лат. *functio* — виконання) **індексальна** (*indexical function*) — функція, протиставлена цільовій функції мови. Аналітично програмований індексальні функції є спільні для фрагментів мовної форми та постають індексами для відповід-

них елементів, що виділяються в контекстних параметрах.

Функція (лат. *functio* — виконання) **інструментальна** (*instrumental function*) **мови** — базова функція мови, примітивна функція висловлень (у біхевіористів — функція спеціального типу стимулів, *tands*), що дозволяє мовцеві зробити так, щоб хто-небудь зробив для нього щось. У системній граматиці — це інструментальна функція, або «функція типу *Я хочу*» — вживання мови для задоволення матеріальних потреб (М. Геллідеєм). Спільність одиниць мовлення та думки визначується тим, що їм властива спільна дискретна основа, що забезпечується мовою. Дискретні мовні операції реалізуються на спільному матеріалі — об'єктивному світі, унаслідок чого в одиниць думки і в мовленнєвих одиниць наявний той самий зміст. Далі ж активною постає функційна відмінність думки і мови. Відповідно до цього відбувається і диференціація **інструментальних функцій знака**, яких, очевидно, постає дві: перша — інструментальна функція знака — полягає в тому, що він є засобом пізнання, а інша — в тому, що він постає засобом спілкування. Ці функційні відмінності знака зумовлюють і те, що в обох цих різновидах його застосування реалізовано різний синтаксис і різна синтаксична моделювальна техніка. У першому (знак — засіб пізнання) наявна спільна загальнолюдська фізіологічна та психологічна основа, тому мисленевий синтаксис вивисується над національними відмінностями, хоча він, певною мірою, має різні індивідуальні градації щодо своєї досконалості, зумов-

лені ступенем культури, фаху, особистими якостями. У другому (знак — засіб спілкування) простежуване підпорядкування кодексу суворих правил (максимум спілкування, постулатам), що умовно приймаються для забезпечення всезагальної доступної зрозумілості (за В. Звегінцевим). Отже, наявні дві інструментальні функції мови: когнітивна та комунікативна.

Функція (лат. *functio* — виконання) **інтераціональна** (*interactional function*; *interactive function*) — на відміну від регулятивної функції «роби, як я тобі кажу», інтераціональна функція — функція типу «я і ти» (охоплюючи — в дитячому спілкуванні — «я і мама»). В усній оповіді інтераціональна та комунікативна функції розмежовуються (хоча при цьому не заперечується, що спілкування, або комунікація, є різновидом інтерації). Інтерактивні функції реалізуються завдяки формі оповіді як однієї з множинності форм презентації стану та вияву речей. На відміну від ілокутивних функцій, інтерактивні не можуть перифразовуватися за допомогою перформативного дієслова; так, *por. justifier* (наводити докази) і *vérifier* (верифікувати), з одного боку, і *remercier* (висловлювати вдячність) і *informer* (повідомляти), з іншого.

Функція (лат. *functio* — виконання) **інтерлінгвістична** — вплив однієї мовної системи на іншу/інші. Постає у зумовленості мовних змін унаслідок контактності — неконтактності, односпрямованості — взаємоспрямованості, конвергенційності — дивергенційності. Результатом мовних контактів здебільшого

є інтерференція мовних систем (проникнення елементів однієї мовної системи в іншу, і навпаки). В умовах неконтактності і. ф. виконують мови з високим міжкультурним статусом, *пор.* класичні мови. Здебільшого взаємодія є односпрямованою, підтвердженням чого виступає, наприклад, експансія латини в середньовічній Європі, французької мови в XVII–XIX ст. Унаслідок взаємних впливів у групі мов виникають мовні ареали (балканський або балтійський). Переважно і. ф. мови виявляється у вигляді конвергенції, тобто наближення двох і / або більше мовних систем. Такий характер мала русифікація у мовній політиці СРСР, наприклад, у сфері кодифікації правопису, орфографії білоруської (О. Кіклевич), української та інших мов. Мовна дивергенція виявляється зазвичай в умовах відцентровості соціально-історичних процесів. Останнє досить поширено в державах колишнього СРСР, колишньої СФРЮ, де переважно з 90-х років XX ст. проводиться мовна політика (офіційна або неофіційна), метою якої постає децентралізація мов.

Функція (лат. *functio* — виконання) **інтерпретативна** (прикм. від ім. *інтерпретація*) — полягає в додаванні до диктального компонента висловлення інтерпретативного. Унаслідок поєднання номінації й інтерпретації висловлення постає як авторизована проєкція певного фрагмента дійсності. Сферу значень інтерпретативної функції охоплює множинність поглядів мовця / інформатора — третьої особи, від якої мовець отримав інформацію щодо певного стану

речей: у вірші може бути так: *йшов один, а прийшло троє* (О. Небилів). У цьому разі реалізовано значення потенційності, що належить до інтерпретативної функції. Інколи погляд (інтерпретація) постає як двоаргументний предикат, де першим аргументом виступає мовець (або його інформант), а другим — описувана ситуація, відношення ситуації та висловлення, саме висловлення і под. Тому можна розмежовувати різні види інтерпретації: модальний, атрибутивний, темо-рематичний, метамовний, імплікативний, юнктивний, прагматичний, стилістичний та інші, що в рамках висловлення слід розглядати як окремі функції висловлення.

Функція (лат. *functio* — виконання) **категорійна** (*categorial function*; *categorization function*; *category function*) — основний вияв семантики тієї чи іншої морфологічної (семантика субстанційності; семантика процесуальності тощо), словотвірної (семантика демінутивності; семантика пейоративності і под.) і синтаксичної (семантика суб'єкта; семантика каузатора та ін.) форм, вияв наповнюваності форми певними внутрішньокатегорійними (семантика чоловічого роду і под.), міжкатегорійними (віддієслівний іменник із внутрішньопритаманною семантикою активної валентності та ін.) закономірностями взаємодії та взаємозумовленості. Інколи вважають, що типологія мов досліджує, як функціонують категорії в різних мовах, тобто, займається категорійними функціями (за Луї Єльмслевим). Когнітивна лінгвістика передбачає, що світ

не відбитий у мові об'єктивно: у мові наявна функція категоризації, або категорійна функція (*categorization function*), що нав'язує світу певну структуру, а не просто така, що виявляє «об'єктивну реальність». Мова є способом організації знань, що виявляє потреби, інтереси та досвід індивідів і культур. Дослідження категорійної функції лексику віддавна притягує значно більшу увагу, ніж аналогічна функція граматичних конструкцій, оскільки її значно легше аналізувати. Найбільшою мірою на останній проблемі сконцентровано увагу когнітивної граматики (Р. Леонакер), а також «конструкційної граматики» (Ч. Філлмора). Категоризувальна функція мовних одиниць досліджується у трьох аспектах: 1) аналіз внутрішньої структури категорій, що взяті кожна окремо, в основному в термінах теорії прототипів; 2) розгляд більших концептних структур, що комбінують кілька окремих категорій у зв'язану ментальну модель. Це дослідження реалізується в різних напрямках; особливо поширеним є розгляд метафор, аналізуються «узагальнені метафори» (Дж. Лакофф), а також у фреймовій семантиці (Ч. Філлмор (*див.: Фрейм*)). У лінгвокультурологічних дослідженнях межі розгляду розширюються, і пропонуються відповідні «культурні» моделі (Ч. Філлмор), що часто мають динамічний характер; наприклад, динамічною є концепція ментальних просторів, що описує, як ментальні моделі — «часові конструкти» — будуються під час дискурсу; 3) відношення між формою та значенням досліджувані з погляду загаль-

ного напрямку мотивації, наприклад, форми іконічності.

Функція (лат. *functio* — виконання) **когнітивна** (пізнавальна, акумулятивна, гностична) (*cognitive function*; *Erkenntnisfunktion*, *kognitive Funktion*; *fonction cognitive*) — спільна назва для сукупності процесів і властивостей уваги, сприйняття, засвоєння, збереження та згадування знань, а також формування понять і мислення, тому інколи говорять про **когнітивні функції**. Почасти розмежовують символічну та когнітивну функції значення (*symbolische Funktion der Bedeutung und ihre Erkenntnisfunktion*), проникнення в суть значення пов'язуючи саме з когнітивною функцією (за Е. Гусерлем). Під когнітивною лінгвістикою мають на увазі сьогодні дослідження мови в її когнітивній функції, де «когнітивність» належить до основної ролі проміжних інформаційних структур (побутують у нашій ментальності), коли суб'єкт контактує з довкіллям. Фокус уваги когнітивної лінгвістики, на відміну від когнітивної психології, знаходиться на мові як засобі організації, опрацювання та передачі цієї інформації, як скарбниці знань про світ, як структурованому зібранні значущих категорій, що уможливають опрацювання нових вражень і збереження інформації про старі (*див.: Лінгвістика когнітивна*). У психологічному вимірі когнітивна функція полягає у позначенні словами (або знаками) не тільки речей сприйнятого світу з фіксуванням їх у пам'яті, але й результатів мислення, що пов'язувані за допомогою назв у єдине ціле. Ф. к. властива мовленню загалом і

його фрагментам зокрема. Ця функція притаманна об'єднувальному, інтегровальному началу в інтерпретації дискурсу. Так, Ф. к. оповіді (*narrative*) полягає в тому, щоб репрезентувати всі співвідношення як єдине ціле, якому притаманна когерентність і що приносить естетичне й емоційне задоволення; в історичній оповіді до всього додається вимога правдивості. Ф. к. властива та словотвору тому, що деривація зумовлює розширення словника й людина здатна ширше освоїти когнітивну дійсність. Особливий інтерес складають Ф. к. метафори. Традиційна думка кваліфікує метафору як таку, за якою Ф. к. метафори полягає у вираженні аналогії, а тому метафора є тільки риторичною й орнаментальною. У кінці ХХ ст. це тлумачення переглянуто, оскільки, з одного боку, окремі метафори можуть бути зведені до буквального аналізу та їм не властива ніяка Ф. к., крім риторичної, з іншого, наявні й такі, які не можна тлумачити буквально та їм властива когнітивна функція. Метафорам притаманні не тільки когнітивні, але й афективні функції: перші, тому що пояснюють щось неясне, а останні — тому що викликають емоції. У точних науках, а також у філософії, політиці й повсякденному житті, немає суттєвої різниці в когнітивному аспекті між буквальними і метафоричними твердженнями. Метафора організовує явища перед тим, як їх досліджувати, й активізує мовцєві словниковий запас, за допомогою якого таке дослідження далі й реалізується. Метафорі властива й інша Ф. к. — вона упро-

ваджує новий спосіб організації об'єктів, коли під одну рубрику підводить об'єкти, яким притаманні етикетки з різними буквальними смислами, тим самим розширює поняттєвий репертуар. Активно метафора розширює запас предикатів для класифікації об'єктів аналізованої сфери. Ф. к. — полягає в тому, що у формах і структурах мовних одиниць наявна інформація про світ, тому завдяки знанню мови її носії мають доступ до конвенційної, напрацьованої певною культурною традицією мовної картини світу, до системи концептів, стереотипів. Роль мови у пізнавальних процесах досліджує когнітивна лінгвістика, почасти лінгвокультурологія. У когнітивній лінгвістиці розглядають процеси категоризації, концептуалізації емпіричних даних за допомогою мовних знаків; у лінгвокультурології простежують стереотипні в рамках певної культурної спільноти уявлення про явища довкілля, відбиті у мові. Основу когнітивних досліджень представляє теза психологічно-мовознавчого напрямку (ХІХ ст.) про мотиваційну природу мови — зумовленість її внутрішньої структури психічними процесами, що відбуваються у свідомості й підсвідомості мовних суб'єктів, та досягнення комп'ютерної науки та її лінгвістичної галузі, спрямованої на опрацювання автоматизованих методів зберігання, опрацювання та використання лінгвістичних знань й інформації, вираженої знаками природної мови. У другій половині ХХ століття у світовому мовознавстві відбулася «когнітивна революція», суть якої

Ф

полягає у поширенні інтерпретативного підходу до опису знакових систем (В. Дем'янков). Сьогодні активізовано пошуки у царині опрацювання та зберігання знань із залученням досягненням когнітивної психології, орієнтованої на аналіз пізнавальних процесів людини (*сприйняття, пам'ять, увага, мислення, планування діяльності, навчання* тощо). Ці два основні джерела і мотивували постановня *когнітивізму* як першого етапу когнітології та *конекціонізму* — як другого етапу когнітивних студій (усі форми знання постають у вигляді сітки вузлів і зв'язків між ними, а вузли — це поняття, пропозиції, фрейми), сучасні пошуки закріплювали постановня *модуляризму* (передбачає наявність у мовленнєвому механізмі людини низки незалежних і автономно чинних систем опрацювання вихідної інформації — модулів) і *гібридного (змішаного)* принципу — як компромісу між конекціонізмом і модуляризмом; заперечення ж модуляризму мотивувало вияв *холізму*, за яким людська свідомість розглядається як цілісна функційна система, де мова є епіфеноменом когніції. Інтегрування когнітивної лінгвістики з традиційними та новими галузями мовознавства зумовило виникнення її перспективних напрямів типу когнітивна фонетика, когнітивна семасіологія та ономасіологія, когнітивні аспекти граматики і под.

Функція (лат. *functio* — виконання) **комічна** — ефекти мовленнєвого впливу, що зумовлює відповідний вияв почуттів адресата.

Функція (лат. *functio* — виконання) **комунікативна** (*communicative function*) — функція мови у спілкуванні. Цей термін використовувався ще до Карла Бюлера. *Пор.*: Е.Гусерль наголошує: «Вислови в комунікативній функції діють як докази» (*Anzeichen*). Інколи термін Ф. к. вживають як синонім для «реально переданого повідомлення» (*conveyed meaning* (Дж. Лаккофф), на противагу значенню, що переважно передається певною мовною формою. Ця функція орієнтації на іншу людину є «безпосередньою дійсністю текстів». Ф. к. речення охоплює сукупність усіх комунікативних властивостей речення, суттєвих для текстотворення, які не можна обмежити тільки семантичними, лексичними, синтаксичними та морфологічними структурами. Сюди належать: структура наміру, вказівки і презумпції, соціального статусу й навіть статі спілкування. Комунікативна дисфункція (*mal-function*) може бути наслідком нерівнорядного соціального статусу комунікантів. Один із різновидів комунікативних функцій пов'язаний з висловленнями, що не посідають визначальної лінії у спілкуванні (*concomitant expression phenomena*) — зі всякими «охами» тощо. В еволюції мови можлива і зміна, що називається ритуалізацією, коли мовленнєва дія, що мала статус допоміжної комунікативної функції, «емансипується» й набуває самостійного виміру. Комунікативна функція примушує розглядати мовну форму не як статичний об'єкт, а як динамічні засоби вираження. Набір таких принципів динаміки, завдяки яким

мова адаптується до комунікативних функцій у вживанні мови, називається конверсаційною риторикою. За допомогою цих стратегій комунікативні функції реалізуються шляхом конкретних змістів оповідей; є функції, що насамперед орієнтовані на адресанта (самопрезентація та психічна / комунікативна розрядка), на адресата (розвага, з одного боку, й інформування, з іншого), і на контекст (доведення та пояснення). А мета «контрастивної прагматики» — зіставити комунікативні функції в різних мовах і з'ясувати, як ті самі функції реалізовані в різних мовах. Це уможливорює обґрунтування гіпотези «про ізоморфізм»: різниця у формі завжди пов'язана з різними комунікативними функціями, а подібності — з подібностями комунікативних функцій. Інша гіпотеза співвідносить типологію маркованості з комунікативністю: типологічна маркованість мовних структур корелює з природою комунікативних функцій, яким ця маркованість служить. На комунікативній функції (а не лише на поетичній функції), на використанні слів для передачі інформації, ґрунтується літературна традиція. Це зумовлює ілюзію, наче мова може поставати «автономною», наче слова можуть нести значення самі та що в цьому полягає їхня первинна функція. Насправді ж мова ніколи не буває ні повністю автономною, ні повністю комунікативною. Мові властива тією чи іншою мірою ідеалізація у відповідному вимірі. Традиційне протиставлення у мовознавстві формальних і комунікативних графік не можна визнати віч-

ним, тому що суто формальний підхід не виключає комунікативного. Загалом формалізована теорія можлива, і така теорія буде описувати мову в термінах її комунікативних функцій. Ф. к. тісно пов'язана з іншими функціями мови: 1) з експресивною — особливо в усній розмові обидва моменти — момент комунікативний і момент експресивний — тісно переплітаються. Опертям конкретних висловів є насамперед комунікація, і якщо експресивне вираження дещо розростається, то все-таки воно не може бути чимось іншим, як форма, що виросла на ґрунті комунікативної функції (за В. Матезіусом); 2) з функцією номінації та з процесами композиції тексту. Ця функція виявляється отримувачем унаслідок стратегій інтерпретації; 3) з граматичними та семантичними функціями, тому що Ф. к. модальних дієслів особливо щільно переплетена з метою мовленнєвих дій. Згідно з трьома основними комунікативними функціями можна виділити три типи фокусування в реченні: а) предикування властивостей певного топіка — предикатний топік, у функції структури «топік — коментар»; б) ідентифікація аргумента певної пропозиції — аргументний фокус, ідентифікаційна функція; в) уведення нового дискурсного референта або повідомлення про подію — фокусування речення, тобто презентаційна функція, або функція повідомлення про подію. Загалом Ф. к. — це призначення мовної одиниці, її ієрархічно верхинне значення — бути мисленнєвим і комунікативним засобом.

Ф

Функція (лат. *functio* — виконання) **конативна** (лат. *connatus* — народитися (виникнути) разом, одночасно; бути вродженим; *copative function*) (= *prescriptive function*) — функція засвоєння мовою; наявна, наприклад, у нормативному дискурсі; ця функція є виявом влади слова над поведінкою інших людей; така влада подається як легітимна й авторизована, але може маскуватися під вираження думки (наприклад, подаватися як констатувальний вислів).

Функція (лат. *functio* — виконання) **контрастивна** (*contrast function*) — одна із семантико-топікових функцій, за її допомогою зміст різних фрагментів мовлення протиставляється, щоб зробити прозорішим ілюкативний намір. До засобів контрастування в межах тематичної структури дискурсу належать антонімія й численні синтаксичні засоби. Контрастивна функція підпорядкована принципу антитектичності мовлення. Різновиди контрастивної функції: 1) порівняння предметів і предикатних десигнатів; дві можливості, які, поєднуючись між собою, дають усе розмаїття контрасту в реальних дискурсах: а) рівність — подібність — неподібність і б) субстанція — кількість — якість; 2) протиставлення подібних змістів цілих текстів; 3) коли зіставляються неподібні змісти на відповідному семантичному тлі з наголошенням значущості кожного з них як самодостатнього; 4) емпатична координативна конструкція, пов'язана з очікуванням (виправданим або невиправданим) фонових знань в адресата; якщо очікування не виправдалося, ви-

користовуються засоби для «підняття» попереднього дискурсу, відмова від первинного твердження або повна відмова від своїх висловлень.

Функція (лат. *functio* — виконання) **культурно-суспільна** (*культурно + суспільна*) — функція забезпечення мовою всіх різноманітних національно-культурних і соціально-корпоративних потреб; з погляду соціальних розшарувань і культурно-суспільних функцій літературна мова являє собою складну систему взаємодії між усним і писемним мовленням, з одного боку, і між фахово-сленговими типами й письмовими жанрами, з іншого. Розмаїття сплутувань мовних форм у літературному мовленні ускладнюване ще й домішкою етно-діалектних відмінностей. Літературна мова — не тільки знаряддя соціальної взаємодії, але й форма індивідуально-творчих взаємодій (за В. Виноградовим). Тому похідним є реальний зв'язок її з мовою літературних творів, за посередництва яких входять у її систему індивідуальні новотвори семантичного (особливо у сфері фразеології) і синтаксичного типу. Інколи індивідуально-художні мовленнєві побудови визначають норми розвитку літературно-книжного мовлення (пор., наприклад, мову Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького та ін.), особливо в тому разі, коли репрезентаційне тло інших виявів мови є нівельованим, аморфним, адміністративно забороненим тощо.

Функція (лат. *functio* — виконання) **латентна** (*latent function*) — тобто не виражена функція, та,

яку герменевти прагнуть виявити, щоб зрозуміти автора краще від нього. У такому разі зміст твору, система його художніх образів тлумачаться крізь призму суспільно-історичного тла, усталених принципів і закономірностей, пізнання функційного навантаження різних символів та ін.

Функція (лат. *functio* — виконання) **лексична** (*lexical function*) — роль, що відіграється тими чи іншими елементами плану вираження в ідентифікації слова як лексичної одиниці; той самий зміст, якому властиві позиційно зумовлені варіанти вираження; відношення відповідності між словами або словосполученнями, що постають або як різновид лексичної заміни (відповідність на ґрунті збігів лексичного значення в парадигматичі), або як вияв лексичного параметра (відповідність на ґрунті спільності певного типового значення в синтагматичі).

Функція (лат. *functio* — виконання) **маніфестована** (*manifest function*) — її називають інколи **функція виражена** (*expressed function*) — виражена мовними засобами сутність, інтенція; вираження у прямому смислі слова супроводжує семіотичні засоби, що функціонують для прямого і, зазвичай, інтенційного втілення емотивності. Маніфестована, або виражена, функція в соціологічній концепції виступає єдиним предметом дослідження; цій настанові протиставлена почасти герменевтика (Ганс-Георг Гадамер), у якій, як і в романтичній герменевтиці, ставиться мета виявити навіть невиражені функції, що містяться лише в задумі авто-

ра тексту, — за спроби зрозуміти автора краще, ніж він сам себе розумів.

Функція (лат. *functio* — виконання) **метакомунікативна** (*metacommunicative function*) — у найширшому сенсі — стратегії, пов'язані з усною традицією, ґрунтуються на спільному знанні та на міжособистісних відношеннях між комунікатором й аудиторією. У цьому вони мають опертям метакомунікативну функцію мови (за Г. Бейтсоном), останнє простежуване також у процесі використання слів для повідомлення про ставлення між співрозмовниками. Літературна традиція ґрунтується на комунікативній функції мови: на використанні слів для повідомлення інформації або змісту.

Функція (лат. *functio* — виконання) **металінгвістична** (*fonction métalinguistique*) — у силу принципу еквівалентності, та сама річ може бути презентована самою природою нормально функційного дискурсу (викласти коротко, стримано, розлого, із зайвими деталями, сухо та ін.). Це розгортання дискурсу і характеризують як металінгвістичне функціонування.

Функція (лат. *functio* — виконання) **метамовна** — функція мови бути засобом дослідження й опису мови в термінах самої мови.

Функція метапоетична (*metapoetic function*) — ця функція притаманна висловленню про систему правил, що регулюють продукування та сприйняття літературних текстів або мовленнєвих актів, а також про сам процес створення літературного твору. Такий «метапроцес» є не «абстрагуванням тексту», а дискурсом, адресованим відповідній

Ф

аудиторії. *Пор.*: агресивно-наступальний виступ перед читачами; педагогічно-наставницький коментар перед батьками; самозахист автора перед відповідною аудиторією та ін. Граничним виявом такої функції може бути відносна й абсолютна канонізація відповідних зразків, певних авторів, відповідної тематики. Так, у радянському літературному просторі «охоронною грамотою» часто поставали поезії про Комуністичну партію, про Леніна, інколи канонізовувались поетичні стандарти та гарантувалася певним авторам публікація за відповідними стандартами тощо.

Функція (лат. *functio* — виконання) **меті** (*purposive function*) — функції мети переупорядковують ієрархію індексальних функцій для носіїв мови, дозволяючи орієнтуватися в потоці дискурсу.

Функція (лат. *functio* — виконання) **міжособистісна** (*interpersonal function*) — функція міжособистісного спілкування; завдяки міжособистісній функції (*interpersonal function*) мова уможливорює встановлення та підтримку соціальних взаємин для вираження соціальних ролей, що охоплюють правила повідомлення — комунікування — створювані самою мовою. Наприклад, ролі мовця, що запитує, й мовця, що відповідає, які беремо на себе, коли ставимо питання. Цим вирішуються завдання спілкування. Посередництвом цієї «міжособистісної» функції виділяються соціальні групи, а індивід ідентифікується й утверджується у своєму статусі, тому що спілкування сприяє вираженню та розвитку індивіда як особистості.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови волюнтативна** (лат. *voluntas* — функція волевияву мовця, впливу на слухача. *Див.* також: **Функція апелятивна**; **Функція аргументаційна**).

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови гносеологічна** (грецьк. *gnosis* — пізнання та *logos* — слово, вчення) — пізнавальна функція (мова як інструмент пізнання світу). *Див.*: **Функція мови пізнавальна**; **Функція когнітивна**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови емотивна** (прикм. від ім. *емотив*) — функція вираження почуттів і емоцій.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови естетична** (прикм. від ім. *естетика*) — функція вираження й виховання прекрасного. Синонім: **Функція поетична**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови етнічна** — функція ідентифікації людей у межах конкретної національної лінгвокультурної спільноти, їх згуртування та відмежування від членів інших національних лінгвокультурних спільнот. *Див.*: **Етнос**; **Мова**.

Функція мови історико-культурна — *Див.*: **Функція мови кумулятивна**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) — *Див.*: **Функція когнітивна**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — функція спілкування між людьми, народами. *Див.*: **Функція комунікативна**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови кумулятивна** (лат. *cumulo* — зрібати, нагромаджую) — функція зберігання всього того,

що виробила нація в духовній сфері. Синонім: **Функція мови історико-культурна**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови пізнавальна** — Див.: **Функція мови гносеологічна**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови поетична** (прикм. від ім. *поетія*) — Див.: **Функція естетична**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови прагматична** (прикм. від ім. *прагматика*) — функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого. Див.: **Функція прагматична**.

Функція (лат. *functio* — виконання) **мови фатична** (грецьк. *phatos* — говорити, оповідати, вести пусті розмови) — функція, що полягає у встановленні та підтриманні контакту.

Функція (лат. *functio* — виконання) **модальна** (лат. *modus* — спосіб) — сфера значень часткової функції модальності охоплює множинність поглядів мовця-суб'єкта щодо референційної ситуації. Основними різновидами модальності є: 1) **істиннісна** (зі значеннями *істина*, *неправда*); 2) **алетична** (зі значеннями *справді*, *необхідно*, *можливо*), 3) **категорична / проблематична** (зі значеннями *переконаний / не переконаний*), 4) **деонтична** або **епістемічна** (зі значеннями *думаю, що; вважаю, що; хочу, щоб; вірю, що* та ін.), 5) **аксіологічна** (зі значеннями *добре, погано* і под.), 6) **нормативна** (зі значеннями *нормально, ненормально*), 7) **емотивна** (зі значеннями *приємно, що; шкода, що* і т. п.). Модальна функція уможливорює розмежування власне-пропозиційних і предикативних висловів (зреалізована в обох випадках пропозиція виступає різною — у

першому разі без носіїв предикативності, а в останньому з яскраво вираженими носіями предикативності). Пор.: *прихід батька та Батько прийшов*. Останній вислів дозволяє помістити його у певну модальну рамку: *Здається, батько прийшов / Неправда, що батько прийшов / Добре, що батько прийшов / Можливо, батько прийшов* і под. Предикативні конструкції є висловленнями, а пропозиційним висловом властивий обмежений набір значень модальної функції, зокрема значення істинності: *Приїзд батька був великою радістю для дітей*. Факт приїзду батька в цьому разі очевидний, але істинність вислову *приїзд батька* зберігається й у разі заперечення висловлення: *Приїзд батька був великою радістю для дітей* (тобто батько приїхав).

Функція (лат. *functio* — виконання) **морфологічна** (*morphological function*) — функція, приписувана сегментам слова, що інтерпретуються як такі, що виражають відповідну морфологічну категорію. На цьому ґрунті встановлюються регулярні / нерегулярні засоби вираження відповідної форми, Пор.: закінчення *-а (-я)* — показник форми жіночого роду іменників та ін.

Функція (лат. *functio* — виконання) **наративна** (*narrative function*) — у типовій оповіді від третьої особи взаємодіють дві наративні функції: одна належить оповідачу, відповідальному за дискурс, а інша — персонажу, очима якого автор дивиться на плин подій у світі.

Функція (лат. *functio* — виконання) **номінативна** (лат. *nominativus* — називний, від *nomino* —

Ф

називаю) — функція позначення предметів і явищ зовнішнього світу та свідомості; функція номінації (*nomination function*), оскільки функція номінації та функція класифікації виконується абетково-предметними каталогами та патентними класифікаціями, тобто штучними мовами з парадигматикою, але без якої-небудь розвинутої синтагматики та загалом граматички, то слову притаманна номінативна функція (за Ю. Степановим). Останнє спонукає до пошуків формального механізму номінативної функції мови в лексичній парадигматиці, тобто в упорядкованих класах слів. У висловленні номінативна функція допускає моделювання окремо від інших властивих для нього функцій. Навпаки, предикація та функція повідомлення, що ґрунтуються на ній, моделюються в штучних мовах з розвинутим синтагматичним апаратом, а парадигматика в цьому разі може бути зовсім не деталізованою (за Ю. Степановим). Синоніми: *Функція репрезентативна; Функція референтна*.

Функція (лат. *functio* — виконання) **об'єктиваційна** (*objectivizing function*) — функція, що пов'язана з актом мислення словами. Мовець одночасно грає й роль обов'язкового «свідка» (*bystander*) локуційного акту. Ця функція ґрунтується на об'єктній функції. Див.: *Функція об'єктна*.

Функція (лат. *functio* — виконання) **об'єктна** (*objective function*) — найголовніша функція мови, на якій ґрунтуються комунікативна й об'єктиваційна функції, завдяки їй можливі оповіді навіть у некомунікативному оточенні.

Функція (лат. *functio* — виконання) **обмежувальна / Функція рестриктивна** (*restriktive function*) — одна із семантико-топікових функцій, за її допомогою стани речей співвідносяться між собою так, що обмежується або сфера дії одного опису, або сфера дії предиката. Тематична структура дискурсу в такому разі виявлювана як об'єднання всіх елементів змісту. Обмежувальні функції — результат того, що не в кожного предмета наявне ім'я корелює в усіх можливих світах, що відбиває всі його властивості, процеси та стани.

Функція (лат. *functio* — виконання) **особистісна** (*personal function*) — функція вираження ідентичності «Я» мовця, що розвивається в дитячому віці в результаті мовленнєвої взаємодії.

Функція (лат. *functio* — виконання) **оцінна** (*evaluative function*) — функція оцінки за наявною в лінгвокультурі аксіологічною шкалою: осмислюючи мовлення, слід не лише зрозуміти задум мовця, оцінити цей задум з погляду його змісту й авторської думки та наміру, але й кваліфікувати спрямованість цього задуму, його корисність. У цьому простежується Ф. о. мовлення щодо людини.

Функція (лат. *functio* — виконання) **первинна** (*primary function*) — основна функція мовної одиниці або морфологічної, синтаксичної форми (за Єжи Куриловичем); функція первинна — основне завдання лінгвістичного пояснення; усі вторинні функції повинні бути процедурно встановлювані із основної. Зона первинної функції охоплює як підчастину вторинні функції.

Функція (лат. *functio* — виконання) **первинна синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) — функція, що визначається морфологічною належністю слова. Так, первинною для іменника є функція *підмета* й *додатка*, для прикметника — *означення* та *предикатива*, для дієслова — *присудка*, для прислівника — *обставини*. *Пор.: Функція вторинна синтаксична.*

Функція (лат. *functio* — виконання) **перифрастично-експлікативна** (*paraphrastisch-explikative funktion*) — дозволяє передати складний зміст так: адресант робить підряд кілька «спроб», не обов'язково завершених, але по-різному, з різних аспектів підступаючи до реалізації свого комунікативного задуму. Розвиток тематичної структури тексту в цьому разі набуває специфічних виявів: кожна наступна спроба постає своєрідним перифразуванням тлумачення невдалих попередніх спроб. У результаті тематичне членування не залишається у початковому вигляді. Основні процедури, що супроводжують такі спроби: парафраз, пояснення, резюмування й уточнення.

Функція (лат. *functio* — виконання) **перлокутивна** (*perlocutionary function*) — функція висловлення, дає значення висловлення в аспекті зовнішнього наслідку цього висловлення (ілокутивна ж функція дає тільки внутрішній наслідок), те, що зміниться в ситуації внаслідок постанови цього висловлення як дії. Ф. п. є інтенційними, а не конвенційними (за Дж. Остінім і Дж. Сьорлем). Перлокутивній функції притаманна регульовальна сила в мовленнєвому акті. У силу того, що такий акт

можна вважати конвенційним, то й перлокутивна функція повинна кваліфікуватися як конвенційна: це конвенційний наслідок відповідного ілокутивного мовленнєвого акту.

Функція (лат. *functio* — виконання) **перформативна** (лат. *performato* — дію; прикм. від ім. *перформатив*) / **Функція перформативності** (*performative function*) — функція мовлення, що полягає у виконанні перформативного акту, тобто такого, який рівнозначний здійсненню дії; функція моделювання особливих мов для припису (типи знаків вуличного руху), а також відкриття таких мовленнєвих актів, що є одночасно фактом мови та соціальною дією мовця (пор.: *Клянусь!*; *Обіцяю!*), спонукало до виділення особливої функції перформативності та пов'язування її з категорією першої особи («я») і категорією теперішнього часу (за Ю. Степановим). *Див.: Перформатив.*

Функція (лат. *functio* — виконання) **поетична** (*poetic function*) — функція настанови (*Einstellung*) на спілкування як таке. Ф.п. не можна обмежити поезією, та й поезія не ґрунтується винятково на поетичній функції. Ф.п., що робить відчутнішими знаки (*promoting the palpability of signs*), поглиблює фундаментальну дихотомію знаків і предметів (за Р. Якобсоном) і може керувати усвідомленими та напівусвідомленими діями мовця як продуцента. Ефективність Ф. п. залежить значною мірою від глибokoю й виніченого розуміння читачем усього невисловленого й натяків автора. Це «кооперування» адресата відбувається паралельно зі структуруванням тексту автором. Зага-

Ф

лом діяльність читача слід вважати продовженням Ф. п., її можна назвати реконструювальною Ф. п., на противагу авторській конструювальній Ф. п. Потенційна властивість мовного вислову — поетичність — не завжди реалізується інтерпретатором і близька до метафоричності, що також не завжди оцінювана читачем. Метафорі також властива Ф. п., що постає дискурсною стратегією, завдяки якій мова звільняється від необхідності прямого опису, а евристична функція набуває все більшої свободи. Поетична функція властива і сварці. Інколи критикують погляд Р. Якобсона, який Ф. п. протиставив усім іншим, і наголошують, що 1) поезія пов'язана з організацією текстів, а інші функції містяться у зовнішніх контекстах й оперують формами, які належать до мовного коду: такі, як використання предикатних форм у референтній функції, закликів в емотивній функції, термінів адресації — в апелятивній функції. Поезія може, звичайно, користуватися ресурсами мови, але це функція мовлення, *parole*, хоча в окремих поетичних традиціях і створювалися спеціальні поетичні мови (були навіть поетичні гільдії Ірландії й Ісландії) або штучні діалекти — як мова Гомера, — щоб віддалити свої твори від практичної прози. Але такі штучні мови зовсім не обов'язкові для побудови літературних текстів; 2) складність ще й у тому, що а) поетична функція не є достатнім опертям для поезії, б) домінування поетичної функції не можна логічно аргументувати з формальної організації висловлен-

ня; в) поетична функція визначається як відсутність прагматичної функції, водночас вона повинна розв'язувати комунікативно-когнітивні завдання; г) визначення поетичної функції одночасно пов'язано з емансипацією повідомлення від (прагматико-функційного) смислу, а з іншого боку, для аналізу того, як постала форма, є необхідною інтерпретація смислу; г) «настанова на повідомлення» як особлива організація цього повідомлення робить цей тип вживання мови аномальним (за Б. Абендом).

Функція (лат. *functio* — виконання) **прагматична** (*pragmatic function*) — ефект, що його створює мовленнєве повідомлення на адресата. П. ф. може мати декларативний, директивний, імперативний, комісивний, репрезентативний та інші вияви. До різновидів Ф. п. належать функція комічна, функція стилістична і под.; функція, що є макрофункцією, кваліфікація та характеристика її підфункцій ґрунтується на тому, що вони: 1) залежать в основному від прагматичної інформації про мовця й адресата; 2) вказують на інформаційний статус членів предикації в межах ширшого комунікативного оточення, у якому вони містяться; 3) репрезентують прагматичну мету й результати (ефекти) висловлення, в абстракції від реального мовця й слухача, а взяті так, наче це були б функції самого акту висловлення, резюмування тощо; 4) охоплюють чинники, що впливають на вибір мовцем одного вислову, а не іншого. Саме ці чинники, а не семантика й не референція, зумовлюють те, що вживаються, наприклад, в ок-

ремих мовах основи аориста, а не презенса. Інколи Ф. п. приписуються певні властивості: а) рефлексивність: мовець повинен так формулювати своє повідомлення, щоб адресат міг вичленувати прагматичну функцію, мету висловлення. Похідним є те, що обман і маніпулювання за допомогою мови не входять до прагматичних функцій, тому що мовець не хоче, щоб його задум розгадали; б) об'єктивність: доступність загалом для будь-якого адресата, звичайно, якщо той володіє мовою; в) обов'язковість, тому що немає висловлення без прагматичної функції; г) відокремлення від фразичного змісту. До Ф. п. у межах функційної граматики (за С. Діком) належать, з-поміж інших, *тема й інше (tail)*, *тонік і фокус*. Перші два постають зовнішніми щодо власне-предикації та маркують винесені ліворуч (тема) або праворуч (інше) елементи речення; а останні два — внутрішніми; відповідно, зовнішні та внутрішні прагматичні функції. Інколи термін **Ф. п.** вживано як синонім терміна **ілокутивна функція**; у цьому сенсі говорять про лексикалізацію прагматичних функцій: це випадок клішування ілокутивної функції. *Прор.*: англійське *Sorry!* зберігається в лексиконі як кліше зі значенням *I apologize* «Мені жаль». Прагматичний бум кінця ХХ століття (1980–1990-ті роки) є рецидивом захоплення ідеєю прагматики, яке гуманітарні науки пережили ще в першій половині ХХ століття (1930-і роки). Саме тоді було наголошено Броніславом Каспером Малиновським (1937 р.): «Якщо найбільш ранньою й найбільш фундаментальною функ-

цією мовлення є Ф. п. — спрямовувати, контролювати і співвідносити діяльність людей між собою, то вивчати мовлення можна лише в «контексті ситуації». А від розмежування мови і мовлення, за яке тримаються такі автори, як Карл Бюлер і Алан Гендерсон Гардінер, що походить ще від Фердінанда де Соссюра і від Вегенера, доведеться відмовитися». У трьохвимірній концепції мови Ю. Степанов витлумачує прагматичну функцію як той чи інший акт спілкування, насамперед спрямованого від індивіда до інших індивідів і до суспільства загалом, індукування та встановлення мовцем свого відношення до дійсності, вираженого в мовних знаках будь-якої довжини й будови: у вигуках, у називних реченнях, у таких особливостях, що безпосередньо пов'язані із ситуацією (вивіски, реклама, гасла, оголошення тощо): *Ремонт годинників; Злий пес; Висока напруга*; у перформативних висловленнях: *Клянусь!, Обіцяю!* та у виокремленій Броніславом Каспером Малиновським частковішій, «фактичній» функції, коли мовці кажуть що завгодно, аби тільки зав'язати або підтримати спілкування (*phatic communion*).

Функція (лат. *functio* — виконання) **пропозиційна** (*propositional function*) — співвідношення висловлення з певним ситуативним типом відбиття, сигніфікативний аспект змісту висловлення та характеристика його відношення до множинності можливих світів (ситуацій), щодо того, як воно може використовуватися як номінативний знак. Ф.п. — це здатність мовної одиниці позначати еле-

ментарні відношення між реаліями; у філософії мови Бертрана Расселла це поняття визначалося як вислів, що містить один або кілька недоозначених компонентів і стає пропозицією в тому разі, коли ці недоозначені компоненти будуть означені. Коли твердять про існування або неіснування чогонебудь, мають на увазі саме властивість пропозиційної функції. Подібне визначення запропонував також Еміль Бенвеніст (1962 р.), кваліфікуючи речення як граничну одиницю мови: «Сегментувати речення ми можемо, але ми не можемо зробити його інтегратором якоїнебудь іншої одиниці вищого рівня. Пропозиційної функції, в яку можна було б підставити речення, не існує. Отже, речення не може бути інтегрантом для одиниць інших типів. Це пояснюється перш за все тією особливістю, яка притаманна тільки реченню й відрізняє його від усіх інших одиниць, тобто предикативністю. Усі інші властивості речення є вторинними щодо цієї особливості. Число знаків, що входять у речення, не грає ніякої ролі: одного знака достатньо, щоб виразити предикативність» (Е. Бенвеніст). Для Ю. Степанова, функтором пропозиційної функції виступає та мовна форма предикації, що називається структурною схемою речення (абстрагований мінімум, за яким відтворюване речення (див.: *Схема речення структурна*)). Отже, у мові стільки різновидів пропозиційної функції, скільки структурних схем речення — як простого, так і складного. Часто у формальному апараті для опису мови пропозиційні функції

використовуються під назвою «семантична функція».

Функція (лат. *functio* — виконання) **регуляторна** / **Функція регулятивна** (*regulatory function*) — це функція типу «зроби так, як я тобі кажу», тобто це функція контролювання поведінки інших людей за допомогою мови. Особливо яскраво вона виявляється в різноманітних корпоративних об'єднаннях індивідів, де адекватність виконання запропонованої моделі є обов'язковим і недотримання таких усталених норм тлумачиться як несповідування визначених корпоративних правил.

Функція (лат. *functio* — виконання) **релятивно-структурна** — позиція слова у поверхнево-синтаксичній структурі: *головний член синтагми, залежний член синтагми* та ін.

Функція (лат. *functio* — виконання) **репрезентативна** (лат. *representatio* — наочне зображення) — Див.: *Функція номінативна*.

Функція (лат. *functio* — виконання) **репрезентативна** (*representational function*; *Repräsentations funktion*, *Darstellungs funktion*) — функція вияву; символ, як і картина, не вказує на щось, якщо це «щось» одночасно з ним не існує (за за Гансом-Георгом Гадамером). Ф. р. символа — не проста вказівка на щось відсутнє в даний момент. Символ висвітлює щось як наявне, що завжди, в принципі, є. Це простежується з етимології слова *символ*. Основний постулат тагмеміки К. Л. Пайка полягає в тому, що мова — невід'ємна частина людської поведінки, й аксіоми мови належать до будь-якої людської поведінки. Крім

символічної функції, мові влас- тива репрезентаційна функція й дуже важлива комунікативна функція. У межах системної гра- матики (М. Геллідей) репрезен- таційна функція характери- зується як функція «мені необ- хідно щось тобі сказати», тобто функція передачі змісту. Ф. р. можна визначати як відношен- ня між формативом конкретної комунікативної мовної одиниці в комунікативному акті, з одно- го боку, і цілком конкретним предметом (або станом речей) — або з конкретно множинністю предметів (або станом речей), з іншого. Ця функція дозволяє мовцю здійснювати референцію до конкретних предметів, а слу- хачу ідентифікувати саме цей предмет. Системам репрезентації властиві такі функції: 1) збере- ження інформації, здатної до поступового зникнення або до якої в мовців немає безпосеред- нього доступу; 2) наочність ак- туальної, але не безпосередньої охоплюваної інформації, 3) орі- єнтація, регулювання дій інди- віда, 4) систематизація, 5) сиг- налізування, пов'язане з кому- нікацією.

Функція (лат. *functio* — виконан- ня) **референтна** / **Функція рефе- ренційна** (*referential func- tion*) — вказує на локалізовану в часі та просторі ситуацію, опи- сувану висловленням; у протис- тавленні вокативній функції імен і звань, реалізується в тер- мінах референції (протиставле- них термінам адресації) (*пор.: Референція*). У референтній функції вживаються не тільки імена, але й предикати, особли- во в поезії (поетична функція може реалізуватися за підтрим- ки референтної). Ф. р. елемен- тів тексту ґрунтується на їхній

зрозумілості. *Див.: Функція но- мінативна.*

Функція (лат. *functio* — виконан- ня) **семантична** (*semantic func- tion*) — здатність мовної одини- ці виражати певний зміст; термін, що неформально вжи- вався ще структуралістами зі значенням «смыслоразрінен- ня». Вважали, що фонемам вла- стиві семантичні функції, але різним звукам — членам тієї са- мої фонемі — не притаманні ніякі семантичні функції (за Д. Джоунз). Лондонські струк- туралісти, які провели паралель між функцією та значенням, вважали, що можна спостеріга- ти у відповідного елемента мов- лення морфологічну й синтак- сичну функції, але не здогадува- тися про існування в нього семан- тичної функції: семантична фун- кція виявляється тільки в тій «контекстній ситуації», ко- ли хто-небудь безпосередньо стиму- лює висловлення про значення виразу. На відміну від функції (фонетичної), що була визначе- на значно пізніше, та основних функцій (лексичної та синтак- сичної), семантична функція притаманна тільки цілому ви- словленню (*див.: Локуція*), або навіть швидше для типового контексту ситуації загалом. У межах формальної лінгвістики під семантичною функцією час- то розуміють аналог пропози- ційної функції. Так, в інтерпре- таційній семантиці часто дієсло- ва у глибинній структурі поста- ють як семантичні функції від однієї або кількох змінних. Зна- ченнями для останніх виступа- ють іменні складники, синтак- сично пов'язані з дієсловами. У цьому разі «семантична функ- ція» корелює з «пропозиційною функцією» формальної логіки

Ф

(Р. Джеккендоффом). За такого розмірковування при дієсловах можливі і вмонтовані структури. Наприклад, абстрактний предикат глибинної структури *change* «мінати / мінятися» має три аргументи: індивід, початковий стан, похідний стан, а предикат *cause* — також семантичний примітив, наявна двохаргументна семантична функція, її аргументами виступають один індивід й одна подія, а значенням — те, що індивід продукує («каузує») певну подію.

Функція (лат. *functio* — виконання) **семантико-топікова** (*semantisch-topikale funktion*) — один з різновидів ілокутивної функції (див.: *Функція ілокутивна*) в тексті й виступає результатом доінтерпретування синтактико-топікової функції. До семантико-топікових функцій належать: функції контрасту, парфрастико-експлікативні функції та рестриктивні функції.

Функція (лат. *functio* — виконання) **семіологічна** (*semiological function*) — термін, що вживається інколи як синонім для «референтної функції» та «знакової функції». Див.: *Функція референтна; Функція знакова*.

Функція (лат. *functio* — виконання) **семіотична** (*semiotic function*) — функція семіотичного акту, по суті, синонім для поняття **функція мови**, за широкого розуміння терміна *мова*. В окремих концепціях це спільна назва для семантичних і прагматичних функцій як таких, що мають відношення до значення речення. Ці функції виконуються «зовнішніми кодувальними ознаками», такими як порядок слів, відмінкове маркування та граматичне узгод-

ження. Але інколи складно визначити пряму відповідність між кодувальними ознаками та вираженими семіотичними функціями. Тому застосовують опосередкований рівень граматичної структури: кодувальні ознаки вказують на граматичну структуру речення, що відповідно визначає семіотичні функції. У метаматематиці (можливо, й в інших теоріях) є три різновиди семіотичних функцій: функція обґрунтування, перенесення (у сенсі універсальної теорії перетворень) і пояснення (в межах універсальної теорії дійсності).

Функція (лат. *functio* — виконання) **символічна** (*symbolic function*) — спроможність мовної одиниці, її значення поставати символом, оскільки значення властиві символічна функція та когнітивна функція (функція пізнання, за Е. Гуссерлем). Інколи виділяють у цьому протиставленні дві групи функцій мови: символічну й емотивну, де символічна функція безпосередньо пов'язана з мнемонічними ефектами стимулу. Наявне втлумачування символічної функції як такої, якій властива влада щодо перетворення підсвідомості (за К. Леві-Стросом), що уявляється як індивідуальний репертуар образів, який відрізняє певного індивіда від інших; тобто цей репертуар є однією з реалізацій колективної форми для символічної функції. Здатність такого перетворення й засвідчує владу слів (символічну / символну ефективність) над індивідуумом. Поняття репертуару може корелювати з «уявним» як набором «внутрішніх аксесуарів» індивіда, що народжуються в

результаті особистої історії індивіда, а символічна функція постає похідною від обмеження, від фрейдівського «над-Я», що нав'язується волею батька та пов'язується з функціями репресії й заборони (за Дж. Лаканом).

Функція (лат. *functio* — виконання) **синтаксична** (*syntactic function*) — 1) функція членів речення: *підмет, додаток* і под.; 2) місце словоформи у пропозиційній структурі висловлення та вираження нею глибинно-семантичний відмінок: *агенс, пацієнс, адресат* тощо; 3) (= функції релятивно-структурні) позиція слова у поверхнево-синтаксичній структурі: *головний член синтагми, залежний член синтагми* та ін. У концепції Єжи Куриловича, первинні синтаксичні функції (під ними маються на увазі первинні «граматичні вживання» «впливають з лексичних значень частин мови і являють собою певного типу транспозицію цих значень. Ми вживаємо термін «деривація» у широкому смислі слова, розуміючи під деривацією не тільки факт утворення одних слів від інших з метою передачі синтаксичних функцій, що відрізняються від синтаксичних функцій твірних слів, але також і той факт, що те саме слово може виступати в різних вторинних синтаксичних значеннях, постаючи у зазначеному синтаксичному оточенні». Наявні Ф. с. в інтонації: наприклад, вказівка на питальність або спонукальність висловлення. Синтаксичні функції вказують і на тип погляду, під яким розглядається стан речей, визначуваний реченням; суб'єкт й об'єкт є такими функціями. Досить показо-

вим є той факт, що мовленню хворих на аграматичну афазію властиве неправильне накладання синтаксичних функцій на тематичні ролі. Ф. с. — конструктивна синтаксичної одиниці у побудові комунікативної одиниці. Наявні три типи функціонування синтаксичних одиниць: 1) самостійний вияв; 2) як компонент речення; 3) як прислівний поширювач.

Функція (лат. *functio* — виконання) **соціативна** (прикм. від ім. *соціатив*) — полягає у мовному вираженні соціальних відношень між учасниками інтеракції. Здебільшого для вираження соціальних взаємовідношень використовуються невербальні знаки: інтонація, темп мовлення, жестикуляція та ін. Щодо мовної маніфестації соціальної структури дискурсу, то для цього — залежно від типу дискурсу, особливо його офіційності або фамільності — використовуються різні засоби — прямі (пор. *Як людина з більшим життєвим досвідом, раджу...*) або непрямі (так, високий рівень ввічливості постає ознакою нижчого статусу, розмова «з підвищенням тону» — ознака конфлікту (за Я. Василевським)). Інколи вважають, що соціативна функція мови була одним із чинників її еволюції (Дж. Міллер), у силу чого надзвичайно ускладнений синтаксис письмових текстів епохи бароко легко пояснити соціокультурною роллю риторів-чоловіків, для яких красномовство та вичурність мовних висловів була засобом досягнення високого соціального статусу Р. Данбар констатує, що у повсякденних розмовах жінок домінує настанова на соціальний контакт, а в

Ф

розмовах чоловіків наявна визначальна функція автопрезентації (самореклами, автореклами): у присутності осіб жіночої статі чоловіки регулярно переходять на теми, пов'язані з політикою, культурою або наукою, що легко пояснити їхнім прагненням до підвищення власного соціального статусу. Цю тенденцію легко кваліфікувати як імпліцитний вияв еротичних мотивів. Виявом цього, за Дж. Міллером, є надлишковість словникового запасу: лексичне багатство мовлення (необґрунтоване з позиції практичного користування мовою) у всіх культурах традиційно оцінюється позитивно, тим самим забезпечує позицію фаворита. Соціативна функція має два різновиди: 1) маніфестація інтеграції учасників комунікативної ситуації, їхнє прагнення до створення співтовариств, до кооперативної діяльності (пор. наявність перекодування, коли обирається оптимальний код, що максимально корелює зі складом комунікантів; 2) дисоціативна функція (наявна в умовах порушення мовних заборон — мовець таким чином висловлює свій протест щодо усталених норм культури, непрямо ж — конфлікт із соціальним оточенням). У масовій комунікації, наприклад, у журналістиці, вибір мови може мати політичне значення — виступати знаряддям боротьби (пор. дезінтеграційний зміст розподілу сербсько-хорватської мови на сербську та хорватську в 90-ті роки XX ст.; використання білоруської мови опозиційною пресою в Білорусі (О. Кіклевич)).

Функція (лат. *functio* — виконання) **стилістична** (прикм. від ім.

стилістика) — 1) співвідношення мовного знака з відповідним стилем, тобто типом взаємодії суб'єктів, унаслідок чого використовують відповідний знак; 2) роль мовного знака, що сприяє досконалості, достатності, адекватності мовлення та сприймання.

Функція (лат. *functio* — виконання) **текстова** (*textual function*) — здатність мовних одиниць і мови загалом синтезувати та позначати множинності ситуацій в їхній цілісності, взаємозв'язності; мова надає засоби для синтезу властивостей ситуації вживання мови. Саме така текстова функція дозволяє мовецьві будувати тексти, тобто ситуативно релевантні дискурси. Ця сама функція дозволяє мовецьві відрізнити текст від довільного набору речень. Один з аспектів текстової функції — встановлення відношень когезії між реченнями дискурсу. До текстових функцій належать: 1) темпоральні функції — вказівка на реальні і / або фіктивні співвідношення між станами речей, визначувані текстом; 2) каузальні функції, що встановлюються із причиново-наслідкових відношень, що є також результатом додаткової інтерпретації темпоральних відношень, які ґрунтуються на них. Різновиди каузальних функцій охоплюють: обґрунтування, пояснення та логічний висновок. Інколи диференціюють внутрішньотекстові й позатекстові функції. Перші репрезентовані за допомогою структурування елементів змісту в тексті, останні ж — за допомогою відношень між текстом й елементами мовленнєвої ситуації. У межах текстової функції наявні

також функції, пов'язані з жанром або спрямованістю тексту. Наприклад, гумористичний текст продукується з такими найчастотнішими намірами (функціями), що надзвичайно подібні в англійському й німецькому суспільствах: 1) щоб приховати власну помилку; 2) щоб уникнути незручного стану; за таким текстом перебуває завжди заспокійливе «Не турбуйся»; 3) щоб пригальмувати мовленнєву агресію; 4) щоб створити або самому отримати задоволення; 5) щоб завершити розмову (за А. Філом). Техніки розв'язання цих завдань можуть бути вельми різними та виступають предметом контрастивного аналізу.

Функція (лат. *functio* — виконання) **тематична** (*thematic function*) — роль елемента «функційної структури» у межах інтерпретативної семантики (термін вживано особливо часто — від концепції інтерпретативної семантики Р. Джеккендоффа до пізньої концепції Ноама Хомського).

Функція (лат. *functio* — виконання) **топікова** (*topical function*) — функція топікалізованого складника в реченні.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фатична** (*phatic function*) (за Б. Малиновським — *phatic communion*) — мова у фатичній функції (домінувальній у повсякденному спілкуванні) — обов'язковий елемент людської дії в межах соціуму; у результаті цього підтримуються та стабілізуються соціальні відношення. Інколи вважають Ф. ф. різновидом прагматичної функції як акту спілкування — «коли мовці говорять що завгодно, аби зав'язати або підтримати спілкування» (за Ю. Степано-

вим). Ця сама функція притаманна оповідам у повсякденному спілкуванні й відповідним епізодам у перекладацькій діяльності. У процесі перекладу тексту з мови іншою мовою фатична функція ґрунтується на конвенційності текстової форми. Якщо в оригіналі вказується, що наміри автора — фатичні, перекладачеві доводиться з цим змиритися та відповідно перекладати текст, виявляючи своєрідну «лояльність». У завдання перекладача входить також віднайдення відповідних еквівалентів у мові, якою відбувається переклад, що за сильних відмінностей фатичних культур буває вельми складно.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фонетична** (*phonetic function*) **зв'язу** — одна з молодших (minor) функцій, репрезентує місце звука в контексті й у фонетичній системі мови. Крім суто фонетичної функції, фонемам, властива семантична функція, але різним звукам — членам тієї самої фонемі — не властива ніяка семантична функція. Інколи розмежовують дві функції й у фонологічних правилах. Так, фонологічні правила мають дві функції: **фонетичну** й **іконічну**. **Фонетична** функція фонологічних правил полягає в тому, що вони переводять фонологічну репрезентацію, визначену суто в реляційних термінах, у деталізовану репрезентацію в термінах трьох параметрів: частотність, обсяг, час, які характеризують реальний акустичний сигнал.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук), **наголосу делімітативна** (лат. *delimitatio* — віддалення, відокремлення) — розмежуваль-

X

на функція; функція, що вказує на межі слів.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фонему** (грецьк. *phōnēma* — звук) **дистинктивна** (лат. *distinquere* — розпізнавати, розрізняти) (**сигніфікативна**) — функція, що полягає у фонетичному розпізнаванні та семасіологічному ототожненні /розрізненні слів і морфем.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фонему** (грецьк. *phōnēma* — звук) **ідентифікаційна** (лат. *identificare* — ототожнювати) (**перцептивна**) (лат. *perceptio* — сприймання, пізнання) — виявляється в ототожненні людиною слів, сформованих фонемами, з відповідним предметом дійсності.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фонему** (грецьк. *phōnēma* — звук) **конститутивна** (лат. *constitutus* — визначений) (**формувальна**) (прикм. від ім. *форма*) — функція, пов'язана з творенням одиниць вищого мовного рівня — морфем і слів.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук), **наголосу кульмінативна** (лат. *culmen* — вершина) — функція, яка полягає в забезпеченні цілісності та виділенні слова, що досягається завдяки наголосу або сингармонізму.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) **перцептивна** (лат. *perceptio* — сприймання, пізнання) — розпізнавальна функція.

Функція (лат. *functio* — виконання) **фонем** (грецьк. *phōnēma* — звук) **сигніфікативна** (лат. *significare* — давати знати, виявляти) — функція розрізняти значення слів і морфем.

Футурум — те саме, що майбутній час. Див.: *Час майбутній*.

X

Характер (грецьк. *charaktēr* — риса, особливість) **національний** (прикм. від ім. *нація*) (**етнічний**) (прикм. від ім. *етнос*) — цілісна структура, яка відбиває специфіку психіки, що склалася історично й відрізняє один народ (етнос) від іншого, одну національну лінгвокультурну спільноту від іншої. Див.: *Етнос; Нація; Національність; Народність; Спільнота національна лінгвокультурна*.

Характеристика (грецьк. *charaktēr* — риса, особливість + *-истика*) **зв'язка артикуляційна** (прикм. від ім. *артикуляція*) — анатомо-фізіологічний опис звука щодо роботи органів мовлення.

Характеристика (грецьк. *charaktēr* — риса, особливість + *-истика*) **мовленнєва (портрет)** (франц. *portrait* — зображення, опис) **мовленнєвий** — добір, використання особливих для кожної активної / пасивної особи літературного твору слів і висловів як засобу художнього зображення персонажів.

Характеристики (грецьк. *charaktēr* — риса, особливість + *-истика*) **мовлення акустичні** (прикм. від ім. *акустика*) — експериментально вимірювані показники інтенсивності, частотності, тривалості й довготи звуків та звукосполук. Акустичні характеристики встановлюють при спектральному аналізі, що реалізується за допомогою спектрографа. Останній дозволяє отримати спектрограму (графічне зображення спектра звуку, що є результатом певної комбінації формант).

Характерологія (грецьк. *charaktēr* — риса, особливість + *-логія*)

гія) — розділ лінгвістичної типології, що вивчає в типологічному аспекті окремі мовні явища в системах обмеженої кількості генетично споріднених і неспоріднених мов для вияву функційних властивостей конкретної мови, що визначають її особливості на тлі інших мов і зумовлюють частковіші ознаки цієї мовної структури. Х. постає проміжною між описовим мовознавством, порівняльним мовознавством і типологією, тягнучи до останньої.

Харієнтизм (грецьк. *hariyentos* — жарт) — тонка іронія, негативна оцінка чого-небудь неприємного у пристойних висловах, коротка, але знищувальна відповідь на образливе зауваження.

Хезитація (грецьк. *hezytatsiya* — обдумування) — різновид паузи, викликаного обдумуванням можливих варіантів продовження мовлення, пошуком потрібного елемента мовного коду, перебудовою структури повідомлення у процесах вербалізації тощо.

Херема (тюрк. *harama* — заборонений) — знакова одиниця парамови.

Хіазм (грецьк. *chiasmus* — хресто-подібне розташування у вигляді грецької літери Х) — 1) використовуваний у поезії мовностилістичний прийом, що полягає у переставленні головних членів речення (різновид інверсії) задля увиразнення віршованого мовлення: *Кіптява свічка й ніж щербатий, / червінна королева з карт* (Б.-І. Антонич). Інколи зустрічаються й звукові Х. як різновид анаграми, але в поєднанні з іншими засобами віршованої фоніки: *Зілляло лави і вали* (О. Стефанович); 2) те саме,

що антиметабола (див.: *Антиметабола*); 3) два словосполучення, речення з прямим і зворотним порядком тих самих граматичних форм, синтаксична антиметабола: *Посмішка на вустах, а на душі підлість* (Б. Жолдак); 4) фігура мовлення, що являє собою «перехресне» розташування частин словосполучення або речення: *Ти потрібна мені, а я потрібний тобі*.

Хід (крок) інтерактивний — дискретна одиниця діалогу, що охоплює репліку адресанта та реакцію-відповідь адресата.

Хід комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — здійснення комунікативної функції мовцем, обмежене попереднім і наступним ходами інших учасників розмови, від однієї зміни комунікативних ролей до іншої; функційно-структурна одиниця дискурсу, мовленнєвий акт або послідовність кількох актів (мовленнєвих і немовленнєвих), що функційно об'єднані метою в макроакт за динамікою плину дискурсу, визначуваний рамками мовлення одного з учасників комунікації. Див.: *Хід мовленнєвий*.

Хід мовленнєвий — комунікативний хід (див.: *Хід комунікативний*), реалізований шляхом застосування звукових знаків мови; одиниця діалогічного спілкування, що охоплює мовленнєві акти від моменту початку розмови до зміни мовця. Див.: *Хід комунікативний*.

Хлеазм (грецьк. *chleasmos* — жарт, насмішка) — різновид іронії, висміювання; навмисний самоосуд, але в такій формі, щоб показати себе краще: *М а р і я: Сашко правильно отримав нову посаду... Адже не бути йому, кандидату наук, вічно на по-*

бігеньках... А розуму... розуму там і не треба, — повторювала і повторювала з ледь відчутною іронією (М. Зарудний).

Хорей (грецьк. *choréios*, від *choros* — танець) — віршовий розмір; двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Хрематоніміка — розділ ономастики, що досліджує власні імена предметів матеріальної культури (*гармата* «Гамаюн», *перстень* «Дракон» і под.).

Хронеміка (грецьк. *chronos* — час) — використання часу в процесі комунікації (породження мовлення, його сприйняття та ін.); час, що впливає на перебіг спілкування (хезитація, очікування початку спілкування, проведений у спілкуванні час тощо).

Хроногенеза (грецьк. *chronos* — час + *...генеза*) — кваліфікація побудови часу за подібністю до образів простору, тобто час не може бути репрезентованим самим собою, а запозичує своє представлення там, де це наявне, у просторових засобів (за Г. Гійомом). *Пор.: Хрономеза.*

Хронографи (грецьк. *chronos* — час + *...граф*) — пам'ятки давньоукраїнської літератури, що містять виклад всесвітньої, загальнослов'янської та української історії. Українські хронографи, що ґрунтуються на візантійських хроніках, склалися з XI століття. Особливу вагу має «Повість врем'яних літ», у якій викладено початки історії слов'янства з деталізацією певних видозмін і переміщення інших народів.

Хрононім (грецьк. *chronos* — час + *-онім*) — особливий різновид власних імен, а **хрононіми** — особливий розряд власних імен, кожне з яких називає історичні події та явища культурного життя, народного побуту, спів-

віднесені з відповідним часовим відрізком, що (завдяки цим подіям) став етапним в історичному та культурному розвитку народу, людства загалом. Денотат х. — час реальних історичних / культурних подій, або час соціальний з чітко окресленими хронологічними межами, історичним і соціокультурним значенням для народу чи всього людства. *Пор.: укр. Проводи, Щедрий вечір, День Незалежності України, День Івана Купала; англ. Spring Bank Holiday, Patrik's Day і под.*

Хронотеза (грецьк. *chronos* — час + *...теза*) — зріз хроногенези (за Гюставом Гійомом). *Пор.: Хроногенеза.*

Хронотоп (грецьк. *chronos* — час + *topos* — місце) — локально-темпоральна єдність з вершинним елементом «людина».

Хронотоп (грецьк. *chronos* — час + *topos* — місце) **внутрішньотекстовий** (*внутрішньо- + текстовий*) — текстова категорія, що виявляється в динаміці й супротивності часу та простору в тексті.

Художній стиль (лат. *stylus*, від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — *Див.: Стиль художній.*

Художньо-белетристичний (франц. *belles-lettres* — красне письменство) **стиль** (лат. *stylus* від грецьк. *stylos* — загострена паличка для письма) — *Див.: Стиль художній.*

Ц

Це емфатичне (грецьк. *emphatikos*, від *emphasis* — виразність, підкресленість) — вживається у

спеціальних питаннях після питального слова: *Чому це ви не працюєте?; Куди це ви збираєтесь?; Містить відтінок невимученості, інколи незадоволення, підозрілості.*

Це розмовне незадоволення — орієнтоване на висловлення незадоволення: *Куди зник цей керівник!*

Цейтнот (нім. *Zeitnot*, від *Zeit* — час + *Not* — потреба) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) — неможливість продовження комунікації внаслідок часового обмеження або інших причин.

Центон (лат. *cento* — клептевий одяг) — стилістичний прийом інтертекстуальності, що полягає в уведенні до основного тексту певного автора фрагментів із творів інших авторів без покликання на них. Такими постають певні поезії Ю. Клена. Так, в епопеї «Попіл імперій» Ю. Клен наводить рядки із сонета «Pro domo» М. Зерова (*Віконт де Ліль. Ередія стежки...*), М. Драй-Хмари — сонет «Лебеді» (*Я був одним із лебедів...*), О. Ольжича — вірш «Був же вік золотий...» та ін. Ц. відрізняється від ремінісценції тим, що в ній вбачається перегук мотивів незалежно від ліричного сюжету, так само й від цитати, коли чітко зазначене першоджерело.

Центр (лат. *centrum*, від грецьк. *kentron* — зосередження, вістря (циркуля)) — основний виразник граматичного, лексичного та іншого значення у словосполученні, фразеологізмі (фразеологічній одиниці, складному слові, реченні і под.).

Центр (лат. *centrum*, від грецьк. *kentron* — зосередження, вістря (циркуля)) **інтонаційний** (прикм. від ім. *інтонація*) — основний

компонент інтонаційних одиниць, що являє собою склад, на який припадає зміна інтонації, значуща для розрізнення смислових типів висловлення. *Див.: Конструкція інтонаційна.*

Церковнослов'янізми / Церковнослов'янізми лексичні — слова, що увійшли до загальноновживаної мови з книжної церковнослов'янської мови. *Пор.: гордіня, святиня, істина, злословити, нечестивий, молитва, благо, благодать, благодатний* і под. Основою церковнослов'янської мови є старослов'янська мова (мова слов'янських пам'яток IX–XI століть).

Церковнослов'янізми морфологічні (прикм. від ім. *морфологія*) — форми, у яких збережено церковнослов'янські елементи: *почити в Бозі; сварити все і вся*. Надають мовленню відтінок урочистості.

Цикл (грецьк. *kyklos* — коло) — у дискурсології — форма фазової траєкторії, де фази процесу утворюють замкнутий ланцюг, тобто кінцева фраза постає поверненням до початкової.

Циркúмфікс (лат. *circum* — навколо + *affixus* — прикріплений) — те саме, що конфікс. *Див.: Конфікс.*

Циркúмфлекс (лат. *circum* — навколо + *flexio* — згинання) — різновид музичного наголосу, особливістю якого постає низхідна або висхідно-низхідна (низхідно-спадна) інтонація складу. *Пор.: Акут.*

Цитата (нім. *Zitat*, від лат. *citare* — приводити, викликати, проголосувати) — дослівно наведений у мовленні уривок якогось тексту чи точно відтворений вислів якоїсь особи. Ц. — точний, дослівний уривок з якогось тексту.

Ц

Цитатів (нім. *Zitat*, від лат. *citare* — приводити, викликати, проголошувати + *-ив*) — *Див.: Спосіб переповідний*.

Цитування (нім. *Zitat*, від лат. *citare* — приводити, викликати, проголошувати + *-ування*) — один з основних прийомів інтертекстуальності, що полягає в дослівному наведенні уривку з певного тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки. *Див.: Цитата*.

Ціле складне синтаксичне (прикм. від ім. *синтаксис*) / **Єдність надфразна** (*над-* + *фразна*) — відрізок мовлення з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію; властива певна змістова завершеність і структурна єдність, що досягається лексичними, граматичними та інтонаційними засобами; частина тексту, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію. Такий конструкції властива певна змістова завершеність і структурна єдність, яка досягається лексичними, граматичними та інтонаційними засобами.

Цілісність — текстово-дискурсивна категорія, що виявляється в замкненні суперсистеми дискурсу й системності його модулів, зокрема тексту як цілісного макрорознака.

Цілісність тексту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — відповідність змісту тексту його формі в обсязі, визначеному автором тексту та його адресатом, технічним укладачем (проміжним споживачем) для виконання встановлених ними комунікативних завдань; сукупність змістової (теми, ідей),

комунікативної (мети, намірів мовного спілкування) і структурно-граматичної єдностей.

Цілісність тексту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **змістова** — текстова категорія, що виявляється в єдності теми та забезпечена єдністю категорій перспекції, дії, часу та ін.

Цілісність тексту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **структурно-граматична** (*структурно* + *граматична*) — текстова категорія, що забезпечена системою узгодженості граматичних форм і зв'язків (особи, часу, порядку слів, форм способу дієслів-присудків).

Цілісність тексту (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) — текстова категорія, що репрезентована єдністю задуму та результату реалізації цього задуму, смислове й граматичне підпорядкування кожного наступного речення-висловлення попередньому.

Ціліснооформленість — неподільність, нероздільність, неможливість поділу на частини й розташування між ними інших мовних елементів (єдностей). Ціліснооформленість найістотніша ознака слова як мовної одиниці.

Цінність — 1) те саме, що значущість (*див.: Значущість*); 2) у дискурсіології — потенціал важливості тієї чи іншої сутності для людини, дискурсивно визначається шляхом мовної еволюції; у французькій мові це поняття виражається терміном «*valeur*», спільним для цінності та значущості.

Цінності лінгвокультури (прикм. від ім. *лінгвокультура*) — основа лінгвокультурних настанов; мовноаксіологічні координати,

крізь які особистості різних етносів, носії різних національних лінгвокультур сприймають та оцінюють явища реального світу. *Пор.*, наприклад, діапазон негативної вербально вираженої оцінки перевищує аналогічний діапазон позитивної оцінки у три — чотири рази в українській, англійській, німецькій та інших мовах.

Цокання — нерозмежування в російській діалектній мові африкат [ц], [ц'] у звукові [ц] або [ц'], *пор.* [ц'ај] замість *чай*, [кл'амоц'ки] замість *клямочки*. Залежно від вимови звука розмежовують: **тверде Ц.** ([ц]) і **м'яке Ц.** ([ц']). Тверде Ц. властиве російським говорам на схід від Москви, у минулому охоплювало й новгородський діалект; м'яке цокання поширене в низці північних російських говорів. Подібне явище наявне й у польських діалектах, де його називають **мазурення**.

Ч

Час абсолютний (лат. *absolutus* — безвідносний, безумовний) — час, що визначається щодо моменту мовлення («тепер»), тобто на основі розташування на часовій осі («до», «тепер», «після»). Форми дієслова, що його виражають, є формами абсолютного часу. У часових координатах мовця існує два різні уявлення про час: абстрактно-узагальнене, раціональне — час постає як неперервна, рівноплинна субстанція, що існує незалежно від перебігу реальних подій і взаємовідношень між

ними; почуттєво-конкретне, емпіричне — як невід'ємний релятивний атрибут буття конкретних граничних і дискретних явищ (подій, фактів) та відношень між ними. Ці два різновиди існують не ізольовано, а у взаємозв'язку. Уявлення про емпірично сприйняті «індивідуальні часи» реальних об'єктів з їхніми властивостями й відношеннями постають у висловленнях про конкретні одиничні процеси, факти, дії, стани, іманентно ж вони наявні у змісті пропозицій, предикатів, подійних імен та ін. Уява про абстрактний час як рівномірноплинний рух неперервних моментів уможливлює пояснення таких лінгвістичних явищ, як, наприклад, дійктичні функції граматичних абсолютних часових форм, що розчленовують абстрактний часовий континуум щодо моменту мовлення на три / чотири недискретні сфери (минулого / давноминулого / теперішнього / майбутнього), наявність спеціальної темпоральної лексики різного ступеня узагальнення (*тепер, тоді, у майбутньому, постійно* і под.) тощо. У когнітивній і лінгвомисленнєвій діяльності обидва різновиди часової уяви постають у діалектичній цілісності: образи конкретних часів буття окремих конкретних і дискретних явищ, подій, фактів взаємодіють з образом єдиного часового континууму. У природних мовах для реалізації наявних когнітивних образів часових структур існує відповідний перелік семантичних засобів упорядкування та співвідношення окреслюваних подій, фактів, ситуацій у субстанційному часі, тобто формування

Ч

часової оцінки. Залежно від того, яка подія взята за основу віднесення в оцінці певної іншої події, усі часові оцінки диференційовані на дві групи. Першу складають оцінки, що мають як точки відліку події, позиція яких на осі субстанційного часу є постійною — це постійні моменти віднесення (**В-оцінки**), що формують сферу так званого позиційного часу (позиційний час виявлюваний через **В-оцінки** як обов'язкові елементи поліпро-позитивних висловлень; позиційний час репрезентований у висловленнях з так званими датованими **В-оцінками**. Пор.: момент віднесення оцінки *Тарас Шевченко помер у 1861 році* постає подія «народження Христа», що внаслідок усталеної конвенції не експлікована. Загальний зміст наведеної оцінки можна окреслити так: *колись була подія «народження Христа» і Тарас Шевченко помер через 1861 рік після цієї події*. До іншої групи належать часові оцінки зі змінними моментами віднесення, або **А-оцінки**, що постають величинами векторного часу. У цьому разі опертям віднесення є час висловлення оцінки, іншими словами — момент мовлення: *Падає дощ (тепер) : Падав дощ (тоді) : Вчора говорили, що завтра буде падати дощ* тощо. **А-оцінки** є дійсними, векторними, тому вони потребують вказівки щодо координат мовленнєвого акту. Певні твердження з **А-оцінками** можуть бути істинними на той чи інший час, а на інший — хибними. **В-оцінкам** це зовсім не властиво. Якщо Тарас Шевченко справді помер через 1861 рік після народження Христа, то висловлення про цей

факт буде істинним завжди, тому що позиція співвідносних між собою на осі субстанційного часу подій залишається постійною. Те саме стосується й істинності супряжності між подіями в різних поліпропозитивних висловленнях, поза їхнім співвідношенням з моментом мовлення. Пор.: *Хлопець підійшов до машини і сів за кермо / Хлопець підходить до машини і сідає за кермо / Хлопець підійде до машини і сяде за кермо* і *Дівчина сиділа за столом і читала книгу / Дівчина сидить за столом і читає книгу / Дівчина буде сидіти за столом і читатиме книгу*. У першому випадку наявна часова асиметрія подій, у другому — часова симетрія подій. Формулювання **А-оцінок** (векторного) і **В-оцінок** (позиційного) часу у мовах забезпечуване принципово різними системами взаємоявлюваних лексичних, лексико-граматичних і граматичних засобів з відповідними функціями. Основним складником системи векторного часу в індоєвропейських мовах є спеціальні дієслівні часові форми давнього, минулого, теперішнього та майбутнього, інколи в поєднанні з темпоральною лексикою. Для вираження позиційного часу використовуються інші мовні засоби, що постають часто комбінаторно: відносні дієслівні часи, спеціальна темпоральна дієслівна й недієслівна лексика (типу *передувати, слідувати, збігатися, раніше, дотепер, згодом, пізніше, одночасно*), аспектуальні значення предикатів (*іти / прийти, читати / відчитати* і под.), часові сполучники (*після того як, до того як, у той час як* тощо),

часові прийменники (*перед, до, після, перед, протягом, в часи та ін.*) і прислівники (*одночасно, потім тощо*), що функціонують у різних поліпропозитивних структурах — на рівні формально простого ускладненого речення (формально неелементарного), на рівні складного речення, на рівні складного синтаксичного цілого. Останнім часом дослідження засобів вираження позиційного часу набуло нетрадиційного підґрунтя у зв'язку з концепцією Романа Якобсона про категорію таксису, що характеризує повідомлюваний факт щодо іншого факту та безвідносно до факту повідомлення (*див.: Таксис*). Таксис почали тлумачити як категорію вияву хронологічних відношень (часова симетрія / часова асиметрія) між подіями (діями) безвідносно щодо моменту мовлення (сфера **В-оцінок**). У світлі теорії таксису окремі категорії й поняття класичного розуміння позиційного часу (пор.: відносний час, узгодження часів і под.) були переосмислені. Інколи таксис пов'язують тільки з опозицією «перфект — неперфект», зокрема в англійській мові (О. Ахманова та ін.), або кваліфікують його як функційно-семантичну категорію, що ґрунтується на взаємодії семантичних елементів різних мовних рівнів — морфологічного (видові опозиції), синтаксичного (відповідні типи поліпредикативних речень), лексико-граматичного (сполучники, прийменники, прислівники) (О. Бондарко та ін.), або ж розглядають таксис надто широко, враховуючи всі аспекти плану його вираження, насамперед синтаксичний з охоп-

ленням різного типу імплікацій та пресупозицій, поліпредикативних утворень сентенційного й надфразового різновидів. У цьому розрізі особливий статус належить розгляду *конструкцій з предикатними актантами*. Таксис пов'язаний і взаємодіє із суміжними категоріями *часу відносного та евіденційності*, що особливо прозоро простежується у висловленнях, структурованих на основі формально простого (монопредикативного) речення, семантично ускладненого різноманітними додатковими пропозитивними одиницями, що постають у функції подійних актантів присудка: вторинно-предикативні (інфінітивні, дієприкметникові) конструкції, номіналізаційні утворення і под. У таких конструкціях виявлювана одна із семантичних ознак таксису — часова співвіднесеність події стрижневого фінітного предиката (дієслівного / недієслівного) з подією-актантом безвідносно щодо моменту мовлення. Стрижневими предикатами виступають *модусні предикати*, що містять певну латентну сему — темпоральну з основними чотирма виявами: 1) проспективний (слідування, належність до майбутнього (нім. *Er verspricht, das zu machen*)); 2) ретроспективний (передування, належність до минулого (нім. *Er erinnert sich, das gemacht zu haben*)); 3) контемпоральний (одночасність, належність до сучасного, теперішнього (нім. *Es tat ihm wohl, allein zu sein*)); 4) позачасовий (нейтральний (нім. *Man freut sich, jung und gesund zu sein*)) (за І. Харитоновою). Наявність певної семи в стрижневному пре-

дикаті зумовлює відповідний тип часових — відносних — взаємовідношень з підпорядкованим предикатним актантом. У концепції Романа Якобсона таксис витлумачувано через врахування двох основних відмінностей між: 1) самим повідомленням (s) темою повідомлення (n) (від англ. *speech* і *narrate*); 2) самим фактом (E) та будь-яким з його учасників (P), чи то діяч або об'єкт дії (від англ. *event* і *participant*). Тому слід розрізняти такі чотири речі: повідомлюваний факт (E^n), факт повідомлення (E^s), учасник повідомлюваного факту (P^n), учасник факту повідомлення (P^s) — або відправник, або адресат. За цими ознаками всі дієслівні категорії диференційовано на категорії, що містять вказівку на учасників повідомлюваного факту, і категорії, що не містять такої вказівки. Категорії першого типу можуть характеризувати або учасників повідомлюваного факту (P^n), або їхнє ставлення до цього факту ($P^n E^n$); категорії останнього типу характеризують або повідомлюваний факт як такий (E^n), або його відношення до іншого повідомлюваного факту ($E^n E^n$). Категорія, позначувана формулою ($E^n E^n$), за Романом Якобсоном, і є **таксисом**. Категорії, що характеризують тільки факт (E^n) або лише його учасників (P^n), кваліфіковано як **десигнатори**; категорії, що мотивують величини (E^n) або (P^n) через відношення до інших описуваних об'єктів ($E^n E^n$ або $P^n E^n$), — **конекторами**. Усі класифіковані категорії поділяються також за ознакою, чи характеризують вони повідомлюваний факт і / або його учасників або щодо

факту повідомлення ($\dots/E^n$), або щодо його учасників ($\dots/P^n$), або ж безвідносно щодо всього цього. Категорії, що вказують на таке відношення, з покликанням на Отто Есперсена, Роман Якобсон називає **шифтерами**, а категорії без такої вказівки — **нешифтерами**. Типовим виявом шифтера є граматична категорія часу (за Романом Якобсоном, це формула $E^n E^s$), що у змістовому вияві постає як час характеризує повідомлюваний факт щодо факту повідомлення. Одним із прикладів нешифтера, пов'язаного з вираженням ідеї часу, постає категорія виду (у Романа Якобсона формула (E^n), тому що тут дії властивий внутрішній часовий параметр безвідносно щодо факту повідомлення). Заявлені бінарні протиставлення є підґрунтям для вияву особливостей інших дієслівних категорій — особи, стану, способу, таксису і под. Тому «таксис характеризує повідомлюваний факт за відношенням до іншого повідомлюваного факту та безвідносно щодо факту повідомлення (Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / Р. О. Якобсон // Принципы типологического анализа языков различного строя. — М.: Наука, 1972. — С. 101 (С. 97–119)). Це дозволяє кваліфікувати **таксис** як **конекторну** й **нешифтерну** категорію. Ці ознаки є основними в її розгляді (формула ($E^n E^n$)), вони легко поєднуються з іншими супровідними ознаками: одночасність повідомлюваних фактів, передування одного з фактів, допустовий зв'язок, перерваність тощо. З ознакою конекторності можуть поєднуватися і **шифтерні**, і **не-**

шіфферні категорії. Однією з них виступає **категорія засвідченості (евіденційності (evidential))**. Остання, за Романом Якобсоном, це така дієслівна категорія, що враховує три факти [повідомлюваний факт, факт повідомлення і, до того ж, переданий факт повідомлення (E^{ns}), тобто вказуване джерело даних про повідомлюваний факт]. Мовець повідомляє про події з опертям на повідомлення якоїсь іншої особи (цитативні, тобто від когось отримані дані), на сні (дані, отримані шляхом одкровення) або на власний попередній досвід (дані, що здобуті з пам'яті)» (Якобсон Р. О. Шифтери, глагольные категории и русский глагол / Р. О. Якобсон // Принципы типологического анализа языков различного строя. — М.: Наука, 1972. — С. 101 (С. 97–119)). Формула таксиса в Романа Якобсона ($E^n E^n$) — це тільки повідомлювані факти (ситуації, дії, стани, процеси), що співвідносяться винятково тільки один з одним як відповідні виявлювані мовою об'єктивні сутності (наприклад: *підійти і сісти; сидіти і читати; встати і підійти* тощо), формула ж категорії **засвідченості** є зовсім іншою — ($E^n E^{ns} / E^s$). Тут співвідношення зовсім іншого плану, тому тут співвідношення між об'єктивним фактом (ситуацією, випадком) і ситуацією його відбиття, тому що тут охоплено сам факт їхнього відбиття, тобто це вторинне відбиття первинного процесу мовного вияву. Категорію **засвідченості (евіденційності (evidential))** досліджували Т. Гівон, А. Вудбери, Н.А. Козинцева. В аналізі **категорії засвідченості (евіденційності (evidential))** ви-

ходять з тези, що «...для природної мови властивий супровід передання певної об'єктивної інформації, вираженням авторської позиції мовця, його суб'єктивного ставлення до повідомлюваного. Одним із семантичних параметрів висловлення, що виявляє це відношення, постає покликання на джерело інформації, яку передає мовець. Мови можуть бути влаштовані так, що 1) мовець завжди має можливість будувати своє висловлення, не вказуючи на джерело своїх знань; 2) мовець зобов'язаний у рамках ситуативних вимог висловити джерело, на якому ґрунтуються його дані. Таким джерелом можуть поставати: а) власні спостереження мовця (пряме свідчення); б) дані від інших осіб, умовисновки (непряме, або опосередковане свідчення)» (за: (Козинцева Н. А. Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа) // Вопр. Языкознания. — 1994. — № 3. — С. 92)). Тому для Н. А. Козинцевої — евіденційність — це сфера рамових значень, що представляють вказівку на джерело даних: мовець повідомляє про подію, маючи за основу повідомлення іншої особи / інших осіб, власний сон (дані, що стали внаслідок одкровення), здогади (передбачення) — непряма засвідченість — або на власному минулому досвіді (дані з пам'яті) — пряма засвідченість. За цим твердженням, евіденційність — це один з різновидів модусу. Це ще раз актуалізує необхідність у розгляді абсолютного часу й відносного часу, таксису та евіденційності враховувати вияви диктуму та модусу в реченні. Диктум, за Шарлем

Баллі, — це позначення певної події реальної або фіктивної дійсності у вигляді елементарної ситуації, тобто диктум — це власне-пропозиція висловлення (номінативний субстрат висловлення), а модус, або пропозиційна настанова висловлення виражає певне суб'єктивне ставлення до змісту, що передається пропозицією (диктумом). *Пор. Час відносний.*

Час відносний — час, що визначається щодо іншого часу, прийнятого за точку відліку, що вказує на відношення до іншої дії. Форми, що його виражають, називаються формами відносного часу. *Пор.: Час абсолютний.*

Час двоморфний (два + морфний) — наявність чітко виявлюваних двох часових планів — минулого й розтягнутого теперішнього: германські, слов'янські мови (за Г. Гійомом). *Пор.: Час триморфний.*

Час дієслів давноминулий (лат. *plusquamperfectum* — більше, ніж закінчене) — грамема часу, що означає минулу дію, що повністю завершилася в доминулий час (минулу дію, що передувала іншій минулій дії) та вичерпала себе до моменту мовлення, на відміну від минулого часу, коли дія, яка відбулася до моменту мовлення, може продовжуватися і під час мовлення (*Ходив був колись я до того лісу і бачив був усе те, що сьогодні забулося* (М. Івченко)). Дія, позначена формою давноминулого часу, є віддаленою в часі від моменту мовлення про неї; здебільшого така дія відбувалася давно; давноминулий час утворюється формою минулого часу основного дієслова та формою минулого часу допоміжного діє-

слова *бути*: *був ходив, був читав, був співав* та ін.; до недавнього часу форма давноминулого часу витлумачувана як характерна для розмовного стилю; у сучасній українській мові форма давноминулого часу вживана в усіх стилях, крім офіційно-ділового: *Ходили ми тоді були на кар'єр, що знаходився за кілька кілометрів від села* (І. Дзюба). *Див.: Плюсквамперфект.*

Час дієслів майбутній (футурум) (лат. *futurum* — майбутнє) — категорійна форма часу, що означає дію (процес), яка настає після моменту мовлення: грамема, що називає час дії, що відбується / відбуватиметься після повідомлення про неї або після завершення іншої дії (*писати-му; Писатиму вірші про все нині побачене* (В. Сосюра)).

Час дієслів минулий — грамема, що називає час дії, який протікає до моменту мовлення про неї або до початку протікання іншої дії (*записав; Записав усі відповіді і подав учителеві* (С. Васильченко)).

Час дієслів теперішній (презент) (лат. *praesens* — теперішній час) — категорійна форма часу на позначення дії, що збігається з моментом мовлення (актуальний теперішній час) або ж позначає процес, що здійснюється безвідносно щодо моменту мовлення — постійно, типово або здебільшого (неактуальний теперішній час): *Я читаю газету; Вранці ходжу на прогулянку*; грамема, що називає час дії, яка збігається з моментом мовлення про неї або з часом перебігу іншої дії (*Дівчина зупиняється перед небаченим розмаїттям квітів* (О. Гончар)).

Час дієслова — граматична категорія, що виражає відношення дії

до моменту мовлення, який береться за точку відліку. *Див.: Час абсолютний; Час відносний.*

Час концептуальний (прикм. від ім. *концепт*) — відбиття реального часу на рівні ідеальних сутностей, виведених на базі аналізу реальностей, система поглядів на ті чи інші явища, задум письменника, ученого, журналіста та ін.

Час об'єктивний (лат. *objectivus* — предметний) — відбиття природного часу в тексті.

Час майбутній — форма часу дієслова, яка означає, що названа дієсловом дія відбуватиметься після моменту мовлення: *Так, я буду крізь слюзи сміятись, серед лиха співати пісні, / Без надії таки сподіватись...* (Л. Українка); *Розповідатимуть про мене різне, але важливо те, що я був* (В. Підмогильний). В українській мові існує три форми майбутнього часу: проста — *проспівати* → *проспівано*; складна — *читати* → *читатиму*; складена — *розповідати* → *буду розповідати*. Проста форма властива тільки формам доконаного виду дієслова, складна та складена — формам недоконаного виду.

Час минулий — форма фінітного дієслова, яка вказує на те, що названа дієсловом дія передувала моменту мовлення (або якій-небудь іншій точці відліку часовий відношень): *Історія ця сталася в ті далекі часи, коли більшовики розкуркуленням, примусовою колективізацією та страшним голодом ледь не знищували села* (А. Дімаров).

Час перцептуальний (прикм. від ім. *перцепція*) — час, що виражає реальну та приховану позиції мовця в часі та просторі щодо віднесення до подій тексту. Роль мовця можна співвіднес-

ти з роллю кінооператора, що прагне зафіксувати зображуване з різних ракурсів, а водночас з роллю режисера, який монтує кадри.

Час триморфний (*три-* + *морфний*) — час, що окреслюваний і чітко виражений трьома формами типу минулий, теперішній, майбутній (давньогрецька, латинська, романська мови), де кожна форма має власну систему флексій або інших форм вираження часу (за Г. Гійомом). *Пор.: Час двоморфний.*

Час художній — складник хронотопу, особлива форма пізнання світу, яка характеризується своєрідним поєднанням властивостей реального, перцептуального й індивідуального часу. Розбіжності в зображенні художнього та реального часу постають показниками особливої природи світу художньої дійсності, де поєднано відбиття об'єктивної реальності та ірреальності.

Часовий (темпоральний) (лат. *tempus* — час) — 1) пов'язаний з позначенням реального часу. **Значення часові.** **Зв'язок часовий.** **Речення часові** — те саме, що підрядне часу — *Див.: Речення підрядне*; 2) пов'язаний з вираженням категорії часу. **Сфікс часовий.** **Форми дієслова часові.** **Аргумент часовий.** **Повтор часовий.** **Подвоєння часові.**

Частина (одиниця) предикативна (прикм. від ім. *предикат*) — назва несамотійного речення, що входить до складного речення як його компонент.

Частина складнопідрядного речення головна — відносно незалежний компонент складнопідрядного речення, який підпорядковує підрядну залежну частину: *Для кожного відомо, що осінній ліс — це найкращий від-*

починок від тривог повсякденного життя (А. Яна).

Части́ни мо́ви — лексико-граматичні класи слів, встановлювані на основі спільності: а) узагальненого (загально категорійного) значення, абстрагованого від конкретних морфологічних і лексичних значень слів цього класу; б) морфологічних категорій; в) основних синтаксичних функцій; г) словотвірних властивостей. На основі різності логіко-семантичних, морфологічних, синтаксичних властивостей у слів цих класів розмежовують: **повнозна́чні части́ни мо́ви** — лексично самостійні (повнозначні) слова, спроможні виступати самостійними членами речення (*іменник, прикметник, займенник, дієслово, прислівник, числівник*) та **службо́ві части́ни мо́ви** (*службові слова*), особливістю яких виступає лексична несамостійність і вживання для зв'язку частин речення та слів (*сполучники, прийменники*), а також для вираження відтінків суб'єктивної модальності, утворення аналітичних форм (*частки*). Окремо перебувають вигуки.

Части́ни родовий — те саме, що родовий кількісний. Див.: **Відмінок родовий**.

Части́ни складно́го ре́чення — синтаксичні конструкції, яким властива формальна та смислова організація простих речень, але їм не притаманна комунікативна цілісність. У межах складного речення такі частини набувають власне-комунікативного статусу та входять як складник в цілісну семантику складного речення.

Ча́стки — група службових невідмінюваних слів, що служать для утворення деяких морфоло-

гічних категорій (*хай співає / нехай прийдуть; давай поїдемо / давайте піднімемо; проспівав би / підійшла б* тощо) і форм речення (*невже, чи, не, ні* тощо), а також для вираження, надання висловленням і його частинам додаткових смислових, модальних і емоційно-експресивних відтінків, необхідних у комунікативному процесі, реалізації суб'єктивної модальності (так звані модальні частки типу *уже, ще, мовляв, та й* (*Уже й сонце зійшло, а наших ще й не видно* (Г. Косинка)), вираження типових виявів актуального членування речення (*лише, тільки, ж і под.*).

Чергува́ння (альтерна́ція) (лат. *alternatio* — чергування) — відношення між мовними одиницями одного рівня; заміна однієї одиниці іншою без втрати морфологічного, лексичного чи синтаксичного значення; поява різних звукових одиниць (звуків, фонем, суперсегментних одиниць) на тому самому місці в тій самій морфемі у складі різних словоформ і похідних слів. *Пор.: день — дня (/ó, /é — випадні), ніч — ночі, піч — печі (/ó, /é — з /і), берег — бережок — (на) березі (/г/, /к/, /х/ — /ж/, /ч/, /ш/ — /з'/, /ц'/, /с'/); ловити — ловлю (/в/ — /вп'/), пити — п'ю [пју] (/п/ — /пј'/) і под.*

Чергува́ння (змі́на) зву́ків пози́ційне — зміна звуків, що складають одну фонему та яка відбувається в певній фонетичній позиції.

Чергува́ння історичні — морфологічні зміни, не пов'язані зі змінами в живому мовленні; відбуваються у певних морфемах при словозміні та словотворенні; чергування фонем у складі морфем, що постають наслідком ко-

лись активно чинного фонетичного процесу (закону), пор., напр., чергування в українській мові [ɛ], [к], [х] і [ж], [ч], [ш]: *нога — ніжка, книга — книжка; рука — ручка, ріка — річка; вухо — вушко* і под.

Чергування фонетичні (прикм. від ім. *фонетика*) — заміна одних звуків іншими внаслідок дії фонетичних процесів; чергування алофонів однієї фонемі.

Чинники формування мовної свідомості об'єктивні (лат. *objectivus* — предметний) — стан певної мови, вияв її унормованості та подальша кодифікація, рівень розвитку та досконалості її підсистем (фонетичної, лексичної, морфологічної, синтаксичної, словотвірної), стилістична диференціація, таким чином придатність мови як мовної картини особи та світу до забезпечення всіх реальних потреб мовця; сприятлива для життя та розвитку відповідної мови суспільно-політична ситуація; усталена традиція використання мови в суспільстві, її суспільне навантаження; повноцінне функціонування мови в усіх сферах життя: державницькій, політичній, правовій, економічній, науковій, освітній, культурно-мистецькій, творчій, побутовій і под. *Пор.: Чинники формування мовної свідомості суб'єктивні.*

Чинники формування мовної свідомості суб'єктивні (лат. *subjectivus* — предметний) — здатність мовця набувати досконалого володіння мовою, здобувати мовну освіту, поглиблювати знання всіх рівнів мовної системи; внутрішня спрямованість мовця на здобуття мовної освіти, мовне виховання та мораль-

на потреба вдосконалювати власну особистість, мовотворчість для вираження власних творчих мовопродукувальних інтенцій; усвідомлення та розуміння мовних обов'язків громадянина певної лінгвокультурної спільноти та їхнє виконання; активне ставлення до мови, розширення свого активного словника (*див.: Словник активний*), належний рівень мовної культури тощо. *Пор.: Чинники формування мовної свідомості об'єктивні.*

Числівник (лат. *numeralis* — числовий) — самостійна змінювана частина мови, що виражає категорійне значення певного числа, порядку та кратності, виражене категоріями роду, числа, відмінка та власними суфіксами та яким властиві особливості синтаксичного функціонування та особливі моделі формо- та словотвору. Ч. поділяють на: 1) **кількісні** (*два / дві, три, сім, вісімнадцять, сорок, сімсот сімдесят сім* і под.); 2) **збірні** (*двоє, троє, четверо, семеро, кільканадцять* тощо); 3) **дробові (видові)** (*сім восьмих, одна шоста, три четвертих* та ін.). Виділяють також і **неозначені числівники** типу *чимало, багато*. Від кожного кількісного Ч. утворюється похідний порядковий (*три — третій, шість — шостий, двадцять — двадцятий* і под.). Формально такий похідний порядковий Ч. збігається з прикметником (*десятий / десята / десяте / десяти* тощо), що дозволяє інколи відносити їх до прикметників.

Числівник видовий — те саме, що і числівник збірний: *шестеро, семеро, восьмеро, одинадцять, двадцять* і под. *Див.: Числівник.*

Числівник-займенник — те саме, що числівник неозначено-кількісний: *чимало, багато* і под.

Число — словозмінна категорія іменників, виражена в протиставленні співвідносних форм однини та множини; значення одиничності — множинності предметів: *книга — книги, магнітофон — магнітофони* тощо. Як незалежна граматична категорія категорійна семантика числа властива іменникам і особовим займенникам; інші класи слів мають синтаксичну (узгоджувальну) категорію числа: *зелений листок — зелена сосна — зелене око / зелені листки / зелені сосни / зелені очі; я читаю / ми читаємо* та ін. У давньоруській (давньоукраїнській) мові існувала особлива форма двоїни, а в індоєвропейській прамові — форма троїни. У сучасній мові наявні окремі залишки двоїни (див.: *Плюралія тантум (Pluralia tantum). Категорія числа.*

Число граматичне (прикм. від ім. *граматика*) — різновид загальної категорії числа недискретних іменників, що не пов'язані семантично з поняттям кількості (*один — багато*), не утворюють числового ряду (*один — два — три*), не мають значення числа, їм притаманна лише граматична форма числа (тільки однини або множини): *вода, олива, борошно, каша* і под. Див.: *Число семантико-граматичне.*

Число семантико-граматичне (*семантико + граматичне*) — різновид загальної категорії числа дискретних іменників, семантика яких пов'язана з поняттям кількості (*один — багато*), утворюють числовий ряд (*один — два — три*), мають і значення числа, і граматичну

форму числа, тобто змінюються за числами, мають грамами однини та множини: *дерево — дерева, ліс — ліси, парта — партити* та ін. (див.: *Число граматичне*).

Чистота мовлення / Чистота мови — комунікативна якість мови, безпосередньо пов'язана з відсутністю у мовленні невластивих для літературної мови елементів або нормативно неусталених елементів, елементів, заперечуваних нормами моралі, етикету (*слова-паразити, діалектизми, просторічні слова, варваризми, жаргонізми, вульгаризми*). Для Ч. м. властива правильна літературно-нормативна вимова, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, плеоназмів, штамів, канцеляризмів, слів-паразитів, а також таких мовно-виражальних засобів, що на сучасному рівні мають естетично та морально негативну оцінку. Див.: *Правильність і чистота мовлення. Пор.: Пуризм.*

Читання — рецептивний різновид мовленнєвої діяльності, що полягає в розшифруванні графічних знаків і розумінні мовлення (в його графічному вияві).

Чіткість артикуляції (лат. *articulatio* — розбірливо вимовляю від *articulare* — розчленовувати; поелементно, чітко промовляти) — точність вимови звуків у слові, що впливає на розбірливість усного мовлення.

Чіткість мовлення — риторична характеристика манери вимови адресанта, підкреслення ним інтонаційними засобами змістовних аспектів спілкування.

Член опозиції маркований (франц. *marquer* — робити мітку) — такий, що має явне мовне вираження, характеризується наявністю корелятивної ознаки.

Член опозиції (лат. *oppositio* — протиставлення) **немаркований** (*не-* + франц. *marquer* — робити мітку) — член опозиції, що характеризується відсутністю корелятивної ознаки.

Член речення (члени речення) — компонент формальної структури (внутрішньої семантики) речення, слово, що знаходиться у відповідній синтаксичній позиції й репрезентований відповідною словоформою. Для членів речення як компонентів речення властивими є спільність функції в реченні, спільність синтаксичного зв'язку та семантичних відношень з іншими членами речення. Виділяють: **головні** (*підмет і присудок*) **двоскладного речення**, **єдиний головний член односкладного речення** та **другорядні члени речення** (*додаток, означення, обставина*).

Член речення односкладного єдиний головний — член речення, що один представляє предикативну основу речення або виступає організуювальним центром речення, підпорядковуючи собі інші внутрішньо реченнєві компоненти: *Стою і на душі пропливають тривожні болі* (Л. Костенко); *Розуму і за морем не купиш, коли його вдома не маєш* (Нар. тв.); *І мені заспівати хотілось лебединую пісню собі* (Л. Українка). Моральним подвигом *можна назвати те, що здійснив Котляревський в ім'я свого народу, в ім'я людської культури* (О. Гончар).

Член речення уточнювальний (опосередкований компонент речення) — член речення, що уточнює, деталізує, обмежує обсяг поняття однойменного уточнювального члена речення та який поєднаний опосередкованим

підрядним синтаксичним зв'язком. Уточнення слід відрізнити від відокремлення. До уточнювальних належать члени речення з 1) **повторним** або 2) **уточнювальним значенням**: *У місті Степан відразу подався на навчання, тобто подав документи до інституту*. Уточнювальні члени речення приєднуються: 1) спеціальними сполучниками: *тобто, а саме, або*; 2) службовими словами, що поєднують свою власну функцію зі сполучниковою: а) *правильніше, точніше, просто кажучи, краще сказати, швидше*; б) *у тому числі, такі як, як наприклад*; в) *наприклад, зокрема, перш за все, в першу чергу, в крайньому разі*; г) *навіть, хоч би*; г) *уже, власне, саме*. З-поміж пояснювальних конструкцій наявні: 1) **власне-пояснення**, 2) **конкретизація**, або **уточнення**, 3) **включення**. **Власне-пояснення** ґрунтується на сполучниках *тобто, а саме, або*, службових словах — *правильніше, точніше, інакше кажучи*, а також на участі займенниково-вказівних слів: *Збір підписів відклали на два тижні, тобто до 15 жовтня* (Молодь України. — 1995. — 18 вересня). В українській мові активно використовуються за власне-пояснення слова типу *все, всі, це, ці, все це, всі ці, ось що*. Основними функціями **конкретизації** (уточнення) є: 1) **обмеження** (звуження обсягу поняття): *Засідання гуртка відбудеться десятого квітня, о 18 годині*; 2) **власне-конкретизація** (перший член є неозначеним за значенням): *Швидко, за декілька секунд, оглянули всі місцеві особливості, визначили напрямки їх розвитку*; сюди ж належать уточнювальні обставини

Ч

при займенникових прислівниках: *Тут, біля озера, завжди віяло прохолодою*; 3) **дода́тково-уточнювальне** значення (другий член, уточнюючи попередній, розвиває думку у новому напрямі): *Приїхав Остап додому в неділю, годині о сьомій вечора* (В. Підмогильний) — відповідаючи на те саме питання, обидва компоненти називають різні обставини — *в неділю* та *вечір*. **Включення** реалізується в тому разі, коли уточнювальний член містить додаткову інформацію та приєднується за допомогою слів типу *в тому числі*: *Про необхідність нового осмислення державних реалій говорили усі, в тому числі і В. Корзун, і П. Чубатий*.

Член фразовий (прикм. від ім. *фраза*) — частина висловлення, проміжна між словом і реченням (більша за слово, менша за речення), член речення із залежними від нього словами: *Скажу я вам, скучаю дуже за вами*; стилістичне явище, що виразно виявляється в усному мовленні.

Члени речення — мінімальні синтаксичні одиниці, що виконують у реченні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції й виражаються повнозначними словами або сполученнями слів (див.: **Член речення**).

Члени речення відокремлені — другорядні члени речення (*означення, прикладки, обставини, додатки*), виділені інтонаційно для надання їм змістової самостійності. Вони передають додаткове повідомлення, логічно й інтонаційно виділене, сприяють стилістичній виразності фрази. Ч. р. в. відокремлюються з обох боків комами, рідше — тире, а усно — інтонацією; пе-

ред відокремленими членами й після них робиться пауза. Відокремлення членів речення ґрунтується на відповідних умовах відокремлення, з-поміж яких наявні **загальні й часткові** умови відокремлення. Перші охоплюють усі або більшість другорядних членів речення, останні — тільки окремі з них. До **загальних умов відокремлення** належать: 1) порядок слів — зазвичай відокремлюються означення, прикладка, додаток, обставина в постпозиції: *Друзів згадаєм, в боях посивілих* (Л. Первوماйський); *Зійшло козацьке сонце — блідий місяць — і освітило лісові сумерки* (О. Маковей); 2) ступінь поширення другорядного члена речення — відокремлюються поширені означення, прикладка, додаток, обставина: *В дальню Італію недугом гнана, Леся співала про рідні поляни* (Л. Забашта); 3) смислове навантаження другорядного члена речення — поєднання кількох значень: *Припорошена порохом, стерня вже другий місяць умлівала від сонця* (П. Панч) — поєднуються атрибутивне й обставинне значення; 4) морфологічне вираження головного слова — відокремлюються означення, прикладки при особових займенниках: *Горе нам, невольникам і сиротам, в степу безкраїм за Уралом* (Т. Шевченко). **Часткові умови відокремлення** містять: 1) синтаксичну несумісність пов'язаних за смыслом слів (*А хлопець стояв перед директором — окуляри і благоденська сумка* (А. Яна)); 2) слабкий синтаксичний зв'язок головного й залежного слів; 3) наявність інших відокремлених членів речення. З-поміж другорядних

членів відокремленими можуть бути всі — означення, прикладка, додаток, обставина. **Відокремлені означення** поділяють на узгоджені та неузгоджені. **Узгоджені відокремлені означення** виражаються постпозитивними повними формами прикметників і дієприкметників. За своїм складом вони поділяються на поширені та непоширені. Непоширені постпозитивні означення відокремлюються, коли вони: 1) є однорідними: *На столі лежали учнівські зошити, зелені й сині*; 2) стосуються особового займенника: *Я, спокійний і врівноважений, знову пишу тобі* (В. Стус); 3) мають особливе смислове навантаження: *Я завжди запам'ятав свій перший день, тривожний, у школі* (М. Рильський). Поширені постпозитивні означення, виражені дієприкметниковими зворотами, завжди відокремлюються: **Неузгоджені постпозитивні означення** відокремлюються тільки в тому разі, коли виражена ними ознака з відтінком способу дії стосується не тільки підмета, але й присудка. Позиція таких означень є легко змінюваною: *Дівчина побачила біля тину бійця, усього в крові* (О. Довженко) → *Дівчина побачила біля тину усього в крові бійця*. **Неузгоджені постпозитивні означення**, виражені незмінюваною формою, відокремлюються тоді, коли їм власне значення додаткового повідомлення про предмет (вживання їх в пропозиції залишає статус відокремлення): *Сусідня кімната, майже вдвічі більша за мою, називалась вітальнею* → *Сусідня, майже вдвічі більша за мою, кімната називалась*

вітальнею. **Відокремлена прикладка** — це іменниковий зворот, що виступає в реченні означенням. Поширені прикладки, які знаходяться за означуваним словом здебільшого відокремлюються: *Мій син, грибок на тоненьких двохижках, у перший раз пішов сьогодні в школу...* (М. Рильський). Відокремлені прикладки часто приєднуються до пояснюваних слів за допомогою слів типу *або, тобто, наприклад, на ім'я, родом, на прізвище, за походженням, так званий, зокрема* та інші, які уточнюють характер відношень між прикладкою та пояснюваним іменником: *Гей, був у Січі старий козак, на прізвище Чалий* (Нар. тв.). Відокремлені прикладки, які уточнюють основне поняття шляхом перерахування вужчих понять, приєднуються за допомогою слів типу *як ось, а саме*: *Нові фахівці, як наприклад: програмісти, менеджери, готувалися на підприємстві до співбесіди*. Одиничні й поширені прикладки завжди відокремлюються, якщо пояснюють особовий займенник: *А він, орел, шумить, клекоче, мов людям розказати хоче про єдинок у яру* (Т. Шевченко). **Відокремлені обставини** — обставини, виражені одиничним дієприслівником або дієприслівниковим зворотом. Виражаючи другорядну дію, вони відносяться до присудка та до підмета. Тому в реченнях з відокремленою обставиною виконавець основної та другорядної дії спільний: *З лави, стогнувши, підвівся Бараболя* (М. Стельмах). Відокремлюються дієприслівники та дієприслівникові звороти в тому разі, коли висту-

Ч

пають у функції обставини: 1) **способу дії**: *Томилася вільха, безсило опустивши крила* (М. Хвильовий). Такі звороти можуть поєднуватися з дієсловом-присудком за допомогою сполучників *мов, немов, наче, неначе, ніби*, що надають зворотам уявного (ірреального) значення: *Спокійно, наче зважуючи ціну кожного слова, господина розпочала свою розповідь* (А. Яна); 2) **часу**: *Увійшовши в дім Верби, Олена спинилась на порозі кімнати* (О. Бойченко); 3) **причини**: *Старий, люблячи Варивона, хотів пригасити суперечку* (М. Стельмах); 4) **мети**: *З одного місця переходили люди на друге, шукаючи волі* (П. Мирний); 5) **умови**: *Не піймавши, не кажи, що злодій* (Нар.тв.); 6) **допусту**: *Не хотячи, образив я людину* (Л. Українка). Відокремлюються обставини місця, часу, способу дії, виражені іменниковими відмінковими формами та прислівниками, з уточнювальним значенням: *Свирид Якович цілує сина в скроню, якось жалісно, по-жіночи, відходить від нього, щоб не розбудити* (М. Стельмах). **Додатки відокремлювані** значно рідше, ніж інші члени речення. Відокремлюватися можуть тільки додатки, виражені поєднанням непрямого відмінка іменника з прийменниками *крім, окремі, за винятком, замість*: *Усі, крім директора, уже прийшли на нараду*.

Члени речення головні — повнозначні лексичні компоненти речення (підмет і присудок), що утворюють синтаксичний центр (граматичну основу) двоскладного речення та перебувають у предикативному зв'язку між собою, основною формою якого є

двобічна координована взаємозалежність (координація): *Ми-нає ніч. Зоріє схід* (М. Бажан); *Серпень з вереснем стискають один одному правиці* (М. Рильський). Див.: *Підмет; Присудок*.

Члени речення другорядні — члени речення, що не утворюють його предикативної основи. Другорядні члени постають як уточнювачі, поширювачі або головних членів речення, або другорядних членів речення. Вони завжди повнозначні лексичні компоненти речення, синтаксично залежні від головних членів речення (підмета та присудка) або єдиного головного члена односкладного речення. У синтаксичні традиції усталеним постає вирізнення з-поміж другорядних членів речення: означення (*Яскраве сонце дарувало своє тепло зеленому лісу*), додатка (*Дівчина вишивала рушник*); обставин, що у своєму загалі охоплюють різні семантичні типи — часу, місця, причини та ін.

Члени речення морфологізовані (прикм. від ім. *морфологія + -ізований*) — члени речення, виражені тими частинами мови, для яких відповідна синтаксична функція та заповнення відповідної внутрішньореченнєвої синтаксичної позиції постає первинною, основною (підмет — іменник, присудок — дієслово, додаток — іменник, означення — прикметник і под.): *Став у церкві батько з сином* (П. Глазовий) — підмет виражений спеціалізованою морфологічною формою (наз. в. іменника); *Ти-сячі очей дивилися, і тисячі сердець билися, чекаючи великих божих слів, великих божих діл* (Г. Хоткевич) — присудок виражений спеціалізованою мор-

фологічною формою (відмінювана форма дієслова); *Великий єсть Господь Бог Ізраїля там!* (Г. Хоткевич) — обставина виражена спеціалізованою морфологічною формою (прислівник); *А в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу* (О. Довженко) — додаток виражений спеціалізованою морфологічною формою (знах. в. іменника); *І сльози добрі, перла многоцінні, / Живущою, зіплющою водою / Лилась...* (П. Куліш) — означення виражене спеціалізованою морфологічною формою (прикметник) та ін.

Члени речення неморфологізовані (не- + морфологізований) — члени речення, виражені тими частинами мови, для яких певна синтаксична функція та синтаксична позиція постає вторинною (означення — інфінітив, прислівник тощо): *Бити по кишені — це завдавати кому-небудь певних матеріальних утрат, шкоди* (В. Барка) (*бити* — виконує функцію підмета).

Члени речення однорідні — члени речення, що займають однакові синтаксичні позиції, виконують однакову синтаксичну функцію, співвідпорядковані тому члену, від якого вони залежать, або всьому реченню загалом. Однорідними можуть бути різні члени речення, зокрема: а) **означення**: *Маленька, кругленька, швидка і жвава, одягнена в зелене убрання, між високим зеленим житом, — вона здавалася русалкою* (П. Мирний); *Я з початку мав намір дати книжку більш популярну, приступну для найширших кругів нашої суспільності* (М. Грушевський); б) **прикладки**: *Художник-гуманіст, активний учасник руху за мир, за дружбу*

між народами, за взаєморозуміння між народами, він мав цілковите право сказати про себе: — Я належу людству (З преси, про О. Довженка); в) **додатки**: *Твори І. Франка захоплюють читача силою художнього слова, високою емоційністю художніх образів, глибиною думки й почуття* (Літературна Україна. — 2009. — 10 липня); *Яким любив жайворонків, полиновий тлін, сонячні дні й тишу* (В. Шевчук); г) **обставини**: *Вчора і сьогодні, у місті і в селі поширювався дух Незалежності, дух Державності, вимріяної і вистражданої цілими поколіннями людей* (Україна молода. — 1999. — 10 лютого) та ін.

Члени речення однорідні різноіменні — «різнофункційні» однорідні члени, що займають близькі синтаксичні позиції, виконуючи близькі, але різні синтаксичні функції: *Хлопчик дуже полюбляв малювання і давно* (див.: *Ряд синтаксичний*).

Членів речення властивості структурні (прикм. від ім. *структура*) — спосіб вираження членів речення, характер їхніх зв'язків, синтаксична позиція.

Членованість — категорія тексту, що виявляється в його синтагматичній подільності (*структурний, смисловий, композиційний* та ін.).

Членування мовне фрагмента (лат. *fragmentum* — уламок, уривок) дійсності — первинний (донауковий) спосіб фіксування та класифікації понять, що залежить від їхньої актуальності, значущості для певного народу на відповідному етапі його історичного розвитку.

Членування речення актуальне (лат. *actualis* — діяльний) — поділ речення на дві частини

залежно від комунікативного спрямування й інформативної мети висловлення: **тému** (*дане, основа, відоме*) і **рému** (*нове, ядро, повідомлюване*). Тема — це частина речення, що містить відому інформацію, на якій ґрунтується розгортання думки. Рема зосереджує основний зміст висловлення, його ядро, те нове, що повідомляється в реченні. Інколи розмежовують поняття теми та даного, відомого, з одного боку, і реми, нового, повідомлюваного, з іншого. Ч. р. а. — смислове членування речення в контексті або в ситуації (в англомовній літературі — *functional sentence perspective*). У межах актуального членування (FSP) речення (правильніше — висловлення) поділяється на дві частини: на вихідну точку, або основу, тобто те, від чого відштовхується мовець і що повинно бути зрозумілим слухачу (*див.: Тема*), і на те, що повідомляється про цю основу (*див.: Рема (нове)*). У сполученні теми й реми реалізуються предикативні відношення як один із випадків предикативності, характерної й для тих речень, що не мають актуального членування (слова-речення). Предмет повідомлення, або тему, називають ще психологічним підметом, а рему — психологічним присудком. Будь-який член (або члени) речення відповідно до контексту або ситуації можна розглядати як тему або рему. Напр.: *Ми (тема) садили ліс у полі...* (рема) (М. Стельмах); відповідь на питання: «Де садили ліс?» — «*Ліс у полі садили (тема) — ми*» (рема). Компоненти актуального членування речення визначають за інтонацією (характером наголосу, паузації);

за позицією (переважно тема розміщена на початку фрази, рема — в кінці); за наявністю обмежувально-видільних прислівників (*тільки, власне*); за контекстом.

Членування́ тема-рема́тичне — актуальне членування тексту, основний організатор його зв'язності, руху думки від речення до речення; те саме, що членування речення актуальне. *Див.: Членування речення актуальне.*

Чокання́ — нерозрізнення в діалектній мові африкат [ч] і [ц], що збігаються у вимові звука [ч'] (*пор.: Цокання*). Поширене в окремих північних (на північ від Москви), північно-східних (північний схід щодо Москви) говорах російської мови. *Пор.:* замість рос. *яйцо* вимовляють [jajč'o], замість *отец* вимовляють [otеч'].

Чужé мовлення (чужа́ мо́ва) — *Див.: Мовлення чуже (мова чужа).*

Чуття́ мо́вне — напрацьована мовною практикою спроможність мовця орієнтуватися в мовних явищах, оцінювати їх, підсвідомо вибирати з-поміж них ті нормативні елементи, що найбільшою мірою відповідають завданням і умовам комунікації.

Ш

Шабло́н (нім. *Schablone*, від франц. *echantillon* — зразок) — *перен.* загальновідомий зразок, що його сліпо наслідують, штамп, трафарет. *Див.: Чистота мовлення / Чистота мови. Пор.: Пуризм.*

Шв́идкість мо́влення — властивість мовлення, що полягає в

кваліфікативно-нормативному виголошенні відповідної кількості мовних елементів за одиницю часу.

Шифтер (англ. *shift* — перемика-ти) / **Шіфтери** — поняття, що поєднує в собі символ та індекс. Поняття Ш. уперше запровадив Отто Есперсен для характеристики мовних одиниць, уживання та використання яких цілком залежить від мовця та інших комунікативних координат. Це поняття поєднує в собі поняття символу (англ. *red* — червоний) та індексу (наприклад, вказівний жест пальцем). Тому Ш. здебільшого кваліфікують як індикативний символ, підтвердженням цього є займенник «я». Це символ на позначення об'єкта, тобто мовця, і йому властиве правило, за яким він співвідноситься з цим об'єктом. Водночас «я» вказує на мовця і реально пов'язане з його висловленням, тому постає індексом (за Р. Якобсоном). Дейктичні елементи є найтиповішими прикладами шифтерів. Дейктичні вислови не можуть бути зінтерпретовані поза контекстом. Так, висловлення типу *Я зараз тут* не може бути зрозумілим адресатом, якщо останній не знає, хто мовець і де й коли постало це висловлення. Поняття Ш. досить активно опрацьовував Роман Якобсон («Шифтеры, глагольные категории и русский глагол» (1967)), який протиставив шифтерні (дейктичні) і нешифтерні (недейктичні) граматики категорії. У мовах наявні інколи дві граматики категорії, пов'язані із семантикою часу — час і вид. Перша з них є шифтерною категорією, остання — нешифтерна. Значення Ш. досить абстрактне, а його референція

змінна, але в кожному окремо-му випадку постає досить конкретною. Якщо в розмові бере участь кілька мовців, то в дискурсі буде виявлена відповідна кількість різних *я*, а число референційно різних *ми* може бути набагато більшим. Див.: *Дейксис*.

Шко́ла (лат. *schola*, від грецьк. *scholē* — дозвілля, учена бесіда) **естетичного** (прикм. від ім. *естетика*) **ідеалізму** (франц. *idéalisme*, від грецьк. *idea* — ідея) — мовознавчий напрям, представники якого критикували молодограматизм з позицій так званої естетичної філософії мови, розглядали мову як творчу діяльність індивіда.

Шко́ла (лат. *schola*, від грецьк. *scholē* — дозвілля, учена бесіда) **материнська** — формування мовної особистості в родині. М. ш. закладає підвалини мовної особистості й національно-мовної свідомості. Мовне виховання поєднується з народною етикою, мораллю, правилами поведінки, супроводжуване звичаями, відтворенням народної культури, традицій, засвоєнням мовного етикету.

Шко́ла (лат. *schola*, від грецьк. *scholē* — дозвілля, учена бесіда) **наукова** — напрям у науці, що характеризується своєрідним підходом до предмета вивчення та ґрунтується на адекватних світоглядних позиціях (тій чи іншій епістемі).

Шко́ла (лат. *schola*, від грецьк. *scholē* — дозвілля, учена бесіда) **«слів і речей»** — мовознавчий напрям, що висунув принципи вивчення лексики у зв'язку з культурою й історією народу.

Шко́ла (лат. *schola*, від грецьк. *scholē* — дозвілля, учена бесіда) **фонологічна** (прикм. від ім. *фо-*

III

нологія) — напрям у лінгвістиці, зокрема у фонології ХХ століття, що розкриває питання взаємовідношення фонетики та фонології, сутності фонем, її звукового вияву. Ш. ф. принципово неоднаково розуміють і тлумачать фонему, що знайшло висвітлення у працях учених Празької лінгвістичної школи (М. Трубецької, Р. Якобсон та ін.) — розглядають фонему як «пучок диференційних ознак», де на першій позиції містяться внутрішньосистемні відношення між фонемами; лінгвістів Московської фонологічної школи (Р. І. Аванесов, П. С. Кузнецов, О. О. Реформатський та ін.) — з опертям на ідеї Яна (Івана) О. Бодуена де Куртене вважали, що той самий звук може бути матеріальною оболонкою різних фонем, тому фонема виступає «динамічним компонентом морфеми» та є структурною одиницею у складі морфеми; учених Петербурзької (Ленінградської) фонологічної школи (Л. В. Щерба, Сергій І. Бернштейн, Л. Зінгер, М. Матусевич та ін.), в основі якої перебувають ідеї Яна (Івана) Бодуена де Куртене (фонема — «психічний еквівалент звука») та Лева В. Щерби (фонема — звукотип), тлумачать фонему через акустично-артикуляційні параметри та кваліфікують фонему як відносно самостійну одиницю мови.

Шов морфемний (прикм. від ім. *морфема*) — місце стику морфем, межа морфем (морфів) у слові.

Шок комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — усвідомлення несумісності в нормах і традиціях спілкування двох особистостей або особистостей різних етносів, що постає в умовах без-

посередньої комунікації та супроводжуване неадекватною інтерпретацією або прямим відторгненням комунікативного явища одним із комунікантів або гостем — носієм іншої лінгвокультурної традиції з позицій власної комунікативної культури. *Див.: Спілкування; Комунікація.*

Шок (франц. *choc* — поштовх, удар) **лінгвістичний** (франц. *linguistique*, від лат. *lingua* — мова; прикм. від ім. *лінгвістика*) — стан здивування, сміху або збентеження, що виникає в людини, коли вона чує в іноземній мові мовні елементи, які звучать її рідною мовою дивно, смішно або непристойно; інколи Ш. л. зумовлений явищами міжмовної омонімії.

Штамп (нім. *Stampfe* — печатка, друк, від італ. *stampa* — печатка) — слово або сполука слів (мовний зворот) зі стертим лексичним значенням і без текстового інформаційного навантаження, що стало наслідком багаторазового механічного повтору без будь-якого творчого осмислення; стереотипний вислів, механічно відтворюваний суб'єктом мовлення. Усвідомлюваний мовцем як стійка та часто використовувана форма для вираження певного змісту. Термін Ш. має неохайно оцінене експресивне забарвлення, чим суттєво відрізняється від *кlišе*. **Мовленнєвий Ш.** **Говорити штампами.** Напр.: *від себе особисто; за дорученням колективу: битва із суховіями; Поміляються ті, хто думає, що...; Думаю, що не помилюсь, якщо скажу, що...; Якщо говорити про..., то необхідно сказати, що...; З великим задоволенням.* Таких висловів велика кількість, і якщо мовець

в одній промові або у певному відрізку мовлення, окремій розмові вживає кілька з них, то це справляє враження банальності мовлення та мислення, недостатньої культури мовлення, невміння зробити його виразним і оригінальним.

Штамп (нім. *Stampfe* — печатка, друк, від італ. *stampa* — печатка) **мовний** / **Штамп мовленнєвий** — художній прийом або зворот мови, що багаторазово повторюється без творчого осмислення; вислів, який механічно відтворюють; трафарет; шаблон — зручний для певних ситуацій вислів, що внаслідок частого вживання втрачає свіжість; мовний стереотип з негативним забарвленням; стерті, колись образні вислови, зайві слова, неточні вислови, стилістично не вмотивовані словесні повтори, що створюють негативний стилістико-смісловий ефект. Повтор мовного кліше не на своєму місці або багаторазове їхнє повторення призводить до появи штампів: Це людина, яка *брала участь* у багатьох скликаннях Верховної Ради. Він *брав участь* у підготовці Конституції України, *брав участь* у розробці проекту Закону про самоврядування ... (Голос України. — 2007. — 11 липня). Утрата нормативності завжди помітна тоді, коли має переважати індивідуальна манера письма; вживання в такому разі без потреби канцелярських висловів типу *за рахунок*; *у зв'язку з*; *згідно з*; *в результаті*; *в силу*; *з метою* та інші, віддієслівних іменників типу *забезпечення*, *виконання*, *завдання* робить мову сухою й емоційно знебарвленою.

Штучні мови — Див.: *Мова штучна* / *Мовлення штучне*.

Шум — фізична характеристика мовленнєвого звуку, зумовлена наявністю перешкод у вигляді наближення та зімкнення різних органів мовлення на шляху струменя повітря; звук, що виникає внаслідок неперіодичних коливань повітряного середовища.

Шум інформаційний (прикм. від ім. *інформація*) — різні форми перекручення, деформування, змін у повідомленнях, що ускладнюють процес передавання і / або сприйняття інформації в комунікації. Див.: *Спілкування*; *Шум*; *Шум комунікативний*.

Шум комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) — різноманітні форми перешкод, порушень та / або деформації повідомлень, що ускладнюють процес передавання або сприйняття інформації та пов'язані з фізичним, психічним станом мовців, з особливостями та виявами каналів комунікації й ускладнюють передавання або сприйняття інформації, можуть призвести до припинення комунікації.

Шум психологічний (прикм. від ім. *психологія*) — комунікативні перешкоди різного типу, зумовлені здебільшого ментальними процесами й емоційними станами комуніканта (*ворожа налаштованість*, *упередження*, *страх*, *боязнь*, *стурбованість*, *закханість*, *симпатія* тощо).

Шум семантичний (грецьк. *sēmanticos* — означальний, франц. *semanrique* — наука про зміст, від грецьк. *semantikos* — що має значення, означає) — комунікативні перешкоди, що постають унаслідок спілкування різними мовами або різними варіантами мов, а також використання адресантом спеціальної лексики,

що невідома або малозрозуміла адресатові.

Шум фізичний (прикм. від ім. *фізика*) — зовнішні перешкоди комунікації, що відволікають увагу й не дозволяють комунікантам зосередитися (*сторонні звуки, погане освітлення, неприємні запахи* тощо).

Щ

Щілинні приголосні (фрикативні) (франц. *fricativ*, від лат. *fricatus* — тертя) **приголосні, спіранти** (лат. *spirant* (*spirantis*) — той, що дме, видихає)) — *див.: Приголосні щілинні.*

Щілинні бокові приголосні — *Див.: Приголосні щілинні бокові.*

Щілинні серединні приголосні — *Див.: Приголосні щілинні серединні.*

Ю

Ю

Юнкція (лат. *yunktio*) — (за Люсьєном Теньєром) сурядність.

Юс (ж, ѡ) — назва двох літер давньоруського (давньоукраїнського) і церковнослов'янського алфавітів (*див.: Назалізація*), а згодом — голосний чистого творення. **Юс великий (ж)** — літера, що означала назальний / назалізований [o], а пізніше — [y]. **Юс малий (ѡ)** — літера, що означала назальний / назалізований [e], а згодом — [a] після м'яких приголосних (орфографічно *я*). *Пор.:* слова *суд, н'ять* у давньоруській (давньоукраїнській) мові писалися. У кирилиці та глаголиці існували також **йотѡ**

вані юси: малий(ѡ) та великий (ж). Йотований великий юс використовувався в болгарській писемності до 1910-х років, причому його і-подібна ліва частина іноді мала таку саму крапку, що й латинська буква *i*.

Я

Явний контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) — *Див.: Контекст експліцитний.*

Ядрó висловлення (ре́ма, нове́) — основна, головна смислова частина висловлення в межах актуального членування речення; власне-зміст висловлення; те, заради чого утворюється та функціонує речення. *Див.: Рема (нове).*

Ядрó лінгвокультурологічного (прикм. від ім. *лінгвокультурологія*) **по́ля** — інваріантний лінгвокультурологічний смисл поля (інтенціонал імені лінгвокультурологічного поля) (за концепцією В. Воробйова). *Див.: Поле лінгвокультурологічне.*

Як..., так і... градаційний (прикм. від ім. *градація*) **розмовний** — градаційний сполучник зі спеціалізованим членуванням на тему та рему повідомлення; характерний відтінок переконаності, мотивованої констатації; інколи має негативний емоційний відтінок: *Як пили, так і будемо пити; Як не було совісті, так і немає; Як працював учителем, так і працюю.*

Як початко́ва розповідна́ — ініціальна частка, що розпочинає певну розповідь; містить фольклорний відтінок: *Як пішла повна бережком* (Нар. тв.).

Як емпатична (грецьк. *emphatikos*, від *emphasis* — виразність, підкресленість) **придієслівна** — ініціальна частка з відтінком нагнітання експресії: *Я ось вам зараз покажу!; Як вийду зараз!*

Який так (який тут) емоційна (прикм. від ім. *емоція*) — як заперечна відповідь на репліку співрозмовника: *Який там закон!; Які вже тут надії!*

Якийсь емоційний (прикм. від ім. *емоція*) — наголошення на розчаруванні, роздратуванні: *Спечкається через якусь гривню!*

Якийсь емпатичний (грецьк. *emphatikos*, від *emphasis* — виразність, підкресленість) — має відтінок негативної емоційності: *Її брат якийсь чудний;*

Якість міжмовної комунікації (лат. *communicatio* — зв'язок, від *communico* — спілкуюсь з кимось) — риторичний складник змістовного та формального боку міжмовної комунікації, що охоплює правильність, точність, логічність, виразність, доречність та інші аспекти вживання засобів мовного коду, а також міжмовну компетенцію учасників спілкування та деякі інші чинники. *Див.: Спілкування; Комунікація; Код мовний.*

Якість мовлення — загальне поняття риторики спілкування; комунікативно важливий складник змістовного та формального боку усного та писемного мовлення, що включає правильність, точність, логічність, виразність, багатство, доречність та інші аспекти вживання засобів мовного коду.

Якості мови комунікативні (лат. *communico* — спілкуюсь з кимось;

прикм. від ім. *комунікація*) — реальні властивості, характеристики змістового наповнення мови та формального вираження, що постають з операціями певних типів відношень («мова — мовлення», «мова — мислення», «мовлення — дійсність», «мова — людина (адресат)», «мова — умови спілкування», «мова — інтенції спілкування» та ін.). Розмежовують такі комунікативні якості мови: **правильність мови, точність мови, логічність мови, частота мови, образність мови, виразність мови, багатство мови, емоційність мови, естетичність мови, дієвість мови, впливовість мови, доречність мови, доступність мови, достатність мови, стислість мови, змістовність мови, ясність мови, різноманітність мови.**

Ярус — те саме, що рівень мови. *Див.: Рівні мови.*

Ясність мовлення / Ясність мови — комунікативна якість мови, що дозволяє кваліфікувати мовлення за ступенем його зрозумілості й доступності адресатові. Я. м. гарантує затрату найменших зусиль у сприйнятті й розумінні мовлення за всієї складності його змісту. Це виключає його сумбурність, надлишок висловів. Головним є правильний слововжиток, відсутність будь-яких помилок. *Пор.: Чистота мовлення / Чистота мови.*

Я-текст (я + текст) — персональний тип тексту, побудований від 1-ої особи однини або множини.

НЕВИКЛЮЧНА ЛІЦЕНЗІЯ

м. Донецьк

«18» липня 2012 р.

Цією невиключною ліцензією **ТОВ «Виробничо-комерційна фірма «БАО»**, яка є власником авторських майнових прав відповідно до Авторського Договору № 250 від «13» грудня 2010 р., надає право **Загніткові Анатолію Панасовичу** (паспорт серія ВА № 672462, виданий Київським РВ ДМУ УМВС України в Донецькій області 04.04.1998 р.), що мешкає за адресою: м. Донецьк, вул. Челюскінців, буд. 279, кв. 61, здійснити **видання книжки «Сучасний лінгвістичний словник» накладом 2000 (дві тисячі) примірників** у термін до «31» грудня 2020 року та реалізувати видане на території «Увесь світ».

ТОВ «ВКФ «БАО»

Загнітко Анатолій Панасович

код 13529668

ІПН 2001000330

м. Донецьк, вул. Брюсова, буд. 2-Б

м.Донецьк, вул. Челюскінців, буд. 279,
кв. 61

Тел.(062) 386-34-03

Тел.(050) 232-78-02

Директор Горьков В.А.

_____ Загнітко А.П.